

يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمامِهِمْ

سَيْفُ الْمُقَدِّسِينَ

عَلَى

أَعْنَاقِ الْمُنْكَرِينَ

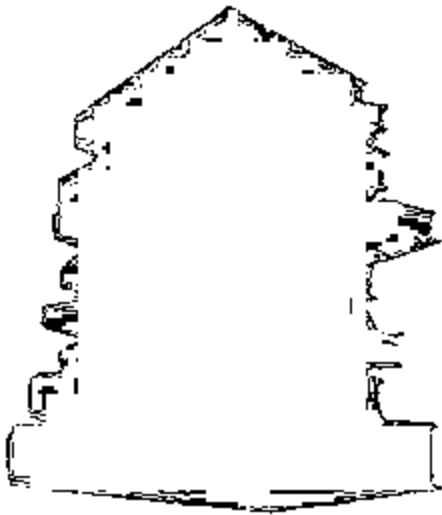
مصنّفه علامه نامی فاضل گرامی عالم جلی فاضل اکمل سفیر عدیم البیدل
فقیه بیعدیل مولانا مولوی محمد عبدالجلیل سلمه الخلیل یوسف سفیری عموماً
دولت فی خصوصاً از مضافا پشاور

مَطْبَعُ دَبْدَبِ الْحَمْدِيِّ مَطْبُوع

**Collection of Prof. Muhammad Iqbal Mujaddidi
Preserved in Punjab University Library.**

پروفیسر محمد اقبال مجددی کا مجموعہ
پنجاب یونیورسٹی لائبریری میں محفوظ شدہ

عَلَىٰ رَأْسِ الْوَيْدِ

نَادِعُو كَلَّ النَّاسِ بِمَا

شَاكُمْ وَالْمَسْئَلَةُ كِتَابُ الْجَوَابِ مِنْ مَقَلِّدِي رَدِّ مَقَالَتِ غَيْرِ مَقَلِّدِي

سِتَّةُ الْمَقَلِّدِينَ
أَعْيَانُ الْمُنْتَدِينَ

مصنفہ علامہ نامی فضیل گرامی عالم اجل فاضل اکمل سفیر
عزیم البدریل فقیہ سعیدیل سولانا مولوی محمد عبدالخلیل سلم
انجیل یوسف نبی عمود دولت نبی خصوصاً از مضافات پشاور
باہتمام عبدالرحمان عثمانی

مَطْلَعُ كَلَّ النَّاسِ بِمَا
شَاكُمْ وَالْمَسْئَلَةُ كِتَابُ الْجَوَابِ

137313

فہرست مطالب کتاب سیف المقلدین

صفحہ	مطلب	صفحہ	مطلب
۲	تمہید بدوم حصہ کتاب	۲۹	نقل عیب لاذہب
۳	خلاصہ ہر ہفت فصول سابقہ از باب اول	۳۰	دلیل سوم بزرگ قرارت خلف الامام
۴	انتباہ در کید اول فرقہ و ہابیہ	۳۱	در عدم جواز نقل از مذہب
۵	تنبیہ در کید دوم از ایشان	۳۲	در جواب از حدیث عبادہ بن صامت رض
۶	در شافی بودن امام نسائی رحم	۳۳	در عدم تعارض میان ہر دو آیہ و آدا قرآنی و قافری
۷	در و اضعان حدیث بعد از زمان خیر القرون	۳۴	در مناظرہ اہل مدینہ با ابو حنیفہ رحم
۸	باب دوم در تحقیق آب و مسئلہ قلین	۳۵	دلیل چہارم بزرگ قرارت
۹	در ضعف احادیث قلین	۳۶	باب چہارم در تحقیق تائین در نماز
۱۰	در شافی بودن بیہقی رحم	۳۷	در ترجیح امام رازی قول امام رضا در تائین
۱۱	در سکونت صحابہ در کوفہ وغیرہ	۳۸	در وصف کوفہ از امام نووی
۱۲	در موافقت مذہب امام اعظم با حدیث قلین	۳۹	فائدہ در خلاصہ این باب
۱۳	در جواب حدیث انما اظہر الخ	۴۰	قاعدہ ترجیح بعضی احادیث بر بعضی دیگر
۱۴	در پاکی آب کثیر بالاجماع	۴۱	و جہا اول در ترجیح احادیث اخفای تائین
۱۵	در التزام دادن بفرقہ و ہابیہ در حق آب	۴۲	ایضا دہم دوم
۱۶	باب سوم	۴۳	ایضا دہم سوم
۱۷	فصل اول در وجوب فاتحہ در نماز بجز	۴۴	ایضا دہم چہارم
۱۸	جواب از حدیث عبادہ بن صامت رض	۴۵	قاعدہ در جرح و تعدیل راوی
۱۹	لطیفہ در حق فاتحہ خواندن در نماز	۴۶	در قرآن وضع حدیث
۲۰	فصل دوم در عدم جواز فاتحہ خلف الامام	۴۷	و چہ پنجم در جواب از حدیث وائل
۲۱	در تقدیم قرآن بر حدیث	۴۸	در مراتب حج
۲۲	دلیل اول بزرگ قرارت خلف الامام	۴۹	در جواب از احادیث جہر تائب
۲۳	در دفع اعتراض منکرین بر عدم قرارت	۵۰	در بیان تسک بوقت بہجت
۲۴	در خواندن متابوت قرارت امام مطلقا	۵۱	در تشہد بوقت مذہب امام رض
۲۵	ایضا دلیل دوم بزرگ ہو تم فاتحہ یا	۵۲	در آگاہیدن مقلدین از طعن لاذہب
۲۶	در نکات غریب در حدیث مالی انانہ القرآن	۵۳	در محامد حضرت شعبہ راوی اخفای تائین
۲۷	در جواب از حدیث عبادہ بن صامت رض	۵۴	در جواب اعتراض ترمذی بر امام شعبہ
۲۸	ایضا در جواب از حدیث عبادہ رض	۵۵	در سماع ملقبہ از پدر خود
۲۹	در حدیث کذا ہون فلتون	۵۶	در بیان احادیث اخفای تائین

مطلب	صفحہ	مطلب	صفحہ
در جواب آنکہ بعضی از عبادت ناممکن میباشد	۱۱۴	ایضا در سماع علقمہ از والد خود	۵۹
در حقوق همان و جمد وغیرہ بر مرد	۱۱۶	در تعارض احادیث و ائیل در باب تائین	۶۱
مسئلہ چہارم در جواز صیام الدہر	۱۱۸	در احادیث و آثار اخفای تائین	۶۱
در جواب حدیث عائشہ از حضرت صیام الدہر وغیرہ	۱۱۹	در بیان قیاس فاسد لادہیب	۶۳
در جواب از حدیث عبدالمد بن عمرو عاص رض	۱۲۰	در اخفای چہار چیز در نماز	۶۵
مسئلہ پنجم در جواز خواندن نائیلہ شب الہد بر ۱۷ کعبت	۱۲۲	باب پنجم در رفع یدین	۶۷
در فضیلت سجدات در نماز	۷۰	ذکر جواز احادیث رفع الیدین مع الجواب	۶۸
در اہلدار کید صاحب معیار	۱۲۵	در بیان فرق میان دو حدیث بحسب شدت حدیث	۷۲
در کید و انقض برای طعن در بزرگواری	۷۰	تیمم کہ اسکنوائی الصافۃ	۷۰
در کید غیر مقلدین برای تنقیص دین	۷۰	رفع الیدین بغیر از ہفت جا نیست	۷۳
دلیل بر تنقیص غیر مقلدین	۱۲۷	فعل پسین معتبرست از افعال پسینہ	۷۷
لطیفہ در الزام نام بر غیر مقلدین	۱۲۶	در وجوب احترام از فتنہ و فساد	۷۵
سلسلہ (۴۷) در فضل امام با حدیث	۱۳۸	ذکر آثار بجواب احادیث رفع الیدین	۷۶
و در فضیلت مذہب دومی	۷۰	در الزام امام مراد زاعی را در رفع الیدین	۸۱
در اصلی اوطان المؤمنہ العربیہ و محدثین مستہ	۱۳۳	فائدہ در مناقب امام اعظم در چہارہ سلسلہ	۸۳
مصدقاتی این احادیث صحابہ کرام ستینند	۱۳۳	سلسلہ اول در نقاہت امام رض	۷۰
در غلطی اقاہی امام بخاری وغیرہ	۷۰	در نکاح امام محمد والدہ امام شافعی را	۷۰
خیمہ زدن سیدہ بر قبر زوج	۱۳۵	در وضع بودن ابی علقمہ از حسد امام رض	۸۶
در دفع قول حاسدین در احادیث مذکورہ	۱۳۶	در تصدیب صاحب کماوس با امام رض	۹۱
حدیث دیگر در فضل امام رض	۷۰	در جواب طاعنین امام از اقوال فضلائی زمان	۷۰
ترجیح مذہب امام رض	۱۳۷	در بعضی حالات امام محمد ابو یوسف و زفر مر	۹۳
سلسلہ (۵) ذکر اسامی آن کتب	۱۳۷	سلسلہ سوم در دفع اعتراضات بر تعہد امام رض	۹۸
کہ در مناقب امام رض است	۷۰	مسئلہ اول در جواز جای بیل زائد بر ثلث	۱۰۰
حرف بغض مردم ناشی از حب و بغض خداست	۷۰	در عبادت شاکلہ آن حضرت	۱۰۳
در بیان افترا تا یکہ بطون امام منسوب شدہ است	۱۳۸	در ترخیص تعبد تا وقت طلال طبع	۱۰۶
سلسلہ (۶) در کمال عقل امام رض	۱۳۳	مسئلہ دوم در جواز تعبد بہ شب	۷۰
لطیفہ اول در سبب تولد امام طحاوی	۱۳۵	فائدہ در سر اخفای شب قدر وغیرہ	۱۰۸
در سبب انتقال امام طحاوی از مذہب امام شافعی	۱۳۶	در نماز خواندن مردہ در قبر خود	۱۱۱
در ذکر اثبات افترا بر امام	۱۳۸	در جواب حدیث الشیخ در حق حمادہ سنقر	۱۱۳
سلسلہ (۷) در ذکر بعضی فراسات امام رض	۷۰	مسئلہ سوم در جواز ختم قرآن بک از ہفت ہفت	۷۰

صفحه	مطلب	صفحه	مطلب
۱۲۹	لطیفه (۲) در الزام روافض	۲۰۸	در نسب نامہ امام رضا
۱۵۲	سلسلہ (۸) در تحمل نام از ایضای انام	۲۰۹	سلسلہ (۱۲۷) در ذکر وفات امام رضا
۱۵۶	در شامہ کرامت از اخوند صاحب صوت	۲۱۰	معنا باسم امام رضا
۱۶۰	سلسلہ (۹) در ذکر تسلسل قلامی از امام رضا	۲۱۱	در ذکر خلافت از ان حضرت
۱۶۱	سلسلہ (۱۰) در توشیح امام رضا در علم حدیث	۲۱۳	در استخراج نام پاک محمد و احمد از اسم حنیفہ
۱۶۲	در عضو خواستن ثوری وغیرہ از امام رضا	۲۱۶	در ذکر قصہ ہجرت
۱۶۳	در اقرار از داعی بر غلطی خود در حق امام رضا	۲۱۸	در بیات در ذکر وفات حضرت با مادہ تاج
۱۶۴	در رجوع ثوری از ولایت امام رضا	۲۲۱	در ذکر ازواج مطہرات نبی
۱۶۵	ذکر غلطی امام بخاری در طعن امام رضا	۲۲۲	در ذکر کثرت تعداد ازواج مطہرات
۱۶۶	در عدم قبولیت جرح در حق امام رضا	۲۲۲	در جواب محمدان در حق چہار کساح
۱۶۷	در مطعون شدن بعض ائمہ	۲۲۶	در غلطی کردن مفسرین در حدیث حنیفہ
۱۶۸	نسبت (۱۶) حدیث بسوی امام افرات	۲۲۹	در ذکر اولاد آنحضرت
۱۶۹	در ذکر مسانید منقولہ از امام رضا	۲۳۱	در خلافت ابوبکر
۱۷۰	در ذکر علت قلت روایت از امام رضا	۲۳۳	در خلافت عمر
۱۷۱	انحصار در سبب قلت روایت از امام رضا	۲۳۰	در خلافت عثمان
۱۷۲	سلسلہ (۱۱) در ذکر تدوین مادہ فتنہ	۲۳۲	در بعض حالات مروان بن الحکم
۱۷۳	در ذکر عبد الوہاب متقی استاد شیخ دہلوی	۲۳۳	در خلافت علی
۱۷۴	در بشارت دادن آنحضرت مسلم بصحت امام رضا	۲۳۴	لطیفہ در حق خلفای اربعہ
۱۷۵	سلسلہ (۱۲) در مناقب مجموعہ امام رضا	۲۳۶	در خلافت حسن بن علی
۱۷۶	در ذکر دفن صاحب ہدایہ وغیرہ در قبرستان	۲۴۳	در خلافت امیر معاویہ
۱۷۷	در تعظیم کلام ربانی	۲۵۵	در خلافت یزید
۱۷۸	در جواب آنکہ عیسیٰ بدنسب ابو حنیفہ باشد	۲۵۶	در منع لعن بر یزید
۱۷۹	در جواب منکرین از بعضی مجاہدات غیر معقول	۲۵۹	در خلافت معاویہ بن یزید
۱۸۰	در جواب آنکہ چکد عیسیٰ بدنسب امام رضا خواهد بود	۲۶۰	در خلافت عبدالعزیز بن زید
۲۰۳	سلسلہ (۱۳) در تولد و نسب امام رضا	۲۶۱	در عقائد خبیثہ فقہ و ابتدای تعزیر واری
۲۰۴	در ضحوت و عقل مروان و زنان	۲۶۱	در بعض حالات مروان و خباثت مرید
۲۰۵	لطیفہ در نقص زنان	۲۶۳	در بعض حالات حجاج ثقفی
۲۰۶	در تاثیرات دعا	۲۶۳	انتباه در تولد امام عظیم
۲۰۷	در جواب آنانکہ قائل بدنسب امام رضا نزد علی	۲۶۵	تنبیہ ایضاً در تولد امام و خلافت امیرین آنک
۲۰۸	در جواب آنانکہ امام رضا را معنی مینامند	۲۶۶	تنبیہ در وجود صحابہ نزد زمانہ امام رضا

صفحه	مطلب	صفحه	مطلب
۳۶۷	در خلافت سلیمان بن عبد الملک	۳۶۷	نکته در مذمت زنا و زنا و زنا
۳۶۸	در خلافت بنده صالح عمر بن عبد العزیز و غیره	۳۶۸	در ذکر زینب بنت علی و سایر صحابه کبری
۳۶۹	فائده در بعض احوال امام اعظم رض	۳۶۹	مسئله (۶) در جواز ایصال ثواب باموات
۳۷۰	در خلافت خلفای عباسیه	۳۷۰	ذکر سبب ایجاد قول بعدم ایصال ثواب
۳۷۱	در خلافت ابو جعفر الرضا و النقی و مهدی و هارون رشید و غیره	۳۷۱	مسئله (۷) در جواز نذر به یار رسول شد و غیره
۳۷۲	آغاز تالیف کتب اهل اسلام	۳۷۲	مسئله (۸) در اثبات شورش و ادراک برای اموات
۳۷۳	طریقه ای کلام بخلق قرآن	۳۷۳	مسئله (۹) در جواز آب پاشی و غیره بر قبور
۳۷۴	در تفصیل قول بخلق قرآن	۳۷۴	مسئله (۱۰) در نذر اموات و قبر پوشی ایشان
۳۷۵	در دفع شدن مسئله خلق قرآن به مباحثه پیری	۳۷۵	مسئله (۱۱) در اثبات سماوات
۳۷۶	در بعضی حالات طاعتین امام اعظم رض	۳۷۶	در تفسیر جهاد اصغر و اکبر
۳۷۷	ذکر متعه و تقیه و افض	۳۷۷	در جبه ملاقات مؤلف با ابوالحسنات مولوی عبد کبیر
۳۷۸	در ظهور فرقہ روافض	۳۷۸	در حکایت عجیب از اموات
۳۷۹	تنبیه در ذکر رجحان زبان سابقین بر لاحقین	۳۷۹	مسئله (۱۲) در تشبیه درود نبوی با درود بابر ابراهیمی
۳۸۰	در ذکر وفات امام اعظم رض	۳۸۰	مسئله (۱۳) در تحقیق صلوة بر فریض انبیا
۳۸۱	باب ششم در مسائل هر نوع	۳۸۱	مسئله (۱۴) در تحقیق مقدار فصل آن سنت نماز
۳۸۲	مسئله اول در کیفیت و کیفیت ایمان	۳۸۲	که با بعد فریضه اند
۳۸۳	در تحقیق کمی و بیشی ایمان	۳۸۳	مسئله (۱۵) در جواز جهره درود و ادویه
۳۸۴	در تحقیق وزن اهل شمار و اهل شمارین قاصد	۳۸۴	مسئله (۱۶) در ذکر استقامت از اموات
۳۸۵	در جواب استعلامات امام بخاری بر لے ایمان	۳۸۵	در تشتمع سوگند و ذکر کفار آن
۳۸۶	در جواب معترضین که امام رضا را مرجه گفته	۳۸۶	مسئله (۱۷) در تعداد اشاع امام غم و در وقت بیعت از آن
۳۸۷	مسئله (۲) در تحقیق رکعات نماز و تراویح	۳۸۷	باب (۷)
۳۸۸	در ذکر قول عمر بن الخطاب رض فم اهدتہ ہذہ	۳۸۸	فصل اول در اثبات تابعیت امام غم و فصل تابعی
۳۸۹	تنبیه در جمیع صحابه بر ۲۰ رکعات تراویح و در مذمت بیعت لطیفه در ذکاوت علی رض	۳۸۹	در تعریف صحابی رض و تابعی رض
۳۹۰	مسئله (۳) در فرق تضاد از ظا	۳۸۹	در روایت کردن امام رضا از صحابه رض
۳۹۱	تصیح بعضی ائمه بقیده معتبرست بهم جا	۳۹۰	در جواز عمل بحديث ضعیف در فضائل و در طبقات راوی
۳۹۲	مسئله (۴) در مسح کردن در وضو	۳۹۱	در جواب اعتراضات منکرین از تابعیت امام رضا
۳۹۳	در مقبولیت حدیث ضعیف برای فضائل حال	۳۹۲	فصل (۲) در حکایات و لطائف عجیب و غریب
۳۹۴	مسئله (۵) در جواز تسبیح دشمن برای ذکر	۳۹۳	احادیث کلامه در محبت علماء و صلحا
۳۹۵	در جواز اشعار خوانی و خطبات و در میان بیعت	۳۹۴	ح در محبت صلحا
		۳۹۵	ابیات در تمهید بقصص امام رضا

صفحہ	مطلب	صفحہ	مطلب
۵۱۶	حکایت (۱) در تعبیر خواب شاہ از امام رضا	۵۲۵	ح (۹) در مناظرہ امام باعلیٰ بن عقیل
۵۱۷	لطیفہ در ہائے شافعی از معتزکہ در تعبیر و تفسیر	۵۲۶	لظم در طریق وضع حدیث
۵۱۸	در بعض حالات امام شافعی رحم	۵۲۷	در حالات امام جنبل رحم
۵۲۳	در مناظرہ علامہ دمیر سید شریف	۵۲۸	در مسائل منقولہ از احمد رحم
۵۲۴	حکایت (۲) در توبہ دادن امام رضا بفاجر سے	۵۵۰	ح (۱۰) در ۱۵ سوالات عجائب از امام رضا
۵۲۵	لطیفہ در اسرار عجائب در شان خلفای اربعہ	۵۵۱	لظم در چند سوال عجیب از ابن عباس رضی فرمودی نیز
۵۲۶	دلائل ناجیہ بودن باہل سنت و جماعت نہ وہابیہ	۵۵۲	ح (۱۱) در اسکات امام رافضی را
۵۲۷	ایضا دلیل دیگر بطریق لطیفہ	۵۵۳	لظم در الزام دادن بہ شیعہ
۵۲۸	نکتہ دوزخی بودن (۴۲) فرقا از حسد و در رد برواض	۵۵۴	ح (۱۲) در جواب طلاق از امام بسنے طریق
۵۲۹	در رد برواض و در رمز بیکنائی احمد و احمد	۵۵۵	لظم در کلام سہ کس
۵۳۰	در نیشل عجیب بہ پنجتن پاک	۵۵۶	ح (۱۳) در تفریق امام بچہ مرده را از زندہ
۵۳۱	در جواب علی با عمر بالطف و در استدلال باین معنی	۵۵۷	لظم در تفریق دست فاسلہ از فرج مرده از امام مالک رحم
۵۳۲	حکایت (۳) در جواب فاسقے از امام رضا	۵۵۸	در مناقب امام مالک رحم
۵۳۳	لطیفہ در جواب فقیری بامیر	۵۵۹	در مکروہ بودن حلق تمام ہر دست
۵۳۴	ح (۴) در امتحان مہتمم مراد بوسف را در پنج سادہ	۵۶۰	ح (۱۴) در سوال بیودانا امام رضا
۵۳۵	نکتہ از حکمی در مادہ فاسدہ	۵۶۱	نکتہ در تخصیص شب قدر
۵۳۶	نکتہ در ہمارج عالم و جاہل	۵۶۲	لظم در مناظرہ زن فاضلہ با عالمی
۵۳۷	ح (۵) در سرعت ذہن ابو حنیفہ بطلاق و غیرہ	۵۶۳	ح (۱۵) در بلوغ سگ
۵۳۸	در تیزی فہم غوث پاک	۵۶۴	نکتہ در اخلاق حمیدہ و ذمیہ سگ
۵۳۹	در حالات غوث پاک	۵۶۵	عادت و ملت سگ و ہندو کیست
۵۴۰	ابن العربی رحم	۵۶۶	فائدہ در بعض حالات شاہ عبدالعزیز بند پلوی رحم
۵۴۱	ح (۶) در سرعت ذہن امام رضا	۵۶۷	ح (۱۶) در دفع قول خصم
۵۴۲	لظم در خوبی علم از فرزدق قاصر	۵۶۸	لظم در الزام بر ہمنان از شاہ صاحب رحم
۵۴۳	نکتہ در فضیلت علم	۵۶۹	در دفع قول خصم پیش خلیفہ
۵۴۴	ح (۷) در مناظرہ امام در فتوہ کتف اللام	۵۷۰	لظم در حال مرغی کہ با حسد و حسد مشابہت داشت
۵۴۵	لظم در جواب ابن جنزی رحم با رافضی	۵۷۱	ح (۱۷) در تحقیق ایمان
۵۴۶	در حالات ابن جنزی رحم	۵۷۲	لظم در سہ جوابات عجائب در روایت
۵۴۷	فائدہ در بعض حالات شیخ دہلوی رحم	۵۷۳	ح (۱۸) در جواب پسندیدہ امام با حضرت ؑ
۵۴۸	ح (۸) در جواب عجیب از امام با سائل	۵۷۴	لظم در جواب عجیب فاضلہ بسائل
۵۴۹	لظم مناظرہ کنیز علامہ با فاضلہ	۵۷۵	ح (۱۹) در روز لطیف آئیہ از امام رضا

صفحہ	مطلب	صفحہ	مطلب
۵۹۸	لطیفہ در الفاظ تذکیر تائید و در الفاظ تذکیر تائید و در الفاظ تذکیر تائید	۵۹۸	لطیفہ در دفع اعتراض ریل سواہی از پادری بر قہ آن
۵۹۹	ح (۳۳) در حل سوال شاہ روم از امام رضا	۵۹۹	ح (۲۱) در اسکات امام گستاخی را بنیاس خود
۶۰۱	لطیفہ در اظہار کرامت شافعی در مباحثہ نصار امام	۶۰۱	لطیفہ در قیاس محبت نمازیہ
۶۰۲	ح (۳۴) در دفع امام اعتراض ابن ابی یعلیٰ را	۶۰۲	ح (۲۲) در اظہار امام اشارہ اعرابی را
۶۰۳	لطیفہ در اعتراض شافعی بر احمد صنبل رحم	۶۰۳	تکلمہ در اشارات علماء در کتب
۶۰۴	ح (۳۵) در واپس کردن امام علیؑ از اہل کربلا و اہل کربلا	۶۰۴	لطیفہ ایضا در اشارات
۶۰۵	لطیفہ در جواب مشرک کاز علیؑ رحم	۶۰۵	ح (۲۳) در رد کردن امام مانعے ما از حکمتے
۶۰۶	تنبیہ در تمثیل عذاب القبر بختہ	۶۰۶	لطیفہ در علم سبیا از ہندو لکھونام موافق واقعہ مسعودی
۶۰۷	ح (۳۶) در رد امام قول خوارج نادر و جنازہ	۶۰۷	ح در وقت قیاس امام
۶۰۸	لطیفہ در کمال حفظ امام بخاری رحم	۶۰۸	لطیفہ در تیزی تشویش بو علی سینا
۶۰۹	ح (۳۷) ایضا در رد قول خوارج از امام رضا	۶۰۹	ح (۲۵) در گرفتن امام قاضی ابن ابی یعلیٰ را در چند جا
۶۱۰	لطیفہ در طعن وزیر بمرحومے	۶۱۰	لطیفہ مخیر ساقی جو الے بو علی سینا
۶۱۱	ح (۳۸) در جواب امام مردہ بر یہ را	۶۱۱	در حالات بو علی سینا
۶۱۲	لطیفہ در رد بدہر یہ از علیؑ رحم	۶۱۲	ح (۲۶) در اعتدال عدون امام گنج در گنج را
۶۱۳	ح (۳۹) در برکت عمل پرست الہ از امام رضا	۶۱۳	ناورہ در تیزی فہمی حکیم ابو منصور
۶۱۴	لطیفہ در افتادن مردے از بام	۶۱۴	لطیفہ در کمال استادی عیارے
۶۱۵	ح (۴۰) در جواب صوفی خام از امام رضا	۶۱۵	ح (۲۷) در ایراد علیؑ از امام بر خطبہ ابن ابی یعلیٰ
۶۱۶	لطیفہ در مرآة بودن صلحے برای بد صورتی جلفے	۶۱۶	در اظہار فارابی کمالات خود را
۶۱۷	ح (۴۱) در رد کردن امام دعویٰ کا زبے را از محصورے	۶۱۷	فائدہ در بعض حالات فارابی معلّم ثانی
۶۱۸	لطیفہ در بعض امور محکومے	۶۱۸	ح (۲۸) در عجز شدن محمدؐ کے حاسد امام و پیش امام
۶۱۹	ح (۴۲) در الزام امام زین العابدینؑ	۶۱۹	لطیفہ جواب دادن شاہ صاحب پادری نا
۶۲۰	لطیفہ در غلطی قیاس از مردے پیش ابن ابی یعلیٰ	۶۲۰	آگاہیدن امام ثورثی را در صفت مردے
۶۲۱	در حال تصدق مال حرام	۶۲۱	لطیفہ در قوت حافظہ امام بخاری
۶۲۲	ح (۴۳) در ازالہ بکر حلقہ	۶۲۲	فائدہ در بعض حالات امام بخاری
۶۲۳	لطیفہ در مفسدہ زنان بزبانہ اخذ جن	۶۲۳	ح (۳۰) در پیچیدہ مباحث امام افتادہ
۶۲۴	ح (۴۴) در علامت کوچ	۶۲۴	لطیفہ پزیرد زمین از زیاد مرتد و عیسیٰ بر چرخ ادبکی
۶۲۵	لطیفہ در جواب حکیمے با خادم کوسہ	۶۲۵	تنبیہ در وجہ بالا رفتن عیسیٰ بر چرخ
۶۲۶	ح (۴۵) در جواب امام باطلاق	۶۲۶	ح (۳۱) اعراب کتب فروش بر امام رضا
۶۲۷	لطیفہ در نقل از حکیم ثنائی	۶۲۷	لطیفہ در سوال مردے از جامی از خاک آدم
۶۲۸	ح (۴۶) در رد امام زین قول حاسد خارجی را	۶۲۸	ح (۳۲) در سوال امام از قتادہ

صفحہ	مطلب	صفحہ	مطلب
۶۱۲	لطیفہ در رد عجیب بر تخریب داری	۶۲۸	ح (۵۸) بنی دیمان بر عرفت
۶۱۳	ح (۴۶) در دفع امام ضرر و خوارج را بآب	۶۲۹	لظم فرمان نبی عین حکم خداست
۶۱۴	تنبیہ در خباثت باطنی با بیہ و فریب ایشان	۶۳۰	ح (۵۹) در الزام امام رضا ممالک را
۶۱۵	لطیفہ در تمثیل و با بیہ در حق ابو صفیہ	۶۳۱	لظم در تکلم زنی بقرآن
۶۱۶	ح (۴۸) در رہا نیدن امام زنی را از طلاق	۶۳۲	ح (۶۰) در ملاقات امام رضا با سید زاده
۶۱۷	لطیفہ در جواب عقلی از رحمت خدا	۶۳۳	لطیفہ در جواب محمدی معترض بروضو
۶۱۸	ح (۴۹) در رد کردن مالی بپیشی ادوسی	۶۳۴	نکتہ در سروضو
۶۱۹	لظم در سر عجیب از نوشیروان	۶۳۵	لطیفہ چیست کلید نماز
۶۲۰	ح (۵۰) در اعتراض امام بر شافعی در کلمہ طیبہ	۶۳۶	ح (۶۱) در امتحان جعفر صادق بر امام رضا
۶۲۱	لطیفہ در اسرار کلمہ طیبہ	۶۳۷	لظم در لطائف قرآنی وغیرہ
۶۲۲	نکتہ در اسرار اسمای کتب منزہ	۶۳۸	ح (۶۲) در دفع امام رضا اعتراض سید زاده را
۶۲۳	ح (۵۱) در انہار امام مال بقوم مدعی رابہ نماز	۶۳۹	لظم در جواب فاضلہ مر تلید خود را
۶۲۴	نکتہ در نقل عجیب از رویشتہ در نماز	۶۴۰	ح (۶۳) در جواب امام رضا سر سید صاحب لہرہ
۶۲۵	لظم در باعث وسوسہا سے نماز	۶۴۱	لطیفہ در تعارض بن حجر و علامہ عینی بر یکدیگر
۶۲۶	ایضا جواب از وسوسہ نماز	۶۴۲	فائدہ در حالات علامہ عسقلانی و علامہ عینی
۶۲۷	در اسرار نماز	۶۴۳	ح (۶۴) در جواب امام رضا مروالی علق با
۶۲۸	ح (۵۲) در بر آوردن امام مال مغفود و سر بکفر خود	۶۴۴	لظم در جواب حافظ شیرازی مر تیمور لنگہ
۶۲۹	لطیفہ در افر صمیم تر سابقان	۶۴۵	ح (۶۵) در فرست امام رضا
۶۳۰	ح (۵۳) در حال زن آغوش با امام رضا	۶۴۶	لظم در فرست خلیفہ بغدادی و وفات وی
۶۳۱	لظم در سوال مرد از رابعہ	۶۴۷	ح (۶۶) در سرعت ذہن امام رضا
۶۳۲	ح (۵۴) در حال آغوش با امام رضا در حق زن خود	۶۴۸	لظم در حل مسألہ مشکل از فرائض
۶۳۳	لطیفہ در وہابی بودن زن ناخوشتر	۶۴۹	ح (۶۷) در استخراج امام رضا مال منقولہ را
۶۳۴	ح (۵۵) در انہار کمال مجبولہ امام رضا	۶۵۰	لظم در انہار کمال نقاشی گنجوی
۶۳۵	نکتہ در تالیف بودن اولاد مردم را	۶۵۱	ح (۶۸) در ظاہر نمودن امام رضا امام رضا
۶۳۶	فائدہ در خاصیت آب زمزمہ	۶۵۲	لظم در صنعت انہار مال مسوقہ
۶۳۷	لطیفہ تیج کس از بیخ چیز ہدایت	۶۵۳	ح (۶۹) در اختلاف امام با قاضی در مسئلہ
۶۳۸	ح (۵۶) در تخریب امام قاضی را	۶۵۴	لطیفہ در عسقلانی نان دو سائل
۶۳۹	لظم در حال سائلہ با مومن	۶۵۵	ح (۷۰) اعتراض امام رضا بر عطاء
۶۴۰	ح (۵۷) در سرعت ذہن امام در مسائل	۶۵۶	لطیفہ در مباحثہ بحر العلوم با قاضی
۶۴۱	لظم در حال امام رضا با خود در مسائل	۶۵۷	ح (۷۱) در جواب تخریح مؤمنین

مطلب	صفحہ	مطلب	صفحہ
لطم بسیار از بلا با نگویند	۶۶۵	لطم در مطایبہ ابو ذر رض پیش حضرت پیغمبر اسلام	۶۶۹
ح (۸۴) در جواب مسکین امام رضہ مرعاضے	۶۶۵	عدم احتیاج صالحان بر طالع	۶۶۹
لطم در مناظرہ مولوی عبد الحکیم و میرزا ہد	۶۶۶	ح (۶۲) در افتادن مرغ در دیک گم	۶۷۰
تنبیہ در حالات مولوی عبد الحکیم	۶۶۶	لطم در سزایے منکران علم	۶۷۰
سیالکوٹی و سیر زاہد ہروی	۶۶۶	ح (۶۳) در رہا شدن امام زینے را از طلاق	۶۷۰
ح (۸۵) در تخلص امام اہل کوفہ را از قبل وفات	۶۶۶	لطم کلام امام مانند کلام عثمان مت و نیز در حال نقان	۶۷۰
لطم در عجیب حکایت مرد عاشق	۶۶۶	ح (۶۴) در تخلص امام زینے را از طلاق	۶۷۰
ح (۸۶) در ثبات کفار و نیز در صحبت نیز از امام	۶۶۶	نکتہ در اثبات قیاس	۶۷۰
لطم در صفائے اہل دل و ختم لطائف	۶۶۹	لطم در اثبات خلافت خلفای اربعہ	۶۷۰
ح (۸۶) در جواب شوخی از امام رضہ	۶۶۹	ح (۶۵) در حیلہ عدم طلاق از امام رضہ	۶۷۱
ح (۸۸) در تامل کردن امام منکرے را	۶۷۰	لطیفہ در حیلہ عدم طلاق زینے از قیاس	۶۷۱
تتمتہ مشتمل بر بدفصل	۶۷۰	نکتہ در افتادیت کد خدائی	۶۷۲
فصل اول در حالات امام ابی یوسف	۶۷۰	ح (۶۶) در ابطال دعوی نبوت مروان امام رضہ	۶۷۲
نکتہ در تحصیل علم ہر فرض کہ باشد	۶۷۶	لطم در دعوی نبوت از مردے پیش بارون	۶۷۲
فائدہ در فضیلت علم	۶۷۸	نکتہ ایضاً دعوی نبوت از شعراء	۶۷۲
در ذکرہ الطائف منقولہ از ابو یوسف	۶۸۱	ح (۶۶) در تخلص امام رضہ مردے را از عتق بین	۶۷۳
فصل دوم در ذکر حالات امام محمد	۶۹۵	لطم در جب دادن علی بن اوفی و در رد بناز قضای عمری	۶۷۳
در تفصیل مسائل ظاہر الروایۃ وغیرہ	۶۹۷	ح (۶۸) در احتمال امام رضہ طاعت مردے را	۶۷۳
در ذکر قدرے حالات امام نووی	۷۰۲	لطم در عقل و درع مبارک و حالات ابن مبارک	۶۷۳
تنبیہ در جواب ابر برافان و امامت و تعلیم	۷۰۷	ح (۶۹) در احتمال امام ابن ابی علی بن شہرہ در مسئلہ	۶۷۵
و خواندن قرآن بر قبور وغیرہ	۷۰۷	لطم در الزام دادن بالو سید خلیفہ مروان و مظاہری را	۶۷۶
لطیفہ در مذمت حاکم	۷۰۹	فائدہ در فضیلت علم ہر مال از چند وجوہ از علی رضہ	۶۷۶
دعا اعتراض پادری بر قرآن و جواب آن	۷۱۰	ح (۷۰) در تفسیر چند آیمہ از تفسیر امام رضہ	۶۷۸
در اعزاز علم عالمگیر بادشاہ	۷۱۲	لطم در الزام حملہ از یحیی بن یعمر تا یحیی در فضل حسین	۶۷۹
تنبیہ در حقوق استاذ و عالم	۷۱۳	ح (۷۱) در اسکات لطمہ از مبارک مبارک	۶۸۰
فائدہ در احتراز از کذب بکلمت علی	۷۱۵	لطیفہ در استلال بہ حقانیت دین اسلام	۶۸۰
خاتمہ در مناجات از فریب	۷۲۱	ح (۷۲) در بیانت تمام رضہ و محادمت وے با ظیفہ	۶۸۲
نزع از مولف کتاب	۷۲۱	لطیفہ در حالات فرعون بیعون	۶۸۲
خاتمہ کتاب من جانب المؤلف	۷۲۲	ح (۷۳) در الزام امام خلیفہ بوقت لا	۶۸۳

ندعو كل الناس الى
اليوم

شاه احمد والسنه كتاب الجواب عن مقلدين رد مقلدات غير مقلدين

سيرة المقلدين
اعتناء المقلدين

مصنف علامہ نامی فاضل گرامی عالم اجل فاضل اکمل سفیر
عالم البدریل فقیہ معیدیل مولانا مولوی محمد عبدالجلیل سلم
انجیل یوسف زئی مولانا دولت علی خصوصاً از مضافات پشاور

بیتنام عبدالرحمان علی

مطلع ریحان
رضا دین محمد مطبوع

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

چون بفضلہ تعالیٰ از ابتدا سے این تالیف تا اینجا بدلائل قاطعہ و حج ساطعہ و نیز باجماع جمہور
 شریعت و قول پس بالاتفاق ائمہ اربعہ ^{کتاب} است از اہل سنت و جماعت حقیقت تقلید و وجوب آن بوجہ افضل و نفع اکمل مستحق و ثابت
 گردید چه کارخانہ دین متین و حفظ ملت سید المرسلین درین زمان حال الشیر و الطغیان قیام
 پرین ست و الاربع کلینفات با اختیارات اباحت جملہ مذہب از ہر فرد بشر لازم آید چنانچہ
 امام اکھونند کہ از اجلہ اساتذہ حجۃ الاسلام امام محمد غزالی ست تقریر فرمود و نیز در فصل چہا
 در بر و قول بعضی منکرین نگارش یافت و خط و نیز خروج از ضبط عالم گرد و چنانکہ شیخ عبدالح
 محدث دہلوی تحریر نمود و منکر و منحرف ازین خارق اجماع است و بیرون از
 اہل سنت و جماعت ست چنانچہ از تفسیر منظر می ططاوی و غیر ہما سطور گشت و گلش
 حکیم خوارج و بغاۃ است چنانچہ از محدث نامی علامہ شامی مرقوم گردید و نیز معلوم شد کہ
 عقائد این فریقہ غوی و زمرہ و تابیۃ اتباع شیخ نجدی کہ در حق ایشان حضرت رسالت پناہ
 اللہ علیہ وآلہ وسلم براسے تنبیہ است خود بطریق پیشین گوی شیخ شیطان درین حدیث

در حدیثین از کتاب قیام و زمرہ و تابیۃ
 کہ خطرات از این فریق است کہ ممانعت

کہ در نجاریت ہذا الزلازل و بہایکلمہ قرآن الشیطان ہ ارشاد فرمودہ چنانچہ بالتفصیل
 وابتداء کے فصل ششم در حالات این فرقہ بیان نموده ام۔ موجب کفرست و بعضے مثل دیگر فرق
 ضالہ مانند خوارج و روافض و معتزلہ و مجتہد اند و اقتدار نماز و رپہا نمان کے راجاز نیست
 پس بالاتفاق درین زمانہ راہے مخالف علما کے مجتہدین پیودن و طریق آزادی و عدم
 تقلید یکے از ائمہ اربعہ مستنبطین و زیدین خود را در چاہ ضلالت و گرداب بدعت مانند لاند
 مذہب سترنگون انداختن است و در وعید کجالتون کذا ابون لحدیث در آمدن۔ وہ
 کہ وجوب تقلید مذہب معین از مذاہب چہارگانہ ثابت گردید پس برائے اثبات جزئیات
 و فرعیات مذہب خود ما را در نجاحتے و ضرورتے نماید۔ چہر کہ بہر مقلد قاصر پیروی مجتہد خود
 در ہر سلسلہ جزئیہ واجب است مگر ہر اے روز عم بعضے جہلاے و تابید کہ در چند مسائل حضرت
 امام عظم و تبعان ویر احمد اشہد جمعین بخلاف و عجزی حاوٹ صحیحہ از جہل خود یا محض از بیہوشی
 و تعصب دیدہ و دانستہ منسوب می نمایند و عمل وادار عام مردم عوام راے در غلاند و جد جدال
 بطورے نمایند کہ ضعیفہ کثر ہم اشہدین مسائل مخالف حاوٹ صحیحہ و نصوص میرکہ اند لاند ہاں مسائل
 ضروریہ را براے تیلے ناظرین سلیم الطبع فارغ از تعصب درین مقام تسطیرے نماید چہ متعصبان
 دین و معتربان ائمہ مجتہدین ہزار دفتر برابرین تہیہ را مثل گوز شتر و بازیچہ طفلان مے انگارند و از
 انکار گاہے با قرار در نیاند۔ پس در حق ایشان ہمین یک کلمہ کافی است کہ

قدم باید اندر طریقت نہ دمہ کہ اصلے نزار و دے بے قدم

انتباہ معلوم باد کہ از اعظم مکائد این گروہ یکے اینکہ چون در سلسلہ مثل تائین و رفع یدین
 وغیر ہا ایشان را از روے احادیث الزام شافی دادہ شود نے الفور کید دیگر آفازی کنند
 کہ این سلسلہ مذہب امام شافعی است پس نزد شما آیا وے نیز بغلطی است جو البش و بچند وجہ است

سیستم بر مقلدین کہ در کتب و غیر مقلدین
 در بیان بر عوام و بیان بر عوام
 فاضل و نیز نماز صاحب ہوت بموجب حدیث بقول نیست ہا مذاکی دیگران در پس و دیگرہ ہا کہ در روئے مذکورہ
 در کتب و غیر مقلدین

اول اینکه ہمین وجہ است کہ مذہب امام عظیم کو فی راز از روئے تحقیق ہر مذہب ثلثہ دیگر ترجیح است
 اگرچہ آن نیز حق اند ڈوم اینکه ماورین وقت تحقیق از روئے کتاب اللہ و احادیث ہر اول شد
 برائے دفع مکائد ثلثہ کنیم پس قول غیر شارع از محدثین ائمہ مجتہدین گاہے سند نخواہد شد
 ہر سخن را مقامے و ہر نکتہ را جائے۔ ع کہ فرق مراتب نہ کنی ز ندقی ہوشوم میگویم کہ نے
 مذہب امام شافعی بر صواب است مگر شمار از ان چہ کہ مطابقت بعضے عقائد و افعال کفار
 با اہل ایمان موجب نجات نیست چنانچہ از شرکت مرصیان با استجار و صحت بعضے حواس و اعضا
 تشفی نے چہ شمار مطلقاً از تقلید ائمہ اربعہ انکار است و اگر برائے نجات در یکدوم مسألہ تقلید کے
 از ائمہ اختیار نامہد این تقاضا و خواہش نفس شہاست پس فائدہ از ان شمار انباشد
 اگر تقلید باشد در جملہ مسائل باید و درین صورت ما را بیع اعتراضے نیست ورنہ ہمین حلیم
 شام موجب تعذیر است کہ بناے آن بہ لزوم است چہارم اینکه غیر مجتہد را بر مجتہد مطلق
 اعتراضے نمیرسد۔ و بر مثل خود میرسد پس ما ابر شہاتا وقتیکہ پانہد راکے خود اید اعتراضہا
 میرسد کہ غیر مجتہد اید و ہر گاہ کہ تقلید امامے از ائمہ اربعہ ناید نمیرسد چنانچہ از قولیکے حسین بن
 وغیرہ در ماقبل ہوید اگشت۔ مگر درین صورت تقلید موافق حکم اجاع اہل سنت و جماعت
 لازم گردونہ تقلید جزئے فافہم و مائل۔ **وَاللّٰهُ بِهٰذَا شَیْءٍ مِّنْ یُّشَاءُ اِلٰی صِرَاطٍ مُّسْتَقِیْمٍ**
تنبیہ۔ از جملہ جہاے غیر مقلدین کے اینکه میگویند کہ برائے استدلال جملہ مرویات
 صحاح ششہ از زمانہ من کل الوجوہ بمقدم است پس باید دانست کہ اگر بقول
 غیر مقلدین کل مرویات صحاح ششہ را جمیع اخبار ششہ ائمہ اربعہ و اتباع شان ترجیح و
 تقدیم دادہ شود پس بطلان مضمون حدیث خیر القرون قونی و امثال آن بخوبی
 لازم گردود بلکہ برعکس مضمون مخالف حدیث موصوف عمل کردن واجب گردود۔ **فَاٰیُّ**

در اخبار صحاح ششہ

الْقَبَاحَةُ أَشَدُّ مِنْ هَذَا - اَدْعَايَ عَمَلٍ بِالْحَدِيثِ كَمَا بَلَغَهُ عَاكِسُ اسْتِبْدَاعِ فِي كَلِمَةِ
 اِزَانٍ هُوَ يَدِ اسْتِعَابِ بَيْنَ تَفَاوُتٍ رَهْ اِزْ كَمَا اسْتِ تَا كَمَا بَلَّغَهُ اَمَّةُ مَجْتَهِدِينَ رَابِعَةً خُصُوصًا
 زَمَانَةُ اِمَامِ عَظِيمٍ رُبَّ نَسَبِ مُصَنِّفِينَ صِحَاحِ سَبْكَهٖ سَابِقُ تَرِينِ سَابِقِ سِتِّ حَتَّى كَمَا بِخَيْرِ الْقُرُونِ
 قُطْعًا شَالٍ كَمَا اسْتَعْرِفَ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ تَعَالَى - وَبِظَاهِرِهِ كَمَا تَحْقِيقِ اِحْكَامِ شَرِيعَتِ تَدَارِكِ
 اِرْكَانِ طَرِيقِ سَابِقَانِ اِزْ لَاحِقَانِ عَارِفِ تَرْمِيَا شَدَّ كَمَا اِذَا اَخَذَ تَاخِرِينَ مَخْصَرًا بِوَسْطِ
 سَقْدَمِينَ سِتِّ وَاِسْتِ وَبِاِخْصُوصِ اِمَامِ عَظِيمٍ (كَمَا اِزْ هَمَّةُ مَجْتَهِدِينَ وَ مَجْتَهِدِينَ سَابِقِ وَ بَزَمَانَةُ
 خَيْرِ وَ بَرَكَةِ اَقْرَبِ اللّٰهَاقِ وَ اِزْ جَلْدِ بَا سْتِنْبَاطِ مَسْأَلِ حَاوُفِ تَرْوِيهِ مَعْصِرَانِ بِمَعْرِفَةِ مَوَارِدِ
 وَمَسَائِلِ فَالَوْ تَرَ كَمَا جَلْدِ اَقْوَالِ تَبْقِيْمِ النَّسَبِ سِتِّ اِذَا كَمَا كَلِمَةُ شُودُ كَمَا اَقْوَالِ صِحَاحِ رَا اِزْ جَمْعِ
 اَنَّكَ اَقْوَالِ صِحَاحِ اِنْ تَرْجِيحِ نَمِيْدِ هَيْمِ مَلِكَةِ اَقْوَالِ حَضْرَتِ رِسَالَتِ پِنَاهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَ اِسْتِ
 بِرِ قَوْلِ اَمَّةِ دِيْنِ رَا جِ مِيْدَانِيْمِ وَ اِزَانِ اِتْبَاعِشِ وَ اِحْتِ اِزْمِ مِ اِنْكَارِ يَمِ سِ وَ رِيْنِ
 چَرَقَاتِ سِتِّ وَ لَزُومِ كَمَا اَمِ شَاعَتِ - كَمَا كَمِ بَا اِنِزْ بِرِ اَقْوَالِ اَمَّةِ كَرَامِ مِنْ حَيْثِ اِنْهَا
 اَقْوَالِ هُوَ رِ كَزِ عَلِيٍّ نَمِي نَائِيْمِ وَ تَقْلِيْدِشِ نَمِي كِنِيْمِ كَمَا دِيْنِ وَ دِيْنِ خُدَايَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ رِ سَمَلِ
 اَفْضَلِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَ السَّلَامُ سِتِّ نَمِي دِيْنِ اَمَّةِ مَجْتَهِدِيْنَ رَحْمَتِ اللّٰهِ اَجْمَعِيْنَ - بَلْ كَمَا اَقْوَالِ
 شَانِ اِبْجَنَسِ مَضْمُونِ نَصُوصِ صَرِيْحِ وَ اِجْمَاعِ صَحِيْحِ وَ بَا اِبْشَرِ اَدَمِ اَنْ مَسْأَلِ سْتَنْبَطِ مَعْقُوقِ
 اِزْ كِيْمِ اِزْ اِنْمَا عَلِيٍّ حَسْبِ التَّرْتِيْبِ اِنْتِ تَقْلِيْدِ شَانِ مِ نَائِيْمِ - سِ وَ رِيْنِ صَوْرَتِ نِيْزِ
 چُونِ هِرْ وَ وِزِيْنِ بَرَابَرِيْمِ اَلْبَتَّةِ اِتْبَاعِ اَقْوَالِ سَابِقَةِ خَيْرِ الْقُرُونِ بِرِ اَقْوَالِ لَاحِقَةِ شَرِّ الْقُرُونِ لَازِمِ وَ وَاِحْتِ اَدَمِ

وَكُلُّ يَدٍ عَمِيٍّ وَ صَلَاةٌ لِّلْجَلْدِ +

وَلَيْسَ كَمَا كَلِمَةُ كَمَا بَدَا اَكَا

چومی پریم کہ بر احوال ماضیہ پر عارف ترمی باشد یا پس اگر نبیرہ را عارف ترید انید البتہ
 شما محدثین را بر ائمہ مجتہدین و نیز خود را بر فرقہ محدثین عارف تر دانستہ ترجیح دادن نتوانید

درودہ تقدیم قول ائمہ مجتہدین
 سوال در تقدیم صحاح
 درودہ تقدیم قول ائمہ مجتہدین
 درودہ تقدیم قول ائمہ مجتہدین

والا فلا۔ مگر دانش از ظاہر حال شاہ صاف بہین مستغایست۔ ^{ترجیح مذکور} چہ ترجیح شاہ محدثین باہر
 ائمہ اربعہ متقدمین خود از قول شاہ اہمیرین الشمس است۔ قما تفضیل شاہ خود را بر جماعت محدثین
 پس آن نیز از فعل شاہ اظہر من الایس است۔ چہ ایشان با وجود و فوراً حادث کہ با خود
 میداشتند تقلید ائمہ را از دست خود نگذاشتند بخلاف شاہ چنانچہ در سابق در فصل اول در ذیل
 دلیل دوم طبقہ امام المحدثین حضرت بخاری را بخوبی بیان نمودیم کہ وہ کے مقلد امام شافعی
 ہو۔ مگر در اینجا نیز برائے ہت شہاد و تصدیق قول خود بطریق ایجاز حال امام نسائی صاحب
 صحیح را پیش مے نامیم و آن اینکہ در تذکرہ المذہب آوردہ و کان النسائی شافعی
 المذہب و لہ مناسک علی مذہب الامام و الشافعی کذا فی تیسیر الاصول

وفی شرح سفر السعادة اگر تقلید درست نبودے چہ امام نسائی با وجود محدث بودنش
 بسویش رو نمود و خود را غیر مقلد شمر د بلکہ براہ ہدایت شافعی پے برود و دلائل احکام ہا بر
 تقویت مذہبش درج کتاب خود کرد انتہی پس رین بو الفضولی خود شاہ صدق بہین کہ قطعاً

نے ذرا عیب نے ترا ادب است

گرفتہ تر شست خاقانی نے

زیر تبت یکیدا الی لہب است

قل هو اللہ کہ وصف خالق تاست

بہر حال قائلہ کہ لیس گماز حکمتو۔ والاحدیث خیر القرون از زبان ہدایت ترجمان
 ارشاد شدے و نہ آیت کریمہ و السابقون السابقون اولئک المقربون
 نزول یافتے بلکہ خود در صحاح از تلامیند و معصران امام عظیم مثل ابن مبارک و ابواسحاق
 و کعب و تسعون کدائم و سفیان و امام مالک و غیر ہم اخذ روایات احادیث نکرے
 فلہذا ما بقابلہ تحقیقات ائمہ اربعہ روایات صحیح و غیرہ را فرود میگذا ریم۔ آری ہرچہ
 کہ از انہا موافق امام خود مے یابیم برائے نیادت و ثوق آرا مے گزینیم و غیر موافق را

بخوف وضع کہ در رواۃ مابعد بکثرت بوقوع آمدہ و یا باعث سوو و خطا کہ بے اختیار
 سرزود شدہ بمقابلہ مرویات سلف خود معمول بہ خود نے سازیم خاصتہ کہ بعد از زمانہ
 امام عظیم و ضاعان حدیث بکثرت بودند چنانچہ در تذکرۃ المذاہب بحوالہ خلفا از ابن مبارک
 آورده کہ روزے ہارون رشید زندقے را گرفتار ساختہ حکم نقلش داد۔ زندقہ گفت
 کہ قلم براسے چسیت۔ فرمود تا عباد را از زحمت و اضلال تو نجات دهم۔ گفت کجائی از
 ہزار ہا احادیث موضوعہ من کہ حرفے را در ان از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نیاوردہ
 فرمود اسے عدو اللہ تہ خود کجائی از ابو اسحاق و ابن المبارک کہ ایشان حرفا فرمائین
 در احادیث نبویہ از موضوعات بکار برہ اند و از ہدیگر تفریق سے کردہ۔ تو زیادہ تفصیل این
 مرام در فصل پنجم انبیا اول در تحت جواب سوال اول جائے کہ ذکر وضع نوح بن
 ابی عصمت کردہ شدہ نمودہ ام و راجا باید دید۔ پس چون کثرت وضع احادیث بعد از
 زمان امام در حالت قیام ابن مبارک تا بدین جا رسید پس ہو جسب ع ہر کہ آمد بر ان مزید
 نمود کیفیت آن راتا زمانہ اصحاب صحاح چہ سے باید پرسید مگر بحکم کلام اہل امیر
 امیر الکلام فخریہ ہارون را بن مبارک ملاحظہ باید کرد و حالانکہ ہمین ابن مبارک
 از تقلید امام رو سے خود را نہ پیچید و اکثر اقوال و اشعار ویرا در حق امام در مناقب
 سے در مابعد ہدین کتاب باید دید و ہوش باید فہمید و بسمع قبول باید شنید
 و ہمیر ان ایمان باید سنجید و در ول صدق و یقین باید گزید۔ علاوہ آنکہ تباہے کتب
 و اصول مبتنی بر شوری ست چنانچہ برواقفان پوشیدہ نیست و نیز طریق امام را
 درین باب در مابعد بیان نمودہ ام و چنانچہ از کتب معتبرہ مصنفان ہر عصر صاف
 ہوید است۔ و حالانکہ عاقل ترین عاقلان مخلوق اللہ بشورہ کتر بیان ازو سے

راوی ممکن است ہوں بالفرد ہر ان حدیث کہ زیادہ بکثرت نزول یافتہ باشد بقول ازو را
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰

بیعت عم کے آن حکم و شاورہم فی الامم ما مورشدہ۔ جس پر نسبت صحاح
 صحاح را کہ محض از تحقیق خود بلا شورا کے غیر کے تصانیف نمودہ با تحقیقات ائمہ
 مجتہدین سابقین کہ با شوری جمیع مسائل را جمع نمودہ۔ ازینجا است کہ امام مالک بخواب
 ہارون فرمودہ کہ بر اتباع موطا کے من خلائی را جبر کن کہ من این را بعلم و راے خود
 تالیف نمودہ ام و تدوینش ساختہ ام حالانکہ بسیار کے از صحابہ پہنچا بجا منتشر شدہ اند و
 مردمان از آمان ہدایت یافتہ۔ چنانچہ در میزان شعرانی وغیرہ موجود است۔ پس خلق اللہ
 را بعلم کردن صحاح کہ بعد از ازنہ تمیر کہ خیر القرون تالیف یافتہ چگونہ مجبور ساختن متواتر
 و عمل از اعین شریعت خوانند و تصریحات مجتہدین سابقین را بدعت مے نامند استغفیر
 اللہ العظیم من هذا الشر الفخید کہ درین چنین عمل شہادت نفر کے ابطال چیز کے
 حقیقتش بدلائل کثیرہ و گواہان وافرہ بہ استحکام رسیدہ لازم مے آید۔ آر کے صحاح
 براے متاخرین وقتے دلیل قاطع مے تواند شد کہ بناے قول ائمہ سابقین بعد از
 تتبع و تفحص کمال محض بقیاس ظاہر گردد و یا ہمان جزئیہ را بفرض محال در اقوال
 سلف در نیابند۔ تو نیز براے تقویت مسائل مذہب خود از ان استدلال متواتر
 ما ہم قول مجتہد مخالف خود را از ان الزام دادن نمی تواند۔ و نہ خود صحاح را مستقل مذہب
 براے مے تواند شمرد کہ مصنفان صحاح مانند عطارانند و سرگز مرین عامل بلا اعانت
 و تشخیص طیب حاذق معالجہ و نسخہ از ایہان نخرند اگر خرنند ہاناخسہند کہ خود را
 ہلاکت میزنند۔ و خروندان گاہے خرنند۔ البتہ خرنے خرنند کہ و اما یان ایشان را
 بخمرہ خرنند۔ اگر لاندہے گوید کہ آیا مضمون اصح الکتاب بعد کتاب اللہ الباری
 مؤ صحیحہ البخاری مے رانمیدانے۔ گویم و امم مگر قائلش ایند از ان مشہور بات صحیحہ

سخن مجتہدین از کتب صحاح و کتب دیگر

بان امر اسے اصحاب صحاح کہتے

لکھنؤ قادیان و راجہ الکتب و راجہ بخاری

ائمہ سلف ترجیح نے تو انہم۔ از تو سے پرسم کہ آیا این قول خداست اگر گوید نے
گویم قول رسول خداست اگر گوید نے گویم قول صحابی است اگر گوید نے گویم
قول کد امی تاہی است اگر گوید نے گویم قول کد امی تاہی است اگر گوید نے
گویم قول کد امی یکے از ائمہ مجتہدین دین است اگر گوید نے باز گویم قائلین قول
کے از خیر القرون است اگر گوید نے باز سے پرسم آخر قول کراہمن پیش سے نمائی
کہ بدان حدیث خیر القرون و آیت والسابقون وارد نمائیم۔ اگر گوید کہ آخر
قول کد امی عامی باشد کہ حالاً ضرب المثل گشتہ گویم کہ نصیب شما باد مگر فرماید
کہ ادعای عمل باحدیث کجا ماست لال بقول ضرب المثل کردن کجا

کجا مدی کجا دجال ناپاک

چہ نسبت خاک را با عالم پاک

بلے اگر تسلیمش نہائیم پس مضمون این قول اضافی است

نسبت بموطا سے امام مالک و دیگر صحاح وغیرہ چنانچہ

بر واقفان مخفی نیست پس ازین چیزے

نقصان بآیت و حدیث مذکور لازم نے

آید۔ راست است۔

ہر سچ بزحوش را نگفت بدم +

ہر کیے غیر کہ بے فرودم +

واللہ اعلم

بالتواضع

نقطہ

باب دوم در بیان تحقیق آب و مسأله قلتین و غیره

سوال چه میفرمایند علمای این شهر و مفتیان شریعت فاضلین از زمین مسله که در حدیث شریف وارد است و قتیکه آب در خم باد و مشک باشد پس آن آب ناپاک نمیشود چنانکه در ابوداؤد است قال علیه السلام اذا كان الماء قلتین فاما لا یجس و غیر عن ابن عمر قال سمعت رسول الله صلعم سئل عن الماء یلکون فی الفلاة من الارض وما ینوب من الاء و الت و السبک فقال رسول الله صلعم اذا بلغ الماء قلتین لم یجس شیء رواه ابوداؤد یعنی مرویت از ابن عمر رض گفت شنیدم از امام حضرت علیہ السلام که پرسیده شد از حکم آن آب که باشد در میدان زمین یعنی صحرا و آن آب که نوبت نبوت می آید از اجو پایگان و درندگان پس فرمود آنحضرت علیہ السلام و قتیکه رسد آب بقدر دو قطره نمینکند آدر چیزی است و همین است مذہب امام شافعی بکله مطلق آب پاک و پاک کننده است اندک بقدر یک جرعه باشد یا بسیار و ناپاک نمیکند آدر چیزی چنانکه در شکوة از صحاح روایت میکنند ان رسول الله صلعم قال الماء طهور لا یجس شیء و همین است مذہب امام مالک و ما نمیدانیم که امام ابوحنیفه از کجا میگوید که تا وقتیکه آب بحد کثرت نرسد از افتادن نجاست ناپاک میگردد و خصوصاً آب چاه اگر چه زیاده باشد نزدیک امام عظیم از افتادن ناپاکی و نجاست در آن اگر چه اندک باشد و یا حیوانی که خنک سائل دارد و در چاه بمیرد و یا گاو خوک در آن افتد اگر چه زنده از آن کشیده گردد درین همه صور نزدیک و ناپاک است پس از احادیث مذکور ظاهر خلاف میکند و بالفرض اگر نزدیک امام عظیم که امام دلیل بود این احادیث صحیح را چه جواب است و چه این قول

باب دوم در تحقیق آب و مسأله قلتین

حلال

امام شامی و امام مالک را بنویسوا بالتفصیل توجروا بالآخر الحزب من الله العجلیل -
الجواب - اقوال و بالله التوسیل الی مال التفصیل و التفصیل - بیت

ایوسف گمگشته باز آید بکنعان غم مخور / کلبه احزان شود روزی گلستان غم مخور

باید دانست که دلائل امام عظیم درین باب حدیث صحیح و آثار قویه اند اما آثار پس ابو بکر بن ابی
که استاد بخاری و مسلم است و یکی از ائمه محدثین و ارکان اهل حدیث است در کتاب خود که بی تصنیف موسوم
آورده عن قتاده عن ابن عباس ان زنجبیا وقع فی زمزم فمات قال فانزل الیه رجل
فانخرجه ثم قال انزلوا ما فیها من ماء زمزم ثم قال للذی فی لیبرضعه ذلک من قبل
العبین التی علی البیت او الزکن فانها من عبون الجنة یعنی مرویت از ابن عباس که هر آینه
یکت نجی در چاه زمزم افتاد پس بر دای گفت که مردی بطرف دی فرود کرده شد و او را از چاه بیرون کشید
پس ابن عباس فرمود که بیرون کنی که راه قدر که در دست پس فرمود همان شخصی را که در چاه بود بنده و نوزده
را بطرف چشمه که نزدیک خانه کعبه است یا حجر اسود چه هر آینه این چشمه از چشمهای بهشت است انتی و نیز روایت
از عطار رضی که هر آینه یک حبشی در چاه زمزم افتاد و مرد عطا گفت که این زبیر کشید ان مهلب زمزم حکم فرمود
عطا گفت که آب منقطع نمیشد پس این زبیر نظر کرد پس یکایک آن یک چشمه بود که از جانب حجر اسود میجوشید
این زبیر گفت که این قدر کافیت شمارا چنانکه در صحیح است ان ابی شیبه الفاظ اثنا عشر عن عطاء ان
حسبنا وقع فی زمزم فمات قال فامر ابن الزبیر رضی ان یز فمات زمزم قال فحیل
الماء لا یقطع قال فنظر فاذا هو علی تکبیر من قبل حجر الاسود قال ابن الزبیر حکم
رواه ابو بکر بن ابی شیبه فی مصنفه - و نیز مرویت از ابن عباس و ابن زبیر امر
بنزح ماء زمزم عنه و فوج زنجی و مویه فیہ رواه الدارقطنی یعنی حکم کرد ابن عباس
و ابن زبیر رضی الله عنهما کشیدن آب زمزم در وقت افتادن زنگی و مردن و مردان انتی و نیز روایت
است که ان زنجبیا وقع فی زمزم فمات فیها فامر ابن عباس و ابن الزبیر ان ینخرجا
وامر ان یخرج قال علیهم عن جاء من الزکن فامر ایها فداست بالقباطن و المکا
حتی نزحوا و العصابة فمکوا فیرون من غیر تکبیر و لم یکن منهم احد و کان ذلک
الافاء یخضر العصابة و لو یکن منهم احد رضی الله تعالی عنهم رواه الطحاوی

فانزل الیه رجل
ثم انزلوا ما فیها من ماء زمزم
ثم قال للذی فی لیبرضعه ذلک من قبل
العبین التی علی البیت او الزکن فانها من عبون الجنة
یعنی مرویت از ابن عباس که هر آینه
یکت نجی در چاه زمزم افتاد پس بر دای گفت که مردی بطرف دی فرود کرده شد و او را از چاه بیرون کشید
پس ابن عباس فرمود که بیرون کنی که راه قدر که در دست پس فرمود همان شخصی را که در چاه بود بنده و نوزده
را بطرف چشمه که نزدیک خانه کعبه است یا حجر اسود چه هر آینه این چشمه از چشمهای بهشت است انتی و نیز روایت
از عطار رضی که هر آینه یک حبشی در چاه زمزم افتاد و مرد عطا گفت که این زبیر کشید ان مهلب زمزم حکم فرمود
عطا گفت که آب منقطع نمیشد پس این زبیر نظر کرد پس یکایک آن یک چشمه بود که از جانب حجر اسود میجوشید
این زبیر گفت که این قدر کافیت شمارا چنانکه در صحیح است ان ابی شیبه الفاظ اثنا عشر عن عطاء ان
حسبنا وقع فی زمزم فمات قال فامر ابن الزبیر رضی ان یز فمات زمزم قال فحیل
الماء لا یقطع قال فنظر فاذا هو علی تکبیر من قبل حجر الاسود قال ابن الزبیر حکم
رواه ابو بکر بن ابی شیبه فی مصنفه - و نیز مرویت از ابن عباس و ابن زبیر امر
بنزح ماء زمزم عنه و فوج زنجی و مویه فیہ رواه الدارقطنی یعنی حکم کرد ابن عباس
و ابن زبیر رضی الله عنهما کشیدن آب زمزم در وقت افتادن زنگی و مردن و مردان انتی و نیز روایت
است که ان زنجبیا وقع فی زمزم فمات فیها فامر ابن عباس و ابن الزبیر ان ینخرجا
وامر ان یخرج قال علیهم عن جاء من الزکن فامر ایها فداست بالقباطن و المکا
حتی نزحوا و العصابة فمکوا فیرون من غیر تکبیر و لم یکن منهم احد و کان ذلک
الافاء یخضر العصابة و لو یکن منهم احد رضی الله تعالی عنهم رواه الطحاوی

تحقیق یک نگی در چاه زمزم اقتاد پس مرد در آن پس حکم کرد ابن عباس و ابن سیر که بیرون کرد و شود زنگی
و حکم کردند کشیدن آب گشت راوی که غالب شد بر ایشان چشمه که جاری بود از جانب حجر اسود
پس آن هر دو بستن آن چشمه حکم کردند پس بند کرده شد آن چشمه بجادرهای قبطیه و پارچه های کهنه
یعنی منفذ آب بند کردند تا آنکه کشیدند همه آن چاه را در حال آنکه صحابه بسیار بودند کسی از ایشان ایستاد
نشود و بود این فتوی دادن روبروی صحابه و انکار نمود از ایشان کسی انتہی و نیز روایت کرد
ابو بکر بن ابی شیبہ از خالد بن سلمه که هر آینه حضرت علی پرسید و شد از آن شخص که بول کرد در چاه زمزم
که آبش کشیده شود بدین الفاظ **انَّ عَلِيًّا رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ سَيْلٌ تَحْتَهُ بَابُ نَبِيِّ بَيْرُ**
قَالَ يَنْزَحُ وَيَنْزِرُ روایت است از علی که فرمود **اِذَا اسْقَطْتَ الْفَأْسَةَ أَوْ الدَّابَّةَ فِي الْبَيْرِ**
فَانزِمْنَهَا حَتَّى يَغْلِبَكَ الْمَاءُ سِرًا وَالطَّهَافُ یعنی وقتی که افتد موشی یا جانوری در چاه
پس کفشش را تا آنکه مغلوب کند تر آب یعنی مانده شوی و همچنین عبد الرزاق و بیہقی حدیث
زنگی را در سنن خویش روایت میکنند و پرتاب است که آب چاه زمزم از حد قلین بنامت گرفت
بود تا آنکه چشمه آن بند کرده شده بعد از آن از آب خالی گردید اگر از وقوع نجاست در چاه آب
تا پاک گشتی چگونه ایشان چنین حکم نمودند و نیز دیگر صحابه چگونه بر ایشان حکم انکساکت
مِنَ الْحَقِّ شَيْطَانٌ أَخْرَسَ انکار کردند می **أَمَّا** احادیث پس ابو هریره از آن حضرت
علیه السلام روایت میکند که فرمود **اِذَا اسْتَبَقَ أَحَدُكُمْ مِنْ نَوْمِهِ فَلَا يَجِدُ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ حَتَّى**
يَغْسِلَهَا ثَلَاثًا فَإِنَّهُ لَا يَدْرِي أَيْنَ بَاتَتْ يَدُهُ مَتَّفِقٌ عَلَيْهِ یعنی تکیه بیدار شود کسی از شما از خواب
خود پس فرود بر دست خود را در آوند آب تا آنکه بشوید دست راسته باز بر آن شخص نمیدانند که کاشب
گذرانیده دست او اما هم نووی شافعی در شرح صحیح مسلم زیر این حدیث نوشته **إِنَّ أَهْلَ الْجَاهِلِيَّةِ كَانُوا**
يَسْتَجُونَ بِالْأَجَارِ فَإِذَا أَنَامَ أَحَدُهُمْ عَرَفَ فَلَا يَأْمَنُ النَّائِمُ مِنْ أَنْ يَطُوفَ يَدُهُ عَلَى ذَلِكَ الْمَوْضِعِ
النَّجَسِ فَإِذَا وَتَع يَدُهُ عَلَى ذَلِكَ الْمَوْضِعِ النَّجَسِ يَبْدَأُ فَاذَا انْقَسَمَ يَدُهُ تَجَسَّسَ مَاءَهُ یعنی هر آن
بودند اهل حجاز که استجا میکردند بنگاهایس و تکیه گفتی کسی از ایشان عرق کردی پس بر امن نمیشد خواب کننده از
رسیدن دست بدانجای نجس تکیه دست او بر آنجای پاک سید و شش تا پاک شد و هر گاه که در آوند فرود بر همان دست
تا پاک سازد آن در انتہی و نیز روایت از ابو هریره که آن حضرت علی السلام فرمود **لَا يَأْمَنُ أَحَدٌ كَوْفِي لَمَّا يَلْتَمِسُ**

در کتاب صحیح در بیان حدیث

الذی لا یجری ثم یغتسل فیہ متفق علیہ یعنی ہر آنہ تکند سچ کسی ز شہا بول در آب است او کہ
 جاری نمیشود پس غسل کند در وی و نیز روایت است از ابو ہریرہ کہ فرمود علیہ السلام اذا شرب من کلکب
 فی اناء احدکم فلیغسلہ سبع مرات متفق علیہ یعنی وقتیکہ نوشد سگی در آوند کسی از شما
 پس باید کہ بشوید اورا ہفت مرتبہ و نیز از ابی ہریرہ روایت است کہ فرمود علیہ السلام اذا ولغ الکلب
 فی اناء احدکم فلیرقہ ثم یغسلہ سبع مرات و الا مسلو یعنی آب گذارند ہفت بار
 آنرا بشوید و نیز در صحیح مسلم احادیث دیگر در منع بول در آب انہم یحسد اسانید مروی است در آنجا باید دید
 و نیز طحاوی و طبرانی و غیر کم روایت اینہا کردہ اند و این حدیث بحد مشہور رسیدہ پس این حدیث
 صحیحہ بعضی از یہا متفق علیہ اند و بعضی غیر متفق علیہ صریح دلالت میکنند بریکہ آبیکہ جاری نباشد از
 افتادن نجاست در آن آوند آب ہر دو ناپاک میشوند و الا از منع کردن و نجات آب سچ فائدہ
 نباشد و این چنین از جانب شارع محال است و نیز این آب عام است شامل است از کہ قلتین باشد
 یا کم ازین یا زیادہ از ان پس واقع شد تعارض در میان این احادیث صحیحہ و احادیث قلتین غیر
 پس لابدی است ازیکہ احادیث صحیحہ ترجیح دادہ شوند بر احادیث ضعیفہ چہ در نماز کہ ستون دین است
 از ہر وجہ بر آب طاہر است لہذا میگویم کہ احادیث قلتین قابل احتجاج و سند نیستند خصوصاً
 بمقابلہ این احادیث صحیحہ چہ وجہ اول آنکہ حدیث قلتین ضعیف است کہ جماعتی از
 محدثین ضعف آن میان میکنند چنانچہ علامہ زبلی در شرح کنز الدقائق مینویسد کہ ان حدیث
 قلتین ضعیف صحفہ جماعہ میں الحدیثین حتی قال البیہقی من الشافعیہ انہ
 غیر قوی و ترکہ الغزالی و الرویانی مع سند تبارکما للشافعی رحمہم اللہ
 لضعفہ انتہی یعنی تحقیق حدیث قلتین ضعیف است کہ ضعیف بیان کردہ است از یک فرقہ از
 محدثین تا آنکہ گفت بیہقی شافعی المذہب ہر آنہ کہ این حدیث غیر قوی است گذاشتہ است اورا از غزالی
 امام رویانی با وجود شدت و تاکید اتباع ایشان مر امام شافعی را بسبب ضعیف بودن این حدیث انتہی وضع
 کمال بدین بن امام در فتح القدر مینویسد کہ این حدیث ضعیف است بعضی از آنہا کہ ضعیف بیان میکنند اورا
 حافظ ابن عبد البر و قاضی اسمعیل بن ابی اسحق ابو بکر بن عزلی الی المذہب و ہذہ عبارتہ ہذا الحدیث ضعیف و
 من ضعفہ لہذا یفطن عبد البر و قاضی اسمعیل بن ابی اسحق ابو بکر بن عزلی الی المذہب انتہی صاحب کتاب

در بعضی احادیث صحیحہ و احادیث قلتین
 و جواب اول در ضعف قلتین

فیروز آبادی کہ شافعی است در سفر السعادت در باب اذا ابلغ الماء قلتین لم یجزل حبثا نوشته - قال بحکم
 کو یجزل فیہ حدیث یعنی جماعتی از محدثین گفته کہ در باب قلتین هیچ حدیثی بصحت نرسیده - و در بوی
 در کتاب خود کہ اسرار است آورده و هو حدیث ضعیف یعنی حدیث قلتین ضعیف است - و در تہذیب
 ما ذہب لکبہ الشافعی من حدیث قلتین مذہب ضعیف یعنی چیزی کہ بطرن سے
 امام شافعی گرفته است از حدیث قلتین مذہب ضعیف است و گفت صاحب ہدایہ در ہدایہ آندہ ضعیف
 ضعیفہ ابو داؤد انتہی و آنچه در بعضی نسخہاے ہدایہ بنظر میرسد فی سنیہ خطاست چہ در سنن
 ابی داؤد تضعیف قلتین مذکور نیست و لہذا در رفع القدر گفته قیل لعلہ فی غیر سنیہ - و علی
 ابن مدینی کہ امام علم حدیث و استاد بخاری و غیرہ است گفته آندہ کو ثبتت ہذا الحدیث عن رسول
 اللہ صلعم نقلک الشیخ عبد الحق فی شکرہ المشکوۃ العربی و الفارسی یعنی البتہ ثابت شدہ است
 حدیث قلتین از آنحضرت صلعم چنانچہ نقل ابن شیح عبد الحق در ہدایہ آورده عن ابن المدینی
 لا ینبت حدیث القلتین انتہی فی الجملہ حدیث قلتین باتفاق حنفیہ و مالکیہ و بعضی ائمہ شافعیہ ضعیف
 است اگر چہ در بیان وجوہ ضعیف آن باہم مختلف اند و چہ دوم اینکہ حدیث قلتین مخالف اجماع صحابہ
 است چنانچہ شیخ عبد الحق شرح مشکوۃ و غیرہ گفته قال علی بن المدینی و هو امام ائمۃ الحدیث
 و شیخ البخاری اندہ مخالف لاجتماع الصحابۃ فان الربیع وقع فی بئر زمزم فامر ابن
 عباس و ابن الزبیر رضی اللہ عنہم بیدرس الماء کلہ بحضور الصحابۃ و لو ینکر منہم احد
 انتہی یعنی ابن مدینی کہ امام ائمہ حدیث و اشاز بخاریست گفت کہ حدیث قلتین مخالف اجماع صحابہ است
 چہ ہر آئینہ یک زنگی در چاہ زمزم افتادہ بود پس ابن عباس و ابن زبیر کشیدان کل آب چاہ زمزم بحضور
 صحابہ حکم فرمودند و بیچ کے از ایشان بران انکہ ننمود پس حدیث قلتین مخالف اجماع صحابہ است
 انتہی و طحاوی در معانی الآثار آورده و کان ذلک الا فتاء بحضور الصحابۃ و لو ینکر منہم
 احد انتہی و شیخ در لمعات شرح مشکوۃ گفته و کان ذلک بحضور الصحابۃ و لم ینکر منہم
 احد ہم الا نکار فیکون حدیث قلتین مخالف لاجتماع انتہی یعنی و این امر در
 صحابہ بود و ظاہر نشد از یکے از ایشان انکایے پس باشد حدیث قلتین مخالف اجماع صحابہ انتہی - و
 آنچه سفیان بن عیینہ میگوید کہ در مکہ از ہفتاد سال می مانم درین مدت ندیدم کسی خرد و بزرگ

دفع اخر من از ہدایہ

دوم دوم وضع قلتین

تصیف قلتین

که شناسد حدیث زنجی و افتادن او در چاه زمزم جوالمش اینکه ندیدن سفیان بن عیینه کا پس
 بعد از صحت سند او چیزی که دلیل درین خدا نیست بسیار چیزها باشد که او را معلوم نباشد پس این
 ضرورت نیست که آن اشیا از دین خدا نباشد و آنچه امام شافعی رحمه الله میفرماید که حدیث زنجی از ابن عباس
 معلوم نمیشود و نیز اگر ثابت گردد شاید که در آب نجاست آمده باشد و یا بوجه احتیاط لطافت همه آب چاه
 را کشیده باشد و نیز آنچه امام نووی شافعی المذهب نوشته که این خبر باطل کوفه چگونه رسید و حالیکه
 اهل مکه از آن آگاه نشدند جواب هر دو قول در رفع القدر چنین نوشته که این قول در بطور مرفوع
 که ندانستن او در دین خدا صلاحیت دلیل ندارد و از سبوق عبارت و لفظ را او می که زنجی مرد پس حکم
 کشیدن آب و ادعا بر نیست که این حکم از جهت موت زنجی بوده از نجاست دیگر علامه در ازین اشکال از
 جهت نجاست نزدیک امام شافعی آب چاه را نباید کشید - باز در میان او در میان حدیث مذکور در قریب
 مدت یکصد و پنجاه سال فاصله بود پس خبر دادن شخصیکه این واقع را معلوم کرد و ثابت نمود از آن است
 غیر بهتر باشد - و قول نووی که این خبر باطل کوفه چگونه رسید اهل مکه از آن جاہل مانند نهایت مستبعد
 است بعد از ظاهر شدن طریق حدیث و نیز ساری آن قول است که امام شافعی با امام احمد گفته بود که
 اخبار صحیح از من ترا زیاد معلوم است اگر که امی خبر صحیح باشد پس مرا بنمایید که من نزدیک که امی سلی
 کولی یا بصری یا شامی رفته تحقیق آن نمایم پس امام شافعی چه گفت که آن مردم را چگونه خبر رسید اهل
 از آن واقف نباشند - و وجه این آنست که صحابه در شهر مکه دیگر خصوصاً در ملک عراق رفته
 بودند علامه عجمی هم در تاریخ خود نوشته که در کوفه یک هزار و پانصد صحابه و در قریه ساش صد صحابه
 سکونت پذیرفته بودند انتهای مافی الفتح - وجه سوم اینکه حدیث قلیتین مضطرب است یعنی الفاظ
 و معانی این در بیان خود مخالف است چرا که یک روایت از عبد الله بن عمر چنین است
 سئل رسول الله صلعم عن الماء يكون في الغلاة من الارض وما ينوبه من الدواب
 والسبل فقال اذا كان الماء فلتين كوجع الخبيث رواه الترمذي والنسائي و
 ابو بكر و احمد و الدارمي و ابن ماجه و ابن حبان و اعلم و ابن خزيمة و آل القطن
 و البيهقي وغيرهم يعني فرود آن سرد در علیه السلام و قیله باشد آن آب ناپاک نیست و در قیله
 بر نمیدارد پیدی را یعنی مقدار دو قله آب از برداشتن نجاست ماجرست پس با چاهی آن آب

اینکه در

اینکه در

در احادیث

ناپاک گردد چنانچه بعضی شارحان هدایه بدین تصریح نموده و آنچه بعضی زمین محل مینویسند که این توجیه خطاست چه وجه تخصیص مقدار قلتین برای عاجز ماندن از برداشتن نجاست و خبثات هیچ نیست پس معنی آن چنین است که بر لبیدار و طبعی را یعنی ناپاک نمیشود مرفوع است این طور که گاه گاهی تفریح در محل موجب تخصیص میگردد پس شاید که پیش آنحضرت علیه السلام ذکر یکی آب قلتین آمده باشد پس آنحضرت علیه السلام فرمود که عاجز است آب قلتین از برداشتن نجاست خلاصه مرام اینکه روایت این محدثین در لالت میکند بر اینکه آب قلتین از برداشتن نجاست عاجز است و این توجیه برای موافقت این احادیث با احادیث صحیح مذکور بالا کرده میشود با وجودیکه معنی محل در لغت و قرآن هر دو بمعنی برداشتن ذکر کرده شده است چنانچه در منتخب اللغات و غیره است **الْحَمْلُ** برداشتن و حمل تعالی میفرماید **وَحَمَلَهُ وَفِصَالَهُ تَلْتُونَ شَهْرًا** یعنی برداشتن رضیع و جدا ساختن او از شیر خوری شش ماه است و جای دیگر میفرماید **مَثَلُ الَّذِينَ حُمِلُوا الثَّوْلَةَ شَوْءًا لَمْ يَحْمِلُوها كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا** و بر روایت دیگر از عبد الله بن عمر چنین مرویست قال قال رسول الله إذا كان الماء قلتين كونه نجسه شئ من شئ رواه ابن ماجه و بود او یعنی وقتیکه باشد آب قلتین ناپاک نمیکند از چیزی چنانچه سائل نیز این روایت را پیش کرده است پس با اعتبار معنی لفظی معنی این حدیث از روایت سابق مخالف است و بر روایت سوم از عبد الله بن عمر مروی است گفت که فرمود علیه السلام إذا بلغ الماء قلتين أوثقأه نجسه شئ من شئ رواه ابن ماجه یعنی وقتیکه آید رسد و قدر یسه قدر ناپاک نمیکند از چیزی پس این روایت از آنحضرت علیه السلام شتمل است بر خشک ریسان دو قل و سه قل و نیز از هر دو روایت سابق مخالف است و معارض نیست که آنحضرت علیه السلام و قل فرموده است یا سه و نیز روایت است از عبد الله بن عمر که فرمود آنحضرت علیه السلام إذا كان الماء أربعين قلة كونه نجسه شئ من شئ رواه محمد بن المنكر یعنی وقتیکه باشد آب چهل قله ناپاک نمیکند از چیزی و نیز در قطنی به پشت سند از عبد الله بن عمر می آید إذا كان الماء أربعين قلة پس بعضی می نویسند که **كُونَهُ نَجْسًا قَطِيًّا** یعنی ناپاک نمی کند او را چیزی و در بعضی گفته که **يَقِينٌ** یعنی ناپاک نمی شود و نیز در بعضی روایات **قَلَّتَيْنِ** است و در بعضی **قَلَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا** و در بعضی **أَرْبَعِينَ قَلَّةً** و در بعضی **أَرْبَعِينَ عَزْبًا** و در بعضی **أَرْبَعِينَ كَلَّةً** آمده چنانچه در مواضع

بالتفصیل مذکورست و شیخ ابن الهمام در فتح القدر گفته قد وقع الاضطراب فی ذلک الحدیث
 فی بعض الروایات لفظ قلتین و فی بعضها ثلث قلال و فی بعضها اربعین
 قلة و فی بعضها اربعین غریباً یعنی هر آینه واقع شده است اضطراب درین حدیث
 پس در بعضی وایات لفظ دو قله است و در بعضی سه قله و در بعضی چهل قله و بزرگ
 و مثل این ملا علی قاری در مرآة شرح مشکوٰۃ گفته و طی اومی نوشته که گذاشتیم عمل برین حدیث
 لانه روى قلتین او ثلثاً علی الشک وجه چهارم اینکه لفظ مشترکست در میان معانی کثیره
 زیرا که قبله بالتخفیف نام آن خوب خردست که طفلان آنرا برای بازی طیار نموده بچوگان دراز مثل گوی
 آنرا میزنند که در سندی بنام گل مشهورست و حمل حدیث برین معنی بدین طریقست که باشد عمق آب بقدر
 دو قله مثلاً برین معنی بعینه نهیب امام عظیمست که مقدار عمق آب بوضوح دیکر می یک لشت است و بالمشبهه
 قبضه شمشیر و آله آب نوشی و سر کوه و سر بر بلندی را میگویند و نیز قله یعنی حجره یعنی سبزه و معنی حبت یعنی سبزی
 کلان و خم هندی مشکاوت یعنی قریب یعنی مشک بسیار می آید و انیمه معانی در میان خود از یکدیگر مخالفند لهذا
 لهماوی گفته و انما ترکناه لانا لانعلو ما القلتان پس معلوم شد که این حدیث مشترکست در میان معانی
 کثیره و هر گاه که دستی هر چهار وجه مذکوره را پس بدست و قتیکه در حدیثی یک وجه ازین وجه مذکوره
 یافته گردد یعنی ضعف یا مخالفت از اجزاء صحابه یا اضطراب یا اشتراک معانی پس آن حدیث باتفاق
 اهل حدیث قابل حجت نیست پس قتیکه درین حدیث این همه وجه مذکوره یافته شد چگونه قابل اعتبار گردد
 فضلاً عن جعلها أصل الاصول فی باب کهاراة الماء خصوصاً در مقابل چندین احادیث آثار
 صحیح و اجماع صحابه پس بالاتفاق حدیث قلتین متروک گشت و وجه پنجم آنکه حدیث ان رسول الله
 صلی الله علیه و سلم قال الماء طهور لا ینجسه شیء نسبت بحدیث قلتین صحیح است زیرا که
 در صحاح مرویست ماسوا از شیخین قی بخاری هر چند که این حدیث را روایت کرده مگر موافق این حدیث مخالف
 از حدیث قلتین در صحیح خود باب را منعقد کرده چه حدیث الماء طهور عامست از یک آیه بقدر قلتین باشد
 یا کم یا زیاده و عبارت بخاری نیست باب ما یقع من النجاسات فی السمن و الماء و قال
 الزهیری لا بأس به ما لم یغییظ طعمه او لونه انتن یعنی این باب یک پنجم است که واقع میشود
 از نجاسات در روغن زرد و آب و گفت زهری باک بافتادن نجاست در روغن زرد و آب نیست

بزرگوار چه چارم

بزرگوار چه چارم

نوقتیکه متغیر نگردد آن نجاست مزه یا بویازگاز او نیز زهبا نام مالک همین است پس حدیث قلتین معارض است
 حدیث الماء طهور لا یختصه شیء را و ممکن نیست حمل این حدیث بر حدیث قلتین تا که گفته آید
 که مراد از الماء طهور قدر قلتین است چه حدیث قلتین نهایت ضعیف است چنانچه گذشت و حدیث
 الماء طهور صحیح است از حدیث قلتین پس درین وقت لازم آید الباطل عموم حدیث اقوی بحدیث ضعیف
 و این بالاتفاق باطل است پس حدیث قلتین متروک العمل گشت بحدیث الماء طهور لا یختصه شیء
 و چه ششم اینکه در بنیاب شرح هر ایة از ابن حزم ظاهری آورده قال ابن حزم لا یختصه شیء حدیث
 القلتین لانه علیه السلام لم یخبرنا عنهما الا بالصلوة والسلام و ما یخبرنا عنهما الا بالصلوة والسلام
 حدیث چہ رسول علیه الصلوة والسلام حدیث قلتین نفی شده است و آنچه امام شافعی رحمه الله بر آن
 استدلال خود در حق عمل قلتین آورده آن خبرنا مسلم بن خالد الزین عن ابن جریر بن یسار
 لا یختصه شیء ذکره انه علیه الصلوة والسلام قال اذا کان الماء قلتین کو یحل خبثا و
 قال فی الحدیث بطلان حرمه قال ابن حزم رأیت قلالا بجر فالقلة تسعة قریبتین
 او قریبتین و قریبتا یعنی خبر داد مرا مسلم بن خالد زنی از ابن جریر با سندیکه یاد نیست مراد از آن که آن خبر
 علیه السلام فرمود وقتیکه آب باشد در قلعه برسد و نجاست را یعنی ناپاک نکرده و در آن حدیث گفت بطلان
 شهر بجر یعنی آن قلتین از قلعه اس شهر بجر باشد نه غیر آن گفت ابن جریر دیده ام من قلعه اس شهر بجر
 پس یک قلعه از آن می گنجد و مشک آب را با قدری زیاده است و امام شافعی میفرماید که ما از قید و یشنا
 برای احتیاط دو و نیم مشک مقرر نمودیم و بعضی دو مشک و ثلث این مقرر می نمایند پس موافق مذہب
 امام شافعی آب قلتین پنج مشک بشود دو یک مشک آب بحساب شرع پنجاه سیر است پس آب قلتین دو صد
 و پنجاه سیر میشود و بعضی گفته اند که مقدار یک مشک آب صد پل عراقی است و در طایع عراقی یک صد سیر است
 در حدیث و الله اعلم متروک است و ضعیف است و وجه اول و دوم اینکه شیخ ترمذی الدین در
 کتاب خود که بنام امام موسوم است میفرماید که درین و در علت است بیکه اینکه چونکه او را ذکر نمادان خود را
 نبود در حال این حدیث ببول گشته پس این حدیث منقطع شد پس استدلال با این درست است دوم
 قول او که در حدیث قلال بجر گفت ازین توهم پدید می شود که این لفظ از رسول الله صلی الله علیه و سلم
 حال آنکه در روایت ابن جریر این قول غیر رسول الله صلی الله علیه و سلم است یعنی ببول بجر من غفلت

الصلوة والسلام

بذکر و جایش

بذکر و جایش

فِيهِ الْحَيْضُ وَطَحُّوا الْكِلَابَ الثَّنُونَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ الْمَاءَ طَهُورٌ لَا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ وَإِيضًا رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ - یعنی گفته شد که یا رسول الله! یا وضو کرده شود از زیر بضاعه و آن چاهی است که نذاخته میشود در روی پارچه ای حیض و گوشت سگان و دیگر نجاسات پس آن حضرت علیه السلام فرمود این آب پاک است ناپاک نمی کند و آنچه از آن چیزی است و در هر آیه گفته و آنچه امام مالک روایت میکند وارد است در زیر بضاعه و حال آنکه آب آن در لیستانها جاری بود و در فتح القدر آورده گانث بِدِرْبُضَاعَةَ طَرِيقًا لِلْمَاءِ إِلَى الْبَسَاتِينِ یعنی بود زیر بضاعه راه آب بطرف بستانها یعنی مثل چشمها جاری بود و اگر نظر و اعتبار بجموع الفاظ کرده شود پس جوازش بدو وجه است و وجه اول اینکه احادیث صحیحہ مذکوره باعتبار صحت سانیه قوی تر اند از حدیث الْمَاءِ طَهُورٌ لَا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ گمانا آنکه روایت کرده است آنها بخاری و مسلم و صحیحین خود و نیز دیگر محدثین مثل ترمذی و ابوداؤد و نسائی و ابن ماجه و طحاوی و طبرانی و غیرهم بخلاف حدیث الْمَاءِ طَهُورٌ لَا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ که در صحیحین ذکرش نیست تا آنکه در بخاری بابی را منعقد ساخت که مضمونش مثل مضمون این حدیث است مگر بوجهی از وجود ضعف بذکر این حدیث قادر شد و اکتفا بقول نسائی که تابعی است نمود و گفت قَالَ الرَّهْرِيُّ لَا بَأْسَ بِهِ مَا لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمًا أَوْ رِيحًا أَوْ لَوْنًا پس هر گاه که راجح شدند احادیث مذکوره باعتبار صحت از حدیث الْمَاءِ طَهُورٌ پس این حدیث متروک العمل گشت و منسوخ بآن احادیث صحیحہ و وجه دوم اینکه احادیث مذکوره را ترجیح بر حدیث الْمَاءِ طَهُورٌ لَا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ بموجب قاعده مقررہ علم اصول آنرا نیکو قیاسا باهم متعارض میشوند و حدیث در میان خود و یکی از آن مقتضی اباحت باشد و دیگری مقتضی حرمت پس عمل کرده شود بآن حدیث که مقتضی حرمت باشد نه بحدیثی که مقتضی اباحت باشد پس حدیث الْمَاءِ طَهُورٌ لَمْ يَنْجُواهُ اباحت و طهت آب را اگر چه یک کف دست باشد و احادیث صحیحہ مذکوره بالا میخواهند حرمت نجاست آنرا پس حدیث الْمَاءِ طَهُورٌ لَا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ متروک العمل گشت باین احادیث مذکوره

در جواب حدیث شامل طهور

در جواب حدیث شامل طهور

در جواب حدیث شامل طهور

تنبیه

بدانکه منعقد گشته است اجماع است بر اینکه حکم آب کثیر مانده حکم آب جاریست پس حدیث لَا يُؤَلِّقُ أَحَدٌ كُمًا فِي الْمَاءِ الدَّائِعِ الَّذِي لَا يَجْرِي ثُمَّ يَغْتَسِلُ فِيهِ وَظَاهِرٌ بِهَذَا أَنَّ حُرْمَةَ آبِ كَثِيرٍ زَائِرٌ بِشَاوِلِ

فاما بسبب انعقاد اجماع مذکور مطلقاً بر عموم خود جاری نیست بلکه تابع است همان احادیث صحیحہ مذکورہ
 را کہ در حکم آنا و ستر گذشتند پس واجب است حکم کردن بطهارت آن آب کہ زیادہ و فوق باشد از
 مقتضای آن احادیث صحیحہ و چونکہ این حدیثی پس آگاہ باشد کہ چونکہ از کلامی یک
 اربعہ در باب آب فوق مقتضای این احادیث سوا از امام اعظم و اتباع وی رحمہم اللہ تعالیٰ تقدیری
 مقرر نگشتہ است و نیز منعقد است اجماع بر بطلان چیزی کہ مخالف نماید اربعہ باشد چنانچہ در ماتن
 از اخبار و غیرہ معلوم گشت کہ وَمَا خَالَفَ الْاَیْمَةَ الْاَدْبَعَةَ مُخَالَفٌ بِالْاِجْمَاعِ پس لاجرم
 در باب آب تقدیر اہل حنیفہ و اتباع وی رحمہم اللہ تعالیٰ صحیح است و مطابق است ہمین حد
 صحیحہ و اجماع مذکور را و تقدیر فوقانی نیست کہ ابو بکر بن ابی شیبہ شیخ بخاری و مسلم و دیگر محدثین
 کثیر در سنن خود کہ مصنف موسوم است گفتہ حَدَّثَنَا أَبُو مَعَاوِيَةَ عَنْ عَاصِمٍ عَنِ عُمَرَ بْنِ
 اَنَّهُ قَالَ مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِغَدِيرِ فَقَالَ أَوَايَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الْكَلْبَ تَلَعُ فِيهِ وَالسَّبَاعُ
 فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِلسَّبْعِ مَا أَخَذَ فِي بَطْنِهِ وَالْكَلْبِ مَا أَخَذَ فِي بَطْنِهِ كَأَشْرَبُوا
 وَتَوَضَّأُوا قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ لَا بَأْسَ بِهِ إِذَا كَانَ عَشْرًا فِي عَشْرٍ كَالْمِثْقَالِ تَغْيِيرُ طَعْمُهُ وَ
 رِيحُهُ وَكُونُهُ وَتَوَضَّأُوا بِهِ انہی یعنی حدیث بیان کرد مارا ابو معاویہ از عاصم و او از عمر کہ
 کہ گفت عمر کہ گذر فرمودند آنحضرت علیہ السلام بر غدیر سے یعنی تالاب بزرگ پس صحابہ عرض کرد
 کہ یا رسول اللہ صلعم سر آئینہ سگان می نوشند درین و درندگان پس آن مسور علیہ السلام فرمودہ درین
 راست آبیکہ در شکم خویش گرفت و سگ راست آنچه در شکم گرفت پس بنوشید و وضو کنید گفت
 امام ابو حنیفہ با کہ میت بان تفتیکہ باشد آب زاه در دوات وقتیکہ متغیر گردد مزہ و بود رنگ آب
 و بان وضو کنید انتہی و در نجاست آبیکہ طعم و ریح و لون آن نجاست متغیر گردد ہر متغیر
 و نیز احادیث درین باب بسیارند برائے نمونہ یکے از انہا اینکہ بہیقی در سنن خود می آر و قال
 عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّ الْمَاءَ لَمَّا هَرَدَ الْآنَ يَتَغَيَّرُ رِيحُهُ أَوْ طَعْمُهُ أَوْ كُونُهُ بِمَا سَتِ تَقْدُرُ
 فِيهِ انہی نکتہ درینجا ازین مدعیان عمل الحدیث استفسار فرمود کہ کلام دلیلے است نزدیک
 بیانی مطلق آب با وجودیکہ حدیث صحیح بخاری و مسلم درین مقام از عقائد مسائل ہمارا سر مخالف
 چنانچہ در صدر این باب مذکور شدہ اِنَّ اللّٰهَ لَکَرِيْمٌ كَرِيْمٌ کہ درین مقام تقلید صاحب دیار خود

اصول در حدیث صحیحہ

در حدیث صحیحہ از باب نجاست

لانہم دانستہ ایم چه قولش در حق ایشان گالوئی من السماء است در مقابلہ مولوی نذیر حسین ہلوی
 نزدیک ایشان اعاذیث شیخین را چه شمارت - ع چه نسبت خاک را با عالم پاک * *
 آنچند اللہ کہ اسم عمل بالحدیث بسبب ازعا نزدیک ایشان است و سامی آن عندا تعقیق والتدقیق
 نزدیک ما قافی الفرقین الحق بالامن ان کنتو تعلمون ○ و در کتاب علم مشکوٰۃ است
 عن الحسن البصری قال نعلو علمان فعلو فی قلب فذاک العلو النافع وعلو
 علی اللسان فذاک العجۃ اللہ عزوجل علی ابن ادم - ولنعم ما قبل

علم چون بر دل زنی باسے بود - علم چون بر تن زنی باسے بود

نقل است کہ واعظی در شہر کبیرہ بر گنارہ در پاسے بود رسید و در فضائل بسیم اللہ الرحمن الرحیم
 تذکرہ نمود و گفت یککہ از غلو میں عقیدہ تسمیہ را خواندہ قدم خود را اگر بر یا زنی بالاسے آب گذر نماید
 غرق نگردد و ستائے از لاج کن مشقت بسیار درین شہر رسیدہ حاضر تذکرہ وی بود این را شنیدہ دل
 تصور نمود کہ بر اسے عمل من بہین قدر کہ نسبت فی الفور از آنجا بدربار رفت بعد از خواندن تسمیہ قدم را
 بر پا زد و سلامت بجانہ خود رسید از من عالم نہایت خوش گردید و ہنیا نقش نمود تسمیہ خواندہ باز بڑیا
 قدم زدہ پیش آن نگرا حاضر شد و بہای خورائیدن دعوت تابلت با اور از سانید آن عالم حیران ماندہ
 گفت کشتی ما بناوردہ چگونہ از دریا بلندیم عرض کرد کہ شاہک تسمیہ خواندہ بر دید و غم من مخورید چہ از
 دیککہ از شاہ تسمیہ ام بہرکت شما من ہم مثل تو گذشتن از دریا میتوانم آن عالم کہ مثل زرقہ و ہاب
 کامل بودہ عامل از کارش خیرہ و حیران ماند آن عامل لذت پیش بالاسے آب در گذشت اورا بگذاشت
 و گفت کبر مقتا عند اللہ ان تقولوا ما لا تفعلون - واللہ اعلم و علمہ اتم و اکمل

علم چون بر تن زنی باسے بود

بہر کسبت نافر عیسیٰ یکس
 صلوات علیہ و علیٰ آئینہ

باب سوم در خواندن فاتحہ در نماز و این باب مثل است بر فصل

فصل اول در اثبات جوب فاتحہ در نماز و نفسی فرضیت آن

عن ابی ہریرۃ رضی قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من صلوا
 کہ یقرئ فیہا ایام القرآن فی حدیثنا غیرتہا ہر رواہ تسلو و الامام مالک
 و ابو داؤد و ابن ماجہ و الترمذی و النسائی و الطحاوی یعنی کہے کہ گذارد نماز را

و بخواند در هر سوره فاتحہ پس آن نماز بریده شده ناقص است این راسته بار تکرار فرمودند و بعضی
 عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا قالت سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول
 کل صلوة لا یقرأ فیہا بآئم الکتاب فیہی خد اجبر و اہ ابن ماجہ والطحاوی
 یعنی گفت کہ شنیدم از رسول اللہ صلعم کہ میفرمودند ہر آن نماز کے کہ خواندہ نشد دروے سوره
 پس آن نماز ناقص است انتہی باید دانست کہ لفظ غیر تمام و لفظ خد اجبر درین ہر دو
 حدیث صحیحہ صراحتہ دلالت کنندہ اند بریکہ نماز بغیر از خواندن فاتحہ ہر ایسگر دو گز ناقص و مجہول
 حکم واجب است نزدیک امام عظیم رحمہ اللہ تعالیٰ و اگر خواندن فاتحہ در نماز فرض بودے پس
 آنحضرت علیہ السلام گاہے لفظ خد اجبر و غیر تمام فرمودندے چنانکہ ظاہرست بلکہ فی
 باطل یا مثل این ارشاد نمودندے چرکہ خداج در لغت بمعنی نقصان است چنانچہ در صراح است
 و فی الحدیث کل صلوة لا یقرأ فیہا بآئم الکتاب فیہی خد اجبر ای نقصان و منہ فی
 حدیث علی رضی اللہ عنہ فی آئی ناقص الید انتہی - و از وجدان نقصان در کل انفا
 کل لازم نمی آید علاوہ اینکہ قول بغیر نیست تخصیص سوره فاتحہ در نماز خلاف است آیت قرآنی و
 احادیث کثیرہ اما الایتن قال اللہ تعالیٰ فاقرؤا ما نزلنا من القرآن یعنی پس بخوانید
 آن چیز را کہ آسان باشد از قرآن - و اما الاحادیث قال رسول اللہ صلی اللہ
 علیہ وسلم ان الصلوة لا یصلی فیہا من کلام الناس انما ہی التسمیہ والتکبیر
 و قراءۃ القرآن رواہ مسلم و ابوداؤد و النسائی و الطحاوی بالاسانید المتفقہ
 یعنی ہر آئینہ در نماز درست نیست چیزے از کلام مردم جز این نیست کہ نماز صحیح است و تکبیر و خواندن
 قرآن - و نیز روایت است از انس و علیہ السلام کہ فرمودند لاذ اقمنا الی الصلوة و کذبہ
 اقرؤا ما نزلنا من القرآن ثم اذکروا الحدیث - رواہ البخاری و مسلم
 و النسائی و الترمذی و الطحاوی و ابن ماجہ و ابوداؤد یعنی وقتیکہ ایستادہ شوی
 بظرف نماز پس تکبیر بگویند ازان بخوان آن چیزے را کہ آسان باشد از آنچه کہ نزدیک تو باشد
 از قرآن پسر بگویند کن و نیز روایت است از ابوہریرہ رضی اللہ عنہ کہ آنحضرت علیہ السلام فرمودند ناد فی اللدینہ
 آئمہ لا صلوة الا یقرأ فیہ و کویفایحہ الکتاب رواہ ابوداؤد و ابو حنیفہ یعنی

آواز دہ در مدینہ بدینطور کہ بلاشبہ نسبت نماز مگر بقراءت اگرچہ سورہ فاتحہ باشد و نیز روایت است از عبد اللہ بن اسحاق کہ او گفت صَلَّيْتُ خَلْفَ رَافِعٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ الْأَنْصَارِ فَذَكَرُوا الصَّلَاةَ وَقَالُوا لَا صَلَاةَ إِلَّا بِقِرَاءَةِ الْوَيْلِ وَالْوَيْلُ فَاتِحَةُ الْكِتَابِ رَوَاهُ أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ

یعنی گذاردم نماز را در پس گروهی از اصحاب آنحضرت علیہ السلام کہ از انصار بودند پس ایشان ذکر نماز کردند و گفتند کہ نسبت نماز مگر بقراءت قرآن اگرچہ قراءت سورہ فاتحہ باشد انتہی پس این آیه کریمہ احادیث صحیحہ کہ بکثرت اند صریح دلالت میکنند بریکہ فرض در نماز مطلق قراءت قرآن است خواندن فاتحہ کتاب با تخصیص فرض نیست چہ فاتحہ فردست از مطلق قراءت قَائِلٌ وَأَنْظُرُ وَأَنْظُرُ الْمُنْصِيفَاتِ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُتَمَتِّعِينَ

پس آنچه در بخاری و مسلم از عبادہ بن صامت روایت میکنند کہ آنحضرت علیہ السلام فرمودند لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ یعنی نسبت نماز شخصی را کہ نخواند او سورہ فاتحہ را در نماز و در بعضی روایات چنین واردست لَا صَلَاةَ إِلَّا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ

مدفوع است بچند وجہ و خجہ اول اینکه این نفی نفی ذات نیست بلکہ نفی کمال است چنانکہ علامہ عینی گفته کہ کمال نماز بخواندن سورہ فاتحہ است نہ اینکه جواز نماز بغیر از فاتحہ نیست چنانچہ فرمود علیہ السلام لَا صَلَاةَ إِلَّا فِي الْمَسْجِدِ الْأَقْبِيِّ الْمَسْجِدِ يَعْنِي هَسَايَةَ مَسْجِدِ كَمَالِ نَمَازٍ مَعْرِفَةُ مَسْجِدِ وَلَا صَلَاةَ بِحَضْرَةِ الطَّعَامِ

یعنی کمال یعنی کمال نماز نیست و تیکہ حاضر باشد طعام و لا اِيْمَانُ لِمَنْ لَا اِيْمَانَ لَهُ

یعنی کمال ایمان نیست مگر کسی را کہ اورا امانت داری نیست و همچنین است لا اِيْمَانَ أَقْوَامٍ لِمَنْ لَا عَهْدَ لَهُ

پس اگر معنی ظاہری این احادیث چنین کردہ شود کہ ہمسایہ مسجد را در خانہ و چنانچہ بحضور طعام کسی را نماز جائز نیست و خیانت کنندہ را و نیز شکنندہ و عہد را ایمان نیست یعنی کافرست مخالف جماعت اہل سنت و جماعت بلکہ منافق کافر اہل اسلام است کہ از ایشان کسی قائل این امر نیست و محض تمثلاً بر نقد را کتفا کردہ خود در جامع صغیر جلال الدین سیوطی رحمہ اللہ قریب دو صد و ہشتاد و احدیث ازین قبیل مسطور اند کہ در ابتدای آن لفظ لا موجودست در انجا باید بود کہ در کلام جلالی برائے نفی ذات است و کلام جلالی برائے نفی صفت کمال و اما درینجا دلیل بریکہ لفظ لا در احادیث مذکورہ برائے نفی صفت کمال است نہ نفی ذات کلامی جلالی و لفظ غیر تمام کہ خاص از آنحضرت علیہ السلام باسانید صحیحہ روایت کافیت پس ہرگز از حدیث عبادہ بن صامت

جولہ از حدیث عبادہ بن صامت
باب اول

فایده

واجب بود

واجب بود

واجب بود

واجب بود

فرضیت فائمه در نماز ثابت نمی شود لطیفه بوافق حدیث لا صلوة بحضرة الطعماء از امام عظیم منقول است
 که میفرمودند لان یكون اكل كلة صلوة خیر من ان یكون صلوة کلها الاکلا یعنی طعامی که بخورم و تمام
 آن را در نماز صرف کنم بهتر است از آن نماز بای من که در تصور طعام خورم آنجا است که گفته اگر مال و زر هست و
 زرع و تجارت به چو در آن باشد است خلوت شبی ۴ و همچنین است آنچه بعضی از صوفیه در گفته که اگر کسی در وطن مانده
 که ریا کند بهتر است از آنکه در ملک بود و وطن ریا دار و وجه دوم اینکه این ماجرای عموم آیت فاکر و اما یقین
 من القرآن معارضت یعنی بخوانید از قرآن آنچه که آسان باشد پس خصوصیت سوره فاتحه فرض تسلیم من گشت
 و فرضیت آن نماز وجه سوم اینکه این احادیث احادیث آحاد و حدیث آحاد مفید طبعیت و فرضیت نمی باشد و بعضی مسلم
 در صورت قطعیت این احادیث نعیم آیه مذکوره را و نیز احادیث صحیحه مرویه بالا را مخالف گرداند بلکه مانع و آن جائز
 نیست پس بالضرور منید و جواب از چنانچه ملا علی قاری در رساله که جواب ابامحرمین گفته آورده و اما قوا
 علیه السلام لا صلوة الا بفاتحة الکتاب ^{موجوب} علی الوجوب لانه خبر الواحد و هو
 الموجب للعمل ^{دور العلم فلا یثبت به الفرضیة و السنیة قد یراد به الکمال کما فی قوله}
 علیه السلام لا صلوة بحار الشجر الا فی المسجد و کما روت لا صلوة للعبد الا فی ^{ای تعظیم و فرضیت} انتی کلامه
 و ترجمه اش ظاهر است همین است نه با امام عظیم فاین المقدم من متذمبه و المقدم و وجه چهارم
 اینکه حرف لا که در حدیث مذکور است مقتضی اسم و خبر است چنانچه بر این علوم عربیه منقح نیست پس شریک
 است و خبرش را آنحضرت علیه السلام ذکر فرمودند پس بالضرور احادیث مذکوره مؤول و مل گردیدند و مستغنی
 مثل لفظ کلمة یا جازة پس آن خبر مقدم را اگر لفظ جازة مفروض گردد معنی حدیث چنین کرده آید که نیست
 جازة بغير فاتحه و اگر لفظ کلمة مفروض گردد معنی چنین گردد که نیست نماز کامل بغير فاتحه پس دلالت کرد آیت
 شریفه و احادیث صحیحه مذکوره بالا باینکه خبر لا در اینجا کلمة کلمة است نه جازة خلاصه اش اینک خبر
 از آنحضرت سالت پناه مسلم قبول زبیده پس بالضرور احادیث عباد بن صامت مؤول گردیدند و بالذات چیزی
 دلالت کننده نیستند بلکه تابع باشند آن دلالت که درین باب قوی باشد پس بناچار تابع گشتند مرآت شریفه و
 احادیث صحیحه مرقومه مصدر را که صحیح ترین درین باب همین احادیث ناموس و ترجمیم اینک بعینه همین
 عباد بن صامت دلالت میکند باینکه خبر لا خاص کلمة است نه غیر چرا که کل الفاظ این حدیث با تمام
 لا صلوة قلین ^{موجوب} لوقفا بفاتحة الکتاب ^{موجوب} فاصدا ^{موجوب} و الاصله ابوداود و النسائی و غیر

یعنی نیست نماز کامل مردی را که خواند سوره فاتحه پس زیاده را از فاتحه و همچنین است حدیث ابی سعید که
 ادگفت که آن سرور علیه السلام فرمود منفتح الصلوة الطهور و تحريمها التكبیر و تحلیما التسلیم
 ولا صلوة لمن لم یقداها بحمد و سورۃ فی قرینة و غیرها و او التزمی منی کلید طهارت
 و حرام کننده بسیار نماز کبیرت یعنی تکبیر اولی و بیرون کننده از نماز سلامت و نیست نماز کامل شخصی را که خواند
 الحمد و کدام کی سوره را در نماز فرض و غیر فرض انتی و چه دلالت کردن این احادیث بر آنکه خبر لا درین هر دو حدیث
 کلمه کامله است نه جائزه اجماع اکثر است چه اگر درینجا نظریه برای خبر مقدم کرده ایم پس معنی هر دو حدیث چنین گردد
 که تا وقتی که در نماز سوره فاتحه و قدری قرآن خوانده نشود آن نماز جائز نباشد و این سی بالاجماع مطلق است چرا که ضم
 سوره با فاتحه بجز کسی فرض نیست پس معنی الفاظ حدیث عباد بن صامت و حدیث ابی سعید دلالت می کند بر آنکه
 خبر لا کامله است نه جائزه پس خود از حدیث عباد بن صامت و حدیث ابی سعید و آنچه مذکور در احادیث
 سطوره الصدر بخوبی ثابت گردید که خواندن قرآن در نماز فرض است بغير تعیین تخصیص فاتحه و همین مطلق است
 و همین است مذکور درین که بعضی از ایشان امام ابوحنیفه و امام ابو یوسف و امام محمد و امام احمد بن حنبل و بعضی
 و ابی اسیم نهمی و حاشی بن سعید بن مسیب و غیر هم اندر رضوان الله علیهم همین و علامه صینی در شرح صحیح بخاری می گوید
 که از امام احمد بن حنبل منقول است که یک آیت از قرآن شریف از هر جا که باشد کافی است انتی و الله اعلم لطیف
 در شامی و غیره آورده که فریازی در سوره مؤمنون ذکر کرده که بعضی از علما گفته اند که در نماز اگر ترک فاتحه نمایم پس از عتاب
 امام شافعی نمی ترسم و اگر فرات آن نمایم پس از عتاب امام ابوحنیفه خوف می خورم پس این ای ضامی هر دو امام است
 بر آنکه اینند پدیدم که درین هر دو عالم در نمی باشند انتی کتیبه عالم طریقت تارک جماعت پرسید چه باعث است که
 تارک جماعت گشتی گفت چه کنم که در نماز خواندن من با جماعت بالضرورت من کی از ابوحنیفه و شافعی رحمهما الله ناراض
 خواهند شد و من نخواهم که از ایشان یکی را از خود ناراض کنم پس لامحالته نماز خوانی را دوست داشتم آن عالم فرمود
 ای جاهل بمنسل اگر نماز را با جماعت خواندی اگر چه بسکه را بزرگم تو از خود ناراض گردی مگر بالفرض دور
 یکی را نیز خوش ساختی و در ترک جماعت هر دو را از خود تا بنایت ناراض ساختی که تارک جماعت نزدیک
 هر دو مرد دوست و ملعون و تارک نماز قاری آن نزد مسیح کی از ایشان بدین مرتبه نیست

۶۰
 فصل دوم در معنی از قرآن تا وقت امام

فصل دوم درینکه فاتحه خواندن خلف الامام جائز است یا نه

بدانکه خواندن مطلق قرارت الحمد باشد یا غیر آن پس امام معتدی را مطلقا ممنوعت نماز جبری باشد یا نه

و اینست از سبب تقدس عالم عینی اما ما امام اعظم رحمه الله احشرونا فی زُمرته و ادخلنا
 فی اشباعه امین بجمع سید المرسلین و دلایل قاطعه بر این ساطعه درین باب مثل امام ابو حنیفه رحمه الله
 نزدیک کسی از مخالفین است و این بچند وجه است که بیشتر از بیان آنها از معرفت قاصده کلیه لا یرئی است
 و آن اینکه قرآن شریف خاص باشد یا عام اصل مقدم است در باب احکام و درین بر حدیث شریف به وجه
 وجه اول اینکه قرآن شریف قطعی لعظم است چرا که از زمانه آنحضرت علیه السلام کتوب شده و منقول متواتر نقل است
 بالاتفاق در هر زمان پس از حال تبدیل و تغییر الفاظ و معانی و زیادت و نقصان محفوظ است بخلاف حدیث شریف
 زیرا که در زمانه آنحضرت علیه السلام نه آن کتوب گشته و نه متواتر نقل منقول شده و اکثر احادیث آحاد اند مگر بعضی
 و آن نیز مرتبه قرآن نمید بگذرد رجال سند حدیث هر قدر که زیاد باشد همانقدر جواز و احتمال خطا در آن زیاد باشد
 کما صرح به ابن حجر العسقلانی بحیث قال فی شرح منجیه الفکر فی مصطلح اهل الاحادیث ما من
 راوین رجال الا سناد الا و ان خطا جائز علیه فکما کثر الوسیط و طال السناد کثرت
 مظان البیوض و کما قلت قلت انتهى از هر یک اوی از رجال اسناد خطا جائز است و هر گاه که وسط
 بکثرت شود و سند حدیث بر رازی کشد پس گمان خطا نیز بسیار باشد و هر گاه که وسط کمتر باشد گمان خطا نیز کمتر
 لهذا حال هر حدیث اینکه سند حدیث هر قدر که متعدد باشد همانقدر الفاظ آن حدیث نیز متعدد و با هم متغیری باشند
 چنانچه بر ما بران فن مخفی و متجسس است و اینست وجه عقلی وجه دوم نقل است و آن هم بقرآن است و هم
 بحدیث اما القرآن فقال الله تعالی اطیعوا الله و اطیعوا الرسول که اطاعت خدا بیشتر و مقدم است
 بر اطاعت رسول که آن باعث اقرار بر توحید و رسالت است و نیز میفرماید و ما کان لیومیر ولا یومرون
 اذا قضی الله ورسوله امران ینکون لهما الخیرة من امرهم یعنی نیست مومنین از امری
 را اختیار و امر خویش فیکم فرماید خدا و رسول او پس ازین هر دو آیت هر دو آیت که اطاعت خدا عبارت
 از اطاعت کلام او مقدم است بر اطاعت رسول مایه اسلام که عبارت است از اطاعت حدیث او و اما
 الحدیث فمن معاذی بر جلیل ان رسول الله صلعم قال لعلکم یؤمنون قالوا کیف نقضی اذا
 عرض لک قضاء قال افضی بکتاب الله تعالی قال فان لم یجد فی کتاب الله قال یسئله رسول الله
 صلعم قال فان لم یجد فی سنة رسول الله صلعم قال فابتهد برائی و لا التوق قال فضرب
 رسول الله صلعم علی صدقه و قال الحمد لله الذی وفق رسول رسوله لاجل

درخواست بیان قاصده

در حدیث

رسوله رواه الترمذی والدارمی وابوداود یعنی وقتیکه معاذ را آنحضرت علیه السلام مایل
 بین کرده روانه فرمودند طریقہ قضا از وی پرسیدند جواب داد که پیشتر قضا بقرآن خواهم نمود و اگر در بنیام
 بحديث رسول الله صلعم قضا خواهم نمود و اگر در بنیام پس اجتهاد از رای خود خواهم نمود که گویا همی و قصوری
 در آن نخواهم کرد چنانچه بتفصیل در اثبات قیاس گذشتہ است و نیز فیصل شیخ توحید و خطبہ تفسیر احمدی
 و جلد ثالث تفسیر کبیر مرقوم است قال رسول الله صلعم یلکوا لکم الاحادیث من بعدی فاذا روی لکم
 حدیث فاکموا ضوفا علی کتاب الله فان وافقه فاقبلوه وان خالفه فامتنوا و ما یعنی پس از من احادیث
 بسیار برای شمار وایت کرده شود پس پیش کنید آنرا بر کلام آمد پس اگر موافق کتاب باشد بپذیرید و اگر مخالف بسید
 آنرا بکنید نتیجہ این هر دو حدیث ناطق اند بالتسویح بر تقدیم کلام آمد و نیز باید دانست هر آن حدیث صحیح که در
 نص قرآنی باشد بعدیکه بظاهر معارضه نص قرآنی باشد مقدم و اولی است و آن مخالف اگر کدام تا اولی قبل
 نماید تا اولی پیش کرده آید و در متروک العمل گردد و چونکه ازین مقدمه واقف شدی پس بالتفصیل درین باب
 دلائل امام اعظم رحمہ اللہ در بیان رد دل بشنو و انصف حتی الانصاف و ولا تسمیل
 الی التعصب الی الاعتیاف و اقوال و بالله المتوفیق و مینہ الوصول الی التوفیق

قاعدہ دیگر

دلیل اول بر ترک قرأت خلف الامام

قال الله تعالى فاذا قرئ القرآن فاستمعوا له وانصتوا لعلکم تحذرون یعنی وقتیکه خوانند
 قرآن پس بشنوید آنرا و خاموش باشید تا که شمارم کرده شود امام احمد بن حنبل گفته آجتماع الناس علی ان ینزل
 الیه نزلت فی الصلوة رواه البيهقي وابن الهمام فی الفقه والملاحة القارم شرح الموطا
 یعنی اجماع کرده اند بر اینست در جمیع بزیکه نزول این آیه در باب نماز است نتیجہ قول مستند قابل اعتبار اینک این
 آیت خاص در باره قرأت نماز نازل گشته است چنانچه در تفسیر عمادین کشیر مرقوم است قال علی بن طلحة
 عن ابن عباس قولہ واذ قرئ القرآن یعنی فی الصلوة المفروضة یعنی آیت واذ قرئ القرآن
 حکم این در نماز مفروضه است امام بغوی شافعی المذهب استاذ صاحب کتوة و تفسیر عالم التنزیل قول ابی طوری
 فیصل کرده کہ بنی مخالفین زمانه از این آیه بریده می شود یعنی در اول این آیت می نویسد ذهب جماعة
 الی انها فی الفرائض فی الصلوة یعنی جماعتی گفته کہ این آیت در باره قرأت نماز است و بعد از آن اقوال دیگر از
 نقل کرده در آفرش فیصله شش چنین میکند و الاول اولها و هو انها فی الفرائض فی الصلوة

دلیل اول بر ترک قرأت خلف الامام

یعنی قول اول بهترست و آن اینکه این آیت در باب قرائت در نماز و اوست انتی اسی برادران اسلام
 هر چند که صاحب تفسیر با وجود مخالف بودن مذمب اوحق را چنین بیان نمود که دیدی و شنیدی مگر بفضل تعالی
 نصیب بی دینی منکرین زمانه ماینویسی رسیده که اول و آخر از فیصله صاحب تفسیر مسلم انداز نمود و مردان را
 در میدان او راقی رساله های خویش از کمال تلبیس که عادت ایشانست می نویسند که بپسند تقوی در تفسیر خود
 آورده که این آیت در باب خطبه و یا تکلم فی الصلوة و کذا و کذا نازل گشته است پس زیاده ازین مع چه دلالت
 و زوی که بجز چراغ دارد دیگر چه نوشته آید چه صدق ملت و مذمب ایشان از صدق قول تفسیر ایشان
 صاف ظاهرست حافظ جلال الدین سیوطی شافعی در تفسیر و منثور گفته است جرج عبد بن حمید قال البیهقی
 فی القراءۃ عن ابی العالیان النبی صلعم کان اذا صلی یا صحابه فقرأ قرأ احکامه فانزلت
 هذه الایة فسکت القوم و قرأ النبی صلی الله علیه و سلم یعنی عبد بن حمید و بیهقی در باب قرائت
 از ابوالعالیه روایت کرده اند هر گاه که آنحضرت علیه السلام نماز با اصحاب میکردند قرائت میکردند
 صحابه نیز قرائت میکردند پس نازل گشت این آیت پس سبب آن مردم از قرائت باز ماندند آنحضرت علیه السلام
 قرائت میکردند که فی ظل و در زرقانی شرح موطا از رضی عبد البری آرد اجمعوا علی ان لا یقرئ
 به کل موضع یتسمع فیہ القرآن و اما اراد الصلوة و یشهد له قوله صلی الله علیه و سلم
 فی الایام و اذا قرأ فانصتوا معجمه ابو حنبل فایز المذهب عن السنة و ظاهر القرآن یعنی اجماع
 همه برینست که ازین آیه عموما هر جا ایکه در آن قرآن شنیده میشود مراد نیست و جز این نیست که مراد ازین خاص
 نمازست و گواد است برین قول آنحضرت علیه السلام در شان امام و فیکه امام قرائت کند پس موشن باشد و صحیح گفته این
 حدیث را امام احمد حنبل پس بجاست جای گریز ازین حدیث و ظاهر القرآن انتی پس آنچه بعضی از مذمب طلبین
 اعراض بر حقیق در وقت استدلال باین آیت موصوف میگویند که اگر شخصی در پس امام بعد از آن رسیده که امام
 در قرائت شروع کرده باشد مذمب حقیق اگر مشغول بنیت و تحریمه گردد ترک استماع و انقیاد بر روی لازم آید
 و بوجب آیه نزدیک ایشان آن هر دو بروی لازمست و اگر اشتغال بنیت و تحریمه نماید رکعت از وی فوت
 گردد بوجوبست باینکه این آیت خاصست در حق نماز چنانکه دستی و نیز نزدیک تنفیه لفظی لسان برای تحریمه شرط
 بلکه تفسیر سبب و اراده دل کافیست پس درین صورت سوا الشیء موجب نیست و قائلیم حاصل
 تفصیل استدلال برین آیت اینکه قاعده مسلمه کمالست که تعدد الفاظ دلالت می کند بر تعدد معانی عموما

بنی دینی لازمست

در سوال لازمست و در جواب آیت و در آیت و در آیت

از زمان تا خلفاء امام فیه

و علی التخصیص در کلام ربانی که هر یک نقطه آن از حکمت و فواید پرست زوائد و حشور او در آن مجال بی و از هر لفظ
آن فایده جدیدی تراود و لهذا درین مقام گفته اند که فایده کلمه و انصتوا آنست که از لفظ فاستمعوا مستفاد است
والاحشود در کلام الهی لازم آید پس این آیت منع میکند مقتدی را از خواندن سوره فاتحه مطلقا تا جهریه باشد بجز
چه ازین آیت دو غرض مطلوب است یکی شنیدن بغور و گوش فرا داشتن و دیگری خاموشیدن و عمل بر هر دو واجب است
مگر شنیدن خاص است بنا بر جهریه و خاموشیدن عام که شامل است نماز سریه و جهریه هر دو را پس واجب است
خاموش ماندن مقتدی عموما بوقت قرائت امام در هر نماز بجز آنکه اگر شرطی پس اگر قرائت مکن السبع باشد چنانچه در
نماز جهریه پس در بصورت انصتوا السبع هر دو واجب است و اگر ساعت مکن نباشد چنانچه در نماز سریه پس
فقط اسکات واجب است سماع بتفویع اسکات مقتدی در هر حال لازم است و سماع خاص بوقت هر کجا
قال العلامة ابن الهمام فی فتح القدر فان المطلوب من هذه الآية امران الاول سماعه وللإصغاء
فقیسا بكل منهما والاول یخص بانجهریه والثانی لا یجهری علی اطلاقه فیهیم الشکوت
عند القراءه و مطلقا و آنچه بعضی میگویند که انصت مقتدی نیز مثل سماع او خاص است بوقت جهلام
سویب چند مفاسد عظیمه است یکی ابطال عموم کلمه اذ اقرئی که عام است قرائت نماز سریه و جهریه هر دو را شامل
و لکن مراد شارع چنین بودی چنانکه گفته شد پس در بصورت ارشاد چنین گشتی و اذ اجهد القرآن یعنی وقتی که
هر کرده شود بقرآن و ووم لزوم حشو که در کلام نصحا مثل کلام لغوت و آن لفظوا انصتوا است چه اگر
مطلوب حق تعالی مطلق انصت مقتدی نبود بلکه خاص در وقت جهوس در بصورت لفظوا استمعوا له
بغیر و انصتوا کفایت میکند چه استماع مع القرائت که انصت کسی تصور نیست و امر الهی مقتضی سماع
است نه نفس صوت که لا ینحی علی صاحب الفهم و لیس سوم مخالفت از اصل مشهور که تعدد الالفاظ
دل علی تعدد المعانی و لهذا بعینه همین بضمون قرآنی را بطور اختصار آنحضرت علیه السلام در کلام
به آیت نظام خود میفرماید عن ابی هریره قال قال رسول الله صلوات الله علیهم اجمعین انما یؤتیتم بهم فاذا
کبر فکبروا و اذ اقرأ فانصتوا و اذ انصتوا و اذ اقرأ فکبروا و اذ اقرأ فکبروا و اذ اقرأ فکبروا
الحديث صحیح یعنی فرمود آن سرور علیه السلام جز این نیست که مقدر کرده شده است امام برای اینکه اگر آید
بوی پس وقتیکه کبیر گوید امام پس کبیر گوید شما وقتیکه قرائت کند امام پس خاموش باشید حالت جهر باشد یا خفا و نیز
در این ماجرا آورده عن ابی قوسی الا شمری قال قال رسول الله صلی الله علیه و سلم اذ اقرأ الامام

حال
مغول
۱
۱
۱

137313

فَانصَبُوا اخلاصه كلام ايکه وقتیکه قرارت یافته گردد و آن شرطست بموجب اذا شرطیه پس انصابت بموجب است
 چه آن جزا است و قید وجوب از صیغه امر که کلام احد و حدیث رسول احد و در بیان لفظی و انصبتوا مستفاد
 بنا که اقتضای اچنینست پس در اینجا اگر کسی موافق قول احدی بگوید که در وقت سکت امام مقتدی را لازمست
 که قرارت کند پس در بصورت از آیت اذا قرئی القرآن چیزی مخالفت لازم نیاید و بعدتی که از عبادت من صاحب
 مرویست نیز نقل کرده آید گوئیم که امام فخرالدین رازی شافعی المذهب خود در تفسیر کسیر جلد رابع جوابش گفته
 و در عبارت و یقائلو ان یقول سکوت الامام اما ان تقول لانه من الواجبات اولیس من الواجبات
 و الاول باطل بالاجماع و الثاني یفتنی ان یجوز له ان لا یسکت فیتقدیر ان لا یسکت یلزم
 ان یحصل قراءة الاموم مع قراءة الامام و انک یضطر ال ترک الاجماع و ال ترک الشکوت عند قراءة
 الامام و خلعت علی خلاف النین یعنی جواب منده را ازین اعتراض میرسد که بگوید سکت امام از دو حال خالی
 واجب باشد یا غیر واجب پس صورت اول بالاجماع باطلست که کسی قائل آن نیست و صورت ثانی یعنی عدم وجود
 سکت جائزست امام را که سکت نکند پس اگر برقتی خواندن قرارت لازم دهم پس بعد بر اینصورت قرارت مقتدی
 با امام با هم لازم آید و اینستلزم ترک شماع و سکتست بوقت قرارت امام و این خلاف نص قرآنیست هر گاه
 که در صورت عدم سکت امام وجوب قرارت از مقتدی رفع شد معلوم شد که در جوابی موسوزیر واجب نیست و بعد انمید
 و تبیین این قاعده و جواب باز منوبید فثبت ان هذا السؤال الذی اوردته الواحد غیر مجاب و اینست
 که هر آینه سوالیکه وارد کرده بود در دست نیست انتهى فاکر و علا شیح احمد طحاوی نفسی در حاشیه خود
 که بر مرآتى نظام شرح نور الایضاح کرده منوبید و الاصح انه دای المقتدی یأتی بالنساء الا اذا اتخذا
 ایامام فی القراءه و کوبیریه لا ینسب ال النین و هو قوله تعالى و اذا قرئی القرآن فاستمعوا
 له الایه چنانچه در صفحه (۱۶۷) همین کتاب مطبوع مصر منومست پس از لفظ اصم و رفع شد آنچه بعضی در باب
 خواندن شاور وقت قرارت امام بعضی متون کتب فقهیه پیش میکنند و آنرا یکی تعجب دیگر اجبت قرارت امام
 اگر چه در ناسری مشفقانه که واجب یا فرض بنا بر اختلاف ما بین میان اید بگذاریم و شاکه بالاتفاق نیست
 سنن عثمان ابی انعم

سوال
جواب

در مقتدی از خواندن شاور وقت قرارت امام
در بیان و در بیان قرارت امام

دلیل دوم بر ترک قرارت خلف الامام

عن ابی هریره ان رسول الله صلى الله عليه وسلم انصرف من صلاه فوجد فيها بالقراءة فقال هل قرأتم
 منكم احدا انفا فقال رجل نعمنا يا رسول الله فقال رسول الله صلعم اني اقول ما ان

أَنَّا نَزَعْنَا الْقُرْآنَ قَالَ فَاثْنَى النَّاسِ عَنِ الْقِرَاءَةِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَا بُرَيْدَةَ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
بِالْقِرَاءَةِ يَتَجَنَّسُ سَمْعًا ذَلِكَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْأَمَامُ مَالِكٌ وَالْأَمَامُ مُحَمَّدٌ وَأَبُو دَاوُدَ
وَالْتِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَةَ وَالنَّسَائِيُّ وَالطَّحَاوِيُّ غَيْرِهِمْ بَعْضُ رِوَايَاتِ ابْنِ أَبِي بَرْزَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَمَا يُرَوِّي فِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ
عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ مَنْ قَرَأَ فِي بَيْتِهِ مِنْ الْقُرْآنِ كُنِيَ فِيهِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مِثْلُ حَلِيقَةِ نَذْرَاقِطٍ
عَنْ الشَّيْخِ غَسْقِيِّ قَالَ فِي مَنْ خَرَّأَمَ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ سُرَّ عَلَيْهِ الْإِسْلَامُ فَرَوَى أَنْ يَنْتَمِي بَيْنَ يَدَيْهِ خَلْقٌ يَتَمِيمُونَ
وَرِوَايَاتُ رَأْيٍ يُكْوِئُكَ بِأَنَّ مَنَ لَمْ يَرْمِضْ أَزْوَاجُ الْوَعْدِ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَنْزِيهِهِ يَتَمِيمُونَ بِأَيْشَانِ
أَزْوَاجِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِذْ جَاءَهُ مَوْلَى ابْنِ الْأَعْتَابِ إِذْ جَاءَهُ مَوْلَى ابْنِ الْأَعْتَابِ إِذْ جَاءَهُ مَوْلَى ابْنِ الْأَعْتَابِ
بِالْقِرَاءَةِ يُفَانِ قَرَأَتْهُ فَإِنْ فَكَّ نَمَانًا تَزَهُونَ فِي الْقُرْآنِ الَّذِي قَرَأْتُمْ لَكِنْ أَنْتُمْ وَأَقَالَ الْبَابِيُّ
وَمَعْنَى مُتَنَزِّعِيهِمْ لَهْ أَنْ لَا يَفْرَدُ دُونَ الْقِرَاءَةِ وَيَفْرَدُ مَعَهُ بَعْضُ رِوَايَاتِهِ وَتُنْفِذُ بِهَا رِوَايَاتِهِ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
شَايَئَا لَمْ يَكُنْ يُنَازِعُ فِي كُنْفِ بَامَنَ فِي قِرَائَتِهِمْ إِنْ أَمَرُوا لَكِنْ خَاسِرٌ بِأَيْشَانِ وَبِهِ قَوْلٌ كَمَا مَعْنَى مُنَازَعْتِ
أَيْشَانِ بَأَنَّ سُرَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَيْكَ تَمَاحُودَ فِي قِرَاءَتِهِمْ وَأَنْ هَمُّوا بِأَيْشَانِ قِرَاءَتِهِمْ يَتَمِيمُونَ وَمِنْ رَأْيِهَا
وَعَمُومُ الْحَدِيثِ يَقْتَضِي أَنْ لَا يَجُوزُ الْقِرَاءَةُ مَعَ الْأَمَامِ إِذَا جَاءَهُ بِالْقُرْآنِ وَفِيهَا كَلَامُ
الزَّرْقَانِيِّ بِمَعْنَى عَمُومِ الْحَدِيثِ يَقْتَضِي أَيْشَانِ كَمَا جَزَى نَاشِدُ فِي وَقْتِ جَهْرًا بِأَمَامِ قِرَاءَتِ كَرُونِ سُوْرَةٌ فَاحْتِمَالٌ بِأَيْشَانِ
أَيْشَانِ وَأَشْخَاحُ ابْنِ تَمِيمٍ يَقُولُ أَنَّ مَالِكًا وَابْنِ الْأَعْتَابِ وَالْحَمَاقِي سَلَفٌ خَلْفَ هَمِيْنِ
وَعَلَمِيٍّ فِي شَرْحِ بَخَارِيِّ أَوْرَدَهُ كَمَا فِي جَمْعِهِمْ هَمِيْنِ بِمَعْنَى ابْنِ الْأَعْتَابِ وَالْحَمَاقِي وَابْنِ الْأَعْتَابِ وَابْنِ الْأَعْتَابِ
أَمَامِ مُحَمَّدٍ وَأَمَامِ مَالِكٍ أَمَامِ أَحْمَدَ وَفَقَاهِ جَزَى وَتَمَامٌ وَغَيْرِهِمْ أَمَامِ مُحَمَّدٍ تَعَالَى مَوْلَى الْقِرَاءَةِ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
صَافٍ إِحْتِمَالٌ ظَاهِرٌ نَائِدٌ فِي قِرَاءَتِهِ فَقَالَ رَجُلٌ عَنْهُ أَنْ بَارَسَ سَوْلَ اللَّهِ كَمَا عَرِيبٌ وَأَنَّ أَيْكَ أَزْوَاجَهُ
صَافِيَةً بِشَخْصِيٍّ عَرْضُ كَرْدِ نَعْمَ أَنَا وَنَكْتِ قَالُوا نَعْمُ مَعْرِفَةٌ بِأَمَامِ سَوْلِ اللَّهِ كَمَا عَرِيبٌ وَأَنَّ أَيْكَ أَزْوَاجَهُ
بِرَيْكَ سِوَا أَزْوَاجِهِ أَصْحَابُ كَسِيٍّ دِكَرٌ قَالِ ابْنِ الْأَعْتَابِ وَرِدْ حَدِيثِ ابْنِ الْأَعْتَابِ وَرِدْ حَدِيثِ ابْنِ الْأَعْتَابِ وَرِدْ حَدِيثِ ابْنِ الْأَعْتَابِ
كَفَتُ ابْنِ الْأَعْتَابِ وَإِنَّا لَنَكُونُ وَرَأَى الْأَمَامُ بِصَيْغَةٍ جَمْعٍ كَمَا أَيْشَانِ بِقِرَاءَتِهِمْ فَاحْتِمَالٌ بِالْأَمَامِ نَبُذَ وَرِدْ حَدِيثِ ابْنِ الْأَعْتَابِ
جَمْعٌ وَرَأَى لَنَكُونُ لَنُكَرِدْ وَأَمَّا قَوْلُ ابْنِ الْأَعْتَابِ فَقَالَ ابْنُ الْأَعْتَابِ نَفْسُكَ جَوَابُ بَيْتِهِمْ بِأَيْشَانِ قِرَاءَتِهِمْ فِي نَفْسِ
تُوجِبُ وَفَطْرِدُ سَلَفٌ قِرَاءَتِهِمْ بِغَيْرِ إِخْوَانِ زَبَانَ بِتَمَامِ عِلْمِ زَرَقَانِيِّ نَقْلُ كَرْدٍ مِثْلِكُمْ كَمَا فِي تَوْجِيهِ بِغَاءِ
وَجِيْبِ وَرِنْدِ مَخَالَفِ بُوْدِ ابْنِ الْأَعْتَابِ أَجْمَعًا لَازِمٌ أَيْ بِرَأْيِ كَرْدٍ إِذَا قَرَأْتَ فِي نَفْسِكَ قِرَاءَتَهُمْ

در بیان نکات حدیث

مراد گیریم چنانچه مذہب مذہب مروا ازین قرأت عام باشد از انیکه نماز سبزی باشد یا جبری و حالانکه در حدیث صدر
 خود از ابو هریره گدشت فانتی الناس عن القراءة مع رسول الله صلعم فیما یحرفیه بالقراءة حین تمعوا
 ذلك من رسول الله صلعم و چون در نماز جبری استدلال خصم مستقیم نگرددید چه که راوی آن نیز ابو هریره است
 پس همین استدلال شد نیست بقرض تسلیم اگر غرض ابو هریره چنین باشد چنانکه مدعی میگردد بگویم که بار
 اتباع جم غفیر از صحابه ضروری لابدی است تنها اتباع ابو هریره با وجودیکه فقیه نیست علاوه اینکه از احادیث
 گذشته و آینده و نیز از آیت اذقوا القرآن الایة و جمهور صحابه این مذہب مخالف است و آنچه بعضی از
 در جواب این حدیث مینویسند که اشخص بأواز بلند میخوانند که از جبر او رسول الله صلعم در قرأت اشتباه التبارک
 می افتاد چه ظاهراً است که در وقت جبر کسی در قرأت امام سهو و تشابه بالضروری افتد موجب دخل بزرگ و مفسد
 سنگ است بلی تحریف در حدیث که فقره فانتی الناس عن القراءة الخ و ال بر تحریف آن بدین ^{مقتصد}
 است و دوم لزوم معنوی بودن آنحضرت صلعم معاذ الله منه چه وقتیکه آنحضرت صلعم را از جبری تشابه افتاد
 اول اینکه آن شخص از شنیدن آواز شناختی پس فرمودندی لا تفعل کذا و بالقرض اگر شناختی پس
 چنین ارشاد فرمودندی من قرأ معنی منکم انقا و یا ایتکم القاری انقا چه در صورت مذکور استفهام از
 تعیین قاری عند العقلا بلکه جمله نیز در کار است ناز تحقق قرابت که آن خود شنیده بود که باعث نزاع
 آنحضرت علیه السلام با قرآن گشت بلکه تفتیش نیز چیزی حاجت نبود که صرف این ارشاد کافی بود که در وقت
 قرابت امام آهسته خواندیم که لا یخفی علی الجاهل الغافل + فضلا عن الفاضل العاقل - و نیز در حدیث
 دو نکته دیگر است آن اینکه اگر قرابت فاتحه و غیره خلف الامام فرض بودی در صورت رسول الله صلعم را علم کامل
 قرابت ایشان بودی بزرگتر فرمودندی هل قرأ معنی منکم الخ بلکه در صورت فرضیت آن اگر گمان نخواند
 بر کسی از ایشان آنحضرت گشتی معامله بر عکس ضروریست که من منکم لو یقرأ او ترک الفرض دوم
 اینکه بالفرض اگر چه قرابت خلف الامام فرض میبود مگر از پرسیدن آنحضرت علیه السلام بعتاب منوم شد
 خواندش منسوخ گشت چه عتاب آنحضرت علیه السلام فعل منسوخ میباید بر فعل غرض چنانچه جمیع صحابه بر عمل
 فرمودند از قرابت خلف الامام باز ماند چنانچه از فقره فانتی الناس ظاهراً و نیز در این ماجه و سنن نسائی
 یکسبک باب در منع مقتدی مطلقاً از قرابت خلف الامام بدین الفاظ منعقد ساخته اند باد اذا قرأ
 الامام فانصتوا و این حدیث را با سائید متعدد صحیح و در بخار وایت کرده اند اصحاب فرقه ظاهریه

فان

فان

فان

سوال با حادیت عبادت در صورت

لا صلوة قلبه یقرأ بفاتحة الكتاب ملازم که این هر دو با یکدیگر کتایب می باشد
 نمایند حدیث اول عن ابي موسى الأشعري قال قال رسول الله صلعم اذا قرأ الإمام فأنصتوا یعنی وقتیکه
 امام قرأت کند پس خاموش باشید و قرابت امام علم است از اینکه نماز سنی باشد یا جبری حدیث دوم و عن ابی هریره
 قال قال رسول الله صلعم انما جعل الامام ليؤثر فيه فاذا كثر فلكثروا الصلوات كما اذا عرفت هذا حق المعرفة
 پس آنچه در رسالت است بروایت حرام بن حکیم که وی روایت میکند از نافع بن محمود بن سعید و وی از عباد بن صامت که
 وی گفت صلی بنا رسول الله صلعم بعض الصلوات التي يجهر فيها بالقراءة فقال لا يقرأ أحدكم منكم الا اذا اجمع
 بالقراءة الا يا أم الكتاب یعنی نماز گذاردن و آنحضرت علیه السلام بعضی ازان نماز که جبر کرده میشود در انها بقرات پس
 فرمودند باید که بخواند کسی شام وقتیکه جهر بخم بقرات گزیده فائز و غیر آنچه در او بود و غیر روایت میکند بجهل
 و وی از نافع بن محمود بن سعید که وی گفت ابطأ عبادة من صلوة الضمير فاقام أبو نعير لمؤدن الصلوة
 فيصلي أبو نعير بالناس قبل عبادة و انا معه حتى صفتنا خلف أبي نعير و أبو نعير يجهر بالقراءة
 فجعل عبادة يقرأ بأم القرآن فلما انصرفت قلت لعبادة سمعت تقرأ بأم القرآن أبو نعير يجهر قال
 أجل صلی بنا رسول الله صلی الله علیه وسلم بعض الصلوات التي يجهر فيها القراءة فالتبت عليه
 القراءة فلما انصرفت اقبل علينا بوجهه فقال تقرأون اذا جهرت بالقراءة فقال بعضنا انا نضع
 قال فلا و اقول مالي بنازعني القرآن فلا تقرأوا بشئ من القرآن الا يا أم القرآن یعنی تا خیر کرد عباد
 درآمدن خود بطرف نماز صبح پس اقامت کرد ابو نعیم مؤذن برای نماز پس نگذاشت ابو نعیم موم را و آمد عباد بن صامت
 در حالی که من همراه او بودم تا آنکه صف کشیدیم و اقامت نمودیم در پس ابی نعیم در حالی که ابو نعیم جهر بقرات میکرد پس
 شروع نمود عباد خواندن سوره فاتح پس وقتیکه فارغ گشت از نماز گفتم عباد ما شنیدیم من که میخواندی سوره فاتح
 و ابو نعیم جهر میکرد و عباد گفتم که ای گذاردن و آنحضرت علیه السلام بعضی ازان نمازانی که جبر کرده میشود در انها بقرات
 پس شتاب شد روی علیه السلام قرابت پس وقتیکه فارغ گشت از نماز متوجه شدم بطرف او پرسیدم که میخواندی وقت جهر بن بقرات پس گفتم
 کسی باز که بر آئینها میکنند این امر را فرمود که مکن چنین من میگفتم که صیت مرا که قشایه میخورم در قرآن

فانفسلا در کتابی که در وقت حجت است که در وقت حجت است که در وقت حجت است
 در کتابی که در وقت حجت است که در وقت حجت است که در وقت حجت است
 در کتابی که در وقت حجت است که در وقت حجت است که در وقت حجت است

پس خوانید چیزی را از قرآن سواى دوره فاتحه انتى مذکور است هر دو حدیث بسند و به ساول اینکه
 نافع مذکور شخص مجهول است چنانچه علامه عسقلانی شافعی در تقریب می یارود و نیز علامه زلیعی می نویسند
 ضَعْفُ جَمَاعَةٍ مِنْهُمْ أَحَدٌ مِنْهُمْ تَحْبِيلُ انتی یعنی تحقیق ضعیف کرده است این حدیث با جماعتی که از ایشان احمد بن حنبل
 است پس حدیث نافع مرود گشت نزدیک اهل حدیث چه قسمی از حدیث مرود و مجهول بودن را وی است چنانچه در
 اصول حدیث مسطور است و چه و هم اینکه بحی بن معین استاذ بخاری و سلم و غیره می نویسند که جمله استثنایه
 یعنی الایام الکتاب صحیح نیست. و چه سوم آنست که پیشتر در ابتدای این فصل گذشته از تقدیم کلام
 ربانی و آن احادیث صحیح که موافق کلام ربانی باشند بر آن احادیث که چنین نباشند و خلاف این بود
 حدیث و نیز حدیث محمد بن اسحاق بن بسیار که در ترمذی است از آیت فاذا قرأ القرآن الایة عموما و با
 در نماز بهر چه از طهر من الشمس و این من است انصابت را چه معنی که در صورت استماع نیز متروک میگردد و قطع نظر
 از این جوهر میگویم که قرابت فاتحه قبل ازین ثابت بود مگر از حدیث فانتی للناس هر دو حدیث فانتی و او از احادیث
 آئیده مع آثار صحیح و کثیر و صحاح و بالاجماع حدیث عباده بن صامت اگر چه بطریق بسیار ثابت باشد منسوخ گشته
 است و عکس این ممکن نیست که احادیث عدم قرابت اسانید محکم و موافقت نص قرآنی میدارند علاوه بر این اگر
 ناسخ احادیث بالفرض و التسلیم کرده شود آثار صحابه را که بکثرت اند چگونه ناسخ کرد و چنانکه ظاهر است همین
 جواب است حدیث ترمذی که بواسطه محمد بن اسحق بن بسیار روایت مینماید بایک تحقیق دیگر که آن ضعف محمد بن
 اسحق است حدیث مذکور این **عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ قَالَ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَثَقُلْتُ خَلِيلَةَ الْقَرَاءَةِ
 فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ إِنِّي أُرَاكُمْ تَقْرَءُونَ وَرَأَى مَا كُفُوا قَالَ قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ قَالَ لَا تَفْعَلُوا الْإِيَّامَ
 الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ لَا صَلَوةَ لِمَنْ لَوْ تَقْرَأَ بِهَا انْتَهَى تَرْجُمَةً لِحَادِيثِ ابْنِ عَبَّاسٍ مِمَّا يَكُونُ مَعَهُ**
 این حدیث محمد بن اسحق بن بسیار را وی اقص است و می مختلف فیه است موافق اصول حدیث قابل استناد
 بهی قطان به حق محمد بن اسحق می نویسند اشهد بان محمد بن اسحق کذاب است یعنی گواهی میدهم بر اینکه محمد بن
 اسحق کذاب در وفکو ترست با وجودیکه بحی قطان بر علیه حدیث قابل سند تسلیم کرده اند و می نویسند که بر کرا
 بهی قطان گذارد مانع خواهد گداشت همین طور سلیمان بن تمی او را نیز کذاب می نویسند و نیز امام مالک
 او را دجال گفته کافی میزان الاعتدال و وار قطنی آورده که با وحجت گرفتن نمیتواند و نسائی
 میگوید که قوی نیست مگر در اینجا فقط از بحی قطان دلیل آورده میشود که بر حش مفصل است و قاعده اصول

جواب از سوال سابق

جواب دیگر

تفسیر محمد بن اسحق بن سلیمان

حدیث است که اگر بعضی شخصی تعدیل نماید و بعضی دیگر او را جرح کند جرح را ترجیح باشد بر تعدیل بشرطیکه جرح کننده مستند و مستند عارف با سبب جرح باشد و جرح را بتفصیل بیان کند چنانکه گوید که فلان کذاب یا حال است مانند آن اگر جرحش را مبهم گذارد و حق شخصی که مختلف فیه باشد مقبول نبود کما قال الحافظ ابو جحر فی شرح نخبه الفکر و التجریح مقدم علی التعدیل و اطلق ذلك جماعة ولكن محله ان صدقنا من عارف باسبابه لانه ان كان غير مفسر لو يقدر ان يفتح فيمن ثبت عدالته وان صدق من غير عارف بالاسباب لو يعتد به ايضا معني حافظ ابن حجر و شرح نخبه النكاين و يسهل ان مقدم است جرح بر تعدیل عام داشتند این امر را جماعتی ولیکن محل وقوع آن این است که صدور آن جرح مفسر باشد از شخصیکه اسباب جرح را میداند زیرا که اگر مفسر نباشد در حق شخصیکه مدلتش ثابت گشته باشد چیزی مضرو قاض نباشد و اگر صدور آن جرح از شخصی باشد عارف با سبب جرح نباشد آن جرح را نیز اعتباری نباشد انتهى مگر بحی قطان از آن کسان مانده در تعریف اسباب جرح مالکاند چنانچه در تهذیب التهذیب منوید قال ابو اهدی بن محمد التیمی ما رأیت اعلو بالی من یجتی القطان یعنی ابراهیم تمیمی میگوید که من کسی را از یحیی قطان زیاده عارف شناسنده مردم ندیدم و هم در کتاب آرد که گفت امام احمد بخدا که من مثل یحیی قطان کسی ندیدم و نیز مسلم اهل حدیث است که لفظ کذاب جرح مفسر است پس محمد بن اسحق بن سیرا روی این حدیث را محال ضعیف غیر معتبر باشد و قطع نظر از این در تعریف محمد بن اسحق را مدلس نیز نوشته اند و مدلس بودن با وی عیبی است خاص بالاستقلال و علامه بدالدین عینی شارح بخاری منوید و فی حدیث عبادة محمد بن اسحق بن سیرا و هو مدلس قال النووی و لیسر فیه الا التذالین و نیز از مسلمات عموم است هرگاه که مدلس بلفظ عن روایت کند پس آن روایتش متصل دانسته نمیشود و روایت محمد بن اسحق در تهذیب غیر بلفظ عن مذکور است پس این روایتش باعتبار اصول حدیث منقطع است پس قابل حجت نیست چنانچه علامه عینی منوید المدلس اذا قال عن فلان لا یخرج بحديثه عند جمیع المحذین مع انه قد کذب به مالک و ضعفه احمد و قال لا یصح الحديث عنه و قال ابو نزهة الرازی لا یقضى له بشیء یعنی مدلس و قتیله بلفظ عن فلان روایت کند پس آن حدیث او نزدیک جمیع محدثین قابل حجت نیست با وجودیکه محمد بن اسحق را امام مالک دروغ گو گفته امام احمد بن حنبل ضعیف فرمود که از وی اخذ حدیث صحیح نیست ابو زرعه رازی گفت که هیچ چیز او اعتباری نیست پس ای صدور ای بر حال چنین بدعیان عمل با حدیث که نصر قرآنی و احادیث صحیح را پشت انداخته

ذکر و توفیق یحیی قطان

در حدیث التذالین

و چنین احادیث ضعیفه متروکه العمل را محمول خود ساخته و همایشان مصداق لیکنون بین یدی الساعة الدجال و بین یدی الدجال کذابون ثلثون او اکثر قلنا ما ایا نصحوا قال ان یأتوا کوا بینه لکن تلووا علیها الیغیر بها سئکرو و دینکوا کما قرآن کتب گشته بر ایامه دین متین طعننا میزنند

حدیث مدعیان خیال بکاران	همان حکایت نزد دوزخ بویاقت	واز قول حکما بخبر
بر بلند ان سخن بسوی خود دست	تف بسوی فلک بروی خود	طرفه تر اینکه دعویهای باطل میکنند

که ما احیای سنت رسول الله میکنیم و بعضی یک حدیث ازینها جرعه صد شهیدی یا بیم

لاف دانش گرزند پوسته تا دان بویست	خفته دائم خویش بیدار می بیند خوب	تقلست که شخصی دعوی و کار خود
-----------------------------------	----------------------------------	------------------------------

حفظ نمود و وقتی که برای طهارت استنجای کلان نشست آب بمقلنداخت می مالید در آن حالت میگفت اللهم ارحمینی راحمة الجنة از حاضران یکی این را زوی مشاهده کرده با وی گفت هر چند که این عار دارد وقت انداختن آب

در سوراخی مستحب دانسته اند گر آن سوراخ نه این است که همیشه بکلیان مرغی	از پی سوراخ بینی رست گل
--	-------------------------

بوی گل بهر شام است ای دلیر	بوی آن بو نیست این سوراخ زیر
بوی از بنجا بوی خلد آید ترا	را نچه از بینی خود یافت خوشتر

را نچه بینی کی آید از دُبر

ای گروه مدعیان وای فرقه لاند سپان محل فله اجرا باهه شهید

بشناسید و هر سوراخ را محل اللهم ارحمینی من راحمة الجنة سازید	ای بصیرت دانا شد حق و باطل
--	----------------------------

کوری که اند عسای سحر و عجاز کلیم	طرفه تر است از شما ای زمره تجدیدیه مودت که حکم برکنند نام نکی کافور
----------------------------------	---

دعوی چیزی نموده آید که یکسر مخالف آیند	حسن زبیر بطل از حبش صیب روم
--	-----------------------------

زغال که بوجل این بود العجیب

الغرض عن عمران بن حصین قال قال صل بنی رسول الله صل

علیه سلم صلوة الظهر فقال ایتکوا قرأ خلفی بیع اسو ربک الاعلی فقال رجل انا اول

ارخ بها الا احدث قال قد علمت ان بعضکم خالجتها من

قال خالجتی القراءة بدل خالجتها یعنی نماز گذاردار رسول خدا مسلم نماز ظهر عصر پس رسیدند که امامی

از شما خوانند پس من چون مستحبه اسم ربک الاعلی را شخصی گفت که من در او نکردهم بدان مگر نیکی فرمودند

علیه السلام که بر اینند و بنسبتی که بعضی از شما قرابت من علجان می اندازند و نیز عن عمران بن حصین ان

تاریخ مطهرین مجالس مذنب

فَمَا انصَرَفَ قَالَ يَا كُوَيْلُقَارِي قَالَ رَجُلٌ اَنَا قَالَ قَدْ ظَنَنْتُ اَنْ بَعْضَكُمْ خَاطِبِيْنَهَا وَ اَبُو مَسْلَمٍ
 و ابو داود و النسائي و الطحاوي يعني تحقيق آنحضرت عليه السلام نماز ظهر خواند پس شروع کرد مردی در پیش آنحضرت
 عليه السلام که سبج اسم رکبلا علی الذي سجدت عليه آنحضرت عليه السلام فارغ گشتند فرمود که کیست شما قاری شخصی گفت
 که من پس بودند که هرینه گمان کردم که البته بعضی نشمار قرأت من علی جان اندازد انتمی در نصف طرح را ازین دلیل یکی هم کاهت
 سکار از دفتر اول به کاره و مضامین است | خموش حافظ و این نکتهای بن شرح | انکار که قلب هر صراف است

دلیل سوم بر ترک قرأت خلف الامام

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ كَانَ لَهُ إِمَامٌ فَقِرَاءَةُ الْإِمَامِ لَهُ قِرَاءَةٌ وَرَأْيُ
 الطَّحَاوِيِّ بِالْأَسَانِيدِ الْمُتَعَدِّدَةِ يَعْنِي هَرَمِيَةَ أَنْسَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَرَمَوْا كَرَامًا بِشَرْطِ قِرَاءَتِ أَنْ إِمَامٍ قِرَاءَتِ
 است برای ادور و ایت کرد این حدیث را ابو بکر بن ابی شیبہ در صنف خود بر شرط مسلم و نیز روایت کرد این را
 احمد بن منیع در سند خود بر شرط شیخین و نیز روایت کرد این را عبید بن حمید در کتاب خود بر شرط مسلم حیا بن
 ابن الحامم در فتح القدير آورده و ابو حنیفه گفت حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ مُوسَى بْنُ أَبِي عَائِشَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ
 ابْنِ شَدَّادٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ صَلَّى خَلْفَ الْإِمَامِ فَإِنَّ قِرَاءَةَ
 الإمام له قِرَاءَةٌ يَعْنِي أَنْحَضَتْ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَرَمَوْا نَدَكِيكَةً خَوَانِدَ نَازِرًا بِسْمِ إِمَامٍ بِسْمِ تَحْقِيقِ قِرَاءَتِ أَنْ إِمَامٍ
 برای ادقرات است این حدیث صحیح است بر شرط شیخین و امام محمد در موطای خود آورده اخبرني
 أَبُو حَنِيفَةَ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو الْحَسَنِ مُوسَى بْنُ أَبِي عَائِشَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ
 عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ مَنْ صَلَّى خَلْفَ الْإِمَامِ فَقِرَاءَةُ الْإِمَامِ لَهُ قِرَاءَةٌ وَ اَبُو حَنِيفَةَ
 صحیح است بر شرط شیخین و نیز امام محمد بن یونس أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ بْنُ يُونُسَ قَالَ حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ
 ابْنِ عَائِشَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ قَالَ أَمَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْعَصْرِ فَقَرَأَ رَجُلٌ خَلْفَهُ
 فَعَمَزَ قَالَ لِي يَلِيهِ فَلَمَّا أَنْ صَلَّى قَالَ لِي عَمَزْتَنِي قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ تَمَّكَ
 وَ كَرِهْتُ أَنْ تَقْرَأَ خَلْفَهُ فَسَمِعَهُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ كَانَ لَهُ إِمَامٌ فَإِنَّ قِرَاءَةَ الْإِمَامِ لَهُ قِرَاءَةٌ وَ
 روایت کرد این حدیث را حاکم و طحاوی و ابو بکر بن ابی شیبہ و ابو حنیفه با سند صحیح از جابر بن عبد الله
 یعنی امامت کرد آنحضرت عليه السلام مردم را در نماز عصر بخواند شخصی در پیش آنحضرت عليه السلام پس منع
 کرد او را با اشاره زدن دست شخصی که نزدیک بود پس قتیکه آن شخص از نماز فارغ گشت گفت برای چه عمز

دلیل سوم بر ترک قرأت خلف الامام بحديث صحيح

کردی و منع ساختی مرا گفت که هر آینه حضرت علیه السلام امامست تو میگرد پس گروه دانستم خواندن تو در پس فری
علیه السلام پس این را آنحضرت علیه السلام شنیده فرمودند هر که امام باشد پس البته قرأت امام برای او قرابت
و روایت است از عبدالله بن عمر **ثُمَّ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ كَانَ لِعَامَّةٍ فَقَرَأَهُ الْإِمَامُ لَهُ قِرَاءَةٌ**

رواه الطحاوی وعن عبدالله بن عبيد الله بن مفسر انه سأل عبد الله بن عمر وزيد بن

ثابت جابر بن عبد الله فقالوا لا تقر خلف الامام في شيء من الصلوات **رواه الطحاوی**
بالاسناد الصحيح يعني هر آینه عبدالله بن مفسر پرسید از عبدالله بن عمر و زيد بن ثابت کاتب الوحی و جابر بن

عبد از قرابت خلف الامام پس گفتند ایشان بخوان در پس امام در هیچ چیزی از نمازها **و عن جابر قال قال**
رسول الله صلعم من كان له ائمة فقرأه الامامة قرأه **رواه ابن ماجه لهذا علامه عینی در شرح**

بخاری آورده که حدیث من كان له امام راجعاً عنی از صحابه کبار روایت میکنند که از ایشان جابر بن عبدالله
و ابن عمر و ابوسعید خدری و ابو هریرة و ابن عباس و انس بن مالک اندر ضنوان ابده علیه السلام از قرابت خلف الامام هشتاد صحابی

منع نموده اند که از ایشان حضرت علی و عبدالله بن عمرو و عبدالله بن عباس و عبدالله بن مسعود اندر ضی است و عنهم پس اتفاق
کردن چنین صحابه جلیل القدر بمنزله اجماع است از جهت اعتبار این کثرت گفت صاحب بی که اجماع صحابه منعقد

گشت بلکه مقتدی در پس امام هیچ نخواند **و عبدالله بن زید بن سلم از پدر خود که زید است** روایت میکنند که آنفراز صحابی
آنحضرت علیه السلام بشدت تمام منع کردند مردم از خواندن قرأت در پس امام و آن ابو بکر صدیق و عمر فاروق و

عثمان بن عفان و علی بن ابی طالب و عبد الرحمن بن عوف و سعد بن ابی قاص و عبدالله بن مسعود و زید بن ثابت و
عبد بن عمر و عبدالله بن عباس **رضی الله عنهم** جمعین احقنا بذلك الصالحین انتهى کلام العینی لهذا امام ربانی

محمد الف تازی در رساله سبدا و معاد سیر ما اینکه از مدلی آرزوی آن است که وجهی پیدا شود در مذنب حنفی تا در خلف

امام قرأت فاتحه نموده آید اما بواسطه رعایت مذنب که نقل از مذنب کاد است حقیقت مذنب حنفی در ترک قرابت

ما سوم ظاهر ساخت قرابت حکمی از قرابت حقیقی در نظر بعیت زیبا بر نموده استی - و نیز بقول امام ربانی رحمه الله تعالی
منتقل از مذنب محبت است از خداوند مسلمانان را از نقل مذنب پناه خود محفوظ دارد پس آنچه در مسلم و غیره از عباد

این است مروتی که الاصلوة لمن لم یقرأ بفلاحه الكتاب فصاعدا ولا الذهبان زمانه ما بدین استدل کرده
میگویند که نماز بغیر فاتحه هیچ کسی جایز نیست جبری باشد یا ستری بدفع است بدو طریق **طریق اول** آنکه

حاکم این حدیث مثال این عام نیست تا که مقتدی نیز شامل گردد بلکه خاصست و حق امام مسعود و کسانیکه در حکم منفرد است

و این حدیث صحیح است
و این حدیث صحیح است

چنانچه جابر بن عبد الله صحابی جلیل القدر و امام احمد حنبل و دیگر بزرگانی محققین همین را نقل گشته اند چنانچه در ترمذی
 آورده و اما احمد بن حنبل فقال معنی قول النبي صلعم لا صلوة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب اذا كان
 وحده واحتم بحديث جابر بن عبد الله حيث قال من صلى ركعة لم يقرأ فيها بآية القرآن فلم يصل الا
 ان يكون وراءه الامام قال احمد هذا رجل من اصحاب النبي صلعم تاويل قول النبي صلعم لا صلوة
 لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب ان هذا اذا كان حده يعنى واما امام احمد بن حنبل گفت او كه معنى قول النبي صلعم
 لا صلوة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب اينست كه وقتيكه نماز را تنها خواند يعنى مقتدى را در دين دخل نيست و استدلال بحدیث
 جابر نمود چنانچه فرمود كسيكه خواند ركعتى را بغير فاتحه پس نماز او نيمى شود و ركعتيكه باشد پس امام گفت امام احمد كه جابر بن عبد
 الله است اصحاب حضرت عليه السلام قول عليه السلام را بر منفردهم حمل كرد - و از عبد بن عمر از قرأت خلف الامام پرسيد
 فرمود تكفيك قراءة الامام يعنى قرأت امام ترا كافى است - و غير عبد بن عمر و در جواب حنين ارشاد فرمود
 سيكفيك ذلك الامام انتهى **طريق دوم** از احاديث من كان احد من صلعم لا صلوة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب
 مقتديان است پس اين احاديث صحيحه تفسير بيان گشتند حديث لا صلوة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب
 فصاعدا را باين كه اول آنحضرت عليه السلام فرمود لا صلوة الاخر و از اين معلوم شد كه خواندن فاتحه و سوره بقتدى
 و غير مقتدى هم بالازم است بعد از ان فرمود من صلى خلف الامام فقرأه الامام له قراءة و از اين حديث معلوم
 شد كه خواندن مقتدى هر چنانچه نيز ضرورت مگر عام است از اينكه حقيقه باشد با حكاما پس قرأت امام جبينه قرأت
 مقتديان است باين هر دو جواب بعد از تسليم قول خصم است فانهم الاجواب تحقيقى آنست كه در با قبل است
 الغرض از اين تحقيق بخوبى ثابت گشت كه هر كه در پس امام نماز خواند و بنفسه قرأت نكند آن شخص كامل
 بنصر قرآنى فاذا قرئ القرآن فاستمعوا له وانصتوا لعلكم ترحمونه و غير بحدیث رسول صلى
 عليه وسلم لا صلوة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب فصاعدا و غير بحدیث من كان له امام فقرأه
 الامام له قراءة و غير باجماع است كه آن عدم تكرار فاتحه در يك ركعت است و غير محفوظ ماندين مى
 از ترك واجب كه آن استفاكرون است هر ركعت بيكبار فاتحه خواندن و غير صحيح چيز را از نصوص قرآنيه
 واحاديث نبويه و مسائل اجماعيه فرونگذاشت مگر حديث عباده بن صامت را كه ان الايام القرآن
 است و تحقيق آنرا كما حقه در با قبل دانستى و كسانيكه در پس امام نماز ميخوانند و قرأت را نيز
 بنفس خویش مباحث ميگردند همه حالات و كيفيات مذكوره را منعكس كردند با وجود ادعای علمان بحدیث

بيان دوم

فوليد كذا يترك خلفه قرأت

وغيرت كذا يترك خلفه الامام قرأت

برای تحصیل مقتضیات نفس خویش جمیع نصوص مذکوره را منکر میگردد **آیه** [که با چنین گوهری خانه خیز

چو بوطالبی را کنی سنگ ریز **سوال** اگر گفته شود که از آیه کریمیه فاقره و اما تيسر من القرآن

صاف ظاهراً است که مقتدی نیز خواندن قدری قرائت لازم است آن فاتحه کتاب است چنانچه در حدیث عبادیه

موسی **جواب** گویم که مقتدی بوجوب حدیث فان قراءة الامام له قراءة قلوب میکنند و اگر نفسیه نیز قرائت فاتحه تا

مکرار آن لازم آید و آن جائز نیست - اگر گفته شود که قول علیه السلام قراءة الامام له قراءة معارض آیه

فاقره دست پس جائز نیست ترک آیت بخبر واحد **جواب** گویم که قاری گردانیده شده است مقتدی بقرون

امام سیرک آیت کجاست **کما قال العلامة العینی فی البینایة شرح الهدایة** ان قلت قوله عليه

السلام **قراءة الامام له قراءة معارض لقوله تعافوا فاقره و فلا يجوز تركه بخبر الواحد قلت**

جعل المقتدی قارئاً بقراءة الامام فلا يلزم الترك انتهى الغرض که مقتدی بوجوب واذ قرئت

القران ساکت حکم احادیث صحیحہ مذکورہ بالا فقراء الامام آیه فاقره و اما تيسر من القرآن بعینه **عامل**

است و ازین تقریر صاف معلوم گشت که در میان هر دو آیه مذکورہ تعارض نیست چه هر یک در محل خود

بر حکم خود ثابت باقی است پس آنچه بعضی کسان هر دو آیه را با هم معارض گردانیده برای فریب عوام ساقط

سیگردانند محض سبب است چرا که قاعده منسلک کل است که در میان دو کلام وقتیکه تعارض واقع گردد تا با هم

در میان ایشان جمع نائیم نه اینکه در اسقاط نائیم - **عجب** اینکه چونکه نزدیک عیان عمل با حدیث بقاء

حنفیه ایلی نماند پس حکم اینکه **کس نباید بخانه در ویش** که خراج زمین و باغ بده

از احادیث حنفیه که استدلال بدان میگردد صاف انکار مینماید که این حدیث ما کجا تسلیم مینماییم این را

بخاری و مسلم نقل کرده است آیا در اصطلاح لاندب عمل با حدیث این نام است که حدیث ضعیف را معمول

ساخته از صد باب احادیث دیگر که از آن صحیح تر باشند انکار آن درین باب نقل مناسب حال ایشان است

مینمایم و بس نقل است که امیری با یکی از نوکران برای شکار بر اسب سوار گشته بیرون رفت و وقت

دوانیدن اسب اتفاقاً آن امیر از مرکب خود بزیر افتاد بصدقه که ضرب عظیم چشمانش رسید آن نوکر

چابک دست فی الفور سرش را از تن جدا ساخته بدولت سرایش رسانید و گفت الحمد لله که **من**

من همراه آقا بودم و رنه از صدقه افتادن هر دو چشمانش از چشمخانه بیرون شدند می **ع**

ترجم اگر عالمی پر خسر است **مگر زبان کسی کاومی بیکریست** **نعوذ بالله الکریم من هذا**

فایده...
فایده...
فایده...
فایده...
فایده...
فایده...
فایده...
فایده...
فایده...
فایده...

الشَّيْرُ الْعَظِيمُ وَالْجَهْلُ الْجَسِيرُ. و ما سوا از اخرج این احادیث مذکوره و مباحث مسطوره امام فخر الدین رازی شافعی در تفسیر کبیر لطیفه علمی از امام اعظم رحمه الله ذکر کرده آن اینکه جماعتی از اهل مدینه نزدیک ابوحنیفه حاضر شدند تا که در باب قرأت خلف امام در مناظره ویرا خاموش گردانیده خواری و ذلیلش کنند پس ابوحنیفه مرایشان را فرمود که مناظره با هر یکی از شما قدرت نیست حالانکه شما مناظره ضرورت پسند کنید برای مناظره از میان خود شخصی را که اعلم وافقه باشد نزدیک شما و امر مناظره را با او بسپارید تا که با او مناظره کنم ایشان بچنین کردند پس ایشان پرسید که اعلم در شما همین گفتند بل باز از ایشان پرسید که مناظره کردن با او مثل مناظره کردن با شماست گفتند بل باز پرسید که الزام بوی الزام شماست گفتند بل باز فرمود که چگونه این مرتبند که الزام او الزام شما باشد ایشان هر چه گفتند که بلا شبهه ما همه بر پیشوای او راضی ایم و باشد قول او قول ما پستتر امام اعظم فرمود که تنازع در صیغه که من نیز همین قول شما را مسلم میکنم و میگویم وقتیکه کسی برای نماز خود امام خود گردانم پس قرأت او در نماز قرأت ماست شما را خود از قول خود انکار نباشد پس ایشان همه از عالم جاهل بر الزام خویش از ابوحنیفه اقرار نمودند. للمؤلف قطعه

نماز اهل مدینه با ابوحنیفه در باب مناظرات فاتحه خلف امام

خالق جود و گوش و یک بانگ داده دور گوش کن اگر کی شنوای

تسریت نمان درین تو گریدانی | یعنی کن عمل بصنع حسانق

دلیل چهارم بر ترک قرأت خلف امام از آثار صحابه

روایت است از جابر بن عبد الله که فرمود من صلی مرکعة لثقیلاً فقرأ ما بأم القرآن فلو فصل الا ان یکن و راء الامام **رواه** الامام مالك و الامام محمد و ابوبکر بن ابی شیبة و الطحاوی و الترمذی و قال الترمذی هذا حدیث حسن صحیح یعنی سیکه گذارد که سوره فاتحه در آن نخواند پس شخص نماز را نخواند مگر اینکه باشد پس امام و روایت است از عبد بن قیس که جابر فرمود لا تقر خلف الامام **رواه** ابوبکر بن ابی شیبة یعنی قرأت مکن در پس امام. و روایت است از عبد بن قیس که پرسید ما از عبد بن عمر زید بن ثابت جابر بن عبد الله رضی الله عنهم پس ایشان فرمودند لا تقر خلف الامام فی شیء من الصلوات **رواه** الطحاوی و روایت است از عطاء بن سيار انه سأل زید بن ثابت عن القراءة فقال لا قرؤة مع الامام فی شیء **رواه** مسلم و النسائی و ابوبکر بن ابی شیبة و روایت است عطاء بن سيار که شنیدم زید بن ثابت که میفرمود لا تقر خلف الامام فی شیء من الصلوات **رواه** الطحاوی و روایت است از سالم که میگفت کان ابن عمر لا یقر خلف الامام **رواه** الامام محمد یعنی بود ابن عمر که قرأت میکردی در پس امام و روایت است

دلیل چهارم بر ترک قرأت خلف امام

از نافع ان عبد الله بن عمر كان اذا سئل هل يقرأ خلف الامام يقول فحسبه قراءة الامام واذا اصلى
 وحده فليقرأ قال كان عبد الله بن عمر لا يقرأ خلف الامام **رواه** الامام مالك والامام محمد ابوبكر
 ابى شيبة والطحاوى وغيرهم يعنى تحقيق هر گاه كه از عبد الله بن عمر پرسیده شدی كه آیا بخواند كسى ز پس امام قرات
 فرمودى كه كافى است و اقرات امام وقتيكه تنها گذاردند از ارس بخواند قرات را و گفت نافع كه عبد الله بن عمر در
 پس امام قرات خواندى **و روایت است** از ابراهیم بن عثمان بن عبد الله بن مسعود لو يقرأ خلف الامام لا فى الصلاة
 الاوليين ولا فى غيرها **رواه** ابو حنيفة يعنى تحقيق عبد الله بن مسعود بخواندى پس امام نه در ركعت اولی و نه
 در غیر آن **و روایت است** از طلحة بن عبد الله بن مسعود كان لا يقرأ خلف الامام الا فيما يجزئهم
 ولا فيما يخاف فيه لا فى الاوليين ولا فى الاخرين **رواه** الامام محمد بن موطاه يعنى عبد الله بن مسعود
 قرات كمدى پس امام نه در نماز جهری نه در نماز خفیه در ركعت اولی و نه در اخرین **و روایت است** از ابراهیم
 انه لو يقرأ خلف الامام خلفا لا فيما يجزئهم ولا فيما لا يجزئهم فيه ولا يام الكتاب لا غيرها ولا اصحاب
 عبد الله بن مسعود جميعا **رواه** ابو حنيفة يعنى خواندى علم پس امام حرفى نه در نماز جهری نه در نماز خفیه
 و نه فاتحه و غیره و خواندى جميع ياران عبد الله بن مسعود **و روایت است** از ابو جهمر گفت قلت لابن عباس
 اقرأوا الامام بين يدي فقال لا **رواه** الطحاوى يعنى پس از ابن عباس فرم که آیا قرات كنم در مالیک امام
 در پیش من باشد پس فرمود كه نه **و روایت است** از ابى ذر و انه قال اراى ان الامام اذا ام القوم
 فقد كفاهم **رواه** النسائي والطحاوى يعنى تحقيق فرمود ابى ذر كه عقدا من اين است كه هر نيزه امام
 امامت كند قوم پس تحقيق او ايشان كافى است يعنى ايشان حاجت قرات نيست **و روایت** علامه عيني از
 شرح بخارى نيز ياد كن كه ذكرش در دليل شوم گذشت - و در كفايه - و كافي - و نهايه - و شرح مختصر الوقايه - و معنا يدر
 و منع المقتدى عن القراءة مما توتر من ثمانين نقرا من كبار الصحابة انتهى **ولهذا**
 امام حسن رحمه الله سيفر ما يجمع الصحابة على منع القراءة خلف الامام كما ذكره فى
 فتح القدير **و نيز صاحب** يداه سيفر ما يجمع الصحابة **و هين** است نذير
 امام ابو حنيفة و امام ابو يوسف و امام محمد و امام اسود و طلحة و عمر بن ميمون و سعيد
 ابن المسيب و ابراهيم بن عثمان و سفيان ثوري و قاسم شيبى و غيرهم رحمه الله عليهم **اجمعين**

و نيزه امامت است قرات منع قرات است خلف الامام

گرهين خوايى كه با شى از لوله كوينين | از تعصب و در شوق را چشم دل بين

فصل سوم در وعید کسانیکه در پس امام قراوت کنند

در کفایه و کافی و عنایه و نهایی آورده قال النبی صلی الله علیه وسلم من قرأ خلف الامام یملأ
 فی فیه جمره یعنی کنسیده قراوت میکند در پس امام بگردد شود و مانوی از انکادش و روایت است علی
 ابن ابی طالب انما قال من قرأ خلف الامام فلیس علی الفطره **مسألة** الطحاوی یعنی کسیکه قراوت
 میکند در پس امام نسبت آنکس مستقیم است و نیز روایت است از علی بن ابی طالب من قرأ خلف الامام
 فقد اخطأ الفطره **مسألة** ابوبکر بن ابی شیبہ و نیز در کفایه و کافی مروی است یعنی هر که قراوت
 میکند در پس امام پس تحقیق خطا کرد و طریق سنت راه پیشینه را و نیز روایت است سعید بن ابی قاص
 انه قال و ذکر ان الذی یقرأ خلف الامام فی فیه جمره **مسألة** الامام محمد و ابوبکر بن ابی شیبہ
 و عبدالمزاق یعنی تحقیق سعید بن ابی وقاص که از عشره مبشره است فرمود هر آن شخصی که قراوت میکند
 در پس امام هر آینه دوست میدارم اینکه باشد در پس او فکر و روایت است از علقمه که گفت عبدالمزق
 سعود لیت الذی یقرأ خلف الامام ملا فوه ترا با **مسألة** الطحاوی یعنی کاشکی کسیکه قراوت میکند
 در پس امام پر شدی بنی خاک و روایت است از ابی اسیم خمی که گفت علقمه لان اعرض علی جمره احب الی
 من ان قرأ خلف الامام **مسألة** الامام محمد فی الموطا یعنی هر آینه خاندان من انکار آتشین دوست
 نزدیک من از بیکه قراوت کند در پس امام و مثل این روایت کرده است ابوبکر بن ابی شیبہ سو و روایت است محمد
 عجلان ان عمر بن الخطاب قال فی نوال الذی یقرأ خلف الامام حجرا **مسألة** الامام محمد یعنی تحقیق فرمود
 حضرت عمر کاشکی در پس کسیکه قراوت میکند در پس امام بسنگ گشتی و روایت است از زید بن ثابت قال من قرأ
 خلف الامام فلا صلوة له **مسألة** الامام محمد ابوبکر بن ابی شیبہ یعنی زید بن ثابت کاتب الوحی فرمود کسیکه
 قراوت کرد در پس امام نیست نماز او و روایت است مالک بن علی و انه قال لا ادبری کورجل من اصحاب
 النبی صلی الله علیه وسلم کلهم یقولون لا یقرأ خلف الامام **مسألة** ابوبکر بن ابی شیبہ یعنی هر آینه
 گفت مالک بن عماره نمیدانم چه قدر مردم از اصحاب نبی صلعم کلم سفیر بودند که قراوت کرده نمیشود در پس امام و روایت
 است از شعبی انما قال اذ کرک سبعین بذری کلهم علی انه لا یقرأ خلف الامام ذکره الکوفی یعنی با تم
 بقا و کس از ان اصحاب که در جهاد بدر بار رسول الله صلی الله علیه وسلم شریک و ندیمه بلین اعتقاد بودند که قراوت
 کرده نشود در پس امام انتهى من میگویم که از همه عیادت سابقه و عیادت این حدیث زیاد ترست چه غلط

فصل سوم در وعید کسانیکه در پس امام قراوت میکنند

کسانی رفتن که فضائل و اوصاف ایشان کلام هدایت نظام مالک العلماء موجود اند خود را بجا و ضلالت
 و از گون انداختن است و ما علينا الا البلاغ و روایت است از ابراهیم نخعی **ان الله قال اول من قرأ خلف**
الامام رجل اثمهم وراه محمد قیل هو قرآن کما فی بعض الشرح یعنی هر کسینه ابراهیم نخعی فرمود
 کسیکه قراءت کرد در پس امام مردی بود اتهام کرده شده یعنی ببدی بعضی شارحین گفته که آن مروان بود میگویم
 چنانچه از ذات مروان مفسد نجیم مثل شهید گشتن حضرت عثمان و مقاتله عظیم در میان صحابه افتاده بود شک
 نیست که بجنبه محبت این ذریات مروان متبعان او که درین مانه خروج کرده اند و قدم خویش را بر قدم اصل خود که
 مروان است نهاده مفسد کلان مگاند بکیران در میان مسلمانان رو نهادند ای ذریات مروان برای خدا
 قدری دست ازین حرکات کوتاه کنید و اندکی باندیشیه روز جزا نمانید که سزای جمله مگاندیش العالمین

یا فتی است **ان توشو مغرور از حلم خدا سخت گیر و گیر گدگر ترا** ان بطش ربك لشديد
 و روایت است از ابراهیم نخعی **ان الله قال الذي يقرأ خلف الامام فما سبق وراه** ابو بکر بن ابی شیبه
 شیخ الشیخین یعنی فما سبق علیه بالقراءة ای هو سابق من الكل یعنی هو فحدث في ذلك
 الباب کذا فی بعض الحواشی یعنی ابراهیم نخعی فرمود کسیکه قراءت میکند خلف امام پس
 کرده نشده است آن شخص پس وی محدث است برین باب یعنی بدعتی است والله اعلم

باب چهارم در تحقیق آیین گفتن و نماز

چونکه در باب سوم معلوم گشت که قرآن شریف اصل مقدم است در اخذ احکام دین بر حدیث شریف نیز
 حدیثیکه موافق قرآن باشد آن حدیث مزج باشد و حدیثیکه صحیح باشد یا حسن ظاهر مخالف قرآن یا
 همان حدیث مذکور یافته گردد در آن حدیث تا ویلی کرده آید تا موافق قرآن یا همان حدیث گردد و الا متروک
 العمل کرده شود چنانکه از کتب اصول طایب است و نیز رجوع بطرف حدیث در اخذ احکام بعد از آن کرده شود
 که همان حکم در قرآن شریف یافته نگردد بر گناه که این دانستی سپهر معلومت باو که در مذہب جنفی اخطای
 سنون است بهتر مگر و چنانچه در جامع الرموز است ان التامین و اخفاء سنة فیلرة الجرمیه کما فی محیط و
 قریب باین آنچه در تنویر الابصار من در المختار و کنز الدقائق و فتاوی علیگیری دیگر کتب است اوله این کلام می فرمود
 نبوی صلی علیه سلم و آثار صحابه اند خوانید علیهم جمیعین **اما القرآن** الشریف فقد قال الله تعالی قد
 اجبت دعوتکمما یعنی تحقیق قبول کرده شد دعای بود شما و قال الله تعالی قد اجبت دعوتکمما و خفیة

باب چهارم در تحقیق آیین و نماز

در بیان اول بر اخطای آیین نماز قرآن

انکه لا یحب المعتدین یعنی بخوانید پروردگار خود را بزراری و آهستگی تحقیق است تعالی دوست نمیدارد
 از حد در گذرندگان تفصیلش اشکال این دعاست اصل هر دعا اخفاست و ثبوت این هر دو جمله از کلام
 بلاغت نظام الهی است اما اول یعنی دعا بودن این از قرآن اینکه حق تعالی میفرماید قَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ
 انْتَبَ فِرْعَوْنَ وَمَوْلَاهُ زَيْنَةً وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوْا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى

باین ثبوت جمله اول که آیین دعاست

أَمْوَالِهِمْ وَأَشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ لَئِنْ يُدْعَوْا أَنْ يَرْجِعُوا
 گفت سی علیه السلام ای پروردگار ما هرگز آئینه تو داده فرعون قبیل را و ازینست الهامی بسیار در زندگانی دنیا
 ای پروردگار ما تا اگر ما بکنند عالم را از راه تو ای پروردگار ما سخن کن مال ایشان را و مهر کن بر دل ایشان که ایمان نیاورند
 تا به بینند عذاب بد دهند را گفت خداوند تعالی هرگز آئینه قبول کرده شد دعای شما - امام بغوی شافعی در

باین شرح آیین دعاست

تفسیر عالم التزیل می یسد قَدْ جِئْتِ دَعْوَتَكُمْ اِنَّمَا نَسَبْتِ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَةَ لَمَّا دَعَاكَ مِنْ مُوسَى لَمَّا رَفَعِ
 انّ موسى كان يدعو وهارون كان يؤمن والتامين دعاء انتهى وقال البخاري في صحيحه مستنداً
 لمقصوده قال عطاء ابن دعاء انتهى ومجيبه ديگر تفاسير مثل بضاوي وجلالين وتفسير كلهم
 وروح البيان قريب باين است آنچه در تفسير كبير بنو سيد چنانچه بالتفصيل اين همه نقلها در رساله امواتا

مولوی محمد شاه صاحب کتب بلوغ المبین جو سوم مندرج است و در حسینی می آید قَدْ جِئْتِ دَعْوَتَكُمْ
 دعای پروردآورده اند که موسی علیه السلام دعا میکرد و هارون آیین میگفت آیین گویند در دعای شریک است
 ازین جهت گفت دعای پروردستجاب شد انتهى قال محي السنة في صدر تفسير المعالي ومعناه اللهم اسمع
 ولا تستجب في قال ابن عباس في فتاوة معناه كذلك يكون انتهى ومجيبه ديگر تفاسير مثل شرح مسلم لا ننو
 الشافعي وقسطاني شرح البخاري وفي المدارك ائین صوت سمي به الفعل الذي هو استجب

كَمَا ان رَوَيْدًا سَعَى لَمْ يَمْلُ إِلَى اخرا قال ومجيبه مكشاة وقال القاري في شرح الموطا
 معناه اللهم استجب عند الجمهور في قيل هو اسم من أسماء الله تعالى رواه عبد الرزاق
 بإسناد ضعيف من جريق هلال بن يساب والثابعي وأئذوة جماعة كما ذكره الشيوخي انتهى
 وقریب باين است آنچه در مجمع البحاری آید پس از قرآن شریف بکلمه تفاسير و کتب حديث ثابت گشت که اینرا
 دعاست اما بیان جمله شامیه یعنی ثبوت اینکه اصل هر دعا اخفاست از قرآن شریف اینکه
 میفرماید است تعالی ادعوا ربکم تضرعاً وخفية وانه لا یحب المعتدین یعنی بخوانید

باین ثبوت جمله اول که آیین دعاست

پروردگار خود را بطور تضرع و اخفا چه الله تعالی دوست نمی دارد آنان را که از حکم خدا تجاوز میکنند.

ایام رازی شافعی در تفسیر کبیر بر این آیت آورده که حاصلش اینست **المسألة الثالثة**

التَّضَرُّعُ التَّذَلُّلُ وَالتَّخَشُّعُ وَأَنْ يَطْهَرَ ذُلَّ النَّفْسِ وَالتَّخْفِيَةَ ضِدَّ الْعَلَانِيَةِ كَقَوْلِهِمْ يَشْرُونَ خَفِيَّتَ الشَّيْءِ وَقَتِيكَ يُوْشِيهِ وَتَسْتَرُ كُنِي أَوْ رَابِدًا لَمْ يَخْفَا مَعْتَبِرَةٌ دَرُوعًا وَدَلَالَتٌ يَكْنِي بِرَيْنٍ مَعْنَى

چند وجه - وجه اول این آیت است چه الله برتر از ما می کند و در حالیکه مقرون با اخفا باشد

و ظاهر امر برای وجوب است پس اگر مفید و خوب نباشد فلا اقل من کونه ندبا یعنی بالضرور از ندب

خالی نیست ثم قال الله تعالى بعد ان انه لا يحب المعتدين و در ظاهر مرادش اینست انه لا يحب المعتدين

در ترک این هر دو امر مذکور که آن تضرع و اخفاست چه الله برتر از ما است دوست نمی دارد و دوست

خدا عبارت از دادن ثواب است پس معنیش چنین شد هر آینه کسی که ترک کند در دعا تضرع و اخفا فان الله

لا يثيبه البتة و نه احسان کند با او و کسی که نزدیک خدا چنین باشد کان من اهل العقاب لا محالة

پس ظاهر شد که هر آینه قول الله برتر از آنست که لا يحب المعتدين مثل تهدید شدت بر ترک تضرع و اخفا و دعا

و وجه دوم اینکه الله برتر از ما خواند بزرگوار علیه السلام پس فرمود اذ نادى رَبَّهُ يَدْعُو خَفِيًّا مَنِ اخْفَاةٌ مِنَ

الْعِبَادِ وَاخْلَصَهُ لِلَّهِ وَانْقَطَعَ إِلَيْهِ عَنِ يَوْشِيهِمْ نَدَارًا زَبَدًا كَانُ خَالِصًا كَمَا أَنَّ بَرِيًّا لَمْ يَنْقَطِعْ شَدُّ

از همه سوی و تعالی و وجه سوم ما فری ابوموسی الاشعری انه حكا نوافي غزاة فاشرفوا على

وَادِ فَجَعَلُوا يَكْرُؤُونَ وَيَهْلِكُونَ رَأْفَتِي أَصَوَاتِهِمْ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ ارْتَفَعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَنْكُمْ

لَا تَدْعُونَ أَصَمًا وَلَا غَائِبًا أَنْكُمْ تَدْعُونَ سَمِيعًا قَرِيبًا وَأَنْتُمْ لَمَعَكُمُ وَجْهٌ چارم اینکه قال علیه السلام

و تعالی در خضیه برابر هتاد دعاست و ظاهر - و از حسن بصری مروی است هر آینه بودند آن

که کوشش کردند دعا و نشنیده شدی با و از ایشان الا همنا یعنی آواز نریم که نریم

نیکر و در چه الله برتر می فرماید اذ عواربكم تضرعوا و خفیه و یاد کرد الله تعالی بجز آن بود که

علیه السلام او فرمود اذ نادى رَبَّهُ يَدْعُو خَفِيًّا وَجْهٌ سَلْمٌ مَعْلِيٌّ وَانْ يَكْنِي نَفْسًا شَدِيدَةً الْمِيلَ

عظيمة الرغبة است در ریا و سماعه پس قتی که بلند کند آواز خود را در دعا متزج میگردد و آن دعا

باری اوریابا آن می آمیزد فلا یبقی فیہ الفائدة البتة پس بهتر است اخفا در دعا تا که محفوظ گردد از ریا **المسألة الرابعة** میفرماید ابو حنیفه رضی الله تعالی عنہ

دلیل اخفای دعا از تفسیر کبیر

وجه دوم از تفسیر کبیر

ایضا در بیستم

انصاف در بیستم

در تفسیر اشعری تضرع دعا در بیستم

استاذ الامام

اخفای تائین افضل است امام شافعی رحمه الله تعالی میفرماید اعلان امین افضل است - و
 ابو حنیفه در استدلال خود میفرماید که در قول امین دو وجه است یکی اینکه امین دعاست و دوم
 اینکه این اسمی است از اسمای الهی پس گرد عا باشد واجب است اخفای دعا بقوله تعالی ادعوا ربکم
 تضرعاً و خفیةً و اگر اسمی از اسمای الهی میباشد نیز واجب است اخفای آن بقوله تعالی واذکر
 ربک فی نفسک تضرعاً و خفیةً پس اگر ثبوت وجوب ثبات استجاب که نباید بود و بخبر
 بهذا القول نقول یعنی و ما بدین قول سیگو سیم انتی کلام الرازی معناه وان کان امین دعاء
 كما هو مذهب الجمهور وجب اخفاؤه بقوله تعالی ادعوا ربکم تضرعاً و خفیةً وان کان
 اسماً من اسماء الله تعالی كما هو قول رؤی ووجب اخفاؤه بقوله تعالی واذکر ربک فی
 نفسک تضرعاً و خفیةً و دون الجمهور من القول ای برادران اسلام این حال امام فخر الدین
 شافعی المذهب صاحب تفسیر کبیر است که در باب تائین دلیل اخفای مذہب امام اعظم را بیان نموده چه
 اوله این کلام الهی بمرتب رسیده که بادل دیگر از احادیث و آثار هیچ حاجتش نماند و اگر زیاده توضیح و
 تنقیح این مقام کسی را در کار باشد رساله تاج العلیا سراج الفضل خسر چشمان فرقه انجذیه خار
 دل زمزه و مایه خایسک و شک فرق و تا بیان گم سر و گردن محدثان ماحی البدعات قامع لانتها
 خرمن سوز شیا طین دین شعله زن اوراق فاویان ضالین حقائق پناه رموز آگاه مولانا زاولنا
 مولوی محمد شاه صاحب او صله الله تعالی الی ماتیناه من المآرب سومه به بلوغ المبیر
فی اخفاء التائین را بالضرورة ملاحظه فرمایند و آنچه بعضی از متعصبان و بابیه بموجب
 زکران کوران عوران شل | هر آنجا که باشد در آنجا خلل | از بی دماغی و ساده لوحی خود از جانب خود
 شاید تحمیری را خراش تراش نموده و از ادله قرآنی در آن یکی را نیاورده که جواب آن مستحسنت چنان
 نموده که گویا کدام یکی حنفی اخذ آن از بلاغ البین موصوف کرده و باز خود در رد آن اوراق سیاه
 ساخته تا که از کمال کتادی و حیل پردازی وی عوام کالانعام چنان پندارند که این بلاغ البین
 است و بنام التائین لایل التائین موسوم ساخته جا بجا در آن می نویسند که قول
 قول او را رد نموده ام بعض بدویان تی و باعث خذلان اخروی است چه از حنفیان کسی
 چنین نباشد که ادله قویة کلام ربانی را گذاشته و ابتداء تسک با احادیث

زیاده کتب و رسائل بلوغ البین اخفاء التائین
 مبدیاتی بعضی از مذهب کورین ایشان

بگیرند اگر چه او روی خود سیاه ساخت خود را مصداق آیه کریمه **وَيُحَدِّثُ قَوْلَ الْكَلْبِ عَنْ كَلْبٍ صَوْبَهُ نَمُو وَنُجْم**
 در آن رساله جا بجا برای استحکام دلائل خود مینویسد که اس طریق بین اگر چه فلان راوی واقع ہو اوراوسکی
 ایک جماعت نے تصنیف کی ہوگا ایک جماعت او سکی توثیق بھی کرتی ہو محض ہفوات و ہنریات کردہ و
 از قواعد اہل صعل حدیث خلاف و ررید چنانچہ مولانا صاحب آرا از نخبة الکر نقل کرده کہ جرح مفسر
 بر تعدیل راوی مختلف یہ مقدم است و آنچه در بعض مقامات مینویسد کہ اور اس راوی کی توثیق سکی
 لیے ہی امر کافی ہو کہ رجال بخاری میں سے مثلاً یا رجال صحیحین میں سے ہر این تراثر خالی و بیہودہ گوئی دیگر است
 چہ مرتبہ حضرت بخاری و مسلم رحمہما اللہ تعالیٰ نزدیک شما اگر چه از پیغمبر تراست مگر نزدیک جمیع اہل سنت
 و جماعت حل ایشان مثل مال گیر محدثین است و ہر رواۃ ایشان میں کل الوجوہ خالی از ضعف مستثنیہ
 اگر چه نسبت بد گیر محدثین او بیان ضعیف در بخاری و مسلم کم اند و نیز از احتیال خطا و نسیان مثل فرشتگان ہائون
 و عدون نے پس انچنین اقوال می برای توثیق راوی نزدیک سبکی کافی نباشند و در باب اول از نقل
 قول شیخ عبدالحق و فتح القدیر و غیر ہمار ہمہ ما شداتی بطرف وجود راویان ضعیف و صحیحین نیز بیان
 شدہ است ای اصل آدم بر سر دعا قال ابن عباس فی تفسیر قولہ **دُعُو الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ**
الْمَعْنَى أَنْ يَذْكَرَ رَأْيَهُ عَلَى وَجْهِ كَلِمَةٍ نَفْسُهُ كَذَا فِي التَّفْسِيرِ الْكَبِيرِ معنی نامہ آئینہ یا کت در
 خود را بر وجہیکہ شنوند نفس خود را و امام محی ہستہ شافعی در معالم التنزیل می فرماید **ادْعُوا الرَّبَّ كَمَا
 تَضَرَّعُوا أَي تَذَلُّوا وَاسْتِكَانَةً وَخُفْيَةً** ای ستر اقال الحسن بن علی بن ہین **دَعَاؤُ السِّرِّ وَ
 دَعَاؤُ الْعَالَانِيَةِ سَبْعُونَ ضِعْفًا** و لقد كان المسلمون مجتهدون في الدعاء و
**مَا يَسْمَعُ لَهُمْ صَوْتُ الْأَهْمَسَاءِ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ رَبِّهِمْ وَذَلِكَ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ ادْعُوا
 رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً** و ان الله تعالی ذکرہ عند اصحابنا و راضی فعلمہ فقال اذ نادى
 رَبَّهُ تَذَلُّعًا وَخُفْيَةً لا يهت المعتدين قبل المعتدين في الدعاء و قيل اراد به الاعتناء
 بالجهد قال ابن جرير يهت الاعتداء رفع الصوت والتداع بالدعاء والصحيح ان الاعتناء
 بعضی بعضی از معتدین از حد گذرند گان در دعا مرد میگیر و بعضی میگویند کہ ارادہ تعالیٰ بمعنیدین
 اعتداء جہر و دعا است گفت ابن جریر داخل است در اعتداء بلند کردن آواز و ندا و دعا یعنی جہر و دعا
 اعتد است و شغب کردن و یحذین است و تفسیر دیگر و تفسیر معنی او می و تفسیر جالبین تفسیر کلمہ تزییب

این حدیث در صحیحین
 و در مسند احمد
 و در سنن ابی یوسف
 و در سنن ابی داؤد
 و در سنن ابی حاتم
 و در سنن ابی نعیم
 و در سنن ابی عمیر
 و در سنن ابی شیبہ
 و در سنن ابی حنبلہ
 و در سنن ابی ماجہ
 و در سنن ابی یوسف
 و در سنن ابی داؤد
 و در سنن ابی حاتم
 و در سنن ابی نعیم
 و در سنن ابی عمیر
 و در سنن ابی شیبہ
 و در سنن ابی حنبلہ
 و در سنن ابی ماجہ

این است آنچه در تفسیر روح البیان تفسیر حسینی است و ملا علی قاری در رقاۃ شرح مشکوٰۃ آورده اصل و معنی
 اخفاست لقوله تعالی ادعوا ربکم تضرعاً و خفیةً و نکسیت که آمین معنی غایت انتهى و علامه عینی
 در عمدة القاری شرح البخاری مینویسد قال اخفاً بنا آمین دعاء و الاصل فی اللغۃ الاخفاء انتهى
 و قسطلانی شامی در شرح بخاری میفرماید قلت الخفیة و الخفیة و مالا فیها و اینها بالاسم
 لانه دعاء و سبیله الاخفاء لقوله تعالی ادعوا ربکم تضرعاً و خفیةً و حملوا ما راوی
 عن جهمیم علیه الصلوة و السلام علی التعلیم است یعنی آنچه گاه گاهی از رسول علیه السلام جهر
 آمین مروی گشته است برای تعلیم بود تا که سامعان انند که نام نیز آمین میکنند چنانچه از حضرت علی کرم الله وجهه
 نیز چنین گاه گاهی تطبیح منقول است و آنچه در قسطلانی تخصیص اهل کوفه کرده و جهرش میکند در شرح لوزی
 در باب قره نماز ظهر و عصر در فضائل شهر کوفه مینویسد کوفه شهر است معروف است آن شهر خانه علم و محل صنایع
 و بنا گشته است در خلافت حضرت عمر و در قاموس می آرد که کوفه شهر کلان عراق است و قبه اسلام خانه
 هجرت مسلمانان است و در قابل منزل نوح علیه السلام بود فائده پس از قرآن شریف کلمه تفسیر است
 احادیث بخوبی ثابت گشته است که اصل هر دعا اخفاست و قتی که از قرآن شریف ثابت گشت اینک آمین معانی
 و اصل هر دعا اخفاست خود بخود ثابت گشت از قرآن شریف که اصل آمین اخفاست نه جهر چه آمین معانی است
 لقوله تعالی قد اُجیببت دعوتکم كما امرت و اصل هر دعا اخفاست لقوله تعالی ادعوا ربکم تضرعاً
 و خفیةً كما امرت و منوع است جهر و رفع صوت بان لقوله تعالی را که لا یجیب المصلین كما امرت پس این حکم
 قرآن مجید است در حق اخفای آمین که اصل مقدم است بر حدیث در احکام دین بموجب قاعده مقرر مذکوره
 و انکار و بطلان این امرست پس محال چه درین انکار از لصوص قرآنی لازم می آید و آن از هیچ مسلمانان متصور نیست
 و اگر فرض محال بود من الوجه انکارش ممکن بودی پس بعضی از متصیین بل کورین بلاکه یکی از متعاندان شیخ
 نجدی است برای تصدیق قول خود که قول قول او در رد کرده ام لاحال از لصوص قرآنی نیز انکار نمودی شاید
 بر قول من تصدیق است که در رساله خود برای فریب عوام کالعام جا بجا مینویسد که قول قول او در رد کردم بگنجه شیخ
 بل که چه در گنجه شیخان نامید و بدل چنین تفسیر گشته است که مصادق آیه کریمه فی انهما لا تعسفان الا بصوت
 و لکن انهما لا یسکتان الا بصوت التی فی القلوب و شده اصل در حنفیه که در باب اخفا آمین از کلام ربانی می آید از آن
 چنان ظهرش گشت که گویا رساله بلخ آمین از نظرش گذشته و آنچه گفت که قول او در رد کردم مصادق باشد با کاذب گرافت با

در حدیث جهر آمین

در حدیث جهر آمین

در حدیث جهر آمین

در حدیث جهر آمین

پس در این سال بسم الله الرحمن الرحیم نیز مکتوب است حمد و صلوة نیز موجود است اگر در آن نیز کرده باشد انقیاد کفر و
 کافی است و لازم است که از قول خود و تأیید گشته رجوع باسلام نماید و اگر کاذب باشد پس در عموم قوله تعالی کفرت
 علی کفایت این داخل است یا اگر باشد باز توبه نماید و اگر نباشد دلیل قوی باید که او در جان کچشم و لعین
 ای خدا فریاد رس نعم لعین + الحاصل که در باب ثبات اخفای آمین تنها ادله کلام ربانی کافی است بمانی و لامل از
 احادیث و آثار چندی احتیاج حنفیه درین باب نماند مگر کلام اول فتوحات در در آنجا میسر اند این اثبات دعای
 با حدیث بالاستقلال می نمانیم باید دانست هر حدیثیکه موافق حکم قرآن است مقدم باشد بر حدیث مخالف و در پس
 در حدیث مخالف که حسن یا صحیح باشد اگر تادیبی ممکن باشد تادیبی کرده آید و الا متروک العمل گردد چنانچه در اصول حدیث
 صاف ظاهر است مجملات تفصیل این مقام ایکه معلوم کردن وجه ترجیح بعضی احادیث بر بعضی دیگر بسیار است یعنی معلوم کردن
 اینکه در وقت متعارض بودن حدیث غالب کدام است بچند وجه است که بیانش موجب تامل است مگر برای منوط
 اسباب مناسب است ذکر کرده میشود و آن اینکه گاهی بعضی احادیث را ترجیح بر بعضی دیگر بسبب وقت و مکان
 میشود و گاهی بسبب تعلق وی با حدیث متواتر یا مشهوره و گاهی از جهت اینکه آن یکی در بعضی اوقات و در بعضی دیگر در
 اکثر اوقات و گاهی از جهت که در حدیث فقیه مجتهد بودند آن دیگری و یا در مجلس اقدس آنحضرت علیه السلام است و آن یکی
 این را وی بیشتر حاضر بودی و گاهی از جهت تقدم و تاخر ترجیح میباشد یعنی حدیث مؤخر راجح است زیرا که حکم مؤخر راجح حکم
 مقدم میباشد چنانچه در مساکنه تائید در نماز احادیث متعارض وارد اند که بعضی از آن نسبت اخفاست یعنی مضمون هر یک
 احادیث اخفا تائید مرجح اند بچند وجه و اول اینکه احادیث اطهار موالی منصوص قرآنی است چنانچه گذشت
 و نیز در تفسیر الوصل منویسد که صحابه عرض کردند که یا رسول الله بجز یک است یا در کار زنی یک خدا پس است بجز
 بنوا ایمه اگر در باشد پس بگوید او را بجز ایمه قال اصحابه علیه السلام اقریب ما بنا فمنا حبه ام حبیب فمنا حبه
 فنزلت اذ اسألك حواء عني قالی فتریک یعنی پس نازل گشت اینکه وقتیکه از شما بندگان من از حال من پرسید
 من تریب لیثانم ازین نیز صاف معلوم است که عابا هسته باید خواندند بجز گرد عاتیکه هر فرقی لایح جامعاً با اخلاص است
 باشد مثل تسبیح و غیره و جبر این ازین قبیل است بلکه طاعت کن نسبت بترتیب هدایت است و لذا نهضت باید رسید
 و آنچه اصحاب بنا باکی التائید دعاء فان معناه اللهم ارحمنا کسبیل و الاذعیه المذمومة
 ما قال الله تعالی اذ عوار بکم نضر عا و خفیه و قل علیه لتسلم خیر الله و الخیر منی و همچنین
 در غناید کافی وجه دوم اینکه حدیث جبر این بعضی اوقات وارد است مضمون این حدیث است که از ایشان دانند که

بسیار است از این احادیث

بسیار است از این احادیث

بسیار است از این احادیث

بعد از ختم فاتحه آمین خوانده میشود چنانچه در مشکوٰۃ از صحاح آورده که آنحضرت علیه السلام گاه گاهی در نماز سر بر بجهت خواندن
تا که مردم از حال فریفت مقدار آن آگاه گردند در تیسیر الوصول در فصل صلوة الظهر والعصری آمده **عَنْ أَبِي خَتَّابَةَ**
أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فِي الْكِتَابِ سَوَّيْتَيْنِ وَفِي الرَّكْعَتَيْنِ الْآخِرَتَيْنِ
بِأَمْرِ الْكِتَابِ يُسَمِعُ الْآيَةَ أَحْيَانًا وَعَنْ الْأَبْرَاءِ قَالَ كُنَّا نَصَلِّيُ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
الظُّهْرَ فَذَمُّعْنَا مِنَ الْآيَةِ مِنْ سَوَاءِ تَوَكُّفَانِ وَالذَّائِرِيَّاتِ انْتَهَى مثل این است در این بجهت لب الجهر
بالایه آخیا تا فی صلوة الظهر والعصر همچنین است در دیگر کتب حدیث بخلاف حدیث اخفا که مطلقا در اکثر اوقات
چنین میبود لهذا ترجیح است حدیث اخفا بر حدیث جهر چنانکه ملا علی القاری در شرح مختصر الوقایه میگوید **أَنَّ**
الْجَهْرَ يَكْفِي بَعْضَ الْأَحْيَانِ كَانَ لِلْمُعَلِّمِ فَجَلًّا كَمَا وَرَدَ وَكَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يُسَمِعُ الْآيَةَ أَحْيَانًا
لَا يَكُونُ سُنَّةً مُتَّكِمَةً وَالْأَلَمَاتُ رُوِيَ عَنْ عَلِيٍّ وَابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَكَانِي هَسْت
انچه در کافی است و الجهر المراد می محمود علی آنکه کان اتفاقا لا قصد الاو كان لتعليق الناس ان
الامام يؤمن كما يؤمن القوم لنته باید دانست که انیمه توجهات بری نوع تعارض است که صورت
معارض تعارض در بطور است پس چنانکه تعارض در دلائل جانبین نباشد در اینجا مطلقا برابر اطلاق خود گذارستن
ضروری است پس قول قائل غافل اعراض مقرر ضابطه ایست که احادیث اربعه را پیش کرده چنانچه در لطیفه می باید
تسلیم محض بجای است که در اینجا بطوری تعارض ممکن نیست لطیفه چونکه بعضی از خفیان منصفان از استدلال
غیر مقلدین در باب جهر بالتاین جواب شافی برین نظر تخریر نمود که ازین احادیث گاهی ثابت نمیشود که آنحضرت
علیه السلام همواره جهر بالتاین میکردند و متنازع فیه این است رنه آخیا تا در نماز ظهر از آنحضرت علیه السلام بجهت
خواندن بخاسی در صحیح خود می آرد پس بموجب این در نماز ظهر آیت تجویز قرات بجهت می تواند یعنی گاهی نمیتواند که تعلیما بود
همچنین است حال تاین با بجهت الغرض یکی از آنجهان که از متر یا پار از حقاقت و ملو از جهالت است در رد آن باشد
موصوفه علمیت خود را ظاهر نموده در صفحه ۴۰ کتاب خود می نویسد و حال آنکه همین مجیب دشمن عقل و شعور در صفحه ۳
در علم خود مذمت قدوة المحققین بده المدققین جناب لانا و بالفضل اولانا حضرت مولوی محمد شاه صاحب
موصوفه مغر خراشی کرده مگر کلمه ذره را تاب آفتاب که است پایایه یا مجیب نصیب اسامان نوی العلوم ازین جواب
وی معلوم نموده و حقانچه هر چه در نظریه خود و مذمت مولانا صاحب صوف نوشته و می نویسد ناظر این نشان پس این
بجواب خفته دایم خویش ایداری بیند خواب از وی قبول نموده تحسینش کرده و فرامند بجا است هر چه میگوید

ذکر نوع تعارض
لطیفه
در رد آن باشد
موصوفه علمیت خود را ظاهر نموده در صفحه ۴۰ کتاب خود می نویسد و حال آنکه همین مجیب دشمن عقل و شعور در صفحه ۳
در علم خود مذمت قدوة المحققین بده المدققین جناب لانا و بالفضل اولانا حضرت مولوی محمد شاه صاحب
موصوفه مغر خراشی کرده مگر کلمه ذره را تاب آفتاب که است پایایه یا مجیب نصیب اسامان نوی العلوم ازین جواب
وی معلوم نموده و حقانچه هر چه در نظریه خود و مذمت مولانا صاحب صوف نوشته و می نویسد ناظر این نشان پس این
بجواب خفته دایم خویش ایداری بیند خواب از وی قبول نموده تحسینش کرده و فرامند بجا است هر چه میگوید

بشان حضور زیباست چرا کہ از اثر خانی وی در مراتب کسی ذوق نخواہد آمد چو سے سیاهی با سفیدی نقش بند
سیا و ارسخ پوشد خرنجند و بظرفه ترا یکہ ایشان از منبہ کسان متنبہ نیگازند نقل است کہ منجوطی صاحب
یانحویا بشہری سید گفت کہ من خدایم شخصی بچو ایش گفت من از خدائی تو منکم جوابی اد کہ از انکار تو در خدائی من
چہ نقصان کہ نشان خدائی من از انکار تو بر احوال تر است سبحان الله کہ ایہ علمی خصمان این است کہ ازین جواب ایجاب
ظاہر است و آن جواب لفظ این است کہ بوجہ اس قاعدہ آپ کے یہ بات لازم آتی ہے کہ حسن حسن جگہوں میں
رسول صلی اللہ علیہ وسلم سے جہزات ہر وہ سب جیانا اور اتفاقات پر حمل کیا جاویگا جب تک ان حادثات میں
معنی لفظ ما و مت کے نہوں پس اس بنا پر ان حادثات اربعہ مندرجہ ذیل کو کہ جو جہزات فجر و عشاء و مغرب میں
وارد ہیں انکو بھی باتفاقات اور جیانا پر حمل کیجیے حدیث اول عن جبیر بن مطعم قال سمعت رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم یقر فی المغرب بالطور متفق علیہ حدیث دوم عن ام الفضل قالت سمعت رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم یقر فی المغرب بالمرسلات عرفا متفق علیہ حدیث سوم عن البراء قال سمعت رسول اللہ
یقر فی العشاء والتبیر الزیتون متفق علیہ حدیث چہارم عن عقبہ بن عامر ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقر
فی صلیق الصبیح وراہ ابن جان احمد ابن ابی نعیمہ والطبری والحاکوفی سننہم کیونکہ ان حادثات میں صفت یہ
مضمون ہے کہ جی حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کو پڑھتے سنائیں بنا بر قاعدہ آپ کے یہ لازم نہیں آتا کہ ہمیشہ ایسا کرتے
تھے بلکہ جیانا انی وقات میں قرآن پڑھ کر لے تھے اور حال کہ کوئی فرد بشر است محمدیہ علی صاحبہما افضل الصلوٰت و التیمم سے
اسکا قائل نہیں ہیں بلکہ اسکو تسلیم کیجیے یا اس باطل مردود دعوی سے اپنے باز آئے انتہی کلام میں کہتا ہوں
جب خدائے ہائے زمانے میں ایسے گھوٹے مرتبہ تھا کہ ایسا بھلا مرد بیبی ہی علم ذمی شعور کو ان کے سامنے گھٹوے کیونکہ
باز نہ آتا ہوگا کیونکہ کجی اوی کو گلوں کے صطل میں کیا رون اور آئینہ سکڑی کوند مینوں کی مجلس میں کیا رون
ہوگا مجتہد صاحب کب اتنا شعور بھی منواران حدیثوں سے عین عامے خصم کو مدلل کر دینا اور خصم کو اپنے
اپنے ہاتھوں سے تلوار دیدینا ہر کسی کی باج کہا ہے عدو شود سبب تیق گر خدا خواہد غمیرا یہ دکاں شیشہ گر سنگ است
اسی مجتہد مشعوران چارون حدیثوں کے امثال ہوا کہ آپ کی قرأت کا حال مختلف طور پر تھا کبھی سرت سے کبھی
سوت سے آپ کی قرأت ہوتی تھی تعین کے کسی وقت سے اپنے علی اللہ عام قرأت نہیں فرمائی اور یہ تو بینہ مقصود خصم کو
اور جو کچھ تم سمجھے ہو اجتہاد کا فرق اور عقل کا پیر ہوا سبب میں اپنے پیر مرشد زید حسین طوسی سے دریافت کر لیجیے جیسا کہ
تھکے خصم نے پہلے ہی سے لکھو تمہیں کہ وہ ہر اور اب سبب ان سلام کی خدمت میں ہی عرض ہے کہ بوجہ

فہم است سوال اول
فہم است سوال دوم
فہم است سوال سوم
فہم است سوال چہارم
فہم است سوال پنجم
فہم است سوال ششم
فہم است سوال ہفتم
فہم است سوال ہشتم
فہم است سوال نہم
فہم است سوال دہم
فہم است سوال یازدہم
فہم است سوال بیستم
فہم است سوال سترہم
فہم است سوال اسیسٹم
فہم است سوال اسیسٹم

در تعلیم تا این فرستگان نیز همین علت است پس همین حدیث نیز بسبب آنست که می مکتوب است از جمیع اقسام
این باب که مخالف کتاب خداست و توستی تراست همین حکم است در احادیث دیگر که مثل این حدیث باشند لهذا فاضل لمسی
عالم لوزعی حضرت مولوی عبدالحی اللکڑی ^{علو} آفاضل الله فیوض حیاتیه علی المسلمین در حاشیه بر این حدیث
راست گرفته مینویسد **قوله** فَإِنَّ الْأِمَامَ يَقُولُ مَا قُلْتُ **قوله** فَإِنَّ الْأِمَامَ يَقُولُ مَا قُلْتُ
بِأَنَّ الْأِمَامَ يَقُولُهَا وَالثَّانِيَةُ عَلَى الشَّافِعِيِّ بِأَنَّ نَجْفِيهَا الْأِمَامُ لِأَنَّهُ كَوَانَ جَهْرًا لَكَانَ مَسْمُومًا
فَحَيْثُ دَانَ سُدِّيٌّ عَنْ قَوْلِهِ فَإِنَّ الْأِمَامَ يَقُولُهَا أَمَّا فِي رِوَايَةِ الْأَخْفَائِيِّ تَأْمِينٌ هِيَ حَدِيثٌ دَاكِرٌ
كِرَازِ أَبُو هُرَيْرَةَ رَوَى هِيَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ إِذَا قُلْنَا الْأِمَامَ غَيْرَ الْمُعْتَصِبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ
فَقُولُوا آمِينَ وَإِنَّهُ مِنْ وَاقِفٍ قَوْلُهُ قَوْلُ الْمَلَائِكَةِ عَمَّا قَدَّمَ مِنْ كُنْيَةِ رِوَايَةِ الْأِمَامِ
فِي مَوَاطِئِ وَالبُخَارِيُّ فِي صِيحَةِ مَنْ مَسَّ سِلْمَ النُّجْدِ صَوْنٌ صَرِيحٌ الدَّلَالَةُ هِيَ بِرِوَايَةِ الْأَخْفَائِيِّ تَأْمِينٌ هِيَ حَدِيثٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ
مَوْثُوقٌ كَرَدَتْ تَأْمِينٌ مَقْتَدِرٌ بِرِوَايَةِ الْأَخْفَائِيِّ تَأْمِينٌ هِيَ حَدِيثٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَلَا الضَّالِّينَ وَدَرِينٌ تَبِيَّةٌ
بِطَرَفٍ أَيْ كَمَلٌ تَأْمِينٌ مِمَّا هِيَ بِرِوَايَةِ الْأَخْفَائِيِّ تَأْمِينٌ هِيَ حَدِيثٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَلَا الضَّالِّينَ وَدَرِينٌ تَبِيَّةٌ
حَدِيثٌ دَاكِرٌ هِيَ إِذَا آمَنَ الْأِمَامُ فَأَمِنُوا الْحَدِيثُ وَرِوَايَةُ الْأَخْفَائِيِّ تَأْمِينٌ هِيَ حَدِيثٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَلَا الضَّالِّينَ
وَالْمُعْتَصِبُ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ فِي مَعْنَى كَمَلٌ تَأْمِينٌ هِيَ حَدِيثٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَلَا الضَّالِّينَ وَدَرِينٌ تَبِيَّةٌ
وَأَنَّ الْأِمَامَ يَقُولُ آمِينَ لِلْحَدِيثِ مَطْرُومٌ كَشْتَهَتْهُ فِي بَعْضِ سَمَاعِ حَمَلٍ كَرَدَتْ تَأْمِينٌ مِمَّا هِيَ بِرِوَايَةِ الْأَخْفَائِيِّ تَأْمِينٌ هِيَ حَدِيثٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَلَا الضَّالِّينَ
آمِينَ وَرِوَايَةُ بِالنُّجْدِ وَبِغَايَةِ رِوَايَةِ الْأَخْفَائِيِّ تَأْمِينٌ هِيَ حَدِيثٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَلَا الضَّالِّينَ
صَلَّعُ إِذَا آمَنَ الْأَمَامُ فَمِنَا فَنَاهُ مِنْ وَاقِفٍ تَأْمِينٌ تَأْمِينٌ لِلْمَلَائِكَةِ غَفْلَةٌ مَا قَدَّمَ مِنْ نَبِيٍّ مَوْطِئِي خَرَدِ مَوْ
وَبِهَذَا نَأْخُذُ بِبَعْضِ إِذَا آمَنَ الْأَمَامُ مِنْ أَمَّا الْكِتَابِيُّ مِنْ الْأَمَامِ وَيُؤْمِنُ مِنْ خَلْفِهِ وَلَا يَجْهَرُ
أَمَّا وَجْهٌ سَوْمٌ أَيْ رِوَايَةُ الْأَخْفَائِيِّ تَأْمِينٌ هِيَ حَدِيثٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَلَا الضَّالِّينَ وَدَرِينٌ تَبِيَّةٌ
عَنْهُمُ جَاءَتْ رِوَايَاتُ التَّلَقُّعِ شَرَحٌ مَشْكُوهٌ لِلصَّلَاحِ وَدَرِينٌ تَبِيَّةٌ هِيَ حَدِيثٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَلَا الضَّالِّينَ
بِرِوَايَةِ جَبْرِائِيلَ وَقَدْ عَلِمَ تَدْوِقَ عَادَةُ أَصُولِهَا رِوَايَةُ الْأَخْفَائِيِّ تَأْمِينٌ هِيَ حَدِيثٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَلَا الضَّالِّينَ
هِيَ وَرِوَايَةُ الْأَخْفَائِيِّ تَأْمِينٌ هِيَ حَدِيثٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَلَا الضَّالِّينَ وَدَرِينٌ تَبِيَّةٌ
رِوَايَةُ الْأَخْفَائِيِّ تَأْمِينٌ هِيَ حَدِيثٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَلَا الضَّالِّينَ وَدَرِينٌ تَبِيَّةٌ
نَائِبَةٌ جَبْرِائِيلَ وَرِوَايَةُ الْأَخْفَائِيِّ تَأْمِينٌ هِيَ حَدِيثٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَلَا الضَّالِّينَ وَدَرِينٌ تَبِيَّةٌ

حدیث دیگر است
 در کتاب صحیح مسلم
 حدیث دیگر است
 در کتاب صحیح مسلم
 حدیث دیگر است
 در کتاب صحیح مسلم

تقدیمی بانی بکر و عمر و در حق حضرت علی بن ابی طالب کم آمد و چونین هدایت فرموده اند که من شهر علم برود
 من خانه ملک دینم و علی دروازه آن چنانچه در باب مناقب علی در مشکوٰۃ مرسلت آن است اما الحکمۃ و علی بالیها
 و علی مخصوص عبدالمعین مسعودی است که در شان می مرسلت که در مودین هر چه عبدالمعین مسعودی در شان بیان
 فرمایند است اینها را چنانچه در مشکوٰۃ بعدین باب است و ما حد تکوین مسعودی و قد تدنو به پس فتیکه
 او بیان اخفای آئین چنینی کار برین بن اندک بود وی معتقدین بر زهد نام اعظم سیاه نباشد و جراحیها

که از در فرود هر آنکس تن کند شمش بسوزد و بریدند آن لطفن نور الله باقوا هیه و الله

میتونم با و کوه و کوه و بس قلم نیاید و شکرست و وجه چهارم اینکه حدیث جبرم مقدم است
 اخفای حدیث اخفای آئین راجع است چه ناسخ حدیث جبرم است چنانچه در کفایه و غایب و نهایی شرح در
 می آید قال عبد الله بن مسعود یرک الناس الجهر بالتأمین و ما ترکوا الا لعلهم بالکسبه
 یعنی گناشت مردم بجز گفتن آئین را و گناشتند این را اگر از جهت تیغ ایشان نسخ آن چنانچه حکم رفع الیه بن نیز
 همچنین است و عقلا نیز ناسخ قول عبدالمعین مسعودی است و آن اینکه در زان عبدالمعین مسعودی نبودند مردم مگر صیای
 و یا تابعین و گناشتن اهل آن مانده که جمله صاحبان جان شان است مصطفوی بودند چگونگی از جمیع ایشانی بیکبارگی بخیست
 تنها ترک این امر بعد و کرد و با کفر من اگر از جهت تکالیف یا علت دیگر این امر مسنون ایشانی با اتفاق گناشت باشد
 پس همین اختصاص را چه علت است که ایشانی در دیگر احکام دین تقیص کرده باشند پس در بی صورت تقیص امر دین
 بر هر احدی پوشیده نیست چونکه در احکام دین مخصوص برست پس عرض تقیص از ایشانی در دین نقصان دین نیز

ظاهر است و آن نزدیک همه اهل است چه حق تعالی میفرماید ای قوم اکملت لکم دینکم و انتم رضیتموه
 انما لکم تحفظون پس بالضرور جبرم تا این مسلم گشت و هو الله می اگر چه در صدر اول حکم این نسخ عموم معلوم
 هر شخص نگشتند بود مثل ابوهریره چنانچه در این ماجه از ابن عمر روایت میکند و او از ابی عبدالمعین عم ابوهریره
 و او از ابوهریره قال نزل الناس التأمین و کان رسول الله صلعم اذا قال غیر المصنوب علیهم
 و الا الضالین قال امیر شی ستمعها اهل الصیف الاول فیرجو بها المسید یعنی گفت ابوهریره
 گناشت مردم آئین گفتن را بود آنحضرت علیهم السلام و فتیکه فرمودی و الا الضالین گفتی آئین نازک نشیند که از
 اهل صف اول پس جنبش خودی بران مسجد فرمودی صلعم لهذا و اجل احاطه شرح ابن ماجه زیر این حدیث مینویسد
 هذا انکار من ابی هریره علی نزل الجهر بالتأمین فاعل جلیوت الاخفاء و یبلغ یعنی این انکار

در حدیث جبرم

و این حدیث از ابوهریره روایت شده است

از ابو هریره بزرگتر که هر تامل از نخب است بود که شاید در حدیث اخفای تاملین نرسیده بود علاوه اینکه چونکه صحابه تابعین و
 زمانه حضرت ابو هریره و عبداللہ بن مسعود تا تک هر تاملین گشتند پس تقصیر امام عظیم بیچاره چیست که عامل حدیث
 نیست بلکه همچنین عمل حدیث مخالف جم غفیر از علمای غیر اقرون باشد کسی نرسد و نزدیک پس اینکه این حدیث در حدیث
 چهارم و چهارم مخالف بودن میست از حکم کتاب و سنت رسول الله صحت پس جمع دوم اینکه ابو عبد الله عم زاده ابو هریره را
 این حدیث شخصی محل است و توثیق بعضی توثیق تام حاصل نمی آید که حدیثی موجب کتبت خصم گردد و وجه سوطه نیکو
 این رافع راوی این حدیث مجروح است مگر بیشتر از بیان جرح وی معرفت قاعده که مولانا موصوفی در بلاغ المبین نقل کرده
 و جناب جمیل احمد سوسا از آن فاضل گشته است در مقام لایستی و آن اینکه شخصی که بعضی حدیثین تعدیل می نمایند بعضی
 دیگر جرح پس حق وی جرح مستقیم است تعدیل و جرح غیر مبین غیر مقبول و شخصی که از تعدیل خالی باشد و حق وی
 جرح مطلقا مقبول است اگر چه محل غیر مبین باشد چنانچه در شرح نخبه الفکر حافظ ابن حجر گفته و التجرع مقدم علی
 التعدیل ان صدر من عار فی اسبابه و لانه ان کان غیر مفسر لم یقدح فیمن ثبت عدالته و
 ان خلا الجرح عن التعدیل قبل الجرح فیه مجتلا علی المختار انتهى لهذا جرح حکما در تقریب ابن حجر درج کرده و
 جمع حدیثین مقبول است چه ان جرح یا مفسر باشد و یا در حق کسی باشد که عدالتش ثابت باشد چنانچه از تقریب ظاهر است
 چونکه این حدیثی پسر را بید شنید قال فی التقرب بشرین رافع ضعيف الحديث انتهى و نیز ابن القطان کتاب
 خود مینویسد که بشرین رافع ابوالاسباب بخاری ضعیف است و نیز علامه عینی در بنایه مینویسد فهو حديث
 ضعيف وفي اسناده بشرین رافع ضعيف البخاری والترمذی والنسائی و احمد و ابن
 معین یعنی این حدیث ضعیف است چه در اسناد و این بشرین رافع است و ضعیف گفت او را بخاری
 و ترمذی و نسائی و امام احمد و یحیی بن معین استاذ بخاری و غیره و چه چهارم اینکه حدیث
 بشرین رافع که از ابی عبد الله عم زاده ابو هریره روایت میکند بحکم قاعده حدیثین موضوع است قال
 ابن حجر فی شرح نخبه الفکر فی بیان قرائن الوجود منها ما يوجد من حال المذنبی کان یكون
 مناقضا لنص القرآن أو السنة المتواترة أو الإجماع القطعی أو صریح العقل حيث لا یقبل
 شیئا من التاویل انتهى چرا که ارتجاج صدر رسول الله صلی الله علیه وسلم از روی صراحت عقل غیر متصور است
 چون مسجد تنگ است بام بود و سقفش عرش چنانچه در باب غسل جمعه از کتاب الطهارة در سنن ابوداود از
 حدیث ابن عباس ظاهر است از بریدن نخل یعنی از شاخسارهای نخل و غیره بود کسانی حدیث

حدیث ابو هریره بزرگتر که هر تامل از نخب است بود که شاید در حدیث اخفای تاملین نرسیده بود علاوه اینکه چونکه صحابه تابعین و زمانه حضرت ابو هریره و عبداللہ بن مسعود تا تک هر تاملین گشتند پس تقصیر امام عظیم بیچاره چیست که عامل حدیث نیست بلکه همچنین عمل حدیث مخالف جم غفیر از علمای غیر اقرون باشد کسی نرسد و نزدیک پس اینکه این حدیث در حدیث چهارم و چهارم مخالف بودن میست از حکم کتاب و سنت رسول الله صحت پس جمع دوم اینکه ابو عبد الله عم زاده ابو هریره را این حدیث شخصی محل است و توثیق بعضی توثیق تام حاصل نمی آید که حدیثی موجب کتبت خصم گردد و وجه سوطه نیکو این رافع راوی این حدیث مجروح است مگر بیشتر از بیان جرح وی معرفت قاعده که مولانا موصوفی در بلاغ المبین نقل کرده و جناب جمیل احمد سوسا از آن فاضل گشته است در مقام لایستی و آن اینکه شخصی که بعضی حدیثین تعدیل می نمایند بعضی دیگر جرح پس حق وی جرح مستقیم است تعدیل و جرح غیر مبین غیر مقبول و شخصی که از تعدیل خالی باشد و حق وی جرح مطلقا مقبول است اگر چه محل غیر مبین باشد چنانچه در شرح نخبه الفکر حافظ ابن حجر گفته و التجرع مقدم علی التعدیل ان صدر من عار فی اسبابه و لانه ان کان غیر مفسر لم یقدح فیمن ثبت عدالته و ان خلا الجرح عن التعدیل قبل الجرح فیه مجتلا علی المختار انتهى لهذا جرح حکما در تقریب ابن حجر درج کرده و جمع حدیثین مقبول است چه ان جرح یا مفسر باشد و یا در حق کسی باشد که عدالتش ثابت باشد چنانچه از تقریب ظاهر است چونکه این حدیثی پسر را بید شنید قال فی التقرب بشرین رافع ضعيف الحديث انتهى و نیز ابن القطان کتاب خود مینویسد که بشرین رافع ابوالاسباب بخاری ضعیف است و نیز علامه عینی در بنایه مینویسد فهو حديث ضعيف وفي اسناده بشرین رافع ضعيف البخاری والترمذی والنسائی و احمد و ابن معین یعنی این حدیث ضعیف است چه در اسناد و این بشرین رافع است و ضعیف گفت او را بخاری و ترمذی و نسائی و امام احمد و یحیی بن معین استاذ بخاری و غیره و چه چهارم اینکه حدیث بشرین رافع که از ابی عبد الله عم زاده ابو هریره روایت میکند بحکم قاعده حدیثین موضوع است قال ابن حجر فی شرح نخبه الفکر فی بیان قرائن الوجود منها ما يوجد من حال المذنبی کان یكون مناقضا لنص القرآن أو السنة المتواترة أو الإجماع القطعی أو صریح العقل حيث لا یقبل شیئا من التاویل انتهى چرا که ارتجاج صدر رسول الله صلی الله علیه وسلم از روی صراحت عقل غیر متصور است چون مسجد تنگ است بام بود و سقفش عرش چنانچه در باب غسل جمعه از کتاب الطهارة در سنن ابوداود از حدیث ابن عباس ظاهر است از بریدن نخل یعنی از شاخسارهای نخل و غیره بود کسانی حدیث

ابن سعید الخدری رواه البخاری فی الباب الاخیر من الجزء الثالث تا اگر در وقت بارش باران بیش از بیست و یک بار
چنانچه حدیث ابن سعیدست فإِنَّهُ قَالَ فَطَرَبَتِ السَّمَاءُ تِلْكَ اللَّيْلَةَ وَكَانَ الْمَسْجِدُ عِنْدَ عَرِيضٍ فَوَكَّفَ الْمَسْجِدُ
فَبَعَثَتْ عَيْنَايَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ وَجِهَهُ إِلَى الْمَاءِ وَالطِّينِ مَتَّقِ عَلَيْهِ وَقِيَا حَالَ سَجْدِ أَخْفَرْتِ
عليه السلام چنین بود چنانچه شنیدی پس چگونه از تبحر یعنی اضطراب و خنیدن آن مسجد از صوت مردم تصور گردد علاوه
اینکه ما قبل قول فیرتبه بعدین حدیث مینویسد حَتَّى يَسْمَعَهَا أَهْلُ الصَّيْفِ الْأَوَّلِ که در آن انحصار سماعت بر بعضی مردم
نزدیک از صف اول مینماید چنانچه در او دو همین حدیث را بسند شریفین افع عن ابن عبد البر بن عم ابی هریره روایت میکند
عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا تَلَا غَيْرَ الْمَغْرُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ
قَالَ آمِينَ حَتَّى يَسْمَعَنَّ مِنْ تَلِيهِ مِنَ الصَّيْفِ الْأَوَّلِ انتهى و متصل آن مینویسد فیرتبه فیها المسجد پس از تبحر
سجد و خضر سماعت بر بعضی مردمان نزدیک از صف اول بعید از لب هرزی لب است و صاف نشان و فصاحت گستا
لا یخفى على صاحب الفهم والذکر و حمل آن بر مبالغه با وجود که ممنوع شرعی است اگر محتمل کذب باشد خاصه در مقام
که بالتصريح کذب است نیز ممکن است چه قول حَتَّى يَسْمَعَهَا أَهْلُ الصَّيْفِ الْأَوَّلِ و حَتَّى يَسْمَعَنَّ مِنْ تَلِيهِ مِنَ الصَّيْفِ الْأَوَّلِ
مخالف و ضد مبالغه موجود است بخلاف میدان معنی چه در اینجا مردم کثرت میباشد و نیز مقام معنی در میان کودها است
چه در آن مبالغه نیست و اگر باشد پس کذب را در آن محالی نیست فإِذَا عَرَفْتَهُ هَذَا فَافْتَرَمْنَا هَذَا دَلِيلُ الْوَضْعِ مَعَهُ
أَنَّ ذَلِكَ الْحَدِيثَ لَوْ سَلِمَ لَوَدَّ عَلَى تَرْكِ النَّاسِ لِلثَّامِينَ وَمَا كَانَ النَّاسُ فِي زَمَانِهِ مِنَ الصَّحَابَةِ وَالتَّابِعِينَ
الْأَجَلَةَ فَذَلِكَ تَرْكُ الصَّحَابَةِ وَالتَّابِعِينَ الْأَجَلَةَ أَيَاهُ عَلَى أَنَّ الشُّكَّةَ إِخْفَاءُ عَنْهُمْ لِأَدَلَّةِ الْوَاضِحَةِ مِنَ الْكِتَابِ
وَالشُّكَّةِ وَجَمْعُ شَيْخٍ يَحْيَى بْنُ حَبِيبٍ كَسْرُ وَارِ مُحَمَّدِينَ سِتْ وَالتَّحَالَاتُ وَهِيَ فِي تَرْكِ تَسْيِيرِ الْوُجُوهِ مَرُومٌ سِتْ يَكُونُ كَمَا
وَأَنَّ بِنَ حُجْرٍ بَابِ هَذَا مِنْ ضَعِيفَاتِ قَائِلِ الْأَقْ حَتَّى يَسْمَعَنَّ مِنْ تَلِيهِ مِنَ الصَّيْفِ الْأَوَّلِ مَعَهُ قَالَ الشَّافِعِيُّ
يُخْبَرُ بِهَا عِنْدَ الْجَهْلِ بِالْقِرَاءَةِ وَالتَّحَدِيثِ وَأَنَّ بِنَ حُجْرٍ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ آمِينَ وَمَعَهَا
مَعُونَةٌ وَمِثْلُهَا وَهِيَ ضَعْفَةٌ يَحْتَجُّ بِهَا بِنَ مَعِينٍ وَلَا يَكْفُرُ حُجْرَةَ أُنْتَهَى وَشَيْخُ ابْنِ هَامٍ صَاحِبُ فَتْحِ الْقَدِيرِ أَيْ حَدِيثُ رَا
مَعْلُولٍ كَفَتْ جَانِبُ شَيْخِ عَبْدِ الْمُقِ دَرِيعَاتٍ وَصِرَاطِ السُّقْمِ شَرَحَ سَفَرِ السَّعَادَاتِ كَفَتْ بِهَا أَيْ حُجْرَةَ مَخَالِفِينَ لِنِسَائِي وَدَارِ قَطَنِ
سند ابی بلال و او از نسیم الحمیری می آید و آنکه قَالَ حَبِيبٌ وَرَأَى أَبِي هُرَيْرَةَ قَرَأَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
تَقْرَأُ آيَاتِ الْقُرْآنِ حَتَّى إِذَا بَلَغَ غَيْرَ الْمَغْرُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ فَقَالَ آمِينَ فَقَالَ لِلنَّاسِ آمِينَ
وَيَقُولُ كَمَا سَجَدَ اللَّهُ الْكَبْرُ إِذَا قَامَ مِنَ الْجُلُوسِ فِي الْإِثْنَيْنِ قَالَ اللَّهُ الْكَبْرُ إِذَا سَلَّمَ قَالَ وَاللَّهِ

اعراض بطریق طراز

و در تفسیر این توجیه ضعیف است

اعراض بکتابت دیگر

نفسی بیدارانی لا تشبهوا صلوة رسول الله صلعم یعنی گفت نعیم بجز که نماز خوانم در پس ابوهریره پس خواند
 ابوهریره بسم الله الرحمن الرحیم پسر خواند فاتحه را تا آنکه به ولا الفضالین رسید پس خواند ابوهریره همین پس مردم نیز آیین
 خواند و در وقت هر صیحه بکبیر گفتی و در وقت ایستادن از قعدۀ اولی نیز بکبیر گفت و پس از سلام گفت بخدا که نماز من
 با نماز رسول الله صلعم از نماز شما مشابه تر و مناسب تر است انتہی پس ازین حدیث جہر تبارین امام و مقتدی بہر وقت است
 مدفع است بچند وجه و وجه اول اینکه ابوہلال اوی این حدیث لیس الحدیث است قال فی التقریب محمد بن
 سلیم ابوہلال البصری صدوق فیہ لیس انتہی یعنی ابوہلال صدوق است در روی لیس است و در غبہ الفکر
 میگوید للبحر مکررات ابی اسود ما الوصف بأصل کاذب فقد حال اذ وضاع و انہما لیس اذین الحفظ
 اوفیہ اذنی مقال یعنی برای جرح راوی مراتب است بدترین آن وصف او شی با تم تفضیل مانند لفظ کذب بہتر
 دجال و ضاع و اصل آن لفظ لیس یا شی الحفظ یا فیہ اذنی مقال است و وجہ الدین شرح شرح گفت فکل
 من قیل فیہ ہذہ المرآت لا یحجی بہ ولا یستہد بہ ولا یعتبر بہ ولا یکتب بحدیثہ اصلاً یعنی
 ہر کہ در روی این مراتب چارگانہ گفته شود پس حدیث وی قابل استدلال و استناد نیست و نہ لائق اعتبار و گاہی حدیث
 او نوشته گرد و انتہی و تفصیل زیادہ ازین در بلغ العین است الحاصل کہ از ما ذکر معلوم گشت کہ حدیث ابوہلال قابل
 اعتبار نیست و بتخصیص در مقابلہ قرآن شریف و احادیث صحیحہ و جہ ثانی اینکه حدیث مذکور مثل و دیگر احادیث
 کہ شامل بجز تسمیہ باشند مخالف احادیث صحیحہ قویہ و عمل جمہور صحابہ و خلفای اربعہ رضوان اللہ علیہم اجمعین اند فاکت
 کائشہ کان رسول اللہ صلعم یفتی الصلوۃ بالتکبیر و القراءۃ یا الحمد لله رب العالمین الحدیث
 رواہ ابوداؤد مسلم یعنی آنحضرت علیہ السلام نماز را بکبیر تحریر فرمود شروع نمودی و قرارت را با الحمد للہ العالمین
 و قال انس صلیت مع رسول اللہ صلعم و انی بکر و عمر و عثمان فلما سمع احد ائمتہ یقر انبوا اللہ
 الرحمن الرحیم فی الایات
 و ابوبکر و عمر و عثمان یفتنون القراءۃ یا الحمد لله رب العالمین من الایات الترمذی و العاصم ابوداؤد
 نحوہ و قال الترمذی ہذا حدیث صحیح و انما علی ہذا عند اهل العلمین صحاح الشیخ مسلم و تبارین
 و من تقدمہم كانوا یستفنون القراءۃ یا الحمد لله رب العالمین یعنی از حدیث صحیح ترین عمل من بعد از صحابہ
 و تابعین و آنرا کہ بعد ایشان بودند افضل کردند و قرارت را با الحمد للہ العالمین و قال انس صلعم
 صلیت خلف النبی صلی اللہ علیہ و آلی بکر و عمر و عثمان فکانوا یستفنون یا الحمد لله رب العالمین

منہما بکبیر

جواب بچند وجه است در بلغ العین

احادیث صحیحہ

لَا يَذْكُرُونَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فِي أَوَّلِ قِرَاءَتِهِ وَلَا فِي آخِرِهَا **وَالْأَسْمَاءُ** وَقَالَ أَبُو حَنِيفَةَ
 فِي مُسْنَدِهِ عَنْ حَمَادٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ فِي الرَّحْلِ يَجْمَعُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ
 الرَّحِيمِ أَيْهَا عَرَابِيَّةٌ وَكَانَ لَا يَجْمَعُ بِهَا وَلَا أَصْحَابِيهِ **وَقَالَ أَبُو حَنِيفَةَ** عَنْ تَزِيدَ بْنِ
 عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغْفَلٍ عَنْ أَبِيهِ إِنَّهُ صَلَّى خَلْفَ إِمَامٍ يَجْمَعُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فَلَمَّا أَنْصَرَفَ
 قَالَ يَا عَبْدَ اللَّهِ إِنِّي صَلَّيْتُ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِنِّي بَكَرْتُ وَعَمَرْتُ وَعَمَّنْ فَلَمْ
 أَسْمَعْهُمْ يَجْمَعُونَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ عِنِّي تَزِيدُ بْنُ زُرَيْدٍ رَوَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَوَى فِي رِوَايَتِهِ
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ قَتِيلَةً أَرَادَ مَا زَاغَ عَنْهُ كَمَا كَانَتْ إِي بِنْدَةَ خَدِيبَةَ مِنْ رَسُولِ
 عَلَيْهِ السَّلَامُ وَإِنِّي بَكَرْتُ وَعَمَرْتُ وَعَمَّنْ نَمَّازَ خَوَانِ نَمَّازَ خَوَانِ نَمَّازَ خَوَانِ نَمَّازَ خَوَانِ نَمَّازَ خَوَانِ نَمَّازَ خَوَانِ
 تَرْمِذِي سَتَ قَالَ ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغْفَلٍ سَمِعَنِي ابْنِي وَأَنَا فِي الصَّلَاةِ أَقُولُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 فَقَالَ ابْنِي هَذَا حَدَّثْتُ وَإِيَّاكَ وَكَانَتْ قَالَ قَدْ صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِنِّي بَكَرْتُ وَعَمَرْتُ
 مَعَ عَمَّنْ فَلَمْ أَسْمَعْ أَحَدًا مِنْهُمْ يَقُولُهَا فَلَا تَقُلُهَا إِذَا أَنْتَ صَلَّيْتَ فَقُلْ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 قَالَ لِتَرْمِذِي وَالْعَمَلُ عَلَيْهِ عِنْدَ أَكْثَرِ أَهْلِ الْعِلْمِ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْهُمْ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعَمَّنْ
 وَعَلِيٌّ وَغَيْرُهُمْ وَمَنْ بَعْدَهُمْ مِنَ التَّابِعِينَ فِي يَقُولُ سَفِينُ الثَّوْرِيُّ وَابْنُ الْمُبَارَكِ وَاحْتَدَى فِي شَيْخِي
 لَا يَرُونَ أَنَّ يَجْمَعُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ قَالُوا وَيَقُولُهَا فِي نَفْسِهِ انتهى يعني شنیدیدم از من و کسی
 من نماز تسمیه پس مرا گفت ای پس من این بدعت است در خود را از بدعت بدعت از خودی قولی فلا قلها
 پس تسمیه را یعنی بجز وقتیکه میگذاری نماز را پس بگو الحمد لله الی لا یرون یعنی ایشان صواب نمیدانستند تسمیه را
 وگفتند ایشان که بگو تسمیه بخفیه استی و هر آینه فرمود علیه السلام فإنه من یعیش منکر بعدی فسیر
 اختلافا کثیرا فعلیکم بسنتی فسنة الخلفاء الراشدين المهديين تسكوا بها وعضوا علیها
 بالنویجند **ع** احمد ابو داود و ابن ماجه و الترمذی قال هذا حديث حسن وصحیح یعنی هر آینه
 بگو از شایعترین نده ماند پس قریب که به بیند اختلاف بسیار پس خود لازم گیرد بطریقه هر او طریق خلفای شریف طریقت اینک از
 محکم سخت گیرد از بداندنهای پس استی چونکه این را استی پس بجز تسمیه گفته شد عانت بجز این و چه سوم اینکه درین روش
 فقال عین فقال الناس امین قسست ان قول لازم نیست که بجز باشد مکن است ابو نعیم نزدیک حضرت ابی هریره در بیان دیگر مقتدیا
 در پس می ایستاده باشد حروف بسم الله الرحمن الرحیم فاتحه و امین را از حضرت ابی هریره شنیدم باشد نیز تا امین را از مقتدیا

خوابیدند

گرداگر خود که نزد یگان بودند شنیده باشد و مثل آنحضرت علیه السلام سخت ابی هرگز نیز برای تعلیم و علم مقتدیان بعضی کلمات حروف با ایشان شنوایده باشد و لهذا گفته باشد و الذی نفسی بیده انی لاشبهکم و بصلوة رسول الله صلعم یعنی از شما کسی تعلیم مقتدیان نمیکند بخلاف من که لا یخفی علی نصف العادل و آنچه بعضی از جهت تعصب و عصبیت ابو بکر **و** **روایت** البخاری نحوه مسلم چنانچه گذشت منویسند که ترجمه اش اینکه فقولوا امین پس بگمرا من بگوید دفع عنت باینکه اگر از قولوا گفتن بجز اراده کرده شود پس جا که از آنحضرت علیه السلام لفظ قولوا را شاگشته باشد در ان مقامها بر اینان لازم گردد که آنرا بجز خوانند و زنه ترجیح بلامرجح و حکم لازم آید پس بعضی از ان مقامها رتبا و التامه گفتن در پس امام بر ایشان بجز لازم گردد و عن ابی هریره قال قال رسول الله صلعم اذا قال الامام مع الله لمن حمده فقولوا ربنا و لك الحمد فانه من قافق قوله قول الملائكة غفر له ما تقدم من ذنبه متفق علیه **و** **روایت** الترمذی قال هذا حدیث حسن صحیح و و کیر التحیات گفتن عن عبد الله بن مسعود قال قال لنا رسول الله صلعم فاذا اجلستم فقولوا فی کل جلسة التحیات لله الصلوات الطیبات السلام علیک ایها النبی و رحمة الله و بركاته السلام علینا و علی عباد الله الصالحین اشدهد ان لا اله الا الله و اشدهد ان محمدا عبده و رسوله **و** **روایت** النساء و ابن ماجه و البخاری صحیح فی لوائل الجزء الرابع فی باب ما یجوز من الدعاء و نیز در خواندن چنانچه از کتب مجرور است قال قلنا یا رسول الله قد علمنا کیف نسلم علیک فکیف یسئل علیک فقال قولوا اللهم صل علی محمد و علی آل محمد كما صلیت علی محمد **و** **روایت** البخاری صحیح فی کتاب الدعوات للنسائی و ابن ماجه و شالی از بسیار است اینج بیان ایشان است در جواب همان جواب است بیان تعلیم البیان و علینا النبیان باید دانست که در آن انخاسی مین بگرمارت صحیح بسیار اند که مؤید ذب است ما و را می یارید ال بن حجر که آن بالاستقلال خود در اول قوی خفا مین اند و آنچه احادیث هر تاهین نیز زوی مروی گشته اند به ضعیف اند چنانچه بالتفصیل در رساله البلاغ المبین شرح است و حکم صلن یصلی العطار ما انسده الدرر و آنچه بعضی بهوده دو در چراغ خورده از تصحیح آن نموده پیش و تقان اصول حدیث از صحت آن نضیحت و ظاهریست یا راست بیان بچو سحر باید بود یا سحر و فتنه و شر باید بود و بمقابله احادیث صحیح ضعیف را معمول بهای خود ساختن ازین فرقه بعید نیست چه **و** قبول ناقصان را شاهی بی جوهری باید که جز طفلان خریداری نه بینی تیغ چوین **و** بعضی محال اگر

و این حدیث غیر اول است

و قول ابو زمره می بود

تشد این حدیث

و این حدیث باقی است

احادیث مرویه و ائمه بنابر باب چهارمین صحیح و بر تفسیر از ضعف وی تسلیم کرده شوی پس میگویم که این مرویات وی
متناقض و متعارض اند با آن دیگر مرویات وی که در اخای تائین با سائید صحیح از وی آمده و چون همه مرویات
وی درین باب با هم متعارض گشتند بعد از فرض مساوات در آنها پس بقاعده اذ اتعارضت اقوالها بما زیاده اعتبار
ساقط شدند در صورت دیگر احادیث صحیحه مؤید اخای تائین بسیار اند که از احادیث و ائمه بنابر تفسیر تفسیر
ایشان مگر بیشتر از بیان احادیث هائین و تعارض و تساقط آن حضرات مقلدین را در این چند کلمات ضروری و بلاشک
و آن اینکه وقتی که قوم غیر مقلدین از ادله حنفیه در احادیث مضطر و مجبور بعضی مانند و هیچ راه مخلص در پیش ایشان تصور نماند
پس کلمه الفری نوبت بکشت بکل حقیقت مرد غرق چسبیت که نیکند آنکه کلمه تساقط و خاشاک نیز چنگل مبرزنا چارگشته در اول
حنفیه بر او طعن و تشنیع میروند و میگویند که رواه احادیث ایشان چنان و چنین اند اگر چه آن را در بیان تفسیر تفسیر
و این امید اند که کسی را که بافتند سیاه به باب کوشش و زورم سفید نتوان کرد پس بموجب
خصلت حلی خویش در اینجا نیز چون احادیث اخای تائین را اساسا از طعن چاره دیگر نماند استند بناچار زبان طعن
را با حق در حق شعبه رضی الله عنه که امام ائمه شریف است کشادند و همه اوصاف وی را که مثل آفتاب در نصف نهار مشهورند
فراموش نموده بخواب خرگوش از آن در شدند اگر چنین اما ان علم حدیث در یک حدیث قصیرت با خطا بطور آید
در احادیث دیگر بر اهل حدیث کسی را اعتمادی نماند چنانکه کسیکه از بخاری و مسلم کمال برترت چنین باشد و دیگر از
چه اعتبار با وجودیکه روایت او از قرآن شریف و نیز از روایتهای مرفوع و موقوف موجود اند چنانکه شریف
و نیز می آید پس شمه از همان شعبه را وی حدیث اخای تائین اینکه ترمذی در کتاب اهل می آرد حدیثنا ابو بکر
عَبْدُ الْقُدُّوسِ بْنِ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنِي أَبُو الْوَلِيدٍ قَالَ سَمِعْتُ حَمَّادَ بْنَ زَيْدٍ يَقُولُ مَا خَالَفَنِي شُعْبَةُ فِي شَيْءٍ
إِلَّا تَرَكْتُهُ قَالَ قَالَ أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ قَالَ لِي حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ إِنَّ أَرَدْتُ الْحَدِيثَ فَعَلَيْكَ شُعْبَةُ لَمْ تَمِ
یعنی ابو الولید میگوید که شنیدم از حماد بن زید که میگفت مخالفت کرد مرا شعبه در چیزی مگر اینکه آن چیز از من ترک کردم
و نیز ابو بکر میگوید که گفت ابو الولید که حماد بن سلمه فرمود که اگر اراده حدیث میداری پس صحبت شعبه لازم گیر
انتی و نیز در صحیح ترمذی است حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ نَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي الْأَسْوَدِ نَا ابْنُ
مَهْدِيٍّ قَالَ سَمِعْتُ سُفْيَانَ يَقُولُ شُعْبَةُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ فِي الْحَدِيثِ يَعْنِي أَرَادَ ابْنَ مَهْدِيٍّ
من رسید که ابن مهدی میگفت که من از سفیان ثوری شنیدم که میگفت که در علم حدیث حضرت شعبه امیر المؤمنین است
و نیز در صحیح ترمذی است که از ابو بکر بیان نمود که مارا علی بن عبد الله فرمود که من از یحیی بن سعید ریافت

تفسیر تفسیر

کتاب تفسیر تفسیر

گروم کہ احادیث کلان در زیادہ یاد دازند سفیان ثوری است یا شعبہ فرمود کہ شعبہ زیادہ ثوری است اندرین احادیث
 و گنت یکی کہ شعبہ را علم رجال فلان عن فلان زیادہ بود و سفیان صاحب الابواب بود انتہی از بیجا صاف معلوم شد
 کہ امام شعبہ از حضرت سفیان ثوری در علم رجال زیادہ بود و در احادیث کلانتر نیز از سفیان ثوری سبقت دہتی و نیز
 معلوم گشت کہ حدیث سفیان ثوری کہ در جہترین است منقطع است نزدیک خصم قابل احتجاج نیست و کسانیکہ حدیث
 سفیان در تزیین حدیث معصوم است خاصہ از فرقہ لاندیب و امام ثوری در تہذیب لاسما نوشتہ اند کہ شعبہ
 از بزرگان محدثین و کبار محققین اند و وی حسن بصری و محمد بن سیرین را دیدہ است و از انس بن سیرین عمر و بن زینار
 و سبسی و از خلأق بشمار روایت کردہ است و از وی عیش و ایوب سختیانی و محمد بن اسحاق کہ تابعین اند و
 کردہ اند و سفیان ثوری و ابن ہدی و وکیع و عبد اللہ بن مبارک یکی القطان و خلأق بشمار از کبار را حدیث
 از وی روایت کردہ اند و ایشان ہمہ اجماع کردہ بر امام بودن وی در علم حدیث و احتیاط و اتقان و جلال است
 و امام احمد میگوید کہ در زمانہ شعبہ ثوری در حدیث و علم از وی کسی نبود و امام شافعی میگوید کہ اگر شعبہ نبود حدیث
 در ملک عراق شناختہ نمیشد و امام احمد میگوید کہ شعبہ است واحدہ ہستند در علم حدیث و در احوال روایہ انتہی مختصر
 پس جای تعجب است کہ شعبہ در حدیث اخفای تا میں با وجود چنین اوصاف غفلت کردہ حالانکہ خطای وی چیز بی
 مگر چونکہ بر حدیث وی عمل حنفیہ جاری است فرقہ محدثہ از جهت تعصب از ظن تشیع ہر چیز ہند بلطف وی مسووم
 نمایند ہر چند کہ نسبت خطا در مقام بسوی وی با وجود کمال علم و وجودت حافظہ و سلم بودن وی امام الحدیث و سفیان
 از کبار محققین سراسر اعتراف و من کل الوجوه خلاف انصاف است فاما نزدیک این قوم بعینہ کار تو اب است
 بگذر از ظن خطای بدگمان ہذا ان بعض الظن اثم را بخوان ہذا اللہم احفظنا من ہذا الایعتساف
 المبین ہذا وسوء الظن علی المؤمنین الصالحین ہذا ان یحفظنا من یارب العالمین امین ثم امین
 و چونکہ ایشان از جهت تعصب و جہل تحقیق سرکاری نیست بلکہ محض تقلید کسان با وجود احوال از ان
 برائتہ دین طعن زن بگیرند و از قول ہذا لانا بزرگی نیلے بدست ہذا بجای بزرگان نماید شش ہذا
 روگردان ہیں از گوری بی بصران بیایا ترا چہ ضرر و نقصان ہذا گریزیند بر زور شہ پرہشیم ہذا پشتر اللہ
 را چہ گناہ ہذا راست خواہی ہزار چشم چنان ہذا کور ہست کہ آفتاب سیاہ و آنچه ترندی در سیم خود گفتہ کل
 ابوعبیدہ سمعت محمد ابوقول حدیث سفیان اصحابہ من حدیث شعبہ فی ہذا و ان خطا
 اشعبہ فی مواضع من ہذا الحدیث کہ ان حدیث اخفای تا میں است فقہال عن جہان الحدیث

وَأَمَّا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَنْبَسِ وَبَنِي أَبِي الشَّكْرِ بْنِ عِلْقَةَ بْنِ إِثْلٍ وَلَيْسَ فِيهِ مِنْ عِلْقَةَ وَإِنَّمَا
 مُحَمَّدُ بْنُ عَنبَسٍ عَنْ وَائِلِ بْنِ جُحْرٍ وَقَالَ وَخَفِضَ بِهَا صَوْتَهُ وَإِنَّمَا هُوَ مَذْبُوحٌ بِهَا صَوْتُهُ انتهى یعنی
 بخاستگی گفت که شعبه درین حدیث بر مقام خطا خورده کی آنکه بجای جُحْر بن العنابس کنیت می بوالسکن است جُحْر
 ابی العنابس گفتند و در اسناد آن عن علقمة بن ائبل عن ابيه زاد كرد و سوم بجای مذ بجا صوته خفضر
 بهاصوتها گفت انتهى پس باید دانست که در هر مقام کلام بخاری خلاف حق و مخالف صواب اما اول یعنی انکار امام بخاری
 از ابی العنابس بودن بجون العنابس ابی السکن اینکه ثبوت کنیت ابی العنابس بجون العنابس باتفاق شعبه و سفیان
 و ابوداود و ابن جبان و ارقطنی است اما اتفاق شعبه پس ظاهر است و اما اتفاق سفیان و ابوداود اینکه ابوداود در
 سند خود در باب الثمانین می رود حدیث محمد بن کثیر حدیث سفین عن سلمة عن جُحْر ابی العنابس الحضرمی
 عن ائبل بن جُحْر الحدیث و اما اتفاق ابن جبان اینکه وی در کتاب الثقات خود در تحقیق جُحْر ابی العنابس مینویسد
 جُحْر بن عنابس ابو الشکر الکوفی و هو الذی یقال له جُحْر ابو العنابس یروی عن علی و وائیل بن جُحْر
 یروی عنه سلمة بن کھیل یعنی جُحْر بن عنابس ابو الشکر کوفی و او آن کسی است که او را جُحْر ابو العنابس گفته میشود
 روایت میکنند حضرت علی و وائیل بن جُحْر و از وی سلمه بن کھیل روایت میکنند و اما اتفاق ارقطنی
 اینکه باب ثمانین در سند خود می آید عن سلمة بن کھیل عن جُحْر ابی العنابس فهو ابن عنابس عن
 وائیل الحدیث و علامه عینی در بنایه شرح بدایه در جواب ثمانین مینویسد که طبعش این است که کنیت جُحْر مثل
 نام پدر است آنچه مشهور است که کنیت ابی بوالسکن است سانی کنیت ابی العنابس است چه جائز است که شخصی
 چنانکه کنیت باشد چنانچه در اصول حدیث است فکان تخطیة البخاری خطأ و اما دوم یعنی انکار بخاری
 از زیادت عن علقمة بن وائیل اینکه ابن انکار بخاری از قاعد و مقر و علم اصول حدیث مخالف است آن اینکه
 زیادت را وی در موضع مستحسن مقبول است خاصة زیادت شخصیکه الثمن باشد خاصة بخاری و العسقلانی
 حيث قال فی شرح تخبیه الفکر فی مصطلح اهل الاثر و ان كانت المخالفة بزيادة راوی و اثنا و الاسناد
 و من لا یزیدها اتقن من زادها فقد هو المزیذ فی متصل الاسناد و شرطه ان یقع
 التصحیح و الشاع فی موضع الزیادة و الا فمخفی كان معنعنا مثلا ترتجیح الزیادة انتهى
 پس باین قاعده مسلم که ترجیح زیادت است معامله برکس است که حدیث سفیان ثوری منقطع گشت پس
 عند الخصم قابل احتجاج نماید فافهم و انصت و نیز امام نووی در فصول شرح مسلم می نویسد

حدیث و در صحیح
 شعبه از ابو العنابس
 و ابوداود و ابن جبان
 و ارقطنی است

ابو العنابس

زیاده الثیقة مقبولة مطلقا عند الجماهير من اهل الحديث والفقهاء والاصول انتهى وقد
بودن شعبه مسلم است فلذا قال العلامة العيني قوله وزاد فيه عن ملقمة لا يغير لان الزيادة من
الثیقة مقبولة ولا سيما من مثل شعبة يعني اين قول بخاری که شعبه لفظا عن علقمة را زیاده کرده چیزی مضر
نیست زیرا که زیادت ثقه مقبول است و تخصیص از مثل شعبه که آن بطریق اولی مقبول است و لکن شعبة
مثبت و المثبت مقدم علی النافی عند جمیع اهل الحديث كما فی النووی شرح مسلم و کما فی
تخاطبه البخاری خلاف الصواب و اما سوم یعنی در خفض بها صوته نسبت خطا بطرف شعبه
نمودن اینکه از تحقیق ما سبق معلوم گشت که قول مذکورها صوته محفوظ نیست لهذا علامه یعنی گفته که در خطبته
مثل شعبه خطا کیفیت و هو امير المؤمنين في الحديث یعنی میگویم که خطبه او مانند شعبه را
خطاست و چگونه خطا نباشد و حال آنکه وی در علم حدیث امیر المؤمنین است انتهى فقیر کاتب بحر فون در مقام
میگوید که بفرض محال حدیث انخای تا این اگر از جهت شعبه زود بخاری صحیح نباشد در حق امام عظم چه نقصان
که وی رحمه الله خود در زمانه شعبه موجود بود ممکن است از طریقیکه این حدیث شعبه را رسیده باشد از همان طریق
و یا از طریق دیگر امام را نیز رسیده باشد که از آن طرق امام بخاری رحمه الله در خواب نیز میسر گشته باشد
روی رحمه الله در زمانه تابعین بود بخلاف امام بخاری سوال اگر گفته شود که در حدیث ترمذی در
انخای تا این علقمة بن وائل است حيث قال عن سلمة بن كهيل عن حمران بن عيسى عن
علقمة بن وائل عن ابيه ان النبي صلى الله عليه وسلم قال لا الضالين فقال
امين و خفض بها صوته انتهى و او را از پدر خود که وائل بن حجة است سمعت نیت چنانچه در تقریب است
علقمة بن وائل بن حمران بن عيسى عن سلمة بن كهيل عن حمران بن عيسى عن ابيه ان النبي صلى الله عليه وسلم قال
من ابليس سند مذکور مجروح گشت و بسبب انقطاع این حدیث قابل احتجاج نیست و حواش بود
است اول اینکه حدیث منقطع نزدیک باشد مثل مثل مثل حدیث است بشرطیکه راوی آن ثقه و عادل باشد
چنانکه علامه ابن الهمام در فتح القدير در کتاب احد و در فصل کیفیت حاصیة ان لا نقطاء عندنا
حاصل فی بلاد رسال بعد اذ الروايات و ظاهر است که راوی این حدیث همه ثقه و عادل اند و مانند
اگر چه حافظ این مجروح تقریب عدم سماع علقمة نوشته است مگر این قول وی از جمهور علماء بر خلاف است بلکه
خود از کلام حافظ این مجروح مقامات دیگر سماع علقمة از پدر خود ثابت میشود پس نفی سماع علقمة در تقریب

ما بخلاف سوم

سوال

در امام بخاری

مدرک ما بخاری در احادیث معلوم میشود

محمول است بر عدم اطلاع وی یا بر نقل وی کلام غیر ازیرا که اثبات به مقدم است بر نفی چنانچه خود حافظ ابن
 عمور کتاب تهذیب التهذیب در ترجمه علقمه مینویسد حکم المشکری عن ابن معین انه قال علقمة
 ابن وائل عن ابيه يعني حكايت کرد عسکری از ابن معین این امر را که گفت علقمه بن وائل از پدر خود و غیر
 در کتاب بلوغ المرام در باب صفة المصلوة در حدیث ابی داود که بسند عن علقمة بن وائل عن ابيه قال صلّيتُ
 مع النبي صلواته كان يسأل عن ثمناته الخ مروی است مینویسد رواه ابوداود باسناد صحیح پس
 حکم کردن حافظ ابن حجر بصحت اسناد این حدیث مستلزم اینست که این حدیث نزدیک وی متصل است مرسل
 و منقطع نیست از اینجا معلوم شد که مختار حافظ ساعت علقمه است و رزق بموجب تحریر تقریب در اینجا حکم انقطاع
 کردی و بصحت حدیث علقمه بن وائل قابل گشتی و آنچه بعضی نسبت خطا بطرف عبارت تهذیب میکند جواب
 در کتاب بقول الجازم فی سقوط الحدیث کماح المحارم مصنفه قائل لم یجانب مولوی ابوالحسنات محمد عبدالحی
 بخوبی مندرج است که کتاب مذکور را برای دفع شکوک و اوها م فاسد و ذوق بخدی و با پایه تصنیف فرموده اند اما
 برادر خود علقمه عبد الجبار بن وائل را البته سماع از پدر خود نیست مگر عبد الجبار را وی احادیث جهری است نه اخبار
 پس قول او را درین باب هیچ اعتباری نیست که حدیث او از پدرش منقطع است و قطع نزدیک منقطع
 از پایه اعتبار ساقط و اما سماع علقمه از پدر خود با جماع محدثین مستقیم ثابت است چنانچه ترمذی در جامع خود
 در کتاب الحدود در باب جاء فی المرأة بعد از ذکر حدیث علقمه بن وائل مینویسد علقمة بن وائل بن حجر
 سمیع من ابيه وهو اکبر من عبد الجبار بن وائل وعبد الجبار بن وائل لم یسمع من ابيه
 یعنی علقمه بن وائل بن حجر از پدر خود شنیده است و وی بزرگ است از برادر خود عبد الجبار بن وائل و عبد الجبار
 بن وائل از پدر خود شنیده و برین بنیاد صحیح مسلم در باب وجوب طهارت جماعة المسلمين عند ظهور لظن
 در حدیث اول می آید عن علقمة بن وائل الخ حضرت زین عن ابيه الحدیث و ظاهراًست که امام مسلم در اصول
 هیچ حدیثی منقطع نمی آید پس نزدیک وی نیز سماع علقمه ثابت است و این حدیث متصل است و در
 لفظ حدیث که از الفاظ سماع است و از است زین مختار اکبر محدثین مثل امام بخاری و سمعانی و ابن عبد البر
 و جزیری و ابوالحسن شارح ترمذی و قاسم بن یحیی و ملا علی القاری و شیخ الدبوی سماع علقمه است از
 پدر خود پس آنچه از ترمذی در علل الکبیر مروی است که سألت محمداً بن اسماعیل یعنی البخاری عن
 هل سمع علقمة من ابيه فقال انه ولد بعد موت ابيه بسنة اشهر انتهى گوید بعد از سلیم

محمول است بر عدم اطلاع وی یا بر نقل وی کلام غیر ازیرا که اثبات به مقدم است بر نفی چنانچه خود حافظ ابن عمور کتاب تهذیب التهذیب در ترجمه علقمه مینویسد حکم المشکری عن ابن معین انه قال علقمة ابن وائل عن ابيه يعني حكايت کرد عسکری از ابن معین این امر را که گفت علقمه بن وائل از پدر خود و غیر در کتاب بلوغ المرام در باب صفة المصلوة در حدیث ابی داود که بسند عن علقمة بن وائل عن ابيه قال صلّيتُ مع النبي صلواته كان يسأل عن ثمناته الخ مروی است مینویسد رواه ابوداود باسناد صحیح پس حکم کردن حافظ ابن حجر بصحت اسناد این حدیث مستلزم اینست که این حدیث نزدیک وی متصل است مرسل و منقطع نیست از اینجا معلوم شد که مختار حافظ ساعت علقمه است و رزق بموجب تحریر تقریب در اینجا حکم انقطاع کردی و بصحت حدیث علقمه بن وائل قابل گشتی و آنچه بعضی نسبت خطا بطرف عبارت تهذیب میکند جواب در کتاب بقول الجازم فی سقوط الحدیث کماح المحارم مصنفه قائل لم یجانب مولوی ابوالحسنات محمد عبدالحی بخوبی مندرج است که کتاب مذکور را برای دفع شکوک و اوها م فاسد و ذوق بخدی و با پایه تصنیف فرموده اند اما برادر خود علقمه عبد الجبار بن وائل را البته سماع از پدر خود نیست مگر عبد الجبار را وی احادیث جهری است نه اخبار پس قول او را درین باب هیچ اعتباری نیست که حدیث او از پدرش منقطع است و قطع نزدیک منقطع از پایه اعتبار ساقط و اما سماع علقمه از پدر خود با جماع محدثین مستقیم ثابت است چنانچه ترمذی در جامع خود در کتاب الحدود در باب جاء فی المرأة بعد از ذکر حدیث علقمه بن وائل مینویسد علقمة بن وائل بن حجر سمیع من ابيه وهو اکبر من عبد الجبار بن وائل وعبد الجبار بن وائل لم یسمع من ابيه یعنی علقمه بن وائل بن حجر از پدر خود شنیده است و وی بزرگ است از برادر خود عبد الجبار بن وائل و عبد الجبار بن وائل از پدر خود شنیده و برین بنیاد صحیح مسلم در باب وجوب طهارت جماعة المسلمين عند ظهور لظن در حدیث اول می آید عن علقمة بن وائل الخ حضرت زین عن ابيه الحدیث و ظاهراًست که امام مسلم در اصول هیچ حدیثی منقطع نمی آید پس نزدیک وی نیز سماع علقمه ثابت است و این حدیث متصل است و در لفظ حدیث که از الفاظ سماع است و از است زین مختار اکبر محدثین مثل امام بخاری و سمعانی و ابن عبد البر و جزیری و ابوالحسن شارح ترمذی و قاسم بن یحیی و ملا علی القاری و شیخ الدبوی سماع علقمه است از پدر خود پس آنچه از ترمذی در علل الکبیر مروی است که سألت محمداً بن اسماعیل یعنی البخاری عن هل سمع علقمة من ابيه فقال انه ولد بعد موت ابيه بسنة اشهر انتهى گوید بعد از سلیم

آن از تحریف ناسخان است که بجای عبد الجبار نام علقه درج کرده اند و در وجه اول اینکه ترمذی در جامع خود می نویسد سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ الْيَعْقُبِ الْبُخَارِيَّ يَقُولُ عَبْدُ الْجُبَّارِ بْنِ وَائِلِ بْنِ جُبْرِ كَذِبٌ مِمَّنْ لَيْسَ بِهِ وَلَا أَدْرَكَهُ يُقَالُ إِنَّهُ وُلِدَ بَعْدَ مَوْتِ أَبِيهِ بِأَشْهُرٍ أَنْتَهَى وَوَكَّرَ بَعْضُ سَابِقِ كَلِمَتِهِ أَنَّ تَرْمِذِي كَذِبٌ كَعَلَقَةَ عَبْدِ الْجُبَّارِ كَلَانَ مَتَّ وَوَي رَأَى زَيْدٌ خُودَ سَاعَتِ سِتِّ بَسِ تَوْلِدًا وَبَعْدَ زَمْرِكِ بِرَبِّشِ مَاهِ جُكُودِ تَصَوُّو كَرَدَدِ وَبِالْفَرَضِ اِكْر تَوْلِدِ وِي بَعْدَ زَمْرِكِ بِرَبِّشِشِ مَاهِ مَفْرُوضِ بِفَرَضِ الْحَالِ دَاشْتَه اَيَدِ دَرِ مَيصُورَتِ تَوْلِدِ عَبْدِ الْجُبَّارِ بْنِ وَائِلِ كِه اَز عَلَقَه خُودِ مَكْنِ مَيَسِتِ وَ اِكْر اِيْنِ رَا هَمِ سَلِيْمِ نَمَائِيْمِ بَسِ اِيْنِ رَوَاةِ اِسْتِ اَز بُخَارِيٍّ وَ مَخْتَارِ بُخَارِيٍّ اَنْتِ كِه كَذِبْتِ چُونَكِه اِيْنِ اَمُورِ مَذْكُورَه ضَرُورِ يَدِ اَدَاةِ اِسْتِي بَسِ اِحَادِيْثِ اِخْفَايِ تَامِيْنِ رَا كِه اَز وَائِلِ بْنِ جُبْرِ مَرُويِ اِسْتِ بَايَدِ شَنِيدِ اَبُو بَكْرِ بْنِ اَبِي شَيْبَةَ بُخَارِيٍّ وَ سَلَمِ دَرِ حَفِيفِ خُودِ مِي اَرُو حَدَّثَنَا وَ كَيْفِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ سَلَمَةَ بِنِ كَهَيْلٍ عَنْ جُبْرِ بْنِ عَنَابِسٍ عَنْ وَائِلِ بْنِ جُبْرِ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ إِذَا قُرَأَ وَلَا الضَّالِّينَ فَقَالَ آمِينَ حَفِيفٌ بِهَا صَوْتُهُ وَ اِيْنِ حَدِيْثِ صَحِيْحِ سِتِّ بِرَبِّشِ شَيْخِيْنِ بَعِيْنِي حَدِيْثِ بِيَانِ كِرُو بَا مَاهِ وَ كَيْفِ كَفْتِ كِه حَدِيْثِ بِيَانِ كِرُو مَارِ اسْفِيَانِ اَز سَلَمِ بْنِ كَهَيْلِ وَ اَوَا جُبْرِ بْنِ عَنَابِسِ وَ اَوَا زَوَائِلِ بْنِ جُبْرِ كِه كَفْتِ اَوْ شَنِيدِ مِ اَز رَسُولِ اَللّهِ صَلَّى عَلَيْهِ وَ اَلَيْهِ سَلَامٌ وَ قَسْتِ كِه خُودِ وَلَا الضَّالِّينَ بَسِ فَرُودِ اَمِيْنِ بَسِتِ كِرُو بَا نِ اَوَا زُ خُودِ رَا اَنْتَهَى وَ اَز لَفْظِ سَمِعْتُ جِهْرًا لَزِمْتِ چُنَا چِه بَعْضِي كَمَا نِ فَا سَدِ بَرُو دِه بَجْتِ حَفِيفٌ بِهَا صَوْتُهُ وَ بَارِ هَا كِي كِه زَدِي كِ اَمَامِ يَاشَدِ تَهْجِيْحِ بَعْضِي كَمَا مَخِ اَز اَمَامِ خُودِ شَنُودِ حَدِيْثِ وَ وُمِ اِيْنَكِه دَرِ سَانِيْدِ اَمَامِ اَبُو اَبُو دَاوُدِ طَيَالِسِيٍّ وَ مَسْنَدِ اَبُو بَعْلِيٍّ وَ تَرْمِذِيٍّ وَ تَهْذِيْبِ الْاَثَارِ وَ دَرِ اَقْطَنِيٍّ وَ مَجْمُوعِ طَبْرَانِيٍّ وَ مَحَلِيٍّ شَرْحِ مَوْطَا وَ مَسْتَدْرِكِ حَاكِمِ بَا سَانِيْدِ مَحْمُودِ وَ جُودِ مَسْتَدْرِكِ وَ اِيْلِ بْنِ جُبْرِ اَنَّهُ صَلَّى مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا بَلَغَ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَ لَا الضَّالِّينَ قَالَ آمِينَ وَ اَخْفَ بِهَا صَوْتُهُ اَنْتَهَى بَعِيْنِي هَر اِيْنَه وَ اِيْلِ بْنِ جُبْرِ نَا زُ خُودِ اَبَانِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَسِ وَ قَسْتِ كِه اَنْتَهَضْتِ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِرُو لَا الضَّالِّينَ بَسِ فَرُودِ اَمِيْنِ بَا وَ اَرَاهَسْتِ اَنْتَهَى عِلْمًا بَعِيْنِي دَرِ شَرْحِ بُخَارِيٍّ وَ اَبْنِ اَلْهَامِ دَرِ سَجِّ اَلْقَدِيْرِ مِي نُوَيْسِدِ كِه اِيْنِ حَدِيْثِ صَحِيْحِ سِتِّ بِرَبِّشِ شَيْخِيْنِ حَدِيْثِ سَوْمِ اِيْنَكِه دَرِ تَرْمِذِيٍّ مَرُويِ سِتِّ وَ نِيْرِ رَوَايَتِ كِرُو اَوَا رَا اَمَامِ حَمِيْنِ جَنْبِلِ وَ اَبُو دَاوُدِ طَيَالِسِيٍّ وَ اَبُو بَعْلِيٍّ دَرِ سَانِيْدِ وَ طَبْرَانِيٍّ وَ مَجْمُوعِ خُودِ اَرِ قَطْنِ وَ سِنِ خُودِ وَ حَاكِمِ دَرِ مَسْتَدْرِكِ دَوِيٍّ شُعْبَةَ عَنْ سَلَمَةَ بِنِ كَهَيْلٍ عَنْ جُبْرِ اَبِي الْمَنْبِسِ عَنْ عَلَقَةَ بِنِ وَ اِيْلِ عَنْ أَبِيهِ اَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرَأَ غَيْرَ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَ لَا الضَّالِّينَ فَقَالَ آمِينَ وَ اَخْفَى بِهَا

و قول ترمذی صحیح است
و کما مر در تحقیق آیین گمکن

از دست بهر از هم نیست
چون در بعضی کتب

حدیث سوم از خطای ترمذی

صَوْتُهُ كَرِيمِي تَحْقِيقُ الْمَحْضَرِ عَلَيْهِ السَّلَامُ خَوَانِدُ وَلَا الضَّالِّينَ بِسْ فَرَمُودَ امِينِ وَبَسْتِ نَمُودَ بَانَ آواز خود را
وگفت حاکم در کتاب القراءه و تخفیف بها صوتته و قال صحیحاً ایستاد و کتب بخیر جاهیه حاکم گفت
سندش صحیح است و بخاری و مسلم در کتاب خود نیاورده حدیث چهارم اینک علامه ابوالحسن شارح
ترمذی در کتاب فوز الکرام بنویسد عن شعبه عن سلمة بن كهيل عن علقمة عن وايل بن حجر
قال حدثت خلفه رسول الله صلعم فلما قال ولا الضالين قال امين و تخفیف بها صوتته و روایت
کرده است این ترمذی و ابوداود و دارقطنی و ابن جبان از طریق ثوری و ذکر نمود این را ابویعلی در مسند خود
و طبرانی در معجم خود و حاکم در مستدرک خود و امام احمد در مسند خود و آنچه در بعضی روایات بجای تخفیف بها
صوتته مذکور بها صوتته و وقع است معنی آن محدثین بنویسند اطال بها صوتته یعنی موزه امین را کشش
و در خواندن بعضی محدثین از مدعا ضعیفی که مقابل حذف است میگیرند آن مدکه مقابل تخفیف است بهر حال آن
مذکور ثابت بهر نیست و در نه امام بخاری با وجود علم وی این حدیث را نگذاشتی و با ضرورت صحیح خود این را در مسند خود
و با حدیثی که مفید است در تعارض نکردی و یا بسبب وجود علت قاطعه دیگر این را گذاشت و آنچه در بعضی
روایات ذکر بها صوتته و ارد است از این بزرگین قیاس باید نمود و یا اینکه این روایت بلعنی است که بعضی
از روایان معنی مذکور به قریبان می کنند حال آنکه معنی این مدعا اطالت است یا معنی مدعا ضعیفی تا که از حکم کتاب الله
و سنت رسول الله و اهل صحابه مخالف گردد و با فرض اگر معنی ذکر باشد مطلبش اینک چندان بلند فرمود که در
صفت اول مردمانیکه نزدیک بودند از شنیدن چنانچه در ابوداود است حتی یسبحه ممن یتلوه من الصفوة
و اول و این امر منافی اخفایست چه بسا اوقات در نماز ستری مقتدیان نزدیک از امام خود قنارت
می شنوند و شاید که تعلیماً و تقاضاً باشد چونکه روایات اخفای تا امین مرویه و ائیل بن حجر شنیدی پس
روایات دیگر که از و ائیل بن حجر مروی است و مخالفین در باب همتا امین بدان استدلال میکنند نباید شنیدی
و آن روایات هر چند که در کتب حدیث مذکور اند مگر یکی از آنها از ضعف خالی نیست چنانچه وجود ضعف
آن در رساله مولانا که بلاغ البین فی اخفاء التامین است با تفصیل مسطور اند هر که میخواهد در آن کتاب به بیند
در ترمذی است حدیثاً بشد ار نایمی بن سعید و عبید الرحمن بن مهدي قالنا سفيان
عن سلمة بن كهيل عن حجر بن عبيس عن وايل بن حجر سمعت النبي صلعم قرأ غير للفقير
عليه السلام ولا الضالين وقال امين ومما بها صوتته وقال حديث وايل بن حجر حسن و در ابوداود

بعضی از صحابه
و در کتب صحیح است

و ذکر حدیثی از امین تا حدیثی دیگر دارند

است بسند سابق عن وائل بن حجر قال كان رسول الله صلعه إذا قرأ غير المصنوب عليهم
 ولا الضالين قال امين ورفعهما صوتا ونيز در او بود است عن وائل بن حجر آت
 صلته خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم فحمد بامين وورسالى است عن عبد الجبار
 ابن وائل عن ابيه قال صليت خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم فلما قرأ غير المصنوب
 عليهم ولا الضالين قال امين فسمعتة وورسالى ما جهنم از عبد الجبار ورمى از پر خود مى آرد
 قال صليت مع النبي صلى الله عليه وسلم فلما قال ولا الضالين قال امين فسمعتها
 منه وورسالى در حديث مذهبها صوتا واقع است و همچنين است ديگر بعضى وايات بايد و
 كه برامى تساقط دلائل جانبين در علم اصول شروط است بعضى ازان اينكه حجج كلى را از آنها بردگيرى نماند
 و نيز توافق در آنها ممكن نباشد و در قوت وضعف نيز يكسان باشند بعد ازان قاعده اذ ان تعارضت
 تساقطت ابدانها متوجه مى شود و در پنج مورد است كه جزو اعلامى آنها موافقت و مخالفت با كلام
 ربانى موجود است و ليكن مابطور تنزل ميگويم كه بسبب اذ تعارضت تساقطت احاديث مرويه وائل بن حجر
 از جانبين با قطره انديم پس نزديك ايشان دليل ديگر بر هر تامين نيست دلائل اخفائى تامين نزديك اياماد است
 صحيحه مرويه شينين وغيره و آثار عابها و راي دليل قرآنى چنانكه گذشت ديگر بسيار اند قدرى ازان نيز بايد شنيد

بيان احاديث و آثار مويده اخفائى تامين

در اين ماجه از عائشه صديقه رضى الله تعالى عنها از طريق حاد بن سلمه و او از سميل بن صالح و او از پدر خود
 صالح و او از عائشه و او از آنحضرت عليه السلام مى آرد قال ما حسدكم اليهود على شئ من شئ
 حسدكم على السلام و التامين يعنى آنحضرت عليه السلام فرمود كه حسد يهود با شما در پنج چيز است
 نيست كه در سلام و آيين گفتن با شما حسد مى كنند و نيز در اين ماجه از ابن عباس از طريق طلحه بن عمرو
 و وى از عطاء و وى از ابن عباس مى آرد قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ما حسدكم
 اليهود على شئ من شئ ما حسدكم على امين فالكثير و امين امين يعنى بس بسا كنيد آيين گفتن
 و چه دلالت اين هر دو حديث بر اخفائى تامين اينكه از تفسير كسبر و غيره در مابتن گذشتند ما بود
 آيين و اصل در هر دو اخفا بودن و طهران موجب عتاب بكم البته لا يوجب التمسك بدين
 و مضاعف بودن ثواب دعوى خفيه با هفتاد بار از دعوى طائيه و نيز مامون و مسمون بودن

اصول شمر و ياد و اصل اولين حجج است و در بعضى موارد
 اخفائى تامين است و در بعضى موارد
 اخفائى تامين است و در بعضى موارد

اصول شمر و ياد و اصل اولين حجج است و در بعضى موارد
 اخفائى تامين است و در بعضى موارد
 اخفائى تامين است و در بعضى موارد

دعای مخفیة از شائبه یا و نوحه بخلاف دعای بهری و چونکه منظور آنحضرت علیه السلام زیاده سوختن
 یهود است در آتش حسد بسبب فرمایش فاکر و امن امین پس آن در خفیة گفتن آمین زائد تر حاصل است
 چه ثواب ذکر اخبار طایفه بوجوب احادیث صحیحه بنفاد مرتبه زائد است پس از فرمایش آنحضرت علیه السلام
 فاکر و امن امین صاف ظاهرا گشت که در انعامی تا این کوشید تا که ثواب شمار زیاده تر شود و موجب
 هلاکت یهود از جهت آتش حسد شود اگر گفته شود که یهود را از کثرت آمین گفتن ایشان در خفیة چه اطلاعی
 شده باشد تا کثرت تا این صحابه موجب زیادت حسرت یهود گردد گوئیم چونکه منافقان که اکثر از یهود
 بودند در آن زمان بکثرت بودند بطور حلیه محض برای اذیت آنحضرت علیه السلام و صحابه نظامی سلام
 آورده و با از جهت خوف چنانچه از کلام هدایت نظام مالک اعلام صاف ظاهراست و یکی از تفاسیر
 منافقان ساختن مسجدی بود که از آنجا بود از اکثر بلکه همه مصالح آن سرور علیه الصلوة والسلام واقف می گشتند
 بلکه خود یهود و کفار در مجلس وعظ آنحضرت علیه السلام حاضر گشتند چنانچه از شان نزول آیت وجود

۱۰۱
۱۰۲

حائل و غیره صاف ظاهراست وَ إِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَذَكَرَ اللَّهُ حَسبَ رَبِّكَ وَبَيْنَ

الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ و حجابا مستورا یعنی در وقت قرآن خواندن تو
 در میان تو و ایشان پرده پوشیده می نیم و معلوم است که برای حسد حاسدان جهر محسود لازم
 نیست بلکه علم بر وجود محسود بجا سازد چنانچه رازداری و سرکوشی سلاطین با بعضی خاص
 موجب حسد حاسدان میگردد اگر چه آن سرکوشی سلاطین با فرض برای نفع این حاسدان و ضرر آن
 بعضی خواص باشد و چنانچه گویند که در روز خواندن و یا تشهد خواندن تو در نماز موجب حسرت فلان است
 و یا قرات تو در نماز نقل موجب حسد فلان است و حال این همه امور ظاهراست و از اظهار اسلام
 و انعامی آن جهر آمین لازم نیست کما تو هم بعضی چه در حدیث بیان واقعات زیاده بیان مشابهت
 من کل الوجوه و در نماز غیر نماز را نیز در صورت ملحوظ باید داشت و عجب تر است از آنکه
 از قیاس بهترین تا بنهایی منکر اند که میگویند أَوَّلُ مَنْ قَاسَ إِبْلِيسُ و خود یکم حَبُّ الشَّيْطَانِ بِمَنْعِهِ دَعَمٌ
 برای اثبات مقتضای خود درین دو حدیث قیاس ناقص خود را چنان مداخلت داده که از قیاس
 اهلین کفر حل بهجت برده و از نصوص قرآنی مخالف گشته جهر آمین را ازین سبب اطلاعی نمایند و میگویند
 که از حدیث ظاهرا میشود که صحابه در جهر آمین تکبیر میگرداند و از آمین ایشان تا بنهایی

در تفسیر این حدیث

بود میرسیند و آن تلمیح موجب حسد بود گشتی برای این چنین عاقلان با حدیث یکدیگر نقل می‌آید که
 که در کتاب منجی المؤمنین آورده که عالمی در مسجد قریه برای نماز خواندن رفت چو می‌بیند که در پیش هر یک
 نماز خوان کاردی در زمین قائم و یک یک موشک با آن بسته موجود است که موشان فریاد میکنند و خلل در
 نماز از آن پیدا می‌گردد و پرسید که این چه حرکت بیجاست همه با جواب دادند که چگونه مسلمانان حکم رسول را صلوات
 حرکت بیجا قرار میدهند بجا از شنیدن آن در ورطه حیرت سزگون گشته پرسید که در کدام کتب فقهیه این
 نوشته بفرمائید ایشان همه از جهالت تلمیح بودند و از فقه بد عقیده گفتند که ما فقه را نمیدانیم که چیست مگر حدیث
 همین مضمون آمده فرمود که شامع بیدین آید که فقه را خلاف حدیث میدانند با وجودیکه حضرت بخاری فقه
 خلاصه حدیث می‌فرماید و شما از امام بخاری نیز شنیدست می‌گوید غیر آن حدیث را بیان فرمائید که ام حدیث
 گفتند که در حدیث آمده **عَلَيْكُمْ بِالشُّكْنَةِ وَ الْوَقَارِ** یعنی بطرف نماز که می‌روید لازم کنید بنحو اطمینان و وقار
 را یعنی هیبت زوده و دیده بطرف نماز روید پس آن خزان بی‌شم و سگان بی‌دوم آنرا در معنی **عَلَيْكُمْ**
بِالشُّكْنَةِ وَ الْوَقَارِ آوردند آن عالم گفت برین فهم و علم منکره گفته عامل با حدیث گشته آید و نیز
 سنگ پست بچسب در پیش خود میداشته نماز میخواندی و گفتی که در بخاری (یعنی بخاری) آمده **كَلَّمَا**
إِلَّا بِمَحْضُورِ الْكَلْبِ نه زخم اگر عالمی پر خرس است که مگر زان کسی کادی می‌کند است
 ای صاحبان متحصنین و ای ذریات نهمیان مفضلین بر جانهای خود قدری رحم فرمائید و پندارندگان
 در بهر گفتن تلمیح و تاد و فرسنگ در کشش تلمیحی آیین منمائید که موجب نقض و ضوری شما و باعث اشتباه
 قرارت امام جامع مسجدی گزیده کرد که در مضامین هر دو حدیث گفت غث را در پیش شما آمده و نیز مضمون
 سه چه خوش گفتست سعدی در زلیخا که عشق آسان نمود اول ولی افتادش کلمات درین
 مقام بر شما صادق آمده و این هر دو حدیث هر چند که ضعیف اند مگر بسبب موافقت با کلام الهی برای
 تائید کافی اند و وجه ضعف در رساله بلاغ البین است و آنچه درباره اخفای تلمیح بلسان بیانات
 واد گشته بعضی از آنها اما شکی نیست از چنانچه ابو بکر بن ابی شیبه استاد بخاری و سلم در مصنف خود می‌آرد
حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا هُشَيْبٌ عَنْ مُغِيرَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ
أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا كَبَّرَ سَكَتَ هَيْبَةً وَ إِذَا قَالَ وَلَا الضَّالِّينَ سَكَتَ
هَيْبَةً وَ إِذَا تَمَّضَ فِي الرَّكْعَةِ الثَّانِيَةِ كَرِهْتُكَ قَالَ أَحْمَدُ مُعِدَّتِ الْعَلِيِّينَ قَالَ

و نقل سبطل از زب

اصلاح کلامی از خطی تلمیح

عنه ابن قدامت
بیا هم او را نظر کنید
چون از حکایت او

وَ فِي الْبَابِ عَنْ سَعْدِ بْنِ جُنْدَبٍ وَعُمَرَ بْنِ حُصَيْنٍ وَأَبِي بِنِ كَعْبٍ يَعْنِي تَحْقِيقَ بُرْدِ الْأَنْحُرَةِ
 عَلَيْهِ السَّلَامُ وَقَتِيكَةَ تَكْبِيرِ كَفْتِي أَنْدَكِي خَامُوشِ مَانْدِي وَوَقْتِيكَةَ وَلَا الضَّالِّينَ كَفْتِي أَنْدَكِي خَامُوشِ كَشْتِي وَوَقْتِيكَةَ
 دَر رَكْعَتِ دَوْمِ اِسْتَادِي سَكُوتِ نَكْرُودِي وَكَفْتِي اَلْحَمْدُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ وَازِينَ قِسْمِ اَز سَعْدِ بْنِ جُنْدَبٍ وَعُمَرَ اِن
 وَابِي نِيَزْمِرُودِي اِنْدَانْتِي وَرُ وَايْتِ سِتْ اَز قَادَه كَه وَدِي اِرْحَسَنِ بَصْرِي وَوَدِي اَز كَمْرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ رُ وَايْتِ مِيكِنْد
 كَه كَمْرَةَ اَنْتِ سَكْتَانِ حَفِظْتُهُمَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَنْكَرَ ذَلِكَ عُمَرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ فَكَلَّمَنَا
 إِلَى أَبِي بِنِ كَعْبٍ بِاَلْمَدِينَةِ فَكَلَّمَنَا سَمْرَةَ بْنُ جُنْدَبٍ قَدْ حَفِظَ فَعَلْنَا الْقِتَادَةَ مَا هَاتَانِ
 السَّكْتَانِ قَالَ إِذَا دَخَلَ فِي صَلَاتِهِ وَإِذَا فَرَغَ مِنَ الْقِرَاءَةِ ثُمَّ قَالَ بَعْدُ إِذَا قَرَأْتَ غَيْرَ الْمَغْضُوبِ
 عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَابُو دَاوُدَ وَابْنُ مَاجَةَ يَعْنِي دَوْمِ سَكْتَةَ اَز اَنْحُرَتِ
 عَلَيْهِ السَّلَامُ يَادِ مِيدَارِ مِ اِسْمِ عُمَرَ بْنِ حُصَيْنِ اَلْحَمْدُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ كَرْدِ اِسْمِ بَرِي تَحْقِيقَ نَزْدِيكِ اَبِي بِنِ كَعْبٍ بَطْرِفِ مَدِينَةِ
 نُوْشَةَ فَرَسَادِ اِسْمِ اَبِي بِنِ كَعْبٍ نُوْشَةَ فَرَسَادِ كَه اِسْمِ مَدِينَةِ مَدِينَةِ بِنِ جُنْدَبٍ تَحْقِيقَ يَادِ اَشْتَهَ اِسْمِ اِسْمِ كَفْتِي مَقَادِ
 رَاوِي اِسْمِ رِثِ رَاكِهِ كَامِ اِنْدَانِ دَوْمِ سَكْتَةَ كَفْتِي وَقَتِيكَةَ دَخَلَ شَدِي اَنْحُرَتِ عَلَيْهِ السَّلَامُ دِنَا خُودِ يَعْنِي بَرِي
 خَوَانِدِنِ تَا سَكْتَةَ فَرَمُودِي وَوَدِي رُ وَايْتِ كَه فَارِغِ كَشْتِي اَز قِرَارَتِ وَبَعْدَ اَز اِن كَفْتِي وَقَتِيكَةَ خَوَانِدِي خَيْرِ الْمَغْضُوبِ
 عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ يَعْنِي دَوْمِ سَكْتَةَ بَرِي خَوَانِدِنِ اَمِينِ فَرَمُودِي اَنْتِي وَنِيَزْمِرُودِي اَيْتِ سِتْ اِرْحَسَنِ
 بَصْرِي اَنْ سَمْرَةَ بْنَ جُنْدَبٍ وَعُمَرَ بْنَ حُصَيْنٍ تَذَاكَرَا فَعَدَّتْ سَمْرَةَ بْنَ جُنْدَبٍ
 اَنْتِ حَفِظْتَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَكْتَتَيْنِ سَكْتَةً اِذَا كَبَّرَ وَسَكْتَةً اِذَا فَرَغَ مِنْ قِرَاءَةِ
 غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ فَحَفِظَ ذَلِكَ سَمْرَةَ وَانْكَرَ عَلَيْهِ عُمَرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ
 فَكَلَّمَ اِنِّي ذَلِكَ اِلَى اَبِي بِنِ كَعْبٍ فَكَانَ فِي كِتَابِهِ اِلَيْهِمَا اَنْ سَمْرَةَ قَدْ حَفِظَ رَوَاهُ اَبُو دَاوُدَ
 يَعْنِي اِسْمِ مَدِينَةِ مَدِينَةِ جُنْدَبٍ وَعُمَرَ بْنِ حُصَيْنِ مَبَاخِشَةَ وَتَذَاكَرَهُ كَرْدِ اِسْمِ مَدِينَةِ بِنِ جُنْدَبٍ
 كَه مَن اَز اَنْحُرَتِ عَلَيْهِ السَّلَامُ دَوْمِ سَكْتَةَ رَا يَادِ اَشْتَهَ اِسْمِ اِسْمِ سَكْتَةَ وَقَتِيكَةَ تَكْبِيرِ كَفْتِي وَكَفْتِي دَرِ اِسْمِ كَشْتِي اَز
 قِرَارَتِ وَلَا الضَّالِّينَ اِسْمِ يَادِ اَشْتَهَ اِسْمِ رَا كَمْرَةَ وَاَلْحَمْدُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ اِسْمِ دَرِ اِسْمِ اِسْمِ اِسْمِ
 بَطْرِفِ اَبِي بِنِ كَعْبٍ نُوْشَةَ اِسْمِ دَرِ جَوَابِ اَبِي بِنِ كَعْبٍ بَطْرِفِ اِسْمِ نُوْشَةَ كَه تَحْقِيقَ حَفِظَ كَمْرَةَ
 صَحِيحِ سِتْ اَنْتِي وَنِيَزْمِرُودِي اَبُو دَاوُدَ سِتْ عَنْ سَمْرَةَ بْنَ جُنْدَبٍ اَنْتِ حَفِظْتَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَكْتَتَيْنِ سَكْتَةً اِذَا كَبَّرَ وَسَكْتَةً اِذَا فَرَغَ مِنْ قِرَاءَةِ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ

عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ فَصَدَقَهُ أَبِي بَنْ كَعْبٍ أَنَّهُمْ لَيْسَ بِهِمْ إِحَادِيثٌ سَكَنَتْ بِهَا نَفْسٌ كَمَنْ دَرَسَ فِيهَا وَرَأَى نَفْسَهُ
 عَلَيْهِ السَّلَامُ دُونَ سَكَنَتِي بَدِيحِي بَعْدَ تَحْيِيرِهِ كَمَا بِالْإِتِّفَاقِ أَنَّ بَرَاءً لِي شَاخِوَانِ بَدِيحِي دُونَ سَكَنَتِي دُونَ بَدِيحِي وَرَأَى نَفْسَهُ
 وَابْنُ سَكَنَتِي بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ
 غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ فَقَوْلُوا آمِينَ الْحَدِيثُ كَمَا فِي بَرَاءٍ لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ
 ظَاهِرٌ أَنَّ كَعْبًا وَبَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ
 وَلَا الضَّالِّينَ مُتَّصِلٌ بِمَحَلِّ آمِينَ سَتِيسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ
 وَلَا الضَّالِّينَ مُتَّصِلٌ سَتِيسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ وَتَيْسَ
 ابْنِ إِحَادِيثٍ ثَابِتٍ لَيْسَ أَنَّ سَكَنَتِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ
 بِحُكْمِ حَدِيثٍ مُتَّفَقٍ عَلَيْهِ ثَابِتٍ لَيْسَ أَنَّ سَكَنَتِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ
 إِحَادِيثٍ سَكَنَتْ بِهَا نَفْسٌ كَمَنْ دَرَسَ فِيهَا وَرَأَى نَفْسَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ دُونَ سَكَنَتِي بَدِيحِي بَعْدَ تَحْيِيرِهِ كَمَا بِالْإِتِّفَاقِ أَنَّ بَرَاءً لِي
 ظَاهِرٌ أَنَّ كَعْبًا وَبَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ
 قَالَ وَالْأَخْفَاءُ أَنَّ السُّكُنَةَ الْأُولَى لِلشَّيْءِ وَالسُّكُنَةَ الثَّانِيَةَ لِلتَّامِينَ كَذَا فِي الْمَرْوَةِ وَقَالَ
 فِي التَّفْسِيرِ الْكَشَافِ وَالْمَشْهُورُ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ وَأَصْحَابِهِ أَنَّهُ يُخْفِيهَا وَرَوَى الْأَخْفَاءُ عَبْدُ اللَّهِ
 ابْنُ الْمُغْفَلِ وَأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكُنْ يَسْمَعُ مَشْهُورًا زَامًا عَظِيمًا وَصَحَابِيٌّ يَدِينُ سَتِيسَ
 إِثْنَانِ أَخْفَاءِ تَأْمِينٍ يَكْتُمُونَ رَأْيَ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ أَنَّ بَرَاءً لِي بِرَأْيِ كَعْبٍ
 وَقَالَ فِي صَدْرِ تَفْسِيرِ الْبَيْضَاوِيِّ وَالْمَشْهُورُ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ أَنَّهُ يُخْفِيهِ كَمَا رَوَاهُ عَبْدُ اللَّهِ
 ابْنُ الْمُغْفَلِ وَأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكُنْ يَسْمَعُ مَشْهُورًا زَامًا عَظِيمًا وَصَحَابِيٌّ يَدِينُ سَتِيسَ
 عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ يُخْفِيهِ الْإِمَامُ أَرْبَعَةَ أَشْيَاءَ التَّعَوُّذَ وَالبِسْمَلَةَ وَآمِينَ
 وَبِحَمْدِكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَعَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ مِثْلَهُ أَنْتَهَى وَرَفَعَهُ الْقَدِيرِيُّ أَرَوَّ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ
 ابْنُ مَسْعُودٍ أَرْبَعٌ يُخْفِيْنَهُنَّ الْإِمَامُ التَّعَوُّذُ وَالبِسْمَلَةُ وَآمِينَ وَرَفَعَهُ الْقَدِيرِيُّ أَرَوَّ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ
 وَكُنَّا حَدِيثًا وَرَأَى أَنَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ آمِينَ وَخَضَرَ بِهَا صَوْتُهُ وَرَأَى أَحْمَدُ وَابُو حَادٍ وَالدَّاسُ
 وَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يُخْفِيهِ الْإِمَامُ أَرْبَعًا التَّعَوُّذَ وَالبِسْمَلَةَ وَآمِينَ وَرَبَّنَا اللَّهُ اللَّهُمَّ وَرَأَى مِثْلَ
 تَوْرِهِ عَنْ جَمَاعَةٍ مِنَ الصَّحَابَةِ بَعْضُهُمْ يَقُولُ أَرْبَعٌ يُخْفِيْنَهُنَّ الْإِمَامُ وَبَعْضُهُمْ يَقُولُ خَمْسَةٌ وَبَعْضُهُمْ
 يَقُولُ ثَلَاثَةٌ وَكُلُّهُمْ يَعُدُّونَ التَّامِينَ مِنْهَا وَأَلَا نَهْ دُعَاءُ لِي كَيْفَ لِي مَبْنَاهُ عَلَى الْأَخْفَاءِ عَنِ بَعْضِ صَحَابِيٍّ

باب پنجم در تحقیق رفع یدین

عَنْ عَلْقَمَةَ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ إِذَا أَصَلَيْتُمْ بِكُمْ صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَخَلَفْتُمْ فِي رَفْعِ يَدَيْهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ رَوَاهُ الزَّمْزَمِيُّ وَقَالَ هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ يَعْنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ وَمَوْدُودُ كَمَا يَأْتِي فِي كِتَابِنَا
 نماز مثل نماز رسول الله صلعم پس نماز خوانا نید پس نداشت هر دو دست اگر در وقت تکبیر اول و گفت ترمذی
 که این حدیث صحیح است و نیز گفت ترمذی که مانند این حدیث از برابرین عازب نیز مرویست قبول کرده است
 این را بسیاری از علماء و صحابه و تابعین این است قول سفیان ثوری و اهل کوفه انتهى كلام الترمذی و نیز روایت
 کرد این حدیث النسائی و طحاوی و ابو داؤد و ابو بکر بن ابی شیبہ و غیر هم و نیز در سنن ابی داؤد بابی است
 ساخته که در نماز رفع یدین اول بار است و پس همین حدیث از علقمه در آن باب و آیت کرده و نیز حدیث
 برابرین عازب در آن آورده عن البراء بن عازب ان رسول الله صلعم كان اذا افتتحت الصلاة رفع يده
 الى قريب من اذنيه ثم لا يعود يعنى تحقيق بود آن حضرت عليه السلام وقتی که شروع کردند نماز را
 بر کفشی برود دست خود را قریب هر دو گوش خود پس عاده آن کردندى انتهى و نیز روایت است
 از محمد بن ابی یحیی که گفت ارصليتم الى جنب عبد الله بن الزبير جعلت ارفع يدي في كل رفع و خفض
 قال يا ابن اخي رايتك ترفع في كل رفع و خفض ان رسول الله صلعم كان اذا افتتحت
 الصلاة رفع يديه ثم لا يرفع في شيء حتى فرغ رَوَاهُ البيهقي في الخلافيات يعنى نماز گزاردم نزوی که بود
 عبد الله بن زبير و بودم من که رفع یدین میکردم در هر بار که بالا و فرود میشدم در نماز پس بعد از فراغت نماز
 بمن گفت ای برادر زاده من دیدم ترا که رفع یدین میکنی در هر بار که بالا و زیر میروی و هر آنکه آنحضرت
 علیه السلام میبود که در وقت شروع نماز رفع یدین کردندى یعنی برای تحریمه و بعد از آن تا فراغت نماز
 در هیچ چیز رفع یدین نکردندى انتهى و نیز ابو بکر بن ابی شیبہ شیخ بخاری و مسلم در مصنف خود بسند
 صحیح می آرود عن البراء بن عازب ان النبي صلعم كان اذا افتتحت الصلاة رفع يديه ثم لا يرفع في شيء حتى
 يفرغ و نیز روایت کرد این را واقطنی و طحاوی و غیره و مسلم و صحیح خودی آرود حدیثنا ابو بکر بن
 ابی شیبہ و ابولریب قال اخبرنا ابو معاوية عن الاعشى بن الاسود عن علقمة عن عبد الله بن مسعود قال
 الا اخبركم بصلوة رسول الله صلعم فقام و رفع يديه اول مرة ثم لم يعد يعنى عبد الله بن مسعود فرمود که ای
 زخیر و هم شمارا نماز رسول الله صلعم پس ایستاد و برداشت هر دو دست خود را بار اول بستر

بسیار در تحقیق رفع یدین
 و از احادیثی که زمان رفع یدین در نماز تکبیر ثابت است

انما رفع یدین الترمذی و الزمزمی و ابو داؤد و طحاوی و غیره
 و در هر بار که بالا و فرود میشدم در نماز پس بعد از فراغت نماز

اعاده آن نکرد۔ حدیثنا حماد عن ابراهیم عن علقمة عن عبد الله بن مسعود رضی قال صلیت
 خلف النبی صلعم و ابی بکر و عمر فکلموا نفعوا یدیهما الا عند افتتاح الصلوة رواه ابوبکر
 ابن ابی شیبة یعنی فرمود عبد الله بن مسعود رضی که نماز خواندم در پس نبی علیه الصلوة والسلام و ابی بکر و عمر پس
 بر نداشتندی ایشان دستهای خویش را مگر وقت شروع نماز انتہی۔ و امام ابوحنیفہ رحم فرمود حدیثنا
 حماد عن ابراهیم عن علقمة و الاسود عن عبد الله بن مسعود رضی ان رسول الله صلعم کان
 لا یرفع یدیه الا عند افتتاح الصلوة ثم لا یضع یدیه من ذلک یعنی پسترا عاده نکردند
 هیچ چیزی از رفع یدین انتہی و عن البراء بن عازب قال کان النبی صلی الله علیه و آله و سلم اذا کثر
 لا یفتتح الصلوة رفعة یدیه حتی یكون ابهاما ما قریبا من شحمتی اذ ینبذ یدیه لا یعود و
 الطحاوی و ابی داؤد و ابوبکر بن شیبة فی مصنفیه یعنی وی رفع گفت که بود علیه السلام وقتیکه
 تکبیر تحریر میگفتی برداشندی هر دو دست خود را تا آنکه هر دو در انگشتانش نزدیک و در گوشهای مبارکش
 شدند پسترا عاده آن نکردندی انتہی پس آنچه از عبد الله بن عمر رضی در مسلم و غیره مرویست که در آیت
 رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم اذا افتتح الصلوة رفعة یدیه حتی یجاذی متکبیر
 و قبل ان یرکع و اذا رفع من الركوع و لا یرفع یدیهما بین السجدة ین یعنی دیدم آنحضرت علیه
 السلام را وقتیکه شروع کردندی نماز را برداشندی هر دو دست خود را تا آنکه برابر کردندی آنرا با هر دو کتف
 خود و بیشتر از رکوع و بعد از رکوع نیز رفع یدین کردند در میان هر دو سجده انتہی۔ و نیز آنچه
 از وائل بن حجر رضی مسلم و غیره می آرد که۔ ایضا رأی السیوطی صلی الله علیه و سلم رفع
 یدیه حتی دخل فی الصلوة کبر ثم التفت بشیبه ثم وضع یدیه الیمنی علی
 الیسری فلما اراد ان یرکع اخرج یدیه من الثوب ثم رفعهما و
 کبر فرفع فلما قال سمع الله لمن حمده رفعة یدیه فلما سجد
 سجدا بین کتفیه۔ یعنی وائل رضی آنحضرت علیه السلام را دید که برداشتنند هر دو دست
 خود را تا آنکه در آمد در نماز الله اکبر گفت پسترا در جامه خود را پیچید پسترا دست راست
 خود را بر دست چپ خود بنهاد پس وقتیکه اراده رکوع نمود هر دو دست خود را از جامه بر کشیده
 رفع یدین کرد و تکبیر گفته رکوع فرود و هر گاه که سمع الله لمن حمده گفت نیز رفع یدین

اعتراض از روایت ابن عمر و وائل بن حجر

کرد و هرگاه که سجده کرد در میان هر دو کعب دست خود سجده کرد - و نیز آنچه از مالک بن
 حورث رفع مرویست که - كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا كَبَّرَ فِي صَلَاةٍ
 يَدَيْهِ حَتَّى يُجَاذِيَ بِهِنَّ أذُنَيْهِ وَإِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ فَقَالَ سَمِعَ اللَّهُ
 لِمَنْ حَمِدَهُ فَعَلَّ مِثْلَ ذَلِكَ مَتَفُونَ عَلَيْهِ يَعْنِي بُوَدَا نَحَضْرَتِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَتَبَيَّنَ
 تَكْبِيرُهُ كَمَا كُنْتُمْ تَقْرَأُونَ تَأْتِيهِ تَأْتِيهِ مَا تَأْتِيهِ مَا تَأْتِيهِ مَا تَأْتِيهِ مَا تَأْتِيهِ مَا تَأْتِيهِ
 وَوَقْتِيكَ مَعَ خُودِ الرَّكُوعِ بَرَدِ الشُّعْبُ بَعْدَ الشُّعْبِ بَعْدَ الشُّعْبِ بَعْدَ الشُّعْبِ بَعْدَ الشُّعْبِ
 مَقْبَلِ رَفْعِ يَدَيْهِ كَرَدْنِي أَمْحَى هَمَّهُ بِسُيُوفِ خِزَانِهِ - چنانچه علامه عینی در شرح بخاری
 نوشته که سَائِلَةٌ كَانَتْ فِي بَدَأِ الْإِسْلَامِ تَسْأَلُ عَنْ رَفْعِ يَدَيْهِ فِي صَلَاةِ الْبَدَأِ
 إِسْلَامٍ بُوَدِي سِتْرُ نَسُوخِ كُنْتُمْ - وَدَلِيلٌ بِرِنَسْخِ أَيْنِكُمْ إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ زُبَيْرٍ رَأَى رَجُلًا
 رَفَعَ يَدَيْهِ فِي الصَّلَاةِ عِنْدَ الرُّكُوعِ وَعِنْدَ رَفْعِ رَأْسِهِ مِنَ الرُّكُوعِ فَقَالَ لَا
 تَفْعَلْ فَإِنَّ هَذَا شَيْءٌ فَعَلَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ تَرَكَهُ
 يَعْنِي تَحْقِيقَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زُبَيْرٍ مَرَدِي رَأَيْدِي كَمَا رَفَعَ يَدَيْهِ فِي صَلَاةِ الْبَدَأِ وَوَقْتِ رَفْعِ
 إِزَانِ بَعْدَ سَمْعِ كَرَدْنِ وَرِزَانِ وَكُنْتُمْ كَمَا هِيَ أَيْنَةُ بَعْضِ يَدَيْهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَرَدْنِ
 بَعْدَ تَرَكِ وَأَوَّلِي رَأْسِهِ - وَدَلِيلٌ وَوَمِمَّنْ رِنَسْخِ أَيْ رَوَايَاتِ أَيْمَانِ طِهَاوِيٍّ سَمِعْتُ كَمَا بَعْدَ صَمِيحِ مِي
 حَدَّثَنَا أَبُو مَأْوَدٍ قَالَ قَالَ أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرٍ بْنُ عِيَّاشِ بْنِ حُصَيْنِ
 عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ قَالٍ صَلَّيْتُ خَلْفَ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَرْفَعُ يَدَيْهِ إِذَا كَبَّرَ فِي التَّلْبِيحِ
 الْأُولَى مِنَ الصَّلَاةِ يَعْنِي مَجَابِدِ كُنْتُمْ رَفَعَهُ كَمَا رَفَعَهُ ابْنُ عُمَرَ بَعْدَ تَرَكِ
 رَفْعِ يَدَيْهِ رَأْسِهِ فِي صَلَاةِ الْبَدَأِ وَوَقْتِ رَفْعِ يَدَيْهِ فِي صَلَاةِ الْبَدَأِ وَوَقْتِ رَفْعِ يَدَيْهِ
 رَفْعِ يَدَيْهِ فِي صَلَاةِ الْبَدَأِ وَوَقْتِ رَفْعِ يَدَيْهِ فِي صَلَاةِ الْبَدَأِ وَوَقْتِ رَفْعِ يَدَيْهِ
 تَرَكِ يَدَيْهِ فِي صَلَاةِ الْبَدَأِ وَوَقْتِ رَفْعِ يَدَيْهِ فِي صَلَاةِ الْبَدَأِ وَوَقْتِ رَفْعِ يَدَيْهِ
 عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ إِذَا كَبَّرَ
 وَكُلَّمَا رَفَعَهُ مَرَّ إِلَى الْإِفْتِيحِ الصَّلَاةِ وَتَرَكَهُ مَا سَوَى ذَلِكَ وَعَنِ ابْنِ زُبَيْرٍ
 أَنَّ رَأْيَ رَجُلَيْنِ يَرْفَعُ يَدَيْهِ مِنَ الرُّكُوعِ فَقَالَ مَا هُوَ هَذَا شَيْءٌ فَعَلَهُ

جواب ابن الجعدی

دلیل اول بر نسخ

جواب دوم بر نسخ

جواب سوم بر نسخ

رسول الله ﷺ - یعنی روایت است از ابن عباس رضی فرمود که بود آنحضرت علیه
السلام رفع یدین کردند بی هر بار که رکوع کردند و هر بار که برخاستند از رکوع دست بر جوی فرمودند
بطرف شروع نماز و او را ای آنرا ترک فرمودند و روایت است از ابن زبیر چنانچه گذشت انتمی -
و چون که ابن جوزی درین دو حدیث کلام کرده جواب آنرا نیز در بنایه نوشتند است که -
قُلْتُ قَوْلُهُ لَا يَعْزَفَانِ أَصْلًا لَا يَسْتَلْزِمُ عَدَمَ مَعْرِفَةِ أَصْحَابِنَا هَذَا وَدَعَايِ
التَّائِبِي لَيْسَتْ بِحُجَّةٍ عَلَى الْمُنْتَبِتِ وَأَصْحَابِنَا أَيْضًا ثِقَاتٌ لَا يَرَوْنَ إِلَّا حُجَّتَاجَ بِنَانَا
لَمْ يَثْبُتْ عِنْدَهُمْ صِحَّةُهَا لِأَنَّ هَذَا أَمْرٌ لِلدِّينِ فَالْمُسْلِمُ لَا يَسْتَهْزِئُ بِمَنْ فِيهِ إِلَى الْخِيَرِ
مَا قَالَ وَتَرْجِيحُهُ ذَلِكَ هَذَا تَعْنِي مِثْلُ مَا قَوْلُ ابْنِ جَوْزِي أَنَّ ابْنَ جَوْزِي كَرِهَ ابْنَ جَوْزِي
شَاخِطَهُ نِظِيرًا وَمُسْتَلْزِمًا ابْنِ نَيْسَبِكٍ مَا نَزَّ مِنْ شَأْنِهِ - وَحَالُ أَنْكَ دَعَايِ
نَعْمِي كُنْتَهُ بِرَأْسَاتٍ كَسْنَدُهُ حُجَّتُ نَيْسَبِكٍ نِظِيرًا نِظِيرًا نِظِيرًا نِظِيرًا نِظِيرًا نِظِيرًا نِظِيرًا نِظِيرًا
ايشان ثابت نگردد چرا که هر آینه این کار درین دست پس مسلمان درین استهزا نمیکند و تا باید میکند حدیث
عدم رفع یدین را در وقت رکوع و وقت قومده حدیثیکه امام طحاوی از مجاهد روایت کرده
قَالَ صَلَّيْتُ خَلْفَ ابْنِ عُمَرَ فَأَمْرِي كُنْتُ أَرَفُّ فَرُيْدِيَهُ الْكَلْفِي الشَّكْبِيرِي الْأَكْلِي مِنَ الصَّلَاةِ
وگفت امام طحاوی که پس این آن ابن عمر است که وی رضی هر آینه رسول الله ﷺ را رفع یدین کنان
دید پستری بعد از وفات آنحضرت علیه السلام رفع یدین را ترک داد پس نیست این ترک وی مگر از جهت
که البته نزدیک وی منسوخ بودن این فعل ثابت شده باشد - و حال آنکه اسناد روایت امام
طحاوی صحیح است - و نیز این حدیث را ابن ابی شیبہ در مصنف خود از مجاهد روایت کرد بنام الفاطمی آر
حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ عَنْ حُسَيْنِ بْنِ عَجَّادٍ قَالَ مَا رَأَيْتُ ابْنَ عُمَرَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ
إِلَّا فِي تَأْوِيلِ مَا يَفْتَنُهُ - یعنی گفت مجاهد دیدم ابن عمر را که رفع یدین کردند مگر در وقت شروع
از انتمی کلام صاحب بنایه پس در مقابلہ تحقیق چنین محققان و شناسندگان حدیث طعن نمودند
این زمان بجه مانده چه نسبت خاک را با عالم پاک - با وجودیکه احادیث صحیح و فرمود دیگر نیز آنجا
موقوفه و آثار صحابه رضی بر نسخ رفع یدین در وقت رکوع و قومده بسیارند اما الاحادیث
پس بعضی از ان آنکه که در ابتدای باب گذشتند و بعضی از ان آنکه ابو بکر بن ابی شیبہ است و امام بخاری

جواب از انکار ابن جوزی

ذکر احادیث و آثار صحابه رضی

و سلم در صفت خودی از ائمه ائمه بن سعید بن اوعین عن المسیب بن رافع عن تميم بن
 طرفة عن جابر بن سمرة قال خرج علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم ونحن نافعو ايدينا
 في الصلوة فقال ما بال رافع ايدي في الصلوة كأنها اذئاب خيل ثميس استكنوا في الصلوة
 و نیز روایت کرد این حدیث را ابوداؤد و نسائی در سنن خویش - یعنی فرمود جابر بن سمرة که بیرون برآمدند از حضرت
 علیه السلام و حال آنکه ما رفع یدین میکردیم در نماز پس آنحضرت علیه السلام فرمود چیست حال کسانی که
 بر میآیند دستهای خویش را در نماز گویا که دستهای ایشان دُمهای اسبان گشاده اند کون نماید در نماز
 پس عتاب شدید آنحضرت علیه السلام در باره رفع یدین کنندگان در نماز و اوست بر نسخ رفع یدین در نماز چه از حضرت
 علیه السلام بر نفس جابر گاهی همین قدر سزایش مکن نیست چنانچه بر یکس این امر مخفی نیست - و بعضی از ان
 انه روى الدارقطني عن حلقه عن عبد الله بن قيس قال سألت مع النبي صلى الله عليه وسلم و مع أبي بكر
 ثم لم يرفعوا ايديهم الا عند التكبير الاول في افتتاح الصلوة - یعنی گفت عبدالله بن مسعود رفع که نماز اگر مردم
 با آنحضرت علیه السلام با ابی بکر و عمر پس بر میآشتندی دستهای خویش را مگر در وقت تکبیر اول و شروع نماز
 انتی - و مثل این مورد بباب از این ابی شیبه نیز گذشته - و بعضی از ان آنکه مسلم در صحیح خود از اخرج از ان
 حدثنا ابو بكر بن ابي شيبة وابو كريب قال اخبرنا ابو معاوية عن الاعمش عن المسيب بن رافع عن
 تميم بن طرفة عن جابر بن سمرة قال خرج علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال ما بال رافع
 رافع ايديكم كأنها اذئاب خيل ثميس استكنوا في الصلوة قال ثم خرج علينا فرأينا حلقا
 فقال ما بال رافع ايديكم قال ثم خرج علينا فقال الا تصفون كما تصف الملايكة عند
 ربنا فقالنا يا رسول الله و كيف تصف الملايكة عند ربها قال يقولون الصفوف الاول و تراصون
 في الصف - یعنی تميم بن طرفة از جابر بن سمرة روایت میکند که جابر بن سمرة گفت که بیرون برآمدند از آنحضرت
 علیه السلام و نحن نافعو ايدينا في الصلوة - یعنی در حالی که ما رفع یدین میکردیم در نماز
 پس فرمودند چیست مرا که می بینم شما را رفع یدین کنندگان گویا که دستهای شما مثل دُمهای اسبان
 گشاده است (یعنی که می جنبانند دُمها را) سکون و آرام گیرید در نماز یعنی رفع یدین و دستها
 کنید - جابر بن سمرة گفت پس ترا از آنحضرت علیه السلام بر ما بیرون شدی پس دید ما را که حلقه
 حلقه ایستند یعنی جماعت جماعتی و هر تخمف الزای الجماعت الواحد غیر - معناه الثمن عن الفقهاء و الامراء الاجامه و الکما

بلان اما در کتب تراجم از رفع یدین

تجدید آنحضرت علیه السلام در رفع یدین که سبب آنکه نماز بیرون میکنند

جدا جدا نشسته ایم پس فرمود صحبت مرا که می بینم شمارا متفرق جابر رفع گفت پستری باز آنحضرت علیه
 الصلوة والسلام بر بیرون برآمد پس فرمود که آیا صفت نمیکنید مانند صفت ملائک نزدیک پروردگار
 پس پرسیدیم که چگونه صفت میکنند فرشتگان نزدیک رب خویش فرمودند که تمام میکنند ایشان
 صفهای اول را متصل و تکراری ایستند در صفت اتقی - پس درین حدیث برای رفع یدین گفتگان
 از آنحضرت علیه السلام عتابی سخت وارد گشته است پس هر چند که پیشتر ازین رفع یدین در ثانی از آنحضرت
 علیه السلام ثبوت رسیده مگر بدین حدیث مسلم و ابوداؤد و نسائی و ابوبکر بن ابی شیبہ نسخ گشت
 چنانچه ظاهر است - و وجه ترجیح فعل مؤخر در بحث تا این گذشته است یاد کن - و از آن عقاید ابواب
 محدثین تمیم الفاظ مخصوص نمیکرد و چنانچه ظاهر است قائل - و آنچه در مسلم و حدیث بروایت عبید
 روایت گشت کال - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ عَنْ مُسْعَبِ بْنِ قَالِ
 حَدَّثَنِي عَبِيدُ اللَّهِ بْنُ الْقَيْطَبَةِ عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ كُنَّا إِذَا صَلَّيْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْنَا السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَالسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَكُنَّا
 بِيَدَيْهِ إِلَى الْجَانِبَيْنِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْكُمْ تَوَمُّونَ بِيَدَيْكُمْ كَمَا تَكُونُ
 إِذَا نَابَ خَيْلٌ شَمْسٍ إِنَّمَا يَكْفِي أَحَدَكُمْ أَنْ يَدَّعِيَهُ عَلَى فَخَذَاهُ وَتَوَسَّلُوا عَلَى أَخِيهِ
 مِنْ حُلِيِّ يَمِينِهِ وَشِمَالِهِ - یعنی گفت جابر رفع که میبودیم وقتی که نماز میخواندیم با آنحضرت علیه السلام
 میگفتم السلام عليكم ورحمة الله والسلام عليكم ورحمة الله با اشارت کردن بدست خود
 بر دوش پس فرمود آنحضرت علیه السلام که چرا اشاره میکنید بدستهای خویش گویا که آنها درهما
 اسپان سرکش اند جز این نیست که کفایت میکند هر یک را از شما نهادن دست بر این خود یعنی در وقت
 تشدید پستری سلام کند بر برادر خود آنکه بر راست و چپ وی است اتقی - **وَالضَّابُّ سَنَدٌ بَدِيعٌ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ**
عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكُنَّا إِذَا صَلَّيْنَا قُلْنَا بِيَدَيْنَا السَّلَامُ
عَلَيْكُمْ وَالسَّلَامُ عَلَيْكُمْ فَتَنَظَّرَ إِلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَا شَأْنُكُمْ تَكْرُرُونَ بِيَدَيْكُمْ
كَأَنَّهَا إِذَا نَابَ خَيْلٌ شَمْسٍ إِذَا سَلَّمَ أَحَدٌكُمْ فَلْيَلْتَمِسْهُ إِلَى صَاحِبِهِ وَكَأَنَّ يَوْمَئِذٍ يُبَدِّلُ اللَّهُ
 مثل ما قبل است - پس این بود حدیث از حدیث سابق که بروایت تمیم بن مرثد فرمودی گشته غیر مخالف اند
 و در حواشی جدا گانه وارد اند بجز وجود پس هر یک بزرگی ممکن و متصور نیست - **وَجِهٌ أَوْلَى** اینکه امر

رفع یدین در حدیث مسلم و ابوداؤد و نسائی و ابوبکر بن ابی شیبہ نسخ گشت
 چنانچه ظاهر است - و وجه ترجیح فعل مؤخر در بحث تا این گذشته است یاد کن - و از آن عقاید ابواب
 محدثین تمیم الفاظ مخصوص نمیکرد و چنانچه ظاهر است قائل - و آنچه در مسلم و حدیث بروایت عبید
 روایت گشت کال - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ عَنْ مُسْعَبِ بْنِ قَالِ
 حَدَّثَنِي عَبِيدُ اللَّهِ بْنُ الْقَيْطَبَةِ عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ كُنَّا إِذَا صَلَّيْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْنَا السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَالسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَكُنَّا
 بِيَدَيْهِ إِلَى الْجَانِبَيْنِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْكُمْ تَوَمُّونَ بِيَدَيْكُمْ كَمَا تَكُونُ
 إِذَا نَابَ خَيْلٌ شَمْسٍ إِنَّمَا يَكْفِي أَحَدَكُمْ أَنْ يَدَّعِيَهُ عَلَى فَخَذَاهُ وَتَوَسَّلُوا عَلَى أَخِيهِ
 مِنْ حُلِيِّ يَمِينِهِ وَشِمَالِهِ - یعنی گفت جابر رفع که میبودیم وقتی که نماز میخواندیم با آنحضرت علیه السلام
 میگفتم السلام عليكم ورحمة الله والسلام عليكم ورحمة الله با اشارت کردن بدست خود
 بر دوش پس فرمود آنحضرت علیه السلام که چرا اشاره میکنید بدستهای خویش گویا که آنها درهما
 اسپان سرکش اند جز این نیست که کفایت میکند هر یک را از شما نهادن دست بر این خود یعنی در وقت
 تشدید پستری سلام کند بر برادر خود آنکه بر راست و چپ وی است اتقی - **وَالضَّابُّ سَنَدٌ بَدِيعٌ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ**
عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكُنَّا إِذَا صَلَّيْنَا قُلْنَا بِيَدَيْنَا السَّلَامُ
عَلَيْكُمْ وَالسَّلَامُ عَلَيْكُمْ فَتَنَظَّرَ إِلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَا شَأْنُكُمْ تَكْرُرُونَ بِيَدَيْكُمْ
 مثل ما قبل است - پس این بود حدیث از حدیث سابق که بروایت تمیم بن مرثد فرمودی گشته غیر مخالف اند
 و در حواشی جدا گانه وارد اند بجز وجود پس هر یک بزرگی ممکن و متصور نیست - **وَجِهٌ أَوْلَى** اینکه امر

سکون در نماز - و اتمام صفوف و تراص یعنی اتصال با یکدیگر در روایت تیمم است نه در روایت عبید اللہ
 وجه دوم اینکه حدیث تیمم صریح دلالت میکند بر اینکه آنحضرت علیه السلام در نماز یکبار در آن رفع یدین میکرد
 نبود بلکه از خانه بیرون برآمده بود چنانچه از لفظ *خَرَجَ عَلَيْنَا* بخوبی روشن است و حدیث عبید اللہ صریح
 است بر اینکه آنحضرت علیه السلام شامل آن نماز با ایشان بود چنانچه از لفظ *كَمَا إِذَا أَصَلْنَا وَصَلَّيْتُ*
 مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ظَاهِرٌ - وجه سوم اینکه حدیث تیمم دلالت میکند بر رفع یدین چنانچه فرمود علی السلام
مَا لِي أَرَاكُمْ أَفْعَىٰ أَيْدِيَكُمْ وَحَدِيثَ عَبِيدِ اللَّهِ دَالٌّ عَلَىٰ بَرَاءَةِ جَانِبِ النَّوَاحِلِ - وَأَشَارَ بِمِثْلِهِ - وَمَا
شَأْنُكُمْ تَشِيرُونَ - وَكَأَيُّكُمْ بِبَيْدٍ صَافٍ هُوَ يَدِ اسْت - وَجِهٌ چهارم اینکه حدیث تیمم دال است بر اینکه
 رفع یدین منظوف و اندون نماز بود چنانچه فرمود *اسْتَكْوَىٰ فِي الصَّلَاةِ وَحَدِيثَ عَبِيدِ اللَّهِ دَالٌّ عَلَىٰ بَرَاءَةِ جَانِبِ النَّوَاحِلِ*
 اشاره منظوف نماز بود چنانچه از لفظ *كَمَا إِذَا اسْتَكْوَىٰ قُلْنَا بِأَيْدِينَا* ظاهراً است بلکه در آخر و اتمام نماز -
 وجه پنجم اینکه دلالت حدیث تیمم برین است که سکون مأمور نیز منظوف است چنانچه از لفظ *فِي الصَّلَاةِ ظَاهِرٌ دَالٌّ*
 حدیث عبید اللہ برین است که این اشاره در عین وقت سلام و اذان بود چنانچه از *لَوْ سَلِمُوا عَلَىٰ آخِيهِ - وَإِذَا سَلَّمَ*
أَحَدُكُمْ فَلْيَكْتَفِ ظَاهِرٌ و سلام منظوف نماز نیست پس این اشاره نیز منظوف نماز نیست پس منع ازان نیز
 منظوف نماز نیست پس ازین وجوه خسته ظاهر گشت که حدیث استکون در یک محل است و نیز حدیث عبید اللہ
 در محل دیگر - هرگاه که ترا واضح گشت که حدیث تیمم در محل و موقع اتمام حدیث عبید اللہ غیر است پس تنویر تعالی
 سیکونیم که چنانکه اشاره دست در وقت سلام حدیث عبید اللہ بالاتفاق منسوخ گشت همچنان از حدیث تیمم
 بر آن رفع یدین که منظوف نماز است یعنی اندون نماز در حالت رکوع باشد یا در حالت سجود هر جا که باشد منسوخ
 گشت چنانچه در این ماجه مروی است *أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ عِنْدَ كُلِّ*
كَلِمَةٍ - عِلَاوَهُ اینکه اصل در نماز و قار و سکون است لقوله تعالی *قَوْمٌ قَانِتِينَ أَمْرًا شَعِينًا*
 یعنی ایستید برای خدا خشوع کنندگان و سکون و نازندگان - و لقوله علیه السلام *اسْتَكْوَىٰ إِذَا صَلَّى*
 پس ازین وجوه ترجیح است مراد حدیث عدم رفع یدین را - و بفرض تسلیم اگر در احادیث جانبین ساوت
 مسلم گردد بسبب تعارض تساقط گردد پس برای استدلال بر جانبین دلیل تمام در صورت با انصاف و بطرف
 اصل نماز جمع نمودیم و آن بالاجماع و اتفاق سکون است چنانچه ابن الهمام در رفع القدری گفت *بَلْ هُوَ مِنْ خَطْبِ*
الْمُسْكُونِ الَّذِي هُوَ طَرِيقٌ مَّا جَمَعْتَهُ عَلَيْهِ یعنی عدم رفع یدین از جنس آن سکون است که در نماز جمع و استیانتی

کلمه

شأنه انما جانین بر فرض تسلیم

داین مامر نظام است چرا که در باب رفع یدین کما فی حدیث نیامدی گا بهی رفع یدین در نماز کرده نمی شد چنانچه در
 نماز مثلاً برای نهادن دست بر سر حدیثی نیامده گا بهی دست بر سر نهادن در نماز درست نیست همچنین بعد از
 تساقط احادیث رفع یدین بطرف اصل نماز رجوع نمودیم که آن سکون در نماز است چنانچه دلالت میکند بر حدیث
 دیگر عن عبد الله بن عباس قال قال النبي صلى الله عليه وسلم لا ترفعوا أيديكم في شيء إلا في
 سبع مواطن في افتتاح الصلوة وفي العيدين وعند استلام الحجر وعلى الصفا والمروة
 وعند عرفات وعند جمع وعند رمي الجمار رواه الألباني - یعنی بلند کرده نشود دستها در چیز
 کرده هفت مقام اول در تکبیر تحریمه - دوم در تکبیرهای نماز عیدین - سوم وقت بوسیدن حجر استو - چهارم
 بر صفا و مروه - پنجم در عرفات ششم و هفتم در وقت انداختن سنگ زبانه بر شیطان در منا انقی -
 و نیز روایت این حدیث صاحب هدایه کرده مگر باختلاف الفاظ پس اگر رفع یدین در نماز مسنون بودی درین حدیث
 مشهور و معروف از آنحضرت علیه السلام مذکور گشتی فلا تیس قلیس - و نیز در کفایه شرح هدایه در باره ترجیح
 حدیث عدم رفع یدین نوشته که - و كانت لغات عارضت روايتنا فله عليه السلام وجب المصير
 الى قوله عليه السلام وهو الحديث المشهور - لا يرفع الايدي الا في سبع مواطن
 عند افتتاح الصلوة - وقت العيدين - وعند استلام الحجر - وعند
 الصفا والمروة - وعند التوقفين - وعند الجمرتين اي الاولى والوسطى والذاتى يؤتى من
 الرقيم معمول على الابتداء كما نقل عن الربيع انقى - مراد از توقفین عرفات و مزدلفه است یعنی وقتی
 که متعارض گشت هر دو روایت فعل آنحضرت علیه السلام واجب است رجوع بطرف قول آنحضرت علیه السلام
 که آن حدیث مشهور است لا يرفع الايدي الا في سبع مواطن معمول است بر ابتدای فعل آنحضرت علیه السلام
 که لا اعتبار با نحو آنکه چنانچه مامر بخاری روایت کرده قال الحميدي في قوله اذا اصل جالساً فصلت يديه
 هو في موضع القيد ثم صل بعد ذلك قال النبي صلى الله عليه وسلم جالساً والناس خلفه قياماً يرفعون
 بالقبول ولما يؤخذ بالآخر فالآخر من فعل النبي صلى الله عليه وسلم - یعنی حمیدی رحمه الله گفت که هر وقت
 رسول الله علیه السلام وقتیکه ایستاده نماز میخواند پیش از آنکه ایستاده نماز خواند این قول در مرض اول بود پس
 آنحضرت علیه السلام ایستاده نماز خواند مردم در پیش آنحضرت علیه السلام ایستاده بودند ایشانرا امر نشستن
 اعلام باری در وقت صلوات بر محمد و آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم در روز دهم از اهل بیت علیهم السلام

و جز این نیست گرفته میشود از افعال سفل آخر آنحضرت علیه السلام اتنی سو اگر که امر بنحیب گوید که
 بعد مرفوع بین بجز امام ابوحنیفه کسی دیگر جعل نیست ازین باعث فرقه تا آن را نیکند جوالبش اینک در صدر
 باب از ترمذی نقل کرده شد که این را بسیاری از صحابه و تابعین گرفته و این است قول سفیان ثوری اهل
 کوفه و کوفه قبه اسلام است چنانچه گذشت و عینی در شرح بخاری آورده که این است مذهب امام
 ابوحنیفه و اصحاب وی و سفیان ثوری و ابراهیم نخعی و ابن ابی لیلی و علقمه و اسود و عامر شعبی ابو اسحاق
 سبعی و خثیمه و غیره و وکیع و حاصم بن کلیب مشهور مذهب امام مالک و اصحاب وی تمام گشت کلام
 عینی و چونکه درین دیار بموجب احادیث مذکوره نمایند بدین متروک است بلکه منکب آنرا حرم
 می سازند و حال آنکه شاه ولی الله محدث دهلوی در حجت الله الباقی صوفیه... هم نوشته که لا ینبغی
 لِلْإِنْسَانِ أَنْ يُثِيرَ عَلَى نَفْسِهِ فِتْنَةً عَوَامِ بَلَدٍ وَ هُوَ قَوْلُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَوْ كَانَتْ
 جِدَاتُكُمْ تَوَالِيكُمْ بِالْكَفْرِ لَنَقَضْتُ الْكُعْبَةَ يَعْنِي لَأَنْتُقُ نَيْبَتَ مَرَأْسَانِ رَاكِعٍ لَسَنَدُكَ بِرَجَانِ خَوْفِ
 فِتْنَةِ عَوَامِ شَهْرٍ خَوْفِ جَمَاعِي أَنَّهُ فِتْنَةٌ سَمِ أَوْ طَانِ بِرَخْوٍ لَسَنَدُكَ بِرَجَانِ مَضْمُونِ بَعِيذَةِ قَوْلِ آن حَضْرَتِ
 عَلَيْهِ السَّلَامُ هِيَ مَرَعَايَشُهُ رَاكِعٌ لَسَنَدُكَ بِرَجَانِ مَرَاخِيفِ انْقِرَابِ الْعَهْدِ بُوْدُنِ قَوْمٍ تَوْبَاكَ كَفْرِيٍّ لَعْنَةُ قَوْمٍ تَوْبَا
 نُوْسَلِمُ نَبُوْدِي بِرَجَانِ شَكْسِي فَانْ كَعْبَةُ رَابِعِيٍّ جَوْنُكَ دَرِ اْتَاوِي فَانْ كَعْبَةُ كَزِدْسْتِ كَفَارِ قَرِيْبِيٍّ هِيَ فَرْقِ
 وَاقِعِ اسْتِ اَنْبَايِ صَلَّى اَبْرَاهِيْمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ هِيَ اَيْ عَايِشَةُ رَضَايِ مِنْ اَنْكَ اَنْ رَا شَكْسَةَ جِنَاكَ لَوْ
 بِرَانِ طَرِيْقِ اَبَاوِ سَاوْمِ كُرْمِي تَرْسَمِ اَزْ صَحَابِ خَوْفِ اَسْلَامِ اَيْشَانِ نُوْبَتِ كَشَكْسَتِنِ فَانْ كَعْبَةُ رَابِعِيٍّ اَيْ
 نَاوَارِ اَوْ شَوَارِ اَنْتُمْ سُبْحَانَ اللَّهِ مَقَامِ هَبْرَتِ هِيَ اَيْ بَرَاوَرَانِ اَسْلَامِ كِهْ پَنِيْرُ خَدِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 دَلِ شَكْسِي صَحَابَةُ خَوْفِي خَوْسْتِ وَ بَاوُجُوْدِ كِي هَمَّ صَحَابَةُ جَانِ ثَابِرِ اِنْ سَعِيْدِ اَبْرَارِ بُوْدُنِ كُرْمَتَا هَمَّ اَنْحَضْرَتِ
 عَلَيْهِ السَّلَامُ اَزْ هَبْرَتِ قَرِيْبِ اَعْمَدِ بُوْدُنِ اَسْلَامِ اَيْشَانِ اَزْ اَيْشَانِ خَوْفِ نَبُوْدِ وَ كَزِدْسْتِ فَانْ كَعْبَةُ رَابِعِيٍّ
 كَفْرِيٍّ وَ نِيْرُ حَقِّ تَعَالِي سِيْفَرِيْدَةُ الْفِتْنَةُ اَشْدُّ مِنَ الْهَلِكِ وَ نِيْرُ مِيْرِيْدَةُ فَانْ كَعْبَةُ الْفِتْنَةُ اَشْدُّ مِنَ الْهَلِكِ وَ نِيْرُ مِيْرِيْدَةُ فَانْ كَعْبَةُ
 اَدْعَايِ عَمَلِ بِالْحَدِيْثِ سِرَاسِرِ اَتْمَلِ اَنْحَضْرَتِ عَلَيْهِ السَّلَامُ اَلْكَاشِيَةُ خَوْفِ وَ خَطْرِ وَ سَاوْمِ اَسْتَدْفِتْنَةُ وَ فِئَاوِ
 شَدِيْدِ اَيَا زُوْدِيْكَ ثَمَّ اَيْنِ اَحَادِيْثِ وَ اَثَارِ كِهْ دَرِ كَتَبِ حَدِيْثِ مَنْدَرِجِ اَمَّا اَزْ اَيَّ اَعْتَبَارِ سَاوْمِ وَ غَلَطَانِ وَ اَيَّ اَنْ
 كَتَبِ كَتَبِ دِيْنِ نِيْنِدِ اَيَّ اَنْ اَعْلَامِ وَ مَجْتَهِدِيْنِ كَا زِمَانَهُ اَنْ حَضْرَتِ عَلَيْهِ السَّلَامُ اَمَّا اَيْنِ زِمَانِ مَا كِهْ سَنَدِ اَيَّ اَيَّ
 وَ سَنَدِ دَرِ كَزِدْسْتِ بِرَانِ عَمَلِ نُوْدِ اَنْدِ هَمَّ هَابِلِ وَ خَلَاْفِ اَحَادِيْثِ نُوْبِ بُوْدُنِ اَفْرِيْنِ بَاوَرِيْنِ هَمَّ سَوْرَتِ

تذکره بزرگوار در نسخ رفع یدین

که چندین فضیله بسیار را خلاف سنت و چندین احادیث نوید را بیرون شریعت تصور میکنند بلیسه
 فکر هر کس بقدر است اوست + وَمَا عَلَيْنَا الْإِبْلَاحُ الْمُبِينُ سه برگ استخی کند از طریق + باشد
 اندر آنچه حضرت غریب + الحاصل و نیز ولالت میکند بر نسخ رفع یدین در نماز گذاردن عبد الله بن مسعود
 برای تعلیم قومی که نماز رسول الله صلعم را نمیدانستند چنانچه ترمذی و ابوداؤد و نسائی و طحاوی ابو بکر بن ابی شیبه
 و غیرهم روایت آن میکنند قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَصْلَ بَكْرٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 وَسَلَّمَ فَصَلَّى فَلَمَّا رَفَعَ يَدَيْهِ لِأَنَّ فِي أَوَّلِ مَرَّةٍ وَهَمَّ رَأُوْيَانِ ابْنِ مَرْثَدَةَ ثَقَفَهُ إِذْ وَرَّعًا بَرَّهَتْ كَمَا وَرَّعَتْ
 نماز خوانانیدن عبد الله بن مسعود و تعلیم نمودن وی در قوم نادیدگان و غیره اقصان از نماز
 آن حضرت علیه السلام لا بدی است از آنکه آن نماز وی رضی بر جمع فرائض و واجبات و سنن و مستحبات
 مشتمل بود که عرض اهل از تعلیم تحصیل علم است ایشان را برین اشیا پس : قتیکه عبد الله در
 صورت مذکور رفع یدین نکرد و بالتصریح معلوم گشت که فعلش منسوخ است بلکه مزید بر آن فرمود
 وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَرْفَعُ يَدَيْهِ إِلاَّ عِنْدَ افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ ثُمَّ لَا يَعُودُ
 بَشْيٍ مِنْ ذَلِكَ چنانچه از روایت ابو بکر بن ابی شیبه و ابویفنه و ابوالفضل در صحاب بگذاشت و نیز از
 مسلم گذشت عن عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ إِلاَّ أُخْبِرُكُمْ بِصَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ فَقَامَ وَرَفَعَ يَدَيْهِ
 أَوَّلَ مَرَّةٍ ثُمَّ كَرِهَ بَعْدَ ذَلِكَ وَنَزَلَ فِي ذَلِكَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَعَ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ
 فَلَمَّا رَفَعُوا أَيْدِيَهُمْ إِلاَّ عِنْدَ افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ وَرَأَى الْبَيْهَقِيُّ وَأَبُو بَكْرٍ ابْنِ شَيْبَةَ قَالُوا
 چنانچه در صدر باب گذشت و این روایت صحیح الا سانی است پس صاف ظاهر گشت که رفع یدین در نماز
 سنت است و نه مستحب بلکه منسوخ است فعل آن اکنون آثار صحابه در باب نسخ رفع یدین باید
 شنید روایت کرد طحاوی و بیهقی و ابو بکر بن ابی شیبه از حسن بن عیاش بسند صحیح عن الحسن بن الحسن
 قَالَ رَأَيْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَفَعَ يَدَيْهِ فِي أَوَّلِ تَكْبِيرَةٍ ثُمَّ لَا يَعُودُ چنانچه شیخ ابن الهمام و طحاوی
 کاری آورده یعنی گفت اسود را که دیدم حضرت عمر را که برداشتی هر دو دست خود را در کبیر اول بستر
 در همه نماز عاده آن نکردی امی و نیز روایت است از عاصم بن کعب که وی از پدر خود کعب روایت
 میکند أَنَّ عَلِيًّا كَانَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ إِذَا افْتَتَحَ الصَّلَاةَ ثُمَّ لَا يَعُودُ وَرَأَى الْإِمَامَ مُحَمَّدَ
 و ابو بکر بن ابی شیبه و الطحاوی بالسند الصحیح یعنی حضرت علی را در آن کبیر تحریر در کل نماز

تذکره بزرگوار در نسخ رفع یدین

رفع یدین نمیکرد و گفت طحاوی که جائز نیست اینکه خلاف کند حضرت علی کرم الله وجهه از آن حضرت
 علیه السلام که سبب علم بر نسخ آن در وقت چنانکه علامه عینی در شرح هدایه آورده و زیلعی در شرح
 که گفته قال ابن مسعود صَلَّيْتُ خَلْفَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبَى بَكَرٍ وَعُمَرُ وَحَتَّىٰ كُنَّا فَلَوْ يَدُوكُمْ فَعَمُوا أَيْدِيَكُمْ
 إِلَّا عِنْدَ افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ الْأَتَمِّ وَنِزْرٍ رَوَيْتُ كَرْدَ ابْنِ أَبِي حَتْمَةَ زَعَمُوا وَأَوَّازُ ابْنِ أَبِي حَتْمَةَ وَأَوَّازُ ابْنِ أَبِي حَتْمَةَ
 أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ كَانَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي أَوَّلِ تَلْبِيئَةٍ بِشَعْمٍ لَا يَمُودُ إِلَى شَيْءٍ مِّنْ
 ذَلِكَ وَيَأْتِرُ ذَلِكَ عَنِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَمَّا حَدِيثُ بَعَاثِ صَحْتِ رَسِيدٍ
 يَعْنِي عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ فِي تَكْبِيرِ تَحْسِيرِ رَفْعِ يَدَيْنِ كَرْدِي لِبَسْرَةِ عَادَةِ أَشْ وَرَجَزِي إِذَا نَزَّ نَمِيكَو
 وَنَقَلَ ابْنُ رَازَانَ حَضْرَتِ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَبْرُؤَانَهُ وَعَنْ ابْنِ أَبِي حَتْمَةَ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ كَانَ يَرْفَعُ
 يَدَيْهِ فِي شَيْءٍ مِّنَ الصَّلَاةِ إِلَّا فِي افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ وَاللَّحَاوِ بِالسَّنَدِ الْجَيِّدِ
 وَنِزْرٍ رَوَيْتُ كَرْدَ ابْنِ أَبِي حَتْمَةَ زَعَمُوا وَأَوَّازُ ابْنِ أَبِي حَتْمَةَ وَأَوَّازُ ابْنِ أَبِي حَتْمَةَ وَأَوَّازُ ابْنِ أَبِي حَتْمَةَ
 فِي أَوَّلِ تَلْبِيئَةٍ افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ وَكَرْمُوكُمْ فَفَعَمُوا فِيهَا سَوَى ذَلِكَ يَعْنِي وَبِهِمْ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ
 عَمْرٍو رَاكَ مَسُوعِي تَكْبِيرِ تَحْسِيرِ رَفْعِ يَدَيْنِ نَمِيكَو وَأَمَّا ابْنُ أَبِي حَتْمَةَ كَرْدِ رَفْعِ يَدَيْنِ
 يَدَيْنِ إِذَا رَوَى مَقُولِ كَرْدِ رَفْعِ يَدَيْنِ نَمِيكَو وَبِهِمْ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ وَبِهِمْ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ
 وَنِزْرٍ ابْنِ أَبِي حَتْمَةَ وَطَحَاوِي إِذَا رَوَى مَقُولِ كَرْدِ رَفْعِ يَدَيْنِ نَمِيكَو وَبِهِمْ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ
 وَأَوَّلِ مَا يَفْتَتِحُ الصَّلَاةَ وَأَمَّا حَدِيثُ صَحْحِ هَسْتِ چنانچه علامه عینی در شرح بخاری آورده
 وَقَالَ الزَّيْلَعِيُّ رَوَى عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ خَدَمْتُ ابْنَ عُمَرَ عَشْرَ سِنِينَ فَمَا رَأَيْتُهُ يَرْفَعُ يَدَيْهِ
 فِي شَيْءٍ مِّنَ صَلَاتِهِ إِلَّا فِي التَّلْبِيئَةِ الْأُولَى يَعْنِي ابْنُ أَبِي حَتْمَةَ مَبْرُؤَانَهُ كَرْدِ رَفْعِ يَدَيْنِ
 دَه سَالِ خَدَمْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو كَرْدِ رَفْعِ يَدَيْنِ مَرَّتَ كَرْدِ رَفْعِ يَدَيْنِ كَرْدِ رَفْعِ يَدَيْنِ
 وَرَفْعِ يَدَيْنِ مَرَّتَ كَرْدِ رَفْعِ يَدَيْنِ مَرَّتَ كَرْدِ رَفْعِ يَدَيْنِ مَرَّتَ كَرْدِ رَفْعِ يَدَيْنِ مَرَّتَ كَرْدِ رَفْعِ يَدَيْنِ
 مَا كَانَ يُرْفَعُونَ أَيْدِيَهُمْ إِلَّا فِي افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ ذَكَرَهُ فِي النَّهْيَةِ وَالْحَكَايَةِ
 يَعْنِي ابْنُ أَبِي حَتْمَةَ مَبْرُؤَانَهُ كَرْدِ رَفْعِ يَدَيْنِ مَرَّتَ كَرْدِ رَفْعِ يَدَيْنِ مَرَّتَ كَرْدِ رَفْعِ يَدَيْنِ
 هَسْتِ وَقَدْ صَحَّ عَنْ مُجَاهِدٍ أَنَّهُ قَالَ صَحَّحْتُ ابْنَ عُمَرَ عَشْرَ سِنِينَ فَلَمْ أَرَهُ يَرْفَعُ يَدَيْهِ إِلَّا
 فِي تَلْبِيئَةِ الْأَوَّلِ لَكَرَاهَةِ الْعَلَاءِ دَلِيلٌ عَلَى أَنَّ سَائِرَ مَا يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي سَائِرِ صَلَاتِهِ
 هَسْتِ وَقَدْ صَحَّ عَنْ مُجَاهِدٍ أَنَّهُ قَالَ صَحَّحْتُ ابْنَ عُمَرَ عَشْرَ سِنِينَ فَلَمْ أَرَهُ يَرْفَعُ يَدَيْهِ إِلَّا

و مجلس این عمر بود پس ندیدم اورا که رفع یدین در نماز کردی مگر در تکبیر افتتاح پس گذشتن وی
 عمل رفع یدین را دلیل است بر مسوخ گشتن آن انتهى و فی النهاية عن عبد اللہ بن الزبیر انہ
 رأى رجلاً یصلی فی المسجد الحرام و یرفع یدیه عند الركوع وعند دفع الرأس منه
 فقال لا تفعل انہ نسی قد تزکة رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بعد ما فعله انتهى یعنی
 رفع یدین در نماز چنین فعلی است که آنحضرت بعد از کردن آنرا گشته و غیر طهاری از عمر بن مروان
 قال دخلت مسجد خضر موت فاذا علقمة بن وائل یحلبت عن ابيه ان رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کان یرفع یدیه عند الركوع وبعدها فذکر ان ذلک لا یجوز
 فنضب وقال نأه هو وکعبه ابن مسعود ولا اصحابه یعنی در مسجد حضرت موت در آمد پس
 علقمة بن وائل بن حجر از پدر خود حدیث بیان میکرد که آن حضرت علیه اسلام قبل از رکوع و نیز بعد
 از رکوع رفع یدین کردند پس در این حدیث بر پیش ابراهیم نخعی کردم پس غضب بر آمد و گفت که
 رفع یدین آنحضرت علیه اسلام را وائل بن حجر دیدند و آن را عبد اللہ بن مسعود و نه یاران
 انتهى و نیز ابو حنیفه در مسند از حماد و او از ابراهیم نخعی آورده انہ قال فی وائل بن حجر
 انہ اعترانی کہ یصل مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم صلوة اذی قبلها قط هو اعم
 من عبد اللہ و اصحابه حفظ و کما یحفظوا یعنی دفع الیدین عند الركوع و این حدیث
 اصح الی انیدست یعنی هر آنکه گفت ابراهیم در حق وائل بن حجر که وی بدهیست یعنی روستایی
 می پندارم که بیشتر ازین گاهی با آن حضرت علیه اسلام نمازی بخواند پس وائل عالم تر است از
 عبد اللہ بن مسعود و یاران و سکه که او رفع یدین را در وقت رکوع از آن حضرت علیه السلام
 یاد داشت و یادداشت ایشان همان را انتهى و نیز امام محمد در بوطای خود از یعقوب بن ابراهیم
 یعنی امام ابی یوسف و او از حصین بن عبد الرحمن می آرد که وی رفع گفت دخلت انا و عمر بن قریظ
 علی ابراهیم قال عمر حدثنی علقمة بن وائل الخضری عن ابيه انہ صلی مع النبی صلی اللہ
 علیہ وسلم فراه یرفع یدیه اذا کبر و اذا رکع و اذا رفع قال ابراهیم ما ادری کله کلمة
 اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الا ذلک الیوم فحفظ هذا منه و کما یحفظ ابن مسعودی کما یحفظ
 ما سمعته من احد منهم انما کانوا یرفعون ایدیهما فی بدء الصلوة حین یکسر رکعت

یعنی من و عمرو بن مره نزد ابراهیم نخعی در آمدیم عمر گفت که حدیث بیان کرد مرا علقمه بن و اهل نخعی
از پدر خود اینکه و اهل نماز خواند بانی صلی الله علیه و سلم پس وید آن حضرت علیه السلام را که رفع یدین
میکرد در وقت تحمیر و وقت رکوع و وقت نومه ابراهیم نخعی گفت که من نمیدانم شاید که و اهل ندید آن حضرت
علیه السلام را مگر هم در آن روز پس نگاه داشت این از آن حضرت علیه السلام و یاد داشت این را
ابن مسعود و نه اصحاب زنی ثور حال آنکه شنیده ام رفع یدین را از هیچ یک از صحابه رضی الله عنهم جز آنکه
نیست که بودند صحابه که رفع یدین در وقت تحمیر کردند پس این حدیث که با ساند صحیح
مروست دلالت میکند بر اثبات اجماع صحابه بر عدم رفع یدین در نماز در زمانه ابراهیم نخعی و برین
تصریح کرده است ملا علی قاری در شرح موطا بدین عبارت **وَلَا أَحْتَابُ أَيُّ وَلَا سَأَرَ أَحْمَدُ**
النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا سَمِعْتُهُ أَيْ هَذَا الرَّقْعُ الرَّقْعُ الرَّقْعُ مِنْ أَحْمَدَ مِنْ أَصْحَابِ
النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّمَا كَانُوا أَيُّ الصَّحَابَةِ يُرْفَعُونَ أَيْدِيَهُمْ فِي بَدْءِ
الصَّلَاةِ حِينَ يُكْبِرُونَ أَيْ لِلتَّحْمِيرِ فَقَطْ وَهَذَا إِسْمُ الرَّقْعِ الْأَجْمَعِ أَنْتَهَى كَلَامُ
القاری این است از فعل صحابه رضی الله عنهم که بالتصریح دلالت میکند بر نسخ رفع یدین در نماز
چنانکه شنیدی الحال حال تابعین در باب نسخ رفع یدین باید شنید و آن اینکه روایت است
از جابر بن عبد الله و علقمه که آیا یرفعان ایدیهم اذا انتصرت لا یعودان و این
است از طلحه آن ابراهیم و خیمه که آیا یرفعان ایدیهم الا فی بَدْءِ الصَّلَاةِ و روایت است
از حصین که وی از غیره می آرد که ابراهیم گفت لا یرفع یدیک فی شیء من الصَّلَاةِ یعنی اندرون
نماز بعد از تکبیر تحمیر در چیزی رفع یدین مکن و نیز روایت است از حسن بن عیاش که وی از عبد الله
می آرد که وی فرمود آیت الشَّعْبِيُّ قَبْرُ اِبْرَاهِيمَ وَ اِبْرَاهِيمُ قَبْرُ اِبْرَاهِيمَ لَا یرْفَعُونَ ایدیهم الا حین
یفتنون الصَّلَاةَ و روایت است از وکیع و امامه که ایشان هر دو از شعبی آرد که گفت
ابو اسحاق کان اصحاب عبد الله و اصحاب علی لا یرفعون ایدیهم الا فی افتتاح الصَّلَاةِ
یعنی بودند هم طبرستان مسعود و علی بن ابراهیم رضی الله عنهما که رفع یدین میکردند مگر در شروع
نماز برای تکبیر تحمیر و روایت کرد این همه روایات را ابو بکر بن ابی شیبه که شیخ بخاری و مسلم است
در مصنف خود و در باب نسخ رفع یدین و امام طحاوی در معانی الآثار آورده حدیثی را بن ابی داؤد

بنابن مسعود و نه اصحاب زنی ثور حال آنکه شنیده ام رفع یدین را از هیچ یک از صحابه رضی الله عنهم جز آنکه نیست که بودند صحابه که رفع یدین در وقت تحمیر کردند پس این حدیث که با ساند صحیح مروست دلالت میکند بر اثبات اجماع صحابه بر عدم رفع یدین در نماز در زمانه ابراهیم نخعی و برین تصریح کرده است ملا علی قاری در شرح موطا بدین عبارت وَلَا أَحْتَابُ أَيُّ وَلَا سَأَرَ أَحْمَدُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا سَمِعْتُهُ أَيْ هَذَا الرَّقْعُ الرَّقْعُ الرَّقْعُ مِنْ أَحْمَدَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّمَا كَانُوا أَيُّ الصَّحَابَةِ يُرْفَعُونَ أَيْدِيَهُمْ فِي بَدْءِ الصَّلَاةِ حِينَ يُكْبِرُونَ أَيْ لِلتَّحْمِيرِ فَقَطْ وَهَذَا إِسْمُ الرَّقْعِ الْأَجْمَعِ أَنْتَهَى كَلَامُ الْقَارِي

این حدیث را در کتاب التمهید فی شرح سنن ابی داؤد آورده اند

قال اخبرنا احمد بن يونس قال حدثنا ابو بكر بن عبيد بن عمير قال ما رايت فيهم باقظ يفعلها رفع يديه في غير التكبيرة الا في معنى ابو بكر بن عبيد بن عمير قلت كيف نفيتم انهم رفعوا يديهم في غير التكبيرة
 يعني که رفع یدین کرده باشد ماورای تکبیر اول انتهى پس این روایت بالتصريح دلالت میکند بر ثبات اجماع تابعین مجتهدین در عدم رفع یدین پس وقتیکه از احادیث آنحضرت صلعم بالتصريح دلالت بر عدم رفع یدین در نماز ماورای تکبیر سریه ثابت گشت و همچنین از آثار صحابه و تابعین از اجماع تابعین بجهت آنچه بالتفصیل یک یک شمرده گشت لهذا قائل گشتند بزرگ رفع یدین در نماز بسیاری از علمای فحول و قائلان فروع و اصول که منجه آنها امام عظیم و امام ابو یوسف و امام محمد و امام مالک و ما سواي ایشان اند محمد
 تعالی چنانچه علامه بدر الدین عینی در عمدة القاری شرح بخاری می آرد و عند آی حلیفة و اصحابه
 لا یرفع یدیه الا فی التكبيرة الاولى و به قال ابو ابيهم النخعی و سفیان الثوری و عامر الشعبي
 و ابو اسحق الشیبی و عبد الرحمن بن ابی لیل و علقمة بن قیس و اسود بن زید و حاصم بن کلیب
 و المغيرة و خزيمة و وکیع و مالک فی رواية و هو المشهور من عند هبة و هو للمعمل عند اصحابه
 انتهى کلامه یعنی نزدیک امام عظیم و یاران وی بر ندادن نمازی دست خود را اگر در تکبیر اول و باین قائل گشته
 ابراهیم نخعی الی قوله و امام مالک در یک روایت و این است مشهور از مذہب می و همین است معمول اصحاب
 وی رضی اللہ تعالی عنہم جمعین و امام نووی در شرح مسلم گفته و هو اکثر الروایات عند
 مالک انتهى و خوارزمی در مسند خود می آرد و الدلیل علی هذا ان حدیث دفع الیدین حدیث
 دو آیه مدنیون و مالک بن انس المدنی که باخذ به و کم یعمل و آیه اعلی بر و آیه
 اهل بلد من غیره انتهى اختصارش اینکه حال حدیث عبداللہ بن عمر در باب رفع یدین اینکه راویان
 آن مدنی اند و امام مالک با وجود مدنی بودن وی عمل بران نکرد حالانکه می از اکابر محدثین مدنی است
 پس این عمل از وی و ال است بسخن رفع یدین فرید برین اینکه خود فعل عبداللہ بن عمر معارض این
 روایت است چنانچه گذشت و حال و اکل بن حجر اینکه وی ما سوا از یکبار آنحضرت علیه السلام را ندیده
 چنانچه از حدیث بود او معلوم و مفهوم میکرد و پس حدیث وی را بمقابل حدیث عبداللہ بن عمر
 اعتباری نمائند که عبداللہ بن مسعود فقیه و مجتهد و ملازم صحبت بابرکت از ابتدا تا انتها بود پس

بگویند اجماع روایت و امام در عدم رفع یدین

در سالی بعضی فقیهین بسخن رفع یدین از علمای فحول

دیگر در حدیث

حدیث و حال تکامل بقای آنست

له ای علی نسخ عمل رفع یدین فی الصلوة و ما یضی جمعی صبی بدی که این است چنانچه از این روایتین گذشت یا در کتب آنکه خدا گفته

کیفیات احکام نمازهای آنحضرت علیه السلام از اول تا آخر از نسخ و منسوخ و غیرها که وی را معلوم
 باشند دیگران کی میشود و خاصه و اول بن حجره را که یکبار مشرف بملازمت صحبت گشته ع گرفتند و
 تکلیفی زندقی + و اما حدیث مالک بن حویرث که بر رفع یدین دلالت میکند بحدیثی است از جهت نظر
 ابن عاصم و خالد بن مهرا بن قابل احتجاج و استدلال نیست و اما حدیث ابی حمیرا ساعدی اگر چه بعضی
 گفته که صحیح است مگر امام طحاوی آن را مدلل بحدیثی کرده و حال آنکه جرح مدلل مقدم است بر تصحیح
 پس اعتبارش نیز نماند و باقی مانده احادیث رفع یدین همه ضعیف اند چنانکه حال آن بود اتفاقان
 اسمای رجال مخفی نیست فانهم والله اعلم و ما علینا الا البلاغ المبین و صحت اسانید احادیث
 عدم رفع یدین بر تیره رسید که گردن و کمر طاعنان زمانه ما را هم در تهم می شکنند و مجال گفتن و صحت
 و مدد درون ایشان را نمی دهد چنانچه از منظره امام اوزاعی یا امام عظیم حمدا الله تعالی که در کلمه مخطبه
 در جنابین در باب رفع یدین با هم اتفاق افتاده بود صاف ظاهراست و تفصیلات در سند امام عظیم
 بروایت خصفلی و در رساله طاعلی قاری در جواب امام بحرین و انصاف شاه ولی الله الهوی و
 کفایه شرح هدایه و عقود الجواهر و فتح القدر و دیگر کتب می آرد و آن اینکه ردی الحارثی فی
 مسنده قال حدثنا محمد بن ابراهیم بن زیاد بن اوزاعی حدثنا سلیمان بن شاذان کوفی سمعت
 سفیان بن عیینة یقول لجمع ابو حنیفة و الاوزاعی فی دار الحکامین بکفة فقال الاوزاعی
 لانی حنیفة ما بالکم لا ترفعون ایدیکم فی الصلوة عند الرفع و عند الرفع منه فقال ابو حنیفة
 لا جلی انہ لم یصح عن رسول الله صلعم فی ذلک شیء فقال کیف لم یصح و قد حدثت بنی الرهوی
 عن سالم عن ابی ایوب عن ابن عمر عن رسول الله صلعم انه کان یرفع یدیه اذا افتتح الصلوة
 و عند الرفع و عند الرفع منقل قال لعمرو ابو حنیفة حدثنا حماد عن ابراهیم عن علقمة
 و الاسود عن عبد الله بن مسعود عن رسول الله صلعم کان لا یرفع یدیه الا عند افتتاح الصلوة
 ثم لا یعود یرفی من ذلک فقال الاوزاعی لعمرو عن الرهوی عن سالم عن ابی یوسف و تقول حدثنا

جوابات از جناب امام عظیم با اوزاعی

صاحبه اوزاعی و امام عظیم در کتاب رفع یدین

سالم و یوسف کابر الجهدین و طبقة التابعین الاما علی انما یکره قوله لم یصح الخ ای ما یوجب العمل بان لا یكون معاصی
 اربع منه وان ما اطلق لانه ادعی الی الزام المنصرم من زعم انما اوردہ البخاری فی صحیحہ لم یبلغ ابی حنیفة و اصحابه خرج من حد
 ای الامام ۲
 الاضغان و دخیل فی باب الاعتساف کتافی رساله الملا علی القاری ۱۲ منبرج

حَقًّا كَعَنْ اِبْرَاهِيْمَ عَنْ عَلْقَمَةَ وَالْاَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُوْدٍ فَقَالَ لَهُ اَبُو حَنِيفَةَ كَلَّا
 حَقًّا اَفْتَهُ مِنَ الزُّهْرِيِّ وَكَانَ اِبْرَاهِيْمُ اَفْتَهُ مِنْ سَالِمٍ وَعَلْقَمَةُ لَيْسَ بِدُوْنِ ابْنِ عُمَرَ فِي الْفِقْهِ
 وَاِنْ كَانَتْ لِبْنِ عُمَرَ صُحْبَةٌ وَهِيَ فَضْلٌ صُحْبَةٌ وَاللَّاسُوْدُ فَضْلٌ كَثِيْرٌ وَحُبُّهُ لِعَبْدِ اللهِ عَلَيْهِ فَضْلٌ كَثِيْرٌ
 فِي الْفِقْهِ وَحَقِّ الصُّحْبَةِ مِنْ صِغَرِهِ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَبُو حَنِيفَةَ فَسَكَتَ اَلْاَوْزَاعِيُّ وَتَمَّتْ
 بِعِنِّ حَارِثِيٌّ وَرَسَنَدُ خُوْدِ رُوَايَتٍ مِيْكَدُكَ حَدِيْثٌ كَرَدِمَارِ اَبْرَاهِيْمَ بْنِ اَبْرَاهِيْمَ بْنِ زِيَادِ رَاذِيٍّ وَاِيْشَانَ رَا
 حَدِيْثٌ كَرَدِيْلِيَانَ بِنِ شَاذِ كُوْنِيٍّ كَسْتَنِيْدِمُ اَزْ سَفِيَانَ بِنِ عُمِيْسِيْنَةَ كَسِيْفَرُ مُوْدُكَ حَمَجُ شَدْنَدِ اِمَامِ اَبُو حَنِيفَةَ
 وَاِمَامِ اَوْزَاعِيٍّ كَلِكِيٍّ اَزْ اَكْبَرِ مَجْتَمِعِيْنَ وَاَزْ طَبَقَةِ تَابِعِيْنَ دَرِ طَلِكِ شَامِ بُوْدُوْكَ مَكْرَمَةٌ دَرِ اَرْحَاطِيْنَ بِيْسِ
 كَفْتِ اِمَامِ اَوْزَاعِيٍّ مَرَّ اَبُو حَنِيفَةَ رَا كَهْ حَبِيْثٌ حَالِ ثَمَاكَ دَرِ نَمَازِ وَتِ رُكُوْعٍ وَبِقَوْمِهِ رَفْعِ يَدِيْنَ نِيْكَنِيْدِ اَبُو حَنِيفَةَ
 جَوَابِ دَاوُدِ اَزْ حَبِيْثِ اَكْمَكِ دَرِيْنَ بَابِ اَزْ اَنْخَضْرَتِ عَلِيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ جِيْرِيٍّ صَحِيْحٌ نَكَاثَةٌ (بِعِنِّ بَصْفَتِيٍّ كَوْبِ
 كَنْدِ عَمَلِ رَفْعِ يَدِيْنَ رَا وَاوْرَا عَارِضِ اَتُوْمِيٍّ دَرِيْنَ بَابِ اَزْ وِيٍّ نَبَا شَدُوْ اَطْلَاقِ اَبُو حَنِيفَةَ رَا بَرَايِ اِلْاِمَامِ خَمِيْمِ بُوْدُوْ
 بِيْسِ اَبُو حَنِيفَةَ نِيْكَوْنِيْدُكَ اِيْنَ تَوَلُّوْ اَبُو حَنِيفَةَ دَرِ سِتِّ نَبَا شَدُوْ دَرِ بِيْحَارِيٍّ اَحَادِيْثِ رَفْعِ يَدِيْنَ مَوْجُوْدِ اَنْدَسِرُ
 اَعْتَسَافِ وَبَعِيْدِ اَزْ اَنْصَافِ سِتِّ كَمَا قَالِ الْقَارِيُّ اَوْزَاعِيٍّ كَفْتِ چَكُوْنِ چِيْرِيٍّ صَحِيْحٌ نَكَاثَةٌ وَحَالًا نَكَاثَةٌ
 حَدِيْثٌ كَرَدِمَارِ زُهْرِيٍّ وَاوْرَا سَالِمِ بِيْرُوِيٍّ كَعَبْدِ اللهِ بِنِ عُمَرِ رَا هَسْتِ اَزْ اَنْخَضْرَتِ عَلِيْهِ الصَّلَامُ كَهْ اَرَا نَكَاثَةٌ
 اَنْخَضْرَتِ عَلِيْهِ الصَّلَامُ رَفْعِ يَدِيْنَ كَرُوْنِيٍّ دَرِ وَتِ نِيْكَوْنِيْدِ اَوَّلِ وَوَقْتِ رُكُوْعٍ وَبِقَوْمِهِ جَوَابِ اَبُو حَنِيفَةَ
 كَعَدِيْثِ كَرُوْدِمَارِ اَحَادِ وَاوْرَا اَبْرَاهِيْمَ وَاوْرَا عَطْمَةَ وَاوْرَا اِيْشَانَ هَرُوْ اَزْ عَبْدِ اللهِ بِنِ مَسْعُوْدِ رُوَايَتِ
 كَرُوْنِيْدُكَ كَفْتِ اُوْكَ هَرَا نَكَاثَةٌ اَنْخَضْرَتِ عَلِيْهِ الصَّلَامُ رَفْعِ يَدِيْنَ كَرُوْنِيْدِيٍّ مَكْرُوْدِ شُرُوْعِ نَمَازِ (بِعِنِّ بَرَايِ تَكْبِيْرِ تَحِيْمِ)
 بِيْسِرَا هَادُوْ چِيْرِيٍّ اَزْ رَفْعِ يَدِيْنَ نِيْكَوْنِيْدُ دَرِ هَمْدِ نَمَازِ بِيْسِرَا كَفْتِ اِمَامِ اَوْزَاعِيٍّ مَنِ حَدِيْثِ بِيْكَنَمُ تَرَا اَزْ زُهْرِيٍّ
 كَهْ اَسْتَاذِ مَنِ هَسْتِ رُوْمِيٍّ اَزْ سَالِمِ رُوْمِيٍّ اَزْ بِيْرُوِيٍّ كَعَبْدِ اللهِ بِنِ عُمَرِ هَسْتِ بُوْ تُوْمِيْكَوْنِيْدُكَ كَعَدِيْثِ
 كَرُوْدِمَارِ اَحَادِ وَاوْرَا اَبْرَاهِيْمَ وَاوْرَا عَطْمَةَ وَاوْرَا اِيْشَانَ اَزْ عَبْدِ اللهِ بِنِ مَسْعُوْدِ رُوَايَتِ مِيْكَنَدُ
 بِيْسِ جَوَابِ دَاوُدِ اِمَامِ عَطْمَةَ كَهْ جَاوَزِ زُهْرِيٍّ فَتِيْمَةُ تَرَبُوْطِيْنِيٍّ اَسْتَاذِ مَنِ اِنْسَا تَاوُوْرِ عِلُوْمِ دِيْنِ
 اَفْضَلِ تَرَبُوْطِيٍّ وَاَبْرَاهِيْمِ اَسْتَاذِ اَلْاَسْتَاذِ مَنِ اَزْ سَالِمِ كَهْ اَسْتَاذِ اَلْاَسْتَاذِ تِسْتِ اَفْتَهُ بُوْدُوْ عَطْمَةَ
 فَتَاهَبْتِ اَزْ عَبْدِ اللهِ بِنِ عُمَرِ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهَا كَمَنْ بُوْدُوْ اَكْرَبِ اِيْنَ عَمْرٍ صَحَابِيٍّ هَسْتِ وَمَرَّ اَبُو حَنِيفَةَ
 وَرَسُوْدِ اَفْضَلِيَّتِ بِيْرُوِيٍّ وَعَبْدِ اللهِ بِنِ مَسْعُوْدِ هَسْتِ اِيْمَنِيٍّ اَوْ رَا حَمْدُكَ هَسْتِ كَهْ اَدْرَا نِ سَتْنِيٍّ

مراد است فضیلت بسیار در رفته و در حق صحبت ائمه طه لولیت نزد یک نبی صلعم بر عبد اللہ بن عمر
 لیس خاموش ماند اوزاعی در جواب و غالب گشت بروی امام ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما
فائدہ عمده در ذکر بعضی فضائل و مناقب امام امام بناسبت قرینہ و مقام رضی عنہ الممالک العلماء
 بیت واجب آمد چونکہ آمد نام او بہ شرح کردن شکر زانعام او و پایید دانست کہ ما این صحبت
 شریف را در چهارده سلسلہ ریح میسازیم سلسلہ اول در نقابت امام الائمه کاشف الغمہ جامع
 علوم شریفہ حاوی فنون نفیضہ صاحب اوصاف لطیفہ حضرت امام ابو حنیفہ کوفی البغدادی
 رضی اللہ تعالیٰ عنہ وسلم من مضرات ایادی البوادی از جهت ارتباط با قبلہ معاشران گره
 زلف بار باز کنید همیشه خوش است بدین قصه اش در از کنید و در در مختاری آرد کالوا الففہ
 نرعة عبد الله بن مسعود و سقاہ علقمہ و حصدہ ابراهیم النخعی و داسہ حماد و طحنا
 ابو حنیفہ و حنہ ابو یوسف و خبزہ محمد فاسائر الناس یا کلون من خبزہ و قد نظم
 بعضهم و قال یعنی تخم نقره را عبد اللہ بن مسعود کاشت آب داد او را علقمہ و در و دان را بزرگم نخعی
 و خرمن کوبی نمود آن را حاد و آورد نمود آن را امام عظیم و خمیر ساخت آن را امام ابو یوسف و نان سخت آن
 امام محمد شبانی رضی اللہ تعالیٰ عنہم پس مہ بانی مردم بخورند از نان محمد و بعضی این مضمون اور نظم آورده اند
 قطعہ الففہ نرعة ابن مسعود و علقمہ
 لعمان طحنا یعقوب حاجنہ
 حماد داسہ شمر ابراهیم و داس
 محمد خبزہ و کل الناس

ولهذا عبد اللہ التستری میفرماید گوکان فی ائمة موسی و عیسیٰ مثل انی حنیفہ فی کما اھود و
 ولما تنصروا یعنی اگر در است موسی و عیسیٰ علی نبینا و علیہا الصلوٰۃ والسلام کسی غیر از اعراب
 قائم بالصدق عارف بالحق مثل امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ تعالیٰ بودی ہر گز نہ ایشان بیور و نصرت
 و لذجادہ مستقیم گمراہ نشندی و فرمود امام شافعی رحمہ اللہ ما صرحت فیہما کہ لکتاب اللہ
 الحسنی یعنی بخدا کہ من باین مرتبہ نقابت رسیدم کہ یکتا بہای محمد بن شبان رح و امام محمد بن
 با او را امام شافعی ہر نکاح کرده بود و بدان سبب امام محمد مر امام شافعی را کتابها و اسوال خود سپرد
 بود و امام شافعی یکی از شاگردان امام محمد است و حضرت سلطان المشائخ نظام الدین اولیاد بلوی
 کتاب احق القلوب تحریر فرمودہ کہ حضرت خواجہ سید العابدین زبدرہ العارظین فرید الحق و الشیخ

در ذکر مناقب امام باقر ع
 در ذکر مناقب امام ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ
 در ذکر مناقب امام محمد بن شبان رح
 در ذکر مناقب امام شافعی رحمہ اللہ
 در ذکر مناقب امام احمد رحمہ اللہ

شکر کنج رحمة الله عليه بارسنج ۱۱- ماه ذی الحجه ۱۰۵۵ هجری فرمود که هر چهار مذهب بر حق اند لیکن بالیقین باید دانست
 که مذهب امام اعظم از همه فاضلتر است از اهل بیت و می اندو امام ابو حنیفه رح افضل المتقدمین است
 و الحمد لله که در مذهب وی رحمة الله ایم و من لائق آن بیستم که نام پاک امام اعظم پر زبان آرم ولیکن مرتبه
 شاکر امام محدوح که امام محمد شیبانی است آنقدر بود هر گاه که وی کلمه سوار شده بجائی میرفت
 پس امام شافعی ۷ بار کابش پایا ده میرفت از بیجا معلوم میشود که در میان این هر دو مذهب چه قدر فرق است
 اتهمی لخصا و در حدائق الحنفیه از مفتاح السعادت می آرد که امام شافعی بعد از تحصیل علم ضروری بجهت دست
 نمودن بموش در خرید و فروخت مشغول گشت مگر امام شعبی کوفی را چونکه در وی بلفظ و بتقریب پس
 وی را بطرف تحصیل کمال علم ریسری نمود پس وی نیز کار خرید و فروخت را گذاشته در علم مشغول شد تا آنکه
 در علم کلام مشارالیه زمانه گردید روزی در دلتش آمد که اصحاب و تابعین چنین نبودند بلکه ایشان ازین چنین
 علوم مانفت کرده اند و بغیر از علم شریعت و فقه ایشان در علم دیگر خوض ننموده اند پس وی نیز بعلوم حدیث و
 فقه مشغول گشت چنانچه از چهار هزار مشرک از تابعین و کبار تبع تابعین علم فقه و حدیث را اخذ نمود و شیخ
 عبدالحق محدث دهلوی آرد رساله تحصیل الترف فی معرفه الفقه و التصوف آورده و نیز عروس العارفتین
 علی بن عثمان الجلالی المعروف به جوبیری در کشف المحجوب آورده کیحیی بن معاذ را می گفت که رسول علیه السلام
 را در خواب دیدم و گفتم یا رسول الله ترا کجا طلب نمایم فرمود عند علم ابی حنیفه و حضرت شاه ولی الله
 محدث دهلوی در رساله فیوض المحبین نوشته که آن حضرت صلعم مر معلوم گمانید که در مذهب حنفی
 چنین طریق پسندیده است که از مذاهب دیگر بآن سنت معروفه که در زمانه بخاری و اصحاب می جمع و بخت
 شده اند موافق تر است و در فتح البیین از خیرات الحسان ابن حجر می آورده که از ابو معانی فضل بن خالد
 روایت است که من آنحضرت صلعم را در خواب دیدم پس عرض نمودم که یا رسول الله نسبت بعلم ابی حنیفه شما
 چه میفرمایید ایشان فرمودند که این آن علم است که مردم را احصاج بان می افتد و از
 سد و بن عبد الرحمن بصری روایت است که وی در مکه در میان رکن و مقام بر ابراهیم قبل از فجر بخت
 پس دیدم مقام حضرت رسالت پناه صلعم را پس عرض کرد یا رسول الله چه میفرمایید در حق اینکه در کوفه لعان
 بن ثابت بود که من علم وی را اخذ کنم پس فرمودند آنحضرت علیه السلام اخذ کن علم وی را و عمل کن بر علم وی
 که وی مرد صالح است و بی خطی الا اینکه خلیفه رسول الله صلعم را در خواب دیدم عرض کرد که یا رسول الله ترا

در علم و در حدائق الحنفیه از مفتاح السعادت می آرد که امام شافعی بعد از تحصیل علم ضروری بجهت دست نمودن بموش در خرید و فروخت مشغول گشت مگر امام شعبی کوفی را چونکه در وی بلفظ و بتقریب پس وی را بطرف تحصیل کمال علم ریسری نمود پس وی نیز کار خرید و فروخت را گذاشته در علم مشغول شد تا آنکه در علم کلام مشارالیه زمانه گردید روزی در دلتش آمد که اصحاب و تابعین چنین نبودند بلکه ایشان ازین چنین علوم مانفت کرده اند و بغیر از علم شریعت و فقه ایشان در علم دیگر خوض ننموده اند پس وی نیز بعلوم حدیث و فقه مشغول گشت چنانچه از چهار هزار مشرک از تابعین و کبار تبع تابعین علم فقه و حدیث را اخذ نمود و شیخ عبدالحق محدث دهلوی آرد رساله تحصیل الترف فی معرفه الفقه و التصوف آورده و نیز عروس العارفتین علی بن عثمان الجلالی المعروف به جوبیری در کشف المحجوب آورده کیحیی بن معاذ را می گفت که رسول علیه السلام را در خواب دیدم و گفتم یا رسول الله ترا کجا طلب نمایم فرمود عند علم ابی حنیفه و حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی در رساله فیوض المحبین نوشته که آن حضرت صلعم مر معلوم گمانید که در مذهب حنفی چنین طریق پسندیده است که از مذاهب دیگر بآن سنت معروفه که در زمانه بخاری و اصحاب می جمع و بخت شده اند موافق تر است و در فتح البیین از خیرات الحسان ابن حجر می آورده که از ابو معانی فضل بن خالد روایت است که من آنحضرت صلعم را در خواب دیدم پس عرض نمودم که یا رسول الله نسبت بعلم ابی حنیفه شما چه میفرمایید ایشان فرمودند که این آن علم است که مردم را احصاج بان می افتد و از سد و بن عبد الرحمن بصری روایت است که وی در مکه در میان رکن و مقام بر ابراهیم قبل از فجر بخت پس دیدم مقام حضرت رسالت پناه صلعم را پس عرض کرد یا رسول الله چه میفرمایید در حق اینکه در کوفه لعان بن ثابت بود که من علم وی را اخذ کنم پس فرمودند آنحضرت علیه السلام اخذ کن علم وی را و عمل کن بر علم وی که وی مرد صالح است و بی خطی الا اینکه خلیفه رسول الله صلعم را در خواب دیدم عرض کرد که یا رسول الله ترا

از حال مذاهب مطلع فرمائید فرمودند که مذاهب سه اند پس وردل من آمد که مذاهب امام ابوحنیفه را بوجه تمسک
 رای خارج خواهند کرد پس شروع فرمودند آنجناب و فرمود که ابوحنیفه و شافعی و احمد پسر فرمود که مالک
 چهارم است انتهی میگویم که منکرین مذاهب اربعه را جای چون و چرا نماند و ناسیما در حقیقت علم و مذاهب
 حنفیه حنفی آری اگر این روایات را خواب و خیال تصور نمایند مگر از رویای صالحه انکار آوردن موجب
 انکار جزو نبوت گردد در حدیث شریف وارد است که روایای صالحه یک حصه نبوت است و غیر حکم از
 ذبیح الله از روایای صالحه است چنانچه در قرآن شریف موجود است و نیز در احادیث است که شیطان را
 طاقت آن نیست که مشکل بشکل محمد رسول الله صلعم شد و کسے خود را عرض نماید پس بناچار از روی انصاف
 به تسلیم حقیقت علم ابوحنیفه مضطرب گردند **بعداً** میروی راهت نه این است **۴** مراد کعبه و روایت
 بر چین است **۴** چو سوی کعبه باید شد به تعیین **۴** خطا باشد که آری رخ سوی چین **۴** و این فلکان شافعی
 در تاریخ خود و مولوی عبدالحی صاحب در مقدمه هدایه می آرد که بحسب بن معین که صاحب جرح و تعدیل و
 مروی عنہ صحاح سنه است میگوید که نزدیک من فرات فرات حمزه است و فقه فقه امام عظیم و برین یا فخر
 مردم را انتهی پیش در زمانندی که نزدیک زمانه آن حضرت علیه السلام بود و نیز در طبقه خبر القرون
 داخل چنانچه در تقرب گفته که بحسب بن معین مروی عنہ صحاح سنه در سنه دو صد و پنجاه و سه مرده و
 عمرش از هفتاد سال چند سال ترقی کرده بود و انتهی سن **۴** آمد مردم بفقہ امام عظیم بود با وجودی که وی جمعه
 زمانه امام مالک و امام شافعی و امام احمد و سفیان ثوری و او زاعی رحمهم الله تعالی همه را دیده بود و میگوید
 الْقِرَاءَةُ عِنْدِي قِرَاءَةُ حَمْزَةٍ وَالْفِقْهُ فَقْتُهِ إِلَى حَمِيقِهِ وَ عَلِيٌّ هَذَا أَدْرَكْتُ النَّاسَ قَطْعَهُ

و در ذکر مناقب امام صاحب است و این

فخر بن معین امام از خیر القرون است

مَذْهَبُ النَّعْمَانِ خَيْرُ الْمَذَاهِبِ	كَالْقَمْرِ الْوَضَّاحِ خَيْرِ الْكَوَاكِبِ
تَفَقَّهَ فِي خَيْرِ الْقُرُونِ مَعَ الثَّقَلَيْنِ	فَمَذْهَبُهُ لَا شَكَّ فِي خَيْرِ الْمَذَاهِبِ

یعنی مذاهب امام بهترین مذاهب است مانند ماه روشن که بهترین کواکب است چرا که فضا است که در امامان است
 و خیر القرون پس مذاهب وی با ریب بهترین مذاهب است و شیوع فقه امام عظیم در آن از منتهی متبرکه که
 از کتب دیگر نیز ثابت می شود چنانچه بعضی از می بین چونکه کثرت شغل مردم بفقہ امام عظیم و معنی محمد
 بن اسماعیل رحمهم الله تعالی بافتند پس برای فریب عوام احادیث فضائل قرآن از جانب خود وضع فرمودند
 تا که مردم از فضائل قرآن واقف گشته ره جمع از آن بطرف قرآن شریف نمایند چنانکه شرح شرح

نخبۃ الفکر است روی الحاکم بسندہ آنکہ فیہ لای عیصۃ نوح بن ابی مریم المروزی من ابن
 لک عن عکرمۃ عن ابن عباس رضی فی فضائل القرآن سورۃ سورۃ و لیس عند اصحاب علمتہ هذا
 نقال ابی رأیت الناس قد اعرضوا عن القرآن واشتغلوا ببقیہ ابی حنیفہ و معازی بن سنان
 کوضعت ہذیہ حسبۃ انتہی ای تو اباً و همچنین است در رسالہ اصول سید شریف دہخانی
 مجمع البحار و دیگر کتب و ابو عیصہ مذکور ہم عصر امام مالک بود چرا کہ ایشان ہر دو در تقرب از طبقہ و
 نوشتہ بود سنی یک صد و ہفتاد و نہ انتقال کردہ و امام نووی در تہذیب لاسما گفتہ کہ و کعبی
 استاذ امام شافعی گفتہ کہ با فقیہ تر از ابو حنیفہ یکسے نزدیم و نہ یکسے کہ نماز را بطور عمدہ از وی آموختند
 و از نظر شامیل می آرد کہ مردم از فقہ بالکل بیخبر بودند تا آنکہ ہشمار و آگاہ ساخت ایشان را ابو حنیفہ
 بجزئی کہ ذہن او بان چیز رسید و مخلص کرد او را و بیان نمود ایشان را و از جعفر بن ربیع می آرد کہ پنج سال
 نزدیک ابو حنیفہ بودم کسی را خاموش تر از وی ندیدم رہ پاشی ایزد چون کرد بکلمت تن و جان در
 ہرین موصلحتی کرد نہان + اگر مفسد تے ندیدہ بودی زبان + مجوس نمیکرد بزندان دہان +
 کرد در وقت سوال مسئلہ فقہیہ کہ در آن حالت مثل دریا جاری گشتی و در شرح المبیین از خیرت حسن
 می آرد کہ معہ گفت کہ کسی را ندیدم کہ در فقہ نیک تر کلام میکند و با عمدہ تر شرح حدیث میکند
 از ابو حنیفہ و گفت امام حافظ نقادی بھی بن معین کہ فقہا چہا کس اند ابو حنیفہ و سفیان و مالک و اورا
 رحمہم اللہ تعالی و فقہ فقہ ابو حنیفہ است و برین یافتم مردم را و علی بن ابراہیم گفت کہ ابو حنیفہ از اہل
 رسالہ خود زیادہ عالم است و شیخ محدث دہلوی در رسالہ مذکور از خلف بن ایوب آورده و همچنین است
 در شرح المبیین کہ علم از جانب اللہ تعالی بچہ علیہ السلام رسید پسترا از آنحضرت علیہ السلام بطرف اصحاب
 رضی اللہ عنہم پسترا از ایشان بطرف تابعین پسترا از ایشان بطرف امام عظم و باران وی رحمہم اللہ یکسے کہ خواہد
 برین شاد گردد و کسی کہ خواہد برین بفتن آید بہ با وجود لب جان بخش تو ای آب حیات + جہنم آید سخن
 از چشمہ حیوان گفتن و از اینجا است کہ از شیخ ابو علی سینا منقول است کہ میگفت کہ نزدیک امام ابو حنیفہ
 و تلامیذ وی رحمہم اللہ آنقدر علم است کہ غایت آن را حق تعالی می شناسد مگر من این قدر میدانم کہ اگر کسی
 از ایشان بطرف علم منقول متوجہ گشتی دقیقہ را از دقائق معقولات برای مانگد گشتی و لہذا خطیب شافعی
 در کتاب خود از محمد بن سعد کاتب روایت کردہ کہ وی گفت کہ شنیدم از عبد اللہ بن داؤد کہ وی میگفتی

بہار و دیگر کتب و ابو عیصہ مذکور ہم عصر امام مالک بود چرا کہ ایشان ہر دو در تقرب از طبقہ و نوشتہ بود سنی یک صد و ہفتاد و نہ انتقال کردہ و امام نووی در تہذیب لاسما گفتہ کہ و کعبی استاذ امام شافعی گفتہ کہ با فقیہ تر از ابو حنیفہ یکسے نزدیم و نہ یکسے کہ نماز را بطور عمدہ از وی آموختند

در تہذیب لاسما

بہار و دیگر کتب و ابو عیصہ مذکور ہم عصر امام مالک بود چرا کہ ایشان ہر دو در تقرب از طبقہ و نوشتہ بود سنی یک صد و ہفتاد و نہ انتقال کردہ و امام نووی در تہذیب لاسما گفتہ کہ و کعبی استاذ امام شافعی گفتہ کہ با فقیہ تر از ابو حنیفہ یکسے نزدیم و نہ یکسے کہ نماز را بطور عمدہ از وی آموختند

در تہذیب لاسما

که بر اهل اسلام واجب است که در نماز خویش برای ابوحنیفه از حق تعالی دعای خیر خواهند چو می رحمه الله
 برای ایشان علم حدیث و علم فقه را بحفاظت آورد **س** امی پیش از آنکه در قلم آید ثنای تو + واجب
 بر اهل مشرق و مغرب دعای تو + امی در بقای عمر تو نفع جهان میان + باقی مباد آنکه نخواهد بقای تو +
 بیخت نیست در همه عالم با اتفاق + الا سبک روی بتابد ز رازی تو + و ازینجی است که نووی در تهنید
 از امام ابی یوسف روایت آورده که من برای ابوحنیفه پیشتر از والدین خود دعا بخوانم و تحقیق من از وی شنیده ام
 که میفرمود که من برای حماد (یعنی استاذ خود به والدین خود دعا بخوانم و در فتح المبین از ابن حجر آورده که بعضی را
 گفته شد چه باعث است که تو خاص در وقت ذکر امام صاحب مرح وی میکنی و منقبت دیگران نمیکنی فرمود بسبب
 آنکه چنانکه مرتبه وی است دیگران را نیست در آن امر که نفع یافت مردم از علم وی پس در وقت ذکر او خاص تعریف
 و توصیف وی میکنم تا که مردم برای وی در دعا گوئی او رغبت کنند و ازینجی است آنچه امام شعرانی در
 میزان کبری می آورد **فَعَلِمَ أَنَّهُ يَجِبُ عَلَى كُلِّ مُكَلِّفٍ أَنْ يَشْكُرَ اللَّهَ تَعَالَى عَلَى إِيجَادِهِ مِثْلَ الْإِمَامِ أَبِي حَنِيفَةَ**
رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ و در رساله فضائل امام از انلام الا خیار آورده که قاری عاصم در علم قرأت استناد
 امام عظم بود و قتی که فضل و کمال امام ترقی یافت برای استفادہ پیش امام حاضر گشتی و گفتی یا ابا حنیف
جِئْنَا صَغِيرًا وَجَدْنَاكَ كَبِيرًا یعنی ای اباحنیفه می آمدی تو نزد یک سواد غفلی می آیم ما نزد تو در پیری آمدیم
 شیخ محمد بن رساله موصوفه و ابن حجر که شافعی و غیرها در کتب خود از عبداللہ بن مبارک می آید که
أَحَدٌ لَمْ يَكُنْ أَنْ يُقْتَدَى بِهِ مِنْ أَبِي حَنِيفَةَ لِأَنَّهُ كَانَ إِمَامًا نَقِيًّا نَقِيًّا وَرِعًا عَالِمًا نَقِيًّا كَشَفَ الْعِلْمَ
كَشَفَ الْكُرْبَةَ أَحَدًا انتہی درین محل قول سعدی **س** ندانم کدامی سخن گویت + که با تا تری ز آنچه من
 گویت + چه نسب معلوم میشود و امام نووی شافعی شارح مسلم در تہذیب الاسما آورده کہ عبداللہ بن
 مبارک میگفت کہ بیدیدم مشعر بن کدام را در حلقہ علم ابی حنیفہ مدبروی ابوحنیفہ نشست از وی می پرسید
 و استفادہ از وی حاصل میکردی و گفته کہ گاهی کسی را ندیدم کہ در علم فقه نیک حکم از ابوحنیفہ آورده
بَشَدَوْعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُبَارَكِ قَالَ مَا لَيْتَ أَحَدًا فِي الْفِقْهِ مِثْلَ أَبِي حَنِيفَةَ انتہی **س**

واجب شدن دعای اهل کلام بر امام

حق برای او را ابوحنیفه است

فقط سوزن که امام از ابوحنیفه

إِذَا مَا اعْتَرَذُوا عَلَيْهِمْ	فَعَلِمَ الْفِقْهَ أَوْ لَيْتَ بِأَعْلَى	أَقْلَمَ طَيْبٌ يَفُوهٌ وَكَأَكْمَسِي
وَكُلُّ طَيْرٍ يَطِيرُ وَكَأَكْبَارِ	یعنی وقتیکه فرزند صاحب علم بعلم بس علم فقه بهتر است برای فخر کردن	چرا که خوشبو بسیارند که خوشبو میدهند ولیکن نه مثل مشک و بسیار مرغانند که می برند لریه مانند باز

و در فتح البسین می آورد که گفت حافظ عبد العزیز از ابورقاد که گفت او هر که دوست میدارد امام ابوحنیفه
 پس وی سنی است و هر که با وی بغضی دارد پس وی بدعتی است و بروای جنین است که در میان ما و در میان
 مردم دیگر امام ابوحنیفه اندر همه ائمه پس کسیکه او را دوست دارد معلوم کند که او از اهل سنت است و کسیکه بغضی
 دارد معلوم نماید که وی از اهل بدعت است و در مدار الحقیق از مسعری نقل کرده ام که معصرا نام مالک مروی عنه صحاح
 سته است می آورد که او را میفرمود کسیکه در میان خود و میان خدی تعالی ابوحنیفه کوفی گرداند امید میدارد که
 آن شخص خوف نه بیند و لذا قال فی حقیقه **حَسْبِيَ مِنَ الْخَيْرَاتِ مَا آتَى اللَّهُ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ**
فِي رِضَى الرَّحْمَانِ + دِينِ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ خَيْرِ الْوَرَى + شِمِّ اعْتِقَادِي مَذْهَبِ الثُّعْمَانِ یعنی برای
 نجات من بوزقیاست از نیکی که کرده ام و چیز کافی اندکی دین محمد صلعم دوم عقفاد من بر مذنب امام عظیم
 و نیز نووی در تهذیب الاسما از روح بن عباده می آورد که من در سه یکصد و پنجاه نزدیک ابن جریر بودم که
 خبر انتقال ابوحنیفه ثبوی رسید گفتم **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَكْبَرُ** رجعت نگین شده فرمود چگونه عالم بزرگ است
 و در حدائق از خوارزمی آورده که ابن ابی اویس میگوید که من از بیح بن بونس شنیده ام که وقتی امام ابوحنیفه
 نزدیک امیر المومنین ابو جعفر رفت و عیسی بن موسی عباسی نزدیک وی نشست بود کسی منصور گفت یا امیر المومنین
 این یعنی ابوحنیفه درین وقت عالم دنیا است پس منصور با امام گفت ای نعمان علم از که آموختی فرمود که از اصحاب
 حضرت عمر بن الخطاب که از حضرت عمر روایت میکنند و از اصحاب حضرت علی که از حضرت علی روایت میکنند و
 اصحاب عبد الله بن سعود و از اصحاب عبد الله بن عباس که هر یک از ایشان از صاحب خود روایت میکنند
 پس منصور گفت که بیشک تو برای نفس خود کاری خوب مضبوط کرده و نووی نیز آورده مگر وقتی که
 ابو جعفر منصور پرسید که علم از که آموختی امام گفت که از ماد بن ابی سلیمان و او از ابراهیم نخعی و او از عمر
 ابن الخطاب و علی بن ابی طالب و عبد الله بن سعود و عبد الله بن عباس رضی الله عنهم پس ابو جعفر گفت
 که خوب علم و اتق حاصل کرده لطفاً سفیان بن عیینه میگوید که چشم من مثل ابوحنیفه دیده انقی و نیز امام
 نووی در تهذیب از هشام بن صمدان می آورد و همچنین حافظ سمعانی در النساب علامه عبد الرحمن بن
 الشافعی در ترتبه المجالس و نیز در برهنه و تذکرة الاولیاء و دیگر کتب آورده اند که ابوحنیفه در خواب دید که قبر نبوی
 حضرت رسالت بناه صلعم را ندیده استخوان مبارک آن سرور علیه الصلوة و السلام را جمع کرده بر روی
 آورده و آنها را بر سینه خود نهاده و بر وی عظام را بهم تالیف میکند و سقیم را از صحیح جدا میسازد و از بهیبت

در حدائق از خوارزمی آورده که ابن ابی اویس میگوید که من از بیح بن بونس شنیده ام که وقتی امام ابوحنیفه
 نزدیک امیر المومنین ابو جعفر رفت و عیسی بن موسی عباسی نزدیک وی نشست بود کسی منصور گفت یا امیر المومنین
 این یعنی ابوحنیفه درین وقت عالم دنیا است پس منصور با امام گفت ای نعمان علم از که آموختی فرمود که از اصحاب
 حضرت عمر بن الخطاب که از حضرت عمر روایت میکنند و از اصحاب حضرت علی که از حضرت علی روایت میکنند و
 اصحاب عبد الله بن سعود و از اصحاب عبد الله بن عباس که هر یک از ایشان از صاحب خود روایت میکنند
 پس منصور گفت که بیشک تو برای نفس خود کاری خوب مضبوط کرده و نووی نیز آورده مگر وقتی که
 ابو جعفر منصور پرسید که علم از که آموختی امام گفت که از ماد بن ابی سلیمان و او از ابراهیم نخعی و او از عمر
 ابن الخطاب و علی بن ابی طالب و عبد الله بن سعود و عبد الله بن عباس رضی الله عنهم پس ابو جعفر گفت
 که خوب علم و اتق حاصل کرده لطفاً سفیان بن عیینه میگوید که چشم من مثل ابوحنیفه دیده انقی و نیز امام
 نووی در تهذیب از هشام بن صمدان می آورد و همچنین حافظ سمعانی در النساب علامه عبد الرحمن بن
 الشافعی در ترتبه المجالس و نیز در برهنه و تذکرة الاولیاء و دیگر کتب آورده اند که ابوحنیفه در خواب دید که قبر نبوی
 حضرت رسالت بناه صلعم را ندیده استخوان مبارک آن سرور علیه الصلوة و السلام را جمع کرده بر روی
 آورده و آنها را بر سینه خود نهاده و بر وی عظام را بهم تالیف میکند و سقیم را از صحیح جدا میسازد و از بهیبت

این خواب مریض شد تا یاران بعیادت آمدند پس کسی را نزدیک محمد بن سیرین (که در تعبیر رویا فرد بود) برای تعبیر خواب بر بصره فرستاد این سیرین سببار پرسید که صاحب این خواب کیست و جواب نداد پست فرمود صاحب هذه الرؤیا یا نبیؤر علمائکم یسبقه الیه واحد قبکة یعنی که صاحب این خواب فرخ اب نور و واضح کند علم را بطوریکه پیشتر از وی کسی آنچنان نکرده باشد اینچنین است روایت امام نووی در روایت دیگر آن فقال ابن سیرین یكون اعلم الناس فی زمانه و بینده این خواب از سینه پیغمبر علیه الصلوٰة و السلام حطی باید که کسی نیافته و در علم بحال رسد و نیز با قدری تغییر در سند خوارزمی هم موجود است و لهذا در برهنه و حدائق و کتب دیگری آرد که چون امام بعد از کمال در علوم صوف پوشید و بموجب

زیر نفس بقیاست شمار خواهد بود	گفته مکن که گنگار خوار خواهد بود	بسا سوار که فردا پیاده خواهد شد
بسا پیاده که فردا سوار خواهد بود	و قصد عزت و انزوا کرد تا شی پیغمبر علیه السلام را بخوابید که	

میفرمود ای ابا حنیفه ترا برای اخیای سنت من پیدا کرده اند قصد عزت مکن **بص** مصلحت در دین نیست غار و کود ب مصلحت در دین مافرو شکوه + چون دانست که کار لایبدی است بدعوت خلق مشغول شد تا مذیب ظاهر شد و انتشار یافت و این حجره کی شافعی در خیرات احسان آورده که مشغول نشد امام ابوحنیفه بخواندن مردم بطرف مذیب خود مگر بسبب اشاره کردن آنحضرت علیه السلام و آنکه دعوت خلق کن بطرف مذیب خود پس وقتیکه او را اذن شد پس تقسیم نمود خزان خدا را (که مراد از آن علم خدا و اوست) بر تحفین آن و دانست که این امر ختمی لایبدی است پس دعوت خلق کرد بطرف آن تا آنکه ظاهر شد مذیب می شود در عالم منتشر شد و کثیر گشتند مقلدین می در سواشند حاسدین وی و نفع بخشید حق تعالی شرق و غرب عرب و عجم را و بهره وافی را نصیب مقلدین امام نمود پس مستعد گشتند ایشان ببلای نوشتن اصول و فروع مذیب می و مبطل کردن در معقول معقول وی تا آنکه بجد آمد آن مذیب محکم گشت در قواعد و قواعد

انتهی مکتوب	جند ای چراغ دین بنشین	مخز اخبار از تو گشت بسین	جند ای چراغ دین بنشین
پشت اسلام از تو گشت قوی	بین الی الان جمله این جهان	ماند محکوم و تابع فرمان	جنت بعد از هزار سال و دو
گشت پیدا بدی اهل حسد	از حسد چنین بزرگ جهان	بیشاید بطن جیف زبان	غیبت اهل حسد که در حال
فتنه و حیل سازد و به حال اند	لی ادب کرد و بر شیطانش	از تعلیم و بهتانش	بجو شیطان نندد کسان
کیست بدتر ازین فوسقان	تفرقه مدبرین بیدین است	مفسد و حاسد و پراز کین است	فاستقاند ساری الحکام

در ذکر نشانی امام ابوحنیفه حضرت صلوات الله علیه و آله و سلم و ما را از انتشار علم دین

غل انداز در رو اسلام	رفض پوشیده شان بکارید	کبری از دین بر بایید	راست شد از رسول این احوال
که بر آید در جهان و مجال	دین حق را خراب و خوار کنند	اختلافات بیشمار کنند	نه رود دین دید هم ندوب
زین سبب اندک اندک	گشته من شدنشانند	برده در دل غبار جبه کبار	زین سبب است گفت سبب
که ازین قوم بد کنی حذر	زانکه لا یفتنون کوفرمود	لا یضلونک و بیان نمود	بان الا گفت بر سر این احوال
بهر تاکید آنگذرتی الحال	از چنین مردمان حذر باید	انی برایش گوی گذر باید	لازم آمد ازین گروه فرار
زهر دارند همچو کرشم و مار	بدتر از مار و کرشم اند عظیم	که کشانند خلق ز باجمیم	مار و کرشم که بگیان باشد
نهر هر دو بحجم و جان باشد	این عددان بن عذاب کنند	دین و ایمان همه خراب کنند	زین بده تو تبلیغ پیام

عبدان بن محمد
بر سبب از آن شد
صفت از آن شد
یک کنند

هذا لا یفتنونک و انما

و از سبب است که ملا علی قاری در رساله رد امام احمدین آورده که عبد الله بن مبارک گفت که اگر من با ابو حنیفه ملاقی گشته هر آینه بودم از مبتدعه و اگر ابو حنیفه نبودم هر آینه بودم از فلاسفه اتنی با سبب

بیت بن مبارک برکت امام بود

بسیات من از کجا و این کار کجا	در خورد من ضعیف این بار کجا	اوصاف بزرگان شما افزون است
در طاقت تقریر من زار کجا	و خطیب از ابو وهب محمد بن مزاحم روایت کرده که وی گفت که از اب مبارک شنیدم که میگفت که اگر آمد عزوجل مرا عانت بواسطه امام ابو حنیفه و امام سفیان ثوری نکرد پس من مثل عوام مردم بودم که بجدوری زهم چنان نشاطی که طمعداری + چوی بینی جدا از یکدیگر لبهای خندانرا + و در فتح المبین از تبیض الصحیفه جلال الدین سید علی می آرد که محمد بن جنس از حسن و او از سلیمان روایت کرده که وی در تفسیر نجدیث که قائم نگرود قیامت تا آنکه ظاهر گردد علم گفته که آن علم امام ابو حنیفه و تفسیر آثار است و از بشر بن موسی روایت است که وی گفت که ابو عبد الرحمن مقری با ما حدیث بیان کرد و وی هر گاه که از ابو حنیفه روایت حدیث کردی گفتی که شهنشاه با ما حدیث بیان کرد و در حدائق المختفیة مذکور است که حمادی در شرح اشباه آورده که حافظ ذریعی کتاب صحیفه فی مناقب ابی حنیفه بیان نموده که عبد الله بن مبارک فرمود که حدیث خوب مشهور و معروف گردید حال اگر حاجت اجتهاد افتد پس اجتهاد مالک و سفیان و ابو حنیفه است لیکن از ایشان ابو حنیفه بهتر از وی اجتهاد و حسن از وی رسالی ادق و ازین هر دو آنچه است و در خطاوی که خطیب از یحیی بن سعید روایت کرده که من از یحیی سعید القطان شنیدم امام که میگفت که ما دروغ	

اجتهاد حدیث از علم امام

دفاعت حدیث حاجت بافتن نامه از هر یک از آن

نیگویم که ما از ابوحنیفه کسی را احسن الیرای ندیدیم و ما اکثر بر اقوال ابوحنیفه عمل میکنیم و لهذا ابوالبرکات
فیروزآبادی با وجودیکه فایت متعصب است در حق امام اعظم چنانچه تحت الذیل عبارت ملا علی قاری
در باره تعصبی درج کرده میشود بموجب قبل ابوالموید موفق بن احمد مکی خوارزمی که شعر

لِیَا جَبَلِ نَعْمَانَ إِنَّ حَصَا كَمَا | الْعُخْصَى وَلَا يَخْضَى فِضَائِلَ نَعْمَانَ | یعنی ای هر دو کوه نامی نعمان

هر آینه سنگریزای شما ممکن است که شمرده گردد مگر ممکن نیست که شمرده گردد فضائل نعمان بن ثابت
ناچار شده در قاموس در باب الفاء نوشته که ابوحنیفه کنیت است نفر فقهاست لیکن مشهور تر در انما
امام الفقها نعمان است نقل عبارت ملا علی قاری در باره تعصب صاحب قلموسن با امام همام در رساله
رد قول امام الحرمین است که وَقَدْ أَبْدَعَ صَاحِبُ الْقَامُوسِ . حَيْثُ تَرَكَ الْمَرْوَةَ وَالنَّامُوسَ
وَطَعَنَ فِي لِيَامِ الْأَيْمَةِ . وَمُقْتَدَى الْأَيْمَةِ . الْإِمَامِ مَوْلَانَا إِلَى حَنِيفَةٍ . بَلْ قِيلَ لِكُفْرِهِ
لَكِنَّهُ الْكُفْرُ . مَعَ عَلِيٍّ بِأَنَّ عَلِيًّا مَوْلَا الْخَافِقَيْنِ . وَعِلْمُهُ وَزُهْدُهُ أَشْرَهَرَيْنِ
الثَّقَلَيْنِ . فَأَعْتَرَفَ صَاحِبُ الْقَامُوسِ بِأَنَّ كُفْرَهُ مَعَ آيَةِ الْكُفُوفِ فَأَخَذَ مِنْ الْجَوْهَرِيِّ جَوَاهِرَ
اللُّغَةِ . وَوَهَبَهُ فِي مَوَاضِعٍ تَقْلِيدُ بَعْضِ الْأَيْمَةِ . فَأَكْثَرُهَا قَابِلٌ أَنْ يُدْفَعَ . وَأَنَّ
مَحَلَّ الْوَهْمِ يُرْفَعُ . كَمَا أَشْرَفَ إِلَى بَعْضِهَا فِي كِتَابِي النَّامُوسِ . وَبَيَّنْتُ فِيهِ أَيْضًا
بَعْضَ أَوْهَامِ صَاحِبِ الْقَامُوسِ . انتهى و لهذا در سند خوارزمی آورده وقتیکه عبد الله
ابن مبارک ماسدان ابوحنیفه را در حق وی طعن کنندگان شنید در انوقت این قطع منصف فرمود

حَسَدٌ وَالْفَتَى إِذْ لَوِيْنَا الْوَسْعِيَّةَ | فَالْقَوْمُ أَعْدَاءُ لَهُ وَخُصُومٌ | كَضْرَابِ الْحَسَنَاءِ قُلْنَ لَوْ جَهِهَا

یعنی حسد کردند ایشان آن جوان را وقتیکه سعی و نرسیدند پس

این قوم عداوت حاسد او پیدا مانند ضراب زن جمیله (یعنی زنان یک شوهر زن حسین) که گفتند
آنرا از جنت حسد و بغض که هر آینه آن چهره بالضرورت مذموم است شعر فی تومیندیش ز غوغای قیامان
آواز سگان کم نکند رزق گذار او . سلسله دوم در ذکر انکار علمای سابقین کبرای دین
بر طاعتان امام اعظم با اقوال رنگین ملا علی القاری در رساله رد قول فقال بطلان آورده و نیز
در دیگر کتب مثل طبقات کمال باشا و سند خوارزمی مسطور است که در زمانه امام مزنی که شاکر
شید امام شافعی است) بعضی از شافعیه با ابوحنیفه بغضی میداشت پس امام مزنی از او را طلبیده

قال شدن صاحب قاموس امام الفقها ابو امام
در رساله رد قول امام الحرمین است که
وقتی که عبد الله ابن مبارک ماسدان ابوحنیفه را در حق وی طعن کنندگان شنید در انوقت این قطع منصف فرمود

فرمود چه شد ترا و حالانکہ ابوحنیفہ کسی است کہ جمیع علمای امت سدج علم اورا میسپارند و او ایشان ہمہ را
 یک ربع باقی نیز نمیدہد و در آن یک حصہ نیز با ایشان نزاع مینماید (یعنی میگوید کہ این نیز حصہ من است) آنمرد
 پرسید کہ ای امام این معاملہ چگونه است فرمود کہ علم را دو حصہ است - قسمی سوال - و قسم دیگر جواب
 پس حصہ اول (یعنی حصہ علم سوال) پس آن خاص با ابوحنیفہ است چہ وی مجتہد مقدم است بر مجتہدین
 دیگر (لذا مولوی عبدالحی صاحب در تعلیق مجتہدین مینویسد وَ كُنَّاكَ مِنْ مَفَاخِرِهِ الَّتِي دَامَتْ زِيَادًا
 بَيْنَ الْأُمَّةِ الْمُشْتَهَرِينَ كَوْنَهُ مِنَ التَّالِعِينَ) پس سوالهای جمیع مسائل را وی بیرون آورده
 کہ درین حصہ صحیح کی با وی شریک نیست و اما حصہ دوم (یعنی علم جواب) پس امام اعظم میگوید کہ این
 نیز کل برای من است چہ کہ من در اجتهاد خود بحث رسیده ام و جواب با صواب گفته ام و دیگران میگویند
 کہ فی مجتہدگاہی میرسد و گاہی خطا میخورد پس در نصف جوابها رسیدی (یعنی کہ باقی مجتہدان نیز
 همان جوابها را مسلم داشتند و در نصف دیگر (یعنی کہ در آن مجتہدان دیگر با وی مزاحمت کرده اند)
 پس ہر آئینہ ایشان ہمہ حصہ علوم را بوی سپوند چنانکہ دیدی و وی ایشان ہمہ را چہارم حصہ نیز
 نمیسپارد پس آن منکر از آنچه کہ در دل میداشت تا نگشت **۵** تو خودی شہنوی بانگ دہل را **۶**
 روز سہر سلطانرا چہ دانی **۷** و در برہنہ از صلوة مسعودی این تقسیم را چنین آورده کہ مسالہ از بہشت
 تیر (یعنی حصہ) بیرون آید آنچه اسولہ اند چہار تیر اند و آن مرا امام را مسلم است اما چہار تیر جو بہ دو از آن
 نیز امام را مسلم اند و کسی ویرا درین خلاف نگردہ و در باقی کہ اختلاف کردہ اند از آن نیز بقسمت کلی امام
 آمدہ پس بہت تیر امام را مسلم شد و یکی باقی علمارا و نصیبہ زنان از میراث ششم حصہ میباشد
 پس دست آمد سخن شافعی کہ گفتہ کہ جملہ عالمان عیال الی حنیفہ اند و رفقہ (یعنی پس خوردہ خوار اوقاف
 اتنی و در برہنہ از خیرات احسان آورده کہ یکی پیش و یکی کج کہ شیخ امام شافعی وغیرہ است گفت امام اعظم
 و در سند غازی نیز موجود است ۱۱

بہت سہر سلطانرا و یک حصہ علمای اہل بیت

بگردن کج طبع لامی را بقصدی کردی

و آن سہدین صلی و کی بن سید
 از وی کہ او را میسپارند و او ایشان ہمہ را
 یک ربع باقی نیز نمیدہد و در آن یک حصہ نیز
 با ایشان نزاع مینماید (یعنی میگوید کہ این
 نیز حصہ من است) آنمرد پرسید کہ ای امام
 این معاملہ چگونه است فرمود کہ علم را دو
 حصہ است - قسمی سوال - و قسم دیگر جواب
 پس حصہ اول (یعنی حصہ علم سوال) پس آن
 خاص با ابوحنیفہ است چہ وی مجتہد مقدم است
 بر مجتہدین دیگر (لذا مولوی عبدالحی صاحب
 در تعلیق مجتہدین مینویسد وَ كُنَّاكَ مِنْ
 مَفَاخِرِهِ الَّتِي دَامَتْ زِيَادًا بَيْنَ
 الْأُمَّةِ الْمُشْتَهَرِينَ كَوْنَهُ مِنَ
 التَّالِعِينَ) پس سوالهای جمیع مسائل را
 وی بیرون آورده کہ درین حصہ صحیح کی با
 وی شریک نیست و اما حصہ دوم (یعنی علم
 جواب) پس امام اعظم میگوید کہ این نیز
 کل برای من است چہ کہ من در اجتهاد خود
 بحث رسیده ام و جواب با صواب گفته ام
 و دیگران میگویند کہ فی مجتہدگاہی میرسد
 و گاہی خطا میخورد پس در نصف جوابها
 رسیدی (یعنی کہ باقی مجتہدان نیز همان
 جوابها را مسلم داشتند و در نصف دیگر
 (یعنی کہ در آن مجتہدان دیگر با وی
 مزاحمت کرده اند) پس ہر آئینہ ایشان
 ہمہ حصہ علوم را بوی سپوند چنانکہ
 دیدی و وی ایشان ہمہ را چہارم حصہ نیز
 نمیسپارد پس آن منکر از آنچه کہ در
 دل میداشت تا نگشت **۵** تو خودی
 شہنوی بانگ دہل را **۶** روز سہر
 سلطانرا چہ دانی **۷** و در برہنہ
 از صلوة مسعودی این تقسیم را چنین
 آورده کہ مسالہ از بہشت تیر (یعنی
 حصہ) بیرون آید آنچه اسولہ اند چہار
 تیر اند و آن مرا امام را مسلم است
 اما چہار تیر جو بہ دو از آن نیز امام
 را مسلم اند و کسی ویرا درین خلاف
 نگردہ و در باقی کہ اختلاف کردہ
 اند از آن نیز بقسمت کلی امام آمدہ
 پس بہت تیر امام را مسلم شد و یکی
 باقی علمارا و نصیبہ زنان از میراث
 ششم حصہ میباشد پس دست آمد سخن
 شافعی کہ گفتہ کہ جملہ عالمان عیال
 الی حنیفہ اند و رفقہ (یعنی پس خوردہ
 خوار اوقاف اتنی و در برہنہ از خیرات
 احسان آورده کہ یکی پیش و یکی کج
 کہ شیخ امام شافعی وغیرہ است گفت
 امام اعظم و در سند غازی نیز موجود
 است ۱۱

و آن سہدین صلی و کی بن سید
 از وی کہ او را میسپارند و او ایشان ہمہ را
 یک ربع باقی نیز نمیدہد و در آن یک حصہ نیز
 با ایشان نزاع مینماید (یعنی میگوید کہ این
 نیز حصہ من است) آنمرد پرسید کہ ای امام
 این معاملہ چگونه است فرمود کہ علم را دو
 حصہ است - قسمی سوال - و قسم دیگر جواب
 پس حصہ اول (یعنی حصہ علم سوال) پس آن
 خاص با ابوحنیفہ است چہ وی مجتہد مقدم است
 بر مجتہدین دیگر (لذا مولوی عبدالحی صاحب
 در تعلیق مجتہدین مینویسد وَ كُنَّاكَ مِنْ
 مَفَاخِرِهِ الَّتِي دَامَتْ زِيَادًا بَيْنَ
 الْأُمَّةِ الْمُشْتَهَرِينَ كَوْنَهُ مِنَ
 التَّالِعِينَ) پس سوالهای جمیع مسائل را
 وی بیرون آورده کہ درین حصہ صحیح کی با
 وی شریک نیست و اما حصہ دوم (یعنی علم
 جواب) پس امام اعظم میگوید کہ این نیز
 کل برای من است چہ کہ من در اجتهاد خود
 بحث رسیده ام و جواب با صواب گفته ام
 و دیگران میگویند کہ فی مجتہدگاہی میرسد
 و گاہی خطا میخورد پس در نصف جوابها
 رسیدی (یعنی کہ باقی مجتہدان نیز همان
 جوابها را مسلم داشتند و در نصف دیگر
 (یعنی کہ در آن مجتہدان دیگر با وی
 مزاحمت کرده اند) پس ہر آئینہ ایشان
 ہمہ حصہ علوم را بوی سپوند چنانکہ
 دیدی و وی ایشان ہمہ را چہارم حصہ نیز
 نمیسپارد پس آن منکر از آنچه کہ در
 دل میداشت تا نگشت **۵** تو خودی
 شہنوی بانگ دہل را **۶** روز سہر
 سلطانرا چہ دانی **۷** و در برہنہ
 از صلوة مسعودی این تقسیم را چنین
 آورده کہ مسالہ از بہشت تیر (یعنی
 حصہ) بیرون آید آنچه اسولہ اند چہار
 تیر اند و آن مرا امام را مسلم است
 اما چہار تیر جو بہ دو از آن نیز امام
 را مسلم اند و کسی ویرا درین خلاف
 نگردہ و در باقی کہ اختلاف کردہ
 اند از آن نیز بقسمت کلی امام آمدہ
 پس بہت تیر امام را مسلم شد و یکی
 باقی علمارا و نصیبہ زنان از میراث
 ششم حصہ میباشد پس دست آمد سخن
 شافعی کہ گفتہ کہ جملہ عالمان عیال
 الی حنیفہ اند و رفقہ (یعنی پس خوردہ
 خوار اوقاف اتنی و در برہنہ از خیرات
 احسان آورده کہ یکی پیش و یکی کج
 کہ شیخ امام شافعی وغیرہ است گفت
 امام اعظم و در سند غازی نیز موجود
 است ۱۱

در سالہ گذر خطا خوردہ و کعبہ اور او جبر کرد و گفت ہذا کالانعام بل اضل سببلا چگونہ خطا خورد
 کسیکہ باوی باشد از ائمہ فقہ چون ابی یوسف و محمد و زفر و از ائمہ حدیث چون یحیی بن زکریا و حبان
 و مندیل ہر دو برادران بن علی و حفص بن غیاث و از ائمہ لغت چون قاسم بن معن و از ائمہ وریع و زہد
 چون فضل و داؤد طالی رضی اللہ عنہم کسی را کہ این چنین یاران باشد چگونہ خطا خورد چرا کہ ہر گاہ
 او را خطائی در پیش آمدی ایشان او را باز بطرف حق بردند و انتہی دلہذا در کتب کثیر آورده کہ قد
 اتفقوا لابی حنیفۃ من الصحابۃ ما لو یثقی لاحد یعنی کہ حق تعالی امام صاحب را از فضل خود
 ہمین قسم یاران کامل عنایت فرمود کہ ہیکس را این سعادت حاصل شدہ و از فقہای مکرر حال
 امام محمد اینکہ در برہنہ و نیز ملا علی قاری در رسالہ مذکور مذکور ساختہ کہ امام شافعی گفت کہ ہر آئینہ امام محمد
 سخن میکند با مردم بقدر عقول ایشان (بموجب تکلموا الناس علی قدر عقولہم) و اگر سخن کند
 بقدر عقل خود ہر آئینہ کہی فہم کلام ویرا۔ و ہر گاہ ہیکہ کتاب مبسوط امام محمد را حکیمی کا فرازاہل
 کتاب مطالعہ کرد بسبب علوشان آن کتاب ایمان آورد و گفت ہذا کتاب محمد کو الاصحیح
 فکیف کتاب محمد کو الاکبر و از نجاست انچہ امام شافعی فرمود کہ اگر اہل کتاب از یہود و نصاری
 تصانیف امام محمد بن حسن را ببینند پس بی اختیار شدہ ایمان آرند چنانکہ در شرح سفر السعادت
 و امام شافعی بسبب تعشق وی بر مبسوط ہر کتاب مبسوط را یاد کردہ بود چنانچہ ملا علی قاری از
 کتب معتبر نقل کردہ و کل کتب مصنفہ امام محمد یک کم بکثیر از بود چنانچہ در اخیر ان کتاب در حالات
 وی مندرج است و در حق امام ابی یوسف ملا علی قاری مینویسد و مروی عن ابی یوسف
 انہ قال احفظ عشرین الف حدیث منسوخ۔ و لا بد لها من ناسخ یعنی بست ہزار
 احادیث منسوخ ویرا یاد بود۔ و ضرورت کہ این قدر احادیث نسخ کنندہ نیز یاد داشتہ باشد
 و در نور الانوار و نیز در کتب دیگر در حق وی مینویسند کہ چہل ہزار احادیث موضوع را یاد داشتہ
 پس چہ گمان است بروی در حق احادیث صحیحہ نبویہ صلی اللہ علیہ وسلم و ابن عبدالبر گفتہ کہ
 وی بہ پیش استاذ محدث حاضر شدی پنجاہ یا شصت احادیث یاد گرفتہ پستہ بزرگتی و بخوانید
 آنرا ب مردم و زیادہ ازین دیگر حالات وی در آخر کتاب است و در حق امام زفر در حدائق الحنفیہ
 چنین آورده کہ بزفر بن ہذیل بن قیس بن سلیم العنبری البصری پدرش از باشندگان اصغمان بود

بنا امام کسی را کہ از آئینہ بہت نیامد

قدری ذکر امام محمد

قدری ذکر امام ابی یوسف

بنا امام زفر

در سنه یکصد و دو تولد یافته و در بصره در سنه یکصد و پنجاه و هشت وفات یافته و ماده تاریخ وفات وی - اصحاب دانا است و وی از ان ذمه نفر اصحاب امام صاحب بود که ایشان امام همام را در تمدین کتب فقہ مدد داده اند و امام نیز بر اعزاز بسیار کردی و فرمودی که از یاران من وی اقیس حسن بن زیاد میگوید که در مجلس امام وی بر همه مقدم می شستی - و از سلیمان عطار روایت است که وی در تقریب نکاح خود امام صاحب را طلب نمود و برای خطبه خوانی ایشان را عرض کرد پس امام صاحب در خطبه فرمود **هَذَا زُفْرُ أَمَامٍ مِّنْ أَيْمَةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَلَوْ مِنْ أَعْلَامِهِمْ فِي شَرَفِهِ وَحَسَبِهِ وَتَسْبِيهِ** حماد بن امام ضعیف میگوید که در اصحاب امام بعد از ابو یوسف مثل وی کسی دیگر فقیه نبود و از داود طائی روایت است که ابو یوسف و زفر اکثر در فقه مناظره میکردندی مگر زفر جید اللسان بود ازین سبب ابو یوسف بسا اوقات در مناظره مضطرب میشدی که از ان باعث زفر ویرا گفتی که شما کجا میگریزید این دروازها کشاده اند هرگز میخواهی اختیار کن - شداد میگوید که من از اسد بن عمر پرسیدم که ابو یوسف افضا یا زفر جواب داد که زفر اوی است گفتم که سوال من باز تقابست است فرمود که مردان زور و عجز بزرگ میشود حسن بن زیاد میگوید که زفر و داود طائی با هم برادران شده بودند پس او در فقه را ترک کرده عبادت را اختیار نمود و زفر هر دو را جمع نمود - یحیی بن اکثم میگوید که من در کعب را در اخیر عمر دیدم که وی در وقت صبح نزد زفر و در وقت شام نزد ابو یوسف می رفتی مگر باز وی نزد ابو یوسف رفتن را ترک نمود و هر دو وقت نزدیک زفر آمد و رفت شروع نمود میگویم که اخذ و کعب که امام المحدثین است از زفر این منقبت عظیم است هر او را چنانکه بر منصفان پوشیده نیست - و از محمد بن عبداللہ انصاری روایت است که مرا امام زفر برای قضای گفت شد مگر وی از قبول آن انکار کرده بجائی پوشیده شد و قتی که مکان وی سمار کرده شد بعد از ان آمد و مکان خود را درست کنانید باز برای قضا او را گفته شد و بار دیگر باز مکان وی ویران کرده شد مگر باز هم از قبول قضا انکار نمود - و وی برای امام صاحب از اصحاب حدیث بود - و سبب شاگردی وی امام را این بود که باری پیشتر از شاگردی وی امام اعظم را زفر او یاران او را کدامی مساله پیش آمد پس برای دریافت آن وی نزدیک امام همام آمد و قتی که از جواب با صواب بهره در گردید پرسید که ای امام این جواب از کجا گفتی امام فرمود که از فلان حدیث و ازین قیاس - باز امام از زفر از متعلقات آن جواب چند سوال نمود که زفر از جواب آن کمال

منقبت بزرگ امام زفر

ذکر سبب شاگردی زفر امام همام را

ناواقف و نابلد بود ازین باعث باز امام توضیح آن نیز نمود چون ز فرزند یک اصحاب خود رسید بطریق
استحان آن سوالات را وی از ایشان پرسید ایشان از فرزند زیاد تر نابلد بودند ازین باعث و پیشتر
ایشان ز فرزند با دلائل شنیده بود بیان نمود بعد از آن وی صحبت امام را اختیار کرد تا آنکه آنکه زمانه
خود گردید گویم که در اینجا قول نووی که از نظر آورده که مردم از فقہ بالکل ناواقف و بی خبر بودند تا آنکه
هشیار و آگاه ساخت ایشان را ابوحنیفه آنچنانکه گذشت چگونه راست می آید و همچنین است قول
امام شافعی که النَّاسُ كُلُّهُمْ عِيَالٌ لِأَنَّ حَنِيفَةَ فِي الْفِقْهِ وَلَمَّا دَرَسْنَا خَوَارِزْمِي نَوَاشِئَهُ كَمَا
تَدْوِينِ عِلْمِ شَرِيعَتِ اَزْهَمَ مَشِيئَةَ اِمَامِ اعْلَمَ كَرِهَ وَبِرَّ اَبْوَابِ مَرْتَبِ نَمُوذِ وَا مَامِ مَالِكٍ چُون طَرِزِ وِیْرَادِ وِیْدِ
مَوْطَانِ نِزْمِیْنِ طَرِزِ اَخْتِیَارِ كَرِوِسِ دَرِیْنِ اَمْرِ كِسْمِی بَرِوِی سَبَقَتِ نَكْرُ وِچَرَا كِه صَحَابَةُ وَا تَابِعِیْنِ دَرِ عِلْمِ شَرِيعَتِ
كِدَامِی تَصْنِیْفِی نَكْرَدِه كِه دَرِ اَنْ اَبْوَابِ كَرِوِدِ بَاسْتَنْدِ چِه اِیْشَانِ زَا بَرِ حَفْظِ خُودِ اَعْتِمَادِ بُوْدِ مَكْرُ چُون كِه اِمَامِ عِلْمِ رَا
مَنْشُرِ وِیْدِ وَا زِ سَوَاحِفِ مَتَا خَرِیْنِ تَرَسِیْدِه مَبَادَا كِه عِلْمِ ضَالِحِ شُودِ (چنانچه باعث کتابت و جمع مصحفین
نیز همین است) تدوین آنرا مستحسن دید پس زین تدوین از طهارت ابتدا نمود پستری بصلوة و صوم و با
عبادات پستری بمعاملات تا آنکه بر مواردی ختم نمود انتی لهذا شافعی گفته که النَّاسُ كُلُّهُمْ وَا لَمْ يَكُنْ

ترا قدر گرس نداند چه علم | شب قدر را می ندانند هم | ابو نعیم گفته که ز فرقه و مامون است و در

بصره برای ورثه برادر خود آمد پس مردم آنجا ویرا باز پس رفتن نداد تا آنکه در آنجا وفات یافت و
و میاطمی گفته که وی مستولی دار القضاای بصره شده بود انتی فاما حال تجبی و حسان و حفص که از
اصحاب حدیث امام اند و نیز حال فضل و داود طالی که از اصحاب مدح و زهد امام اند از کتب اسما
الرجال دریافت باید کرد مگر ذکر فضل و داود در تذکرة الاولیای فریدالدین عطار بخوبی مستخرج است
الحاصل آدم بر اصل مطلب و لهذا امام شعرانی در میزان کبری می آرد که سزاوار نیست کسی را
اعتراض کردن بر ابوحنیفه منسب بودن وی رحمة از بزرگان و ائمہ دین و اول ایشان است
در تدوین مذہب اقرب ایشان است بر رسول الله صلی الله علیه سلم از روی سند و نیز از جهت
فصل اکابر تابعین را از ائمہ رضی الله عنہم و چگونه از امثال ما اعتراضی بر ابوحنیفه لائق باشد و حال آنکه
اجمع الناس علی جلالته و علمیه و ورعیه و زهدیه و عفتیه و کثرة عبادتیه و خوف
منه تعالی طول عمره - ما هذا والله الا عمنی فی البصيرة به نورى فتاوى سلك بانك ميزنه

تصدیق اینک در مردم را نقایص است

ابتدای تدوین فقره امام است

بر اصل علم

بر امام کسی را اعتراض نمی رسد

مهر لایحه حرم خاصیت سگ همین بود + و ابن حجر مکی در خیرات احسان آورده که عیسی بن یونس گفت که بگفتن کسی را تصدیق مکن در حق ابوحنیفه قسم بخداست که من کسی را افضل از وی و فقیه زیاده از وی ندیدم

سه زینمان چو رضی نگردی تو بس + بدرگاه حق خواری ای یوسف الموسی ولید اذ تعلیق مجید حاشیه سوطای محمد از علامه عینی می آرد که هر آئینه مثل امام ثوری و ابن مبارک و اسحاق ایشان توشیح امام نموده و شنای نیک بروی خوانده پس چیت مقدر کسانیکه ضعیف میکنند امام را نزدیک ایشان فاحفظه و شیخ عبدالحق محدث دهلوی در تحصیل التعرف از امام المحدثین ابی حفص کبیر روایت کرده و نیز در سند خواری نویسد که

که اخطب الخطابی خواری صدر الائمه ابوالموید موفق بن احمد مکی ابی حفص عمر بن امام ابی الحسن علی زنجری از والد خود روایت میکند که در میان اصحاب ابی حنیفه و اصحاب شافعی در باره فضیلت نوبت بمناز رسید که هر یکی از ایشان مرا نام خود را برد دیگری تفضیل میداد پس ابو عبد الله بن ابی حفص کبیر که یکی از ائمه حدیث از اصحاب امام شافعی است گفت که شایخ و اساتذہ هر دو ائمه را بشمرید پس هر کرا از ایشان شایخ زائد باشند فضیلت نیز ویرا باشد پس شایخ امام شافعی را تا بشمار شمرند و مشایخ ابی حنیفه را تا بچهار هزار شمرند انتہی یعنی که کثرت مشایخ دلالت بر کثرت علم میدارد و کثرت علم باعتبار ائمتیختی

الله من عباده العلماء و نیز بموجب ذلك لمن خشی ربہ والست زیادت فضیلت پس بنا بران فضیلت ابو حنیفه را بر امام شافعی ثابت کردند لطیفه در مقدمه هدایه آورده که شریف مکه عبدالله نام شافعی المذیب نائب حرم کهردی معمر و مورخ و محدث بود گفت که روزی در میان حنفیه و شافعیه بطریق مزاح گفتگودر استاد پس حنفیه گفت مر شافعیه را که امام شما مختفی بود تا آنکه امام ما انتقال فرمود و شافعیه گفت حنفیه را وقتیکه امام ما ظاهر شد پس امام شما بگریخت - والد علام من جواب داد که درین تعصب مستانه طرفین و حالانکه هر دو امامان از معتمدین مابودند پس حق درین تصفیہ اینک هر گاه که امام ما دانست که می آید قرین و مثل ما و در نیوقت مردم را حاجت بطرف من نیست و حالانکه کبیر سن گشته بود اقتضای رجوع بطرف مولی تعالی نمود و دنیا جای قرار نیست پس رفت و گذاشت دنیا را برای امام شافعی پس این فیصله را بسیاری از مردم به پسندیدند و گفتند این است انصاف انتہی و معلوم است که ستم وفات امام اعظم همان سنه تولد امام شافعی است سه کنون بحث نواز بیانم شنود و گریاشنید و اینهم شنود فاضل بلخی جناب ابو الحسنات مولوی عبیدالحی رحمہ اللہ در شرح موطائی امام محمد

طعن امام را ساعت ناید کرد
ذکر از حدیث حقیقتنا ضعیف در حدیث دیگر از قول ابی حنیفه را منی شدن

لطیفه بعدین باب

سنة وفات الامم و تولد شافعی یک است

که تعلق مجرب و سومست رقم نموده که ادراک امام از مناقب جمیله امام همام عاجز و عقل انسان از فهم آن
 قاصر و از ذکرش لسان انسان خامس و در مناقب شیخی جماعتی از علمای مذاهب متفرقه کتابها تصنیف
 نموده اند و طعن نکرد بروی مگر متعصب غافل و یا جاهل مجادل ^{اگر سقراط جولاہی نداند بنیفرقہ} ^{اگر سقراط جولاہی نداند بنیفرقہ}
 بروی بر قدر جولاہی پس طعن کننده اگر کدامی محدث یا شافعی باشد ما آن کتابهای مناقب امام را
 که مصنفان آن کتب علمای مذہب شیعی و محدثین باشند پیش یکنیم و ویرا از ان مناقب امام
 که بروی پوشیده اند ظاهر بینمایم. مانند تبیض الصحیفہ فی مناقب الامام ابی حنیفہ تصنیف کرده
 جلال الدین سیوطی و خیرات احسان فی مناقب النعمان از تصنیفات علامه ابن حجر مکی محدث شافعی
 و در سہی امام را در تذکرہ الحفاظ درج کرده و مدح وی نموده و نیز رسالہ مستقل در مناقب شیعی ^{یہ} گفت
 و ابن خلکان مناقب اورا در تاریخ خود ذکر کرده و امام یافعی مناقب برادر مرآت اہلبیان
 بیان کرده و حافظ ابن حجر عسقلانی اورا در تقریب غیر ذکر کرده و تعریفش نمود و شتاب روی خوانندہ
 و نووی شارح مسلم در تہذیب الاسما و امام غزالی در احیاء العلوم مناقب امام را نوشته
 و همچنین شیخ شہاب الدین شافعی در مناقب امام قلاند العقیان فی مناقب النعمان تصنیف کرده
 و همچنین سبط ابن جوزی در مناقب امام دو جلد کتاب را کہ ہر دو جلد با ضخامت اند تصنیف نمود
 و بنام الانتصار لامام ائمۃ الامصار موسوم ساخت چنانچہ در مختارست و اگر آن شخص طعن کننده
 امام مالکی المذہب باشد پس اورا از ان مناقب کہ علمای ایشان نوشته واقف گردانیم مثل حافظ
 ابن عبد البر وغیرہ و اگر آن شخص حنبلی باشد پس اورا از تصحیحات علمای مذہب او مطلع گردانیم
 مثل یوسف بن عبد اللہادی حنبلی کہ در مناقب امام تنویر الصحیفہ فی مناقب ابی حنیفہ تصنیف
 نموده اند و اگر آن شخص از مجتہدین کہ مرتبہ اش از مقلدین برترست باشد میشنوائیم اورا آن کلام
 کہ بزبان مجتہدین و محدثین جاری گشتہ است در تعریف وی و اگر آنمرد عامی لا مذہب باشد پس
 وی مثل جانور چارپایہ است بلکہ گمراہ تر از وی پس اورا استحق تعزیر کنیم انتہی **قطع**

ندانم آن گل خندان پریگ بودا کہ مرغ بر حینی گفتگوی او دارد **حدیث عشق تو تہنا من ہیگویم**
 کہ ہر کہ است ازین گویہ گفتگو دارد **فقیر کتاب الحروف بطریق اختصار ہیگوید کہ از نقول سلسلہ اول**
 در دم بخوبی ظاہر گشت و همچنین در سلسلہای مابعد بفضلہ تعالی می آید کہ ما در حین امام اعظم از نقول

اسلامی کہ محمد بن شافعی کہ وی سنا از امام کہ کند

اسلامی کہ محمد بن شافعی کہ وی سنا از امام کہ کند

اسلامی کہ محمد بن شافعی کہ وی سنا از امام کہ کند

کاملین محمد بن زین العابدین از متقدمین و متأخرین و همچنین فحول علمای مجتهدین مثل شافعی و احمد و ابو سفیان و یهود و یحیی و ابن مبارک و مسعر بن کدام و غیر هم که مدار اصول و فروع دین بر نقول ایشان منحصرست بسیار از بسیار و بیرون از شمار اند پس می پرسیم که مطلقا امام یا مسلمان باشد و یا مخالف پس اگر شرق ثانی است فلاخیز چرا که مخالفین در حق آنحضرت علیه الصلوة والسلام چنان بود که نگفتند مگر بحکم

پنج در صید برده ضمیمه را چه تفاوت کند که لا ینما بجز از روی سیاهی ایشان هیچ فایده نخبید

و اگر شرق اول است پس می پرسیم که ایشان قول ما در حین توصوفین سابقین را تسلیم کنند یا نه کنند اگر تسلیم کنند پس طعن ایشان محض بیجاست و اگر تسلیم نکنند پس مسلمانان ایشان کجاست چرا که مدار نقل دین از روی استقراء بر نقل ایشان منحصرست گفته گفته من شدم بسیار گو ۴ از شما یک تن نشد اسرار جو ۴ سوال اگر گفته شود که الفاظ قدح نیز از متقدمین منقولست جواب گویم که بروی لازم که درین باب تعلیق مجدد را بغور مطالعه نماید و نیز باتفاق علمای مذاهبا ربعة ثابتست که طعن ما چند کس را در حق چند کس نباید شنید چرا که در دنیا هیچکسی اینچنین نباشد که بروی کسی قدحی نکرده باشد پس برین صورت من ترا سید از احکامین بیان است شیخی لازم می آید چنانچه من نیز انشاء الله در سلسله دهم نقل بعضی نقول خواهم نمود و باقی این بحث را ختم نمودم بحکم مخاطب کی تا زک مراجعت سخن گویم که گفتن بواج است

سوال جواب

سلسله سوم در رد قول مخالفین

سلسله سوم در رد دفع اعتراضات آمده از جانب مذہب ریاضت تعبید امام رضی الله تعالی عنه

چون میفرمایند علمای فحول و فضلائی و اققان فروع و اصول از حاسیان شرع رسول مقبول مسلم اندین امور ختمه که جائز اند و موجب اجر جمیل و ثواب جزیل یا بدعت حرام که تکلیف آن ختم و حکم کل بدعة ضلالة و کل ضلالة فی النار استحق نار اند بسیتوا الله و توجروا عند الله امر اول اینکه امام اعظم در ابتدای امر اکثر شب را زنده داشتی و کمتر شب استراحت نمودی امر دوم اینکه امام در آخر عمر خود احیای جمیع اللیل کردی و همیشه نماز و دعا و تضرع و مناجات گذرانیدی حتی صلی الفجر بوضوء العشاء اربعین سنة او اکثر امر سوم اینکه ختم قرآن شریف در اقبل بدت از هفت روز کردی یعنی در هر شب در نوافل ختم قرآن کردی غالباً مگر گاه گاهی که تکرار آیتی یا آیات معدوده فرمودی امر چهارم اینکه از نسی سال هواره صائم الیه

می بودی آخر پنجم اینکه در بعضی اوقات در شبها بر سیزده رکعات نوافل زیارت کردی - اگر آیین هر چه بود
 پنجگانه حرام و بدعت و ضلالت باشند که مرتکب آن آثم چنانکه قائل آن فرقه و کاتبیه و زمره نجدیه
 محدث از متبعان شیخ نجدی اند که بعضی از ایشان سبب کردن امور خسته حضرت امام اعظم را تحقیر و
 امانت میکنند که بدعتی بود و مرتکب حرام - و بعضی دیگر از ایشان مانند صاحب معیار و غیره چنانکه
 بکار برده میگویند که ما امام اعظم را از علمای سابقین و سلف صالحین میدانیم مگر با گاهی بچنین امام صام
 یقین نمیکنیم بلکه بروی گمان نیز می بریم که اینچنین بزرگوار مرتکب اینچنین امور بدعیه صریح گشته باشد و
 آنچه از امور مذکوره بوسی منسوب میکنند همه افوای است بلا اعتبار که بر چنین بزرگ بستان و افسترا
 میکنند و وی از انجمله پاک است چرا که امور مذکوره بدعت است زیرا که شب بیداری آنحضرت صلی
 علیه و آله و سلم قیام می صلح گاهی بر ثلث لیل زانگشته و نه کلامی ترخیصی بان از وی صلح رفته بلکه
 بالتصریح از جمله امور خسته منع فرموده و همچنین است حال میام الدهر که نه خود آنرا که حضرت است بان
 فرموده بلکه منع ازان نموده و نه تعداد رکعات وی صلح گاهی بر سیزده رکعت مع الوتر زیادت گرفته
 و همچنین است حال ختم قرآن در اقل مدت از هفت روز پس دلیل حرمت و بدعت بودن امور
 مذکوره از کتاب است و سنت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در جماع در نجاست باید نمود که موجب اطمینان و قسما
 فرقه اهل سنت و جماعت نیز کرده آید و گویان نیز بسبب این امور شاقه مذکوره بدعیه که وجود آن از سنن
 ما مردم متصوره کنندگان آنرا مثل خواجها و ائیس قرنی و حضرت حسن بصری و امام ابوحنیفه و حضرت
 قطب بانی غوث احمدی شیخ عبدالقادر جیلانی و حضرت ابراهیم او هم و حضرت جنید بغدادی
 خواجہ معین الدین چشتی جمیری و خواجہ قطب الدین کاکلی اوشی دهلوی و دیگر مشایخ کبار از ائمه
 جمیعاً از زمره مبتدعان شمرده خارج از اهل سنت و جماعت دانیم بلکه موافق قول نجدیه که در حق ایشان
 میگویند کل بدعة ضلالة و کل ضلالة في النار به ایشان بسبب کثرت عبادات شاقه
 جنسی انگاریم - و بالفرض اگر امور مذکوره نه حرام باشند و نه بدعت بلکه موجب اجر نیک و باعث
 خوشنودی حق جل و علا باشند چنانچه همان مشایخ بزرگوار نیز چنان دانست و بدان باعث
 اینچنین ریاضات شاقه را برای رضای ارحم الراحمین بر جانهای خود گوارا فرمودند پس بر این قاعده
 تعجب ما بر آن بر صفت قرطاس بقیة تحریر آرند که هدایت ما مردم اهل ایمان ازان شده سوای سلف صالحین
 بزرگان

کثرت عبادت مذکور با بدعت است

خود را نه به بدی صریحی و نه بشناخت کینائی یاد کنیم و از ظنوا المؤمنین خیرا بیرون نه در آیم
از ان بعض الظن انما استراز و در زیم و از اعتراضات این خرافات مزخرقه مفسدان آخر زمان
و جاهله این اوان رمانی یا بیم و نیز سعی شما عند الله ماجور و عند الناس مشکور و ان الله لا یضیع اجر المحسنین

اجواب - شنوی

تازه کن ایان از گفت نمان

ای هوارا تازه کردی در نهان

بر هواتا ویل قرآن میکنی

بج معنیهای شتی میکنی

اقول و بحول الله احول و منه

الوصول الى غاية المأمول که معترضین را هنوز اطلاع از احادیث نشده فقط بموجب بقولون
یا قواهم هو ما ليس في قلوبهم و ادعای عمل باحدیث بر سر زبان میدارند و محض هم درین پرده

لصوم دین متین اند چنانچه از اجوبه بر نصف من از جان واضح میگردد و ای قطره سنی سرب چاگرگی بنه

کابلیس را غرور سنی خاکسار کرده

پر بنیز گار باش که دادار آسمان

فردوس جای مردم پر بنیز گار کرده

نابرده ریج گنج میسر نمی شود

مزد آن گرفت جان برادر که کار کن

هر کوی عمل نکرد و عنایت امید داشت

دانه نکشت ابله و دخل انتظار کرد

باید دانست که جمله امور خسته کننده جائز و موافق شریعت اند

بلکه مستحب موجب جهات فلیانزد حق جل و علا و معترض بران غوی و خاطی است که نوبت این
اعتراضات تا بحضرت صلعم و دیگر صحابه کبار و مشایخ نامدار میرسد چنانچه در اینجا نقلهای آن بطور
اختصار درج میگردد و طوالت و تفصیل آن از دیگر کتب مطولات طلب باید نمود و بفرض این امر
اگر بدعت قرار گیرند پس از مدعیان عمل باحدیث را لازم که از صحیح بخاری دست پاک بدارند
چرا که بخاری بوجوب همین قول ایشان صامت بدعتی بود چنانچه در مقدمه قسطلانی شرح بخاری در حال
حضرت بخاری می آرد و کان (ای البخاری) یختر فی رمضان فی کل یوم ختمه یعنی میبود امام بخاری

که در ماه رمضان در هر روز یک ختم قرآن شریف کردی قطع بشتاب ای پسر که بطاعت کنی قیام

زان پیش کافتا جانی کند غروب

پیرانه سر مزین در طاعت که است بر ما

در عرصه و غا نبود لائق رکوب

العاقل تنفیة الاشارة بیان اثبات امر اول یعنی جوار احیاء اللیل زائد بر ثلث اللیل

ثابت است بم کتاب الله و هم بسنت رسول الله صلعم و هم باجماع اما الكتاب

فقال الله تعالی قواللیل الا قلیلاً لانیضغه او انقص منه قلیلاً او یزد علیه الا یتع

یا محمد صلعم ایستاده باش در تمام شب مگر اندک شب نصف شب یا کم کن از ان قدری زیاده کن

جواب جوار امور

جوار احیاء اللیل زائد بر ثلث اللیل

بر آن انتہی پس این آیت ثابت میکند بر فرضیت قیام اللیل و بر اختیار کردن در میان اکثر شب کم از آن
 مگر فرضیت آن منسوخ گشت چنانچه در حدیث است که سعد بن هشام گفت که پرسیدم از عائشه زهرا که
 خبر کن مرا از قیام رسول صلی الله علیه و آله فرمود که آیا خوانده یا ایها المرسلین گفتیم بل فرمود که هر آینه فرض کرد
 حق تعالی قیام اللیل در اول این سوره پس ایستاد بنی صلعم و اصحاب او تا یکسال و پوشیده داشت حق تعالی
 آخرین سوره را در آسمان تا یکسال و بروایت نسائی تا آنکه آما سید قدما می ایشان تا آنکه نازل گردید
 در آخرین سوره تخفیف را پس قیام لیل تطوع گشت بعد از فرض شدن قرآن مسلم و غیره اما هم نوی
 در شرح این حدیث در باب صلوة اللیل و عدد رکعات بنی صلعم فی اللیل گفته که ابو قول عائشه فصلی
 قیام اللیل تطوعاً ظاهراً است که تطوع گشت در حق آنحضرت صلعم و اما در حق است پس قیام اللیل بالجماع
 نقل است انتہی - ایضاً آیت دوم قل الله تعالی ان ربک یعلو انک تقوم اذ فی من ثلثی اللیل
 ویصفه فوثلثه و طائفة من الذین معک یعنی تحقیق میدانند پروردگار تو که هر آینه تو ایستاده
 خواهی شد قریباً حد شب و نصف شب و سوم حصه شب جماعتیکه با است یعنی نیز همچنان کنند
 انتہی پس این آیت نص صریح است در اخبار از قیام آنحضرت علیه السلام و جماعت مؤمنان که همراهش
 بودند و ثلث شب و نصف شب و ثلث شب چنانچه از نص ان ربک یعلو الایة
 صاف ظاهر است - ایضاً آیت سوم قل الله تعالی ان المتقین فی جنات و عبورون له الخدیون
 ما انهم یسرون و انهم كانوا قبل ذلك محسینین ۵ كانوا قلیلاً من اللیل ما یجمعون ۵
 و بالامتحار هم ینتظرون ۵ معنی آنکه تحقیق باشند پیرکاران در بشتها و چشمها در حالیکه گرفته
 باشند میزبر که در دیشا از ایشان چه بودند ایشان پیش ازین نیکی کنندگان و نیکی ایشان اینکه میدهند
 که قدری شب خواب میکردندی (و اکثر شب جلوت) و بوقت فجر استغفار میکردندی انتہی پس آیت
 صریح است در مدح کسانی که اکثر شب در عبادت مشغول میباشند - و رجلا لین گفته كانوا قلیلاً من
 اللیل ما یجمعون - ای ینامون فی زمن ینسیر من اللیل ویصلون اکثره انتہی و در
 کمالین در تشریح این مقام فرموده قوله ای ینامون این ابی شیبہ از مجاہد روایت
 میکند که ایشان همه شب نمی خفتندی و عن ابن عباس و انس نحوه انتہی و در تفسیر روح البیان
 گفته المجمع النوم باللیل دون النهار و ما حزیذة لتاکید معنی التقلیل

تلاوت قرآن در قیام اللیل

در قیام اللیل

نص صریح

وَقَلِيلًا ظَهَرُوا وَيَجْعُونَ خَيْرًا كَانُوا أَوْ كَانُوا يَجْعُونَ فِي طَائِفَةٍ قَلِيلَةٍ مِنَ اللَّيْلِ أَوْ صِفَةَ
مَصْدَرٍ مَحْذُوفٍ أَوْ كَانُوا يَجْعُونَ هَجُوعًا قَلِيلًا مِنْ أَوْقَاتِ اللَّيْلِ يَعْنِي يُذَكَّرُونَ
وَيُصَلُّونَ أَكْثَرَ اللَّيْلِ وَيَنَامُونَ أَقْلَهُ وَعَنْ أَحْسَنٍ كَانُوا لَا يَنَامُونَ مِنَ اللَّيْلِ إِلَّا أَقْلَهُ
امتی یعنی مجموع خواب شب را گویند نه خواب روز را - و ما زانده برای تاکید معنی تعلیل است قلیلاً
ظرف است یجمعون خبر کاناوا است یعنی میبودند که خفتندی در حصه قلیل از شب یا صفت مصدر
محذوف است ای میبودند که خفتندی خفتن مانند از اوقات شب یعنی ذکر میکردندی و نماز میخواندند
اکثر شب میخفتندی مانند شب از حسن بصری مرویست که ایشان میبودند که نمیخفتندی از شب
مگر کمتر از آن - و همچنین است در معالم التنزیلی و مدارک و بیضای - سپس از ما ذکر خوبی ثابت گردید که
قیام اکثر شب زانده بر ثلث شب ثابت است بکتاب اسد و اجماع اما الحدیث پس بیت
از سالم که از پدر خود این عمر رضی الله عنهم می آرد که گفت ابن عمر که بودند مردم در حیات نبی صلی الله علیه
و سلم وقتیکه دیدی خواب را بیان میکردی بر آنحضرت صلعم پس ایزدو بردم اینکه به بیم خواب را و بیان
کنم آنرا بر رسول صلعم و گفتم غلاماً شاباً و بودم من مرد جوان که میخسپیدم در مسجد در زمان آنحضرت
صلعم پس دیدم شبی در خواب که گویا گرفتند مراد و فرشتگان پس آن هر دو مرا بطرف مخرج بردند که یکایک
آتش آن بود که می پچید (یعنی از کمال تیزی بر خودی پچید) و ناگاه بود در آن اشخاصیکه بر آئینه می
آینان پس آغاز نمودم که میگویم اَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ النَّارِ اَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ النَّارِ اَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ النَّارِ
پس بیان نمودم این خواب را بر حفصه (ام المؤمنین خواهر این عمر زوجه صلعم) پس بیان نمود حفصه آنرا
بر رسول الله صلعم پس فرمود علیه السلام نیک مرد است عبدالله اگر بودی نماز خواننده از شب گفت
سالم پس بود عبدالله بعد از آن که نمیخفتی از شب مگر قلیل متفق علیه و راه البخاری فی باب قیام اللیل
من کتاب التَّجَرُّدِ و سلم فی باب فضائل ابن عمر پس این حدیث در حکم مرفوع است لهذا امام نووی
گفته که درین حدیث فضیلت صلوة اللیل است امتی و روایت است از حدیثی که دید او
رسول صلی الله علیه و سلم را که در شب نماز میخواند و بود که میفرمود اقله اکثره باره و الملكوت الجبروت
و الکبریاء و العظمة پس نماز کرد نماز را پس خواند سورت بقره پستتر رکوع نمود پس بود رکوع حضرت
صلعم قریب بقدر قیام وی و در رکوع میگفتی سبحان ربی العظیم پس برداشت سر خود را از رکوع

بیان حدیث بصری

باز خواند که

حدیث دوم

پس بقیه قیام وی صلعم یعنی قومه قریب بقدر رکوع میگفتی یعنی در قومه لیلیٰ است سجد سجد کرد پس بود سجده

وی صلعم قریب بقدر قیام وی و در سجده میگفتی سبحان ربی الاصلیٰ پسر برداشت سر خود را از سجده

و بود قعود وی صلعم در میان سجدتین قریب بسجده وی و گفتی در جلسه رات غفر لی رات غفر لی

پس خواند چهار رکعت را که خواند در آن سوره بقره و آل عمران و النساء و المائدة یا الانعام بشک از شعبه

رواه ابو داود و ذکره فی مشکوٰۃ فی باب صلوة اللیل و مثل این در شمائل ترمذی است و مثل این است در

مسلم و باب استحباب تطویل القراة فی صلوة اللیل - مگر زیادت کرده سلم در آن اینقدر که قرات

کردی آنحضرت صلعم بتزیل ای بارام آرام که حرف از حرف و کلمه از کلمه جدا شمرده شدی و مثل

این است از عوف بن مالک چنانچه در شمائل النبویه روایت آن کرده - پس این قدر مقدار از قیام و

رکوع و سجود و قومه و جلسه در چهار رکعت از مقدار ختم قرآن زانند میشود خصوصاً که بتزیل میباشد که

یقیناً از مقدار دو ختم کم باشد پس او ای انجمنین نماز دراز در شب بعد از نماز عشا ممکن نیست مگر در اکثر

شب که زانند تر باشد بر ثلث شب بلکه در کل شب پس قول و جالین کذا بین زمان ما را بموجب یا نیکو

من الاحادیث بسالوا کتموا انتم و لا ابوا کوا یا کوا و یا هولا یصلون نکلوا و لا یفتنون نکلوا

چنین است که زانند از ثلث شب قیام را بدعت و حرام میگویند و هزاران بندگان صاحبان خدا را

بسبب آن بدعتی می نامند **علاوه** آنکه روایت است از نعمان بن بشیر گفت که ایستادم یعنی

نماز بار رسول الله صلعم در ماه رمضان در شب بیست و سوم تا اول ثلث شب پسر ایستادم با وی علیه السلام

در شب بیست و پنجم تا نصف شب پسر ایستادم در شب بیست و ششم تا آنکه گمان کردیم اینکه نیامیم سحر را

رواه النسائی و نحوه الترمذی و ابو داود و ابن ماجه فی باب قیام رمضان - پس این حدیث صحیح

است و زین که قیام آنحضرت علیه السلام بآن اصحاب که همراهش بودند اکثر از ثلث شب بود

بلکه جمله اخیر و ال است بر احیای کل شب پس کسانی که لمن میکنند باینطور که شدت در عبارت قیام

زانند از ثلث شب چنانچه امام ابوحنیفه کوفی در اوائل عمر خود کرده بدعت است و خلاف سنت نبویه

صلعم است پس بین طعن ایشان در حقیقت بخدا (بموجب آیات مذکوره) و رسول الله و اصحاب کبار

(بیاعت احادیث مسطوره) نه با بوحنیفه کوفی نزد دیگر شایخ عظام **خلافت** میر کسی ره گزیده

که هرگز بمنزل نخواهد رسید **فَاِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِی الْاَرْضِ قَالُوا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ**

الَا تَهْتَكُمُ الْمَفِئِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ بِمَا كَيْفَ يَسْتَعْمَلُونَ بِجُودِي أَدَبٌ يَهْوِي بِهِيَ وَيُؤَانِسُ

کجا با استقامت با ادب با هوش و فرزانه | حال آنکه تعبید آنحضرت صلعم و تشدد وی صلعم در عبادت

تا بجای رسیده بود که از حد او شایرون بود چنانچه احادیث عیسی از ان مملوست چنانچه در بخاری

است كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيَقُومَ لِيُصَلِّيَ حَتَّى تَرْمَ قَدَمَاهُ فَيُقَالُ لَهُ فَيَقُولُ

أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا یعنی هر آینه می ایستادی آنحضرت صلعم برای نماز خواندن تا آنکه درم

کردندی هر دو قدم وی علیه السلام پس گفته شدی وی صلعم را یعنی که اینقدر تشدد در عبادت با وجود

مغفور بودن چراست | پس جواب فرمودی که آیا بنده شکر گزار نیستم انتهى | آنرا که گنج معرفت کردگار است

بی اختیار ذکر خدا سر کند همی | و آنرا که نیست شکر کردگار | باز وی اختیار مکرر کند همی | آن ذکر بهر حق کندین ز بهر خلق

کی این را خدای بر او کند همی | **عَنْ مُغَيَّرَةَ بْنِ شُعْبَةَ قَالَ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى تَوَضَّعَتْ**

قَدَمَاهُ فَقِيلَ لَهُ لِمَ تَصْنَعُ هَذَا وَقَدْ غُفِرَ لَكَ مَا تَقْدِمُ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأْخِرُ قَالَ

أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا **صَتْفَقَ عَلَيْهِ** ذكره في المشكوة في باب التخرص على قيام الليل

والنساء في باب حياة الليل ابن ماجه في باب طول القيام في الليل و ترجمه حدیث از ترجمه

آینده مستفاد میشود و مرویست از ابی هریره گفت که میخواندی آنحضرت صلعم نماز را تا آنکه هر دو

قدم مبارک آما سیدند پس گفته شد هر دو را که هر آینه حق تعالی بخشید گنامان ما تقدم و ما تاخر ترا

فرمود که آیا بنده شکر گزار نیستم یعنی شکر یه آن میگزارم | رواه ابن ماجه في طول القيام والتبريد

في الشامل النبوية والنسائي في احياء الليل پس ما حصل روایت مغیره بن شعبه و ابی هریره هر دو یکی

و در نسائی است كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي حَتَّى تُزْلِعَ قَدَمَاهُ

یعنی آنحضرت صلعم آنقدر نماز خواندی که پای مبارکش شق شد | و روایت است از عائشه که

هر آینه نبی صلعم قیام شب کردی تا آنکه مستقطر و شق شد هر دو قدم مبارک او پس عائشه گفت

برای چه میکنی این را یا رسول الله و حال آنکه هر آینه بخشید حق تعالی هر ترا گنامان پیشین و پسین ترا

فرمود که آیا دوست تر نمیدارم این را که باشم بنده سپاس کننده - رواه البخاری في كتاب التفسير الخرج

عَنْ الْمُغَيَّرَةِ بْنِ شُعْبَةَ قَالَ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى انْتَفَخَتْ قَدَمَاهُ فَقِيلَ لَهُ

اتَّكَلْتُمْ عُدَا وَقَدْ غُفِرَ لَكَ مَا تَقْدِمُ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأْخِرُ قَالَ أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا

رواه الترمذی وقال فی الباب عن ابی هریرة وعائشة وحديث المغيرة بن شعبه **حسن صحیح** ولما علامه قسطلانی در مواهب لدنیہ نوشته کہ ابن بطال گفت کہ ازین حدیث مفهوم میشود کہ انسان بر نفس خود شدت عبادت را اختیار نماید اگر چه بدن وی را نقصان کند چنانکہ چون رسول صلعم اینچنین عبادت شاقه کرد با وجودیکہ آنحضرت صلعم میدانست کہ مغفور شدہ ام پس شخصیکہ این را نمیداند (یعنی کہ مغفور شدہ ام) خصوصاً کفر جوئی از استحقاق نار اوران شدہ باشد ویرا بطریق اولی لازمست۔ و موقع اینچنین عبادت چنانکہ حافظ ابن حجر گفته تا آنوقت است کہ در تاملت طبیعت نرساند زیرا کہ حال رسول بعد از احوال دیگران کاملتر بود پس آنحضرت صلعم از عبادت پروردگار خود طولان نشدی اگر چه بدن مبارکش را ضرر میبود بلکه ثابت شدہ از رسول صلعم کہ میفرمودند کہ خشکی چشمان من نماز کرده شدہ است چنانچہ نسائی از روایت انس این را بیان کرده پس هر گاہ کہ دیگر شخص از مالت طبیعی خوف کند ویرا لائقست کہ نفس خود را در تکلیف نیندازد انتہی۔ چونکہ جو از شدت در عبادت حسب مذاق طبیعت و قیام شب زائد بر ثلث ازین احادیث صحیحہ و روایات صریحہ صاف ظاهر شد پس دین باب تنہا اعتراض بر امام ابوحنیفہ کوفی ضمیمہ است بلکہ نسبت این نسبت پرشاعت تا بصاحب شریعت میرسد چنانچہ دانستی بلکه با کثر صحابہ کبار و تابعین اختیار چنانچہ امام مالک خود از سائب بن یزید روایت میکند کہ امر کرد عمر بن الخطاب ابی بن کعب و تمیم الداری را کہ بگذارند بگردم در رمضان یا زودہ کعبت پس بود قاری کہ میخواندی سوره مائین تا آنکہ بودیم ما کہ از جهت مانگی دگونی اعتماد و تکیہ بر عصا ما کردند از جهت طول قیام پس فارغ گشتی ازین نماز مگر در فروغ فجر یعنی اوائل فجر ذکره فی مشکوٰۃ فی باب قیام رمضان پس در عمد عمر منمی بودند بگزار صحاب رسول است و اکابر تابعین پس این اصحاب و این اکابر تابعین در اکثر شب از طول قیام عاجز ماندی تا آنکہ اعتماد بر چوب دستی ما کردند پس بر گاہ کہ این جمله امور از سلف و خلف علیهم السلام ان بشیوۃ سلف و اولاد سیدنا سید المرسلین علیہ الصلوٰۃ والسلام بوجود آمد و پس درین باب طعن کسی کردن محض بیدینی خود اقرار کردنست پس هر کہ خود بدین باشد از طعن کسی صلیحی دین کی صاحب بدعت گردند و لہذا در حق غیر تمیزین و کوردن طبعان گفته شدہ **ع** کفر زرق مراتب کنی زندیقی **ا** و سولونی عنوی گنہیہ

این آنا بوقت گفتن لعنتست **ا** آن انادر وقت گفتن رحمتست **ا** **ب** ابقی بقولہ و نہ کہ اسی

بنا بر حدیث رسول الله صیبات ثلاث حسب استطاعت لکن فیهم کم باشد

ترخیصی بآن از وی صلعم رفته بلکه بالتصریح از جمله امور خمس منع فرموده محض غلط و جهالت بر جهالت است
چرا که ترخیص در عبادت نوافل حسب مذاق طبیعت از آنحضرت صلعم در احادیث صحیحہ ثابت و مسلم است

مرغیکه خبر ندارد از آب زلال **استنقار در آب شور دارد همه سال** چرا که در بخاری بروایت مرفوع از عائشه

صدیقہ فرمودت **عَلَيْكُمْ مَا تُطِيقُونَ مِنَ الْأَعْمَالِ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَمَلُّ حَتَّى تَمَلُّوا** یعنی فرمود

آنحضرت صلعم که لازم گیرید اعمال را آنقدر که طاقت آن میدارید چرا که الله تعالی ناخوش نمیشود تا آنکه شما

طال گیرید انتمی و عن عائشة فقالت إن رسول الله صلعم قال **اَكْفُوا مِنَ الْعَمَلِ مَا تُطِيقُونَ**

فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَمَلُّ حَتَّى تَمَلُّوا فَإِنَّ أَحَبَّ الْعَمَلِ إِلَى اللَّهِ أَدْوَمُهُ وَإِنْ قَلَّ وَكَانَ إِذَا عَمِلَ عَمَلًا

أَثَبْتَهُ **وَأَبَدًا** ابوداود یعنی روایت است از عائشه گفت وی که فرمود آنحضرت صلعم تکلیف کنید

عمل کردن آنقدر را که طاقت آن میدارید زیرا که حق تعالی از عبادت کسی ناخوش و ملول نمیشود تا آنکه

ملول نشود شما پس بر آئینه محبوب ترین عمل بطرف الله تعالی دائم تر عمل است اگر چه کم باشد و بود حضرت

صلعم بر گاه که کدیمی عمل کردی ثابت ماندی بر آن انتمی و در اقامه الحجّه آورده و اذا ثبتت جواز

الْعَمَلِ حَسَبَ الطَّاقَةِ إِلَى أَنْ يَحْصُلَ الْإِعْيَاءُ وَالْمَلَلُ فنقول طاقه الناس مختلفه

فَكَمَنْ رَجُلٌ يُطِيقُ شَيْئًا وَلَا يُطِيقُ آخَرَ وَكَمَنْ رَجُلٌ يَمَلُّ مِنْ شَيْءٍ وَلَا يَمَلُّ مِنْهُ

آخَرَ وَكَمَنْ رَجُلٌ لُعْطَى السَّرْعَةِ فِي الْقِرَاءَةِ وَلَوْ بَيْنَهَا الْآخِرُ یعنی بر گاه ثابت گشت

جواز عمل موافق طاقت تا آنکه ماندگی و ملالت حاصل نشود پس میگوئیم که طاقت

مردم مختلف می باشد پس بسیاری از مردم چنین می باشند که طاقت

چیزی میدارند و دیگران طاقت آن نمی دارند و بسیاری از مردم چنین میباشند

که ملول میگردند از چیزی و دیگری از آن ملول نمیگردد و بسیاری از مردم چنین میباشند

که ایشانرا داده میشود سرعت قرات و دیگری بدان نمیرسد انتمی پس هر که گوید که در دین اجازت

بعبادت شاقه نرفته و یا اینقدر طاعت از کسی ممکن نیست (از روی قیاس بر خود) همه حماقت و

جهالت ایشان است ازین اخبار و روایات صحیحہ **الحلم رسمی خوانده بسیار نادانی هنوز**

آشکارا کرده خود را و پنهانی هنوز از غبار کینه در خاک منت مروه **این هوای عدم رازنده میدانی هنوز**

اما بیان اثبات امر و مبین اثبات جواز احیای جمیع اللیل

بنا بر حدیث رسول الله صیبات ثلاث حسب استطاعت لکن فیهم کم باشد

خوشتر بود ز بهر پیشش بشب قیام	شب چیست روزگار جوانی از آنکه	حق گفت با پیر روی گفت با امام
گردش شب شب خون زنی نفس	ملک فنا و تخت بقا کردت بکام	روی جوان سیاه و شب تیره و ظلام
در شب تو ان گرفت با سانی تمام	ورنه چو شد سپید دم پیری آشکار	شاهان بشب نند شب خون که از زنده
باید دانست که زنده داشتن همه شب جائزست و موجب جز عظیم		بر نفس خیره چیره نیارشی ای غلام

ثواب فحیم هم بقرآن و هم بحديث و هم باجماع **اما الكتاب** فَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَ

عِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَى الْأَرْضِ هُونَ إِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا

وَالَّذِينَ يُبَيِّنُونَ لِقَوْمِهِمْ سُبْحَانَ اللَّهِ وَقِيلِمَاءَ يَسْمَعُونَ خَدَا كَسَانِي أَنْدَكُ سِيرُونَ بَرَمِينَ نَبِي

و قتیکه کلام کنند با ایشان جاہلان در جواب ایشان قول سالم میگویند - و بندگان خاص خدا کسانانی اند

که شب میگذرانند مرپه و ردگار خود را در سجده و قیام اتسی پس این آیت نفس علی است و در حدیثی که شب

در ذکر و فکر زنده دارد ایضا آیت دوم و قال الله تعالى ان المتقين في جنات وعيون انخذ

ما انا هم و بقرآن و هم بحديث و هم باجماع **اما الكتاب** فَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَ

عِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَى الْأَرْضِ هُونَ إِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا

وَالَّذِينَ يُبَيِّنُونَ لِقَوْمِهِمْ سُبْحَانَ اللَّهِ وَقِيلِمَاءَ يَسْمَعُونَ خَدَا كَسَانِي أَنْدَكُ سِيرُونَ بَرَمِينَ نَبِي

و قتیکه کلام کنند با ایشان جاہلان در جواب ایشان قول سالم میگویند - و بندگان خاص خدا کسانانی اند

که شب میگذرانند مرپه و ردگار خود را در سجده و قیام اتسی پس این آیت نفس علی است و در حدیثی که شب

در ذکر و فکر زنده دارد ایضا آیت دوم و قال الله تعالى ان المتقين في جنات وعيون انخذ

ما انا هم و بقرآن و هم بحديث و هم باجماع **اما الكتاب** فَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَ

عِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَى الْأَرْضِ هُونَ إِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا

وَالَّذِينَ يُبَيِّنُونَ لِقَوْمِهِمْ سُبْحَانَ اللَّهِ وَقِيلِمَاءَ يَسْمَعُونَ خَدَا كَسَانِي أَنْدَكُ سِيرُونَ بَرَمِينَ نَبِي

و قتیکه کلام کنند با ایشان جاہلان در جواب ایشان قول سالم میگویند - و بندگان خاص خدا کسانانی اند

که شب میگذرانند مرپه و ردگار خود را در سجده و قیام اتسی پس این آیت نفس علی است و در حدیثی که شب

در ذکر و فکر زنده دارد ایضا آیت دوم و قال الله تعالى ان المتقين في جنات وعيون انخذ

ما انا هم و بقرآن و هم بحديث و هم باجماع **اما الكتاب** فَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَ

عِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَى الْأَرْضِ هُونَ إِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا

فما اول بر کتاب

فما اول بر کتاب

فما اول بر کتاب

فما اول بر کتاب

و غیر هم رضی الله عنهم نیز این است چنانکه در قاضیخان و غیره است و قال الله تعالی اِنَّا انزلنا و
 فی لیلۃ القدر و قَادِرُکَ مَا لَیْلَةُ الْقَدْرِ لَیْلَةٌ خَیْرٌ مِّنَ اللَّیْلِ شَهْرُ رَجَبِ اِلٰی قَوْلِهِ
 هِیَ حَتّٰی مَطْلَعِ الْفَجْرِ یعنی هر آینه ما نازل کردیم قرآن را در شب قدر و چه چیز دانا کرد ترا که شب قدر است
 شب قدر بهتر است از هزار ماه و آن شب تا صبح صادق است انتهی پس این سوره نص حکم و دلیل علی
 است در نیکه عبادت در آن شب بهتر و افضل است از عبادت هزار ماه که در آن لیلۃ القدر نباشد
 کما فی تفسیر الجلالین و غیره - و همچنین محی السنه در تفسیر معالم التنزیل آورده که مفسران گفته لیلۃ القدر
 خَیْرٌ مِّنَ اللَّیْلِ شَهْرُ رَجَبِ یعنی آن باینکه عبادت در شب قدر بهتر است از عبادت هزار ماه که در آن
 شب قدر نباشد انتهی پس این سورت غایت ترغیب و نهایت تحضیض و تحریض است از جانب حقیقتاً
 بر قیام لیلۃ القدر عبادت **فائدة** و عدم تعین لیلۃ القدر از شارع محض برای آنست که تا
 بامید یافتن لیلۃ القدر در همه شبهای یکسال عبادت کرده آید چرا که بغیر ازین کسی را میسر نمی آید چنانکه
 برای همین معنی ساعت جمعه را نیز مخفی داشته پس دولت با سعادت لیلۃ القدر کسی را حاصل نمیشود
 مگر بفعل امام الایمه سراج الایمه حضرت ابوحنیفه نعمان کوفی چرا که چون زنده داشته شود همه شبها از شبها
 یکسال بالغرور در آنها بیا بد عبادت خود را در شب قدر نزد جمیع اهل اسلام فهذا اعظم المناقب و
 اقصاها و اقصى اقصاها للامام الهمام ابی حنیفة چه وی وقتیکه گذارد نماز فجر را بوضوئی عشا
 تا چهل سال یا زیاد و لا محاله یافت عبادت خود را در شب قدر چهل بار یا اکثر از آن بالاتفاق فذلک

فَضَّلَ اللهُ يَوْمَئِذِهِ مَنْ يَشَاءُ وَ اللهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ **هـ** این سعادت بزور بازو نیست

تا به بخشندگی بخشنده پس بدعت گفتن احیای زنده شب را بر ثلث اللیل چه معنی است آیا

نزد قائلین جهال حقیقتاً نیز بدعتی است که ضمایندگان صاحبان خود را امرست بدعت (یعنی

با حیای جمیع اللیل بامید یافتن شب قدر) **مشوئی عاکف دهر اعلی اصنامیه**

بازگواز نجد و از یاران نجد	تا در و دیوار را آری بوجد	بهرت الکفار من اسلامیه
ای درونت را که داری چون زید	با همه خود بینی و کبر و منی	از برون طعنه زنی بر بایزید
سر بسر کار تو در نیل و نهسار	سعی در تحصیل جا و اعتبار	لاوت تقوی و عدالت میزنی
مگر وحید بهر تسخیر عوام	خوردن نان حرام و زرق و شید	دین فروشی از پی نان حرام

گاه خبث عمر و گاهی خبث زید
 بر سرش داخل نگردد و لا و لمیس
 و این عدالت با وجود این صفات
 این عدالت است که توبیس
 و آن بر دو قسم است یکی آنکه خود از آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم در آن ایام جمیع اللیل ثابت است
 دوم آنکه ترغیب و تخریب بر آن فرموده و از صحابه و تابعین بوقوع آمده اما آنچه از آنحضرت ثبت
 رسیده اینکه مرویست از عائشه صدیقہ رضی اللہ عنہا کان النبی صلعم اذا دخل العشر الاواخر من رمضان
 احیی لللیل و ایقظ اهلہ و شد المیزر متفق علیہ یعنی بود علیہ السلام وقتیکه در آمدی عشره
 اخیره رمضان زنده داشتی تمام شب را بیدار ساختی اهل خود را و مضبوط کردی از آن خود را یعنی قریب
 از ازواج مطہرات نفرمودی انتہی کذا فی مشکوٰۃ فی باب لیلۃ القدر و امام نووی گفته قولها
 و احیی لیلکة یعنی در گفتمی ہمیشہ بیداری در نماز و غیر آن انتہی و در صحیح ابن حبان و غیر
 از عطا تابعی مرویست که وی گفت که از عائشه پرسیدم که مر از یاده تعجب نیز سخنیکه از آنحضرت
 صلعم دیده بیا سوزوی رضی اللہ عنہا فرمود که کدام امر رسول اللہ صلعم قابل تعجب نبود آنحضرت صلعم
 شبی نزد من آمد پس فرمود که من پروردگار خود را عبادت نمایم پس ایستاد و وضو نمود پس ایستاد نماز
 خواندین آغاز نمود پس گریست تا آنکه اشکها بر سینہ مبارکش جاری گشت پس رکوع نمود پس گریست
 پس سجدہ کرد پس گریست پس سر را بالا کرد پس گریست پس همچنین میکرد تا آنکه بلال برای اطلاع
 نماز آمد عرض کردم که چه چیز گریانید ترا و حال آنکه گناہان مقدم و موخر ترا اللہ تعالی بخشید فرمود که
 آیا بندہ شاکر نیستم انتہی مختصراً و در نسائی و ابن ماجہ از ابو ذر غفاری روایت است قال
 قام رسول اللہ صلعم حتی اصبر بایة و الایة ان تعذبہم فانہم عبادک و
 ان تغفر لہم فانک انت العزیز الحکیم یعنی ایستاد رسول اللہ صلعم تا آنکه صبح کرد در آرزوی
 آن آیت اینکه اگر نذاب میکنی ایشان را پس ہر آئینہ ایشان بندگان است و اگر بخششی ایشان را پس
 تحقیق تو قالب با حکمتی انتہی اما قسم دوم از حدیث اینکہ روایت است از جابر گفت شنیدم
 از آنحضرت صلعم کہ بیفرمود ہر آئینہ در شب ساعتی است کہ موافق نمیشود آنرا مرد مسلمان در جائیکہ
 سوزل میکند در آن ساعت از حق تعالی نیکی دنیا و آخرت را مگر اینکه عطا سیفر باید انجامیز را بار و آن
 ساعت در ہر شب میباشد **والا** مسہبانی صحیحی فی باب صلعم لیل امام نووی گفته کہ در صحیح حدیث

جواز نماز در ایام جمیع اللیل ثابت است
 جواز نماز در ایام جمیع اللیل ثابت است
 جواز نماز در ایام جمیع اللیل ثابت است

این ساعت در ہر شب میباشد
 این ساعت در ہر شب میباشد
 این ساعت در ہر شب میباشد

شبهای عثمان مع ختم قرآن

شبهای حضرت عمر مع صیام لیل

شبهای علی بن عرفه

شبهای امام حسن مع ختم قرآن

شبهای ساعت اجابت است در هر شب و متضمن است این حدیث برتر غیب به بر انگیزنده شدن ذریع
ساعات شب با سید یافتن آن ساعت استی و در حلیه الاولیا در حالت حضرت عثمان آورده
حدیثنا سلیمان بن أحمد نا ابو یزید القراطیسی نا اسد بن موسی نا سلام بن مسکین
عن محمد بن سیرین قال قالت امرأة عثمان حین اطا فوا به یریدون ان تقتلوه
او تتركوه فانه كان یحیی اللیل كله فی لیلة یجمع فیها القرآن یعنی از ابن سیرین روایت است
وی گفت که فرمود زوجه حضرت عثمان وقتیکه اهل فتنه احاطه وی کرده بود باراده قتل وی اگر قتل
نمیکند شما و او را بگذارید و او را اختیار شماست مگر هر آینه بودی و می که تمام شب رازنده داشتی در
شب که در آن قرآن را جمع کردی یعنی ختم آن در یک شب کردی و یادوان شبها که قرآن در مصفا
جمع کردی یا ترتیب باقیه تا الی حال استی و این کثیر در تاریخ خود حال حضرت عمر را چنین نوشته
كان یصلی بالناس العشاء ثم یدخل بیته فلا یزال یصلی الی الفجر وقامت حتی
سرد الصوم یعنی بود عمر که مردم را نماز خفتن خواندی پسترنجانه خود درآمدی پس برابر نماز میخواندی
تا فجر و انتقال نفرمود تا آنکه پی در پی روزه را داشت استی پس احیاء اللیل و صیام الیه هر دو
از خلیفه دوم ثابت گشت و در حالت عبداللہ بن عمر حافظ ابو نعیم و تلمیذ آورده حدیثنا
سلیمان نا ابو یزید نا اسد بن موسی نا الولید بن مسلم نا ابن جابر حدیثی سلیمان
ابن موسی عن نافع ان ابن عمر کان یحیی اللیل صلوة ثم یقول یا نافع اسحرنا
فیقول لا فیعاود الصلوة فیقول یا نافع اسحرنا فاقول نعر فیکفون ویستغفر الله
ویدعو الی الصبیح یعنی روایت است از نافع تابعی که ابن عمر شب نماز خواندی پسترنجیدی که آیا
سحر کردیم وی گفتی نه پس باز نماز خواندن آغازیدی پس پسترنجیدی که ای نافع آیا سحر کردیم گفتیم بل پسترنجیدی
و از خدا استغفار و دعای تاسیح کردی و چهارمین کتاب بسند دیگر از نافع تابعی و خادم ابن عمر
آورده ان ابن عمر کان اذا فاتته صلوة العشاء فی جماعة احنی بقیة لیلته یعنی
بر آینه بود ابن عمر وقتیکه فوت کردی ویرا جماعت نماز عشا باقی همه شب رازنده داشتی
در کفاره آن و ابو سعید سمعی در کتاب الانساب حال تمیم بن اوس صحابی چنین نوشته
كان یمید یختو القرآن فی راکعة و ربما ردا الایة الواحدة اللیل كله حتی

الصَّبَاحِ وَكَانَ مِنْ عِبَادِ الصَّحَابَةِ وَنُزَّاهِدٍ مِمَّا جَانَبَ أَسْبَابَ الْعِزِّ وَكُنِمَ التَّخَلِّيَ
 بِالْعِبَادَةِ إِيَّانِ أَنْ مَاتَ بِعِنِّي تَيْمُّمٌ وَرَبِّكَ رَكْعَتِ خَتَمِ قُرْآنِ كَرْدِي وَكَثْرَ آيَتِي رَابِعُهُ شَبَّ تَامِصِجٌ مَجْزُوعٌ
 وَبُودَازِ عُبَادِ وَزَمَادِ صَحَابَةِ إِزْآنَاكَ إِزْأَسْبَابِ عَزْتِ وَجَادِ اجْتِنَابِ وَرَزِيدِهِ بُودِ وَلاَزِمِ كَرَفْتِهِ بُودِ تَمَالُ
 بَعْبَادَتِ تَأَنكَ وَفَاتِ نَمُودِ اَنْتَمِي وَآزِ حَالَاتِ شَدَاوِيْنِ اَوْسِ صَحَابِيْ دِرْ حَلِيَةِ بَسْتَنْدِ خُودِ چِنِيْنِ خَبِرْ اَوْرَدِه
 عَنْ شَلَاوِيْهِ لَانَصَارِيْ اِنَّهُ كَانَ اِذَا دَخَلَ الْفِرَاشَ يَنْقَلِبُ عَلَى الْفِرَاشِ لَا يَأْخُذُهُ
 النَّوْمُ فَيَقُولُ اللَّهُمَّ اِنَّ النَّارَ اَذْهَبَ عَنِّي النَّوْمُ فَيَقُومُ فَيُصَلِّيُ حَتَّى يُصْبِحَ مَطْلُبُشْ
 اِيْنَكِ وَنِيْ رَابِعُ فَرَشِ خُوابِ نَكْرَفْتِي وَازِ پَهْلُو بِپَهْلُو ميشدِي بُو كَفْتِي يَا اَللهِ خُوفِ دُو زَخِ اَزْ مَنِ خُوابِ رَا
 بَرْدِ پَسِ اِيْتَادِي وَتَامِصِجِ نَمَازِ خُواندِي - وَتَمْدِيْنِ كِتَابِ دِرْ حَالَاتِ اَوَّلِيْسِ قُرْنِيْ بَسْتَنْدِ خُودِ اَوْرَدِه
 كِهْ خَلَاصَهْ اَشْ اِيْنَكِ بُودِ اَوَّلِيْسِ قُرْنِيْ رُزْ بِهَرْ گَاهِ كِهْ شَامِ شَدِيْ فَرْمُودِيْ كِهْ اِيْنِ شَبِّ رُكُوعِ سِتِ پَسِ رُكُوعِ
 كَرْدِيْ تَأَنكَ صَبْحِ شَدِيْ وَبَازِ بِهَرْ گَاهِ كِهْ شَامِ كَرْدِيْ كَفْتِيْ كِهْ اِيْنِ شَبِّ سَجْدَهْ اَسْتِ پَسِ سَجْدَهْ كَرْدِيْ تَامِصِجِ
 اَنْتَمِيْ وَتَمْدِيْنِ كِتَابِ حَالَاتِ سَعِيْدِيْنِ الْمَسِيْبِ كِهْ تَابِعِيْ جَلِيْلِ الْقَدْرِ سِتِ اَوْرَدِهْ كِهْ سَعِيْدِيْنِ الْمَسِيْبِ
 كَرْدِهْ نَمَازِ فُجْرِ اَبُو ضَمُوِيْ عَشَا پَنْجَاهِ سَالِ وَتَمْدِيْنِ كِتَابِ دِرْ حَالَاتِ ثَابِتِ بِنِ اسْلَمِ تَابِعِيْ كِهْ اَزِ
 عِبْدِ اَسَدِ بِنِ عُمَرُوْ عِبْدِ اَسَدِ بِنِ زُبَيْرِ بِرْدِ وُ رُو اِيْتِ مِيْكَنْدِ وَتَا چَلِ سَالِ بَجْدَتِ حَضْرَتِ اَنْسِ
 مَانْدِهْ اَوْرَدِهْ كِهْ تَرْجَمَهْ اَشْ اِيْنَكِ سَنَانِ رُو اِيْتِ مِيْكَنْدِ اَزِ پَدْرِ خُودِ كِهْ كَفْتِ وَاَسَدِ كِهْ مَنِ دَرِ اَوْرَدِ مَثَابِتِ
 دِرْ لَحْدُوِيْ وَبَا مَنِ حَمِيْدِ طَوِيْلِ يَأْسُخْصِيْ دِيْكَرِ بُودِ وَاِيْنِ شَكِ اَزِ مَحْمُودِ بِنِ سَنَانِ رَا وَاِيْتِ پَسِ بِهَرْ گَاهِ
 كِهْ بَرُوِيْ خَاكِ رَا بَرِ كَرْدِيْمِ خَشْتِيْ اَزِ قَبْرِ وِيْ اِفْتَادِ پَسِ نَا گَاهِ وِيْ دِرْ قَبْرِ خُودِ اِيْتَادِهْ اَسْتِ كِهْ نَمَازِ مَجْزُوعِ
 پَسِ كَسِيْ رَا كِهْ بَا مَنِ بُودِ كَفْتَمِ اَيَا نَمِيْ بِنِيْ كَفْتِ كِهْ خَا سُوْشِ پَسِ بِهَرْ گَاهِ كِهْ بَرُوِيْ خَاكِ رَا بَرِ كَرْدِيْمِ اَمِيْمِ
 نَزْدِ دَخْتَرُوِيْ وَپَرِ سِيْدِيْمِ كِهْ عَمَلِ پَدْرِ تُو چِهْ بُودِ پَسِ وِيْ پَرِ سِيْدِكِهْ شَمَا چِهْ دِيْدِيْدِ پَسِ مَجْزُوعِ اَمِيْمِ مَازِ اِيْنِ
 وَاقِعِهْ اَنْ دَخْتَرِ رَا پَسِ وِيْ كَفْتِ بُودِ پَدْرِ مَكِهْ اَزِ پَنْجَاهِ سَالِ هَمِهْ شَبِّ قِيَامِ كَرْدِيْ وَبِهَرْ گَاهِ كِهْ حُوشِ بِنِ
 دِرْ مَنَاجَاتِ كَفْتِيْ يَا اَللهِ اَلْكَرْسِيْ رَا اَزِ مَخْلُوْقِ خُودِ دِرْ قَبْرِ وِيْ نَمَازِ عَطَا كَرْدِهْ پَسِ هَرِ اِيْنِزِ عَطَا كَرْدِيْمِ
 اَللهِ تَعَالِيْ كِهْ رَدِ كُنْدِ اِيْنِ دَعَا يِ دِيْرِ اَنْتَمِيْ - لِهَذَا طَرِيْقَةُ اَوْلِيَا يِ عَطَا مِ وَكِبْرِيْ كِرَامِ عَلِيْمِ الرُّضْوَانِ
 هَمِيْنِ بُودِ وَاَسِ چِنَانِ چِهْ غُوْثِ الثَّقَلِيْنِ حَضْرَتِ شَيْخِ عَبْدِ الْقَادِرِ جِيْلَانِيْ قَدَسِ سِرِّهِ دِرْ غَنِيَّةِ الطَّائِفَةِ
 دِفْصَلِ قِيَامِ جَمِيْعِ اللَّيْلِ كَفْتِهْ كِهْ اَمَا قِيَامِ جَمِيْعِ اللَّيْلِ پَسِ اِيْنِ كَارِ اَقْوِيَا سِتِ كِهْ عُنَا يْتِ اَزِ اَلْوَرَعِ

تیمم در رکعت ختم قرآن کردی و اکثر آیتی را همه شب تا صبح میخواند

اینکه وی را بر فرش خواب نگرفتی و از پهلو به پهلو میشدی بگو گفتی یا الله خوف دوزخ از من خواب را

برد پس ایستادی و تا صبح نماز خواندی - و تهمدین کتاب در حالات او ایس قرنی بسند خود آورده

که خلاصه اش اینکه بود او ایس قرنی بهر گاه که شام شدی فرمودی که این شب رکوع ست پس رکوع کردی تا آنکه صبح شدی و باز بهر گاه که شام کردی گفتی که این شب سجده است پس سجده کردی تا صبح

انتی و تهمدین کتاب حالات سعید بن المسیب که تابعی جلیل القدر است آورد که سعید بن المسیب

گزارد نماز فجر ابو ضوی عشا پنجاه سال و تهمدین کتاب در حالات ثابت بن اسلم تابعی که از

عبد اسد بن عمر و عبد اسد بن زبیر هر دو روایت میکند و تا چهل سال بخدمت حضرت انس

مانده آورده که ترجمه اش اینکه سنان روایت میکند از پدر خود که گفت و اسد که من در آوردم ثابت

کم زنی شامل ایشان است و توفیق الهی و نور جلال و جمال نامتناهی بر دل‌های آنها احاطه کرده است پس گردانید قیام کبیل مرایشانرا سببه و خلعت که تا بوقت مرگ مولی تعالی از ایشان سلب نسیازد و سر آئینه مرویت از عثمان بن عفان که بیک رکعت همه شب رازنده داشتی و ختم قرآن در آن کردی و چهل مرد از تابعین فح کرده اند که ایشان همه کل شب رازنده داشتندی و میگزاروند نماز فجر را بوضوئی عشا چهل سال و این نقل از ایشان صحیح است - و مشهورترین از آنان سعید بن جبیر و صفوان بن سلیم و ابو حازم و محمد بن المنکدر از اهل مدینه - و فضیل بن عیاض و وهب بن الجعد از اهل مکه - و طاؤس و وهب بن سنبه از اهل یمن - و ربیع بن حثیم و حکم از اهل کوفه - و ابوسلیمان و علی بن بکار از اهل شام - و ابو عبد الله خواص و ابو عاصم از اهل عباد - و حذیب ابو محمد و ابو جابر السلمانی از اهل فارس - و مالک بن دینار و سلیمان النخعی و یزید الرقاشی و حذیب بن ابی ثابت و نجی البکار از اهل بصره و غیر هم که ذکر ایشان بدر از می کشد اتسی کلامه و نیز حجة الاسلام امام غزالی در آخر رجب اول آورده - بدانکه احیای لیل از جهت مقدار - بهفت مراتب است مرتبه اولی همه شب بنده داشتن است و این شان آن اقویاست که مر عبادت حق تعالی را مجرد گشته باشند و بنا جات یزدتگاه ستلذ گشته اند و غذای ایشان و حیات قلوب ایشان همین ذکر الهی می باشد پس گاهی مانده میشود از طول قیام و در میکنند خواب را بطرف روز در وقت اشتغال مردم و هر آینه این طریق جماعت بود از سلف که نماز فجر را بوضوئی عشا می گزاردندی حکایت کرد این را ابو طالب علی بسبیل تواتر و شهرت از چهل مردان تابعین - و بود در ایشان کسیکه دوام نمود برین ریاضت تا چهل سال که از ایشان است سعید بن المسیب و صفوان بن سلیم (بدان طریق که از غنچه در گذشت) تا قوله - و بود کمسن سال که ختم قرآن کردی در راه نود مرتبه و وقتیکه فهمیدی رجوع کردی و بار دیگر خواندی انتهی کلام الغزالی و عبد الوهاب شعرائی در تنبیه المغتربین ریاضات کنندگان را بالتفصیل شمرده که ذکر آن در اینجا بطول کشد در اینجا باید دید تا آنکه به دران کتاب گفته که همچنین از سلف عمر بن عبد القادر و بشرا کحافی و محمد بن اسماعیل البخاری و امام احمد بن حنبل و امام ابو حنیفه و رابعه عدویه و اوزاعی و جماعتی کثیره ذکر ایشان در طبقات کردیم رضی الله تعالی عنهم - و به دران کتاب است که ابن مقاتل گفتی که امام ابو حنیفه نماز صبح را بوضوئی عشا بست سال گزارده و در روزیت گیر

در شب بیداری غلیظه سوم است ختم قرآن

ختم قرآن در راه نود مرتبه
نظر از شیخ ابی اسحاق

چهل سال و بروایتی چهل و هفت سال و بروایتی پنجاه سال استی و بجه تطبیق در روایات بالا اینکه از ریاضت
امام بر کسی آنقدر خبر داده که در زمانه خود از وی یافته فاما حدیثی است که گفت نزدیک زواج آنحضرت
علیه السلام سه کس آمدند که می پرسیدند از عبادت آنحضرت علیه السلام و چون بمبادت علیه السلام
واقف گشتند ایشان عبادت آنحضرت علیه السلام را قلیل دانستند گفتند که کجاست مرتبه ما از
مرتبه حضرت علیه السلام و حال آنکه بخشید حق تعالی گنامان پیشین و پسین و برایش یکی از ایشان
گفت که من همیشه هر شب خواهم خواند و دیگری گفت که من علی الدوام روزه خواهم داشت گاهی
افطار نکنم و آن دیگری گفت که من همیشه جدا خواهم ماند از زنان و گاهی نکاح نکنم پس آمد نزدیک
ایشان آنحضرت علیه الصلوٰۃ والسلام و فرمود که شما آن کسانی که چنان و چنین گفتید خبردار بخدا
که البته خائف تر شما را منم و اتقای شما خدا را منم لیکن من گاهی روزه میدارم و گاهی اظفار
میکشم و وقتی در شب نماز میخوانم و وقتی خواب میکنم و در نکاح می آرم زنان را پس کسیکه اعراض کرد از
سنت من (یعنی بطریق استخفاف و انکار) پس نیست آنکس از من مستفوق علیه پس خوبش از
جانب جمهور اینک حدیث بذا محمول است بر آنکه آن بر سر کسان یکطرف را از دو طرف فعل بر خود واجب
و طرف دوم فعل را بسبب دوام حرام کرده بودند چنانچه همین معنی منصوص لفظا بذا است در اقوال
ایشان معذرا آن حرمت را عبادت و قربت میدانستند و با وجودیکه خبری باز عبادت آنحضرت
علیه السلام شنیده اند و از سنت رسول الله آنرا میدانستند بلکه از آن اعراض نمودند فلذا قال
علیه السلام فی آخر الحدیث فمن رغب عن سنتی فلیس منی و امام نووی در شرح
صحیح مسلم در صدر کتاب النکاح می آرد - احتجاج جمهور بر اینکه نکاح نه حرام است و نه واجب قول
حق تعالی است فَإِنَّكُمْ أَمَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ جَاءَ
وَادَّ حَقُّ تَعَالَى فِي مِثْلِ النِّسَاءِ وَجَمَاعٍ كَتَبَتْ لَهَا خُودٌ - واما معنی قوله صلعم فمن رغب عن سنتی
فلیس منی اینکه کسیکه روگردانی کرد از آن بطوریکه مستقدان نباشد چنانکه عالمین میباشند استی
هری با نیست ادراک سخن | تا بفهمد غامض اسرار | اهل دل باید که گیرد ذوق | کاو گوهری به بیند ز پرل
بیان اثبات امر سوم یعنی جواز ختم قرآن در اقل از هفت روز
باید دانست که ختم قرآن در اقل از هفت روز جائز است بر لائل قاطعیه

برایست

بیان جواز امر سوم که آن مستقر است

یقیناً قال الله تعالى فاقْرَأُوا مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ یعنی بخوانید هر چه که آسان باشد از قرآن انتہی پس آیت عامست شامل ست قرات قلیل و کثیر هر دو را یعنی تا وقت شوق و ذوق خود چنانچه از این حجره گذشت که عبادت شاقه تا آنوقت است که مرد را تا ملائت طبیعت نرساند و نیز در حدیث گذشت فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَبْدِلُ حَتَّى تَمْلُؤُوا وَحَافِظًا أَبُو نَعِيمٍ فِي رُحْلِيَةِ الْأَوْلِيَاءِ فِي حَالَاتِ حَضْرَةِ عُمَانَ بْنِ أَبِي أَرْوَحَةَ شَنَا إِبْرَاهِيمَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ نَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ نَا قُتَيْبَةَ بْنَ سَعِيدٍ نَا أَبُو عَلْقَمَةَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مُحَمَّدٍ عَنْ عُمَانَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ التَّمِيمِيِّ قَالَ قَالَ لِي أَبِي لَا غَلْبَانَ اللَّيْلَةَ عَلَى الْمَقَامِ فَلَمَّا صَلَّيْتُ الْعَتَمَةَ تَخَلَّصْتُ إِلَى الْمَقَامِ حَتَّى قُمْتُ فِيهِ فَبَيْنَا أَنَا قَائِمٌ إِذَا رَجُلٌ وَضَعَ يَدَهُ بَيْنَ كَتِفَيْ فَإِذَا هُوَ عُمَانُ بْنُ عَفَانَ فَبَدَأَ بِأَيِّمِ الْقُرْآنِ فَقَرَأَ حَتَّى خَتَمَ الْقُرْآنَ فَرَكَعَ وَسَجَدَ ثُمَّ أَخَذَ نَعْلَيْهِ فَلَا أَدْرِي أَصَلَّى قَبْلَ ذَلِكَ شَيْئًا أَمْ لَا ابْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَزِيدُ رِوَايَةَ سَيِّدِي أَنَّكَ إِذَا سَجَدَ بِرَأْسِكَ مِنْ شَيْءٍ مِنْ مَقَامِ فَالْبِ خَوَّاهُمْ مَانِدٌ (يعني قصد آن کردم) پس بعد فراغت از نماز عشا بمقام رسیدم و ایستادم که ناگاه شخصی دست خود در میان کتف من نهاد پس چون دیدم عثمان بن عفان بود پس وی الحمد را شروع نمود پس بخواند قرآن را تا آنکه ختم نمود قرآن را پس رکوع و سجود کرده نعلین برداشت گرفت پس من نمیدانم که پیشتر ازین وی نماز خوانده بود یا نه و سمعنا فی در کتاب انساب حال تیمس بن اوس صحابی آورده کان تَمِيمٌ يَخْتُمُ الْقُرْآنَ فِي رُكْعَةٍ چنانچه گذشت و نیز ابن حجر مکی در فتح المبين آورده کان تَمِيمٌ يَخْتُمُ الْقُرْآنَ فِي رُكْعَةٍ وَ فِي رِوَايَاتِ حَضْرَةِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ آورده إِنَّهُ كَانَ يَخْتُمُ فِي الْيَوْمِ ثَمَانِ خَمَائِكَ مَا ذَكَرَهُ بَعْضُ شُرَاحِ الْبُخَارِيِّ يَعْنِي أَنَّ حَضْرَةَ عَلِيًّا خَتَمَ الْقُرْآنَ فِي يَوْمٍ وَاحِدٍ بَارِعًا وَ هَذَا فِي كِتَابِ أَوَّلِهِ وَ تَرْجُمَةُ هَذَا إِذَا كُنْتَ كَرِهْتَ شُؤْمَكَ وَ قَوَّعَ بَعْضِي مِنْ مَجَاهِدَاتِ بَعْضِ نَمِيٍّ آيِدِ چنانچه هشت بار ختم کردن قرآن بیک روز و شب خواندن هزار رکعت نماز بیک شب مانند آن گوئیم که وقوع مثل آن اگر چه از عوام بعیدست لیکن بعید نیست از اهل اهد چرا که ایشان از طرف رب خود داده شده اند قوت مکی را که رسیدند بسبب آن این صفات را انکار نمیکنند این را مگر کسیکه انکار میکند صد و رکعات و خرق عادات انتہی ترجمه و نیز در مقابل هم ازین کتاب گذشت که آخر عبارت آن اینکه وَ كَوْمٍ مِنْ جُلُ

کثرت عبادت از اولیا بسبب کرات است

أُعْطِيَ الشَّرْعَةَ فِي الْقِرَاءَةِ وَلَوْ بَيْنَهَا الْآخِرُ وَانْتَهَى قَلْبُهُ وَانْ كَارِ خَدًا وَ خَاصِ خَدًا
 نیست محصور در مدارک ما
 باشد از خالق قوی و قدر
 شو آنرا از ابلهی منکر
 و ابوعلی ترمذی در جامع خود در ابواب القراءة آورده که مروی است

از عثمان بن عفان که در یک رکعت و ترختم قرآن کردی و مرویست از سعید بن جبیر که ختم
 کرد قرآن در دو رکعت در کعبه انتی کلام الترمذی که صحیح وی یکی از صحاح شش است و ابن جریر

علی شافعی در قلائد عقیان فی مناقب النعمان آورده که عبد الله بن المبارك فرمود که چهار کس
 ایام ختم قرآن در رکعت واحد کرده عثمان بن عفان و تمیم الداری و سعید بن جبیر و ابوحنیفه

اندنم انتی - و طحاوی گفته که جلال الدین سیوطی در تبیض الصحیفه آورده که مرویست از
 خارج بن خارجه که ختم قرآن در یک رکعت چهار کس از ایام کرده که یکی از ایشان امام ابوحنیفه است

انتی و امام نووی در شرح مسلم در باب النبی عن روایة الضعفاء گفته و اما ابو بکر بن عیاش پس
 فضل و امام بودن وی بالاتفاق ثابت است و ما از پسرش که ابراهیم است روایت کردیم

که گفت او که پدر من بن گفت که هر آینه پدری (یعنی ابو بکر بن عیاش) گاهی بیج فاحشه نکرده
 و هر آینه وی از مدت سی سال هر روز ختم قرآن میکند و ختم کردم درین گوشه بیست و چهار بار

قرآن انتی - و شاه عبدالعزیز دهلوی در رستان المحدثین گفته که تاریخ بغدادی از تصانیف
 خطیب بغدادی است و کنیت خطیب ابو بکر و نام او احمد بن علی بن ثابت بن احمد است هر روز

ختم قرآن میکرد و هفتاد و سه دفعه وفات یافت انتی و شامی در شرح در المختار گفت
قوله و لیسع بن الجراح و شیخ الاسلام و یکی از ایامه اعلام است یحیی بن اکتفم گفت

که در کعبه روز ناسیام الله هر دشتی و شب ختم قرآن کردی انتی و در احیاء العلوم است که
 امام شافعی در رمضان شصت مرتبه ختم قرآن کردی خاص در نماز - و یکی از اصحاب می

بوعلی بود که در رمضان هر روز ختم قرآن کردی انتی خلاصه کلام و ما حاصل این مرام
 بعد از تحقیق تام و تدقیق تمام اینک رخصت و قتیکه موقوف گشت بحسب طاقت مهارت

هر شخص بموجب حدیث حتی تملوا و تصرفات علماء چنانچه گذشت پس وادد نیش بود بر کسی

در ختم قرآن از بعضی شایخ دیگر چهار کس در رکعت احد ختم قرآن کرد

ما حاصل در

مهارت بود و از همین باعث عادات سلف بحسب طاقت و مهارت ایشان مخالف بود چنانچه
 امام نووی در شرح این حدیث گفته که هر آینه عادات سلف در خواندن قرآن در هر روز بحسب مراتب
 احوال و افهام و وظائف ایشان مختلف بودند بعضی از ایشان در هر ماه ختمی کردند و بعضی
 در هر سبت روز و بعضی در هر سه روز و بعضی بلکه اکثر از ایشان در هفت روز و بسیاری از ایشان
 در سه روز و بسیاری در هر شب روز و بعضی در هر شب و بعضی از ایشان در شب روز سه بار ختم
 قرآن کردند و بعضی در هر شب روز هشت بار ختم قرآن کردند و قول مختار درین باب
 اینکه کثرت کند ختم قرآن را آنقدر که ممکن باشد و او را دوام بران و عادت نکند مگر آنقدر را که
 یقین نماید که تاحیات همین در برین مقدار دوام باقی ماند مع نشاء و تلذذ انتهی و در اقامه الحجّه
 آورده که ترجمه اش اینک جواب حدیث عبدالله بن عمر و اینکه آنحضرت صلعم از حال بی در
 یافته بود که چیزی را که وی التزام میجواید بر مدومت آن قادر نگردد پس هدایت نمود و بر این
 طریق رخصت و علتش بومی بیان فرمود که نفس ترا بر تو حق است و اهل ترا بر تو حق است اگر
 اینچنین میکنند پس وی ضعیف و بدنش نحیف گردد پس دلالت نمود این معنی بدینکه سعی نمودن در
 عبادت بطوریکه مورت کسل طبع و ملال خاطر باشد و یاد حقوق شرعیه از آن حطی واقع گردد پس
 آن عبادت ممنوع است - و دلالت این بر مطلق منع نیست - و جواب حدیث جماعت صحابه
 اینکه ایشان عمل آنحضرت صلعم را نهایت کم دانستند و گمان بردند که آنحضرت صلعم بوجه غفور
 شدن و کوشش زیاد در عبادت نمیکند و واجب دانستند بر خود چیزی را که حق تعالی آنرا بر ایشان
 واجب نگردانیده بود و از طریق آسان اعراض نمودند لهذا آنحضرت صلعم ایشانرا بران زجر فرمود
 و هدایت نمود ایشانرا بطرف طریق خود و فرمود من راغب عن سنتی یعنی هر که علف کند با من بطور
 که طریق مرا که من بران میباشم حسن نداند چنانچه آن جماعت گمان برده بود فلیس منی
 (یعنی از آنان نیست که بر مسلک و هدایت من میروند) و درین حدیث جالی دلالت برین نیست
 که هرگاه که شخصی حسب طاقت خود کوشش در عبادت کند در آنحالیکه واجب کننده نباشد غیر واجب
 و نیز مسلک خود را بر مسلک نبوی فضیلت دهنده نباشد اینچنین صورت نیز جائز نباشد انتهی
 سوال اگر گفته شود که چون بقول شما اینچنین عبادات شاقه حسب طاقت جائز گردید پس

جواب حدیث عبدالله بن عمر

جواب حدیث جماعت صحابه

خاتمه

جواب

آنحضرت صلعم با وجودیکه قوی شراقی و اعدا الناس بود بر خود چیر اختیار نمود پس ازینجا معلوم گشت که این همه تاویلات از قبیل مثلاً لا یرضی به قائله اند جواب گویم که جواب آن در اقامت الحجّه بدین طرز تحریر نموده که بیشک آنحضرت صلعم طاقت عبادت آنقدر میداشت که دیگران از آن قاصر میبودند فاما کثرت عبادت را بوجه شفقت است و باعث ترحم فرمودن بر اتباع خود ترک فرمودی تا که مردم را بسبب اتباع وی صلعم تنگی لاحق نشود و دلالت میکند بر اینکه گفتم قول حضرت عائشه صدیقہ که هر آینه آنحضرت صلعم بعضی عمل را ترک فرمودی با وجودیکه آن عمل را دوست میداشتی بخوف اینکه مردم نیز اینچنین کنند و برایشان فرض گردد چنانچه روایت کرده این حدیث را بخاری و ابوداود و غیرها و هر آینه ترک نمود آنحضرت صلعم نماز تراویح را با جماعت بعد از خواندن آن شبی چند بسبب خوف فرض بودن آن بر مردم روایت کرد این را نیز بخاری و غیره و ابوداود و غیره از عائشه روایت نموده که آنحضرت صلعم بول کرد پس حضرت عمر آوند آب گرفته ایستاد آنحضرت صلعم پرسید این چیست یا عمر گفت برای وضوی شما آب است فرمود که ما سوز نشده ام برینکه هرگاه که بول کنم وضو سازم و اگر اینچنین کردمی سنت میشد و امثال آن بسیار است انتی ما حصل جواب آنست که از جواز فعلی و یا استحباب آن چیزی لازم نیست که خواه خواه و لا محاله کرده آید خاصه جایکه خوف امری عظیم در آن متصور باشد پس اختیار نکرد آنحضرت صلعم عبادت شاذ را ازین قبیل بود نه از انوجه که معترض پیش کرده بود فافهم ولا تکلّم من انحاء

بیان اثبات امر چهارم یعنی در جواز روزه صیام الد هر داشتن
از عائشه صدیقہ روایتی که هر آینه حمزه بن عمرو اسلمی از آنحضرت صلعم پرسید که یا رسول الله و اینی
رَجُلٌ اسْرَدَ الصَّوْمَ اَفَلَسُوْمٌ فِي الشَّفَرِ یعنی من مردی ام که صائم الله میباشم آیا در سفر روزه دارم فرمود علیه السلام
که روزه دارا اگر خوابی و افطار کن اگر خوابی رواه مسلم و بخاری پس این حدیث دلالت میکند بر
جواز صیام الد هر بوجه ترخیص فرمودن آنحضرت صلعم سائل را و منع نفرمودن از آن - و برین
است جمهور اهل علم چنانکه امام نووی در شرح این حدیث گفته که درین حدیث دلیل امام شافعی
است و موافقین او را که هر آینه صوم دهر مکرده نیست کسالی را که خائف نباشند ضرر را و زهوت
حقّی را بشرطیکه در هر دو عید و ایام تشریق افطار نماید چرا که حمزه بن عمرو اسلمی آنحضرت صلعم را از

در امر چهارم یعنی در جواز صیام الد هر

صیام الدهر بودن خود خبر داد پس آنحضرت صلعم ویرا منع نفرمود بلکه ویرا در سفر بران قائم داشت
 پس در حضر بطریق اولی صیام الدهر جایز است انتی و خود چگونه اینچنین حکمی در خواص و عوام یکسا
 باشد با وجود اختلاف الطباع که بعضی موفق تر باشند بخیر از بعضی دیگر و نعم ما قسیل
 نه هرگز نیست و نه هر مردود **خدا بیخ انگشت کیان نکرد** و حافظ ابو نعیم اصبهانی در حلیة الاولیا
 در حالات حضرت عثمان آورده حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ حَمْدَانَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ
 ابْنُ أَحْمَدَ بْنِ حَنْبَلٍ حَدَّثَنِي أَبِي نَاحِمًا عَنْ ابْنِ خَالِدِ بْنِ الْزُّبَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ
 جَدِّهِ لَهُ يُقَالُ لَهُ أَرْهَمِيَّةٌ قَالَتْ كَانَ عُمَرُ بْنُ الْدَّهْرِ وَيَقُومُ اللَّيْلَ بِالْأَجْعَةِ
 مِنْ أَقْوَامٍ يَعْنِي زُبَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ مِنْ أَهْلِ مَدِينَةَ مَكَّةَ رَوَيْتُ مِنْهُ رِوَايَةً كَرِهْتُهَا
 عُمَرُ بْنُ الْدَّهْرِ وَهُوَ دَائِمٌ فِي رُؤْيَايَ كُلِّ يَوْمٍ وَأَنَا فِي رُؤْيَايَ كُلِّ يَوْمٍ وَأَنَا فِي رُؤْيَايَ كُلِّ يَوْمٍ
 انتی و امام نووی در شرح مسلم در باب النہی عن صوم الدهر لمن تضر به گفته که
 اند علمادین پس مذہب اہل ظواہر منع است از صیام الدهر بسبب ظواہر این احادیث
 یعنی کہ از عبدالله بن عمرو بن العاص مرویست - وقاضی وغیرہ گفته کہ مذہب جماہیر علما جواز صیام
 الدهر است وقتیکہ در ایام منہی عنہا روزه ندارند - و ایام منہیہ روز ہر دو عید و ہر روز تشریق
 و مذہب امام شافعی و اصحاب او اینکہ صیام الدهر وقتیکہ افطار کردہ میشود در ان در ایام ہر دو
 عید و تشریق مکروہ نیست بلکہ مستحب است بشرطیکہ بسبب صیام الدهر چیزی ضرر باو نرسد
 و نہ فوت حقی از وی پدید آید انتی کلامہ - و ہمدین باب بقدری فاصلہ گفته کہ اگر صیام الدهر مکروہ
 و ممنوع بودی ہر آئینہ آنحضرت صلعم حمزہ بن عمر و اسلمی را از ان منع فرمودی کہ لا یتما فی الشرف
 از حضرت عمر بن شہبوت رسیدہ کہ روزه دائمی داشتی و همچنین از ابو طلحہ و حضرت عائشہ و خلافت ایشان
 سلف رضی اللہ عنہم چنانچہ در شرح مذہب کرایشان کردہ ام انتی و ہمین است قول امام مالک حماد
 و اسحق چنانکہ در صحیح ترمذی است - فاما حدیث حضرت عائشہ صدیقہ چیزی مخالف و تضاد
 باجملا ما ذکرندار و حینث قال لا اعلم النبی صلعم یقرأ القرآن کلاً فی لیلۃ و اجد
 ولا صلی لیلۃ الی الصبح ولا صام شہراً کاملاً غیر رمضان رواہ مسلم زیرا کہ زندہ
 داشتن ہر شب برای عبادت سہلتر مہم نیست کہ در ان ہر شب نماز خواند و یا تنہا

تلاوت قرآن کند بلکه گاهی نماز خوانده شود و گاهی تلاوت قرآن کرده آید و گاهی بذكر و فکر و شغل و تفرغ
 بود عا مشغول گردد و نیز ازین چیزی لازم نیست هر کاریکه آنحضرت صلعم بذات شریف خود نکرده باشد
 جائز نیز باشد و یا جائز نیست بران نیز نداده باشد و اذ الویثبت هذا لو یکن الاستدلال تاما
 قائل و صانم الدهر نمودن آنحضرت صلعم محتمل است بترحم آنحضرت صلعم بر امت چنانچه حالادر
 آخر امر سوم در گذشت - و اما حدیث عبدالله بن عمرو رضی الله عنه قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَبُّ الصَّلَاةِ
 إِلَى اللَّهِ صَلَاةُ دَاوُدَ وَأَحَبُّ الصِّيَامِ إِلَى اللَّهِ صِيَامُ دَاوُدَ كَانَ يَنَامُ نِصْفَ اللَّيْلِ وَيَقُومُ
 ثُلُثَهُ وَيَنَامُ سُدُسَهُ وَيَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا مُتَّفِقٌ عَلَيْهِ بِسِوَا بَشَرٍ مِنْ جَانِبِ جَمْعِهِ
 اینکه درین حدیث دلالتی بر این نیست که غیر آن بدعت است بلکه دال است بر اینکه غیر آن نیز
 محبوب است چنانچه مدلول صیغه افعال التفضیل است که آن لفظ احب است بلکه این حدیث احب
 بودن و محبوب تر شدن غیر آن را منافی نیست - و خود چگونه صورت بندد و حال آنکه خود صوم و صلوة
 آنحضرت صلعم هرگز مثل صوم و صلوة داود علی نبینا وعلیه الصلوة والسلام نبود کما لا یخفی علی ما هر
 کتب الحدیث چه بثبوت نرسیده که آنحضرت صلعم نصف شب خفتی و ثلث شب قیام فرمودی
 و سدس آن باز استراحت نمودی - و نه اینکه روزی صوم و روزی افطار و روزی نه بسند صحیح و
 نه بسند ضعیف - و کسی را از مسلمانان همین ظن نباشد که عبادت آنحضرت صلعم بطریق احب و
 بهتر نبوده چون حال چنین است چنانکه دانستی پس لابدی است از حمل این حدیث و نیز دیگر الفاظ
 احادیث دیگر که درباره عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه ارشاد شده بود مثل لا صائم من صائم الا بعد
 برو تبیکه حاصل شود بان تطبیق - پس باید که معنی حدیث مذکور چنین کرده آید - که اسی عبدالله بن عمرو
 محبوب تر نماز نسبت به تو و امثال تو که از کثرت عبادت در آخر عمر ضرر یابند و از دوام آن عاجز شوند
 و حال آنکه در حدیث دیگر است لَحَبُّ الْعَمَلِ إِلَيْهِ تَعَالَى مَا دَامَ صَاحِبُهُ عَلَيْهِ نَسَبَتْ بِهِ حَمْرُهُ بِن
 عمرو اسلمی و امثال وی که اقویا باشند - نماز داود علیه السلام است و همچنین است حال روزه در حق تو
 و امثال تو که ضعیفا باشند بیت فَانْكَ لَا تَسْتَطِيعُ ذَلِكَ نَهْ دَرَجَاتٍ اقویا مانند حمزه اسلمی چنانچه
 علما گفته و امام نووی در شرح مسلم در باب مذکور تصریح بر این نموده بدین الفاظ وَتَخْتَصِمُ هَذَا
 الْحَدِيثُ بِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو وَ مَنْ فِي مَعْنَاهُ - وَتَقْدِيرُهُ لَا أَفْضَلَ مِنْ هَذَا فِي حَقِّكَ

جواب از حدیث عبدالله بن عمرو

وَيُؤَيِّدُ هَذَا أَنَّهُ صَلَّعَ لَعْنَتَهُ حَمْرَةَ بِنَ عَمْرِو عَنِ الشَّرِّ وَأَنْشَدَ إِلَى يَوْمٍ وَيَوْمٍ وَ
 لَوْ كَانَ أَفْضَلَ فِي حَقِّ كُلِّ النَّاسِ لَأَنْشَدَ إِلَيْهِ وَبَيَّنَّهُ لَهُ فَإِنَّ تَأْخِيرَ الْبَيَانِ عَنْ
 وَقْتِ الْحَاجَةِ لَا يَجُوزُ أَنْتَهَى - اما جواب از فقره دیگر که روزه نیست یا روزه مباد بطریق اخبار
 یاد ما کسی را که روزه داشت همیشه بچند وجه در نووی مذکور است که ما حاصل یکی از آنها اینک این حدیث
 محمول است بر آنکه از صوم الدهر متضرر میگردد و یا فوت حقی از ایشان بسبب آن لازم می آید و آنکه
 چنین نیایش بر ایشان محمول نمیتواند شد و تا ایدش اینک درین نمی نیز مثل ما قبل خطاب با بن عمرو
 بود و حال آنکه حضرت مسلم در آخر عمر مجزوی را هم از وی نقل کرده و نام گشت بر قبول نکردن وی خصمت
 از آنحضرت صلعم (یعنی جائیکه خود گفت که نام شدم بر پذیرا نمودن من خصمت را از آنحضرت صلعم
 که فراد بر راه بسه روزه خصمت و اجازت فرموده بود - و اگر آنرا از وی صلعم قبول نمودی بر اینینه است
 بودی نزد من آن یعنی در نیوقت پیری از اهل من و مال من) علما گفته اند که منع فرمود آنحضرت صلعم
 ابن عمرو را بسبب علم آنحضرت صلعم بر عجز ابن عمرو و ثابت داشت حمزه بن عمرو را بسبب علم وی
 علیه السلام بر قدرت وی بلا طرز انتهی - چونکه از تحقیق این مقام دانستی که صیام الدهر برای اقویا
 مستحب و بهتر است چنانکه مذکور است و جماعت است نه بدعت و اختلاف است پس در پرده دین
 بدین سبب باید شریعت متین را که اقویا بودند بر عبادت تا بدستی گفتن فعل شیطانی طبعیت است را با غی
 سرت همه در ارمی فلک میداند | از آن همه بی شبهه شک پیدا کند | اگر هم که بزرگ خلق را بفریبی
 با او چکنی که یک بیک بسند | بایردانت که قوی تر و دلیل منکرین از صوم الدهر و ختم قرآن اقل
 از هفت روز حدیث این عمر و دست جمیع طرق و جواب آن بخوبی از اقامت آنجه بیان کرده شد و نیز
 در زیر حدیث مذکور امام نووی گفته که ما حاصل حدیث بد شفقست و رفیق آنحضرت صلعم است
 است خود و ارشاد و است صلعم مرایشان را بسوی مصاح ایشان و ترغیب و فحش است مرایشان را
 بر طریق که طاقت دوام بران میدارند و منع فرمود ایشان را از تعمق و انکار دران عبادت که ایشان
 خون آن بود که ایشان را بسبب آن از ان ملال آید و یا آنرا ترک نماید و یا بعضی از ان ترک نماید
 و بر اینینه این معنی را آنحضرت صلعم بدین عبارت او فرموده علیکم من الاعمال ما تطبقون
 فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَمِيلُ حَتَّى تَمَلُّوا وَبِأَيِّ قَوْلٍ ابْنُ عَمْرٍو كَفَّرَ بِرُكُوعِهِ مَا نَدَّ فُلَانٌ سُبَّاشْرَ كَيْ قِيَامِ شَبِّ سَيَّرُو

و در آخر ترک آن کرد و در حدیث دیگر آمده که بهترین اعمال آنست که صاحبی بران دوام کند
 انتهی مختصر این دلیل منکرین عموماً نزد ارباب عقول سلیم چگونه در اقویاً و ضعیفا یکسان نافذ گردد
 وَأَنْصَبَتْ وَتَأْتِلُ اللَّهُمَّ أَعْيُنًا عَلَى طَاعَتِكَ وَوَقَفْنَا لِأُمُورِ خَيْرِكَ **ابیات**
 رسم بزرگان بعد از اصفیاء | که در حسنیت بجز غایب | او که ندارد دل جیت پند | آنست شپینه نند بر حریم

بیان اثبات امر مخیم یعنی در جواز خواندن نوافل در شب زائده بر سیزده رکعت

باید دانست که جواز خواندن نوافل در شب زائده بر سیزده
 رکعت تا هر قدر که باشد باخبار صحیح و آثار مصرحیه جائز بلکه مستحسن است و اگر خواهی صراط مستقیم
 گزین برای بود سوی ضامی و المن | برتره در چشمی همچون نیر باوا | اگر انسان زندگی خواهد زبان سبز

**عَنْ عِبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَا مِنْ عَبْدٍ يَسْجُدُ لِلَّهِ
 إِلَّا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِهَا حَسَنَةً وَمَنْ جَمَعَهُنَّ بِهَا سِتِينَ دَرَجَةً لَهُ بِعَادَةِ رَجَاةٍ فَاسْتَكْرَمَتْهُ
 مِنَ الشُّجُوذِ** یعنی شنیدم از آنحضرت مسلم که سخسی سجده نکند مر خدا را مگر اینکه مینوسید حق تعالی
 مر او را بسبب آن یک نیکی و محو میکند از وی بآن یک گناه و بلند میکند مر او را بسبب آن درجه را
 پس بسیار کنید از سجده و روایت است از ابی فاطمه گفت که گفتم یا رسول الله مر از عملی خیر کن
 تا که مستقیم بران مانم و بجا آرم آنرا فرمود لازم گیرید سجود را چه بر آئینه سجده نیکنی تو مر خدا را بجه
 کردن مگر اینکه بلند میکند حق تعالی تر ابان درجه و ساقط میکند از تو بسبب آن خطیه **سراجها**

این معاجه فی باب کلامه بسجود و روایت است از سعدان گفت که ملاقات کردم ثوبان مولی
 رسول الله مسلم پس گفتم که عملی مرا خیر کن که میکنم آنرا و بسبب آن حق تعالی مراد بهشت در آرد پس
 خاموش ماند پسترباز پرسیدم چون بسوم مرتبه از وی پرسیدم فرمود که همچنین از آنحضرت مسلم پرسیدم
 بمن فرمود که لازم گیر کثرت سجود برای خدا فَإِنَّكَ لَا تَسْجُدُ لِلَّهِ سَجْدَةً إِلَّا أَرَفَكَ اللَّهُ بِعَاقِبَةِ
 دَرَجَةٍ وَحَطَّ عَنْكَ بِهَا خَطِيئَةٌ گفت سعدان که بعد از ان ملاقات ابی در داد کردم پس
 این امر را از وی پرسیدم پس مرا مثل قول ثوبان گفت و او مسلمو فی باب فضل السجود و این مع
 فی باب المذكور و الترمذی فی باب کثرة الركوع و السجود و قال فی الباب عن ابی هریرة

در باب کثرت سجود در شب زائده
 اما در کتب کثیره مضاف است که هر وقت که باشد

عَنْ أَبِي فَاطِمَةَ - وَحَدِيثُ ثَوْبَانَ وَابْنِ الدَّرَدَاءِ فِي كَثْرَةِ الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ وَانْتَهَى بِسَرِّهِ بِأَنَّ أَحَادِيثَ صَحِيحَةً صَرَّحَ بِهَا فِي الْمَذَاهِبِ وَبِأَنَّهَا نَزَّاهُ عَنْ تَرْغِيبِ كَثِيرٍ عَدَدِ رَكَعَاتٍ تَأْخِذُ بِكَ كَثْرَتِ رَكَعَاتِهَا
 دَرَانِ حَدِي وَانْتِهَائِي نَيْسْت وَنَهْ تَخْصِيصِ بُوَقْتِي از شَبَارُوزِي پس شامل باند همه اوقات شَبَارُوزِي
 فَا مَا اَوْقَاتِ مَكْرُوبِ پَسِ سَتْنِي نَانْدِ بَا حَادِيثِ دِيگَرِ تَسِ بِرِ قَدَرِ تَا زِ نَوَافِلِ از هر کسی که آید جائز است
 بِدَلِيلِ احَادِيثِ مَذْكَورِهِ وَهَمِينَ سَتِ قَوْلِ جَمَاعَةِ عُلَمَاءِ بِالِاتِّفَاقِ چنانچه امام نووی در شرح مسلم در باب
 صَلَاةِ اللَّيْلِ وَعَدَدِ رَكَعَاتِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آوْرَدَهُ كَه - قَاضِي كَفَتَ كَه خِلَافِ نَيْسْت وَهَلْ يَكُونُ دَرِ عَدَدِ رَكَعَاتِ

كَدَامِي حَدِي نَيْسْت كَه زِيَادَتِ بَرَانِ كَرْدَهُ نَشُودُ وَنَهْ نَقْصَانِ اِزَانِ وَنَهْ وَهَلْ يَكُونُ نَمَازُ دَرِ شَبِّ اِزَانِ
 طَاعَاتِ سَتِ كَه بِرِ قَدَرِ كَه دَرِ اَنْ زِيَادَتِ كَرْدَهُ شُودِ اَجْرُشِ زِيَادَهُ يَابَدُ - وَجَزَائِنِ نَيْسْت كَه خِلَافِ دَرِ لَعَلِّ

نَبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدَرِ اَنْچِه انحضرت صلعم برای خود اختیار نمود اتسی و نیز اگر اختلاف است
 پس آن در افضلیت طول قیام و کثرت رکعات است نه در نفس جواز که آن بالاتفاق جائز است

چنانچه خود ترمذی در صحیح خود در باب مذکور گفته - وَقَدْ اَخْتَلَفَ اَهْلُ الْعِلْمِ فِي هَذَا فَقَالَ
 بَعْضُهُمْ طُولُ الْقِيَامِ فِي الصَّلَاةِ اَفْضَلُ مِنْ كَثْرَةِ الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ وَقَالَ بَعْضُهُمْ

كَثْرَةُ الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ اَفْضَلُ مِنْ طُولِ الْقِيَامِ - وَقَالَ اَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ قَدْ رَوَى
 عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي هَذَا حَدِيثَانِ وَكَوَيْفُضَ فِيهِ بِشَيْءٍ وَقَالَ اِسْحَاقُ اَمَّا بِاللَّيْلِ

فَكَثْرَةُ الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ وَامَّا بِاللَّيْلِ فَطُولُ الْقِيَامِ اِلَّا اَنْ يَكُونَ رَجُلٌ لَهُ جُزْءٌ بِاللَّيْلِ
 يَأْتِي عَلَيْهِ فَكَثْرَةُ الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ فِي هَذَا اَحَبُّ اِلَيَّ لِاَنَّهُ يَأْتِي عَلَى جُزْئِهِ اَتْسِي

یعنی اهل علم در طول قیام و کثرت رکعات با هم مختلف اند بعضی گفته که طول قیام در نماز افضل است
 از کثرت رکوع و سجود و بعضی گفته که کثرت رکوع و سجود افضل است از طول قیام و احمد بن حنبل

گفته که هر آینه مرویست از نبی صلعم درین امر دو حدیث یعنی بدو قسم حدیث که بیسج چیز درین علم
 کرده نمیشود - و اسحق گفته که در روز کثرت رکوع و سجود بهتر است و در شب طول قیام مگر شخصی

که او را در شب عقیقه باشد که او میکند آنرا پس در نیصورت کثرت رکوع و سجود نزد من محبوب است
 چه وی بوظیفه خود ایتیان میکند اتسی - و همچنین است قول نقضای حنفیه كَثْرَةُ الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ

وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ اَفْضَلًا اَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَرَتَمُوهُ بِالْبَصَارِ وَكَثْرَةُ الرُّكُوعِ

در کثرت رکعات و طول قیام در نماز شب و در کثرت رکعات و سجود در نماز شب

در کثرت رکعات و طول قیام در نماز شب

نست فاحفظه ولا تغفل فانه من عزم الامور تا که مردم از اهل سنت و جماعت قبول ایشان در فریب نیفتند و غرور نخورند - و اما آنچه در سوال از صاحب معیار و غیره آورده که ما

ابو حنیفه را از امامان دین و سلف صاحبین میدانیم و آنچه از بدعات مذکوره بوسی منسوب مینمایند وی از ان برستی تا آخر - جوابش اینکه بر ناظرین حق پسندان از مطالعه اجوبه بالا صاف بود گشت

که امور خسته مذکوره گاهی بدعت نیست بلکه مستحسن اند پس مستبدع آن خود بدعتی است و نیز باید دانست که حضرت مولانا شاه عبدالعزیز دهلوی رحمه الله در تحفه اثنا عشر در مکاتیب و افوض

آورده که یکی از مکاتیب و افوض اینکه چون سخن میگویند که کلامی بزرگوار را از اهل تسنن در مردم ملامت مطعون سازند پس خود را در لباس اهل تسنن و یکی از معتقدین وی ظاهر میکنند و فقره چند

در مدحت وی مینویسند بعد از ان در بعضی از ان اوصاف که به تحقیق اهل نقول در ان بزرگوار متحقق و متیقن میباشد خوض کرده زبان طعن نیکشانید و صاحبش را کمال تفضیح مینمایند

پس بطلان ضعیف که از ادنی تا مل و تعمق در ان مانند هباء منثورا مضمحل میگردد و بد برایت همان بزرگوار موصوف از ان اوصاف ثابت میکنند تا که از ادنی تا مل در ان همان بزرگوار در

مردم رسوا و مطعون گردد - چرا که ثبوت اوصاف مذکوره در ان بزرگوار از اهل تاریخ بپایه متیقن رسیده و برایش بدلائل ضعیف چنانکه گمان ما بران بزرگوار چنین نیست - و یا چون همین افعال

ذمیمه بدین پایه رسیده پس باره همین اوصاف در حق فلان امام و پیشوا مردم بهتان و افتراء کرده باشند از وی مثبتی پیوسته چون دلائل برایش از امور متیقنه زائل گردند لا محاله همان بزرگوار پیش مردم رسوا گردد پس همان شیوه شیعه شیطانیه را صاحب معیار در حق امام ابو حنیفه

بکار برده تا که بدین بهانه دوستی امام امام مردم مبتدع گردد مگر والله متم نوره ولو کره

الكافرون را چه علاج است چون خدا خواهد که پرده کس دردم | میلش اند بطن یا کان برود - **التنبیه** علی افعال التیفیه - باید دانست که این فرقه جدید هر چند که در ظاهر صدق

اوصاف آن بر میدارند که ما عامل با کذب ایم و درین فریب هزارها ساده لوحان تا واقف را ازین علم شریف در دام بدعت جدید و ضلالت بعیده گرفتار میسازند مگر در پرده عرضی دیگر از ان میدارند که یکی از ان طعن در ایمه دین و اختیار مسلمین از سلف صاحبین چنانکه

در روزنامه صحیح بنیاد و انصاف

در روزنامه صحیح بنیاد و انصاف

تنبیه علی افعال التیفیه

دانستی و دوم تفسیر و تفسیر در جملہ سورهین و ارکان شرع سید المرسلین۔ اما تفسیر شان بوجہ عقائد
یعنی در اجزای کلمہ طیبہ اینکہ خلف و غدیر حق تعالی جائز میدارند و آنحضرت صلعم خاتم النبیین
ندانستن و فرط محبت با وی کفر و شرک انگاشتن و بعضی از افعال و صلی اللہ علیہ وسلم را تفسیر و
نامحمود و خلاف شرع قرار دادن و حق وی را صلعم بر خود مثل حق برادر کلان پنداشتن و وی
صلعم را با مردم مردار خوار و برادر زندگان در پیش عزت حق جل و علا تشبیه دادن و تمثیل
نمودن اما در زکوٰۃ۔ پس اموال تجارت از جو ابر و غیرہ اگر چه بالوفہا رسد و زیور زنان اگر چه
بی انتہا باشد و در باورای گاؤ و آشتر و نیز در دیگر حیوانات مانند گاو میش و غیرہ نزدیک
این لرقہ خبیثہ زکوٰۃ نیست اما در حج۔ پس بکہ رفتن مگر نام مدینہ طیبہ بزبان نیاوردن و
ترک زیارت روضہ مقدسہ آنحضرت صلعم مختیار کردن و رہنہ کافر و مشرک گشتن کار ہمین خبیثانست
اما در صوم۔ پس بست رکعات تراویح را بدعت عمری قرار دادن و در ہر ماہ رمضان تراویح از
سہ یا چہار شب زیادہ نگذااردن و زیادت نوافل و تراویح را بر سیزدہ رکعات در شب بدعت قرار دادن
و بر تکت شب در عبادت زیادت کردن در زمرہ اہل بدع درآمدن و از کثرت تلاوت منع کردن
و از حدیث من قام رمضان ایمانا و احسانا بغیرہ کہ و امثال آن چشم برد و ختن و از
شنیدن قولہ تعالی لیلۃ القدر خیر من الف شہر گوشہ را اگر ساختن مذہب ایشانست
اما تفسیر ایشان در صلوة۔ اما در طہارت پس مسح کردن را کہ امان از غل و طوق باشد در
قیامت بدعت قرار دادن و مثل روافض بجای غسل یا مسح آن کردن و بول اطفال شیر خوار
مانند آب طاہر پاک دانستن و منی را طاہر دانستن و همچنین خون و پیوستخوان و بول و براز
خزیر را تا آخر چنانچہ بالتفصیل در فصل سہم از باب اول و گذشت و همچنین حکم آب غیرہ کہ ذکر
سوجب ازیست و اما در نفس نماز پس و تر را یک رکعت گذاردن۔ و بلا ضرورت داعیہ در یک
وقت دو نماز را جمع نمودن و از تمام شب نماز خوانی بوعیدات شدیدہ منع نمودن و سنن الہدی
یعنی سنت موکہ را گاہ گاہی خواندن و گاہی بالفور بلا ضرورت ترک کردن تا از علی الدوام خواندن

بعضی از مناقب امام ہمام

آن مشاہدست بفرض نیاید کہ آن بدعت است۔ از زاہدان خشک رسائے طمع دارد
سبب ضعیف اصل دریا نمیشود۔ لطیفہ محبت بین سرفقیہ مولف را روزی با فاضلی اتفاق

ملاقات افتاد که اکثر بیدل‌های لطیف و لطیف‌ها از بس ضیف میفرمودندی تا آنکه روزی نزد خود فرمود که باری
 بایکی از فرقه نجدیه در مناظره در افتادم که در مجلس وعظ با مردم خاص عام میگفت که ای برادر من ایمن
 و اسی عاملان بحدیث و قرآن بدانید و آگاه باشید که سنت مؤکده همواره بجا آوردن بدعت و
 ضلالت است چه در این چنین ادا فرقی در میان سنت و فرض نیماند که علی‌الدوام بجا آوردن مرتبه
 فرض است نه رتبه سنت که در حکم نوافل است و دوام بران بدعت است حالانکه فرض دو وقت جمع
 نمودن لازم است چه در حدیث است پس سنت را بغیر از ترک دیگر چه چاره فرمود که در اثنای وعظ فرام
 و پرسیدم که وقتاً فوقتاً لزوم ترک سنت خاص در باره نماز است یا عام است بجله امور مسنون گفت
 عام است مثل بجله سنن الندی گفتم که تزویج مسنون است چنانچه از حدیث سنن راجب عن سنتی فلیکر
 مینی و نیز دیگر احادیث هویدا است پس بر تو و فرقه تو از غیر مقلدین لازم که زنان خود را طلاق دهید
 تا شما از استمرار بر امر مسنون که نزد شما بدعت است باز بید و نیز با مجردان مسافران زنان شما بکاح
 صحیح بهره یابیم و دفع شہوت بقدر ضرورت نائیم که در اینجا چنین عمل با حدیث شما نیز همواره فائز المرام
 خوابیم شد و نیز ریش بر روی خود داشتن امر مسنون است چنانچه از حدیث اعطاء اللحية و
 قس المشوار به ظاهر است از علی‌الدوام داشتنش بر روی خود نزد شما شباهت بفرض لازم می آید
 و آن بدعت است پس فتنه زنان خود را بجردان دیگر بسبب طلاق سپردید و بشمای خود را نیز تبرئید
 تا این سنت نیز بهره گیرید **اینکار از تو آید مردان چنین کنند** **و نیز زنان طلاق بدیش تراش**
خوبتر است آنرا که چنان کند چنین آید پیش **پس از شنیدن این تقریر از جواب خاموش ماندند**
 فرمودند از زانندن پاسخش **بدو زید شرمش نکه بر پیشانی** **چنان نهر بر لب از دسکوت**
 که دل گفت بآیت این اموت **و اگر همین دو امور معظمه مسطوره را مروز خاطر نداشتندی پس بدعت**
 چیست که دیگر چند اموریکه در عمل با حدیث داخل برانند بفرسنگها از آن میگردد گوی که در آن چه
 ایشانرا شناسایی معرفی نیست **ای شیخ اگر جمایکاهات تو این است** **خوش باش ازین جمایکاهات گذشتیم**
 ایشان بحقیقت بطریق اند **باو طلب از جمله آفات گذشتیم** **اول دوام بر تخریب و نماز اشراق**
 و چاشت و صلوة التبیح الاکاهی ماهی و ووم هجرت و مصائب آن برداشتن و نیز جهاد کردن با
 کفار و کیفیت آن سعاینه نمودن سوم شبانی و صحرگردی چهارم مانند آنحضرت صلواته استیاری و در آن

تقریر در مناقب امام همام

فأوردوه برای عبادت و آخرت بر دنیا و بچشم تو رم اقدام در کثرت عبادت و فورریاضت چنانچه از احادیث حتی توهم قد ما و امثال آن ثابت است ششم همواره مسکین مانند در مدت عمر گاهی از نان جوین نیز ناد و وقت بسیری نخوردن و از مساع و نیوی گاهی متمول بودن الا که بر فقر اثارش کردن و ایشارش ساختن تا آنکه بروقت انتقال فرمودن در چرخ غنی روغن نماندن برین حال مستخر بودن که آنکه در وقت ملاقات با حق تعالی از دنیا هیچ بدست نماند این جمله مورد کوره و امثال آن آیا مسنون نیست که گاهی هیچ یکی از لذتیهان بطرف آن بگوشه چشمی التفاتی نمیکند مگر جایکه مفسده عظیم درین متصور باشد در اینجا مانند شیر بادیه سرگرم و پر خشم می مانند

ابوقت صبح شود همچو روز معلومست | که با که باخته عشق در شب بچوید

سلسله چهارم در مناقب امام همام با حدیث صحیح و آثار صریح و در بعضی جوه ترجیح مذہب امام بردگی مذہب باید دانست که بزرگترین معجزه از معجزات آنحضرت صلعم بعد از قرآن مجید و فرقان حمید هر آینه بودن ذات بابرکت امام ابوحنیفه نعمان بن ثابت کوفی است چنانچه در طحاوی و شامی شروع در مختار است چرا که آنحضرت صلعم از پیشتر قبل از تولد امام خبرهای وی بطریق پیشین گوی در احادیث صحیح و ارشاد فرموده چنانچه شیخ جلال الدین سیوطی شافعی در تبیض الصحیفه فی مناقب ابی حنیفه و علامه ابن حجر مکی صاحب صواعق محرقة ایضا شافعی المذہب خیرات احسان فی ترجمه ابی حنیفه النعمان نوشته اند که آنحضرت صلعم در حق امام ابوحنیفه بشارت فرموده که اخراج آن بخاری و سلم در سن خود و حافظ ابو نعیم در حلیه ابی هریره کرده و کبری در معجم خود از ابن مسعود و نیز از قیس بن سعد کرده و شیرازی در القاب نیز از قیس بن سعد کرده پس اخراج کنندگان آن از محدثین هم کسانی و ناقلان حدیث از صحابه از آنحضرت صلعم بزرگوار اند اما روایت ما شیخین از ابی هریره بدین الفاظ است **لَوْ كَانَ الْإِيمَانُ عِنْدَ الثُّرَيَّا لَذَهَبَ بِهِ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ فَارِسٍ عِنِّي** اگر ایمان (در روی زمین نماند و در شش آسمان بلکه به فتم آسمان رود تا آنکه نزدیک ثریا باشد هر آینه و آرند آنرا اشخاصی چند از انبای فارس بروایت دیگر بدین الفاظ است **وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ كَانَ الَّذِينَ مُعَلَّقًا بِالْثُّرَيَّا لَتَنَاوَلَهُ رَجُلٌ مِنْ فَارِسٍ عِنِّي** هر قسم بذاتی است که جان من در قبضه وی است که اگر دین بشر یا معلق گردد هر آینه همی از انبای فارس نراند زیاد

سلسله چهارم در مناقب امام همام در ترجمه مذہبی

این کلمات از کتاب صحیح است
در ترجمه مذہبی

انتهی و بیک روایت مسلم چنین گوید اَلْاِیْمَانُ عِنْدَ التَّرْتِیْلِ الذَّهَبِ بِسُرْحَلٍ مِنْ اَبْنَاءِ فَارِسٍ
حَقِّ یَتَنَاوَلُوهُ یعنی اگر ایمان نزدیک شریا باشد هر آئینه خواهد بود و آنرا شخصی از ابنای فارس تا آنکه
بگیرد و آنرا چنانچه در باب فضل فارس است از مسلم پس بعضی روایات چنین گویند اَلْاِیْمَانُ اَقْرَبُ
و بعضی گویند اَلدِّینُ اَمَدٌ - و اما روایت طبرانی از ابن سعد چنین است لَوْ كَانَ الدِّینُ مُعْلَقًا
بِالتَّرْتِیْلِ لَتَنَاوَلَهُ نَاسٌ مِنْ اَبْنَاءِ فَارِسٍ مگر روایت می از قیس بن سعد الفاظ را دست لَتَنَاوَلَهُ
العَرَبُ لَنَالَهُ رِجَالٌ مِنْ اَبْنَاءِ فَارِسٍ که ترجمه اش اینک - نیاید از اهل عرب بر آئینه اشخاصی
از ابنای فارس آنرا خواهند یافت انتهى - و اما روایت ابو نعیم از ابی هریره اینک لَوْ كَانَ الْعِلْمُ بِالتَّرْتِیْلِ
لَتَنَاوَلَهُ رِجَالٌ مِنْ اَبْنَاءِ فَارِسٍ یعنی اگر علم شریا باشد هر آئینه برسد آنرا مردی چند از اولاد فارس
انتهی و اما روایت شیرازی از قیس بن سعد الفاظ است لَوْ كَانَ الْعِلْمُ بِالتَّرْتِیْلِ لَتَنَاوَلَهُ قَوْمٌ مِنْ
اَبْنَاءِ فَارِسٍ یعنی اگر علم شریا باشد هر آئینه برسد آنرا قومی از اولاد فارس انتهى پس درین مورد روایت
بجای ایمان و دین لفظ علم واقع است - هر چند که در ظاهر در میان لفظ ایمان و دین و علم اختلاف
معلوم میشود مگر این اختلاف محض باعتبار لفظ و عنوان است در معنوی لمحو ناشی و احد است فافهم
فی الجملة دلالت نمود همین احادیث صحیح بر اینکه اگر دین ایمان و علم بر شریا رسد هر آئینه همین شخص که از
اولاد فارس است از کمال تحقیق خود بدانجا رسیده آنرا باز پس آورده در عالمش منتشر خواهد نمود و این
مضمون بطریق غایت مبالغه از آنحضرت صلعم بطرز پیشین گوی در حق مصیب محقق بودن این
مدوح ارشاد شده و این کمال مدح است در حق وی پس هر جیش این است که این شخص نسبت بدیگر
هم مشربان خود در مسائل اختلافیه مرتبه نهایت اصابت میدارد و باینطور که هر گاه که وی بسوی دین
ایمان و علم توجه نماید محاله با آنجا رسیده آنرا خواهد گرفت باقیمانده همین که این مدوح کیست
پس سگیویم که چون منعقد گشت اجماع بر اینکه آنچه مخالف باشد از ائمه اربعه مخالف باشد از دین
چنانچه در فصول باب اول از تفسیر قاضی شاره و طحاوی و اشباه در گذشته پس مبنی گشت
نداردین تا بقیامت بر مذاهب اربعه و حال آنکه نبود کسی از ائمه اربعه از ابنای فارس سوا
از امام ابوحنیفه پس دلالت نمود همین احادیث با همراهی اجماع بر اینکه این مدوح مذکور امام
ابوحنیفه است نه غیر - ازینجاست که حافظ جلال الدین سیوطی بعد از نقل این احادیث گفته

مُعْلَقًا عِنْدَ التَّرْتِیْلِ الذَّهَبِ بِسُرْحَلٍ مِنْ اَبْنَاءِ فَارِسٍ
و این باب عاریت مذکور
مضمون روایت مذکور آنست که هر گاه که دین
بسیار است و بسیار است از آنرا

که روایات مذکوره بالا که آنرا شیخین و غیره روایت کرده اند اصل صحیح و دلیل قوی است بر تکیه بر این جمله
 مرویات بشارات فضیلت امام ابوحنیفه محمول کرده شود انتہی پس کفایت میکند قول جلال الدین
 سیوطی در وارد کردن فی این احادیث را خاص در باب فضیلت و بشارات ابوحنیفه زیرا که وی
 از اکابر محدثین و از اجلہ ائمہ شافعیہ اند پس دلالت نمود همین احادیث نبویہ بجمہری اجماع بر اینکه
 امام ابوحنیفه از ہمہ اعظم است و زائد ترست از ہمہ در باب اصابت و بحق رسیدن وی در مسائل
 اختلافیہ و اجتهادیہ و از نجاست که فرمود امام شافعی الثامن کلہم عیال ابی حنیفۃ فی
 الفقہ چنانچہ علامہ ابن کثیر شافعی در قلائد العقیان فی مناقب ابی حنیفۃ النعمان صاحب سیر الشافعی
 محمد بن یوسف شافعی در عقود البحان فی مناقب النعمان و ابوبکر خطیب بغدادی در
 تاریخ بغداد و از حنفیہ مجدد الف ثانی در مکتوبات خود و شیخ در صراط المستقیم و صاحب در مختار درین
 کتاب خود و خوارزمی در مسند امام اعظم و عبد اللہ بن المبارک در اشعار نعتیہ خود و حیث قال بقدر قال
 ابن دریس مقالہ اخیرین قولہ اند کو ساخته و این قول از امام شافعی تا بعد شہرت رسیدہ خوش است

در بعضی از مناقب امام همام
 در بعضی از مناقب امام همام
 در بعضی از مناقب امام همام

بہرہ را باز راہی نعمانی	آشتی داده با سلمانی	آفتابی سپہر معرونی
بودہ در زریگنبد ازرق	حجت صدق محبت حق	پیشوای ائمہ دین بود
از درون شمع سنج اسلام	وز بزبون حارث بن عبدالمطلب	ہر اما سیکہ گفتہ خواہد قال
و نیز فرمودہ امام شافعی من امر اذ ان یتبحر فی الفقہ فلینظر الی		تأقیامت در ابوزعمیر

کتاب ابی حنیفۃ چنانچہ صاحب بحر الرائق در اشباہ بروایت ابن وہبان از حرمہ آورده
 و در حموی شرح اشباہ بروایت ذہبی از امام مزنی تلمیذ ارشد امام شافعی نیز آورده و ہم ازین
 باعث گفت ابن مبارک ان الاثر قد عرف وان اخیخ الی الراہی فرای ملک سفیان
 و ابی حنیفۃ رضی اللہ عنہم و ابوحنیفۃ احسنہم و ادقہم فطنۃ و اغوصہم
 علی الفقہ و ہوا فقہ الثلاثۃ ہکذا فی الحموی و اقوال دیگر ازین قبیل بسیار اند کہ ذکرش
 در اینجا موجب تکرار میشود اما وجہ دوم برینکہ مصداق احادیث مذکورہ حضرت امام ابوحنیفہ کوفی
 است غیر اینکہ اتفاق اکابرین علماء و محدثین است از شافعیہ قطع نظر از محققین حنفیہ برینکہ این بشارات
 مختص است با ابوحنیفہ چنانچہ جلال الدین سیوطی در تبیض الصحیفہ آورده بشر النبی صلعم

بالإمام أبي حنيفة في حديث أخرجه أبو نعيم في الحلية أخر والشيرازي في الألقاب
وأخرج البخاري ومسلم في صحيحهما حديث أبي هريرة بلفظ لو كان الدين الحديث
وورأخر نقل احاديث آورده فهذا أصل صحيح يعتمد عليه في البشارة والفصيلة
لابي حنيفة من انتهى كذا في بعض الرسائل وورر والمختار است که در عايشه سواست ليدنيه
از علامه شامی شيخ ابي الضياء علي بن علي شيرازي في سنة تلميذ حافظ جلال الدين سيوطي آورده

که وی گفته که آنچه شيخ ما امام سيوطي بقين آن کرده که در احاديث مذکوره بالا صرف مراد بقصود
از امام ابي حنيفة است پس اين قول و تصحيح وی فايست صحيح است و اين امر نهايت صريح است و

در ان شيخ وجه شکی و يري عيت چرا که از ابناءى فارس در علم بچکسي مبلغ علم امام ابو حنيفة را نرسيد
انتهى و امام حافظ محمد بن يوسف شامى شامى در باب پنجاه و نهم از کتاب سبيل الهدى و
الرشاد في احوال خير العباد المشهور بسيرة شامى که در ان باب پيشين گویى آنحضرت صلعم بيان
کرده بعد از ذکر کردن احاديث مذکوره الصدق نوشته که شيخ جلال الدين سيوطي گفته که در

بشارت فضيلت امام ابو حنيفة من روايات صحيحه حين اصل صحيح و معتداند که در بشارت امام از

ديگر خبر برای موضوع بالکل مستغنى و بل يروا اينمايند يعنى برای بشارت فضيلت امام بعد از

ثبوت اين احاديث صحيحه حاجتى بديگر روايات ضعيفه و موضوعه عيت پس بقين کردن شيخ

يعنى امام سيوطي بر اينکه از احاديث مستذكرة بالا فقط امام ابو حنيفة من مراد است ظاهر ترست دين

بشيخ شکی نيست چرا که از ابناءى فارس در علم بچکسي بيا امام ابو حنيفة و مبلغ اصحابى يعنى که ايشان

نيز از ابناءى فارس بودند نرسيد و انتهى کلام در المختار و طلال على قارى در رساله خود آورده که

بتحقيق بخارى و مسلم از ابو هريره روايت کرده اند که آنحضرت صلعم فرمود که دين اگر نزد یک شما باشد

بالضرورة از اشخص يا اشخاصى چند از ابناءى فارس را راند و جمله اهل عرب اهل ثمر را علوم است

از گروه ابناءى فارس بچکسي بيز از امام ابو حنيفة من در مرتبه اجتهاد با نقدر نرسيد که امام الايمر

شده باشد از اين وجه محقق شيخ جلال الدين سيوطي گفته که اين حديث اصل صحيح است اينکه در بشارت

فضيلت امام ابو حنيفة من ان اعتماد کرده شود اما وجه سوم اينکه در بعضى روايات لفظ
رجال و نه قوم بگفته جمع از آنحضرت صلعم روايت و در بعضى روايات لفظ رجل بصيف

تا بعد قول امام سيوطي در ذکر ابي هريره شامى

فان

مفرد مروی شدہ۔ پس لفظ جمع وارد کرده شدہ است باعتبار اتباع واصحاب کا ملین آن مدوح و لفظ مفرد آورده شدہ خاص باعتبار اصل کہ وی متبوع است مراجمہ اتباع را۔ و خبر دادن آنحضرت بدین طریق مشعرست بر اینکه اتباع واصحاب آنشخص بعینہ مانند ہمان شخص افضل و فائق بیباشند دیگران در مصیبت بدن ایشان بسائل دین بحسب قواعد و اصول و تفریعات جزئیات وغیرہ چونکہ این دوستی پس بیدار است کہ مصداق آن بجز از امام اعظم واصحاب وی کسی دیگر نیست چہ اگر باتفاق جملہ اہل تسنن ہمین طور کا ملین از اتباع و متبوع بجز از امام واصحابش مثل ابو یوسف و محمد و زفر و حسن زیاد وغیرہ ہمیشہ عنہم کسی دیگر نیامدہ خاصہ از ابنا ی قلیل آہن امر ثابت و متحقق است ہم در امام و ہم در اصحابش بشادات اکابر مجتہدین و محدثین چنانچہ علامہ ابن حجر مکی نوشتہ کہ بعضی از ائمہ گفتہ کہ از مشہورین

ایمہ اسلام سچکس این امر حاصل شدہ چنانچہ امام ابوحنیفہ را از اصحاب تلامیذ حاصل شدہ و تلامودت

مردم از سچکس اینچنین فائدہا برداشتہ چنانکہ از امام واصحابی در تفسیر عادت مشتبہ و مسائل فقہ

و حوادث واقعہ و قضایا و احکام شرعیہ حاصل کردہ اند حق تعالی ایشانرا جزای خیر تام عنایت فرماید

کذا فی الشامی نقلا عن خیرات بحسان۔ و یسیر سید شریف کہ محقق و مدقق است در اصول و فروع و معقول و

منقول و شرح خلاصہ کیدالی آورده والسلام علی ابی حنیفۃ رضی اللہ عنہ الذی جاہد

فی دین اللہ تعالی فأخلص اجیر مادۃ و جادۃ و علی اصحابہ الفائقین علی غیرہم

بفضل الإصابۃ و زیادۃ و امام شافعی گفتہ کہ ہر کہ ارادہ تحصیل فقہ کند۔ وی لازم کہ

ہمراہی و معیت تلامیذ ابوحنیفہ را نگذارد چرا کہ معانی علم دین را ایشانرا آسان شدہ و بخدا کہ من

فقیہ کامل شدہ ام الا از مطالعہ کتب امام محمد چنانچہ در در مختار است و ابن حجر مکی در بلاد عقیان

آورده قال سفین بن عیینۃ من اراد الفیقہ فعلیہ بالکوفۃ یتلزم اصحاب

ابی حنیفۃ انتہی اما خاص در حق امام پس بنڈی در وجہ اول گذشت و بعضی ضمنا اشارہ

رفت و بعضی انیکہ ابن حجر مکی گفتہ و مدح المشایخ کہ بالعلو و الفیقہ و الوزع و الامانۃ

اکثر من ان یحصى و اظہر من ان یحسب۔ و نیز گفتہ و قال سفین الثوری فی کتابین

یدی ابی حنیفۃ فی کالصافیہ بین یدی البازی و ان ابی حنیفۃ لسید الملک

وقال عبد اللہ بن المبارک کان ابوحنیفۃ افقہ من اهل زمانہ ولقیث الفی رجل

فرضہ علی امام از بزرگی است

بنڈی از مناقب امام

مِنَ الْعُلَمَاءِ (یعنی بادو هزار علما ملاقات کردم) فَلَوْلَا لَاقِيَ لَقِيْتُ أَبَا حَنِيفَةَ لَكُنْتُ مِنَ الْفَلَاحِ
 یعنی اگر ملاقاتم با ابوحنیفه نشدی هر آینه بودمی یکی از فلاسفه یعنی بکرت صحبت و تلمذ امام عظیم
 هدایت راه شریعت یافتم ورنه یکی از گمراهان بودمی پس بحسب واقع و نیز باتفاق شهادت ائمه شافعیه
 و غیره ثابت گشت که مصداق اتم و محمل بوجه اکمل احادیث مذکوره بالا را همان امام ابوحنیفه و
 اصحاب وی تواند بودند غیر که به مبلغ علم ایشان کسی از انبای فارس و عجم نرسیده
 اما وجه رابع پس اینکه باتفاق جاه سیرا بل اسلام و نیز بحکم عقل سلیم قیام دین بتین با کبارین
 محدثین و کبرای مجتهدین است و پس چرا که در حق علمای امت واقع شده علماء ائمتی کانیاء
 بنی اسرائیل و نیز العلماء و سائرته الانبیاء پس لا محاله مصداق احادیث مذکوره هم از ایشان
 میباید بود و ظاهر از ظاهر است که مصداق آن از اکابر دین نه ائمه ثلاثه مجتهدین اند و نه
 اصحاب صحاح سته و معدود از اکابر دین ^{که در اول سنین همین آمد و پس چرا که از نظر کردن در}
 نفس الفاظ حدیث صاف هویدا میشود که احادیث مذکوره را کسی مصداق میباشد که بروی
 حسب ذیل امور صادق می آیند - اول اینکه وی از انبای فارس میباشد - پس ظاهر است که
 از جمله ائمه مجتهدین رابعه و نیز از گروه ائمه حدیث کسی جز از امام ابوحنیفه و اصحابی از انبای
 فارس نبود چرا که وی صرف از انبای فارس بلکه از اولاد شاه فارس یعنی نوشیروان بود - اما
 امام مالک و امام شافعی پس بالاتفاق عزلی بوده اند - و اصل امام احمد از مرو بود که در ملک
 خراسان واقع است و اما طبقه محدثین پس امام بخاری از بخارا و ترمذی از ترمذ بود که هر دو
 در توران واقع اند و امام مسلم از نیشاپور بود که در خراسان واقع است و ابوداود باشند که ملک
 سیستان بود که در میان سند و پارت متصل قندار واقع است و نسائی از باشندگان شهر نسا
 واقع خراسان بود و ابن ماجه باشند شهر قزوین واقع عراق عجم بود پس در صورتیکه خود از
 انبای فارس چنانکه مفهوم حدیث است بهر طور امام اعظم بود اتم و اکمل مصداق می افتد
 پس بوجه ثمن الوجوه خلاف مضمون نص صریح کسی دیگر را مراد گرفتن ممکن نیست و و هم اینکه
 لازم است که آن ممدوح باعتبار تنبوع بودنش تنها باشد تا که مصداق لفظ رَجُلٌ باشد و
 باعتبار اتباع رَجُلٌ باشد تا که تصدیق لفظ رَجُلٌ بر رجال که در احادیث آمده هر دو مجری

راست آید پس ظاهر است که اینم ثلاثه مجتهدین کسی دیگر را در باب اجتهاد مسائل با خود شامل ساخته تا که مصداق لفظ رجال گردند و نه اصحاب صحاح سه یا دیگر محدثین در باب اجتماع احادیث نبوی کسی دیگر را شریک حال خود ساخته بلکه ایشان تنها تنها این امر دین را بر خود برداشته اند پس چون در کتب انتقامی و صفی آل فارس بودن از ایشان تحقیق است مصداق لفظ رجال احدی از ایشان نمیشود و همذات ایشان جمله احادیث مرویه را کی احاطه کرده و یا یکی مسائل ضروری دین متین را بضابطه کی در آورده تا که مصداق آن گردند که فی المثل اگر دین و ایمان و علم از دنیا مرتفع گردد برویات ایشان باز آمدنش ممکن باشد پس از نجات حاصل گشت قول بعضی منبغضین امام عظیم که محدثین مصنفین صحاح سه هر یک از ایشان نسبت بذات خود مرجح اند و باعتبار دیگر محدثین رجال اند پس مصداق احادیث مذکوره همین اصحاب صحاح سه اند علاوه آنکه بیان امر سوم پس منافی قول ایشان است و آن اینکه مصداق بودن احادیث مذکوره الصدر لازم کوی از جمله مجتهدین کاملین باشد تا که جمله حوادث و واقعات را احکام از حلت و حرمت جواز و عدم جواز و امثال آن بیان کرده باشد پس این امر از جمله اصحاب صحاح سه منتفی است چرا که اقدم و اعلم شان رضی الله تعالی عندهم و اجمعین حضرت بخاری است و حال اجتهاد آنکه در صحیح خود بعضی احادیث را در چنان ابواب داخل کرده که همان احادیث را با ترجمه الباب هیچ مناسبتی نیست چنانچه شیخ الاسلام امام نووی در مقدمه شرح مسلم در فصل ششم در باب ترجمه صحیح مسلم بطرف این امور اشاره کرده چنانچه گفته بخان بخاری که وی این وجوه مختلفه را در ابواب متفرقه متباعد ذکر کرده و بسیار سخنهای در غیر آن ابواب بیان نموده که بیان آن در این قریب الفهم و ادنی بود انتمی پس از جمله محدثین امام بخاری اگر چه مجتهد بود مگر بطوریکه در دو دوازده مسائل چون اجتهاد کرده باشد شاید که در یکد و مسائل از آن مصیب نیز گشته باشد و در اکثر مسائل غیر مصیب بودی چنانچه در نهایت و کفایه و فتح القدر شرح بدایه و غیره نوشته اند که در زمانه ابوحنیف کبیر وقتیکه امام بخاری در بخارا آمده فتوی دادن شروع نمود پس وی را امام ابوحنیف از فتوی دمی مانعت نبود که تولا نطق فتوی دادن نسبتی مگر امام بخاری قول ویرا تسلیم نمود تا آنکه روزی مردم از وی پرسیدند اگر دو طفل صغیر از یک بزومیش یا یک ماده گاو شیر نوشند پس حکم

در بعضی از مناقب امام باقر

در اجتهاد امام بخاری و مزینت آن از آن

ایشان چیت حضرت امام بخاری رحمہ اللہ تعالیٰ فرمود کہ در میان ایشان حرمت رضاعت ثابت
 میشود و قتیکہ مردم اینچنین مسائل اجتہادیہ ویراشنیدند بروی هجوم نموده تا آنکہ اورا از بخارا برین
 کردند۔ و برای سندنیکہ اکثر جابجب قلت تدبر حضرت بخاری امامیث وی را با ترجمتہ البنا
 علاقه نمیشد و سہ نقل از صحیح وی در بخا کردہ میشود۔ اول اینکہ امام بخاری گفتہ باب مایکرہ
 من اتخذ المساجد علی القبور یعنی این باب در بیان آنست کہ مکروه باشد ساختن مساجد
 بر قبور و لَمَّا مَاتَ الْحَسَنُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ ضَرَبَتْ أَمْرَأَتُهُ الْقُبَّةَ عَلَى قَبْرِ سَنَةِ
 ثُمَّ رَفَعَتْ فَسَمِعَتْ صَاحِبًا يَقُولُ الْاَهْلُ فَجَدُوا مَا فَقدُوا فَا جَابَهُ اخْرُجْ بَلْ يَتَسَوَّأ
 فَا نَقَلَبُوا یعنی بعد از فوت وی زنش بر قبر وی تا یک سال خیمہ زد پسترا نرا برداشت پس بخیند
 آواز کنندہ را یعنی از غیب کہ با دیگری میگفت کہ آیا یافتند آنرا کہ گم کردہ بودند پس آن دیگری
 جوابش گفت بلکہ نا امید شدہ برگشتند پس باید دید کہ کجا راست مساجد ساختن بر قبور کہ در ترجمتہ
 الباب کرش کردہ و کجا مضمون حدیث ہذا **صلح کار کجا در من خراب کجا** اولمذا در تیسیر القاری
 ترجمتہ صحیح البخاری گفتہ کہ پوشیدہ ماند کہ کراست مسجد گرفتن از بخا معلوم نشد انتہی و وہم
 جای دیگر گفتہ باب طُولِ الْقِيَامِ فِي صَلَاةِ اللَّيْلِ یعنی این بابست در درازی قیام در نماز
 شب عن حذيفة بن ان النبي صلى الله عليه وسلم كان اذا قام للتمجد من الليل شق
 فَا بِالسَّوَالِ یعنی از حذیفہ مروست کہ آنحضرت معلم و قتیکہ ارادہ نماز تہجد میکردی از شب
 صاف نمودی دہن سہارک خود را بسواک انتہی پس باید دید کہ در بخا نیز حدیث ہذا را با مضمون
 باب چیزی تعلق نیست **بین تفاوت راہ از کجا است تا کجا** اسوہم جای دیگر گفتہ بلکہ
 فَضْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ فِي الْجَمَاعَةِ یعنی این باب در فضیلت نماز فجرست با جماعت **عمن**
 ابی موسی قال قال النبي صلى الله عليه وسلم اعظم الناس اجرا في الصلوة من
 ابعدهم فابعدهم ممشى والذي ينتظر الصلوة حتى يصليها مع الامام اعظم
 اجرا من الذي يصلي ثوبيا ثم ينام یعنی آنحضرت معلم فرمود کہ بزرگترین مردم از روی ثواب
 آن نماز است کہ از دور مسجدی آید و ہر کہ انتظار بیکشد نماز را تا آنکہ او نماز آید با امام ہی
 بزرگترست از روی ثواب از آن کس کہ نماز او را نمودہ بخندد انتہی۔ باید دانست کہ درین حدیث

جان اختلاف مناقبات بعضی روایات بخاری

جائی ذکر تخصیص نماز فجر با جماعت نیست بلکه از روی ظاهر این حدیث در نماز عشا و اردو است از روی
نوم بعد از نماز این حدیث استدلال تنها بفضیلت نماز فجر با جماعت غلط است بلکه از روی تعمق چون دیده شود از آن پس
میشود که یکدیگر در میان دعوی خود استدلال خود همین قیدرتباید و تباین را فهم کردن نمیتواند و در اجماعی هم قرار اجتهاد نکند تا

بلا و بصیرت رسد حق اینکه نقل احادیث کاری همین است اجتهاد کار مجتهدین است

هر کسی را بر کاری ساختند | امیل او در خاطرش انداختند | چه آنست مقوله لیکل فن
بر حال امام شعبی محدث چه نیکو فرموده که شما ای گروه مجتهدین لطبا اید و نحن العطارون

قیمت گر انما به چه داند عوام | حافظا گوهر یکدانه مدبر جز بچوای | اما آنچه مخالفین گفته که از ابوحنیفه

درین باب سلمان فارسی مستحق ترست محض غلط و از جهت حسد رایش مختلط است چرا که سلمان فارسی

مصدقش مکن نیست کی بوجه لفظ بر حال چنانچه گذشت دوم بوجه اینکه تمام این حدیث اینک عن

ابی هریره **قَالَ كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ نَزَلَتْ سُورَةُ الْجُمُعَةِ**

فَلَمَّا نَزَلَتْ وَآخِرُهَا مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ قَالُوا مَنْ هُوَ لَا يَأْتِيهِمْ اللَّهُ بِخَبْرٍ مِنْ دُونِ

قَالَ وَفِينَا سَلْمَانَ الْفَارِسِيُّ قَالَ وَضَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَهُ عَلَى سَلْمَانَ ثَوَقًا

لَوْ كَانَ إِلَّا إِيْمَانُ عِنْدَ الثُّرَيَّا لَنَالَهُ رَجُلٌ أَوْ رَجُلَانِ مِنْ هَؤُلَاءِ چرا که آنحضرت صلوات

بطرف قوم وی درین حدیث اشاره فرمود و نیز در آیت **فقره لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ** با ایشان

ایشان دوم درین فقره رمزیت لطیف با اینکه تا حال با ایشان نه پیوسته اند مگر ضرورت

که با ایشان پیوسته خواهند شد پس ایامه مجتهدین و نیز از اکابر محدثین کسی دیگر بجز از امام با ایشان

نه پیوسته و بمرتبه متبرکه تا بعبیت فائز نشده چنانچه در فصل اول از باب هفتم خواهد آمد انشاء الله

پس این کلمه دیگر شگفت در حق تصدیق احادیث امام اعظم نه بغیر چونکه از بیان بالا در یافتی که

ذات بابرکت امام اعظم از آن قبیل بود که قبل از تولد وی آنحضرت بشارت نبوی فرموده پس چون

کنون بر اسرار دیگر شنوا | چو آنها شنیدی تو این هم شنوا | حدیث دوم را نیز باید شنید

حدیث دوم در شان امام اعظم و آن اینکه در شامی آورده که علامه ابن حجر کی شافعی در خیر آ

احسان نوشته که بعضی از آن احادیث که از انما بر عظم شان ابوحنیفه بعده ترین وجومات

استدلال گرفتن میتواند یکی این حدیث است که فرمود آنحضرت **عليه الصلوة والسلام** مرفوع

در قول شعبی

اصول حدیثی است که در حدیث آمده است که سلمان فارسی را در میان آنحضرت دیدم و او را دیدم و او را دیدم

باز حدیث دوم در شان امام

زینة الدنيا سنة حسين و عائلته یعنی که زینت خوبی دنیا و خانواده یکصد و پنجاه برگرفته شود و از جهت شمس لایم که زوری گفته که این حدیث خاص از امام ابوحنیفه منقول است چرا که از علمای کبار و درستی مذکور

همون فوت کرده	معنی این حدیث را بنگر	از افادات علی ابن حجر
که از تحقیق حق نبشت چنان	که این حدیث است در حق نعمان	که چو در سال یکصد و پنجاه
بو حنیفه وفات یافته آه	بر دو همراه زینت دین	راست شد آنچه گفت قول استین

تنبیه در ذکر بعضی وجوه ترجیح مذہب امام اعظم بر دیگر مذہب است چو گشتی سر بسر واقف از سراسر

ز دیگر رمز حفظ و لطف بردار اول اینکه هر گاه که از ذکر بالا معلوم شد که بشارت داده شد و تعریف

کرده شده در احادیث مذکور و بجز از امام اعظم کسی دیگر نیست و از بس هویدا است که چنین مجامد بلوغه از آنحضرت علی السلام در حق وی برای آن می بود که قیام دین متین بر طریق که مقصود شارع است چنانکه از وی قیام پذیرد و از احدی صورت نه بندد ورنه وجه تخصیص و تفرید وی به بشارت ضائع باشد پس لا محاله نتیجه آن همین برآمد که اصابت در مسائل دین محمدی علی صاحب الصلوة والسلام مثل وی مماثل ویران باشد پس بالضرورة اولی بالاتباع از جمله ائمه همون باشد و بس - دوم اینکه بوجوب حدیث صحیح که اَتَّبِعُوا الشَّوَادِ الْأَعْظَمَ که از طرق متعدد مضمونش وارد است چون در جمله فرمایند اهل اسلام نظر کرده شود قد نیما و حدیثا جمعیتی و کثرتی که حق تعالی اتباع او را داده و فرقه دیگر را نصیب نشده پس نظر برین قبوئینیکه مذہب بر این است معناد مذہب بگیری یا نیست - سوم اینکه از عمران بن حصین روایت است که فرمود آنحضرت صلعم خیر امتی قرنی ثَوَالِدِیْنَ یَلُوْنَهُمْ ثَوَالِدِیْنَ یَلُوْنَهُمْ اَلْحَدِیْثُ مَسْتَقٌ عَلَیْهِ و بروایت ترمذی از حضرت عمر فرمود علیه السلام اَوْصِیْکُمْ بِأَخْصَانِیْ ثَوَالِدِیْنَ یَلُوْنَهُمْ ثَوَالِدِیْنَ یَلُوْنَهُمْ ثَوَالِدِیْنَ یَلُوْنَهُمْ اَلْکَذِبُ اَلْحَدِیْثُ اَزْ نَبِیِّیْ اَمْتُ بِمَوْجِبِ حَدِیْثِ اَوَّلِ وَ نِیْزًا وَ صِیْئَةِ اَنْحَضْتُ صَلَمٌ بَحْکَمِ حَدِیْثِ ثَانِیِّ صَافٍ هُوَ یَدِیْ اَسْتُ کَلَامِ شَرْعٍ وَ مَسْأَلِ دِیْنٍ بَایْدَ کَ گِرْفَتِهِ شَوْ دَازِیْنَ مَرْدَمِ بَشَرٍ طَرِیْبِ مَذْکُورِ فِی اَلْحَدِیْثِیْنِ چنانچه مقتضای لفظ هم همین است پس باید که از پیشتر با قول صحابه عمل کرده آید تا وقتیکه یافته شود بعد از آن بقول تابعین بعد از آن بقول اتباع تابعین و بس این است تقاضای همین حدیث صحیح - و چونکه نزدیک اهل سنت و جماعت از قرن صحابه تا قرن تبع تابعین کدامی یکی مذہب یا سوا از مذہب اربعه

تنبیه در ذکر بعضی وجوه ترجیح مذہب امام

سلسلہ پنجم در اسمای بعضی کتب مشہورہ تصنیف شدہ از
صاحب کتب قبولیت مراد و دست عند الناس شیخ است قبولیت مراد دست عند الناس

مقرر و مدون گشت۔ و نیز منعقد گشت اجماع مرکب! نیکہ کردہ نشود ہر آن امریکہ مخالفت باشد از ائمہ اربعہ
و حالانکہ بظاہر ائمہ اربعہ نبود کسی تابعی بجز از امام ابوحنیفہ چنانچہ در باب ہفتم می آید انشاء اللہ تعالی پس دلالت کرد
بین احدیث صحیحہ ہر ہای اجماع بر نیکہ برای اتباع مذہب امام اعظم رضی اللہ عنہم و اولی است بر مذاہب دیگر
و در سائل اختلافیہ حق بطرف وی است رضی اللہ تعالی عنہا و عنہ و عن سائر المسلمین خذہذا

خذہذا **سہ** | این در قائل کس گوید ای عزیز | اگر ترا عقل است ادراک و تمیز

سلسلہ پنجم در ذکر اسمای بعضی کتب مصنفہ در مناقب امام

مگر پیشتر از بیان آن باید دانست کہ صحیح مسلم است ایت بی ہر کہ آنحضرت فرموات اللہ تعالی اِذَا أَحَبَّ عَبْدًا دَعَا
جِبْرِئِيلَ فَقَالَ اِنِّي اَحِبُّ فُلَانًا فَاَحِبُّهُ قَالَ فَيُحِبُّهُ جِبْرِئِيلُ ثُمَّ يَنْادِي فِي السَّمَاءِ فَيَقُولُ
اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ فُلَانًا فَاَحِبُّوْهُ فَيُحِبُّوْهُ اَهْلُ السَّمَاءِ ثُمَّ يُوَضِّعُ لَهُ الْقَبُوْلُ فِي الْاَرْضِ اِى فِي
قُلُوْبِ اَهْلِ الْاَرْضِ) وَاِذَا الْبَغِضَ عَبْدًا دَعَا جِبْرِئِيلَ فَيَقُولُ اِنِّي اُبْغِضُ فُلَانًا فَاَبْغِضُوْهُ
قَالَ فَيُبْغِضُوْهُ جِبْرِئِيلُ ثُمَّ يَنْادِي فِي اَهْلِ السَّمَاءِ اِنَّ اللّٰهَ يُبْغِضُ فُلَانًا فَاَبْغِضُوْهُ قَالَ
فَيُبْغِضُوْهُ ثُمَّ يُوَضِّعُ لَهُ الْبَغِضَاءَ (اى فِي قُلُوْبِ اَهْلِ الْاَرْضِ) **مسلم حشر**
اینکہ حق تعالی وقتیکہ دست ارد بندہ را پس بالضرورت بخواند جبرئیل را و میفرماید کہ ہر آئینہ من فلان بندہ
خود را دوست میدارم پس تو نیز ویرا دوست بدار۔ پس دوست میدارد او را جبرئیل پسترا و از میدہد در
آسمان و میگوید کہ ہر آئینہ حق تعالی دوست میدارد فلان را پس شما نیز او را دوست دارید پس دوست
میدارند او را باشندگان آسمان۔ پسترنہادہ میشود آنشخص را قبولیت در دلہای باشندگان زمین
یعنی من بعد اہل زمین او را خود بخورد دوست میدارند یعنی بلا باعث امور دنیوی مثل قرابت وغیرہ۔ و
برای دشمن خدا نیز بجنسہ ہین سلسلہ جاری میشود انتہی مختصراً۔ پس معلوم شد کہ محبت و دشمنی خلق اللہ
با کسی فرع است مڑ محبت و دشمنی حق تعالی را بان کس اِذَا عَرَفْتَهُ هَذَا فَنَقُولُ کہ بموجب این حدیث
شریف مر امام اعظم را قبولیت عظیم است عند اللہ و عند الملائکہ و عند اہل الارض جمیعاً ورنہ ہین قدر
جم غفیر را از علما و رشتہ الانبیاء باعث بود کہ در منقبت می تا بدین درجہ سرگرمی کردند و چون از ہمین
بخوبی واقف گشتی پس میگویم کہ کتب مصنفہ در منقبت امام بزرگوار قسم اند قسم اول آنکہ علمای کرام و
فضلائی عظام کتابہای مستقل در مناقب امام تصنیف کردہ اند کہ اسمای بعضی از ان حسب ذیل مندرج اند

ذکر کتب مشہورہ

عقود المرجان فی مناقب ابی حنیفہ النعمان - قلائد عقود الدرر والمرجان فی مناقب النعمان - الروضة
 العالیة المنیفة فی مناقب الامام ابی حنیفہ - ہر سہ گانہ مؤلفہ ابو جعفر طحاوی کذا فی دائرۃ المعارف
 بستان فی مناقب النعمان مؤلفہ شیخ محی الدین قرشی صاحب جواب المصنیہ - شقائق النعمان فی
 مناقب النعمان مؤلفہ علامہ زرخشری صاحب کشاف - کتاب شیخ محمد بن احمد الشعبی بقدرہ جزو
 کتاب موفق الدین بن احمد کی خوارزمی متوفی ۵۶۸ھ ہجری - کشف الآثار مؤلفہ عبدالسد بن محمد
 حارثی - کتاب شیخ ظہیر الدین مرغینانی - الانتصار لامام ایتہ الامصار مؤلفہ مورخ یوسف بن
 فرغلی سبط ابن جوزی کہ در ان مذہب امام ما بر مذہب دیگر ترجیح داده و مخالفین را بخوبی رد کردہ
 کتاب ابو عبدالسد حسین بن علی ضمیری متوفی ۷۸۸ھ ہجری - کتاب ابو العباس احمد بن العصلت حمانی
 متوفی ۳۰۸ھ - کتاب محمد بن محمد الکردری البزازی متوفی ۳۷۸ھ - کتاب ابو القاسم عبدالسد بن محمد بن احمد
 السفدی المعروف بابن العوام - کتاب مواہب الشریفہ - و ترجمہ ان سنی بہ تحفہ السلطان فی مناقب
 النعمان مؤلفہ ابن کاس - تبلیغ الصحیفہ فی مناقب الامام ابی حنیفہ مؤلفہ خاتم الحفاظ شیخ جلال الدین
 سیوطی شافعی متوفی ۸۹۱ھ - عقود و بحان فی مناقب النعمان - مؤلفہ امام حافظ ابو عبدالسد محمد بن یوسف
 دمشقی شافعی کہ از تصنیف ان در مقام بر توفیقہ واقع قاہرہ در ۸۰۰ھ ہجری فارغ شدہ - کتاب
 ابو یحییٰ زکریا بن یحییٰ نیشاپوری - کتاب ابو احمد محمد بن احمد شعبی نیشاپوری متوفی ۳۵۰ھ ہجری
 من صوب غلام الفیاض - مؤلفہ شمس الدین سیواسی - الآبایہ فی رد المشغین علی ابی حنیفہ مؤلفہ
 قاضی امام ابو جعفر احمد بن عبدالسد شیرازی بلخی - قلائد العقیان - فی مناقب النعمان - و نیز
 خیرات الحسان فی ترجمہ ابی حنیفہ النعمان - ہر دو مؤلفہ شیخ ابن حجر کی شافعی - تنویر الصحیفہ - فی
 مناقب ابی حنیفہ - مؤلفہ علامہ یوسف بن عبدالہادی حنبلی - فتح المنان فی مناقب النعمان مؤلفہ
 شیخ عبدالحق محدث دہلوی - صحیفہ - فی مناقب ابی حنیفہ مؤلفہ امام حافظ ذہبی شافعی متوفی ۳۸۰ھ
 ہجری - کتاب شیخ ابی یحییٰ زکریا بن یحییٰ نیشاپوری - و رسالہ الفوائد المسمیہ فی مناقب سراج الاممہ مؤلفہ
 علامہ عمر بن عبدالوہاب عرضی شافعی چنانچہ در او شہدہ بجیدت - رسالہ ما نظر ابی عبدالسد شمس الدین
 محمد بن احمد ذہبی شافعی متوفی ۳۸۰ھ این رسالہ بقدر یک جزو دست در مناقب امام ابو حنیفہ چنان
 وی خود در کتاب کاشف فی اسما الرجال در ترجمہ امام امام ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ برین تصریح کردہ و غیر انہا

ذکر کتب مهم

ابن عبدالبر مالکی

عبد الوهاب شافعی مالکی

قسم دوم آنکه از علمای کبار مناقب امام را در کتب خود ذکر کرده و ثنائی عظیم بر وی خوانده پس شمار آن
 سوابط طوالت است مگر محض بموجب مضمون عالی نباشد ذکر چندین از آن تحت الذیل هر قوم گشت
 ابوالحسن بن احمد قدوسی در اوائل شرح مختصر کرخی - محمد بن عبدالرحمن غزنوی تلمیذ سفناتی در کتاب
 جامع الانوار - احمد بن سلیمان بن سعید در آخر کتاب برد - شمس الدین یوسف بن عمر صوفی بکاروری
 در اوائل کتاب مضمورات شرح مختصر قدوسی - امام ابو عمر بن عبدالبر مالکی متوفی ۳۹۲ هـ در کتاب انتقار و
 کتاب جامع العلم - شیخ یوسف بن سعید سجستانی در اوایل خزینة المفتی - شیخ اسمعیل بن عیسی و غانی مکی
 متوفی ۳۹۲ هـ در مختصر مسند - شیخ محمد بن خسر و لخی در اول کتاب مسند - شیخ ابوالعباس احمد بن ابی الفیاض
 مکی در مختصر مسند - ابوالعباس احمد بن محمد غزنوی در مقدمه - عثمان بن علی بن محمد شیرازی در کتاب البیضا
 لعلوم النکاح - ابواسحاق شیرازی در طبقات شافعی - امام نووی شافعی در تهذیب الاسماء واللغات
 حسام الدین صدر شهید در اوایل خزینة الکبری - ابن خلکان شافعی در تاریخ خود - ابوالفداء شافعی در
 تاریخ ابوالفداء - شمعانی شافعی در انساب - تقی الدین تمیمی در اول طبقات - امام محمد غزالی شافعی در اول
 کتاب احیاء - شیخ ولی الدین ابی عبداله محمد بن عبداله خطیب شافعی صاحب مشکوٰۃ شریف در اسما الرجال
 امام مجد الدین مشهور باین الاثیر در جامع الاصول - قاضی القضاة ابوالموید محمد بن محمود بن محمد خوارزمی در
 مسند - شیخ عبدالوهاب شعرانی مالکی در میزان کبری - شیخ محمد طاهر در مجمع البحار و مغنی - شیخ عبدالحق محمد
 دهلوی در شرح اسماء الرجال بخاری و نیز در شرح سفر السعادت و تحصیل التعرف فی معرفة الفقه و التصوف
 و دیگر تصنیفات خود - شیخ محمد بن علی حبیبی در در مختار شهید احمد طحطاوی - و محقق ابن عابدین صاحب
 شامی در شروح در مختار - صاحب فتاوی برهینه در اوایل خزینة - شیخ فرید الدین عطار در تذکرة الاولیا -
 صاحب مختار الاختیار در مختار الاختیار - حافظ دراز پشاور در فتح الباری شرح صحیح بخاری - احمد بن
 سلیمان معروف باین کمال پاشا در طبقات - امام یافعی شافعی در مرآت البحان - صاحب بدایه
 در مختارات للنوازل - امام ذہبی شافعی در العیون باخبارین غیر - امام حافظ محمد بن یوسف شافعی در سبیل
 والرشاد فی احوال خیر العباد مشهور بسیرة الشامی - حافظ ابوالکمال مزنی در تهذیب الکمال - صاحب سراجیه
 در فتاوی سراجیه - ملا علی القاری در رسائل و طبقات خود اتقی مافی الابدان و سبک الویم همچنین امام فخر الدین
 رازی در تفسیر کبیر بعضی مجازات مناقب امام ذکر کرده - و در بعضی اشباه و النظائر - و در دائرة المعارف -

و اخبار ارجال - و فتاویٰ صلوٰۃ مسعودی - و ارشاد الطالین نیز مناقب امام مذکورند - و مولوی عبدالحی در
تعلیق مجربوطای امام محمد و دیگر تصانیف خود ذکر کرده و نیز در غزنیۃ الاصفیا موجود اند - لهذا در حق

منکرین برین کسی است که خصم را	نہیں ہر عقلمند کا اگر حاسد کیانہی	ہو ابی سجدہ اگر بلیس کیان نقصان آدم کا
زحاسد کی بود زائل و قار عورت محسود	اگرچہ سجدہ تعظیم آدم را نکرد ابلیس	ہر چند کہ علمای ربانین با مکان

در اظہار حق سعی بلیغ بجا برده فلما حاسدان بیدین در منقصت امام نیز حتی الوسع دقیقه نگذاشته و از سخنانیکہ
امام عالی مقام ازان سراسر غافل و بی خبرت آنرا بطرف امام منسوب ساخته و بر افترای امام پرداختہ اند چنانچہ
شخصی محمد بن جعفر خزاعی نام رسالہ در قراءت شاذہ تالیف نموده و آن جملہ قراءات را بطرف امام منسوب
نمود چنانچہ بعضی مفسرین را از دیدن آن رسالہ یقین آن شدہ و آن قراءات شاذہ را در تفاسیر خود با امام
منسوب نمودند و حالانکہ در حق آن رسالہ علامہ ابن حجر مکی شافعی در خیرات الحسان چنین مینویسد و قد

صَرَّحَ بَجَمَاعَةٍ مِنْهُمْ الدَّارِقُطِيُّ بِأَنَّ هَذَا الْكِتَابَ مَوْضُوعٌ لَا أَصْلَ لَهُ وَأَبُو حَنِيفَةَ
بَرِيٌّ مِنْهُ يَعْنِي جَمَاعَتِي كَمَا دَارِقُطِيُّ نَزَّوْرَانِ جَمَاعَتِ سِتْ تَصْرِحُ نَمُودَہُ بَرَنِيكِهِ اَنْ كِتَابٌ مَوْضُوعٌ
وہی اصل و امام ابو حنیفہ ازان سراسر بری ست و همچنین نا عاقبت اندیش دیگر رسالہ در رد کفر
جناب امام عالی مقام نوشتہ بنام مجد الدین فیروز آبادی صاحب قاموس منسوب ساخت چون آن رسالہ
از نظر علامہ ابو بکر بن خیاط امینی گذشتہ می نزد صاحب قاموس سمنہای سخت درشت نوشتہ تو بخش
نمود وی ازان انکار کرد و گفت کہ این افترای اعدای من ست بر من و من یکی از معتقدین امام عظیم
و من کتابی را در مناقب امام نوشتہ ام چنانچہ بالتفصیل امام شعرانی این را در الیواقیت و الجواهر

آورده بدین الفاظ و سواعلی شیخ الاسلام مجد الدین الفیروز آبادی کتاباً فی الرد علی ابی حنیفہ
و تکفیرہ و دفعوۃ الی ابی بکر بن الخیاط الیمتی و ارسل یلوم مجد الدین فکتب لیہ ان کان
بلغک هذا الكتاب فاحرقه فانه افتراء علی من الاعلاء و انما من اعظم المعتقدين فی
ابی حنیفہ و ذکر مناقبہ فی مجلداتہی بہر حال - در مختار و غیرہ آورده کہ بعضی از انصار علیہ

ابن المبارک در وصف امام ابو حنیفہ فرمودہ این چند اشعارند	لقد نزل البلاد ومن علیها
امام المسلمین ابو حنیفہ	کالیات الزبور علی حنیفہ
فما فی المشرقین له نظیر	اما اصناف فی الاسلام نورا

فانما

بکتاب ابن سنی در مناقب امام

<p>أَمِينًا لِلرَّسُولِ وَلِلْخَلِيفَةِ وَصَانَ لِسَانَهُ عَنْ كُلِّ إِفْكٍ وَمَرْضَاةِ الْإِلَهِ لَهُ وَظِيفَةَ رَأَيْتُ الْعَابِدِينَ لَهُ سَفَاهًا لَهُ فِي الْأَرْضِ أَثَارُ شَرِيفَةٍ بِأَنَّ النَّاسَ فِي فِقْهِ عِيَالٍ عَلَى مَنْ رَدَّ قَوْلَ ابْنِ حَنِيفَةَ</p>	<p>بَيْتٌ مُشْتَمِرًا سَهْرَ اللَّيَالِي وَمَا زَالَتْ جَوَارِحُهُ عَفِيفَةً فَمَنْ كَانَ حَنِيفَةً فِي عِلْمِهِ خِلَافَ الْحَقِّ مَعَ حُجْمِ ضَعِيفَةٍ وَقَدْ قَالَ ابْنُ إِدْرِيسَ مَقَالًا عَلَى فِقْهِ الْإِمَامِ ابْنِ حَنِيفَةَ</p>	<p>وَصَامَ هَارَةً لِلَّهِ خِيفَةً يَعْتَنُ عَنِ الْمَحَارِمِ وَالْمَلَاةِ إِمَامٌ لِلْحَلِيقَةِ وَالْخَلِيفَةِ وَكَيْفَ يُحَلُّ أَنْ يُؤْذَى فِقْهُهُ صَحِيحُ النُّقْلِ فِي جِلْمِ لَطِيفَةٍ فَلَعْنَةُ رَبِّنَا عِدَادَ رَمَلٍ</p>
--	---	--

مختصر ترجمه اشعار اینکه یعنی هر آینه بلاد و باشندگان آنرا امام عظیم

با حکام و آثار و فقه مزین ساخت مثل زینت آیات بر صحن پس در همه روی زمین و نیز در کوفه نظیر او نیست (و تخصیص کوفه بسبب علو شان اوست باعتبار علم و علما و لهذا لقب بقبه الاسلام است چنانچه نووی گفته) و گشت در اسلام امام و نور و امین برای رسول علیه السلام و خلیفه شب گزرا نیدی در حالت کوشش و زنده داشتی شهارا و از جهت خوف خدائی بر روز روزه - و نگذاشت زبان خود را از هر افک و دروغ و همواره اعضا مبارکش از پیر ناستر پاک بودند پاک بود از جمله محارم و ملاهی و مصیبات الهی و طیفه او بود پس مثل ابوحنیفه در بلندی مراتب کیست که امام خلق است و نائب نبیا (بموجب العلماء ورثه الانبیاء) جمله حاسدان وی را سفیه دیدیم خلاف حق با دلائل ضعیفه - و چگونه ایشان کینه نباشند که جائز نیست ایذا دادن بقتیه و خصوصاً ابوحنیفه را که در روی زمین از وی آثار شریفه باقی است و تحقیق در حق علم ابوحنیفه امام شافعی قولی فرموده که صحیح النقل است و عجیب - و آن اینکه همه مردم در علم فقاہت اولاد و بچگان ابوحنیفه اند که موجود علم فقه و مدون آن وی است - و هر گاه که فضلش چنین است پس لعنت پروردگار ما باشد شمار ریگ بر کسانیکه قول امام ابوحنیفه را رد کنند یعنی بطوریکه از آن تحقیر وی ثابت میشود چنانکه در تذکره الراشد است فافهم انتهى - پس پنجم انصاف در قائل این مقال باید دید که این آن ابن مبارک است که صحیح مسلم و نیز دیگر کتب حدیث از قواعد و فوائد او پُراند در حق لامذہبان زمانه ما لعنت از آن زمانه فرستاده اند و تا قیامت بر ایشان باقی خواهد ماند و اگر از کلام او مثلاً اعراض نمایند عای ایشان که با عامل باحدیث ایم ظاهراً نیز باطل گردد فافهم و در تذکره الواعظین آورده که این چند اشعار امام شافعی در حق امام گفته اشعار

غدا مذهب النعمان خیر المذاهب	كالقمر الوضاح خیر الكواكب	تفقه في خير القرون مع التقى
فمشربه لاشك خیر المشارب	ثلثة الاف و الف شيوخه	واصحابه مثل النجوم الثواقب

یعنی گردید مذہب امام اعظم بہترین مذہب مانند ماہ روشن کہ بہترین ستارگانست خیر القرون فقہا بہت با اتقا پس شیخ وی بلاشبہ بہترین مذہبست چہار ہزار استاد میداشت و جملہ اصحاب وی از ستارگان روشن اندامتی

سلسلہ ششم در ذکر حسن عقل و کمال رای امام ہمام و ذکر بعضی از قیاسات وی رحمہ اللہ تعالیٰ

و در حدیث شریف آمد اگرچہ در وی کلام کردہ شدہ عن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لما خلق اللہ العقل قال له تو فقام ثم قال له اذ بزفاد بر ثم قال له اقبل فاقبل ثم قال له اقعد فتعد ثم قال له ما خلقت خلقا اهو خیر منک ولا افضل منک فلا احسن منک احدا **وعن**

ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان الرجل لیکون من اهل الصلوة والصوم و الزکوٰۃ والحدیج والعمرة حتی ذکر سہام الخیر کلها وما یجزی یوم القيمة الا بقدر عقلہ کذا فی المشکوٰۃ یعنی روایتست از ابو ہریرہ کہ آنحضرت صلعم فرمود وقتیکہ حق تعالی عقل را پیدا کرد فرمود اورا استاد شو پس استادہ شد پستش فرمود پس شو پس پس شد پستش فرمود پیش بیای پس پیش آمد پستش فرمود بنشین پس بنیشت پستش فرمود کہ پیدا نکردم خلقی بلکہ از تو بہتر باشد نہ افضل از تو و نہ احسن از تو و نیز فرمود علیہ السلام کہ ہر آئینہ باشد مردی از اہل نماز و روزہ و زکوٰۃ و حج و عمرہ تا آنکہ ہمہ سہام خیر را ذکر فرمود مگر دار و مدار جزا در قیامت بقدر عقل ریست ازین حدیث خوبی عقل نیک خوبی ظاہرست

ولنعم اقال المولوی شومی	بس نگو گفتن رسول خوش بواز	ذره عقلت بہ از صوم و نماز
زانکہ عقلت جو بہت این عرض	این بود تکمیل آن شد مفترض	چونکہ این را دانستی پس بدانکہ در

توصیف عقل امام ابن حجر مکی در قلد العقیان و نووی در تہذیب نوشتہ کہ علی بن عاصم گفت کہ اگر عقل ابوحنیفہ را با عقل نبیہ خلایق ہمہ روی زمین وزن کردہ شود ہر آئینہ عقل امام برایشان تمام آید۔ و نیز بدین مآرون میگوید کہ من از ہر شیوخ خواندم و علم اخذ نمودم لیکن قسم بخداست کہ من کسی را از ابوحنیفہ زیادہ اورع و احفظ انسان و اعقل زمان ندیدم۔ و نیز ابن حجر مکی در خیرات احسان نوشتہ کہ امام شافعی میگوید کہ از ابوحنیفہ عقلی تر کسی پیدا نشدہ۔ و نیز نوشتہ کہ امام شافعی از امام مالک حال چند مردم استفسار نمود پس مالک اورا جواب داد پستہ از حال ابو

سلسلہ ششم در ذکر حسن عقل امام
حسن عقل بند صورت

عقل امام
انسان

از وی پرسید پس امام مالک فرمود **سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ إِنَّهُ تَأْتِيهِ الْقُلُوبُ بِغَيْرِ حِسَابٍ** یعنی قسم بخداست که مثل ابوحنیفه کسی ندیدیم - از اینجا است که جلال الدین سیوطی در تبیض الصحیفه آورده که روایت کرده شد از جعفر بن محمد بن عیوب که بقاسم بن معن بن عبد الرحمن گفته شد که آیا راضی گشتی بدینکه از غلامان ابوحنیفه شوی وی جواب گفت که نشست کسی نزد کسی که وی زیاده نفع برداشته باشد از مجلس امام ابوحنیفه رضوانهم ما قبل قطعه

لِقَاءِ النَّاسِ لَيْسَ يُفِيدُ شَيْئًا إِلَّا جَلَّ الْعِلْمُ وَأَصْلَاحُ حَالٍ
سِوَى الْهَدْيَانِ مِنْ قَبْلِ قَالٍ | فَلَا تَصْغَبُ مَعَ الْإِنْسَانِ إِلَّا
وَرِيقَهُ مَهْمُ هَدَايَةٍ وَنِزْوَةٍ تَارِيخِ ابْنِ خُلْكَانِ سِتِّ وَتِيْرُ جَلَالِ الدِّينِ

سیوطی در تبیض الصحیفه آورده که باری امام شافعی از امام مالک پرسید که آیا امام ابوحنیفه را دیده گفت بل دیده ام که وی چنین مردی بود که اگر تو با وی درین ستون (که در پیش تو موجود است) گفتگو کردی و امام ابوحنیفه خواستی که آنرا از طلا ثابت کند پس هر آینه ثابت کردی آنرا بخت - و تاریخ ابن خلکان است که جعفر بن ربیع میگوید که تا پنج سال بخداست امام ابوحنیفه ماندم پس وی در سخن گفتن بلند آوازی بود و در قیاس امام - از اینجا است که در سند خواری بسند خود آورده که اعلمش گفت که ابوحنیفه مواضع فقه دقیقه و غوامض علم خفیه را بخوبی میدانند و آنرا در مقام سیاه و پر ظلمت از وسیع روشنی چراغ قلب بخوبی می بیند ازین باعث آنحضرت علیه السلام فرمود که وی چراغ است من ست انتی - و موافق باینقول است آنچه از مولانا سولوی محمد اشرف علی صاحب دوزینی امام ششمین رسیده که میفرمود که از بعضی علمای شجرین کتب سابقه شنیده ام که در تورات یا زبور حق تعالی علیه حبیب خود محمد صلعم را بیان فرموده و از سر تا پای هر عضو را تشبیه بین داده مگر اعضای ستوره را ذکر فرموده که بیفایده بود که هر کس آنرا نتوانست دید پس مطابقت علیه غیر ممکن بود و در انجانات را تشبیه داده است و آنرا ذکر فرموده پس این دلیل صریح است بر آنکه زانوا از اعضای ستوره است زنان فاضله و بفرمود تمام فان فیه من اصابه رای الامام من بین الالام - و معدن وصلوة مسودی هر دو کتب آورده که از امام صاحب یکی از علما پرسید که شما گاهی بر اجتهاد خود پشیمان شده اید فرمود بل یکبار و آن اینکه مردم از من پرسیدند که زنی حامله وفات یافته و در شکمش بچه حرکت میکند پس با او چه کرده شود پس ایشانرا گفتم که شکم حامله بطرف چپ چاک کرده بچه را بیرون کنید بستر افسوس مردم که برای تکلیف دادن مرده اینچنین حکم پر دادند و من نمیدانم که آن بچه زنده بیرون کرده یا مردم

عقل و تدبیر امام همام
در بیان مناقب امام همام
در بیان مناقب امام همام
در بیان مناقب امام همام
در بیان مناقب امام همام

عقل و تدبیر امام همام

عالم مذکور گفت که ای امام این مقام افسوس نیست بلکه فضل خدای تعالی شامل حال تست که آن بچه خاص منم و از برکت اجتهاد تو زنده بیرون شده بدین مرتبه رسیده ام - لطیفه در حدائق آورده که بسبب انتقال امام ابو جعفر صاحب معانی الآثار از مذهب امام شافعی بطرف مذهب امام ابوحنیفه اینک وی روزی از خال خود امام مزنی تلمیذ امام شافعی سبقی میگرفت که در سبق وی همین ساله در پیش آمد که اگر زنی حامله ببرد و در شکم وی بچه زنده باشد پس بخلاف مذهب امام ابوحنیفه نزد امام شافعی شکم زن مرده چاک کردن برای بچه بیرون آوردن جائز نیست بجز در خواندن این ساله از جای خود بر حسب گفت که من گاهی ببری این شخص نخواهم کرد که وی از پلاکت مثل من مردی پروائی نمیدارد - چرا که امام طحاوی در شکم مادر خود زنده بود که مادرش فوت نمود مردم شکم مادرش را شق نموده و پیر زنده از شکمش بیرون آوردند - خال وی اینحال از وی مشاهده کرده گفت بجز آنکه توفیق نخواهی شد - لهذا بعد تحصیل علوم اکثر بزبان مبارک راندی که رحمت کند الله تعالی بخال من و اگر زنده بودی بذهب خود امام شافعی کفاره بین بروی لازم آمدی

دورین مسأله بیان تفصیل انتقال امام طحاوی است از مذهب شافعی بذهب حنفی بخلاف روایت دیگر که بسبب وقت قیاسات امام اعظم وی مذهب امام را قبول نمود و مال هر دو روایت واحد است مگر فرق اجمال و تفصیل میدارد - لطیفه دوم از امام ابوحنیفه که بعد وقت استفسار از مشاجرات صحابه از وی مشهور است

که فرمود **طهر الله سیوفنا عن هذه الدماء فلنظهر السنننا منها سبحان الله** چگونه مختصراً امام فہم جوابی فرموده - و **تاریخ ابن خلکان در بیان ابن ابی لیلی نوشته که قاضی ابن ابی لیلی بر آن فصل مقدمات فتوی در سجد کوفه می نشست روزی وی از عدالت گاه بر خاسته بطرفی رفت در راه زنی را دید که وی مردی را ابن الزائنین یعنی سپردوز ناکار که والدین او پیدا میگویند از شنیدن آن قاضی صاحب از آنجا واپس بمعدلت آمد آن زن را طلب نمود و قتیکه حاضر گشت و بر ایستاد اجزای دو حد قذف را بروی حکم داد - هر گاه که جزاین معامله با ابوحنیفه فرسید فرمود که ابن ابی لیلی درین واقعشش جا خطائی کرد - اول چونکه وی از عدالت بر خاست بود وقت باز پس آمدن نبود - دوم از زدن حدود در مساجد آنحضرت علی السلام مانعت کرده - سوم زن را نشانیده بامه پوشیده حد زدن بود - چهارم بر قاذف جماعت بجز او بلفظ حدی واجب میشود نه دو پنجم دو حد زدن متواتر نبود بلکه حد دومی وقتی جاری گشتی بود که قاذف از ضرب حد اول تندرست گشتی**

نفا

نفا

گفتن امام شافعی در بیان این حدیث

شکایت بن ابی بکر
شکایت بن ابی بکر

طهر بر سکرین قیاس نهی

تفسیر بانی نیکنامه بنام شیخ محمد بن اسماعیل بن علی بن ابی حمزه

ششم بغیر از کدامی مدعی حد جاری گشت - و قتی که خبر این اعتراضات باین ابی لیلی رسید پس
 و نیکو دیک خلیفه رفته شکایت کرد که جوالی ابو حنیفه نامی در احکام من معارضه میکند و برخلاف حکم من
 فتوی میدهد و ازین مانعت کردن لازمست پس خلیفه نزدیک امام مروی فرستاده وی را از
 فتوی دادن مانعت کرد - بعد از مرور چند یوم ازین واقعه روزی امام صاحب در خانه بازن و سپر
 حماد و دختر خودشسته بود که آن دختر پرسید که من روزه دارم و از ندان من خون برآمد و تا نقد
 آب من بزیر انداخته ام که حالا برقم بالکل سپید گشته پس از فرو بردن بزاق من روزه مرا خلی هست
 یا نه - امام فرمود که تو این مساله را از برادر خود حماد دریافت کن که مرا خلیفه از فتوی دادن منع کرده است
 انتهی سبحان الله که آنجناب باندی حکم حاکم تا بدینجایت کرد که در حالت تنهائی نیز سر سوزان تجاوز
 روانداشت - بعد از چندی خود ناکوب فرادرسائل فقهیه اشکالها را و او بنا چاری رجوع بانی حنیفه رخ
 نمود و از ان باعث باز امام را اجازت افتای همام داده شد - پس او ای بران دشمنان خورد (یعنی
 منکرین قیاس) که بسبب کمال خورد که عنایتی عالی است از حق تعالی بران صاحب فرد خرد کرده خرد نهی
 میکنند و این بخردان اینقدر نمیدانند که امتیاز انسان از دیگر حیوانات محض بسبب خردست پس

پس هر قدر که خردش زائد شرافتش بسیار میباشد **لِنِعْمِ مَا قَبِلْنَا**
 کتاب سنت و اجماع اسلاف
 تو گو بیرون روی زمین اصل کلام
 قیاس را سخن فی العلم بر حق
 بر افتادی ز راه دین اسلام
 از نیجاست که در سنن خواری

آورده که امام محمد بن حسن شیبانی در نزد خود از ضحاک زابن عباس روایت کرده که میفرمود که -
 هر آینه رای حسن صاحب خوب در ابی پروا میزند از نیجاست آنچه در خیرات احسان علامه ابن حجر مکی
 آورده که چونکه امام اعظم با تلامیذ خود در علوم دین باریک رفته پس باعث وقت قیاسات مذہب
 ایشان رحیم الله امام مزنی شاگرد رشید امام شافعی اکثر اوقات کلام امام اعظم را مطالعه میکردی تا آنکه
 این امر وی امام طحاوی خواهرزاده امام مزنی را (که صاحب شرح معانی الآثار است و از وی میخواندی)
 برین برانگخت که از مذہب امام شافعی انتقال کرده مذہب حنفی اختیار نمود عبارتش اینست **وَلِدْقَةٍ**

عقل است و از
 حکم است و از
 حکم است و از
 حکم است و از

قیاسات مذہب بودگان المزینی یکترا النظر فی کلامهم حتی حمل ذلك ابن اُختیه الامام الطحاوی
 علی ان انتقل من مذہب الشافعی الی مذہب ابن حنیفہ كما صرح بذلك الطحاوی بعینہ انتہی
 چنانکہ ملا علی قاری نیز در رسالہ جواب امام اکرمین بدین اشارہ کرده حدیث قال: وإنما الاختیار
 فیمن یتنقل من العلماء كما وقع للطحاوی وغیره من الکبراء ورتراجم حنفیہ با قدر
 تغیر این را بالتفصیل درج کرده کہ تلخیصش اینکہ امام ابو جعفر طحاوی از مزنی سخن اندی و کتب منسوب
 حنفیہ مطالعه بسیار میکردندی امام مزنی شافعی المذہب کہ حال وی بود روزی از نخبست بروی ناظر
 گشته گفت اسد چیزی نخواهی آموخت از شنیدن آن از وی امام طحاوی بغضب آمده از انجا برین
 شدہ تحصیل علم فقہ ابو حنیفہ مشغول گشت تا بدین غایت رسید و از طرف مذہب شافعیہ طرف مذہب
 حنفیہ رجوع نمود. و ہر گاہ کہ درس میدادی و یا کدام سألہ مشکل را جواب میگفتی میفرمودی کہ اللہ تعالی
 خال ما رحم کناد و اگر زنده ماندی ہر آئینہ کفارہ بین بروی لازم آمدی انتہی. لہذا در برہنہ از فتوای
 ستہ از حجۃ الاسلام محمد امام غزالی شافعی می آرد کہ وی فرمود یا اللہ الذی لا الہ الا هو کہ معتقدین
 آنت کہ ابو حنیفہ را غواص ترین است معظمت صلعم بر حقائق معانی فقہ اما چون فہم ما در بعضی مسائل
 بر غور سخن او نرسید بر ما لازم شد بحسب فہم خود بر موجب اجتناد خود عمل کردن انتہی. و جلال الدین
 سیوطی در تبیض الصحیفہ آورده کہ خطیب از محمد بن احمد بلخی روایت کردہ کہ من از شاد بن حکیم شنیدم
 کہ میگفت ندیدم کسی را عالم زیادہ از ابو حنیفہ و نیز نطیب زبیدی بن معین روایت کردہ کہ گفت
 شنیدم از زبیدی بن سعید القطان کہ میگفت من نشنیدم هیچ چیزی عمدہ از رای ابو حنیفہ و من اکثر
 اقوال ویرا اخذ نموده ام و گفت زبیدی بن معین کہ زبیدی بن سعید در فتوی قول کوفیان را اخذ کردی
 و از ایشان قول ابو حنیفہ را اختیار کردی و اتباع رای وی کردی و از یہ نجاست انچه در اختیار
 احسان است کہ زبیدی بن سعید القطان گفت کہ نشنیدہ ام (یعنی دیدن چہ معنی دارد) شنیدہ نیز نشنیدم
 سخن صواب زیادہ تر از رای ابو حنیفہ و گفت مکی بن ابراہیم کہ امام ابو حنیفہ از اہل زمانہ خود
 عالم زیادہ است و گفت عبدالہ بن المبارک کہ حسن بن عمارہ را دیدم کہ کتاب امام ابو حنیفہ گرفته
 میگفت کہ قسم بخداست کہ در فقہ عمی تر کلام کنندہ و نیز حاضر جواب از شما کسی را ندیدہ ام و شما سوار
 آنا نید کہ آنها در علم فقہ در زمانہ تو گفتگو کردہ اند و ایشان در حق تو کلام نمیکند مگر از روی حسد.

بنا بالتفصیل

بنا ترویج نام از رسالہ سیوطی کلان شکر در ان امام غزالی بر امام

بنا نظر ابن مبارک نہ کہ حدیث

و نیز در خیرات احسان است که وَلَا شَكَّ أَيضًا أَنَّ الْإِمَامَ أَبَا حَنِيفَةَ كَانَ لَهُ حَسَادٌ كَثِيرُونَ فِي حَيَاتِهِ وَبَعْدَ مَمَاتِهِ الخ و نیز قول ابن عبد البر مالکی را نقل کرده که كَانَ أَبُو حَنِيفَةَ يُحَسَدُ وَيُنْسَبُ إِلَيْهِ مَا لَيْسَ فِيهِ وَمُخْتَلِقٌ لِلْيَوْمِ مَا لَا يَلِيقُ بِهِ و همدارین کتاب است که ابو یوسف گفت که ندیدم کسی را که زیاده تر میدانند تفسیر حدیث را از ابو حنیفه و میبود زیاده بصیر از من در حدیث و کارهایی را که ابو حنیفه کرد دیگران، از آن عاجز اند و با وجود این عابدین او بسیار اند و این سنت است از آنست که در مخلوق خود

وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا و همدارین کتاب است که اگر اراده نجات در آخرت میداری پس اعتقاد این باید داشت که هر یکی از ائمه مجتهدین و علمای عالمین بر هدایت و رضای الهی اند و همه ایشان با وجود در جمیع حالات باتفاق ایمنه نقل و برمان و در حدیث بیعتی است که اختلاف اصحاب من برای شاجرت

است انتهی مختصراً **از عظم چو راضی نگر دگر کسی** | بدرگاه حق خوار باشد شمس

چونکه وی رضی الله تعالی عنه بالاتفاق مصداق این حدیث است مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ چنانکه از دیده اهل انصاف محجب نیست لهذا همدارین کتاب آورده که گفته شد ثوری را وقتیکه نزد سر او کتاب الرهن ابو حنیفه دیده شد که تو این را آیا مطالعه میکنی گفت که من دوست میدارم که نزد من همه کتاب و میباشد - و ابو یوسف گفت که ثوری متابعت امام من از من زیاده میکند

سلسله ششم در ذکر بعضی از فرستهای امام همام رضی الله تعالی عنه

باید دانست که در حدیث شریف آمده اتقوا فراسة المؤمن فإنه ينظر بنوره الله تعالی یعنی بر سبزی از فرست من که وحی نوری که از حق تعالی یافته نظر میکند در سراسر روضه مردم پس از حدیث فرست برای هر مومن ثابت میگردد لهذا درین مقام لازم دانستم که چندی از فراسات امام تبرکات نیز درج نمایم تا که معلوم جمله منصفین مجتنب است متعصبین گردد که بلا ریب شک امام مصداق حدیث صدرست در بر سهفته آورده که امام در فرست چنان بود که هر چه میگفت چنان میشد - بد او و طالی فرمود که تو خلوت میگیری بعبادت و با ابو یوسف گفت تو میل بدنی خواهی کرد پس همچنان شد و او و طالی یکی از تلامذه امام است چنانچه ملا علی القاری در رساله مذکوره مکرر آورده که داود طالی از اصحاب حنیفه بود و شیخ المشایخ از سادات صوفیه چرا که وی شیخ معروف کرخی بود و وی شیخ سمری سقطلی بود و وی شیخ جنید بغدادی بود تا آنکه در حق داود طالی گفته شد که اگر وزن کرده شود اهل دنیا و داود طالی هر آینه گران

عنه در امام از حدیث
بعضی از مناقب امام همام
صورت نجات
اختلاف اصحاب
در جامع توحیدی امام
سلسله ششم در مناقب امام همام
نور فرست حدیث ذکر فرست
ذکر داود طالی و تلمذ وی برای امام

وزن آید بر ایشان داود از روی زهد و صلاح و در تذکرة الاولیا آورده که داود طائی تابست سال شاگردی امام کرده - فراست هم در خیرات احسان آورده که نزدیک حضرت امام صاحب ذکر داود طائی آمد فرمود که وی ستاره ایست که راه روندگان از وی هدایت می یابند و علم است که قبول میکند او را دل مومنان پس همچنان شد - فراست سوم در برهین از امام یا فاضل شافعی که مورخ است معتبر آورده و نیز امام نووی در تهذیب آورده که قاضی اسماعیل بن حماد بن ابی حنیفه رضی الله عنهما بسیار به بدو طحان (یعنی آرد کننده) که یا فاضل بود و او را دو بغل (ای استر) بودی ابو بکر گفتی و دیگر بر عمر شیبی او را یکی از آن دو لک زد و بگشت امام گفت که جد من (ای امام عظیم) خبر داده این نشان کمال بود است این ناز را ناز می آید ^{۱۲} باین نظر کنید که قاتل او عمر خواهد بود چون تخصص نمودند همچنان بود انتی لطیفه کلی از امری رو افند ^{۱۳} رافعی ^{۱۴} برای قضای بجل غانط قد مجای آباد کرد و در آن مکان غلیظ نام حضرت عمر بر دیوار بر مقابل ^{۱۵} نمود روزی عالم سستی را به باره طلبید و چون ویرا بادای قضای حاجت ضرورت افتاد ایشان را در آن سترج رهبری نمودند چون برای قضای حاجت ضروری نشست دید که رو بروی وی نام خلیفه ثانی در آنجای ناپاک درج است مجبور شده از آنجا بیرون آمد پس آن رافعی از رو استهزایسم نمود آن عالم دانست و فی الفور فرمود صدق الله تعالی که در حق حضرت عمر چه راست ارشاد فرمود اَشِدُّ عَلَى الْكُفَّارِ که رعب و خوف در قلوب افشن بچه قدر استیلا یافته که در آن قبض شکم وقت قضای حاجت چون اهل رخص بر دیوار نوشته نام او را به بنید از خوف آن مقعد ایشان از آن استرخای کلی شده بوجه اتم فراغت ایشان از آن میشود و بعلاج اطبا ایشان را درین باب گاهی حاجتی نمی افتد پس نام گشت آن تبسم کنند لطیفه دیگر چونکه این ناریانرا اکثر باسلف اختیار حسدی تا بغایت رسیده که نام بزرگان سابقین با نامتی ضروریاد میکنند تا آنکه در شهر فیض آباد ملک او ده راضیه بود که از روسای شهر دلی از اهل تسنن بکمانی رفت آن رافعی تصویرات چند پیش نمود از آنجمله تصویریری را بیرون کرده که صورت بزازی یعنی جامه فروشی نوشته بیک دستش تمان جاماست و بدست دیگرش گز یعنی ذرع مگه قدری شکل گز ناقص کرده گفت که این را می شناسی که این امام شاست ابو حنیفه مگر بهین که خیانت کرده و گز ناقص ساخته این چه قدر بددیانتی است که امام شما میکنند فی الفور بجوابش گفت که این از امام ما

فنا

فنا

فنا

فنا

عین ترحم است بر اهل تشیع آن شیعه گفت چگونه گفت اگر گزبالت خود چنانکه مزعموم شماست باقی بود بحالت غسل دادن مرده شیعه را از ان از جهت رازی گزور بروریده سرگز تا بدماغ وی در وقت گفتن بجهت ایشان گزکن بابا گزکن رسیدی پس امام رحم بر شیعه کرده گز را ناقص نموده بر شما شکر آن لازم است شکایت می رافضی موصوف کمال نادم گشت - فرست چهارم در خزینة الاصفیا آورده که متصل مسجد امام گودکان گوی میباختند اتفاقا گوی ایشان در مجلس حضرت امام در افتاد هیچ کودکی را برای آن نبود که گوی خود را از انجا بیزن آن کودکی از ان ساکن است که من میوم و بیزن می آیم گستاخانه برت آن گوی بیزن آن حضرت امام چون چنین بیفته بود که این کج نک حلال ده باشد چون محض کردند همچنان بوز پرسیدند که یا حضرت چگونه دانستی فرمود که اگر اهل آن

ذکر است چهارم

ذکر از انجا

بودی حیا اورا مانع آمدی **۵** | جرم و گناه مدعی از فعل ما درست | اگر اخطای ما در او خاکسار کرد

فرست پنجم در حدائق از دایرة المعارف آورده که امام ابو یوسف میفرمود که پدرم وفات یافت و من مسغیر سن بودم مادرم مرا برای آموختن کار نزدیک گازی می برد در راه من حلقه مجلس امام ابوحنیفه را دیدم پس در انجا رفتم بنشستم مادرم مرا از انجا کشیده می برد و من از انجا نمی رفتم آخر مادرم با امام فرمود که من زنی بیوه ام و این کودک یتیم است تا ما را ریشه گذاره با آن میکنیم - معلوم نیست که شما این طفل را چه گفته بجا نیک می برم نمیرود امام فرمود که این را در انجا بگذار که وی علم خواند و عنقریب صحبتهای فیروزج باروغن مستحق فالوده نوشتند - امام ابو یوسف فرمود وقتیکه مرا قضا داده شد روزی من با خلیفه رشید در محن فیروزه نشسته بودم که نوکر خلیفه فالوده آورد خلیفه گفت که این فالوده را بنوش و این فالوده از ان قسم است که هر وقت این چنین تیار کرده نمیشود من این سخن را شنیده تبسم نمودم خلیفه از من وجه تبسم دریافت نمود من همین قصه را تمام بیان نموده گراست امام را ظاهر ساختم خلیفه گفت که بیشک علم فوایدی بخشد و در دنیا و آخرت مراتب بلند میکند پسته گفت که حق تعالی بر امام ابوحنیفه رحم کند که وی بی چشم عقل آن چیز را رسیدید که دیگران بچشان سردیدن نمیتوانند فرست ششم همچنین از فراسات و گرامات امام است آنچه میسرود و غیره آورده که امام صاحب در آخر ایام عمر خود حماد را پسر خود را فرمود که سه سخن را از من وصیت گیر یکی اینکه معلوم میشود که مرگم قریب رسیده مگر صبر کن و تحمل نما که کار مردانست - و دوم اینکه من زود شوم مگر هیچ کسی از یهود و نصاری مرا نزد الا مسلمانی که از مزنیه (ای زن فاحشه) باشد سوم اینکه

ذکر از انجا

اندروز بعد از وفاتم فتنه عظیم پیدا کرد پس تاسه روز مراد حجره تاریک بعد از نماز جنازه من در
 پنهان ساز و جنازه بجای من در قبرش کن تا مردهم پندارند که لاش من است پس پنهان
 که بسبب حسد حسودان خلیفه بزدن امام حکم نمود پس هر چه از زدن امام اشکار نمودند و گریه
 که با سید شامی از دنیا حکم سلطان بجا آورد و چون امام را از آن ساخته غنیمت و قات رو نمود پس حماد
 بعد از نماز بر جنازه امام لاش مبارکش را در خانه تاریک از مردم مخفی نمود و جنازه فریبی را بجای امام
 از خانه بیرون ساخته مدفون ساختند پس حسودان در میان خود مشوره نمودند که شاید امام
 از ماضی نادیده شده ما را عقوبت فرماید پس لازم که هر یکی از ما در حق امام پیش خلیفه موقع
 بموقع یکی در پیش خلیفه دیگری ممنوم شده بطوریکه سلطان را بر آن فریاد خیال نباید خوابی بیاید
 و بیان هر یکی از بیان دیگری مخالف باشد مگر معتبر آن ابصید اسم معمول نموده باش. و آن ایام حکم
 امام در قبر مسخ شده بر حالت اصلی خود نمانده. و بعد از آن امام بن مسند در حالت شب مسخ
 کفن پوشانیده بگور امام در کردند و لاش امام را (که جعلی بود) بیرون کرده بجای دیدند فن نمودند
 و چون پیش سلطان مردم بسیار از آن منافقان خوابهای متفرق را با قایت لسوزی بیان
 نمودند بسبب کثرت بیانات سلطان از در حق امام بدگمانی متحقق شد آخر الامر بکنندیدن قبر امام
 حکم نمود پس بعد از ملاحظه سنگ قبرش را بندگنایده سلطان حماد را طلبیده گفت که برستی بگو
 در پدرت چه عیبی چنین بود که بسبب آن در قبر بصورت سنگ گشته و زنه مثل پدر تو ترا نیز زنده
 نام حماد بجا آورده فرمود که العیاذ بالله اگر پدرم را می شناسی حالا پدر بزرگوار خود را بتو منمایم
 خلیفه گفت بل چون سلطان در آن حجره تاریک رسید حماد چون برده کفن از روی مبارکش برداشت

پس بموجب ^{ای ششم} **س** خیاره اش بس نازنین ^{عزیز زلفین} چون افتاب جدم خیش روان بختی
 همه حجره پرتو روش من **س** رو مخم فداک ای چهره زیبا جبین | قلبم بخاک پای تو ای پادشاه

و فرمود که پدرم این است آنکه دیده و این روز چهارم بود از وفات امام حمده حماد و سلطان از هر
 وصیت امام اطلاع داد سلطان باز کرامت امام متعجب شده چونکه از حال ضارب امام که مخفی بود پیش

فی الحقیقت سپر مزینیه بر آمد **س** آن خداوندان که ره ملی کرده اند | گوش با بانگ سخنان کی کرده اند
 این کار خویش کن ای از چند **س** رو که ایشان ریش خود بر سکنند | فراست چشم علامه عبید اب

شعرانی در میزان کبری آورده که بعد از خالی شدن مسند قضا ابوحنیفه را خبر رسید که پیش خلیفه فرم گفتند که جستجوی قاضی برای قضا بسیار نمودیم پس اوسع الناس و اعلم الناس از امام عظم کسی نیافتیم ع ای روشنی طبع تو برین بلا شدی و نزدیک است باوسفیان ثوری و صله بن اشیم و شریک محمد بن سید علی امام عظم ایشان را فرمود که من از تخمینه و فراست در شما میگویم و آن اینکه من زده شوم و محبوس گردم مگر باکی بدان نخواهم داشت و اما سفیان پس بگریزد و اما صله بن اشیم خود را محق سازد و اما شریک پس گرفتار گردد (یعنی در قضا) پس همچنان شد که از امام ارشاد گشته بود اما سفیان پس لباس بدل ساخته و عصارا بدست کرده بطرف بلادین بیرون شد و در خروج کسی او را شناخت و اما صله پس آمد بخلیفه و گفت او را که نزدیک تو چه قدر حرم و برادر (یعنی خزان و اسپان) اند و امروز چه پزائیده خلیفه حکم داد که از من این مجنون مخبوط العقل را بیرون کنید و اما شریک پس متولی گشت و اما امام پس واقع شد بروی آنچه واقع شد مگر درین روایت از روایت آینه توقیری تغییر است پس شاید که این اختلاف باعتبار وقوعها باشد چنانچه شیخ زین در رساله تحصیل التعرف فی معرفة الفقه و التصوف آورده که ابوحنیفه سه بار برای قضا طلبیده شده

حيث قال - و روى انه دعى الى القضاء ثلاث مراتب حتى ضرب في كل مرة سوطا فلما كان في المرة الثالثة فليست صاحبها فاستحسننا فلما استحسن منها فاني حتى قيد وحبس و مات في السنة واثني و خمسين عن سبعين سنة في حقبيل في شعبان وقيل نصف شوال و لم يخلف غير اولاد ائمه

اعظم استقامت در قضا
پس با زنده ماندن کس
پس عزم نمودن بر
سلسله هشتم در ذکر تحمل امام

ابتلاي امام در قضيه قضا سه بار بوده

سلسله هشتم در ذکر تحمل امام
وایتادی امام
حکایت در کلم غنظ

سلسله هشتم در تحمل امام از ایذای امام

و حدیث شریفی از ابن عمر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ما تجرع عبد افضل عند الله عز وجل من جرعة غنظ يكظها ابتغاء وجه الله تعالى **رواه احمد عن سويد بن وهب عن رجل من ابناء اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم عن ابيه ان النبي صلى الله عليه وسلم قال من كظ غنظا وهو يقدر على ان ينفذ ملاء الله قلبه امانا و امانا** **رواه ابو داود و غيره** یعنی روایت است از ابن عمر گفت که فرمود آنحضرت علیه السلام هیچ جرعه را فرو نبرد بنده که بهتر باشد نزدیک حق تعالی از جرعه غصه که فرو برد از بنده برای رضای حق تعالی - و نیز روایت میکند سويد از شخصی که از اولاد اصحاب رسول صلعم بود و وی روایت از پدر خود که صحابی است میکند

که پیرائینه آنحضرت علیه السلام فرمود کسیکه فرو خورد غصه را و حالانکه وی بر اجزای آن قدرت میدارد
پیکند حق تعالی دل او را از اسیر ایمان انتی میگویم که مصداق بودن امام این احادیث بایستند
در تفسیر موایب علیته تحت آیت وَالْكَافِرِينَ الْغَائِقُونَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ آورده که کسی
امام اعظم را طپاچی زد امام فرمود که من هم میتوانم که ترا طپاچی زخم لیکن زخم و قادرم بر نیکی با خلیفه
از تو شکایت کنم اما نکند و میتوانم که در سحرگاه از جغای تو بجزرت آله بنالم ولی نالم و میسرم میشود
که بقیامت کم خصومت بر بندم و داد خود از تو بستانم و آن نیز نکند و اگر مراد فردارستگاری باشد

و نظر امام عظیم

و تحمل امام از سخت مری

شفاعت من در تو در پذیرندلی تو قدم در بهشت نهم **مردی گمان مبر که بزور دست پروردی**

باخشم گریبائی دانم که کاملی **و در سند امام اعظم محمد خوارزمی آورده که روزی امام ابوحنیفه را**

در سبی خیف در مقام سنی نشسته بود که مردی آمد و امام صاحب گفت که ای حرام زاده از تو فلان
مساله پرسیده بودم و تو جواب آن مخالف آن گفتی که حسن بصری بمن گفته بود اما صاحب فرمود
که حسن بصری بدین مساله خطائی کرده در حقیقت فتوی بمن است که من گفتم پس آن مرد دشنامی چند
با امام داد همه حضار از شنیدنش بر هم شده باراده زد و کوب آن شخص خاستند که امام آنجمله را از آن
منع کرده تکلیف دهی وی روان داشت پسر امام با آن مرد فرمود که ای مرد چونکه کافر و غیره گفتی حق
خوب میدانم که من کسی و چیز را شریک وی نساخته ام و نه از کسی امید داشته ام سوا از ذات و عده
لا شریک و ترسیدم مگر از عذاب می پس وقتیکه ذکر عقاب بمیان آمد امام را خوفی در گرفت بسیار

گریست و زار زار اشک برید اما صدق الله تعالی حیث قال انما یخشی الله من عباده العلماء
چونکه آن مرد همین کیفیت دادید ز کرده خود خود بخود پشیمان گردید و از امام قصور خود معاف کنانید امام
عنه او را فرمود که قصورت را معاف نمودم و آنچه دشنامی بمن دادی از دشنام آن درگذشتم

اگر نادان بوحشت سخت گوید **خردمندش به نرمی دل بخوید** او گران بپرو جانب جاها نند

اگر زنجیر باشد بگسلانند **لطیفه همچنین است آنچه شوخی عالمی را دشنامی داده که ای**

حرام زاده آن عالم در جوابش گفت که این روایت بتو محض غلط رسیده چرا که مرا یقین معلوم گردید
که والد مرحوم را با والد مرحومه عقد شرعی و نکاح صحیح شده بود از شنیدنش آن جاہل بر خود منفعل
گشت و کاذب و از گفته خود تائب انقباه درین مساله امام صاحب غیبت حضرت حسن بصری را

نا

خاندان

چگونه مرتکب گشت و خطای و ایراد پیش مردم بیان نمود چه غیبت آنست که آنچه در کسی عیب بود باشد در غیبت می بیان کرده شود با وجود گریه داشتن وی آنرا در نه بهتان باشد با وجود یکا این مبارک و گذشته که امام صاحب را گاهی غیبت کننده نیافتم. و نیز پدرین مسندست که بر امام ابوحنیفه را هرگاه که خبر رسیدی که فلان کس مراد گفته با وی کمال نرمی و ملاحظت پیش گرفتی و گاهی غیبت می نکردی پس چه جای آنکه مثل حضرت امام حسن بصری را که رئیس تابعین و امام المشایخ بود و گاهی بدی امام را نیز بزبان نیاورد و غیبت نمود جوالبش اینکه مثل انجمن غیبت جائزست چه غیبت که برای امر دینی باشد آن درستست و جائز چنانچه اهل حدیث جرح و تعدیل بر یکدیگر میکنند با وجود کمال اتقا و وثوق ایشان پس غیبت امام در حسن بصری نیز ازین قبیلست و الله اعلم و رفقا و امی صلوة مسعودی و نیز در ارشاد الطالبین آورده که امام را همسایه بود که اذیت بسیار با امام میدادی و امام بسبب حق جواریت صبر نمود می روز امام محمد و یا شاگرد دیگر دید که آن یهودی غلاطت انسانی از بالای سقف خود خانه امام انداخته شاید اینحال بر هم برآمده چیزی گفتن میخواست که امام او را منع کرد و گفت که از یکروز بدتر غلاطت همین قدر نخجیدی که حق جواریت فراموش میکنی و من از مدت هفت سال یا پنج سال علی الصبح بدست خود آنرا برداشته بعد از آن بسجده می آیم تا آنکه این معامله با اهل خانه من نیز ظاهر شده آن یهودی چون اینقال را از امام شنید پیش وی فریاد و شرف با سلام گشت

بدی را بدی سهل باشد چنانکه اگر مردی اَخْبِرَ إِلَى مَنْ أَسْأَلَ از نیجاست آنچه صاحب حدائق از خطیب بغدادی آورده که از وکیع روایت است که ابوحنیفه نهایت امانت دار بود و مقدم میداشت خوشنودی پروردگار را بر هر چیزی و در راه خدا و اجرای احکام شریعت اگر بروی شمشیر بامی افتادندی تحمل آن میشدی و در رساله سیره النعمان آورده که شخصی با امام عظیم عداوتی بود روزی در مجلس عام امام را ناسزا گفتن گرفت امام بومی التفاتی نمود و همچنان بتدریس خود مشغول بود و شاگردان خود را منع نمود که بومی توهمی نکنید چون امام از تدریس برخاست آن مرد همراش گشته هر چه بزبانش می آمد بلام میگفت چون امام بدلت سلمی خود قریب گشت ایستاد و فرمود برادر من این مکان من است اگر چیزی دیگر گفتی بداری بگو چه کردی

و کمال بردباری امام از همسایه بود و آخر سلمان شدند و می گفتی کن با کسی که با تو بد میکند

من اندرون بیرون شاید ترا باز موقع آن بدست نیاید۔ و امام ہر چند کہ تحمل ایذا با بر ذائقہ بودی مگر از دیدن تکلیف دیگران ببقار گشتی چنانچہ ابن ہبیرہ چون امام را بسبب انکار از قبول قضاء روزہ باز دران ایام والدہ امام حیات بود ویرانہایت صدمہ رسید۔ امام خمیس فرمود کہ مرا از درد خود چندان خیال نبود البتہ رنج آن میداشتم کہ از جهت تکلیف من دل والدہ مرا صدمہ رسیدی۔ و رارشاد الباطلین کہ در مجلسی ذکر کمال حلم امام در افتادہ اسدی از ان انکار بلیغ نمود و گفت تا وقتیکہ علم دی را نیاز مایم باور ندارم بدروازہ امام رسید و در را بکوفت امام بیرون آمد و پرسید کہ تو مرا طلبیدی گفت فی باز پس تشریف برد بار دیگر ہمین معاملہ رفت و بسوم کرت آن عاصد گفت مسالہ پرسیدی میدارم فرمود بگو گفت مزہ نجاست آدم چگونه است فرمود وقتیکہ در شکم باشد ترش میباشد و ہر گاہ کہ بیرون آید تلخ میگردد و آشوخ گفت کہ تو آنرا چشیدہ فرمودی بلکہ در روایت چنین دیدہ ام باز گفت کہ مرادی دیگر میدارم و آن اینکہ شنیدہ ام مادر تو کہ بویہ گشته فایت حسینہ و جمیلہ است کہ چشمانش چنان و چہرہ اش چنین و نیز شکمش و ہر دورانہای آن از پس و پیش چنان و چنین است امام بعد از سکوت بسیار فرمود ہر چه است خلقت خداست مگر ازین گفتن فائدہ چیست گفت بکا حم دہ فرمود کہ صاحب ولایت خودست مرابروی تصرفی نیست آن شقی گفت کہ باری پیغام نکاحم بوی ہر امام چون بخانہ باز پس آمد دروازہ غوغائی برخاست کہ این لکہ گشت امام دانست و از اندرون جواب داد شاید کہ اورا تیغ صبرم قتل نمودہ باشد یا عی ہر کس کہ کمال اولیاء انشا است وین نعمت خاص بہار انشا است پس شکر گفت حب ایشان بگزیدہ میدان بقیین کہ او خدا انشا است

فائدہ در مجلس و عظمی مولانا مولوی محمد شرف علی صاحب دام فیوضاتہ بسبب رسید کہ سالک کمال غایت تحمل بود تا آنکہ اثر تحمل وی در اصحابی نیز سرایت کرد روزی فاسقی دشنامی سخت بآورد و از شنیدن آن بغضب آمدہ باصحاب خود فرمود کہ اورا خوب بزنید و تاکید تا کاید در باب زدن وی نمود یاران وی عرض نمودند کہ حضور کھلی اورا مویج خواہیم نمود چون از چشمان شاتم را غائب نمودند اورا معاف نمودند بعد از کھنہ مردم دو دیدند کہ حضرت شاتم شاہ کلین تمام بگرد آن سالک رو بیا ران خود کرد و گفت کہ شاید شما اورا نزد دید پس خون این شخص بزدن شما

بسیار بیانی لکھی یا امام و نکات سے ہی بسبب

بسیار بیانی لکھی یا امام و نکات سے ہی بسبب

من کہ نبودن وی حکم داده بودم دانستم کہ خدا فیورست عوض ما از وی خواہد گرفت و انتقام خداست
 میباشد لہذا بشما حکم زدن وی نمودم کہ من اگر انتقام خود را خود بگیرم شاید کہ خدا از وی باز انتقام
 من نخواہد گرفت و چون شما یان از وی انماض نمودید لاجرم منتقم حقیقی انتقام ما از وی بطوریکہ
 دیدید گرفت تا آنکہ بایمان وی نیز می ترسم و باعث این از جانب شماست نہ از من ایضاً
 در طفولیت با پدر مرحوم خود بیا بوسی غوث زمان قطب دوران جناب خوند صاحب صوات
 حاضر شدہ بودم چونکہ مردم بکثرت در آنجا از ہر ملک ہر دیار چچگانہ میبودندی ناگہ بیماری از مرض
 تب از ملک غیر کہ تخلم وی نہ بہ لغت افغانستان بود از بیماری غایت نحیف در حالت شدت
 تب لرزہ پیش حضرت ایشان حاضر شد و عرض نمود کہ حضرت دعا فرمائید دیدم کہ ایشان بغضب
 عصای زیتونی بدست گرفتہ چند بار باستخوان خشک کتف او زد کہ از ضربت آن اشک از چشم
 پدید آمد از چشم و دل من کہ طفل بودم و نیز دیگر حاضرین بر جستند و از بی رحمی ایشان من در دل
 غایت منکر ایشان گشتم و بعد از لحظہ چون دیدم دیدم کہ آن بیمار بالکل زان مرض نجات یافت
 و دعا داد و گفت کہ گویا هنوز جوان گشتم صدق اللہ تعالی حیث قال عسی ان تکرهوا شیاً و

در راست خوند صاحب صوات

گفت پیغمبر عداوت از خسر و	بستر از مہری کہ از جاہل رسد
دشمن دانا باز نادان دوست	زانکہ از عاقل جفائی گر رود
عاقل آرد معرفت در میان	جاہل آرد معرفت را بر زبان

سلسلہ نہم در ذکر اسامی بعضی از تلامذہ امام و باز در اجرای سلسلہ از ایشان دیگر علمای عظام
 در مرقات شرح مشکوٰۃ آورده قال ابن حجر و تلمذہ کبار من الایمۃ المجتہدین و العلماء
 الرائین عبد اللہ بن المبارک و اللیث بن سعد و الامام مالک بن انس
 انتہی و منہودا و الطائی و ابراہیم بن ادہم و فضیل بن عیاض و غیرہم من اکابر
 السادۃ الصوفیۃ رضی اللہ عنہم اجمعین یعنی ابن حجر گفت کہ شاگرد شدند ما ابو صفیہ
 بزرگترین از ائمہ مجتہدین و علمای را سخین مثل عبد اللہ بن المبارک و لیث بن سعد و امام مالک
 تمام شد کلام ابن حجر و از تلامذہ اوست داود طائی و ابراہیم ادہم و فضیل بن عیاض و غیرہم از
 اکابر صوفیہ صافیہ انتہی کلامہ پس از قول ابن حجر صاف ظاہرست کہ امام مالک نیز سبک

سلسلہ نہم در ذکر تلامذہ و تلمیذ تلامذہ امام

شاگردان امام عظیم الامام

از تلامذه امام است. و صاحب مرقات در رساله جواب امام اکبرین و نیز صاحب فتح از این حجر آورده که کبار شایخ ائمه مجتهدین و علمای را سخن از تلامذه و شاگردان امام ابوحنیفه است مثل جلیل القدر عبدالله بن المبارک که بر جلالت و علم و تقدم و زهد و بی اجماع است و مشهور و معروف است در تفسیر و حدیث و فقه و شجاعت و سخاوت و یقین و مثل امام لیث بن سعد و مثل امام مالک بن انس و کفایت میکند ترا برای علو شان امام ابوحنیفه شاگرد بودن این ائمه اعلام و مشایخ اسلام و مثل امام مسعود بن کرام و زفر و ابو یوسف و محمد و غیر هم. و در حدائق بحواله معنی آورده که از ابوحنیفه در عبدالله بن المبارک و وکیع و یزید بن مارون و علی بن عاصم و ابو یوسف و محمد بن حسن و غیر هم روایت کرده اند. و سفیان ثوری نیز یکی از تلامذ امام است چنانچه در تعلیق مجد آورده که گفت امام علی مدینی که روایت کرد از ابوحنیفه ثوری و ابن مبارک و حماد بن زید الخ و غیر در سند خوارزمی آورده که امام بخاری نو که از امام ابوحنیفه عباده بن الحوام و بشیم و وکیع بن الجراح و مسلم بن خالد و ابو معاویه و غیر روایت کرده اند. و نیز عبدالله بن مبارک و یزید بن مارون و عبدالعزیز بن ابی رواد و سفیان بن عیینه و فضیل بن عیاض و داود طالی و ابن جریج و عبدالله بن مقرئ از امام ابوحنیفه در تفصیح احادیث روایت کرده اند. و سفیان ثوری و ابن ابی لیلی و ابن شبرمه یکیک حدیث را روایت کرده اند. و مسعر بن کدام و اسمعیل بن خالد و شریک بن عبدالله و حمزه بن حبیب مقرئ احادیث بسیار نیز روایت کرده اند. و عاصم بن ابی النجود امام القراء که شیخ ابوحنیفه است اکثر مسائل را از امام پرسیدی و بر قول وی عمل کردی و گفتی که ای ابوحنیفه رمنه جزای غیر حق تعالی نصیب تو کناد که در طفلی و خرد سالی ترا داده بودم و در بزرگی از تو گرفتم و در تعلیق المجد بحواله تذکره الحافظ ذهبی آورده که از ابوحنیفه وکیع و یزید بن مارون و سعد بن الصلت و ابو عاصم و عبدالرزاق و عبدالله بن موسی و بشیر کثیر روایت کرده اند و در عقود و ابواب المنیفة آورده که محدث محمد بن حسین موصی در آخر کتاب منعنا نوشته که عی بن معین گفته که وکیع بن جراح بر مذہب ابوحنیفه فتوی میدادی و تمام احادیث امام یاد میداشت و وی احادیثی بسیار از وی شنیده که از اخطیب خطبای خوارزم صدر الایمه

خاندان ثوری غیر امام را
خاندان ثوری غیر امام را

بعضی از شاخه از امامان عاصم

ابوالمؤید یونق بن احمد بن محمد بن اسحاق امام ابوحنیفه نوشته که از مشایخ اهل اسلام در ظرف اثنان مختلف قیام پذیر بود
 هفتصد و پنجاه از ایشان از امام روایت کرده و **شامی** آورده که ابن حجر عسقلانی روایت کرده که از ائمه مشهورین اسلام
 کسی را همین قدر اصحاب و شاگرد ظاهر نشده اند چنانکه ابوحنیفه را بودند و به قدر فواید که از
 ابوحنیفه و اصحاب وی علما و غیره در تفسیر احادیث مشتمله مسائل مستنبطه و نوازل و قضایا
 و احکام شرعی و غیره برداشته اند آنقدر از کسی دیگر برداشته نیستند و بعضی از محدثین در
 ترجمه امام هشتصد شاگرد مع اسم و نسب ذکر در زبان نموده اند انتهی **حالا قدری** ذکر
 سلسله تلامیه از اصحاب امام صاحب نیز یاد شنید و در تاریخ ابن خلدون آورده که امام شافعی
 بعد از امام مالک و عراقی رسید و با اصحاب امام ابوحنیفه ملاقاتی گشت و از ایشان اخذ نمود و امام
 احمد بن حنبل که یکی از اکابر محدثین بود اصحاب وی با وجود بضاعت بسیار در علم حدیث از اصحاب
 امام ابوحنیفه خوانده انتهی و ملا علی قاری در رساله مذکوره آورده که امام شافعی اخذ حدیث
 از امام محمد بن حسن کرده و وی از امام ابی یوسف و وی از امام اعظم رحمهم الله پس امام شافعی
 از تلامذه امام اعظم است بدو واسطه و امام مالک نیز از امام اعظم اخذ کرده کما صرح به از کتب
 انتهی میگویم که امام شافعی از واسطه امام مالک نیز یکی از تلامذه امام اعظم گشت پس تلمذ و
 مر امام را بدو سلسله ثابت گشت و **را این خلکان** آورده که امام شافعی فرمود که من از
 امام محمد یک بار شتر علم اخذ کرده ام انتهی و در اعلام الاخیار منقول است و قتی که از امام احمد پرسیده
 که این مسائل دقیقه ترا از کجا حاصل شده اند فرموده که از کتب امام محمد را بدست آمده و در
 حدائق سجاوله نافع الکبیر آورده که از امام ابوحنیفه عبدالله بن مبارک و عبدالله بن یزید
 المقرئ و فضل بن دکین و علی بن ابراهیم بلخی و ابراهیم بن طهمان و شعیب بن اسحق دمشقی
 و ابو عاصم ضحاک بن مخلد و عبد الحمید بن عبد الرحمن کحمانی و عبد الرزاق بن همام و عبد
 ابن ابی رواد و عبد الوارث بن سعید و علی بن ظبیان الکوئی و ابیض بن الاعز و عامر بن
 فرات و عبید الله بن یزید القرشی و عبید الله بن عمر الرقی و غیر هم که مروی عنده اصحاب صحاح
 خصوصاً عبدالله بن یزید المقرئ و فضل بن دکین که ایشان هر دو از کبار شیوخ امام بخاری
 روایت کرده اند انتهی پس از این روایت میباید ظاهر گشت که اصحاب صحاح سه مرتبه هم خاصه

مثل امام شافعی که تلامذه با او بودند هفتصد و پنجاه از ایشان از امام شافعی روایت کرده و شامی آورده که ابن حجر عسقلانی روایت کرده که از ائمه مشهورین اسلام کسی را همین قدر اصحاب و شاگرد ظاهر نشده اند چنانکه ابوحنیفه را بودند و به قدر فواید که از ابوحنیفه و اصحاب وی علما و غیره در تفسیر احادیث مشتمله مسائل مستنبطه و نوازل و قضایا و احکام شرعی و غیره برداشته اند آنقدر از کسی دیگر برداشته نیستند و بعضی از محدثین در ترجمه امام هشتصد شاگرد مع اسم و نسب ذکر در زبان نموده اند انتهی حالا قدری ذکر سلسله تلامیه از اصحاب امام صاحب نیز یاد شنید و در تاریخ ابن خلدون آورده که امام شافعی بعد از امام مالک و عراقی رسید و با اصحاب امام ابوحنیفه ملاقاتی گشت و از ایشان اخذ نمود و امام احمد بن حنبل که یکی از اکابر محدثین بود اصحاب وی با وجود بضاعت بسیار در علم حدیث از اصحاب امام ابوحنیفه خوانده انتهی و ملا علی قاری در رساله مذکوره آورده که امام شافعی اخذ حدیث از امام محمد بن حسن کرده و وی از امام ابی یوسف و وی از امام اعظم رحمهم الله پس امام شافعی از تلامذه امام اعظم است بدو واسطه و امام مالک نیز از امام اعظم اخذ کرده کما صرح به از کتب انتهی میگویم که امام شافعی از واسطه امام مالک نیز یکی از تلامذه امام اعظم گشت پس تلمذ و مر امام را بدو سلسله ثابت گشت و را این خلکان آورده که امام شافعی فرمود که من از امام محمد یک بار شتر علم اخذ کرده ام انتهی و در اعلام الاخیار منقول است و قتی که از امام احمد پرسیده که این مسائل دقیقه ترا از کجا حاصل شده اند فرموده که از کتب امام محمد را بدست آمده و در حدائق سجاوله نافع الکبیر آورده که از امام ابوحنیفه عبدالله بن مبارک و عبدالله بن یزید المقرئ و فضل بن دکین و علی بن ابراهیم بلخی و ابراهیم بن طهمان و شعیب بن اسحق دمشقی و ابو عاصم ضحاک بن مخلد و عبد الحمید بن عبد الرحمن کحمانی و عبد الرزاق بن همام و عبد ابن ابی رواد و عبد الوارث بن سعید و علی بن ظبیان الکوئی و ابیض بن الاعز و عامر بن فرات و عبید الله بن یزید القرشی و عبید الله بن عمر الرقی و غیر هم که مروی عنده اصحاب صحاح خصوصاً عبدالله بن یزید المقرئ و فضل بن دکین که ایشان هر دو از کبار شیوخ امام بخاری روایت کرده اند انتهی پس از این روایت میباید ظاهر گشت که اصحاب صحاح سه مرتبه هم خاصه

امام بخاری در سلسله تلمذ امام صاحب داخل اند. و نیز امام نووی در تلمذیبالا سما آورده که از امام ابوحنیفه ابوجحی حمانی و شیم بن بشیر و عباد بن العوام و عبدالمد بن المبارک و وکیع بن جراح و یزید بن مارون و علی بن عاصم و یحیی بن نصر و قاضی ابو یوسف و محمد بن احسن و عمر بن محمد الحنفی و یهودة بن خلیفه و ابو عبد الرحمن المقرئ و عبد الرزاق بن همام و ماسوا ازینار وایت کرده اند و از امام محمد امام شافعی و ابوسلیمان جوزجانی و ابو عبید قاسم بن سلام و غیر هم روایت کرده اند انتی و نیز امام شافعی را تلمذ از امام ابو یوسف و دیگر تلامذ امام صاحب حاصل است چنانچه بالتفصیل در قطنی و حاکم و بیہقی ذکر اساتذہ امام شافعی کرده اند. و از امام شافعی تلمذ امام احمد بن حنبل را ثابت است و نیز در تلمذیست که امام احمد حدیث را از سفیان بن عیینہ و آبراهیم سعد و یحیی القطان و شیم و وکیع شنید و از امام احمد روایت کرد شیخ او عبد الرزاق و یحیی بن آدم و ابوالولید و علی بن المدینی و بخاری و مسلم و ابوداؤد و غیر هم و از امام بخاری روایت کرد ابو احسین مسلم بن احجاج صاحب صحیح و ابو عیسی ترمذی. و ابو عبد الرحمن نسائی و غیر هم انتی کلام النووی مختصراً و لمداد رفیع المبین آورده و نیز بنظر تعمق خود ظاهرست که ازین تحریرات صاف ظاہرست کہ امام مالک از تلامذہ امام اعظمست و امام شافعی از شاگردان امام مالک و امام محمد و غیر هاست و امام احمد از تلامذہ امام شافعی و غیره است و امام بخاری و مسلم و ابوداؤد از تلامذہ امام احمد هستند و نسائی و ترمذی از شاگردان

امام بخاری رح اند

از شاگردان نعمان است یکدیگر باشد بخاری شافعی مسلم نسائی ترمذی احمد

ازینان هر یکی باشد شاگردان شاگردش

پیشاگردی که از استاد اعظم خود تراشد

الغرض کہ سبکسی از محدثین

الا شاه احمد چنین نباشد کہ ویرا بلا واسطه یا بالواسطه از امام ابوحنیفه رحه الله عنده تلمذ حاصل نباشد

و همچنین امام بخاری و امام مسلم و غیر هم بواسطه مستخرجین کدام کہ وی شیخ بود و سفیان غیر مالک

و نیز بواسطه عبدالمد بن مبارک و وکیع بن جراح ایشان نیز و از تلامذہ امام میشوند و همچنین از شاگردان امام ابو یوسف است امام احمد و امام محمد و یحیی بن سعید و غیر هم احوال

که برای عاقل از مراتب عالیہ امام اعظم رحه الله عنده اینقدر کافی و وافیست کہ چنین اکابرین

دین بعضی از شاگردان و بعضی از شاگردان شاگردان وی اند رحمهم الله اجمعین

بانی سلسله تلمذی امام همام
در آثار کلمتاشعری تلامذ امام همام

تلمذی امام احمد بن حنبل
در آثار کلمتاشعری تلامذ امام احمد

تلمذی امام ابو یوسف
در آثار کلمتاشعری تلامذ امام ابو یوسف

تلمذی امام محمد بن حنفی
در آثار کلمتاشعری تلامذ امام محمد

تلمذی امام نووی
در آثار کلمتاشعری تلامذ امام نووی

سلسلہ دہم در توثیق امام در علم حدیث و متعلقات آن

در تعلیق مجرب بحوالہ تذکرہ الحفاظ ذہبی نوشته کہ احمد بن محمد بن قاسم از یحیی بن معین روایت کرده کہ وی رحمتہ اللہ علیہ در حق امام ابوحنیفہ ^{رضی اللہ عنہ} لایس بہ ولو لکن ^{مستشہا} فرمود و این کلمات از الفاظ توثیق است و در خیرات احسان از ابو عمر یوسف بن عبدالبر مالکی منقول است کہ سنانیکہ از امام ابوحنیفہ روایت حدیث کرده و توثیق وی نموده اند ایشان بسیار زائد اند از کسانیکہ بر وی طعن کرده اند و امام علی مدینی کہ از اکابرین محدثین و از مشایخ امام بخاری است گفته کہ از ابوحنیفہ ^{رضی اللہ عنہ} ثوری و ابن مبارک و حماد بن زید و ہشام و وکیع و عباد بن عوام و جعفر بن عون روایت کرده اند و وی ^{رضی اللہ عنہ} ثقہ لایس بہ اند و امام شعبہ در حق وی خوش عقیدہ میبودی - و نیز در خیرات احسان آورده کہ سوال کرده شد سفیان ثوری از حال امام صاحب گفت کہ میبود ثقہ و راست گو تر در فقہ و حدیث انتہی و در عقو و ابجا ہر المنیفہ آورده کہ اکابر از یحیی بن معین پرسیدہ شد کہ امام ابوحنیفہ در روایت حدیث چگونه است فرمود صدقاً و با دیگر از وی پرسیدہ شد کہ ترا از ابوحنیفہ و شافعی و ابو یوسف کدام یکی دوست ترست فرمود کہ من حدیث شافعی پسند نمیکنم و از ابوحنیفہ ^{رضی اللہ عنہ} گروهی از صاحبین روایت حدیث کرده اند و ابو یوسف اگر چه صدوق است مگر من از وی روایت جائز نمی بینم انتہی و در شامی آورده وقتیکہ فضائل امام صاحب ^{رضی اللہ عنہ} شہرہ آفاق گردید و در شرق و غرب کمالات امام ^{رضی اللہ عنہ} کمال رواج یافت پس بموجب عادت قدیمہ مردم ^{مسند کنندگان} حساد در حق وی از ہر قسم نیش زنی و طعن زدن شروع نمودند و در حق اجتهاد و اعتقاد امام ^{رضی اللہ عنہ} چنین سخنها آغاز کردن گرفتند کہ امام از ان من کل الوجوہ منزو بود و غرض ایشان از ان محض بغض و نفوای آیہ ^{یُریدون ان یطفوا نوراً} نوراً ^{یأفواکم} و یأبی اللہ الا ان یتو نوراً ^{اطغای نور شریعت می بود و ازین قسم طعنہا نہ تھا در حق امام} گفته اند بلکہ بعضی در حق امام مالک و بعضی در حق امام شافعی و بعضی در حق امام احمد ازین قبیل افترا بندی کرده اند ^{بالا تر ازین} فرقہ در حق حضرت صدیق اکبر ^{حضرت عمر} و گروہی در حق عثمان ^{رضی اللہ عنہ} و علی ^{رضی اللہ عنہ} زبان درازی کرده اند بلکہ فرقہ در حق تمام صحابہ کرام ^{تمت کفر} کرده اند نفوذ باللہ من ذلک و لنعم ما قبیل شعرا ^{ومن الذی یجو من الناس سائلاً}

سلسلہ دہم در توثیق امام و بعضی متعلقات آن

مضامین امام بر امام از جہت مسدود اند
نہای امام از ہر طرف
ذکر افترا در حق خلفا بلکہ جمیع صحابہ

وَلِلنَّاسِ قَالٌ بِالظُّنُونِ وَقَبْلُ انتمی بلکه میگویم کہ جامعتی از بندگان بشریک باری تعالی و تولد

از وی تعالی قائل شده اند تعالی الله عن ذلك علواً کبیراً و برخی اقسام ساحری و کاهنی و شاعری در حق آنحضرت علیه السلام تجویز نموده اند العیاذ بالله تعالی ولنعم ما قیل

قِيلَ إِنَّ الْإِلَهَ ذُو وُلْدٍ قِيلَ إِنَّ الرَّسُولَ قَدْ كَهَنَّا مَا نَحْنُ اللَّهُ وَالرَّسُولُ مَعَا

مِنْ لِسَانِ الْوَرَى فَكَيْفَا نَا و از نیجاست آنچه از توری در حق امام بعضی از سخنان کهن

سر زده شده اند که پیشتر محض بسبب قتل حسودان از امام بدظن شده بود و چون با هم تحقیق نمودند

از ان تائب گشت و عذر خواست چنانچه عبدالوهاب شعرانی در میزان کبری آورده که ابو طبع

گفته که من بروز جمعه در مسجد جامع کوفه با ابو حنیفه بودم پس آمدند بروی سفیان توری قائل

ابن حبان و حماد بن سلمه و جعفر الصادق و نیز دیگر فقهای ایشان همه با امام ابو حنیفه در گفتگو

افتادند و گفتند که هر آینه ما رسیده که هر آینه تو درین اسلام قیاس بکثرت میکنی و تحقیق با همه

از انجست بر تو خوف میخوریم چرا که اول از قیاس کنندگان ابلهست پس امام صاحب از وقت

صبح جمعه تا وقت زوال با ایشان مناظره نمود و طریق خود را بر ایشان پیش نمود و فرمود که من پیشتر

من پیشتر عمل بقرآن مجید میکنم پس تیر بحدیث پست با قضیه صحابه مگر مقدم میکنم آن قضیه را که در میان

ایشان بالاتفاق باشد بر آنها که در میان ایشان مع اختلاف باشد تو درین حالت اختلاف

ایشان آنرا معمول به خود میسازم که قرین بقیاس باشد پس همه ایشان ایستادند و بوسیدند

هر دو دست او را و هر دو زانوی او را و ایشان همه او را گفتند که انت سید العلماء پس عفو نما

انچه در بعضی از ما بغیر از علم در حق تو از عیب گوئی بینه امام فرمود غفر الله لنا ولكم جمعین انتمی کلام الشعرانی

اگر سقراط نادانی نداند انچه در غیرت احسان

امام زاده محمد بن حسن بن علی رضی الله عنهم مناظره آورده نیز ازین قبیل است که در آخر امام زاده

امام را در کنار گرفت چنانچه در فصل مجابات امام درین کتاب مذکور است در زمانیکه شهرت

ذمانت و اجتهاد امام بافقین را پر ساخت و ظاهر میان ویرا بقیاس مشهور گردانید درین امام

در اندیشه من در توثیق امام

در توثیق امام

در توثیق امام

عبدالسد بن مبارک کہ از مشہورین تلامذہ امام شمس البسمت بیروت برای تکمیل فن حدیث از امام اوزاعی سفر نمود در اول ملاقات اوزاعی از وی پرسید کہ در کوفہ ابوحنیفہ کدام شخص پیدا شدہ کہ در دین امور جدیدہ پیدا میکنند ابن مبارک چیزی جواب بوی نداد واپس بجان آمدہ بعد از دو روز باز بخدمت اوزاعی حاضر شد و اجزای چند با وی بود اوزاعی آن اجزا را از وی گرفتہ دید کہ بر آواز آن نوشتہ است قَالَ نَعْمَانُ بْنُ ثَابِتٍ وَتَادِيرُ بَغُورٍ وَرَانَ اجْسَزَامِي نَكْرَسِيْتُ لِسَيِّدِ عَبْدِ اللَّهِ بِرَيْدٍ كَمَا بَرَزَ كَسْتُ وَوَيْ كَفْتُ كَمَا شَجَّ عِرَاقُ سَتُ كَمَا وَصَحَّتْ وَوَيْ مَن مَدَنِي مَانِدُهُ ام بعد از آن اوزاعی گفت کہ این مرد شخصی ست بلند پایہ عبدالسد گفت این همان ابوحنیفہ است کہ شما اورا مبتدع مینامید اوزاعی را بر غلطی خود افسوس رو نمود چنانچہ این را در مختصر تاریخ بغداد آورده است اوزاعی بتقریب حج در مکہ رفت با امام ابوحنیفہ ملاقات گشت همان مسائل را ذکر آمد اتفاقا عبدالسد بن مبارک نیز حاضر بود وی میفرماید کہ امام ابوحنیفہ آن مسائل را بدین خوبی و لطافت تقریر نمود کہ اوزاعی حیران ماند بعد از رفتن امام اعظم با سن فرمود کہ کمال این شخص ویرا محسود مردم گردانید ہر آئینہ بدگمانی من بروی غلط بود کہ ہنوز افسوس بران میخورم و از تواریخ ثابت ست کہ امام ابوحنیفہ در فن حدیث تلمذ از امام اوزاعی کردہ غالباً کہ آن این زمانہ باشد۔ و در تبیض الصحیفہ از خطیب آورده کہ مردم بدگوی امام خود و قسم اندیکی حسد کنندگان بوم از حال وی ناواقف کہ از جهت قول حاسدان بروی طعن میکنند و نزد من ناواقف از حاسدان بہتر اند۔ و چونکہ از قول سابق معلوم شد کہ مطاعنات امام ثوری در حق امام محض بسبب اتهامهای حاسدان بود و ہر گاہ کہ امام ثوری وغیرہ از حقیقت حال واقف گشتند از ماضی از امام عفو خواستند لہذا بعد از آن ثوری کمال معتقد امام گشت تا آنکہ از وی تلمذ حاصل نمود و از نجاست آنچه امام نووی شافعی در تہذیب الاسما از ابو بکر بن عیاش آورده و قتیکہ پدر بزرگوار سفیان ثوری وفات یافت مردم برای تعزیت نزدیک وی آمدند ابوحنیفہ نیز حاضر شد سفیان ثوری برای امام ایستاد و تعظیم و تکریم وی بجا آورد و بجای خود اورا نشاند و خود با ادب در پیش وی نشست و چون مردم متفرق گشتند پس یاران سفیان ثوری اورا گفتند کہ دیدیم ترا کہ امروز شیعیب کردی وی فرمود کہ مردی از اہل علم بجان من درآمد پس اگر

حاسدان امام دشمنانند
و تعظیم ثوری بہ امام وارد

برای علم و سی ایستاده نشدی از جبت عموی ایستادن بر مال لازم بود و اگر برای عمرش نیز ایستاد
 پس از جبت نقاست می بر من ایستادن لازم بود و اگر برای فقه وی نیز ایستاد می پس برای
 و روح وی قیام بر من لازم بود انتمی یعنی هر یک وصف او موجب تعظیم بر من میبود پس چگونه تعظیمیست

بجای آوردی مؤلفه قطعه اگر جا بل نداند قدر افضل از جملش نفی آن هرگز نیاید
 ز منا حبل دیگر حال می پرس که شکل نیک را آئینه باید

امام ثوری از روی نفاق برای امام همام این تعظیم کرده بود و خود چگونه گفته شود و حال آنکه چون که ثوری
 از ماضی بعد از تحقق پدر خواه گشته بود بعد از آن کمال عقیدت در حق امام میداشت مگر چونکه
 در او اهل این امر از وی بر سرست زمین مخفی بود لهذا بر سفیان با اعتراض پیش آمدند و همچنین
 است آنچه در نافع الکبیر بحواله خطیب بغدادی آورده که محمد بن بشر میگوید که من نزد امام ابوحنیفه
 و امام ثوری آمد و رفت میداشتم پس وقتی که نزد ابوحنیفه آمدمی و از من پرسیدی که از کجا آمدمی
 گفتمی که از نزد سفیان آمده ام امام همام فرمودی که هر آئینه از نزد شخصی آمده که اگر علقمه واسود
 موجود بودندی بالضرورت محتاج وی شدندی و هر گاه که نزدیک سفیان آمدمی و از من پرسیدی
 کردی که از کجا می آئی گفتمی از نزد ابوحنیفه می آیم فرمودی که تو از نزد فقیه تروی زمین می آئی
 و نیز همچنین است آنچه ابن حجر می در قلاد عقبا ان نوشته که سفیان ثوری میفرماید که حالت ما
 در پیش ابوحنیفه چنان می بود که در پیش باز عصافیر و کنجشکان انتمی پس آنچه از وقیعت
 سفیان ثوری در حق امام نقل می آرند مرجوع عنه ثوری است و اگر این تطابق و توافق که
 گفته شد در میان اقوال وی داده نشود نعوذ بالله پس موجب همین اقوال ثوری که از کتب
 معتبره شافعیه در مدح امام نقل کرده شد صاف معلوم میشود که ثوری رحمه الله دور و دور بود
 و حال آنکه اتفاق محدثین است بر توثیق وی و نیز همین معنی مذکوره از مناظرات ثوری با امام
 رحمه الله معلوم میشود که بعد از الزام یافتن در پیش امام قائل شد و مدح خوانی امام نمود چنانچه
 در فصل عجایبات امام از تفسیر کبیر و غیره درین کتاب درج گشته خاص در حکایت طعام ولیمه
 و حکایت ابیح الفروج و غیره و این است محل نیک و موافق است با آنچه در حدائق حواله

که در سنی مطمن در حضور تعظیم امام میگردد ۱۲ که یعنی ابتدا از منکر و انتها معتقد شدن ۱۲

در تعریف ثوری و امام هر یک یکبار

حکایت ترویث ثوری را امام

توافق در حدائق حواله

خان مطهره ادب در حق آن

خیرت احسان از علامہ ابن حجر علی آوردہ کہ تاج الدین سبکی گفتہ کہ ای ستر شد ترا لائق ست کہ طریقہ
ادب با جمیع ائمہ ماضیین استعمال کنی و نظر کن بطرف کلام بعضی در حق بعضی دیگر مگر وقتیکہ
آیند با دلیل واضح پستراگر تمام دلیل و حسین ظن قلوب باشی پس آنرا اختیار کن ورنہ از آن سخنانیکہ
در میان ایشان با ہم رفتہ روگردانی کن و پوسہ پیر کن باز پوسہ کن از شنیدن آن سخنانیکہ در میان
ابوحنیفہ و سفیان ثوری یا مالک و ابن ابی ذئب یا زسائی و احمد بن صالح یا احمد و عمارت بن اسد
محاسبی واقع شدہ اند و همچنین بیاتازمانہ عز بن عبد السلام و تقی بن الصلاح و ہر گاہ کہ شغل این
سخنہا کردی ہر آئینہ واقع گشتی بر ہلاک چرا کہ مردم ائمہ اعلام را و نیز اقوال ایشان را بار گیر اند و اکثر
اوقات از فہم اقوال ایشان قاصریم پس برای ما بجز از رضامندی و سکوت از انہا کہ در میان
ایشان واقع شدہ چیزی دیگر مناسب نیست چنانکہ مناسب لازم پیدا نیم بر خود سکوت از بیان
مشا جز اتیکہ در میان صحابہ و واقع شدہ انتہی۔ و ہمدین کتاب بحوالہ ہمان کتاب آوردہ کہ آنچه
خطیب بغدادی بعضی از اقوال قادیحین نقل کردہ ہمہ ایشان معکلم فیہ اند و از اشخاص مجہول از
نقص خالی نیستند و ازین چنین قدیح رخنہ اندازی در حق کسی از عام مسلمانان نمیتواند شد پس کہ
میشود کہ در حق چنین امام از ائمہ المسلمین از چنین قدیح بی سرو بن رخنہ تصور کردہ شود و اگر
فرض کردہ شود کہ قدیح خطیب صحیح است باز ہم بران اعتباری ممکن نیست چرا کہ قائل قدیح
مذکور یا کسی از اقران امام باشد و یا از غیر اقران او پس اگر از غیر اقران امام باشد بالضرور
وی درین قدیح مقلدان اقوال است کہ حاسد ابوحنیفہ را آنرا گفتہ یا نوشتہ است و اگر از
اقران امام باشد پس قول بعضی اقران در حق بعضی دیگر غیر مقبول است چنانچہ حافظ زہبی نقل
این حجر تصریح برین کردہ و گفتہ اند بالتخصیص در وقتیکہ ظاہر باشد کہ ادای عداوت و یا حسد
مندی چہر کہ حسد چنین بلائی بدترست کہ از ان ہیکلیسی اسوا از انانکہ خدا انہارا از ان مجدا شدہ باشد
مفوظ نماندہ و فریسی گفتہ کہ من نمیدانم کہ بجز از زمانہ انبیا و صدیقین کدامی زمانہ دیگر نیز
چنین باشد کہ اہل آن از طعن سلامت ماندہ باشند و ہمدین کتاب است کہ افسوس
بر حال امام بخاری کہ محض بسبب آن رنجش کہ مر او را در بخارا از تبعین امام ابوحنیفہ بسبب
ظلمی فری در استفقنای شیرخواران رسیدہ بود کہ نادیدہ و نادانستہ با حق بر امام اعظم اتہام

کلمہ خیرت از ابن حجر علی آوردہ کہ تاج الدین سبکی گفتہ کہ ای ستر شد ترا لائق ست کہ طریقہ
ادب با جمیع ائمہ ماضیین استعمال کنی و نظر کن بطرف کلام بعضی در حق بعضی دیگر مگر وقتیکہ
آیند با دلیل واضح پستراگر تمام دلیل و حسین ظن قلوب باشی پس آنرا اختیار کن ورنہ از آن سخنانیکہ
در میان ایشان با ہم رفتہ روگردانی کن و پوسہ پیر کن باز پوسہ کن از شنیدن آن سخنانیکہ در میان
ابوحنیفہ و سفیان ثوری یا مالک و ابن ابی ذئب یا زسائی و احمد بن صالح یا احمد و عمارت بن اسد
محاسبی واقع شدہ اند و همچنین بیاتازمانہ عز بن عبد السلام و تقی بن الصلاح و ہر گاہ کہ شغل این
سخنہا کردی ہر آئینہ واقع گشتی بر ہلاک چرا کہ مردم ائمہ اعلام را و نیز اقوال ایشان را بار گیر اند و اکثر
اوقات از فہم اقوال ایشان قاصریم پس برای ما بجز از رضامندی و سکوت از انہا کہ در میان
ایشان واقع شدہ چیزی دیگر مناسب نیست چنانکہ مناسب لازم پیدا نیم بر خود سکوت از بیان
مشا جز اتیکہ در میان صحابہ و واقع شدہ انتہی۔ و ہمدین کتاب بحوالہ ہمان کتاب آوردہ کہ آنچه
خطیب بغدادی بعضی از اقوال قادیحین نقل کردہ ہمہ ایشان معکلم فیہ اند و از اشخاص مجہول از
نقص خالی نیستند و ازین چنین قدیح رخنہ اندازی در حق کسی از عام مسلمانان نمیتواند شد پس کہ
میشود کہ در حق چنین امام از ائمہ المسلمین از چنین قدیح بی سرو بن رخنہ تصور کردہ شود و اگر
فرض کردہ شود کہ قدیح خطیب صحیح است باز ہم بران اعتباری ممکن نیست چرا کہ قائل قدیح
مذکور یا کسی از اقران امام باشد و یا از غیر اقران او پس اگر از غیر اقران امام باشد بالضرور
وی درین قدیح مقلدان اقوال است کہ حاسد ابوحنیفہ را آنرا گفتہ یا نوشتہ است و اگر از
اقران امام باشد پس قول بعضی اقران در حق بعضی دیگر غیر مقبول است چنانچہ حافظ زہبی نقل
این حجر تصریح برین کردہ و گفتہ اند بالتخصیص در وقتیکہ ظاہر باشد کہ ادای عداوت و یا حسد
مندی چہر کہ حسد چنین بلائی بدترست کہ از ان ہیکلیسی اسوا از انانکہ خدا انہارا از ان مجدا شدہ باشد
مفوظ نماندہ و فریسی گفتہ کہ من نمیدانم کہ بجز از زمانہ انبیا و صدیقین کدامی زمانہ دیگر نیز
چنین باشد کہ اہل آن از طعن سلامت ماندہ باشند و ہمدین کتاب است کہ افسوس
بر حال امام بخاری کہ محض بسبب آن رنجش کہ مر او را در بخارا از تبعین امام ابوحنیفہ بسبب
ظلمی فری در استفقنای شیرخواران رسیدہ بود کہ نادیدہ و نادانستہ با حق بر امام اعظم اتہام

در وقتیکہ

امامی رحمتی بخاری

مرحبه بر سب و بطرف قول شیخ خود عبدالله بن مبارک که در حق ابرای امام گفته هیچ توجیهی نمودند
 رایت العائین له سفاها | اخلاف الحق مع حجج ضعیف | اولمذا در تعلیق مجدد از طبقات
 تاج سبکی آورده که تیرس بر سپدن تمام از نیکه فهم کنی از قاعده محدثین که این الجراح مُقَدَّمٌ عَلَى
 التَّعْدِيلِ أَطْلَاقًا ^{یعنی مطلقاً} جرح را بر تعدیل در حق هر کسی مقدم نباید پنداشت بلکه صواب
 این است که هر آئینه کسیکه ثابت شده باشد امامت و عدالت وی و کثیر باشد مادحان وی و نادور
 باشند جارحان وی یا باشد در انجا قرینه داله بر سبب جرح وی از تعصب نسبی و غیر پس در این
 حالات هیچ التفاتی کرده نشود بطرف جرح وی. و بعد از کلام طویل باز امام سبکی فرمود که هر آئینه
 معروف ساختیم ترا اینکه جرح جارح اگر چه مفسر باشد قبول کرده نشود در حق کسیکه غلبه کرده باشد
 طاعات او بر عصیت و مادحان وی بر ذاتان وی و مزکن وی بر جارحین وی و قتیکه باشد
 در انجا قرینه که گواهی دهد بر نیکه مثل این جرحا حاصل اند بر وجهت در وی از تعصب نسبی یا
 مناقشه و نیوی و حینئذ فلا یلتفت بکلام التهوراتی فی این حنیفة رد و این این ذنب
 خیره فی ملک و ابن معین فی الشافعی و النسائی فی احمد بن صالح و نحوها و اگر
 مطلق گذاریم تقدیم جرح را بر گز سالم مانند ما کسی از ایماه اذ قامن امام الا و قد طعن فی
 طاعنون و هلك فيه هالکون ^{این مشنوی} | کمن گوش بر قول صاحب غرض
 که در سینه از کینه دارد مرض | بهم برزند در وی عالمی | پریشان کنند عالمی در وی
 و در فتح المبین آورده که علامه ابن حجر مکی شافعی در خیرات احسان آورده که در باش این
 تومی که امام ابوحنیفه را سواي علم فقه در علم دیگر ملکه تام نبود بلکه وی در علم تفسیر و حدیث
 و ادب و غیره دریالی بود و امام بمثل. و قول بعضی دشمنان وی خلاف است منشای این
 حسد بود و حجت این سبقت بردن امام است بر همه اقران خود و مطعون ساختن وی بزور و
 بستان است و یابی الله الا ان یتو نورا انتی و خاص در فن حدیث امام ابوحنیفه از حفاظ اکتفا
 چنانچه علامه ذهبی که در فن حدیث و نقاد رجال ام است در کتاب تذکرة الحفاظ خود که خاص آنرا
 در تذکرة حفاظ اکتفا حدیث نوشته جناب امام عالی مقام را نیز در ان با دیگر حفاظ و طبقه خاص
 از حفاظ اکتفا شمار کرده و حافظ ابوالحسن علامه محمد بن یوسف شافعی در عقود البکان

مطالع جرح بر تعدیل ضعیف است
 بلکه چند کس در حدیث کس نباید دیدند کسی عادلان ای تواند
 مدون المم در علم امام شیخ و اکتفا از ان است

بابی را بدین الفاظ منعقد ساخته الباب الثالث والعشرون فی بیان کثرت حدیثه و کونه من
 اعیان الحفاظ المحدثین و ما یران علم حدیث بخوبی واقع اند که در اصطلاح محدثین حافظ
 شخصی را میگویند که صد هزار حدیث را میدانند چنانچه در شرح مختصر حر جالی آورده الحفظ جامع
 الحافظ و هو من احاط بحلّة مائة الف حدیث انتهى و طعن زدن ابن جوزی و غیره
 بیج مضر نیست چرا که بیج امامی چنین نیست که بروی کسی طعن و جرح نکرده باشد شعبی بر شخصی و زهری
 بر ربیع و امام مالک بر ابن اسحق و یحیی بن سعید بر امام شافعی و ابن ابی ذیب و غیره بر امام مالک
 طعن کرده اند و ابن جوزی بر غوث الثقلین شیخ محی الدین عبدالقادر جیلانی چگونه طعن عظیم کرده
 رحمهم الله اجمعین مگر بیج کسی از مسلمانان ما سوا از حاسدان بی دین آن مطاعن را جائز ندانند
 چرا که شیوه مسلمانان بحکم المسلمون با هم مسلمان صاف اندستند که با چنین امام
 معظم پیشوای عرب و عجم که معتقدان و مقلدان وی بروی زمین از تعداد شمار و از حیطة انحصار

عمن ابن جوزی غیره نیست

بازداشتن آن مطاعن را جایز ندانند

در وقت کلام امرت منات بر امام از جهت خفا بود

افترای امام بینه دروغ

بلکه از حوصله اقتدار بیرون باشند بعضی و حسد داشتن انتی کلامه **یا راست بیان همچو سحر باید بود**

یا معترف فتنه و شر باید بود و از اینجا است آنچه در میزان شعرانی است که اجماع کرده اند سلفاً

خلف بر کثرت علم و ورع و عبادت و وقت مدارک و استنباطات امام ابوحنیفه و من از
 سیدی علی انخواص شنیده ام که میفرمود که مدارک امام ابوحنیفه بسیار بار یک اند بجز نزد
 اکابر اولیا و اهل کشف و یکسپی از ان واقع نمیتواند گشت پس ازین قرار داد معلوم گشت
 که هر کس چنانچه مثلاً فخرالدین رازی که از اقوال امام ابوحنیفه بر بعضی از انما اعتراض کرده اند
 محض بسبب خفای مدارک امام اعظم است از وی انتی و چونکه فقهای نامی بمعانی دقیقه
 احادیث میرسنندن محدثین لهذا ترمذی نیز در باب غسل میت گفت و کذا قال الفقهاء
 وهو اعلم بمعانی الحدیث انتی و آنچه بعضی منکرین از مناقب امام از زمانه ما در باب رد
 مناقب امام میگویند که کسی را که جمله هفتده احادیث رسیده باشند او را چه علم باشد و چه تقوی
 چه خداشناسی پس چه جای آنکه در دین اسلام امام نام گردد چنانچه در این خلدون است که
 ابوحنیفه کوفی را کل هفده حدیث رسیده بودند و بس گویم که جواب آن بچند وجه است

۱- و تعصب ابن جوزی و تعدی وی بر کسی پوشیده نیست تا آنکه احادیث صحیح و مستند از موضوعات داخل کرده ۱۲ مندرج

اول اینکه بوجوب قول **ع** عدد شود سبب ذق چون خدا خواهد **ع** تمییز دکان شیشه گرسنگت
 ازین انکار و طعن زنی حاسدین مدعای دیگر ثابت گشت که آن تعریف امام است با علی مرتضی
 توصیف یعنی مصداق گشتن امام است همان احادیث صحیح و مر فوعه را که از آنحضرت علیه السلام
 بطریق پیشین گوی در حق امام ارشاد شده که لَوْ كَانَ الْعِلْمُ عِنْدَ الثَّرَيَّا لَأَحْتَدَىٰ جَانِبَهُ فِي سِلْسَلَةٍ

جسارم گذشت **ع** و چه خوش طعنه بمن زده **ع** تیشه بر پای خویشتن زده

توضیحش اینکه بقول حاسد شخصیکه با مایه هفده حدیث از علم خود مسائل فقیهیه بشماره را استخراج
 نمود و حالانکه همه آن مسائل موافق قرآن و حدیث و اجماع امت اند چنانچه تطبیق آن در
 فتح القدر و عینی شروح هدایه و عینی شرح بخاری و غنیة المستملی شرح المنیة المصلی و طحاوی معروف
 بشرح معانی الآثار و شرح مواهب الرحمن و دیگر کتب موجود است و یک مسأله از آن مسائل
 بلا انحصار از احادیث رسول الله صلعم مخالف نی پس هر چند که تخصیص آل فارس در بشارت
 دبی خیر الانام با اتفاق علمای فحام در شان آن برگزیده انام زینت اختتام پذیرفته است فلما
 لا محاله از کلام حاسد منکر نیز کمال توضیح قبول نمود و حالانکه صفت کمالیت آنست که خصم با وجود
 انکار قائل آن کارگرد پس شکستن دهن انکار ویرا از مصداقیت آن همین سنگ قول هفده
 حدیث وی پیش اهل انصاف بس کافی است و ازین باعث است که اهل انصاف
 مثل علمای شافعیه و غیره بسبب حق گوی و اهل حسد بسبب انکار خود قائل گشتند بر امام بودن
 آن سراج است مر جمله اهل اسلام را ذلک فضل الله یؤتیه من یشاء **ع**

بیان تو قطع لسان تو شد

بودست خریکه دم نبودش
 بگذشت درون گشت زاری
 سکین خرک آرزوی دم کرد
 زبان تو آخر زیان تو شد
 روزی غم بیدمی فزودش
 دهقان پسرش ز گوشه دید
 نا یافته دم دو گوش گم کرد
 ناگه نه ز روی اختیاری
 بر جیب و از دو گوش برید
 هر کس که ز حد برون نهد گام

این است سزای او سر انجام

و چه دو م اینکه این نقل خلاص عقل صریح و نقل صحیح است
 چرا که کسیکه پانزده مسانید از وی علمای نامی نقل کرده باشند خود چگونه صورت بند که وی
 اهل هفده عدد حدیث باشد چنانکه خوارزمی در مسند امام اعظم آورده که حفاظ حدیث و ائمه این

جواب اول

جواب دوم

روایات حدیث امام را در پانزده مسانید جمع نموده اند مسند اول را امام حافظ ابو محمد عبدالله
 ابن محمد بن یعقوب کاشانی بخاری المعروف بعبدالله الاستاذ وومی را امام حافظ ابو القاسم
 طلحه بن محمد بن جعفر الشاذلی العدل - سومی را امام حافظ ابو الحسن محمد بن المنظر بن موسی بن علی
 چهارمی را امام حافظ ابو نعیم احمد بن عبدالله بن احمد الاصفهانی صاحب التخلیة پنجم را شیخ
 ثقه العدل ابو بکر محمد بن عبدالباقی بن محمد الانصاری ششمی را امام حافظ صاحب جرح و تعدیل
 ابو احمد عبدالله بن عدی البجلی - هفتمی را امام حسن بن زیاد لؤلؤی یاسمی را حافظ عمر بن حسن
 الاشنانی - هشتمی را امام حافظ ابو بکر احمد بن محمد بن خالد الکلاعی - نهمی را حافظ ابو عبدالله
 حسین بن محمد بن خسرو البلخی - یازدهمی را امام ابو یوسف قاضی و وارزومی را امام محمد
 ابن حسن شیبانی سیزدهمی را امام حماد بن امام ابو حنیفه چهاردهمی را نیز امام محمد بن حسن
 شیبانی پانزدهمی را حافظ ابو القاسم عبدالله بن محمد بن ابی العوام العدی جمع کرده -
 و این همه مسندات پانزده گانه را بحدوث اسانید و تکرار احادیث امام ابوالمؤید خوارزمی
 در مسند خوارزمی المشهور به امام اعظم در سنه ۳۶۴ هجری جمع نموده - و نیز یکی از مسندات امام مسند حنفی
 است که نطاعی قاری بران شرحی نوشته است علاوه ازین کسی را که مانند عطاء بن ابی رباح
 و نافع بن عمر و عمر بن دینار و مختار بن دثار و اعمش کوفی و امام باقر و علقمه بن مرثد و کمال
 شامی و امام هوزاعی شامی و محمد بن مسلم الزهری و ابو اسحق السبیعی و سلیمان بن یسار و
 عبدالرحمن بن هرمز الاعرج و منصور المعتمر و هشام بن عمرو که ایشان جمله ارکان روایت و
 از مشایخ امام ابو حنیفه اند مسند فضیلت در علم حدیث داده باشند پس ویرا در علم حدیث
 چه قدر پائین بلند نصیب باشد با این همه نظر بر تلامذة امام باید انداخت اگر در علم حدیث ویرا
 ید طولی نصیب نمودی گاهی اینچنین ایتم حدیث از وی اخذ حدیث نکردندتی بحی بن سعید
 القطان که در فن جمع و تعدیل امام است و عبدالرزاق بن همام که از جامع کبیری امام بخاری
 اخذ نموده و نیز بدین مآرون که استاذ احمد حنبل است و وکیع بن الجراح که در حق وی امام
 احمد حنبل فرمودی که من در حفظ و اسناد و روایت کسی را هم ندیدم و عبدالله بن مبارک
 که در فن حدیث امیر المؤمنین تسلیم کرده شده و یحیی بن زکریا بن ابی زانده که در حق وی علی بن

اسامی مصنفان پانزده مسانید امام

جمع نمودن خوارزمی همه را در یکجا

شیخ بخاری گفته که وی غنهای علم است این چند نفر از تلامذ امام که مذکور شدند برای نام شاگرد نبودند بلکه سالها سال از دامن فیض وی تعلیم یافته و بران ایشانرا فخر و ناز میبود چنانچه نووی در تمذیب از عبد الله بن مبارک در ترجمه امام ابو حنیفه آورده که وی گفتی که اگر حق تعالی مدد من با ابو حنیفه و سفیان ثوری نفرمودی هر آئینه بودی از عوام اتسی پس با وجود اینچنین تجرد علم حدیث و یرابغه حدیث منسوب ساختن و بران مجادله نمودن بجز از تعصب و حسد دیگر چه گفته آید معذرا. و مسند خوارزمی آورده که آن اصحاب ابو حنیفه را که از امام مسانید و یراروایت کرده اند پانصد نفر یا قدری ازین زیاده اند. و در میان این او یان از امام همان مشایخ نیز شامل اند که از ایشان امام شافعی در مسند خود که آنرا ابوالعباس محمد بن یعقوب اصم جمع نموده روایت کرده و در آن مسند کن مشایخ شافعی از اصحاب ابو حنیفه نسبت تمام کرده اند. و نیز در تعداد این پانصد مشایخ آن مشایخ نیز شامل اند که از آنها مشایخ امام احمد و امام بخاری و امام مسلم از اصحاب امام ابو حنیفه روایت کرده اند انتمی. و عارف باند امام شعرانی مالکی در جلد اول از میزان خود مینویسد که هر آئینه حق تعالی من احسان کرد و معاينه است. مسندت امام ابو حنیفه و نسهای وی صحیح بودند و بروی تحریرات حفاظ حدیث موجود بودند که از آنها تحریر اخیر از میاطلی بود. و در آنها من هیچ یکی چنین حدیث را ندیدم که در آنها بجز از عمده تابعین عادل و ثقه مثل اسود و علقمه و عطا و عکرمه و مجاهد و کحول و حسن بصری نه مثل ایشان رحمهم الله از کسی دیگر نیز روایت کرده باشد پس تمام روایت حدیث در میان ابو حنیفه تا بر رسول الله عادل و ثقه اند و هیچ یکی در ایشان کاذب یا مستهم بکذب نبود اتسی و آنچه بعضی از ماسدین این زمان نوشته اند که این مروی قلیل که از وی جمع کرده اند نیز مستکلم غلبه است. و در رتبه روایات دیگران نسبت آنچه جواب آن صاحب میزان همدان کتاب نوشته که بعد حاصلش اینکه چونکه از مسانید امام صاف ظاهر است که اوله امام همه قوی اند چرا که روایت آن همه ثقه و عادل مانند پس قدح بعضی حفاظ حدیث را چه معنی است که میفرمایند که فلان دلیل امام ضعیف است مثلا گویم که بر ما واجب است که ما آنرا یقینا بران راویان معمول نمائیم که ثابت از امام بعد از وفات وی در سننهای آن آمده اند و یا همان دلیل را بطریق دیگر مخالفت از

شیخ شافعی می آورند
 با صد تفسیر این مسانید از امام نقل کرده که ابوالعباس
 روایت تمام بزرگواران است
 از ائمه اربعه در حدیث صحیح

کتابت شد در روز ۱۰ جمادی الثانی ۱۲۸۰

از تصدیق روایات امام خمینی

سند خوارزمی مثل مشکوٰۃ است که با سند صحیح

خوارزمی نقل می نماید مطابق صحاح است

سند امام شافعی موطنی است که در کتابت صحیح حدیث از امام شافعی نقل کرده

طریق امام آورده اند چرا که هر یک حدیث را که من در مسانید ثلاثه امام که یافتیم بالضرورت آن صحیح بود
 و بعد از امام در سند حدیث وجود کد امی را وی ضعیف بودن در حق امام قباحتی ندارد و کافی
 است ما را برای صحت حدیث استدلال مجتهد بر آن پسترو واجب است بر ما که آنرا در عمل آوریم اگر چه
 بغیر از امام آنرا کسی دیگر روایت نکرده باشد انتہی۔ و آنچه در حجتہ البالغہ مسند خوارزمی را از
 کتب احادیث در طبقہ رابعہ شمار کرده پس ازین تضعیف مرویات امام اعظم بیچ گونه لازم نمی آید
 چرا که مسند خوارزمی نام آن مجموعه مسانید است که در آن قاضی القضاة ابوالمؤید محمد بن محمود بن
 محمد خوارزمی در ۶۲۴ هجری بحدف اسناد و تکرار احادیث همان پانزده گانه مسانید را جمع کرده
 که آنرا اصحاب ابو حنیفہ بواسطہ ودیکر حفاظ حدیث بالواسطہ از مرویات امام جمع کرده بودند
 پس پس ظاہر است کہ مسند خوارزمی را بسبب حدف اسناد از ما قبل امام و نیز بسبب ظاہر
 نکردن اینکه هر یک حدیث بکدام کدام سند نقل کرده آن مرتبہ و حیثیت نامند کہ اصل مسانید
 راست چنانچه مشکوٰۃ شریف بہین باعث حدف اسناد وغیرہ همان رتبہ نمیدارد کہ بذات صحاح
 وغیرہ راست اگر چه احادیث مندرجہ مشکوٰۃ صحیح و قابل اعتبار اند همچنین احادیث مسند
 مذکور اگر چه صحیح و قابل اعتماد اند مگر آن مسند خود بحیثیت کذائی در طبقہ رابعہ شمار کرده شدہ
 و اگر این را مسلم نداریم پس لازم آید کہ در آن ہمہ مرویات امام اعظم کہ درج اند معاذ اللہ ^{ضعیف}
 حالانکہ بیچ عاقل این را روا نخواہد داشت چرا کہ صد ما احادیث مندرجہ مسند مذکور فقط او
 معنی موافق صحاح ستہ خصوصاً مطابق صحیح بخاری و مسلم اند و اگر کسی را تحقیقات این امر
 منظور باشد پس ویرا لازم کہ کتاب عقود ابوالحسن المصنف فی ادلۃ الامام ابی حنیفہ را کہ خاص بفرغ
 تطبیق مذکور تا لایف شدہ ببیند و از آن تسلی نماید۔ باقی ماند آنچه منکرین میگویند کہ این
 مسانید را امام بذات خود جمع نکرده اند پس آنرا چه اعتبار گوئیم کہ بہین طور موطنی امام مالک و
 مسند امام شافعی کہ بالاتفاق مقبول ہماہل تسنن اند نیز جمع کردہ ایشان نیستند بلکہ تلا ^{کہ با بیان آن ابوالعباس تلمیذ شافعی است} میزند
 ایشان از ایشان جمع کردہ همچنین حکم مسانید امام است۔ و چونکہ قول ہفدہ حدیث از جنین
 امام بزرگ صریح خلاف درایت اہل عقول و روایت اہل نقول است لہذا زرقانی مالکی المذہب
 در شرح موطنی قول را نقل کرده۔ اول پانصد و ہم ہفصد سوم یک ہزار و چند بالا

چهارم یک ہزار و ہفتصد و بیست و پنج ششصد و شصت و شش حدیث را از مرویات ابو حنیفہ ارقام نموده مگر نزدیک عقلاً قول زائد را زیادہ اعتبار است بسبب آنکہ این روایات بسبب علم راویان ست پس بعضی را بزایدہ مرویات از امام علم رسید بر بعضی دیگر و این ضرورت نیست کہ آنچه از بعضی راویان قلت مخفی مانده چنان چیز در نفس الامر نیز ثابت نباشد۔ و ازین بیان این نیز ثابت گردید کہ این نیز ضرورت نیست کہ آنچه نزدیک امام از احادیث صحیحہ بودند جمله بروایان معلوم شدہ باشد ممکن است کہ نزدیک امام زیادہ احادیث باشد از آنچه باین پنجگانہ راویان معلوم شدہ باشد و این امر بس ظاہر است از منقول شدن پانزدہ مساند از امام کہ در انہا احادیث ازین نقول پنجگانہ بیش اند **فَا فَهَمُّوْا وَ اَنْصِفُوْا وَلَا تَمْلِكُوْا اِلَى التَّعْصِبِ وَ التَّأْتِسِ وَ وَجْهٌ سَوْمٌ** اینکہ این قول محض از جهت غلطی ابن خلدون یا از زلت کاتب سرزد شدہ چہ سراسر از ان تحریرات مخالف است کہ از ثقات شافعیہ وغیرہ در باب تخریج امام در ہر علم و راج گشتہ خاصہ از تصریحات ابن حجر و نیز از قول زرقانی و صاحبان مساند معلومہ و نیز مخالف است از تحقیقات و جہ چہارمی پس بالضرور این قول شاذ و مردود معلوم میشود پس ممکن است کہ ابن خلدون **سَبْعَ مَائَةٍ** یعنی روایت ہفتصد نہشتہ باشد و بطلی خود از وی و یا زلت از کاتب **سَبْعَةَ عَشَرَ** یعنی ہفده واقع شدہ باشد چنانکہ بین مطلب از عبارت ما بعدوی ہدین کتاب بخوبی ثابت میشود و آن اینکہ **وَ قَدْ يَقُوْلُ** بعضی **الْمُبْغِضِيْنَ الْمُتَعَصِبِيْنَ** ^{ابن خلدون} **إِلَى أَنْ مِرْزَمٌ مِّنْ كَانِ قَلِيلِ الْبِضَاعَةِ فِي الْحَدِيثِ فَلَمَّا قَلَتْ رِوَايَتُهُ وَ لَا سَبِيلَ إِلَى هَذَا الْمُعْتَقِدِ فِي كِبَارِ الْأُمَّةِ لِأَنَّ الشَّرِيْعَةَ إِنَّمَا تُؤْخَذُ مِنَ الْكِتَابِ وَ الشُّنَّةِ** یعنی تحقیق بعضی از دشمنان متعصبین افترای این کرده کہ از ایما مجتہدین بعضی آنست کہ در علم حدیث قلیل البضاعت بود ازین باعث کہ گشتہ سلسلہ روایت از وی مگر در حق مجتہدین کبار این اعتقاد حاسدین بیج سبیل نیست چہ کہ احکام شرعیہ از قرآن و حدیث ما خود اند پس تا وقتیکہ در کتاب سنت معرفت تا کہ کسی را حاصل نباشد براخراج احکام شرعیہ چگونه قادر گردد۔ پس ازین عبارت وی صاف انکار وی معلوم میشود بر منکرین از تخریج مجتہدین در علم حدیث نہ کہ خود قائل گردد بر ہفده حدیث از امام ابو حنیفہ

در نقل روایت زرقانی

فنا
قوله خبر حدیث زرقانی بن خلدون مخالف است جواب بوجہ سوم

باعتبار روایت از امام

بلکہ خاص در حق امام صاحب بعد ازین جواب میدهد کہ و الامام ابو حنیفہ انما قلت روایتی
 لما شدد فی شروط الروایة والتحمل وضعف روایة الحدیث الیقینی اذا حارضا
 الفعل التفسیری فقلت من اجلها روایتی فقل حدیثی لانه ترك روایة الحدیث
 معیدا فحاشاه من ذلك ویدل علی انه من كبار المجتهدین فی علم الحدیث
 اعتماد مذهبیه بنیة و التعمیل علیها و اعتبارها ردا و قبولاً و اما غیره من
 الحدیثین وهو الجمهور فتوسعوا فی الشرط فذكر حدیثیه و الكل عن اجتهاد
 وقد توسع اصحابه من بعده فی الشرط و كثرت روایتیه و روى الطحاوی
 فاكثر و كتب مسنداً یعنی باعث قلت روایت از ابو حنیفہ این است کہ وی رحمه الله
 درباره روایت و تحمل آن قیود سخت شرط نمودند حدیث یقینی را وقتیکه فعل نفسی با او
 معارض باشد ضعیف قرار داد ازین جهت روایت و حدیث از وی بقلت نقل کرده شد
 نه اینکه معاذ الله ایشان بهایت حدیث را عمدتاً ترک نمود و معتبر بودن مذهب وی در میان مجتهدین
 و محدثین دلالت میکند بر اینکه وی رحمه الله در علم حدیث از مجتهدین کبار است و دار مدار الشیاء
 بران و اعتبار آن (یعنی در وقت مباحثه از اقوال مجتهدین و محدثین) خواه بطور رد باشد
 خواه بطریق قبول نیز دال است بر بودن وی در علم حدیث از کبار مجتهدین و ما سوا از امام صاحب
 دیگر جمهور محدثین درباره شرط حدیث وسعت کرده اند و قیود آسان شرط نموده اند ازین
 باعث روایت حدیث از ایشان بکثرت شدند و این تشدد در شرط حدیث باعث
 دران این امر اجتهاد است موقوف است بر اجتهاد هر مجتهد چنانکه خود تلامذه امام صاحب
 بعد از وی در شرط حدیث وسعت نمودند تا آنکه از ایشان روایت بکثرت رسید حتی که
 طحاوی حنفی نیز روایات حدیث بکثرت نمود و یک سند امام را از روایات امام بنوشت
 انتهى پس چشم انصاف را وا کرده مضمون افتومنون ببعض الكتاب و تکفرون ببعضه
 معمول به خود ساخته پس جمله عبارت این خلدون را مطالعه باید کرد و در ولا تقر بوجوه
 الصلوة تنها محو نباید گشت بلکه دره و انتوسکادی نیز التفاتی باید نمود تا که کفر و اسلام
 از آن بجزئی ظاهر گردد چه ازین عبارت این خلدون بچه قدر زور و شور بودن امام از کبار

مجتهدین در علم حدیث ثابت میشود پس نقل بقیه حدیث از وی چه معنی میدارد **س**
 چشمهای خویش را از روشنی رخصت **م** اگر پیش قرآن بر شکباری سلیم **و** نیز موافق ترست این
 عبارت ابن خلدون با اقوال دیگر ثقات چنانچه ملا علی قاری در خطبه شرح مسند امام آورده که چونکه
 امام از دلائل با استخراج مسائل مشغول میبودی ازین باعث روایت از وی بقلت بهم رسید
 چنانچه اجل صحابه مثل ابوبکر و عمر رضی الله عنهم چونکه در رعایت امرایم مشغول میبودندی در
 نقل حدیث و روایت از دیگر صحابه صغار مقبلین بودندی - و ظاهرست اینکه اگر ابوحنیفه
 بر کتاب الله و سنت رسول الله صلعم محیط نبودی هرگز مستصوب و ممکن نبود که وی امام مقتدای
 امت شدندی و تمام فقهای عیال وی خصوصاً در قرن اول با وجودیکه در آنوقت بسیاری
 از ائمه مجتهدین موجود بودند و طحاوی بسند خود از امام ابو یوسف روایت کرده که امام
 ابوحنیفه میفرمودند که هیچ کسی را لائق نیست که هیچ کی حدیث را روایت کند مگر وقتیکه
 از روز شنیدن آن تا روز بیان آن آنرا بعینه یعنی بالفاظ یاد داشته باشد حاصل این
 کلام اینکه روایت بالمعنی نزدیک امام صاحب جواز نیست اگر چه مطابق اصل باشد بر خلاف
 جمهور محدثین که ایشان روایت بالمعنی را جائز داشته اند پس ازین علت در ظاهر روایت
 از امام بقلت ظاهر شد انتمی - و در شامی آورده که ما حاصلش اینکه اکثر مجتهدین مثل ابوبکر
 و عمر در صحابه و مالک و شافعی در مابعد چونکه در اجماع امور و بدایت در روایت مشغول میبودند
 از جهت روایت کمتر آمدند از آنانکه محض بروایت مصروف می بودند در رتبه از ایشان صغار
 میبودند چه که روایت بدون درایت چندان خوب نیست بلکه قاضی ابن عبدالبر مالک پیر مذمت
 این بابی منعقد ساخته و گفته که علماء و فقها و جمهور مسلمین روایت حدیث را بجز تفقه و تدبیر
 مذموم دانسته و این شبرمه گفته که روایت حدیث کم کن تا که توفیقیه گردی انتمی - و در
بستان المحدثین آورده که فرمود امام مالک که روایت بکثرت کردن چیزی علم نیست
 بلکه علم آنست که حق تعالی آنرا در سینه مردم می نهد انتمی **س** **و** روایت حدیث معتبر گردد در جهان بودی
 تا معنی فرق نقل سفیه و عقل نمانی پس جمله روایات امام با درایات اند که این فرقه و ایهیه بر سر
 از آن محروم اند چرا که ایشان مثل حوائک قصد پسنداندن خلاصه طلب - وقتیکه از جانب

ای که دوران آوردند ۱۲

در وقت حدیث از امام روایت با کسی نزد امام باقر نیست

حدیث با کسی که از حدیث معتبر نیست

حق تعالی در روزازل مطالب نمی از قرآن و احادیث و غرض و مقصود از کلام تقسیم میشد خدا میداند که این طائفه بیداران در ظلمت کدام زاویہ پنهان شده بودند که از مثل این چنین ^{عظمت} محروم ماندند طرفہ ترازین بوالفضولان اینکه اگر بنصیبہ ازلی خود صابر شدند و با اہل تحقیق عداوت نداشتندی نیز در حق ایشان غنیمت بود مگر علاج حسد چیست رع ہر کردی رسیدناچار گوید و ای را کہ چونکہ لقب امام اعظم در حق آن امام اتام من جانب اللہ در تمام عالم اشتہار یافته پس از روی حسد برای انعام آن اگر چه ایشان صد با قسم نیش زنی و زندقہ تا آنکہ گاہی میگویند کہ وی از روی عقل خود گفته و گاہی قائل شده اند کہ احادیث وی ضعیف اند و گاہی قلت نقل روایت پیش ساخته کہ جملہ روایات وی ہفدہ احادیث بودند مگر بجز از خجالت و روسیاهی ایشان

در حق آن عالم بکتا وارث انبیا مضر نخواہد شد **چراغی را کہ ایزد بر فرسوزد**

ہر آنکس کف زندیش بسوزد **و چہ چہارم اینکہ رسیدن جملہ ہفدہ حدیث با بوحنیفہ رضا**

سراسر خلاف نقل صحیح است چہ اگر چہ از مسانید پانزدہ گانہ مستذکرہ بالا لحاظ قطع کردہ شود و خاطر دیگر تصانیف تلامذہ امام دیدہ شود کہ در ان بذریعہ امام بسند مسلسل اخبار و آثار صحیحہ و مثل موطا و کتاب الآثار و کتاب الحج و سیر کبیر امام محمد و کتاب الخراج و امالی و غیرہ امام ابو یوسف پس در ان صد احادیث ظاہر گردند بروایت امام صاحب پس بجز از افترا می محض در حق قول ہفدہ حدیث دیگر چہ گفته آید علاوہ اینکہ مصنف ابن ابی شیبہ و مصنف عبد الرزاق و تصانیف دارقطنی و تصانیف حاکم و تصانیف بیہقی و تصانیف طحاوی مثل شرح معانی الآثار و مشکل الآثار و غیرہ را باید دید کہ در انہما چہ قدر روایات بروایت امام ابوحنیفہ موجود اند و چگونه نباشد و حالانکہ محدث دہلوی و نیز ملا علی قاری نوشتہ کہ نزدیک امام اعظم چند صندوق از کتب احادیث پر بودند و از بودن احادیث نزد کسی این لازم نیست کہ آنجملہ احادیث از وی نقل نیز کردہ شود چہ روایت کردن چیز دیگرست و دانستن امر آخر چنانچہ این امر از حالات امام بخاری و غیرہ با وجود تحریر ایشان نقل روایت صاف ظاہرست کہ مجازفہ از سہلک احادیث کہ یاد میداشت جملہ شش ہزار احادیث بلا تکرار از وی در صحیح بخاری منقول گشتہ پس در حق کسانی کہ از روایت بدایت و استنباط بدل جان مصروف میباشند

و تفکیک روایت در روایت قسمت می یافت زو ظاہر ہر حاضر بخوندند

جواب بوچہ ہمام

چشمه کرده آید و وجه پنجم اینکه هر شخص میداند که زمانه امام اتمای زمانه صحابه و ابتدای شروع تابعین بود و نیز طریق اهل اسلام آن زمان زبانی یاد کردن احادیث بود اگر چه بعضی از ایشان برای احتیاط کتابت نیز میکردند و حال آنکه در آن زمان هر طفل مکتبی را صد ها احادیث زبانی یاد میبود پس رسیدن هفده حدیث امام ابوحنیفه با وجودیکه در کوفه که از جهت کثرت علم و علما در آن بقعه الاسلام ملقب بود و باش میداشت و نیز هم در آن زمان با امام اعظم ملقب گردید چه معنی میدارد و وجه ششم اینکه چونکه مشایخ امام اعظم در علم حسب بیان ابن حجر و غیره محدثین چهار هزار اند که بمطالع از ایشان قریب سه صد مشایخ در مسانید امام مذکورند که امام بلا واسطه از هر یک چند متعدد روایات بسند متصل کرده پس قول هفده حدیث چه معنی میدارد و وجه هفتم اینکه امام زهبی و نیز دیگر نقاد رجال امام صاحب را در زمره حفاظ احادیث ذکر کرده اند پس کسی را که صرف هفده حدیث رسیده باشد ویرا محدث گفتن خطاست پس از حفاظ احادیث او را شمردن چه معنی میدارد - و وجه هشتم اینکه خود ابن خلدون قول هفده حدیث مسلم نمیدارد و لهذا بصیغه تمریض ذکر نمود و حیات قال یقال بلغت رفقا بینه الی سبعة عشر حدیثا او نحویه که لفظ یقال برای ضعف است پس قول ضعیف را که قائلش خود نزد برادر است میطلبد بمقابله اقوال اهل ثقات آوردن محض حماقت در حماقت است و یا سراسر تعصب و بغاوت است

ان فروعت محکم آمدنی اصول | بایست شرم از خدای و از رسول | وجه

نهم اینکه اگر فرض کرده شود که ابن خلدون دیده و دانسته این روایت را مستبر دانسته است نیز این قول وی در حق امام چیزی مضرنیست چرا که ابن خلدون اگر چه در امور تاریخی ما بری کامل بود مگر او را در علوم شرعی مهارت و در فن حدیث و علم رجال و غیره مداخلت نبود چنانکه شمس الدین محمد بن عبدالرحمن سخاوی که شاگرد رشید عاقل ابن حجر عسقلانی است در کتاب ضوء اللامع فی اعیان القرن التاسع در ترجمه ابن خلدون نوشته ولو لکن ما هرا بالعلوم الشریعیة آری اگر از کدامی محدث که ویرا در علم روایات حدیث و غیره مهارت و در کتب حدیث واقفیت تامه بودی اینچنین قول سرزد شدی امکانش بودی که آن قول وی طغفت گشتی نه که از مثل ابن خلدون که از کتب علم حدیث چندان ما بر نبود این عباره

فنا

فنا

فنا

فنا

فنا

بموجب سخن کجا دانند حال ما بسکساران سا حلما به چه دانند که روایات امام ابوحنیفه در کتب علم حدیث چه قدر موجود اند و اگر ویرا علم بر کتب حدیث بودی همین کذب هیچ از وی گاهی صادر نشدی چسدا که تنها موطای امام محمد برای کذب وی کافی است قطع لحاظ از مسانید و معانی الآثار و دیگر کتب بلکه وی خود در خطبه کتاب مقرست برینکه در امور تاریخیه و حکایات منقوله وقوع غلطی اغلب است پس آنرا پیشتر بمیزان عقل سنجیدن لازم و هر آن امر که از بر این قطعیه عقلیه و نقلیه مخالف باشد آنرا رد کردن لازم است مگر حاسدان از جبت درودرونی

خود طالبان خسرده بینی اند نه جویندگان حق شنوی	چون کنی بر زلی حسد مگر و حسد
زان حسد دل را سیاهی باشد	آن ابو جهل از محمد ننگ داشت
بویا حکم نامش بد و بوجبل شد	ای بسا اهل از حسد نا اهل شد
از حسد در طوق لعنت شد قرن	ای کریم و خالق عرش برین

سلسله یازدهم در ذکر آن کوشش امام خود استخراج مسائل بطریق تریقه ابوحنیفه مع ذکر احتیاط امام

در سند خوارزمی از سیف الایمه سائلی آورد که این مشهورست که امام اعظم از چهار هزار علمای تابعین در علم فقه و علم حدیث تلمذ حاصل کرد مگر امام بر علم خود از زبان خود فتوی نداد تا آنکه ایشان همه او را اجازت دادند پس بعد از آن امام در مسجد جامع کوفه نشست و بگزار تلامذ نزدیک وی جمع شدند که از آنجمله چهل نفر فاضل تر و بزرگ تر بودند که مرتبه اجتهاد میداشتند پس آنها را مقرب خود گردانیده فرمود که شمار از دایه نگه مارن اید و من فرس فقیر را برای شما بجام کوه زین نهاده آموده کرده ام پس شما امداد من نمائید چرا که مردم مرا بل جهنم ساخته اند دیگران میگزارند و بار بر پشت من است یعنی مردم از جبت تقلید نجات یابند مگر اگر در عرق ریزی اجتهاد چیزی تساهلی کرده آید بخواخذه آن از من باشد پس از عادات شریفش این بود که هر گاه که کدای واقعه پیش آمدی با تلامذه مجتهدان خود در آن مشوره و مناظره و گفتگو فرمودی و از ایشان پرسیدی و جمله احادیث و آثار که نزدیک ایشان بودندی آنرا شنیدی و آنچه او را معلوم بودی آنرا در پیش ایشان بیان کردی و تا یکماه بلکه زانداز یکماه نیز در آن واقعه بودید مناظره کردندی تا آنکه در آخر بهر چه اتفاق افتادی پس آن قول محقق را امام ابو یوسف ثبت

سلسله یازدهم در مناقب امام استخراج مسائل
و کمال صیلا امام استخراج مسائل
در عادت امام وقت اول

کردی تا آنکه تمام اصول فقہ را بدین طریق شوری کردی ثابت نمود و مثل دیگر ائمه مجتهدین امام
 اعظم تنها بذات خود درین قوانین دین متفرد نشده انتہی کذا فی فتاوی سراجیه لهذا ابن حجر و غیر
 گفته که متفق شدند بر ابوحنیفه را تلامذہ یکدیگر مجتهدین و ائمه روی زمین را این نعمت عظمی
 میسر نشده. و حافظ ابوالمحاسن دمشقی شافعی در عقود البحان آورده قاضی ابو یوسف
 که در حق وی یحیی بن سعید صاحب الحدیث گفته در علامه ذہبی ویرا در حفاظ حدیث محسوب
 کرده است میگوید مایان با امام در مسائل بحث کردند می بهر طریق رای می قائل شدی من
 حلقه درس برخاسته نزد محدثین کوفه میرفتم و از ایشان احادیث متعلق آن سال دریافت
 مینمودم پسر نجیب است امام آمده آن جمله احادیث را بوی شنو انیدی امام بعضی را از آن قبول نمود
 و بعضی را رد نمودی و گفتی که این صحیح نیست من می پرسیدم که ترا چگونه معلوم شد میفرمود بر آن
 علم که در کوفه است من عالم آنم و امام طحاوی بسند متصل از اسد بن فرات روایت کرده است
 که از تلامذہ ابوحنیفه کسانی که در تدوین فقہ شریک امام بودند چهل نفر اند که در ایشان همین چند نفر
 زیاده ممتاز بودند ابو یوسف زفر داود طالی اسد بن عمر یوسف بن خالد التیمی یحیی بن ابی
 و تانسی سال بعین خدمت را انجام میدادند انتہی و این چند نفر نیز در ایشان از ممتازین بودند
 قاضی از وی ابو علی غزالی علی سہر قاسم بن معن و حبان و برادرش سندل و از ایشان کسانی که
 در خاص فنون ممتاز و استاد کل بودند و نیز در تکمیل فقہ از ان لابی است این چند نفر بودند
 یحیی بن ابی زائده و حفص بن غیاث و قاضی ابو یوسف و داود طالی و حبان و سندل
 در حدیث و آثار کمال میداشتند قاسم بن معن و امام محمد در ادب و عربیت کامل بودند امام
 زفر و استنباط مشهور بود و محقق شعرانی در میزان کبری آورده که ابو جعفر از شقیب بن
 آورده که وی میفرمودی که امام ابوحنیفه از ربع الناس و اعلم الناس و عبید الناس در ربع
 الناس بود و نیز زیاده تر ایشان بود در احتیاط در دین و ابعد ایشان بود از قول برای و
 قیاس در دین حق عزوجل و بود امام ابوحنیفه که بیج ساله را در علم درج نساختی تا آنکه
 اجماع همه اصحاب وی بر آن نکشتی و منعقد کردی برای آن ساله مجلسی را پس وقتیکه کل
 اصحابی رحمة الله متفق گشتندی بر اینکه این ساله موافق شریعت است ابو یوسف و یا

تاریخ امام همام

تاریخ امام همام

دیگر بر حکم فرمودی کہ این سئوالہ در فلان باب درج کن انتہی و در حدائق بحوالہ میزان آورده کہ دستور العمل امام چنین بود کہ در ہر سئالہ کہ صراحت در کتاب شد و سنت رسول اللہ یا فتی پس علماء را جمع کردہ بران قول عمل کردی کہ بران اتفاق ہمہ ایشان شدی و همچنین کاروائی فرمودی اگر کدامی حکم را استنباط کردی و تا وقتیکہ علمای معصرا جمع نکردی آن حکم را قلم بند نکردی و بعد از رضای ایشان مرابو یوسف را حکم تحریر آن سئالہ دادی پس کسیکہ در اتباع سنت رسول اللہ برین قدم باشد معاذا اللہ اورا بطرف عمل بالرای منسوب کردن چگونه جائز باشد انتہی و در تذکرۃ الاولیاء آورده کہ برای حل شدن سئالہ مشککہ امام ابوحنیفہ چہل بار قرآن ختم کردی تا سئالہ کہ اورا مشکل بودی کشف شدی و در سہ پہلہ بحوالہ صلوة مستوی می آرد کہ چون امام شہاب بردست راست بیا سوئی پانصد چند سئالہ وضع کردی و بروایتی ہزار سئالہ و چون بردست چپ گشتی ہمہ ہزار جواب گفتی بامداد مسجد آدینہ کوفہ رفتی اصحاب تفاسیر بردست راست وی نشستہ بودندی و اصحاب اخبار بردست چپ وی و کبری مجتہدین جمع وی (یعنی مثل امام ابو یوسف و محمد زفر و داود طائی و غیر ایشان) در پیش ایشان بودی۔ وی سئالہ آغاز کردی اصحاب تفاسیر بتفاسیر باز میگشتند و اصحاب اخبار باخبار و کبری جمع وی با جہناد و آنچه وی گفتہ بودی بآیت و اخبار و اجماع ایشان راست آمدی گفتندی ای امام سلیمانان آن سئالہ کہ شما وضع کردہ بودید ہم بآیت ہم باخبار و ہم باجماع است راست آمد امام از شادی آن تکبیر گشتی و حاضران جمع وی بر موافقت نیز تکبیر گفتندی آواز ایشان باہل کوفہ رسیدی اہل کوفہ را معلوم شدی کہ ابوحنیفہ سئالہ وضع کرد کہ بآیت و اخبار و اجماع است راست آمدہ است ایشان نیز تکبیر میگفتندی انتہی۔ و در رسالہ فضائل ابوحنیفہ آورده کہ ابو الفضل کرمانی میگوید کہ امام اعظم رضا پانصد ہزار (یعنی پنج لاکہ) سئالہ را استخراج کردہ و خطیب خوارزمی مینویسد کہ ہشتاد و سہ ہزار سئالہ بیرون آورده سی و ہشت ہزار سئالہ را در عبادات و باقی را در معاملات اگر این امر از وی صادر شدی مردم گمراہ گشتندی کذا فی طبقات الکفوی۔ و در حدائق بحوالہ حاوی فقہ آورده کہ نوح ہاز ابن جریر روایت کردہ کہ وی میگفتی کہ ای نعمان ابوحنیفہ ہر یک سئالہ را کہ تو گفتہ

اصفا و دستور العمل امام

وضع نمودن امام در یک شب پانصد سئالہ را

تکبیر گفتن امام از خوشی

تعداد سئالہ استخراج امام سوچہ ہزار و بیست و یک سئالہ

در حق آن حدیث باسناد صحیح نزد من موجود است حق تعالی ترا بر امت محمدیه بسبب حرمت پیدا کرده است **شکر کردن** کی تو انهم در خور آلائی **شکر نعمتهای تو** چندانکه نعمتهای تو و کسب و علی بن المدینی میگفتند که اگر ما میخواهیم بر هر یک مسأله که ابوحنیفه آنرا گفته است حدیثی بیرون آوردن میتوانیم انتهی و در شرح سفر السعادت است که در حقیقت مذہب حنفی جامع دلیل عقلی و نقلی است و اکثر اوقات از عادات شریفه ابوحنیفه همین بود که در باره مذہب خود تنها بر دلیل عقلی حصر نمودی زیرا که اکثر مردم خوگیر بدین امر اند که سخن نقلی با دلیل عقلی تطبیق میدهند و تا وقتیکه امر نقلی با عقل ایشان مطابق نباشد بخوبی تمام دل نشین ایشان نمیکرد و ازین سبب امام موصوف برای تسلی ایشان اکثر مسائل از دلائل عقلی ثابت کردند و زنی الواقع دلیل آن از قرآن و حدیث و از قول صحابه میبودی و زنی این کی میشود که بغیر از رجوع به قرآن و حدیث و اجماع استدلال بقیاس کرده آید حالانکه واجبست بر مجتهد تا وقتیکه حکم کلامی مسأله در قرآن و حدیث و اجماع یافته میشود او را مرجع بطرف قیاس درست نباشد و بعد از نیافتن درین هر سه بسبب ضرورت حکم بقیاس نماید و دیگر اینکه در حقیقت دلیل عقلی امام برای ترجیح دادن بعضی احادیث بود بر بعضی دیگر یعنی وقتیکه در میان دو حدیث اختلاف بودی و ترجیح یکی بر دیگری بوجهی من الوجوه نمیشدی پس امام هر آن حدیثی را که موافق بقیاس یافتی ترجیح میدادی و بالضرور هر آن حدیثی که موافق بقیاس باشد جامع میباشد چنانکه در اصول فقہ تقریر یافته نه اینکه در مقابل حدیث بقیاس عمل کردی انتهی بل مختار و نیز در حدائق از مسند خواری می آورده که مجلاً اختصارش اینکه امام ابوحنیفه از اعلم الناس و کمال متبع احادیث بود بچند وجه اول اینکه امام ابوحنیفه برخلاف امام شافعی از احادیث مزایلی را نیز محبت دانسته و بر قیاس مقدم میدارد و دوم قیاس چهار قسم است یکی قیاس مؤثر و او آنست که معنی مشترک در میان اصل و فرع مؤثر باشد و دوم قیاس مناسب و او آنست که معنی مناسب میان اصل و فرع باشد سوم قیاس شبه و او آنست که در احکام شرعیه ظاهری مشابهت در میان اصل و فرع باشد چهارم قیاس طرد و او آنست که معنی مطرد در میان اصل و فرع باشد پس ابوحنیفه

در حقیقت مذہب امام جامع دلیل عقلی و نقلی است

و اگر کسی در این مقام حیرت دارد

و اصحابی میگویند که قیاس مشبه اصالة باطل است و در قیاس طرد اصحاب او مختلف اند چنانچه بعضی از ان نیز انکار کرده اند و ابو زید کبیر گفته که نزد ما صرف قیاس مؤثر محبت است و ہر سہ قسم باقی مانده محبت نیستند (میگویم کہ ہین مضمون را در فصل سوم از باب اول از عبارت شیخ نیز بخوبی درج کرده ام جائیکہ گفته کہ امام ابو حنیفہ از اقسام قیاس بجز از قیاس مؤثر عمل نمیکند و قیاس تناسب و قیاس مشبه و قیاس طرد ہمہ نزدیک او متروک و غیر معمول ماند) و امام شافعی میگوید کہ این ہر چہ از قسم از قیاس محبت اند چنانچہ بالتفصیل امثلہ این در سند مذکور مذکور اند سوم نزدیک امام ابو حنیفہ حدیث مقدم است اگرچہ ضعیف باشد بر قیاس اگرچہ صحیح و معتبر باشد بخلاف امام شافعی تو ضعیفش بطریق تشبیل اینکہ مقدمہ نماز ناقص و منہوسست نزد امام صاحب سبب آن حدیث کہ نابینائی در چاہ در افتاد پس خندیدند بعضی از انا کہ نماز میخوانند پس فرمود آنحضرت علیہ السلام کہ اعادہ وضو و نماز نمایند کسانیکہ از شما خندیدہ اند حالانکہ این حدیث ضعیفست مگر امام ابو حنیفہ سبب آن قیاس مقدمہ غیر حالت صلوة را ترک فرمود و امام شافعی محض بر قیاس عمل نمود یعنی چنانکہ خندہ نماز ناقص و منہوسست^{۱۲} خارج نماز ناقص و منہوسست بچہین در نماز بعمل آورد و این حدیث را بسبب ضعف آن ترک فرمود و نیز امام صاحب بموجب حدیث ابن مسعود بہ نبیذ تحر و وضو جائز میدانند حالانکہ این حدیث ضعیفست مگر بسبب آن قیاس را بر احوال تمامی اشر بہ ترک فرمود و امام شافعی محض عمل بر قیاس کرده و حدیث مذکور را بسبب ضعف ترک فرمود لطیفہ در شامی در کتاب اشر بہ از ابو حنیفہ را آورده کہ وی فرمود اگر دنیا با ما ہین دادہ شود من گاہی فتوی ندیم بجز مت نبیذ ہر کہ در وی تفسیق بعضی صحابہ لازم می آید کہ ایشان بار بار آنرا خوردہ

نزد امام صاحب کتب مؤثر است و اگر مقدم حدیث ضعیف بر قیاس صحیح نزد امام ذکر چند امثلہ

اولی از این است کہ امام ابو حنیفہ فرمودند کہ اگر کسی نماز را ترک کند و بعد از آن وضو کند و نماز بخواند آن نماز باطل است و این حدیث ضعیفست و امام شافعی فرمودند کہ اگر کسی نماز را ترک کند و بعد از آن وضو کند و نماز بخواند آن نماز صحیح است و این حدیث صحیحست و امام ابو حنیفہ فرمودند کہ اگر کسی نماز را ترک کند و بعد از آن وضو کند و نماز بخواند آن نماز باطل است و این حدیث ضعیفست و امام شافعی فرمودند کہ اگر کسی نماز را ترک کند و بعد از آن وضو کند و نماز بخواند آن نماز صحیح است و این حدیث صحیحست

دوم از این است کہ امام ابو حنیفہ فرمودند کہ اگر کسی نماز را ترک کند و بعد از آن وضو کند و نماز بخواند آن نماز باطل است و این حدیث ضعیفست و امام شافعی فرمودند کہ اگر کسی نماز را ترک کند و بعد از آن وضو کند و نماز بخواند آن نماز صحیح است و این حدیث صحیحست و امام ابو حنیفہ فرمودند کہ اگر کسی نماز را ترک کند و بعد از آن وضو کند و نماز بخواند آن نماز باطل است و این حدیث ضعیفست و امام شافعی فرمودند کہ اگر کسی نماز را ترک کند و بعد از آن وضو کند و نماز بخواند آن نماز صحیح است و این حدیث صحیحست

و اگر دنیا بجز آفتاب من داده شود بطای شرب بنید هرگز نوشتم آنرا چرا که آن ضرور نیست - ایت
 حدیثی و حسن ظن در حق اسلاف خود انتی - اما خطیب دیگر معتز ضین چون دیدند که
 امام اعظم چونکه بر بعضی از ان احادیث عمل نکرده است که آنرا امام شافعی اخذ نموده بود
 پس ایشانرا همین غلط فهمی در گرفت که امام اعظم آن احادیث را از روی قیاس ترک
 نموده است و از جهت تصور فهمی خود این را نفهمیده که امام اعظم آن احادیث را بسبب
 احادیث دیگر که اصح ترند از ان و قرین اند بقیاس ترک نموده نه بقیاس انتی ملخصا و توضیح
 این از عبارت شیخ مذکور در فصل سوم طلب کن و بعد ازین امام خوارزمی بطور نمونه زان
 از سی و یک احادیث این قبیل ذکر کرده که اکثرش از صحیح بخاری و مسلم است امام صاحب
 عمل بران نموده و امام شافعی با احادیث درجه ادنی زان عمل کرده ازینجا است که در
 جواهر المنیفة از امام ابوحنیفه روایت کرده که وی رحمه الله میفرمودی که نزدیک من حدیث
 ضعیف نهایت پسندست از آرای رجال لهذا شیخ عبدالحق محدث دهلوی در زاد المتقین
 از عبد الوهاب متقی شیخ خود نقل آورده که وی میفرمودی که هر آن کتب حنفیه که در ولایت
 ماوراء النهر و هند و ستان مشهور اند اکثر اثبات احکام در انها از قیاس و دلائل عقلیه
 و هر آن کتب که در ملک مصر و شام تصنیف شده اند در انها بر هر قول حنفی حدیث صحیح وارد
 کرده و اثبات آن از ان نموده اند و بعضی از علمای حنفیه التزام این کرده که بر هر یک طلب
 آیت و حدیث را معامی آرند تا آنکه موقع آن پیدا میشود که گفته شود که شافعی از اصحاب
 رای اند نه حنفی انتی و قول شیخ عبد الوهاب متقی (که در خانه کعبه خلیفه و جانشین علی مرتقی
 بست و شش سال شده بود و درین مدت بنشر علوم ظاهری و باطنی مصروف بودی و
 در انجا از هر قسم کتب از نظری گذرشته بودند و در سنه هجری وفات یافته) از روی
 استقرار این صوابست اگر چه از روی ظاهری مشکوة شریف و غیره ظاهری میشود که ظاهرا
 مذہب امام شافعی را موافق بحدیثست مذہب حنفی مگر در حقیقت نه چنینست
 چرا که صاحب مشکوة نظر بذهب خود بیشتر رعایت همان احادیث کرده که موافق بحدیث
 بودند اما از نظر کردن بران کتب حنفیه که در ان ماخذ مسائل فرعیه بیان کرده اند تصنیف

تاریخ حنفی معتز ضین از امام شافعی از اصحاب
 در اقسام تدللات حنفیه در کتب خود
 شافعی از اصحاب

آن از ملک شام و مصر شده مثل تواریخ الرحمن و شرح مواهب الرحمن و فتح القدر و عینی هر دو شرح هدایه و شمسی شرح مختصر الوقایه و فنیه المستطی شرح منیه المصطلی و کجاوی معرون بشرح معانی الآثار از مثل اینچنین کتب صاف تصدیق کامل برای قول سابق بوجه اتم و اکمل معلوم

میشود **ع** بر حشمت سلیمان آنکس که شک نماید بر عقل و دانش او خندند مرغ و ماهی

لهذا علامه شعرانی مالکی در میزان کبری مینویسد قسمه من کتاب أدلة المذاهب بالیف نمودم پس من تتبع اقوال ابو حنیفه و اصحاب وی نمودم پس من هیچ قول امام صاحب و اصحاب او را نیافتم مگر اینکه بالضرور آن قول ایشان مستند بکدامی اصل صحیح مثل آیت یا حدیث یا اثر یا مفهوم اثر یا حدیث ضعیف کثیر الطرق (یعنی که بدرجه حسن بغیره رسیده باشد) یا قیاس صحیح یا فتم پس هر کسی را که واقفیت بر ما ذکر منظور باشد بروی لازم است که وی کتاب مذکور را مطالعه نماید انتهی از اینجا است آنچه شاه ولی الله محدث دہلوی در فیوض البحرین آورده که معلوم کنانید از رسول خدا صلعم که تحقیق در مذہب حنفی چنین طریق پسندیده است که نسبت بمذہب دیگر موافق تر است بان سنت معروفه که در زمان بخاری و اصحاب وی

جمع شده و پخته گردیده **ع** رسم بزرگان بود انصاف کارا

و آنکه نذر دل رحمت پذیر **ع** تممت پشیمه نند بر حریر **ع** و لهذا در میزان شعرانی

نوشته که بر آئینه این کلام که ابو حنیفه مقدم میکند قیاس را بر حدیث رسول الله صلعم از شخصی صادر شده که با امام رض تعصب میکند و در دین وی متهور و در گفتار وی غیر متورع است

نیش عقرب زدن کین است **ع** مقتضای طبیعتش این است **ع** و ازین کلام حق جل جلاله این

السمع والبصر والفؤاد کل اولیٰک کان عنہ مسئولا یعنی جمیع اعضا از گوش و

چشم و دل بروز قیامت همه ایشان پرسیدنی باشند و نیز ازین که مایلفظ من

قولی بالکالدیه رقیب حبتید یعنی نیگوید از هیچ قولی مگر اینکه نزد او نگهبانان قوی باند

از کراما کاتبین و نیز از حدیث رسول الله علیه الصلوة والسلام که معاذ را فرموده بود

و هل یکتب الناس فی النار علی وجوههم الا حصا ید السنه یعنی بغیر از بدی

زبانها هیچ چیز مردم را در دوزخ سرنگون بروی نمی اندازد آن شخص بالکل غافل است **ع**

سستند بودن مذہب حنیفه بقول شعرانی
و نبودن مذہب امام ابراهیم صلعم
در حدیثی که انکه بر امام ابراهیم بنویسند که در بیان قیاس

چنین وی همیشه عاصبا گفت یزدان نَسْفَعًا بِالنَّاصِبِ هر سیه رویان دین را خود جبریز
 نیست الا حیلہ مکر و ستیزه و تحقیق روایت کرده امام ابو جعفر شیرازی بسند متصل
 از امام اعظم که وی میفرمودی قسم بخداست که دروغ گفت آن شخص و افترا بندی نبود بر ما
 کسیکه گفت که ما قیاس را بر نص مقدم میداریم حالانکه بعد از نص هیچ حاجت بقیاس ما قطع
 راه سنت را اگر خواهی صراط مستقیم کز سنن رای بودی رضای المنزله هرگز در چشم وی همچون شان تیر باد
 کز سنن زندگی خواهد زانی بی سنن و نیز میفرمودی که ما قیاس و فتیله مینماییم که ضرورت سخت بطن
 وی می افتد و بیانش اینکه ما بیشتر در مسأله قرآن و حدیث و اقصیه صحابه را می بینیم چون
 در آنها دلیل آن نیاید پس در آنوقت مسکوت عنه را بر منطوق قیاس مینماییم فتیله
 در آن هر دو صرف علت واحد جامع باشد و پروایت دوم چنین آمده که ما بیشتر از کتاب
 آمده پست از حدیث رسول الله صلعم پست از ان اقصیه صحابه باخذ کرده عمل میکنیم که بران ایشان
 اتفاق باشد و اگر ایشان از اختلاف باشد پس ما بسبب آن علت جامع که در میان این دو مسأله
 میباشد حکم را بر حکم دیگر قیاس میکنیم تا آنکه معنی واضح گردد و بسوم چنین آمده که ما بیشتر
 بکتاب الله عمل میکنیم پست بسنت رسول الله صلعم پست با حدیث ابوبکر و عمر و عثمان و علی
 رضی الله عنهم و بچهارم چنین آمده که وی فرمود که هر چه از آنحضرت علیه السلام آید بر سر و
 چشم ماست و ما در قدم فدای آن باد و نیست برای ما از ان مخالفت و آنچه از صحابه آید
 از آنها ما یک قول را اختیار میکنیم و آنچه از غیر صحابه آید فهو رجال و نحن رجال و باری
 خلیفه منصور بطرف امام نوشت که ما شنیده ایم که تو قیاس را بر حدیث مقدم میکنی در جوابش
 امام فرمود که ای امیر المؤمنین اینچنین نیست بلکه ما بیشتر بکتاب الله عمل میکنیم پست بسنت
 رسول الله صلعم پست با قصیه ابی بکر و عمر و عثمان و علی پست با قصیه صحابه و چون اینها
 با هم اختلاف کنند ما قیاس میکنیم یعنی از اقوال ایشان بران قول عمل میکنیم که قرین بقیاس
 میباشد قد امور دینی هیچ کسی را هیچ رعایتی نیست انتهی و هدرین کتاب است که هر کرا
 عدول قدری نورایانست در بدگفتن هیچ یکی نرایمه مجتهدین جرات نمیتواند کرد چرا که
 ایامه دین مثل ستارهای آسمان و دیگر مردم مانند اهل ارض اند که از حال ستارها بجز از

ذکر طریق استخراج مسائل از امام بر روایات حدیث

هرگز از این صاحب کتابست نرسد در وی ماند

خیال ایشان دیگر بیچ چیز شناختن نمیتوانند هیچ با دست موسوی چه زندگیا ساری و بر خلاف

آن سخنانیکہ بعضی متعصبین بطرف امام ابوحنیفہ منسوب اند **بہ** بخردی چند ز خود نے خبر

عیب پسندند بزعم ہنر **و** ہر گاہ کہ در قیامت رو برو شوند پس ایشانرا از طرف

امام فصیح بسیار حاصل گردد **م** زن در وادی مکر و حیث گام **ا** کہ در دام بلا افتی سر انجام

و حالانکہ باری شخصی از کوفہ نزد امام آمد در آنوقت نزد امام مردم حدیث میخواندند پس

آن شخص گفت کہ ما این حدیث را گذاشتیم برین گفتن وی امام **ا** اورا سخت زجر کرده و تنبیه

نموده فرمود کہ اگر حدیث نبودی پس بیچ شخصی از ما قرآن را نفہمید **پ** پست امام از وی پرسید

کہ در حق گوشت بوزنہ تو چه میگوئی و نزد خود از قرآن بران کدام دلیل میداری پس آن شخص

ساکت ماند باز از امام پرسید کہ شما در حق این چه میفرمائید امام فرمود کہ بوزنہ از چارہایان **چ** چزند

نیست و باری شخصی در کوفہ کتاب دانیال پیغمبر آورد امام اعظم **ا** از وی انقدر رنجیدہ گشت

کہ قریب بود کہ اورا بقتل رسانیدی و با وی گفت کہ آیا سوا از قرآن و حدیث کتاب دیگر نیست

ازینجا معلوم باید نمود کہ امام را بقرآن و حدیث چه قدر تخریص و تخریص بود انتی مختصر **ا**

اندکی با تو بگفتم و بدل ترسیدم **ا** کہ دل آزرده شوی ورنہ سخن بسیار

سلسلہ دوازدہم و این سلسلہ جامع ست مناقب بقیہ را

غلام مدح نعمانم شامش گو بر جانم **ع** همیشه منقبت خوانم بطرز بلبل **ش** نہ ترس از طاعنان درم کہ حق اثر نام

خدای دوجہان درم چہ بال از طعنہ **ب** سخن بچیدم مضماین جید میگویم **ا** کہ باوید میگویم ندارم با کسی پروا

باید دانست کہ در حدیث شریف آمده کہ صحابہ از آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام

پرسیدند کہ یا رسول اللہ صلی علیہ وسلم کیست و طالع کہ فرمود علیہ السلام کہ از ہمسایگان او پرس

یعنی ہر کہ نزدیک مردم دور و نزدیک نیک باشد پس آن شخص نزدیک خدا نیز نیک باشد و مردود

نزدیک مردم نزد خدای تعالی نیز بدیبا شد **س** **چ** چہ نیکو نکل گفت پیر ہدی

زبان اناس تحت طیل خدا **پ** پس بموجب این خبر نیک اثر احوال امام ابوحنیفہ ازین

اقوال ہمسایگان خیمہ دین و اسلام و جوارقبہ علم و احکام وی چشم واکرودہ دریافت کن کہ

حکایت نکرئی امام بیان حرکت و نشانی از امام **ا** در امر شنیدن امام از شخصی

سلسلہ دوازدہم و این سلسلہ جامع ست مناقب بقیہ را

عند امدوی رحمه الله بچه مرتبه علیاست علامه عبد الوهاب شعرانی مالکی در میزان کبری از عبد
 ابن المبارک می آرد که وی رحمه الله فرمود که در آدم در کوفه پس از باشندگان آن مقام خاصه از علما
 آن شهر در یافت نمودم گفتم که درین بلاد شما اهل التائب کیست پس بگفتند که امام ابوحنیفه باز پرسیدم اوج الناس مال تری
 کیست پس بگفتند امام ابوحنیفه باز پرسیدم که از هذالناس تارک الدنیا کیست پس بگفتند امام ابوحنیفه باز پرسیدم
 که اعبدا للناس و مشغول تر بعلم کیست پس بر همه گفتند امام ابوحنیفه فَمَا سَأَلْتَهُمْ عَنْ خَلْقٍ
 مِنَ الْاِخْلَاقِ الْحَسَنَةِ اَلَا وَقَالُوا كَلَّمُوا لَا نَعْلَمُ اَحَدًا تَخْلُقُ بِذَلِكَ خَيْرًا اَلَا مَامِ اِنِّي حَنِيفَةٌ
 رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ اَنْتَهی و این حجر شافعی در خیرات احسان آورده که بکبرن معرونی گفت
 که من در امت محمد صلی الله علیه و سلم زیاده ترینیک خصلت از امام ابوحنیفه کسی را ندیدم انتهی
 نقل است که شخصی کریم الاخلاق عمیم الاشفاق نامدار زمانه خود از دنیا سفر نمود در ویشی کما
 بسبب شهرت وی بعد از چند زمانه بکانش رسید دید که مکانش خراب و اولادش گرفتار برب و خدا
 است پرسید که آوازه این مکانات باطراف و کناف رفته و گوشواره گوش هر کس و ناکس گشته
 کسی گفتش فی ویرانچه شنیده راست است مگر صاحب آن همه کمالات را با خود همراه بگور برد
 در ویش نفسی سرد بر آورد و گفت با چندین شهرتیکه داشت مرا الحال متیقن گشت که کمان خنیل و

فائق بودن امام هاشم از بزرگان کوفه بقول ابن مبارک

نقل از صحاح و کتب معتبره

تقریر از حضرت مولانا محمد باقر

تقریر از حضرت مولانا محمد باقر

امام زمان آنکه اعظم بود	ممسک کمالات بود چرا که از کمالات چیز را بر وی دیگران باقی نگذاشت
نثارش بود پر ز رحمت طبع	همانا است صد اقلش اعظم امام
کنم شرح این افاقر اگر قسم	بود محض بستان خلاق نسق
کجا بید از خیرگی نور حق	بود چشم خستاد چون شب پر

و نیز علامه ابن حجر می در خیرات احسان آورده که **فصل دوازدهم در ذکر آن اوصاف**
 در آنها امام ابوحنیفه از دیگران ممتاز بود پس بعضی از آن اوصاف اینک گفت حافظ محمد
 سیون که نبون سچکی در زمانه امام ابوحنیفه عالم ترازوی و نه زیاده ستی و نه زیاده زایدین زیاده
 مانفتن زیاده فقیه از وی و قسم بخداست که خوش نمی آید مرا صد هزار دینار بعوض شخیدن از وی

عَقِبَتِ النِّسَاءُ فَلَا يَلِدْنَ مِثْلَهُ	اِنَّ النِّسَاءَ مِثْلَهُ عَقِبَتْهُ	و بعضی از آن اوصاف
اینکه ایشان در زمانه تابعین جهاد کرد و فتوی داد بلکه وقتیکه	پس از آنکه ایشان در زمانه تابعین جهاد کرد و فتوی داد بلکه وقتیکه	پس از آنکه ایشان در زمانه تابعین جهاد کرد و فتوی داد بلکه وقتیکه

بخندست امام ابوحنیفہ ز فرستاد تا کہ امام شریک برای او مناسک حج بنویسد و بار بار اعمش میگفتی کہ مناسک حج از امام ابوحنیفہ بنویسد چر کہ من از وی زیادہ تر دانندہ کسی را در فرائض و نوافل حج نمیدانم

پس نظر کن بر شہادت مثل اعمش برای امام ابوحنیفہ **نظم**

بہ ہر آنچه میداری جوابی	و گرنہ لب بہ بندو بار دیگر	بین ہر قول او روشن کتابی	مکن دعوائی باطل ای ہنرور
بیاتسلیم کن راہ صفارا	بکن راضی خدا و مصطفی را	و بعضی ازان صفات اینکہ	

روایت کرد از امام شایخ وی و غیر ہم مثل عمرو بن دینار و بعضی ازان صفات اینکہ ہر قدر کہ اصحاب او بودند ہا نقداً اصحاب بیچ کسی را بعد از وی نشدند چنانچہ پیشتر گذشت و بعضی ازان صفات اینکہ وی اولین آن کسانست کہ ایشان علم و فقہ را مدون کرده و ترتیب ابواب و کتابہا آنچنان نموده کہ الی یومنا ہذا در حجت موجودست امام مالک در

موطای خود نیز اتباع وی نمود و لہذا علامہ عمر عرضی شافعی در فوائد المہمہ در حق امام ابوحنیفہ نوشتہ ہو اول من دؤن علو الفقہ و افرادہ بالتالیف من بین الاحادیث النبویۃ و بویۃ ابوابہا بالظہارۃ تعری بالصلوۃ تعریسائر العبادات ثم المعاملات الی ان اتم کتاب بالموازیب و فقاہ فی ذلک ملک بن انس و فقاہ ابن جریج و ہشیم و من ثم قال امامنا الشافعی رضی اللہ عنہما حیال علی ابی حنیفۃ فی الفقہ

و اما آنا کہ پیشتر از وی بودند او شان اعتماد بر حافظہ خود میداشتند و نیز امام اول ازان کسانست کہ ایشان کتاب فرائض و کتاب شرط را ایجاد کردند و میر میگویم کہ ہمچنین بین فور راوی ایجاد کردہ چنانچہ بالتفصیل در کفایہ شرح ہدایہ در کتاب الایمان موجودست و بعضی ازان صفات منتشر شدن مذہب او است در ان اقالیم کہ در انہا ما سوا

از مذہب او طریق دیگر نیست مثل ہند و سند و روم و ماوراء النہر سیکویم از نیجاست انچہ در شامی آورده کہ شہرت مذہب امام اعظم تا بجدی است کہ در عام بلاد اسلام بلکہ در سواہی از ولایات شہر ما مثل روم و ہند و سند و ماوراء النہر و سمرقند بجز مذہب امام مذہب دیگر مشہور نیست و بطریق تحقیق منقول است کہ در قبرستان سمرقند چارصد قبور خاص اینچنین اند کہ در انہا بجز از محمد نام از علمای حنفیہ کہ ایشان صاحب تصانیف بوده اند

شاہ امام کسی دیگر ازان دست نیامد

مرد امام در کجا چندین

از کتب تابع امام است کہ ہر فرمود نام از علمای حنفیہ دیگر کہ

و فتو ساداده اند و حجم غیر از ایشان علم را اخذ کرده کسی بگردون نیست چنانچه وقتیکه صاحب هدایم فوت شد پس در اوان مقام خاص دفن کردن خواستند مگر باشندگان آنجا اوراد دفن کردن ندادند چرا که نام مبارک وی محمد بن محمد بود (بلکه نام مبارک وی علی بن ابی بکر بن عبد الجلیل بن خلیل بن ابی بکر از اولاد حضرت ابوبکر صدیق بود که ابوالحسن کنیت و برهان الدین لقب میداشت و در حبیب برون دوشنبه بعد عصر در ۵۸۴ هجری تولد یافته و بروز چهارشنبه بعد از نماز ظهر بابه ذیقعدہ ۳۷۴ هجری تصنیف هدایم شروع نمود و در مدت سیزده سال با ختام رسانید و درین ایام بجز از ایام منہیگاہی افطار نمود و نه کسی از روزه خود خبر دار نمود و در آخر در ۵۹۲ هجری وفات یافت و از کلام مجتهد مسائل ماده تاریخ وفات ایشان بیرون می آید) ازین باعث در حوالی قبرستان مذکور دفن گشته و نیز منقول است که مذہب امام را چهار هزار شخص نقل کرده و ضرورت که ازین اشخاص هر یکی را اصحاب باشند و همچنین ایشان را

تتمت تقریری حال صاحب هدایم

نیز انتہی کلام الشامی مثنوی	بهر توضیح چون امام همام	بو ضعیف نمود جب تمام
اجتهادش چنان ظهور گرفت	رو اسلام و دین نور گرفت	سرور دین با جتهاد شده
بزمان خود اوستاد شده	از پی دین چون چراغ آمد	صورت دین باغ باغ آمد
انچه او کرد اجتهاد بجان	گشت مقبول ہم پسند جان	شافعی و صف او نمود چنان
فقہا شد خیال او بجان	در تقابیش چون ہم زیدش	داو آفاق تن بقبلیدش
دید اخلاص و نیت پاکش	جمله تسلیم کرد ادراکش	حتبذا حضرت امام ز من
کردی در راه دین بسی قدغن	حتبذا مرد حق امام زمان	که از گذشته انکلام جهان
وارث انبیا چنان گردید	زیر فرمان او جهان گردید	چون نباشد چنین امام همام

و بعضی از ان اوصاف است خرج کردن وی بر نفس خود و نیز بر علما و غیر هم خاص از مال مکتوبه دست خود و قبول نکردن و نمی بخشش کسی را دستوا تر بود کثرت عبادت و زهد و اعتماد و غیره از وی و بعد ازین خیرات احسان است که هر گاه که نزدیک عبدالسد بن مبارک ذکر او آمدی فرمودی که آیا ذکر شخصی میکنید که بروی دنیا یا تماها پیش کرده شد پس آن شخص از وی اعراض کرد و هر گاه که ابو جعفر منصور در هزار درجم بدست حسن بن مطلب نزد امام ابو ضعیف فرستاد پس امام اعظم بواپس کردنش قادر نشد پس حماد پسر خود را وصیت کرد

وفات سری امام همام تا نقل نور

در خطا کردن امام از بعضی بخشش بکران

در کتابت امام

که بعد از انتقال من واپس کنش پس حماد همچنان کرد و بعضی از ان اوصاف بخشش و ثبات امام است
 باری امام بر بعضی از هم جلیسان خود جائه خراب و خسته دیده او را فرمود که نشسته باش تا آنکه
 مردم رفتند پس آن مرد را فرمود که آنچه در زیر مصلی است آنرا بگیر چونکه آن مرد آنرا برداشت معلوم شد
 که یک هزار درهم بود و وقتیکه حماد پیروی رضی الله عنهما سوره فاتحه را ختم نمود پس معلم را پانصد درهم
 عطا فرمود و بروایت دیگرست که هزار درهم عطا کرد و عذر فرمود که درین وقت اگر نزدیک من بودی
 بوجه تعظیم قرآن ازین زیاده دادی و گفت و کیع که امام ابوحنیفه فرماد که از مدت چهل سال
 من زیاده را از چهار هزار درهم مالک نشدم مگر اینکه من در اینم زائد را خارج کردم و فقط چهار هزار نگاه
 میدارم بوجه فرمایش حضرت علی که چهار هزار و کم از ان نفقه است انتی کلام صاحب خیرات الحسان
 ملخصاً و نیز امام نووی شافعی در تہذیب الاسما جوادی و جو انوردی امام را ذکر کرده حاصلش
 اینکه بود امام ابوحنیفه خوب صورت صاحب عمدہ لباس عمدہ خوشبو تنیک مجلس کثیر الکرم خوب
 مدارات کننده بر سلمان برادران خود و درین کتاب نیز در معدن است که از و کیع روایت است
 که امام ابوحنیفه هر قدر که عیال خود را نفقه دادی همانقدر حسبت بد فقر و مساکین با نیز میدادی و هر گاه
 که جائه نومی پوشیدی بهمان قدر قیمت مانند آن جائه دیگر اساتذہ و اہل علم را نیز می پوشانیدی
 و هر گاه که طعام را در پیش می نهادندی پس می از خوراک خود دو چند برداشته بختا جی
 میدادندی و در تہذیب است که از قیس بن ربیع روایت است که امام ابوحنیفه را مستقی فقیر
 بسیاری احسان و صلہ کننده بود بہ آن شخصیکہ نزدیک می التجامی بردی و نہایت بخشش کنند
 بر برادران خود و معااملہ اش چنین بود کہ مال خود را بطرف بغداد روانہ کردند کہ بران در اسبابا ہما
 خرید کرده در کوفہ آوردندی نفع ہر سال را جمع کرده پس از ان حوائج و قوت و لباس برای مشایخ و محترم
 خود خریدہ و باقیانندہ دنانیز نفع را نیز ہمہ با ایشان دادندی فرمودی کہ این را در حوائج خود صرف نہائید
 و بجز از حق تعالی کسی دیگر را تعریف مکنید چہ کہ من شمارا از مال خود چیزی ندادہ ام بلکہ حق تعالی برا
 شمار دست من نفع بخشیدہ پس در رزق حق جل و علا کسی دیگر ا قوت نیست و از ابو یوسف
 روایت است کہ امام ابوحنیفه را از بیع حاجتی سوال کرده نشندی مگر اینکه آنرا با انجام رسانیدی
 انتی کلام النووی الحق کہ **۵** مادریستی نزادہ بچو اوصافی صفا | دیدہ دوران ندیدہ مثل اوصاف

بیان صورت صاحب امام

لطیفه دستذکره الاولیا و خزینه الاصفیا آورده نقل است که اهل شهر مسجدی تعمیر میکردند و از بهر تبرک از حضرت امام ابوحنیفه رضی الله عنهما چیزی خواستند حضرت امام بهزار کراهِت درمی برداشتا کرد آن عرض کردند که با وجود این قدر سخاوت این قدر زردادن بکار مسجد چرا بران حضرت گران آمد گفت نه از جهت مال بود لیکن من یقین میدانم که مال حلال هرگز باب بگل خرج نمیشود و من مال خود را حلال میدانم چون از من چیزی خواستند کراهِت من اینچنان بود که در مال حلال من شبستی پدید می آید پنج من ازین سبب بود چون روزی چند برین برآمد بانیاں مسجد آن درم درست را واپس کرده گفتند که این ناسره است آنحضرت آن را گرفت و خوش شد و گفت الحمد لله که مال حلال من باب بگل خرج نشد و در میزان الشریع آورده که شقیق بلخی به کثرت تعریف توصیف امام میکردی و در گروه های عظیم علی رؤس الشهادت میگفتی که مثل امام است حسب ع کیست چرا که در عیش تا آن بود که گاه که کسی از وی جامه خریدی و زر قیمتیش از امام بانقود دیگر مختلط شدی و اتفاقاً مشتری بازان جامه را واپس کردی پس امام وی آن تمام نقود دادی فرمودی که ای برادر قیمت تو در دیگر نقود من مختلط شد پس من قیمت این همه نقود را از من بگیر و من از تو در حق این در دنیا و آخری اغراض خواهم نمود و این در عازان قبیل است که این چنین درع ما از کسی شنیده ایم و نیز ابو جعفر شیرازی از شقیق بلخی روایت کرده که باری امام ابوحنیفه در بیع جامه های ریشمی شخصی را وکیل نمود اتفاقاً در آنجا جامه های نیز بود پس امام وکیل را فرمود که بغیر از ظاهر کردن عیب هرگز او را نفروشی مگر در وقت فروختن آن وکیل را اظهار عیب یاد نماید و قیمت آن در قیمت بگیر جامه مختلط گشت پس قتیکه امام را ازین حال خبر داده شد همانوقت همه قیمت آن جامه را برفه او مساکین قسمت نمود انتمی و این روایت را در تذکره الواعظین از روضه بدین تفصیل آورده که مراد امام ابوحنیفه در امر شرعی بشیر نام بود پس امام باری نزد وی رفتاد ثوب خرد و از دیده و همراه آن نوشته فرستاد که درین جمله ثواب جامه که فلان نشان و علامت میدار عیب است پس وقت فروختن آن بیشتر عیب آن ظاهر بمانی پس هرگاه که بشیر شرکت دار امام آنجامه جامه را فروخته باز پس بکوفه رسید امام از وی پرسید که عیب فلان جامه خرمی بیشتر عیب ظاهر نموده فروخته یا بغیر آن گفت فراموش کرده بلا بیان عیب فروخته ام پس ابوحنیفه جمله نشان آن همه ثواب را از اصل و نفع از حصه خود که جمله سی هزار درهم می بود تصدق

لطیفه دستذکره الاولیا و خزینه الاصفیا آورده نقل است که اهل شهر مسجدی تعمیر میکردند و از بهر تبرک از حضرت امام ابوحنیفه رضی الله عنهما چیزی خواستند حضرت امام بهزار کراهِت درمی برداشتا کرد آن عرض کردند که با وجود این قدر سخاوت این قدر زردادن بکار مسجد چرا بران حضرت گران آمد

روایع و جوامع در امام

در بیان امام از مال شریف

انصاف و اجتناب امام

نمود و فرمود کہ این مال مشتبہ است و فرادران حاجتی نیست و در ریاض الاخبار المنتخبہ من ربیع الا برار آورده کہ باری یک بزرغنیت با بزای اہل کوفہ بیا سخت پس امام از واقف کار پرسید کہ بز تا چند مدت زندہ می ماند ایشان گفتند کہ تا ہفت سال پس تا ہفت سال امام گو خوردن را ترک فرمود انتہی پس از جملہ روایات ما قبل و ما بعد بر اہل انصاف مخفی نماندہ و نیز نماند کہ بلاری امام اعظم کوفی مصداق قولہ تعالی اِنَّ اَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰوْکُمْ بِحُجْبٰی تَامَمْتُ و لَیْذَا سَعَرْنَ کَدَامَ دَر حَقِّہِی فَرَمُو دَہ حَسْبِی مِّنَ الْخِیَاطِ اِنِّہُ چنانچہ گذشت و نیز می آید قطعہ

گریدی گفت دشمن من با کی نیست	مش آنست کہ او مرتبہ زر شکند	الطعن جفاش کجا رونق خورشید برد
سنگ بد اصل کجا قیمت کو ہر شکند	در خزینہ الاصفیا و تذکرۃ الاولیا از داود طالی آورده کہ	

من در خدمت ابوحنیفہ تا بست سال ماندم درین مدت من اورانگاہ دہشتم در خلوت جلوت پس گلی سر برہنہ نشست و برای استراحت پای دراز نکرد باری عرض کردم کہ ای امام اگر در خلوت پایہا را دراز کنی چہ باشد فرمود کہ نگد اشتن ادب خلوت با حق عزوجل اولی ترست انتہی

با ادب بانصیب و رحبت	ابی ادب بی خصیب در لعنت	در دور المختار آورده کہ اسمعیل
----------------------	-------------------------	--------------------------------

ابن ابی رجا میگوید کہ بعد از انتقال امام محمد را در خواب دیدم و از وی پرسیدم کہ حق تعالی با تو چہ کرد فرمود کہ مرا بخشید و گفت کہ حق تعالی مرا فرمود کہ اگر ارادہ عذاب تو داشت می اینقدر علم در تو ننهاد می (از نجاست العلماء و رثۃ الانبیاء) باز از امام محمد پرسیدم کہ امام ابو یوسف کجاست گفت بد و مرتبہ از من بالاترست باز از حال امام اعظم پرسیدم فرمود ہیہات ذاک فی اعلیٰ علیین یعنی عہ نسبت خاک را با عالم پاک کہ مرتبہ وی از مرتبہ من ابو یوسف بمراحل دورست کہ وی رحمہ اللہ

در بلند مراتب جنت است قطعہ	عالم و عابد و صوفی بہ طفلان ہند	مرد اگر بہت بجز عالم ربانی نیست
طاعت آن نیست کہ خاک نہی پیشانی	صدق پیش آن کہ خلاص بن پیشانی	و تحقیق تا چہل سال نماز فجر با وضو

عشا و اساختہ و پچاہ و پنج حج را گذاردہ

کاین بسوختگی طاہر جسمانی نیست و نود و نہ مرتبہ پروردگار خود را در خواب دید و گفت کہ با خود گفتم کہ اگر برابر صد مرتبہ حق جل جلالہ را بہ بیخیم از وی تعالی سوال نمایم کہ چہ چیز مردم از عذاب در قیامت نجات یابند تا آنکہ بدین آرزو نیز مشرف گشتم و بجواب مامول خود چنین منتاز گشتم کہ یک

دکال صادق بن امام

۵۵ حج کلردن امام تا چہل سال بعضی وقت احوال را ساقی و ۱۰۰ مرتبہ غلار از خواستہ شد

بعد فجر و عشا این عارای سخاو انداز عذاب من نجات یا بدینسو الله الرحمن الرحیم سبحان الابدی الابد + سبحان الواحدا لآحد + سبحان الفرد الضمد + سبحان رافع السماء بغير عمد + سبحان من بسط الارض علی ماء جمدا + سبحان من خلق الخلق فأحصاهم عدد + سبحان من قسم الرزق ولم یبسن احدا + سبحان الذی لم یخذل صلیبه ولا ولدا + سبحان الذی لم یولد ولم یولد له ولم یکن له کفوا احد + و حکایت ختم نمودن وی رضی الله تعالی عنه قرآن مجید را در وقت شب در رکعت نماز نفل در اندرون خانه کعبه و گریه و زاری امام بدرگاه حق جل و علا و آواز یافت بر سرش که ترا و اتباع ترا تا بقیامت بخشیدم خود مشهور است و لهذا اسعرب دادم که مروی عنه صحاح مسنده و از نشایخ سفیان ثوری و سفیان ابن عیینه است و نیز بوساطت بسیار شیخ امام بخاری و مسلم و غیره ما از هم عصران امام مالک غیره است و نیز یکی از تلامیذ امام است در حق تبعیت امام میفرماید قطعه

حَسْبِي مِنَ الْخَيْرَاتِ مَا عَدَدْتُهُ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي رِضَى الرَّحْمَانِ
إِدِينِ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ خَيْرِ الْوَرَى
ثَوَاعِقَادِي مَذْهَبِ النُّعْمَانِ

یعنی کافی است از نیکی بروز قیامت مرا چیزی بیکه جمع کرده ام آنرا در رضای خدای تعالی که آن دین نبی علیه السلام است نیز اعتقاد من بر مذہب امام ابوحنیفه است **چون شمع جمالش چراغ غم بود** مراد در دو عالم چراغ غم بود **خلاصه اینکه امام اعظم از معجزات بزرگ آنحضرت علیه السلام است بعد از سجزه قرآن و کافی است ترا از اوصاف وی اینکه نگفته است وی رحمة الله علیہ** قولی مگر اینکه گرفته است آنرا یکی از ایمه کبار لطیفه امام طحاوی در اختلاف العلماء از امام ابو یوسف آورده که در آمد من با ابوحنیفه و گفتم چه میگوئید در حق کسیکه چهل بچهای گو سپند را مالک گردید فرمود که در آنها گو سفندی یکساله لازم می آید پس گفتم که بسا اوقات میگردد قیمت گو سفندی یکساله زیاده از آن بچهایا برابر آن پس تا مل کرد ساعتی پست فرمود که اینچنین نیست بلکه گرفته یکی از آن بچهای پس گفتم اما گرفته شود بچه در زکوة باز تا مل ساعتی فرموده گفت که نه که در آن چیزی لازم نمی آید پس با قول امام امام زفر عمل نمود و به ثانی امام ابو یوسف و به ثالث امام محمد و سمره شده این از مناقب امام چرا که وی تکلم فرمود در یک مجلس بسبب اقوال پس هیچ یکی از آن ضائع نشد کذا فی المبسوط و محمد بن شجاع گفت اگر بقول رابع نیز قائل گشتی بر آئینه اخذ بران

بدرگاه صد بار صد بار در خواب ما بی غم و غم بود

تا چند شبته بخت بخت در آن شب

در روز امام زین العابدین

لطیفه در اختلاف العلماء

لطیفه لطیفه

وضع انکار عیسی در جنتی باشد

ذکر اسامی چند کلامی صوفیه در حدیث نبوی
ذکر اسامی چند کلامی صوفیه در حدیث نبوی
در حدیث نبوی و این مبارک است

تا سی سال از طهارت کون امام
تا سی سال از طهارت کون امام
تا سی سال از طهارت کون امام

من نمودی لطیفه بدرین لطیفه بعضی از مشایخ آنند که ازین قول انکاری آرند و میگویند که مثل این
بی ثباتی از اطفال مجالست پس چه گمان میداری با امام ابوحنیفه بلکه این هر سه اقوال در مجلس واحد
از امام بسبب امتحان ابو یوسف سرزد شدند که آیا طریق مناظره میدانند یا نه پس قتی که معلوم امام شد
که رشد ابو یوسف نیک است پس بیان نمود قولی را که بران اعتمادی داشت کذا فی الکفایة ناقلاً عن
القوائد الظهیرة میگویم بهر حال بصورتی از منقبت و بصورت دیگر از ذکاوت خالی نیست چنانچه
بر اهل بصارت نیز محتجب نیست و آنچه میگویند که مذہب می تا قیام قیامت باقی ماند و عیسی روح
نیز بر مذہب می عمل نماید معینش اینکه اجتهاد عیسی علی نبی و علیه السلام با اجتهاد امام اعظم فرمود
افتد و بسیاری از اولیای کرام و علمای فخام ثبات بر مذہب می نموده اند مثل ابراهیم بن ادهم
و شقیق بلخی و معروف کرخی و ابیزید بسطامی و قضیل بن عیاض و داود طائی و آبی حامد لفاف و
خلف بن ایوب و عبداللہ بن المبارک و وکیع بن الجراح و ابوبکر الوراق و غیر هم رضی اللہ
عنہم من لا ینحی لبعداء ان ینتقضی اگر در مذہب می چیزی شبیه بودی گاهی
چنین کاملین اتباع می نمودندی و هر آئینہ امام احمد در حق امام اعظم فرمود که کسی را
مجال آن نیست که در علم و ذہد و رجوع با خیرت با وی همسر آید و هر آئینہ زده شد تا زبانها
برای قبول تضامگر قبول نمود و سفیان ثوری شخصی را که از نزد امام اعظم آمده بود فرمود که آئینہ
از نزدیک شخصی آمده که عابد تر مخلوقات زمین است و عبداللہ بن مبارک فرمود که کسی لائق تر
نیست برای افتد اسوای امام اعظم چه وی رحمة اللہ امامی است تقوی کننده پاک صاحب
ورع عالم فقیه علم را چنان حل نمود که کسی اینچنین حل نماید بصارت فهم و فطنت انتهى ما فی
الدر المنثور و در مقدمہ ہدایہ و نیز در فتح المبین آورد که بعد از وفات امام حسن بن عمار تا
بعد از در وقت غسل دادن امام فرمود کہ رَحِمَكَ اللهُ وَ غَفَرَ لَكَ کہ از مدت سی سال انظار
نگردی و پہلوی خود را در شب بر بستر از مدت چهل سال ننهادی انتهى و در میزان کبری آورد
و رَوَى أَبُو نَعِيمٍ وَ غَيْرُهُ عَنِ الْإِمَامِ أَبِي حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ صَلَّى الصَّلَاةَ بِوَضُوءِ الْعِشَاءِ
أَكْثَرُ مِنْ خَمْسِينَ سَنَةً وَ كَأَيُّ پهلوی خود را بر زمین در شب ننهاد و جز این نیست که بعد
نماز ظهر ساعتی می خسپیدی در حالت نشست و گفتی کہ فرمود علیہ السلام کہ استعانت گیرید بر

قیام شب بقیلوله یعنی التوم بعد الظهر فعلم انه يجب على كل مكلف ان يشكر الله تعالى على
 ايجاده مثل الايام اى حنیفة و آنچه از اختلاف روایات در قیام اللیل و شب بیداری
 امام واقع شده چنانچه در بعضی کتب اربعین سنة آورده و در بعضی دیگر خبیین اوال کذب که
 در بعضی ثلاثین سنة نیز آمده باعش اینکه راوی قلت مثل ثلاثین اواربعین سنة درین
 حیات امام تا وقت وقوع آن از امام من غیر استقصاء جمیع ما وقع من الائمة روایت
 کرده در اوی کثرت بعد از انتقال امام نقل تعبد امام بالاستقصاء نموده کما لا یخفی علی صاحب
 الفهم والذکی و یحتمل که از جهت تفاوت علم روایات باشد و در تذکرة الاولیا و غیر ما و ده که
 امام ابوحنیفة سه صد رکعت نماز هر شب میگذازدی روزی برای میگذاشت زنی بزنی دیگر
 گفت کاین شخص هر شب پانصد رکعت نماز میخواند بعد از شنیدن آن امام نیت آن کرد که
 آینده را همچنین خواهم کرد تا گمان این صحیح باشد و روزی دیگر بجائی میرفت چند اطفال
 در میان خود با هم دیگر میگفتند که این مرد هر شب هزار رکعت نماز میخواند امام صاحب فرمود
 که آینده قصد آن نمودم که هر شب هزار رکعت نماز خواهم خواند باز روزی یکی از تلامیذ امام گفت
 که مردم میگویند که شما در شب خواب نمیکنید و همیشه بیدار میباشید فرمود که کنون اراده میکنم که آینده
 در شب نخواهم خسپید پرسید چرا فرمود که حق تعالی میفرماید و یجئون ان یتحمدوا و ايماناً یفعلوا
 یعنی آن مردم دوست دارند اینکه تعریف و توصیف کرده شوند بجزیکه ایشان آنرا نکرده اند حال
 من گاهی نخواهم خسپید تا از آن قوم نباشم انتی و قریب بروایت آخرت آنچه در مختار مختصر کتاب
 تاریخ بغداد مذکورست و در فتح المبین بحواله اقامه الحجّه آورده **فان قلت بعض**
المجاهدات مثلاً لا یعقل و قوعها کثمان خنات فی یوم و لیلة و کاداء الف رکعة فی لیلة
و نحو ذلك قلت و قوع مثل هذا وان استبعد من العوام لکن لا یستبعد ذلك
من اهل الله تعالى فانهم اعطوا من تربیه قوّة ملکیة و صلوا بعالی هذه الصفات لکن
الامن ینکر صدق الکرامات و خوارق العادات یعنی اگر بطریق اعتراض پیش آئے و گوئی که وقوع
بعضی مجاہدات در عقل نمی آید چنانچه در شمار روز هشت بار ختم نمودن و در یک شب هزار رکعت
نماز خواندن و مانند این گوئیم که وقوع این گروه از عوام بعیدست لیکن زایل شد بعید نیست

ذکر بعضی مناقب امام همام

در تمام طایف مناقب امام همام

بسیب کرامت از روایات ائمه عبادت در زمان اندک می آید از عوام کلام

چرا که ایشان از جانب رب خود بقوت ملکی داده شده اند که میرسند بسبب آن بطرف این صفات
 و انکار نکند این را مگر کسیکه از صد و کرکات و خرق عادات منکر باشد انتہی میگویم تا بعد آن
 بجنسہ در صحیح بخاری در کتاب الانبیاء بن الفاطم موجود است عن ابی هریرة قال قال النبی صلعم
 خُفِّفَ عَلٰی دَاوُدَ الْقُرْآنُ فَكَانَ يَأْمُرُ بِدَوَابِّهِ فَتُسْرَجُ فَيَقْرَأُ الْقُرْآنَ قَبْلَ أَنْ تُسْرَجَ يَعْنِي
 آسان شده بود بر داود علیه السلام زبور آنقدر که از یک سو حکم بزین نهادن اسپ فرمودی
 از جانب دیگر زبور خواندن شروع کردی پس ختم کردی زبور را پیش تر از زین پوش شدن اسپ
 انتہی لهذا علامہ قسطلانی در ارشاد الساری شرح بخاری جلد خاس در شرح این حدیث نوشته
 وَقَدْ دَلَّ الْحَدِيثُ عَلَى أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَطْوِي الزَّمَانَ لِمَنْ شَاءَ مِنْ عِبَادِهِ كَمَا يَطْوِي الْمَكَانَ
 مَعْنَاهُ انتہی و در غایۃ الاوطار شرح در المختار و همچنین در مختار مختصر تاریخ بغداد آورده که مسعر
 ابن کدوم گفته که من در مسجد ابوحنیفه در آرم دیدم که امام اعظم بعد از نماز فجر مردم را تعلیم علم میداد
 تا آنکه نماز ظهر خواند پس تا عصر تعلیم مشغول ماند پسترا مغرب درس فرمود پسترا همچنین تا عشاء پسترا
 بعد از نماز عشاء در خانه رفت پس بدلم آمد که حال مشغولی و مصروفی امام این است که دیدی پس
 مطالعه کتاب میکند پس جستجوی این نیز بر من لازم است و قیام آمد و رفت مردم موقوف شد دیدم
 که امام ابوحنیفه در مسجد درآمد تا طلوع فجر در نماز قائم ماند و قیامه صبح شد در خانه رفت و جامه دیگر
 پوشیده در مسجد آمد نماز فجر خواند و بهمان طریق تا عشاء در تعلیم مشغول ماند پسترا بخانه رفت من
 با خود گفتم که امشب بالضرور آرام خواهد نمود امروز نیز تجسس وی خواهم نمود پس هر گاه که آمد
 مردم موقوف شد پس می در مسجد درآمد و مثل شب گذشته تا طلوع فجر در نماز مشغول ماند پسترا
 بخانه رفت و جامه دیگر پوشیده برای نماز در مسجد درآمد بعد از نماز همچنان تا عشاء در تعلیم و ارشاد
 مصروف ماند پسترا در خانه رفت خیال نمودم که امروز بالضرور آرام نماید لیکن در آن شب نیز تا صبح
 همچنان کرد پس در دل خود گفتم که من معیت ویرانگذارم تا آنکه مرا یا او را از دنیا وفات نشود
 پس من در مسجد وی ملازمت می رجمه انداختیار نمودم انتہی و در ارشاد الطالبین آورده
 که از مقامات امام اعظم آنست که روزی جمودی با امام همراه شد جو در گفت چرا بدین محمد
 علیه السلام دغی آئی گفت ای امام مسلمانان من گرسنه ام اگر دین محمد صلعم حق است ما کن

در کمال ریاضت باطن

در کمال استقامت

تا خوانی از آسمان فرود آید و هر دو از آن طعام سیر بخوریم نگاه بدین محمدی صلعم درایم برین جمله عهد کردند
 ابوحنیفه دو گانه برای یگانه گذارد و روی بزین نهاد و گفت یارب مراد پیش این بیگانه خجل
 مگردان - که خوانی فرود آمد جهود گفت سر بر آ که مرادت بر آمد و طعام سیر خوردند امام گفت بعد خود
 وفا کن و ایمان آر گفت ای امام صبر کن تا من نیز دعائی کنم اگر مثل تو نتوانم که خوان فرود آورم
 آنکه مسلمان شوم و اگر نه نشوم جهود انا بود (یعنی وی در کتب سماویه دیده بود که در هر جا که از
 ولی الله خرق عادت ظاهر شود اگر کسی بخلوص در آنوقت تقرب بدرگاه خدا با مقام نماید همان
 خرق عادت از وی نیز ثابت شود) هر دو قدم خود بر قدمگاه امام اعظم و هر دو دست بجای
 دستهای او نهاد و گفت یارب بحق این مقام همچنان خوانی فرست در حال آراسته خوان
 دیگر فرود آمد ابوحنیفه تحیر شد جهود گفت ای امام تحیر چیست یک نشد و و شد که من از تو
 یک گرامت خواسته دورا دیدم و فی الفور **لا اله الا الله** گفت و **لا اله الا الله** گفت

گوهر احمد رسول الله سفت **و** مسلمان شد انتهی و در شامی آورده که عاقل ذی سبی گفته
 که قیام اللیل امام ابوحنیفه و تجمد و تعب و بی بدرجه تو اتر رسیده چنانچه بسبب کثرت قیام
 نامش و تذیع بیخ نماده شد و تنها قیام لیل وی نبود بلکه تانسی سال در یک رکعت شب
 باقرات قرآن زنده داشتن متواتر گشت و در برهنه آورده که طفلی از پدر خود پرسید که
 ای پدر آن ستون از مسجد کجا رفت که در اینجا قائم بود او گفت ای پسر آن ستون نبود بلکه
 امام المسلمین ابوحنیفه بود که وفات کرد و این روایت را در تذکره الواعظین از احیا چنین
 آورده که مر ابوحنیفه را همسایه بود که وی دختری داشت و بدون شب بیرون نشدی هرگاه
 که بیرون شدی پس میدیدی ابوحنیفه را که بر بام خود ایستاده می بودی برای نماز خواندن
 پس گمانش آن می بود که این مگر درخت است پس بعد از وفات امام از پدر خود پرسید که ای پدر
 آن درخت خوش قامت چه شد که در منزل امام ابوحنیفه بود پس گریست آن مرد و گفت که آن
 درخت بریده گشت و قتی که در گریه سخن پدر خود گوش کرد بهیوش افتاد و پس از بیداری آن مرد
 با همه اولاد خود اسلام آورد و نووی در تدبیر و نیز جلال الممدین سیوطی در تبیض الصحیفه
 آورده که منسربن کدام گفت که شبی مسجد رفتم پس مردی را دیدم که نماز میخواند پس فرات وی

و کثرت تقرب امام اعظم

بسبب کثرت قیام امام در پیش شب

مراغایت پسندفتاد تا آنکه منزلی بلا (ای ششم حصه را از قرآن) خواند گفتم که هنوز رکوع کند مگر نگر و پس سوم حصه قرآن خواند در دم آمد که رکوع نماید مگر نگر پس نصف قرآن خواند پس همچنان میخواند تا آنکه در یک رکعت کل قرآن را ختم کرد چون نگرستم دیدم کلام ابوحنیفه بود **قطعه**

نخشی روز کن شب خود را
شب و غم تر ز روز بود

شام اقبال دل فروز بود
وقت او خوش که اندرین عالم

و همچنین از زانده می آرد که باری در مسجد با ابوحنیفه نماز عشا خواندم و بعد از فراغت نماز چون مردم رفتند پس می رحمه آمدند داشتند که در مسجد کسی نماند و من باراده پرسیدم مسألت از وی در گوشه مسجدی بودم پس ایستاد ابوحنیفه و تحریمه بر بست و قتیکه بآیت **فَمَنْ لَّيَّئًا وَوَقْنَا**

عَذَابَ السُّمُومِ رسید این آیت را بار بار مکرر میکرد تا آنکه مؤذن از آن صبح داد و من همچنان منتظر ماندم و از قاسم بن معن روایت است که ابوحنیفه همیشه شب دین یک آیت قیام کرد **بَلِ السَّاعَةِ**

مُوجِدُهُمُ وَالسَّاعَةَ أَذَى وَأَمَّا پس بار بار این را میخواند و گریه وزاری میکرد و از سفیان بن عیینه روایت است که در زمانه ما، یکپس زیاد نماز خوانده از امام ابوحنیفه نیامده و زرافرن سلیمان گفته که ابوحنیفه در یک رکعت شب گذرانیدی و در وی ختم قرآن کردی و از اسد بن عمر روایت است که امام ابوحنیفه در اکثر شبها در یک رکعت قرآن را ختم کردی و انتی کلام النووی

ولهذا در تذکره الاولیا آورده که سر زانوی ابوحنیفه چون زانوی شتر بود از بسیاری که در سجده بودی انتی و این حجر در قلند آورده که ابن مبارک فرمود که چهار کس از ائمه دین ختم قرآن در یک رکعت کرده عثمان بن عفان و تمیم دارمی و سعید بن جبیر و ابوحنیفه و تا سوا ازین امام ابوحنیفه تا چهل سال

بوضوی عشا نماز فجر خوانده انتی و لهذا در حق امام ابوحنیفه گفته اند که وی در عمر خود تا چهل بار در شب که تعریفش در قرآن پاک آمده **لَيْكَةِ الْقَدَمِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ** یافته بود و مشرف در آن اشرف عبادت گشته بود چرا که تا چهل سال بلا فصل امام بوضوی عشا نماز فجر را ادا ساخته و شک نیست

در نیکو در جمله های سال یک شب قدر نیز می آید پس بالضرور این نعمت عظمی چنانچه امام را بکثرت میسر شده کسی بگیرد کمتر بدست آمده باشد چنانچه بالتفصیل در مدار الحق مذکور است شیخ در تحصیل

التعرف آورده و نیز نووی از اسد بن عمر روایت کرده و در مقدمه هدیه نیز آورده که آواز گریه امام اعظم شنیده میشدی تا آنکه رحم خورده بروی جیران و همسایگان و آنی و در جاییکه در اینجا

فصل از مناقب امام همام

انصار و ایت دیگر

مثلاً کسی که نماند و ختم کرد آن امام در یک رکعت چنانکه یک رکعت ختم کرد

مکلفات با او در تمام

وفات یافته هفت هزار بار قرآن را ختم نموده بود	سرمد عم عشق بوالهوس رانده بند
سوز دل بر روانه کس رانده بند	عمری باید که یار آید بکنار

و نیز خطیب هفت هزار بار ختم کردن امام را بتمام وفات و تا چهل سال بوضوی غشا نماز فجر را گذاردن و در اکثر شب تمام قرآن را در یک کعت ختم کردن روایت کرده و نیز نقل کرده که ابوحنیفه در رمضان اکثر شصت مرتبه قرآن را ختم کردی و در ارشاد الطالبین آورده که امام در رمضان شصت و یکبار ختم قرآن میکرد یکی به روز و دیگری به شب که جمله شصت شدند و یکی در همه نماز تراویح بطریق مسنون و در تذکرة الواعظین از جواهر الفتاوی نیز چنین آورده و آنچه در خطاوی گفته که بجایکه امام وفات کرده در آنجا هفتاد هزار بار قرآن را ختم نموده بود از خطای ناسخان میباشد چنانچه بالتفصیل در مدار الحق مذکور است و در فتح المبین از ابو مطیع آورده که بیچ وقت در وقت شب برای طواف در مسجد حرم داخل نشدم مگر اینکه ابوحنیفه را طواف کننده یافتیم و وقتیکه شبانگاه نماز خواندی آواز اشکش بر بوریا مثل بارش باران هر کس می شنیدی و علامت گریستن بر چشم و رخساره مبارکش معلوم شد

سرمد عم عشق را بشادی ندی	دردی گرت رسد نادی ندی	صد گونه اگر شود مرادت حاصل
تزار زد دست نامرادی ندی	و در تذکرة الاولیا و برینه و خزینة الاصفیاء و ارشاد الطالبن	

آورده که چون امام صاحب سبر و صفة مقدسه آنحضرت علیه الصلوة والسلام رسید از دور بدو زانو نشست و گفت السلام عليك یا سید المرسلین از دیوار حظيرة مقدسه

جواب مد و عنك السلام یا امام المسلمین	بسلام آمدم جوابم در
مرهی بردن خسرا بجم بن	بس بود جاه و احترام مرا
زاری من شنو تکلم کن	گریه من نگر تبسم کن

یوم الدین در فصل رابع آورده که امام ابوحنیفه را بر یکی از مجوسیان قرضه بود روزی برای مطالبه بر مکانی رفت و قتیکه بدو از راه مکانش رسید ناگاه دید که به کفشش نجاستی رسیده امام چون کفش خود را میفشاند قدری قدری از آن بریده بدیوار مجوسی مذکور حسیان گشت پس کلمه را

خواهی که ترا تبه ابرار رسد	پسند کس از تو آزار رسد	وزم که میندیش و عمر ز تو	کاین تو بوقتی که تیش نچار رسد
----------------------------	------------------------	--------------------------	-------------------------------

و در فتح المبین از ابو مطیع آورده که بیچ وقت در وقت شب برای طواف در مسجد حرم داخل نشدم مگر اینکه ابوحنیفه را طواف کننده یافتیم و وقتیکه شبانگاه نماز خواندی آواز اشکش بر بوریا مثل بارش باران هر کس می شنیدی و علامت گریستن بر چشم و رخساره مبارکش معلوم شد

سلسله مناقب امام

از وقوع آن بسیار حیران مانده با خود گفت که اگر این نجاست را همین طور میگذارد پس این دیوار قبضه نماید
 و اگر آن را می تراشم بالضرورت همراه نجاست خاک دیوار نیز تراشیده گردد و از آن مالک دیوار نقصانی
 رسد پس بناچار می در مجوسی را کوفت که کنیز کی بیرون آمد امام او را فرمود که مالک خود را خبر کن که ابوحنیفه
 بر در ایستاده است مجوسی چون بیرون شد پس بخیال اینکه وی از من مطالبه مال نماید عذر کردن
 شروع نمود پس امام تنقید نجاست دیوار بر پیش وی بیان نموده فرمود که مرا چنین تدبیری نماند دیوار تو
 صاف گردد چون مجوسی موصوف ورع و تقوی امام تا بدین غایت دید همون وقت دین اسلام

قبول نمود **سرحد کرد از تنم آنکس که مار ایا را بود** قصه کوتاه کرد و رنه در دسر بسیار بود

در زجر الشبان و الشیبه عن ارتکاب الغیبه کواله نزهة المجالس آورده که روزی امام ابوحنیفه رض
 برای میرفت که پامی مبارکش به پیر این کودکی رسید آن طفل از آن رنجیده گفت ای مرد مرا تکلیف
 دادی آیا حساب قیامت را خیال نمیداری و از قصاص حق جل و علا خود نمیکنی بشنیدن این کلام امام
 بیوش شد و از شنیدن نام حساب در غایت دشت در آمد حق است انما یحیی الله من عباده

العلماء الحق حساب الهی مقام هیت انتقام بزدی موجب دشت است و در ریاض الاخبار
 و نیز در تذکره و ارساد و فنیة الطالبین و سعودی و احیا آورده که امام ابوحنیفه رض
 بسایه دیوار مقروض خود در وقت گرمی آفتاب شستی و فرمودی که کل قرصین بجز نفعاً فهو
 ربوا یعنی هر آن قرض که جز منافع نماید پس آن رباست شستن من بسایه دیوار مقروض خود
 نیز نوعی از حصول فائده است انتهى و امام نووی در تهذیب از ابن مبارک آورده که ثوری
 گفته که ابوحنیفه رض از غیبت بغایت بعید میماند گاهی نشنیدیم که دشمن خود را غیبت کرده باشد
 فرمود که و الله بسیار عقیل است بر نیکیهای خود که حسنت خود بدیگری نمیدهد چیزی که از وی نیکی

می برد بر خود مسلط نمیکند **صورت نسبت سینه ما کینه از کاینه هر چه دید فراموش میکند**

نقل است که امام بطلب حدیث بخد متبخی رسید دید که وی بسوی قبله بزاغی انداخت گشت
 و گفت از بی ادب علم نخواهم گرفت لهذا امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی در مکتوبات ۵۵ جلد
 ثانی فرموده مثل روع الله مثل امام اعظم کوفی شست که بکرت ورع و تقوی و دولت متابعت
 سنت درجه علیاد را جهاد و استنباط یافته است که دیگران در فهم آن عاجز اند و مجتهدات

بیشتر اتفاق می خورد بسایه مقروض خود نشسته ایضا در تهذیب امام زینبیت

تصرف امام بکتب و کتب است

بواسطه وقت معانی مخالف کتاب سنت دانند و او را و اصحاب او را اصحاب رای پذیرند کل ذلك لعدم الوصول الى حقيقة عليه و در آیتیه و عدم الاطلاع على فهمه و فراسته مگر امام شافعی که شمه از دقت نقابیت او علیه الرضوان دریافت که گفت الفقهاء كلهم عيال ابي حنيفة في الفقه و امی از جرأت های قاض نظران که قصور خود را بدگری نسبت نماید

قاصری گر کند این قافله اطعن قصور و بازهیله چنان بگسلد این سلسله را و بواسطه همین مناسبت که بروح الهی دارد و تواند بود که آنچه

حضرت خواجہ محمد پارسا رحمة الله عليه در فصول سته نوشته است که عیسی علی نبینا و علیه السلام بعد از نزول بذهب امام اعظم ابوحنیفه عمل و حکم خواهد کرد بی شائبه تکلف و تعصب گفته میشود که نوراتیت این مذہب بنظر کشفی در رنگ دریای عظیم مینماید و سائر مذہب رنگ جداول و حیاض بنظری در آینه تنوع لایعقل است مردم اندر حسرت فهم دست اینک میگویم بقدر فهم دست

اگر گفته شود که عیسی علیه السلام و حضرت امام مهدی از مجتهدان باشند بانی شق ثانی خلاف جمهور اهل اسلام و خلاف تحقیق است بر تقدیر صحت شق اول مجتهد را تقلید مجتهد حرام پس چون حضرت عیسی و امام مهدی جنفی چگونه درست گردد جواب گویم که مصنفین کتب سبب کمال ظهور آن در چنین قسم عبارات تسامح را بخاری بر بند خلاصه جواب اینک بسبب توافق اجتهاد ایشان هر دو با اجتهاد امام ابوحنیفه گویا که در ظاهر مقلد امام باشند نه مقلد دیگران و از اینجا است آنچه گفته اند که مذهب اول تدوینا و اخره انقراضا فافضوا ولا تغفل و صدایق الحنفیه آورده که از ابوحنیفه پرسیدند که بدین مرتبه علوم چگونه رسیدی فرمود که از آموزانیدن دیگران بخل نکردم و نه از پرسیدن از دیگران شرم و در رساله فضائل امام می آید که از امام منقول است که از برکت این دعا اللهم اننا نستعينك على طاعتك و علم حاصل شده و از سید جلال بخاری منقول کرده اند هر که بعد از فراغ این دعا بخواند در مای علم بروی کشاده گردند صاحب رساله می آید که مترجم این رساله از اساتذہ خویش بهم رسیده که بعد از نماز فرائض این دعا یا زده بار بار و در شریف در اول و آخر خواندن برای کشایش علم نهایت مفید و همدین رساله آورده که از تصانیف امام ابوحنیفه رساله کتاب است باقی منقول زبانی اند

سوال که عیسی جنفی چگونه باشد و جواب آن

در حصول علوم امام

در مای علم

از تصانیف امام

ایضا برای توضیح

یکی کتاب العالم و المتعلم و وهم کتاب الرساله که ابو عثمان مهتمی را رسیده بود سوهم فقه اکبر که ابو طبع
تلمیذ وی رضی روایت کرده و بعضی گفته که در صرف کتاب مقصود نیز از تصانیف وی است یعنی
تعالی عنه والله اعلم بحقیقه الحال و صفات الرجال انتهى و چونکه بعضی از طاعنین ناانصاف
در باب عدم ظهور تصانیف امام بعلم امام طعن بجای و تشنیع ناروا بر پا کرده برای رد ایشان
در حدائق می آرند که قول متعصب که از ابو صنیفه رضی بیج تالیفی بسند صحیح ما ثور نیست محض بیجا
و از پایه اعتبار سراسر معراجی که از اهل سنت و جماعت کسی از تالیف امام اعظم منکر نیست
بعضی از معتزله منکر گشته اند و انکار ایشان قابل اعتبار نیست و از تالیفات امام کتاب
فقه اکبر و کتاب العالم و المتعلم و کتاب الماوسط و کتاب الوصیه و کتاب المقصود و غیره چندان معروف
مشهور گشته که محتاج سند نیستند و اگر سند آنها دیدن مطلوب باشد پس باب زکوة الخارج از کتاب
الزکوة قاضی ابوزید الدبوسی و باب الحیض از کتاب الطهارت ابوسهل الغزالی و باب العترة
از کتاب النکاح ابو علی الدقاق و باب زکوة السوائم از کتاب الزکوة و باب الوکالة بالبیع و الشراء
از کتاب الوکالة ابو منصور ماتریدی و باب المهر از کتاب النکاح ابو اللیث سمرقندی باید دید
و اگر فرض کرده شود که امام بیج تصنیفی نکرده نیز باکی نیست در افضلیت و کملیت امام از آن فرقی
نمی تواند شد ورنه در افضلیت تابعین کبار و خصوصاً در کملیت صحابه اخبار بطریق اولی ناقص
عظیم لاحق گردد که از بعضی از ایشان نفس روایات بغایت قلت آمده چنانچه خود بنفسه از حضرت
ابو بکر صدیق پس تصنیف و تالیف را چه معنی که برای نام از بیج کسی از ایشان سرزد نشده چنانچه
ملا علی قاری در رساله تبعید العلماء عن تقریب الامراء نوشته که تصانیف امری حادث و
نوپید است که در زمانه صحابه و تابعین بیج چیزی از آن بوقوع نیامده بود بلکه بعد از آنکه یکصد
بست و قتیله تمام صحابه و تابعین فوت شدند پس از آن رواج آن شروع گشت انتهى در تذکره از خوان
آورده مروی است که ابو صنیفه در مدینه منوره درآمد پس نزدیک روضه مقدسه ایستاده
یکبار ختم قرآن نموده این مناجات بجناب قاضی الحاجات عرض نمود و حالیکه گویا جانی در وی نبود اشعار

نکون تالیفات جعفر صادق است ذکر ابتدای شرح تصنیفات

إِلَهِي عَبْدُكَ الْعَاصِي أَنَا كَا	مِقْرًا بِالذَّنُوبِ قَدْ مَا كَا	فَإِنْ تَغْفِرْ فَانْتَ لِذَلِكَ أَهْلُ
وَإِنْ تَطْرُقْ مِنْ تَرْحَمِ سِوَا كَا	تَجَاوَزْ عَنِّ ضَعِيفٍ قَدْ جَا كَا	وَجَامِلٍ تَابِيًا تَرْجُو رِضَا كَا

عصا

ایضا فی البیاض

صرفت العثر فی لعب و لهو

صرف کردم عمر خود را در لهو و لعب

ولو تجمع لیوم الجمع جاها

و جمع نکردیم برای روز قیامت هیچ مرتبه

إلهی فاعصیتک من عناد

ای خدا تا فرمانی تو از سبب عناد نکرده ام

إلی نفسی فبأذنی هوأها

بطرف نفس خود چو که دین من خواست

ایضا

ندمت ندامة أرجو الیک

پشیمان شدم پشیمان شدن امید میکنم ترا

أحب الصالحین لست منهم

دوست میدارم نیکان را و حال آنکه نیستم از ایشان

ورشامی آورده که امام عظیم

قلوی سجد یلعنود سواکا

الولکن المینة منهاها

آیا نیست مرگ جای اتمامی نفس

ولو نزد ذلیوم الحشر اذا

و جمع نکردیم برای روز قیامت توست

وعمرک طار فانتب انبهاها

و عمر تو از تو مثل مرغ پریدن پلید باش بیدر

إلهی لا تکنی لحظ طرف

ای خدا مگذار مرا بقدر یک چشم زخم

فأکره أن أكون لها أربها

پس مکرده میدارم اینکه به بینم او را

فهب لی توبة قبل المنايا

پس بخشش کن مرا تو پیش از مرگ

ایضا شعر

شاید حق تعالی نصیب کند مرا صلاحت

فإن یتک یا مهین قد عصاکا

هَبَان النفس قد بلغت منهاها

ایستاده باش بر آئینه نفس بیدین سیدینا

فأها ثراها شواها

پس آسوست پست آسوست پست آسوست

رافیقک سارفا عتبرا حثاها

همراه تورفت مردم پس نصیحت گیر از فتن بندگرت

ولکن شقوتی بلغت منهاها

مگر نحوست من رسید من این را

کما أخبرت أن الشمس أنثی

و چنانچه بوجبت اخبار تو شمس مؤنث است

إلهی إمرتکبت علی الخطایا

ای خدا بجهتت کردم گنا مان را

ستغفر لکنی رب البرایا

بخشش گنا مان خود بطلبم از تو ای مخلص

لعل الله یرزقنی صلاحا

چگونه بامر عظیم مخصوص نباشد و حال آنکه وحی مثل ابوبکر الصدیق است که چنانکه وحی بشو و حضرت عمر در جمع کردن قرآن از همه سبقت کرده همچنین حضرت امام ابوحنیفه پیشتر از همه بیدین راه تدوین فقه و استخراج مسائل را در عالم پیدا کرده پس بوجبت حدیث من سنن حسنة حسنة كان له اجراها و اجز من عملها الى يوم القيامة چنانکه حضرت ابوبکر را ثواب عمل خود یعنی جمع قرآن و بعد از آن ثواب حضرت عثمان که قرآن را بالترتیب یعنی در سنه چنانچه در جامع التفاسیر جمع کرده از حق تعالی داده شود همچنین امام ابوحنیفه را ثواب تدوین فقه و استخراج مسائل فروعیه خود تنها و نیز بابت باقی مجتهدان دیگر ثواب آخر از حضرت عزوجل

ایضا در بیان امام زین العابدین علیه السلام

عنایت کرد و آتشی قائله الله انی یوفی کون و من فضائله باقی داد یثیون پیش و ایمان
ذی انصاف خوب روشن است که جمله اوصاف امام اعظم جمع کردن کار هر کس و ناکسیت پس بموجب

بچشم کور و دست تنگ پای لنگ بی طاقت | عجز آسایشین یوسف خریدن آرزو دارم | محض برای

باغ شدن دل مجتنب و سنیین در داغ و داغ گشتن خاطر منکرین و حاسدین اورا می چند از ان درینجا
درج ساختم و رنه جمله مناقب امام همام را در فترتی با ضخامت در کار است درین مختصر گنجایش آن گجا
ازینجاست آنچه صاحب تذکره الاولیاء در حق عجز خود از بیان جمله حالات امام همام نوشته که جمله صفات
کسیکه همه زبانها ستوده باشد و بهر ملت ما مقبول هیچ کس نتواند گفت ریاضت و مجاهده او و خلوت
مشاهده او نهایت نداشت و در اصول طریقت و فروع شریعت دو وجه رفیع و نظری ناقد داشت بسیار
صاحب شایخ را دیده بود رضی الله عنهم چون انس بن مالک و جابر بن عبدالله و عبدالله بن اوفی و
وائله بن الاسقع و عبدالله بن الزبیری با صادق صحبت داشت و استاذ علم فضیل و ابراهیم بن
ادهم و بشر حافی بود او و طائی بود رضی الله عنه و عنهم و بدگویی جاسدان را که محض از جهت حسد افرانندی
میکنند برین یک حکایت اختصار میکنم و پس بعد از ان قدری شغل در تولید و تحریل امام اعظم را

نمایم حکایت مفتریان امام بکلمه | چون غرض آمد بر پوشیده شد | صد حجاب از دل بسوی دیده شد

هر چه میگویند از جهت حسد میگویند چنانچه غصه آن پر محض از جهت پیر بود مشنومی

گفت پیری مرطیسی را که من	در زخمیم از داغ خویشتم	گفت از پیری ستان ضعیف داغ
گفت در چشمم ظلمت است داغ	گفت از پیری ستای شیخ قدیم	گفت در چشمم شود دردی عظیم
گفت از پیری ستای شیخ نزار	گفت هر چه میخورم نبود گوار	گفت ضعیف معده هم از پیری
گفت وقت دم مرادم گیری است	گفت آری انقطاع دم بود	چون رسد پیری بصد ملت شود
گفت کم شد شهوتم یکبارگی	گفت از پیری ست این بیچارگی	گفت با یم شست شاد زره باند
گفت این پیری کجاست در نشاند	گفت چشم چون کمانی شد و تا	گفت از پیری ست این رنج و عنا
گفت تاریک است چشمم ای حکیم	گفت کز پیریست ای مرد عظیم	گفت ای احمق برین بگرد و خنی
از طیبی تو همین آموخته	ای متغ حقلت این دانش نداد	که خدا هر در در او روان نساود
تو حسد احمق ز اندک مایگی	بر زمین مانندی ز کونه پایگی	پس پیش گفت کای عمر تو شست

آوردن حکایت طیبی از حاسدین امام

این غصب وین خشم هم از پیریست پس چنین دانی حسد را ای اخی التهابی از زنده چون در بصر	چون همه اجزا و اعضا ضعیف کز حسد گردند مردم دوزخی چون بگیرد در کین و در مین	خویشترین داری و صبرت شد ای پلنگار شدن اشتها علی باز حسد چون در جگر این انصاف محبت تقوی ش دین
--	--	---

ندیدم چنین دیو زیر فلک کز و میگر یزند چندان ملک

سلسله سیزدهم در ذکر تولد و نسب حساب امام همام رضی الله تعالی عنه

نام نامی ایشان نعمان کنیت گرامی ایشان ابو حنیفه و لقب سامی ایشان امام اعظم
و بیان تولد امام اعظم را در صلوة مسعودی و نیز در بعضی دیگر کتب چنان مرچ کرده که خلاصه اش
اینکه اتقای ثابت پدر بزرگوار امام رضی الله تعالی عنهما تا بعدی بود که روزی بکناره نهری مضمویا
دید که سیبی بر سر آب می رود آن سبب گرفته قدری از آن خورد و قدری بدستش باقی بود که یکایک
بدنش خطور کرد که ای ثابت سبب غیر را بغیر اذن خوردی بر روز حساب چه جواب دهی پس آن طور
همان سبب نیم خورده را در دست گرفته بطرف بالای نهر روانه شد تا آنکه باغی رسید دید که این نهر از
سیان آن بیرون می آید و بر لب آن نهر دو طرف درختان سیب از میوه موجود اند و طلب مالک
باغ شد چون به پیش مالکش رسید و از نا جزای او بکل آن از وی التجا کرد مالک باغ چون چنان
اتقای وی دید از بکل آن سبب غرضی انکار نمود گفت قیمتش بگو که بتو دهم هر چند که اضعاف
قیمتش پیش می عرض کرد مگر مالک باغ از گرفتن قیمت آن انکاری نمود در آخر چون ناچار شد
پرسید که آیا از تو میسر میشود بهر طوریکه باشد مرا از محاسبه قیامت رمانی دهی گفت بلی بلی شرط
و آن اینکه در خانه خود دختری میدارم بدین صفت که از زبان گنگ و خرسی و بدیده نابینا و گوی
ناشنوا و بدست و پالنگ و بجمال محبوب اگر آن دختر را ب عقد نکاح قبول میکنی و مرا از بار و ضحیت
آن وارمانی من ترا نیز بکل نموده از بار روز شمار و امانم ورنه به پیش حق تعالی حق خود از تو
خواهم گرفت ثابت بعد از تاملی گفت که این چنین مصیبت دنیوی بمقابلت خذلان و ذلالت
آخری برداشتن از نعمت است احصا صل بعد از نکاح شب فاف ثابت در حجره از خانه
مالک باغ بود که ناگاه زنی مثل قمر لیله البدر بالباس فاخره به پیش وی رسید مجرود و بدنش چشمان
اندی بر دوخت آن جمیله گفت که چشمم از من در پیش که من منکوحه تو ام ثابت گفت که زوجه من

سلسله سیزدهم در ذکر تولد و نسب امام همام

در تقایب امام همام و بیان سخنانی

در استماع امام همام و شرح آن

بی دست و پا و چنان و چنین است چنانکه پید تو بمن گفته و تو خلاف آنی گفت پدرم راست گفته چرا که در عمر خود از دیدن نامحرمان نابینا ام و از ناشنوا ناشنونده و کز و از ناگفتنی گنگ و از مس کردن و گرفتن ناجائز ملی دست از جای نرفتنی پانگ ام و آنکه فرمود که جمالش محجوبت بدین معنی است که از نامحرمان مستورم نه بدین معنی که زشت و بد صورت ام بعد از آن ثابت چون بسویش نظر انداخت بی قرار و بی تاب گشت پس آن نیک بخت صا که از وی پرسید بگو که حق تعالی بجز از شهوت چه قدر داده و از عقل چه قدر ثابت فرمود که مرد را نه حصه عقل است و یک حصه شهوت باز پرسید که زن را از اینها چه قدر داده فرمود که نه حصه شهوت و یک حصه عقل پس آن صا که گفت که من با وجود یک حصه عقل نه حصه شهوت را بزیر ساخته و امشب تا وقت سحر بعبادت حق تعالی بسر می برم آیا از تو نیز می شود که به نه حصه عقل یک حصه شهوت را مغلوب کنی فرمود بی پس ایشان هر دو تا وقت سحر بعبادت الهی مشغول شدند و در آخر شب با طهارت با هم همبستر شدند که از آن حمل امام ما امام اعظم رضی قائم ماند و از برکت اتقایی والدین بعد از تولد مصداق قول شاعر گردید **شعر**
و کما آب قد علا یابن لک شرفا کما علا یسؤل الله عدنانا الطیفه اغلب ایام شهرتی روز
 میباشد و سی روز سه عشره است و اکثر در هر ماه اقل مدت حیض زنان سه یوم میباشد پس ازین حساب صاف ظاهرت که در هر عشره ایام زنان را نه روز پاک میگذرند و دهم روز ناپاک از ما قبل معلوم شد که زنان را نه حصه شهوت است و یک حصه عقل چونکه نه حصه شهوت زنان را به نه روزهای پاک ایشان تقسیم نمودیم را سا بر این ستاوی افتادند و در حالت غلبه شهوت که صفت بهمیست عموما هر که باشد خاصه زمره زنان منهنوت الحواس مثل حیوانات لا یعقل میباشد باقی ماند حصه عقل زنان پس بنا چاری بهره وی از ایام عشره روز حیض متصور باید نمود پس معلوم شد که ایام کمال زنان که روز حصه عقل ایشان است نیز در همین نقصان است و این تقسیم کرده شد وقتی درست گرد که ماه شتی روزه و ایام حیض ایشان سه روزه فرض کرده شود و اگر ایام ماه ۲۹ روزه و ایام حیض زائد از سه روزه تا ده روز تقرر گیرد پس در این صورت حصه عقل زنان از ایام عشره مثل غنقا تصور باید نمود پس زنان از روی صورت و سیرت مشابه اند در اول بانسان و در ثانی بچوان لهذا شارع از حکمت بالغه خود ایشان را به ناقصات العقل و ناقصات الدین

در بیان عقل و شهوت مرد و زن

بنا بر این است که در هر ماه اقل مدت حیض زنان سه یوم میباشد پس ازین حساب صاف ظاهرت که در هر عشره ایام زنان را نه روز پاک میگذرند و دهم روز ناپاک از ما قبل معلوم شد که زنان را نه حصه شهوت است و یک حصه عقل چونکه نه حصه شهوت زنان را به نه روزهای پاک ایشان تقسیم نمودیم را سا بر این ستاوی افتادند و در حالت غلبه شهوت که صفت بهمیست عموما هر که باشد خاصه زمره زنان منهنوت الحواس مثل حیوانات لا یعقل میباشد باقی ماند حصه عقل زنان پس بنا چاری بهره وی از ایام عشره روز حیض متصور باید نمود پس معلوم شد که ایام کمال زنان که روز حصه عقل ایشان است نیز در همین نقصان است و این تقسیم کرده شد وقتی درست گرد که ماه شتی روزه و ایام حیض ایشان سه روزه فرض کرده شود و اگر ایام ماه ۲۹ روزه و ایام حیض زائد از سه روزه تا ده روز تقرر گیرد پس در این صورت حصه عقل زنان از ایام عشره مثل غنقا تصور باید نمود پس زنان از روی صورت و سیرت مشابه اند در اول بانسان و در ثانی بچوان لهذا شارع از حکمت بالغه خود ایشان را به ناقصات العقل و ناقصات الدین

خطاب فرمود و در گویای یکی را مثل جانوران اعتباری نداده مگر با فوق واحد را الی بالا نهایت قائم
 مقام بگیرد کرده و نیز محض شهادت جماعت زنان را بغیر از مرد در اثبات مال و غیره لحاظ نکرده -
 و در قضیه حدود و قصاص مثل حیوانات از دایره اعتبار بالکل خارج نموده و مسائل میراث را
 متقارب باین قیاس باید کرد که لِّلَّذِکْرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِیِّنِ ازین قبیل است و نیز دیگر مسائل
 میراث پس با وجود اینکه دانستی بسیاری از زنان صاحبکات چنین مردانه و ارانده که صد بار از
 فدای خاک پای پاک ایشان باد و بسا کسان مردان صورت مخنثان سیرت چنان اند که لاتعد

ولا تحضی زنان از ایشان علی بگیرند بیت | نه هر زن زن است هر مرد مرد | خدا بیخ انگشت یکسان نکرد

ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَسِيعٌ عَلِيمٌ فَاحْفَظْهُ فَإِنَّ هَذِهِ اللَّطِيفَةَ لَمَلِكٌ أَنْ لَا
 تَجِدَهَا غَيْرَ آوَرَ قَنَا هَذِهِ لَطِيفَةٌ وَبِكَرِ جَنَابِ مَوْلَانَا مُحَمَّدٍ شَرَفٍ عَلَى صَاحِبِ مَبِیوْعَاتِهِ فَرَسُوهُ
 که در بعضی کتب از نظم گذشته که غالباً علامه زرخش می که حنفی الفروع بود گفته و یا حنفی دیگر که با یکی
 در مجلس امیری با علما مجتمع بودم که کلام در حجاب زنان از ملوک خود در افتاد علما گفتند که زنان را
 کشف پیش او روانیست و آیت مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ در حق آماء و کنیزکانست نه در حق عبید
 امیر گفت دلیل تخصیص چیست علما از جواب عاجز آمدند گفتم دلیل لفظیاست که اصل ضمیر
 برای غیر ذوی العقولست و زن چونکه ناقص العقل میباشد او را از ان مراد گرفتن مجاز است
 الی الحقیقه بخلاف اراده عبید که بعد ترست از و پس همه خصما این جواب را از من به پسندیدند
 و مرا غایت ستودند و تاریخ بغداد و ابن خلکان در خصلت و حلیه امام چنین آورده که بود
 ابوحنیفه عالم - عابد زاهد - ورع - تقی - کثیر الخشوع - دائم التضرع - خوبصورت - خوش سیرت
 حسن المجلس - بسیار کریم - عمده مددکار برادران مسلمانان - و حسن المواسات الخوانه - سیانه نقد

گندم گون خوش تقریر حسن لثباب طیب بیج شیرین بان تهنی | بر لطافت که نهان بود سرچ در غیب

جمله در صورت زیباش میان ساختند | و در درختار و نسب امام آورده که بر اینینه حنفی ابوحنیفه

یعنی نبیره امام اعظم فرمود که من اسمعیل بن حماد بن الثعمان یعنی ابوحنیفه بن ثابت بن النعمان
 ابن مرزبان از ابنا ی فارس ام از احرار و اصیل بخدا که گاهی بر ارق یعنی بدیت نماند متولد
 اگشت جد من ابوحنیفه در زنده است در وفاته بود ثابت پدر امام اعظم بطرف علی بن ابی طالب

لطیفه که در کتب مشرک زنان و حیوانات بک آیت قرآنی

در طایفه خصلت امام

بسیار لطیف است که گاهی در کتب مذکور است

رضی الله عنه و وپی کم عمر بود پس امیر المومنین دعای برکت فرمود در وی و در اولاد وی و ما امید داریم
 که حق تعالی دعای حضرت علی در حق ما قبول کرده است و در مدار الحق آورده که شاه عبدالعزیز
 دهلوی در تحفه اثنا عشریه در فصل دوم از باب یازدهم در تعصب سیزدهم گفته که صحبت و تلمذ و اخذ
 علم و طریقه که ابوحنیفه را با امام باقر و با امام جعفر صادق و با زید بن علی بن الحسین علیهم السلام ثابت
 مستغنی است از بیان و پدید ابوحنیفه که ثابت نام پیدا داشت در صغر سن همراه پدیر خود زیار
 امیر المومنین علی کرم الله وجهه حاصل نموده و حضرت امیر رضی الله تعالی عنه در حق او دعای برکت
 اولاد فرموده بموجب دعای او ابوحنیفه بوجود آمده انتهى و ازینجاست آنچه در قصید امانی است

وَاللَّذَّخَاتُ تَأْتِي بَلِيغًا وَقَدْ نَفِيَتْ أَجَابُ الضَّلَالِ

یعنی بر آئینه دعوات را تاثیر بسیار است و منکر از ان
 گمانند و نیز در حدیث است لَا يَرُدُّ الْقَضَاءُ إِلَّا الدُّعَاءُ بهر حال وجود امام اعظم زید بن جاثق
 معظم از جهت برکت دعای حضرت که از رخ فائز شده و الله اعلم و همچنین امام نووی شافعی در تهذیب
 از خطیبی آرد که خبر داد مرا حنفی یعنی نبیه ابوحنیفه اسمعیل بن حماد بن النعمان بن ثابت بن النعمان
 ابن المرزبان که از ابناي فارس و احرار اند اینکه و الله بگای برق بر ما نیامده و جد من در شب هشتم
 متولد شد و ثابت یعنی پدیر ابوحنیفه در صغر سنی نزدیک علی بن ابی طالب رفت پس دعای
 برکت فرمود در وی و در اولاد وی و ما از دعای تعالی امید این امید داریم که تحقیق دعای حضرت علی
 کرم الله وجهه در حق ما قبول باشد و همچنین ابن خلکان شافعی بجنه در تاریخ خود می آرد و
 زائد بر آن می نویسد وَ الثَّعْمَانُ بْنُ الْمَرْزُبَانِ أَبُو ثَابِتٍ هُوَ الَّذِي أَهْدَى لِعَلِيٍّ الْقَالُودِجَ
 فِي يَوْمٍ مَهْرَجَانَ فَقَالَ عَلِيٌّ مَهْرَجُونَ كُلُّ يَوْمٍ كَذَا يَعْنِي أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ^{بر روز مهران ۱۲}
 هر روز با فالوده آورده می باش و نیز صاحب شکوة محمد بن عبدالله الخطیب التبریزی در
 کتاب اسما الرجال و این حجر کی شافعی در قلل و محسنین ذکر نموده فَمَا نَقَلَهُ بِنِ طَاهِرٍ

کتاب بعضی از مناقب امام همام
 در تهذیب خطیبی آرد که خبر داد مرا حنفی یعنی نبیه ابوحنیفه اسمعیل بن حماد بن النعمان بن ثابت بن النعمان ابن المرزبان که از ابناي فارس و احرار اند اینکه و الله بگای برق بر ما نیامده و جد من در شب هشتم متولد شد و ثابت یعنی پدیر ابوحنیفه در صغر سنی نزدیک علی بن ابی طالب رفت پس دعای برکت فرمود در وی و در اولاد وی و ما از دعای تعالی امید این امید داریم که تحقیق دعای حضرت علی کرم الله وجهه در حق ما قبول باشد و همچنین ابن خلکان شافعی بجنه در تاریخ خود می آرد و زائد بر آن می نویسد وَ الثَّعْمَانُ بْنُ الْمَرْزُبَانِ أَبُو ثَابِتٍ هُوَ الَّذِي أَهْدَى لِعَلِيٍّ الْقَالُودِجَ فِي يَوْمٍ مَهْرَجَانَ فَقَالَ عَلِيٌّ مَهْرَجُونَ كُلُّ يَوْمٍ كَذَا يَعْنِي أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ هر روز با فالوده آورده می باش و نیز صاحب شکوة محمد بن عبدالله الخطیب التبریزی در کتاب اسما الرجال و این حجر کی شافعی در قلل و محسنین ذکر نموده فَمَا نَقَلَهُ بِنِ طَاهِرٍ

دعای برکت فرمود در وی و در اولاد وی و ما امید داریم که حق تعالی دعای حضرت علی در حق ما قبول کرده است و در مدار الحق آورده که شاه عبدالعزیز دهلوی در تحفه اثنا عشریه در فصل دوم از باب یازدهم در تعصب سیزدهم گفته که صحبت و تلمذ و اخذ علم و طریقه که ابوحنیفه را با امام باقر و با امام جعفر صادق و با زید بن علی بن الحسین علیهم السلام ثابت مستغنی است از بیان و پدید ابوحنیفه که ثابت نام پیدا داشت در صغر سن همراه پدیر خود زیار امیر المومنین علی کرم الله وجهه حاصل نموده و حضرت امیر رضی الله تعالی عنه در حق او دعای برکت اولاد فرموده بموجب دعای او ابوحنیفه بوجود آمده انتهى و ازینجاست آنچه در قصید امانی است

صَاحِبُ مَجْمَعِ الْبَخَّارِ فَهُوَ خَطَّاءٌ وَقَعَ فِي النَّقْلِ قَامِنُهُ أَوْ مِنْ أَصْلِهِ أَيْ الْمَنْقُولِ عَنْهُ فَافْهَمْ
 وَانْجِبْ وَرَسُولٌ نَامُهُ رَسُولٌ صَلَعٌ مَطْبُوعَةٌ عَلَوِيٌّ از فتاوی سراجیه آورده که قَدْ أَذْرَكَ الْخِزْرَ
 عَمْدٍ عَلِيٌّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ حَمَلَهُ أَبُوهُ إِلَيْهِ وَهُوَ صَغِيرٌ أَخٌ نِيزِ بَجْنَهَ زَيْنِ قَبِيلٍ وَنِيزِ بَجْنَهَ بِنْتِ
 انچه حافظ محمد حسن مرحوم معروف بخافظ درازپشاورى که در حدود ۲۶۳ هجری وفات یافته در
 نسخ الباری ترجمه فارسی صحیح البخاری پاره اول آورده که اسمعیل سپهر خاگفت که جد من امام ابوحنیفه
 در سال هشتاد متولد شد و او را پدر او ثابت بخدست علی شاه ولایت برده بود و در آن حال او خرد
 سال بود پس حضرت علی از آن لاق علیات قبل ولاده الامام با ربیعین سنه کما صرح
 به العسقلانی فی التقریب پس درین باب بزرگان کسانیکه توجیح را پوشانیده و برای فریب
 عوام میگویند که امامت حق ایم حقا که ایشان را درین ماده تغییر حق باید دانست چرا که حقیقت
 مدار حق بر دیگران است که انتصار حق از ناصیه مرضیه ایشان صاف هویدا است
 بزرگان است اندر ز یرویم | فاش اگر گویم جهان بر عزمم | و آنچه بعضی قول بلاسند
 آورده که نعمان بن ثابت بن زوطی بن ماه است پس این روایت بلا اصل است چرا که
 زوطی آزاد کرده شده نبی تیم است و حالانکه از اسمعیل بن حماد بن امام رضی الله عنهم بسند
 متصل موکد بقسم معتبرات کثیره در کتب خودی آرند که نحن من ابناء الفارسی و احرار والله
 ما وقع علينا رقی فقط چنانچه ترجمه گذشت پس این روایت متصل و موکد بقسم و بلفظ قط
 است و نیز شک نیست درینکه صاحب خانه بانچه در خانه میباشد عالم تر میباشد از اغیار باین
 این قول متصل السند که خود صاحب خانه موکد بدو تا کید یکی قسم دوم کلمه قط روایت کرده قول
 دیگران که آن هم شاذ است و بلا سند لغوی اصل است فانظر وانصف و اگر بالفرض
 تسلیم کرده شود که این قول را نیز اصلی باشد پس میگویم که با هم تطبیق این هر دو قول نیکه قول
 اسمعیل بن حماد که من اسمعیل بن حماد بن نعمان بن ثابت بن نعمان بن مرزبان از ابناء فارسی
 از احراریم و الله که گاهی بر مارق نیامد باعتبار جمع است و قول دوم یعنی نعمان بن ثابت
 این زوطی بن ماه باعتبار جداست مگر کلمه بن زوطی صفت همان نعمان باید دانست
 نه صفت ثابت چنانچه همین مطابقت را علامه عسقلانی در مدار حق بدین عبارت آورده

خطای قول بعضی که نعمان بن ثابت بن زوطی است پس قول سکر بن قائل اعتبار است

و بعد از آنکه اسمعیل بن حماد است

وَقَوْلٍ مَنْ قَالَ بِالرِّقِّ بِاعْتِبَارِ جَدِّهِ الْفَاسِدِ وَهُوَ نَرُوطِيُّ بْنُ مَاءَةَ وَكَانَ مِنْ كَابِلٍ
 قَالَ النَّوَوِيُّ فِي التَّهْدِيبِ وَكَانَ نَرُوطِيُّ مَمْلُوكًا لِبَنِي تَيْوَالِهَةِ بْنِ ثَعْلَبَةَ وَأَعْتَقَهُ فَأَمَّا
 نَرُوطِيُّ فَإِنَّهُ مِنْ أَهْلِ كَابِلٍ أَنْتَهَى فَحَصَلَ مِمَّا ذَكَرْنَا أَنَّ أَبَا حَنِيفَةَ بِاعْتِبَارِ جَدِّهِ الصَّخْرِ
 مِنْ أَهْلِ بَابِلٍ وَبِاعْتِبَارِ جَدِّهِ الْفَاسِدِ مِنْ أَهْلِ كَابِلٍ وَالرَّقِيقَةُ مِنْ جَانِبِ الْأَقْرَبِ
 لَيْسَ بِعَيْبٍ كَمَا مِ اسْمَعِيلَ عَلَى نَبِيِّنَا وَعَلَيْهِ السَّلَامُ أَنْتَهَى فَخْتَصَرَ وَالتَّفْصِيلُ هُنَاكَ
 وَنَسَبِ نَامِهِ إِمَامِ اعْتِمَادِ تَانُوشِروانِ عَادِلٍ وَرَجَدَتْ مِثْلَ حَدائقِ وَخَزَنَةِ الْأَصْفِيَا
 وَغَيْرِهَا أوردده مگر بالاستقصاء مولانا و محمد و منادر مدارا بحق از نسب نامہ رسول مقبول صلی
 علیہ وآلہ وسلم مطبوعہ مطبع مصطفائی در آورده بدین تفصیل کہ النعمان بن ثابت بن النعمان
 ابن مرزبان بن ثابت بن قیس بن یزدگرد بن شهریار بن پرویز بن نوشیروان بن قباد
 ابن فیروز بن یزدجرد بن بہرام گور بن شاپور بن ہرمز بن نژیسی بن بہرام بن اردشیر بن بابک
 ابن تھرس بن ساسان بن بہرمن بن اسفندیار بن گشتاسپ بن لہر اسپ بن بہمن بن
 کیقباد بن داراب بن طہماسپ بن نمرود و محمد و مدعی الوہیت و در نسب نامہ قلمی آورده
 نمرود بن کنعان بن آدم بن سام بن نوح علیہ السلام و لہذا ملا علی قاری در رسالہ جواب
 امام بحرین بدین نسب نامہ اشارہ ارشاد کرده گفتہ است کافی است از نشانان بنان اہل سیمین

در نسبت نامہ امام

کہ شاگرد امام ما امام اعظم است در علم و عمل و در اعراض کردن از دنیا و اقبال و توجہ نمودن بر عقبی
 در حضور با مولی تعالی با وجودیکہ سلاطین ہر زمان و مکان بر مذہب امام اعظم ثابت میباشد
 مثل سلاطین ماوراء النہر و سلاطین ہند و سند و شاید کہ حکمت درین آن باشد کہ ہمین امام اعظم ابو حنیفہ
 از اولاد کسری است کہ لقب نوشیروان است انتہی بقولان جمہور ثقات اکثر معتبرات نسب امام از کسری بری از قریت

سلسلہ چہارم و ہم در تذکرہ وفات امام و تسلسل خلافت بدان مناسبت

می رود پیک اجل در گوی یار	ای قلم بر خیز آمد وقت کار	گریہ رہبر نالہ مادی غم رفیق
از عصای ہ پیش چو بدار	ہمراکش فوج حشر بتوق بوق	لشکر در دوالم ہم منے شمار
ظرقوا گویان نقیبان فغان	آب پاش برہ چشم اشکبار	مروہ جنبان بود باد نفس
دو ددل بالای سر شد چتر وار	زین تجمل الغرض شاہ قضا	گشت داخل در رضای کوی یار

سلسلہ چہارم در وفات امام و تسلسل خلافت اہل اسلام

ووم بیان وفات یا غزل وی سووم مقدار خلافتش و بعضی از نوادرات و فائز فقی الا با الله

آغاز خلافت از آن حضرت صلی الله علیه و سلم

باید دانست که ولادت بابرکت حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و سلم در مکه معظمه بروز دوشنبه دوازدهم ربیع الاول بوقت طلوع صبح صادق ۸۸۲ ثلث و شانین و شان مائده از تاریخ ذوالقرنین بحکم سال از ملک نو شیروان عادل و بعد از گذشتن ششصد سال از زمان عیسی علی نبینا و علیه السلام و قبل از تفرق تاریخ هجری به پنجاه و دو سال یا سه سال در سال فوج کشی ابر سه که آن را عام فیل گویند بوقوع در آمده چنانچه در نسب نامه و مدارج و تاریخ حبیب الله و غیره آورده و در حیات اجداد آن ج ۲ ص ۲ آورده که در ۸۸۲ از تاریخ ذوالقرنین آنحضرت صلی الله علیه و سلم در شکم مادر بود که تاریخ اول از محرم ابر سه لشکر کشی بکعبه الله کرده بود انتمی و گویند که در آن وقت از سلطنت کسری چهل و دو سال و از زمانه حضرت عیسی ششصد سال و از اسکندر رومی هشتصد سال (با سقا کسرت ۸۲) و از حضرت داو و یک هزار و هشتصد سال و از حضرت موسی دو هزار و هشتصد سال و از حضرت ابراهیم سه هزار و هشتصد سال و از حضرت نوح چهار هزار و یکصد و نه سال و از حضرت آدم علی نبینا و علیهم الصلوات و التسلیمات و الهم الطیبات از ابتدای نزول بزین شش هزار و یکصد و شصت و سه سال و بروایتی شش هزار و هشتصد و پنجاه سال منقضی گشته بود که از تولد پاک صاحب لولاک املاک و افلاک و از سمک تا سماک پرنور و رونق گشت غزل

آغاز خلافت از آنحضرت مسلم و در بیان مجاز

در تولد آنحضرت مسلم و بیان چند نکته تاریخ

غزل در وصف حضرت

در وصف مومنان

ترا سلطانی گویند دادند	ز رویت ماه تابان آفریدند	ز قوت سروستان آفریدند
جهانی را سلیمان آفریدند	برای سجده کردن پیش توست	پس آنکه تخت سلطان آفریدند
لب و دندان او را چون بدیدند	بگیتی کفر و ایمان آفریدند	خط و خال ترا چون جلوه داده
بهار و باغ رضوان آفریدند	چو رخسار و عذارش گشت پیدا	درو یا قوت و مرجان آفریدند

التَّصْلِيَةُ وَالسَّلَامُ عَلَى النَّبِيِّ الْكَرِيمِ

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى رُوحِ نَبِيِّ مُطَهَّرٍ
 عَلَيَّ وَعَلَىٰ آبَائِي وَأُمَّاتِي
 وَعَلَىٰ مَنْ آمَنَ بِرَبِّهِمْ
 وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ
 وَآتَوْا الزَّكَاةَ
 وَاتَّقَوْا رَبَّهُمْ
 إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

شَفِيعِ الْوَسْطَى فِي يَوْمِ بَعْثِ مُحَمَّدٍ
فَمَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ مِنْ حُلْبِ اَدَمِ
فَلَوْ بَقِيَ نُورٌ مِمَّا لَجِدُ مِنْ نُورِهَا
عَلَيْكَ صَلَوةُ اللهِ يَا سَيِّدَ الْوَسْطَى
اِلَى يَوْمِ الْجَزَائِمِ نَحْوِ الْوَقْتِ الْكَبْرِ
السَّلَامِ مِ تَانَه تَرَكَلِكِ صَحَابِ بَعْثِ
السَّلَامِ مِ اَنكَ نَكِ ظَلَمْتِ كَفَرُونَ نَفَاقِ
تِيَزَمِيَانِ بِيَزْ نُورِ تُو دَرِ شَبِ مِ شَهْوِ
السَّلَامِ مِ اَنكَ اَبُو شِفَاعَتِ رُو زِ شَمْرِ
دَرِ سَرْمِ سُو دَاوُدِ جَانِمِ تَمَامِ تُو بُو دِ

غزل ثانی

چو عکسی از رخت بر روضه افتاد
هزاران مرغ خوشخوان آفریدند
هر روز ازل در د تو دادند
بظلمت آب حیوان آفریدند
چو بکشودند از جم کیسوت را
گل و گلزار و ریگان آفریدند
نقاب زلف بر رویت کشیدند
ملائک چرخ و کیوان آفریدند
چو نمود او رخ انوار گستر
هزاران سروستان آفریدند
چو بر خود حسن خود را جلوه دادند
دران چاه ز نخندان آفریدند

بَشِيرِنْدَا يَرْسِيْدَا لِقَوْمِ جَمَلَةٍ
بِحُلُقِ عَظِيْمٍ تُؤَدِّيْتُ مَقْتَمَهَا
سَقَى مَعْشَرَ الْاَبْرَارِ مِنْ حَوْضِ كَوْثَرٍ
عَلَيْكَ سَلَامُ اللهِ يَا خَيْرَ مَنْظَرٍ

ایضا در فارسی

السَّلَامِ مِ اَنكَ تَا زِ جَبَهَةِ اَدَمِ نَفَاقِ
تَسِيْقَلِ نَجِ تُو اَزِ اَمِيْنَه كَيْتِي زِدُو دِ
السَّلَامِ مِ اَنكَ بَهْرِ فَرَشِ اَمِيْتِ يَادِ اَمْرِ
جَرَكَلِ لِيَطْفِ تُو بَرِ خَلْقِ نَتُو اَنكَ كَشُو دِ
مَدَمْتِ مِ غَيْرِ سَتْمِ مِ مِ مِ فِجْرِ كَرَمِ
ز لعلت مایه جان آفریدند
میان روضه رضوان آفریدند
میان باغ امکان پیش از امکان
وصالت به دردمان آفریدند
گهی رفع حجب در رو چو خیمت
جهانی جان پریشان آفریدند
ز روی موسی تور مزی نمودند
شب هجران و هجران آفریدند
جهانی با بر و انگیز کردند
مه و خورشید رخشان آفریدند
برای آن گل بی برگ صد برگ
ازان یک جلوه انسان آفریدند
ز رویش پردهی در عالم افتاد

رَسُوْلٍ كَرِيْمٍ خَيْرِ ذَاتٍ جَوْهَرِ
اِنَّ الْعَابِدَ الْاَلَا نُورِ وَجْهِ مُحَمَّدِ
شَرَابًا طَهُوْرًا خَالِيًا عَنِ مَكْدَلِ
وَ عَلَى الْاَلِكِ السَّلَامِ وَ اَصْحَابِكِ السَّلَامِ

السَّلَامِ مِ قَمِيْمِي تَرَكُو دَرِ يَامِي جُو دِ
نُو رِ بَا كَتِ كَسْنِ نُو اَزِ قَدِ سِيَانِ وَ رِ اَجْوِ دِ
السَّلَامِ مِ اَنكَ تَا يَدِ رَمِيه كُو نِ مَكَانِ
اطْلَسِي رَا كَمِ نَشَبِ مَدَا رَا زِ رُو زِ نُو دِ
السَّلَامِ مِ اَنكَ تَا بُو دِ مِ دَرِ مِيْتِ سَرِ
بُو كِه اَي دِي كِ عَلِي كُو دِ جَوَابِ صَبِ سَلَامِ
زِ چِشْمَتِ عِيْنِ اَعْيَانِ اَفْرِيْدِ
گل رخسار تو چون روی نبود
ترا سرو خرامان آفریدند
میان خط لبست را چون بیدند
میان خلق حیران آفریدند
خطت چون سر بر آورد از جزا
بعالم کفر و ایمان آفریدند
برای اعتکاف آستانش
چو او را مرد میدان آفریدند
یکی در باغ امکان سیر کردند
دو عالم را گلستان آفریدند
هزاران یوسف مصری مقید
شمیل و ماه تابان آفریدند

فانسانا

فانسانا

فانسانا

برای خوان فتنسلی بگیرانش	جهان خلق همان آفریدند	نظر بر قامت زماش کردند
بزاران سروستان آفریدند	چو پنهان بود بچندی زبوش	سیح و ابن عمر ان آفریدند
چو بحر جمتش را ترف دیدند	بسی کفران و عصیان آفریدند	یکی را کافر بدکیش کردند

یکی دیگر مسلمان آفریدند بدانکه هر چند حق تعالی آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم را

بسیاری از اسما ملقب فرموده مگر اشتهر و معروف تر از جمله دو اسم اند یکی احمد دوم محمد

علیه الصلوة والسلام اما نام اول پس بطریق تعمیریین شعرست **ع** یکی را گر کنی اندر یکی جای

شود نقد تو نام آن دل آرای **ا** توضیحش اینکه عدد کلمه (یکی) چهلست پس از کلمه یکی باعتبار عدد

حرف (م) خواسته و باعتبار ترف از ثانی (یکی) لفظ اخذ اراده کرده چون حرف میم در

اخذ در آید چنانچه **ع** چو خوانی مطلع سنبع المثنائی **ع** بدلی نام او بحرف ثانی

تشیح هر گاه که احمد را (که ویرا سبع المثنائی نیز نامست) از آغاز بغیر از حرف ثانی که آن

لامست بخوانی اسم احمد از آن پیدا گردد و اما نام ثانی درین شعر مندرجست بطریق تعمیری **ع**

خم چون گون گشت و قطره بخت **ا** هوش زنده بوش محبت گر بخت **ا** توضیح ..... از قطره

باعتبار تشبیه نقطه مرادست چون لفظ خم بلا نقطه مقلوب گشت (مح) شد و لفظ مح چون

بالبظ (مد) که از مد بوش باقیمانده ضم شد نام پاک محمد از آن برآمد و نیز درین شعر عربی **ع**

اخذ الیمین من غیره و لا تنقطع علی الام **ع** فادبر جهة فصا را شمالین کان به فخری

یعنی دو سیم مکتوبی را از یک لفظ سیم تلفظی بگیر و برین امر (یعنی لفظ اخذ که در شعر مذکورست)

نقطه مد (بدین شکل حد) پس همان صیغه امر غیر منقوطه را که **ح** باشد میان دو سیم که

محفوظ داشته شده اند درج نام و بترتیب ذکر کن چنانچه م ح م د پس بعد این همه

اعمال آن معمول اسم برای کسی خواهد بود که بخت او فخر و بزرگی منست و آن اسم مطهر

محمد باشد اذ اعرفت ما ذکرک پس طریق استخراج این برد و اسم متبرک از نام هر شی در هر

لغت و زبان که باشد بدان مگر مد بر تو باد که در وقت یادآوری این ترا کیب که بعضی خاص

از زبان **ع** نامند نام است قدر **ع** نامند از نام **ع** ای تو بود صد مرت **ع** ای تو بود صد مرت **ع** ای تو بود صد مرت **ع** ای تو بود صد مرت

دو نام با هم

بصلا و سما

سما و سما

از من است درین کتاب بعضی از قدما در حیاتم بحیات خاتمہ و بعد مردنم بفاتحہ و سه بار سوره
اخلاص یادم نمائی **۵** انا نذکرک خاک را بنظر کمیایکنند **۱** آیا بود که گوشه چشمی باکنند

بهر حال طریق استخراج نام پاک دوم اینکہ قاعدہ استخراج نام پاک محمد از هر
اسمیکہ استخراج عدد نام پاک محمد یعنی (۹۲) از ان اراده شود باید کہ عدد

آن کلمہ بطریق اجب در یافته در بست و چهار آنرا ضرب دہد بعد از ان بحال
ضرب ہفتہ عدد دیگر مزید نموده پس آنجملہ را بر شش تقسیم نماید از کسرات ہر چه باقی ماند

پس از ان باقیماندہ یکی را بر انداختہ مابقی ہر چه ماند آن را در بست دہ ضرب دہد حاصل
ضرب درین نوبت با عدد نام پاک محمد صلعم مساوی باشد یعنی از حاصل ضرب برابر

عدد (۹۲) بدست آید اگر در حساب بعد از تقسیم چیزی نماند یا اگر ماند ہم یکی ماند پس بدینکہ
آن غلطی از تو در حساب رفتہ باز حساب را از سر گیر و اگر خود نمیدانی دیگری را با خود در حساب

شریک گردان اتحاصل اگر غلطی درین قواعد و ضوابط از تو رود در ان تقصیر مانیست و ما
برای کمال توضیح پیش تو این نام پاک را بطریق مذکور از نام پاک اللہ بیرون می آریم خیال

باید کرد بدینکہ عدد نام محمد (۹۲) است و عدد لفظ اللہ (۶۶) است چون عدد (۶۶) را در
(۲۳) ضرب داریم حاصل ضرب (۱۵۸۳) برآمد بدین طریق $92 \times 23 = 2116$ چون

عدد (۱۵) بر ان افزودیم (۱۶۰۱) شد بدین طریق $2116 + 15 = 2131$ چون بر (۶) تقسیم
نمودیم بدین طریق $2131 \div 6 = 355$ از کسرات 1 باقی نماند مگر (۵)

کہ قابل قسمت بر (۶) نیست پس بموجب قاعدہ مذکورہ چون از باقیماند
(۱) را انداختیم باقی نماند $355 - 1 = 354$ مگر (۳) چون این را در (۲۳) ضرب داریم

حاصل ضرب همان (۹۲) برآمد کہ عدد نام پاک محمد است $354 \times 23 = 8142$ و اینست مطلوب
قدا دیو کہ نام یکی از معبودان نبودست نیز (۶۶) است ایضا بطریق مختصر از لفظ

شیطان کہ عددش $92 \times 23 = 2116$ $2116 + 15 = 2131$ $2131 \div 6 = 355$ $355 - 1 = 354$ $354 \times 23 = 8142$

بدین طریق $8142 \div 6 = 1357$ تا بدانکہ غلطت یک و بدینہ
مخلوق از مفیل ذات پاک محمدی صلعم است $1357 \times 6 = 8142$

قاعدہ استخراج نام محمد از نام ہر چیز در زبان کر باشد

استخراج عدد نام محمد از لفظ اللہ تا بعد از ان لفظ را در

ایضا از لفظ شیطان

س این دلیل حلاوت با اسم پاک رسول | کہ لب بلفظ محمد و بار می چسپد | ایضا

ولعمہما قبل فی هذا المعنی قطعہ | محمد را چو در ہر لفظ خواہی | کنی شش چند و آنکہ یک غزلی
بہ ذہدہ ضرب کن برست تقسیم | عشرت در تسعہ زن پس فرائی | ایضا قاعدہ و پیکر از

ہر نامیکہ استخراج عدد نام محمد از ان مذ نظر باشد عدد ابجدی آن را جمع نموده از (۱۳۳) آنرا مضروب ساخته بر حاصل (۹) زائد نموده بر (۷) تقسیم کرده ہر چہ کسر ماند آنرا (۳۶) ضرب نموده حاصل ضرب با عدد نام پاک برابر باشد بدین طریق اللہ - (۶۶)

۱۳۳
۲۶۳
۶۶
۹۲۳
۹
۹۳۳
۲۳
۲۱
۲۳
۲
۲
۲
۹۲

۵ اتواصل و جو آمدی از نخست | اگر ہر چہ موجود شد فرع تست

اما طریق استخراج اسم پاک اول اینکہ قاعدہ استخراج نام پاک احمد بدانکہ عدد نام مبارک ہذا (۵۳) ست پس ہر آن اسم کہ استخراج این نام از ان مطلوب باشد عدد ابجدی آنرا جمع نموده از (۱۲) آنرا ضرب کرده بر حاصل ضرب (۸) را زائد نموده بر (۳) قسمت نماید و ہر چہ کہ از روی کسر باقی ماند آنرا بجائی قائم نموده و بطور چپ در مرتبہ دوم از ان عدد دیگر کہ مضاعف کسر باشد نیز ثبت نماید بعد از ان یک یک عدد دیگر را بر عدد کسر و نیز بر عدد مضاعف ہر دو زائد نموده جمع سازد عدد نام نامی احمد از ان حاصل آید بدین طریق اللہ - (۶۶)

ایضا قاعدہ ثانی بطریق و طرز آخر از ہر اسمیکہ ارادہ استخراج عدد نام احمد میدارد عدد ابجدی ویرا گرفته در (۳۷۷) ضرب دادہ بر حاصل ضرب (۱۰۶) زائد نموده بر (۱۵۹) قسمت نماید ہر چہ از کسر باقی ماند آنرا باز بر (۲) قسمت نموده خارج قسمت را جواب تصور نماید بدین طریق استخراج نام احمد از محمد جمع کل و تقسیم ۱۲

۱۳۳
۲۶۳
۶۶
۹۲۳
۹
۹۳۳
۲۳
۲۱
۲۳
۲
۲
۲
۹۲

۱۳۳
۲۶۳
۶۶
۹۲۳
۹
۹۳۳
۲۳
۲۱
۲۳
۲
۲
۲
۹۲

۵ یعنی بعد تقسیم چون در ماند آنرا در (۹) ضرب (۹۰) پس بجای سفرا (۲) زائد کن تا جملہ ۹۲ مگر در ۱۲

قاعدہ استخراج نام پاک احمد از ہر شی

ایضا ثانی

<p>بآرایش نام او نقش بست</p>	<p>محمد کا زل تا ابد بر سرچہ بست</p>	<p>وازیں نیکو گفته انجی گفته</p>
<p>یا حَبِيبَ الْاِلهِ خُدَيْدِي</p>	<p>مخدوم من جناب صلعم</p>	<p>فِي الْاَلْتِجَاءِ</p>
<p>يَا شَفِيعَ الْوَرَى إِلَى الصَّمَدِ</p>	<p>کن شرحیما لزلتی و اشفع</p>	<p>مَا لِعَجْرِي سِوَاكَ مُسْتَدِي</p>
<p>كُلُّ صَغْبٍ كَرْبَةٌ وَبَلَا</p>	<p>فَرَحَمَوْلَنَا إِلَى الْاَبَدِ</p>	<p>اَنْتَ اَرْسَلْتَ رَحْمَةً بَحْتًا</p>
<p>لِعَلِيلِ الدَّلِيلِ مُعْتَمِدِ</p>	<p>غَيْرِ عَرَفَاكَ لَيْسَ فِي الدَّلَائِنِ</p>	<p>زَالَ عَنَّا بِجُودِكَ اللَّبَدِ</p>
<p>صَلَوَاتِي عَلَيْكَ فِي الْمَلُوبِنِ</p>	<p>لَيْسَ يَا سَيِّدِي إِلَى الْاَلْحَدِ</p>	<p>اِعْتَصَمْتُ بِسِوَى جَنَابِكَ لِي</p>
<p>وَعَلَى الْاِيكَةِ إِلَى الْاَبَدِ</p>	<p>وَعَلَى اَهْلِ بَيْتِكَ طَرَا</p>	<p>كَانَ مُتَجَاوِزًا عَنِ الْعَدَمِ</p>
<p>وَعَلَى التَّابِعِينَ هُوَ كَانُوا</p>	<p>هُوَ حُجُومُ الْهَدَى إِلَى الرَّشَدِ</p>	<p>وَعَلَى الْقَحْبِ كُلِّهِمْ اَجْمَعِ</p>
<p>مِنْ حَسَارٍ تَكُونُ اَوْ عَبْدِ</p>	<p>وَعَلَى مَنْ طَرِيقَهُمْ تَبَعُوا</p>	<p>بِحَيَامِ السَّكَادِ كَالْوَشَدِ</p>
<p>عَلَيْكَ الصَّلَاةُ اِي نَجِي السَّلَامِ</p>	<p>شَمْرٌ وَاذْيَلِكُوا إِلَى الْمَدَدِ</p>	<p>اِسْتَعِينُوا لِغَايِرِ مُضْطَرِّ</p>
<p>وَلِذَا حَبِيبٍ مِثْلُهُ لَا يُولَدُ</p>	<p>بِهِ وَصَفْتُ كُنْدًا حَقِي نَاتَمَا</p>	<p>كَوَالا تَرِي زَانِجِي مِنْ كَوَيْتِ</p>
<p>وَالْتَوْرَمِنْ وَجَنَاتِهِ يُوَقَّدُ</p>	<p>وَلِذَا حَبِيبٍ مُكْتَلًا وَمُطَبَّأً</p>	<p>وَلِذَا حَبِيبٍ وَخَدَاهُ يَتَوَرَّدُ</p>
<p>هَذَا الَّذِي لَوْلَاهُ مَا طَهَّرَ اَنْبِيَاءُ</p>	<p>كَلَاوَلَا ذِكْرُ الْحَمِي وَالْمَعْرَدُ</p>	<p>وَلِذَا الَّذِي لَوْلَاهُ مَا ذَكَرَ النُّقَا</p>
<p>هَذَا خَتَامُ الْاَنْبِيَاءِ وَسَيِّدُ</p>	<p>هَذَا اِمَامُ الْمُرْسَلِينَ حَقِيقَةً</p>	<p>كَلَاوَمَا كَانَ الْمُحَصَّبُ يُقْضَدُ</p>
<p>هَذَا الَّذِي جَاءَتْ اِلَيْهِ غُرَالُ</p>	<p>وَنَفَائِسُ فَنَظِيرُهُ لَا يُوْجَدُ</p>	<p>هَذَا الَّذِي خُلِعَتْ عَلَيْهِ الْمَلَائِكُ</p>
<p>هَذَا مَدِجُ الْكُنُوزِ هَذَا اَفْجَدُ</p>	<p>جَبْرِيلُ نَادَى فِي مَنْصَتِهِ حَسْبُ</p>	<p>وَالْحِجْدُ حَقًّا قَالَتْ اَنْتَ مُحَمَّدُ</p>
<p>سَيَرُوا بِتَجْدٍ وَاَسْمُهُوَ اَلْحَمْدُ</p>	<p>هَذَا هُوَ حَسْبُ الْجَبَلِ الْمَفْرَدُ</p>	<p>يَا عَاشِقِينَ تَوَلَّهُوا فِي حَبِيهِ</p>
<p>وَيَقُولُ يَا مَشَائِقُ هَذَا اَحْمَدُ</p>	<p>فَيَقُولُ يَا عَشَّاقُ هَذَا الْمُسْطَفَا</p>	<p>يَحْدُو وَيُعَلِّقُ بِالْاَحْوَانِ يَنْشُدُ</p>
<p>اِنْ كَانَ يُوسُفُ قَدْ اَفَاقَ جَمَالُهُ</p>	<p>وَاللَّهِ ذَا الْمَوْكُودِ مِنْهُ اَرْشُدُ</p>	<p>اِنْ كَانَ اِبْرَاهِيمُ اَعْطَى رَشْدَهُ</p>
<p>فَحَمْدُ مِنْهُ اَجَلٌ وَاَعْبُدُ</p>	<p>لَوْ كَانَ قَدْ اَعْطَى الْمَسِيحُ حَيَاةً</p>	<p>بِاللَّهِ ذَا الْمَحْبُوبِ مِنْهُ اَنْزِيدُ</p>
<p>الرُّبَايَاتِ فِي اَوْلَادِهِ اَدَمُ مِثْلُهُ</p>	<p>اِنَّ الْمَتَمِّمَ بِالْفِرَاقِ يُهْدُوا</p>	<p>يَا نَازِلِينَ الْمَجْنِي فِي شَرِّ عَكْرِ</p>
<p>الَّذِي الصَّلَاةُ مَعَ السَّلَامِ وَزَيْدُ</p>	<p>صَلُّوا عَلَيْهِ بَلُورُهُ عَشِيَّةُ</p>	<p>فِي مَاضِي هَذَا عَدُوُّ مُسَدِّ</p>

مناجات بطریق التجانی جناب الشریفین

تسلیم بران فی مکتبہ سلیمانیہ
 دربارہ دار و خوشبو
 در مکتبہ سلیمانیہ
 در مکتبہ سلیمانیہ

در مناقبات آنحضرت
در حجاج آنحضرت صلعم و فرضیت نماز

قَالَتْ مَلَائِكَةُ السَّمَاءِ بِأَسْرِهِمْ
وَلِدَ الْحَبِيبِ وَمِثْلَهُ لَا يُؤَلَّدُ

الحاصل آدم بزرگ اصلی بیان فی الجملہ آنحضرت صلعم بچہ چہل سالگی در مکہ بہ پیغمبری مبعوث گردید و تا سیزده سال ہم در انجا بصلح و تکمیل دین حق و بدعوت و ہدایت خلق مشغول ماند و ہم در مکہ معظمہ شب بست و ہفتم از رجب بدواز دہم سال از نبوت از خانہ حضرت ام ہانی بنت ابی طالب خواہر حضرت علی رضی اللہ عنہا در وقت شب مشرف بہ حجاج گشت چنانچہ آیت سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ الْآيَةِ ہدیرین بارہ وارد دست و لہذا انکار از آن تا بسجد اقصی یعنی بیت المقدس کفرست و از اقصی تا بعرض گناہ کبیرہ است کہ ثبوتش با حدیث آحادست کہ بمرتبہ حسن رسیدہ اند و بعد از عرش مختلف نیہ است میان محول

علما می است مرقومہ رضی اللہ عنہم از روی کیفیت **۱۰** بدست کس نباید چنین زلفت

رسیدہ پایہ حسنت بمعراج اگر پایہ عشقت دل نمی بود از اقلیم بدن میگردم اخراج

و ہم در شب معراج از طرف حق عزوجل بہ پنجاہ نماز در شبانہ روز ما سو گشت و بعد از آن بحال خیر خواہی حضرت موسی علی نبینا و علیہ السلام و شفاعت رسول مقبول صلعم از پنجاہ تا بہ پنج نماز نوبت رسید تفصیلش در بخاری وغیرہ موجودست و چنانچہ شیخ سعدی نیز بدین شاہ فرمودہ

ایکہ پنجاہ رفت در خوابی | مگر این پنج روز در یابی | یعنی اسی آنکہ پنجاہ نماز در خواب

نیستی از تو معاف گردید در ادای پنجگانہ روزانہ ترا چہ عذرست الغرض **۱۱**

آن فضائل کہ انبیارا بود | وان شامل کہ اصفیاء بود | اگر شود جملہ مجتمع با ہم

جملہ باشد ز فضل احمد کم | بعدہ بصلحت وقت و امر حق عزوجل بطرف مدینہ منورہ

ہجرت فرمودہ تادہ سال در انجا اقامت نمودہ و قصہ ہجرت را در تفاسیر تحت آیت

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ مَذْكُورٌ فِي الْقُرْآنِ

در السبعیات فی مواعظ البریات آورده کہ در مکہ مکانی بود معروف بدار الندوہ کہ برای

مشورہ امور صناید عرب در انجا جمع شدند پس برای مکر و اذیت آنحضرت صلعم

مضمون شعر سعدی

قصہ ہجرت آنحضرت صلعم

در بیان آنکہ در آن وقت در آن مکانی بود مشورہ امور صناید عرب در انجا جمع شدند پس برای مکر و اذیت آنحضرت صلعم

چنگس از مشرکین که آن عتبه - و شیبیه - و ابو جهل - و ابو بختری - و العاص بن وائل بودند در دارالندوه درآمدند و در میان ایشان ابلیس بصورت شیخه عصا دست میداشت در آمد چون ابو جهل ویرا منع نمود گفت که من شیخی ام از نجد رأیت الذُّهُوسَ وَجِئْتُ بِالْأُمُورِ وَدِرْهَمٌ تَدْبِيرِ عِلْمٍ وَاحِكْمِ ام پس در آید مرا با خود تا که رای قبیح را از صحیح بالتصریح جدا نمایم پس در مشوره اول عتبه لعنة الله علیه وعلیهم کثود وگفت موت حق است صبر کنید تا مرگ محمد صلعم مارا از وی بجا دهد شیخ نجدی لعنة الله گفت تو کجا و تدبیر کار کجانی زید ترا مگر رعی مواشی و حمیرا اگر انتظار تا مرگ وی صلعم است پس در اندکی دین وی ترقی نموده از شرق تا غرب همه را فرا گرفته لشکری بجد و عسکری بی عدبم رسانیده یکی را از شما زنده نگذارند جمله گفتند صدق الشیخ نجدی است پس شیبیه ملعون گفت که ویرا صلعم در خانه مجوس نموده در وازه اش را مسدود ساخته تا که از جوع و عطش در آنجا هلاک گردد ابلیس پرتلبیس از آن نیز سر باز زد وگفت که مردم هواخواه او جمع شده او را از آنجا بیرون کنند و عداوت عظیمه در میان شما و اقارب وی صلعم پیدا گردد همه تصدیق وی نمودند پس ترعاص گفت که ما ویرا صلعم بر شتری بسته در بیشه نملکه و صحرائی ذی تملکه خواهیم انداخت تا طعمه مور و مار یا زمین نا هموار گردد ابلیس از آن نیز انکار آورد که محمد صلی الله علیه و سلم تویم القامة صبیح الوجه فصیح اللسان طلیح البیان است اغلب هر که بگری رسد تصدیق وی نموده مرجع خلافت گشته پس بر سر شما با جمع عظیم خواهد رسید فصاحوا صدق الشیخ نجدی (و بقتل وی کسی مشوره ننیداد بخوف طلب قصاص از قاتل) انگاه ابو جهل لعین گفت که رای من در حق وی (علیه الصلوة والسلام) آنست که از قبیله جوانی قوی بیرون آریم و در شب دیگور همه بر سرش ز نیم تا که بالتعین قاتل وی معلوم نگردد پس بنا چاری اقارب وی از مادیت طلبند پس ما از قبائل مال را جمع نموده از قصاص بازرسیم و نیز بدین حیل از شروی نجات یابیم ابلیس گفت اصابت و احسنت پس بدین مشوره از دارالندوه متفرق شدند فنزل جبرئیل بهذه الایة واذ ینکرک الایة وگفت که حق تعالی ترا برای اسرارهای نهانی بخرود مکه بدین سر نموده

و به تسمیه ابلیس شیخ نجدی

وکل شیخ له وقت و تدبیر	لا یخیر عن بعد العسر یسیر
------------------------	---------------------------

وَاللَّهِمَّ فِي أَحْوَالِنَا نَظْرًا وَفَوْقَ تَدْبِيرِنَا اللَّهُ تَقْدِيرًا

وتمہ قصہ مشہورست و در کتب سیر مسطور الغرض آنحضرت صلعم بعمر شصت و سه سالگی پیام اجل را بیک فرمودہ بقرب جوار هو الوفیق الاعلیٰ عازم گردید چنانچہ در مشکوٰۃ است عن ابن عباس قال بعث رسول الله صلعم لا ربیعین سنۃ فمکث بمکہ ثلاث عشرة سنۃ یوحی الیہ ثم اصر بالبحرۃ فهاجر عشر سنین و مات وهو ابن ثلاث و ستین سنۃ متفق علیہ مگر آنچه از حضرت انس آمده کہ آنحضرت صلعم بعد

نبوت ده سال در مکہ و ده سال در مدینہ مانده و بعمر شصت سالگی وفات یافته حیث قال فاقام بمکہ عشر سنین و بالمدينة عشر سنین و توفاه الله علی راس سنین سنۃ متفق علیہ از جهت آنست کہ تنها عقود الممونا ساخته و کسر بار و گذاشته

یعنی عشرت را شمار گرفته و ناقص را از عشرہ ترک نموده پس منافی روایت مشہورہ و صحیحہ نیست در همچنین مخالف نیست آنچه خود از ابن عباس آمده کہ در مکہ پانزده سال مانده و در مدینہ ده سال وفات فرمودہ در حالیکہ عمر شریفش شصت و پنج سال بود چه در پانزده سال

قیام مکہ سال هجرت و سال هجرت ہر دو شامل نموده و بطریق مجاز مستقل آنرا قرار داده و در حقیقت چنین نیست و همچنین در تعداد سالہای عمر شریف سال ولادت و سال انتقال مستقل قرار داده شصت و پنج سال از ان تعبیر فرمودہ كما ذهب الیہ المحققون المبصرین

و از نجاست آنچه ابو الفیض فیضی در کتاب بی نقط خود کہ بنام موارد الحکوم سبک در الحکوم سبکی باسم تاریخی تصنیف است مشتمل بہ پنجاہ سوار یعنی ابواب است آورده اعوام نثرہ صلعم عدد الا و و ردیہ و و رد عدد کبر و الاول هو الاصح و

و رد الكل و احد ما لا کما حکا العالو کامل عطاء الله اعطاء الله رخصا انتہی و در منہیہ گفتہ و التوفیق بین الاقوال الثلثہ ان روایۃ سنین سنۃ اقتصر فیہا علی العقود و ترک الکسر و روایۃ خمس و ستین متاقلۃ بشمول سننی المولود و الوفا

کذا فی شرح الشائل و غیرہ منہ لطیفہ در تفسیر روح البیان در سورہ منافقون تحت آیت لہ و مر خداوند را در احوال ما شفقت است و تقدیری تعالیٰ بالای تدبیر ما است ۱۲

در تفصیلات احادیث و روایات و قیام نبی صلعم

لطیفہ ذہبی عن عمر شریف از قرآن

وَلَنْ نُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجَلُهَا أَوْرَدَهُ كَبَعَضِي أَوْ مَحْقِقِي تَحْمِينِ سَالِمَايِ عُمَرِ شَرِيفِ نَبِيِّ
 صلعم را ازین آیت استنباط فرموده بدین طرز کہ از آغاز قرآن تا اینجا این سورت منافقون آخر
 است مرثعت در سورہ مای قرآنی را و ملحق است بدین سورہ تغابن تاکہ تغابن و افسوس
 خوردہ بر فقید ذات با برکات ہذا عبارتہ۔ فَالسُّورَةُ سُرَّاسُ ثَلَاثٌ وَسِتِّينَ سُورَةً وَ
 عَقِبَهَا التَّغَابُنُ لِيُظْهِرَ التَّغَابُنُ فِي فَقْدِهِ صلعم و در حجرہ متبرکہ حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ
 تعالی عنہا مدفون گشت و در حیات اکیوان در بحث کلب از کتاب سبوح المجالس و
 انس المجالس آورده کہ حضرت عائشہ در خوابی دید کہ سہ ماہ کامل در کنار من افتادند ابو بکر صدیق
 در تعبیرش فرمود اگر خواب تو بامعنی و تعبیر باشد تعبیرش اینکہ در خانہ تو دفن گردند کسیانکہ
 از برگزیدگان اہل زمین باشند و ہر گاہ کہ آنحضرت صلعم در خانہ وی مدفون گشت ابو بکر
 ویرا فرمود کہ این ست یکی از ان ماہ ہا کہ تو آنرا دیدہ بودی و این بہترین آنجملہ تھا رہت
 انتہی گویم تمردوم و سوم قبر ابو بکر و عمر ست در ان حجرہ میمونہ رضی اللہ عنہما و برای حفظ مراتب
 شکل ہر سہ روضات ملکہ این ست قبر نبی صلیم بنا بر اصح چنانچہ شیخ در جذب القلوب
 و ما ثبت بالسنة و امام محمود قبر ابو بکر رضی در خلاصۃ الوفا باخبار دار المصطفی
 آورده یعنی سر مبارک ابو بکر مقابل قبر عمر رضی منکبین آنحضرت ست صلعم
 و همچنین ست سر مبارک عمر نسبت بقبر ابو بکر و ملکیت حضرت عائشہ در حجرہ متبرکہ تا بحیات
 وی بود پس منافی خواب وی نیست آنچه در اخبار آمدہ کہ قبر حضرت عیسیٰ نیز در ان حجرہ خواهد بود

فنا

تاریخ وفات سورہ کائنات صلعم

ابيات و تاریخ وفات عمر آن شاہ قبلہ آماں گفت شاہ نجف دو شنبہ بود شد در قم سال نقل آن عالی جان زدین ریت دین دنیا شد	چون شفیع الوری بکرم خدا ابن عباس گفت شصت و سی سال لیک تاریخ آن ز ماہ سوم حیفت بی احمد ست دین خالی گفت تاریخ نقل او رضوان	شد ز دار الفنا بقصر بقا روز سیلاد و نقل آن محمود بود بی ریب شک دو از دہم سال نقلش چنین غم افزا شد کہ شدہ حیفت از مجسم ایمان
---	--	---

یعنی تولد و وفات آنحضرت صلعم ہر دو روز دوشنبہ بود ۱۳ روایت اشہر اینکہ تولد و نقل آنحضرت صلعم ہر دو تاریخ
 دوازد ہماہ ربیع الاول روز شنبہ بود مگر تولد بعد طلوع صبح صادق بود و وفات شریف بوقت چاشت ۱۲ منہ جماد

سال نقلش بگو بنا لہ و آہ	گزندینہ بشد سنبی اللہ	باز تاریخ نقل او بر خوان
مکہ شد از فسراق او بجایان	باز تاریخ نقل او در یاب	زندگی رفت بیشک اصحاب
چون شفیع الوری زد نیاشد	شده تاریخ دزد زور یا شد	توان گفت دزد ریاشد
بلکہ گویم کہ جان زد نیاشد	سال نقلش ز عقل ثابت گشت	روح اکبر ز اہل بیت گذشت
باز گو سال نقل آن شد وین بدیل در دمنند و جان خیزن ایضا شد ز وصلش حجت الی الزین		
ز انتقالش رفت مطلوب زمان	میر از دوران سفر کرد ای دریغ	از وفات او مدد رفت از جهان
گشت پیدا سال وصل آنجناب	شد صیب حق چو از عالم روان	کعبی موی است از وصل نبی
ماند آخری و فالظ زمان	ایضا سفر کرد چون زین جان فنا	بخلد برین یافت جامی مقام
صفا رفت ز آفاق از رفتش	دگر ماند ال نبی سے امام	قائدہ فریدو در تعلم خوش
اخلاقی از اخلاق حمیدہ آنحضرت صلعم در حیات انجیوان و نیز در بسیاری از کتب معتبرہ احادیث و سیر با سناد مای جبیدہ بروایت عائشہ صدیقہ در اخلاق آن سرور کائنات صلعم موجودست کہ ہر گاہ آنحضرت صلعم در خانہ بودی در خدمت اہل خود بودی و بود صلعم کہ جامہ خود شستی و نیز آن را میدوشتی۔ و میدوشتی کفشہای خود را و خدمت خود خود کردی و علف بستر خود دادی و خانہ را جاروب زدی و شتر خود را معقل ساختی یعنی زانوش می بست و با خادم خوراک خوردی و از بازار اسباب برداشته آوردی و با خادم آمد خمیر ساختی و دائم الحزن و دائم الفکر بودی و نبودی ویرا صلعم راحتی انتہی و نیز ہر مومنی را چنین میباید بود		
گرچہ از خدمت بصورت غایبم یک کلمہ نیست	خالی از شش چیز ای دلبر عمیدانی یقین	لب زیاد و دل ز اخلاص زبان از آفرین
الاشعار فی اشتیاق الرسول المقبول		
ان نلت یا ربیح الصبا یوما الی ارض الحرم	بلغ سلامی مرفوضہ فیہا النبی المحترم	طوبی لاهلی بلدہ فیہا النبی المحترم
من وجعہ شمس لضحی من خدہ بدلا	من ذاتہ نور المدی من کفہ بحر الهم	
تکرار لام را اعتبار کرده ۱۲ مراد ازین ہر دو فقرہ دال ابجد وزای ہوز ست ۱۲ است		

فائدہ در تعلیم و تعلم نیک خوانی

وَإِنَّهُ بَرُّهُنَا نَسَخَ الْإِدْيَانَ مَضَتْ فِي حَسْرَةٍ اسْمَعُ كَذَلِكَ لَوَاصِفِ الْمُصْطَفَى	إِذْ جَاءَنَا أَحْكَامُهُ كُلُّ الصُّعْفِ صَبْرًا الْعَدَمِ فِي كُلِّ حِينٍ قَدْ مَضَى فِي الْحَالِ الْيُحْصَى الْأَلَمِ
---	---

فائدہ والدین حضرت رسالت پناہ صلعم بر اسلام وفات یافتہ اند چنانچہ ابو العیض فیضی در
مثنوی رسالہ بی نقطہ خود آورده کہ شیخ جلال الدین سیوطی در تحقیق این مطلب اعلیٰ چند سائل
تصنیف فرموده و در رسالہ بی نقطہ مذکور بدین عبارت گفته **کلمہ** وَالِدَةُ وَأُمَّةٌ مَعْلَمٌ
عَصْدًا مَعَ الْإِسْلَامِ وَهُوَ الْأَصْحَحُ أَوْ رَدُّ الْعُلَمَاءِ الْأَعْلَامِ وَسَطْرُ وَالطَّرُوسِ لِخَلَاةِ
إِسْلَامِهِمَا وَأَعْلَامِ إِكْرَامِهِمَا إِتْرَاهُمَا اللَّهُ سَرْمَدًا

ور ذکر ازواج مطہرات نبی صلی اللہ علیہ وسلم

کہ در حق نہ ازواج از انها حق تعالی بومنان فرموده و آنرا واجہ اُمہات کور چنانچہ
شیخ در مدارج گفته اختلاف است در عدد ازواج مطہرات مگر آنانکہ یقینی و اتقانی اند یازده
زنان اند رضی اللہ تعالی عنہن اجمعین شش از قریش خدیجہ بنت خویلد و فاطمہ بنت
ابی بکر و حفصہ بنت عمر بن الخطاب و ام حبیب بنت ابی سفیان یعنی خواہر امیر معاویہ
و ام سلمہ بنت ابی اُمیہ و شہودہ بنت زعمہ و چہار عربیہ غیر از قریش - زینب بنت جحش
و شیمونہ بنت احکارت ہلالیہ - و زینب بنت حزمیہ ہلالیہ - و جویریہ بنت احکارت - و یکی
غیر عربیہ یعنی از بنی اسرائیل از اولاد مارون علیہ السلام - صفیہ بنت حی از بنی النضیر و
آنانکہ ازینہا در حیات آنحضرت صلعم وفات یافتہ دو کس اند خدیجہ و زینب ام المساکین
و وفات آنحضرت صلعم از نہ حرم محترم بود و اولین ہمہ خدیجہ بود و تاحیات وی آنحضرت
صلعم بیچ زنی را بروی نخواست و آخرین ہمہ در حیات ام سلمہ است و صاحب اولاد
ازین جملہ تنہا ام المومنین خدیجہ است چنانچہ بہ ترتیب ذکر ہر یکی بمقامی آید تنبیہ نبی را غالباً
قوت چند نفر مرد میباشد و ازین باعث تعداد زنان بعضی از انبیا بکثرت می بود چنانچہ حضرت
داود صلعم را فدو نہ زنان بودند و یکی دیگر خواست تا صد گشتند مگر بسبب حیلہ در ان معاب
من جانب حق عزوجل گشتہ بود و زنان حضرت سلیمان صلعم صد نفر بودند و کنیزک تا یکہزار
اما سر و حکمت در تعداد ازواج مطہرات نبینا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم با وجود زاید بودن می

در ذکر ازواج نبی صلعم کہ چند بودند

در کثرت زنان انبیا
در کثرت زنان آنحضرت صلعم

از دنیا و راغب بخدمت باخترت آن بود که وی علیه السلام تا بقیامت بر سر کافه خلایق از جن و انس و مردوزن معوث شده بود و بعد از وی علیه السلام کسی دیگر متمم و مکمل دین نمی بود و نیز ظاہر است که احکامهای بسیار از ان قبیل است که اظهار آن به پیش نامحرمان رازهای خفی شایان حال بزرگواران نمی باشد خاصه از آنحضرت صلعم که از کمال حیا چشم مبارک او بالا نیگردد و در مصورت خوف پوشیده ماندن بسیاری از احکام متصور بود پس وجه در تکثیر نسائی آنحضرت صلعم آن بود که تا احکام درونی را که مردان بلکه جمله نامحرمان را بعلم آن راه نبود بجلی باست نقل کنند و ظاہر است که اختلاف طبائع با هم بسیار میباشد پس در حسن معاشرت با هر یکی حسب اقتضای اعتدال و موافق رضای مولی تعالی احکام درونی نبوی صلعم از هر گونه بطریق کامل اظهار می یافت و در قیام بحق جمله و حسن معاشرت با همه و صبر و تحمل بر اینها و تکالیف ایشان نیز است را تعلیم تام بود فافهم و تامل و آنچه بعضی از نصاری در باب امانت خذلیم اند کثرت تزویج علیه السلام را گشت می نمایند و مجرد عیسی علیه السلام باعث مغز و سبابت می نگارند اگر چه از اول نبیای سابقین علیه السلام قول ایشان مردود است مگر تا هم در جواب ایشان یاد کاری باز خود بفضل تعالی گذارم و آن اینکه اگر تجرد باعث ترقی و موجب کمال بودی جمله لولیان یعنی مختشان و محبوبان انبیا بودند مگر با وجود تجرد تدلیل ایشان معلوم فائده مفیده در جواب لمحدان زمانه ^{محدی} ^{بجاری} ^{۱۲} در باب چهار زنان برای یک مرد معترض میشوند باید دانست که محققین درین نکته فرموده که مالش بکمال اعتدال این دین متین است و آن اینکه در عرب در زمان آنحضرت صلعم رواج کثرت از دواج چندان بود که در مردم اوساط قطع لحاظ از اشراف تعداد از زوجات ایشان تا بعشر و عشرين میرسید چنانچه از کتب تواریخ قدیمه متعلق بحالات عرب صاف هویدا است درین صورت کمال افراط است و در حضر یکی چنانچه عادت اهل کتاب و هندوست با وجود استطاعت بجملة حقوق آن و تکثیر افراد زنان چنانچه می آید و مرکب بودن ایشان مرفعل شنیع را بازنه اغیار کمال تفریط است پس حق تعالی در حق این است برای تعادل آیت مَثْنٰی وَ ثَلٰثٌ وَ رُبَّ بَآءٍ نَّازِلٍ فَرَمُوْهُ که قادرین را حسب استطاعت از یک و دو و سه تا چهار زنان جایز است چنانچه هم در قرآن است فَاِنْ خِفْتُمْ اَنْ لَا تَعْدِلُوْا فَوَاجِدًا تا تجاوز از حد اعتدال که مد نظر

فائده در جواب لمحدان در حق چهار زنان

شایع است لازم نیاید و بیکبارگی بر عرب شاق هم نگذرد که عادی بر کمال فرما بودند و هر
 درین سه امر است اول اینکه نفس برای زنان در حق شهوت بکثرت راغب میشود پس برای
 اجتناب از وقوع زنا و حصول تسکین خاطر تا چهار زن حکم صادر شد بخلاف زنان که در
 وقت توغّل بیکدیگر از روی رغبت کمتر خواهش میکنند و اما بطمع دنیاوی پس خارج
 از بحث است دوم اینکه افراد زنان نسبت بمرءان بسیارست چنانکه می آید پس طرزاسب
 آنکه تا هیچ زنی بطرز مرغوب بی بهره از مرد نماند سوم اینکه از بهترین ثمرات تزویج توالد و تناسل است
 که بقای نوع انسانی در آن است و آن از زوج واحد در زوج متعدد بکثرت میباشد
 قافا صورت عکس یعنی برای زن واحد اجتماع چند شوهر تجویز کرده نشد بچند وجه یکی اینکه
 درین صورت گاهی کثرت توالد و تناسل که اصل مطلوب است ممکن نیست چه رحم زن
 که مقام استقرار جنین است یک میباشد نه متعدد بلکه مغل و مضربان مقصود میشود هم
 از روی حکمت و هم از روی تجربه چه از نظر انداختن بر زنان فاحشه بازاری معلوم میشود
 که ایشان با وجود کثرت شنیعه غایت قلیل الاولاد میباشند و ایشان بعد عیاشی اگر چه
 بنکاح کسی در آیند مگر بموجب **لَنْ يُصْلِحَ الْعَطَاةُ مَا أَفْسَدَهُ الدُّهْمَانُ** باز هم قلیل
 الاولاد میشوند و هم اینکه شرکت شوهران در یک زن منجر بکثرت کشت و خون
 در میان ایشان شدی که هر یکی مانع دیگری می آید و این باعث سجان غضب میشود
 خاصه درین باره خاصه نبی حنی حال جانوران در وقت اجتماع چند نر بر ماده واحد
 و بار ناسماع رسیده باشد که از دو نفر عاشقان بر محبوب واحد یکی از جان دیگری دمار
 بر آورد شنیعه باشی که از برای شیرین خسرو پرویز از جان فرماد کوه کن دمار بر آورد و بنا
 کثرت زنان برای مرد واحد که در مکانات متفرق باشند که در آن بهر طریق صلاح و فلاح
 بچند وجه یکی اینکه چند آنکه عدد زنان بیشتر توالد و تناسل بیشتر و هم از روی محاسبه
 و قیاس معلوم شده است که عدد کثرت زنان در هر ملک نسبت بمرءان بیشتر است
 زیرا که از مشاهده بدر یافت رسید که کمتر کسی از مردان بلا نکاح متعدده باقیمانده باشد
 و بسیاری از زنان با وجودیکه تا سه و چهار نفر مذکحل یکدیگر بکثرت اند و همچنین سرار می آید

دوم چهار زن برای یکدیگر

دوم حکمت شوهر برای زن

کثرت فلوز تا تناسل بمرءان

وکنیزان مردم اوساط معہذا بسیاری از زنان در بازار با سبب بی شوہری مرتکب فواحش
 میگردند ہم در قتل و مقاتلہ کہ منحصر بگردان است تعداد در حال بکثرت رو با نخطاط و تنزل نمی
 و تعداد نساء مرتقی بکثرت میشود پس در صورت حصر نکاح بر یک زن مانند ہنود و یہود و نصاری
 زنان غیر سنگوہ و بیوہ بغیر از نا بکاری چکنند کہ نکنند بعضی برای دفع شہوت و برخی برای
 وجہ معاش چنانچہ حال زنان غیر اہل اسلام برواقفان و سیاخان جہان مثل لندن بنارس
 و دیگر مقامات اظہر من الشمس است و این ہمہ فتنہ از عدم تجویز نکاح ثانی است فافہم سوم
 اینکه زن ہر وقت حسب اقتضای مرد قابل جماع نمی باشد چنانچہ در ایام حیض و نفاس ایام
 حمل قریب بوضع و نیز بعد از گذشتن ایام نفاس تا یکچند از جہت کراہت طبع کہ اکثر زنان
 اجتناب از آلائش بچگان خرد کمتر دست میدہد چہا رہم اگر زن واحدہ عقیمہ و لا ولد باشد
 چنانچہ این امر در زنان بکثرت نسبت بگردان پس در نیصورت مرد بلا ولد خواہد ماند
 با وجود موجود بودن بسیاری از زنان دیگر کہ محتاج بگردان میباشد چہم اینکہ کثرت
 اولاد مرد واحد موجب عزت و شرف او میباشد بر اعدا و دشمنان و باعث آرام اطمینان
 میباشد در وقت ضعف و پیری از روی رزق و اوقات بسری پس لا بدی است از کثرت
 از وواج زنان مرہیک مرد را بشرط استطاعت و طاقت و حد اعتدال در کثرت زنان
 تا چہارست چہر کہ رغبت در زنان از چند وجہ میباشد یکی از جہت نسب و حسب و دم
 از باعث دولت و امارت سوم از سبب حسن صورت و دیگر شرافت حرفت غیرہ
 و نیز ہر چیز بسہ مرتبہ میباشد ادنی و اعلی و اوسط پس تجویز سہ زنان مرہیک در ازین باعث
 است اما چون نفس بکثرت در زنان راغب میباشد و نیز منوانع از جماع زنان
 حسب خواہش مرد بسیار است پس النسب نزد عقل سلیم آنشد کہ بشرط عدم تسکین از
 سہ نفر زنان یکی دیگر نیز درست است تا وجود فعل شنیع از اہل اسلام بالکلیہ مرتفع گردد
 و مانند اذیان دیگر این دین معتدل خارج از اعتدال خود نگردد و اللہ اعلم الحاصل مختصر
 حالات از وواج مطہرات اینکہ آنحضرت صلعم در عمر بست و پنج سالگی حضرت خدیجہ بنت
 خویلد را کہ عمرش در آنوقت چہل سال بود نکاح در آورد و قوی زنی عاقلہ و فاضلہ بود

در دوران شہادت
 اشارہ بہ بکثرت
 در ایام حیض و نفاس
 در وقت ضعف و پیری
 در وقت ضعف و پیری
 در وقت ضعف و پیری
 در وقت ضعف و پیری

در تعداد و حالات امات اللہ و نبین

و نسبی عالی سیداشت و فضائل وی بسیارست و بسست از انجمله اینکه فاطمہ زہرا از شکم وی بود
ہمہ اولاد وی علیہ السلام زوی بود الا ابراہیم کہ از ماریہ قبلیہ بود و تا بسست و پنج یا چہار سال
با حضرت حسن معاشرت داشت و بعمر شصت و پنج سال در مکہ قبل از ہجرت بہ پنج یا سہ سال
بدہم سال از بعثت در رمضان وفات یافت زیادت تفصیل درین بارہ در مدارج النبوت
است برای اطلاع در انجا ملاحظہ باید کرد و وہم سنوۃ بنت زینبہ بالفتح بعد از فوت خدیج
بسال دہم از بعثت ہم در مکہ بنکاح در آورد و در مدینہ بسال ہشتم از ہجرت چون آنحضرت
صلعم ارادہ طلاق وی نمود بحضرت عرض کرد کہ یا رسول اللہ من بسبب کبر سنی خود بدنیایا
نیچ آرزدی از تو نیچو اہم مگر سنیچو اہم کہ در حشر در زمرہ از واج تو محشور شوم طلاقم مدہ و نوبت
خود را بعائشہ بخشیدم پس بماند بحال خود مرویات وی در کتب متداولہ پنج حدیث است
کہ یکی از ان در بخاری است و باقی در سنن اربعہ و فائق در شوال ششہ در امارت امیر معاویہ
و قوع یافته و بعضی در آخر خلافت حضرت عمر نیز گفته کذا فی المواہب و المدارج سوم
عائشہ صدیقہ بنت ابی بکر تزوج کرد ویرانی صلعم در شوال و وی شش سالہ بود و
زفاف کرد با وی بمدینہ بسال دوم از ہجرت در آخر ہژدہ ماہ و وی نہ سالہ بود و ازین
جہت وی نکاح مردم را در شوال محبوب تر رسیداشت از جہت نکاح خود در ان و مسفر بود
کہ از من بیچ یکی از زنان با آنحضرت صلعم محبوب تر نبود و تا نہ سال با حضرت حسن
معاشرت داشت در وقت وفات آنحضرت صلعم ہژدہ سالہ بود و خود در ششہ وفات کردہ
و بروایتی در ششہ شب سہ شنبہ ہفدہم ماہ رمضان در امارت امیر معاویہ و عمر شریفتر
شصت و شش سال بود و از جملہ امہات المومنین باکرہ ماسوی از وی در تزویج
رسول خدا صلعم دیگری نبود فضاثلش بسیارست تا آنکہ روزی در حق وی آنحضرت صلعم
فرمود خذوا ثلثی دینکم من ہذیہ الحیرام و بود وی از فقہا و علما و فصحا و بلغا
و اکابر مستقیان صحابہ تا آنکہ روزی یکی از وی پرسید کی دانم من کہ من نیلم گفت چون
بدانی کہ تو بدی گفت پس کی دانم کہ بدم گفت چون دانی کہ نیکی و از اعظم مناقب و فضائل
وی است محبوب تر بودن وی مر محبوب خدا را و نیز در برات و شی حق تعالی در کلام پاک

خانہ
در مقام است

ہفتہ آیت نازل فرمودہ و نیز وفات آنحضرت صلعم در بغل وی و در حجرہ وی و بروز نوبت
 وی واقع شدہ بود و ہم در حجرہ مطہرہ وی مدفون گشت صلعم مرویات وی در کتب معتبرہ
 دو ہزار و دو سیت و دہ حدیث است از انجملہ متفق علیہ صد و ہفتاد و چہار۔ و افراد بخاری
 پنجہ و چہار و افراد مسلم شصت و ہفت و تئمہ در سائر کتب رضی اللہ تعالیٰ عنہا و عنہا
 بحکمتر ہا چہارم حصہ دختر عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہم و لا دتس پیش از بیست و پنج سال
 و فاتس در سنہ چہل و پنج سال یا یک سال یا ہفت سال در امارت امیر معاویہ بود
 بنا بر صحیح و عمرش شصت سال بود و از مہاجرین است بسال سوم یا دوم از ہجرت در
 مدینہ چون بویہ شد حضرت صلعم پیرا بنکاح در آورد و در حق وی جبریل فرمود کہ وی
 صوامہ قوامہ است و وی زوجہ تست یا رسول اللہ در بیست و یاتس در کتب
 متداولہ شصت حدیث است از انجملہ متفق علیہ چہارست و افراد مسلم شصت و دو یکس بخاہ
 سائر کتب مرویست پنجم زینب بنت خزمیہ اللہالیہ رضی اللہ عنہا و از بسکہ مسکینان را طعام
 میداد و شفقت مینمود در جاہلیت اولہ ام المساکین میگفتند و بعد از شہید شدن
 شوہرش در غزوہ احد بروایت اقوی آنحضرت صلعم بسال سوم از ہجرت در رمضان
 و پیرا بنکاح در آورد و بعد از دو سہ ماہ و بقولی بعد شش یا ہشت ماہ وفات نمود و در بیع
 در قبۃ ازواج النبی صلعم مدفون گشت ششم ام سلمہ رضی اللہ عنہا و چون ابو سلمہ زوج وی از
 جراحتیکہ در احد باور سیدہ بود در سنہ چہارم یا سوم وفات یافت پس در شوال بسال
 چہارم از ہجرت بجبالہ نکاح آنحضرت صلعم در آمد و از ہمہ امہات المؤمنین وی آخرست در
 موت و فاتس بعمہ ہشتاد و چہار سال در سنہ شصت و دو بوقوع آمدہ و بعضی در سنہ
 پنجہ و نہ نیز گفته اما اول اولی است چہ در روایات ترمذی آمدہ کہ وی در وقت قتل
 امام حسین زندہ بود و در روای صادقہ آنحضرت صلعم را دید کہ سر مبارک و بچیہ شریفش
 گرد آلودست و میگردد و فرمود کہ این ہمہ از شہادت حسین است کہ بمن رسیدہ است چون
 بیدار شد بچنان بظہور آمد مرویات ام سلمہ در کتب متداولہ صد و ہفتاد و ہشتاد حدیث
 است از انجملہ متفق علیہ سیزدہ حدیث و افراد بخاری سہ حدیث و افراد مسلم سیزدہ حدیث

و باقی در سائر کتب مرویست، ہفتم زینب بنت جحش مادرش بنت عبدالمطلب عمہ رسول اللہ
 بود اول نامش ترہ بود آنحضرت صلعم آنرا تغیر داده بطرف زینب اول در نکاح زید بن
 حارثہ متبنای محمد صلعم بود بعد از طلاق زید بحبالہ نکاح حضرت صلعم درآمد و عقد نکاح وی
 حق تعالی کرده بود و گواہش جبرئیل علیہ السلام و اعادہ نکاح باز در مردم نشد و آیت
 نَزَّوَجْنَا لَهَا ہم درین بارہ نازل شدہ است و درین بارہ چند آیت نازل شدہ کہ با تفصیل
 در مدارج مذکورست و شیخ محقق و محدث دہلوی گفتہ کہ درین قصہ از اہل تواریخ غت بود
 بسیار واقعست و تحقیق بر آنند کہ از زلات مغربینست این قصہ و قصہ یوسف
 در خلوت بازینجا و قصہ داود علیہ السلام باوزیا و قصہ گم شدن انگشتری از سلیمان
 علیہ السلام کہ نزد محققین آنہم متروک و مخطوبست و از طریقہ صدق و سداد دور القصہ
 فضائل زینب بسیارست از انجملہ اینکہ فایت کریم الطبع بود و روایتست کہ روزی
 حضرت صلعم بازنان خود فرمود کہ ہر کہ از شما دراز دست تر باشد از ہمہ بمن زود تر ہمان
 رسد پس مہات المؤمنین نی را گرفتہ دستہای خود را بان پیوند معلوم شد کہ دست
 بنت زینب درازترست از ہمہ اورا ہونوات قریب تر بحضرت دانستند و چون بعد از
 حضرت پیشتر از ہمہ زینب وفات یافت دانستند کہ مراد حضرت صلعم بطویل ید کثرت
 صدقہ بود و مشہور آنست کہ بعمر پنجاہ و سہ سالگی در سال بستم از ہجرت وفات کردہ و بعضی
 بسال بست و یکم گفتہ مرویاتش یازدہ حدیثست از انجملہ مستفق علیہ دو حدیث
 و نہ دیگر در سائر کتب مرویست ہشتم جویریہ بنت الحارث نام دیرا نیز از ترہ بجویریہ تبدیلی
 فرمودہ است و بود متعبدہ و ذاکرہ در غزہ و مرسیب کہ در ماہ شعبان بسال پنجم از ہجرت
 بوقوع آمدہ بود گرفتار شدہ بہ پیش حضرت صلعم آمدہ اظہار اسلام خود کرد و گفت کہ من
 حارث بن ابی ضرارم کہ سید و پیشوای قبیلہ خودست پس حضرت صلعم در اثنای محبت
 ویرا بخواست و آزاد گردانید و از عائشہ مرویست کہ جویریہ بسیار شیرین و طبع و صاحب
 حسن و جمال بود کہ ہر کہ اورا بدیدی فریفتہ وی شدی و فاتش دیدنہ بسال پنجم یا پنجاہ
 و ششم از ہجرت بعمر شصت و پنج سال در خلافت امیر معاویہ وقوع یافتہ مرویاتش

در چند قصہ از مختصرین زلات واقع شدہ است

در کتب معتبرہ ہفت حدیث است از انجملہ چہار در صحیحین است و دو در بخاری و دو در مسلم و تتمہ در باقی کتب ششم ام حبیبہ بنت ابی سفیان (یعنی خواہر امیر معاویہ) بن حرب بن امیہ بن عبد شمس بن عبد مناف و نام وی زکۃ است و بقولی ہندوی شیخ ہجرت ثانیہ بچشہ کردہ بود پس حضرت صلعم عمر و بن امیہ را بہ نجاشی فرستاد و ام حبیبہ را برای خود خطبہ نمود و بنکاح در آورد و مرث چہار صد دینار طلا بود پس نجاشی بعد از بستن عقد ہمان دینار را بوسیل ام حبیبہ کہ خالد بن سعید بن العاص بود سپرد و بجلہ حاضران مہاجرین در خوشی نکاح آنحضرت صلعم طعامی لذیذ خورانید و بود پاکیزہ ذات حمیدہ صفات و پدربخود ابو سفیان را در حالت شرک نجس میدانست و بر فرش حضرت ویرانشستن نمیداد و فاتش در سال چہلم یا چہل و چہارم است از ہجرت در مدینہ و بقولی در شام مرو یا تاش در کتب متداولہ شفقت و پنج حدیث است از انجملہ دو حدیث متفق علیہ است و فرد مسلم یک حدیث و تتمہ در سائر کتب و ہم صفیہ بنت حبیبی از بنی اسرائیل از سبط مارون بن عمران از قبیلہ بنی النضیر بود وی را حضرت صلعم از جملہ سبایای خیمبر بخت خاصہ خود اختیار نمودہ آزاد ساختہ بتزوج خود خواست و ویرانزد حضرت شانی بود و رعایتش میکرد و عائشہ صدیقہ رضازوی غیرتی می برد و فاتش در سال سی و شش بود و بقولی در سال پنجاہم یا در پنجاہ و دوم و بقولی در خلا عمر و عمر بر جنازہ او نماز خواند مرو یا تاش دہ حدیث است متفق علیہ یک حدیث است و باقی در سائر کتب یا زو ہم میمونہ بنت الحارث عامریہ ہلالیہ و نام ویرانیز حضرت صلعم از برہ بہ میمونہ تبدیل فرمود در سال ہفتم از ہجرت در ذی القعدہ در عمرۃ القضاء بحالہ نکاح حضرت درآمد و از غرائب اتفاقات اینکہ نکاح و زفاف و موت میمونہ ہمہ در یک موضع واقع شدہ کہ آنرا سرف گویند بفتح سین و کسر را بردہ میل از مکہ و الآن در مقبرہ وی عمارت است افتادہ کذا فی المدارج و فاتش در شہ پنجاہ و یک است و بقولی در شصت و یک یا ستہ یا شش یا ہشت و برین قول آخرترین ہمہ امہات المؤمنین میمونہ باشد اما مشہور است کہ سلمہ است بہر حال وی آخر از واج آنحضرت صلعم است کہ بعد از وی تزوج نکرد مرو یا تاش ہفتاد و شش حدیث است ہفت متفق علیہ و یکی فرد بخاری و پنج فرد مسلم و تتمہ در سائر کتب

انجمن علمائے کرام
مجلس تدریس و تحقیق
مدرسه عالیہ کوفہ
کتابخانہ کوفہ

کتب فائدہ بدانکہ جماعہ دیگر از نسائندست یا زیادہ کہ بعضی را آنحضرت صلعم تزوج نموده زفاف نا کرده مفارقت در میان آمده و بعضی را محض خطبہ و خواستگاری نموده تفصیل حملہ در مدارج ست مگر از انجملہ حال یکی اینکه چون حضرت صلعم اورا بخواست و آن خبر بوسی رسید از کمال شادی ببرد سبحان الله این ست نشان ایمان و علامت محبت با حضرت اما و او از وہم ماریہ قبیطیہ از کنیزکان آنسرور علیہ السلام بود کہ مقوقس والی اسکندریہ و مصر بحضرت بطریق ہدیہ فرستادہ بود و ابراہیم بن محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از وی تولد شدہ بود اما اولاد حضرت صلعم بروایت شہریت کس اندسہ ذکر و چهار اناث یکی قاسم و سبب تولد وی آنحضرت صلعم بابو القاسم صلعم مکنی گشت دوم عبد اللہ کہ طیب ظاہر نیز لقب میداشت سوم ابراہیم از ماریہ قبیطیہ اما آیت ان شانتک هو الابرار کہ در حق عاص بن وائل پدر عمر و بن العاص نزول یافتہ بود بعد از فوت عبد اللہ یا قاسم بود و در اولاد ذکر حضرت اختلاف ست مگر اشہر این ست کہ مذکور گشت و در بقیع بر قبر ابراہیم نشانی کردہ شد چنانچہ بر قبر عثمان بن مظعون کہ آنحضرت صلعم خود بنفس بر سنگ برداشت و بر قبر وی نهاد احدیث چنانچہ در مدارج ست و در جذب القلوب مذکور ست کہ ابوداؤد بروایت جید بن آرد کہ چون عثمان بن مظعون را دفن کردند آنحضرت صلعم فرمود تا سنگی ببارند سنگی بود بغایت بزرگ بچکس نتوانست برداشت سرور انبیا صلعم خود آستینہارا بر حید و حملہ کرد و آن سنگ را برداشت و بجانب سر عثمان بن مظعون نهاد و فرمود تا بدان سنگ قبر بردار خود را علامت کنم و ہر کہ از اہل بیت من میرد ہمین جا دفن کنیم تا آخر و عثمان بن مظعون اول کسی ست کہ در زمین بقیع مدفون شدہ و پیغمبر صلعم بعد از موت او بر جبین او بوسہ داد و فرمود اورا بہ بقیع دفن کنید تا آخر و در خبر ست کہ عثمان بن مظعون اول کسی بود کہ از ہاجران فوت کرد و بحضرت صلعم عرض نمودند تا اورا در کجا موضع دفن کنند فرمود در بقیع پس فرمود کہ کجا کنند و از کجا سنگی بر آمد آنسرور صلعم آن را برداشت و بجانب پایان قبر نصب کرد و بروایتی در جانب سر نهاد و چون مروان بن حکم

کہ و بقول این ہر دو نیز پسران مستقل بودند **علی** چنانچہ مدلیح شیخ دہلوی گفته **علی** چنانچہ در جلاہین و جبل آن بود **علی**

فانا
ذکر اولاد حضرت صلعم

فانا
براز نصب نشان کرد

(کہ شیطان مجسم ہویم) والی مدینہ منورہ شدہ روزی عبور اور بموضع قبر عثمان بن مظعون افتاد فرمایا تا آن سنگ را از انجا بر آوردند و بدر انداختند و گفت نمینخواہم کہ بر قبر عثمان بن مظعون غلامتی باشد تا بدان ممتاز و معین باشد بنوامیہ اورا بدین امر ملامت کردند گفتند بد کردی سنگی کہ پیغمبر خدا صلعم بدست خود گرفته در انجا نہادہ بود برداشتی گفت اکنون کہ این حکم کردم آنرا تغیر نتوانم داد اتھی قول الشیخ الدہلوی گویم از نیجاست کہ در ملک افغانستان نشانہ از سنگ بر سر قبر سبت نصب میکنند اما اثاث اول زینب سست تزویجش در مکہ بالجوالعالم ابن الرویح بن عبدالعزی بن عبد شمس بن عبد مناف کہ پسر خالہ زینب بود کہ مادر ابو العالم ہند بنت خویلد خواہر حقیقی حضرت خدیجہ بنت خویلد بود وقوع یافت وفات زینب حیات حضرت رسول ص صلعم ہم در نکاح ابی العاص در مدینہ در سال ہشتم از ہجرت واقع گشت و حضرت خود در قبر دی در آمدہ بود دوم رقیہ کہ قبل از عہد نبوت تحت قتبہ ابن ابی لہب بصفیہ طبر بود و خواہر او ام کلثوم بنت ابی صلعم تحت برادر وی عتیبہ بن ابی لہب تصغیر چون سورہ تبت نزول یافت پس از جنت غیظ و غضب عتیبہ و عتیبہ ہردو طلاق دادند و تا حال نوبت دخول نرسیدہ بود پس رقیہ بنکاح عثمان غنی شہم در مکہ درآمد و بعد از ہجرت در حالت جنگ بدر رقیہ وفات یافت پس بعد وفات رقیہ حضرت صلعم ام کلثوم را در سال سوم از ہجرت حکم رب العالمین نیز عثمان داد پس در سنہ نہم می نیز وفات یافت سوم ام کلثوم چنانچہ گذشت چہارم فاطمہ و بعد پانزدہ سالگی و پنج ماہ و نصف ماہ حکم حق تعالی در نکاح حضرت علی کہ عمر وی در آنوقت بہشت و یکسال و پنج ماہ بود درآمد و این سست روایت صحیح پہنہ دوم از ہجرت بعد مراجعت آنحضرت صلعم از غزوہ بدر و بقولی از احد و زانید وی حسن و حسین و محسن را از ذکر و زینب و ام کلثوم و رقیہ را از اثاث اما محسن و رقیہ در ایام طفولیت وفات یافتند و زینب را بعد از مد بن جعفر و ام کلثوم را بعد از ابی بکر بن الخطاب و ادوا از ایشان نسل نماند و وفات فاطمہ در شب ریشنبہ سوم ماہ رمضان بعمر بہشت و ہشت سالگی بعد شش ماہ از آنحضرت صلعم و حسب وصیت وی کہ چشم اغیار بر جنازہ ام یفند علی مرتضیٰ در شب برادفن کرد

جو از نصب نشانہ بر کرد

وکیسی اطلاع نداد و در محل دفن وی اختلاف است بعضی در بقیع در قبہ عباس گفته و ہمین قول اکثرین است و بعضی خانہ و بیت وی گفته کہ حالاً داخل مسجد نبوی گشته و جنازہ اش را از خانہ بیرون نبرده اند و بقول بعضی قبر وی در بقیع در مسجدی است کہ بمسجد فاطمہ مشہور است بہر حال فضائل فاطمہ الزہراء در احادیث بکثرت است فضائل رفیع القدر میدارد کہ ذکرش موجب تطویل است کمترش اینکہ وی سیدۃ النساء العالمین و سیدۃ النساء اہل الجنة است صلی اللہ علی النبی الامی و آلہ واصحابہ وسلم ما فی علم اللہ تعالی

در خلافت حضرت ابو بکر الصدیق رضی اللہ تعالی عنہ

وی ابو بکر عبد اللہ بن عثمان ابی قحافہ بن عامر است و پیرا و نیز ابوین و پسر و پسر پسر و پیرا رضی اللہ عنہم محبت بود و این امر بغیر از وی کسی دیگر را میسر نشده چنانچہ در مجمع البحار است در واقعی و تاریخ خلفای راشدین و غیرہما آورده کہ بعد از تولد آنحضرت صلعم بفواصل دو سال و چند ماہ ابو بکر تولد یافته و در مدارج گفته کہ ہمین تدریجاً زمانہ خلافت وی است رضی اللہ تعالی عنہ بعد از آنحضرت صلعم چرا کہ عمر شریف ایشان ہر دو و نیز عمر شریف حضرت عمر شصت و سه سال میبود چنانچہ در صحیح مسلم است **عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ قُبِضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ ابْنُ ثَلَاثٍ وَسِتِّينَ وَأَبُو بَكْرٍ وَهُوَ ابْنُ ثَلَاثٍ وَسِتِّينَ وَعُمَرُ وَهُوَ ابْنُ ثَلَاثٍ وَسِتِّينَ وَنِيزَ فَيْضِي فِي رِسَالَةِ خُودِ كُفْتِهِ وَبَرَّحِلَ عَامَ أَحَدٍ وَأَعْوَامَ عُمَرَةَ كَأَعْوَامِ عُمَرَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَوَرَبَّانِ سَتِ كَمَا أَوْرَاطُفِيْفَةُ رَسُولِ اللَّهِ كُفْتِهِ** و بعد از انتقال فرمودن حضرت رسالت مآب صلعم اکثر قبائل عرب مرتد گشتن و از ادای زکوٰۃ انکار نمودند تا آنکہ وی رضی اللہ تعالی عنہ از کمال شجاعت خود ہمہ را از قتل و مقاتلہ باز برآورد چنانچہ در حیات و اکثر کتب حدیث مندرج است و آن نجاست کہ حضرت عمر اکثر اوقات میگریستی و گفتی کاش کہ جملہ عبادت عمر بعبادت یک شباروزی ابو بکر تبدیل شدی اما شب غیب غار است و آماروز روزارتی و عرب است کہ باز ایشان را با سلام در آورد و قبل اسلام نام وی عبد الکعبہ بود و بعد اسلام آنحضرت صلعم او را عبد اللہ نام مقرر نمود بنام پذیرگوار خود چنانچہ فیضی در رسالہ بی نقطہ گفت

در اختلاف نبی حضرت رسول

در اختلاف نبی حضرت رسول

در خلافت حضرت ابو بکر

که بدار البقاش نقل نمود	آنکه تاریخ او چو گوهر سفت	روز فوتش چهارشنبه گفت
عقل سال وصال او فرمود	در سن خود رفت صاحب بود	
قبر او جنب قبر پیغمبر	همقران است همچو شمس و قمر	

در خلافت عمر رضی الله تعالی عنه

فا خلافت عمر

پستر حضرت عمر بسبب وصیت خلیفه اول بهمان روز خلیفه گشت و در شواهد آورده که ابو بکر در مرض موت خود باحضار بعد از تفصیل بسیار فرمود که عمر خلیفه خود نمودم بامر آنحضرت که امشب در خواب مرا بان فرمود و بود تولد وی شب یکشنبه غره محرم بعد از عام فیل بسیزده سال و از اشراک قریش بود و فائق میشد و می مردم را در طول گویا سوار است و مردم پیاده کذا فی المدارج و به نهم پشت بار سوار صلعم در کعب بن لوی بن غالب شریک میشود و چونکه وی امیر مؤمنان بود وی را با امیر المؤمنین ملقب نمودند و از پیشتر ایشان بدین لقب ملقب شده اند و بطریق تسمیه نام نامی وی درین شعر و دیعیت است

چشم را ضم کن دین با زبان
تا شود ساکن دل ویران من
امراد از چشم باعتبار ترا دون و اشتراک حرف عین مکتوبی
است و مراد از دهن باعتبار تشبیه سیم مکتوبی است و مراد از دل ویران حرف راست
یعنی عین را مضموم کن و سیم را فحوه و رارلسا کن کن تا نام عمر از آن برآید و در
کتاب مذکوره مذکور ساخته که وی بعمر هفده سالگی پسندششم از بعثت اسلام

فا مکتوبی

آورد و با سلام وی نازل گشت یا ایها النبی حسبک الله و من الیک من المؤمنین چنانچه در مدارج است و در خلافت و حیات خود روی زمین را بحر کمال و خول جمال خود زینت کمال عدل و اجلال اسلام در او چنانچه در حدیث عالم وارد است عن حدیفة انه قال کان الاسلام فی زمان عمر کالرجل المقبل لا یزاد الا قریبا فلما قتل عمر کان کالرجل المذبر لا یزاد الا بعدا یعنی بود اسلام در زمان حضرت عمر مانند مردی پیش آینده که زیاده نمیکرد مگر نزدیکی را و هر گاه که شهید گشت عمر بود اسلام مانند مردی پس پشت رونده که زیاده نمیکرد مگر دوری را و نیز عتق

در عزت اسلام با بیان عمر

أَبِي مَسْعُودٍ فَأَزَلْنَا أَعْرَازَهُ مُنْذُ اسْتَلَوْا عُمَرَ وَتَقَى رِوَايَةً وَاللَّهِ مَا اسْتَطَعْنَا أَنْ نَصَلِّيَ
عِنْدَ الْكَعْبَةِ ظَاهِرِينَ حَتَّى اسْتَلَوْا عُمَرَ وَعَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ لَمَّا اسْتَلَوْا
عُمَرَ نَزَلَ جِبْرَائِيلُ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ لَقَدْ ابْتَيْتُمْ أَهْلَ السَّمَاءِ بِإِسْلَامِ عُمَرَ هَكَذَا
فِي إِزَالَةِ الْخَفَاءِ وَغَيْرِهَا بِسُؤَالِ صِدْقِ بَعْضِ رِجَالِ أَنْ رُفِضَ مَنُشِ سُنْيَانِ كَمَا دَرَّ بَارَهُ
تَرْوِجِ تَرْوِجِ بِسَبْتِ رَكْعَتِ وَاسْتِنَاجِ بِكَلُوحِ وَبِرَافِئِهِ بِبَدْعَتِ مَنُوبِ مِيسَا زَنْدِ چِنَا نِجْمِ بَابِ لِيَفْصِلِ

در مسائل فصل هفتم از باب اول تمام کمال درج نموده ام **چونکه** مؤمن چون توئی را نام شد

لفظ مؤمن چون دو صد و شصت نام شد **لکن** لازم دانستم که یک چند روایت برای احقاق مطلق

و اثبات حقانیت و کرامت و می در بنجا درج کرده آید اما بطریق ایجاز و اختصار چه الْقَلِيلُ
مُؤَذَّجُ الْكَثِيرِ وَالْغُرْفَةُ تُبْنِي عَنِ الْبَحْرِ الْكَبِيرِ وَأَنَّ أَيْنَكُمُ دَرِطَبَاتُ شَافِعِيهِ شَيْخِ
عَبْدِ الْوَهَّابِ سُكِّي مَذْكُورِ سَتِ كَمَا بَرَمَانَ حَضْرَتِ عُمَرَ زَمِينَ رَزْزَلَهُ شَدُوعِي بِه حَمْدِ وَثَلَاثِ
حَقِّ تَعَالَى مَشْغُولِ بُوَدُوزِ مِینِ مِچْمَانِ مِیلِزِ یَدِ آخِرِ کَارِ زَمِینِ رَا بِه دُرّه زَدَه گُفْتِ اِقْتِیَانِ الْوُ
اعْدِلْ عَلَيْكَ زَمِينَ مَسْتَقَرَّ كُنْتَ اِيْقَانِ عَجَبِ كَمَا زَمِينَ بَا وَسَعَتِ خُودِ اَزِ یَكِیَا كُفْتِنَشِ
آرَامِ گِیْرُ وِزْبَانِ رَا فُضْیَانِ مَنُشِ بَا وِجُودِ صِغَرِ جَرْمِ وِی جُرْمِ اَعْلَاقِ نَمُودَه اَزِ جَمَلَه فُضْأِ مَنُشِ فَرَا
گَزِیْدَه قَرَارِ بَرِ اسْتِبدَاعِ وِی مِی نَمَا یَدِ هَلْ هَذَا اِلَّا بُوْتَانِ عَظِیْمِ اِیضَا دَرِ كُشْتِ الْمَجُوبِ
ازاله و واقعی مذکورست که محیی بدمینه آمد و قصد قتل حضرت عمر کرد و گفتند که امیر المؤمنین در
خرابها خفته باشد رفته بر خاکش دید که دره زیر سرش نهاده خفته است با خود گفت که
این همه فتنها اندر جهان (یعنی جهاد با کفار و قتل آن اشرار) همه از وی است قتلش که نزد
درین حالت آسان ترست از بس بهتر تیغ کشید که دوشیر پدید آمدند و قصد وی کردند
محیی فریاد برداشت که عمر بیدار گشت بر وی خوانده اسلام آورد

چندتا قبضه کرد

در عزت و با بیان

بیت حق است این از خلق است

بیت این مرد صاحب لقی است **هر** که ترسید از حق و تقوی گزید **ترس** از وی جن و انس و هر که دید

ایضا در ازاله و شواهد و غیرها آورده که حضرت عمر جیشی یکی از بلا و بعیده فرستاده بود

در مدینه آواز برداشت که یَا لَبَّيْكَاهُ یَا لَبَّيْكَاهُ و سِجِّسَ نَدَانَسْتِ که این از چیست برای

همواره بودیم عزت از وقتیکه اسلام آورد و حضرت **صالحات** آنگاه از آن زمانند که کعبه را **بیت** آبا گاه یکند خبر میدهد

کیست تا بانوقت کہ آن حبش بدینہ مراجعت نمود و صاحب حبش آن فتحہا را کہ حق تعالی بوی
 عنایت کردہ بود پیش می تعداد میکرد امیرالمومنین حضرت عمر فرمود اینہا را بگزار حال آنکہ
 کہ وی را بزرگ در آب فرستادہ بودی بگو کہ پوشد گفت اسد یا امیرالمومنین بروی بیج شری
 خواستہ بودیم بآبی رسیدیم کہ غور و غمق آنرا نمیدانستیم تا از آنجا بگذریم و برابر سہنہ کردہ
 در آب فرستادیم ہوا خنک بود روی سرایت کرد فریاد برداشت کہ واغمر اے واغمر اے
 و بعد از ان از کمال شدت سرمایہا ک شد چون مردمان آنرا شنیدند دانستند کہ لیلیک وی
 در جواب ندای آن مظلوم بودہ است پستہ صاحب حبش را گفت کہ اگر خوف آن نداشتی
 کہ بعد از من دستوری و رسمی مانند ہر آئینہ گردن ترا میزد می برودیت وی را باہل وی
 برسان و همچنین در باب ترحم و تعادل وی در حیات حیوان حکایتی با مجوزہ آوردہ
 کہ بساعت انگیزست و حکایت شوق شدن کویہ و بیرون آمدن مردی نزد حضرت نضلہ
 انصاری می کہ با عمر بن بجلوان عراق با سہ صد سواران رفتہ بود بعد از بانگ نماز آمدہ بود
 نیز در آنجا است بخون اطنا ب جوالہ گفتا کردہ شد ایضا در محب طبری و واقعی و تاریخ
 الخلفا و آزالہ و شواہد آوردہ کہ روزی حضرت عمر خطبہ جمعہ بخواند بیک ناگاہ آنرا ترک
 نمودہ و بار بار گفت یا ساریہ الہ جبل یعنی ای ساریہ پناہ بطرف کویہ بگری و ساریہ
 نام مردیست کہ از طرف عمر امیر لشکر مجاہدین بود باز بخواندن خطبہ مشغول گشت تا خطبہ
 تمام ساخت مردمان ازین حرکت ویرا مجنون دانستند و با ہم قبیل و قال میکردند تا آنکہ
 بعضی ہمین طعنہ را در ہمان روز با امیرالمومنین علی باز گفتند فرمود کہ وی بیج کاری نکند
 و سخنی نگوید کہ از عمدہ آن بیرون آمدن نمیتواند آخر کار عبدالرحمن بن عوف می کہ یکی از
 عشرہ مبشرہ بود و با حضرت عمر بی تکلفی میداشت گفت یا امیرالمومنین این یہ ظلمہ بود
 کہ در میان خطبہ گفتی و خواہ نخواہ زبان طاعنا را بر خود کشادی فرمود خدا را وقتیکہ از
 ساریہ و لشکروی کہ با کفار نزدیک کویہ مقاتلہ مینمودند دیدم کہ رعب دشمن برایشان
 غالب آمد و جای پناہ در نظر ایشان نماند و قریب بود کہ از غلبہ و کثرت کفار رو بہزیمت
 می نہادند بی طاقت شدہ بلا ساختہ یا ساریہ الہ جبل گفتم تا کویہ پشت دادہ

از شرفا باز رہند همچنان شد و فتح یافتند مردمان ازین ماجرا متعجب تر شدند حتی کہ
خوف کنان در کمین ماندند و گویند کہ از مدینہ تا لشکر گاہ ساریہ مفاصلہ یکماہ بود چون بعد
چندی رسوا ساریہ رسید مردم بعد استفسار حال معرکہ از وی بجنبہ پیمان مصیبت
در معرکہ بہ روز جمعہ از بیچ تا وقت نماز جمعہ خاصہ تا ہما وقت و شنیدن آواز غیبی یا ساریہ
الجبل و بدان سبب پشت بکوبہ دادن و فتحیاب شدن ایشان بر کفار چنانچہ حضرت عمرؓ
فرمودہ بودند شنیدند ہمہ طاعنان از ندامت سر سجید شدند و ایضا درین کتاب ہا آورده
و قتیکہ مصر مفتوح گشت اہل مصر نزد عمرو بن العاصؓ کہ والی مصر بود بوقت معین درخواست
نمودند کہ سال بسال جاریہ جوان باکرہ خوب صورت پُر از زوزیور در نیل مصر انداختہ میشود
ورنہ آب نیل مصر خشک میگردد و بدان سبب زراعت خشک شدہ قحط می افتد و انتظام
این امر متعلق بخلیفہ شہر میباشد عمرو بن العاصؓ از انکار نمودہ کہ من خون نفس بلا حق
شرع گاہی نخواہم کرد و بد رستی کہ اسلام ہا دمست مہر جمع رسوم بدر کہ پیش از وی بودہ باشد
چون ایام انداختن جاریہ در نیل رسید آب نیل حسب عادت رو بخشکی نہاد و غریب از حرارت مصر
برخاست آخر الام عمرو بن العاصؓ تخریب شدہ جملہ ماجرا را بہ پیش عمرؓ نوشت و می بخوابشان
چند الفاظ نوشتہ حکم انداختنش در نیل داد و بسور اللہ الرحمن الرحیم الوالی نیل مصر من
عبد اللہ عمر بن الخطاب اقا بعد فان کنت تجری بنفیک فلا حاجۃ لنا الیک و
ان کنت تجری باللہ فاجری علی اسم اللہ یعنی بطرف نیل مصر از بندہ خدا عمرؓ اینکہ اگر بارادہ
خود جاری میشود پس ہا را تو حاجتی نیست و اگر حکم خدای تعالی جاری میشود پس جاری
شو تا ہم خدا پس بگرداند ختن آن پارچہ شانزدہ ذراع آب نیل بلند شدہ جاری گشت و تا
ابد الابد قائم ماند و از انوقت باز تا ایندم آن عادت بد از مصریان برخاستہ است
و ایضا در ازالہ آورده کہ علیؓ خواہی دید کہ گو یا در پس حضرت رسالت پناہ صلعم نماز صبح
خواندم و حضرت علیؓ السلام بر محراب تکیہ کردہ نشست ناگاہ زلزلی طبعی رطب آورده پیش
حضرت صلعم نہاد حضرت صلعم رطبی از ان برداشت و فرمود یا علیؓ این را خوردن بخوای
کہ گفت بل دست مبارک دراز فرمودہ آنرا بدست نامہ داد و باز بار دوم نیز رطب دیگر بہ عنایت فرمود

و تلاوت آن رطب بدنامم موجود بود که بیدار شده و وضو ساخته بسجده رفتہ در پس عمرؓ نماز صبح خواندم و عمرؓ بر خراب تکیہ زدہ نشست اراده کردم کہ خواب شب گذشتہ را بیان سازم ناگاہ زنی باطبعی از رطب برد مسجد رسیده پیش عمرؓ فرستاد حضرت عمرؓ طبعی از آن برد گرفتہ گفت یا علی این را میخواہی خورد گفتم بل پس آنرا بدنامم کرد باز رطب دیگر بدست گرفتہ مثل بار اول بعد ہم گفتن من بدنامم رسانید سپس بردیگر حضار صحابہ از چپ راست خود تقسیم فرمود من بدل خود خواہش زیادہ از آن میداشتم بمن التفاتی کرده گفت یا اخی اگر رسول صلعم شب ترا زیادہ ازین دادی من ہم ترا نیز زیادہ دادی تعجب کردم و پرسیدم آیا ترا خواب شبم حق تعالی اطلاعی بخشیدہ است فرمود مؤمن بخوردین نظر میکند گفتم صدقت یا امیر المؤمنین شب در خواب ہمین قدر دیدہ ام و بس ولذتش از دستت مثل لذت از دست حضرت رسالت پناہ صلعم یافتیم ایضا ازین خواب صحت خلافت امیر المؤمنین عمرؓ بطریق نیابت از آنحضرت صلعم بہ پیش ہر عاقل باذل بلکہ ہر جاہل غافل نیز صاف ہویست پس ہر آن نسبت شنیع کہ بوی کردہ شود یقین دانند کہ بجنبہ جناب پاک حضرت صلعم گستاخان شدہ اند العیاذ باللہ اچھا صلعم کہ در زمان خلافت حضرت عمرؓ یکہزار و سی و شش شہر با توابع و لواحق مفتوح شدہ اہل اسلام قابض آنها شدند و چارہ ہزار مسجد بنا کردہ شد و چارہ ہزار کنیہ و دیر و کنشت خراب کردہ شد و یکہزار و نہ صد سہر بطرف جنوب محاربت جوامع بجست خطبہ جمعہ نہادہ شد چنانچہ در روضۃ الاحباب مدارج و ازالہ آورده فائدہ انجہ سلطان عالمگیر در ملک ہند در حق بنای ساسا بیدہم سعادت کفار بجا ربرده عین طریقہ حضرت عمرؓ مرعی داشتہ بعضی اہل اسلام کہ در حق وی زبان درازی مینمایند لاریب کہ عنداللہ ما خود گردند ایضا اجرای سنہ ہجرت آنحضرت صلعم از مکہ بمدینہ ہم در خلافت وی بسال شانزدہم در اہل اسلام ایجاد یافتہ چنانچہ در حیات است از پیشتر سنہ صیوی و سنہ ذی القربین یعنی ہشتاد و نہ تفصیلش در غیاث اللغات مرقوم است الغرض حسب استدعای خود کہ روزی بجناب الہی مناجات کردہ گفت الہی من زیادہ گشت و قوم ضعیف و غنیمت منشر پس بخوان بسوی خود مرا چنانچہ حاکم اغراضش کردہ و گفت الہی نصیب کن مرا شہادت در راہ خود و موت دہ مرا

ایضا در وصحت خلافت حضرت عمرؓ

در مدیہ رسول خود چنانچہ در بخاری است و بموافق قول کعب الاحبار عمر را کہ من در تورات ترا مقبول
 شہید یافته ام چنانچہ در مدارج و خلفا وغیرہ آورده بعمر شصت و سه سالگی بنا بر مشہور بروز چہار شنبہ
 بوقت نماز فجر بیست و ششم ماہ ذی الحجہ ۲۳ سنہ بیست و سوم بخبر ابولولو مجوسی غلام مغیرہ بن
 شعبہ کہ خاص برای قتل و میخی خنجر و دم ساخته بآب زہر لہلہ سرد کرده بود چنانچہ در حیات است
 وَأَصْطَنَعَلَهُ خَنْجَرًا لَهُ رَأْسَانِ وَسَمَةٌ مَجْرُوحَ كَتَفٍ وَبَهْلُوشٍ يَأْوِرِيهِ وَاز قِيَامَتِكَ
 در نماز فجر بود بیدار خست و بمجروح زخم رسیدنش ہم در نماز بزبان مبارکش جاری گشت قَتَلَنِي كَلْبٌ
 و ہمراہ حضرت ایشان دوازده یا سیزده کسان دیگر را از چپ راست کہ مستعد گرفتار شدن بودند نیز
 مجروح ساخت کہ شش با ہفت یا نہ کسان از آنان نیز شہادت رسیدند۔ در آخر آن ناری
 چون بگرفتاری خود دانست بآن خنجر حلق خود را برید و خود را ہم خود ہلاک ساخت و بکنہم رسید
 و حضرت عبد الرحمن بن عوف کہ قریب فاروق بود بوفوق فرمان وی بطریق استخلاف بخاکت
 تمام نماز را بر مردم ادا نموده فاروق اعظم را بخانہ اش در آوردند پس بعد وصیت و نصیحت بسیار
 مسلمانان را امر خلافت بر شش کسان از ہملی و عثمان و زبیر و طلحہ و سعد بن ابی وقاص
 و وی غائب بود و عبد الرحمن بن عوف رضی اللہ تعالی عنہم داہن نمود۔ و عبد اللہ پسر خود را در
 نفس شوری داخل نموده مگر از امر خلافت بیرون ساخت و ضعیب نام غلام خود را امر نمود کہ تا از
 خلافت بر یکی از میان نماز را بر مردم ادا نماید و مسور بن مخزوم و نسی کسان دیگر را از انصار فرمود
 کہ تا سه روز در تعیین خلیفہ ازین شش نفر بسبب شوری اگر تاخیر افتد خیر۔ ورنہ بعد سه روز
 ہر ہمہ را ازین شش کسان بقتل رسانید کہ فَلَا خَيْرَ لِلْمُسْلِمِينَ فِيهِمْ وَاللَّهُ أَكْبَرُ كَارِئِ مَرْدَانِ
 بود کہ خود در سکر ات موت بطوری گرفتار بود کہ ہر چه از بنید و شیر برای غذا اورامی نوشتانید
 ہمہ از زخمهای مسمومہ وی بیرون میرخت برای انتقام دین چنین سرگرمی و علوم است تہد
 برای دفع غفلت اللّٰهُمَّ ارْزُقْنَا شَهَادَةَ كَامِلَةَ خَالِصَةً فِي سَبِيلِكَ بِجَاهِ نَبِيِّكَ الْمُصْطَفَى
 وَكُلِّ وَاحِدٍ مِنْ أَحِبَّائِهِ الْمُجْتَبَى وَأَدْخُلْنَا فِي مَجَالِسِ هَذِهِ الْأَوْلِيَاءِ فِي الْبُرْجِ وَ
 الْمُتَّبِئِ آمِينَ بسید المرسلین و صلی اللہ تعالی علی خیر خلقہ محمد و آلہ و اصحابہ
 اجمعین بہر حال بعد از طی این مراتب از ابن عباس پرسید کہ مرگ بقتل رسانید گفت ابولولو کج

فرمود و الحمد لله که قتل از دست مسلمانان نگردد و بیس بروز شنبه که غره محرم الحرام بود بقرت با کمال
 ترحیل نمود و بروایتی بتاریخ چهاردهم ماه مذکور زخمی گشت و بعد از یک شبانه روزی انتقال فرمود
 و بعد از خواستن اجازت از حضرت صدیق بقرت قبر صدیق اکبر در حجره روضه مقدس
 مدفون گردید و بعد از انتقال عمر زمین سیاه گشت چنانچه اطفال با مادران گفتندی اقامت
 الْقِيَامَةِ يَا امَّاه یعنی ای مادرم قیامت بر خاست گفتی نه ای فرزند بلکه مقتول گشت خلیفه
 عادل حضرت عمر چنانچه در حیات و شواهد است و بود خلافت وی ده سال و شش ماه و
 پنج روز و بقولی سیزده روز چنانچه در جامع الاصول و حیات آورده و نیز در حیات کحیوان است
 مجاهد گفت که روزی در مجلس ابن عباس گفتگو نمود مردم تا آنکه در فضیلت ابو بکر صدیق رض
 افتادند پسر در فضائل عمر و چون ابن عباس ذکر حضرت عمر شنید بسیار گریست تا آنکه بهوش
 افتاد پسر فرمود **رحمته الله** و سخن که وی میخواند قرآن را و آنچه در او بود بران عمل فرمود پس حدود
 حق را قائم نمود چنانچه مامور بود و درین باب از طعن طاعنان خوفاً نکرده و پیر آئینه دیدم عمر را
 بکه بر ولد خود قائم نمود حد را تا آنکه همدران حد ویرا بگشت و چون حد عمر برین پسر خود عبید
 نام ابو شمر کنیت نیز پسرش گفت کای پدرم کشتی مرا جوابش داد کای فرزند هرگاه که بر پرگار
 خود طاقی شوی پیشش عرض کن که پدرم چنین حدود قائم میکنند و بود حضرت عمر که
 با دختر فاطمه الزهرا ام کلثوم تزویج کرده بود و صد اقس چهل هزار درم مقرر کرده بود و از بیجاست
 که شیوه شنیده غزلم الله تعالی کلمه قیسو در حق وی در کتب خود می نویسد **هُوَ اَوَّلُ فَرَجٍ**

عَصَبٌ مِّنْ اَفْئِدَةٍ بِاللَّهِ مِنْ هَذَا الْقَوْلِ الشَّيْخِ اِبِي اَسْمَاءِ		
عمر او نیز بود هفتاد و سه سال	کردشاهی بدولت و اقبال	همچو صدیق صادق الاقوال
شنبه و غره محرم بود	که عمر نقل زنجبان فرسود	ست و نه روز ششم و ده سال
رحلتش هم بسال کد فرمود	سال نقلش خرد بجزرت خوانم	بسکه در عدل سعی و کوشش بود
عمر چون عمر چون گنج زیر خاک رفت	روح پاکش بسرا فلاک رفت	و ای صد و ای عدل بکشتن مانند
یعنی پاک آمد بدینیا پاک رفت		پاک شد سال وصال او عیان
غزوان و ابوقحافه والد ابو بکر رضی الله تعالی عنهما که در حالت پیری به پیشش پیغمبر اسلام آمده بود		

روایات بعضی از زبان حضرت عمر

و انحضرت بہ تغیر رنگ موی سپیدیش مثل نعامة امر فرموده بود و سعد بن عبادہ و ابن ام مکتوم
 المؤذن الاعلیٰ و قیس بن ابی صعصعہ احد من جمیع القران و نوفل بن الحارث بن
 عبد المطلب و اخوه ابوسفیان و ماریہ قبطیہ ام السید ابراہیم بن محمد علیہم السلام و ابو عبیدہ
 ابن الجراح امین الامۃ و معاذ بن جبل مجتہد و یزید بن ابی سفیان و الفضل بن العباس
 و ابی بن کعب و بلال المؤمن و البراء بن الممالک اخو انس و زینب بنت جحش ام المومنین و
 خالد بن الولید و قتادہ بن النعمان و سوده بنت زینبہ غیر ام المومنین کہ وہی در خلافت حضرت
 معاویہ فات یافتہ و عوث بن مہدی و دیگر خلائق از صحابہ و غیر ہم رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین

در خلافت حضرت عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ

وہی بہ پنجم پشت در عبد مناف بن قصی بن کلاب بن مرہ با حضرت صلح شامل میشود پست
 بعد از وفات حضرت عمر بسوم روز و بسوم تاریخ محرم الحرام سال ۳۵ ہجرت حضرت عثمان
 ابن عفان بالشوری خلیفہ گردید تفصیلش اینکہ وہی بسال ششم از قام قبیل متولد گشت و
 بعد از حضرت عمر یا قبل از وی بہا بر اختلاف مشرف با سلام گشت پس بعد از مد فون گشتن
 حضرت عمر حسب وصیت وہی برای شوری مجتمع شدند از انجملہ حضرت عبدالرحمن بن عوف
 فرمود کہ کار شما بر سه نفر اختصار و زید بن ابیدیس حضرت زبیر گفت من کار خود بہ علی رض
 سپردم و حضرت سعد کار خود را عبد الرحمن سپرد و حضرت طلحہ فرمود من عمل خود را عثمان
 گذاشتم عرض این ہر سه صحابہ کبار خود را از دعوی خلافت خالی ساختند پس حضرت عبد الرحمن
 نیز فرمود کہ من نیز خواہش این کار ندارم و فی الفور رو بہ عثمان و علی آوردہ بایشان خطاب
 نمود کہ ہر کہ از شما ہر دو ازین کار انکار نماید ما ہمہ ہم از وی بیعت نمایم گویم ہزار آفون بہین
 کار و ابی عبد الرحمن کہ اولاً بکلمت عملی خود از شش نفر خلافت زاد رسہ کسان منحصر گردانید
 و باز از ان خود را کشیدہ مگر بطوریکہ باقی ماندگان را مجال انکار نیز نماند فقبارک اللہ لعن الخالقین
 پس ہر دو ساکت ماندند اما جواب سوال عبد الرحمن کہ ان تجعلونہ الی یعنی اختیار این امر بہین

در خلافت حضرت عثمان

و ہذا بہین جہت بیان شد کہ عثمان را خلافت دادند و علی را بیعت نمودند و ہر دو ساکت ماندند

عین قدر گفتند نفع پس عبدالرحمن دست حضرت علی گرفته تعریف و توصیفش نمود گفت
 اگر ترا میر گردانم آیا بوجہ احسن عدالت نمائی و اگر بر تو امیری گردانم آیا اطاعت و سماعت حکم
 وی کنی گفت بل بعد از آن دست حضرت عثمان گرفته عین قال و مقال رفت باز دست علی
 گرفته گفت کہ ترا بر کتاب سنت رسول صلعم بیعت میکنم قبول خواهی کرد فرمود بل باز از وی
 پرسیده کہ بر سیرت شیخین نیز بیعت می سازم گفت پذیرم پس دست علی را گذاشته دست
 عثمان گرفته عین گفتگو نمود بعد از پذیرائی وی جمله امور را عبدالرحمن امر خلافت بوی سپرد
 و فی الحال بیعتش گرفت پسر حضرت علی و دیگران نیز بیعتش نمود پس با جماع جمله صحابہ خلافتش
 منعقد گشت تا دو از ده سال خلیفہ ماند مگر دو از ده روز و بروایتی یازده سال و یازده ماه و چارده
 روز و نبدی النورین خوانده میشدی بسبب آنکہ با دو بنات مطہرات در حیات آنحضرت صلعم کنی
 رقیہ و مام کلثوم کنی بعد وفات دیگری عقدش وقوع یافته و سوا از وی سبکیسی را در بیع زمان
 این امر میسر نشده کہ با دو دختر آن کدامی پیغمبر تزویج کرده باشد کذا فی الحیوۃ و حیو و بعضی وجوه
 دیگر نیز گفته و جمع کنانیدی قرآن را بحال احتیاط در دست و بیع چنانچہ ابن حجر گفته و
 در بخاری گفته کہ چون حذیفہ بن الیمان شکایت اختلاف مردم در قرآن بحضرت عثمان
 رسانید پس حضرت عثمان از نزد ام المومنین حفصہ آن قرآن را کہ بشورای عمر حضرت ابو بکر
 جمع کنانیده بود طلبیده باز با مروی بلغت قریش با ترتیب جمع کنانیده مد اطراف آنرا مروج
 و منتشر ساخت و وی چندان صاحب خیرات و افعال البر بود کہ ذکرش طولی دارد تا آنکہ در
 زمانہ بابرکت حضرت صلعم پیش عسرت دابہ نہ صد و پنجاه شتران با پالان و سامان میسازده
 بنواخت و پنجاه اسپان شامل آن نمود تا عدد آن جمله یک ہزار گردید و نیز از حذیفہ مرویست
 کہ آنحضرت صلعم برای سامان پیش عسرت کسی را بنزد وی فرستاد پس مروی نزد حضرت صلعم
 وہ ہزار دینار روانہ کرد چون بحضرت صلعم رسید در دست آنرا میگردانیدی و فرمودی بخشید ترا
 یا عثمان انہم در ظاہر کردی و انچه در باطن کردی و انچه تا قیامت از تو سرزد گردد و نیز مرویست
 وی با ما آنحضرت صلعم ہستی پنجرہ دینار خریدہ بود برای فراخی آب بر صحابہ رضوان اللہ تعالی
 علیہم اجمعین و بجز تمیہ نام مبارکش درین شعر مندرج است

چند نفر از عثمان

ای نام خود آن خورشید انوار

و علیہم اجمعین و بجز تمیہ نام مبارکش درین شعر مندرج است

سار از ہم

نمود از ہم دو انگشت نگون سارا | تشریحش اینکہ خورشید بالفظ عین مرادف و سیم معنی ست

واز عین سہامی آنکہ حرف ع ست خواستہ و ہر گاہ دو انگشتان نگون سارا از ہم بکشایند رقم ہشت از ان نمودار گردد بدین شکل ۸ و از ان شکل لفظ ثمان خواستہ و چون حرف ع

با ثمان قرین گردد نام عثمان از ان برمی آید و همچنین ست ۵ | بنام یارین چون پنج حرف ست

یکی را دور کن تا ہشت ماند | یعنی از نام عثمان کہ پنج حرف اند حرف ع را جدا کن باقی ماند

لفظ ثمان ست بمعنی ہشت و از مشیت ایزدی مروان بن الحکم (از بنو امیہ کہ گویا فساد جسم ویرا تعبیر باید نمود و آنحضرت صلعم حکم رابع اولاد و تبارش باعث خباثت جلی ایشان کہ نبوت از ایشان میدانست شہر بدر فرمودہ بود و حضرت شیخین نیز ایشان را در شہر نگذاشتند

و در ابتدای خلافت عثمان نیز شہر بدر بودند مگر بسبب قرابتیکہ با حضرت عثمان میداشت

و نیز خواہر ش منکومہ عثمان بود پس حکم النساء جبال الشیاطین و نیز بموجب بیان کیدکن

عظیما بعد روسفارشہای گوناگون از وی خلیفہ ثالث مروان را اجازت در آمدن ب مدینہ داد

چونکہ وی مایہ فساد در امور دنیویہ کمال منتظم بود باعث آن تا بوزارت خلیفہ ثالث رسیدہ چند

کہ در ابتدا امور خلافت از رای وی استحکام پذیرفت مگر پس از مدت شش سال مفاہد

گوناگون نیز رونمود تا آنکہ در آخر ہم از شرارت وی اہل فتنہ از مصر و نیز کسانی بسیار از بعضی قبائل

عرب بمنازعت برخاستند بلکہ بعضی صحابہ مانند مالک اشتر نخعی و مانند محمد بن ابی بکر رضی اللہ

عنہما نیز در نزاع وی از خلافت و عزلش از امارت شریک گشتند بہر حال در آخر عمر شتاد و

یا دو یا چهار یا شش یا ہشت یا نو سال بروز جمعہ بنا بر اکثر یا چار شنبہ یا شنبہ تاریخ دہم

یا دواز دہم یا بست و چہارم یا یاز دہم ذی الحجہ ۳۵ سی و پنجم از دست کہ بود چشم مصری از اہل

بغی بدبجہ شہادت رسید و این اول آفت و بلا بود کہ درین امت بعد از آنحضرت صلعم نزول

نمود تا آنکہ در حق خون مٹی نمود ہزار کسان از مسلمانان بقتل رسیدند چنانچہ حضرت زبیر

طلحہ کہ از عشرہ مبشرہ بودند نیز درین اختلاف شہادت رسیدند اناللہ وانا الیہ راجعون

و در شواہد آورده کہ بعد شہادت وی تا سہ روز او را دفن نکردند تا گاہ ما تفسی یا و از داد کہ -

اِذْ نِفْوَةٌ وَلَا تَصَلُّوا عَلَيْهِ فَاِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ صَلَّى عَلَيْهِ وَ شِیْخٌ كَفَّهَ كَفًّا شَنِيبًا مِیَان

مغرب و عشاء دفن کرده شد و مدتی گفته که دومی بروز چهارشنبه شهید گشت بعد از عصر و بروز شنبه قبل از ظهر مدفون گشت قہدومی گفته کہ در میان ایام تشریق مقتول گشت و تا سه روز بسبب شہادت اہل فتنہ مدفون نگشت و نماز جنازہ بروی خواندہ نشد و بعضی گفته کہ جبیر بن مسلم نماز جنازہ بروی خواند و در شب مدفون گشت در مجمع البحرین گفته کہ صلی علیہ و علیٰ آلہ و سلم بن حزام قتل غیرہ و اللہ اعلم بحقیقۃ الحال

روایات بعضی بزرگان در خلافت عثمان

چونکہ او دال خیر و احسان بود | در سن ۱۱ رطقتش فرسود | اسال نقلش بگو بدر و الم | شما بعضی اموات کبار در خلافت حضرت عثمان سراقہ بن مالک و عیاض بن یزید و ابواسید الساعدی و اوس بن الصامت و عبداللہ بن عذافہ و زید بن خارجه کہ پس از مرگ ہم سخن کوفہ بود و بشیر الشاعرا الاول و المشیر ب الدماجد سعید و ابولبابہ بن عبد المنذر و دیگر صحابہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم

۱۰۱

در خلافت حضرت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ

دومی بدوم پشت در عبد المطلب بن ہاشم بن عبد منان با حضرت صلعم میرسد - پستری قتل و دفن یا بعد از آن یا بعد یک روز از دفن حضرت عثمان حضرت علی کرم اللہ وجہہ ببعیت گرفت اہل بدر بر سر خلافت جلوس فرمود ۳۵ سی و پنج تفصیلش اینکہ حضرت علیؑ زوج بتول بنت الرسول علیہم الصلوٰت و التسلیمات بمرزہ یا ہشت و یازدہ یا ہشت سالگی یا کم و بیش از آن اسلام آورد و باعث خردگی و صغر سنی ہستش او ثمان نموده (و چونکہ حق تعالی روی مبارکش ازین نجاست محفوظ داشتہ نہ دیگر انرا ازین نجاست کہ ویرا بدعای کرم اللہ وجہہ مخصوص میگردد)

در خلافت علی کرم اللہ وجہہ

و بطریق تمحیہ نام نامی وی درین شعر جامی و دعیت است **از چشم بکشازلف بشکن جان من**

بہر تسکین

بہر تسکین دل بریان من | از چشم بافتبار ترادف عین زین مسامی آن حرف خواستہ و از بکشائیز بعل ترادف صینۃ فتح مراد داشتہ و از آن فتحہ دادن بعین مذکور خواستہ و همچنین از لفظ زلف بافتبار تشبیہ در خم و بیچی لام و از بشکن اکثر کسر دادن بدان تسکین جزم و سکون یا ارادہ کردہ کہ دل و میان کلہ بریان واقع است ازین ترکیب اسم علیؑ منجلی

گشت و نیز درین شعر **صبحی بخواب بودم ناگاہ دلبر آمد** | گفتا فلانکہ کن خورشید بر سر آمد

یعنی لفظ مرادف کلہ بی ست و از خورشید بافتبار ترادف عین از آن مسامی آن حرف خواستہ و چون حرف ع بر کلہ لی بر آمد نام علیؑ از آن بر می آید و چونکہ وی آخرین خلفای

حقانی است لهذا نظمی که ازان از هر شی نام علی منجلی میگرد و پنجادرج گشت

علی بابی زهر لفظی معین | بکن شش چند عددش درین فن | ابیضا یک بن با عشر مضروب

بطرح بست فاه بر بازده زن | بطریق اجمال از لفظ الله اخراجش آنکه الله -

فائده در بعضی روایات آمده اول کسیکه مشرف باسلام شده حضرت علی

بود و در بعضی روایات تقدیم ایمان ام المومنین خدیجه الکبریٰ مذکور است و در

بعضی دیگر و اوست که ایمان ابو بکر صدیق مقدم است اهل تحقیق در ۱۹۸

تطبیق آن مضطر بودند تا امانا و مولانا و ما دینا سراج است صباح مکرم

آن بالا است خرفی حضرت امام اعظم کوفی رحمه الله علیه تطابق و توافق در میان

آنها چنین فرموده که از اطفال صفار هر که پیشتر مشرف باسلام شده حضرت علی

کرم الله وجهه آذانات ام المومنین خدیجه الکبریٰ و از رجال صدیق اکبر جمله

محدثین سابقین درین باب ممنون وی شده اند رضی الله عندهم اجمعین

اگر چه جولاہ بقسرا علی ندانند | نیز اید برو بر قدر جولاہ | اکامصل چون بیعت از مردم

گرفت همه بدریان برضا قبول نمودند بیعت از زبیر و طلحه کراہتہ رونمود بسبب اختلاف ایشان

در قصاص قاتلان خلیفہ ثالث که بسبب نامعلوم بودن ایشان بالتخصیص حضرت علی بنابر

صحت وقت در اخذ قصاص تاخیری نمود پس نزد ایشان گو با آنرا بدری شمر بنابر ان طلحه زبیر

متعلقین لواحقین ملازمین بکبر خطم طلب حضرت عائشه رفتند از آنها از امر گرفته بطلب اصحابشان سوخته خروج

ملاکت بزرگ علی بن ابی طالب و علی بن ابی طالب و علی بن ابی طالب و علی بن ابی طالب

علی بن ابی طالب و علی بن ابی طالب و علی بن ابی طالب و علی بن ابی طالب

علی بن ابی طالب و علی بن ابی طالب و علی بن ابی طالب و علی بن ابی طالب

علی بن ابی طالب و علی بن ابی طالب و علی بن ابی طالب و علی بن ابی طالب

علی بن ابی طالب و علی بن ابی طالب و علی بن ابی طالب و علی بن ابی طالب

Handwritten marginal notes on the right side of the page, including the name 'Marfat.com' at the bottom.

کردند علیؑ بالشکر خود تعاقب الشیان نمود الغرض بعد از رد و بدل بسیار باہ جامادی الاخری ۳۲^{۳۶} سی و ششم ہر دو فریق با ہم چنان جنگ کردند کہ سیزدہ ہزار کس مع طلحہ و زبیر مقتول شدند و تا آنکہ پامی ناقتہ مانستہ را نیز قلم کردند اما چون ناقتہ موصوف برسہ پا ہچنان قائم ماند و صدیقہ از پشت سر نیفتاد بخوف ہزیمت آن باقی پایہای ناقتہ را ہم قلم نمودند حضرت صدیقہ بر زمین افتادہ بہوش گردید پس برادر علاقی وی محمد بن ابوبکرؓ از طرف علی نزدش آمد چون دست محمد بر سینہ صدیقہ رسید بہوش گشتہ بغضب بر حسبہ گفت کیستی کہ بجای رسول صلعم دست می نہی سبحان اللہ و بچندہ گفت من برادرت ام نہ غیر القصد حضرت علی فتحیاب گشتہ پانزدہ روز در انجا اقامت ورزیدہ بعد از ان بکوفہ رفت و این جنگ را جنگ جمل نامیدند و مخالفین علیؑ را باعث خطای اجتهادی معذور می شمارند و مقتولین از ہر دو طرف شہداء اند و این اول جنگ است کہ در صحابہ افتادہ بود و آنچه در حدیث است ستری اختلافاً کثیراً ازینجا آغاز گشت بعد از ان حضرت معاویہؓ از طرف شام بطلب ہمان قصاص سبب قرابت خود با عثمان بن باہ صفر ۳۳^{۳۳} سی و ہفتم ہر علیؑ خروج کردہ بصفین ملاقی شدند و ہزار ہا اہل اسلام در ان جنگ بکار آمدند و بعد از ان روز بروز ان ہر کونہ فساد مای عظیم برپا میشدند و تقویت اسلام رو با انقلاب آورد تا آنکہ در کوفہ بہند ہمہ رضا المبارک سنہ ۳۵^{۳۵} چہلم بوقت فجر روز جمعہ حضرت علیؑ برای اداسی نماز ندای صلوة کنان از درں بیرون میرفت کہ دفعہ از دست عبدالرحمن بن ملجم المرادی الخارجی جہنمی برس مبارک ضرب شمشیر مصتم خود کہ ضربش تا دماغش اثر کرد و بعد از دو روز وفات نمود بہر حال مردمان سر مبارکش را بر بستند و ابن ملجم جہنمی را بعد از وفات علیؑ بنا جہنم رسانیدند و بعد از قتل جثہ وی را با تہ ختم و در حیات کجیوان آوردہ کہ حضرت علیؑ حضرات حسنین را بعد از وصایای بسیار این امر فرمود کہ بعد از مرگ من قاتل ہر انیز یک ضرب بزنی چہرا کہ وی ہر ایک ضرب زدہ و اورا مثلہ مکنید چہرا کہ فرمود علیہ السلام یا کوا مثلہ پس بعد انتقال فرمودن شیخ امام حسن بن علیؑ پیشتر برود دست ابن ملجم خارجی را قطع نمود پستہر دو پایش را و در چہانش میل سرخ کردہ شدہ با تہش گردانید و درین ہمہ حالت ابن ملجم ناری آہی نیل کرد و چون ارادہ قطع زبانش کردند جزع و فرغ نمود مردم ازین سبب نمودہ پرسیدند کہ تمنا از قطع زبان این قدر جزع و فرغ برای چیست گفت بخدا کما و نالہ من

تعالی صحابہ در خلافت علیؑ

تعالی صحابہ

تعالی صحابہ

مرگ نیست بلکه برای آنست که ساعتی از ساعات دنیا بر من بلا ذکر خدا خواهد گذشت آخر بعد از قطع زبان بگردانم عرض مرتضیٰ علیؑ بعد از وصایا و نصائح گوناگون بجز شصت و دو سالگی چنانچه ابو الفیض فیضی در موارد الکلم رساله بی نقطه خود آورده و صائر اهل اللہ اول اعداءک و اهلک و اعداء عامہ دین و اعوام عمرہ کا عوام عمرہ ہر سال رسول اللہ صلعم با چہار یا پنج سالگی و نیز یک شب کیشنبہ نوزد ہم شہر مذکور از دار نفوس بقرب رب غفور رحمت فرمود و در کوفہ در زاویہ مسجد جامع و یاد در قصر مارت مدفونش ساختند مگر بخوف خوارج خذلیم اندک و بسیار کش را پوشیدند چنانچہ در حیات گفته کہ حضرت علیؑ اول از ان امان است کہ قبرش نہان گشت و در اصل قبرش از روی یقین بیچ جا معلوم نیست انتہی (گویم کہ حال قبر فاطمہ الزہراء نیز همین است) و یا از جهت ہمین خوف بدینہ اش بردند و در یقین دفن نمودند و یا تا بوش را حسب وصیت می بر ناقہ و می بار کرده در زمام ناقہ را وا گذاشتہ تا آنکہ تقدیر بخت الاشرف ویرانسانیدہ و در انجا مدفون گردید و ہمین اشرف باعث شہرت این قول ابن خلکان در تاریخ خود چنین گفته کہ باری مارون رشید یوزان شکاری در پس صیدی در صید گاہ یلہ کرد آن صید بقبری رسید کہ جملہ یوزان از حلقہ باز ماندہ بفاصلہ از قبر شریف ایستادند مارون ازین مشاہدہ متعجب ماندہ کہ یکی از اہل خیرت آمد و گفت یا امیرالمومنین اگر من قبر ابن عم تو علی بن ابی طالب را تو بنمایم چہ خواہی داد فرمود عزت نام گفت این ست قبر وی مارون گفت از کجا میگوئی گفت با پدرم برای زیارت قبر وی آمدی و پدرم گفت کہ برای زیارتش با جعفر صادق می آمدی و وی با پدر خود محمد باقر وی با پدر خود بن علی بن حسین وی با پدر خود امام حسین شہید دشت کربلا برای زیارتش می آمدندی و بود امام حسین عالم تر بقبر وی رضی اللہ تعالیٰ عنہا و بعضی گفته کہ این قبر مغیرہ بن شعبہ ثقفی است واضح اقوال آنست کہ وی مدفون است بقصر مارت کوفہ انتہی کلامہ و در حیات گفته کہ خود حضرت علیؑ وصیت فرمود کہ قبر مرا پوشیدہ دارید بسبب آنکہ بنور باطن میدانست کہ ہر آنیہ امر خلافت بہ بنی امیہ رسید پس بہاداکہ بقبر من ای ادبی نماید بہر حال چہار سال و ہفت روز یا شش یا دوازہ روز و یا نہ ماہ و یک روز خلافت حقہ ماند بہر حال بعد خلیفہ شدن چہار ماہ در مدینہ ماہ بعدہ بعراق رفت تا آنکہ در کوفہ شہید گشت تاریخ رحلت آنکہ زوج بتول حق بودہ

اصوات و غیر علیؑ

وہما اظہار قبر علیؑ در کوفہ

ابن عمر رسول حق بودہ	گر تو سال شہادتش جوئی	سر تا تم چہ در انبیا گوئی
این سخن بس بود حساب غم	کہ سر تا تم ست این ماتم	باز سال شہادتش کہ چہ است

بگمان آخرین حرف علی

و ذکر بعضی اموات در خلافت می خذیفہ ابن الیمان زبیر

ابن العوام و طلحہ چنانچہ گذشت و سلمان فارسی کہ در ازی عمرش مشہورست تا آنکہ بعضی
 دو نسیبت پنجہ سال گفته و بعضی سہ صد و شصت سال و بعضی گفته کہ زمانہ عیسی علیہ السلام
 دریافتہ بعد از مدارج و بعضی گفته کہ انتقالش در خلافت عمر بود و او بیس قرنی و عثمان بن یاسر
 و شیل بن حنیف و مشیب الرومی و محمد بن ابی بکر الصدیق و میم الداری و ابو میسرہ
 البدری و ہشام بن حکیم و ابورافع مولی النبی صلعم و غیر ہم رضی اللہ تعالی عنہم اجمعین
 تاریخ وفات ہر چار خلفای راشدین کہ جسم ہای پاک ایشان مردین بتین محمدی را

صلعم منزله چار اخیسج و بوج و نذرت	ہر چار چہ رکن تکمیلین	بل چار جد و کعبہ دین
سرم خاک رہ ہر چار سورد	ابو بکر و عمر عثمان و حیدر	ایضا
سن وفات ابو بکر از اخذ بر گیر	بکن شہادت فاروق یا آخذ تحریر	برای سال وفات خلیفہ ثالث
نذا بگوش من ابدلہ بکن تسلیر	صدای غیب گو شم سید کا نامم	سن شہادت حیدر ز سیم احمد گیر

لطیفہ در حدیث صحیح واردست کہ فرمود علیہ السلام خیر القرون قرنی الحدیث ہیں حضرت
 صلعم دین حدیث کہ بطریق پیشین گوئی ارشاد فرموده لفظ قرنی ہدایت نمود و لفظ ذہبی
 عصری و نہانی و اوانی و وقتی و اشغال آن نفرمود با وجودیکہ این جملہ الفاظ نسبت بہ قرنی
 معروف ترند تا کہ از مرعات لفظی آن نیز افضلیت و حقیقت خلافت ہر چار خلفای نامدار
 علی حسب مدارج معلوم اہل حق و اہل بصیرت گردد چنانچہ از رعایت معنوی آن خمیر
 افضلیت زلفہ برکت سہ گانہ معنیست شش بخش اینکہ در قرنی چار حرف نامدار
 ن - ی - و نزد خدا و رسول اللہ صلعم مستحق خلافت بعد از آنحضرت صلعم صدیق اکبر بود
 پستہ پستہ عثمان بہتر علی پس علی حسب ترتیب استحقاق از آخر اسامی متبرکہ ایشان عمر
 آخرین را گرفتہ (چنانچہ قاف از صدیق و را از عمہ و نون از عثمان و یا از علی) ترکیبش
 فرموده لفظ قرنی از ان برآمد یعنی تا وقتیکہ خلافت مدیق باختر نرسد استحقاق عمر نیست

ذکر اموات کبار در خلافت علی

تاریخ وفات ہر چار خلیفہ

ایضا

وہمچنین تا انتہای خلافت ہر یکی از عمر و عثمان و علی مرد دیگر پر استحقاقی نہیں سرد چنانچہ تخصیص
 اخذ صرف آخر از اسمای ایشان نتیجہ است و این معنی منظور جناب حضرت صدیق اکبر
 بود اگر چه قبل از اطلاق این سرمد نظر حضرت رسالت پناہ صلعم آن می بود کہ جانشین خود
 حضرت علی را اگر نام چنانچہ بموجب الکنایۃ ابلغ من التصريح ہین مضمون را بطریق کنایہ
 در حدیث مسواک چنین ارشاد فرمودہ کہ ارادہ آن داشتہم کہ نحر و ترحوالہ اش نامیم پس گفتہ شد
 مرا کہ بجان تر این را بسیار پس بچنان کروم عن ابن عمر ان النبی صلعم قال آرائی فی
 المتام اتسواک بسواک فجاءنی رجلان احدهما اکثر من الاخر فناولت السواک
 الا صفر منہما فقیل لی کتفد فقتلہ الی الا اکثر منہما متفق علیہ و غیر

در لفظ قرانی اشارہ بدین طرف فرمود کہ خلافت این ہر چہار بعینہ قرن من است نہ قرن دیگر چنانچہ
 بجنسہ تفصیل این ہمز در حدیث الخلفاء بعدی ثلثون سنۃ الخ بالتصریح فرمودہ نہ چنانچہ

روافض و غیرہ خدا لہو اللہ سیکویند غمزل		
این چہار بار چارستون اند بہرین	ہر کس کہ زمین چہا پہلی را خلافت کرد	ہر یک را مسجد و محراب و منبر است
اور ایقین بدان جنوان خیر است	عثمان نہزمت و علی حج اکبر است	بو بکر ہجو کعبہ عمر در طواف است
بو بکر زنجبیل عمر جوئی سلسبیل	بو بکر چون بہشت عمر تخم عدل گشت	عثمان شہاب پاک علی شہد شکر است
عثمان قلع بدست علی حوض کعبہ	عثمان طہسوار علی فتح لشکر است	بو بکر بار خمار عمر میر در تہ دار
بو بکر جان ما و عمر نور چشم ما است	بو بکر با صفا و عمر مردنے ریا	عثمان زبان ما و علی تاج بر سر است
عثمان جیاشعار و علی کعبہ کوہر است		

چہار بار محمد کہ تاج ابرارند | چو چار حرف محمد بیکدگر یارند

در خلافت امام حسن رضی اللہ تعالی عنہ

پستز بجای حضرت علی حضرت سبط اکبر سید امام زین جناب امام حسن خلیفہ گشت و نام
 نامی وی دین شعر بطریق تمثیلہ مندرج است | اگر است مدام محتسب را سرنہی
 یارفتہ و سر شکستہ دل سوختہ بابا | یعنی چون از کلمہ محتسب پا و سر و دل یعنی با و تمیم و
 تاسی فوقانی دور شوند لفظ حس باقی ماند و چون سرنہی یعنی نون متصل آن گشت اسم
 حسن از آن برآمد ایضا | اما علی الرعم حسون شمع و ل فروختی | بیشتر و لہا ای شہا از حضرت سونہی

در خلافت امام حسن

سومین دلهای حسودان کنایه از سقوط و آو- و دال- و التست از لفظ حسودان درین صورت لفظ سن باقی ماند
 و هو المقصود شیخ عبدالحق محدث دهلوی رحم در تکمیل الایمان تحت قول و الخِلافةُ ثَلَاثُونَ سَنَةً تُرْبَعُهَا
 طَلْفٌ وَإِقَارَةٌ أورد و در حدیث است الخِلافةُ بَعْدِي ثَلَاثُونَ سَنَةً تُرْبَعُهَا مَلِكًا عَضْوًا
 یعنی خلافت بعد از من سی سال است پسر خلافت نباشد بلکه ملکی گزیده بود که از نیش می کتر کسی
 سلامت ماند و تمامی سی سال بشهادت امیرالمؤمنین علی مرتضی رفته شد و تحقیق آنست که شش ماه (و نیز
 شش و زچنانچه در رساله فضائل چار یار و غیره آورده) از سی سال باقی بود که امام المسلمین حسن بن علی بن
 ابی طالب و رومی خلیفه بود و تمامی خلافت بدست وی شد پس معاویه رفته و هر که بعد از اوست خلیفه نباشد
 بلکه ملوک و امرا و پادشاهانند آنکه امرای عباسیه را خلفا گویند بجز او اعتبار ظاهرت انتهی و در تذکره المذاهب
 از خلفا و از آل و بیعتی و غیره آورده که حضرت حسن بن علی رفته بیانند هم رمضان المبارک که شش روز یا سه هجری
 تولد یافت و گذشته بود از عمر وی در وقت وفات حضرت صلعم هفت سال و شش ماه و از عمر حسین برای شش
 سال و ده ماه و ده روز و برایتی شش سال و شش ماه گذشته بود بعد شهادت پدر خود به بیت اهل کوفه خلافت
 بدو رسید و بعد از شش ماه و چند روز (یعنی شش روز چنانچه گذشت) امیر معاویه رفته برومی تسلط شد پس
 بسبب معجزه حضرت صلعم که بطریق پیشین گوئی در حق امام حسن رفته ارشاد فرموده بود انی هذا سیدک و اعلم انک
 ان یصلیهم به بین ینین من المسلمین اخرجیه البخاری برای دفع فساد مؤمنین خلافت را بچند شرط بجا آورد
 لغویصل فرمود که بعضی از آن انیکه با مدکاران پدرم حضرت علی رفته مواخذه کنی و جمله یونش را از آنی پس امیر معاویه
 آن جمله را برضای خود پذیرا نمود و بود نزول و بی از خلافت باه ربیع الاول یا آخر یا جمادی الاول ۳۵
 چهل و یکم و جمله یاران و معاونان وی که بلا مرضی ایشان خلافت را ترک واد ویرا استهزاء باعث
 قبول نزول اسلام علیک یا عار المؤمنین و یا مدال المؤمنین میگفتند در جوابش العار من العار
 من النار و کست بمدال المؤمنین و لکنی کرهت ان اقلکم علی الملائک اندکی می شنیدند
 قد حیات آورد که در مقام ران خود فرمودی اخذت ثلاثا علی ثلاث الجماعه علی القره و حقیر الذماء

عبارت حسن بن علی

در بیان امام حسن و امام حسین

عَلَى سَفَلِكُمْ وَالْعَارُ عَلَى النَّارِ أَنْتُمْ	گوشی که بحق باز بود در همه جانی	او هیچ نشود ز کسلا از خدای
و لکنی کرهت ان اقلکم علی الملائک	هر زنده بود آینه دوست نمائی	استی که مروان بن حکم که شیطان بحکم بود
قد حیات آورد که در مقام ران خود فرمودی اخذت ثلاثا علی ثلاث الجماعه علی القره و حقیر الذماء	از نیشی آینه که با معاویه رفته بود در هر جمعه بر نیش سه - و بر روی حسن ارشان حضرت علی	

کلامهای ناخوشایند میگفتی گاهی سجداتش بی برومی الازومی باینقدر آن گنت (بامروان) صادقاً جزا الله
 یصدقک وان گنت کاذباً قال الله أشد نقمة شکم فرمود (و شاید که ازین ماده نسا و بود آنچه سب
 حضرت علی رزم در خطبههای جمعه و غیره در بنو امیه مروج بود تا آنکه در زمان عمر بن عبدالعزیز رزم استیصالش شد
 چنانچه می آید گویند که حضرت امام حسین ا فی سال یک لک درم وظیفه مقرر بود سالی آنرا امیر معاویه رزم مسدود
 نموده بنابر آن تنگی شدید بر امام رزم نمود و سوزی خواست که دروات و قلم طلبیده نوشته و مستند باز تر کسند
 همان شب آنحضرت صلعم را در خواب دید امام رزم تاخیر وظیفه را از وی صلعم شاکی گردید حضرت صلعم نیز از وسع رزم
 با طلب دوات و قلم و تمناج شدنش بطرف احد الامم شکایت فرمود بعد از آن ابن دعار را تعلیم نمود اللهم اذف
 فی قلبی رجاءک واقطع رجائی عنک بسؤالک حتی لا آرجو احداً غیرک اللهم پس هفته نگذشته بود که
 امیر معاویه رزم یک نیم کرد (۱۵۰۰۰۰۰) درم بخدمت اقدس وی رزم روانه کرد و باز حضرت صلعم را بخوابید فرمود
 یا بنی فلکذا من رجاء الخالق و کفر بجه المخلوق اخرج البیهقی و ابن عساکر القصد به پنجم ماه ربیع الاول
 ۵۱-۵۰-۴۹ پنجاهم یا پنجاه و یکم و یا چهل و نهم در مدینه طیبه از دست زوجه خود جده بنت الاشعث بطمع امور
 و نیویب ازیزید بن امیر معاویه و نیز هر طاهل سمو ما رحلت فرمود و در بقیع بجنب قبر مادر خود موافق وصیت ثانی وی رزم
 که بنیال مزاحمت مروان آنرا کرده بودند نقش ساختند که باعث مزاحمت مروان نطفه شیطان حسب وصیت
 اولی وی رزم متصل بر وضع مقدس سول مقبول صلعم دفن کردند نش نو استند بعضی گفته که امام حسن قی زین العابدین علی
 و پسرش محمد باقر و پسر پسرش جعفر بن محمد صادق این هر چهار بزرگوار رزم در بقیع در قبور حضرت عباس رزم در یک قبر

بدرج سب علی رزم در خطبه از طرف مروان بن الحکم

تاریخ وفات یحیی بن زکریا حسن

لکه که سن پیش
 بقصد و غرض
 بیخلفات
 بیست و نه

چون گل باغ جنت است حسن رزم	بیکجا بعد کید گیرد فون گشته اند تاریخ وفات امام حسن رزم
مآذبی یا ر سب سردوران	هست گل سال رطش شایان نیز گوسال رطت آن شاه
رفتم باغ فکر و دیدم سب حین	ولنعمر ما قبل فی تاریخ وفات رزم و ما سواها علیها صلوات و التیابا
ناگه نذر اسید زلیل گروش من	هر غنچه را کشودم و جسم زهر گل
اول و در حرف بر محمد وفا طهر	تاریخ فوت شان مجوال از بیاسمن
حضرت علی و پسر و بنی امین	اطیفه چونکه از همین پنجتن طیبم الصلوة والسلام مرسته صاحبانز یعنی
اسمای ایشان را با الفاظهای معین فرمود که سن شهادت ایشان از بذر و الامر پیش بل بصیرت هم از حرف نامهای	حضرت علی و پسر و بنی امین یعنی امام حسن و امام حسین را مرتبه شهادت یافتنی بود و پس لهذا از پیشتر حق تعالی

تلقای اربعه رضوان اللہ تعالیٰ علیہم برفیق نسبت ظاہری از امامت و ولایت است - چنانچہ پیغمبر اول از نبی کم
 حضرت عمر بن کلابه که صاحب یک نسبت بود با حضرت صلعم از جهت ام المؤمنین حفصه و پیغمبر ثانی که مشغول
 است باعث اطمینان دل حضرت عثمان بن عفان گردیده که صاحب دو نسبت است با حضرت صلعم از جهت
 حضرت زینب و حضرت ام کلثوم - و حاجت تاج سر حضرت حیدر گزارم گردیده که صاحب یک نسبت است با حضرت
 صلعم از جهت حضرت فاطمه الزہراء - و دال ذریعہ عتیق صدیق اکبر بنام که عبد اللہ نام داشت از
 دوزخ گردیده که صاحب یک نسبت بود با حضرت صلعم از جهت ام المؤمنین حضرت عائشه صدیقہ بنام
 مناجات بقاضی الحاجات رحیم اشارت آنکه چون سگ قدم نیکان گیرد بر تپه نیکانش
 میرانی و از اخلاقیش به و کلبہم با سبط ذریعہ بالوصید قصه با نبیامی اولو العزم میشنوائی کریمیا
 در عقبی بدرجه ابار اورا رسانیدن و بدنیارسلک مره اولیا و پیرا شردن شمه از گرم تست و باره قایت
 در وی شستن و در کلام نیک فرجام خود بمضمون سَبْعَةٌ وَ تَامَتْهُمْ كَلْبُهُمْ متصف نمودن کرشمه از رحم تو
 عقود را در حد ذات خود اگر چه از کلاب لیلتر و کترم فنا از روست هفت بندگوارانیکدی ایشان
 گرفته ام از سگ اصحاب کعب نیز بهتر و تر **ع** اگر چه نیکم خاک پای نیکانم **ع** عجب کشته بانم سفال سجایم
 شکور آسگ را بخا صان خود وصل شامل نمودن چون از تو فضل است پس بموجب **ع**
 داد حق را قابلیت شرط است **ع** اگر بنده کمین خود را بفت مقبولان درگاه خویش سالی بسا افضل
 احدی بکرامت و اتق تو نظری به اسن مبارک محمد صل اللہ علیہ آله و سلم و خلفای اربعه اش
 رضوان اللہ علیہم اجمعین فرموده بود تیره ایشانم **ع** میران **ع** بسبقت رحمت تو التفاتی بلجیه پاک امام
 ز من حضرت حسن بن علی و ریش خریف فخر امتان - اما ما الا عظم النعمان **ع** فرموده هیچ مقام از ایشانم **ع** ان
 بی نیازا چون به و یقولون سَبْعَةٌ هر هفت مقبولان خود را بقول تقوی و محرم حالات
 تاریخی ایشان حسب لیاقت بشریت خود بموجب **ع** **ع** فان مدحت محمد با بقالتی
ع لیکن مدحت مقلد ب محمد **ع** داد و اوم پس در صم از خطاب با صواب خود و تَامَتْهُمْ كَلْبُهُمْ
 از بی نیازی خود جدا که مفرامی انبارا چون و کلبہم با سبط ذریعہ بالوصید
 من سگ صفت ایشان لاندی دعا را بدر و از ختم غار ذکر ایشان بدگاه تو کشاده ام از بی نیازی
 خود و دنیا خجیرا کریم فراتامسلان روم بصیرا رحم ناک صاحب ایمان شوم **ع**

نفاذی مناجات

نامی ایشانرا
تعبیر کرده ام
عنه از دعا
باین صفت
تسویان
فکر است

<p>رحم زما سے حسد ابر ما گیر رحمت باشد شفاعت خواه من چون عنایاتت بود با ما مقسیم چون تو با ما فی بنا شد هیچ غم هرگز آتش پناه و پشت شد گزنگ باشد سیاهت شش ورق</p>	<p>باش اندر امتحان ما ز محسوس ده نجات از شر و جال لعین کی بودیم از ان دزد و لئیم غیر تو هر چه خوشست و ناخوشست هم مجوسی گشت و هم ز رشت شد</p>	<p>نفس و شیطان و کویا راه من هم ز شر نفس یا نعم المعین گر هزاران دام باشد هر قدم آدمی سوزست و عین آتشست بی عنایات حق و خاصان حق</p>
<p>لَحِيْفًا بِرَحْمَتِي نَفْسٌ شَيْطَانِيَّةٌ فَأَمَّا بِنَدْوَةِ زَبَدِ الْكَلْبِ فَجِدَانِي سعی عا کرمی ز رحمت خود مرا جدا کن و کرمی ز کرم خود مرا بینو اکن حکیم استحقاقی بنجا ناک تو بیدارم که اعتمادی بران نمایم فاما شر که هم نیآورده ام که شمره آن مایوسی و نا امید می یا بم</p>		
<p>ز من جرمی که سر ز دای خداوند و گره آن نشود غمگین و این شاد</p>	<p>مچم شد غمگین - ابله پس خورسند ز داواری و دوبار ای یز و پاک</p>	<p>چو عدلم از عذاب آرد بفریاد شود و دشمن شگفته دست نمناک</p>
<p>حلیما بحضرت بی نیاز تو هیچکسی استحقاقی نیآورده که بدان بهره خود از تو برده بلکه هر که هر چه یافت آفتاب رحمت برومی تافت پس هر چند که کمینه گنگارم مگر بدان جوادی تو نهفتاد بار امیدوارم أَنْتَ رَبِّي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ط تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ</p>		
<p>احسان مع المناجاتی خالق الارض و السماواتی حاجت خویش از تو میجویم فانسیب یا مجیب دعوائی دران تنگی که ما باشیم و آهی تو ما را ذوق ایمان و دران دم دل ما را زنده گردان از مصنوری نیاید از جهان جسم باکم چو کردی چراغ مرا نور دار زنگ دو گفتن بنیاد رس</p>	<p>مسد کانی المہماتی هیچ پوشیده از تو پنهان نیست زانکه قاضی جملة ما جاتی خداوند امید من و فاکن ز رحمت سوی ما بکشای بر ای خداوند اہمہ بیچارگانیم مطہر ساز جانم را ز دوری ز خواب غفلت بیدار گردان ز من باد مشعل کشان دور دار نیاز مرا هم تو گردان قسبول</p>	<p>زیرد بالاسی تو انم گفت عالم البستر و الخفاتی ہر دعائیکہ میسکنم اکنون دل مرا از کرم حاجت روا کن چو جان من منقطع شد از جهان دم درین ہنگام چون نظارگانیم چو با ایمان بدون بردی بخاکم دل مرا محرم ہسرا گردان کہ ما را دوران و رطہ یک نفس بغیر رسول و طفیل بتول</p>

مکن تو شہ ام انچه من کشته ام	گر می بخشم بشرندگی	خدا یا نیاید ز من بندگی
که زخم تو زخمشم مرا مرهم است	لب زخمهایم ازان برهم است	مکن تو شہ ام انچه من کشته ام
بعضیان نمی کا حد امید من	که لطف تو بر قهر سبقت گرفت	گرفت تو در حشر دائم شکفت
که قد قامتم بس زبانگ نماز	مرا امل فتد خوبان مساز	بس این مایه عیش جاوید من
در خلافت امیر معاویہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ	گناهی که کردم برویم بسیار	چو اشک ندامت بروز شمار

در خلافت امیر معاویہ و یزید

بهر حال پسر خلافت با امیر معاویہ بن ابی سفیان بن صحز بن حرب بن امیہ بن عبد شمس بن عبد مناف رسید و وی ریز کاتب وحی آنحضرت صلعم بود چنانچه در کتاب فضائل قرآن از مشکوٰۃ و غیره مذکور است و ابن عباس فرماید گاهی او را به آنکه فقیه یا در فرموده و گاهی بدینطور قائلند **قَالَ قَدْ صَحِبَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** در باب الوتر مذکور است بروایت بخاری و غیره) در خلفا و مدارج وازاله آورده که امیر معاویہ با پدر خود بروز فتح مکہ اسلام آورد و در حیات است **اسْتَلَمَ قَبْلَ أَبِيهِ ابْنِ سَفْيَانَ** و کتابت وحی را بخاری برد و حضرت عمر در زمین خلافت خود او را بعد مرگ برادرش یزید در شکستہ بیستم بشام امیر ساخت پس چهار سال در خلافت حضرت عمر بن و در کل خلافت حضرت عثمان در شام امیر ماند و در خلافت حضرت علی از متعلبان بود تا آنکه امام حسن خلافت وی را سپرد نمود با بجملة تا بست سال با امارت شام و غیره قیام کرد و دیگر بست سال خود را خلیفہ می شمرد و بقول بعضی سیزده سال اما بعد مصالحه امام حسن بن علی در خلافت صحیحہ مستقر گردید که در آن مخالفت کسی نہ گردید و بعد از مصالحه مروان بن الحکم را (که شیطان مجسم بود) که مرد مظلوم بود ایالت مدینہ منورہ سپرد و چون ببلکله چهل و سوم بر ترح و دوران و کوزای فتح یافت و لذت زیاد بد نهاد و برابر آنها خلیفہ ساخت و این همه امور بمشیت یزیدی از وی سرزد شده چنانچه خانه خورسی از آدم علیہ السلام پس از زبان ازان بند ساختن و حق صحبت وی را با آن حضرت صلعم می داشتند بسا نسبت است - آخر الامور دمشق بعمر بن قنار و وقت سالگی و بعضی از آن کجی و پیشی نیز تکلم فرموده بشهر جیب الحرج ببلکله ششم هجری صدق قالب عنصری را از گوهر گرانا ی جان خالی ساخت و وصیت نمود که موی و اطفا را های مبارک جناب رسالت آب صلعم که همواره با خود میداشتم بدینم انداخته بعد از آن و فتم نماید - همچنان کردند و مدارج آورده که در پیر این حضرت صلعم او را کفن کردند و بردای آنحضرت صلعم او را به پیچیدند که این هر دو را نیز همراه خود میداشت و سماک نذری بروی نماز خواند بسبب بنون یزید پس از آنکه در بیت المقدس بود چنانچه در حیات آورده در بیان با جلاله

و با بنی مویز زمین نمودند و در حیات است که بعد از سپردن خلافت بوی نوازده سال و سه ماه و پنج روز
 خلیفه ماند و کل مدت خلافت و امارت وی در چهل سال بود که چهار سال از آن در خلافت حضرت عمر بن امیر بود
 و در بعضی اموات در خلافت وی صفوان بن امیر و از اہمات المؤمنین حضرت حفصہ بن
 و حضرت ام حبیبہ بن حضرت صفیہ بن - و حضرت میمونہ - و حضرت سوڈہ - و حضرت جویریہ و حضرت عائشہ
 رضی اللہ تعالی عنہا و عنہن اجمعین و لیسید الشاعر (غیر الاول) و عثمان بن طلحہ - و عمر بن العاص -
 و عبد اللہ بن سلام النخعی - و محمد بن مسلمہ - و ابو موسی الاشعری - و زید بن ثابت - و ابو بکرہ - و کتب بن مالک
 و مغیرہ بن شعبہ و جریر بن ابی جلی - و ابو ایوب الانصاری - و فضالہ بن عبیدہ و عبد الرحمن بن ابی بکر و حبیب بن مہدی
 و اسامہ بن زید - و سعد بن ابی وقاص و عقبہ بن عامر - و ابو ہریرہ و سیدہ نجاہ و عمیر بن عبد الرحمن بن علی بن ابی طالب
 و خلافت یزید بن امیر معاویہ پسر خلافت بر یزید پدید آمد معاویہ رسید چرا کہ امیر معاویہ بعد از خود
 ویرا ولی عهد ساخته بود چنانچہ در حیات و غیر مذکور است - بنزدی تفصیل حالتش انیکہ یزید بن معاویہ پسر
 بست و پنجم پشتم تولد شد بعد موت پدر خود بہ سبب کار روانی او بہ بیعت اہل شام خلافت یافتہ برای
 گرفتن بیعت اناہل آمد بنو لید بن عقبہ بن ابی سفیان را عامل ساخته فرستاد حضرت امام حسین بن علی و حضرت
 عبد اللہ بن زبیر بن العوام رضی اللہ عنہم بیعتش نادرست دانستہ از انکار آوردند و از عامل وی سختی کشیدند
 اما بن زبیر نہ بیعتش گرفت و نہ خود دعوی خلافت بدل برد - و اما اسامہ سیدنا امام حسین چون اہل کوفہ نزد ایشان
 بوقت خلافت امیر معاویہ بر بیعتش خطور نمودند و امام باقر خروج فرستادند همان وقت امام حسین از انکار بیعت معاویہ
 یافتن خبر خلافت یزید و بیعت انکار با بدل مبارکش و نمود عبد اللہ بن زبیر و یزید را امر خروج نمود مگر عبد اللہ بن عباس عبد اللہ
 بن عمر رضی اللہ عنہم عدم خروج را ترجیح یافت فلما نامہ حسین بقول بن زبیر و بروایتی بصلاح فاکلی بلا غلانی خود حضرت محمد بن
 و بہ طلب اہل عراق کہ نامہای فرستادند خروج را ترجیح داد و با بران پاسوی عراق نمود این عمود است
 بوقت ولع گویان ویرا معانقہ کردند و گفتند لَنُظَنِّكَ سَتْمَلِكًا بَيْنَ سَائِلِكَ وَبَيْنَا يَلُكُ كَرِيهَةً هُنَّ حَضْرَت
 حسین بہ ارادہ خروج از مدینہ طیبہ نمود از مخدرات بنو ہاشم بعد ای نوحہ و گریہ و زاری مخالفت نمودند
 امام حسین نہ ایشانرا کلمات تسکین فرمود و بروایت حضرت قطب روانی در حضرت امام مسلم بن ام المؤمنین
 نیز مانع خروج گشت و بعد ناکی تمام و حسرت مالا کلام فرمود کما می فرزندار جہند روی مبارک خود را بسوی
 عراق گویان و باعث شملوت خود کرد لکن انہ زبان مبارک جہا مبدلہ شنیدہ ام تیر سفارت بر محمد

در وفات بعضی بزرگان در خلافت امیر معاویہ

در خلافت یزید پدید

ذکر اختلاف امام حسین بن علی

مرسان و از آتش مباحث جانم را مسوزان آنام فرمود که ای مادر مهربان بخدا من خوب میدانم که در کربلا مع اتر با مسعود معدود و با چند یاران محمود مظلوماً مقتول خواهم شد باز بچه طور در اینجا سکونت کنم فی الجمله امام حسین باغواهی اهل عراق مع قبائل بروایتی بروز جمعه بستم شهر شعبان داخل مکه معظمه گردیدم بقول ابن طاووس امام حسین بتاریخ سوم شهر ذی الحجه و بقول دیگران بتاریخ سوم یا هشتم ماه مذکور از مکه معظمه بیرون گردیدیم روز ششم بن عقیل رضی الله عنه که نامه بر امام بابل کوفه بود و هرزده هزار مردم عراقی بذریعہ وی در بغیت امام رفته در آمده بودند به تحریک یزید بطرف عبید الله بن زیاد که والی عراق بود و بشارت همین ابن زیاد بد نهادن از دست کوفیان بشهادت رسید و در اثنا سی راه امام را اتفاق ملاقات فرزدق شاعر هم در منزل وی زیاده افتاد هر چند که وی نیز از رفتن کوفه مانع امام شد مگر نشنید تا آنکه بقرب کوفه رسید در اینجا بحرین یزید ریاحی با هزاران از طرف ابن زیاد بد نهادن ملاقاتی شد و بعد در و بعل بسیار بقول جمعی بروز چهارشنبه یا پنجشنبه دوم یا هشتم محرم شروع سلسله شصت و یکم داخل زمین کربلا شد و از امام زین العابدین منقول است که در شبیکه بصبح آن والد ماجدم امام حسین شهید خواهد شد و عمه من حضرت زینب بنت سیده النساء فاطمة الزهراء رضی الله تعالی عنهما به بیماری من قیام می نمود من به بستر بیماری ذمی فراش بودم از پدر بزرگوارم این شعر بامی شنیدم

که بار باز گوارش میفرمود مقام مایوسی نخواست را از ان دریافتم	يَا دَهْرُ أَتَيْتَ لَكَ مِنْ خَلِيلٍ
گوئی که در فی لا شراف و لا اصیل	وَأَنَا كَأَمْرٍ إِلَى الْجَلِيلِ
وکل حتی سألک سبیل	بشنیدن این کلمات بی اختیار بگریه در آمدم اما بحرف اضطراب

زنان ضبط کردم و نزول معینت شهادت را منتظر ماندم تا اعمه من سخنان وحشت انگیز برادر خود امام حسین شنید بر بسته پابرهنه نجیماهش دوید بگریه و او ویلا در آمد آخر باصرار تمام امام رفته او را خاموش گروانید و آن ظالمان جمله اهل بیت نبوت را از خود و بزرگ تاسه روز بے آب و دانه داشتند و باز راهی بی آب

از کمال تشنگی طیان طیان یک یک بشهادت رسانیدند	ز دست گریه کتابت نمیتوانم کرد
که مینویسیم و منسوخ میشود فی الحال	که صد گره بزبان می تقدیمت مقال
القصه از وقت صبح بروز جمعه و هم شهر محرم که بموجب	روز شهادت تو که جانها شهید بود

عاشورا اگر چه برای تو عید بود	با جمله مروان خاندان عالی خود ما سوا از زین العابدین و دیگر یاران
شربت شهادت تا نماز جمعه نوشید و آن ظالمان سر مبارکش از تن جدا ساخته با گرفتاران اهل بیت	

پیش یزید پدید فرستادند - شاه عبدالعزیز و ہلوی رح و سید الشہادتین آورده کہ در وقت شہادت عمر مسلمین بہ پنجاہ و شش سال پنج ماہ و پنج روز بود از وفات آنحضرت صلعم تا روز شہادت امام حسین پنجاہ سال منقطع گشتہ بود - از امام جعفر صادق پرسیدہ شد کہ تا شیر خواب ما چند تاخیر میکند فرمود تا پنجاہ سال چرا کہ آنحضرت صلعم در خواب دید کہ اسگابلق در خونش لیسید تا ویل آن فرمود کہ حسین پسر من را کسی خوابد گشت بہین از پنجاہ سال شمرن ذی الجوشن آن اسگاب بر من بود کہ حضرت امام حسین رضی اللہ عنہما قاتل گشت

درت تاخیر تاخیر خواب

چند اشعار در آئین	یار بنامی عالم ازین پس خراب باد	افلاک را وزنگ زمین را شتاب باد
تا روز داوخواہی آل نبی شود	از پیش چشم ترفع این نہ حجاب باد	بر کام اہل بیت گشتند یکران
در ہمد چرخ چشم کو اکب بخواب باد	لب تشنہ شد شہید جگر گوشہ رسول	ہر جا کہ چشمہ است بعالم سراب باد
از نوک نیزہ تافت سر آفتاب دین	در پرودہ کسوف نمان آفتاب باد	و قوع این سانہ عظیم مصیبت فخریم

در سن ششم بود در تاریخ شہادت امام حسین رضی اللہ عنہ	آہ بیرون آمدہ از اسم ذات	من چه گویم کر بلا را واقعات
حسن شد بی سرو پا از غم او	ای لفظ مبارک اللہ عدوہ دور شد	بہی تبدیل شدہ در ماتم او
سر برداشد از حسین گشت تاریخ آشکار	چون بر حسین خنجر با صد خاکشیدہ	ہالغ ز غیب گفت قلب نبی بریدہ
آمدہ آخرین دو حرف حسین	ہم ز حرف بی نقطہ ہم از حرف نقطہ دار	سال ترحیل آن شبہ کونین
سال نقلش بکو بخت و غم	سال و شش محب شدہ است عیان	قبلہ دین برفت از دوران
سر دین را برید بیدینی	کہ بیرون شد امام از عالم	سال تلاش گفنت عملگینی
	رفتہ او بکر بلا آمد	ہر دو عالم بدون آمد

انجام کار چون از دمشق از پیش یزید پدید علیکہ ما علیکہ حضرت امام زین العابدین با سر مبارک حضرت امام حسین متوجہ مدینہ منورہ شد بعد از نزدیکیشان بدینہ طیبہ جملہ خویش واقارب استقبالش کردند

از دیدن سر مبارک چه گویم و چه نویسم کرد ایشان چه داویلا ما قتادہ	بناگشتہ شد در بس کہ رستم متوجہ
زنگ سخت ترم من کہ ز رستم متوجہ	کلاسیما از تشریف آوردن حضرت ام سلمہ ز نام المؤمنین دعا قلہوا از
	کثرت مزین بیوش افتادش زبان قلم - قلم زبان بی رقم است الغرض حضرت ام سلمہ ز ذریات نبوی صلعم ہراہ گرفتہ تا برسروندہ رسول صلعم رسیدہ وہمان سر مبارک را کند و شب در آنخوش مبارک
بناز ہاے گوناگون می نازید بلا بدن بر مزار پاکش بنا دہ	رُخیکہ بوسہ کہ شاہ انبیا بخند

سجاک و خون شده پنهان کجا رو باشد	روا بود که جگر گوشه رسول خدام	قناده غرق بخون سرزن جدا باشد
پس پر عرش رب کریم رسید و ناله بر کشیده عرض نمود	یا رسول الله بر آرزو صفت ترا بگری	
اہل بیت خویشترین از او نمناک و خرمین	در بلای دشمنانی بن گرفتار آمده	کسین داد در جهان هرگز گرفتار بخین

پس امام زین العابدین همان سر مبارک را از آنجا برداشته در جنت البقیع در جنب قبر مادرش رزم و فن ساخت و در جذب القلوب شیخ محدث دہلوی درین باب روایات عدیده آورده و الله اعلم فی الجمله یزید بعد از فراغت جنگ کربلا و غیره بصف شهر ربیع الاول سال شصت و چهار در عین محاربه وی در کربلا معظمه با عبید الله بن زبیر بن العوام رزم و فات یافت پس ابن زبیر مدعی خلافت شد فقیه ابو اللیث در بستان خود آورده که ولایت یزید تا ستم سال بود و در حیات الحیوان آورده که عمر یزید سی و نه سال بود و خلافت وی تا ستم سال و نه ماه بود و بعد از مرگ در شام بمقبره باب الصغیر مدفون گشت تاریخ وفات یزید پس

دشمن دین ظالم و ظلم	بسیر بد مال و بد کردار	قاتل آل سید اکرم	چون یزید لعین عدوان شد
بانی جور و موزی اعظم	گشت مردار و در جهنم رفت	روح او جسم بازین شد ضم	خصم آل نبی و محسن کوش
نام بد نام و در بنی آدم	سال تاریخ مردنش پدیدت	شد یزید پیشد از عالم	از جفاییش باندا دم حشر
بایز از انفعال از عالم	طرف تاریخ مردنش یافت	گفت شد بد مال - از عالم	ایضا چون یزید پدیدت آمد
			باید دانست که در باب

لعن یزید علما منع نموده چنانچه از حجت الاسلام امام محمد غزالی نیز درین باره تاکید رفته مختصرا بکند و جمله از آنجا نقل کرده میشود و آن اینکه یزید و نیز رضای وی بقتل امام حسین به گاهی ثبوت نرسیده و کوسه گمانا پس قتل مسلمانی مسلمان دیگر اگر نیست بلکه کبیره است و بسا قاتل از قتل قبل از موت خود توبه میکند و اگر کارگر از کفر خود توبه نماید منت وی جائز نیست پس بگردد تا سلب ز قتل قابل لعن گردد. و بیچکس را معلوم نیست که قاتل امام حسین در قبل از توبه وفات کرده و حال آنکه و هو الذی یقبل التوبه عن عباده و ایدست و اگر لعن مسلمانی جائز بودی و لاهن از لعن وی سکوت نمودی بلاجماع ماصی نیست بلکه اگر در عمر خود لعنت بر شیطان نکند و در حشر او را گاهی گفته نشود که چه لعنت بر او بپس نگردی. و هر آینه لعن را گفته شود که چه لعنت کرده پس چه بلا ضرورت راه پر خطر را بسوییم و کیف یجوز لعن المسلم و قد ورد اللعنه عن خلیف و حال آنکه حرمت مسلمان بزرگتر است از حرمت خالد کعب نصیحه از آنحضرت صلعم آمده و حال آنکه اسلام وی صحیح است

تاریخ وفات یزید

در بیخ لعن یزید

ای یقین معلومست و لا یجوز لعن المسلمین اصلاً و من لعن المسلمین فهو ملعون و در حدیث است
 المسلمین یلعنوا یعنی مرد مسلمان لعنت کننده نباشد و قصیده امالی درین باب گفته
 و لم یلعن یزیداً بعد موت + سوی الیکتار فی الاخر اعمالی + و الله اعلم لطیفه روزی شبیه
 بخدمت عالمی سستی رسید و از تکرون لعن سفیان بریزید و غیره انگشت بدندان گزید و گفت که بهتر از مذہب شما
 مذہب است چرا که در مذہب با هر آئینه لعن را خرج است آن فاضل در جوابش فرمود بلی هرگز اهر چه آمد باشد همان چیز
 بخرج وی می آید یعنی چونکه شما فرقه ملعونہ اید بنابراین بر لعن دیگران حرات می نمائید تعدا و بعضی اموات
 در خلافت یزید با سوامی مقتولین کرد و جنگ حره - حضرت ام سلمه ام المؤمنین و خالد بن عرفه - و سرتوق
 و المعسر بن مخزوم و غیر هم رزم و اما شمار مقتولین جنگ حره از قریش و انصار سه صد و ششش مرد بودند

در خلافت معاویہ بن یزید

پس بعد از مرگ یزید پسر وی معاویہ بن یزید بن امیر معاویہ که مردی نیک بود با صلا بعضی بشهرت بیع الاول
 سلسله شصت و چهار بر سر خلافت بجای او نشستند و بدینچه روز یا بعد پنج ماه و چند روز برای ترک خلافت
 بر سر بنبری برآمد بعد از حمد و تسلیه خیریت و انصابت حضرت علی رضی الله عنہ و معاویہ بن ابی سفیان
 بوجوہات متعدده بیان نموده بعد بظلم پدر خود یزید شروع نمود پس بعد از بیان آن تا دبری زار زار برگشت
 پس گفت من ثالث ام بر قوم انانان و عالم مقام و جد خود گشته ام پس من گناہان شما را بر خود برداشتم
 نمیتوانم پس از خود بگیرم و بر که میجو امید حواله کنید چون مروان بن الحکم دامنجا موجود بود با وی درین باب
 گفتگو نمود در جوابش گفت بخدا اگر این خلافت منقتم باشد بر آئینه پدرم بسأشم و مغرم رسید و اگر بد باشد
 پس بس است ازین آنچه پدرم رسید و از منبر بر آمد و بعد از نزول مادرش به پیش وی رسید و گفت
 کاش که تو زن حیض داری بودی و خبر ترا شنیده می گفت بخدا که من نیز بهتر ازین دانستمی - پس بنوا -
 عمر المقصود معلوم ویرا گرفتار کردند که این همه تو او را تعلیم کرده و حب علی و اولاد و برادرش امانتی و
 برای یغمتی ویرا بر آنچه مار اللذان را غدار نمود از ظلم و غیره تا آنکه گفت وی آنچه گفت و کرد آنچه کرد
 استاذ وی از ان الحاکم نمود و گفت که در را خود حسب علی و اولاد وی بود مگر آن ظالمان ویرا زنده در گور کردند
 تا وفات نمود بهر حال معاویہ بن یزید رحمة الله علیه بعد از ترک خلافت بچشم روز یا بقتل او روز بهرست و هم
 یا است و یکم یا بستم سال شربت موت شدیدی و چکسی را خلیفه خود نگردانید چنانچه در حیات است

روزنات بعضی زکات در خلافت یزید

بن معاویہ در خلافت

در خلافت عبداللہ بن زبیر و مروان بن الحکم

بہر حال بعدگ یزید تنازع افتاد پس اہل عراق و خراسان و یمن و حجاز بیعت از عبداللہ بن زبیر بن العوام رضی اللہ عنہم بامہ ربیع عشرہ اخیرہ سلسلہ شصت و چہار گرفت اما بر شام و مصر بعد فوت یزید مروان بن الحکم کہ شیطان مجسم بود تسلط کردید و خلفا و غیرہ آوردہ کہ عبداللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ از اسما بنت ابی بکر رضی اللہ عنہا یعنی خواہر زادہ حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا و نیز زبیرہ عمہ رسول مقبول صلعم بود و وی رضی اللہ عنہ اول مولود است در ہاجرین کہ در مدینہ تولد یافتہ باول سال ہجرت یا بعد کیسال یا بست ماہ - و بوقت صفر سنی خون ہضد بنی صلعم را بہ بہانہ اختفامی برد پس آنرا بنوشید بنا بران فوارہ علوم در سینہ اش پوشید و حسب دعای رسول کریم صلعم باین درجہ و قوت رسید و در سنہ شصت و ہفت مختار کذاب بدعوی نبوت بر ابن زبیر رضی اللہ عنہم خروج نمود ابن زبیر بار سال جویش عدیدہ بعد از مقاتلہ شدیدہ قتلش نمود شاہ عبدالعزیز مرزوق در حالات ہمین مختار کذاب ثقفی در تحفہ اثنا عشریہ در آغاز کتاب چہمین نوشتہ کہ بعد از شہادت امام حسین رضی اللہ عنہ کیسان نام شخصے کہ از خاندان امام حسن مجتبیٰ رضی اللہ عنہ بود و بعد از وفات آنجناب صحبت برادر ایشان محمد بن علی کہ مشہور بہ محمد بن الحنفیہ است اختیار نمود و در غائب علوم از ان بزرگ حاصل کردہ بکین خواہی امام شہید برخاست و مردم را برین ہم ترغیب داد جماعہ از شیعہ اہل یعنی از اہل تسنن و برخی از شیعہ سبتیہ یعنی تبرائیہ متابعت و مطاوعت او نمودہ یکدو بار با ابن زیاد و عمال و در آویختند کوشش ایشان بجز شہادت ثمرہ یخشید ناچار شخصی را از شیعہ سبتیہ کہ نامش مختار بن ابی عبیدہ ثقفی بود و فن ریاست و حکومت و صنعت جنگ جدال و حرب قتال را نیک رزیدہ بریاست برپا کردند پس مختار در جنگہای بسیار ابن زیاد و گونسار اشکست دادہ آخر بجنم رسانید و خود متمذہب کبسان شد و ابن کیسان در او اہل منکر امامت حسین رضی اللہ عنہ بود و محمد بن الحنفیہ را ہم بلا واسطہ بعد از امیر المؤمنین علی رضی اللہ عنہم عقاد میکرد بجمت صلحی کہ امام اکبر رضی اللہ عنہ با معاویہ و اہل شام کردہ بودند و کیسان از لیاقت امامت بر افتادہ بود و امام اصغر رضی اللہ عنہم را نیز بجمت متابعت و مطاوعت امام اکبر رضی اللہ عنہم صلح اگرچہ بکراہت بود از لیاقت امامت دور میدانست ناچار محمد بن علی بنی را خازن ستم قضوی رضی اللہ عنہ و حامل لوامی امامت قرار دادہ بود مختار چون در مذہب او درآمد و نفس او و خوادان ریاست و سلطنت گشت برای استمالت جمہیر شیعہ کوفہ کہ نسبت بجناب امین بن کمال نقیاد و اطاعت داشتند مناسب ندید کہ انکار امامت امین نماید

در خلافت ابن زبیر و مروان بن الحکم

در حالات کیسان و مختار کذاب

سوزانیده گشت بیت المقدس بودند و زناغ (جمع وزغ) که میدیدند آنرا و آنرا بن عباس مرویست که فرمود علیہ السلام هر که یک وزغ را قتل نماید گویا که وی شیطان را قتل نمود و نیز حاکم روایت کرده که هر آینه حکم بن ابی العاص اجازت آمدن خواست نزد رسول الله صلعم پس آنحضرت صلعم آواز ویرایشناخت و فرمود اذن دهید ویر العنت خدا باد بروی و بر آنکه بیرون آیند از صلب می مگر بر مومن از ایشان و آنان کمتر باشند صاحب عزت شوند در دنیا و ضائع سازند آخرت را و ایشان همه صاحبان مکر و خدایت اند ^{یعنی بآمدن}

يُعْطُونَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ انْتَهَى بهر حال بعد از چندی مروان پسر خود عبدالملک را ولی عهد خود ساخته و خود در شصت و پنج بار مظالم بر سر گرفته همراه خود بگور برد و وی قاتل حضرت طلحه است و ولایت وی تا ده ماه بود چنانچه در حیات است یا نه ماه بود چنانچه فقیر ابو الیث در بستان آورده و عمرش تا هشتاد و سه سال بود - اما هم زهبی گفته که تا حیات ابن زبیر در خلافت عبدالملک بن مروان بصحبت نرسید بهر کیفیت در عهد سلطنت عبدالملک چون مختار بن ابی عبید ثقفی بر کوفه فتح یافت چنانچه در تحریر الشهادتین است پس حکم وی عمر بن سعد حاکم رمی (که بجنگ امام حسین با چهل هزار لشکر رفته بود) و پسرش که حفص نام میباشند و شمر ذی الجوشن قاتل امام حاضر کرده شدند و گردنهای ایشان زدند و سرهای هر سه کسان را پیش حضرت محمد بن حنفیه برادر علاتی امام حسین فرستاد (و حقیقه نام مادر وی است زوجه علی بن ابی طالب رضی الله عنه) پسر هر که در معرکه کربلا شریک عمر بن سعد ثقفی ازلی بود بعد از بهای گوناگون بقتل رسانید مگر خولی بن یزید را که بر دایمی وی قاتل امام است گرفته هر دو دست و پای ویرا بریده پسر او را بصلیب کشید علامه ابن حجر مکی در صواعق محرقة آورده که شش هزار اهل کوفه را ازین باعث بقتل رسانید و این همه امورا از مختار که از شیعه سبیه برآید بود چنانچه از نهنه گذشت محض برای فریب مجبان اهل بیت بود تا بدین عیاری ملک گیری نماید ورنه در امور دین وی کمال جنیث العقیده بود و در تحریر تقریر نموده که مختار بعد از فراغت از اهل کوفه بتلاش بن زیاد افتاد و وی با ستمی هزار لشکر در موصل بود بعد از مقاتله بسیار سرابن زیاد بد نهاد نیز از تن جدا گشته به پیش مختار در کوفه حاضر کرده شد و بعد برین کتاب بحواله کتب تواریخ آورده که در مقاله های مختار هفتاد هزار اهل شام یعنی از مخالفین امام حسین در کوفه بقتل رسیدند و این واقعه سبیه شصت و هفت بفاصله شش سال از واقعه کربلا روز عاشورا اتفاق افتاد - است ستم با آل نبی هر که در افتاد در افتاد و در آخر از حکم قضا عقیده مختار بعد از قابض

در قتل عمر بن سعد بن زیاد و پسر او

و متصرف شدن وی کمال فاسد گشت و درین خط افتاد که بظن وی وحی می آید و با عبد الله بن زبیر
 مستعدی مقابله گشت چون بن زبیر از حال وی واقف گشت برادر خود مصعب بن زبیر را از بصره بر سر
 مختار فرستاد وی سر مختار از تن جدا کرد و بر کوفه قابض گشت آخر الامر عبد الملک بر سر مصعب در کوفه رسید
 و در آنکه هفتاد و یک در این زمان بر ابراهیم بن لک اشتر را در کوفه شهید ساخت ایقناط عبد الملک بن عمر ولشی
 گفته که از عجیب اتفاقات است که در دار الامارت کوفه از پیشتر سر مبارک امام حسین را دیدیم که پیش عبد الله
 بن زیاد بد نهاد بجانب است وی بالای سپر نهاده شده است - پسر همد را بنجاسر بد نهاد این زیاد را دیدیم
 که پیش مختار نهاده شده است - پسر همد را بنجاسر مختار دیدیم که پیش مصعب بن زبیر نهاده شده است پسر
 همد را بنجار و بروی عبد الملک سر مصعب را دیدیم که نهاده شده است عبد الملک بن عمر ولشی را وی گفت
 چونکه این ماجرا را به عبد الملک بیان نمودم گفت حق تعالی ترا اینجاسر بنجم نماید و از شامت آن دار الامارت
 خون خورده همو وقت آنرا از بیخ بر آورده منهدم ساخت - الغرض چون عبد الملک بر مصعب فتوح یافت
 خواست که بر سر عبد الله بن زبیر در کوفه فوج کشی کند مگر مردم درین باره عذر پیش نمودند که در حریم محترم
 کعبه جدال و قتال حرام است چگونه بر اینجاسر فتنه جنگ نمایم آخر الامر دومی حجاج بن یوسف ثقفی پیش عبد الملک
 آمد و گفت که در خوابی دیدم که سر عبد الله بن زبیر را من از تنش جدا کردم عبد الملک است که وی درین باره
 تیار است و توقفی نمیدارد و چهل هزار لشکر وی را سردار نموده بکه روانه نمود حجاج در اسل از طائف بود
 و را بنجا آمده فوج دیگر از انجاسر همراه گرفت و در مکه این زبیر را محصور ساخت و بروی منجنیق انداخت
 انجام کار تاریخ هفدهم جمادی الاولی سنه هفتاد و سه بمقتاد و سه بمقتاد و سه ایوانی حجاج شفا کعبه بعلیه بشیر و
 بخوبی لذت شهادتش چشاند پسر جسم وی را را از انجاسر فرود آورده در مقبره بود انداخت چنانچه در صحیح مسلم
 است و بود مدت خلافت وی رخص بر حجاز و عراق تا سه سال - بعد از آن باند حکومت مروان بن الحکم
 و عراق و حجاز بود حکومت اینان تا هشتاد و سه سال و چهار ماه چنانچه امام حسن رخص فرمودند و در
 القدر خیر من ألف شهر یعنی این قدری خلافت من از هزار ماه خلافت مروان بن الحکم بهتر است
 و همچنان شد کذافی التحویر و صومع و اشاء لا شراط الا ساء - پسر حجاج مامد این زبیر را اسامیت ابی بکر
 را طلبید وی از آمدنش لکار نمود و تهدیدش فرستاد که هر آینه از هر روز و ائب ترا کشیده بیرون خواهم آورد
 باز نزدش نیامد پس خود حجاج به بخت تمام بخانه وی رخص رسید و گفت دیدی که بعد از آنکه چگونه نمود

درین محاسن حجاج را بن زبیر را در کوفه
 درین محاسن حجاج را بن زبیر را در کوفه
 درین محاسن حجاج را بن زبیر را در کوفه

دیدم کذب و دنیا بدیرا تباہ کردی و وی زمر بر تو آخرت ترا آگاہ باش که ہر آئینہ آنحضرت صلعم بر احدی شی خواند
 کہ ہر آئینہ باشد در نقیصت یکی کذاب و یکی بیسیر یعنی مفسد و خونخوار اما کذاب پس دیدم و پیرا یعنی مختار کہ
 خیال نبوت برودہ بود چنانچہ در ترمذی ست و اما مفسد و سفاک پس گمان نمی برم مگر این را و اشارہ بجمہاج
 کرد پس برگشت از وی و باز نزدیک وی نیامد رضی اللہ عنہا و در ترمذی ست کہ آن سفاک ہمین جمہاج بود
 و ہشام بن حسان گفت کہ بشمر ۲ تا نزا کہ بلا معرکہ ظلماً جمہاج آنہا را شہید ساختہ پس تعداد ایشان بیک
 لک و بیست ہزار نفر رسید انتہی و یکی از قتلای ہمین اعظم سعید بن جبیر است رزم و حکایتش عجیب است
 و ہمالی شہادت ابن زبیر رزم جمہاج ہم کعبہ نمودہ بہمین صورت کذالی کہ حالا موجود است بنیاد نمود و نیز
 تقسیم قرآن بہ تسی پارہ و ہر پارہ بمسج - و نصف - و ثلث از وی شدہ پیشتر از وی نبود چنانچہ در روز القرآن است

بہر حال در تالیف میکند و سترہ راہ عدم پیچود تاریخ وفات جمہاج بعد افسوس جمہاج از جهان رفت

چو بعد از ظلم و جور و قتل و تاراج	اگر بلیست تاریخ وفاتش	دگر فرما کہ بی دین بود جمہاج
-----------------------------------	-----------------------	------------------------------

بہر صورت بعد شہادت ابن زبیر کل ولایت بعد الملک بن مروان از بنو امیہ مقرر گشت
 تعدا و بعضی اموات در خلافت ابن زبیر زبیر بن عقیل بن ظہیر و عبد اللہ بن عمرو بن العاص - و النعمان
 بن بشیر - و جابر بن سمرہ - و زید بن ارقم - و صدی بن حاتم - و ابن عباس - و ابو واقد اللیشی - و زید بن
 خالد الجعفی - و ابو الاسود الدیلمی و غیر ہم رضی اللہ عنہم **انتبہا ہ فاعلم عظمی** و تذکرۃ المذاہب
 و نیز در مجز الواصلین کہ در باب تواریخ کتاب معتبر است آورده کہ در تولد امام اعظم روح دور وایت است
 بیک روایت در خلافت عبد اللہ بن زبیر تولد یافتہ بنشدہ ہفتاد چنانچہ از مورخین سیر علمای یعنی حرفہ
 در تولدش ارشاد شدہ پس بہل یا و باید داشت کہ در آئینہ تا بچہ مقدار صحابہ را رزم ملاقات یافتہ و چہ قدر
 صحابہ یاد رک زمانہ کردہ چنانچہ در پس ہر خلافت ذکر موت بعضی اکابرین برای این غرض درج کردہ شدہ
 و نیز چون ابن زبیر تالیف سلال خلیفہ عراق بود و در وقت شہادت وی رزم امام سہ سالہ بود پس مدت
 قریباً ز افعال و کردار ہای ابن زبیر بزرگوار راویان معتبر خوب واقف شدہ - و چونکہ ابن زبیر رزم
 اناجلہ فقہای صحابہ رزم بود بنا بران امام اعظم رزم عدم رفیع یدین را از خلیفہ ابن زبیر رزم اخذ نمودہ
 براحادیث رفیع یدین ترجمش داد فانظر و انصف **در حالات عبد الملک بن مروان**
 وی بعمربیتش و شش سالگی از پدر خود مروان بیعت یافتہ بر مصر و شام قیام نمود باز بر عراق غلبہ یافت چنانچہ

در علم جنج و بیان قتلاوی وی

بنامی کہ بصورت کذالی و نیز انقسام قرآن بہ تسی پارہ از جمہاج است

وفات بعضی بزرگان

انتبہا در تولد امام اعظم بنو مروان کی ہا سیدہ و صلح شدن وی با فضل اللہ بن حکم

گذشت و حضرت ابن عمر بن زبیر بن عوف را بمکه بمسومہ مطہون گردانید پس مرخص گردید و از همان مرض وفات یافت
 رضی اللہ تعالیٰ عنہ و در خلافت وی حجاج در کاشان بمقتاد و چهارم بدینہ رسید اصحاب^{۱۲} اہل بیت^{۱۱} حضرت
 انس و جابر بن عبد اللہ بن سہل بن سعد السعدی و غیر ہم را ذلیل و خوار گردانید بہر صورت تا فرغانہ
 ملک افغان کرد و پیشہ ہشتاد و شش ہجرت ساکنی یا شصت ساکنی باہ سوال نہ صرفندہ نفر
 فرزندان کہ چہار نفر از ایشان خلفا شدہ اند وفات یافت و بعضی رشتہ نیز گفتہ و در حیات بمکہ ہست
 کما بمصعب بن زبیر بن مروی است کہ عبد الملک بن مروان خوابی دید کہ چہار بار در محراب بول کرد پس سعید
 بن المسیب را طلبید کہ تعبیر خواب را فرمودندی فرمود کہ از صلب تو چہار کس نکند کہ پس ہمچنان شد و
 ہشام بن عبد الملک چہارم ایشان بود بہر حال عبد الملک چون ہشتاد و پنج سال پدید آمد مروان خلافت یافتہ بود
 ازین حساب تا بیست و یک سال سی وانی ماند و چونکہ ہشتاد و پنج سال ازین زبیر را شہید کنانید و جلد ولایت بدو
 رسید انان بعد بیست و دو سال میشود و در حیات آورده کہ خلافت وی تا بیست و یک سال و پانزہ روز بود
 کہ درین سالہا تا ہشت سال با ابن زبیر مزاحم ماند بعد از ان کل ولایت بدو رسید تا بیست و پنج وفات عبد الملک بن مروان

کرد و رحلت آخرش عبد الملک	سوی عقبی از جهان پر طلال	چونکہ بیدینی بذاتش شتم بود
شد ز بیدینی عیان سال وصل	باز سال ارتحالش طرد گو	ز یو دنیا شد عیان با بی جمال

تکلیف بروایت مشہور تولد امام عظیم زبیر ہشتاد و پنج یا فہ چنانچہ از مورخین سر فقہا کہ حدیث
 فادہ است ارشاد شدہ است - ازینجا باید بدکاشتر اک زمانہ امام رم و نیز طلاقات امام رم با جدہ صحابہ
 رسول شد شدہ باشد شمار موتی در خلافت ابن مروان ابن عمر بن - و اسامیت ابی بکر بن و ابو سعید بن علی بن
 و ابو سعید الخدیمی بن - و رافع بن خدیج بن - و سلم بن الاکوع - و اعراب بن ساریہ بن - و جابر بن عبد اللہ بن
 و عبد اللہ بن جعفر بن ابی طالب بن - و اسائب بن یزید - و اسلم بن ابی عمر بن - و ابودریس خلیلی و شریح بن علی بن
 و ابان بن عثمان بن عفان بن - و محمد بن الحنفیہ بن و غیر ہم رضی اللہ عنہم و خلافت ولید بن عبد الملک
 پسترو لید بن عبد الملک بن مروان بن الحکم سبب ای ہمدی پدید آمد ہشتاد و شش خلافت یافت
 و تجارتا فاذیجان و کل اندلس و خوارزم و سمرقند و کامل و فرغانہ و طوس و دیگر مدائن کثیرہ را فتح ساختہ
 و تا نہ سال و ہشت ماہ و بیست و ہفت سال خلافت نمودہ بہر ہجرت و یک سال یا چہل و شش سال از
 سر چارہ نفر اولاد تا بیست و پنج پانزہ ہجرت جادوی الاخری را بستہ نزد ہشش وفات یافت بعد از بزرگانیکہ

در خواب دیدن عبد الملک کہ در محراب بول کرد

تعبیر و تولد امام عظیم زبیر

از ان زمانہ تا کنون در وفات بعضی بزرگان

درین خلافت وفات یافته عقبه بن عبد السلک - و المقدم بن معدی کرب - و عبد الله بن بشر المازنی - و عبد الله بن ابی اوفی - و ابو المعالیه - و جابر بن زید - و انس بن مالک - و سهل بن سعد - و سائب بن زید - و سائب بن خالد - و حبیب بن عبد الله بن زبیر - و بلال بن ابی الدرداء - و سعید بن المسیب - و ابوسلمه بن عبد الرحمن - و ابوبکر بن عبد الرحمن سعید بن جبیر که یکی از قسماي صحاح است - و ابراہیم نخعی استاذ امام عظیم بن ولید - و ابراہیم بن عبد الرحمن بن عوف و غیر هم رضی اللہ عنہم **تفسیر** تا اینجا در وجود اصحاب نظر باید کرد و عمر امام عظیم را نیز ملحوظ باید نمود که بروایت سابق بیست و شش ساله میشود و بروایت ثانی شانزده ساله و وفات قرب ناشامام بازمانه صحابه رضی عنہم ظاهر است پس بسیار استصحاب است که امام بهین سن حضور رسید و ما بین حکما شرق و غرب مانند آفتاب تابید تا آنکه بلقب امام لقب گردید و با وجودیکه مویح لقب و تزیینت بعدی بود که در کل عمر خود از سن تولد تا سن وفات جمله شانزده سال حج او انفاخته باقی در همه سنین عمر خود حج را ادا نموده مع قرب و انتقال بلکه اشتراک زادوی رضی عنہ بازمانه صحابه پس بر طریق صلوة و صوم صحابه رضی عنہم در رسول خدا صلعم میسر نشود و محدثین صحاح و غیره را که پیش از او اصحاب جدا و خود با ابای خود معدوم بودند بهر سبب و ایشان را نیز از حدیث صحیح حنیف و موضوع میسر شود و امام عظیم رضی عنہم را با وجودیکه وضع دوران زمان چند ان شیوع نیافته و با وجود امام بودن وی بهین فرق بدست نیاید و این تنبیه اورا میثله هر زمانه مرعی باید شد

در خلافت سلیمان بن عبد الملک به سجای ولید بن عبد الملک برادرش سلیمان بن عبد الملک که بیست و شصت تولد یافته بود پیش از آنکه شمش خلیفه گردید و بمشورت ابن عم خود عمر بن عبد العزیز بن مروان بن حکم که بمنزله وزیرش بود جمله اعمال حجاج را معزول ساخت و مسجونین و مجوسین عراق را از حبس چون بیون گذاشت بر و آیتی که صد هزار مجوسین با او در وزن باز قید فغانها که حجاج آزاد ساختند و بر آل حجاج سعادت نمود چنانچه در حیات است و در حیات آورده است که سلیمان در اظهار شعار اسلام سالی بودی و از خون ناحق محرز تا آنکه نماز بار اول و وفات آن باز پس مقرر و معین نمود و پیشتر از وی در دیگر خلفای نبی امیه نماز بار او مقرر گردید تا آخر وقت آن **وَالذِّلْفَ قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ سَبْرٍ** یعنی که هر آینه سلیمان آغاز نمود خلافت خود را بخیر و ختم خلافت خود نیز بخیر نمود **وَاللَّحْمُ يَا قَامَةَ الصَّلَاةِ** یعنی که اول و ختم صحابه است **وَاللَّحْمُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ** یعنی ختم نمود خلافت خود را بخیر ساختن خود مرع بن عبد العزیز را آخر الامر بوقت مرگ خود خلافت را بنام عمر بن عبد العزیز

تفسیر در تفسیر زمانه امام باقر علیه السلام

در خلافت سلیمان بن عبد الملک

بن مروان و بعد از وی بنام یزید بن عبدالملک بر او خود محمود ساخته اند و چون کتاب مخطوم گمانید و جمله خلافتش تا دو سال و هشت ماه بود پس تاریخ دهم صفر ۹۹۰ نود و نه بروز جمعه بمصر سی و دو سال و هفتاد و پنج سال از قلاب مغربی مرغ جانفش پرواز نمود و رحمة الله تعالی تاریخ وفات سلیمان

چون سلیمان تبه شاه اهل جاه گفت مگر طالب از عالم رفت

از جهان با خاطر غم پرست

سال تاریخ و صاحبش طرفه تر

بعد از یعنی اکابر دین گذرین خلافت و وفات یافته اند قیس بن ابی حازم - و محمود بن لبید - و الحسن بن الحسین بن علی رضی - و کریب بن ابی بن عباس - و عبدالرحمن بن

الاسود النخعی و غیر هم رضی الله تعالی عنهم در خلافت بنده صالح عمر بن عبدالعزیز بن مروان بن حکم از بنو امیه مدتی حق اینک از وقتیکه دخل مروان بن حکم شیطان مجسم از زمان حضرت عثمان در خلافت

اهل اسلام شده بسبب شرارت وی چه کبائر و جور با بود که بروی زمین وقوع نیافت حضرت عثمان از شرارت وی عیب گشت مقاله های شدید در صحابه و تابعین هم از شرارت وی روداده و خون ناحق حضرت طلحه

بنده خود نهادند حضرت مسین را همچنین میباید تصویرید و در خطبه جمعه و غیره است حضرت علی رضی الله عنیه سوگند گشت و تا وقتیکه وی یا اثر اختیاری وی (یعنی خلافت عبدالملک بن مروان که با اختیار و رضا

وی خلیفه شده بود) بروی زمین موجود بودند هر آن و هر وقت ظلم یزیدی و جور سجاجی و ملامت و موج زن بود و بعد از نابود و منحل شدن آن اگر چه از نقطه رجس وی تا اثری تمام بود اما آن طوفا که

نوحانی ظلمها را آن قدر عروج نبود تا آنکه نوبت خلافت بنده صالح عمر بن عبدالعزیز بمجد ولول دست مرحوم (چنانچه در باب اول زین کتاب بخوبی بکارش یافته) رسید که باز دوره عدالت فادوقی با صلا

داده بروی زمینش گستر ایند در خلفا و دیگر کتب سیر بوجه حسن مذکور است که عمر بن عبدالعزیز بن مروان خامس خلفای راشدین است و در حیات آورده که امام شافعی فرمود که خلفای راشدین پنج کس است ابو بکر و عمر و عثمان و علی و عمر بن عبدالعزیز رضی الله عنهم بهر حال وی را بابت شصت و یک

بانشده معراج بطریق حاصم بن عاصم بن عمرو بن الخطاب رضی الله تعالی عنهم تولد یافت پس عمر جمده سی و از جهت مادرش و وی را بیست جلیل القدر که از انس بن مالک و سائب بن یزید و ابی بنده میکند و امام احمد فرموده که در تابعین کسی نیست که کوشش حجت باشد مگر عمر بن عبدالعزیز بن مروان چنانچه در حیات او بوقت خلافت ولید امیر مدینه گشته از سلسله پیشدادی شش تا شصت نوزده عمده امارت آنها را

یعنی بنی مروان
بنی مروان
بنی مروان

مخوبی انجام داد تا آنکه بموجب مضمون کان محمد بن الخطاب یقول من ولدی رجل یوجه یمسک
 الارض عدلا اخرجہ الترمذی و در حیات آورده که بر پیشانی وی نشان زخم سم اسپ بود که در حالت
 طفلی ویرا زلت زخمی ساخته بود ایضا عن ابن عمر یقال کنا نتحدث ان الدنيا لا تنقض حتی
 یلی رجل من آل عمر بن الخطاب یسئل یسئل عمه عن الخبز یسئل نوره و سئله خود خلیفه گشت و مثل حضرت عمر
 در روی زمین در هر طرف آوازه عدل انداخت و در حیات آورده که وی روزه قبل از خلافت لباس فاخره
 می پوشیدی و چون خلیفه شد آنرا ترک نمود تا آنکه مسلم بن عبدالملک گفت در مرضیکه وی ازان وفات یافت
 بیادوت وی روزه رفتیم پس دیدم که قمیص چرکین پوشیده خواهر خود زانش فاطمه بنت عبدالملک را گفتم که پیر این
 امیر المؤمنین بشوی گفت خواهم شست انشاء الله تعالی پس بار دیگر چون بیادش رفتیم پیرانش را همچنان
 دیدم گفتم ای فاطمه ترا شبستن قمیص امیر المؤمنین نکرده بودم چرا که مردم بیادش می آیند گفت و الله صی
 سوا ازین قمیص دیگر نیست پس حکیمم - و همین فاطمه زوجه وی گفت بخدا از وقتیکه وی روزه خلیفه گشته
 گامی غسل نکرده نه از سبب حکام و نه از جهت جنابت یعنی بسبب آنکه خودش خشک گشته بود بسبب
 کمال ریاضت و تشدد بر نفس خود - و بر آقارب خود که غلامان بودند تشدد نمود و بسیار چیز با کماز مردم در دست
 ایشان بود از ایشان گرفته با کانش رسانید و یاد بیت المال جمع نمود تا آنکه جمله آقارب وی از وی بیزار
 گشتند و او را زهر دانه داندند - و غلامیکه او را زهر خورانیده بود از غلامان وی بود او را طلبیده فرمود و محاکم
 برای چه مرز زهر خورانیدی گفت بسبب هزار دینار که بمن داده شده است فرمودش که آنرا حاضر آری پس
 غلام آنرا حاضر کرد حکم نمود کاین را در بیت المال مسلمانان جمع کنید و آن خادم را حکم داد که بگریز بطوریکه ترا
 کسی نه بیند انتهی و وی روزه سبب شتم حضرت علی روزه که بنوا میر از شرارت مروان بن حکم شیطان مجسم و طلبها
 جمعه و غیره دریغ کرد و بود ابطالش نموده بیرون ساخت و بجایش آیه **اِنَّ اللّٰهَ یَاْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ**
 التایه داخل کرد و دیگر خوبیهای گوناگون از وی ترویج یافت - در تذکره الموتی و القبور از تاریخ ابن عساکر
 آورده که از عمر بن عبدالعزیز مروانی مروی است که بودم من در کسانیکه ولید بن عبدالملک را دفن کردند
 پس دیدم که هر روز انومی او با گونش بسته شدند پس عمر بن عبدالعزیز زیند گرفت یعنی توبه کرد از آنچه
 مروانیان در حق امیر المؤمنین می گفتند و نیز ابن ابی الدینار فضل بن یونس روایت کرده که از عمر بن عبدالعزیز
 پرسیده شد که پدر ترا و برادر تو ولید را که دفن کرده بود گفت فلان کس مشفق من گفته شد ویرا که همان مشفق تو

حدیث بن کرد که چون من آمدن در قبر بنادم و در فتم تا که از کفن بکشایم دیدم که رویهای ایشان بر گشته بود
 بسوی پشت انقی بر حال تادو سال و پنجاه مثل مدت خلافت ابو بکر الصدیق رضی عنده خلافت را بنویسید
 عدل و انصاف پیراسته آخرت تاریخ بیستم یا بیست و پنجم شهر رجب سلسله یکصد و یک باعث زهردهی
 اقر با پیش عمر بنی و نه سال و شش ماه بدر سحرمان بدر جاودانی انتقال فرمود و اجلس گوید یا گوهر عدل را از مخزن
 دنیا همراه خود در ره بود بنا بر آن حضرت حسن بصری رضی عنده بدیدن غشش قاتل خیر الناس فرمود و حیات حیوان
 آورده و قتی که ویرا در ویر سحرمان در قبر خود فرود آورد و نزدیک یک با و سخت وزید که ناگاه از آن نامه مکتوب
 بخوشخطی تمام در افتاد که در آن مکتوب بود **بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بَرَاءَةٌ مِنْ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْجَبَّارِ الْعَمْرَبِ**
عَبْدِ الْعَزِيزِ مِنَ النَّارِ پس حاضران آن پر چه را در کفن وی نهادند و وی دفن نمودند تاریخ وفات خلیفه فاس

عمر بن عبدالعزیز	پس چون عمر والا که عبدالعزیز	یافت از دنیا بوسل حق مهال
رحلتش صاحب بگو نامی بخوان	هم سه تو کن رقم با کمال	و ذکر بعضی اموات در خلافتش

ابو امامه بن سهل بن حنیف - و خارجه بن زید بن ثابت - و سالم بن ابی الجعد - و تبصر بن سعید - و ابو عثمان بن
 المنهدی - و ابو الصغی و غیر هم رضی الله تعالی عنهم در خلافت یزید بن عبدالملک پسر زوی زوی
 ابن عم وی یزید بن عبدالملک بن مروان بن حکم که بکشته مقتاد و یک تولد یافته بود حسب قول سلیمان بن
 عبدالملک بعد از عمر بن عبدالعزیز خلیفه گشت و در عهد خلافت خود حکم داد که بسیرت عمر بن عبدالعزیز باید
 رفت چنانچه در حیات آورده آخر سلسله یکصد و پنج بعمر بیست و نه سالگی و بقولی سی و هشت سالگی و
 چند ماه انتقال نمودت خلافت وی چهار سال و چند ماه بود و ذکر بعضی موتی درین خلافت سخاک بن مزاحم -
 و عدی بن اطاعة و عطارد بن یسار - و مجاهد - و ابن وثاب مقری الکوفه - و شعبی عالم عراق شیخ امام عظیم
 و عبدالرحمن بن حسان بن ثابت و ابو بردیه بن ابی موسی الاشعری رضی عندهم - رضی الله عندهم - و جواد
 یوسف ثقفی با قلم یزید بن خلافت را ہی عدم شده چنانچه از سن تاریخ وفات وی هوید است و خلافت
 هشام بن عبدالملک پسر هشام بن عبدالملک بن مروان بن حکم که بکشته مقتاد
 تولد یافته بود بعد برادر خود یزید خلیفه گشت و بکشته یکصد و هفتاد و هفت قیصره الروم را بزور شمشیر فتح کرد تا آنکه
 بکشته یکصد و بیست و پنجم بنجاه و سه سالگی یا چهار سالگی باه ربیع الآخر وفات کرد - مدت خلافت وی
 نوزده سال بود و در محل موت خود حسب وصیت برادر خود یزید بن عبدالملک بعد از خود سپرد و پرا

در خلافت یزید
 در خلافت بعضی از ملکان
 در خلافت هشام

که بنام ولید بن یزید بن عبدالملک موسوم بود و ولید خود گردانید گویند که هشام عاقل و دانا و ذی رای و حساب علم و کم شرب بود مگر به نخل مستصفت و آن قدر مال را جمع کرد که هیچ خلیفه را پیشتر از وی میسر نشده چون فوت کرد ولید بن یزید ولی عهد وی بر آنجمله اموال قابض گردید پس غسل و کفن وی نمودند و مال قرصن عاریت **اللَّهُمَّ احْفَظْنَا**

مِنَ الْعُجْلِ وَتَنَاوُحِ الْأَمْسَالِ | **إِنَّ الْمَسْكَفَ حَسْبُكَ شَرُّهُ وَكَيْدُهُ** | **وَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى قَوْمٍ بَدَّ قَوْلَهُمْ بَيْنَ نَزْعِ عِرْقَانِ**

و ذکر بعضی اموات درین خلافت - سالم بن عبداللہ بن عمر بن مطاؤس - و سیمان بن یسار - و عکرمه مولی ابن عباس - و قاسم بن محمد بن ابی بکر بن - و حسن بصری - و محمد بن سیرین - و ابوالطفیل عامر بن ابی بصیر - و آخر ہم موتا - و جریر بن زرق شاعر - و معاویہ بن فرو - و کحول - و عطایہ بن ابی ربلح - و ابو جعفر باقر - و وہب بن منبہ - و سکینہ بنت الحسین - و امیر بن قتادہ - و نافع مولی ابن عمر - و ابن عامر مقرئ الشام - و ابن کثیر مقرئ مکہ - و ثابت الیمانی - و مالک بن دینار - و ابن مجیر المقرئ - و ابن شہاب الزہری

و غیر ہم رضی اللہ عنہم **فائل جلیلہ** درینجا چشم انصاف باید کشاد که بروایت مشهور **عمر امام اعظم** رح چهل و پنج ساله بود و بروایت نامده پنجاه و پنج ساله بود و عمر ابوالطفیل در زمان طوطی باید و هشت که آخرین صحابہ رض بود که با وی قطعاً امام صحبت شده و تا حال نام اصحاب صحاح و غیره نیست و حال آنکه ازینجا و متاعان حدیث جا بجا پیدا شده اند پس اگر اصحاب صحاح تحقیق نموده باشند قابل آن نیست که تحقیق و تدقیق بقین مقابل نماید بل برای متاخرین سندی میتواند شد اگر مخالفان حدیث مذہب نباشند فانهم در خلافت ولید بن یزید پسر ولید بن یزید بن عبدالملک بن مروان **کعبه** یکصد و بیست و پنج بود هشام خلیفه شده فسق و فجور بجدی شروع نمود که بقصد خمر نوشی بر بام کعبه عازم حج گشت تا آنکه در دم صدودین ویران شد و اهل شوق بروی خروج نموده **کعبه** یکصد و بیست و شش باه جمادی الاولی قتلش ساختند و سرش را از تن جدا ساخته در دمشق گردانیدند لیکن سرش را در دمشق **کعبه** از انصب نمودند چنانچه در حیات حسنت و خلافتش تا یکسال بود

تاریخ قتل ولید بن یزید | **چون ولید پدید زلفی** | **سوی خود نقاب برتفت** | **جستم از دل چو سال تا کیش**

عقل قتلش ولید بن یزید | **در خلافت یزید الناقص** | **پسر بجای وی این عم وی یزید بن ولید**

بن عبدالملک بن مروان بعد قتل ولید بن یزید خلیفه گشت و چون مشاہره فوج خود کم نمود بیزید الناقص ویرانامید در بید شش ماه با بقمتم تاریخ ماه ذی الحجه میان **کعبه** یکصد و بیست و شش بصری پنج سالگی و بقول اهل ساگی یا چهل و شش سالگی بر من مومن وفات نمود دست خلافتش پنجاه و نصف عمر پادشاه بود

در مقامات بعضی بزرگان

در جمع صحابه رض تا بدینجا

در خلافت ولید بن یزید

در خلافت یزید الناقص

در خلافت ابراهیم بن ولید و مروان الحمار پستبرادروی ابراهیم بن ولید بن عبد الملک
 خلیفہ گشت پس تاریخ چهاردهم ماه صفر سنه یکصد و بست و هفت بعد از جدال و قتال امر خلافت را
 بمروان الحمار بن محمد بن مروان شیطان بن حکم سپرد نمود۔ در عروت عرب سر هر صد سال را حمار میگویند
 چون از زمانه امیر معاویہ بن ابی سفیان تا زمانه سلطنت وی یکصد سال گذشته بود لهذا ویرا بمروان الحمار
 مشهور ساختند و لدوی پرستند ^{ای از ابتدا که زمانه کوفه ۱۲} هفتاد و دو بود بعد شنیدن خبر قتل ولید بن یزید از جزیره ارمینیه مدعی
 خلافت گشته بمحاربه ابراهیم موسون پرداخت بعد از هزیمت و خلع ابراهیم سنه یکصد و بیست و هفت
 خلیفہ گردید اما باعث کثرت مخالفت مخالفان هتکارش بر خلافت نامند آخر الامر باعث خروج بنو عباس
 بروی بابه ذی الحجه سنه یکصد و سی و دو۔ یاسنه بمربخاوه شش سالگی در جنگ محاربه مقتول گشت مدت
 خلافت وی تا پنج سال بود ایشان همه از امیر معاویہ تا اینجا از بنی امیئہ بودند و مقام ایشان در شام بود
 و از ایشان چهارده نفر خلفا بودند و امین ایشان امیر معاویہ بن ابی سفیان و آخرین آنان محمد بن ابی الحمار
 و کل مدت خلافت ایشان هشتاد و سه سال و چهار ماه بود چه جمله میعاد خلافت ایشان تا هزار ماه بود
 و از بنو امطلب معالج حل گشت که امام حسن بن علی رضی اللہ عنہما در جواب کسیکه در وقت سپردن خلافت بآنچه
 او را رضی اللہ عنہ گفت آنزلت الخلاقۃ فرمود لیکلہ الفکر خیر من الفکر شیخ بر گویا از پیشتر حق تعالی
 بایشان ماکان و ما یتکون معلوم کنانیده بود چنانچه در حیات الحیوان و غیره گفته پس ^{و الامت بعد}
 لولاد ابوا خلفا حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالی عنہما مقتول گشت که بعباسیہ مشهور اند و تنگناہ ایشان
 بمراق بود و بعد از او آباد ساختند چنانچه در بیان نقیہ سیرت شیخ تاریخ و فوات مروان الحمار

که چون نام بنی امیئہ ختم	بعد قتل خویش مروان ابن جهان	سال قتل او بطرز خوشر
لابقا۔ محویر کن سابقا بنو عباس	تعدا و یمنی است از خلافت ولید بن یزید تا اینجا۔ السدی الکبیر	

و الکن بن دینار ابزا بد و عاصم المقری و محمد بن السکدر و ابوالیوس السخنیانی و ابوالزناد و هم نام بنی امیئہ
 و غیر ہم رضی اللہ عنہم و در خلافت خلفای عباسیہ اول از خلفای بنو عباس که خلیفہ
 گشت ابو عباس بود که بنام عبداللہ بن محمد بن علی بن عبداللہ بن حضرت عباس بن موسوم بود و
 سفاح مشهور وی ^{سنه} یکصد و چهار یا هشت بموضع صحیح که از متعلقات بلقاست بود و گشته
 صاحبان پیش بافتند کوفه بعد سیزدهم ماه ربیع الاول سنه یکصد و سی و سه مردم بیعت خلافت

در خلافت مروان الحمار

مقام بنو عباس در شام بود

در خلافت مروان الحمار

نظم بنو عباس در شام

در خلافت خلفای عباسیہ

از وی گرفتند چون خبرش بمروان الحمار رسید فی الفور قبضت و دید اما نه میت عظیم خورده سجاح خلافت
 بیشمار را از بنو امیه قبضت رسانید تا آنکه مروان الحمار را نیز مقتول گردانید گماهران قفا پس ابو العباس
 سجاح باه ذی الحجه سال ۱۳۰ کیصدوسی و ششست بعمر بیست و دو سال و شش ماه بمرض جدری وفات یافت
 ایام خلافتش چهار سال و نه ماه بود و بعد او بعضی اموات از بزرگان ذین درین خلافت - زید بن اسلم
 و عبداللہ بن ابی بکر حزم - و ربیعۃ الرائی فقیہ اہل مدینہ - و عبدالملک بن عمیر - و یحییٰ بن ابی اسحق
 الخنصری و غیر ہم رمنی اند شد عنہم در خلافت ابو جعفر الدوانقی پستربجایش ابو جعفر الدوانقی
 عبداللہ بن محمد برادر کلان سجاح مذکور کہ منصور مشہور بود و خلیفہ گشت پستربجایش ابو جعفر الدوانقی
 بعد سجاح بر سر ری خلافت نشست پستربجایش بود و پنج تولد یافته بد خود را با حیات یافته بود گویند کہ چون
 با مردم بدانگ دانگ محاسبہ میگرفت بمنصور دانگی و دوانقی موسومیش کردند - چون خلیفہ گشت مروان
 عزیز را بقتل رسانید تا امام اعظم رضی اللہ عنہما بتازیاننازده آخر الامر در حبس ویرانند تا شہیدش
 ساخت کما یحییٰ انشاء اللہ تعالیٰ و بر وایت محمد بن علی الخراسانی منصور منجمین را بدرگاہ نظر نمود و اکثر
 عمل را با حکام نجوم گذاشت و کتب سربانید و عجیبہ زبان عربی ترجمہ کنانید و کتب کثیرہ و کتب کثیرہ
 تناسخ را بقتل رسانید و بقول اہام ذہبی سال ۱۳۳ کیصد و چهل و سہ در خلافت وی علمای اہل اسلام آن
 زمان تہدوین و تالیف و تصنیف کتب شروع نمودند و قبل ازین اہم بزر و حفظ خود بسبب کت قرب زمانہ
 بابرکت کلام میگفتند و احکام جاری میکردند پس ابن جریر در سکہ و مالک بدینہ و آوزاعی بشام و ابن ابی عوف
 و حماد بن سلمہ و غیر ہما در بصرہ و معمر در یمن و عسکریان الثوری در کوفہ تصانیف ساختند و ابن اسحق مغازی
 و امام ابو حنیفہ فقہ و قیاس را تصنیف فرمودہ یعنی اہتمام و دستنہا ط نمود - و بعد از ان ہشیم و اللیث
 و ابن ہشیم کعبہ ابن سبارک و امام ابو یوسف و ابن وہب و غیر ہم تصانیف ساختند رمنی اللہ عنہم ابن
 القرض مدوین حدیث و تفسیر و تواریخ بکثرت گشت و از انہا نہای شریعت احکام گرفت - و سال ۱۳۵
 کیصد و چهل و پنج محمد و ابراہیم ہر دو برادر پسران عبداللہ بن حسن بن حسین بن علی رمنی اللہ عنہم ہر
 منصور خروج کردند اما مغلوب شدہ با جماعت کثیر از اہل بیت و دیگر علمای غزیر رمنی کہ تا نیدشان بنمودند
 و جواز خروج را بر منصور فتوی دادہ بودند مقتول شدند ان اللہ و ان اللہ و لاجعون و چون امام
 ابو حنیفہ رمنی نیز بتائید اہل بیت شامل و شریک بود منصور ویرانید بحیلہ با بزرہو غیرہ شہید نمود بطریق

در وفات بعضی بزرگان در خلافت منصور

مغزبان
کتب اہل اسلام

اجمال تفصیل این معرکهها اینکه بعد از انقلاب دولت بنو امیه بسنه چون تقرر سلطنت خلفای عباسیه رونمود
ایشان برای استقرار دولت خود قبوی خلفای بنو امیه را کند اینده استخوانهای ایشان را سوزانیدند تا ما چونکه
سلطنت بجدید بود تا هم جابجا صورت بناوت در مردم روی نمود برای فرو نشاندن این فتنه اسفلح
و نیز برادرش منصور جدا اعتدال را فرود گذشت و علم جور و ظلم بسیار افراشت از انجمله منصور از کمال بی رحمی
خاندان سادات را بر باد داد و هر قدر که در ایشان ممتاز بود بجز وستم زیاده گرفتار گردید تا آنکه محمد بن ابراهیم
که در حسن و جمال یگانه روزگار بود از نخبهت مجتهد و سلیح و مردم نامدار بود و پیر از نده بدیواری در کرد و بنیاد
بر روی بر آورد آخر الامر چون این فرقه مظلومه تنگ آمد بسنه سید محمد نفس ذکیه با جمعیت چند مردم از
مدینه منوره خروج نمود و بعد از چند روز چون جمعیت کثیر گشت کبرای امام و علمای اعلام تا آنکه امام مالک نیز فتوی
دادند که بیعت منصور جبراً از مردم رونموده و دعوی خلافت نفس ذکیه بر حق است اما بکم تضاد راه رمضان بسنه
در میدان جنگ مقتول گشت بعد از آن برادرش ابراهیم علم خلافت برداشت و با منصور چنان مقابلها
نمود که حواس منصور بر جانماند و گویند که درین واقعه منصور تا دو ماه جامه بدن خود را تبدیل نمود و چونکه ابراهیم مردم
شجاع و از علمای نامی بود بدعوی خلافت وی از هر طرف صدای لبیک از مردم برخاست خاص در کوفه
قریب یک لک مردم با وی بجان دادن مستعد گشتند اکثر علماء و فقها با وی نیز همدم و همقدم شدند امام ابوحنیفه نیز
از آغاز فایت بی اعتدالی عباسیان را امید یاز زمانه سفاح را می وی رزم آن بود که ایشان شایان منصب خلافت
نیستند چون بسنه ابراهیم علم خلافت برداشت با او پیشوایان امام ابوحنیفه نیز تا می وی نمود درین
باره در نامه و انشوران خط امام صاحب را که با ابراهیم رزم نوشته بود نیز درج کرده بدین عبارت **أَمَا بَعْدُ فَإِنِّي تَقَدَّمَ**
جَهْرًا إِلَيْكَ أَرْبَعَةَ آيَاتٍ دُرِّهَمٍ وَلَكِنْ عِنْدِي غَيْرُهَا وَكُلُّهَا أَمَا نَأْتِ النَّاسَ عِنْدِي لِلْحِفْظِ
بِكَ فَإِذَا لَقِيتَ الْقَوْمَ وَظَهَرَتْ بَيْهَتُهُمْ كَمَا فَعَلَ أَبُوكَ فِي أَهْلِ صِفِّينَ أَقْتُلْ مَنْ دَرَّ هَمُّهُ
وَاجْهَرْ عَلَى جَرِّ حِمِيمٍ وَلَا تَفْعَلْ كَمَا فَعَلَ أَبُوكَ فِي أَهْلِ الْجَمَلِ فَإِنَّ الْقَوْمَ لَهُمْ نَشَةٌ بَيْنَ يَمِينِ بَرِّهِمْ
نزد تو روانه ساختم که درین وقت همین قدر موجود است و اگر امانتهای مردم نزد من نبودی بر آینه با شما ملحق
شدمی و چون بر دشمنان ترافع رو دهد پس بکن با ایشان آنچه حضرت علی پدرتو با اهل صفین کرده بود که
گریزنده و زخمی ایشان هم را بکش و بکن با ایشان آنچه پدرتو در حرب جمل هائزد داشته بود چه اگر مخالفان ترا
جماعت بسیار است بهر حال ابراهیم از بی تدبیری خود شکست خورد و در بصره الکمال و لیری مستول گشت

بعد از قتل وی منصور بطرف معا و نمان ابراهیم متوجه گشت و از جمله معا و نمان ابراهیم یکی امام ابوحنیفه رضی اللہ عنہم نیز بود و در ۱۳۹ هجری منصور بمبغداد رسید بنام امام ابوحنیفه فرمان روانه کرد که فوراً بیای سخن حاضر شود منصور اگر چه از پیشتر اراده قتل وی کرده بود تا هم بهانه بیجست چون امام بدرگاه منصور حاضر گشت بیع حاجب منصور امام رضی اللہ عنہ را بدین الفاظ حاضر نمود که امر روزگار دنیا از همه عالم کلان و فقیه بزرگ همین است منصور از امام رضی اللہ عنہ پرسید که علم را از کجا آموختی امام اعظم رضی اللہ عنہم فرمود که سلسله شاگردی ایشان تا بصحاب کبار رسید باید فرمود چنانچه بالتصريح در ان قبل گذشت پس منصور عهده قضا برائے امام تجویز نمود چنانچه تفصیل آن در سلسله وفات امام رضی اللہ عنہم بفضایه تعالی می آید و بعد از انکار منصور هر چند که امام رضی اللہ عنہم را نظر بند نمود مگر بیع امری خلافت او بتعلیم امام با امام رضی اللہ عنہم نمیتوانست کرد و در حالت حبس نیز سلسله تعلیم امام قائم و جاری بود امام محمد رضی اللہ عنہم که باز وی فقه حنفی است اکثر تعلیم از امام رضی اللہ عنہم در حالت حبس یافته و با وجود نظر بند بودن امام رضی اللہ عنہم منصور را از وی اندیشه و خونی بود آخر الامر بنوشانیدن زهر یا دیگر کالیف بسیار امام را شهید ساخت چنانچه می آید در ۱۴۰ هجری یکصد و چهل و هشت جمع ممالک برای منصور مسخر گشت و در عیش بر قلوب خلایق جا گرفت و بنشیند یکصد و پنجاه امام اعظم هر را بسبب عداوت نهانی چند گونه بجهل قضا محسوس کرده شهید ساخت و بنشیند یکصد و پنجاه و هشت بذریعہ نامب خود در مکه حضرت سفیان ثوری و عباد بن کثیر را محسوس گردانید هر چند که مردم خوف خوردند که هر دو بزرگواران نیز مانند ابوحنیفه بعد از آمدن منصور بکج مقتول گردند (از اینجا است که در مذمت منصور گفته شده است منصور بدوی صرف شد بد چه مفعول ثلاثی مجرّم) الابشیت ایزد بعد و رود بهیر میونه که از کجا بچند امیال واقع است در حالیکه محرم بکج بود بجاه ذی الحج ۱۵۰ هجری یکصد و پنجاه و هشت مجلس استقبال ننوده بپر شصت و سه سالگی وفات نمود و آن هر دو بزرگواران از حق تعالی نجات بخشید امام خلافت وی بیست و یکسال و یازده ما و چهارده روز بود شمار اموات خلافت وی سهل بن الی صالح - و العلاء بن عبدالرحمن رذاکری - یزید المصری الفقیه - و ابو حازم سلمه بن دینار الاعمی - و عطاء بن ابی مسلم الازاسانی - و سلیمان الاحول و کحی بن سعید الانصاری - و الکلبی - و ابن اسحق - و جعفر بن محمد صادق - و انکس - و محمد بن عجلان المدینی الفقیه - و محمد بن عبدالرحمن بن ابی لیلی - و ابن جعج - و امام ابوحنیفه - و حجاج بن ارطاة - و عاصم الاول - و ابن شبرمه انصاری - و مقاتل بن حبان - و مقاتل بن سلیمان - و هشام بن عروه - و ابو عمر بن عسلا - و ابو یحیی و غیر هم رضی اللہ عنہم اجمعین در خلافت مهدی پستز کجایش مهدی ابو عبید الله

در وفات بعضی بزرگان

در خلافت مهدی بن منصور

ندیمیش عباس بن محمد عم پدرش پنجم حاجبش فضل بن ربیع ششم مفتیش ابراهیم موصلی هفتم زوجہ اش زبیدہ -
 و چونکہ در زمان وی فرقی اہل بیت علیہ السلام و اہل حقان حدیث بکثرت شدہ بود پس ہر کہ قرآنرا مخلوق گفتی و یا مانند آن
 کہ بر اثر آن بر زبان آید ہر گز کہ بر ایشان ظفر یافتی بلا تاخیر کردن ایشان میزدی و کشیدن و عطا گریہ
 نمودن و در شہادت فی سبیل اللہ شتیاق خود بکثرت ظاہر ساختی در حیات آورده کہ با وجود بزرگی و عظمت
 مملکت و خرد و خرد خدائی بکمال میداشت و در ہر شب ہر روزی صدر کعبت نماز خواندی و از مال خالص خود ہزار ہزار
 تصدق مینمود و عزت بلوم خوب و حید میداشت روزی ابو معاویہ ضربی بر پیش بارون مباحثہ
 موسیقی با آدم ذکر میکرد از اشراف قریش مردی در انجا بود بطریق انکار از وی ندای آئین یقینہ برآمد ہارون
 از غضب بخیزد و بید و قائل را بموجب طعن بر حدیث زید بن تصور بدنی الغور برای قتلش قطع و شمشیر طلبید
 از اہل شفاست ابو معاویہ اورا بخشید - پس از پنجین دیانت ہارون رشید صاف ظاہرست بطلان اینچہ متعینین
 برای توح و نشان قاضی امام ابو یوسف اصل قصہ را تغیر و تبدیل دادہ و افزا بند می را در ان بکار برودہ پس
 شیعیان منش در تفسیر کردن - و بیود کیش در حد و زید بن یعنی ملا مذہبان ہندوستان و در سائل خود آنرا
 اشتهار دادہ بلکہ پشت از بام ساختہ و از ہزار ہا ہنر اہل امام ابو یوسف خاموش مگر ازین یک نقص امام بکمال
 جوش و خروش و از عیوب نفس خود کسم فراموش خوبی ایمان ایشان از بنجا ریافت باید نمودہ
 کار شیطان میکند نامش ولی اگر ولی این است لعنت بروی و آن اینکه سلفی در طیورات خود
 از ابن مبارک رمز آورده کہ چون ہارون بسرمو خلافت استقراریافت دلش از عشق کینیز پر خود یافت اما
 آن کینیز با تنفر شمش تن در نداد و ندای موطنیت پدرش دداد چون ہارون بر ان مفتون بود ہنقاسی
 جواز از قاضی ابو یوسف طلبید پس ابو یوسف بجواز قضای شو و تش اتنا چنان داد کہ شہادت یک کینیز مقبرہ
 پس ابن مبارک رمز مستجاب گفت کہ من درین سہ کس از کہ تعجب یکم ازین ظالم خونریز کہ حرمت پدر را ضلک است
 آید در تمامی مملکت خود ویرا کینیز دیگر بست نمی آمد و یا ازین زن کینیز با فصلت العقل و اللدین کہ برس خدا با وجود
 رغبت امیر المؤمنین دومی از وی اعراض نمود - و یا ازین فقیہ زمان و قاضی جهان کہ اینچنین فتوی دلوانحی
 بطریق ایجاز و فنش بچند وجہ ممکن است اما اولاً تصحیح نقل بلا تغیر و تبدیل از اصل واقعیہ کہ ہمین نقل
 از تقوی ہارون و نیز ظاہر از اتقاسی قاضی القضاة اہل اسلام روی زمین بر اصل بعید است - چہ بعید از
 سائرین و زنادقہ مفسدین در ان برای توح شان ہارون و یا قاضی ہراجی رفتہ باشد نمی بینی کہ از ابن ابی

در بیان توح و احوال و عیوب و کثرت شیطان

در بیان

که محدث و صالح بود برای رد فقه ابوحنیفه چه قدر احادیث وضع یافته بود چنانچه در باب اول از استبان علی بن ابی حمزہ نقلش آورده ام چون محدثین صالحین در حد فقه ابوحنیفه از وعیدات وضع حدیث خونی نخوردند نساق

معاندین و زندیقان لمحدین را که می بریدند **لیس منکم ترویج الامثال** گشتاری الا فلاک **ع** چه نسبت خاک را با عالم پاک **و تا پیدایش معنی بنیامید سکوت ابن مبارک از تبلیغ حقائق**

حق با وجود یکدیگر و ریاضت از اجابت ثنقات و معتقدان حق تعالی بود که بسال دوم برای جهاد کفار علی الدوم نسی پس از احداث اینچنین شکری در حکومت اهل اسلام چگونه سکوت در زبیدی از تا با سکون مده خود را از احقاق حق پیش خلیفه یا مفتی فایض ساختی با وجود یکدیگر بارون خلیفه را نسبت باری ریاضت خوش اعتقادی بجدی بود که برای رد قول زندیقی که بوقت قتل خود اقرار بوضع احادیث کثیره کرد گفت کافی است ما را از ابن ابی اسحاق و ابن مبارک چنانچه قبیل باب دوم درج کرده شد و اما اثباتی بفرصت تسلیم تعجب نقل میگویم که در مثل انفصال

اینچنین قضیه با حق تعالی فرموده **وَاسْتَشْهِدُوا وَانْفِثُوا مِنَ رِجَالِكُمْ لَانِ تَدْرُسُوا وَاسْتَشْهِدُوا وَنِي** استدلال منکر لایه پس ابویوسف را از روی شرع دیگر وجه وجیه کجا بود که با علم و اطلاع کسی دیگر از احزاب آن قول کنیز را بر کلام ربانی مقدم داشتی این کار آن بزرگواران نبود بلکه مذموب همین مدعیان ملل بالحدیث است که بعضی مای خود و خیال نیاب فرغی دستها را آیات و احادیث کثیره و صان بنمایند و اما مثال شایب

آن یکدیگر کن عظیمی که با وجود عزیز بودن شوهر زینب با طلبکار غلام خود میدود چه معاد و شاید که یکی از امرای عباسیه قاشق و زبیده باشد و از پیشتر برای رسیدن بوی و آزادی خود از جنگ خلیفه همین حیل را آموخته باشد

پس نزد قاضی و یا خلیفه از پیشانی استفسار حال وی آواز آید **لَا تَحْتَمِلُ الْحَقُّ أَنْ يَأْتِيَ عَيْنُ** کفیه و آیه **لَمِنَ الصَّادِقِينَ** برآمده باشد پس لامحال همین فتوی دادنی بود ورنه خود کی میتواند که بقول زینب **لَنْ يَكُنَّ كُنْزِي** خلیفه تشریح و قاضی متورع مطعون گردند اما را بجا اگر امام ابو یوسف باعث عدم قبول قول کنیز قابل لعن و طعن میگردد پس حضرت عمر بن مویز موجب رد شهادت حضرت فاطمه بنت قیس که حتره و صحابه بود سزاوار تر لعن و طعن میتواند شد **الْعِيَادُ بِاللَّهِ** چنانکه در کتب اصول و حدیث است که فاطمه مذکوره گفت که دویم مرابسه طلاق مطلقه ساخت و آنحضرت مسلم برای من بروی شکستی و نفقه مقدم نمود حضرت عمر بن قوشل مذکوره گفت که نمیکذاریم کتاب الله حدیث رسول الله صلعم بقول زینب **يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ كَرِهْتُ** میگویم یاد روغ و یاد شست معالدا با فراموشی کردانتهی پس چونکه شهادت زن صحابه حتره مردود گردید

قول کیزی جایله را که می پرسد اما خامسا اگر قول زمان معتبر و قابل اعتبار گشتی پس قول زینجا معتبر تر بود

نه قول کافر (یعنی جزیه مصر شوم هر زینجا) که حق تعالی نقل آن میکند و استغفری لذنوبک انک کنت

من الخاطئين اما سا و سا برین خیر بی قول منقوله غیر معتبره بلاسنگا هی اینچنین بزرگواران قابل طعن

نیگرند اینچنین قول در مقام مدح قبول و در مذمت عند الشرع غیر مقبول اما سا بجا جناب مولانا مولوی

محمد اشرف علی صاحب رتبه عالی در جوایش چنین فرموده که قول امام ابو یوسف رح آتقبل قول السمرانیة

الواحدیة مرادون رشید بطریق استفهام استقراری است نه استفهام انکاری پس بدین صورت خدشده

و قوع نیافت خذ هذا السائل بارون رشید بی آنکه بکصد و نود و سبده باه صفر برض بطبرس بجر جیل و

هفت پانچ سالگی وفات یافت مدت خلافت و تالیست و سه سال و چنده بون تاریخ رحلت بارون رشید

کرد رحلت چو از جسمان فنا / شاد بارون رشید با اقبال / سال تاریخ رحلتش لغتم

جلوه گر شد - جمیل اهل جمال / بعد او بعضی بزرگان بن کدرین خلافت وفات یافته امام مالک بن انس که ولادتش

در سنه و وفاتش در سنه باشند چنانچه از قولهم بود است / آن امامی مالک دین است / بود مخدوم و مقتدای زمان

هست تولید او مجید ازل / والی اولیا و اهل جهان / سال و شش بخوان امام بن / سالک اهل دل و گریخوان

و تیش بن سعد - و ابو یوسف صاحب ابو حنیفه و قاسم بن معن - و مسلم بن خالد زنجی (شیخ امام شافعی) و لیج

الجماع - و الواثق الفزاری - و عبد الله بن المبارک و ابراهیم بن یحیی شافعی - و اسد الکوئی من کبار اصحاب

ابی حنیفه رم - و اسماعیل بن عیاش - و بشر بن الفضل - و جریر بن عبد الحمید - و زیاد البکالی - و سلیم المقری

صاحب حمزه - و سیبویه امام العربیه - و کسالی شیخ القاری و النخاعه و محمد بن الحسن صاحب بی حنیفه هر دو بیک روز

در میان ایشان قرابت نیز بود - و عیسی بن یونس السبعی و فضیل بن عیاض - و ابن الساکل الواعظ - و حضرت

امام موسی کاظم و هشیم - و یونس بن حبیب النخوی - و صفصعه بن سلام عالم اندلس احد اصحاب الکمالک

و ابو بکر بن عیاش المقری و غیر هم رضی الله عنهم در خلافت امین بن بارون پست بعد از بارون رشید

پسر کلان وی امین که در سنه بکصد و هفتاد و یاهفتاد و یک از شکم سیده حضرت زبیده تولد یافته بود و نامش

محمد بن سیده و نود و هشت غلیظه گشت در حیاة المیوان از کسالی آورده که بارون رشید مراد برای تعلیم

و تادیر امین - محمد - و نامون - عبد الله هر دو پسران خود والی نمود پس در تادیر ایشان بر ایشان نشد

منورم نمانده بر امین - پس روزی خالصه کینوز بیده بمن آمد و گفت که سیده من بعد از اسلام میاید که زری

در تولد و وفات امام مالک

در خلافت امین بن بارون

و ترفیع کن به پسر محمد من بروی کمان ترفیع میکنم که جگر گوشه من است بومی گفتم که این امر ممکن نیست چرا که
محمد بعد از پدر خود هم بحکم وی خلیفه خواهد شد (یعنی در تادیب می تمجیل در کار است) مخالف گفتم که برای رقت
سیده من سببی دیگر است و آن اینک در شبیکه سیده من زبیده ویرا تولد میکند و خوابی دید که چهار زن آن نزد وی
آمده ویرا از پیش و پس و راست و چپ گرفتند پس زنیکه از پیش بود گفت که این مولود کم عمر است
(و همین باعث ترفیع زبیده بود) بزرگ کسیر تنگ سینه و آهی کار بزرگ گناه شدید العذر - و پسین گفت پادشاه
مبذرتلف است تلبیل الانصاف کثیر الاسراف - و همچنین بر دو زنان دیگر ویرا با و صاف بدتیه موصوف
شود پس خالص گریست و گفت یا کسائی ای چیزی نفع می دهد حذر از قدر - و بود امین بسیار بازمی کنند
مبذر لرموال و بمصالح خلافت نمی پرداخت انتهی ابا امام احمد صنبل رضی در حق وی فرمود لاتی از جو
ان یرحمه الله لا یمن یا کابره علی اسمعیل بن علیة فانه ادخل علیه فقال له یا ابن الفاعلة
انت الذی تقول کلام الله مخلوق آخر الامر و در ۱۹۶۰ م یکصد و نود و هشت ماه محرم الحرام بمبزیست
و هفت یا هشت سالگی از دست لشکر طاهر بن محمد کج برای مقابله اش از طرف مامون بن ماری و کج از این
خرد بود بروی درآمد مقتول گشت مدت سلطنت وی بروایت اشهر چهار سال و هشت ماه بود -
تعداد و بعضی کبار متوفین درین خلافت اسمعیل بن علیة معتزلی - و شقیق البلمخی الزاهد - و ابو معاویه الفزازی
و عبد الله بن الکثیر المقرئ و عبد الله بن الواهب صاحب ممالک و غیر هم رضی الله تعالی عنهم
در خلافت مامون بن هارون پسر بجای امین برادرش مامون که عبد الله نام داشت
بشکله یکصد و نود و هشت خلیفه گشت توادمی از شکم جاریه بد شکل مزاج نامش ابیکعبه و هفتاد
شب خلافت هارون رشید قوع یافته و قصه توادمی ویرا در حیات چنین آورده که روزی مامون
بعد از قتل امین بر زبیده وارد امین گذشت دید که لهامی خود می جنبانید بچیزیکه در فم مامون نیاید گفت
که ای مادر مراد عالی میدهی بسبب آنکه پست را کشته و مملکت ویرا سلب نمودم گفت فی بدایا امیر المؤمنین
مامون گفت دیگر چه گفستی زبیده گفت مزاحان کن مامون بجز گفت که در ابالفرد خبرده انا آنچه گفستی زبیده
گفت فبقوه الله الملائحة تبع کذبح تعالی زنی را که اسلاح و عاجزنی کرده شود مامون گفت این
چگونه باشد گفت بوجا که روزی با امیر المؤمنین شمشیر شطرنج می باختیم پس وی بر من غالب آمد پس
مرا حکم داد که از جامه مجروح شده و قصر پیش وی بر زبیده دو کتفم هر چند که بجز کردم معافم نکرد پس کردم آنچه

روزنات بعضی بزرگان

روزنات بعضی بزرگان

کلام سخن قرآن از امام حسن

بزرگواران

حکومت امام احمد از خلق قرآن

امرش بود پسترباز مراه طرف شطرنج طلبید پس غالب آدم بروی پس گفتم اورا که در مطبخ رفته و بر آن کینز
 قبیح تر باشد با از مجامعت نماید هر چند که از من معافی خواست معافش نکردم پس در عوض آن مرا
 خراج مصر و عراق بخشید قبول نکردم و گفتم سجد که هر آینه این را خواهی کرد وی از انکار آورد
 پس دستش را گرفته تا بلبل بخش در آوردم پس هیچ کینز به بد شکل و ناپاک و بد خلق از مرا جل مادی ندیدم
 پس گفتم که این را و طی کن همچنان کرده تا آنکه از ان و طی و سکه حمل تو ماند رادرت مرا جل از ان
 ترا زانید پس من خود بودم سبب نسل پس خود پیشت گردانید مامون و گفت لَعَنَ اللَّهُ الْمَلَاحِحَةَ
 العرض مامون حسب عقاد و ایمانی استاد خود اسمعیل بن علی که ذکرش در خلافت امین حالا از امام
 احمد در گذشته قرآن از مخلوق گفت - و کلام خلق قرآن در زمان وی پدید آمد - و خلق الله از خلق
 قرآن بر آن نیست و هر که از ان انکار آورد وی سخت ترین عذاب اورا گرفتار کردی چنانچه ذکر امام احمد
 در تذکره خلافت مستقیم می آید از نجا اهل اسلام و اهل ایسانا استبار گرفتن لازمست که
 اولاد خود را از مردم بد مذہب تعلیم نمایند از خوبی استاذان ست که درین زمان تمام هندوستان بلکه
 جمله جهان از فتنها پرست گردانید کسیست حرفی نیست - و نعم باقی است در مجلس خود راه داده همچو منی را

افسوسه دل فسرده کند انجمنی را علمای کبار و فقہای دیندار و فضلائی امصار را جمع کنانید بر اعتقاد
 داشتن مخالفت قرآن مجبور ساخته حتی که از شمشیر ترسانید تا آنکه نائب می امام احمد گفت
 مَا تَقْوُونَ فِي كَلَامِ اللَّهِ قَالَ كَلَامُ اللَّهِ ثُمَّ قَالَ لَا حَمْدَ لِمَخْلُوقٍ هُوَ قَالَ كَلَامُ اللَّهِ وَلَا أَرِيدُ عَلَىٰ هَذَا
 چند بار درین گفتار رفتار نمود مگر امام احمد بن حنبل ازین تکرار چیزی احتیاز نکرد فاما علمای دیگر جبراً آرزو
 تقیة اقرارش نمودند در آخر سخن بن ابراهیم نائب مامون چون دید که علمای دیگر جبراً اقرارش میکنند مگر
 اعتقادش نمیدارند ایشانرا و نیز امام احمد را مقید کرده نزد ما - این در روم برای قتل روان ساخت
 مگر منتقم حقیقی آنها را از ان آنست نجات بخشید که خود اجل را بر مامون فرستاد - و چونکه مامون از شکم
 جاریه زبیده بود و ازین باعث برادرش خلیفه امین و غیره همچو من کردند می در عهد خلافت خود دوست
 که این ذلت را از خود بوحی دور نماید بنابراین قرابت مصیبت خود با اهل بیت و زید تا ازین ذریعه
 همه بدنامیها از وی بر طرف شود مگر بحیلہای بسیار آنرا حاصل نموده برای خوشنودی اهل بیت
 خون فاکر خیر امیر معاویہ رزمیابی را بر خلاف شرح پدرش و مذہب اهل تشیع را کمال دوست داشت

حتی که بنگرند و صد و یک مخلص بر آمدند خود مؤتمن بن مامون که بعد از مامون پدرش مبر او و بعد فرموده بود کوشید
 و امام علی رضا بن موسی کاظم بن جعفر الصادق را و بعد خود ساخت بلکه خود را نیز مخلص کردن میخواست
 و تبرک سواد و لباس حضرت امیر فرمود مگر حکم قضا چونکه ریاست مآل بنی نیست بسبب آنکه آنحضرت
 مسلم خود ترکش فرموده هم از دست وی بزره بری حالت حیات مامون وفات یافت و بر تفضیلت حضرت
 علی رض بعد سوال شد امر نمود و بر ابو بکر و عمر ویرار تفضیل داد فاما چون ابن جله امور بر اسم نام و اغراض دنیا
 بودند نه برای خدا بنا بران صورت بناوت در مردم رو نمود پس تا حیات از تفضیل حضرت علی بر شیخین
 سکوت ورزید گویند که وی ستاره بنی عباس بود در علم و حکمت وی کتاب قلیدس را بیرون آورده
 یعنی مترجم نمود و از کمال ذکاوت وی یکی اینکه در ایام خردی بدرگاه پدر خود رسید سید رشید بحضور امیر
 بیابان الزانیة عماد فرمود وی با زانجا بنجیده برگشته در جواب پدر گفت الزانیة لا یکنها الا زان
 مامون کشید و حصار مجلس اندوی بنایت پسندیدند و در رساله مذکوره حکامی فلسفه و غیره آورده که ظاهر
 شدن حکمت و دولت اسلام بسبب مصاحبت بعضی اکابر اسلام بود با بعضی از فلاسفه یونان و اکثر در
 زمان خلفای بنی عباس بود خصوصاً در خلافت مامون را رشید گویند که مامون گفت شبی در خواب شنیدی را دیدم
 که رنگ رویش مثل بصرخی میداشت و لباس زرینت پوشیده و بر کرسی نشسته از دیدنش هیبتی برام افتاد
 مهذا پیش وی رفتم و پرسیدم که کیستی گفت حکیم ارسطاطالیس گفتم رحمت میدی که چیزی از تو بپرسم گفت
 پرس گفتم چه چیز خوب است گفت هر چه پیش خیر خوب باشد گفتم دیگر چه چیز است گفت هر چه نزد عقل
 خوب باشد گفتم دیگر چیست گفت آنچه در حق نیکو باشد گفتم دیگر چیست گفت دیگر چیزی نیست که درونی
 خوبی باشد چون مامون خواب بیدار شد او را اقتله تمام حکمت به رسید تا آنکه بفغان وی کتب حکمت جمع شده
 از یونانی عبری مترجم شدند انتهى القصة مامون بتاریخ پیش درهم رجب الحرام سنه ۲۰۵ و جمیع مردم
 پنجشنبه بمهر چهل و نه سالگی در دم وفات نمود و بود زمان خلافت وی بیست سال و پنج ماه
 شمار بعضی بزرگان و یکی در خلافت وی وفات یافته امام شافعی که تاریخ تولد و وفاتش ازین جمله هویت است

کتاب قلیدس را مامون ظاهر نموده
 در خواب شنیدی را دیدم
 در خواب شنیدی را دیدم

آنکه او شافعی محمد بود	حاج محمد و قلب احمد بود	سال تولد بدان امام کمال
تو بخوان از محمد اهل جلال	سال ترحیل وی که تحقیق است	قطب آل نبی - و صدیق است
و سفیان بن عیینة - و کیمی بن سعید القطان - و ابو مطیع البلیغی صاحب ابی صیف		

در کتاب قلیدس را مامون
 در خواب شنیدی را دیدم
 در خواب شنیدی را دیدم

در خلافت معتصم باشد

در تفصیل ابواب سلسله خلق قرآن

و سعادت کرخی از ابد - حسن بن زیاد الکلبی صاحب ابی صیفی - و آبداد و الطیالسی - و ابوسلیمان المدائنی الزاهد المشهور
 و علی رضا بن موسی کاظم و ذوالامام العریبه - و نظربالنجمی - و الواقیدی - و شامی - و خاتمة الکونین - و عبدالرزاق - و ابوزید
 انصاری صاحب العریبه - و الاممسی و غیرهم رضی الله عنهم و خلافت معتصم باشد
 پستری بعد از مامون بجایش برادر وی ابو اسحق ابراهیم معتصم باشد بن مامون که ابراهیم المکرم المشهور
 بود بسبب آنکه اشیای کثیره را مالک شده بود که جللی آن هشت هشت بود خلیفه گردید - و اولد وی
 بعد از یکصد و هشتاد و بقولی یکصد و هشتاد و هشت بود و از سر هشت فرزندان بگذشت
 و تا هشت سال و هشت ماه و هشت روز خلافت کرد چنانچه در حیات است و خود نیز خلیفه هشت
 بود از خلفای عباسیه - و بطریق مامون بخلق قرآن علماء را مجبور ساخت حتی که امام احمد را بکشتند و دو صد
 و بیست و خلق قرآن بتا دیانها زدند و درین طوبه با اهل روم جنگ نموده ایشانرا نیز مجبور گردانید
 تفصیل این مسئله را در حیوة الحیوان چنین آورده که ظهور این مسئله در خلافت مامون شده و بعضی گفته که
 قول بخلق قرآن در زمان مامون شدید ظاهر شد بوند مردم در میان اخذ و ترک آن تا زمان مامون و اما
 مامون رشید نادت خلافت خود قول بخلق قرآن نکرده - و ازین باعث فضیل بن عیاض رخ آزدوی
 در ازمنی عمر رشید کردی چرا که وی رخ باطن خود میدانست بعد از وی مابلائی عام را درین باب چون
 در خلافت مامون رسید قول بخلق قرآن نمود و در سالیکه دران وفات کرد و مردم در اخذ این مسئله
 تشدد نمود پس مردم را بخلق قرآن برانگیخت و منکرانرا تغذیب شدید نمود و امام احمد نیز و دیگر علماء را
 درین مسئله مقید ساخت مگر چونکه پیشتر از ملاقات ایشان وفات یافت پس برادر خود معتصم را بعید
 خود گردانید و دینش نمود که مردم را بعد از من بخلق قرآن برانگیزد چون معتصم خلیفه گشت امام احمد
 همچنان مجوس بود و برادر بجزاد حاضر کرد پس برای بحث وی مجلس مناظره منعقد کرد و عبدالرحمن
 بن اسحق و قاضی احمد بن ابی داود و غیرها تا سه روز با وی رخ درین مسئله مناظره نمودند بود امام احمد
 با ایشان تا روز چهارم در جدال تا آنکه بروی حکم ندن کرده شد پس زده شد به سیاط و تا زیانها

له و اکثری فقیه و اصولی شیخ خفیه در خلافت مطیع بشدن مقدر بن معتصم بن طلح بن مکر بن معتصم بن اسحاق بن محمد بن
 عدوی و چهار خلیفه گشته بود و در خلافت صد و شصت و چهار وفات کرده با ابوبکر الشیبلی هروی و امین جهان صاحب المسیح و قسبی
 شاعر و غیرهم رحمهم الله وفات یافته است و در میان هر دو کفری انفصال زان از بعد سال فرزند گشته و الله اعلم ۱۲ مندرج

مگر از راه استقیم ز گشت تا آنکه بیوش شد پس برداشته شد امام احمد رضا و بمکان خود برده شد و کل مدت حبس وی روزه نسبت و هشت ماه بود و بعد از صحت بجمعه و جماعات حاضر شدی و فتوا یاد دادی و حدیث بیان نمودی تا آنکه معظم وفات کرد و بجایش و اثنی عشرش خلیفه گشت و گفت امام احمد رضا که بر آئینه نزد من چند موی مبارک بود از مویهای شریف بنی مسلم که در آئین قمیس خود گردانیده بودم پس وقتیکه دست امام احمد رضا بسته شد و پیراهن زوی بر شیدند زوده شد تا باز یا نهاپس منافع شد آن موی مبارک و تا وقت مرگ خود از بهاس آن موی مبارک ناله بر میکشیدی و اینهمه واقعات که بروی گذشت در حالت صیام بود و گاهی اوقات تمود رضی الله تعالی عنه و چون چند تا از یا نهازده شده است ای زون بازار بندوی درم گشت است هسته بر زبان چیزی را نماند که ناگاه او دست از غیب نمود اگر گشت و از ابروی روزه بست پس چون از آن نجات یافت از وی پرسیدند که در آن حالت چه گفتی فرمود گفتتم اللهم ان كنت على الحق فلا تخنني بيني وبين الله اكره ان يبرق لم يسر مرار سو امكن و نظر کرد منتصم بموی که بر طرف ضرب و جراحات امام می نگریست و معالجی او می میکرد و گفت بخدا که ضرب نیز از آن بنا دیده ام مگر ندیده ام تحت ازین و تا وقت مرگ از آن بر پشت مبارکش بود و بعد از مناظره سه روز محمد عهده الملک زیات و قاضی احمد بن داود منتصم گفتند یا امیر المؤمنین امثله و دمته و فلما فانا یعنی ما و اقل کن و خوشش برگردن ماست تفصیل و عجائب این حکایت در حیات زیر خلافت منتصم بکثرت است و چون ولایت بو اثنی عشر رسید پس ظاهر کردی ایها من منتصم ظاهر کرده بود نماز جوید و جانا و امام احمد رضا را از جمعه و جماعات منع کرد پس میبود امام رضا مختفی که نماز و غیره بیرون نیامدی تا آنکه و اثنی عشر مرد و بجایش بر او شد متوکل و الی گشت پس برداشت وی شد مذکور را و گویند که با حضار امام احمد رضا حکم نموده اغزاز و اگر ایشان بسیار فرمود و الله اعلم العزیز که منتصم تباریح نوزدهم ربیع الاول ۲۳۱ هجری قمری در وفات یافت تمیمی شیخ بخاری و حسی بن کبیری التمیمی و غیره ما علیهم منم و خلافت وی وفات یافتند و در خلافت و اثنی عشر با الله پشینه بجایش سپرد و در آن لقب بو اثنی عشر باشد که پشینه یکصد و نود و شش بود گذشته پشینه دو صد و بیست و هفت حسب گفته بود خود منتصم باشد خلافت یافت و پشینه دو صد و سی خلق قرآن با تابع پدر خود نمود و سوا محمد بن نصر بن زمامی روزه را که بروی و اثنی عشر گفت که قرآن مخلوق نیست قبل رسانید سرش را بطرف خست

در نظر گرفت امام احمد رضا

در آن وقت که منتصم را از جوارح و اوقات بیعت با او

رو نموده نصب نمود پس آن سر بطرف قبله گردید و چند بار ایشان از قبله آن سر را گردانیدند و او با سبقت
 قبله روی خود می آوردی و بعد از شهید شدن و کسی ویرا بخواب دید و از وی پرسید **مَا فَعَلَ اللَّهُ بِكَ**
 گفت که بخشیدم او رحمت بمن کرد مگر از سه روز منموم بودم بسبب آنکه بنی صلعم دو بار بر من گذر فرمود
 و از من بروی مبارک خود اعراض فرمود غایت غمناک شدم بران و چون بسوم بار بر من گذر فرمود
 پرسیدم که یا رسول الله آیا من بر حق نبودم - و ایشان بر باطل - فرمود بلی گفتم پس چرا از من اعراض
 میفرماید فرمود که از جهت شرم و حیا از تو که ترا شخصی با زاهد بیت من قتل ساخته - و گویند که در آخر و ائمت
 از قول خلق قرآن تا بگشت چنانچه در حیات آورده که پیری از مصیبه بسبب ز قائل شدنش
 بخلق قرآن مقید کرده شده چندی در سخن بماند تا آنکه روزی و ائمت پیر موصوف را طلبید چون
 به پیش وی ایستاد گفت **السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ** گفت **لَا سَلَامَ لَإِلَهِ إِلَّا اللَّهُ عَلَيْكَ** گفت
 ای امیر المؤمنین بدترین ادب آموخت ترا مؤدب تو چه حق تعالی فرمود **وَإِذَا حُجِّبْتُمْ فَتَحِيَّوْا**
بِأَحْسَنِ مِنْهَا و در دوها و سجد که تو جواب سلام من ^{ای مسلم تو} نه نمیشد آن گفتمی و نه بهتر از آن - و بر و ائمتی
 جواب سلام پیر هیچ نگفت پس پیر گفت یا امیر المؤمنین با من استعمال نکردی ادب خدا و نه ادب سوال شد
 که خدا فرمود **وَإِذَا حُجِّبْتُمْ فَتَحِيَّوْا** و آنحضرت صلعم بر سلام امر فرموده است پس قاضی ابن ابی داؤد
 معتزلی با وی در مناظره مستعد گشت پیر گفت یا امیر المؤمنین من مجوسم و در بند آهنی بسته گشتم
 نماز میخوانم در حالت حبس و تمیم پس امر کن تا از بند آهنی آزادم کنند و وضو سازم پس چون پیر از
 وضو و نماز فارغ شد ابن ابی داؤد را حکم شد که از پیر پرس آن پیر گفت سوال مراست پس حکم
 کن ویرا تا جوابم دهی ابن ابی داؤد گفت پرس پیر گفت که مرا خبر ده بانیکه تو که خلق الله را بخلق قرآن
 میخوانی آیا آنحضرت صلی الله علیه و سلم نیز بطرف این دعوت فرموده گفت نه پیر گفت آیا ابو بکر بعد
 از حضرت صلعم مردم را بطرف این خوانده گفت نی پیر گفت که عمر بعد از ایشان هر دو دعوتش کرده
 گفت نی پیر گفت که از عثمان بعد از ایشان هر سه و یا از علی بعد از ایشان هر چهار دعوتش هدایت
 گشته است گفت نی پیر گفت چیزی که دعوت بطرف آن نه آنحضرت علیه السلام کرده و نه ابو بکر
 و نه عمر و نه عثمان و نه علی پس دعوت تو بطرف آن چیز خالی نباشد از نیکه ایشان بان عالم بودند
 یا جاهل از آن پس اگر گویی که ایشان بان عالم بودند مگر سکوت از آن ورزیدند پس مرا و ترا نیز

در مناظره پیری در خلق قرآن و غایب شدنش بر معتزله

رسعت آنست که از ان سکوت کنیم مانند سکوت ایشان علی بن ابی طالب و خلفائهم الصلوٰۃ و السلام و اگر
گویی که ایشان از ان جاہل بودند نحو ذی اللہ و تو از عالم شدہ قیالکعبین لکعبہ ممکنست کہ چیزی را
آنحضرت علیہ السلام و خلفای راشدین رضوان اللہ علیہم نہ اند و تو و یاران تو آنرا بداند پس
و ائمه از شنیدنش بر حسبہ برخاست و بجزوہ درآمد و جامہ را بدو بہن خود کردہ میخندید و گفت تا
گفت این پیر کہ این دعوتت خالی نباشد تا آخر قول وی قیالکعبین لکعبہ یجھل للنبی صلوات اللہ علیہ
و اصحابہ - و تعلمہ أنت و اصحابک پس عمار نام حاجب خود را حکم فرمود تا بند آہنی از پیر برداشت
و چار صد دینار بروی عطا کرد و اجازتش داد بر جمع و قاضی ابن ابی داؤد معتزلی از نظرش مر اقامت
و بعد از ان هیچ کسی را بر ان نیازارید - و این تلخیصست مردور وایت مخالف را کہ بنظر اختصار
بیکجا مختلط کردہ شد - حق اینکہ تقریر این شیخ کہ مذکور شد در باب لزام معتزله بجمعیست عجیب چنانچہ
در حیات گفتہ بلکہ میگوئیم کہ در باب ہندام جملہ مخترعات مخترعین غایت مسکتست **فَلِلّٰهِ دَرُ الشَّيْخِ**
و ہمین حکایت را بروایت دیگر در حیات در ذکر خلافت ہندی باشد بن یارون و ائمه باشد بن
آورده کہ ہندی باشد گفت بودم من کہ میگفتم کہ قرآن مخلوقست در ابتدا می خلافت پدر خود
و ائمه باشد تا آنکہ روزی قاضی احمد بن ابی داؤد معتزلی شیخ را از اہل شام کہ غایت حسین بود
و خوبتر بری میداشت مقید کردہ پیش و ائمه آورد دیدم و ائمه را کہ از وی جیا کرد و نرم دل شد
بر وی و چون نزد یک و ائمه آمد پس سلام بامیر المؤمنین خواند با حسن ترین سلامها و دعا خواند
برای وی بہترین دعا ہا و مختصر پس و ائمه گفت بنشین پستویرا گفت کہ اسی شیخ مناظرہ کن
با بن ابی داؤد و در چیزیکہ وی ترا در ان مناظرہ میکند آن شیخ گفت یا امیر المؤمنین ہر آئینہ کہ وی
از مناظرہ ضعیفست و هیچ نیست و چیزی ضعیفست پس غصبہ بد و ائمه در جای نری از غضب پر شد گفت ابو عبد اللہ احمد
بن ابی داؤد از مناظرہ ضعیفست و هیچ نیست و چیزی ضعیفست از مناظرہ آن شیخ گفت یا امیر المؤمنین آسان کہ بر خود و اجازت دہرا
در مناظرہ وی و ائمه گفت من ترا ہم برای مناظرہ وی طلبیدہ ام شیخ گفت یا احمد مراد مردم را بچہ چیز دعوت میکنی گفت
ہلوت آن کہ گوی کہ قرآن مخلوقست چرا کہ ہر سوا از خداست آن ہمہ مخلوقست در نہ تقدیر قد مالانم آید شیخ گفت
یا امیر المؤمنین ہلوتست کہ انچہ من بدوی میگوئیم آن ما یاد داری گفت خوب شیخ گفت یا احمد ازین سخن کہ تو کہی را
ظہن کن کہ آیا این واجبست و داخل در عقودین کہ دین تمام و کامل نکرد تا آنکہ گفتہ شود انچہ تو گفتی

اینست از نظر شیخ زین العابدین علیہ السلام

وی گفت بلی شیخ گفت یا احمد را خبر ده از نیکو چون آنحضرت صلعم را حق تعالی مبعوث کرد آیا وی چیزی را
از زمین در تبلیغ احکام الهی پوشیده داشته گفت نه شیخ گفت که آنحضرت صلعم بطرف این مقوله که تو گفتی
مردم را دعوت نموده پس خاموش ماند شیخ اورا گفت جواب ده پس خاموش ماند از جواب پسر التفات کن
شیخ بطرف و ائمه گفت یا امیر المؤمنین یکبار شد گفت یکبار شد باز شیخ گفت یا احمد را خبر کن از نیکو
حق تعالی در قرآن آخرترین همه کدام آیت نازل فرموده گفت الیوم اکملت لکم دینکم لا ینکح الایه شیخ
گفت که آیا حق تعالی در کمال دین خود صادق است یا تو در نقصان آن صادق تا آنکه در دین بر قول تو
اقرار کرده نشود پس خاموش ماند شیخ گفت جواب ده یا احمد جوابش ندا و شیخ گفت یا امیر المؤمنین دوباره
شد و ائمه گفت دوباره شد باز شیخ گفت یا احمد را خبر کن از نیکو آنچه تو گفتی آیا آنحضرت صلعم این را میدانت
یا این جاہل بود احمد گفت که برین عالم بود شیخ گفت که پس مردم را بران دعوت فرموده بود پس سکوت کرد
احمد شیخ گفت سه بار شد یا امیر المؤمنین گفت سه بار شد شیخ گفت یا احمد آیا جائز بود آنحضرت صلعم را بنا بر
قول تو که امت خود را بران دعوت نمود یعنی با وجود علم آنحضرت صلعم از ابلاغ سکوت و زبید گفت
بلی شیخ گفت که مراد بکر و عثمان و علی را رضی اللہ عنہم نیز سکوت از ان جائز شد گفت بلی شیخ از احمد بطرف
و ائمه اعراض کرد و گفت که از پیشتر گفته بودم ان احمد یقل ویصغر ویضعف عن المناظره
اگر ترا امساک و خاموشی ازین کلمه جائز نبود می هر آینه امساک آنحضرت صلعم و ابوبکر و عثمان و علی
جائز نشدی پس و ائمه تسلیمش کرد و بجنبه عاده کلمات شیخ کرد و گفت نعم ان کوئیسیه لنا من
الایمسا عن هذه المقالة ما نسیه رسول الله صلعم و لابی بکر و عمر و عثمان و علی
رضی اللہ عنہم فلا و سعه الله علینا و در حکایت طول است - جمہد با تہ گفت که رجوع کردم ازین
قول زان روز و گمان می برم کہ هر آینه و ائمه نیز از الوقت رجوع کرده انتی الغرض کہ و ائمه باہ رجب
۲۳۲-۲۳۳ دو صد و سی و دو یا سه بعبری و شش سال و چند ماه رحلت نمود - مدت خلافت وی پنج سال
و نہ ماہ بود و کراموات درین خلافت از بزرگان دین - علی بن المغیرہ الاثرم اللغوی و ابویعلی
صاحب الشافعی نہ مسجوناً مقیدانی المحنہ و غیر ہار رضی اللہ عنہم و خلافت متوکل بن معصوم
پسر بجایش برادرش متوکل علی اللہ بن معصوم باشد کہ ۲۳۵ دو صد و پنج یا ہفت تو لریاقتہ بود
۲۳۲-۲۳۳ دو صد و سی و دو یا سه غلیفہ گشت و ۲۳۳ دو صد و سی و چهار بسوی حدیث میل نمود

در خلافت متوکل علی اللہ

و اهل حدیث را بنواخت و بدعت را زائل نمود و فرو نشاند شتر معتزله را و دوران زمان در اسلام از
 شرایشان زائد شد و دیگر نبود مگر حضرت علی و اولاد وی را مبنی بر این بود که در حال ابو بکر بن ابی سبیبه
 شیخ بخاری و غیره فرصت وقت را غنیمت شمرده در جامع رماحه شصت و شش قریب سی هزار کس را
 جمع ساخته و بر ادروی عثمان نیز در جامع المنصور باسی هزار کس مجتمع گشته بدعا می متوکل علی الله
 مشغول شدند **تنسیبیه** ابو بکر بن ابی سبیبه رزم بمقتضای بشریت حسدیکه حریف را با حریف
 خود غالباً باید باشد با امام ابو حنیفه رزم بی باعث درجه امامتش بدل میداشت و میخواست که بتذیل
 امام جلیل تقلیل رتبته عالی وی که بقا و پابل زمین مرکز بود نموده به تجلیل و تفضیل
 ذات خود را تجلیل داده اکتلیل امامت تحویل بخود نماید و بمقتضای شدن خود را آراید پس در مکر
 نفس آمده بخوشاید های گوناگون خلیفه موصوف برای سرخروی خود برداخت و طریق دلم توج
 و ذم در شان امام اعظم رزم انداخت و در پی رد امام ابو حنیفه افتاد و تالیف بابی درین باب نموده تا
 باب الرد علی ابی حنیفه رزم نماید. جا بجا حدیث موصوفه زنادیق را بلا تحقیق و تدقیق در آن
 درج نمود پس بعضی از علمای بدریافت اینهمه تعصبات و تماسدات نبرده جمله کتوبات ویرا قول خود
 مسلم نمیدند و در تصنیفات خود از آن نقل نموده ازین جهت که امام بخاری رزم با وجود کمال
 ذی شانی وی رحمه الله در بخاری خود از امام اعظم رزم به بعضی التائیس تعبیر نموده و در تاریخ خود
 بکلمات غلیظه یادش کرده **تجاوزا لله عنا و عنهم اجمعین** و درین باب فتنه اولی ز ابو بکر
 بن ابی سبیبه و دارقطنی است **سودر ما بعد از او رزمی است** و هر چند که علمای محققین تدارک آن نموده
 مگر اهل توهب بدین جهت بعضی و حسد درونی خود همان اعتراضات را در کتب و رسائل خود
 نقل میکنند و در تحقیقات محققین چشم میدوزند **العیاذ بالله** چنانچه در باب تعصب و غلط فتنه
 ابو بکر و دارقطنی و حق امام مختصراً بموجب **فیه هذالکفاية لمن له الدراية** عبارت بحر علوم
 از شرح مسلم الثبوت **نیکه فائله لا بد للمزکی ان یكون عدلا عارفاً بشهاب الجرح**
والتعذیر وان یكون منصفاً ناصحاً لا ان یكون متعصباً و منجماً بنفسه فائله لا
اعتدای بقول المتعصبی كما قدح الدارقطنی فی الامام الممام انی حنیفه رضی الله
عنہ فی الحدیث سوائی سئل عن قوق هذا - فانه امام و ریح تخی غایب من شریعت

در حدیث ابن ابی سبیبه و غیره با امام اعظم

و در کتب و رسائل خود

وَلَهُ كَرَامَاتٌ شَهِيرَةٌ فَبِأَيِّ شَيْءٍ يُطْرَقُ إِلَيْهِ الضَّعْفُ - فَتَارَةً يَقُولُونَ لَيْسَ بِالسَّيِّدِ عَلَيْهِ
كَانَ مُتَغَلِّبًا فِي الْفِقْهِ - أَنْظُرْ بِالْإِصْطِافِ أَيُّ قَبِيْرٍ فِيمَا قَالُوا - بَلِ لَفَقِيْهُ أَوْلَىٰ بِأَنْ يُؤْخَذَ لِحَدِيثِ
مِنْهُ - وَتَارَةً يَقُولُونَ إِنَّهُ لَمْ يَلِاقِ أَيْمَةَ الْحَدِيثِ - إِنَّمَا أَخَذَ مِنْ حَمَادٍ رَضِيَ وَهَذَا أَيْضًا بَاطِلٌ -
فَإِنَّهُ سَرَوَىٰ عَنْ كَثِيرٍ مِنَ الْأَيْمَةِ كَالْإِمَامِ مُحَمَّدِ بْنِ الْبَاقِرِ وَالْأَعْمَشِ وَغَيْرِهِمَا - مَعَ أَنَّ حَمَادًا
كَانَ وَعَاءً لِلْعِلْمِ - فَالْأَخْذُ مِنْهُ أَغْنَاءُ مِنَ الْأَخْذِ عَنْ غَيْرِهِ - وَهَذَا أَيْضًا آيَةٌ وَرَعِيْهِ وَكَمَالِ
عَلَيْهِ وَتَقْوَاهُ فَإِنَّهُ لَمْ يَكُنْ لِأَسْتَاذٍ لَيْسَ أَكْثَرَ الْحَقُّوقِ فِيمَا نَحْنُ عَجْزَةٌ عَنْ إِيْقَانِهَا - وَتَارَةً
يَقُولُونَ إِنَّهُ كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْقِيَاسِ وَالرَّأْيِ وَكَانَ لَا يَعْصِمُ بِالْحَدِيثِ حَتَّىٰ وَضَعَهُ أَبُو بَكْرٍ بِنِ
أَبِي شَيْبَةَ فِي كِتَابِهِ بِأَبْلِ الرَّدِّ عَلَيْهِ وَتَرْجَمَهُ - بِبَابِ الرَّدِّ عَلَىٰ أَبِي حَنِيفَةَ وَهَذَا أَيْضًا مِنَ التَّعْصِبِ
كَيْفَ وَقَدْ قِيلَ إِنَّ الْمُرَاسِيْلَ حُجَّةٌ عِنْدَهُ وَقَالَ أَبُو حَنِيفَةَ سَلِمَاءُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَبِالرَّأْسِ
وَالْعَيْنِ وَمَا جَاءَ مِنْ أَصْحَابِهِ فَلَا تُرْكُهُ - وَلَمْ يُخَصِّصْ بِالْقِيَاسِ عَامٌ خَيْرٌ الْوَاحِدِ فَضْلًا عَنْ
عَامِ الْكِتَابِ وَلَمْ يَعْمَلْ بِالْأَخَالَةِ وَالْمَصَالِحِ الْمُرْسَلَةِ - وَالْعَجَبُ مِنْهُمْ أَنَّهُمْ طَعَنُوا فِي هَذَا الْإِمَامِ
مَعَ قَبُولِهِمْ لِأَمَامِ الشَّافِعِيِّ وَقَدْ قَالَ فِي أَقْوَالِ الْعَجَابَةِ كَيْفَ أَمْسَكَ بِقَوْلٍ مَنْ كُنْتُ فِي عَصْرِهِ
لِحَاجَتِهِ - وَرَدَّ الْمُرَاسِيْلَ وَخَصَّصَ عَامَ الْكِتَابِ بِالْقِيَاسِ وَعَمِلَ بِالْأَخَالَةِ وَهَلْ هَذَا لِأَبْهَتِ
مِنْ هَوْلَاءِ الطَّاعِنِينَ مِنْهُمْ - وَلَقَدْ قَالَ فِي أَقْوَالِ التِّي صَدَرَتْ عَنْهُمْ فِي حَقِّ هَذَا الْإِمَامِ أَنَّهُمْ مُقْتَدِي الْأَنَامِ كُلِّهَا
صَدَرَتْ مِنَ التَّعْصِبِ - لَا يَسْتَحِقُّ أَنْ يُلْتَفَتَ إِلَيْهَا وَلَا يَنْطَفِعَ نَوْرُ اللَّهِ بِأَقْوَامِهِمْ فَاحْظُوا وَتَمَّتْ - وَسَبَبُ وَقَوْمِهِ
فِي هَذَا الْأَمْرِ لَفْظِيًّا أَنَّهُمْ كَانُوا سَيِّئِ الْفَهْمِ يَخْدُمُونَ ظَوَاهِرَ الْقَاطِ الْحَدِيثِ وَلَا يَرَوْنَ فَوْقَ
بَوَاطِنِ الْمَعَانِي فَضْلًا عَنِ الْمَعَالِي الدَّقِيْقَةِ الَّتِي يُعْجِرُ عَنْهَا أَهْلَامُ الْكُتُوْبِ طَبِيْنِ - وَكَانَ هَذَا التَّجْرِيْدُ
لِإِمَامٍ مُؤَيَّدٍ بِالْمُؤَيَّدِ الْإِلَهِيِّ صَتَعِيْقًا فِي بَحَارِ الْمَعَانِي أَخَذَ إِلَيْهِ عَنْ قَعْرِ الْبَحْرِ الَّذِي لَا يَقْدِرُ
عَلَى الْخَوْضِ فِيهِ أَحَدٌ لِأَحَادٍ مِنَ الْمُوَيَّدِيْنَ بِبَأْسِ اللَّهِ - وَهُوَ لِأَهْلِ الطَّاعِنُونَ لِقُصُوْرِهِمْ فِيهِمْ
عَجْزُوا عَنْ إِذْرَاكِ مَا فِيهِمْ هُوَ - فَتَنَفَّرُوا عَمَّا قَالَ تَنَفَّرَ الْحَيَوَانِ الْوَحِيْمَةُ فَظَنُّوا شَيْئًا فَرِيًّا وَحَكَمُوا
بِأَنَّهُ خَلَفَ الْحَدِيثَ فَوَقَعُوا فِيهَا وَقَعُوا مِنَ الْجَهْلِ الْمَرْكَبِ انْحَقِيَ بِسْمِ طَمَسٍ فَرَقَهُ صَالِدٌ وَبَدِيْعٌ طَمَسٍ
وَتَشْبِيْحٌ مِنْ شَيْءٍ مُتَعَصِّبِينَ سَتَ كَمَا لَيْسَ بِالشَّانِ بِتَوَطُّأِ هَرَشْدٍ وَسَبَقَ لِهَذَا عِلْمًا عَيْنِي وَرَعْمَةُ الْقَارِي شَرْحِ
صَحِيْحِ سِجَارِي بَعْدَ تَوْثِيْقٍ وَبِنَاتِبِ مَامِ الْبُؤْسِيْفَةِ مِيْنُوْسِيْدٍ وَبِهَذَا أَظْهَرَ لَكَ تَحَاسُدَ الدَّارِ قَطِيْنَةَ عَلَىٰ أَبِي حَنِيفَةَ

داود بخت الزا

در روز پنجشنبه فزاد و رعایا را بجا آورد و پیش و عدل و انصاف بنواخت. اما در طاعت المعارف
 آورده که روزی روبروی منتصر بساطی از بساطهای خزان پدرش آورده گسترانیدند چه می بیند که در آن
 بساط دایره کشیده و در میان دایره سواری تاج پوش ایستاده و در گردش کتبه بزبان فارسی منقوش است
 از دیدنش متحیر گشته مردی فارسی دان را طلبید وی از دیدنش چنین بحدید گشته خاموش گشت منتصر گفت
 چه دیدی گفت هیچ آخر بعد از اصرار تمام معانیش را بوی ظاهر نمود که در آن منقوش بود من شیرویه بن کسری
 بن هرمز ام که پدر خود را بطبع سلطنت قتل نمودم آخر بجز از شش ماه تمتع از سلطنت نیافتم. هر چند که منتصر
 آن بساط را بسوزانید اما حسب نوشته این بیک ششما و خود نیز از دست طیب طیفور نا بکار بطبع درم دنیا
 بتاریخ پنجم بیج الاخر سلطنت دو صد و چهل و هشت که از مخالفان برای قتل منتصر سی هزار دینار بر شوت
 گرفته بود بمریت شش سالگی بقتل رسید که بیشتر زهر آورد و صد وی گرفت اما طرفه تر اینکه بوجوب کرده
 خویش آید پیش طیفور نیز بعد از ساعتی سهوا از همان نشتر صد خود گرفت که فی الفور از آن جان وی بجان
 منتصر برآه آخرت همراه گشت صدق الله العظیم جزاء متبینه سینه مثلها و رسوله اکرم
 من عفرین لاجنه فقد وقع فیہ چنانچه مشهور است در خلافت مستعین باشد پسر بجای وی عیش
 احمد مستعین باشد برادر متوکل بن معتصم باشد که بلائنه دو صد و بیست و یکم مولود شده بود باه بیج الاخر بمریت
 و هشت سالگی تحت نشین گشت و در حیات گفته که بجایش ابن عم وی احمد مستعین باشد بن محمد المعتصم خلیفه گشت
 هر حال بلائنه دو صد و پنجاه و دو بمریت و یک سالگی باه شوال زندگی برادر عزاده خود محمد معتز بن متوکل مذکور
 بمودت خلافت وی دو سال و نه ماه بود و در خلافت محمد معتز پسر بجایش همین محمد معتز بن متوکل
 که بلائنه دو صد و سی و دو متولد گشته بود بمریت نوزده سالگی بخلیفه گشت آخر سبب ترکیان از دست
 برادر عزاده خود محمد بن داود باه رجب بلائنه دو صد و پنجاه و پنج بکالیف شدیده بمریت و یک سالگی
 بمودت خلافت وی چهار سال و شش ماه بود و در خلافت وی سری سقطی و دارمی صاحب سند
 و غیره وفات یافته اند تنه پس همین دارمی است که تعصب باند تعصب بود بمریت و یک شبیه
 و دارقطنی بر امام ابوحنیفه رض صاحب علوم لطیفه و فنون فیفد رحمة الله علیه و جابجا در کتب خود
 آزاد بچ نموده که بد مذهبان هند از اسناد و رسائل خود نقلها آورده شائع و ذائع مینمایند و لیکن
 تقدیم از نشان امام همام آخرت خود را بمریت میکنند بجز چند خود نیز هیچ پسندند بمریت

در خلافت مستعین باشد

در خلافت محمد معتز بن معتصم بن هاشم بن علی بن ابی طالب

یعنی نوز و زراعت عظیم مینمایند) و بیت المقدس اقبله و محل حج دستند و نیز دیگر اقوال شیعہ قائل گشتند
 و اکثر جهال نرا از ایشان قبول نمودند (مانند ترویج لامذہبی و با بیان چند درین زمانه که در جهال بمرتبه
 دولت روز افزون رسیده) و جلوا و باش بران راضی شدند اما دیگر مسلمانان ازان نا بکاران
 بجان رنجیدند۔ و بسنة ۲۶۹ دوسد و هشتاد و نه معتضد برای رفع فساد از میان خود جعفر پسر خود را خلع نموده
 برادرزاده خود ابوالعباس احمد بن طلحه بن متوکل را کائنات پسند و عدل دوست بود لقب معتضد یافتند
 خطاب نموده و لیعهد خود گردانید و خود بروز و شنبه تباریخ نوز و نهم ماه رجب یا شوال ۲۶۹ دوسد و هشتاد
 و نه بمر پنجماه ساگی با انتقال نمود مدت خلافت وی بیست و سه سال بود پس معتضد و خلافت خود
 بسنة ۲۸۲ دوسد و هشتاد و دو احکام نیرزیه را باطل کرده و طریقہ مجوسیه نائل نمود۔ و بسنة ۲۸۶ دوسد و
 هشتاد و شش ابوسعید قرامطی بر وی خروج نمود و بقلع حجر اسود رسید لشکر خلیفه معتضد هر چند
 که مقابلش نموده مگر نه میتش روداد۔ پس آن ملعون حجر اسود را از موضع خود قلع نمود تا آنکه بسنة ۲۸۹
 دوسد و هشتاد و نه مکتفی با شد بن معتضد بجای پدر خود خلیفه گردید و در ۲۹۰ دوسد و نود و چهار از قتال
 شدید قرامطی موصوف را بقتل رسانید پس برای بمقتله خلیفه مکتفی برادر قرامطی حسین نامی قائم مقامش
 گشته بود با برادر عمزاد خود عیسی بن مہرویه نام و غلام خود که بنور طبقش نموده بود آماده و سرگرم شد
 اما انجام کار از فضل غفار بسنة ۲۹۰ مذکور حسین مع عیسی بن مہرویه و نور غلام چه سلم رسید و بوقت
 مکتفی با شد بسنة ۲۹۵ دوسد و نود و پنج برادرش مقتدر با شد بن معتضد خلیفه گشت و بسنة ۳۰۱ رسید
 و یک حسین جلایق قرامطی را زنده بدار کشید و هر که ویرا از قوم قرامطه معلوم میشد مجوسش میکرد و بسنة
 سه صد و نه قرامطی که دعوی الهیت میکرد و طولی لاهوت را در ابدان اشکرت مینمود بقتل رسانید
 اما چونکه عبید اللہ المہدی القرامطی المنتسب الفاطمی المصری المجوسی برای تحصیل دولت نیا و فریبیدن
 مخلوق خدا خود را طلوی ظاهر نمود پس با عانت عوام اعانت تامه حاصل نموده خود را بمہدی فاطمی
 مشهور ساخت و بہمان ۳۰۱ با چهل ہزار لشکر جبار بن خلیفه مقتدر با شد خروج نموده اسکندریہ وغیرہ
 را تا بعض گردید حقیقت اصل و نسب ہمین عبید اللہ قرامطی را جلایق لدین سیوطی رح و خلفا بن
 آورده انما ستمشہم بالفالمیین جہلۃ العوام۔ والا فجدہم مجوسی و قال اللعازض
 ابو بکر الباقلائی القداح جد عبید اللہ الذی یسمی بالمہدی کان مجوسیاً۔ و دخل

در سلسلہ چارم در خلافت

در سلسلہ چارم در خلافت

عَبِيدُ اللَّهِ الْمُعَرَّبِ قَادِحِي أَنَّهُ عَلَوِيٌّ وَلَمْ يُعْرِفْهُ أَحَدٌ مِنْ عُلَمَاءِ النَّسَبِ وَسَمَّا هُنَّ
 جَهْلَهُ النَّاسُ لِنَافِعِ طَمِينٍ وَكَانَ الْمَهْدِيُّ عَبِيدُ اللَّهِ بِأَهْلَانِ حِينَتَا حَرِيصًا عَلَى إِزَالَةِ
 مَلَةِ الْإِسْلَامِ أَعَدَمَ الْعُلَمَاءَ وَالْفُقَهَاءَ لِتَمَكُّنٍ مِنْ إِيْوَاءِ الْخَلْقِ وَجَاءَ أَوْلَادُهُ عَلَى
 أَسْلُوبِهِ أَبَا حَوْحَمًا وَأَشَاعُوا الرِّقَصَ (واجرامی زنا بجملہ متعہ - وجواز کذب در پردہ تفسیر
 روانی زنیجا شیوع یافته) قَالَ لِذَوِي الْحَقِّقُونَ مُتَّفِقُونَ عَلَى أَنَّ عَبِيدَ اللَّهِ الْمَهْدِيُّ
 لَيْسَ بِعَلَوِيٍّ - وَمِنْ أَوْلَادِهِ الْكَثْرُهُمْ زَادَتْهُ خَارِجُونَ عَنِ الْإِسْلَامِ - وَمِنْهُمْ مَنْ
 أَظْهَرَ سَبَّ الْأَنْبِيَاءِ - وَمِنْهُمْ رَافِضِيٌّ حِينَتُ لَيْسَ بِأَمْرٍ بِسَبِّ الصَّحَابَةِ رَضِيَ قَالَ ابْنُ
 حَسَلَانَ لَا يَصِحُّ نَسَبُ الْمَهْدِيِّ عَبِيدَ اللَّهِ إِلَى آخِرِ أَقْوَالِ لَكثِيرَةٍ بِسَبِّهِ مِنْ خِلَافَاتِ
 قَاهِرٍ بِأَقْدَمِ خِلَافَاتِ رَاضِيٍ بِأَقْدَمِ خِلَافَاتِ مُتَّقِيٍ قَدَمِ خِلَافَاتِ مُسْتَكْفِيٍ بِأَقْدَمِ هَرَبِيٍّ
 ازین ہر چہ بعد دیکری پس از منشد خلیفہ میگفت چون لکھنؤ ۱۲۰۰ ہجری و چہار ہا ہجادی الاخر مطیع شد
 بن مقدر بن معتمد خلیفہ گشت در ۱۲۰۰ ہجری و نہ ہجری و چہار ہا ہجادی الاخر مطیع شد
 طاعت بدست آورده بموضع خود نصبت نمود بطریق سیمین در نشانی ہزار و ہفتصد و ہفتاد و ہفت و نصف درم بود
 گردش گردانید و در لکھنؤ ۱۲۰۰ ہجری و چہار ہا ہجادی الاخر مطیع شد چنانچہ یکی از انان میگفت کہ
 روح حضرت علی رضی عنہ بن حلول کرده و بہر نام روح حضرت فاطمہ رضی عنہا و دیگر دعوی نمود کہ من جبرئیل امین ہستم خلیفہ
 مطیع اللہ ہمراہی تعزیر گرفتار نمایند کہ چہا بد روح خود را با بل بیت منسوب ساخته اید اما معز الدولہ بن
 علیفہ کہ ظاہر سستی و در بل من خبیث را فاضی بود تا نزار بائی داد بلکہ ہر مرتب عالیہ ایشانرا نبواخت بنا بران
 امام سیوطی ہذا میں افعالہ المسلوونہ نسبت بخلیفہ نوشت سو در لکھنؤ ۱۲۰۰ ہجری و چہار ہا ہجادی الاخر مطیع شد
 کہ ریاطن راضی معز الدولہ ہر مردم لازم گردانید کہ ہر روز عاشورا بازار ہا بندد و صبح کسے خرید و فروخت
 نماید تا آنکہ ان پزان نہ زمان نپزند و زنان ہا پنجہ زنان و اشعار طومانان و کہ چہ و بران بازار عام ہا
 گشت کنند یعنی ہر ہا تہاری ہا م حسین ہر قیام نمایند این اول بہ عنایت کہ در بغداد پدید آمد - و از ہجا
 بنامی تعزیرہ داری و ہا بل شیعہ شیعہ و تغذیہ یافتہ است تا آنکہ ہجری غز الدولہ بن معز الدولہ کہ بعد از
 پدر خلیفہ و ہر قائم مقامش کردہ بود خطبہ ہا سید قطع کردہ در خطبہ اللہم صل علی محمد و آلہ
 وَعَلَى عَلِيٍّ الْمُرْتَضَى وَعَلَى فَاطِمَةَ الْبَتُولِ وَعَلَى الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ سِبْطِ الرَّسُولِ وَصَلَّى وَآلِهِ

فکر است و نظیر او را نظر
فکر است و نظیر او را نظر

در لکھنؤ و تامل و ہفت

بنامی تعزیرہ داری

آباء امیر المؤمنین المعیر بالله را داخل نمود و در اذان حتی علی خیر العمَلِ را شامل نمود و این همه
 و توغات را بسته سه صد و پنجاه و هشت عمل آورد و در نیز در مشق آنرا ترویج دادند کسی بر مخالفت بیان
 سبقت نبرد و خلیفه مطیع از عمل کار پرو ازان خود قرامطی منتسبی بغاطمی مرعوب گشت انتحی تعاد
 بعضی بزرگان دین که در خلافت معتدل علی الله که ذکرش گذشت وفات یافته - آنجاری - مسلم
 و ابو داود - و ترمذی - و ابن ماجه - و بریج البخیری - و فرنی - و ابوزرعه رازی - و داود الظاهری
 و ابو حاتم الرازی و غیر هم رضی الله عنهم **سید** بخدمت ارباب دین و پیروان شریع
 سید المسلمین اینکه هر چند که درین سلسله طوالت بذکر خلافت کرده شد فاما امید که موجب ملالت
 نباشد چرا که درین ذکر تذکره اهل حدیث باقید زمانه ایشان شده و محالیت کیفیت اهل زمانه ایشان
 نیز هویدا گشته تا که بر منصف المزاج واضح و لایح گردد که ما سوا از حدیث خیر القرون الخ از در یافتن
 کیفیت هر عصر نیز صاف معلوم است که تحقیق علمای سابقین اگر چه بقلبت باشد از تحقیقات فضلاء لاحقین
 اگر چه بکثرت باشد هزار مرتبه بهتر و افضلتر است چرا که در آن زمان سبب عدم اشاعت کذب و
 افترا بنده می با آنحضرت صلعم و بصحایه کبار رزم و بسبب قرب زمانه خیر و برکت آنحضرت صلعم از قدری سی
 و کوشش بلا ریب و ریا امر حق بدست می آمد بخلاف زمانه لاحق که هزار تحقیقات امر صحیح و واقعی بی باعث
 اشاعت کذب و افترا بنده می موضوع از امر غیر واقعی منع نمیگشت پس منهدا مجتهدین سابقین به استخراج
 مسائل جد و جبر را بجائی رسانیده که از صد اعلیای نامی زمانه خود اصحاب تفرد را منفرد ساخته و بری
 ایشان هر یک مسله را بقرآن و احادیث و آثار و اخبار و اجامعهای صحابه و تابعین عنوان شده علیهم
 اجمعین که با ایشان در زمانه متصل میبودند و از حالات ایشان بجزئی آگاهی شتند بنجیده چون آن هم برکن
 اقرار صحت و مطابقت باصول نموده بعد ازان بقید کتابت در آورده و اگر در این کسی را خلافت افتاده
 آنرا نیز مهمل نگذاشته بلکه هم در آن محال ترا در صحیح مساحت پس نزد معتدل المزاجان آیا ممکن است پسینا
 در شتر القرون و بعد از طول و بعد زمانه به بسیار انفصال عصر از صحابه و تابعین آینه که نه راه و روش خارج
 را از همینندگان ایشان شنوده و نه افعال و اقوال تابعین را بچشم خود دیده و در همین زمانه شیوع کذب و
 افترا که صدق نقل بسبب تصعب یعنی لاحقین با همین سابقین محض مانند چراغ سحری بود تا آنکه بعضی بسبب
 بعضی بیجائی خود قابل است و شتم دانستند یعنی دیگر را بسبب غلو و در محبت ایشان محصورین مثل بانها

در وفات بعضی بزرگان این سلسله در فرق بیان تحقیق سابقین و لاحقین

می‌دشند و مبالغه‌های کاذب در حق هر دو طرف از حد افراشته‌اند و عروس کذب را بیاعتنا فریبند و منافقان ناقلین بر صالحان سلف در روی اهل زمانه بطوری جلوه دادند که مثل آفتاب نیمروز چنان در حق مقال را از ان پیروی ساختند پس تحقیقات ایشان را بر سرچ و سبقت بود بر تحقیقات مجتهدین سابقین مذکورین حاشا و کلام مع هذا با وجود همین قباح کثیره آن سپینان به تن تنها بلاشورای می‌کنان و نیز شمول تحقیقات اهل عصران خود احوادث را جمع نموده باشند لهذا بر منصفین لازم که نسبت زمانه امام بخاری و سلم و ابوداود و ترمذی و ابن ماجه و نسائی رحمهم الله چنانچه ذکر نسائی در فائده که آینده می آید از زمانه امام اعظم رحمه الله نیز تحقیق ایشان از حساب حال زمانه ایشان رتبه تحقیق و بی موافق زمانه وی از جهت قرب و عدم شیوع کذب و غیره بخوبی ملاحظه فرمایند و الله یقول الحق و هو یهدی السبیل فائده جلیله بعد از وفات بعضی بزرگان دین که در خلافت ابی العباس احمد معتقد با شد و قریب یافته که عمر وی چهل و شش سال یا چهل سال بود و مدت خلافت وی نه سال و نه ماه بود و در سال بود از سال ۲۹۱ هجری و در سال ۲۹۲ هجری و در ماه شوال سال ۲۹۱ هجری و در ماه رجب سال ۲۹۲ هجری یعنی دو صد و نود و نوزده و نیز گفته - ابن ابی الدینا و ایل القاضی و غیر هم رتبه ایضا که در خلافت ابی محمد علی مکتفی بالله که عمرش سی و چهار سال یا سی و یک سال بود و قریب یافته و مدت خلافت وی دو سال و هشت ماه بود از سال ۲۹۱ هجری و در سال ۲۹۲ هجری یعنی نود و سه نیز گفته - عبد الله بن احمد حنبل رتبه و ثعلب امام العربیه و نیز از صاحب المسند - و ابی مسلم الکلبی و ابی الحسن النوری شیخ الصوفیه - و ابی جعفر الترمذی شیخ الشافعیه فی العراق و غیر هم رتبه ایضا که در خلافت معتقد با شد و قریب یافته و خلافت وی از سال ۲۹۳ هجری و بقول از سال ۲۹۳ هجری تا سال ۲۹۴ هجری صد و بیست بود - محمد بن ابی داود الظاهری - و یوسف بن یعقوب القاضی یعنی پسر امام ابویوسف رتبه و حنفیه شیخ الصوفیه - و نسائی صاحب السنن - و حسن بن سفیان صاحب السنن - و جبالی شیخ سمرقند و ابویعلی المومصل صاحب المسند - و ابی ریحان صاحب المسند - و ابن المنذر الامام - و ابن جریر الطبری - و زجاج النخوی و ابن خزیمه و احنف بن عسیر - و ابویکون ابی داود السجستانی - و ابو عمار صاحب الصحیح - و ابوالقاسم البغوی صاحب المسند - و غیر هم رتبه ایضا که در خلافت قاهر بالله از سال ۲۹۳ هجری تا سال ۲۹۴ هجری صد و بیست و دو بود و قریب آمده طحاوی شیخ حنفیه یعنی صاحب معانی الآثار - و ابن ورید - و ابی یوسف بن جبال و غیر هم رضی الله تعالی عننا و عنهم اجمعین چونکه بطریق اختصار بفضل تعالی از ذکر خلافت فارغ شدیم آیدیم بر سر اصل مطلب

فائده در ذکر وفات بعضی صحابین و غیره

باید دانست که در خلافت خود منصور امام را هم از کوفه بیجا آورد و تا آنکه در آنجا وفات نمود
 مگر در رحلت فرمودن امام اعظم رحمه الله و قول است یکی بموت خود در زندان خلیفه منصور بشدند
 بسیار و این اصح است فاما این روایت را نیز با برخی اختلاف بیان میکنند چنانچه تحقیق این خلکان
 در تاریخ خود منیر است از تحقیق که شامی در شرح در مختار آورده و آن اینکه در خلافت بنی اُمیّه
 والی عراق ابن هبیره نام بود عامل مروان (یعنی مروان الحمار بن محمد چنانچه شیخ در تحصیل التعرف
 تصریح برین کرده) پس وی امر قضای کوفه را با امام ابو حنیفه می سپرد و امام روزه بگرم من جعل قاضیا
 فَقَدْ دَخَلَ بَعْدَ بَعْضِ سَيِّئَاتِهِ مِنْ قَبُولِ الْبُخَارِ وَأُورِدَ ابْنُ هَبِيرَةَ قَسْمَ خُورِوْكَهْ أَكَرَقَضَارَاقِبُولِ نَكْنِي بَرَزْمِ سَرْتَرَا
 بسوطة امام فرمود که - ضَرْبُهُ فِي الدُّنْيَا سَهْلٌ عَلَيَّ مِنْ مَقَامِهِ الْحَدِيدِ وَاللَّهِ لَا أَفْعَلُ وَكَوْ
 قَتَلْتَنِي پسر ابن هبیره مرا امام را یکصد ذره تازیانه - در ده روز زد که ازین صدمه سر مبارک نام رن
 آسید تا آنکه شبی ابن هبیره عتاب آنحضرت علیه السلام را در خواب دید بفرمود ای آن راه ابو حنیفه رح
 را خالی کرده بگذاشت چنانچه صاحب مجمع البحار و غیره بعضی ازین نیز برین تصریح کرده و شیخ در رساله مذکور
 بالا آورده که چون خبر انکار ابو حنیفه روزه از قبول نضابا بن هبیره رسید گفتم که آرزوی ابو حنیفه با آنکه
 من با بری میکند با وجودیکه من قسم خورده ام پس امام را روی خود طلبیده با المشافهه بجز قسم خورد
 که اگر قضا را قبول نکنی بر سر تو خواهم زد تا آنکه بمیری امام اعظم روزه فرمود مگر زوست تو یکبار باشد
 هر چه میخواهی بکن پس منیت سوگند بر سرش زد فَقَالَ الْإِمَامُ أَذْكَرُ مَقَامَكَ بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ تَعَالَى
 فَإِنَّهُ أَذَلُّ مِنْ مَقَامِي بَيْنَ يَدَيْكَ وَلَا تَهْدِي دُنِي فَإِنِّي أَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ - وَاللَّهُ سَائِلُكَ
 عَنِّي حَيْثُ لَا يَقْبَلُ مِنْكَ جَوَابًا إِلَّا بِالْحَقِّ یعنی از حاضر شدن خود پیش پروردگار ترس چرا که در آن
 مقام ذلت بیشتر باشد از ذلت من که پیش توست و چندان تهدید بر من مروان که موحد اهل ایمانم و در حشر از تو
 باز پرس این امر باشد پس با شاره وی جلا و دست خود را باز کشید و تا صبح سرودی مبارک گفت از ضرب سوط
 آسید بآمد و ابن هبیره گفت که هر آینه در خواب آنحضرت مسلم را دیدم که میفرمود امانت خدای الله
 تَضْرِبُكَ سَجْدًا بِلَا جُرْمٍ وَتَهْدِيكَ إِسْبَاحًا بِشَفَاعَتِ آنحضرت مسلم شخصه را بطرف امام فرستاد و از سبیل
 طلبید و از آنجا در راهی داد انتهی کلام اشعری گویم در اینجا مضمون این حدیث شریف چه نسبت سخن
 ابی هریره قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَجِدُونَ مِنْ خَيْرِ النَّاسِ مَنْ شَدَّ حَمْلَهُ لِهَذَا الْأَمْرِ

نسخه اول در کوفه رحلت امام کلام بر روایت شامی

زده شدن امام برای قبول نضابا

و سعید بن اسیب و ابوالزناد و ابو عمرو بن العلاء و عطیة العوفی رحم و ثابت البنانی رحم و عبد اللہ بن عون رحم و مالک بن انس رحم و ابو حنیفہ رحم و احمد بن حنبل رحمی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین انتہی۔
 و در تاریخ ابن خلکان و نیز در بعضی دیگر کتب گفته که در سبب وفات امام اختلاف است۔
 قول صحیح این است کہ در بغداد در حالت قید رحلت کرده اند تفصیلاً شرح آنکه شعبی استاد امام اعظم قاضی بود (یعنی در بغداد) خلیفہ منصور غلامان خود را قدر سے زمین داده بود بعضی را بطریق ہبہ و بعضی را بطور وقف۔ خلیفہ منتظم خود را یعنی کو تو ال را حکم داد کہ کاغذ این معاملہ از مو اہیر علماء و قاضی تیار کنانیدہ بیار۔ پس قاضی و سایر علماء مو اہیر بر آن مثبت نمودند و قتیکہ آن قبالہ را نزد یک امام آورد و گفت کہ حکم پادشاہ است کہ برین گواہی کن امام فرمود کہ خلیفہ کجاست گفت در دولتسرای خود فرمود کہ وی نزدیک من می آید یا من نزدیک می بروم کہ از وی شنیدہ گواہی بنویسم منتظم خلیفہ گفت کہ قاضی و باقی علماء گواہی نوشتند تو جوانی فضولی۔ امام فرمود کہ معاملہ ہر شخص این است۔ اھا کما کسبت قطع

التفصیل ذکر رحلت امام
 کہ امام فرمود
 و در وقت وفات پادشاہ
 با این کلمات
 اللغات
 در وقت است امام

من نفس ہوا و بندہ دارم | بر ہر دو امیر و پادشاہم | تو بندہ بندگان مائی | از بندہ بندگان ہر خواہم

و قتیکہ خبر این پادشاہ رسید قاضی شعبی را طلبید و پرسید کہ در گواہی دیدن نیز شرط است فرمود آری خلیفہ گفت کہ پس بدون دیدن من چگونه گواہی کردی گفت کہ من بقیقین میدانستم کہ این حکم تست و بر طلبیدن تو قدرت نبود خلیفہ گفت این سخن از حق دور است و از حمدہ قضا اورا معزول کرد۔ پس مشورہ برین افتاد کہ ابو حنیفہ و شریک و سفیان ثوری و بشیر بن کرام ازین چہار کس کے را قاضی ساختن مناسب است ہر چہا را طلبیدہ در را امام صاحب فرمود کہ از زمین و اندازہ در شما میگویم کہ من بہانہ خواہم نمود و سفیان ثوری بگریزد۔ و بشیر خود را مجنون سازد۔ مگر بشیر بیک در آمدید رہائی نیست۔ پس سفیان ثوری بہانہ قضای حاجت در پسر دیواری رفتہ و را بجا کشیدہ نزد یک طلح رفت و گفت کہ در پس این دیوار مردی است کہ قتل من میخواد و سرم می برد طلح و پیرا در انجا در چوہا پوشید و از فرج خود اشارہ بدین حدیث بود **مَنْ جَعَلَ قَاضِيًا فَقَدْ جَعَلَ بَعْضًا يَغْتَرِبُ سِوَى**

نہ تیر کہ شیا طین ہوش و چشم | ہلاک گردی اگر تیر کار گر یابی | سپاہی سفیان ہر چند کہ تلاش

نمود کہ تریافت۔ و قتیکہ این ہرستہ نزد یک سلطان رسیدند مشعر دست سلطان را گرفتہ پرسید کہ منصور خاص توئی اہل و عیال تو چگونه است منصور گفت کہ دیوانہ است بیرون کنید اورا۔ باز با امام گفت کہ

تو عمده قضا را قبول کن امام فرمود که من مردی بزازم اهل کوفه از من جامه میگیرند اشتراک عرب
 قضای مرا قبول نکنند - سلطان گفت این امر معلوم تعلق میدارد از کسب چیزی غرض نیست - امام فرمود
 که من لائق این کار نیستم پس اگر درین امر راست گویم با شتم عدم یاقوت من ثابت گشت - و اگر دروغ
 میگویم پس دروغگو یاقوت قضا میدارد - سلطان خاموش گشت و با وی متعرض نگشت - پسر
 بشریک گفت عمده قضا را قبول کن گفت من سودالی مزاج و ضعیف و باغ ام - سلطان گفت من علاج
 تو خواهم کرد صحت خواهی یافت آخر الامر او را قاضی ساخت - مگر خلیفه را با امام در باب قبول نکردن قضا
 عداوت افتاد تا آنکه قتل امام مستعد گشت مگر هیچ حیلہ رهنی یافت - روزی از وزرای خود مشوره
 طلبیده زنی را آموخته نزدیک امام فرستاد - پس آن زن از امام پرسید که شوهر من غازی فی سبیل الله
 بود نزدیک وی یکراس فرس بود مرا وصیت کرد که بعد از مرگ من این اسپ را بکسی همی که از همه سزاوارتر
 بخلافت می باشد بگوئید که آن فرس را بکه به هم فرمود بحضرت جعفر صادق رفته و قبکه آن زن رفت امام
 دانست که این زن تعلیم کرده شده نزدیک من آمده بود حماد پسر خود را فرمود که این زن را بجلدی
 طلب کن مگر آن زن تعلیم خلیفه بجلدی از انجا برون رفته نزدیک مالک بن انس و عطاء بن رباح را
 سوال این مسئله رفت از ایشان نیز همین جواب یافت - امام رفته همان وقت حماد پسر خود را وصیت
 نوشت و گفت که شاید حالا تو خلیفه نزد من میرسد و مرا قتل میکند لیکن من حیلہ میکنم و آن اسپ که
 یقین است که درین مسئله مالک بن انس و عطاء بن رباح را نیز طلبیده از ایشان نیز پرسید من قول ایشان را
 تصدیق کنم شاید که بدین حیلہ نجات یابم ایشان درین ذکر و فکر بودند که مری ز طرن سلطان برای
 امام رسید امام بحضور خلیفه رفته مالک و عطاء را در انجا نشسته یافت خلیفه پیشتر از امام پرسید که
 سوال این زن را چه جواب گفته امام اعاده همان جواب کرد و فرمود که حضرت جعفر صادق از تو
 بهتر است که ایشان را و لادرسوال شداند نه تو و ایشان متقی اند نه تو و ایشان عالم اند نه تو - خلیفه
 از مالک و عطاء پرسید از ایشان نیز همین جواب یافت پس خلیفه ناچار گشته ایشان را رخصت داد
 و قبکه از انجا بیرون گشتند عطاء را که امام را گرفت و گفت که امروز ما را از قتل رسانیدی که موافق
 ما جواب گفتی یعنی ما پیشتر ازین آن زن را مثل قول تو جواب گفته بودیم اگر این زمان جوابی بطریق
 دیگر می گفتی هر آئینه خلیفه ما را میکشت و نمیدانست که از امام نیز پیشتر همین مسئله سوال کرده شد بود

در بعضی مناقب امام سلطان
 در بعضی مناقب امام سلطان
 در بعضی مناقب امام سلطان
 در بعضی مناقب امام سلطان
 در بعضی مناقب امام سلطان
 در بعضی مناقب امام سلطان
 در بعضی مناقب امام سلطان
 در بعضی مناقب امام سلطان
 در بعضی مناقب امام سلطان
 در بعضی مناقب امام سلطان

بر جنازه اش نماز خوانده شد انتهى مافی تاریخ ابن خلکان و غیره از رساله فضائل و جلال الدین سیوطی روح در تبیین الضعیفه آورده که حافظ جمال الدین حزی در تهذیب گفته که نماز بر جنازه امام روزه شش مرتبه خوانده شد و بر دفن وی از ظهر تا عصر بسبب باز دو جام کثیر قدرت میسر نشد و نیز ابن حجر در طیرات الحسان آورده که شش مرتبه نماز جنازه اش خوانده شد و آخر پس روی حمل خواند و بسبب شدت ازدحام بر تدفین وی روزه تا عصر قدرت نگشت و تا بیست روز مردم بر قبر بارش نماز میخواندند و امام وصیت کرده بود که من در مقبره نخیزران در جانب شرقی دفن کرده شوم چه که زمین در طبیعت غصب کرده شده نیست - و هر گاه که امام صاحب روزه وفات یافت حسن بن عمار قاضی بغداد در جمله غسل داد و ابو رجاء عبدالله بن واقده هروی آب می انداخت و هر گاه که حسن بن عماره از غسل فارغ گشت گفت **رَحِمَكَ اللهُ** که از سالی سال برابر روزه میگذشتی و در شب از چهل سال نخفتی - و بودی توفیقیه تریا - و عابد تر و زاهد تر و جامع تر خصلتهای نیک از ما و فارغ نشده بودند از غسل وی نه مگر کما ز اهل بغداد مخلوق بشمار جمع گشتند که بجز از خدا شمار ایشان کسی را معلوم نبود گویا که وفات او نگارده شده بود و گویند که در شب انتقال امام جنات مینالیدند که مردم آواز ایشان میشنیدند و کسی نمیدیدند انتهى کلام ابن حجر و در بر هر سه آورده و نیز ابن حجر گفته که شمرده شدند کسانیکه برو نماز جنازه گزارند بقول پنجاه هزار و بقول بیشتر ازین بودند و در مقدمه هدایه آورده که حسن بن عمار در روز نماز جنازه بر روی خواند - و منصور آمد و نماز جنازه بر قبری نه خواند - و بودند مردم که نماز جنازه بر قبری نه تا بیست روز میخواندند کذا فی مفتاح السعاده انتهى - و در اخبار الجمال و غیره آورده که امام از آن فراد بود - و در وقتیکه جنازه امام را بر او میبردند مؤذن اذان نماز داد و وقتیکه بگذر آنوقت **أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ** رسید امام روزه انگشت شهادت را بر رشت مردم این معامله از وی مشاهده کردند غریب بود اشتند و کسان بشمار مشرف باسلام گشتند و چهل نفر از حیرت قالبان جان خالی نمودند

درینا که ذات تقدس رشت	بیشتر این جنازه شد و رشت	و در بر هر سه که تحصیل المصروف
بجواله کتب کثیره معتبره و نیز در دیگر کتب آورده که بعد از انتقال امام چونکه در بر او دفن کردند تا شب هفت	غیب بر کوازشیده و قطع	ذَهَابَ لَيْفَةً فَلَا فَيْقَةَ لَكُمْ
		فَاتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا لَخْلُقْنَا

فکر کن که این
مقامات
نویسندگان
بر سر

فکر کن که این
مقامات
نویسندگان
بر سر

مَا تَنْهَانُ فَمَنْ هَذَا الَّذِي يَجْعَلُ اللَّيْلَ إِذَا مَا اسْتَجَبْنَا

یعنی رفت فقه پس هیچ فقیر

نیت مرثی را پس تقوی کنید مرثی را و باشید خلفای امام رضا و عثمان بن عفان پس کیست آنکه زند
دارد شب را و قیامتیکه تاریک گردد - مزار پاکش در بغداد زیارت گاه مردم است بجانب شرق بقام خیرین
و در حدائق المحنفیه آورده که وفات امام در بغداد در رجب یا شعبان یا نصف شوال یا شب جمعه
یکم تاریخ ماه صیام شانزده در حالت سجده بوجوه آمده و بعد از وفات پنج اشخاص در ابر کشته در غسل
آوردند حسن بن عماره قاضی بغداد امام را غسل داد و ابو جابر عبدالله اب می انداخت این سه کس
گفته که بعد از غسل چون جسم امام رضا را نگریستیم بر پیشانی امام رضا آیت یا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ
أَرْجِعِي إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مُرَضِيَةً فَأَدْخِلِي فِي عِبَادِي وَأَدْخِلِي جَنَّتِي وَبَرِّدِي رِجْلَيْكَ
فَأَدْخِلِي الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ و بر دست چپ آیت اَنَا لَا نُضَيِّعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا
و بر شکم آیت یَبْدُو كَمَا تَرَى كَمَا يَدْرَجُهُ مِثْلُهُ وَ رِضْوَانٍ مَانُوشَةٌ بَرْدٌ - و هر گاه که جنازه را
برداشتند این آواز آمد یا قَا حَمَلُ اللَّيْلِ يَا طَوِيلَ الْقِيَامِ يَا صَائِمَ الْيَوْمِ يَا كَثِيرَ الصِّيَامِ
أَبَاكَ السَّيِّدَا مَا نَعْنِي مِنْ جَنَّةِ الْخُلُوْا وَ دَارِ السَّلَامِ یعنی بیاح کرد ترا حق تعالی چیزیکه از
جنت نکلد و دار السلام هر دو بی پروا میکند در این دیدار خود - و وقتیکه ویران در قبر نهادند این
آواز آمد فَرُوْحٌ وَ رِيْحَانٌ وَ جَنَّةٌ تَعْلِيْمٌ وَ قَتِيْلَةٌ بَرْدَةٌ شد جنازه امام رضا هجوم خلقت تا بک
بود که بسبب کثرت حاملان جنازه چوبهای جنازه بشکست - و بر جنازه امام علیه منصور نیز حاضر
گشت وی بر وفات و ایقانه امام رضا فایت افسوس میخورد و گفتی افسوس که من چنین مظلوم در جرم را
قل نمودم که وی بالکل از دنیا کناره کشی کرده بود و قیامتیکه من بندگان گوناگون اینا و اذیت دادی از
کمال تحمل صبر نمودی کاشکی اگر از پس خود کسی را گذاشتی که قائم مقام گشتی پس بروی این قدر از
حسرت گریه و زاری نکردی و الفضل ما شَهَدَاتٍ بِهِيَ الْأَعْدَاءُ وَ مِثْلِيْنَ بِنِهَاكُمُ الْبَارِكُ بَعْدَ ذَلِكَ وَ أَمْرُهُ
بچند روز در بغداد رسید بر قبر امام ایستاد و زاری کرد گریست و گفت سَرِحْتَ اللَّهُ يَا أَبَا حَبِيْبَةَ
که ابراهیم نخعی وفات کرد و مگر هاشمین خود داشت و همچنین حادثه بعد وفات هاشمین خود گذاشت
مگر افسوس است که در تمام دنیا کسی را جانشین نمودند از هاشمین چنانچه در عقود الیمان است و همچنین این حرکت
داد که و شعبیه بن الیمان امام بهره در بهره بر وفات امام کلمات حسرت فرمودند و این هر دو از مشایخ

در بعضی مناقب امام رضا علیه السلام
و در حدائق المحنفیه آورده که وفات امام رضا در رجب یا شعبان یا نصف شوال یا شب جمعه
یکم تاریخ ماه صیام شانزده در حالت سجده بوجوه آمده و بعد از وفات پنج اشخاص در ابر کشته در غسل
آوردند حسن بن عماره قاضی بغداد امام را غسل داد و ابو جابر عبدالله اب می انداخت این سه کس
گفته که بعد از غسل چون جسم امام رضا را نگریستیم بر پیشانی امام رضا آیت یا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ
أَرْجِعِي إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مُرَضِيَةً فَأَدْخِلِي فِي عِبَادِي وَأَدْخِلِي جَنَّتِي وَبَرِّدِي رِجْلَيْكَ
فَأَدْخِلِي الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ و بر دست چپ آیت اَنَا لَا نُضَيِّعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا
و بر شکم آیت یَبْدُو كَمَا تَرَى كَمَا يَدْرَجُهُ مِثْلُهُ وَ رِضْوَانٍ مَانُوشَةٌ بَرْدٌ - و هر گاه که جنازه را
برداشتند این آواز آمد یا قَا حَمَلُ اللَّيْلِ يَا طَوِيلَ الْقِيَامِ يَا صَائِمَ الْيَوْمِ يَا كَثِيرَ الصِّيَامِ
أَبَاكَ السَّيِّدَا مَا نَعْنِي مِنْ جَنَّةِ الْخُلُوْا وَ دَارِ السَّلَامِ یعنی بیاح کرد ترا حق تعالی چیزیکه از
جنت نکلد و دار السلام هر دو بی پروا میکند در این دیدار خود - و وقتیکه ویران در قبر نهادند این
آواز آمد فَرُوْحٌ وَ رِيْحَانٌ وَ جَنَّةٌ تَعْلِيْمٌ وَ قَتِيْلَةٌ بَرْدَةٌ شد جنازه امام رضا هجوم خلقت تا بک
بود که بسبب کثرت حاملان جنازه چوبهای جنازه بشکست - و بر جنازه امام علیه منصور نیز حاضر
گشت وی بر وفات و ایقانه امام رضا فایت افسوس میخورد و گفتی افسوس که من چنین مظلوم در جرم را
قل نمودم که وی بالکل از دنیا کناره کشی کرده بود و قیامتیکه من بندگان گوناگون اینا و اذیت دادی از
کمال تحمل صبر نمودی کاشکی اگر از پس خود کسی را گذاشتی که قائم مقام گشتی پس بروی این قدر از
حسرت گریه و زاری نکردی و الفضل ما شَهَدَاتٍ بِهِيَ الْأَعْدَاءُ وَ مِثْلِيْنَ بِنِهَاكُمُ الْبَارِكُ بَعْدَ ذَلِكَ وَ أَمْرُهُ
بچند روز در بغداد رسید بر قبر امام ایستاد و زاری کرد گریست و گفت سَرِحْتَ اللَّهُ يَا أَبَا حَبِيْبَةَ
که ابراهیم نخعی وفات کرد و مگر هاشمین خود داشت و همچنین حادثه بعد وفات هاشمین خود گذاشت
مگر افسوس است که در تمام دنیا کسی را جانشین نمودند از هاشمین چنانچه در عقود الیمان است و همچنین این حرکت
داد که و شعبیه بن الیمان امام بهره در بهره بر وفات امام کلمات حسرت فرمودند و این هر دو از مشایخ

میگردانند. و بعضی از ایشان امام شافعی است نه وقتیکه در بند او بود پس از وی مروی است که وی روز
 فرمود که من از قبر ابوحنیفه رخصت بر بگیرم و در قبر وی رخصت می آیم - و هرگاه که حاجتی به پیشم می آید
 پس دو رکعت نماز میخوانم و بطن قبر وی می آیم و از حق تعالی نزدیکی قبر سوال میکنم پس حاجتم
 بر وی بر می آید و الله اعلم بحقیقه الحال و وصفه الرجال مناجات

ای ذات پاکت ای همه ما سواسوا	وز در که تو یافته هر بنیوانوا	ما را که حائض نبود غیر محصیت	ای و اگر دی تو بود ز جزا جزا
از ضعف تن چو گاه بدو از اندام	ما را از جذب عشق تو چون کج بریا	درم چهار صیحه در کجا خون شود	در کشتی که نیست در ناخدا خدا
پنهان نخلق تکبیر دن بر سر بر سر	بستر طاعتی که بود بویاریا	این خسته دل بسو تو با عجز کردی	اور بخش از در دار اشفا شفا
راهی که بوحنیفه نماند دست	ما را ز تو رحمت ای ز بهمانا	مناجات در روز تقصیر آوردن	بگادای نیاز که باز طلبد
و میک بود مرا بر گناه خود هر ار	و تفغان نامت ز تو بهم غفار	تو همچنان بعد از سزا من قلام	گناه و کید و پوشید از کرم هر بار
پس آن زمان که شوم و گم گم	چگونه خوار و تسلیم کنی بر روز شمار	که آیم بی تو خیزر بود وقت گناه	که ام و چه سزا بددت بسیار
ببین که چینی شد جو باعث تاخیر	کنون در سجده ای بر سر استغما	و م گناه که شفا عزم بر خاست	بزر خشر نباشد چگونه یاد و یار
چو که عذرا بقتل است هم	بر استغما از بندگی تو ایام	تو او را بقتل بختی علی عصبه	چه بر بگنم پیش رحمت ای غفار
یاری صد قبول نبی رحمت تو	علی بعمیر بنیاست این چه شایا	چگونه حال شود آزران کور محشر	عیان شود و در روز بقیه اش کبار
خوتم که بختی است ای کلام	چو در مقام شریف تو کرده اظهار	کنند قبول تو هر شی کل شکل خدایا	بشکل تو ز تو رحمت بشکل من کرد
بنا که بر بنده است بدین نحو	که بر بند منم بویسم بویسم	اگر عذاب کنی را تقم ولی در با	که دشمن تو شود خوش حیدر تو بزر
منوچهر بنیوت جو شرف عا	بید و با حیدر بنیوت تو ای محنت	چو کا سیاه شود روز شمشاد کا	چه خوش تو که بر آید یک کشته و کا

ذکر تمجید و تمجیل

باید است که این چند نقول دیگر از بزرگان است آن من نمودم تا که ناظرین منصفین این اوراق متنبه گردند که او صلواتی مواطرا پسندید
 آن حیدر هر فردی حضرت آن قدرت که دیدیم که کانی بشید است اگر انجمله راست است اما کند اگر دست دیگر است کند
 دن محض نبوت اطاب کتاب زبان برین قدری سیر کتفا و زیم و در بسیار از بسیار و جهان آیات محبت و در حالات
 امام روز دیگر اندک دین مختصر آنرا درج نمودم - دن نیم سیر شده ازین جوان منقبت دست بر بسته خاطر شکسته با دینی از آب حسرت
 برگشته بر خاسته ام و از کمال حسرت در دین بغیر ازین شعر خوانی با دیده نگرانی و رزش دیگرم مانند
 حیف در چشم زدن محبت یار آخر شد روی گل سیریدیم با آتش شد از تم دید و غیر و نقل کرده شود - انقل است که

در کتب معتبره

زنی نزدیک امام رخ آمد و باز پرس گشت امام رخ از وی پرسید که چرا آمده بودی و برای چه باز گشتی و گفتم
 که ترا امام دانسته برای پرسیدن مسئله نزدیک تو آمده بودم مگر اوصاف امامت در تو نیافتم پرسید که
 آن اوصاف کدام اند گفتم که ترا هیچ بیماری نیست - و دیگر همه مردم ترا خوب میگویند - و دیگر لباس
 سحره در پوشیده و امام را از اینها لایبی میباشد امام رخ در پیش وی از سر عمامه برداشته و بر او انداخته و
 در سرش ناسور بود و گفت ویرا که در فلان و فلان مظهر رفتی که مردم آنجا را بد میگویند و اگر کسی را درین امر
 شک باشد برایشان لازم که مردم غیر مقلد بند را بینند که در حق هر چارایمه بزرگوار دین با مخصوص مدحت
 امام اعظم چه است که نمیگویند گفت نیست که حضرت امام اعظم کما یبغی مصداق مضمون **اللَّهُ جَعَلَ**
مُحْسِنُونَ او را **يَجْعَلُهُ حَاسِدًا** گشته و این نعمت عظمی را بلا تردی بدست آورده و در زیر جابن ظاهری
 حضرت امام رخ خرقه درویشی نیز پوشیده میداشتی پس آنرا بوی نموده فرمود که **هَذَا لِلْمَخْلُوقِ وَ هَذَا لِلْمَخْلُوقِ**
 یعنی این لباس ظاهری برای مخلوق است و این لباس درویشی برای اخلاق و تنزیب نفس است

بزرگان که نقد صفا داشتند	چنین خرقه زیر کلاه داشتند	با نقل است در کمال
انصاف پسندی و انصاف امام	زمانایان شنور زمسانی	چو دان باز چون مردم مانی

چنانچه در اشباه نیز آورده که فرمود امام اعظم رخ زنی مراد فریب نداشت و زنی منافقیه ساخت
 و زنی مرزا را گردانید اما اول اینکه وقتی برای گذری دیشتم که زنی مرا اشامه بطرف چیز بکشد و
 افتاده بود کرد پنجاهم که این زنی گنگ است و این چیز وی است چون آن چیز را بطرف وی برداشتم
 بمن گفت نزد خودش در نا آنکه با کفش زمسانی و اما ثانی آنکه زنی از من در حیض از مسئله پرسید چون
 معلوم گشت آن زن سخن چنان بمن شنوا نید که از جهت آن نقد را آموختم و اما سوم پس برای
 میگذاشتم زنی گفت این آن شخص است که نماز فجر را بوضو میخورد من از خون تا یکبار حق تعالی
 از من پرسید **لَوْ كُنْتُ كَالَّذِي تَفْعَلُونَ كَثِيرًا مَّا تَعْبُدُونَ إِلَّا تَعْبُدُونَ اللَّهَ** آن تقوی که او اما لا تفعلون تصد آن کردم

تا اگر طریقت گشت و لغت باقی است	گفتم از سر بزیچه حرفی	کز آن پندی نگیر صاحب هوش
وگر صدایکت پیل نادان	بخوانی آید سخن بزیچه و گوی	(۳) واینده ای دانا نام

ابو حنیفه همیشه تمام طلب علم از هر حرمین می کرد تا نوبت آن رسید که چون عزم سفر ساختی و در راه
 شهر و قادی که نقیبه طاق برب میرود بهر ناحیه یک گدازش به افتاد هزاران مردم بوی مجتمع شدند

ع
 از این جهت که در این کتاب
 از این جهت که در این کتاب
 از این جهت که در این کتاب

چنانچه در الجواهر المضمیہ باب الکنی در ترجمہ ابو عاصم البسیل آورده که باری امام روم در مکہ معظمہ رفت ارباب حدیث و فقہ ہر دو فرقہ بکثرت ہمدی جمع گشتند و اشتیاق مردم بجدی بود کہ بالای یکدیگر مگر سے اقتادند امام از کثرت مردم بہ تنگ آمدہ فرمود کاش بمیزبانم کسی اطلاع کردی تا انتظام این ازدحام نمودی ابو عاصم قبیل حاضر بود گفت من ہیروم ناما چند مسائل پرسیدی دارم امام ویرانزد و خود خواند مسائلش را حل نمود درین اثنا خیال میزبان ز دل وی رفت چون زجوابهای ابو عاصم فارغ شد بطرف طالب العلم دیگر متوجہ شد و ہمان سلسلہ باز قائم گشت بعد ساعتی چون خیالش آمد فرمود کہ کسی وعدہ رفتن نزد میزبان کردہ بود کجا رفت ابو عاصم گفت منم فرمود پس چرا رفتی ابو عاصم بطرف مناظرہ باشوخی گفت کہ من کی وعدہ آن کردہ بودم کہ حالا میروم پس بعد فراغت خواہم رفت امام روم فرمود در گفتگوی علم موقع این احتمالات نمیباشد بلکہ معانی این الفاظ ہموارہ ہمان گرفتہ میشود کہ غرض عوام میباشد این نیز یکی از مسائل فقہیہ بود کہ امام در گفتگو آنرا حل نمود۔ ازینجاست کہ اساتذہ امام روم ویرا چندین ادب و احترام کردی کہ بینندگان از آن متعجب شدند می چنانچہ در باب عاشرا از عقود الجمان از محمد بن فضال می آرد کہ باری امام برای تحقیق حدیثی نزد نصیب رفت و من ہمراہش بودم نصیب چون دید کہ امام روم می آید برخاست و با کمال تعظیم و برابر خود نشانید امام پرسید کہ در بارہ بیضہ نماز چگونه حدیث واروست نصیب گفت أَخْبَرَنِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ فِي بَيْضَةِ النَّعَامِ بِصَيْبِهَا الْعَرْمُ أَنَّ فِيهَا قِعْمَةً وَ هِيَ مِثْلُ عَمْرٍو دینار کہ در مکہ محدث مشہور بود در ہر حلقہ درس وی کہ امام ابو حنیفہ بودی بجز از امام روم بدیگری خطاب نفرمودی۔ و ہا این عظمت امام روم را در اخذ علم از ہر کسی متدین عار نبودی (۴) قاضی ابن ابی لیلی را اکثر با امام روم در مسائل اختلاف می افتاد چنانچہ روزی بحضور خلیفہ منصور ہمین مسئلہ در میان آمد کہ اگر نصیب آمدہ را فروشد و در آن ہامہ عیبی باشد بائع را چه باید کرد۔ قاضی مذکور گفت تا وقتیکہ بائع دست را ان نہند و عیب را از دست خود ظاہر نہناید وی بری الذمہ نمیگردد و اینست مذہب وی امام روم تا در خلاف آن با وی مناظرہ نمود کہ تنها اظهار عیب بائع را کافیست انجام کار امام روم فرمود چه میگوی بوق زنی از بنی ہاشم کہ غلام خود را میفروشد و بر سر عضو مخصوص وی پسیدی بر من باشد آیا بروی، اجیبست کہ آن زن بران دست ندادہ مشتری را از ان آگاہ نماید این ابی لیلی گفت

«احترام نمودن مشایخ امام روم»

امام رضایشان از فرمود بسش باشد تا لغزش نخورد و متالم نگرید گفتندش که خود بهوش باشد که از لغزش تو جهانی را لغزش است که مثل عالم نزل عالم امام از شنیدن آن باز پس آمد و با صاحب و یاران خود نیز اجازت استخراج داد چه **۸** هر چه گیرد ملتی ملت شود

کفر گیرد و کافیه ملت شود **(۸)** ایضا نقل است که باری امام رضایشان از کناسی سگبان پرسید که سگ کی بالغ میشود گفت چون پانزده شش باشد میگویند از آن بعد هر گاه که آن کناس آدمی امام رضایشان بطلبش بر خاستی پرسیدند که این مرد کیست که تو قیامش میکنی فرمود هر که علمی آموزد

استاذ میشود و تعظیم استا ف از واجبات است **(۹)** نقل است که روزی امام رضایشان در باناری میگفتند بمقدار ناخن گل بجایه اش رسید بکناره و دیار فقه شست که از وی پرسیدند چون بقدر دم سگ اجازت میدی باز این مقدار قلیل را شستن چیست فرمود بلی آن فتوی است و این فتوی چنانچه حضرت

صلی الله علیه و سلم بلال را فر جمع کردن نیم نانی اجازت نداد و برای ازواج مطهرات قوت یکساله گشتی **(۱۰)** نقل است که باری نظر امام رضایشان پیری و دانشمندی را در بزن اجنبیت یار دوم افتاد و نظر امام رضایشان گاهی بار دوم بنا محرم نیفتاده بود ازین جهت تا آن قدر گریست که گریان بخت پس آن حضرت

صلی الله علیه و سلم را در خواب دید که میفرماید یا با حنیفه اگر در پیری نظر تو بدوم مرتبه بنا محرمی در افتاد بعمی نیست چه در فیکه جوان بودی زمانه تو از من کم رسیده و چون پیر شدی آنقدر زمانه تو از من بعید گشت و هر قدر که زمانه از من بعید تری گردد و فتور در زمانه زیاده تر واقع میشود این هر دو گانه نقلها را که بران

تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ لِمِمَّا دَقَّ سِتْ اَزْ جَمَلَةِ نَقْلِهَائِي اَرْصَانِ اِمَامِ رَضِیَ اللهُ عَنْهُ نَمُونَةَ اَزْ خِرْوَارِي و قَطْرَةَ اَزْ جَارِي مِيَابِ بَدَنِهِت و رَنَدُ رَكْتِبِ مَعْتَبِرِهِ اَوْصَانِ وِي لِاَعْدَدِ لَمُنْحَى سِتْ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ وَعَنْ اَتْبَاعِهِ وَاَجْبَائِهِ وَعَنْ جَمِيعِ الْمُؤْمِنِينَ اِلَى يَوْمِ الدِّينِ بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّحِمِينَ

امید آنکه مراسم بخیر یاد کنند
کسان رسند و مرانیز روح شاد کنند

باششم و مسائل شش بطریق سوال و جواب

سُئِلَ اَوَّلُ وَاخِرُ حَقِيقِ اِيْمَانٍ مَا فَكَّرْتُكُمْ رَجَعْتُكُمْ لِنَعَايَةِ الْمَدِينِ سَلْجُوتِ اَزْ اَكْهَمِي اَهْمِدُ اَزْ مَرَّةٍ بَعْدِ وَاخِرُ وَاخِرُ وَاخِرُ كَالِهَامِ اَبْنِ بَكْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ

Handwritten marginal notes on the right side of the page.

مخبرای خود بود و در ہر مسائل مخالف حکم خدا و رسول گشته و قیاس را در ہر مقام داخل نامداد
 دلیل برین اینکه اول مسئلہ در اسلام مسئلہ ایمان است پس در مسئلہ ایمان خلاصت قرآن و حدیث
 و اقوال جملہ محدثین رتہ گفته بدو و **اول** اینکه اعمال صالحہ را از ایمان نمی شمارد و میگوید کہ
 الْإِيمَانُ إِقْرَارٌ بِاللِّسَانِ وَتَصَدِيقٌ بِالْجَنَانِ و بس و این مخالفست جمہور محدثین و
 احادیث صحیحہ و کتاب اشکبختی چنانچہ در ابتدای کتاب صحیح البخاری کہ در احادیث صحیح الکتابت
 آورده الْإِيمَانُ قَوْلٌ وَفِعْلٌ - وَابْتِئَانٌ تَصَدِيقٌ مگر چونکہ در تصدیق جملہ متفق اند بنا برین بر ظاهر
 آنرا حمل نمود و نزد محدثین تعریف تمام چنینست الْإِيمَانُ تَصَدِيقٌ بِالْجَنَانِ وَاقْرَارٌ بِاللِّسَانِ
 وَتَمَلُّ بِالْأَعْرَاقِ و بس برین اینکه الْحُبُّ فِي اللَّهِ وَالبُغْضُ فِي اللَّهِ مِنْ الْإِيمَانِ وَكَذَلِكَ وَكَذَلِكَ
 مِنْ الْإِيمَانِ چنانچہ در احادیث صحیحہ واردست و بالتفصیل در صحیح البخاری مذکورست وَأَمَّا الْكُتَابُ
 فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ کہ اعمال صالحہ را در ایمان ضم نمود و و ہم اینکہ میگوید
 کہ در ایمان کمی و بیشی نیست و حالانکہ این نیز مخالفست کتاب اللہ و سنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 و قول جماہیر محدثین چنانچہ ہم در آغاز صحیح البخاری است الْإِيمَانُ يُزِيدُ وَبِنَقْصٍ و سند برین
 ہشت آیات قرآنی و احادیث کثیرہ را ذکر فرمودہ **قال** اللہ تعالی لِيَزِدَنَّكَ اللَّهُ إِيمَانًا مَعَهُ إِيمَانُهُمْ
 یعنی حق تعالی ثبات و اطمینان انداخت در دل مسلمانان تا زیادہ شوند از وی یقین بقینیکہ شنند
 آیت دوم وَزِدْنَاكَ اللَّهُمَّ فَكُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهِمْ كَلِمَةً مِنْ كَلِمَاتِهِمْ كَرِهَتْ أَسْمَاءُ أَنَّ يَقُولُوا كَلِمَاتٍ كَلِمَاتٍ
 صحیح البخاری آورده فَأَعْلَمُوا أَنَّ الْإِيمَانَ يُزِيدُ بِالطَّاعَاتِ وَبِنَقْصٍ بِالْمَعْصِيَةِ وَهَذَا كَثَرُ
 حُفَيَّانٍ مُنْقَصِ الْمَرَا حَانَ هَمْ دَسَا فَازِ خَوَانِدِنِ صَحِيحِ بَخَارِيِّ جَوْنِ اِنْ حَقِيقَتِ حَالِ وَ مَسْأَلِ زَالِئِ
 امام خود واقف میشوند از مذہب حنفیہ بجزاری نموده براہ مستقیم آمده شامل مذہب مامومیان گشتہ
 تقلید را گذاشتہ مانند مامل خود بقرآن و حدیث می نمایند و از فرمودہ تاجیہ اہل حدیث میگردد و اما
 حنفی متعصب پس ایشان را چہ ذکر کہ ایشان بتناہت امام خود میگویند کہ ایمان ما با ایمان
 انبیاء و ملائکہ و صحابہ علیہم الصلوٰۃ والسلام یکسانست چہ در ایمان کمی و بیشی ہائز نیست و از نیاست
 کہ ابرو حنفیہ رتہ گفته دِنِ اَهْلِ السَّمَاءِ وَفَلَا يَمْنُ وَاحِدٌ وَحَالًا لَكُم مَذْهَبٌ اَبْرُو حَنَفِيَّةٌ مَرَجِيَّةٌ
 چنانچہ خود فرمود الثقلین و ائمتہ مسلکین محبوب ربانی قلب صدیقی شیخ عبدالقادر جیلانی رحمتہ اللہ علیہ

در بیان اینکہ در حدیث صحیح بخاری مذکورست
 الْإِيمَانُ يُزِيدُ وَبِنَقْصٍ
 و سند برین
 آیت دوم
 وَزِدْنَاكَ اللَّهُمَّ فَكُلَّمَا
 دَخَلَ عَلَيْهِمْ كَلِمَةً
 مِنْ كَلِمَاتِهِمْ كَرِهَتْ
 أَسْمَاءُ أَنَّ يَقُولُوا
 كَلِمَاتٍ كَلِمَاتٍ
 صحیح البخاری آورده
 فَأَعْلَمُوا أَنَّ الْإِيمَانَ
 يُزِيدُ بِالطَّاعَاتِ
 وَبِنَقْصٍ بِالْمَعْصِيَةِ
 وَهَذَا كَثَرُ حُفَيَّانٍ
 مُنْقَصِ الْمَرَا حَانَ
 هَمْ دَسَا فَازِ خَوَانِدِنِ
 صَحِيحِ بَخَارِيِّ جَوْنِ
 اِنْ حَقِيقَتِ حَالِ
 وَ مَسْأَلِ زَالِئِ
 امام خود واقف
 میشوند از مذہب
 حنفیہ بجزاری
 نموده براہ
 مستقیم آمده
 شامل مذہب
 مامومیان
 گشتہ
 تقلید را
 گذاشتہ
 مانند مامل
 خود بقرآن
 و حدیث
 می نمایند
 و از فرمودہ
 تاجیہ اہل
 حدیث
 میگردد
 و اما
 حنفی
 متعصب
 پس ایشان
 را چہ ذکر
 کہ ایشان
 بتناہت
 امام
 خود
 میگویند
 کہ
 ایمان
 ما
 با
 ایمان
 انبیاء
 و
 ملائکہ
 و
 صحابہ
 علیہم
 الصلوٰۃ
 و
 السلام
 یکسانست
 چہ
 در
 ایمان
 کمی
 و
 بیشی
 ہائز
 نیست
 و
 از
 نیاست
 کہ
 ابرو
 حنفیہ
 رتہ
 گفته
 دِنِ
 اَهْلِ
 السَّمَاءِ
 وَفَلَا
 يَمْنُ
 وَاحِدٌ
 وَحَالًا
 لَكُم
 مَذْهَبٌ
 اَبْرُو
 حَنَفِيَّةٌ
 مَرَجِيَّةٌ

در بیان کلامی
در بیان کلامی
در بیان کلامی

در غنیۃ الطالبین در تحقیق مذہب باطلہ و فرمای را کہ فرمودہ آقا المرچیۃ ففرقتها اثنتا عشرۃ
 فرقة الجہیمیۃ و الصالحیۃ الی قولہ و الحنفیۃ و انما سُموا المرچیۃ لانہا منعمت
 کہ حاصل عبارتش اینست کہ نزد مرچیہ بعد از گفتن کلمہ طیب مؤمن بسبب بیچ گناہ بد و زنج نزد
 و ایمان قول مجربست بدون عمل و مردم باہم متفاضل نمیشوند در ایمان و ایمان مردم با ملائکہ
 و انبیاء یکیست و لا یزید و لا ینقص و ہر کہ اقرار کرد ہر زبان و ہر گز علی نکر و بس وی مؤمنست
 انتہی و بعینہ ہمینست قول امام ابو حنیفہ در باب ایمان پستہ بقدریک فاصلہ و تفصیل فرقة حنفیہ از مرچیہ
 در کتاب مذکور فرمودہ و آقا الحنفیۃ فہم اصحاب ابی حنیفۃ النعمان بن ثابت زعموا ان
 الایمان ہو المعرفۃ و لا قرأہ باللہ و رسولہ و بما جاء من عندہ بجملة یعنی ایمان
 تصدیق قلبیست و اقرار سانی بخدا و رسول وی صلی اللہ علیہ وسلم و بجزیکہ آمدہ است از نزد ابی بکر
 کالی ما ذکرہ البرہوقی فی کتاب الشجرۃ انتہی بیئوا رحمکم اللہ تو جروا عند اللہ

الجواب

بہنہ خشیہ از غیب شری عیب اگر عیب پوشان عیب پوشانہ
 الا فی الجمل قبل کموت موت اقول و باللہ التوفیق و منۃ الہدایۃ الی تحقیق

کہ ایمان نزد محققین و جمہور فقہا متحدین رحمہم اللہ اجمعین عبارتست از تصدیق بدل و اقرار
 بزبان چنانچہ محدث و ہلوی رحمہ اللہ تعالیٰ بالتفصیل در مدارج آورده کہ باید دانست کہ
 مشہور میان جمہور آنست کہ حقیقتہ ایمان تصدیقست بہ نبوت و رسالت آنحضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم در جمیع آنچه آورده از پیش خدا و گفته و مطابق این تصدیق - شہادتست بلسان
 بانکہ وی صلی اللہ علیہ وسلم رسول خداست و چون جمع گردد تصدیق بقلب و نطق بشہادت تمام
 میگردد و ایمان انتہی و در تکمیل الایمان از کتب عقائد آورده الایمان تصدیق بالقلب و
 اقرار باللسان و بر مذہب اہل حدیث ایمان عبارت از تصدیق و اقرار و عملست و بحقیقت
 اختلافی در میان نیست ایمان کامل ہمینست کہ ایشان میگویند ایمان بعل ناقصست و لیکن
 اصل ایمان بہان تصدیقست انتہی و حجة الاسلام امام محمد غزالی رحمہ اللہ در کتاب الایمان
 از حیالفتہ الدرر جۃ الثالثۃ ان یوجد التصدیق بالقلب والشہادۃ باللسان
 دون الاکمال بالجواہر وقد اختلفوا فی حکمہ فقال ابو طالب المکی ان یعمل

جواب سوال اول در تحقیق ایمان

بہنہ خشیہ از غیب شری عیب اگر عیب پوشان عیب پوشانہ

مِنْ لَا يُعْمَلُ وَلَا يَتَمَّ دُونََهُ مَا أَكْتَمَ كَقَوْلِ رَجُلٍ فِي قَوْلِ وَهُوَ لَيْسَ بِمُؤْمِنٍ حَتَّى يَكُونَ قَائِلًا بِمَا فِي كِتَابِهِ
 بذهیب معتزله بعینه چه می پرسیم از وی که هر که تصدیق بقلب و تشهد بربان نمود و فی الحال فوت گشت
 آیا نزد قائل بجهت رویدان پس بالضرور خواهد گفت که بلی و این است دلیل بوجود ایمان بدون
 عمل پستری یادت میکنیم بر سوال مذکور و میگوییم که اگر آن شخص تو مسلم زنده ماند تا آنکه وقت یک نماز
 مفروضه بروی در آمد و وی آنرا ادا نکرد پستری فوت نمود و یا زنا کرد بعد از آن مرد آیا این چنین شخص
 مخلد در دوزخ باشد اگر گفت بلی پس این است مطلوب معتزله و اگر گفت نه پس این تصریح است
 بریکه عمل از نفس ایمان رکن نیست و نه شرط است در وجود ایمان و نه شرط است در استحقاق و می
 جنت را بسبب ایمان و اگر گوید که مراد من از قول لَا يُعْمَلُ وَلَا يَتَمَّ دُونََهُ الْعَمَلُ آنست که هر که ایمان
 آورد و از پان دراز زنده ماند و در آن زمانه نمازی خواند و نه کاری از اعمال شرعیه بجا آورد
 می پرسیم که ضبط و انداز آن تا چند است و شمار آن طاعات که تبرک آنها ایمان را تکمیل میشود و عدوتان
 کبائر که باز کتاب آنها ایمان را باطل و عاقل میگرد و تا چند است و کسی را ممکن نیست که در جوابش
 مقداری را از آن معین نماید انتهى پس حاصل همان آنست که عمل را در نفس ایمان دخلی نیست فافهم
 و عین است مذهب و تحقیق امام همام رضی الله تعالی عناه و عن جانشینان و وصیت نامه خود فرموده
 که ایمان باقرار بربان و تصدیق بربان است و تنها اقرار زبانی ایمان نیست و نه جمله منافقان مؤمنان
 بودند و همچنین است تنها معرفت شناسائی بغیر تصدیق و اقرار و نه همسر اهل کتاب مؤمن بودند
 و در حق منافقان حق تعالی میفرماید وَاللَّهُ يَشْهَدُ أَنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ یعنی منافقان دروغگو
 ایمان خویش کاذب انداز جهت آنکه تصدیق نمیدارند و در حق اهل کتاب وارد است الَّذِينَ
 آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا مِنْ آيَاتِنَا وَلَكِنْ كَثِيرٌ مِنْهُمْ يَكْفُرُونَ مُتَعَمِّدِينَ
 بر سهو نیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم بود مگر بغیر تصدیق قلبی و اقرار سانی بران نافع ایمان
 ایشان نشد پس نزد امام اعظم رزم و جاهیر علمای اهل سنت و جماعت رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ وَتَحِيَّاتُهُمْ
 ایمان را در رکن است یکی تصدیق که آن رکن اصلی و اتفاق و حسن بعینه است که در هیچ حالت
 احتمال سقوط ندارد و دوم اقرار که آن شرط باشد با رکن بعینه است بنا بر اختلاف مذکور
 اگر راه وقت و حمد از اساطیر میشود چاک زبان ترجمان جان است و بر چنانچه در احادیث

در هیچ قسم از تحقیق تحقیق کسان است

ایمان را در رکن است

وَلِلصِّدِّيقِ كَمَلٌ نَّحَاسٌ وَهُوَ الْقَلْبُ وَاللِّسَانُ تَرْجُمَانَهُ وَكَمَا فِي شَرِّهِ إِقْرَارٌ وَبِئْسَ مَا كَانَتْ
 دُجُودًا وَعَدَمًا وَآمَاعِلٌ سِيسٌ وَخَبِثَتِ الْإِيمَانُ وَظَلَى نَمَارٌ وَكَمَا قَالَ كَلِمَاتٌ كَلِمَاتٌ كَلِمَاتٌ كَلِمَاتٌ
 آمَاعِلٌ سِيسٌ غَيْرِ الْإِيمَانِ سِتٌّ وَأَمَّا الْإِيمَانُ سِيسٌ غَيْرِ عَمَلٍ سِتٌّ بِدَسِيلٍ أَنْكَ بَسَا أَوْ قَاتِ عَمَلٍ زَمُومِنٌ مَرَكْرُودٌ
 مِيشُودٌ وَجَائِزٌ نِيسَتٌ دَرِینِ وَقْتِ كَگفتہ شود کہ ایمان از وی بر کرده شد چہ کہ نماز از زین حالتش مرتفع
 مِيشُودٌ وَجَائِزٌ نِيسَتٌ كَگفتہ شود کہ ایمان از وی بر کرده مِيشُودٌ وَنِيزَ شَرِيعَتِ اُوْرَا كَگفتہ کہ بگذارد روز
 پِستَرِ قَضَائِشِ كُنْ وَحَالًا نَكَمْ صِحْحٌ نِيسَتٌ كَگفتہ شود کہ بگذارد ایمان را پِستَرِ قَضَائِشِ كُنْ وَجَائِزٌ نِيسَتٌ
 كَگفتہ شود کہ بر فقیر زکوٰۃ نِيسَتٌ وَجَائِزٌ نِيسَتٌ كَگفتہ شود کہ بر فقیر ایمان نِيسَتٌ اَنْتَهی حَاصِلٌ أَنْكَ
 عَمَلٌ مَخَائِرِ الْإِيمَانِ سِتٌّ نَهْ جِزْوِ الْإِيمَانِ سِتٌّ وَنَهْ مَوْتُونَ عَلَيْهِ أَنْ وَرَنَهْ اَزْ رَفْعِ حِزْمِ مَوْتُونَ عَلَيْهِ رَفْعِ كَلِّ
 وَ مَوْتُونَ نِيزَ لَازِمٌ سِتٌّ وَدَرِیْنِیَا خِلَافٌ أَنْ ثَابِتٌ سِتٌّ وَایْنِ سِتٌّ تَحْقِيقٌ وَایْنِ سِتٌّ صِحْحٌ وَایْنِ سِتٌّ
 مَذْهَبٌ جَمَلِ اَهْلِ سُنَّتِ وَجَمَاعَتِ اَزْ فُقَهَا وَ مَحْدَثِیْنَ وَ مَشْكَلِیْنَ سِجْلَانِ تَوَلَّ جَمُورٌ مَعْتَرَلٌ وَ خَوَارِجٌ وَ زَوَاجِرٌ
 پِسَلِ اِنْچَ مَشْهُورٌ سِتٌّ كَهْ نَزْوِ سَلَفِ وَ مَحْدَثِیْنَ عَمَلِ نِيزَ دَاخِلِ الْإِيمَانِ سِتٌّ چنانچہ مَعْتَرَلٌ وَ خَوَارِجٌ وَ زَوَاجِرٌ كَگفتہ
 وَ مَعْتَرَضٌ یعنی حاسد امام ہما مہ نہ از جہل خود نیز ہمین فہمیدہ غلط محض سِتٌّ چنانچہ اکابر علمای محققین
 مانند بخاری و ضرباب دی تصریح باین کرده و تفسیر القاری ترجمہ صحیح بخاری كَگفتہ ایمان
 در شرع تصدیق پیغمبر خداست صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باذعان احکام تکلیفیہ کہ بدان خبر داده تفصیلاً
 آنجا کہ بتفصیل معلوم شدہ و اجمالاً آنجا کہ مجمل دانستہ شود آنچه از تلوا ہر بعضی عبارات فہم مِيشُودٌ
 کہ ایمان نزد محدثین عبارت از مجموع اعتقاد بدل و اقرار بزبان و عمل بجوارح سِتٌّ مراد بدان
 ایمان کامل سِتٌّ چنانچہ مذہب جمہور محققین اہل سنت سِتٌّ محدثین تصریح کرده اند باین معنی و بخاری
 در حدیث کاتبی الزانی وَهُوَ مُؤْمِنٌ كَگفتہ اسی مؤمن کامل اَنْتَهی مختصراً وَ مَحْقُوقٌ دِلُوبِی
 در عراج كَگفتہ و از آنچه تبیین بران واجب سِتٌّ بیان بطلان قولی سِتٌّ کہ در بعضی مردم شہرت یافته
 کہ ایمان نزد محدثین عبارت از مجموع تصدیق بجان و اقرار بلسان و عمل بارکان سِتٌّ و حالانکہ
 در ہر جا کہ از کلام محدثین بجز نِيسَتٌ آن مضموم مِيشُودٌ مراد بآن ایمان کامل سِتٌّ (و تفسیر ایمان)
 چنانکہ تصریح کرده است بآن مثل بخاری و ضرباب دی و تصریح کرده اند شارحان کتب ایشان باین
 شہرت کاذبہ از زمان قدیم راہ یافتہ چنانکہ قاضی عسقلانی كَگفتہ کہ از قدماست (در مواعظ كَگفتہ کہ

کمال ایمان نیست بدلائل

قول محقق صحیح نیست قول محدثین بجز ایمان کامل است شہرت کاذبہ

اختلاف کرده اند و حقیقت ایمان مذہب سلف و محدثین است که اگر ایمان تصدیق بالجمہات و اقرار باللسان و عمل بالادکان لہم و از سلف این قول مشہور و معروف است و مراد ایشان نیز ایمان کامل است چنانکہ مذہب اہل سنت است و حاشاکہ مذہب اہل سنت و جماعت بر تلامذہ مذہب سلف خود بود و یا مذہب محدثین برخلاف اہل سنت جماعت باشد و چہ حاجت است کہ تخمین کنند با وجود تصریح و تحقیق علما و اطلاق قول سلف بدان برای ترغیب و تحریم بتحصیل ایمان کامل است و الحق الحق ان یتبعہ انہی کلام الشیخ و نیز رئیس المتکلمین امام فخر الدین رازی گفتہ کہ ایمان و نوع یکی اصل ایمان کہ آن تصدیق قلبی است دوم ایمان کامل و تنازع در میان لفظی است نہ معنوی چنانکہ گفتہ میگویم کہ ایمان در کلام شارع گاہی بمعنی اصل ایمان آمدہ و آن است کہ عمل باور ان شاء تعالی نہاشد چنانچہ فرمود علیہ الصلوٰۃ والسلام اَلَا یَمَانُ اَنْ تُؤْمِنَ بِاللّٰهِ وَرَبِّکَ وَبِیَوْمِ الدِّیْنِ وَرَسُولِہٖ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ وَلَا تَسْلَمَ اَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ وَلَا تُشْرِکَ بِہٖ وَتَقِیْمَ الصَّلٰوۃَ الْحَیَّاتِ (و روایت عمر بن الخطاب در حدیث جبریل قریب ہاين معنی است کہ گاہی بمعنی ایمان کامل آمدہ و آن مقرون بعمل می باشد کہ ما فی حدیث و قد عبد القیس و ایمان بمعنی ثانی مطلوب شارع است علیہ السلام در آنچه فرمود لا یؤنی الزانی حدیث یزنی و هو مؤمن الحدیث و ہذا کل موضع بجاء بمثلہ پس فلان علما درین مسئلہ لفظی است چرا کہ مراجعت آن بسوی تفسیر ایمان و اختلاف فی المعنی چرا کہ ایمان ثبات و بندہ از دخول و منح ایمان بمعنی ثانی است یعنی ایمان کامل مقرون بعمل باتفاق جمیع مسلمین و ایمان منہی از خلوص و دروغ ایمان بمعنی اول است یعنی نفس ایمان باتفاق اہل سنت و جماعت خلافاً للمعتزلة و الخوارج و ریل برین حدیث ابن زبیر کہ قال عبد قال لا الہ الا اللہ ثم مات علی ذلک لعلہ ادخل الجنة قلت وان رنی وین سرق قال وان سرقی وان سرق الحدیث و نیز قول صلی اللہ علیہ وسلم یخرج من النار من کان فی قلبہ مثقال ذرۃ من الایمان و بالجملہ پس سلف و امام شافعی عمل را اگر از ایمان کامل گردانیدہ

مذہب سلف خود بود و یا مذہب محدثین برخلاف اہل سنت جماعت باشد و چہ حاجت است کہ تخمین کنند با وجود تصریح و تحقیق علما و اطلاق قول سلف بدان برای ترغیب و تحریم بتحصیل ایمان کامل است و الحق الحق ان یتبعہ انہی کلام الشیخ و نیز رئیس المتکلمین امام فخر الدین رازی گفتہ کہ ایمان و نوع یکی اصل ایمان کہ آن تصدیق قلبی است دوم ایمان کامل و تنازع در میان لفظی است نہ معنوی چنانکہ گفتہ میگویم کہ ایمان در کلام شارع گاہی بمعنی اصل ایمان آمدہ و آن است کہ عمل باور ان شاء تعالی نہاشد چنانچہ فرمود علیہ الصلوٰۃ والسلام اَلَا یَمَانُ اَنْ تُؤْمِنَ بِاللّٰهِ وَرَبِّکَ وَبِیَوْمِ الدِّیْنِ وَرَسُولِہٖ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ وَلَا تَسْلَمَ اَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ وَلَا تُشْرِکَ بِہٖ وَتَقِیْمَ الصَّلٰوۃَ الْحَیَّاتِ (و روایت عمر بن الخطاب در حدیث جبریل قریب ہاين معنی است کہ گاہی بمعنی ایمان کامل آمدہ و آن مقرون بعمل می باشد کہ ما فی حدیث و قد عبد القیس و ایمان بمعنی ثانی مطلوب شارع است علیہ السلام در آنچه فرمود لا یؤنی الزانی حدیث یزنی و هو مؤمن الحدیث و ہذا کل موضع بجاء بمثلہ پس فلان علما درین مسئلہ لفظی است چرا کہ مراجعت آن بسوی تفسیر ایمان و اختلاف فی المعنی چرا کہ ایمان ثبات و بندہ از دخول و منح ایمان بمعنی ثانی است یعنی ایمان کامل مقرون بعمل باتفاق جمیع مسلمین و ایمان منہی از خلوص و دروغ ایمان بمعنی اول است یعنی نفس ایمان باتفاق اہل سنت و جماعت خلافاً للمعتزلة و الخوارج و ریل برین حدیث ابن زبیر کہ قال عبد قال لا الہ الا اللہ ثم مات علی ذلک لعلہ ادخل الجنة قلت وان رنی وین سرق قال وان سرقی وان سرق الحدیث و نیز قول صلی اللہ علیہ وسلم یخرج من النار من کان فی قلبہ مثقال ذرۃ من الایمان و بالجملہ پس سلف و امام شافعی عمل را اگر از ایمان کامل گردانیدہ

مذہب سلف خود بود و یا مذہب محدثین برخلاف اہل سنت جماعت باشد و چہ حاجت است کہ تخمین کنند با وجود تصریح و تحقیق علما و اطلاق قول سلف بدان برای ترغیب و تحریم بتحصیل ایمان کامل است و الحق الحق ان یتبعہ انہی کلام الشیخ و نیز رئیس المتکلمین امام فخر الدین رازی گفتہ کہ ایمان و نوع یکی اصل ایمان کہ آن تصدیق قلبی است دوم ایمان کامل و تنازع در میان لفظی است نہ معنوی چنانکہ گفتہ میگویم کہ ایمان در کلام شارع گاہی بمعنی اصل ایمان آمدہ و آن است کہ عمل باور ان شاء تعالی نہاشد چنانچہ فرمود علیہ الصلوٰۃ والسلام اَلَا یَمَانُ اَنْ تُؤْمِنَ بِاللّٰهِ وَرَبِّکَ وَبِیَوْمِ الدِّیْنِ وَرَسُولِہٖ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ وَلَا تَسْلَمَ اَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ وَلَا تُشْرِکَ بِہٖ وَتَقِیْمَ الصَّلٰوۃَ الْحَیَّاتِ (و روایت عمر بن الخطاب در حدیث جبریل قریب ہاين معنی است کہ گاہی بمعنی ایمان کامل آمدہ و آن مقرون بعمل می باشد کہ ما فی حدیث و قد عبد القیس و ایمان بمعنی ثانی مطلوب شارع است علیہ السلام در آنچه فرمود لا یؤنی الزانی حدیث یزنی و هو مؤمن الحدیث و ہذا کل موضع بجاء بمثلہ پس فلان علما درین مسئلہ لفظی است چرا کہ مراجعت آن بسوی تفسیر ایمان و اختلاف فی المعنی چرا کہ ایمان ثبات و بندہ از دخول و منح ایمان بمعنی ثانی است یعنی ایمان کامل مقرون بعمل باتفاق جمیع مسلمین و ایمان منہی از خلوص و دروغ ایمان بمعنی اول است یعنی نفس ایمان باتفاق اہل سنت و جماعت خلافاً للمعتزلة و الخوارج و ریل برین حدیث ابن زبیر کہ قال عبد قال لا الہ الا اللہ ثم مات علی ذلک لعلہ ادخل الجنة قلت وان رنی وین سرق قال وان سرقی وان سرق الحدیث و نیز قول صلی اللہ علیہ وسلم یخرج من النار من کان فی قلبہ مثقال ذرۃ من الایمان و بالجملہ پس سلف و امام شافعی عمل را اگر از ایمان کامل گردانیدہ

نہ از نفس ایمان و حکم نمود و اندام مع قوای العمل ببقاء اصل ایمان و نجات و سے اندوز خلیق
 ابد بسبب و عجز و نفس ایمان اگر چه ایمان بعضی ثانی از وی فوت شد است فیہذا ایضا مع الاشکال
 و یکتب مع الاقوال انتہی منقطعاً کاہم لمحقق التہانوی و العینی و امام غزالی رحمہما اللہ انما یکتب
 کہ قول مختار است کہ ایمان حاصل است بطن عمل و حالانکہ از سلف رحمہم بشرکت رسیدہ کہ لا ایمان عقد
 و قول و عمل پس معنایش چیست گوئیم بعید نیست کہ شمرہ کرد و عمل از ایمان زیرا کہ عمل بکمال متمم
 ایمانست ^و کما یقال الشبیحات و التکلیفات من الصلوۃ اگر چه نماز بفقدان آنها باطل
 نیگردد با عمل تصدیق قلبی مرایان را مانند سرست برای وجود انسان چندان میشود ایمان بعید آن
 و بقیہ طاعات مانند اطراف است از دست و پا و چشم و گوش کہ بعضی را بر بعضی دیگر فوقیت است
 و ہر آئینہ فرمود علیہ الصلوۃ والسلام لا یرنی الزانی حین یرنی و هو مؤمن و حالانکہ صحابہ را
 معتقد مذہب معتزلہ نبودند و نہ خروج زانی از ایمان بسبب ذناب پس معنی این قول است عجز مؤمن
 حقا ایماناً کما کما صلا چنانکہ ما جز مقطوع الاطراف را گفته میشود کہ این انسان نیست یعنی
 انسان تام کہ اورا کمال باشد در اشیا می زواند کہ از تحقیق انسانیت خارج باشند چہ نفس حقیقت
 در مقطوع نیز بیاشد انتہی پس ازین جملہ اقوال صاف معلوم گشت کہ مذہب سلف صالحین تحقیق جملہ
 محمدنہن و بارہ ایمان با قول امام عظیم رحمہم یکسان است و مخالف است مذہب معتزلہ و خوارج
 و زیدیان چنانکہ پیران نابالغ و عاقدان مدتی از جہالت خود فهمیدہ نہیر کہ مرکب کبار و تارک
 او امر زوایشان خارج از ایمان نیست بخلاف معتزلہ و خوارج و در علت عدم خروج وی میفرمایند
 بقاء اصل ایمان کہ آن تصدیق است بہ دل و لہذا ببارک او امر شرعیہ قضای مافات لازم
 میدانند و ہر کافر او ای مافات بالاتفاق نیست چنانچہ بالتفصیل محقق تہانوی در کشف المظاہرات
 المغنون در شرح لفظ ایمان بیان فرمودہ تخصیص بقدر ضرورت ایکنہ لا ایمان فی اللغۃ التصدیق
 مطلقاً و اختلف فیہا اهل القبۃ علی امر بے فریق الفرقة الاولى قالوا لا یملن بعمل قلب
 فقط الخ و الفرقة الثانية قالوا ان لا ایمان حمل باللسان فقط الخ و فرقة ثالثة انہم یقولون
 کہ ایمان عمل قلب و لسان ہر دو است آئی فی لا ایمان الاستدلالی دون الذی بین العبد و ربہ
 و ہر آئینہ این فرقیہ شاملہ باہم اختلاف نمودہ بچند اقوال قول اول ایکنہ ایمان اقوال بزبان و معرفت یعنی

تصدیق بدل است و این قول امام ابوحنیفه رضی و عامه رفقا و بعضی متکلمین است (الی قولہ) پیسترا بن فرقه بارانهم
 اختلاف نموده بعضی گفته که اقرار شرط ایمانست در حق اجرای احکام پس هر که تصدیق نمود رسول صلی اللہ
 علیہ وسلم را وی مؤمن است نزد خدا اگر چه اقرار سانی نمود و اینست مذهب امام ابوحنیفه رضی و البکیر
 ذہب لاشعری فی اَصْحَابِ الرَّوَّادِیْنِ و اینست قول ابی منصور ماتریدی رضی اللہ عنہم و فرقه را بواجب آنکه
 میگویند ایمان فعل دل و زبان و سایر جوارح است و این مذهب صحاب حدیث و مالک و شافعی
 و احمد و اوزاعی است رضی اللہ تعالی عنہم وَقَالَ الْإِمَامُ الْوَالِیُّ وَهُوَ مَذْهَبُ الْمُعْتَزِلَةِ وَالْمُخَوَّلِ
 وَالزَّیْدِیَّةِ أَمَّا الْمُعْتَزِلَةُ فَقَدْ اتَّفَقُوا عَلَى أَنَّ الْإِيمَانَ الْخَوَارِجُ بِسَبَبِ الْإِشْرَاقِ بِالْإِتِّفَاقِ
 گفته که ایمان بالله متناول است معرفت اللہ و معرفت آنکه حق تعالی بران نصب دلیل فرموده دلیل
 نقل باشد یا عقلی و متناول است طاعت اللہ تعالی را در همه آن اشیا که بدان امر فرموده یا از ان نهی
 کرده صغیره باشد یا کبیره و گفته اند که این اشیا بنامه ایمانست - و نزدیک است به مذهب معتزله
 مذهب خوارج و نزدیک است باین هر دو مذاهب مذهب سلف و اهل الاثر مگر اینکه در میان این سه مذهب
 فرق است و آن اینکه هر که ترک نمود چیزی را از طاعات فعل یا قول نزد معتزله از ایمان بیرون گشت
 مگر در کفر نرسید بلکه در مرتبه در افتاد که در میان ایمان و کفرست یُسَمُّونَهَا مَنْزِلَةً بَيْنَ الْمَنْزِلَتَيْنِ
 و فرقه خوارج و کفر در آن ترک کل واجد من الطاعات کفر عندہم و نزد سلف از ایمان
 بیرون نمی رود بقاء اصل لایمان الادی هو التصدیق انتمی عبارت مختصر است پس چشم انسان
 باید دید که مذهب سلف و اهل الاثر بعینه با مذهب امام عظیم هم یکی است یا مخالف - و اگر مذهب اهل حدیث
 موافق رای انقص زید لا مذهب اصل ایمان از افعال جوارح نیز مرکب بودی لامحاله ایشان را خروج
 فاسق از ایمان از ارگردنی بود و هرگز نگفتند که بجزیه من لایمان بقاء الخیر پس آنچه
 امام بخاری رحمه گفته هوای لایمان قول و فعل ای فعل القلب و الجوارح تعریف ایمان کاملست
 برای ترغیب و تخریص بر تحصیل آن نه تعریف اصل ایمان چنانچه معتزلیان مام رضی فهمیده و در نه طعام
 طعام و افشای سلام و غیره ماکه صحیح البخاری از ایمان غمخوره اگر کسی را آنچه اشیا بسبب عذر
 و افلاس بهم نرسد پس باید که آن مرد مؤمن نباشد چرا که از فوت جز فوت کل ضروری و بر سبب
 پس بدین صورت همه لامذهبان را باید که از پیشتر بد نفس صحت ایمان خود کو خند تا که آنرا برای خود

جواب از تعریف بخاری ایمان را

حاصل نمایند و آن از ایشان ممکن نگردد و الا آن یشاء الله پیوسته را بحد وین طعنه زنند و نه بموجب قول خود درست سازند ایمان خود پاک شوند ع ای با و صبا این همه آورده است

طرفه عالی است در زمانه ما هر که جاهل است کامل ترا اجل را خوب میزند امون | کاشکی میفرزند بزر

ایقان با بدو است که مذہب سلف و خلف و جمله محدثین و امام اعظم رحمہم اللہ اجمعین در نیکه عمل از نفس ایمان نیست نه بطریق شرط نه بطرز شرط بدلیل است بدلائل شتی و مؤید است بتائیدات لا تخصی از کتاب شد و سنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و اجماع و قیاس و هر قدر که بطریق اختصار بیان بعضی دلائل در اینجا کرده میشود همان مقدار الزامات بر معترض رو سیاه درون تباہ از فرقہ پیغمبر مدعی رکبیت عمل مر ایمان را باید تصویرید اذا عرفت هذا فنقول اما الکتاب

منها قوله تعالى مثل كلمة طيبة كشجرة طيبة اصلها ثابت و فرعها في السماء الآية این آیت دلالت بر صحت میدارد بر نیکه تنها کلمه طیبه اصل ایمان است و اعمال باقیمه فرع و ثمرات است منها قوله تعالى الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ الآية دین آیت صان مذکور است که ایمان چیز دیگر است و اقامت نماز چیز دیگر و در تفسیر کبیر تحت آیت مذابیان جمله

فیر تمای اهل قبله در باب ایمان بیان نموده و قول بخدیو را بدلائل رو ساخت در اینجا باید دید منها قوله تعالى فكل لعبا دى الذين آمنوا يقيموا الصلوة كحق تعالى از پیشتر اثبات ایمان فرمود پس حکم اقامت صلوة وارد و در وقت ایمان مر بایمان صلوة نمود فعلم ان الصلوة و تا سواها من الاعمال غیر الايمان منها قوله تعالى الذين آمنوا و عملوا الصالحات و نیز و من يؤمن بالله و يعمل صالحا و مانند این دیگر آیات کثیره اند که اعمال صالحه را برابر ایمان عطف نموده

و ظاهر است که عطف جز من حیث الجزی بر کل جائز نیست لکن العطف فی الاصل للمغایرة بین المعطوف و المعطوف علیه و علمای کلام ما هر فرموده که جز و کل با هم متغایر یعنی باشند پس معلوم شد که عمل نیک جزو ایمان نیست بلکه مغایر آنست و آنچه معترض برای تائید قول خود رسول صا آورده جهالت مدعی است

خران باومی هر چند دیدیم | خرد بیدم مگر این را شنیدیم | چنانکه امام غزالی رهبرای روی

استدلال ابو طالب کی بعدین باره در اینجا گفته و استدل با دلایله تشعیر بقیض عن خصیه كقوله تعالى الذين آمنوا و عملوا الصالحات اذ هذا يدل على ان العمل و الاعمال ایمان

ایقان در ذکر دلائل امام

در جهالت معترض

لَا مِنْ نَفْسٍ لَإِيْمَانٍ وَلَا يَتَكُونُ الْعَمَلُ فِي حُكْمِ الْمُعَادَةِ انْتَهَى وَبَعْنِيْنِ مَعْنِيْ فِي شَرْحِ بَخَّارِيْ كَقَوْلِهِ كَلِمَتَيْنِ
 آیات قرآنی بتماها دلالت میدارند بر خروج عمل از ایمان بسبب آنکه اگر داخل گردد عمل در ایمان
 بر آئین لازم آید از عطف عمل بر ایمان تکرار آن من غیر قاضی است و انتهای کلام العینی من عینہ و اینست
 بعینہ معنی قول ما تقدم فیکون العمل فی حکم المعاد انتہی منہا قوله تعالی وَمَنْ یَعْمَلْ
 مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذِکْرٍ وَأَنْتَیْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ لَّا یُتَدْرِیْنَ آیت حق تعالی برای صحت اعمال صالحه
 ایمان را شرط گردانیده و بر ظاهر است که شرط را در شرط داخل جزئیت نمیشاید منہا قوله تعالی
 مِنَ الذِّیْنَ قَالُوا آمَنَّا بِأَنْفُسِنَا وَكَلَّمُوا نَجْمًا مِنْ نَجْمِهِمْ چنانچه در معنی شرح بخاری گفته یعنی
 از آنانکه گفتند ایمان آوردیم این قول ایشان زبانی است و حالانکه دلها می ایستاد ایمان نیاروده
 مَنہا قوله تعالی قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَکِن قُولُوا أَسْلَمْنَا این آیت در حق
 منافقان تازل شده که دعوی ایمان نمودند و در ظاهر اگر چه بصوم و صلوة و جهاد کفار آریسته بودند
 مگر در باطن از تصدیق نبوی صلی اللہ علیہ وسلم محض معر بودند پس از عدم تصدیق ایشان
 حق تعالی بلفظی ایمان از ایشان حکم فرمود پس ثابت شد که اصل ایمان تصدیق قلبی است برابر است که
 اعمال ظاهری دارد یا ندارد و اگر تصدیق قلبی نباشد اعمال ظاهری اگر چه کثرت داشته باشد بی فایده است
 تَأْتِلُ مَنہا وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا بَابُ حُكْمِ بَعْنِيْنِ مَعْنِيْ فِي شَرْحِ بَخَّارِيْ كَقَوْلِهِ كَلِمَتَيْنِ
 از کتاب کبیره هر دو فریق را حق تعالی مؤمن فرموده پس ثابت گشت که از ترک اعمال نیکن و من
 همچنان مؤمن می ماند اینست مدعی چنانچه در معنی مذکور آورد که وجه دلالتش بر مطلوب نیکنه اینست
 مقارنت ایمان با ضد عمل صالح است و حالانکه جائز نیست مقارنت شی با ضد جزو خود انتہی از بیجا
 تکمیل الایمان گفته ایمان را بشابہ درختی دان که تنه وی تصدیق و اعمال و طاعات کلمات
 و شاخ آن تصدیق اند بمنزله شاخ و برگ و گل و میوه و درخت بی شاخ و برگ میوه درخت
 نام درختی از وی بر نیفتد اما درخت بر خوردار کار آمدنی بود همانست که اینها داشته باشد همچنین
 ایمان کامل همانست که مفرد عمل صالح باشد و بی عمل ناقص و لکن اسم حقیقت آن از وی بر نیفتد
 و دلیل برین سخن نفس قرآن مجید است که میفرماید الذین آمنوا و عملوا الصالحات یعنی
 آن کسانی که ایمان آوردند و با آن بهم عمل صالح نیز کردند سیاقی این کلام در این نکره که حاصل

ایمان تصدیق است و عمل صالح علاوه او و کمال اوست بر مثال آنکه گویند فلان ابن را وارو آن
 نیز وارو مفهوم سخن این است که آن دو چیز مغایر یکدیگر باشد و اگر هر دو یکی باشند این سخن درست
 عرف راست نیاید و قائل از نسبت بنحوا کند انعمی منها اولئك كتب في قلوبهم
 الايمان و این دلیل است بر خروج عمل از مفهوم ایمان چرا که قلوب محل ثبوت علم و تصدیق است
 پس معلوم شد که ایمان نام تصدیق است که بدل تعلق میدارد و اما اعمال الجوارح فلا تثبت
 في القلوب فلا دخل لها في الايمان و همچنین است قوله تعالى و لعلكم تدخلون
 في قوله تعالى و قلبه مطمئن بالايمان ازین هر دو آیات نیز معلوم شد که ایمان
 تصدیق است و محل آن قلب است که طلب محل ایمان مقرر فرمود و اعمال از افعال جوارح است و از
 افعال قلوب منها انما اتقوا بالثوبه في قوله تعالى يا ايها الذين امنوا
 لوبوا الى الله توبة نصوحا و قوله تعالى و توبوا الى الله جميعا ايها المؤمنون و این توبه
 دلالت میکند بر صحت اجتماع ایمان مع المعصية چرا که توبه نمیباشد مگر از گناه
 و الشئ لا يجمع مع ضد مجزئيه كما في عمدة القاري شرح البخاري للحنی منها قوله تعالى
 فامسوا بالله ورسوله و النور الذي انزلنا و ايضا انا اسئلكم شاكرا و مبتدئا
 نذير التو مسوا بالله و رسوله ايضا من الرسول بما انزل اليه من ربه و المؤمنون
 كل امن بالله و ملائكته و كتبه و رسوله و درین هر سه آیات حصر ایمان بافعال دل
 فرمود پس ولهمذا شاه عبدالعزیزم دلموی صنف العزيز تحت قوله تعالى يؤمنون بالغيب
 مینویسد قدریکه منقح است آنست که ایمان در عرف شرع عبارت از تصدیق است بمعنی
 گردیدن و باور کردن آنچه بالیقین معلوم است که از دین محرم است صلی الله علیه و سلم زیرا که ایمان را
 در قرآن باجبار کار دل فرموده اند باین میفرمانند قلبه مطمئن بالايمان و باین میفرمانند
 كتب في قلوبهم الايمان و باین و كما يدخل الايمان في قلوبكم و ظاهر است که کار دل
 همین تصدیق است پس و نیز ایمان را مقرون بعمل صایح فرموده اند چنانچه در بیان الذین
 امنوا و عملوا الصالحات و مقرون بمعاصی نیز ساخته چنانچه در آیه فان طائفات
 من المؤمنین اکتلوا و رایه و الذین امنوا و لم یهاجروا پس معلوم شد که عمل

فانما یؤمنون

نیک را اورا ایمان در خلست و نہ اعمال بد برہم زندہ ایمان اندانتی **أما الأحادیث**
أحد ہا حدیث جبریل است کہ مران در تعریف ایمان واروست آن **تَوَمَّيْنِ بِاللَّهِ**
وَصَلَاةٍ لِّكَلْبِهِ وَكَلْبِهِ وَرُسُلِهِ الخ و در بیان اسلام اقامت صلوة وغیرہ نیز ضم فرمود
صلی اللہ علیہ وسلم چنانچہ بخاری و مسلم اخرجش کردہ **تَأَيَّنَهَا** حدیث بطا قہ است کہ ترمذی و ابن ماجہ
اخرجش کردہ کہ مردی را یوم حشر حاضر آورده بروی نوز و نہ سجلات یعنی طوارگنا ہما مانستند
بصروی کشانیدہ کہ از دیدنش مضطرب شدہ حق تعالی اورا فرما بد بلی **إِنَّكَ حَسَنَةٌ** **لَّأَنَّكَ لَا تَكْفُرُ**
عَلَيْكَ الْيَوْمَ بِسَبِّ بَطَا قَه یعنی پارچہ از کاغذ بیرون آرند کہ در روی آشہد آن **لَا إِلَهَ**
إِلَّا اللَّهُ **وَإِنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ** **وَرَسُولُهُ** نوشته باشد و چون در میزان نہادہ شود کہ
بطا قہ بر کفہ آن جملہ سجلات گران آید **فَلَا يَثْقُلُ مَعَهُ اسْمُ اللَّهِ شَيْئًا** **ثَالِثًا** حدیث
لی درست **قُلْتُ وَإِنْ سَرَّيْ وَأَنْ سَرَّيْ** متفق علیہ **كَمَا سَرَّيْ مَرَّيْ رَابِعًا** حدیث
السَّفَاعَةِ **عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ** **عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** **قَالَ اسْتَعَدَّ النَّاسُ**
بِسَفَاعَتِي **يَوْمَ الْقِيَامَةِ** **مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حَاصِلًا مِّنْ قَلْبِهِ** **وَأَهْلَ الْبَيْتِ**
و نیز در حدیث شفاعت واروست **فَيُخْرِجُ مِنْهَا قَوْمًا لَمْ يَعْمَلُوا خَيْرًا قَطُّ**
خَامِسًا حدیث ترمذی و ابن ماجہ است کہ فرمود علیہ السلام کہ اختیار نمودم شفاعت را
از انکہ نصف امت خود را ببلاترود در جنت برم پس شفاعت من باشد آنرا کہ بخدا چیزیرا
خریک ساختہ مردہ باشند و لذبر وایت دیگر آمدہ کہ شفاعتی **لِأَهْلِ الْبَيْتِ** **مِنْ أُمَّتِي**
معلوم شد کہ نفس تصدیق قلبی ایمان است و اگر عمل نیز کن ایمان بودی تا نک اعمال کافر
بودی و خروج کافر از دوزخ بلکہ نفس شفاعتش غیر منقول و خلاف معقول است **كَمَا كُنْتُ**
سَادِسًا قولہ علیہ السلام است **مَرَّ سَامِرًا رَاهِلًا شَقَقَتْ قَلْبَهُ فَظَنَنْتُ صَادِقًا هَوَامًا**
كَاذِبًا و قتیکہ وی رمز مقابل خود را از کفار قتل نمود کہ در حالت قتل خود انہما رہلام خود
کرد و اسامہ از وی اعراض کرد بگمان مہمانہ نجات خود علی **مَا رَوَاهُ السِّنُّهُ** **سَابِعًا**
قولہ علیہ السلام **يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِّنْ لَا يُؤْمِنُ بِمَا**
دَرَجَاتُ واروست **أما الأجماع** چنانکہ در تحقیق حقیقت ایمان از فخر رازی

در بیان ایمان

و تفسیح محدث دہلوی و عینی و امام غزالی و ملا علی قاری و محقق تہانوی گذشت کہ اہل ایمان
نزد جملہ اہل سنت از سلف و خلف و محدثین و ائمہ مجتہدین تصدیق قلبی است و اما ایمان کامل
در ان نیز جملہ متفق اند **أَمَّا الْقِيَاسُ فَبُوجُوبِهَا أَلَوْ جَلَا وَ لَقَوْلُهَا كَمَا مَثَلًا فَرَضِيَّةٌ**
نماز کہ از اعمال است موقت است و مختص باوقات خود و فرضیت ایمان غیر موقت است پس
رکن بودن فرض موقت مر غیر موقت را معقول نیست و نہ منقول و اما **الثانی** پس میگویم کہ از
ابتدای بعثت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تا وقت معراج کہ بعد چند سال بوقوع آمد عملی از ارکان
اسلام مفروض نبود پس کسانیکہ درین میان تصدیق قلبی و اقرار شہادتین نمودند و قبل از ادراک
ایمان فرضیت اعمال فوت شدہ اند آیا ایشان با ایمان مردہ اند یا بلا ایمان اگر اول است مسلم
و آن میں مدعی است و اگر ثانی است پس مخالف درایت و روایت است **و اما الثالث**
پس شخصی ایمان آورد و در وقت بیچ فرض نبود چنانچہ بعد طلوع شمس در غیر رمضان و عیاد
و ہنوز وقت بیچ فرض نرسیدہ بود کہ وی فوت شد پس آن شخص کافر و یا مسلمان بنا بر ثانی
بدون عمل با وجودیکہ آن رکن ایمان است چگونہ مؤمن میرد و بنا بر اول فائدہ از قبول اسلام
اورا متحقق نشد پس در حق وی قبول و ترک اسلام ہر دو یک سان گشت **و اللّٰذِمُّ بَاطِلٌ**
بسبب مخالف بودنش از احادیث صحیحہ صحاح **فَلَمَّا الْمَكْرُومُ وَ أَمَّا الرَّابِعُ** پس ایست
عمل از مؤمن بر کردہ میشود و جائز نیست درین وقت کہ گفته شود کہ ایمان از وی ترفع گشت
كَمَا هُوَ بِالتَّفْصِيلِ فِي تَحْقِيقِ حَقِيقَةِ الْإِيْمَانِ وَ أَمَّا الخَامِسُ پس اگر عمل رکن
ایمان گردد می پرسیم کہ مراد از ان جملہ اعمال زمان تکلیف است یا بعضی بنا بر اول پس در حین حیات
بیچ کسی مؤمن نباشد بلکہ بعد از زمان حیات ایمان مؤمن متحقق باشد چرکہ در وقت حیات
بعضی ارکان ایمان تا حال متحقق نشده و از عدم بوجود نیامدہ و آن اعمال زمان بندہ
است تا آخر حیات وی چرکہ تا زمان انقطاع روح تکلیف لازم عبد مکلف است و **هَذَا**
مِمَّا لَا قَائِلَ بِهِ أَحَدٌ قَطُّ و بنا بر ثانی پس مراد از اعمال ما فرض باشد یا غیر فرض
پس بطلان رکنیت غیر فرض یا مرکب نہ ہر دو فرض فرض را طاهر البطلان است **بِتَبَاہُةِ**
الْعَقْلِ فِي أَحْكَامِ النَّقْلِ وَ أَمَّا شِقُّ الرَّابِعِ پس نیز باطل است چہ میگویم کہ مؤمن قبل از تحقق

در دلائل قیاس

شرائط و اسباب فراغت (مانند بلوغ و عقل) مؤمن است یا کافر تقدیر اول ایمان بغیر از ارکان پنجگانه معتقد
 و اثبات ذات بدون ذراتیات ظاہر البطلان است و بر شق ثانی لازم می آید که فرض قبل از تحقق اسباب شروط
 خود فرض گردد ورنه کافر چگونه گشتی و هذا ایضاً من ابطال الایمان و اما السادس پنجم
 عمل از ایمان رکن قرار و محیم پس لازم آید که مرد مؤمن در یکجا باشد و ایمان وی در او طمان پس گشتی
 یعنی مثلاً مؤمن خود در خراسان باشد و ایمان وی در مکه معظمه و مدینه منوره و بیت المقدس و عراق
 چرا که در کج و دیگر اعمال مفروضه از اجزای ایمان کرده باشد و در مدینه نماز گذارد باشد و در بیت المقدس
 بنای رباطات و مساجد و تعلیم علم دین کرده باشد و در عراق جهاد و غیره کرده باشد و محال است که مؤمن
 یکجا باشد و ایمان وی در دیگر جاویا مؤمن در قبر باشد و ایمان وی در مساجد و غیره از دنیا اما السابع
 پس اگر عمل از شرائط یا ارکان ایمان بغیر از اعمال صحیح نبودی حال آنکه با جماع اہل سنت
 ایمان بغیر عمل صحیح است لهذا فاسق مرکب کبیره را مخلد فی النار نیگویند بجز آن انحراف و غیره اما
 الثامن فما أخذتہ من العینی شرح البخاری بعبئہ و آن اینکه کفر ضد ایمان است
 و لهذا مقابل آن مستعمل میشود قال اللہ تعالیٰ فمن یکفر بالطاغوت ویؤمن باللہ و کفر
 تکذیب و مجرمت و این هر دو دلیل میباشد پس همچنین بدل میباشد آنچه مضاد این هر دو باشد آنقضای
 غیر کفار یا محکمین پس ثابت گشت که ایمان فعل قلب است انتہی مختصر سوال اگر اعمال از ایمان
 بنوی آحضرت صلی اللہ علیہ وسلم چگونه فرمودی عن جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 ان بین الرجل و بین الشریک و الکفر بکراه القلوة چنانچه در ترجمہ خلاصہ شعب الایمان
 بہیقی آورده کہ امام احمد حنبل و ابن مبارک و اسمعیل بن راہویہ و ابویوب ستمیانی و ابراہیم نخعی
 رحمہم اللہ بسیل بن حدیث تارک نماز را عمداً کافر نیگویند و نیز فرمود علیہ السلام من شکر
 القلوة متعمداً فقد کفر چنانچه ملاحظی قاسی در شرح فقہ اکبر بدان نیز اشارہ کرده و بر
 مرکب کبیره چگونه فرمودی لا یزنی الزانی حیث یزنی و هو مؤمن الحدیث جواب
 اما قولہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا یزنی الزانی الخ پس جوابش گذشت کہ مؤمن کامل نیست اما
 جواب آنکہ از ترک نماز بعد کافر نیگردد است کہ انجمنین احوال نزوجا بر اہل سنت رہنما ہر عمل کنند
 بکہ لول از چنانہم در ترجمہ خلاصہ شعب الایمان آورده کہ جمہورت اولی این حدیث بان کردہ کہ

سوال ہر عمل از ایمان

جواب از آن

ترک کنند نماز مستحق گشتن است مانند کافر یا محمول است بر ستمل ترک یا مراد آن باشد که چون شخص ترک نماز کند خوف و خطر آن باشد که بکفر رسد یا معنیش آنکه این فعل فعل کافر است انعمی و قاری رح در شرح مذکور گفته قال الفقهاء مَنْ تَرَكَ صَلَاةً بِسِتْحَافًا فَقَدْ كَفَرَ أَقْوَلٌ وَهُوَ أَحَدُ تَأْوِيلَاتِ قَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ تَرَكَ صَلَاةً مُتَعَمِّدًا فَقَدْ كَفَرَ انتهى گویم معنیش چنین گشت مَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ اسْتِحْفَافًا أَوْ اسْتِعْلَالًا فَقَدْ كَفَرَ و نظیرش همین آیت قرآنی است بنا بر قول مفسرین وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءُ لَهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا لَآ يَدْخُلُ فِيهَا كَلْبٌ أَوْ يَكِلُهَا رَبُّهُ لِمَنْ يَشَاءُ كَفَرًا إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ لَكَاذِبُونَ

گشته پس معنیش چنین است هر که قتل مؤمن کرد از روی استخفاف یا استعلال بقتل وی پس وی کافر گشت بان و بعضی گفته مَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ مُتَعَمِّدًا فَقَدْ كَفَرَ ای کفر یا کفر الله یعنی مراد از کفر کفران نعمت است نه کفر باشد تعالی کَمَا فِي قِصَّةِ سُلَيْمَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِيَبْلُوَنِي أَفَكُفْرًا أَمْ أَكْفَرًا

بهر حال مراد از کفر ترک نماز بمعنی ظاهری نیست ورنه باز قضای نماز متروک فرض نموی چرا که چیزیکه در زمانه کفر فوت گردد قضای آن در زمانه اسلام واجبیت و اللّٰزِمُ بَاطِلٌ فَالْمَلْزُومُ مُشْتَبَهُ

جواب سوال دوم یعنی آیا ایمان یزید و ینقص است

که در اینجا نیز از روی تحقیق جمله کتب اهل سنت و جماعت حق بجانب حضرت امام ابوحنیفه کوفی است رضی الله تعالی عناه و عنهم اجمعین نه آنچه معتز من گفته در تکمیل الایمان زیر قوله وَهُوَ لَا يَزِيدُ وَلَا يَنْقُصُ آورده - چون ثابت گشت که حقیقت ایمان تصدیق قلبی است و آن خود یکی است و تعدد را بوی راه نیست پس زیادت و نقصان در ایمان نبود چه زیادت و نقصان در عدد باشد که کثرتی و تعددی دارد و اگر با وجود تصدیق اعمال داخل ایمان میبود زیادت و نقصان را بزیادت و نقصان حمل بدان راه می بود و اذ لکنی فلیکن پس این قول که آیا ایمان لا یزید و لا ینقص که از امام اعظم منقول است بی اشکال و اشتباه است آمد و حقیقت آن اشارت است بخرج عمل از حقیقت ایمان چنانچه مذکور است در جماعت است فافهم و بالله التوفیق انتهى امام غزالی در احیای گفته اگر گفته شود که اتفاق سلف است بر شکر ایمان یزید و ینقص یزید بالطاعات و ینقص بالمعصیة و چون بموجب تفسیر شما ایمان تنها تصدیق است پس بدان کمی و بیشی چگونه متصور گشت گویم که سلف شهود عدول آنند و کسی را از قول ایشان عدول نیست آنچه ایشان فرموده

جواب سوال دوم در کمی و بیشی ایمان

در سفتہ و حق گفته مگر در فہم شما فرق است چہ در قول ایشان دلیل است بر نیکی عمل از اجزای ایمان نیست
 و نہ رکن است از وجود آن بلکہ چیزی است زائد کردہ شدہ بر ایمان کہ بسبب آن ایمان زیادہ میشود و حال آنکہ
 چیز بذات خود زیادت و نقصان را قابل نیست بلکہ زیادت و نقصان ماہیت جداست کہ بر ذات
 شیئی عارض میشوند و آنرا تصدیف بزند و ناقص میسازند بنا بر این جائز نیست کہ گفته شود کہ انسان زیادہ
 میشود بسبب سر خود بلکہ گفته میشود کہ وی زیادہ میشود بسبب ریش خود و فریبی و گفته نمیشود کہ نماز زیادہ
 میشود از جهت ارکان خود بلکہ زائد میشود از جهت آداب و سنن پس این قول تصریح است از ایشان
 بر نیکی مرایمان را وجودی است علیہ و پستہ مختلف میگرد و حال آن زیادت و نقصان انتہائی و موافق است
 این قول امام غزالی رحمہ با بخیر در مقرر خود ثابت شدہ کہ زیادت و نقصان از وجود تشکیک است و تشکیک در
 ذات و ذاتیات واقع نمیشود پس اگر طاعات جزو ایمان و داخل ذات او شدی پس بادت و نقصان
 ذاتیات لازم می آید و فَوَخِلَافُ مَا تَقَرَّرَ فِي صَدْرِكَ الْعُقُولِ فَانْفَعْمُ وَلَا تَهْمُ و بعینہ همین است
 مذہب امام کہ در نفس حقیقت ایمان کمی و بیشی از رومی کمیت قائل نیست ملا علی قاری در شرح
 فقہ اکبر گفته کہ در ایمان کمی و بیشی نیست چہ ایمان در اصل همان تصدیق قلبی است کہ بر مرتبہ جزم و اذعان
 رسیدہ باشد (یعنی نہ ظن غالب) کما ہوا المشہور عند الجمهور پس بادت و نقصان در آن ممکن نیست
 تا آنکہ ہرگز اگر حقیقت تصدیق حاصل گشت پستہ اگر اتیان بطاعات و اکتساب خیرات نمود و یا
 ارتکاب سیئات در ہر دو حالت تصدیق وی باقی است بحالت خود لَا تَعْدُرُ فِيهِ أَصْلًا انتہی
 زیرا کہ عمل برای تصدیق شرط است و نہ شرط کما مر از امام رحمہ در فقہ اکبر فرمودہ
إِيمَانُ أَهْلِ السَّمَاءِ وَلَا تَرَى مِنْ لَابِزِينَ وَلَا يَنْقُصُ مَلَاعِلِ قَارِي در شرحش گفته إِيمَانُ أَهْلِ السَّمَاءِ
مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَالْأَرْضِ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ وَالْأَوْلِيَاءِ وَسَائِرِ الْمُؤْمِنِينَ مِنَ الْأَبْرَارِ وَالْفَجَّارِ
لَا يَزِيدُ مِنْ جِهَةِ الْمُؤْمِنِينَ بِه نَفْسِهِ چہ اگر تصدیق تا وقتیکہ بروج تحقیق نباشد پس آن تصدیق
 در مرتبہ ظن و تردید است و حال آنکہ ظن غیر مفید می باشد در مقام اعتقاد و عندا رب لَا تَأْمُرُ بِاللَّغْوِ
تَعَالَى إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا پس تحقیق است کہ ایمان قبول زیادت و نقصان از
 حیثیت اصل تصدیق نمیکند چنانچہ امام رازی گفته انتہی مختصر أَوْ شَيْخِ الْإِسْلَامِ در ترجمہ
 بخاری گفته وَأَجِبْ أَيْضًا فِي ضَيْفِهِمْ وَأَصْحَابِ رِيءٍ نَقَلَ كُنْدًا إِيْمَانًا لَا يَزِيدُ وَلَا يَنْقُصُ ایمان

حاصل
 اینست
 کہ
 تصدیق
 بابت
 است

قبول زیادت و نقصان نکند مراد بدان نفس تصدیق است کہ در افراد متفاوت است بنفس باہمت خود
 چه ایمان حقیقت واحد است گردیدن بر رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ از طرف شارع مانور و مطلوب شدہ
 نقصان درین حقیقت فنای آن است و تفاوت باعتبار جہات کہ خارج از ذات باشد منکر نیستند آنرا حقیقت
 از ایمان آحاد مردم با ایمان انبیاء فرقی نہیں است کہ بر آحاد پوشیدہ نیست چه جای ایما مجاد و لیکن آن
 در جہات خارج از ذات ایمان است چون شدت جلا و انکشاف و مانند آن پس خیال کردہ میشود
 این تفاوت را در ذات ایمان و حال آنکہ نہ چنین است پس معلوم شد کہ اختلاف احوال در زیادت
 و نقصان معنوی نیست بلکہ محض در لفظ است بجهت تنبیہ بر آنکہ زیادت کہ از آیات و آثار معلوم
 میشود راجع بنفس ایمان نیست بلکہ بانصاف مؤمن و جہات خارج از ذات است و این کمال وقت
 نظر امام است در نہ انتہی و بجنبہ ہمین معنوں را امام غزالی رحمہ اللہ در احیاء کفریہ فرمودہ چنانچہ بطرز سوال و جواب
 گذشت و محقق در ہلوی در مدارج گفتہ و تحقیق درین باب آنست کہ زیادت ایمان و نقصان آن
 بزادت عمل و نقصان اوست - و ہر کہ قائل نیست بدخول عمل در ایمان قول بزادت و نقصان ایمان
 از وی منسوخ و معقول نہ و مجرد تصدیق آنرا قابل نہ نعم کمال و نقصان در تصدیق از جهت اختلاف
 صفات و تباین حالات از قوت یقین و تقسیم اہتمام و وضوح معرفت و دوام و اعتیاد و حضور قلب
 جاری است اما زیادت و نقصان نہ انتہی و در کشف اصطلاحات الفنون و عینی شرح بخاری
 آورده کہ رئیس المتکلمین امام رازی گفتہ کہ بحث زیادت و نقصان ایمان و یا عدم آن لفظی است
 زیرا کہ اگر مراد بایمان تصدیق دانند پس تصدیق قبول زیادت و نقصان نمی کند چرا کہ واجب و لازم
 درین محل یقین غیر قابل است متفاوت را بسبب عدم احتمال نقیض و احتمالات درہان کہ منافی یقین است
 و لکن با بعد و خبیہ اگر مراد بآن اعمال و طاعات گیرند پس قابل کمی و بیشی است و این ظاہر است انتہی
 مختصر باقی ماند مذہب امام بخاری رحمہ اللہ در باب بیزید و ینقص محتمل است کہ مذہب و نجی با امام اعظم
 یکسان باشد یعنی از وی کیفیت باشد و تصدیق و این ظاہر است از حال وی چرا کہ وی استدلال آیات قرآنی فرمودہ
 ہر چند کہ نخستین زیادت و نقصان در ایمان از ذہن ظاہر بنیان خفی بود مگر امام بخاری رحمہ اللہ
 آنرا ظاہر نمود و محتمل کہ مخالف امام اعظم رحمہ اللہ باشد یعنی قائل باشد بکمی و بیشی ایمان از روی کمیت
 بسبب اعمال مگر درین صورت حاجتی بدلیلہ ہم نیست چه ہاے دلائل کثیرہ قرآنیہ و احادیث نبویہ

بہر فرقی کہ در مسائل ہر فرقہ

بہر مذہب امام بخاری در کمی و بیشی ایمان

چرا کہ در این صورت مراد ان ایمان معنی مجازی باشد یعنی تصدیق با اعمال و کمی و بیشی آن بسبب یادت و نقصان اعمال ظاہرست محتاج هیچ دلیل نیست چنانچہ این معنی را شارح صحیح بخاری در تفسیر القاری آورده پوشیدہ نماند کہ اگر ایمان عبارت از همین تصدیق بود پس زیادتی و نقصان تو اند کہ باعتبار کیفیت توحہ و ضغٹ باشد و استدلال مصنف رح آیات دیگرہ نیز ناظر است بہمین دلیل و الا بر تقدیر کہ اعمال داخل ایمان باشد زیادتی و کمی نیز ظاہرست بہموجب حاجت بدلیل نیست انتہی علاوہ آنکہ این مذہب مخدوش است ہا نہ اگر گفته شود کہ بِنَاء عَلَى أَنَّ اِنْتِفَاءَ الْجُزْءِ يَسْتَلْزِمُ اِنْتِفَاءَ الْكُلِّ فَلَوْ نَقَصَ مِنَ الْاِيْمَانِ لَانْتَفَى الْاِيْمَانُ مِنْ تَرْتِيبِہِ چرا کہ چون در صورت کمی ایمان از انتفای جز لا بدی است و از انتفای جز مرکب من حیث مرکب نیز نمی ماند پس چگونه گفته میشود کہ مذہب امام بخاری رح در باب زیادت و نقصان بلا اختیار معنی مجازی نیز صحیح است و نیز رجوع الی الہجاز بلا تقدیر تحقیقست مخدوش است پس بہترین جواب ہا آنست کہ گفته شود کہ مذہب امام بخاری رح در باب زیادت و نقصان از سبب کیفیت نزاجت کیت فلانما کشفنا

بر او جستجوے او قدم نمیدہ نہ سالک | کہ موسی بے عصا این را و تو نست طی کردن

سوال اگر گفته شود کہ آنچه شما با تہاج امام خورگیو مید آن نیز مخدوش است زیرا کہ مستضای کن است کہ ایمان نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و ابو بکرینہ بکہ جمہ صحابہ و گہری امت بعد با ایمان آحاد الامم مستوی است و این نیز باطل است بارجماع الجواب گوید کہ در تحقیق سابق بخوبی ظاہرست کہ اصل ایمان نام تصدیق است و در تصدیق گرچہ نزدیکی کیت زیادت و نقصان نیست مگر از روی کیفیت مراتب یقین متفاوت اند و ہم ہو حینہ در شان زیادت و نقصان ایمان از جهت کیت انکار است و از جهت کیفیت قرار دین مستوی ہست در میان این آحاد الامم و در بیامی ذوی النظرہ علامہ تگہ می و بیشی ایمان بندہ وجہ است بکی ازین اعتبار کہ ایمان از مقورہ کیت است کہ در ان شدت و ضعف ممکن است یا چنین گفته شود کہ ایمان نام یقین است و مراتب یقین متفاوت میشود دوم سی و بیشی

و اگر کسی در این باب شک کند باید بداند کہ ایمان از جهت کیت انکار است و از جهت کیفیت قرار دین مستوی ہست

در میان این آحاد الامم و در بیامی ذوی النظرہ علامہ تگہ می و بیشی ایمان بندہ وجہ است بکی ازین اعتبار کہ ایمان از مقورہ کیت است کہ در ان شدت و ضعف ممکن است یا چنین گفته شود کہ ایمان نام یقین است و مراتب یقین متفاوت میشود دوم سی و بیشی

در مقدار از روی جز بودن اعمال مرایان را پس امام رضا اول را قائل است مگر دران امام گفتگو
نفرموده و نه با وی درین سخن پیش آمده چرا که در عهد امام رضا اختلاف مردم در جز بودن اعمال بود
مرایان را که آن موجب کمی و بیشی است در مقدار و به کیفیت آنرا تعلق نیست و اینست حق و اینست
عرض امام رضا و از ثانی اشکارست و ازین لازم نمی آید مساوات ایمان عوام با ایمان صحابه کرام و
دیگر خواص ذوی الاحترام و آنرا که امام رضا در فرق اعتقاد مطلقاً منکر میدانند حقا که بر مقصد
امام و وقت نظر آن عالی مقام رحمة الله اطلاق یافته بلکه شمه از اسمان بصارت بارگش مشام
جانش نشمیده شاه عبد العزیز در تفسیر خود تحت قوله تعالى **يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ**
می آرد و تحقیق مقام آنست که چنانچه هر چیز است که وجود است و وجود عینی و وجود ذهنی و وجود نقلی
ایمان را ایمان را نیز ازین است که وجود و تحقق است و قاعده مقررست که وجود عینی هر چیز اصل است
و باقی وجودات فرع و تابع آن وجودند پس وجود عینی ایمان نوری است که در دل حاصل
میشود بسبب رفع حجاب بینگه و بین الحق و همین نورست که در آیه مثل **تَوَّابًا كَمِشْكُوتٍ**
فِيهَا مِصْبَاحٌ مِّثْلُ نَارِ الشَّمْسِ نام مذکور فرموده اند و در آیت **وَالَّذِينَ آمَنُوا يَخِرَّضُونَ**
لَهُ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ سبب آنرا ایمان نموده و این نور مانند سایر انوار محسوسه قابل قوت
و ضعف و اشتداد و انتقاص است چنانچه در آیه **وَإِذَا تَلَّيْتُمْ عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا فَارَادْتُمْ أَنْتُمُ اتِّمَانًا**
و دیگر آیات بسیار آن اشاره فرموده اند انتهی و ملا علی قاری در شرح فقه اکبر گفته که
بعضی محققین مانند قاضی عسقلانی و غیره گفته که ما تسلیم نمی کنیم که حقیقت تصدیق قبول زیادت
و نقصان نمیکند بلکه بر آئینه تصدیق از جهت قوت و ضعف متفاوت میشود بسبب تثبیت
بودن آنکه تصدیق آحاد است و افراد ملت اصلاً مانند تصدیق نبی صلی الله علیه و سلم نیست و از نجات
که ابراهیم علیه السلام فرمود **لَئِنْ لَمْ يَنْزِلْ عَلَيَّ الْكِتَابُ لَكُنَّ لِي كُفْرًا** یعنی قبل از مشاهده که مطلوب تصدیقش بر من
و بعد از مشاهده آن تصدیق وی علیه السلام با قوی مراتب و اعلیٰ مناصب خود رسید گویم
مخدوش گشته و منقوض شده است قول ایشان بدینطور که آنچه گفتید مسلم است مگر فائده از آن نیست
چرا که نزاع در تفاوت ایمان است بحسب کیفیت یعنی از روی قوت و کثرت و بس و اما تفاوت ایمان
بحسب کیفیت یعنی از جهت قوت و ضعف پس خارج است از محل نزاع که بالاتفاق مسلم است

وَلَا تُؤْمِنُ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْآيَاتِ أَلَمْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَسْرَارِهِ سِيقَ إِلَى اللَّهِ فِي يَوْمٍ يُحْشَرُونَ

اشنیدہ کی بودمانند دیدہ بنا برین تحقیق پس مراد بزیادت
 و نقصان قوت و ضعف ایمان است نہ کمی و بیشی آن و ما قطعاً میدانیم کہ ہر آئینہ ایمان آحاد الامت
 مانند ایمان نبی صلی اللہ علیہ وسلم نیست بلکہ وہ مانند ایمان بی بکریم باعتبار ہذا تحقیق انتہی یعنی
 فوقیت آن بنا بر قوت و ضعف ایمان و تصدیق است نہ از جهت کمی و بیشی آن و علامہ معینی تحت قول
 بِنَارِ سَعِيرٍ يَدْرِيكَ وَيَقْتُلُ آتِيهِمْ مِنْ تَحْتِ الْاَرْضِ وَمِنْ كُلِّ مَكَانٍ يَخْرُجُ السَّيْفُ لَهُمْ وَذَلِكَ لِيَجْزِيَ اللَّهُ الْعَمَلُ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ
 فَاِنَّهُ اَيْضًا يَزِيدُ وَيَنْقُصُ اَي قُوَّةً وَضَعْفًا اَوْ اَجْمَالًا وَتَفْصِيلاً اَوْ تَقَدُّرًا بِحَسَبِ
 تَقَدُّرِ الْمُؤْمِنِ بِهِ وَتَفْصِيلاً تَقَدُّرِ مَوْسَى بِرَازِ مَعْشَرِي وَرُكُشَاتِ حَنِينِ ذَكَرَ كَرْدَهُ وَعَنِ ابْنِ
 عَبَّاسٍ فِي اَوَّلِ مَا اَنَا فَمُ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ التَّوْحِيدُ كَلِمًا اَمَّنُوا بِاللَّهِ وَخَدَّ اَنْزَلَ الصَّلَاةَ
 وَالزَّكَاةَ ثُمَّ اَلَّجَتْهُمُ اِلَيْهِمْ اَلْجِهَادَ فَازْجَادُوا اِيْمَانًا نَالِي اِيْمَانِهِمْ اَنْكَبُ وَاِنْجِي اِمَامُ ابُو صَيْفِيٍّ فَرَمُوهُ دِيْنِ اَهْلِ الشُّكْرِ
 وَكَالِدِيْنِ وَاجِدْنَا بِتَبِيْعِ مَكْرَمِ مَسِيْحِ كَيْسِ سِتِّسِ اِنْجِي فَرَمُوهُ اِسْتِثْنَانِ اِنْجِي بِنْدِ اِلِيْنِ عِيْنِ خِيْرَتِ زِيْرِيْنِ اِنْجِي

در جواب سوال

اگر کسی بگوید که بگوئی است | اگر کسی بدت گفت بد علی است | اما آن تکلم زیبا نش بدت است | از کوزه همان برون آرد که در دست

مضمون قول مذکور اینکه در متعلق ایمان هیچ تفاوت نیست یعنی از جهت معتقدات ہر مسلمانان
 برابر اند ہر آن اشیا کہ اعتقاد و اشعن بران ضرورت برای جملہ اہل ایمان یکسان است زمینیان
 باشند یا زما نیان صحابی باشند یا غیر یعنی در توحید باری تعالی و تصدیق نبوت آنحضرت علیہ السلام
 در ہر ہمتہ انچه از نزد خدا آورد و کسی را کمی و بیشی نیست چہ کمی درین عین کفر است و در ہر چہ کمی
 ممکن نباشد صورت زیادت نیز متصور نہ پس قول امام عین ایمان است سوال چونکہ خفیف
 از زیادت و نقصان ایمان منکر اند پس آیات مذکورہ ذیل را کہ صاف دال اند بزیادت
 ایمان و لہذا حضرت امام بخاری رمز برای اثبات مدعای خود بران استلال گرفته چہ جواب
 میدہند آن اینکه فرمود حق تعالی وَذُرْنَا هُمُ هُدًى وَقَوْلُهُ تَعَالَى وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ
 اهْتَدَوْا هُدًى وَقَوْلُهُ تَعَالَى وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَقَوْلُهُ تَعَالَى
 لِيَزِدْهُمْ اِيْمَانًا فَاعْرِضْ اِيْمَانَهُمْ وَقَوْلُهُ تَعَالَى وَيَزِدْهُمْ اِيْمَانًا فَاعْرِضْ اِيْمَانَهُمْ
 اِيْمَانًا فَاعْرِضْ اِيْمَانَهُمْ وَقَوْلُهُ تَعَالَى اِيْمَانًا فَاعْرِضْ اِيْمَانَهُمْ وَقَوْلُهُ تَعَالَى
 فَاعْرِضْ اِيْمَانَهُمْ فَاعْرِضْ اِيْمَانَهُمْ وَقَوْلُهُ تَعَالَى وَمَا زَادَهُمْ اِيْمَانًا فَاعْرِضْ اِيْمَانَهُمْ

الجواب۔ آنچه از استدلال امام بخاری گفته حقا کہ بر مقصد عالی وی رخصت و قوت نیافتہ چرا کہ مذہب امام بخاری رخصت و بی زنی و نقص از روی کیفیت است و چونکہ این امر در نظر عوام محضی بود بلائل قرآنیہ از انظار نمودن از روی کمیت کہ در صورت عدول بسوی مجاز بلا تعدد حقیقت بروی لازم می آید و رخصت بارادہ بمعنی حقیقی در صورت کمی ایمان از انتفای جزا انتفای کل لازم می آید و بہر دو صورت مخدوش است چنانچہ گذشت و اما سہ آیات کہ لفظ ہدایت در ان مذکور است باندعی ربطی ندارد چہ ایمان دیگر است و ہدایت چیزی دیگر و تفصیل لفظ ہدایت امیر سید شریف رحمد میرا لیسافوجی در زیر ہدایت بر ملا جلال بخوبی تشریح فرمودہ است و ما بخامعترض را باید کہ ملاحظہ نماید و بفرض اتحاد مضمون جویش از تاویل ایمان ظاہرست پستہ بدانکہ در ہر جا کہ در ظاہر از نصوص زیادت و نقصان ایمان مستفاد میشود مراد از ان قوت و ضعف ایمان میباشد نہ ذات آن چنانچہ از قول جماہیر علماء مستفاد گشت کہ در اصل ایمان زیادت و نقصان نیست بلکہ کمی و بیشی در ان از روی کیفیت میباشد توضیحش از روی تمثیل ایکہ جرم آفتاب بی کم و کاست در ہمہ حالت یکسان می ماند مگر در صحو و روشنی آن از روی ضعف و قوت از طلوع تا استوا و از استوا تا غروب در ہر درجہ فرق می افتد اما از ہمت کمیت تغیری در جرم و نہ یا زیادت ایمان بمعنی زیادت ایتقان است چنانچہ ملا علی قاری زیر آیت وَإِذْ أَنْبَأْتُكُمُ الْآيَاتِ الْكُرْبَىٰ إِنَّمَا نَأْتِي الْقُرْآنَ عَلَىٰ أَنْ تَصْدِيقٍ مِنَ الْكَيْفِيَّاتِ النَّفْسِيَّةِ لِلْإِنْسَانِ وَمَنْ يَشْعَلْ الزِّيَادَةَ وَالنُّقْصَانَ بِإِعْتِبَارِ الْقُوَّةِ وَالضَّعْفِ فِي مَوَاقِفِ الْإِيْقَانِ نَحْوِ الْمُنْفَعِ و بعضی مراد بزیادت ایمان زیادت ثمرات و ثواب آن گرفتہ بسبب آنکہ معنی حقیقی در اینجا مستدرست و وقت استحالہ معنی حقیقی صحت معنی مجازی بالاتفاق ثابت است چونکہ این رسالتی پس میگوریم کہ وجہ اول از حقیقت مجاز آملن درین آیات است چنانکہ کس شنی تحقق جمع اجزا میباشد و نیز انتفای جز مستلزم انتفای کل میباشد پس بر تقدیر زیادت نقصان ایمان فرض نمودیم کہ در ایمان جناب رسالت ماہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و حضرت جبرئیل علیہما السلاوات والتسلیمات آن جز تحقق است کہ در حقیقت ایمان و افراد فیاتیات آن داخل است و در ایمان دیگران متحقق نیست چرا کہ زیادت ایمان ایشان بجز ازین ممکن نیست پس انتفای این جز مستلزم انتفای کل ایمان است یا نہ چنانکہ بر اول لازم می آید کہ سوای جناب ہر دو محدودین علیہما السلام کل ملائکہ و جن و انس و فرشتگان

جماہیر علماء مستفاد گشت کہ در اصل ایمان زیادت و نقصان نیست بلکہ کمی و بیشی در ان از روی کیفیت میباشد توضیحش از روی تمثیل ایکہ جرم آفتاب بی کم و کاست در ہمہ حالت یکسان می ماند مگر در صحو و روشنی آن از روی ضعف و قوت از طلوع تا استوا و از استوا تا غروب در ہر درجہ فرق می افتد اما از ہمت کمیت تغیری در جرم و نہ یا زیادت ایمان بمعنی زیادت ایتقان است چنانچہ ملا علی قاری زیر آیت وَإِذْ أَنْبَأْتُكُمُ الْآيَاتِ الْكُرْبَىٰ إِنَّمَا نَأْتِي الْقُرْآنَ عَلَىٰ أَنْ تَصْدِيقٍ مِنَ الْكَيْفِيَّاتِ النَّفْسِيَّةِ لِلْإِنْسَانِ وَمَنْ يَشْعَلْ الزِّيَادَةَ وَالنُّقْصَانَ بِإِعْتِبَارِ الْقُوَّةِ وَالضَّعْفِ فِي مَوَاقِفِ الْإِيْقَانِ نَحْوِ الْمُنْفَعِ و بعضی مراد بزیادت ایمان زیادت ثمرات و ثواب آن گرفتہ بسبب آنکہ معنی حقیقی در اینجا مستدرست و وقت استحالہ معنی حقیقی صحت معنی مجازی بالاتفاق ثابت است چونکہ این رسالتی پس میگوریم کہ وجہ اول از حقیقت مجاز آملن درین آیات است چنانکہ کس شنی تحقق جمع اجزا میباشد و نیز انتفای جز مستلزم انتفای کل میباشد پس بر تقدیر زیادت نقصان ایمان فرض نمودیم کہ در ایمان جناب رسالت ماہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و حضرت جبرئیل علیہما السلاوات والتسلیمات آن جز تحقق است کہ در حقیقت ایمان و افراد فیاتیات آن داخل است و در ایمان دیگران متحقق نیست چرا کہ زیادت ایمان ایشان بجز ازین ممکن نیست پس انتفای این جز مستلزم انتفای کل ایمان است یا نہ چنانکہ بر اول لازم می آید کہ سوای جناب ہر دو محدودین علیہما السلام کل ملائکہ و جن و انس و فرشتگان

وکل هذا لا کفر ویم وزیع قضیہ ربنا یشانی تحقق محسب بنیر تحقق اجزائی تیات آن لازم می آید
وہو ایضا باطل فوجب التاویل فی لایات بان الصاد من از دیار ولا ییمان از دیار
ثباتہ وحقوقہ او زیادتہ من حیث الکفیۃ لما مر فی المقدمہ من ان عند استحکام
المعنی للتحقیق بعد ارادۃ المعنی الخازنی وجہ ثانی اینکه حق تعالی برای ماثلت فی الایمان امر فرمودہ
حیث قال فان امور بمثل ما امنتم یفقدوا هذا وان تولوا فانما کم فی شقاق یعنی اگر ہو مثل
شما ایمان آرند ہر آئینہ ہدایت یابند و اگر از یخچین ایمان اعراض نمایند جز این نیست کہ ایشان در
شقاق باشند پس اگر ایمان کمی و بیشی زیادت و نقصان قبول کردی در میان ایمان ایشان صحیح
تامل چگونہ از تادیقی تفصیلش آنکہ اطلاق مثل بردوسنی می آید کی آنکہ در حقیقت مساوی باشد
کما فی قولہ تعالی قل انما انا بشر مثکم ووم آنکہ در جمیع امور حاصلہ للشی مساوات باشد
کما فی قولہ تعالی لیس کمثلہ شیء پس اگر در آیت بمثل ما امنتم بمثل یعنی اول است پس
از ان مساوات در حقیقت ایمان لازم می آید و ہو مطلوب بنا و اگر یعنی ثانی است پس درین صورت
مساوات در ایمان از ہر وجہ لازم گردد و ہذا اخص من مطلوبنا و آشنا للزامات علی الخصم
پس واضح گشت کہ بر او از او زیاد و انتقاص ایمان از روی کیفیت است و یا از او زیاد و ثمرات و حقوق
ایمانت لتعد الحقیقۃ کما مر وجہ ثالث آنکہ در تمہید است بسبب آنکہ اگر ما جا کردیم
نقصان را در ایمان پس بالضرورہ لازم آید کہ گوئیم کہ ہر قدر کہ از ایمان نقصان آمدہ بجایش همان قدر
کفر ثابت گردد چرا کہ زوال کل ایمان موجب ثبوت کل کفر است پس رفع بعضی ایمان موجب ثبوت
بعضی کفر گردد پس بنام مودی بان میگردد کہ باشد خاص ہندہ واحد یعنی مؤمن و بعضی کافر و ہست
واحدہ و این محال است انتہی و همچنین است آنچه امام اعظم در وصیت نامہ خود گرفتہ تم لاییمان لاییند
ولا ینقص لانه لا یتصور زیادۃ الا لاییمان الا بنقصان الکفر و لا یتصور نقصان لاییمان الا بزیادۃ الکفر
(چرا این ہر دو نام نقیض اند پس از رفع یکی وضع دیگری ضروری است و الارفع نقیضین لازم آید و
آن محال است) فکیف يجوز ان یکون الشخص الواحد فی حاله واحده مؤمنا کافر او مؤمنا
مؤمن خا و لیس فی انما المؤمنین کما لیس فی المؤمنین منہم امثبت للکذۃ آدم بر قول مقص
کہ امام ہمام مقتدای امام برگزیدہ ایام صاحب الصیام والقیام حضرت ابوحنیفہ را رکنی شد تعالی عنہ

در بیان این آیت

در بیان قول از کتب اہل ایمان

بی تخاشاد بی باکانه از فرقه زائمه مرجیه شمرده و از حدیث سبک المومنین فسق خون بر دل نبوده
 و سراسر از حدیث عن محمد بن یونس قال قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم أيا من مسلم شهده
 أربعة خیر أدخله الجنة قلنا وثلاثة قال وثلاثة قلنا واثنان قال اثنان ثم سأله عن الواحد والآخر
 غفلت نموده و حال آنکه صلاحیت امام اعظم از حیات وی تا ایندم به گواهی لاتعداد اتحسی از ثقات علمای
 ورثه الا پیاد که همه عدول و ارکان دین متین اند ثابت و موجود است چنانچه از ملاحظه مناقبه و محامد
 امام رب بر احدی مخفی نیست بالخصوص از کتب مؤلفه اجل در فضلا و کبار علما خاص در مناقبه بی چنانچه منعقبات
 محرم سطور نیز شمه از اسامی آن در سلسله پنجم تبرکاً درج این کتاب نموده و چه نیکو فیصله است آنچه
 علامه عصر خود مولوی محمد عبدالحی مرحوم متوفی در سلسله هجری مابین لائل در تعلق محب شرح موطای امام محمد
 کرده و آن نیز در آخر سلسله دوم درین وراق تحریر یافته است پس با وجود این تحقیقات امام رب را
 از مرجیه شمردن صاف ستم بر جان انصاف کردن و ناحق خون حق ریختن و گموی صدق و صواب
 نشودن و بازار بهتان و افتزار ارواح دادن و دور از سداد و مقرون بفساد است

از تافل حرف ما شنید ما شرمنده ایم | یار را انگشت در گوش است و ما را در دهن

اگرچه بعضی عقائد ایشان با عقیده امام بهام موافق افتاده باشد زیرا که هیچ فرقه از ۳۷ فرقه های
 اهل اسلام نیست مگر آنکه بعضی عقائد و اصول و فروع و توحی موافق فرقه مخالف است خواه آن مخالف محق باشد
 یا مبطل مبانی کلی یکی از دیگری خود در امکان نیست چنانچه بعد از بیان مطالب بر قول مطلق محمد شریف با فروع معتدل
 و خواج و زیدیه موافق افتاده و هکذا ممثلاً لا یخفی علی المتبع البصیر البانی من الشر والکفر و غیر این
 بتان و افتزار ایشان امام از ان قبیل است که در حق آن وارد است سبحانک هذا بختان عظیمه

اگر در دست من باشد و بان ش قطع می سازم | سخن ساز یک گوید چون تلسخ در نفس

و طر فتر از غفلت این مفری آنکه در فقه اکر بلا شبهه بازنقیفات هم غلطست عقائد مرجیه البتال ز من و جانک توت
 ولا نقول حسناً مقبوله و سیئاتنا معفوره کقول المرجیه ولكن نقول من عمل ملاحسناً یجری شریک
 خالیه عن العیوب المفسده ولو یبطلها حتی یخرج من الذی یؤمن فان الله تعالی لا یضیع بان یضیعها منه شیئاً

از دست و در برده بودم
 از دست و در برده بودم
 از دست و در برده بودم
 از دست و در برده بودم
 از دست و در برده بودم
 از دست و در برده بودم
 از دست و در برده بودم
 از دست و در برده بودم

جواب از مطاعن امام
 در سلسله پنجم
 در سلسله پنجم
 در سلسله پنجم
 در سلسله پنجم
 در سلسله پنجم
 در سلسله پنجم
 در سلسله پنجم
 در سلسله پنجم

معتمد از ملاحظہ کتب اصول و عقائد صاف ظاہر میشود کہ در میان اصول و عقائد امام صاحب رحمہ
و در میان عقائد و اصول مرجعہ بکون بعید و مغایرت شدید ثابت است و بطریق نمونہ از عقائد مرجعہ کی
اینکہ بعد از ایمان مؤمن را هیچ گناہ ضرر نمیکند چنانچہ در کتب عقائد بالتصریح مسطور است حالانکہ در فقہ اکبر
امام اعظم رحمہ در صحت عقائد خود صاف ابطال آن فرمودہ گفتہ **وَلَا نَقُولُ إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يُضْرَرُ بِالذُّنُوبِ**

لَكُمْ مِنْ غَائِبٍ قَوْلًا حَلِيحًا وَأَنَّكَ مِنَ الْفَهْمِ السَّقِيمِ اسی طالب حق بدیدہ

انصاف باید دید کہ با وجود این تصریحات در نفی مذہب مرجعہ باز ہم ویرانہ از مرجعہ گفتن

چہ قدر بی انصافی و گرامی ست **چشم انصاف کشارونق باز از بین** و آنچه معترض درین باب

استدلال بعبارت غنیۃ الطالبین نمودہ نزد اذکیای ذی انصاف قابل قبول نیست بچند وجہ

و جہ اول اینکہ درین کتاب نسبت از جمیع اصحاب امام ہمام رحمہ کردہ نہ کہ خود امام را مرجعہ گفتہ

حَيْثُ قَالَ فَهَمَّ بَعْضُ اصْحَابِ ابْنِ حَنِيفَةَ النَّعْمَانِ بْنِ حِمْزٍ رَاكِرًا نَسْهَامِي صِيحْمِي عِبَارَتِ سِتِّ وَانْحِجَةٍ

از قوم جاٹ کفار پنجاب نو مسلم محی الدین نام غیر مقلد کتب فروش لاہوری شیعہ غنیۃ الطالبین از ہمام

خود طبع ساختہ و در آن لفظ بعض را از میان برداشتہ و بدین الفاظ نوشتہ **فَهَمَّ اصْحَابُ ابْنِ حَنِيفَةَ النَّعْمَانِ**

از سہو کاتب ہاشد و یا از راه تعصب دینی و مین آساء **تَعَلَيْكُمَا**

ز مضمون وزدی یا ران نمی باشد غمی مارا **چنان بستیم مضمون را کہ نتواند کسی ہر دوں**

و خود چگونه صورت بند کہ جملہ اصحاب امام اعظم رحمہ بصفات مرجعیت اصطلاحی متصف باشند و حالانکہ

از اصحاب وی نہ کسانی اند عظیم الشان کہ فقہا و محدثین و جملہ اہل السنۃ و الجماعہ را مقتدا و پیشوا اندیشند

ہر دو یحیی و عبداللہ بن المبارک و داؤد سوطی و مسعر بن کدام و بشر حافی و زفر ابو یوسف و محمد از اساتذہ

امام شافعی و طبرہ و حیان و مندل بلکہ و ثوری و امام مالک نیز و غیر ہم رضی اللہ تعالیٰ عنہما و عنہم جمعین

پستر باید دانست کہ در اہل مذہب امام رحمہ و نیز در کسانی کہ تابع فروع امام رحمہ بودند آرا مختلف بود

بعضی از ایشان از ان قبیل اند کہ در اصول و عقائد ہمہ با قدم بقدم موافق امام خود بودند چنانچہ از

کتب فقہ و حدیث ہوید است و بعضی دیگر در اصول و عقائد معتزلہ یا مرجعہ و در مسائل فروع و معاملات

و عبادات حنفی بودند چنانچہ شاہ ولی اللہ محدث دہلوی رحمہ در تفسیرات الہیہ و ردہ نفیہ نشانی

أَهْلِ مَذْهَبِهِ وَالتَّابِعِينَ لَهُ فِي الْفُرُوعِ أَرَاءَ مُخْتَلِفَةً فَهَيْئَتِ الْمُعْتَزِلَةِ كَالْبِجَانِيِّ وَابْنِ هَاشِمٍ

بسیار در ابطال استدلال معترضین در خیانت معترضین

تلاسید امام از ہر مذہب بودند

وَالْمُحْتَشِرِي وَمِنْهُمْ الْمُجْتَنِبُونَ وَمِنْهُمْ عَائِدَةٌ كَذَلِكَ انتهي كذا في سوط الرحمن على حاشية النعمان پس قیون قیاس
 که در آن زمان در بغداد که دار السلطنه اهل اسلام بود بعضی احیاناً در باب عقائد مرجیه و در فروعاًت
 حنفیه بود و باشند و ازین باعث همان بعضی را مرجیه گفته با خود مگر از عقائد فاسد که بعضی اتباع اهل
 بر عقائد متبوع و جمله اصحاب وی وارد میشوند و درین باب که بدین اعتبار حضرت حسن بصری و یارانش
 بسبب و اصل بن عطاء رئیس معتزلیان تَعَوَّذُوا بِاللَّهِ مَنْسُوبٌ بِاعْتِزَالِ كَرَاهَةِ شَاكِرٍ وَهُوَ سَيِّدُ
 و یا حیا س برین علی جانی معتزلی و یارانش را بسبب شیخ بود نیش مر امام ابو الحسن اشعری را
 از اهل تسنن بشماریم علاوه آنکه نزد غوث الثقلین امام اعظم حرکی از ائمه هدی بود و لهذا در غنیته
 در مقام اختلاف ائمه دین مانند امام شافعی و احمد و مالک نام نامی امام همام را بکمال تعظیم مسکینند
 چنانچه در باب اوقات صلوة در وقت فجر می آرد و قال الامام ابو حنیفه لا یستفارق افضل پس اگر
 نزدیک وی امام صاحب از مرجیه بودی ذکر شریفش در میان ائمه هدی نکند و نه بلفظ امام او را
 یزدی بودی چه در جایز فرمای ضاله اند و لفظ امام در مسائل دین بر مادی و مقتدای طریقه حق
 می آید بلکه خاص امام همام نزد حضرت غوث الثقلین از اقیاب بود و لهذا بعد از کتاب در فصل النقا
 امام اعظم را از متقیان شمرده جائیکه گفته وَرَوَى عَنْ بَعْضِ الْأَئِمَّةِ أَنَّهُ قَالَ لَا يَجْلِسُ فِي ظِلِّ
 سَجْوَةٍ عَرَبِيَةٍ وَيَقُولُ جَلَعَتِ النَّخْرُ كَلْمًا مِنْ تَعَالَمُوا بِأُولَئِكَ إِنَّهُمْ كَانُوا يَتَّبِعُونَ سُنَنَهُمْ وَهُمْ
 وجه دوم اینکه در علم جرح و تعدیل تنها قول کسانی را معتبر و مستند شسته اند که دین فاضل از ما هزین
 و ائمه گشته باشند و حضرت غوث الثقلین رح اگر چه در علم تصوف امام و مقتدای راه سلوک بود مگر
 قول وی بلا حجت معتبر دیگر موافق قواعد جرح و تعدیل در حق مستور الحال ملتفت نباشد لکن
 فِي حَقِّ إِمَامِهِمْ لَا يَمْتَنِعُ وَادْنِي جاست که جمیع وی را در حق امام ابو الحسن اشعری نه کسی مجتهد
 چه وی را هم درین فقیه از معتزله شمرده و حال آنکه امام ابو الحسن اشعری در اهل سنت از ائمه عالی
 منزلت و پیشوایان بلند جت است و در تمامی باطل را محمل معتزله و مرجیه و همیید قدرید چه غیر
 یار کردن و لائل قاطعه و بر این ساطع مغلوب ساخته و لهذا اهل سنت در باب عقائد پیروی وی
 میکنند و با شعری معروف گشتانند و بنا برین گفته شده لَكَلِّ فَنَ بَرِحَالٍ وَجِهَ سَوْمٍ أَيْكَةٍ
 از سیاق و سباق عبارت غنیة الطالبین صاف همین مستفاد است که نسبت از جاییست به کتاب

عقیده ائمه اهل سنت امام اعظم

فان

فان

ابی حنیفه رمز صرف ازین باعث است که ایشان عمل را رکن از ایمان نمی شمارند و حال آنکه تحقیق آن در ما قبل گذشت که این مذهب جمهور را بل تسنن است پس در اصل این جرح اصلی ندارد و مجرد قول است بنابر دلیل بنا بر آن غوث اقلین رمز نیز فرموده علی ما ذکره المبرهوتی فی کتاب التمجید منی این قول نزد من صحیح و درست نیست مگر ذکرش بنا بر آن کرده شد که برهوتی گفته و چه چهارم اینکه در صحت نقل این عبارت کلام است چنانکه مولوی عبدالحکیم سیالکوٹی در معسر سجد و الف ثانی که در عهد سلطان هند جهانگیر شاه مشغول فادیه معلوم بود و در عهد پسرش شاکهجهان ملک العلماء قراریافت در سنه انتقال نمود از اجداد العلوم مترجم این کتاب فرموده که در بعضی نسخها این عبارت نیست و نیز نسبت نمود کتاب هذاسوی غوث اقلین رمز علماء را احتلاف است چنانچه در سوط الرحمن است و الله اعلم بالصواب

در پیغام دهکات و تراویح حکیم سیالکوٹی سوال دوم در تحقیق رکعات نماز وتر و تراویح

سوال دوم در تحقیق رکعات نماز وتر و تراویح

فَاَقُولُ لَكُمْ حُكْمُ اللَّهِ تَعَالَى أَنْذَرَكُمْ أَنْ تَكُونُوا زَيْنَامِي أَنْفَرَكُمْ سَجْدِيَه نَازِ وَتَرَا عُمُوَادِرْ هَمَّه اَوْقَاتِ بِيَك رَكَعَاتِ اَوْ اَمِيكُنْدُو نَازِ تَرَا وِجْ رَاوَزْمَاه مَبَارِكْ صِيَامِ عَلِي الدَّوَامِ خَوَانْدَنِ دَرِ هَرِ شَبِ قَائِلِ نِيَسْتِ وَنَهْ بِيَسْتِ رَكَعَاتِ بُوَدَنِ اَنْ بَلَكِهْ حَصْرُ رَكَعَاتِ اَنْ بَا وَتَرْدِيَا زُوْدَه رَكَعَاتِ مِيْدَانْدِ وَ مِيكُوِيْدِكِهْ اِيْنِ تَقْدَادِ رَكَعَاتِ وَ اِيْنِ دَوَامِ دَرِ هَرِ شَبِ خِلَافِ سُنْتِ مَصْطَفَوِي سِتْ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَ بَرَامِي سَنَدِ خُورِ دَرِ بَابِ تَرَا وِجْ مِيكُوِيْدِكِهْ مَسْلَمِ وَ غِيْرَهْ رَوَايَتِ اَزْ عَائِشَهْ رَمَزْ كَرُوْدَهْ اِنَّ رَسُوْلَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي بِاَللَّيْلِ اِحْدَى عَشْرَةَ رَكَعَةً يَكُوْنُ مِنْهَا بَوَاحِدَةً وَ نِيْرَ بَخَارِي وَ مَسْلَمِ وَ طَحَاوِي وَ غِيْرِهِمْ اَزْ اِيْنِ عَمْرٍ وَ رَوَايَتِ كَرُوْدَهْ كِهْ فَرَمُوْدِ رَسُوْلِ خُدَا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنْ صَلَوَةَ اللَّيْلِ مَثْنِي مَثْنِي فَاِذَا خَشِيَ اَحَدُكُمْ الصُّبْحَ صَلَّى وَاحِدَةً تَوْتِرَاةً فَاَقْدَّ صَلَّى وَ دَرِ بَابِ تَرَا وِجْ بَرَامِي دَرِ هَرِ شَبِ خَوَانْدَنِ دَرِ هَمَّه رِيْمَانِ مِيكُوِيْدِكِهْ عَنْ عَائِشَهْ رَمَزْ اَنْ رَسُوْلَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى فِي الْمَسْجِدِ ذَاتِ لَيْلَةٍ فَصَلَّى بِصَلَوَتِهِ نَاسٌ ثُمَّ صَلَّى مِنَ الْقَابِلَةِ فَكَثُرَ النَّاسُ ثُمَّ اجْتَمَعُوا مِنَ اللَّيْلَةِ الثَّلَاثَةِ اَوِ الرَّابِعَةِ فَلَمْ يَخْرُجْ اِلَيْهِمْ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا اَصْبَحَ قَالَ قَدْ رَأَيْتُ الَّذِي صَنَعْتُمْ اَمْرًا وَ بَرَامِي يَزُوْدَه رَكَعَاتِ بُوَدْنَشِ مِيكُوِيْدِكِهْ عَنْ اَبِي سَلَمَةَ اَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ رَمَزْ كَيْفَ كَانَتْ صَلَوَةُ رَسُوْلِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فِي رَمَضَانَ فَقَالَتْ مَا كَانَ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزِيْدُ فِي رَمَضَانَ وَلَا

فِي غَيْرِهِ عَلَى إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً يُصَلِّي أَرْبَعًا فَلَا تَسْأَلُ عَنْ حُسْنِهِنَّ وَطَوْلِهِنَّ ثُمَّ يُصَلِّي
 أَرْبَعًا فَلَا تَسْأَلُ عَنْ حُسْنِهِنَّ وَطَوْلِهِنَّ ثُمَّ يُصَلِّي ثَلَاثًا الْحَدِيثُ رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَمُسْلِمٌ وَالْإِمَامُ
 مُحَمَّدٌ وَالطَّحَاوِيُّ وَالنَّسَائِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ حَمِيمٌ اللَّهُ وَبِأَمْنٍ أَيْمُنُ كَمَا أَنَّ عَظِيمَ رُوحٍ وَبِإِسْتِ
 انْ كِبَارٍ وَتَرْتِيبًا رَكْعَتٍ لَازِمٌ وَحَتْمِي شَمْرُوهَ وَرَكْعَاتٍ تَرَاوِيحٍ رَابِعِيَّةٍ كَمَا حَصَرَ كَرُوهَ وَعَلَى التَّوَاتُرِ بِشَبِّ نَزَا
 مِيخَرَانِدُ وَحَالًا لَكُمُ مَضْمُونُ حَادِثٍ صَحِيحٍ خَلَّانُ قَوْلِ إِيشَانِ سِتْ جَانِبِيَّةً كَثْرَتِ بَيْنَهُمَا تَوْجُوهًا أَجْرُكُمْ عَلَى اللَّهِ

الجواب | خاتمه دوی گزشت و باد نوروزی زید | اثره با و اعند لیسان با و فصل کل سید

أَقُولُ يَا مَنْ بَيَّنَّكَ أَدِمَّةُ التَّحْقِيقِ : اجْعَلْ لَنَا التَّوْفِيقَ خَيْرَ التَّوْفِيقِ : وَاصْرِفْ هَمَمَنَا
 تَحْوَسَوَاءِ الطَّرِيقِ : كَمَا وَتَرَسَهُ رَكْعَتٍ سِتْ أَرْبَعَتِ وَرُودِ حَادِثٍ صَحِيحٍ وَآثَارِ كَثِيرَةٍ أَلْجُوهُ دَر
 ائِمَّةِ أَمْرٍ نَازِ وَتَرْتِيبِ رَكْعَتٍ بُوَدِ مَكْرُورٍ آخِرِ مَسْجِدِ كَثْرَتِ وَدَرِ آخِرِ عَمْرٍ آخِرِ نَحْفَتِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 بِجَهْرِ أَرْبَعِ رَكْعَتِ نَازِ وَتَرْتِيبِ نَقُولِ نَيْسِتِ وَبِنَمَائِكِ أَلَا عَتَبَا لِمَلِكِ الْوَيْتِمْ وَازِنِي جَاسْتِ كَمَا فَعَلَ جَلْدُ صَحَابِ
 رِضْوَانِ اللَّهِ عَلَيْهِمُ أَجْمَعِينَ دَرِ هَبْنِ سِتْ رَكْعَتِ وَتَرْتِيبِ كَثْرَتِ تَفْصِيلِ بِنِ إِجْمَالِ أَيْنِكِ رُوحِيَّةِ سِتْ أَرْبَعِ
 عِبَادَتِ بِنِ أَلِي قَيْسِ كَمَا دَرِ رَمِي كَثْرَتِ سَأَلَتْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا كَمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 يَوْمَ تَرْتِيبِ كَانِ يَوْمَ تَرْتِيبِ أَرْبَعِ وَثَلَاثِ : وَثَلَاثِ : وَثَلَاثِ : وَثَلَاثِ : وَثَلَاثِ : وَثَلَاثِ :
 وَكَمَا يَكُنْ بُوَدِ بِأَنْقَسَ مِنْ سَبْعِ وَكَلَا بِأَكْثَرِ مِنْ ثَلَاثِ عَشْرٍ رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتَّحَاوِيُّ بَيْنِ
 بِرَسِيمِ انْعَائِشَةَ صَدِيقَةٍ رَمِي كَمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَازِ وَتَرْتِيبِ كَثْرَتِ سِتْ رَكْعَتِ كَمَا بُوَدِ
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا نَازِ وَتَرْتِيبِ نَازِ بِأَرْبَعِ رَكْعَتِ : بَيْنِ جِهَارِ رَكْعَتِ نَازِ عَهْدِ خَوَانِدِي بِسِتْ رَكْعَتِ
 نَازِ وَتَرْتِيبِ كَثْرَتِ رَكْعَتِ كَمَا كَثْرَتِ رَكْعَتِ نَازِ تَجْمُدِ بُوَدِي وَتَرْتِيبِ رَكْعَتِ وَتَرْتِيبِ كَثْرَتِ رَكْعَتِ
 وَكَمَا هِيَ بُوَدِ وَتَرْتِيبِ رَكْعَتِ رَهْمَدِ وَتَرْتِيبِ رَكْعَتِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا كَرْدِي وَتَرْتِيبِ رَكْعَتِ رَهْمَدِ
 رَكْعَتِ رِيَاذِ بَادَتِ أَنْ كَرْدِي بِرَسِيدِ رَكْعَتِ انْتَهَى شَيْخُ رَحْمَةِ شَرْحِ مَشْكُوهَ كَثْرَتِ كَرْدِي بِجَا حَضْرَتِ عَائِشَةَ
 اَزْ هَبْنِ نَازِ آخِرِ نَحْفَتِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا كَرْدِي آخِرِ شَبِّ خَوَانِدِي تَجْمِيدِ بُوَدِ كَرْدِي وَدَرِ حَقِيقَتِ رَكْعَتِ وَتَرْتِيبِ
 وَبِأَلِي تَجْمُدِ انْتَهَى كَاتِبُ الْحَرُوفِ أَنْصَحُكَ اللَّهُ تَعَالَى حَالَهُ مِيكُودِي مَكْنِ سِتْ كَمَا مَطْلُوبِ سَائِلِ بَيْنِ رَاوِي بِنِ مَدِي
 اَزْ دِيَا فِتْ وَتَرْتِيبِ كَثْرَتِ نَازِ نَازِ نَحْفَتِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَشَدِّ كَرْدِي آخِرِ شَبِّ وَنَحْوِي وَحَضْرَتِ عَائِشَةَ رَضِيَ
 اَزْ رَسِيدِ وَبِأَلِي كَرْدِي بِرَسِيدِ بَيْنِ طَرِيقِ جَوَابِ كَثْرَتِ بَشَرِيَّةِ كَمَا مَقْصُودِ سَائِلِ بِقَدْرِ سَوَالِ خُوَدِ بِأَشَدِّ

مگر حضرت عائشہ رضیٰ عنہا برای ترغیب و تحریر وی از ہمہ نماز شبینہ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم پیش و مجازاً بوتر تعبیر فرموده و بحسب مذاق طبع از تعداد رکعات نماز تہجد در ضمن وتر نیز اورا مطلع کرده باشد بانطور کہ نماز تہجد گاہی چار رکعت است و گاہی شش تا ہشت و دہ رکعت موافق ذوق و شوق طبع و آمانا زوتر پس در ہمہ صورت سہ رکعت است نہ کم و نہ بیش و بروایت ابی سلمہ رضیٰ عنہ نیز وتر سہ رکعت است چنانچہ در حدیث مذکور در استدلال غیر مقلد گذشت

كَمْ يُصَلِّي ثَلَاثًا لَيْلًا وَيُنِزُّ رَوَايَتٍ سَمِعْتُ ابْنَةَ عَائِشَةَ بَأْتِي شَيْءًا يُؤْتِرُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ كَانَ يَقْرَأُ فِي الْأُولَى بِسَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَكْمَلِ وَفِي الثَّانِيَةِ بِقُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ وَفِي الثَّلَاثَةِ بِقُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ وَالْمَعُونَتَيْنِ

سواہ الترمذی و ابوداؤد و ابن ماجہ و الامام ابو حنیفہ بسند صحیح و نیز روایت است از عائشہ رضیٰ عنہا کہ کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یسلم فی رکعتی الوتر رواہ النسائی و الطحاوی و ابوبکر بن ابی طیبہ و نیز روایت است از عائشہ رضیٰ عنہا کہ کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یسلم الا فی آخرین رواہ الحاکم فی المستدرک وقال علی شکر ط الشیخین و نیز روایت است از ابی سلمہ رضیٰ عنہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم کان یوتر بثلاث من آخر الليل پس درین حدیث بخوبی ظاہر گشت کہ وتر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم سہ رکعت بود نہ یک رکعت و در آخر عمر شریف چرا کہ حضرت عائشہ رضیٰ عنہا و غیرہ رضیٰ عنہم بعد از وفات آنحضرت علیہ السلام این خبر داده چنانکہ الفاظ جوابی کہ لفظ کان و غیرہ است برانوال پس بعضی از ان اجاویث مرویہ دلالت بر یک رکعت و ترمیدارند یا تطبیق بر خیار صلی محمول بر ابی سلمہ رضیٰ عنہ و این مناسبت کلمہ یعنی منحصر گشتن و تریبہ رکعت بعد از نسخ این احادیث میتواند بود چنانچہ از احادیث دیگر کہ لا تعد ولا تحصى است نیز مہود است چنانچہ روایت است از شعبی انه سأل ابن عباس و ابن عمر عن صلوة رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم بالليل فقال ثلاث عشرة ركعة منها ثمان و يوتر بثلاث و ركعتين بعد الفجر

سواہ ابن ماجہ و الطحاوی و بروایت است از ابن عباس قال قال کان رسول الله صلى الله عليه وسلم يقرأ في الوتر بسبب اسم ربك الاكمل الذي

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ وَقُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ فِي سُرَّةِ الرَّكْعَةِ وَرَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ فِي سُنَنِهِ وَرَوَاهُ
 ازین سورتها یک یک میخوانند و قال التِّرْمِذِيُّ وَفِي الْبَابِ رَأَى بَابَ الْوُتْرِ عَنْ عَلِيٍّ وَعَائِشَةَ
 وَأَبِي بَكْرٍ كَعْبِ انْتَهَى وَنِزْرُ رَوَيْتُ سِتْ إِزَابِنِ عَبَّاسٍ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُؤْتِرُ ثَلَاثَ رَكَعَاتٍ
 يَقْرَأُ فِي الْأُولَى بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فِي الثَّانِيَةِ يَقُولُ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ وَفِي الثَّلَاثَةِ
 يَقُولُ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ رَوَاهُ أَبُو حَنِيفَةَ وَأَبُو بَكْرٍ بِنِ ابْنِ شَيْبَةَ وَالنَّسَائِيُّ وَالطَّحَاوِيُّ وَابْنُ مَاجَةَ وَرَوَيْتُ
 إِزَابِنِ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُؤْتِرُ ثَلَاثَ رَكَعَاتٍ وَيَجْعَلُ الْقُنُوتَ قَبْلَ الرَّكْعَةِ
 رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ فِي الْأَوْسَطِ مِنْ حَدِيثِ أَبِي حَنِيفَةَ مِنْ ثَبَاتٍ كُنْتُ أَوَّلَ سُرَّةِ كُنْتُ بَدُونَ وَتَر
 دَوْمَ بَدُونَ وَتَرِ مَحَلِّ بَرَاءٍ قُنُوتِ سَوْمَ بَدُونَ قُنُوتِ قَبْلِ الرَّكْعَةِ وَبِهِنَّ سِتْ بِمَنْزِلَةِ خَفِيَّةٍ مِنْ رِجَالِ
 وَرَوَيْتُ إِزْمَرَ بْنَ حَسِينٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقْرَأُ فِي الْوُتْرِ فِي الرَّكْعَةِ
 الْأُولَى بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فِي الثَّانِيَةِ قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ وَفِي الرَّكْعَةِ الثَّلَاثَةِ
 قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ رَوَاهُ الطَّحَاوِيُّ وَرَوَيْتُ سِتْ إِزَابِنِ بْنِ كَعْبٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
 عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُؤْتِرُ ثَلَاثَ رَكَعَاتٍ يَقْرَأُ فِي الْأُولَى بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فِي الثَّانِيَةِ
 يَقُولُ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ وَفِي الثَّلَاثَةِ يَقُولُ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ رَوَاهُ النَّسَائِيُّ بِإِسْنَادٍ مُتَّعِدَةٍ بِهِ
 وَرَوَيْتُ سِتْ إِزْمَرَ بْنَ أَبِي طَالِبٍ أَنَّ صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ
 عَشَرَ رَكَعَاتٍ مِنْهُنَّ ثَلَاثُ رَكَعَاتٍ لَوُتْرِ وَرَكَعَاتُ الْفَجْرِ رَوَاهُ أَبُو حَنِيفَةَ وَغَيْرُهُ وَرَوَيْتُ
 إِزْمَرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُؤْتِرُ ثَلَاثَ رَكَعَاتٍ رَوَاهُ
 أَبُو حَنِيفَةَ وَنِزْرُ رَوَيْتُ سِتْ إِزْمَرَ بْنَ مَسْعُودٍ كَمَا كُنْتُ الْوُتْرُ ثَلَاثَ رَكَعَاتٍ مِنْهُنَّ
 رَوَاهُ الْإِمَامُ مُحَمَّدُ بْنُ الطَّحَاوِيِّ وَبِهِنَّ إِزَابِنِ عَبَّاسٍ مِنْ نِزْمِ مَرِي سِتْ رَوَاهُ الْإِمَامُ مُحَمَّدُ بْنُ
 إِزْمَرَ بْنِ بَلْكَثٍ كَمَا كُنْتُ مَرِي الْوُتْرُ ثَلَاثَ رَكَعَاتٍ وَكَانَ يُؤْتِرُ ثَلَاثَ رَكَعَاتٍ رَوَاهُ
 وَكُنْتُ نَخَارِي وَصَحِيحٌ خُوْدُ قَالَ الْقَاسِمُ رَأَيْتُ نَاسًا كَمَا كُنْتُ الْوُتْرُ ثَلَاثَ رَكَعَاتٍ
 كَلَامُ النَّخَارِيِّ يَعْنِي قَاسِمُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ الصَّدِيقِ كَمَا تَقَدَّرَ وَازْ فَهَامِي مَدِينَةُ هِيَ خَافِيَةٌ وَتَقَرَّبْتُ
 كُنْتُ وَبِهِ مَرِي رَأَيْتُ سِتْ إِزْمَرَ بْنَ مَسْعُودٍ كَمَا كُنْتُ وَتَرِ رَأَيْتُ سِتْ إِزْمَرَ بْنَ مَسْعُودٍ
 إِزَابِنِ زَنَادَرٍ كَمَا كُنْتُ أَثْبَتَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ الْوُتْرُ بِالْمَدِينَةِ يَقُولُ الْفُقَهَاءُ

ثَلَاثًا لَا يُسَلِّمُ إِلَّا فِي آخِرِهَا رَوَاهُ الطَّحَاوِيُّ يَمِينِي خَلِيفَةُ خَامِسِ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ يَقُولُ فَقَامَ
 وَتَرَاوَرَدِيْنَهُ رَكْعَتٌ ثَابِتٌ نَمُوْدُ كَرَامٍ دَادَهُ نَشُوْدُ مَكْرُوْدٍ آخِرَانِ وَقَالَ أَبُو بَكْرٍ مِيْنُ أَبِي ثَيْبَةَ
 حَدَّثَنَا حَفْصٌ قَالَ حَدَّثَنَا عُمَرُ وَعَنِ الْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ قَالَ اجْتَمَعَ الْمُحَلِّمُونَ عَلَى أَنَّ الْوُتْرَ
 ثَلَاثٌ لَا يُسَلِّمُ إِلَّا فِي آخِرِهَا يَعْنِي مَضْرُوبَةً حَسَنٍ بَصْرِيٍّ رَجَعْتُ كَمَا جَمَعْتُ إِذْ سَلَّمْنَا أَنْ بَرِيْكَ وَتَرَسْتَهُ
 رَكْعَتٌ سِتُّ سَلَامٌ دَادَهُ نَشُوْدُ مَكْرُوْدٍ آخِرَانِ وَرَوَايَتٌ سِتُّ إِذْ عِبَادَةُ بِنِ مَسْعُوْدٍ رَجَعْتُ كَمَا
 مَا أَجْرِيَتْ رَكْعَةً وَاحِدَةً قَطُّ سِرًّا وَلَا مَأْمُورًا بِهَا لِيْنِي كَفَايَتٌ كَرُوْدَةً نَشُوْدَةً سِتُّ رَكْعَتِيْ هَرَّزَا
 اِرْتِمَاؤُ وَتَرَانَتِيْ وَابْنِ اِثْرٍ رَجَعْتُ مَعْنَى جَرَاكِهِ اِبْنِ قَوْلِ صَحَابِيٍّ سِتُّ كَمَا بَرُوْدٌ سِتُّ اِرْتِمَاؤُ
 وَتَأْيِيْدٌ مِيْكِنْدَانِ مَعْنَى رَا حَدِيْثِ اِبْنِ سَعِيْدٍ خَدْرِيٍّ رَجَعْتُ كَمَا رَضِيْنَا رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ
 وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ الْبَتِّيْرَاءِ اَنْ يُصَلِّيَ الرَّجُلُ وَاحِدَةً يَكُوْمُ بِهَا ذِكْرًا فِي الْبُرْهَانِ شَرْحُ مَوَاقِيْفِ
 الرَّغْمِيْنِ يَعْنِي مَنَعُ فَرَمُوْدِ رَسُوْلِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِزْ مِيْرٍ وَآنِ اِيْنِكُهُ بَكْرُوْدِيٍّ يَكُ كُوْمُ رَا
 تَمَاكُهُ وَتَرَاوَرَدِيْنَهُ بَابُ رَمَلٍ مِيْنِ سِتُّ اِيْنِيْرُوَايَتٌ سِتُّ اِزْ اِبْنِ خَلْدَةَ رَجَعْتُ كَمَا سَأَلْتُ اَبَا الْعَالِيَةِ
 عَنِ الْوُتْرِ فَقَالَ عَلَّمْنَا اَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنَّ الْوُتْرَ ثَلَاثٌ رَكْعَاتٌ مِثْلُ صَلَاةِ
 الْمَغْرِبِ غَيْرَ اَنَّهَا تَقْرَأُ فِي الثَّلَاثَةِ هَذَا وَتُرَالُ لَيْلٍ وَهَذَا اِزْ تَرَالُ النَّهَارِ وَرَوَاهُ الطَّحَاوِيُّ يَمِينِي بِرُوْمِ
 اِزْ اِبْنِ الْعَالِيَةِ مَالٍ وَتَرَجَعْتُ كَمَا تَعْلِيْمُ كَرُوْمَارِ اَصْحَابِ رَسُوْلِ مَقْبُوْلٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِيْنِكُهُ وَتَرَسْتَهُ رَكْعَتٌ سِتُّ
 مَانْدُ نَاظِمُ مَغْرِبٍ مَكْرَا اِيْنِكُهُ قَرَارَتٌ مِيْكِنْمُ مَرَكْعَتٌ ثَالِثَةٌ اِزْ وَتَرَاوَرَدِيْنَهُ سِتُّ وَتَرَشِبُ وَآنِ مِيْنِ نَاظِمُ مَغْرِبٍ وَتَر
 رُوْزَتٌ اِنْتِيْ تَسْبِيْحُ اِبْنِ اِحَادِيْثِ وَآثَارِ صَانِ دَالٍ نَدْبَرِ نَسِيْجٍ يَكُ كُوْمُ بُوْدُوْدٍ وَكَانِيْ سِتُّ بَرَايِ
 مَضْفُ مَنَدِيْنِ مِيْنِ قَدْرًا كَاهِيْ دَرَبَابِ رَكَانِ دِيْنِ اِيْنِ نَاظِمُ مَغْرِبٍ كَرُوْمَارِ اَصْحَابِ نَكْنُدُ وَبَدَاؤُ تَتَبِعُ وَتَقْتِيْشِ مَكْنُ
 كَرُوْمَارِ اِحَادِيْثِ كَثِيْرَةٌ بَدَسْتٌ اِيْدُ فَا مَا جُوْمُ كَرُوْمَارِ اَصْحَابِ اِحْكَامِ دِيْنِ بَرَايِ تَعْبَادِ حَرَمِ الرَّحْمٰنِ
 اِشَارَتِيْ كَانِيْ سِتُّ لَمَّا اِخْتَصَارُ رُوْمُ كَذَا شَتُّ نَشُوْدُ وَرَبَابِ كَعَاتٌ وَتَرُوْمُ وَرَبَابِ كَعَاتٌ تَرَاوَرَدِيْنَهُ

اما تحقیق و اثبات بیست رکعات نماز تراویح اینکے

باید دانست کہ نماز تہجد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم با ستر رکعت و تراویح بیست رکعت کم نبود و از بیازوہ رکعت
 زیادہ نمی چنانچہ از حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا کہ در سوال گذشت صاف ہوید است و آنچه در بعضی روایات منوہ
 رکعات وارد است و در کتب سنت فہر ادران شامل کردہ بہر حال این نماز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

جواب سوال دوم

در رمضان و غیر رمضان ہموارہ یکسان بود و آنچه در حدیث حضرت عائشہ رضی عنہا بروایت ابی سلمہ آمدہ
 مراد از ان بن نماز تہجد است پس استدلال معترض بر بیست رکعات نماز تراویح از ان امر است غلط و غلطی
 چرا کہ این تعداد رکعات نماز تہجد است نہ کہ تعداد رکعات نماز تراویح - و این ہر دو نماز با ہم جدا گانہ اند
 نماز تراویح چیز دیگر است کہ مخصوص شبہای رمضان است و در احادیث بقیام رمضان تعبیر از ان
 آمدہ و نماز تہجد چیز دیگر کہ عام است شامل بجملا آخر شبہای سال تمام و این امر ہم ازین حدیث عائشہ
 ظاہر است جائیکہ تمیم را بیان فرمودہ و تخصیص بر رمضان شریف کردہ **حَيْثُ قَالَتْ مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ**
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزِيدُ فِي رَمَضَانَ وَلَا فِي غَيْرِهِ عَلَيَّ إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً إِلَّا الْحَدِيثُ
 چرا کہ مراد از ان نماز تراویح بودی تمیم **فِي رَمَضَانَ وَلَا فِي غَيْرِهِ** کہ محل دعاست ہرگز نفی مودی
 و از نجاست کہ از زمان حضرت عمر رضی عنہ کہ ہزاران صحابہ رضی عنہم موجود بودند تا این زمان کسی از بیست رکعت
 بودن تراویح انکاری نیاورد مگر درین زمانہ ما بعضی چنین علمای ناخواندہ ظاہر گشتند کہ ایشان غلطی
 حضرت عمر رضی عنہ صحابہ رضی عنہم و انمودند سبحان اللہ مثل مشہور است کہ طوطی خوردن را دہنی باید
 نہ ہر جای بر کب توان تا ختن کہ جا ہا سیر باید انداختن | و حال آنکہ در صحاح احادیث
 اتباع مطلق صحابہ وارد است **أَعْلَمَ بِي كَالنَّجْمِ أَتَيْتُهُمْ أَتَيْتُهُمْ أَتَيْتُهُمْ وَحُضُوعًا وَحَقَّ خَلْفًا**
رَأْسِهِمْ وَارْتَدَتْ عَلَيْهِمْ بَسْتِنِي وَسُنَّةُ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمُرْتَدِينَ بِمَنْعِهِمْ بَرَاءَتِهِمْ مِنْ
 چنین رشاد آمدہ **وَإِلَّا لَذِينَ مِنَ تَبَعِي أَبِي نَكِرٌ وَعُمَرُ الْخَاصِلُ** این بیان کہ کردہ شد از
 تلقای نفس خود نیست بلکہ اکابر فضلًا برین تصریح کردہ چنانچہ در فایہ التنعیق و نیز در اقسامی اثبات
 بیست رکعات تراویح از شاہ عبدالعزیز محدث دہلوی رضی عنہ آوردہ کہ پس وجہ تطبیق در میان این
 روایات کہ صریح دلالت بر زیادت گنجی و کفیی نماز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در رمضان بر غیر آن
 میکنند و در ان روایت کہ نفی زیادت میکند ہمین است کہ ان روایت ^{احادیث} **محمول** بر نماز تہجد است کہ در رمضان
 و غیر رمضان یکسان بود و غالباً بعد یا زود رکعت مع الوتر میرسد دلیل برین حمل آنست کہ راوی
 ابن حدیث کہ ابو سلمہ است در ستمہ این روایت میگوید کہ **قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتَمَّامٌ**
مِثْلَ أَنْ تَوَيْدَ قَالَ يَا عَائِشَةُ إِنَّ عَيْنِي تَنَامُ وَلَا يَنَامُ قَلْبِي كَذَا وَهِيَ الْبَحَارَةُ مِثْلُ مِثْمَلٍ
 و ظاہر است کہ نوم قبل از وتر و نماز تہجد تصور میشود نہ در غیر آن و روایات زیادت **محمول** بر نماز

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى فِي الْمَسْجِدِ ذَاتَ لَيْلَةٍ فَصَلَّ بِصَلَاتِهِ نَأْسًا
 ثُمَّ صَلَّى مِنَ الْقَابِلَةِ فَاكْثَرَ النَّاسُ ثُمَّ اجْتَمَعُوا مِنَ اللَّيْلَةِ الثَّلَاثَةِ وَالرَّابِعَةِ فَلَمْ يَجِئُوا
 إِلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ قَدْ سَأَيْتُ الَّذِي صَنَعْتُمْ
 فَلَمْ يَمْنَعْنِي مِنَ الْخُرُوجِ إِلَيْكُمْ إِلَّا أَنِّي خَشِيتُ أَنْ يُفْرَمَ مِنْ عَلَيْكُمْ قَالَ وَذَلِكَ فِي رَمَضَانَ
 پست بعد از مطہن گشتن حضرت عمر بن از فرسیت آن بسبب انقطاع وحی در خلافت خود در سلسلہ نبوی
 بطوریکہ از مرضی مبارک مصطفوی صلی اللہ علیہ وسلم یافتہ و دانستہ بود آنرا تراویح را و بسنی در مسجد
 با جماعت حکم فرمود و ہمین اجتماع با در مساجد فہم البیدۃ عنہ ہذا کہ گفت نہ کہ توالی قیام
 رمضان و یا تعداد رکعات آنرا کہ بیست بود چنانچہ معنی محمد سعد الشرح در اقامی خود قول حضرت
 شاہ ولی اللہ درین بارہ نقل کردہ کہ صحابہ کرام درین نماز بستہ وجہ تفرق کردہ برای تیسرا اول
 اجتماع در مساجد و ہمین است معنی بیدعۃ ہذا کہ حضرت عمر فرمودہ وَتَوَسَّرَ اللَّهُ قَبْرَ
 عُمَرَ كَمَا تَوَسَّرَ مَسَاجِدَنَا کہ حضرت علی فرمود انہی مختصرا و ہمین است مستفا و از اقوال دیگر
 ایہ حدیث امام نووی کہ **قوله فتوى رسول الله صلى الله عليه وسلم انه**
معناه استمر الامم هذا والمدة على ان كل واحد يقوم رمضان في بيته منفردا
حتى القضا صدر من خلافة عمر ثم جمعهم على ابن كعب ثم فصل بهم
جماعة واسم العمل على فعلها جماعة وقد جاءت هذه الزيادة في صحيح
البحاري في كتاب القيام انتم كلام التوردي اذ من بيان صان ظاهرا است كنها جماعت و تراويح
 از حضرت عمر بن احدث یافتہ و رز نفس توالی نماز تراویح در پیشتر از ان نیز بود کہ صحابہ و تابعین ہم
 در بیوت خود ادا میساختند و ہمین است در مملی شرح موطا ثم جمعتم عمر بن علی ابن كعب گفت
فصلي بهم جماعة واسم العمل على فعلها جماعة انهم و ناضل زكوان في شرح موطا
نوشته وقال ابن عبد البر لم يسن عمر بن الخطاب صلاة الله عليه وآله وسلم وتو منعه
صلى عن المواظبة عليه الاخشية ان يفرض على أمته وكان صلوا بالمؤمنين
رؤوفا مخرجنا فلما امن ذلك عمر بن الخطاب واقامها واقامها في سنة اربعة عشرة من
الهجرة الى انه قال فابتدعه عمر بن الخطاب والتاس الى هلك حرا

وَإِذَا اجْتَمَعَتِ الصَّلَاةُ عَلَى ذَلِكَ زَالَ عَنْهُ اسْمُ الْبِدْعَةِ انتهى و بر مردم بدعت بودن آن کار بر محدثین دیگر نیز تصریح کرده چنانچه در ارشاد الساری شرح صحیح البخاری گفته و إِذَا اجْتَمَعَتِ الصَّلَاةُ مَعَهُ عَمْرٌ عَلَى ذَلِكَ زَالَ عَنْهُ اسْمُ الْبِدْعَةِ انتهى یعنی چونکه اجتماع صحابہ و رضادین باره وقوع یافت اسم بدعت ازان زائل گشت **باقی ماند تخصیص تعسین نسبت رکعات بودن کار تراویح** پس وجہش آنکه حضرت شاه عبدالعزیز محدث دہلوی رح گفته چنانچه در افتای خود مفتی محمد سعد الشدر حدیث آورده کہ وبالجملة از احادیث مذکورہ و الفاظ مسطورہ یعنی فرید جدوا جہتا و واجیای لیلہ و سشد میزر و ترغیب پیام رمضان اینقدر معلوم شد کہ عدد رکعات صلوة لیل رمضان نسبت غیر رمضان بسیار بود و در مصنف ابن ابی شیبہ و سنن بیہقی بروایت ابن علی بن واروشہ کہ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ يُصَلِّي فِي رَمَضَانَ فِي غَيْرِ جَمَاعَةٍ عِشْرِينَ رَكْعَةً وَالْوَسْطُ مَا بِيَقِيْ اِيْن رَوَايْتِ الرَّضَعِيْفِ كَرُوْهُ بَعَلْتِ اَنْكَرَ رَاوِي اِيْن حَدِيْثِ ابُو شَيْبَةَ جِدَايِيْ بَكْرِيْن ابُو شَيْبَةَ اَحَالِ اَنْكَرَ ابُو شَيْبَةَ اَنْقَدَرُ ضَعْفٌ نَدَارُ وَكَرُوْا رَوَايْتِ اَوْ سَطْرُوْجِ كَرُوْهُ شُوْدَ اَرَسِيْ اَلْكَرْمَارِضِ اَوْ صَدِيْقِيْ مَجِيْبُ يُوْدُ اَلْبَتَّةِ سَا قَطْرٌ مِيْشَدُ وَ قَدْ سَبَقَ اَنْ هَا اَيْتُوْهُمُ مَعَكُمْ مَنَالَهُ اَعْنِيْ حَدِيْثِ اَبِيْ سَاكَمَةَ عَنْ عَائِشَةَ الْمَقْدَمِ ذِكْرُهَا لَيْسَ مَعَارِضًا بِالْحَقِيْقَةِ فَيَنْبَغِيْ سَا لِمَا كَيْفَ وَ قَدْ تَاَيَّدَ بِفِعْلِ الصَّلَاةِ اَبِيْنِ كَمَا رَوَى الْبَيْهَقِيُّ بِاسْنَادٍ صَحِيْحٍ عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيْدٍ قَالَ كَانُوا يَقُوْمُوْنَ عَلَى عَهْدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَمَضَانَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ بَعِشْرِيْنَ رَكْعَةً وَ رَوَى مَا لَكَ فِي الْمَوْطَأِ عَنْ يَزِيْدِ بْنِ سُرُوْمَانَ قَالَ كَانَ النَّاسُ يَقُوْمُوْنَ فِي رَمَضَانَ بِثَلَاثٍ وَعِشْرِيْنَ رَكْعَةً فِي رَمَضَانَ بِرَكْعَةٍ اَوْ اَيَّةٍ يَأْخُذُ بِعِشْرَةِ وَ بِيَقِيْ دَرِيْنِ بِرَوَايْتِ جَمْعٍ مَنُوْدَةٍ اَسْتَبَايْنِ طَرِيْقِ كَرُوْلِ صَحَابِيْهِ كَرَامِ عَدُوْدِيَا زُوْدِ رَا كَرُوْدُ مَشْهُوْرَتِيْ جِدَا اَنْحَضَرْتِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوْدَرِيْنِ نَا زِيْمِ اَخْتِيَارِ كَرُوْدِهِ يُوْدُوْنَ بِاِحْلَاةِ الْمُشْرَكَةِ بَيْنَهُمَا وَ هُوَ اَنْ كَلَامَتُهُمَا صَلُوَةٌ الْكَلِيْلِ وَ چُوْنِ زُوْدِ اَيْشَانِ ثَابِتِ شَدِ كَرُوْدِ اَنْحَضَرْتِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَرِيْنِ مَاهِ دَرِيْنِ قِيَامِ زِيَادَتِ اَزَانِ عَدُوْدِ مِيْفَرِ مَوْدُوْدِ وَ بَشَرِيْنِ بِرِ سَا نِيْدِ مَنِ بَعْدِ عَدُوْدِ سَبْتِ وَ سَهْ رَا اَخْتِيَارِ كَرُوْدِ دَرِيْنِ عَدُوْدِ اَجْتِمَاعِ شَدِ وَ اَخْتِيَارِ اَصْحَابِ كَرَامِ اَمْرِ كَمَا كَرُوْدِ اِنْ عَقْلِ رَا اِدَا خَلْتِ نَبَا شَدِ مَحْمُوْلِ بِرِ تَعْلَمِ قَوْلِيْ يَا فَعَلِيْ اَزَانِ حَضَرْتِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِيَا شَدِ كَمَا فَتْرَتِيْ فِي اَحْوَالِ الْحَدِيْثِ وَ بَعْدَ اَزْ تَحْقِيْقِ اَجْمَاعِ دَرِ قُرُوْنِ مَتَا خَرَهُ مَرَاعَاتِ اِيْنِ عَدُوْدِ اَزَانِ

مزوریات گشت ولہذا فقہا بر بیست عدد اتفاق دارند انتہی ما قال مولانا عبد العزیز المودعی المدنی
 و در فتح المنان فی تائید مذہب النعمان بعد از ذکر روایات موافقت خلفای راشدین ہم
 بر بیست رکعت نماز تراویح نکتہ دیگر را از حلیمی ذکر کرده کہ ولالت بر قسین بیست رکعت تراویح وارود
 پسترازان مینویسد کہ بر تو مخفی مباد کہ تقدیر اعداد رکعات تراویح بلا سند از جانب شارع جائز نیست
 با مثال بن نکتہ کہ حلیمی آنرا ذکر کرده پس ظاہر آنست کہ نزد صحابہ ہم تعداد رکعات نبی صلی اللہ
 علیہ وسلم ثابت شدہ باشد اگر چه بوجہ من الوجوہ ہا نرسیدہ باشد و یا نزد اہل پایتخت بار
 ساطع گشتہ باشد چنانچہ در حدیث ابن عباس است پس اختیار کرده باشند آنحضرت عمر
 با دیگر صحابہ ہم و ہذا عبارتہ ولا یدک ہب علیک ان تقدر لیرک لاشدک من غیر سندی
 من جانب الشارع لا یجوز بمثل ہذا بالنکتہ الی ذکر ہا الحلیمی فالظاہر علیہ
 قد ثبت عندہم صلوة النبی صلی اللہ علیہ وسلم کما جاء فی حدیث ابن عباس
 فاخترنا ما عنہم انتہی و در شامی آورده کہ ما حصلنا من سیدنا امام ابو یوسف
 از امام ابو حنیفہ از حکم تراویح و فعل حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ عنہما کہ
 و لکن یخرجہ عنہم من تلقاء نفسہم و لکن منہ مبتدیانہ و امر فرمودہ عمر بن
 گراز اصل و سندیکہ نزد خود میداشت و از بہت علم بزیادہ رسول مقبول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انتہی
 و چونکہ در تعداد رکعات نماز قیاس و راسی داخل نیست بنا بر این محققین علمای محدثین نو سفندہ کہ
 موافقت خلفای راشدین بر بیست رکعت تراویح قرینہ صحت روایت ابن عباس است اگر چه
 متاخرین بسبب عبد البکر بن ابی شیبہ این روایت بضعف شہرت یافتہ گزایم مخالفین
 حدیثی نیست نہ صحیح و نہ ضعیف بلکہ موافق اجماع صحابہ رضی اللہ عنہم و لا لکن من الجاہلین
 چنانچہ در ارکان اربعہ آورده و مواظبہ العتابة علی عیشین قرینہ صحتہ ذلک
 علاوہ برین ایکہ طحاوی در حاشیہ مراقی العلوچ آورده و اما ثبت العتوبہ بموافقت
 خلفاء الراشدين ما عدا الصديق ثم الى ان قال وروى ابو نعیم من حدیث
 حضرت عائشہ الکیدی ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 قائل ان یلکونوا ما احدثت عمرہ یعنی فرمود علیہ الصلوۃ والسلام کہ عمرہ

پس از من اشیا احداث کرده شوند پس محبوب ترین آنها نزد من آنست که لازم گیرند مردم چیز را که عمر آنرا احداث کرد و حسن طبعی و ذخیرۃ العقبی آورده انما یدل مواظبتهم علی سببیتها لقولہ علی السلام علیکم بیستینی و ستۃ الخلفاء الراشدین من بعدی چنانچہ در ابوداؤد و غیرہ مروی است و در جامع الرموز آورده و سن الترابی و علی الصیغی للرجال و النساء جمیعاً سنة مؤکدۃ یا بجماع الصحابة و من بعدہم من الامۃ الذین قیل فی حقہم لا تجتمع امتی علی ضلالۃ و ید اللہ علی الجماعۃ و من شد شد فی النار منکرها متبدع ضال فرمود و کما الشہادۃ کما فی المصنعات و قال صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ سن لکم قیامہ فیکون سنۃ اللہ و فرضیۃ و صلی مع الصحابہ اربعۃ ایام کما فی البخاری و انما ترک المواظبۃ علیہا خشیۃ الافترا من علینا و صلوا بعدا فرادی الی ایام عمر بن الخطاب ثم تقاعدوا عنها فجمعہم علی ابی بن کعب بلا تکلیف من احدی انہما حصلش انیکہ تراویح سنت مؤکدہ است بر مردوزن بسبب اجماع صحابہ و دیگر امت منکر آن مبتدع و گمراہ و مردود و الشہادۃ سنت و فرمود صلی اللہ علیہ وسلم کہ ہر آئینہ حق تعالی سنون ساخت برای شما قیام آن پس قیام رمضان فریضہ سنت خدا و پسندیدہ او تعالی است و خواند علیہ السلام با صحابہ تا چہار شب و مواظبت بران فرمود بسبب خوف فرضیت آن بر اہل ہستہ او نمودند صحابہ رضی اللہ عنہم تنہا تنہا تا زمان عمر بن الخطاب بدین پس تقاعد و غفلت از ان رسیدند پس جمع نمود ایشانرا حضرت عمر بن خطاب بر ابی بن کعب بلا انکار کسی **تنبیہ** در اینجا دو امر بالضرورہ ہستنی است و در مضمون آن غور کردنی اول اجماع صحابہ بر اینست کہ تراویح روم مہنوز ترین اشیا عند الصحابہ بر من حدیث فی الاسلام اما امر اول **صیغہ** ما فی مصنعیہن ابی شیبہ عن عبد العزیز بن زکریا قال کان ابی بن کعب یصلی بالناس بالمَدینۃ عشرین رکعۃ و ایضا فیہ عن عطاء قال ادركت الناس یصلون ثلاثا و عشرین رکعۃ بالونز و ایضا فیہ عن ابی البختری انہ کان یصلی خمس تر و یحباب فی رکعتان باللیل بعشرین رکعۃ و یوتر بثلاث و یقنت قبل الركوع و ایضا فیہ عن عمر بن الخطاب امر ان ترجل یصلی بالناس عشرین رکعۃ و ایضا فیہ ان علینا

لما
الذین یصل
اصحاب
و تنجیہ

أَمَرَ جَبَلًا لِيَصَلِّيَ بِهِمْ فِي رَمَضَانَ عِشْرِينَ رَكْعَةً **مِنْهَا** مَا رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ فِي مَعْرِفَةِ
 السَّنَنِ بِإِسْنَادٍ صَحِيحٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ أَنَّ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ الْقُرَآنُ فِي رَمَضَانَ فَأَمَرَ
 رَجُلًا لِيَصَلِّيَ بِالنَّاسِ عِشْرِينَ رَكْعَةً وَكَانَ عَلِيٌّ يُؤْتِرُ بِهِمْ وَعَنْ الشَّائِبِ بْنِ
 يَزِيدٍ أَنَّهُمْ كَانُوا يَقُومُونَ عَلَى عَهْدِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ عِشْرِينَ رَكْعَةً وَفِي عَهْدِ عُثْمَانَ رَضِيَ
 وَعَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا **مِنْهَا** مَا رَوَاهُ الْمَالِكُ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ فِي الْمَوْطَأِ عَنْ يَزِيدَ بْنِ رُوْمَانَ قَالَ كَانَ
 النَّاسُ يَقُومُونَ فِي تَرَمِنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ ثَلَاثٌ وَعِشْرِينَ رَكْعَةً أَنَّهُ
 ازین آثار بخوبی واضح گشت کہ در عهد بکت همد صحابہ کرام راضی معمول و مروی در تراویح بیست
 رکعت بود و از خلفای راشدین حضرت فاروق راضی و حضرت علی راضی هر دو بران امر فرمودند و
 حضرت عثمان راضی بران دوام فرمود و جمله صحابہ دیگر راضی که دران زمان بقید حیات بودند
 بران اتفاق فرمودند و بجان و دل بجا آوردند و تا این زمان جمله مسلمانان هم بران
 طریق بران عامل گشتند بنا بران همین بیست رکعت عدد در تراویح مسنون گشت بموجب
 احادیث اصحابی کالنجوم الخ و دیگر احادیث چنانچه ذکر آن در مصدر گذشت و اللہ اعلم

اما بیان امر دوم یعنی مبنوعضن ترین اشیا عند الصحابہ احداث فی الاسلام بود
 انیکه أخرجه الترمذی فی جامعہ عن ابن عبد اللہ المعقل قال سمعت ابی وائل
 فی الصلوة أقول بسم اللہ الرحمن الرحیم فقال لی امی بنی محمد ک ایما لفظ والحدث
 قال ولما سأرت احدا من اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان ابغض الیک
 الحدیث فی الاسلام یعنی چون پدرم از من در حالت نماز تسمیہ بگوش
 شنید فرمود کہ امی پسرم این امر نوپیاست یعنی بدعت است و از بدعت کمال درجه برتر کن
 گفت و ندیدم کسی را از اصحاب آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ مبنوعضن ترین اشیا نزد ایشان
 از حدیث در اسلام دیگر چیز بود و ایضا أخرجه الترمذی فی جامعہ عن عمارہ بن یزید
 قریشی بن عمرو ان یخطب فرقة یدیه فی الدعاء فقال عمارہ بسم اللہ ماتین
 الیدین یتین لقد رأیت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وما ینید علی ان
 یقول هكذا وأشار کتیمی بالکبابة وأخرجه ابن محمود الموصی

فِي لَاحِظِيَا رَعْنِ عَلِيٍّ بِمَا أَنَّهُ خَرَجَ إِلَى الْمَسْجِدِ قَرَأَ قُرْآنًا يُصَلُّونَ فَقَالَ مَا هَذِهِ الصَّلَاةُ الَّتِي لَكُمْ
 تَعَهَّدَ مَا عَلَى تَعَهُّدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَخْرَجَ ابْنُ السَّاعَى فِي الْجَمْعِ أَنَّ
 سَجَدًا يَوْمَ الْعِيدِ أَرَادَ أَنْ يُصَلِّيَ قَبْلَ صَلَاةِ الْعِيدِ فَهَذَا عَلَى رِوَايَةٍ فَقَالَ إِنِّي أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ
 تَعَالَى لَا يُعَذِّبُ عَلَى الصَّلَاةِ فَقَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي رَيْحَانَ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَا يُعَذِّبُ عَلَى فِعْلٍ حَتَّى
 يَفْعَلَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْ يُحَثِّ عَلَيْهِ فَيَكُونُ صَلَاتُكَ عَبَثًا وَالْعَبَثُ
 حَرَامٌ فَلَعَلَّكَ تَعَالَى يُعَذِّبُكَ لِتَحَالَفِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعْنِي شَخْصِي بِرُؤْيِ عِيدِ
 أَرَادَ نَازِعًا لَفْعَلٍ قَبْلَ نَازِعِ عِيدٍ نُوْدٍ لَيْسَ مَنَعٌ مَنُودِ اِزَانٍ أَوَّلًا حَضَرَتْ عَلِيُّ بْنُ أَبِي رَيْحَانَ أَنْ مَرَّ كَلِمَةً يَا أَيُّهَا الْمُسْلِمِينَ
 مِنْ بَقِيَّةٍ مِمَّا نَمَّ كَمَا أَنَّ تَعَالَى بِنَازِعِ كَسَى رَا عَذَابَ نَكْنَعُ عَلِيُّ بْنُ أَبِي رَيْحَانَ فَرَمُوهُ كَمَا هِيَ آيَةٌ مِنْ بَدَائِمِ كَمَا أَنَّ تَعَالَى
 ثَوَابٌ مَدْرُورٌ فَعَلَى مَا أَكْرَمَتْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْزَلَ كَلِمَةً يَا تَرْغِيبٌ وَهِيَ بِرَأْسِهَا وَأَيْنَ نَازِعِ تَوْجِيهِ
 نَيْسَتْ لَيْسَ عَيْبٌ بِأَشَدَّ عَيْبٌ حَرَامٌ سَتِ بِسَ شَائِدِكُمْ حَقٌّ تَعَالَى تَرَا عَذَابَ كَنْدٍ سَبَبٌ مَخَالَفَتِ تَوَمُّ
 رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَا الطَّيْفَةَ فِي رِوَايَاتِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي رَيْحَانَ وَهِيَ أَنَّ تَعَالَى وَهِيَ رَجْمٌ فِي بَعْضِ الرِّقَابِ
 خُودًا وَرَدَّ كَمَا فِي مِثَالِ مَلِكٍ نَفَرٌ مَهْدَةٌ عَدَدِ شَرِّ مَشْرُوكٍ بُوْدُنِ كَلِمَةً رَا النِّصْفَ حَصَبٌ بُوْدُنِ كَلِمَةً سَوِيًّا
 حَصَبٌ رَا جَمْعٌ غَيْظٌ وَغَضَبٌ كَقَوْلِهِمْ كَمَا هِيَ عَدَدُ شَرِّ رَا تَقْسِيمٌ خَوَائِمٌ مَنُودٌ رَا تَقْسِيمٌ رَسَتْ نَبَايِدُ
 بَعْدَ تَقْسِيمِ الشَّرِّ رَا كَوْنِ تَقْسِيمِ نَائِمٍ وَبِرَأْسِ تَقْسِيمِ بِسَ حَضَرَتْ عَلِيُّ بْنُ أَبِي رَيْحَانَ فَامْرَأَتُهُ كُنْتُ مَرْضِيًّا
 بِي كَلِمَةً مِنْ غُلَامَانِ كَقَوْلِهِ كَمَا أَنَّ شَرِّ رَا مِثَالِ الْمَالِ يَكُ شَرِّ رَا آوْرَدَهُ فِي رَيْنِ شَرِّ رَا شَامِلٌ كَمَا فِي شَرِّ
 حَصَانٍ فَرَمُوهُ كَمَا أَنَّ مِثَالِ يَكُ شَرِّ رَا مِثَالِ الْمَالِ بِرَأْسِ شَرِّ رَا تَقْسِيمٌ شَامِلٌ نَائِمٌ شَامِلٌ رَا اِزَانٍ بِرَأْسِ
 بِرَأْسِ رَا مِثَالِ شَرِّ رَا مِثَالِ يَكُ شَرِّ رَا مِثَالِ الْمَالِ بِرَأْسِ شَرِّ رَا مِثَالِ الْمَالِ بِرَأْسِ شَرِّ رَا مِثَالِ الْمَالِ بِرَأْسِ شَرِّ
 بِرَأْسِ رَا مِثَالِ شَرِّ رَا مِثَالِ يَكُ شَرِّ رَا مِثَالِ الْمَالِ بِرَأْسِ شَرِّ رَا مِثَالِ الْمَالِ بِرَأْسِ شَرِّ رَا مِثَالِ الْمَالِ بِرَأْسِ شَرِّ
 رَا مِثَالِ شَرِّ رَا مِثَالِ يَكُ شَرِّ رَا مِثَالِ الْمَالِ بِرَأْسِ شَرِّ رَا مِثَالِ الْمَالِ بِرَأْسِ شَرِّ رَا مِثَالِ الْمَالِ بِرَأْسِ شَرِّ
 كَمَا فِي رَا مِثَالِ شَرِّ رَا مِثَالِ يَكُ شَرِّ رَا مِثَالِ الْمَالِ بِرَأْسِ شَرِّ رَا مِثَالِ الْمَالِ بِرَأْسِ شَرِّ رَا مِثَالِ الْمَالِ بِرَأْسِ شَرِّ
 فِي جَمْعِ الْمُصْفِ كَمَا أَنَّ مَلِكٌ لِعَصْرٍ كَيْفَ تَفْعَلُ شَيْئًا لَوْ يَفْعَلُهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 فَقَالَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ هَذَا وَهَذَا كَمَا أَنَّ مَلِكٌ لِعَصْرٍ كَيْفَ تَفْعَلُ شَيْئًا لَوْ يَفْعَلُهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 ذَلِكَ الَّذِي نَرَاهُ مَعْرُوفًا وَهَذَا الَّذِي نَرَاهُ مَعْرُوفًا كَمَا أَنَّ مَلِكٌ لِعَصْرٍ كَيْفَ تَفْعَلُ شَيْئًا لَوْ يَفْعَلُهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

طريقه در ذوات حضرت علی رضی الله عنه

پس جاسی غور و مقام تالیست کہ چون حضرت عمر رضی اللہ عنہما جمع قرآن ہدایت کرد کہ نہایت امر اہم بود
 و صدیق اکبر رضی اللہ عنہما نیز زید بن ثابتؓ از ہنچین کار منوروی انکار نیکرد و میگفت کاریکہ آنحضرت صلی اللہ
 علیہ وسلم نکرده ماچگونہ کنیم باز پس حضرت عمر رضی اللہ عنہما بیست رکعت تراویح باوجودیکہ امر تراویح
 امر اہم و ضروریات فی الدین نبود مگر هیچ یکی از صحابہ کبار نہ در غائب و نہ در حاضر و نہ در حیات
 و نہ بعد از موات وی رخصت روی اعتراض کرد و از امر وی اعتراض نمود و نہ گفت کہ ماچگونہ کارے را
 کنیم کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بعمل نیاورده بلکہ امر ویرا بدین بارہ تسلیم نمود و ہنچین حضرت علی رضی
 اللہ عنہما فرمود بر نمازیکہ اولا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم منقول نشدہ بود و فاعل آنرا از عذاب الہی
 ترسانید یعنی این نمازیکہ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بثبوت نرسیدہ و تو آنرا میخوانی مختل است
 کہ حق تعالی ترا عذاب نماید بسبب مخالفت تو مر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم را زیرا کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
 این را نخواندہ و نہ عزیب بان فرمودہ و ہمین حضرت علی رضی اللہ عنہما است کہ باو امی بیست رکعت تراویح امر فرمود
 چنانچہ گذشت پس چگونہ خیال کردہ میشود کہ ہنچین اکابر بزرگان دین این امر را بدون ضرورت
 بلا سند خلاف فعل رسول صلی اللہ علیہ وسلم ایجاد کردہ و اختیار نمودہ باشند الحاصل این بیان پیش
 ہر اہل ایمان با انصاف صاف ہوید گذشت کہ سند نوی در بارہ بیست رکعت تراویح بصحیح بگرام نہ
 رسیدہ کہ بسبب آن جملہ صحابہ رضی اللہ عنہما پذیرا شدند و از جملہ صحابہ اجماع سکوتی بران منع گذشت چرا کہ
 از ہنچیکس از صحابہ انکاری در باب بیست رکعات تراویح بثبوت نرسیدہ اگر چنان روایت و سند
 با نرسیدہ باشد و اگر رسیدہ باشد ممکن است کہ بسبب ضعف راوی تاخر کہ قطعاً بدقت صحابہ نبود
 در متاخرین از مرتبہ صحت در افتادہ باشد و اگر ہمین روایت غیر محمود عمر ان اول صحیح بودہ باشد چہ بعید
 چہ عدم صحت اصطلاحی عدم صحت واقعی است لزم نیست کما ہو مصراً فی اللامسؤل
 و روایت ابن عباس رضی اللہ عنہما چنانچہ گذشت انہین قبیل است ہنگام
 خَلَاصَةٌ مَا قَالَ بَعْضُ لَّا فَاضِلِ اللّٰہِمَّ اَمِیْرَنَا الْحَقَّ حَقًّا وَاَمْرًا زَمْنَا اِتِّبَاعَهُ

سوال سوم در صحت ضا و کہ در وقت غنائن مشابہت بظامیدار و بانہ

چہ میفرمایند غلامی حقانین و فضلی ربانیین در یک عمر و با وجود قدرت او اماناد ہشتاد و ہفت

سوال سوم در تحقیق ضا و ادلی

بظا میخوانند چنانچه فاعله را با لفاظ غیر المفظوب علیہم وَلَا الظَّالِمِينَ طعمہ آمیختہ اند و زید اورا
از ان مانع است و میگوید کہ نماز اینچنین شخص تباہ است و اما متش درست نیست کہ بلا وجود عجز قصداً
اینچنین خواندن قرآن تحریف آن است و عمر و منکر از انست و نماز را همچنان بمر دم میخوانا ند و ازین
بحث در میان مسلمانان فساد برپاست پس درین ہر دو قول کدام یکی عند الشرح قابل قبول است
و کدام یکی لائق ساقط بپسندوا توجسرو

الجواب اقول وبتوفیقہ احوال کہ قول زید صحیح و قابل اعتبار است سو بلا ریب در نماز
ضاد فارسی خواندن یعنی بجای ضاد - ظا خواندن مفسد نماز است و در قرآن ضاد مشتبه الصوت
بظا نیست - و نیز متواتر و مروج جملہ مسلمانان عرب و عجم خواندن ضاد است در قرآن بدون
مشابہت ظا و این است مضمون احادیث صحیحہ و تفاسیر قرآن و کتب فقہ و ہمین است قول علمای
صرف و لغت و تجوید غیر آن چنانچہ بالتفصیل بفضلہ تعالی می آید مگر درین زمانہ اخیرہ پرفتنہ و فساد
فرقہ جدیدہ محدثہ و زمرہ بدعیہ نجدیہ برای تفرق و تشتت انداختن و رجاعت مسلمین این
بدعت سینہ اذروا نفس ہنداخذ نمود و مروج ساختند - و بالفرض اگر خواندن ضاد بدون
مشابہت ظا کہ از قدیم متواتر و مروج مسلمانانست صحیح نباشد پس لازم آید کہ قرآن شریف از
تغیر و تبدل محفوظ باشد و حالانکہ حق تعالی میفرماید **انما نزلنا الذکر و انالک لئلا یظنون**
پس ازین بہ وقوع کذب باری تعالی لازم آید و آن محال بالذات است پس بلزومش کہ آن عدم است
متواتر و مروج خواندن ضاد است نیز محال گشت - پس وقتیکہ عدم صحت متواتر و مروج ممنوع
لا محالہ صحت آن فرض و واجب گشت - پس خواندن ضاد بدون مشابہت ظا فرض است و کیش
موجب فساد نماز است و در حدیث است **عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ**
وَسَلَّمَ اِقْرءوا القرآن بلحون العرب واضواقیہا کذا فی کتاب فضائل القرآن من المشکوٰۃ
یعنی قرآن را بلحون و آواز عرب خوانید و در عرب کسی از علماء و قرا ضاد را بہ ظانی خوانند
علاوہ انیکہ در نماز ضاد فارسی خواندن از کلام الناس است - و کلام الناس در نماز با لاتفاق
حرام است و مفسد نماز چنانچہ کتب ازین مشہور است بکلم حدیث صحیح **قال علیہ السلام ان ہذہ**
الصلوٰۃ لا یصلحہا کتہ من کلام الناس و ما و اہ مسلما امام نووی در شرح این حدیث مینویسد

ظا

بجانب مروج

هَذَا مَدُّ هَبْنَا وَمَدُّ هَبٌ نَالِكٌ وَأَبِي حَنِيفَةَ وَأَخْمَدَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا جَمِيعِينَ رَحِمَهُمُ اللَّهُ
 و لهذا شاه عبدالعزیز بزرگ در تفسیر عزیزی تحت آیت وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ قَرْتِلاً مینویسد ترتیل در
 لغت روشن و واضح خواندن را میگویند و در شرع چند چیز در خواندن قرآن ضروریست تا کمال
 ترتیل حاصل شود اول تصحیح حروف که بجای ضاد ظا و بجای طا تا ز برآید انتهى و همین
 تفسیر عزیزی زیر آیت وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ مینویسد که مخرج این هر دو حرف ضاد یعنی
ضاد و ظا جدا جدا شناختن قاری قرآن را ضروریست پس مخرج ضاد کنار ز زبانست با ط و
 و ندانند که آنرا ض اس گویند خواه از جانب راست گیرند خواه از جانب چپ و مخرج
ظا از طرف زبانست با د و پنج دندانهای پیشین از جانب بالا که آنرا ثنا یا ی علیا گویند انتهى
 لمخصا و علمای ما رحمهم الله تعالی جمله بآن قائل اند که در قرآن و حدیثست چنانچه در خزانه الروایات
 آورده فی التمهید وَلَوْ قُرَأَ الضَّادُ مَكَانَ الظَّاءِ أَوْ عَلَى الْعَكْسِ تَفْسُدُ صَلَاتُكَ سَعْدُ بْنُ حَنِيفَةَ
وَمُحَمَّدٌ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى و در قاضیان در قرابت قرآن خطا گفته و کذا الوقرآن غیر
المغضوب بالظاء او بالذال تفسد صلاته و در سراجیه در زلزله القاری گفته و لو قرأ
و لا الضالین بالذال او بالظاء عند عامة المشايخ تفسد و در قاضیانست و لو
قرأ الذالین بالذال تفسد صلاته و بعضی از علمای متأخرین بسبب عموم بلوی قائل جواز
 گشته اند فاما مختار و مفتی به علمای محققین اینکه اگر قصد او عمداً خواند چنانکه فرموده باید زمانه ما
 و فرقه شیعه شیعیه هند نمازش فاسد گردد و اگر از لغزش زبان سرزد شود و یا بلا عمد زبان
 بران جاری میگردد نمازش بسبب عموم بلوی فاسد نباشد چنانچه در شامیست و فی خزانه
لا کمل قال القاضی أبو صیران نعمت ذلك تفسد و ان جرى علی لسانه و لا یدر
التمیز لا تفسد و هو المختار و فی البرازیه و هو رای قول قضای عامه أعدک لا قایل
و هو المختار و فی التا تکلیفیه بمن الحاد و فی حکلی عن الصغیر رح أنه کان یقول
المخطأ إذا دخل فی الحروف لا تفسد لأن یته بلوی عامة الناس لا یفهم لا یسمون
الحروف لا یسقیه انتم ازین عبارات صاف ظاهرست که قول مفتی بر اینکه هر چه خواندن
ناقص میگردد برابرست که ضاد را بجای ظا خواند یا ظا را بجای ضاد و قول مشایخ

در صورت تبدیل حروف تعاقب بجز از اند مقید است باینکه جاری گردد زبان بران بلا عمد پس درین صورت نزدیک ایشان مضد نماز نباشد بسبب عموم بلوی و بسبب عدم امتیاز ایشان فاما عدم امتیاز به دو قسم است یکی اینکه از قاریان ماهرمی آموزد و شب و روز و ادای آن سخت میکنند گاهی ازین تعاقب و تکاسلی نمی وند و با اینهمه در میان دو حرف مثلا ضا و ظا فرقی و تمیزی نمیتواند کرد درین صورت بلاشبکه نمازش جائز است و دوم اینکه از هیچ یکی قاریان ماهرمی آموزد و از تصحیح آن غفلت می وند و در آموزختن آن سعی نمی نماید درین صورت مجز او و ادای آن و عدم قدرت او بفرقی و تمیزی در میان دو حرف نماز نیست پس نمازش تبا و گرد چنانچه ملائمه معتقین تصریح برین کرده قال ابن القیم فی الفقیه و التائی هو لاقامة عجزا كما لحمد لله و الرحمن الرحیم بالها و فیها و اعوذ بالمهملة و الصمد بالسنین ان كان یجهلا لللیل و النهار فی تعویبه و لا یفید فی فصلاته جازة و ان قرأ جهدا فقا سدا و لا یسعه ان یتلوه فی باقی سجدة انچه چه که برای جواز نماز کسیکه تصحیح حروف و تمیز در ادای دو حرف تشابه کردن نمیتواند مجز مع سعی بلیغ شرط است چنانکه دانستی و نیز قبیل ازین قول بوعاصم و غیره درینجا پس در قول بعضی علمای متأخرین دیگر که اطلاق جواز نماز انچنین کسانیست در انجا نیز لحاظ این قید از واجبات است و جریان آن قول بلا تفسیرها نیز نیست و آن قول را نیز بدین حالت مجز و خطا مقید دانستن ضروریست چنانچراین قاعده را علامه شامی در جلد اول از کتاب خود صفحه ۱۲۲ مذکور ساخته و اذا صرح بعض الاشیخه بقید لم یرو عن غیره منم و تصریح کرده بخلافه بوجب آن معتبر است و الموضع مؤذنه احتیاطی است و عدم فساد نماز در حالت خطا که بجای ضا و ظا خواند قول متفق علیه نیست بلکه قول بعضی مشایخ متأخرینست و اما نزد متقدمین صحت نماز نیز تبا و پیشود و احتیاط در قول متقدمینست چه در نماز احتیاط لازمست که در عشاء اول ما یجاسب به العبد الصلوة حدیث صحیحست چنانچه در رواحتار گفته و الظلمة مکان الضاد لا تفسد عند بعض المشایخ قلت قتیبی علی هذا عدم الفساد فی ابدال الشاء سینا و القاف هززة كما هو لغة عوامنا ما نانا فانهم لا یمیزون بینها و یصعب علیهم جدا كالدال صغر الزای

درین عدم امتیاز

بیان عدم مجز او و ادای حروف

تفسیر قولیک عام باشد بقید که علمای دیگر تصریح بران کرده باشند

وَلَا يَسْمَأُ عَلَى قَوْلِ الْقَاضِي أَبِي عَاصِمٍ وَقَوْلِ الصَّفَّارِ وَ هَذَا أَكْثَرُ قَوْلِ الْمُتَأَخِّرِينَ
 وَقَدْ عَلِمْتُ أَنَّهُ أَوْسَعُ وَأَنَّ قَوْلَ الْمُتَقَدِّمِينَ أَحْوَطُ قَالَ فِي شَرْحِ الْمُنْتَهَى وَهُوَ الَّذِي
 صَحَّحَهُ الْمُحَقِّقُونَ وَفَرَعُوا عَلَيْهِ فَأَعْمَلُ بِمَا تَحْتَارُ وَلَا يَحْتَبِطُ أَوْلَى سِيَّمَا فِي أَمْرِ الصَّلَاةِ
 الَّتِي هِيَ أَوْلَى مَا يَحْتَسِبُ الْعَبْدُ عَلَيْهَا لَنَحْنُ وَضَادٌ بَيْنَ ضَادٍ وَظَا خَوَانِدَهُ شُودُ
 ضَادٌ ضَعِيفٌ سِتٌّ وَكَمَثَلُ نِيْكَ خَوَانِدُنِ انْجِسِينَ ضَادٌ سِتِّجِينَ وَبِقِيعِ سِتٌّ چنانچه ثبوت این هر دو
 امر از کتب صرف صاف هویدا است در نظامیه شرح شافیه گفته است وَالضَّادُ الضَّعِيفَةُ
 أَيِ الَّتِي تَكُونُ بَيْنَ الظَّادِ وَالظَّاءِ انْتَهَى وَبِجَمِيعِ سِتٍّ در کفایه شرح شافیه و در جابر دی
 شرح شافیه گفته علی سبیل التفریع فَكَانَ بَيْنَهُمَا وَدَرَجَاتٍ مَوْجِدٌ ضَادٌ ضَعِيفٌ قَوْمِي سِتٌّ كَمَا
 دَلَّتْ عَلَيْهِمُ اسْتِمَالُ ضَادِ نِسْتِ وَچونکه در تکلم عرب برای ادای ضاد محتاج گشتند مشکل
 گشت برای ایشان پس بارها آنرا مانند ظا از مخرج آن ظاهر نمودند و بارها در اخراج ضاد چون
 تکلف نمودند و از مخرج خود ادای آن خواستند بر آن قادر نشدند بلکه در میان ضاد و ظا
 ادایش نمودند چنانچه امام رضا از امام سیراف در شرح شافیه آورده وَالضَّادُ الضَّعِيفَةُ
 قَالَ السَّيْرَانِيُّ فِيهَا لَعْنَةُ كَوْمٍ لَيْسَ فِي لَعْنَتِهِمْ ضَادٌ فَإِذَا احْتَا جُؤَالِي
 التَّكَلُّفُ بِهَا فِي الْعَرَبِيَّةِ اعْتَابَتْ عَلَيْهِمْ قَرَّبًا أَخْرَجُوا ظَاءً لِأَحْرَاجِهِمْ أَيَّامًا
 مِنْ كَمَرِ اللِّسَانِ وَأَطْرَافِ النَّيَا وَرَبَّمَا تَكَلَّفُوا أَخْرَاجَهُمْ مِنْ مَخْرَجِ الضَّادِ فَكَلِمَاتٌ
 لَهُمْ فَخَرَجَتْ بَيْنَ الضَّادِ وَالظَّاءِ انْتَهَى ازین جمله عبارات صاف معلوم گشت که ضاد ضعیف است
 که در میان ضاد و ظا خوانده شود و حکم ضاد ضعیف آنکه خواندنش مستحب است و قیاس است که در کلام صفا
 یافته نمیکرد چنانچه در شافیه است أَمَّا الضَّادُ كَالظَّادِ وَالظَّاءُ كَالضَّادِ وَالضَّادُ الضَّعِيفُ
 وَالضَّادُ الضَّعِيفُ فَسِتٌّ بِسَبَبِ انْتَهَى آخِرُ قَبِيحَةٌ وَاز حروف تبویب غیر نصیب و قرآن مجید پاک است
 لهذا در قرآن شریف ضاد مشابهاً به ظا نیست پس کسیکه عمداً در قرآن ضاد را مشابه بظا میخواند گویا
 که وی تلفظ بجز غیر منزل حد قرآن میکند و این امر ظاهر است که قیاساً در قرآن خصوصاً در حالت
 قرائت نماز تلفظ بجز غیر آن فریضه است و نماز مثل از آن تباہ میشود و نه
 لازم بیاید که هر کلاسیکه در تلاوت او با ما نماند نمازش از آن فاسد گردد و این امر ظاهراً بطلان است

فان ضاد ضعیف

فان ضاد ضعیف

و نیز میگویم که اگر بجای با و ذال و طین مثلاً تا و ذال و سین خوانده میشود کسی اورا جائز ندارد و از
 او بی تا اعلی همه برقرار است لکن آرزو و طام و مطونش سازند پس همچنین بجای ضاد و ظا و غیره خواندن
 نیز خلاف عقل صحیح و نقل صریح است پس حسب روایت و روایت اینچنین خواندن ضاد صاف صحیح
 است در قرآن که خود مذمت آن در کلام الله موجود است قواً عجباً که علمای زمانه ما این اقوال معقول را
 از کجا میگویند و باز اهل اسلام متدین این گفتار ناسزا را از چه تسلیم مینمایند بهر حال ضاد ضعیف
 مستهجنه چنانکه از مشابَهت ظا پیدا میشود همچنین از مشابَهت ذال معجمه نیز متولد میشود چنانکه علامه
 و منشی که امام فرج است مینویسد وَالضَّادُ الضَّعِيفَةُ الَّتِي تَقْرُبُ بِالذَّالِ وَالظَّاءِ انْتَهَى
 و بودن آن و حرفی در صوت حرف دیگر نشانیدن آن حرف را از حروف متفرقه گردانیدن است و از
 حروف متفرقه بعضی فصیح است و بعضی غیر فصیح و مستهجن و از عبارات شافیه معلوم گشت که ضاد و ظا
 و فاد و ضاد مشابَهتین و تا و با و ظا و ذال معجمتین مستهجن و قبیح است و این جمله از حروف متفرقه است
 که با شراب صوت غیر پیدا میشوند الغرض که بجای ضاد - ظا یا ضاد را ما بین ضاد و ظا و یا با شراب
 صوت ظا و ذال عمدتاً خواندن موجب فساد نماز است از اینجا است که از مشابَهت ضاد با دیگر حروف مثل
 ذال و ذال و ظا و ذال قرآن منع نموده چنانچه در فاتیما البیان قاری محمد و در قواعد قرآن سمرقندی
 و در فخرج مقدمه جزری جوینوری آورده اِنَّ الضَّادَ اَعْسَرَ الحُرُوفِ عَلَى اللِّسَانِ فَلِكُلِّ حَسَنٍ
 مِمَّا عَابَتْهَا لِكَلًّا تَكُونُ مُشَابِهَةً بِالظَّاءِ وَالذَّالِ وَالزَّيِّ انْتَهَى و ملا علی قاری نیز در شرح مقدمه
 جزری گفته لیس فی الحُرُوفِ مَا يَعْسِرُ عَلَى اللِّسَانِ مِثْلُهُ (ای مثل الضاد) وَالسِّنَةُ النَّاسِ
 فِيهِ مُعْتَلِفَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يُخْرِجُهُ ظَاءً وَمِنْهُمْ مَنْ يُخْرِجُهُ دَالًا مَهْمَلَةً اَوْ مَجْمُوعَةً وَمِنْهُمْ
 مَنْ يُخْرِجُهُ طَاءً مَهْمَلَةً وَمِنْهُمْ مَنْ يُغَيِّبُهُ ذَالًا وَمِنْهُمْ مَنْ يُشْرِبُهُ بِالظَّاءِ الْمُجْمُوعَةِ
 لَكِنْ كَانَ تَمَيُّزُهُ مِنَ الظَّاءِ مُشْكِلًا بِالنِّسْبَةِ لِغَيْرِهِ اَمَّا النَّاسُ فَظَمُّ بَتَمَيُّزِهِ
 مِنَ الظَّاءِ انْتَهَى یعنی حیث قل الشعر الضاد با استطاله و مخرجه امیز عن الظا و کلها صحیح
 یعنی ضاد بسبب فدا از خواندن و بسبب مخرج خود از ظا جداست چنانچه بحث همه می آید الحاصل
 که قرآن و تفسیر و حدیث و اقوال فقها و کتب صرف و قرارت همه دلالت واضح بر آن می نمایند که
 خواندن ضاد عمداً مثل ظا یا بصوت ظا و یا قریب بظا و یا ما بین ضاد و ظا خلاف منزل است پس

بیان حروف متفرقه و طر آنها
 در فخرج مقدمه جزری
 در فاتیما البیان
 در قواعد قرآن سمرقندی
 در تفسیر و حدیث و اقوال فقها
 در کتب صرف و قرارت
 همه دلالت واضح بر آن می نمایند که
 خواندن ضاد عمداً مثل ظا یا بصوت ظا و یا قریب بظا و یا ما بین ضاد و ظا خلاف منزل است پس

بلاشبہ بخواندن آن نماز فاسد نیکرود و قول بالجواز مقیدست بحالت عجز و خطا و سهو و آن نیز
 قول بعضی متأخرینست خلاف احتیاط چنانچہ از محمد بن سلمہ رحمہ در سراجیہ آورده و کوششاً
 وَلَا الضَّالِّينَ بِالذَّالِ أَوْ بِالظَّالِمِ عِنْدَ عَامَّةِ الْمُشَايخِ تَفْسِيْدٌ وَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ سَامَةَ
 لَا الْعُمُومُ الْبَلْوَىٰ بِسِ اسْمِهِ وَرَقَاضِيَانِ كَفَتْهُ وَكَوَقَرَأَ الضَّالِّينَ بِالظَّالِمِ أَوْ بِالذَّالِ الْمُعْجَمَةِ
 لَا تَفْسِدُ صَلَاتَهُ تَهَا قَوْلَ مُحَمَّدِ بْنِ سَلْمَةَ رَحِمَهُ هِيَ نَقْلٌ مِنْ قَوْلِ دِيْكَرِ مَشَايخِ وَاحْتِيَاظٌ بِقَوْلِ مَشَايخِ
 نَهْدِ قَوْلِ مُحَمَّدِ بْنِ سَلْمَةَ رَحِمَهُ وَحَالًا لَكَ دَرِيْنَ اِمْرًا حَتِيَاظٌ ضَرْوِيٌّ سِتْ سَوْ قَائِلٌ بِفَسَادِ اَكْثَرِ اَيَّةٍ وَتَا مَشَايخِ اَنْدِ
 چنانچہ در مع غیر می شرح نیمه می آورد قَرَأَ الظَّالِمِ الْمُعْجَمَةِ مَكَانَ الضَّالِّ الْمُعْجَمَةِ أَوْ عَلَى الْقَلْبِ
 كَالْمَعْظُوبِ مَكَانَ الْمُغْضُوبِ صَفْرٌ مَكَانَ ظَفْرِ تَفْسِدُ صَلَاتَهُ وَعَلَيْهِ رَأْيٌ عَلَى الْقَوْلِ بِالْفَسَادِ أَكْثَرُ
 الْأَيَّةِ وَدَرْ كِبَرِيٍّ سِتْ قَرَأَ غَيْرَ الْمُغْضُوبِ بِالظَّالِمِ أَوْ بِالذَّالِ الْمُعْجَمَتَيْنِ تَفْسِيْدٌ إِذْ
 لَيْسَ لِهُمَا مَعْنَىٰ وَدَرْ خَزَانَةِ الرِّوَايَاتِ سِتْ وَلَوْ قَرَأَ وَلَا الضَّالِّينَ بِالذَّالِ أَوْ بِالظَّالِمِ
 عِنْدَ عَامَّةِ الْمُشَايخِ تَفْسِيْدٌ وَدَرْ فُصُولِ عَمَادِيٍّ سِتْ وَسُئِلَ عَمَّنْ يَقْرَأُ الظَّالِمِ مَكَانَ الضَّالِّ
 وَيَقْرَأُ كَيْفَ يَنْشَأُ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ مَكَانَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالَ لَا يَجُوزُ إِمَامَتُهُ
 وَلَوْ تَعَمَّدَ يَكْفُرُ عِنَىٰ اَلْكَرْسِيِّ طَارِ اِبْجَامِي ضَادٌ خَوَانِدِيًّا بِرَطْوِيَّةٍ مِيخَوَابِدِيٍّ مِيخَوَانِدِيًّا بِحَابِ الْجَنَّةِ
 بِجَامِيٍّ اَصْحَابِ النَّارِ خَوَانِدَامَتِ وَي جَائِزٌ نَيْسِتْ وَ اَلْكَرْسِيُّ خَوَانِدِيٍّ كَا فَرْدٌ وَ فِي الْمَحِيْطِ سُسَيْلٌ
 لَا اِمَامَ الْفَضْلِ عَمَّنْ يَقْرَأُ الظَّالِمِ الْمُعْجَمَةَ مَكَانَ الضَّالِّ الْمُعْجَمَةِ أَوْ يَقْرَأُ اَصْحَابَ الْجَنَّةِ
 مَكَانَ أَصْحَابِ النَّارِ أَوْ عَلَى الْعَكْسِ فَقَالَ لَا يَجُوزُ اِمَامَتُهُ وَلَوْ تَعَمَّدَ يَكْفُرُ اَنْتُمْ
 و ملا علی قاری نیز در شرح فقہ اکبر در بیان کلمات کفر بر عامہ کفر نقل کرده منگدان فی الاقتناء
 تا اینجا بخوبی ثابت گشت که مذہب منصور ایمہ دین ایکہ عمدتاً ضاد اگر کسی ظایماً یا مشایخاً بخواند
 نمازش تباه گردد و امامت وی درست نیست بلکه برومی خون کفرست و اگر بلا عمد سبب لغزش
 زبان و یا عدم تمیز خواند بعضی از متأخرین مطلقاً قائل جواز گشته اند و بعضی دیگر آن خطا را مقید
 ساخته بچنانکہ آن قائل بزعم خود آنرا کما حقہ او ساخته باشد و بخطای خود او را گمان نباشد
 و در آن خطا او را تمیز از صحیح نباشد چنانچہ در نیت لمصلی گفته اذا قَرَأَ الظَّالِمَ هُوَ مَكَانَ الضَّالِّ
 الْمُعْجَمَتَيْنِ أَوْ عَلَى الْقَلْبِ تَفْسِدُ صَلَاتُهُ وَعَلَيْهِ أَكْثَرُ الْأَيَّةِ وَرَأْيٌ مُحَمَّدُ بْنُ

سَلَمَةٌ لَّا تَقْسُدُ صَلَوَتُهُ لِأَنَّ الْعَجْمَ لَا يَمِيزُونَ بَيْنَ هَذِهِ الْحُرُوفِ وَكَانَ الْقَاضِي الْأَقَامُ الشَّهِيدُ يَقُولُ الْأَحْسَنُ فِيهِ أَنَّ لِقَالَ إِنْ جَرَى عَلَى لِسَانِهِ وَلَمْ يَكُنْ مَمَيِّزًا وَكَانَ فِي تَرْجُمِهِ أَنَّهُ أَذَى اللَّطَائِقَةِ بَيْنَ الْقَوْلَيْنِ الْعَلَمَةُ عَلَى وَجْهِهَا لَا تَقْسُدُ صَلَاتُهُ وَكَذَلِكَ رَوَى مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ عَنِ الشَّيْخِ الْأَقَامِ إِسْمَاعِيلَ الزَّاهِدِيَّ أَنَّهُ وَمَعْنَى عَدَمِ تَمْيِزِهِمَا هِيَ سِتُّ كَرَبَا وَجُودِ مَحْنَتِ شَبِّ وَرُوزِ قَصِيحِ أَنْ بَرَأَ قَادِرٌ زَكْرُو وَوَمِيْزُوا دُونَ ضَادٍ اِزْطَارٌ خَوَانِدُنْ نَمِيْتُوا اَنْكَرُو چنانچه از فتح القدير گذشت پس درین صورت نمازش جائز گردد و الا فلا مگر درین ملک مہند ازین قسم تعذر در مردم تعلیم یافته و حقاظ قرآن کترست کہ با وجود کوشش بلیغ در میان ضاد از غیر او تمیز کردن نتواند چرا کہ اہل این دیار استعمال ضاد عادتست خلاصہ اینکہ درین ملک عمدا کسانیکہ بجای ضاد ظا میخوانند یا مشابہ بظا بلا تردد نماز ایشان فاسدست و امامت ایشان جائز نیست بلکہ بروی خوف کفرست چنانچہ از ما سبق بخوبی معلوم گشت لهذا ملا محمد قندھاری در شرح محمدی گفتا بیات

اور روایت ہر عمادی سے عیان وہ نماز اسکی ہر فاسد یا یقین بعضے کہتے ہیں کہ وہ کافر ہوا ظا سے ظلہ یعنی سایہ بہگمان	ضاد کو گر ظا پڑھے اے مہربان اور امامت اسکی ہر فاسد تمام ضالین جسے اگر ظا سے پڑھا اور معنی ظالین کے امر آخنی	یعنی اگر ظا سے پڑھیگا ضالین یاد رکھ یہ مسئلہ اسے ذی مقام ضالین کے معنی آئے مگر بان سایہ کرنے والے کہتے ہیں سبھی اور فرماتے ہیں یون خیر البشر مؤمنو تم بھی کرو اسکو ادا
ونیز ہمدرا بخا منویسید قال علیہ السلام انا اهل الضاد یعنی	یعنی کرتا ہوں ادا حق ضاد کا پڑھتے تھے جس طرح ختم المرسلین	جان لینا چاہیے

کہ اس فرقہ مسدود و سجدیہ و با بید کی عادتوں میں سے ایک عادت قدیم یہ بھی ہے کہ کسی نقیہ کا قول جو مطلق ہو ظاہر میں اور مراد اس سے مطلق نہو یا مجمل ہو کہ محتمل خاص اس سے مراد ہو ہر محتمل مراد نہو (اور اس قسم کے اقوال فقہا کے بہت سے ہوتے ہیں) یا مقید و مبہن ہو لکن علمائے محققین کا وہ قول منہار نہویہ لوگ اسکو کسی کتاب فقہ وغیرہ میں سے دکھا کر لوگوں کو اپنے مذہب کی طرف ہلاتے ہیں اور بلا ضرورت داعیہ نئی نئی طرز کے مسائل عوام کو سکھاتے ہیں۔ اس دعوے کو انکی بھی خوب یاد رکھنا چاہیے اور انکی بات پر اعتماد کرنا نچاہیے۔ اور نیز ہر شخص قابل جاننے مفتی مسائل کے

ہند کلمات برای عبرت اہل ہندیزبان کردو

ملین ہوتا ہے جب ایسا واقعہ پیش آوے تو اپنے علمائے محققین سے جو انکے عقیدے سے خوب واقف
 ہوں دریافت کرنا چاہیے اور مذہب رکابی مذہب علماؤں سے بھی بہت بچیں کیونکہ اس طرح مستور الحالی
 میں بہت سے لامذہب درپردہ تقیہ اپنے تئیں حنفی المذہب ظاہر کر کے عوام بیچاروں کو گمراہ کرتے ہیں۔
 اور فقط کسی کتاب کا حوالہ دیدینا یا کسی عالم کا نام لے دینا یا کسی کتاب اُردو فارسی عربی میں دکھا دینا
 اس فرقے کے بیان بہت مروج ہے۔ بدون تحقیق کے اپنے علماء سے ہرگز ہرگز انکی بات پر اعتبار و اعتماد
 نہ کرنا چاہیے یہ قاعدہ ہر مسلمان دیندار کو چاہیے کہ محفوظ رکھے۔ جس طرح کہ سب احادیث قوی و قابل
 عمل کرنے کے نہیں بلکہ بعض احادیث ضعیف عمل کرنے کے حق میں غیر ملتفت ہوتے ہیں ایسی طرح کتب فقہ
 وغیرہ میں بھی بعض بعض مسائل ضعیف وغیر مفتی بہ موجود ہیں۔ لہذا حدیث پر چلنا نیک سوائے علماء
 محققین و فضلاء کا ملین کے ہر شخص اور ہر عالم کا کام نہیں فقط احادیث کے پڑھ لینے سے یہ معرفت
 و شناخت حاصل نہیں ہوتی ایسی طرح کتب فقہ میں سے مسائل قویہ و مفتی بہ نکال دینا فقط حدیث کی کتابوں
 کے پڑھنے سے نہیں آجاتا جب تک مزاولت تامہ اور نظر عامہ کتب پر اور فہم کامل و فضل آگہی شامل حال نہ ہو
 اسی واسطے ہر عالم کو بھی سچا ہے کہ ہر روایت کو قابل حجت کے جانکر اسکی حقیقت کا قائل ہو جائے اور
 یہ قاعدہ کتب حدیث اور کتب فقہ دونوں میں جاری رہا اور اس سے لازم ہے نہیں آتا کہ جب کتب فقہ
 میں روایات ضعیفہ پائے جاتے ہیں تو لائق عمل کے نہیں جیسا کہ بعض لامذہب عوام کو دھوکے دیتے
 ہیں کیونکہ یہ اعتراض علم حدیث پر بھی جا پڑیگا اور جب تک یہ رتبہ سیکو حاصل نہیں ہو وہ اپنے
 سے جو بڑا عالم ہو اور مہارت و ملکہ زیادہ اسکو حاصل ہو اس سے دریافت کرے اور غلطی میں پڑنے
 سے احتیاط کرے اپنے آپ کو ہرمان نہ خیال کرے فوق کئی ذی علیہ علیہ کا بھی مقدار رکھنا چاہیے۔
 اور علماء مجتہدین سابقین کا تبع رہے ہمیں صلاح داریں و فلاح کو نہیں تصور کرے۔ یہ چند کلمات
 بطور ہمدردی اسلام کے کہے گئے ہیں تاکہ لوگ اس فتنہ و فساد والے زمانے میں
 طَوْلِ الْاَمَلِ سُوءِ الْعَجَلِ سے بچیں اور نیز اہل بدعت و ضلالت مشل
 لامذہب و باہیہ و فرقہ پنجرہ وغیرہ کے دھوکوں سے محفوظ رہیں
 خدائے تعالیٰ ہمکو اور سب بھائی مسلمانوں کو ایسے لوگوں کے دھوکوں سے اپنے
 حفظ و امان میں رکھے آمین یا رب العالمین

اعتراض لامذہب

مسئلہ چہارم در تحقیق مسح رقبہ در وضو

سوال حنفیہ کہ در وضو مسح کردن را از مستحبات میدانند بچہ دلیل است - و آنچه حدیثی بدین باب می آرد موضوع است و این مسح بدعت است چنانچہ امام نووی شارح مسلم کہ یکی از ائمہ حدیث است و علم فضل وی مسلم جہود است در شرح مہذب گفتہ کہ این حدیث (یعنی مروی آن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال مسح الرقبۃ امان لمن العنق) موضوع است و از کلام نبی علیہ الصلوۃ والسلام نیست و در جای دیگر گفتہ کہ انبی صلی اللہ علیہ وسلم باب مسح کردن چیزے صحیح نشدہ و این سنت نیست بلکہ بدعت است چنانکہ علامہ قاضی شوکانی گفتہ کہ قال ابو نعیم فی شرح المہذب ہذا حدیث موضوع لیس من کلام النبی صلی اللہ علیہ وسلم و علی الہ وسلم - وقال فی موضع اخر لم یصح عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم فیہ شیء - وقال ولیس ہو بسنة بل ہو بدعة لهذا حنفیہ را لازم کہ اینچنین بدعات مخترعہ ترک نمایند و بخیاں انیاب اغوال این راست ندانند کہ سنت دانستن آن ضلالت بر ضلالت است و آنحضرت علیہ السلام فرمودہ کل بدعة ضلالة و کل ضلالة فی النار - وقال علیہ السلام من احدث فی امرنا هذا ما لیس منہ فهو ساء علیک الجواب العظیم و بیدہ از منہ التذقیم میگوم بر چند کہ در کتب حنفیہ مثل فتح القدر و بنایہ شرح ہدایہ للعلما العینی و زلمی ہدایہ و غنیۃ المستملی شرح منیہ المصلی معروف کہ بسیری در رد المعارشامی و شرح مشکوٰۃ و غیرہ تحقیق حقیقت این بخوبی مندرج است مگر چونکہ قاضی محمد بن علی شوکانی صنغانی مینویسہ را فرقتہ ظاہریہ یکی از مشایخ کبار خود بیشمارند چنانچہ مولوی صدیق حسن قنوجی نیز با وجود نور علم کہ با خود میدارد و چونکہ در تحقیق مسائل دین از دست اہل سنت و جماعت بجان آمدہ استغاثہ بعد از

مسئلہ چہارم در تحقیق مسح کردن سوال لامذہب

جواب حنفیہ در تحقیق مسح رقبہ

مرگ وی زوی میطلبد و میگوید	از روی رای در افتادہ بار باب منہن	شیخ سنت مدونی قاضی شوکان مدو
----------------------------	-----------------------------------	------------------------------

لذا مانیز برای اسکات این خروغان خاص از کتاب احکام و حدیث وی کہ بہ نیل الاوطار معروف است از باب مسح عنق جلد اول صفحہ ۱۵۸ و (۱۵۹) مطبوعہ مصر رقم نمائیم چہ اگر چنانچہ احادیث نبویہ و آثار صحابہ ایشانرا شرمی نمی آید مگر شاید کہ از قول پیشوای خود حیاتی نمودہ اگرچہ خود مسح

عنق گاهی نکلند مگر حقیقه را حدین امر معات نمایند چه ایشانرا از اتباع طرق بدی و سیروی سنت
مصطفی صلی الله علیه و سلم چاره نی و بموجب قول عزوجل وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ط از معن و طعن
اتباع شیخ سجدهی پروانی نی وَ هُوَ هَذَا قَالَ الشُّوْكَانِيُّ عَنْ لَيْثٍ عَنِ طَلْحَةَ بْنِ مُطَرِّبٍ
عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ سُرَّيْ سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَىٰ آلِهِ وَسَلَّمَ بِمَسْحِ رَأْسِهِ
حَتَّىٰ بَلَغَ الْقَدَمَ وَ مَا يَلِيهِ مِنْ مُقَدِّمِ الْعُنُقِ رَوَاهُ أَحْمَدُ يَعْنِي ظَهْرَهُ مِنْ جَدِّهِ وَ يَكُونُ
که دیدم آنحضرت علیه السلام را که سر خود را مسح میکرد تا آنکه بقدمال رسید و با آنچه که نزدیک است
از مقدم کردن قدمال نفعی قات و زال همه انتهای سر و آقا گردن را گویند چنانچه در ابوداؤد است
وَ هُوَ أَوَّلُ الْفَقَاءِ وَ رَوَى الْقَاسِمُ بْنُ سَلَامٍ فِي كِتَابِ الطُّهُورِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ
مَهْدِيٍّ عَنِ الْمَسْعُودِيِّ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ مُوسَى بْنِ طَلْحَةَ قَالَ مَنْ
كَسَمَهُ قَفَاءَ مَعْرَاسِيهِ وَ فِي الْعُلَىٰ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَعْنِي هَرَّكَ مَسْحَ كَرْدِ خُودِ كَمَا كَسَمَتْهُ شَدَّ
از طوق آتش بر روز قیامت قَالَ الْحَافِظُ بْنُ الْبُخَّارِيِّ فِي الْمَلِيحِينَ فَيَحْتَمِلُ أَنْ يُقَالَ هَذَا وَإِنْ كَانَ
مَوْقُوفًا فَلَهُ حُكْمُ الرَّفْعِ لِأَنَّ هَذَا لَا يُقَالُ مِنْ قِبَلِ الرَّايِ فَهُوَ عَلَىٰ هَذَا أَمْ سَلَّ يَعْنِي كَفْتُ
حافظ ابن حجر عسقلانی که این حدیث در خطا... چند که بر موسی بن طلحه موقوف است مگر این را
حکم رفع است یعنی تا به رسول شد چه اگر این چنین اخبار که ثواب و عقاب معنی شامل باشند کسی
از لباس خود گفتن نمیتواند تا وقتیکه از آنحضرت علیه السلام مسح نکند و پس بنا برین قاعده این
حدیث مرسل است انتهى کاتب الحروف أَصَلَّمَ اللَّهُ بِأَلَّهْ سَيَكُونُ مَرْسَلٌ أَنْ حَدِيثُ سِتِّ كَرَّازِ
آخر سنه آن را وی را سا قطر و است کقول التابعی قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
وَالْمُرْسَلُ مَقْبُولٌ عِنْدِي حَيْثُفَةً وَمَالِكٌ مُطْلَقًا وَهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا أَرْسَلُهُ
لِكَمَالِ التَّوْقِي كَالْعِتْمَادِ وَ الْخَزَّازِيُّ كَذَلِكَ كِتَابُ صَوْلِ الْحَدِيثِ وَ أَخْرَجَهُ أَبُو يَعْنِي فِي تَارِيخِهِ
إِصْبَهَانَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ دَاوُدَ حَدَّثَنَا
عُمَرَانُ بْنُ خُرَزَادَةَ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ الْأَنْصَارِيِّ
عَنْ أَنَسِ بْنِ سِيرِينَ عَنْ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ تَوَضَّأَ وَ مَسَحَ
بِيَدَيْهِ عَلَىٰ عُنُقِهِ وَ فِي الْعُلَىٰ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَقَالَ لَهُ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَىٰ هَذَا حَدِيثٌ مَرْسَلٌ

مسئله چهارم در تحقیق مسح کردن در وضو

یعنی ابو نعیم از عبد اللہ بن عمر رضی می آرد کہ ہر آئینہ نبی علیہ السلام فرمود کہ ہر کہ وضو کر دو بہر دو دست خود مسح گردن خود نمود بروز قیامت از طوق آتشین و وزخ محفوظ گردد و ابو نعیم گفت انشاء اللہ تعالیٰ این حدیث صحیح است و ہو فی کتب ایمة العترة فی احوال احمد بن علی و شرح التجرید باسناد متصل بالنبی صلی اللہ علیہ وسلم و لکن فیہ الحسن بن علوان عن ابن خالد بن الواسطی بلغظ من توشاً و مسح سالفیکہ و قفاه امن من الغل يوم القيامة و کذا رواہ فی اصول الاحکام و الشفاء یعنی این حدیث در کتب ایمة عترت وارد است بدین الفاظ ہر کہ وضو کر دو مسح نمود بہر دو کنارہ گردن خود و گردن خود را امن یافت از طوق روز قیامت و رواہ فی التجرید عن علی علیہ السلام من حریق محمد بن الحنفیة فی حدیث طویل و فیہ انہ لما مسح راسہ مسح عنقہ و قال لہ بعد فراغہ من الطهور افعل کفعلی هذا یعنی در تجرید از حضرت علی رضی می آرد کہ وی رضی اللہ تعالیٰ عنہ وقتیکہ مسح سر خود نمود گردن خود را نیز مسح ساخت و بعد از فراغ از وضو خود را فرمود کہ مثل این وضوی من وضو میساز تا اینجا نام پشت قول قاضی شوکانی در احوال مسح عنق بعد از این متوجہ شد بطرف جواب نام نومی رحمہ اللہ در احوال کارومی از مسح گردن فقال - و یجیب هذا القول ان قول النوی مسمی الرقبہ بدعۃ وان حدیثک موضوع - مجازاً ^{انما دقت کلمتہ} و اعجب من هذا قولہ و لکن کذا الشافعی ولا ینہوہ الا عنکاب و انما قالہ ابن القاص و طایفة بیترہ - فانہ قال الرویانی عن اصحاب الشافعی فی کتابہ المعروف بالبحر ما لفظک قال اصحابنا ہوسنہ - و نقب النوی ایضاً ابن الرقبہ بان النوی و ہو من ایمة الحدیث قد قال باستجابہ - قال و لا ماخذ لا نستجابه الا خبراً و اثران هذا لا مجال للقیاس فیہ صاحب نیل الاوطار سیکوید کہ - از بیان این ہمہ اقوال مذکورہ بالا معلوم گشت کہ اسچہ امام نومی مسح رقبہ را بدعت گفته و حدیثش را موضوع قرار داده از روی تمہین و اندازہ گفته یعنی از جهت تحقیق نیست) و عجب تر ازین دیگر قول وی است کہ گفته کہ ذکر مسح رقبہ امام شافعی ہم نکرده و نہ مجہور اصحاب او جز این نیست کہ ابن قاص و قدسی مردم ذکرش ننمودہ سچرا کہ این مسئلہ

جواب از احوال نومی از مسح کردن

روایاتی رح از اصحاب امام شافعی رح در کتاب خود کہ بجزست بدین الفاظ آورده کہ اصحاب با گفته کہ مسح کردن سنت است و همچنین مدعی امام نووی درین مسئلہ این المرفوعہ افتادہ بدینطور کہ بغوسی صاحب تفسیر معالم التنزیل و صاحب و دیگر کتب کہ از پیشوایان حدیث است ہر آئینہ باستحباب این قائل گشتہ و گفته کہ وجہ استحباب آن نیست مگر اینکہ باشد جبر یا اثر چہرہ کہ این مسئلہ از ان قبیل است کہ قیاس کسی را در ان مجال نیست مگر اینکہ نقل آن از ان حضرت علی رضی اللہ علیہ وسلم شدہ باشد

قَالَ الْحَافِظُ وَكُلُّ مُسْتَنَدِ الْبَغَوِيِّ فِي اسْتِحْبَابِ سُمِّ الْقَفَا مَا رَوَاهُ أَحْمَدُ وَأَبُو يَكْرَةَ وَذَكَرَ حَدِيثَ الْبَابِ وَنَسَبَ حَدِيثَ الْبَابِ ابْنُ سَيِّدِ النَّاسِ فِي تَرْجِيحِ التَّرْمِذِيِّ إِلَى الْبَيْهَقِيِّ أَيْضًا - قَالَ وَفِيهِ زِيَادَةٌ حَسَنَةٌ وَهِيَ مَسْمُومَةُ الْعُنُقِ - فَانظُرْ كَيْفَ صَرَّحَ هَذَا الْحَافِظُ بِأَنَّ هَذَا الزِّيَادَةُ الْمَنْصُومَةُ لِمَسْمُومَةِ الْعُنُقِ حَسَنَةٌ - ثُمَّ قَالَ قَالَ الْمُقَدِّمُ وَلَيْتَ لَمَّا كَلَّمْتُمْ فِيهِ - وَأَجَابَ عَنْ ذَلِكَ بِأَنَّ مُسْلِمًا فَكَمَا خَرَجَ لَهُ - يَعْنِي حَافِظًا (شاید کہ ابن حجر عسقلانی مراد داشته باشد) فرمود شاید کہ دلیل امام بغوی در استحباب مسح کردن آن باشد کہ امام احمد و ابوداؤد و ابوشیخ کرده و حدیث اولین باب را (یعنی عن لیث عن طلحة الحدیث) ذکر کرده - و ابن سید الناس در شرح ترمذی گفته کہ این حدیث را بہیضی نیز روایت کردہ است کہ درین حدیث زیادت حسنہ است و آن مسح کردن است گفت شوکانی نظر کن کہ چگونه تصریح کردہ این حافظ بانیکہ این زیادت منضمہ مسح کردن را نیک است بہتر گفت این حافظ کہ مقدسی گفته کہ لیث را وی این حدیث ضعیف است باز جوابش میدہد کہ ہر آئینہ لیث یکی از او یان امام مسلم است

وَاخْتَلَفَ الْقَائِلُونَ بِاسْتِحْبَابِ سُمِّ الزُّقْبَةِ هَلْ تَسْمُومُ بِبَيْتِهِ مَاءُ الرَّاسِ أَوْ بِسَائِرِ حُدُودِ رَأْسِهِ فَقَالَ الْهَادِي وَالْقَائِمُ تَسْمُومُ بِبَيْتِهِ مَاءُ الرَّاسِ وَقَالَ الْمُؤْتَمِدُ بِاللَّهِ وَالْمُكْتَوِّمُ بِاللَّهِ وَنَسَبَهُ فِي الْبَحْرِ إِلَى الْفَرِيقَيْنِ إِنَّمَا تَسْمُومُ بِمَا يَحْدِثُ فِيهِ قَوْلُ صَاحِبِ نَيْلِ الْإِطْرَارِ

یعنی آنانکہ قائل اند بوجہ از مسح کردن مختلف اند و نیکہ آیا این مسح آب اتی ماندہ سر کردہ شود یا آب نو - پس ہادی و قائم گفته کہ جباتی ماندہ آب سر این مسح کردہ شود و سویدہ باشد منصوص باشد گفته و در سبب نہت این قول بہر طرف ہر دو فریق کردہ و آن اینکہ این مسح آب نو کردہ شود

انچہ از تحقیق قاضی شوکانی درین مسئلہ بود انست کہ گذشت ہمدمی تحقیق دیگر نیز باید شنیدہ رسالہ

در بیان کیفیت آب مسح کردن

در تحقیق و ترمیم ہر یک از این مسائل

تحقیق مسح الرقبہ می آرد کہ ابن اسکنان از عمرو بن کعب می آرد قال رأیت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تو صماً فمسحہ لحيته وقفاً یعنی گفت کہ دیدم آنحضرت علیہ السلام را کہ وضو کرد پس مسح فرمود بر ناسن مبارک خود گردن خود را منہی و نقل کرده ابن ہمام رحمہ از حدیث وائل در صفت وضوی آنحضرت علیہ السلام تم مسح علی راسہ ثلاثاً و ظاہر اذنیہ ثلاثاً و ظاہر رقبתיہ و اظنہ قال ظاہر لحيته ثم غسل قدمہ اليمينی الحدیث رواہ الترمذی ثم قال ابن الہمام فیہ دلیل علی ان مسح الرقبہ آداب یعنی پس آنحضرت علیہ السلام سہ بار بر سہ مبارک خود مسح کرد و بر پشت گوش سہ بار و بالای گردن مبارک خود و گمان میبرم کہ گفت بالاہی محاسن مبارک خود تا آخر تا آنکہ گفت ابن ہمام رحمہ کہ درین حدیث دلیل است بر نیکه مسح کردن مستحب است انتہی و ملا علی قاری در رسالہ المنصوع فی معرفت الموضوع گفته تراوی مرفوعاً فی مسند الفردوس من حدیث ابن عمر لیکن سندہ طعیف و الضعیف یعمل بہ فی فضائل الاعمال ایفاً قایلینا انہ مستحب او سنہ انتہی و امام نووی در ربیعین گفتہ تفق العلماء علی جواز العمل بالحدیث الضعیف فی فضائل الاعمال انتہی و علامہ ابن حجر مکی در فتح البین شرح ربیعین گفتہ لانه ان کان صحیحاً فی نفس الامر فقد اعطی حقه و الا لم یترتب علی العمل بہ مفیدة تحلیل و تحریم و لا یضیع حق للغير انتہی و ملا جلال دوانی در انموذج العلوم گفتہ اذا وجد حدیث ضعیف فی فضائل الاعمال و لم یکن هذا العمل مما یحتمل الحرمة و الکراهة فانه یجوز العمل بہ و یستحب لانه ما مؤن الخطر مرجو النفع اذ هو دائر بین الاباحة و الاستیجاب فالاحتیاط العمل بہ برحاء الثواب انتہی یعنی وقتیکہ حدیث ضعیف در بہتری کاری از کار سایر یافته گردد و آن کار از ان قسم نباشد کہ احتمال حرمت و کراهت داشته باشد پس ہر آئینہ جائز است عمل بان بلکہ عمل بان مستحب است چرا کہ از خوف ہر چیز محفوظ است و امید لغیر در ان موجود چرا کہ ترک آن ضرورت نیست و در کردن آن امید ثواب است پس احتیاط درین کہ بر ان حدیث عمل کرده شوہ از جهت امید ثواب و ابن الہمام در فتح القدر آورده کہ لا ینتجاب ینتبت بالحدیث الضعیف غیر الموضوع و شیخ دہلوی کہ در رسالہ اصول حدیث گفتہ

در بیان آنکہ حدیث ضعیف در فضائل اعمال مستحب است
 و امام نووی در ربیعین گفتہ تفق العلماء علی جواز العمل بالحدیث الضعیف فی فضائل الاعمال انتہی و علامہ ابن حجر مکی در فتح البین شرح ربیعین گفتہ لانه ان کان صحیحاً فی نفس الامر فقد اعطی حقه و الا لم یترتب علی العمل بہ مفیدة تحلیل و تحریم و لا یضیع حق للغير انتہی و ملا جلال دوانی در انموذج العلوم گفتہ اذا وجد حدیث ضعیف فی فضائل الاعمال و لم یکن هذا العمل مما یحتمل الحرمة و الکراهة فانه یجوز العمل بہ و یستحب لانه ما مؤن الخطر مرجو النفع اذ هو دائر بین الاباحة و الاستیجاب فالاحتیاط العمل بہ برحاء الثواب انتہی یعنی وقتیکہ حدیث ضعیف در بہتری کاری از کار سایر یافته گردد و آن کار از ان قسم نباشد کہ احتمال حرمت و کراهت داشته باشد پس ہر آئینہ جائز است عمل بان بلکہ عمل بان مستحب است چرا کہ از خوف ہر چیز محفوظ است و امید لغیر در ان موجود چرا کہ ترک آن ضرورت نیست و در کردن آن امید ثواب است پس احتیاط درین کہ بر ان حدیث عمل کرده شوہ از جهت امید ثواب و ابن الہمام در فتح القدر آورده کہ لا ینتجاب ینتبت بالحدیث الضعیف غیر الموضوع و شیخ دہلوی کہ در رسالہ اصول حدیث گفتہ

وَالْحَدِيثُ الضَّعِيفُ الَّذِي بَلَغَ بَعْدَ الطَّرِيقِ مَرْتَبَةَ الْحَسَنِ لِفَضِيلَةِ أَيْضًا كَجَمْعِهِ
 رَمَى لِلْعَمَلِ عَلَيْهِ بَيْنَ الْعُلَمَاءِ مِثْلَ الْحَسَنِ لِذَلِكَ وَمَا اشْتَهَرَ أَنَّ الْحَدِيثَ الضَّعِيفَ
 مُعْتَبَرٌ فِي قَضَائِلِ الْأَعْمَالِ لَا فِي غَيْرِهَا الْمُرَادُ مُمْفَرَدَاتُهُ لَا جَمْعُهَا لِأَنَّهُ دَاخِلٌ
 فِي الْحَسَنِ لَا فِي الضَّعِيفِ صَرَّحَ بِهِ الْأَيْمَنَةُ أَنْتُمْ بِقَدْرِ الْحَاكِمَةِ بِنَابِرِينَ أَحَادِيثَ
 مسح رقبه اگر چه ضعیف اند مگر طرقتش متعددست پس در مرتبه حسن لغیره میرسد فافهم ودر بعضی روایات
 حدیث مسح منقح موقوفست بر صحابی و مرفوع تا به رسول تشبیهست لهذا علامه عینی در بنای شرح هدایه
 می آرد ^{متداو} هَذَا وَإِنْ كَانَ مَوْجُوهًا لَكِنَّ لَهُ حُكْمَ الرَّفْعِ لِأَنَّهُ لَا يَجْعَلُ لِلرَّامِي فِيهِ أَنْتُمْ وَدِينِ مَقَامِ
 در تحفه الکلامی آرد که ترجمه اش این است - این حدیث اگر چه موقوفست در حقیقت مکن مرفوعست
 حکما چنانچه تصریح نموده برین ابن صلاح و ابن عبد البر و عراقی و نووسی و غیرهم از ائمه حدیث در بحث
 قول صحابی - و آنچه مشهورست که قول صحابی حجت نیست با وجودیکه مختلف فیه است میان ائمه برین
 مختصرست آن قول صحابی که ^{موضوعی باصل متداو} اجتهاد را در آن گنجایشی و مدخلی باشند و بعقل معلوم میگردد اما آن
 قول وی که عقل را در آن ^{موضوعی بر اصول را} مدخلی نباشد حجت میشود چرا که آن قول حکما مرفوعست انتهى و آنچه
 مجد الدین فیروز آبادی شیرازی صاحب قاموس در سفر السعاده در صفت و طوی رسول الله
 صلی الله علیه و آله وسلم گفته که در مسح کردن حدیثی ثابت نشده - هر چند که از ظاهر این چنان
 مستفاد میشود که درین باره اصلا حدیثی ثابت نشده و نه صحیح و نه ضعیف مگر چنین نیست بلکه مراد وی
 باین انکار از حدیث صحیحست بدلیل قول دیگر وی در خاتمه که - در باب تحلیل صحیح مسح از زمین
 در رقبه حدیثی صحیح نشده انتهى فائز صاحب تحفه الطلبة میفرماید که حاصلش بطریق اختصار اینست
 مختلف اند علماء در مسح رقبه بر سه اقوال یکی اینکه این بدعتست (چنانچه امام نووی گذشت)
 و این قول صحیح چیز نیست چرا که بعد از ثبوت آن بحدیث اگر چه ضعیف الا سنادست بدعت بودن
 آنرا معنی نیست لَعَلَّكُمْ مَسْحُ الْمُخْلِقُومِ بِدَعْوَةٍ بِالْإِتِّفَاقِ لِقَدَامِ بَيِّنَاتِ ذَلِكَ وَ هُوَ أَيْضًا
 این سنتست کَمَا ذَهَبَ إِلَيْهِ أَكْثَرُ الْمُشَلِّهِينَ و این نیز چندان قوی نیست چرا که در ثبوت
 بر ثبوت استوارست و اذ لیس فلیس سوم اینکه سببست کَمَا ذَهَبَ إِلَيْهِ أَكْثَرُ أَصْحَابِنَا
 المتأخرین و اینست مذہب منقول چرا که ثبوت آن از صاحب شرح ایمانست و اینست مذہب متأخران

احادیث مسح رقبه حسن لغیره اند

در مسح کردن رقبه قول است از بعضی ائمه اهل بیت

بالاتفاق محسن که مؤمنان

و نیز از پنجم در تحقیق تسبیح برای ذکر

اینست آنچه از تحقیق درین مسئلہ نزدیک بود اذ تحقیق اصل الحکال بہ فہو عند اللہ المتعال بہ اللہ
اسیرنا الحق حقا وانزلنا ایمانہا کہہ و اسیرنا الباطل باطلا وانزلنا اجتنابا کہہ امین یا ربنا علینا

مسئلہ پنجم در تحقیق تسبیح داشتن با خود برای ذکر

سوال چه میفرمایند علمای شرع مبین و فضیلائی درین تسبیح اندرین مسئلہ کہ تسبیح تسبیح تسبیح تسبیح تسبیح
وزمرہ و ہایتیہ بہہ صلحای زمانہ را مبتدع و منترع می نامدومی گوید کہ اینہمہ کہ در ظاہر بصورت مشایخ
کبار اند و نیز دیگر عوام کہ خود را با شعار و وقار و در شریعت تابع اسلاف نامدار میدانند ہمہ از حجت
داشتن تسبیح در دست برای ذکر حق صاحب بدعت و فضیلت اند کہ تسبیح داشتن در شرع بدعت
و حرامست چرا کہ در زمانہ ثلاثہ وجود آن نبود و ہر فعل کہ چنین باشد بدعت مست کیونکہ بدعت کل

وہ چیز ہرچہ کہ بعد از زمانہ ثلاثہ کیجاوے ثواب جانکراور اسکے اصل شرح میں نہ پائی جاوے۔ یعنی
بدعت ہر آن چیزست کہ بعد از منہ ثلاثہ شدہ باشد و بامید ثواب کردہ شود و اصل آن در شرع نباشد
و نیز ما از داشتن تسبیح سخت منع میناید۔ پس چونکہ ما عامۃ مسلمانان را بطور توارث از آبا و اجداد
مسلمین خود و نیز از مشایخ عظام و صوفیہ کرام برای شمارا و اوراد خوانی خود ہدایت تسبیح داشتن با خود
گشتہ اگر فی الواقع ہجنان باشد کہ زید ماعوام عیارگان را میگوید پس مانیز ازین بدعت توبہ نمانیم و
موافق قول زید بکسی سابقین و مشایخ سلف صالحین خود را نیز گمراہ دانیم ورنہ وجہ ثبوت آن از کتب معتبرہ
بحوالہ کتاب شہیر فرمایند کہ از اعتراض زید موصوف رہائی یابیم و بجا خود مشغول شویم بیتیواللہ نوحرو عند اللہ

الجواب انقلاب روزگار از حد بالا کی گذشت

بر مکان شہیر غران خوک صوالی گذشت

اولا باید دانست کہ زید آنچه از تعریف بدعت پیش کردہ خالی از بحث و نظر نیست چہ این تعریف شمل
بر چند قیود اول بوجود شی بعد از منہ ثلاثہ۔ و دوم در کردن آن شی لحاظ ثواب داشتن ضرورت
سوم عدم وجود آن در شرع۔ و در تعریف شی اگر قیدی نبود مستدرک باشد آن تعریف
عند المحققین نادرست و ناجائز باشد۔ پس میگویم کہ از قید اول (یعنی وجود شی بعد از منہ ثلاثہ)
لازم می آید کہ خروج فردی خارج کہ در زمانہ علی کرم اللہ وجہہ خارج گشتہ اند چنانچہ در کتب عقائد غیر
مصرح است بدست نباشد و حالانکہ مذہب خارجی بالاتفاق بدعتست و ایشان بدعتی اند پس معلوم شد
کہ قید اول لغو باطلست و نیز از ہمین قید لازم می آید کہ تصنیف و تالیف کتب بزبان و باطل کردہ

جواب در جواب آن

و همچنین در عطف و بند و نضاح و ترجمه قرآن و حدیث بدین زبان باطل باشد چرا که تصنیف و تذکیر و صوت در زمان ثلاثه یافته نشده است چرا که در از منته ثلاثه خود وجود زبان اردو نبود که بعد از آن بوجود آمده پس تصانیف غیره درین زبان چه معنی دارد - و این همه امور مذکوره بامید ثواب کرده میشوند - و اصل آن یعنی در آرد و تصنیف و غیره در شرع ثابت نیست - پس میباید که بموجب این تعریف این همه امور بدعت باشند و تکلیف آن مستحق ناز باشد - پس ازین قاعده ایشان برایشان لازم می آید که اکثر و با بیان دهند - و در خیانت سوال اگر گفته شود که مطلق و عطف و تصنیف در از منته ثلاثه موجود بود و اصل آن در شرع نیز ثابت است - و مقید و مطلق میباشند پس ثبوت این تصانیف و دیگر امور واضح است جواب گویم که بهمین طور جواب مسئله اقتنازع فیها نیز تصور باید نمود که مطلق شمرده شدن تسبیحات و غیره با نازل و نونی و خطی در جمیع از منته ثلاثه بلکه وجود تسبیح در زمانه تابعین از حسن بصری موجود بود و شمار مقید به تسبیحهای کذائی فرد آن مطلق است و نیز درین مقام بر تو مخفی نماند که آنچه بعضی مردم در خطبهای جمعه و عیدین از عطف و نضاح بر زبان فارسی و هندی و افغانی و مثلاً منع می نمایند که این اشعار نضاح آری خواندن بدعت است که در زمانه رسول شده علی و سلمه سوزان الفاظ عربی در خطبه گاهی لغوی دیگر خوانده نشده محض غلط فہمی ایشانست چه در خطبه اقصیٰ مسلمین حاضرین لاجرم است چه فرض اصلی از خطبه تمجید و تفسیر و اقرار شهادتین و نضاح تسلیم شنوانیدن احکام است مرا ایشانرا پس بر زبانیکان مردم اصطلاح میدارند بر نضاح و احکام ایشانرا واقف گردانند ضروری است چنانچه حق تعالی فرموده است **وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ** و هیچ گونه بدعت را در آن مجال نیست چنانچه این همه امور در از منته ثلاثه ثابت است چنانچه در کتب صریح است و آنچه از توهم بدعت بودن اشعار خوانی را پیش میکنند نیز جعل ایشانست که آنچه در شرع منع از ظهر خوانی آمده مطلق نیست که آن خود را نضاح علیہ السلام و نیز از بعضی خلفای راشدین و دیگر صحابه رضوان الله علیهم اجمعین کتابت است بلکه منع از آن اشعار خوانی آمده که از بیودگی پروردگار مشتقانه باشند چنانچه بر واقفان علم حدیث و مؤلفان و قائل صحابه پوشیده نیست فی الجمله از تعریف مذکور بطلان و بدعت بودن بعضی امور که بالاتفاق جائز است لازم می آید جائز بودن بعضی امور دیگر که بالاتفاق حرام و بدعت است

مسئله پنجم تحقیق تسبیح در حق با خود بر آید

تعریف بدعت

لازم می آید پس ازین تقریر بخوبی معلوم شد که تعریف بدعت نه آنست که زید بیاورد کرده بلکه
 تعریف مستقیم بدعت آنست که علمای محققین در کتب خود آورده و آن اینکه بدعت عبارتست
 از اعتقاد داشتن امریکه خلاف باشد از آنچه فحوت آن از آنحضرت علیه السلام و صحابہ کرام معروفا
 و مشهور باشد و این اعتقاد بسبب نوعی از شبیه و تاویل باشد بطریق انکار و وجود چنانچه
 داشتن خلاف امریکه از آنحضرت علیه السلام ثابت باشد بطریق انکار نه بطریق شبیه و تاویل
 کفرست چنانچه در المذاکر کتابی از کتب مشهوره فقهست می آرد اعتقاداً **أَمْرٌ عَلَى خِلَافِ
 مَا عَرَفَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَأَصْحَابِهِ بِنَوْعٍ شُبَّهَتْ وَتَأْوِيلٍ لَا يَطْرُقُ
 انْكَارٌ وَجُحُودٌ فَإِنَّهُ كُفْرٌ أَنْتُمْ وَبَعْضِينَ شَيْخِ عَبْدِ الْحَقِّ دَهْلَوِيِّ رَجَمَ فِي رِسَالَةِ أَصُولِ حَدِيثِ مُتَصَلِّهِ
 مَشْكُورَةٍ مِی آرد **الْبِدْعَةُ مَا لَمْ يَأْتِ بِهَا إِعْتِقَادُ أَهْلِ مَحَدِّثِ عَلَى خِلَافِ مَا عَرَفَ فِي الدِّينِ
 وَمَا جَاءَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابِهِ بِنَوْعٍ شُبَّهَتْ وَتَأْوِيلٍ
 لَا يَطْرُقُ جُحُودٌ وَانْكَارٌ فَإِنَّ ذَلِكَ كُفْرٌ أَنْتُمْ وَبَعْضِينَ** در شرح شرح نخبه الفکر کتابی معتبرست
 در اصول حدیث و نیز در دیگر کتب معتبره نوشته من شاء لا یتلأخ علیه فلیترجم الیکه
 پس می باید دید که تعریف بدعت مقید بقید از منتهی ثلاثه عند المحققین نیست و چگونه مقید بان کرده
 که ورود مفاسد عظیمه بان کسی پوشیده نیست چونکه تعریف بدعت باین طور تعیین گشت که بدعت اعتقاد
 داشتن است خلاف امریکه معروف و مشهور باشد از آنحضرت علیه السلام و صحابہ کرام بسبب نوعی از
 شبیه و تاویل مثل مسح رطلین در وضو چنانکه مذہب مانیه یعنی روافض است چرا که امر معروف و درین
 باب از آنحضرت علیه السلام و صحابہ کرام نه غسل رطلین است مگر قریه شیعیه تاویل در نص میکنند آن
 اینکه آنچه در بعضی از اقوال و **أَرْجُلِكُمْ مَجْرُورٌ بِجَرِّ جَوَارِ آتِيهِ مِثْلُ مَا فِي جِهْتِ عَطْفِ
 أَرْجُلِكُمْ مَجْرُورٌ بِرَأْسِكُمْ آتِيهِ مِثْلُ مَا فِي جِهْتِ تَرْبِ جَوَارِ** بسببین تاویل در غلطی فتاوه اند
 پس لامحالہ ازین تعریف صاف معلوم گشت که احتیاجی نیست در خطبها شنوایندن انصاح
 و احکام بموافق اصطلاح قوم ہر زبانیکہ باشد اگر چه عربی نباشد جائزست و گاہی بدعت سنیہ نیست
 و شائنی نیز باید آنست کہ لفظ تسبیح در عربی چند معنی آید چنانچه در زمزمہ الفکر آورده
التَّسْبِيحُ التَّلْذِيْبُ وَالتَّنْزِيْهُ وَيَكُوْنُ بِمَعْنَى الذِّكْرِ وَالصَّلَاةِ وَالسَّبْحِ خِرَازِمٌ**

حالی نیست

مَنْزُومَةٌ مَنظُومَةٌ كَسْبُومٌ بِهَا وَجَمْعُهَا سَبُومٌ مِثْلُ غُرْفَةٍ وَغُرُفٌ - ودر عرف و بلاد ما آزر گویند
 که در عربی بنام سُبُوم موسوم است چنانچه امام نووی در تندیب لاسما آورده آن سَبُوم بضم سین و
 سکون باخر زات منظومه است یعنی برای سلاک کشیده است که تسبیح بان کرده میشود معروف است
 و عادت کرده است بان اهل غیر یعنی صلحای است موجوده مشتق است از تسبیح انتهى ترجمه پس این نام
 از قبیل تسمیه آله است باسم ذی الاله چونکه این هر دو امر ادنی مع قول امام نووی رح که لَقَدْ كُنَّا
 أَكْثَرَ الْخَيْرِ بِسِوِ رَبِّانِ جَوَازِ أَنْ بَإِذِ شَيْخِ دَرَسَالَةِ نَزَهَةِ الْفِكْرِ فِي سُبُومِ الذِّكْرِ آوَرِدُوهَ أَخْرَجَ
 التِّرْمِذِيُّ مِنْ طَرِيقِ هَا شَيْخٍ عَنْ كَنَانَةَ مَوْلَى صَفِيَّةَ عَنْهَا قَالَتْ دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَيْنَ يَدَيْهِ أَرْبَعَةُ أَلْفِ كَوَاقِبٍ أَسْبُومٍ بِهَا قَالَ سَبَّحْتَ بِهَذَا
 إِلَّا أَعْلَمْتُكَ بِأَكْثَرِ مِمَّا سَبَّحْتَ بِهِ فَقُلْتُ بَلَى قَالَ كُنْتُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَدَدَ خَلْقِهِ
 یعنی صغیر گفتم نه که تشریف در آورد و بخانه من آنحضرت علیه السلام در پیش من چهار هزار
 استخوان خراب بود که تسبیح بران میخواندم فرمود هر آینه تسبیح گفتمی باین آریا میا موزم ترا زیاده تر از
 آنچه تسبیح بران خواندی گفتم بل بیاموزید فرمودند که بگو پاکی است خدا را بشمار مخلوق او ادنی
 و این حدیث را مندری و جزری نیز ذکر نموده و گفته که ترمذی و حاکم هر دو این را روایت کرده و
 سیوطی گفته که طبرانی نیز ذکر این حدیث کرده و نیز ابوداؤد در سنن خود و کتاب السراج در باب
 کرده بودن مورد ان ذکر حال جمع باندن خود آورده عن ابی نضرة حَدَّثَنِي شَيْخٌ مِنْ طُفَاوَةِ
 قَالَ تَشَوَّيْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ بِالْمَدِينَةِ فَلَمَّا رَأَى رَجُلًا مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
 عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَشَدَّ تَشْمِيرًا وَلَا أَتَوْمَ عَلَى صَنِيفٍ مِنْهُ بَيْنَمَا أَنَا عِنْدَهُ يَوْمًا وَهُوَ عَلَى
 سُرْبِيلَةٍ مَعَهُ كَبْشٌ فِيهِ حَصَّةٌ أَوْ نَوْيٌّ وَأَسْفَلَ مِنْهُ جَابِرِيَةٌ لَهُ سَوْدَاءٌ وَهُوَ كَسْبُومٌ بِهَا
 حَتَّى إِذَا لَقِدْنَا فِي الْكَيْسِ لِقَاءَهُ إِلَيْهَا فَهَمَمْتُ فَأَعَادَنِي فِي الْكَيْسِ فَرَأَيْتُهُ إِلَيْهِ فَقَالَ
 إِلَّا أَحَدًا لَكَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ الْحَدِيثُ بِمَنْ فَمَنْ لَقِدْنَا كَفَتْ مَعَانِ شَدَمَ مِنْ بُوهِرٍ وَغَيْرِهَا
 و در این پس کسی را از اصحاب آنحضرت علیه السلام زیاده تر نامی و همان فواز ترا زوی ندادم
 پس اتفاقاً روزی من نزد او بودم و وی منم بر سرید خود بود و با وی کیست بود که در آن مکرزین بود
 با تخم طراودنی بر کهنه وی از جصل بود و ابوهریره من تسبیح بان سگرزیه میخواند تا آنکه

و در بعضی موارد تسبیح
 از قبیل تسمیه آله است
 و در بعضی موارد تسبیح
 از قبیل تسمیه آله است
 و در بعضی موارد تسبیح
 از قبیل تسمیه آله است

تمام گشت آنچه در کیسه بود و آن کیسه را بطرف آن کینز انداخت پس آن کینز آنرا جمع کرده در کیسه
 پر کرده باز به هر سیره داد پس ترا گفت آیا بیان نکنم ترا حدیثی از رسول الله صلی الله علیه و سلم
 تا آخر اتمی درین مقام صاحب بن رساله از رساله جلال الدین سیوطی که بنام المنحه فی السبحة
 موسوم است آثار دیگری آر و تفصیلش در اینجا است اختصارش اینکه امام احمد در زهد از
 مادر بوش می آر که یکی از اصحاب رسول الله صلی الله علیه و سلم همسایه ما بود و میبود که تسبیح سنگریزه
 میخواند و نیز ابن سعد از حکیم می آر که سعد بن ابی وقاص تسبیح حصی میخواند و نیز ابن ابی شیبه
 در مصنف خود از مولا سعد می آر که کان کلابی الذی ذاء نوى لمن العجوة فی کثیر الحدیث
 یعنی مرالی الدرد او را تخمهای قسی از خرد در خریطه میبود پس بعد از نماز فجر بیرون میکشیدی آنرا
 و تسبیح بر آن میکرد تا آنکه تمام گشتی اتمی و نیز ابی سعد از ابی هریره می آر و آنکه کان کلابی الذی ذاء نوى
 المجرع یعنی الذی حثک بعضه بعضا حتی ابین شیء منه و تراف الباقی علی لونه و کل
 ما فیه سواد و بياض فهو فجر یعنی چونکه ابو هریره رزم تخم خرباکت تسبیح میخواند از جهت
 سائیدن آن بیکدیگر بعضی سفید و بعضی بزرنگ سیاه صلی خود باقی با زده و این قسم چیز سائیده را مجزع
 میگویند و نیز ابن ابی شیبه از ابی سعید خدری رزم می آر که وی تسبیح حصی میکرد و نیز
 بخوی و ابن عساکر از ابی صفیه مولا رسول الله صلی الله علیه و سلم می آر که برای نطق که نامش در شهر
 نهاده میشد که در آن سنگریزه میبود پس تسبیح بان میکرد تا نیم روز پس سفاستی پس وقتی که نماز را
 گذاردی پس تا شام بانها تسبیح میخواندی اتمی اینقدر اخبار و آثار بیانگ بلندند اما میکند
 که هر آینه شمردن تسبیح با نامل و تخم خرد و حصی و امثال آن نامند و تسبیح است و تحقیق آن حضرت
 علیه السلام بطرف این ترغیب فرموده و صحابه رزم که نجوم الاهتدا بودند این را اختیار نمود پس
 هر که حکم کراهت و یا بدعت بر آن میکند قول وی هم بر وی درود است و لائق اعتمادی و اعتبار
 نیست و معلوم است که فرقی نیست در میان شمردن تسبیحات به نومی و حصی و قتی که بر آگنده باشند
 و در میان آنکه خوانده شود بر آن و قتی که برشته کشیده باشند پس هر گاه که جواز شمردن تسبیحات به نوا
 بر آگنده از میان سابق واضح گشت پس لامحال جواز آنجا و سبب نیز ثابت گردید انتقام کلام تلافی الی
 و لهذا در المختار می آر و لا یاس بالتحاذی المسبحة لغیر یابو کلبطی بنجر و درین مقام در المختار

حاشیه در الخاری بخار و دلیل الجواز ما رواه ابوداؤد والترمذی وابن حبان والحاکم
 وقال صحیح الإسناد عن سعد بن ابی وقاص أنه دخل مع رسول الله صلى الله عليه
 وآله وسلم على امرأة وبين يديها نوى أو حصي تسبیح به فقال أخبرك بما هو
 أيسر عليك من هذا وأفضل فقال سبحان الله عدده ما خلق في السماء وسبحان الله
 عدده ما خلق في الأرض وسبحان الله عدده ما خلق بين ذلك وسبحان الله عدده
 ما هو خالق - والله أكبر مثل ذلك - والحمد لله مثل ذلك - ولا حول ولا قوة
 إلا بالله مثل ذلك ككثيرهن أعتن ذلك وإنما أمرت ها إلى ما هو أيسر وأفضل
 ولو كان مكروهاً لبين لها ذلك - ولا تزيد السبحة على مضمون هذا الحديث
 إلا يضم النوى في خيط ومثل ذلك لا يظهر تأثيره في المنع فلا حرم إن نقل اتخذها
 والعمل بها عن جماعة من الصوفية الأجيال وغيرهم اللهم إلا إذا ترتب عليه
 رياء أو سمعة فلا كلام لنا فيه انتهى كلام الشافعي يعني سعد بن ابی وقاص ومن سافر ما يدرك
 من رسول الله صلى الله عليه وسلم بخار في زني زني ثم قال أن زن بر تخم خرما یا برسنگ نيز یا به تسبیح
 کردن مشغول بود آنحضرت علیه السلام فرمود که باسان زیاده و بهتر ازین ترا خبر میدهم
 پس تعلیم فرمود سبحان الله عدد الخیر پس آن زن را از ان منع نفرمود و جزین نیست که
 سهبری بظرف آسان تر و بهتر از ان در آن فرمود اگر کرده بودی هر آینه آن زن را بیان کن
 نیز فرمودی - و تسبیح بر مضمون این حدیث چیزی زیادت نمیکند مگر اینکه هر با در شسته کشیده
 میشود و اینقدر زیادت را در منع تاثیر نمیباشد پس هیچ جرم نیست اگر رفتن تسبیح و عمل بدان از
 جماعت صوفیه صافیه و غیرهم نقل شده - یارب مگر اینکه تسبیح داشتن برای ریا و نموداری
 باشد پس در حرمت آن مارا کلامی نیست انہی **تذبیحہ** آنچه بعضی طلبای خراسان
 و پیشاور برای ظاہر پرستی و خوب صورتی تسبیح بر بند دست می بچند و یا فقرای ہند با تسبیح
 برای نموداری در گوی بندند از نجاصات معلوم شد کہ آن فعل حرام است مسلمانان از الان
 استرازا واجب است نکتہ در مذمت ریا کہ از زنا و ریو ا سخت تر است
 آید دانست کہ زنا و ریو اور یا ہر شے چیز کہ در نسب بسوط بیلین قلیح مقام ہن کہ امینتی پر چاہتہ

در بیان آسان و اصل آن تسبیح است که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند
 تسبیح کردن با آنکه تسبیح در دست است
 تسبیح کردن با آنکه تسبیح در دست است

درست زنا

قدی مذمت ربا و زوری کلمه

حرمت آن قطعی اتفاقی است آیات و اخبار و آثار و عقل ذوی الالبصار و بالتفصیل مذمت
 زنا و ربا و بعضی اجزای تذکیر خود که در تفسیر آیت **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا**
أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً لایه تبسود آمده بالتشريح بیان نموده ام بطور لطیفه بیان مذمت
 ربا از ان اینکه در کتب معتبره تصوف و اخلاق می آرد که هر که یکبار زنا کرده و بغیر توبه بمرد
 در قبر برای وی سکه صد و نوزده دوزخ کشاده گردد که از هر دو واژه عذاب مخالف یکدیگر
 بروی تا بقیامت قائم باشد و چون عرصات قائم شود وزن مزینه بر سر زانی برهنه تن
 نشانه شود و آن آب منی حرام که در دنیا با هم ضائع کرده بودند از فرج وی جاری گشته
 بالای بینی آنم زانی آمده و رو بهن وی میرسد و بنا چارگی آنرا خواهد پشید آنحضرت
 علیه السلام فرمود که تلخی و بدبوئی آن آب ناپاک چنان باشد که اگر قطره از ان در سجده دنیا
 چکد از تعفن و تلخی آن همه زنده سر دنیا هلاک گردند باز آن زن مزینه را برهنه تن کرده
 نیمه چهل در شکمش و نیمه دیگر آن از شرمگاهش بیرون شده - بدین عذاب و رسوائی در میان
 اهل عرصات ایشان هر دو را تا وقت وزن اعمال گرفتار سازند و منادی بر سر ایشان
 آواز میدهد که ایشان آن کسانی که در دنیا یکبار زنا کرده بغیر توبه مرده اند پسر در جهنم
 خاص در مقام و بل در گروه زنا کاران معذب شوند **العیاذ بالله ولذا قال الله**
عَزَّ وَجَلَّ وَلَا تَقْرَبُوا الرِّبَا إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً مَّا وَمَا سَبِيلًا یعنی میباید نزدیک زنا چاره
 آن جیبائی است و بدست از جهت راه که آن ذلت و خواری دنیا است و عقاب و عتاب
 آخرت چونکه این ربا و زنی پس پیداست که در حدیث آمده که آنحضرت علیه السلام فرمود
 یکبارم ربا که بخورد و آنرا روی سخت ترست از سی و شش بار زنا کردن در اسلام و هر آن
 که رشت که از حرام پیدا شود پس آنش دوزخ بان سزاوارترست چنانچه در احیاء العلوم و
 مشکوٰه است ازین حدیث صاف معلوم شد که سی و شش مرتبه زنا کردن را عذاب آن قدر
 عذاب نماند که یکبارم ربا را - و گیرند کار ربا و دهند آن را یک مرتبه است چنانچه از حدیث
 بخاری خوب روشن است و آنچه در عوام مشهور است که گرفتن و خوردن ربا حرام است
 و دادن ربا باکی ندارد و محض غلط است و بی فایده است و در نقد مبلغ نفع گیرند و ازین

و مکا و جانور را گرد کرده منافع آنرا در صحن خود آرند که اینهمه یکسان حرام است **الحاصل**

و در مذمت ربوبی تعالی در کلام پاک میفرماید **الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقْوَمُونَ لَأَمْرًا**

كَمَا يَقْوَمُ الَّذِينَ يَتَخَبَّطُونَ الشَّيْطَانَ مِنَ الشَّيْطَانِ یعنی کسی که میخورد سود را بر نه خسته نماز

قبور و قیامت مگر چنانکه بر می خیزد کسیکه میواد مسافت و شیطان سپید پیلین و سپیدان رکوع جای

دیگر میفرماید **وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ** ه فَإِن كُمْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ يَخْرُجُ

مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ خلاصه ترجمه آنکه اگر سود گرفتن را ترک نمیکنید پس خبردار باشید جنگ

کردن با خدا و رسول وی صلی الله علیه و سلم یعنی هر که ربو میخورد با خدا و رسول وی صلی الله

علیه و سلم می جنگد و چونکه این را نیز دانستی پس لطیفه این ذکر را نیز باید دانستی و آن اینکه

ر یا ضعیف ربو است یعنی در نظر ربوبی موحده و کلمه ربو یا بیای ثناة تعالی باعتبار تفاوت

تفاوت ضعف و تنصیف است اشارت بانیکه ریاد و اعمال بد و مرتبه عند الله از ربو از شدت تر و بدتر

یعنی هر آن عذابیکه برای ربو آردن و خوردن مقر است و چون آن برای ریا کاران همین است

و لهذا در حق ربو خواران و تقوا آن شریف آمد که **فَأَذْنُوبُ يَحْرُوبُ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ** چنانچه دانستی

و در حق ریا کاران در آخر کف نادل گشت **وَلَا يُشْرِكُ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا** ای در عبادت رب

خود کسی را شریک مساز یعنی بر ریا عبادت خدا کردن با خدا شریک ساختن است چنانچه در تفاسیر

درین مقام بالتفصیل مشرح است و این آیت خاص است بر ریا کاران خلاصه آنکه ریا کاران از حق تعالی

فرمود **وَلَا يُشْرِكُ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا** و حال آنکه در حق مشرکان میفرماید **إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ لِمَن يَشْرِكُ بِهِ** و یَغْفِرُ

لِمَن دُونَ ذَلِكَ لَمَنْ يَشَاءُ ه فافهم و تا طبعی هر آنکه حق تعالی نمی بخشد شرک کنندگان را و او

ایشان هرگز امید می بخشد پس مسلمانان را لازم که از امور ریا بجلجلی حذر نمایند خاصه از تسبیح و شستن بر

نابیش مخلوق از نیجاست که کسی گفته **سبحه برکت توبه بر لبان پراز ذوق گناه**

معصیت را خنده می آید از استغفرا **الحاصل** که درین مقام صاحبزرتیه فکر

برای جواز آنجا تسبیح دلیل اربع می آرد و آن اینکه ابو نعیم در حلیة الاولیاء در ترجمه ابی هریره

می آرد آنکه کان له خیط قد الفاعقد **وَفَلَا بِنَامُ حَتَّى نَسِيكُم بِهِ** یعنی که یک رشته نزدیک

الهی هر چه در عهد که در آن دو هزار مرتبه میخواند پس شخصی وی تا آنکه آن تسبیح را تمام خواندی

لطیفه در بیان ربو و ریا

را تسبیح و شستن بر لبان پراز ذوق گناه

و ابن سعد در طبقات آورده چنانکه سیوطی رح گفته که زنی از فاطمه بنت حسین بن علی بن ابی طالب می آرد آنها گانت تسبیح بختی معتقد و فیهما یعنی که وی تسبیح خواندی بان رشته که در آن مهرها یا گرهها میبود. پس این هر دو اثر خبر میدهند بجواز شمردن این تسبیحهای متداوله هر که در میان مضمون هر دو اثر و در میان این تسبیح فرقی نیست. و بعد از آن رساله می آرد که ویلمی در سند الفرووسل از علی کریم الله وجه آورده قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ الْمَدْرُ وَالسُّبْحَةَ كَذَلِكَ أَوْ سَادَةَ السُّبُوحِ بِعَيْنِي سُبْحَةَ نَبِيٍّ يَأْتِيهِمْ بِهَا نَبِيٌّ - در وایح سوره بکذا می آید اگر چه در زمان خیر است اقران آنحضرت علیه السلام نبود مگر فقد اخبر النبي صلى الله عليه وسلم عن كثير من المشركين الذين كانوا يأتونهم بالتي حدثت بعد ذلك فيتحيلون ان يكون هذا منها يعني این تسبیح از آن قبیل است که آنحضرت علیه السلام قبل از وجود آن خبر از آن داده. و نیز وجود تسبیح در زمانه بعضی صحابه و تابعین بود اما در زمانه اصحاب پس آنست که از ابی هریره روایت گزشت و نیز ملا علی قاری رح در مرقاة شرح مشکوٰة در باب الذکر بعد الصلوة می آرد و قال ابن حجر الروایات فی التسبیح بالنوی والخصه کثیرة عن الصحابة وبعض أمهات المؤمنين بل رآها النبي صلى الله عليه وسلم وأقرها أنته هذا كله مما أورده صاحب الرسالة یعنی روایات در باب تسبیح خواندن بنوی و حصی بسیار اند از صحابه و بعضی امهات مؤمنان بلکه آنحضرت علیه السلام این را دیده و برقرار داشت یعنی منع از آن نفرمود و اما در زمانه تابعین پس صاحب این رساله از حسن بصری رح که در زمانه صحابه بود بسند عجیب غریب می آرد که آخر آن این است که بشرطانی رح تمییز خود را میفرماید که عمر کی رح استاذ خود را دیدم و در دست وی تسبیح بود پس پرسیدم از وی مثل پرسیدن تراز من فقال سأيت أستاذي المحسن البصري وفي يده سبحة فقلت يا أستاذي معك عظيم شأنك وحسن عبادتك أنت إلى الآن مع السبحة فقال لي هذا شيء كنا استعملناه في البدايات ما كنا نتركه في النهايات إني أحب أن أذكر الله بقلبي ويكوي ويسلني أنته یعنی فرمود که من استاذ خود حسن بصری رح را دیدم و در دست او سوجه بود پس گفتم ای استاذ با وجود باندی شان تو و حسن عبادت تو تا این دم با سوجه میباشی پس فرمود که این آن چیز است که در ابتدای امر استعمال آن میکردیم پس نیستیم مگر بگذاریم آنرا در انتهای امر بر آئینه دوست میداریم

اینکه یاد کنم خدا را پدول خود بدست خود و بزبان خود فاعل میگویم از نیجاست که تسبیح آنرا
 دیده خواندن ثواب بسیار دارد از آنکه تلاوتش بسیار آریز میکند چرا که در دیده خواندن چشم
 و دل و دست و زبان و دیگر اعضا همه با در شغل قرآن و یاد خدا مصروف و مشغول اند سلطان
 تلاوت بحفظ و بعد از نقل این قول بهدین رساله می آرد که ترجمه اش اینکے سالم بن عبد اللہ بن
 سالم البصری المکی در رساله امداد فی علو الاسناد گفته کہ ازین قول حسن بصری کہ خدا کا جسے
 کما استعملنا فی البتلیات صاف ظاہرست کہ سبوح در عہد صحابہ موجود بود چرا کہ بدایت
 حسن بصری رحمہ بلا شک با اصحاب آنحضرت علیہ السلام بود چرا کہ وی رحمہ در دو سال آخرین باقی ماندہ
 از خلافت حضرت عمر بن خالد شدہ بود و حضرت عثمان و حضرت علی و حضرت طلحہ رضی اللہ عنہم
 دیدہ بود و در نکتہ یوم الدار در قضیہ حضرت عثمان رحمہ حاضر بود و درین ایام عمر وی چہارہ سالہ بود
 و روایت حدیث از عثمان و علی و عمران بن حصین و معقل بن یسار و ابی بکرہ قلابی موسی و ابن عباس
 و جابر رضوان اللہ علیہم اجمعین و خلق کثیر از صحابہ رحمہ میکند انتہی عبارات دیگر طلمای قمیوں
 در باب جواز اتخاذ سبوح ملا علی قاری رحمہ در مرقاۃ شرح مشکوٰۃ در بیان حدیث سعد مذکور
 فصل اول منویہ ہذا اصل صحیحہ لیجوز السبحة لتقریرہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 تلك المرأة اذا فرق بين المنظومة والمسورة ولا يعتد قول من عداها بحدوث
 وقد قال المشايخ انها سوط الشيطان - وروى مع المجتهد سبحة في يده حال انهما
 فسبح عنه فقال شي وصلنا به الى الله كيف نتركة وكل هذا احد معاني قولهم
 اليها ية من الرجوع الى البدايتہ انتہی و ملا جلال الدین سیوطی رحمہ در سالانہ باسم
 گفته کہ نقل عن احد من السلف ولا من الخلف المنع من جواز هذا الذكر بالسبحة
 بل كان اكثرهم يعكونه بها ولا يرونه مكرها وقد روي بعضهم يعكونه سبحة
 فقيل له انعد على الله فقال لا ولكني اعلم انتم ناقل الحروف مسكين عبد الجليل
 عفا الله عن جرائبه الحق التوكيل بين محل سبوح کہ ہمہ سلف ابرار و خلف اخيار چونکہ
 بر جواز چیزی متفق باشند قطع لحاظ از دیگر دلائل باز در جواز آن هیچ شکلی نماند بموجب قولہ
 علیہ السلام قارا المسلمون حسنا فهو عند الله حسن چنانکہ امام محمد در موطا آورده

فانما
 صحیحہ
 و قدوس
 و غیرہ
 و در
 ایام
 عمر
 وی
 چہارہ
 سالہ
 بود
 و روایت
 حدیث
 از
 عثمان
 و علی
 و عمران
 بن
 حصین
 و معقل
 بن
 یسار
 و ابی
 بکرہ
 قلابی
 موسی
 و ابن
 عباس
 و جابر
 رضوان
 اللہ
 علیہم
 اجمعین
 و خلق
 کثیر
 از
 صحابہ
 رحمہ
 میکند
 انتہی
 عبارات
 دیگر
 طلمای
 قمیوں
 در
 باب
 جواز
 اتخاذ
 سبوح
 ملا
 علی
 قاری
 رحمہ
 در
 مرقاۃ
 شرح
 مشکوٰۃ
 در
 بیان
 حدیث
 سعد
 مذکور
 فصل
 اول
 منویہ
 ہذا
 اصل
 صحیحہ
 لیجوز
 السبحة
 لتقریرہ
 صلی
 اللہ
 علیہ
 وآلہ
 وسلم
 تلك
 المرأة
 اذا
 فرق
 بين
 المنظومة
 والمسورة
 ولا
 يعتد
 قول
 من
 عداها
 بحدوث
 وقد
 قال
 المشايخ
 انها
 سوط
 الشيطان
 - وروى
 مع
 المجتهد
 سبحة
 في
 يده
 حال
 انهما
 فسبح
 عنه
 فقال
 شي
 وصلنا
 به
 الى
 الله
 كيف
 نتركة
 وكل
 هذا
 احد
 معاني
 قولهم
 اليها
 ية
 من
 الرجوع
 الى
 البدايتہ
 انتہی
 و ملا
 جلال
 الدین
 سیوطی
 رحمہ
 در
 سالانہ
 باسم
 گفته
 کہ
 نقل
 عن
 احد
 من
 السلف
 ولا
 من
 الخلف
 المنع
 من
 جواز
 هذا
 الذكر
 بالسبحة
 بل
 كان
 اكثرهم
 يعكونه
 بها
 ولا
 يرونه
 مكرها
 وقد
 روي
 بعضهم
 يعكونه
 سبحة
 فقيل
 له
 انعد
 على
 الله
 فقال
 لا
 ولكني
 اعلم
 انتم
 ناقل
 الحروف
 مسكين
 عبد
 الجليل
 عفا
 الله
 عن
 جرائبه
 الحق
 التوكيل
 بين
 محل
 سبوح
 کہ
 ہمہ
 سلف
 ابرار
 و
 خلف
 اخيار
 چونکہ
 بر
 جواز
 چیزی
 متفق
 باشند
 قطع
 لحاظ
 از
 دیگر
 دلائل
 باز
 در
 جواز
 آن
 هیچ
 شکلی
 نماند
 بموجب
 قولہ
 علیہ
 السلام
 قارا
 المسلمون
 حسنا
 فهو
 عند
 الله
 حسن
 چنانکہ
 امام
 محمد
 در
 موطا
 آورده

مؤلف این کتاب... (vertical marginal note)

و امام احمد و بزار و طیالسی و طبرانی و ابوالخیر و غیر هم از قول ابن مسعود رو آورده و در لفظ
 هر چند که موقوف است مگر از روی معنی مرفوع باید انکار داشت چرا که مضمونش از ان قبیل است که
 بجز از شارع کسی دیگر قائل آن نمیتواند شد فافهم و محمد بن محمد بن محمد که باین امر حاج الجلی
 مشهور است و یکی از تلامذین شیخ ابن الهمام و ابن حجر است و در سنه وفات یافته در علیه العمل
 شرح نیت المصلی بعد ذکر حدیث سعد و سیره گفته **هَذَا إِحَادِيثُ مِمَّا تُشْهَدُ بِجَوَازِ**
التَّخَاذِ السُّبْحَةِ المَعْرُوفَةِ لِإِحْصَاءِ عَلِيٍّ لِلسُّبْحَةِ وَغَيْرِهِ مِنَ الْأَذْكَارِ مِنْ غَيْرِ أَنْ
يَتَوَقَّفَ عَلَى وَرُودِ شَيْءٍ خَاصٍّ فِيهَا يَعْنِيهَا بَلْ حَدِيثُ سَعْدٍ كَالْبَصْرِ فِي ذَلِكَ إِذَا لَا
تَزِيدُ السُّبْحَةَ عَلَى مَعْمُونِهِ إِلَّا بَضْعَ النَّوَى وَنَحْوَهُ فِي خَيْطٍ وَمِثْلَ ذَلِكَ لَا يَطْهَرُ تَأْتِيهِ
فِي الْمَنْعِ فَلَا جُزْمَ أَنْ نُقَلَّ بِإِتِّخَاذِهَا وَالْعَمَلُ بِهَا عَنْ جَمَاعَةٍ مِّنَ السَّادَةِ الْأَخْيَارِ أَنْتُمْ
وَزَيْنِ الْعَابِدِينَ صَاحِبِ الْأَشْبَاهِ وَالنَّظَائِرِ وَتَمَّعَ النَّفَاسِ فِي الْمَنَارِ وَرَبِّ الْوَالِدِ فِي شَرْحِ كُنُزِ الدُّقَاتِ
بَعْدَ ذِكْرِ حَدِيثِ سَعْدٍ كَفَفْتُمْ هَذَا الْحَدِيثَ وَنَحْوَهُ مِمَّا يُشْهَدُ بِأَنَّهُ لَا بَأْسَ بِإِتِّخَاذِ السُّبْحَةِ
المَعْرُوفَةِ لِإِحْصَاءِ عَدَدِ الْأَذْكَارِ إِذَا لَا يَزِيدُ السُّبْحَةَ عَلَى مَعْمُونِ هَذَا الْحَدِيثِ
الْأَضْعَمِ النَّوَى وَنَحْوَهُ فِي خَيْطٍ وَمِثْلَ ذَلِكَ لَا يَطْهَرُ تَأْتِيهِ مَا فِي الْمَنْعِ اللَّهُمَّ إِذَا تَرَبَّبَ
عَلَيْهَا يَأْتِيهِ وَسَمِعَهُ فَلَا كَلَامَ كُنَايَتِهِ أَنْتُمْ وَعَلَاءُ الدِّينِ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ
بِابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَمَشْقَى مَعْرُوفٌ بِمُصْطَلَكِ صَاحِبِ الْمُصَانِفِ كَبْرٍ مَشْقَى فِي سَنَةِ ١٠٨٨ هـ بِهَرَابِ مَشْتَارٍ
وَمَهْمٌ فَاشْرَحَ الشُّرَاةَ ائْتِقَالَ فَمُورُهُ فِي الْمَنَارِ شَرْحُ تَنْوِيرِ الْأَبْصَارِ كَفَفْتُمْ لَا بَأْسَ بِإِتِّخَاذِ
السُّبْحَةِ لِغَيْرِهَا بِأَنَّ كَمَا بَسَطْتُ فِي الْبَحْرِ كَمَا مَرَّ وَإِيضًا فِي مِرْقَاةٍ فِي شَرْحِ حَدِيثِ بَيْهَقِيِّ أَرَادَ
بِهِ جَوَائِزَ عَدْلٍ لِأَنَّ كَارِ بِسْبْحَةِ الْأَبْرَارِ وَقَدْ كَانَ لِأَنَّ مَرَّةً فِي خَيْطٍ عَقْدٌ كَثِيرٌ
يُسْمَعُ بِهَا وَمَنْ سَمِعَ أُنْتَبَهَتْ غَيْرُهَا لِوُجُودِ أَصْلِهَا فِي السُّبْحَةِ وَلِقَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ أَصْحَابِي كَالْحَيَّةِ بِأَيْتِهِمْ أَقْدَانُهُمْ وَأَيْتُهُمْ وَآيَاتُهُمْ لِأَنَّهُمْ

این کتاب در حدیث است و در ابواب... (diagonal marginal notes)

كَلَامٌ عَلَى الْاَقْبَلِ وَبِكُلِّ عَلِيٍّ التَّعْلِيلُ يَقُولُهُ فَإِنَّهُنَّ أَيُّ لَنَا مِلَّ مَسْئُولَاتٍ
 مَسْتَنْطَقَاتٍ أَنْتُمْ بَعْنِي فَرَمُو عَلَيْهِ السَّلَامُ كَمَا نَامِلٌ بِرُزْقِيَا مَسْئُولٌ كَرُوهُ شُونُو نَطَقُ
 كَرُوهُ شُونُو وَا مَامُ يَافِعِي شَا فَعِي عَمِّي كَمَا دَرَسْتَهُ دَوَا سَلَّةَ سَالٍ بِشِيرَازِ هَفْتِ صَدِّ سَالٍ تُو لِدِيَا فَعِي
 وَدَرَسْتَهُ هَفْتِ صَدِّ شَمْتِ وَهَشْتِ دَرَكِ مَعْظَمِ دَرَجَا دِي الْاَخْرِي وَفَاتِ يَافِعِي وَرَ الْاَرشَادِ
 وَالتَّطَرُّبِ زَيْدِ فِي فَضْلِ ذِكْرَائِهِ وَطَلَاوَةِ كِتَابِهِ الْعَزِيْزَةِ كَقَوْلِهِ نَرَايَ بَعْضُهُمْ فِي يَدِ الْجَنِيْدِ سُبْحَةَ
 فَقَالَ لَهُ أَنْتَ مَعَ شَرِّكَ تَأْخُذُ بِدِيَا قَسْبَةَ فَقَالَ طَرِيْقٌ وَصَلْتُ بِهِ إِلَى سَرَاتِي
 كَا أَفَارِقُهُ أَنْتُمْ فَذَلِكَ الْاَقْدَامُ بَسِيْرًا مِمَّا لَخَصْتُهُ مِنْ تَرْهَةِ الْفِكْرِ فِي سَبْحَةِ الذِّكْرِ
 وَانْ شَعْتُ الْاِطْلَاعَ عَلَى لَازِيْدٍ بِهَذَا فَارْجِعْ إِلَى مَطَالَعَةِ تِلْكَ الرِّسَالَةِ الْعَلِيَا
 ذِكْرُ بَعْضِي فَوَائِدِ سَجْدِ وَاشْتَرَنِ بِاَخُو چَا كَمَا هَدِيْن رِسَالَهُ آوْرُوهُ اَوَّلَ اَيْنِكُمْ اِيْنَهَا مَذْكُوْرَةً
 بِلِلَّهِ تَعَالَى كَمَا مَرِيْبِي تَسْبِيْحِ يَ اُو مِيْدِ بَانْدُ ذِكْرُ خُذَا اِ چَا نَجِيْ كُزْشْتِ وَوَمِ اِيْنِكُمْ دَرِيْنِ سَهْمَانْتِ
 بِرُو دَا مِ ذِكْرُ خُذَا چَا كَمَا اِنْسَانِ هَرْ گَا هِ كَمَا مِي بِيْنْدِ تَسْبِيْحِ رَا يَ اُو مِي كُنْدِ كَمَا اِيْنِ اِسْبَابِ ذِكْرُ خُذَا سْتِ
 بِسِ خُو اُو دِ كَشِيْدِ اُو رَا بِسُو مِي ذِكْرُ خُذَا ذِكْرُ الْاَلِيُو طِ سُو مِ اِيْنِكُمْ دَرِ اِتْمَا ذِ تَسْبِيْحِ اِقْتِدَا سْتِ
 بِجَمَاعَتِ مَتَّوُوْهٍ صَالِحِيْنِ وَعَلَمَا وَتَحْدِيْمِيْنِ وَدَرِ اَبُو دَاوُوْدِ وَغِيْرِهِ مَرْفُوْعِ اِزْ اَنْخَضْرَتِ عَلَيْهِ السَّلَامُ
 مِي آوْرُو مَنِ تَشْبِيْهٍ بِقَوْمٍ فَهَوِ مِنْكُمْ چَا رَمِ اِيْنِكُمْ دَرِ اِشْتَرَنِ تَسْبِيْحِ بِاَخُو سَخَاتِ سَهْتِ اِزْ
 مَهَالِكِ دُنْيُو يُو وَ اَخُو يُو چَا نَا كَمَا جَلَالِ لَدِيْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ سِيُو طِي رَحْمِ اِزْ بَعْضِي مَعْتَبَرِيْنِ حِكَا يَتِ مِي آوْرُو
 كَمَا وَ سِ بَا قَا فِ سَلَّةِ دَرِ رُو بِ بَيْتِ الْمَقْدِسِ بُو دُو سِ يَكَا يَكُ تَزَا قَانِ عَرَبِ بِرِ سَرِ اِيْشَانِ نِي كُنْدِ
 وَهَمِه قَا فِ لَرِ اِزْ جَا مَهِ وَ سَا مَانِ مَجْرُو سَا خُنْدِ سِ مَرِ اِيْنِزِ بَا اِيْشَانِ اِزْ جَا مَهِ مَجْرُو سَا خُنْدِ وَ هَرْ گَا هِ كَمَا
 عَمَامَةُ مَرِ اِزْ مَنِ كَرَفْتَنْدِ سَجْدِ مَنِ اِزْ سِرْمَنِ بِيْزِيْرَا فَا تَا دِ مَجْرُو دِيْدِنِ اِيْشَانِ سَجْدِ رَا كَفْتَنْدِ كَمَا اِيْنِ شَخْصِ
 صَا حِبِ سَجْدِ اِسْتِ سِ اِزْ اِوْرُو دُو مَرِ اِ نَجِيْ اِزْ مَنِ كَرَفْتَنْدِ بُو دُو دِ سِ رَفْتَمَنِ اِزْ مِيَا نِ اِيْشَانِ سَالِمِ
 قَالَ السِّيُو طِي فَا نَظَرُ يَا اَخِي اِلَى اَهْلِ الْاَلَةِ الْمُبَارَكَةِ الْزَاهِرَةِ وَ مَا جَمَعَتْ فِيْهِ مِنْ خَيْرِ
 الدُّنْيَا وَ الْاٰخِرَةِ بَعْنِي بِيْنِ اِيْمِي بَرَا دَرِ مِ هَرْ كَسَا نِي كَمَا اِسْبَابِ سَبَا رَكُ زَا هِرِهِ بِاَخُو مِي دَارِنْدِ وَ اِنَجِيْ جَمْعِ
 اِسْتِ دَرِ رُو مِي اِزْ خِيْرِ دُنْيَا وَ اَخْرَتِ چِيْجَمِ اِيْنِكُمْ اِنَجِيْ بَعْضِي اُو رَا دِ مَحْدُوْدَه وَ اِذْ كَا رِ مَحْدُوْدَه وَ مَسْتَعِيْنِه
 كَمَا وَ رَا حَادِيْثِ وَ اِرْدِ كَشْتَهُ سَجْدِ اِزْ تَسْبِيْحِ اَشْرُو نَشِ دِ شُو اَرِسْتِ چَا نَا نَجِيْ سِيُو طِي رَمِ كَقَوْلِهِ كَمَا اَكْثَرُ ذِكْرِ

فا ذكر بعضي فوائد سجده و اشتري با خود چنانكه هديرين رساله آورده اول اينكه از آنها مذكور است
 بلكه تعالى كما مر بيني تسبيح يا دميد بانذو ذكر خدا را چنانچه گذشت و هم اينكه در بين سهمانت
 بر دوام ذكر خدا چراكه انسان هر گاه كه مي بيند تسبيح را ياد مي كند كه اين اسباب ذكر خداست
 پس خواهد كشيد او را بسوي ذكر خدا ذكره السيوطه سوم اينكه در اتخا ذ تسبيح اقتداست
 بجماعت متصوفه صالحين و علماء و محدثين و در ابوداود و غيره مرفوع از آنحضرت عليه السلام
 مي آرد من تشبه بقوم فهو منهم چنانچه اينكه در داشتن تسبيح با خود سخات است از
 مهالك دنويه و اخويه چنانكه جلال الدين عبدالرحمن سيوطي رح از بعضي معتبرين حكايه مي آرد
 كه و س با قافلله در ريب بيت المقدس بود پس يكايك تزا فان عرب بر سر ايشان نيكند
 و همه قافلله را از جامه و سامان مجرود ساختند پس مرانيز با ايشان از جامه مجرود ساختند و هر گاه كه
 عمامة مران من گرفتند سجد م من از سر من بيزير افتاد مجرود و بدن ايشان سجد را گفتند كه اين شخص
 صاحب سجد است پس واپس دادند مرانچه از من گرفته بودند پس رفتم من از ميان ايشان سالم
 قال السيوطي فانظر يا اخي الى اهل الة المباركة الزاهرة و ما جمعت فيه من خير
 الدنيا و الآخرة بعني بين اي مي برادر م هر كسانيكه اسباب سبار كه زاهره با خود مي دارند و انچه جمع
 است در وي از خير دنيا و آخرت چيچم اينكه انچه بعضي او را محدود و و اذكار محدود و مستعينه
 كه در احاديث وارد گشته سجد از تسبيح اشرونش دشوار است چنانچه سيوطي ر م گفته كه اكثر ذكر

معتمد که در سنت آمده اغلب اینک انگشتان شمرده نمیشود و بالفرض اگر ممکن باشد پس بسبب مشغول بودن وی بشمار انگشتان خشوع را از دل بیرون راند و ملا علی قاری ره در مرآت آورده که نزد بعضی شمرده تسبیحات بر سر انگشتان یعنی انامل بهتر است از شمرده آن بر تسبیح القوله علیه الصلوة والسلام یا نسأله المؤمنات علیکم بالتسبیح والتعلیل والتقدیس واعقدن بالانامل فانهم مستحکات مستنطقات و نزد بعضی درین تفسیر است و آن اینک اگر در شمرده از خطا و سهوا مومن باشد پس بر سر انگشتان وی تسبیح و رتبه بر تسبیح افضل است قول فیصل اینک قول ثانی حق است در عایش مقدم فائده دیگر جائز است رتبه تسبیح از حریر چه حرام پوشش بریشم است اگر چه حکما باشد مثل کتان و مطلق استعمال آن قال محمد امین صاحب الشاهی فی الشاهی لا تکره الصلوة علی سبأ اذیه من لا یؤیسیم لان الحرام هو اللبس بالانتفاع بسائر الوجوه فلیس بحرام کما فی صلوة الجواهر و اقراة القیستانی و غیره فقولہ هو اللبس ای لو حکما کما فی القنیة استعمال اللحاف من لا یؤیسیم لایجوز لانه نوع لیس انتحی و علامه ابن حجر مکی رح که در رتبه تسبیح منصفه توله بافته و در رتبه منصفه مقدار پنج انتقال فرموده در کتاب زواجر عن اقتراف الکبائر آورده که جائز است نقش کردن بریشم بر پهن و تنگ بقدر چهار انگشت باشد و همچنین خط سیمه یعنی رتبه تسبیح و علم نیزه و کتیه نیز آن جائز است انتهى ترجمه والله اعلم بالصواب و عندنا ام الکتاب

ما فضیلت ذکر بارانامل بر سر

در جواب استعمال ابریشم برای رتبه تسبیح

سوال ششم

چه میفرمایند طای دین و عاقلان شرع مبین در ایصال ثواب باموال یا از عبادت کبریه بنیکه بار و روح ایتان میرسد یا نه - و بر تقدیر تصحیح محارز مره سجده و یا بیه راه چه جواب است که میگویند و آن لیس لان تنان الاماکنه یعنی بر سر تنگ نیست برای انسان مگر آنچه سعی کردی و نیز میگویند کل نفس بما کسبت رهینه یعنی هر نفس گروست با آنچه وی کرده انتهى بیستوا لله فوجروا عند الله ان الله لا یضیع اجر المحسنین الجواب اقول و بیستوا احوال و منه الرجاء الی الوصول که باره اثبات ایصال ثواب بار و روح اموات از عبادت مالیه و بدنیادله شرعی بکثرت موجودان و مومنین است اول مومل است باینکه مال اعمال با و تنگ

سوال ششم در ایصال ثواب باموات از صدقات و کبریه

اعمال خود برای روح میت به نیت کفایت را از آن چیزی نمیرسد چنانچه می آید و بعضی بطرف
 نسخ آیت رفته اند نکته در حق بنکرین است آنچه گفته شده و مشهور بر السنة عوام گشته
 مرد مرد و دونه فائده در و در سوال از منکرین پرسیده میشود که چون از سعی و عمل غیر مرد و
 فائده و نفع نمیرسد پس مردگان خویش نماز جنازه چرا میخوانید اگر گویند که این نماز در حقیقت
 دعاست و در آن مضایقه نیست که ما بارواج ایشان چیزی نمیرسانیم بلکه در حق ایشان با حق است
 و عا میخوانیم گوئیم که از دعای شما اموات را فائده میرسد یا نه اگر گویند که نمیرسد گوئیم که از تکالیف این
 عبث گشت چرا که عبث بر آن فعل است که از کردن آن فائده نمیباشد و حال آنکه کراهت
 حرام را شایسته قائل آید پس مرتکب فعل حرام مستوجب لغزیر است و ترک آن واجب است
 و اگر گویند که بلی دعای ما در حق اموات مفید است گوئیم که این اقرار شما از ظاهر مضمون آیت
لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ الْإِخْتِافُ یا موافق اگر گویند که موافق است پس انکار آن امر بدیهی است
 و کذب صریحی و اگر گویند که مخالف پس مطلوب یعنی ایصال ثواب با اموات از قول منکران است
 و انکار منکر باطل و هو المطلوب فانظر بالتفصيل لگایتق فان هذا التقرير مثبت الملا فخر
 الحقیق. و اما آیت لَيْسَ بِهَا كَيْفٌ رهنما چیزی تعلق نیست با دعای اعمال خود با روح
 غیر از مردگان و غیره از اقرار است در این و نه انکار چه در آیت مذکور حال گرفتاری عاصیان است
 با اعمال مذموم و قطع لحاظ از نیک از شفاعت و تبرعات غیر فائده می یابند یا نه فافهم اما
 دلائل جواز اینکه نماز جنازه که بر میت میگزارند و جمیع اهل اسلام بان قائل اند و این نماز
 شامل است چرا که برای بَارِئِ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِحَيَاتِنَا و برای صغیر و صغیره اللهم اجعلها لنا
يا اللهم اجعلها لنا خوانده میشود و اگر از اعمال احوال مردگان فائده نبود می پس
 علیه السلام چگونه رواداشتی و ظلم گذاشتی و نیز آنحضرت علیه السلام از طرف است خود چرا
 قربانی فرمودندی و در کلام ربانی برای دعا در حق والدین و دیگر مؤمنین چگونه تعلیم ما
 گشتی سَرِّتْ اغْفِرْ لِي وَ لِوَالِدِي وَ لِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ پس آنچه اشیا از
 اعمال میت هرگز نیست و از ظاهر نص وَأَنَّ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ الْإِخْتِافُ و انکار از این سخن
 منکابره است و نیز آنحضرت صلی الله علیه و سلم در جواب صحابی چنان فرمودندی که لَوْ جِئْتُ

این آیه در روای معتبره است و در روای معتبره است و در روای معتبره است

و صدقہ و دو عامر و ہ را میرسد و آن مردہ بدان خوش میگردد و چرا میفرمودند کہ با والدین بعد از مرگ ایشان نیکی کردن اینکہ برای ایشان نماز روزہ کن و نیز حضرت سعد بن باجارت آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام برای مادر خود بعد از مرگ وی صدقہ چاہ و آب آن چرا کردی و بکذا دیگر اول بسیار موجودست کہ قدر مشترک آن بجد تو اتر میرسد درین کہ ثواب جمیع عبادات بر دوگان

میرسد تفصیل بن اجمال اینکہ در شرح عقائد نسفی می آرد وَقِي دُعَاءِ الْأَحْيَاءِ لِلْأَمْوَاتِ

وَصَدَقْتَهُمْ أَيَّ صَدَقَةٍ الْأَحْيَاءِ عَنْهُمْ أَيَّ عَنِ الْأَمْوَاتِ نَفَعَهُمْ أَيُّ لِلْأَمْوَاتِ خِلَافًا لِلْمَعْزِلَةِ تَمَسُّكًا بِأَنَّ الْقَضَاءَ لَا يَتَبَدَّلُ وَكُلُّ نَفْسٍ مُرْمُونَةٌ بِمَا كَسَبَتْ وَالْمَرْءُ مُجْرِمٌ بِعَمَلِهِ لَا يَعْمَلُ غَيْرَهُ وَكُنَّا مَا وَرَدَ فِي الْأَحَادِيثِ الصَّحَاحِ مِنَ الدُّعَاءِ لِلْأَمْوَاتِ خُصُوصًا فِي صَلَاةِ الْجَنَائِزِ وَقَدْ تَوَارَتْهُ السُّلْفُ فَلَوْ لَمْ يَكُنْ لِلْأَمْوَاتِ نَفَعٌ لَمَا كَانَ لَهُ مَعْنَى وَقَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ مَا مِنْ مَيِّتٍ صَلَّى عَلَيْهِ أُمَّتُهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ يَبْلُغُونَ بِأَنَّهُ كُلُّهُمْ يَشْفَعُونَ لَهُ لِأَسْفَعُوا فِيهِ وَعَنْ سَعْدِ بْنِ عِبَادَةَ أَنَّهُ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أُمَّ سَعْدٍ مَاتَتْ فَأَيُّ لَصَدَقَةٍ أَنْضَلُ قَالَ الْمَاءُ فَحَضَرَ بِيْرًا وَقَالَ هَذِهِ لِأُمِّ سَعْدٍ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ الدُّعَاءُ بِيْرٌ وَهُوَ الْبَلَاءُ وَالصَّدَقَةُ تُطْفِئُ غَضَبَ الرَّبِّ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّ الْعَالِمَ وَالْمُتَعَلِّمَ إِذَا مَرَّ عَلَى قَرْبَةٍ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَرْفَعُ الْعَدَابَ عَنْ مَقْبَرَةِ تِلْكَ الْقَرْبَةِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا وَالْأَحَادِيثُ وَالْأَثَارُ فِي هَذَا الْبَابِ كَثِيرَةٌ مِنْ أَنْ يُحْصَى أَنْتُمْ وَدُرُورُ الْمَحَارِ كَفَتْ وَالْأَصْلُ أَنَّ مَنْ آتَى بِعِبَادَةٍ مَالَهُ جَعَلَ ثَوَابَهَا لِغَيْرِهِ وَإِنْ تَوَاهَا عِنْدَ الْفِعْلِ لِنَفْسِهِ لِيُظَاهِرَ الْأَوَّلَةَ وَأَمَّا قَوْلُهُ تَعَالَى وَإِنْ كُنَّ لِلنَّاسِ آيَاتٌ إِلَّا مَا سَعَى أَيُّ إِلَّا إِذَا وَهَبَهُ لَهُ كَمَا حَقَّقَهُ الْكَمَالُ أَنْتُمْ يَعْنِي وَرَأَيْتَ حَذْفَ اسْتِثْنَاءِ خِيَارِ كَيْفَ

در فضیلت عالم و متعلم

از اسلامتان تا حدیثی که در این باب است
تفاوت کند که اینها شفاعت ایشان در روز
ادق قال قبول بیغیر یا رسول الله
من صدق است صدق است از او
اراددم پس کرام صدق است
لانشیندن پس کشیدوی بیچاره و غفلت
سخت است که در این باب
باید دانست و دانستون آیت
بیشتر یا این که در این باب
باید دانست و دانستون آیت
بیشتر یا این که در این باب

بگویم تا سنی ای را که از این دو عبادت شامی درین محل می نویسد حیثیت قال ای الکمال ما حاصله
 ان الایة وان كانت ظاهره یوما قاله المعزلة لکن یحتمل انها منسوخة او مقیده وقد
 ثبت بانوجب المصیر الی ذلک وهو با صفة عن صل الله علیه وسلم انه منعی بلشین
 فلحین احد هباعة ولا خیر من آمنه فقد روی هذا عن عبد تو من اعتقاد وانشی
 مخ جوة فلا یبعد ان یکون مشهورا یجوز تقید الکتاب به بما لیس یجعله صاحب لیس
 وروی الدارقطنی ان رجلا سأل علیه السلام فقال کان لی ابوان ابرهما حال
 حیاهما فکیف لی بیهما بعد موتیهما فقال صل الله علیه وسلم ان من الی بعد الموت
 ان یصلی لهما مع صلواتک وان تسوم لهما مع صومک وروی ایضا عن علی رضی
 عنه صل الله علیه وسلم قال من مر علی المقابر وقرأ قل هو الله احد احدی عشرة اسم
 وهب اجر ما للاموات اعطی من الاجر بعد الاموات وعن انس رضی قال یا رسول الله
 انما تصدق عن موتانا ویتجر عنهم ونذموا لهم یصل ذلک لهم قال نعم انه یصل وایهم
 لیفرحون به كما یفرح احدکم بالطبق اذا هدی الیه وروی ابو حمیرة عن عبد الله
 وعنه انه صل الله علیه وسلم قال اقرأوا علی موتاکم لیس سواة ابوداود فهذا
 کلمة ونحوه مما ترکناه خوف لاطالة یبلغ القدم المشرک بدینه وهو النفع بعمل القبر
 مبلغ التواتر وکذا ما فی الکتاب الغریز من الامر بالذعاء للوالدین ومن الاخبار ان تغفار
 الملائكة للمؤمنین ^{سفل} قطعی فی حصول النفع فیما یقال ظاهر الایة التي استدل بها لاذ
 ظاهر ما ان لا یفهم استغفار احد لاحد بوجه من الوجوه لانه لیس من سعیر
 فقطعا باستغفار ظاهر یا فقیدنا هابما المرهبة العالم وهذا اول من استغفر لا یستغفر
 اذ المرید بعد الارادة ولا یها من قبیل الاخبار ولا استغفر فی الخبر انتم کلام الشاک فی
 عبارات اینکه هر مشترک در میان این اولی و غیره که آن یافتن نفع بصل غیر مستجد است
 ان الله صل الله علیه وسلم منعی بلشین فلحین باعتبار کثرت مغر جانود او یان به مرتبه مشهور
 پیوسته که تقید کتاب الله بلکه نسخ آن بدان جائز است و شک نیست که این اولی از آیه مال معتزله
 وان لیس للإنسان مخالف است پس بنابران آیت مذکور را مقید نمویم باینکه تا وقتیکه مال

محل خوراک کسی نه بخشد پس آن کس را از عمل غیر فائده نباشد و اما بعد از بخشیدن برای وی عمل غیر مفید باشد بسبب ورود نصوص صریحه درین باره چنانچه امر مدعی والدین و تغفار ملاکه بر او منین

از قرآن اخبار ثابت است که گفته شده است	از بر مرده زندگان بهر صدقه یا دعا
کرد و عذابی دورشان یا بنداحت بیشتر	پاید و است که محمد بن عبدالوهاب

نجدی برای ایجاد مذہب خود یعنی مساکل را از طرف خود خواست تراش کرده و اکثر مساکل را از کتب مذہب مختلفه اهل اسلام مانند خوارج و روافض و معتزله و غیر آنها جمع نموده مذہب مستقل آنرا قرار داده و کتابی را درین باب تالیف نموده بنام کتاب التوحید موسوم ساخته مردم را بر اتباع آن مجبور میگردد انید چنانچه در فصل ششم از باب اول این کتاب بحث هزار بخوبی بیان نمودیم پس در باب عدم ایصال ثواب بار و احسانات مذہب معتزله را اختیار کرده استلال ایشانرا اخذ نمود مگر تعجب است از لاند زبان هندی که با وجود ادعای عمل بالحدیث احادیث صحیح و صوکه با آنکه دعوی صحت آن میدارند درین باره میگزاردند و از استدلال معتزله که شیخ ایشان بران تمسک نموده از غماضی نمی آرند قایت مذکور هر چند که بظا هر از صریح آیات و احادیث مخالف است چنانچه از کتب معتبره درینجا بیان کرده شد و علما برای تطابق و توافق در میان نصوص محل نیک بیان نکرده و آیت مذکور را انقوال یا منسوخ قرار داده قاتا ایشانرا درین مسئله از مسلک معتزله که متمسک به شیخ ایشان نجدی است رد گردانی نی و برای اعتلال مردم همان تسانی و بجهت مجادله بد طولانی است الحاصل در شیخ محدث دهلوی رحم در مدارج النبوة آورده که از جمله خصائص این است است که در ایشانراست چیزیکه سعی کردند ایشان بذات خود مانجه سعی کرده شود برای ایشان و نبود مر کسانی را که پیش از ایشان بودند مگر چیزیکه سعی میکردند بذات خود بخسین گفته است مکرر و درینجا اشکال می آرند بقول سبحان و تعالی و ان لیکن بلای انسان لایا ما سعه چه این دلالت دارد بر آنکه آدمی را نفع نیست جز از آنچه خود سعی نموده و عمل کرده و جواب میکنند

ازین اشکال بچند وجه یکی آنکه این آیت منسوخ است بقول وی تعالی و ان لیکن بلای انسان لایا ما سعه یا یمنان الحفظا بهر ذنوبیکه هم پس گردانیده میشود و لطف در میزان والدین و غیره میگردد برای ایشان و قبول میکنند حق تعالی شفاعت آنها را و شفاعت آنها را ببلای قبولی همانند کما

اباؤکم و ابناؤکم لا تکونون اقرب لکم نفعا قرطبی رحمہ اللہ گفته کہ احادیث بسیار دلالت
 میکنند برین قول - و مؤمن میرسد بوسی ثواب عمل صالح از غیروی و در حدیث صحیح آمده کہ ہر کس مردمان
 بر ذمہ وی روزہ - روزہ دارد از وی ولی وی و فرمودہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم برای کسی کہ حج
 میکرد از غیر خود حج بگزارد نخست از خود پس زان بگذارد از وی و از عائشہ صدیقہ رحمہ اللہ کہ حضرت
 کرد از برادر خود عبدالرحمن و اعتناق کرد از وی و گفت سعد بن عبادہ یا رسول اللہ ما در من مرد
 آیا تصدق کنم از جانب من؟ فرمودم گفت کہ ادم صدقہ فاضلہ است فرمود آب دادن پس ساخت سعد
 چاہی و گفت ہذا ہلالم سنغیا و جدہ عبداللہ بن بکر نہ رکوردہ بود کہ یادہ رود مسجد چاہی
 مرد و نتوانست و فاکر و پس فتوی داد ابن عباس پس از آن کہ از جانب او برو و دیگر ایکہ از مفسران
 بعضی گفته اند کہ مراد باین انسان ابو جہل است و بعضی گفته اند عقبہ بن معیط و بعضی گفته اند ولید بن
 المغیرہ و بعضی گفته اند کہ مراد باین انسان ایمازندہ است نہ وہ و بعضی گفته اند کہ ابن جبار است از شرح معنی قبلنا و ملائکہ است
 شریف ما کہ انسان از سعی وی و سعی غیروی ہر دو است انہی مختصرا با وجودیکہ تفسیر اخباریست و اقوال در باب ایصال ثواب
 با موات موجود اند مگر این زمرہ فادیرہ از اضلال مردم باز نمی آیند با آنکہ در صحیح مسلم نفس صریح
 در باب وصول ثواب الصدقہ عن المیت درین مسأله موجود است **عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَا مَعْشَرَ النَّبِيِّينَ إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ فَلْيُحْتَمِلْهُ إِلَى الْمَاءِ وَارْتَدِئْهُ فِيهِ فَإِنَّهُ يَصِلُ بِهِ إِلَى الْمَاءِ**
وَيُكَلِّمُ تَصَدَّقَتْ أَفْئِدَتُهُمْ أَنْ تَصَدَّقَتْ عَنْهَا قَالَ كَعْرِفْتُمْ فِي رِبَابِ قَعْنَارِ الْمَيِّتِ
 عن المیت فی المسلم چند احادیث بالتصریح از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موجود اند و آن احادیث
 نہ تنها در نفس ایصال ثواب بار و احسان اموات و ان بلکہ نصوص صریحہ اند در بارہ تساقط انفعال
 مفروضہ لا در مساز ذمہ اموات با دای اجیا بارادہ تقاضا از موتی چونکہ اعمال مفروضہ باقیہ بمسئل
 دندان از ذمہ مردگان عند المحدثین قاطبہ ساقط میگردد پس از نفس ایصال ثواب اجزا
 ترقی درجات و نجات اندکات الکرام و در دن چه انصاف و کدام دینداری است بطریق تنہا
 بدین یک حدیث اکتفا نموده شد و جمله دیگر احادیث را حوالہ بجمع مسلم کرده شد عن عائشہ
**عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ مَاتَ وَعَلَيْهِ صِيَامٌ مَا مَنَعَتْهُ وَرِثَةٌ
 سَأَى كَأَنَّ مَنِيَّ وَلَمْ يَدْرِ شَأْنِي آتَتْهُ وَفِي الْبَيْتِ مَنْ مَاتَ وَصَلَّى أَوْ تَصَدَّقَ قَدْ جَعَلَ**

لے باقیہ
 و اجزا
 و تنہا
 و تنہا

فرستیم چرا که ایشان از ان هیچ نمیرسد چنانچه شامی گوید اگر ایصال تاثیر آن اقرار میکنی پس بدان می
 نوان آنچه نکه از تنها گفتن الفاظ مذکوره تاثیر میرسد همچنان آرام و راحت از بابت عاقل از تصدقات
 و غیره بمرگگان ممکن است قطع لحاظ از آنکه درین باب اخبار و آثار و نصوص صریح کثرت وارد اند انتهى
 و در سحر الراقی مینویسد الاصل ان الانسان له ان يجعل ثواب عمله لغيره صلوة او صوما
 او صدقة او قراءة قران او ذكرا او طوافا او حججا او عمرة وغير ذلك عند مماتنا
 للكتاب والسنة واما قوله عليه الصلوة والسلام لا يصوم احدكم عن احد و
 لا يصلي احد عن احد فهو في حق الخوف عن العبد لانه في حق الثواب فلا فائده من
 صام او صلى او تصدق وجعل ثوابه لغيره من الاموات والاجزاء يصل ثوابه
 اليهم عند اهل السنة والجماعة كذا في البدائع ويهد اعلم انه لا فرق بين ان يكون
 المجهول له ميتا او حيا والظاهر انه لا فرق بين ان يتوكل به عند الفعل ويفعل
 لنفسه ثم يتصدق بذلك يجعل ثوابه لغيره لا يملك كلامهم ولم يصرحوا من احد شيئا
 من الدنيا ليجعل شيئا من عبادته للمعطي ويتبع ان لا يصح ذلك - وظاهر اطلاقهم
 انه لا فرق بين الفرض والنفل فاذا صل في نية وجعل ثوابها لغيره فانه يصح
 لكن لا يعود الفرض في ذمته لان عدم الثواب لا يستلزم عدم سقوط عن
 ذمته ولم اراه منقولا انتم مختصرا بقدر الحاجة واخرج الدراني في الاوسط عن
 انس بن مالك قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول فامن اهل بيت يموت
 منهم ميت فيتصدقون عنه بعد موته الا هذا ما لو جبرئيل على طبق من نور
 ثم يقف على شفير القبر فيقول يا صاحب القبر العميق هذه هدية اهداها اليك
 اهلك فدخل عليه يفرح بها ويستبشر ويحزن جيرانه الذي لم يهد اليهم شيء
 كذا في هدية المؤمن وقد اكثر شرايع شدن مسلمانان براسي قران خواني كه ثوابش با روح
 اموات هبه ميكنند بغير انكار از علماء محققين نيز ثابت است چنانچه قاضی شامی و الشافعی في تبي
 در تذكرة الموتى والقبور مینویسد ما نقله شمس الدین بن عبد الواحد گفته از قدیم در شهر مسلمانان
 جمع میشوند و برای اموات قران میخوانند و نیز ملا علی قاری در شرح مشکوٰۃ می آید

ما یترجمت کتبات از حضرت مولانا ابی ایصال ثواب نامی بقول
 در مجله خزانة قرآن و احادیث و سنی و شریعت
 و در مجله خزانة قرآن و احادیث و سنی و شریعت

اَخْرَجَ الْخَلَّالُ فِي الْجَامِعِ عَنْ سُفْيَانَ قَالَ كَانَ لَا نَصْرَ إِذَا مَاتَ لَهُمُ الْمَيْتُ اِخْتَلَفُوا
 اِلَى قَبْرِهٖ يَقْرَءُونَ الْقُرْآنَ اَنْتُمْ وَعِلْمًا عِنِّي وَرِشْرِحٍ بِدَايِمِي اَرَادَ اَنَّ الْمُسْلِمِينَ يَجْتَمِعُونَ
 فِي كُلِّ عَصْرِ كَوَافِرٍ وَيَقْرَءُونَ الْقُرْآنَ وَيَهْتَدُونَ تَوَابَهُ لِمَوْتَانِهِمْ وَعَلَى هَذَا اَمَلُ
 الصَّلَاةِ وَالَّذِي يَأْتِي مِنْ كُلِّ مَذْهَبٍ مِنْ الْمَالِكِيَّةِ وَالشَّافِعِيَّةِ وَغَيْرِهِمْ وَلَا يُنْكِرُ
 ذَلِكَ مُنْكَرًا كَانَ اِجْمَاعًا اَنْتُمْ وَبِهِنَّ سِتُّ خَمْسًا رِشْرِحٍ حَفِيَّةٍ فِي الْغَلَاصَةِ رَجُلٌ اَجْلَسَ عَلَى قَبْرِ
 اَخِيهِ وَجَلَدَ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ بِلُحْنٍ عِنْدَ ابْنِ حَنِيفَةَ رَفَعَهُ وَلَا يَكْرَهُ عِنْدَ مُحَمَّدٍ رَفَعَهُ وَمَشَا يَحْتَسِبُ
 اَمْدًا وَاَيَقُولُ مُحَمَّدٍ اَنْتُمْ وَفِي خِرَازِنَةِ الْاَسْرَارِ وَالْمَخْتَارِ جَوَازُ اِسْتِجَارٍ عَلَى قِرَاءَةِ
 الْقُرْآنِ عَلَى الْقُبُورِ مَدَّةٌ مَعْلُومَةٌ كَذَا فِي الطُّحْطَاوِيِّ الْحَاشِيَةِ فِي بَابِ اِسْتِجَارَةِ الْفَالَسِ
 وَنِزْرِ رِجَالِ جَوَازِ اِسْتِجَارَةِ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ بِرَقَبِ بَلْكَ اَكْثَرُ مَسَائِلِ قِرَاءَتِ وَرَفْعِ هَفْتَمِ اِزْبَابِ
 اَوَّلِ دَرِ عَقِيدَةٍ فَاسِدَةٍ بِحَمْدِ اِسْتِجَارَةِ اَلْبَقِيَّةِ دَرِجِ مَعْدُودَةٍ لِيَمَّ دَرِ اِسْتِجَارَةِ اَبَدِيَّةِ اَللَّهِ اَعْلَمُ وَعَلَيْهِ اَسْتَعِينُ

سوال ہفتم در تحقیق بار رسول اللہ گفتن و امثال آن

سوال ہفتم

چو میفرمایند ای امت و مفتیان ملت آنحضرت علیه السلام کثر هم الله اندرین مسئله که
 یا رسول الله و امثال آن گفتن جائز است یا نه اگر باشد بکدام دلیل و اگر نباشد پس
 درین صورت تا نلش گنہگار است یا کافر بئینک الوجہ اللہ اجر کثر علی اللہ
الجواب اقول و من اللہ الوصول الی ما هو المقبول عند العلماء الفحول
 کہ گفتن بار رسول اللہ شبانہی اللہ در حضور و ضہ مقدسہ و فائبانہ در ہر دو حالت جائز و صحیح
 و قائل آن نہ گنہگار است و نہ کافر بلکہ تکفیری کافر بموجب حدیث صحیحین کہ اگر گفتن کافر
 مسلمانرا خود کافر میشود برامی اطمینان خاطر ناظرین چند نقول از کتب مشہورہ درین مقام
 می آرم کہ از ان بوجہ اتم ثابت میشود کہ خطاب و ندا با آنحضرت علیہ السلام بعد وفات بفر حضور
 روضہ مقدسہ و همچنین در حیات فائبانہ صحابہ کرام و تابعین عظام و دیگر صلحای نوری الاہام
 کردہ و جائز داشته اند اول حدیث ابن ماجہ و سنن نسائی ست چنانچہ در شفا فی قاضی عیاض
 و قال ابن ماجہ قال ابو شعیبہ ہذا حدیث صحیح عن عثمان بن حنیف ان سمی قال
 یا رسول اللہ ادع اللہ ان ینکشف لی بصری قال فانطلق فتوصا اتم صل رگفتن

سوال ہفتم در تحقیق بار رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

ثُمَّ قُلِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ وَأَتُوجَّهُ إِلَيْكَ بِنَبِيِّ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبِيِّ
 الرَّحْمَةِ يَا مُحَمَّدُ إِنِّي أَتُوجَّهُ بِكَ إِلَى رَبِّكَ أَنْ يَكْشِفَ عَنِّي بَصَرِي اللَّهُمَّ شَفِّعْهُ
 فِي قَالٍ فَرَجَعَهُ وَقَدْ كَشَفَ اللَّهُ عَنِّي بَصَرِي بِعَيْنِي نَابِئِنَايَ عَرَضَ كَرَدَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَعَاكِرُنَا بِنَا
 شُومَ فَرَمُودَكَ بِرُؤْسِ وَصُوكُنَ لِپَسْتَرُورِ كَعْتِ نَمَازِ بِنُجْوَانِ لِپَسْتَرِ بِلُغَايِ بَارِ حَسَنَدِ هِرَآئِينِ مِنْ زَنُوجِ خَوَانِ
 وَبِسُومِي تُوْمَتُوجِبُهُ بِشُومِ بُوَسِيلَةِ بِنِي خُودِ مُحَمَّدٍ وَلِيَةِ الصَّلَاةِ وَالسَّلَامِ كَهْ نَبِيِّ رَحْمَتِ سَمْتِ يَا مُحَمَّدُ صَلَّى اللَّهُ
 عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هِرَآئِينِ مِنْ مَتُوجِبُهُ بِشُومِ بُوَسِيلَةِ تُوْبَطْرِ رَبِّ تُوْتَاكَ كَبَشَائِدِ بِنَايِ مِنْ - خُذَا وَنَدَا قَبُولِ
 كُنْ شَفَاعَتِ آنْخَضْرَتِ عَلَيْهِ السَّلَامُ دَرِ حَقِّ مِنْ دِپَسِ رَفْتِ آنْ نَابِئِنَا وَبِحَا آوَرْدِ آنْ زَاخِيَا كَه
 طَاهِرِ سَمْتِ كَعْتِ رَاوِي پَسِ بَا زَا مَدَا آنْ نَابِئِنَا وَهَالِكِهِ هِرَآئِينِ حَقِّ تَعَالَى جِنَالِي دِيرِ الْكُشَارِهِ بُوَدِ
 اِنْهَقِي لِيَسِ رَزِينِ حَدِيثِ نَجْوِي وَاضِحِ وَوَلَا حُ كَعْتِ كَهْ آنْ نَابِئِنَا بِغَرَائِشِ آنْخَضْرَتِ عَلَيْهِ السَّلَامُ آنْخَضْرَتِ عَلَيْهِ السَّلَامُ
 رَا فَا تَهَانَهُ مَخَاطِبِ نَمُودِهِ نَدَا سِيكِرُوكَهْ يَا مُحَمَّدُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَشَبُوتِ غَاثِبَانَهُ نَدَا كَرْدُونِ بَطْرَتِ آنْخَضْرَتِ
 عَلَيْهِ السَّلَامُ دَرِ نِيْجِدِيْشِ اَزِينِ الْفَاظِ طَاهِرِ سَمْتِ كَهْ فَرَمُودِشِ اِنْطَلِقِ فَنُؤْصَا لِيَعْنِي اَزِ حَضُورِي
 مَجْلِسِ يَفْتَنِ اُوْرَا فَرَمُودِ وَنِيْزِ فِقْرَهُ فَرَجَعَهُ وَقَدْ كَشَفَ اللَّهُ عَنِّي بَصَرِي دَرِ آخِرِ حَدِيثِ
 صَرِيحِ نَصِّ سَمْتِ بَرِينِ كَهْ اَيْنِ نَدَا بِهْ يَا مُحَمَّدُ وَنَمَازِ خَوَانِدِنِ وَبِي هَمِهْ دَرِ غَيْبِيْوَتِ آنْخَضْرَتِ
 عَلَيْهِ السَّلَامُ بُوَدِ - لِپَسِ چِنَانَكَهْ غَاثِبَانَهُ نَدَا كَرْدُونِ بِسُومِي آنْخَضْرَتِ عَلَيْهِ السَّلَامُ دَرِ حِينِ حَيَاتِ
 اَزِينِ حَدِيثِ ثَابِتِ كَعْتِ بَحْمِينِ نَدَا بَا آنْخَضْرَتِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِپَسِ اَزِ اِنْتِقَالِ فَرَمُودِنِ
 عَلَيْهِ السَّلَامُ نِيْزِ ثَابِتِ سَمْتِ چِنَانَكَهْ مَرُومِي سَمْتِ كَهْ شَخْصِي دِيْگِرِ دَرِ خِلَافَتِ عُمَانَ بِنِ بَرَامِي حُصُولِ غَرَضِي
 كَهْ غَيْرِ اَزِ غَرَضِ آنْ صَحَابِي نَابِئِنَا بُوَدِ اَيْنِ دَعَايِ نَدَا وَخَطَابِ رَا خَوَانِدِ وَطَلْبِشِ بَرَا هْ كَمَا قَالِ
 فِي اِنْجَا حِ الْمَحَاجَةِ شَرْحِ اِبْنِ مَآجَةَ وَالتَّحْدِيثِ يَدُلُّ عَلَى جَوَابِ التَّوَسُّلِ وَلَا شَفَاعَةَ
 يَدَايَةِ الْمَكْرَمِ فِي حَيَاتِهِ وَأَمَّا بَعْدُ مِمَّا تَهْ فَقَدْ رَوَى الطَّبْرَانِيُّ فِي الْكَبِيرِ عَنْ
 عُمَانَ بْنِ حُنَيْفٍ اِلْتَقَى اَنْ رَجُلًا كَانَ يَخْتَلِفُ اِلَى عُمَانَ بْنِ عَفَانَ رَمِي فِي حَاجَةِ
 لَهُ فَكَانَ لَا يَلْتَفِتُ اِلَيْهِ وَلَا يَنْظُرُ فِي حَاجَتِهِ فَلَقِيَ ابْنَ حُنَيْفٍ فَتَكَ اِلَيْهِ ذَلِكَ فَقَالَ
 لَهُ ابْنُ حُنَيْفٍ اِنَّتِ الْبَيْضَاءُ فَتَوَضَّأْتُمْ اِنَّتِ الْمَسْعُودَ فَصَلَّ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ قُلِ اللَّهُمَّ
 إِنِّي أَسْأَلُكَ وَأَتُوجَّهُ إِلَيْكَ بِسَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ يَا مُحَمَّدُ إِنِّي

تفاوتی قضای طاعت

اتَّوَجَّهَ إِلَيْكَ إِلَى رَبِّكَ فَتَقَطَّ حَاجَتِي وَتَذَكَّرْتُ حَاجَتَكَ فَأَنْطَلَقَ الرَّجُلُ وَصَنَعَهُ مَا قَالَ
 ثُمَّ أَتَى بَابَ عُمَانَ فَجَاءَ الْبُيُوتَ حَتَّى أَخَذَ بِيَدِهِ فَأَدْخَلَهُ عَلَى عُمَانَ فَأَجْلَسَهُ مَعَهُ
 عَلَى الطَّنْفُسَةِ فَقَالَ مَا حَاجَتُكَ فَقَضَاهَا لَهُ ثُمَّ قَالَ مَا ذَكَرْتُ حَاجَتَكَ حَتَّى كَانَ السَّاعَةُ
 وَقَالَ مَا كَانَتْ لَكَ حَاجَةٌ فَأَذَكَرَهَا لَمْ أَنْتُمْ أَنْ الرَّجُلَ خَرَجَ مِنْ عِنْدِهِ فَلَقِيَ ابْنَ حَنِيفٍ فَقَالَ
 لَهُ جَزَاكَ اللَّهُ خَيْرًا مَا كَانَ يَنْظُرُ فِي حَاجَتِي وَلَا يَلْتَفِتُ إِلَيَّ حَتَّى كَلِمَتُهُ فِي فَقَالَ ابْنُ
 حَنِيفٍ وَاللَّهِ مَا كَلِمَتُهُ وَلَكِنْ شَهِدْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَتَاهُ
 خَيْرُ الْبَصَرِ فَشَكَرَ إِلَيْهِ ذَهَابَ بَصِيرَهُ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَالِهِ وَسَلَّمَ
 أَوْ تَصَدَّقْ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا لِي قَائِدٌ وَقَدْ شَقَّ عَلَيَّ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
 وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ أُنْتِ الْمِيضَاءُ فَتَوَضَّأْتَ صَلَّيْكَ مَرَكَّتَيْنِ تَمْرًا دَعَّ بِهَذِهِ الدَّعَوَاتِ
 قَالَ ابْنُ حَنِيفٍ فَوَاللَّهِ مَا تَفَرَّقْنَا وَطَالَ بِنَا الْحَدِيثَ حَتَّى دَخَلَ عَلَيْنَا الرَّجُلُ كَأَنَّ كُرْ
 يُكِنُّ بِهِ صُرُورَانْتُمْ وَإِيضًا رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ مِنْ طَرِيقَيْنِ نَحْوَهُ وَأَخْرَجَ الطَّبْرَانِيُّ فِي
 الْكَبِيرِ وَالْمَتَوَسِّطِ أَنْتُمْ وَمُحَدِّثٌ دَهْلَوِيٌّ وَرَجَبُ الْقَلُوبِ آوَرَدَهُ ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ بِسَنَدٍ صَحِيحٍ
 آوَرَدَهُ فِي رِزْمَانَ عَمْرِيَّةٌ قَطِطَ أَتَاهُ بِقَبْرِ شَرِيفِ نَبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آوَرَدَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ
 اسْتَسْقَى لَأُمَّتِكَ فَإِنَّهُمْ قَدْ هَلَكُوا أَنْخَضَتْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي خَوَابِ آوَرَدَتْ فِي مَوْجِهِ
 بِعَمْرِيَّةٍ بَشَارَتِ وَهِيَ كَمَا رَأَى خَوَابِ شَدَّ - وَإِنْ نَوَّعَ تَوَسَّلَ طَلِبَ دَعَا سَأَلَتْ أَنْخَضَتْ صَلَّى اللَّهُ
 عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَرُدَّ كَارِخُودًا مِنْ حَاجَتِ مَعْضِي كَرِخُودًا فِي رِجَالِ حَيَاتِ بُوَدَتْهُ وَنِيْزِ
 فِي رِجَالِ الرَّحْمَنِ لِنُورِ الْجَنَانِ آوَرَدَهُ فِي رِجَالِ أَنْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَوَيْتَ مِثْلَهُ
 إِذَا ضَلَّ أَحَدُكُمْ دَابَّةً أَوْ أَرَادَ عَوْنًا وَهُوَ يَأْتِي مِنْ لَيْسَ بِهَا أَيْسٌ فَلْيَقُلْ يَا عِبَادَ اللَّهِ
 اعِينُونِي يَا عِبَادَ اللَّهِ اعِينُونِي يَا عِبَادَ اللَّهِ اعِينُونِي فَإِنَّ اللَّهَ عِبَادًا الْآتُونَ نَهْمٌ وَرَشْحٌ
 حَسَنٌ جَسِينٌ تَرْجَمُهُ أَشْ بَدِينٌ مَضْمُونٌ مَسْدُجٌ سَتٌ وَقَتِيكَ مِنْ شَأْنِ بَدِينِ يَا جَانُورِي كَمْ كُنْتُ يَا
 مَدِينِي خَوَابِ وَحَالًا لَكَ وَسِيٌّ فِي رِجَالِ مَدِينِي بِأَشَدِّ كَدِّ فِي رِجَالِ مَدِينِي وَنَهْمٌ بِأَشَدِّ
 كَدِّ بَارِكُوا بِكُمَا فِي رِجَالِ خَدَامَتِهِمْ كُنْتُمْ - بِرَأْسِ مَرَضًا وَنَدَّ تَعَالَى رَابِعًا كَانِي أَنْ كُنْتُمْ شَأْنًا
 نَمِي بِنِيْدِ - وَمِيرِ كِ شَاهِ مِنْ بَعْضِ عُلَمَاءِ ثَقَاتِ نَقَلَ كَرْدَهُ فِي هَذَا مَدِينِ حَسَنٌ - وَتَمَامُ مَسَافِرِ

یعنی یادمان
 حاجت تو
 مگر این ساعت
 باشد ترا
 حاجت تو
 کن
 آن شخص
 بداند
 از این
 مسأله
 چنانکه در حق
 من سزاوار
 کردی
 چنانکه در حق
 من سزاوار
 کردی
 در این
 مسأله
 چنانکه در حق
 من سزاوار
 کردی

محتاج اند جان انتحی کلام صاحب نوار الرحمن **انتباہ** ازین حدیث در بیان بر کسی منحنی نماز کہ
چنانکہ استمداد و از ایما ثابت گشت از اموات بموت و نیز نیز ثابت گشت پس بچہ بعضی از فضلاء علی مدار
بطرف این رفتہ کہ استمداد از اموات بدعت است و در از شدہ متبرکہ ز غلطہ کسی نہ کردہ شاید کہ این حدیث
از نظر ایشان نگذشتہ و یا از خاطر خاطر ایشان زائل گشتہ و اللہ اعلم بالصواب ^{اگر ببطریق توسل باشد} کہ گفتن یا رسول اللہ
بعد از انتقال فرمودن علیہ السلام در حالت نجسوت از صحابہ و تابعین ثابت است و انکار ازین با حکام
از حدیث است و منکر حدیث آحاد بدعتی است و احتمالات ^{اگر ببطریق توسل باشد} رکیکہ و وجوہات ضعیفہ برای کفر و شرک کسی
بیان نمودن کہ رسول اللہ را مثل خدا بہر جا حاضر و ناظر میداند کار متعصبین زمانہ ماست چہ ازین
قسم احتمالات و اہیہ و خدشات تہاہیرہ خطاب و ندا کردن بخدا نیز ممکن است چہ شاید کہ قائل بیا اللہ
خداوند تعالی را حاضر و ناظر بمسئلی شاید و محسوس و متکلم فی الامکان ارادہ کردہ باشد و اورا بینندہ از
چشمان و شنوئندہ از گوش کہ ہر دو اعضای مخصوصانہ تصور نمودہ باشد بعد از ان بجمہاب یا اللہ
مخاطب نمودہ باشد و این مورد عن خدا تصور کردن حق تعالی را مثل مخلوق قرار دادن است
و از قول تعالی لیس گمشدہ شئی انکار نمودن و این احتمالات نیز مثل احتمالات رکیکہ ما تقدم موجب است
نعوذ باللہ من سوء الفہم و کثرۃ الزعم علی الزعم علاوہ اینکہ سمیع و بصیر و ناظر بودن
مطلق انسان یعنی بدن تخصیص آنحضرت علیہ السلام از کلام ربانی ثابت است و انکار ازین کفر است
چنانکہ در عن مطلق انسان وارد است **جَعَلْنَاكُمْ جَمِيعًا بَعْدَ اِذَا وَاَنَا صِرَّاۗةً اِلٰیٰ رَبِّهَا نَاظِرًا**
چنانکہ در شان پاک وارد است **اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ** مگر فرق در کیفیت و کیفیت است انقص
و کمال و اصل و نقل و نقل ذات شی و سایہ آن و آلات و غیر آن **فَا فَهْمٌ فَاَنَّ هٰذَا اللِّقَامُ
مِنْ تَشْوِیْهِ هٰذَا وَ الشَّيْطَانِ الْعِظَامُ** و تشویش قلوب حقا ^{اس جملہ این از آیت} **لَا اَسْأَلُكَ**
و لیل و گیر بر جو از خطاب بان حضرت علیہ السلام اینکہ در خلافت خلیفہ تان در شب
مجوزہ در بیت الاحزان خود آنحضرت علیہ السلام را مخاطب نمودہ اشارت ترسم میفرماید چونکہ خلیفہ
برایجا بطور گشت رسید آنرا شنیدہ بنشست و سگریست و نزدیک زاعمین او کلمہ کفر آن مجوزہ
منع نفرمودی الشفاء عن ذیلہ **سَأَلُوْهُ قَالَ خَرَجَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ بِكَوْنِ فَرَأَى مِنْ سِكَ حَلْفِي
لَا يَتِيهُوْا اِذَا جُوْرَتْ تَفْسُلُ صَوْفًا وَ تَقُوْلُ** **عَلَىٰ مُحَمَّدٍ صَلَوَةٌ لَّا يَرَارُ**

اینک در حدیث دیگر آمده است که رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند: **مَنْ كَلَّمَ رَجُلًا مِنْ بَنِي آدَمَ فَقَالَ يَا أَسَدَ اللَّهِ** **عَلَىٰ مُحَمَّدٍ صَلَوَةٌ لَّا يَرَارُ**

صَلَّى عَلَيْهِ الطَّبِيُّوَالْأَخْبَارُ قَد كُنْتُ قَوَّامًا بِكَ لَا سَمَّحًا يَا لَيْتَ شِعْرِي وَالْمَنَائِيَا طَوَارُ
 هَلْ يَجْمَعُنِي وَجِيبُ الدَّارِا تَعْنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَلَسَ عَمْرُو بْنُ يَنبُكٍ وَفِي
 الْحِكَايَةِ طَوَّلَ وَمُرَوِّى أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو حَدَّثَ بِرَجُلَةٍ قَبِيلَ لَهُ إِذْ كَرَّ أَحَبَّ
 النَّاسِ إِلَيْكَ بَزَلَ عَنْكَ نَصَاحًا يَا مُحَمَّدًا هَ فَاَنْتَشَرَتْ أَنْتَه وَتَحْقِيقُ زَادَ مِنْ كَيْزِ مَطْلَا عَلَى
 قَارِى رَمَّ وَوَكَّرَ عِلْمًا وَرَمَّا قَبْلَ وَفِي فِصْلِ هَفْتَمِ از باب اول گذشته است یاوش کن که اعاده اشس
 موجب طوالت است پس اگر گفت از مقوله و مجوز و لفظ یا مُحَمَّدًا هَ از مقوله عبد اللہ بن عمر
 برای اسکات مکابره میبایدین کافی و روانی است فرید بر تمام ماذکر اینک در هر بنساز و
 التَّحِيَّاتُ تمام مسلمانان خطاب با حضرت علیه السلام میکنند پس تکفیر کنندگان بموجب قاعده خود
 در اینجا بر تبه اعلیٰ میرسد چنانچه ظاهر است زیرا که در کتب مصرح است که از الفاظ التحیات معانی
 علی وجه الانشاء را در گرفته میشوند لَاعَلَى وَحَبَّ الْحِكَايَةِ عَمَّا وَقَعَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ لِيَكَلَّمَ الْمُعْرَاجَ وَخَيْمِ خِيَالٍ كَرِهَ يَشُودُ كَرَّ يَأْتِي تَعَالَى رَا تَحْمِيَةً يَكْنُ
 وَسَلَامٌ بِرَأْسِ خَفَرَتِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَبِرَفْسِ خَوْشِ وَعِبَادِ صَالِحِينَ بِأَنَامٍ وَمُقْتَدِيَانِ وَبَلَكٌ مِيْفِرْسَتِ
 قَالَ فِي الدَّرِّ الْمَخْتَارِ وَيَقْصُدُ بِالْفَاظِ الشَّهَادِ مَعَانِيهَا مَرَادُ تَلَاةِ عَلَى وَجْهِ الْإِنْشَاءِ
 كَأَنَّهُ يُحْيِي اللَّهُ وَيَسْلَمُ عَلَى نَبِيِّهِ وَعَلَى نَفْسِهِ وَأَوْلِيَائِهِ لَا الْإِجَابَةَ عَنْ ذَلِكَ ذَكَرَهُ فِي الْمُجْتَبَى
 وَظَاهِرٌ أَنَّهُ أَنْ صَمِيرَ عَلَيْنَا لِلْمَخَاضِرِينَ لِأَحْكَايَةِ سَلَامِ اللَّهِ تَعَالَى وَفِي سَرِّ الْمَخَارِقِ قَوْلُهُ
 لَا الْإِجَابَةَ عَنْ ذَلِكَ أَيْ لَا يَقْصُدُ الْإِجَابَةَ وَالْحِكَايَةُ عَمَّا وَقَعَ فِي الْمِعْرَاجِ مِنْهُ صَلَّى اللَّهُ
 عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَبِّهِ وَمِنَ الْمَلَكَةِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَتَمَامُ بَيَانِ الْقِصَّةِ مَعَ شَرْحِ الْفَاظِ
 الشَّهَادِ فِي الْإِنْشَاءِ قَوْلُهُ لِلْمَخَاضِرِينَ أَيْ مِنَ الْأَمَامِ وَالْمَأْمُومِ وَالْمَلَكَةِ
 قَالَهُ النَّوَوِيُّ وَأَسْتَحْسِنُهُ الشَّرُّوحِيُّ (نَهْرًا) قَوْلُهُ لِأَحْكَايَةِ سَلَامِ اللَّهِ الصَّوَابُ
 لِأَحْكَايَةِ سَلَامِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْتَه وَآمَامِ غَزَالِي رَحِمَهُ اللَّهُ
 در جلد اول از احیاء العلوم صفحہ ۹۹ میفرماید که در حالت خواندن التحیات و فرستادن سلام به
 آنجناب صلی اللہ علیہ وسلم آنحضرت علیه السلام را در دل خود حاضر کرده سلام فرستادن میباید
 و پسر بر نفس خود و بر همه عباد صالحین سلام فرستادن مناسب هکذا ببارتتموا ما الشَّهَادَةُ فَإِذَا

در این کتاب از حدیثی است که در آنجا آمده است که هر کس در وقت نماز سلام فرستد بر آنحضرت علیه السلام در دل خود حاضر کند و سلام فرستد بر او و بر همه عباد صالحین سلام فرستد خداوند او را پاره عباد صالحین قرار میدهد و او را در جنت قرار میدهد

جَلَسَتْ لَهُ فَاخْلَسَ مَتَادِبًا وَصَرِيحًا بِأَنَّ جَمِيعَةً مَا تَدُلُّ بِهِ مِنَ الصَّلَوَاتِ وَالطِّبَابَاتِ أَمْحَى
 مِنَ الْأَخْلَاقِ الطَّاهِرَةِ لِلَّهِ وَكَذَلِكَ الْمَلَكُ لِلَّهِ وَهُوَ مَعْنَى التَّحِيَّاتِ - وَأَخْضَرْتُ فِي قَلْبِكَ
 النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ وَشَخْصَةً الْكُوَيْبَرِ وَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ
 وَبَرَكَاتُهُ وَلِتَصْطَلِفَ أَمَلُكَ فِي أَنَّهُ يَبْلُغُهُ وَيَبْرُدُ عَلَيْكَ مَا هُوَ آوِي مِنْهُ تَتَرْتَسَّلِمُ
 عَلَى نَفْسِكَ وَعَلَى جَمِيعِ عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ ثُمَّ تَأْمَلُ أَنَّ يَرُدَّ اللَّهُ بِسُبْحَانِهِ عَلَيْكَ
 سَلَامًا وَإِنِّي أَبْعَدُ وَبِعَبَادِي الصَّالِحِينَ أَنَّهُ مَخْتَصِرًا مَرَادِشَ أَيْكَ دُرُوقِ إِهْدَاكَ
 سَلَامِ دَرِ التَّحِيَّاتِ أَخْفَرْتُ عَلَيْهِ السَّلَامِ رَادِرْدَلِ خُودِ حَاضِرِ كَرْدِهِ سَلَامِ بِطَرِيقِ خُطَابِ بَغْرَسْتِ وَبِإِ
 صَادِقِ كُنْ كِ سَلَامِ مَذْكَورِ أَخْفَرْتُ عَلَيْهِ السَّلَامِ رَامِرِ سِدْوَا زِ اِشَانِ جَوَابِ كَامَلْتَرِي آيِدِ نَسِيلِ زِ حَدِيثِ
 نَبَوِيِّ وَافْعَالِ وَتَقْرِيرِ سَمَابِرِ مَذْكَورِ اِقْوَالِ عِلْمَائِي مَتَّبِعِينَ شَانِفِيهِ وَغَيْرِهِ صَانِ ظَاهِرِ گِرَشْتِ كِهْ خُطَابِ وَنَدَا
 بِأَخْفَرْتُ عَلَيْهِ السَّلَامِ بِلَا تَرْدِ وَجَائِزِ سَتِ فَانظُرُوا لِنَفْسِ كِهْ كِهْ اَكْثَرِ فَرْقَةِ سَجْدِيهِ رَا اَزْ عُلُومِ عَرَبِيهِ
 وَتَوْتِ نَبِيَّاشِدْ لِهَذَا دَرِ اِكْمَارِ اَزِ يَارِ سُولِ اَشْدُو اِمْتَالِ اَنْ جِنْدَانِ غَلُوتِ شُدْ دِنُودِ نَدْ كِهْ بَشَرِ كِهْ صِفَاتِي
 قَائِلِ اَنْ قَائِلِ گِشْتِنْدُو مِيگُو نِيدْ كِهْ اَيْنِ قَائِلِ صِفَاتِ خُدَائِي رَا اَزْ حَاضِرِ وَنَاظِرِ وَهَمَّ جَا سَمِيعِ بُوْدِنِ
 بَرَامِي أَخْفَرْتُ عَلَيْهِ السَّلَامِ ثَابِتِ مَنُودِ چِهْ دَرِ رِزَالِ يَا بِنَادِ اَمَلِ اَزْ حَاضِرِ وَسَمِيعِ بُوْدِنِ لَابِدِي سَتِ
 وَعَالَا كِهْ طَلِبَائِي كَا فَيِدِ وِشْرَحِ طَلَا خَوَانَانِ جِهَالَتِ وَحَقَاكَتِ اِشَانِ زَا خُوبِ مِي دَانْدِ كِهْ بِنَامِي اِعْتِرَافِ
 اِشَانِ بَرِ جِهْلِ سَتِ اَزْ تَوَاعُدِ عُلُومِ بَرِيهِ كَلِمَاتِ كَفَرِ اَعْلَامِي مَتَّبِعِينَ دَرِ كِتَابِ فِقْهِ وَغَيْرِهِ كِهْ گِرَشْتِ
 نُوْشْتِهْ اَنْدْ كِهْ تَوَعُّدِ بَعْضِي اَزْ اِنهَا كَاهِي مَتَّصِرِ سَتِ مَكْرَا زِ جِهْتِ اِحْتِمَالِ وَتَوَعُّدِ اَزْ اَمَلِ نَكْذِ اَشْتِنْدُو بَا جُوْدِ
 اَيْنِ اِحْتِيَاظِ بَرِ كَسِي اَزِ اِشَانِ دَرِ كِتَابِ مَعْبُورَةِ مَتَدَاوِلِ لَفْظِ يَا سَا سُوكِ اَللّهُ كَفْتِنِ رَا كَفَرِ وِشْرَكِ
 نُوْشْتِنْدُو اَرْمِي مَبْتَدِعَانِ سَمْتِ كِهْ اَزْ دَرِ اَمَلِ اِحْتِمَالِ اِجَادِ مَنُودِنْدُو مَرغُوبَاتِ فَا سَدَا
 شَيْخِ نَجْدِي رَا رُوَاجِ دَاوِنْدُو بَرِي اِنهَابِ اِسْلَامِ عِلْمِ تَكْفِيْرِ كَرْدِهْ اَزْ مَصْدَاقِ شَدْنِ حَدِيثِ
 مَنْ سَأَلَ سِئْلَةً كَانَ عَلَيْهِ وَزْرٌ وَرَمَى مَنْ لَيْسَ بِهَا اِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ
 خُونِي وَبِرَاسِي نَمُودِنْدُو لِهَذَا قَدْرِي تَحْقِيقِ يَا حَرْفِ نَدَا اَزْ كِتَابِ خُودِ مِيْنِ مَقَامِ هَسْتِ دَاوِلِ
 سِي نَايِدُو اَنْ اَيْنِ كِهْ بَرَامِي دِخُولِ يَا قَرِيبِ بُوْدِنِ مَدِ خُوَايِ عَيْنِ مَنَاوِي شَرْطِ نَبِيْتِ وَنَبِيْعِ
 آوَا زِ نَمَا كَسْتِنْدِهْ وَكِهْ اَزْ دِخُولِ يَا كِهْ مَسْدُوبِ دَرِ كَلَامِ عَرَبِ شَانِعِ وَذَالِ عِ سَتِ وَنَدُوْبِ

در لغت آن مرده را میگویند که بروی گریه و زاری کرده میشود و یکی و محاسن وی شمرده میشود تا که ماضی از آن معلوم گردد که مرگ آنچنین شخص را بر عظیم و غم جسیم است و وی در تفریح این معذورت و در سوگ با وی شریک شوند و در اصطلاح آنرا میگویند که از وجود آن و یا عدم آن بایا یا و اور و مندی کرده شود اما آنکه بر وجود آن در و مندی کرده شود تصیبت و حسرت و ویل است و قبیح از فقدان میت لاحق و عارض میشود پس گفته میشود یا حسرتا یا مصیبتا یا ویلا و مثال آنکه از جهت معدوم و فوت شدن آن تفریح کرده میشود میت است که بروی کسی در و مندی ظاهر کند و گریه نماید مثل یا نیدا یا عمراة کما فی الکافیة و شرحه لملا عبد الرحمن الجامی قَدْ سَأَلَ اللَّهُ سِرَّهُمَا الشَّامِ وَقَدْ اسْتَعْمَلُوا بَعْضُ الْعَرَبِ صِبْغَةَ الْمُنْدُوبِ نَبِيَّيَا خَاصَّةً فِي الْمُنْدُوبِ لِأَنَّهُ لَا يَدْخُلُ عَلَيْهِ سِوَاهَا لِكَوْنِهَا شَمْرًا صِبْغًا فَكَانَتْ أَوَّلِي بَانَ يَتَوَسَّعُ فِيهَا بِاسْتِعْمَالِهَا فِي غَيْرِ الْمُنَادِي وَالْمُنْدُوبِ فِي اللُّغَةِ مِثْلُكَ عَلَيْهِ أَحَدٌ وَيَعُدُّهَا مَسْنَةً لِيَعْلَمَ النَّاسُ أَنَّ مَوْتَهُ أَمْرٌ عَظِيمٌ لِيُعَدَّ رُؤْيَا فِي الْبُكَاءِ وَيُنَادِي كَوْنَهُ فِي التَّفَجُّمِ - وَفِي لُغَةِ الصِّلَاحِ هُوَ الْمَتَّفِعُ عَلَيْهِ وَجُودًا وَأَعْدًا بِأَيِّ أَوْ فَالْمَتَّفِعُ عَلَيْهِ عَدَا مَا يَتَّفَعُ عَلَى عَدَمِهِ كَالْمَيْتِ الَّذِي يَبْكِي عَلَيْهِ النَّادِي وَالْمَتَّفِعُ عَلَيْهِ وَجُودًا مَا يَتَّفَعُ عَلَى وَجُودِهِ عِنْدَ فَقْدِ الْمَتَّفِعِ عَلَيْهِ عَدَا مَا كَالْمُصِيبَةِ وَالْحَسْرَةِ وَالْوَيْلِ اللَّاحِقَةِ لِلنَّادِي لِفَقْدِ الْمَيْتِ فَالْحَدُّ شَامِلٌ لِقِسْمِ الْمُنْدُوبِ مِثْلُ يَانِ نِيدَاةً وَيَا عَمْرَاةً وَمِثْلُ يَاحْسَرَتَاةً وَيَا مُصِيبَتَاةً وَيَا وَيْلَاةً أَنَّهُ از تحریر این عبارات صاف ظاهر گشت که موجود بودن و نیز شنیدن بدخول - یا - راهرو ضرورت نیست چه مصیبت و حسرت و ویل بدخول - یا - بکثرت میشوند و صلاحیت شنوایی در انسانی و نیز مرده اگر چه دور می باشد که امکان شنوایی ندارد و نزدیک مانعان مرده اگر چه نزدیک باشد نیز شنیدند که ایشان از سماع موتی منکر اند و جمیع عرب از علما و جملا بلا تراض دخول با میگردد و آنچه کلام است بلفظ رسول اللہ و یادگیر اسماء او صلی اللہ علیہ وسلم داخل میگردد بر اے اطهار و در و مندی است بر معدوم بودن وی صلی اللہ علیہ وسلم در دنیا پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از قبیل آن مندوب اند که بر مردم و تقدوی ندیده کرده میشود و اشتیاق محبت با او ظاهر کرده میشود پس یا ارس رسول اللہ و مثل این بدون

قریب بودن و سامع بودن بطریق اشتیاق و سبیل معرفت و معاوردہ اہل علم جائزست۔ و الف
 و با در آخر مندوب برای تکرار صوت مثل بازیدہ و یا عموہ زائد کردن جائزست نہ واجب
 پس یا رسول اللہ را از جهت عدم زیادت الف در آخرش از مندوب نشودن حماقت و اقرار
 بہ جهالتست چنانچہ جہل ایشان بر طلبای کافیہ خوانان محتجب نیست و نزدیک صاحب مفصل
 و ملا جامی مندوب در منادی داخلست و از کلام سیبویہ نیز ہمین ظاہرست چنانچہ در شرح
 ملا جامی است **فَانِ الْمُنَادِيَّوْبَ اَيْضًا كَمَا قَالَ بَعْضُهُمْ مِّنَادِي مَطْلُوْبٍ اِقْبَالَهُ حُكْمًا عَلَىٰ**
وَجِبِ النَّفْعِ فَاِذَا قُلْتَ يَا مُحَمَّدًا فَكَانَتْ تَنَادِيَةً وَتَقْوُلُ لَهُ نَعْلَانَا مُشْتَاقًا اَيْكَ
فَاَلَا وَلِي رَا دَخَالَكَ تَحْتِ الْمُنَادِي كَمَا فَعَلَهُ سَابِحٌ لِمُفَصَّلٍ وَقِيلَ الظَّاهِرُ مِنْ كَلَامِ
سَيْبَوِيَّةٍ اَيْضًا اِنَّهُ دَخَلَ فِي الْمُنَادِي اِنَّهُ اَلْمَا صِلُ يَارَسُوْلَ اللّٰهِ كَقَوْلِهِ بَطُوْرٍ شَتِيَا قِ
 و محبت و ظهور در دین مندوبی جائزست برایت کہ منادی قرار داده شود یا فی۔ و چنین احتمالات
 بیرون آوردن کہ ازان عدم جواز مفہوم و معلوم شود بگمانی و وسوسہ شیطانست۔
 تا بامکان ہر برادر مومن را بموجب نفس نرانی **اِنَّ بَعْضَ لُطْفِ اِلٰھِمْ اِحْتِرَازَ وَاِحْتِنَابَ زَانَ**

واجبست و اللہ یدی من یشاء الی صراط مستقیم **اِنَّ نَجْمَ سَطْرٍ بَلَغَ سِتِّ بَاتُوْمِ لَکُمْ**

تو خواہ از سخنم نیک گیر و خواہ طلب	و بعد از تحقیق این تدقیق در حق سکرین زیادہ ازین چه نویسم
جواب باطلان را اگر نیوشے	خوشی بدان خموشی بدان خموشی وَاللّٰھُ اَعْلَمُ وَعِلْمُہٗ اَتَمُّ

این ہر سہ مسائل از اقامت شہادہ عبدالغفور و ہلوی حملہ شد بحدیثہ در نیجا نقل کردہ شد
 سوال اول چہ میفرمایند علمای دین اندرین معنی کہ انسانرا بعد موت ادراک و شعور باقی بماند
 چنانچہ زائران قبر خود را شناسند کلام شان شنود جواب انشاہ صاحب رحمہ اللہ
 انسانرا بعد از موت ادراک و شعور باقی بماند و برین معنی شرح شریف و قواعد فلسفی اہل باطن دارند
 اما شرح شریف پہل مذاب بقبر و تنعیم القبر تو اتر ثابتست و تفصیل آن دفتر طویل است
 و در کتاب شرح الصدور فی احوال المواتی و قبور تصنیف شیخ جلال الدین سیوطی رحمہ اللہ دیگر کتب
 حدیث باید دید و اثبات عذاب بقبر در کتب کلامیہ مذکورست عمدہست حتی کہ بعضی از اہل کلام
 سکرانرا تکفیر کردہ اند۔ و عذاب و تنعیم بقبر ادراک و شعور نمیتواند شد و نیز در احادیث صحیحہ

مسئلہ ہشتم جواب آن انشاہ عبدالغفور و ہلوی

سوال سوم و نذر ایشان بر ذمہ خود کردن و قبر پوشش گذرانیدن چه حکم دارد جواب
 ایضا از قاضی عیاضی ^{عزیز} اگر در تفصیلی دارد کہ در فتاوی مالگیری در کتاب الصوم مذکور است کہ قدرے
 عبارت عالمگیری اینست وَالَّذِينَ يَذُكُرُونَ الذِّمِّيَّ يَقَعُ مِنْ أَكْثَرِ الْعَوَامِّ بَانَ يَأْتِي إِلَى قَبْرِ كَعْبِ بْنِ الصَّلْتِ
 وَيُوقِعُ سِتْرَةً قَائِلًا يَا سَيِّدِي فَلَانَ إِنْ قَضَيْتَ حَاجَتِي فَلَاكِ مِنِّي مِنَ الذَّهَبِ
 مَثَلًا كَذَا - بَابُ إِجْمَاعًا - نَعْمَ لَوْ قَالَ يَا اللَّهُ نَذَرْتُ لَكَ إِنْ شَقِيتَ مَرِيضًا أَوْ حَوْثًا
 أَنْ أَطْعِمَ الْفُقَرَاءَ الَّذِينَ يَبَابُ السَّيِّدِ نَقْبَهُ أَوْ نَحْوَهَا أَوْ اشْتَرِيَ حَصِيرًا لَسْتُمْ لَهَا
 أَوْ زَيْتًا لَوْ قُوْدَهَا أَوْ دَرَاهِمَ لِمَنْ يَقُومُ بِشَعَائِرِهَا مِمَّا يَكُونُ فِيهِ نَسْعُ الْفُقَرَاءِ - وَالنَّذْرُ
 لِلَّهِ وَذَكَرَ الْمُشْتَرِي أَنَّمَا هُوَ مَحَلٌّ لِيَتَصَرَّفَ النَّذِيرُ الْمُسْتَعْفَى بِجَوْنٍ لَكِنْ لَا يَجْعَلُ مَرْفَعًا لِأَنَّ
 الْفُقَرَاءَ لَا إِلَى ذِي عِلْمٍ يَعْلَمُهُ وَيَحَاطَرُ الشَّيْءَ إِلَّا أَنْ يَكُونَ وَاحِدًا مِنَ الْفُقَرَاءِ -
 وَإِذَا عُرِفَ هَذَا فَمِمَّا يُؤْخَذُ مِنَ الدَّرَاهِمِ وَنَحْوِهَا وَنُقِلَ إِلَى صَرَاحِ الْأَوْلِيَاءِ
 تَقَرُّبًا إِلَيْهِمْ فَحَرَامٌ بِالْإِجْمَاعِ مَا لَمْ يَقْصِدْهُ تَعَرُّفُهَا الْفُقَرَاءَ لِأَجَاءِ قَوْلِهِ وَاحِدًا
 وَقَدْ أَبْتَلَى النَّاسُ بِذَلِكَ - وَتَرْجُمَةُ هَذِهِ عِبَارَتُ هَذِهِ عِبَارَتُ هَذِهِ عِبَارَتُ هَذِهِ عِبَارَتُ هَذِهِ
 عوام باين صورت که می آیند بسوی قبر بعضی صلی و بزرگان و بر میدارند پرده مزار ایشان
 در حالیکه میگویند ای سیدی فلان اگر حاجت روی من شود پس برای شما از طرف من
 اینقدر نذر باشد مثلاً - این چنین نذر باطل است باجماع - آری اگر گفته شود یا الهی نذر کردم
 برای تو اگر شفا میدهی مریض مرا یا مانند آن - طعمای خواهم و یا فقر را که بر دروازه سید نقبانند
 یا مانند آن - یا فریضه خواهم کرد بوریایمی حید آنها یا روغن زیت برای روشنی آتش مسجد یا درم خواهم داد
 برای کسیکه خبر گیری شعاری می کند از قسیمیکه در آن نفع فقرا باشد و نذر برای خدا و ذکر نمودن
 شیخ جز این نیست که آن محل صرف نذر است برای مستحقان - نذر با نذر است لیکن حلال است
 صرف کردن مگر بسوی فقیران نه بسوی صاحب علم بسبب علم او و نه حاضرین شیخ مگر که باشد از
 بنفس فقرا و وقتیکه معلوم کرده شد این مقدمات پس چیزی گرفته میشود و اندام و مانند آن
 و نقل کرده میشود بسوی قبور اولیا برای تقرب ایشان پس حرام است باجماع باو امیکه قصد
 کرده نشود صرف آنها بفقرا یا زنده بقول واحد یعنی بلا خلاف - و تحقیق بتلاش معاند

عزیز

عزیز

مردمان ہین مذکورہ و چادر پوشانیدن بر قبر حرکت نفوس و وسعت بندی از ان لغو تر ہے چہ اگر در دیوار گیری بند شدن حناکب و دیگر حیوانات مودیرہ - و همچنین در سفت بندی دفع پتال کنجشکان و مانند آن متوقع است و درینجاچ نیست مگر زینت و خوشنمانی بجا و در حدیث وارد کہ تالی سؤال اللہ علم ان تکو الیجاسرۃ و العلیئک و اہہ اعلم بالصواب انہ نقل کردہ شد این تہ مسائل از فتاویٰ عزیزیہ

سوال یازدہم در اثبات سماع اموات

علاسی ملت بیضا - و فضلالی دین خراہ باب سماع موتی چہ میفرماید بر تقدیر نصیح و اثبات ہر دو آیت قرآنی را کہ مشرکین بان استدلال میارند چہ جواب - انک لا تسمع الموتی - و ما انت بسمع من فی القبور
الجواب الصحیح و بیدار از مہ التفتیح میگویم کہ سماع موتی از ادلہ شرعیہ و برابرین تویہ ثابت است و این مذہب جمہور اہل حق چنانکہ در تذکرہ الراشد علامہ عبدالحی فرمودہ - لکنہ رای عدم السماع (مردودہ عندنا لثاقدین) و مطرود عندنا لکما ہرین و وقد وردت اخبار و آثار بسماع کل میت ولو کان من الکفار و الکفار انہ بقدر الحاجتہ - و از حدیث صحیح بخاری و غیرہ ثابت است کہ توفیقہ از مقتولین کفار بدر چند صنادید و اشرف عرب ہامرا آنحضرت علیہ السلام در مناک و چاہای ویران شدہ انداختہ شد پس آنحضرت علیہ السلام بر سر ایشان برآمدہ بایشان خطاب فرمود کہ - ما وعدہ پروردگار خود را راست یافتیم آیا شما نیز وعدہ خدای تعالی را راست یافتید و بعد از مرگ و انستید کہ اسلام حق است پس حضرت عمر بن خطاب عرض نمود کہ یا رسول اللہ شدہ بامردگان کلام میفرماید عیسیٰ مردگان نمیشنوند باز با ایشان گفتن چہ فائدہ - آنحضرت علیہ السلام فرمود کہ قسم است ہذا تیکہ ہان من ہست قدرت اوست شما از ایشان زیادہ نمیشنوید یعنی در شنیدن با شما برابر اند یا از شما زیادتر

سوال در اثبات سماع اموات

لیکن جواب نمیدہند و راوی این حدیث چند اصحاب کہا را اندر ہم - و در صحیح بخاری از ابن عمر روایت قال اطعم النبی صلی اللہ علیہ وسلم اهل القلیب فقال هل و حکم ما وعدہ بک حقا فیقول لک تدعون امواتا قال ما انتم باسمہ منہم و لکن لا یجیبون و چو کہ حضرت عائشہ رضہ در معرکہ بدر حاضر بود و کلام آنحضرت علیہا سلام بگوش خود شنیدہ و در بادی الرای این کلام با آیت لا تسمع الموتی معارض معلوم می شد پس ابن حدیث را تاویل فرمود - مگر چونکہ فرمودن حضرت عائشہ رضہ محض از رای خود بود و حدیث ابن عمر ہم از چند صحابہ دیگر نیز روایت شد پس

کلام عائشہ از سلسلہ روایت و چو اچاندان باو

خطام ترفع ست و فی نفس الامر آیت مذکور معارض حدیث سماع موتی نیست لهذا جمهور علما مخالفت را
 حضرت عائشه صدیقہ رضی اللہ عنہا کرده بحدیث مذکور عمل نمودند - و عدم تعارض حدیث و آیت بیان
 نمودند چنانچه علامہ عینی حنفی شارح کنز و ہدایہ و صحیح بخاری در عمدۃ القاری شرح بخاری و نیز ابن حجر
 شافعی در فتح الباری مینویسند - **هَذَا مِنْ عَرَائِشَةِ رَأَى عَلِيَّ بْنَ عَمْرٍو لَكِنَّ الْجُمْهُورَ خَالَفُوهُمَا**
وَقَبَلُوا بِرَأْيِهِ ابْنِ عَمْرٍو لِمُوافِقَتِهِ مِنْ رِوَاةٍ غَايِرَةٍ وَقَالَ السَّهْبِيُّ عَرَائِشَةُ لَمْ
تَحْضُرْ قَوْلَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَغَيْرَهَا مِمَّنْ حَضَرَ أَحْفَظُ لِلْفِظِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ وَأَمَّا الْآيَةُ فَابْنُ كَثِيرٍ كَقَوْلِهِ تَعَالَى أَفَأَنْتَ تَسْمِعُ الصُّمَّ وَتَهْدِي الْعُمْى
أَمْ إِنِ اللَّهُ هُوَ الَّذِي يُسْمِعُ وَيَهْدِي أَنْتَ فَقَدْ رَأَى الْحَاجَةَ - پس نزدیک علامہ عینی حنفی
 اگر سماع موتی ثابت نبودی و یا کدامی روایت عدم سماع از ایمة ثلاثہ مارحوم اللہ تعالی درین باب
 مروی بودی بالضرور علامہ عینی نقل آن کردی و اوله آن نیز در اینجا درج فرمودی چنانکہ از قاعدہ
 وی در شرح بخاری بہ کس از ناظرین این امر ظاہر و ہودید است و گاہی تسلیم سماع موتی نکردی و این
 امر از علامہ عینی صریح الدلالہ ست بریکہ عدم سماع موتی از ایمة ثلاثہ ماکسی را مذہب نیست بلکہ
 در شرح ہدایہ از کلام علامہ عینی سماع موتی ظاہرست کما سیاتی - و اگر بعضی از حنفی قائل این گشته
 باشند ازین لازم نمی آید کہ مذہب جمهور حنفیہ چنین باشد - و اما آنچه در ایمان ذکر می یافتہ جو ایش
 عنقریب می آید فانتظرہ - و چونکہ منکرین سماع موتی ازین حدیث گاہی جواب میدہند کہ این
 خصوصیت آنحضرت علیہ السلام است از روی سبوحہ و زیادتیا حضرت کفار - پس ملا علی قاری حنفی
 صاحب مرقاۃ شارح مشکوٰۃ از ان جواب میدہد کہ قراردادن خصوصیت با آنحضرت علیہ السلام
 صحیح نیست چه بر خصوصیت پیچ و لیلی نیست - و نیز سوال صحابہ بر من و جواب دادن حضرت صلی اللہ
 علیہ وسلم بطریق عام منافی تخصیص است - و گاہی منکرین این حدیث را بضرر مثل حمل میکنند یعنی اگر
 زندقہ بودند می شنیدندی پس ملا علی قاری مذکور در جواب ایشان میفرماید کہ ضرب المثل
 قراردادن باطل و مدفوع است بفرمودن آنحضرت علیہ السلام کہ شما از ایشان زیادہ می شنوید
 یعنی اگر ضرب المثل بودی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم قسم خورده چگونہ جواب فرمودندی و ہمارہ
 لهذا و اجابوا عن هذا الحدیث تاسرۃ بان لا یحکم خصوصیتہ صلی اللہ علیہ وسلم

در جواب کتاب التعلیم امام دوم و صاحبین محکم از انرا سماع مینماید

مُفْرَزةً وَزِيَادَةً حَسْرَةً عَلَى الْكَارِثِينَ - اَقُولُ يَرُدُّ عَلَى اَنْ لَا يَخْتَصِمُ لَا يَتَعَلَّمُ لِأَيْدِي لَيْلٍ وَهُوَ
 مَعْقُودٌ هُنَا كَالسُّؤَالِ وَالْجَوَابِ يَتَأَيَّنُ بِهِ . وَتَأْسَرُهُ بِأَنَّهُ ضَرْبُ الْمَثَلِ - اَقُولُ وَيَكْفِيهِ
 جَوَابُهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَنَحْنُ - وَنِيزَ از حضرت عائشه رضی عنہا مثل حدیث موصوف کہ در ان
 الفاظ ما انتم باسمہ لَمَا اَقُولُ - و اردست روایت کرده پس گو یا کہ از انکار خود کہ بر ابن عمر رضی
 کرده بود رجوع ننموده - در مواہب بلدیہ می آرد فی المعانی علی لابن اسحاق بروایة یونس بن
 کثیر بِإِسْنَادٍ جَدِيدٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ عَنْهَا مِثْلُ حَدِيثِ أَبِي طَالِحَةَ وَفِيهِ مَا أَنْتُمْ بِاسْمِهِ مَا اَقُولُ لَكُمْ
 وَأَخْرَجَهُ الْأَعْمَامُ أَحْمَدُ بِإِسْنَادٍ حَسَنٍ فَإِنْ كَانَ فَكأنها ما رجعت عن لاجتار كما ثبت عندنا
 فِي رِوَايَةِ هُوَ لَا الْعَمَابَةِ لِكُنْهَا كَمُتَشَهَّدِ التَّقِيَّةِ لَنَحْنُ وَنِيزَ در ترمذی شریف می آرد کہ
 وقتی کہ حضرت عائشه رضی عنہا در مکہ متبرکہ بقربر برادر خود رفته بود بابرادر خطاب کرده گفت کہ اگر وقت مرگ
 تو من حاضر بودی پس ترا در جایکہ انتقال کردی دفن کردی و اگر در وقت موت تو حاضر بودی
 الحال ذرات تو نکردی انتہی ازین صاف معلوم شد کہ نزدیکش رمز سماع موتی ثابت است ورنہ چگونه
 ببرادر خود کہ مرده و در قبر مدفون بود خطاب کردی چه با غیر سماع خطاب ننویست - و معنی غیر ظاہر
 خلاف اصل بدون قرینہ صارفہ عن الظاہر و عن الاصل محض باطل است - پس معنی ظاہر و اصل
 کہ آن سماع موتی است ثابت است - و نیز از حضرت عائشه صدیقہ رضی عنہا روایت کہ تا وقتیکہ
 حضرت عمر رضی عنہ در حجرہ مسکن کہ آنحضرت علیہ السلام در ان مدفون است مدفون نبود من بغیر از بستن چادر
 بر خود در ان حجرہ وقتی بدین خیال کہ شوہر و پدر من در ان مدفون اند نہ غیر و بعد از دفن شدن حضرت عمر رضی
 چادر و مضبوط بر خود بسته در انجا بیروم از جهت جوار عمر رضی عنہ پس اگر نزدیک حضرت عائشه نہ میت را
 سمع و بصر نبودی پس این معادکہ کہ با سمع و بصر کرده میشود چگونه کردی - ازین نیز صاف ظاہر است
 کہ حضرت عائشه صدیقہ رضی عنہا کل سماع و بقبر میت در آخر گشته بود اگر چه در اول امر نبود - و با وجود
 امکان معنی حقیقی عمل کردن بر معنی مجازی بخلعت بدون ضرورت و بغیر وجود قرینہ صارفہ عن الحقیقہ
 نزد عقلا جائز نیست پس حدیث موصوف از رد حضرت عائشه رضی عنہا سالم ماند کہ رجوع حضرت عائشه رضی
 از قول وی ثابت گردید با فہم سوال اگر گفته شود کہ چونکہ در حق حدیث قائل گشتید کہ بدون وجود
 قرینہ صارفہ عن الحقیقہ عمل بر مجاز نزدیک عقلا جائز نیست بنا بر ان میگوئیم کہ در آیت

عقل

مخارج الحوائج نتمه وايضا فيه ان الله يسمع من يشاء وما انت بمسمع من في القبور
 يعني انه تعالى قد علم من بدخل في الاسلام ممن لا يدخل فيه فهذا من يشاء
 هدايته واما انت فحفي عليك امرهم فلذلك تحرم على اسلام قوم محمد وليين
 شبه الكفار بالموتى حيث لا يتفعلون بمسئوعهم ان انت لا تدير اى ما عليك
 لان تبليغ وتندبر فان كان المندبر ممن يسمع لا يندبر نفع وان كان من المصيرين
 فلا عليك فانتم وفي معالم التنزيل للامام البغوى ان الله يسمع من يشاء فيتعظ ويحجب
 واما انت بمسمع من في القبور يعني الكفار شبههم بالاموات في القبور حيث
 لا يجيبون انتم ودر تفسير حسيني است صدم بكم الابه ايشان كراستد از شنيدن حق يعنى
 قبول سخن نميكنند گنگانند از گفتن حق چه زبان ايشان در اقرار بايمان بادل موافقت ندارد پس
 گوياسخن نيكو بيند كور انند بديده بصيرت از ويدن حق - پس ايشان باز نگويند سا زين صفتها و
 همين وجه مشهور شوند و محشر هم يوم القيامة على وجوههم نعميا و بكما و صما انتهى از عبارات اين
 تفاسير شافعيه و حقيقيه ثابت است كه از نفى سماع وغيره من الحواس نفس سماع وغيره مراد است
 بلكه ثمرات و تمثيل بر مضمون مراد است - و همين طور ديگر آيات كثيره دلالت ميكنند بر نيكه معنى حقيقي از اين
 اوصاف مراد است پس معنى شرعى سماع كه آن اجابت حق است محقق گشت و همين است مراد
 و آنچه بعضى در كتب فقه بحث ايمان را از سماع موتى مخالف مى پندارند و بدان باعث از سماع
 اموات الحرامى آرند جوابي شافعي از ان در رساله صمصام البيان است ذير الديقان
 آورده وان اينكه اما قول الفقهاء في كتاب الايمان ان ضربتك او كلمتك او دخلك
 عليك او قال لامرأته او وطيتك فبعد كره يتقيد بالجموع حتى لو فعله هذه
 الاشياء بعد الموت لا يجزئ - فهذا ائني على العرف والعادة فلا يلزم منه في
 حقيقة السلم كما صرح به على القاسري في شرحه على المشكوة تحت حديث
 قلب بديران ثبت التعميل فلتر كجه ونظير هذه المسألة العرفية
 مسألة اخرى في باب الايمان - وهي ان رجلا حلف ان لا يأكل اللحم فاكل السمك
 لا يجزئ لان لحمها لا يكون لحم في العرف كما في فتح القدير - مع ان البهتان تعالى

بنيان
 حقيقي
 حقيقي
 حقيقي
 حقيقي

جواب از قول فقها در كتاب الايمان بدين كتابه نظر

قَدْ سَمَّاكُمْ لِحَمَّا طَرَفًا فِي الْقُرْآنِ وَكَذَلِكَ الْوَحْلُ لَا يَأْكُلُ رَأْسًا فَالرَّاسُ كَمَا كَانَ مُسْتَعْمَلًا عَرَفًا
 فِي رَأْسِ كُلِّ حَيَوَانٍ لِأَنَّ مَعْلُومٌ عَادَةٌ أَنَّهُ غَيْرُ مَرَادٍ إِذْ لَا يَدْخُلُ فِيهِ عَادَةٌ مَرَّاسٍ الْعَصْفُ
 وَالْجَرَادُ يَخْتَصُّ بِمَا يَكُونُ مُتَعَارِفًا. وَبِاعْتِبَارِ اخْتِلَافِ الْعَادَاتِ بِحَسَبِ الْأَزْمِنَةِ وَالْأَمَكِنَةِ
 خَصَّةً أَبُو حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ بِرَأْسِ الْبَقْرِ وَالْغَنَمِ وَالْإِبِلِ وَثَانِيًا بِرَأْسِ الْبَقْرِ وَالْغَنَمِ. وَهَذَا
 بِرَأْسِ الْغَنَمِ خَاصَّةً هَكَذَا فِي التَّلْوِيمِ فَاحْفَظْ وَلَا تَسْتَعْلَبْ عَلَيْكَ الشَّيْطَانُ. فَخَرَّجَكَ
 عَنْ صِفَةِ الْأَدَمِيَّةِ إِلَى صِفَةِ الْحَيَوَانِ بِحَالِ حَتَّى أَكَلَهُمَا مِنْ قَوْلِ نَحْمَاكَ رَسْمًا بِالْإِيمَانِ مِثْلَ
 أَكْرَبُ زَيْمٌ تَرَايَا بِأَتَوْهَمُ كَلَامٌ شَوْمٌ بِأَبِي يَمُزُّ نَزْدٌ تَوْبًا لَقْتُ بَرْنَ خُودَكَ أَكْرَبُ طَى كُنْتُمْ تَرَا (درین همصورت)
 پس بندہ من آزادست. بقیدت سببات آن شخص - فائدہ اسل ایکہ اگر این امور بعد از مرگ
 آن شخص کند چنانچہ با آن زن بعد از مردن جمع کند مثلاً عانت نگردد آن قسم خوردہ - پس این ہم
 حنت منی ست بر عرف و عادت (چرا کہ بنامی ایمان بر عرف ست) پس ازین لازم نمی آید نفی حقیقت سلع
 از اموات چنانچہ ملا علی قاری ہم در شرح مشکوٰۃ زیر حدیث قلیب بدر تصریح بدین کردہ تفصیل دارد اینجا
 باید دید. و نظیر این مسئلہ عرفیہ یک مسئلہ دیگرست در ایمان و آن اینکہ - اگر شخص قسم خورد کہ نخورم
 گوشت را پس خورد ماہی را حانت نمیکرد و چرا کہ گوشت ماہی از جهت عرف گوشت نیست چنانچہ
 در فتح القدریست با وجودیکہ حق تعالی از ان در قرآن بگوشت نازہ تعبیر فرمودہ و همچنین اگر قسم خورد کہ
 نخورم سر را پس لفظ سر در عرف اگرچہ در سر ہر حیوان مستعمل ست مگر از جهت عادت معلوم ست
 اینکہ مراد از ان سر ہر حیوان نیست چرا کہ سر کوفشک و تلخ در ان در عادت داخل نیست پس بالضرورة
 بسر یعنی حیوانات متعارف مختص گرد پس باعتبار اختلاف مردم بموافق زمانہ و امکانہ بیشتر امام اعظم مرتب
 درین صورت لفظ سر را بسر و غنم و شتر خاص کردہ. و بار دیگر بر اس بقر و غنم - و صاحبان رحمہما اللہ
 خاص کردند از بر اس غنم و بس چنانچہ در تلویح ست یاد کن این مسئلہ را ورنہ غالب آپدیر تو شیطان
 و بیرون کنند ترا از صفت انسانیت بطرف صفت حیوان چرا کہ ان الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ
 وَ أَكَا فَوَلَّاهُمُ رَأْسًا فِي التَّحْلِيلِ لِأَنَّ الصَّرْبَ اسْمٌ لِفِعْلِ مَوْلِيَةٍ وَالْمَيْتُ لَا يَأْكُلُ كَمَا يَضْرِبُ
 بَنِي آدَمَ هُوَ أَيْضًا مَحْمُولٌ عَلَى الْعَرَفِ وَالْعَادَةِ وَاللَّغْوُ مَنْقُوصٌ حَقِيقَةٌ بِمَا جَاءَ فِي
 الْحَدِيثِ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّ كَسْرَ عِظَامِهِ كَكَسْرِ عِظَامِ الْعَجِيِّ كَذَا فِي الدَّلِيلِ وَابْنُ دَاوُدَ

و یکن آن یقال ان المیت یتألم بفعل نبی آدم و ذلک ثابت لان اهل الکوفه قتلوا
 حسینا ربه و ضربوه بالسنان فما امر علیه من لا یلام ولا ینذاع یتألم به الله مع الله
 علیه و سلم لان ینذاع الولد یتلزم ینذاع الاب کما صرح به صاحب الکشاف
 تحت قوله تعالی ان الذین یؤذون الخ کیف و قد اخرج الحاکم و البیهقی فی
 الدلائل عن سلمه ربه قالت دخلت علی ام سلمه ربه ام المؤمنین و هم یتکفون
 ما یتکفون قالت رايت رسول الله صلی الله علیه و سلم فی المنام بیکی و علی راسه
 و لجمته التراب فقلت مالک یا رسول الله صلی الله علیه و سلم قال شهدت قتل
 الحسین انفا - و من المعلوم ان بقاء رسول الله صلی الله علیه و سلم فی عالم الرویا
 انما کان من التألم الذی مر علی الحسین ربه بافعال الخوارج و الاثم و الاحساس انما یكون
 فی النبی - ولذا جاء حکم النبی صلی الله علیه و سلم علی الغالی ان لا یتد المیت فی
 غسله لئلا یألم - و قد اخرج ابن ابی الدنیاء عن سفیان قال ان المیت لیس عرف کل شیء
 حتی انه لیسأله بالله علیک ان تحفف عنه - انتم قول الصمام ترجمه اش اینکه
 و اما قول فقها در تعلیل ماسبق - اعنی که این بود مقید بجات آن شخص اند - بنویسند زیرا که
 زدن نام آن فعل است که در دو دهنده باشد و حال آنکه مرده بزود نبی آدم ایندانی یا بدین نیز مجبول
 بر عسوف و عادت است سوره این قول منقوض است در حقیقت با کله در حدیث آمده که فرمود علی السلام
 که هر آینه شکستن استخوان مرده مثل شکستن استخوان زنده است چنانچه قولی و ابی داود است - و ممکن است اینکه
 گفته شود که هر آینه مرده ایندانی یا بد بفعل نبی آدم - و این امر ثابت است زیرا که اهل کوفه قتل کردند حضرت
 حسین رضی الله تعالی عنه و زدن او را بر سر سران پس آنچه بروی ربه از درد و اینان گذشت متاخر می شد
 بدان نبی صلی الله علیه و سلم زیرا که ایضاً می باشد مستلزم ایضاً است چنانچه صاحب کشاف برین تصریح
 کرده تحت این آیت ان الذین یؤذون الله الخ چگونه نباشد و حال آنکه حاکم و بیهقی در دلائل از حضرت سلمی
 رضی الله عنهما روایت کرده اند گفت که در آدم من بر ام المومنین حضرت ام سلمه ربه در مالیکه و می میگرفت
 گفتم چه چیز میگرفتند ترا فرمود که دیدم آنحضرت علیه السلام را در خواب که میگرفت و بر سروریش میبکشت خاک
 افتاده بود پس یکسیدم که حالت چیست یا رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود حاضر شدم قتل شدن حسین رضی الله

و ظاهرست که گریه رسول الله صلی الله علیه وسلم در عالم خواب جزین نیست که بود از ان صد و یک از افعال خواب میگذشت بر حضرت حسین - و الم واحساس جزین نیست که در زنده میباشد و ازین باعث بر فاعل حکم نبی صلی الله علیه وسلم آمده که در حالت غسل بر میت سختی نکند - برای آنکه مرده متالم نگردد - و هر آینه ابن ابی الدنیا از حضرت سفیان روایت کرده گفت که هر آینه مرده می شناسد هر شی را تا آنکه مرده قسم میدهد غاسل خود را که ترا بخدای قسم است که بر من نرمی کن تمام شد ترجمه و همداران رساله جایی دیگر میفرماید - باید دانست که انعقاد همین از احکام دنیا است - و موقی در احکام دنیا حیات ندارند لهذا در کتب حنفیه مرقوم شده که اگر کسی را گفت که اگر بزخم ترا یا پوشانم یا کلام کنم ترا غلام وی آزادست این مقید بحیات آن کس است اگر این را بعد موات آنکس خواهد کرد حادث نخواهد شد یعنی غلام او آزاد نخواهد شد لِعَدَمِ الْعِقَادِ الْبَیِّنِ - اما در حکم آخرت احیاء اند و لوراک و شعور و سماع میدارند چنانچه آیات قرآنی و احادیث رسول الله صلی الله علیه وسلم و آثار بر همین مدعی موجود اند أَمَّا الْآيَاتُ فَهِيَ قَوْلُهُ تَعَالَى وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ و مثل شدن مبلور در راه فدای شهادت و طریق دارد یکی آنکه قتل در جهاد اصغرست و آن عبارت از مقتول شدنست از دستهای کفار و این درجه عظمی در ساندک زمانه حاصل آید لهذا سخی جهاد اصغر گشت - دوم قتل شدن در جهاد اکبر - و آن عبارتست از آنکه نفس باره را بسبب مجاهدات و خلاف خواهش آنرا قتل سازند و این ساندک زمانه میسر نیگردد و نادامیکه تمام عمر خود را صرف در آنها نمایند و آنها نکنند لهذا این جهاد اکبر خوانند پس آیت مذکوره برای هر دو شهید شامل گشت وَمِنْهَا قَالُوا لَمَّا دَخَلْنَا مَكَّةَ نَحْنُ الْبَيْضَاءُ وَوَيْ وَمِنْهَا النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا - وَمِنْهَا أَنْ تَسْمِعَهُمْ أَرْصَادًا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ است - وَأَمَّا الْإِحَادِيثُ وَالْأَخْبَارُ فَمِنْهَا قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْقَبْرُ وَصَنَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ وَالْقَبْرُ حَقْرَةٌ مِنْ حَقَرِ النَّبْرَانِ وَمِنْهَا مَا أَخْرَجَهُ ابْنُ مَاجَةَ وَابْنُ أَبِي الدُّنْيَا وَابْنُ أَبِي مَعِيْنٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا دَخَلَ الْمَيِّتُ قَبْرَهُ مُتِلَّتْ لَهُ الشَّمْسُ عِنْدَ غُرُوبِهَا يَجْلِسُ بِسَمِّ عَيْنَيْهِ فَيَقُولُ دَعَوْنِي أُعْتَلِ وَمِنْهَا حَدِيثُ مَعْرَاجِ سِتِّهِ که در این باب ابن ابی علیهم السلام با حضرت علیه السلام جواب سلام دادند - و گفتگو کرد حضرت

چنانچه در احادیث و اخبار و کتب

موسیٰ علیہ السلام با حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در تخفیف نماز از پنجاہ تا پانچ - و دیگر احادیث
 و اخبار کہ در ان کتاب اعمی مصاصم مرقوم اند از انجا باید طلبید کہ بیان آن بدرازی میکشد -
 تا آنکہ در آخر مینویسد و بالجمله احادیث و اخبار بسیار مشتعلند بر حیات و ادراک عیانت
 سیت ہر کہ انکار آرد و خاطی است - و در رسالہ انیس الارواح کہ یکی از تصنیفات صاحب مدارک
 است مذکور است کہ ہزاران صحابہ و تابعین و تبع تابعین مثل انس بن مالک و عثمان بن عفان
 و جابر بن عبد اللہ و عمر بن الخطاب و حدیفہ و معاذ بن جبل و ابی سعید خدری و ابی ہریرہ
 و ابی موسی اشعری و برادر حمیم و ارمی و بشیر و توبان و ضمیرہ بن جبیب و عبادہ بن
 الصامت و عبد اللہ بن رواحہ و عبد اللہ بن عباس و ابی قتادہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم بر اند
 کہ میت را حیات و ادراک و سماع در برزخ حاصل است ہر کہ انکار آرد فاسق و خاطی است
 و از جرگہ اہل سنت خارج است بلکہ از جملہ زنادقہ است تمام شد تا اینجا کلام صاحب مصاصم
 مختصا - و در معنی شرح ہدایہ در کتاب انجائز در تلقین میت نیز تفصیل این موجود است در انجا نیز
 مطالعہ باید کرد اللہم اغفر لنا ولساعی الخیر جواب ووم باید دانست کہ از آیت
 انک لا تسمع الموتی و نحو ہا منکرین - منع سماع موتی او ہم او خیال میکنند این محض وہم
 فاسد و زعم کاسد است - زیرا کہ حق تعالیٰ در کلام پاک لا تسمع کیفہ مخاطب را از اسماع
 و ہمین طور وہمین قول پاک ما انت بمتبع من فی القبور اسم فاعل را نیز از اسماع
 اختیار کرده است و کدامی صیغہ را کہ دال بر نفی سماع موتی باشد ارشاد نفرخوا عنی ان المیت
 لا یسمعہ و یا ان الموتی لا تسمعہ و یا ان الموتی لیست بسامعہ از سمع نفی نمود
 و ظاہر است کہ حق تعالیٰ را نفی سماع موتی مقصود نیست بلکہ نفی اسماع منظور است و از نفی
 اسماع نفی سماع و سمع لازم نیست چه معنی اسماع شنوا ایندن بدیگر است و معنی سمع خود شنیدن
 پس در آیت لا تسمعہ و نحو ہا کہ نفی اسماع است معنیش چنین میشود کہ امی محمد صلی اللہ علیہ وسلم
 تو در گوش موتی آواز را رسانیدن نمیتوانی - پس ازین معنی کے لازم می آید کہ خداوند تعالیٰ
 نیز آواز را در گوش مردہ نیرساند و یا رسانیدن نمیتواند لغو باشد نہ تا کہ از نفی اسماع
 منکرین مطلقا از موتی نفی سماع بینمایند و کیسل از کجا و مدسے از کجا

نقل کردن صاحب کتبخ سماع موتی را از صاحب انجائز

معنی شایع ہدایہ در کتاب انجائز در تلقین میت سماع را ثابت کردہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

سہ بین تفاوت را ملاک کجاست تا بجا [و نفی سماع از موتی وقتی ثابت شود کہ اگر از قرآن
 وغیرہ ثابت گردد کہ در گوش مردہ کسی آواز رسانیدن نمیتواند نہ خاص خالق بذاتہ و نہ کسی
 از مخلوق و اذلیس فلیس پس ممکن بلکہ واقع است کہ حق تعالی در گوش مردگان آواز را میسراند
 و ایشان سامعان کلام ما و شامیشوند چنانچہ در شب معراج آنحضرت باموسی علیہما الصلوٰۃ والسلام
 در بارہ نماز و نیز با دیگر پیغمبران ہم کلام شدہ بود۔ پس چگونه نفی سماع موتی را منکر این قرآن کریم
 وغیرہ ثابت نمایند کہ الضلک لا یجتمعان چرا کہ شنوائیدن حق تعالی ہر کس از قرآن ثابت
 چنانچہ گذشت ان الله یسمع من یشاء وما انت بمسمع من فی القبور یعنی ہر آیت
 حق تعالی می شنوائد ہر کرا بخواد موتی باشد یا غیر موتی و نیستی تو امی محمد صلی اللہ علیہ وسلم شنوائندہ
 کسانی را کہ در قبور اند۔ پس مطلقا انکار از سماع موتی از ہر کہ باشد موجب خرابی است کہ دیدن صورت
 انکار از نص آہی یعنی ان الله یسمع من یشاء لازم می آید پس بخیر از قرآن ثابت است
 اعنی نفی سماع من غیر اللہ از کسی قائل نیست سو چیزیرا کہ مثبتین سماع قائلند اعنی سماع
 موتی بشنوائیدن حق تعالی رد آن از قرآن وغیرہ ثابت نیست بلکہ ثبوت آن از آیت
 ان الله یسمع من یشاء ظاہر است پس از آیت مذکورہ خیال زدہ حدیث کردن۔ خیال پران
 اختلال است پس آیت انک لا تسمع الموتی وغیرہ نظیر آیت انک لا تہدی من اجبت
 ولكن الله یھدی من یشاء۔ آیت وما رمیت اذ رمیت ولكن الله رمی۔ و آیت
 انتم ترعونہ ام یحیی الزارعون۔ و دیگر آیات قرآنی کہ در انہا نفی کلام فعلی از مخلوق و اثبات آن
 از خالق مباحثہ تصور مباحثہ کرد۔ و از تفصیل بالا بخوبی ثابت گشت کہ در آیت انک لا تسمع
 الموتی معنی حقیقی لغوی مراد نیست بلکہ معنی مجازی کہ اجابت حق است مراد است و شیخ عبدالحق
 دہلوی رحمہ اللہ در ترجمہ مشکوٰۃ در کتاب الجہاد مینویسد۔ کہ در اینجا سخن دیگرست کہ در دنیا اگر از
 نبوت سماع تنزل کنیم باعتبار آنکہ سماع سہ سماع مباحثہ سماع بجزالی بدن خراب شدہ۔ گوییم
 از نفی سماع نفی علم لازم نمی آید و علم بروح بود و اوباقیست۔ پس بصیرات و سمومات حاصل باشد۔
 نہ بروجہ البصار۔ چنانکہ بعضی متکلمین سماع و بصیر اللہ تعالی را بطلیم بسمومات و بصیرات تاویل کرده اند
 و تحقیق وارد شدہ اخبار و آثار در علم موتی باحوال زیارت کنندگان و شنیدنن ایشانرا

اثبات سماع موتی از قرآن

تا آنکہ زیارت روز جمعه محبوب ترست زیرا کہ درین روز علم میت اتم و کامل میباشد و احوال زائران
 برایشان آشفت و اطمینان میشود۔ و نیز شک نیست در حصول علم موتی را در برزخ و آخرت بحقیقت دین
 اسلام و احوال آخرت چنانکہ عائشہ ر. ک. گفت۔ و متفق علیہست در مراد بحدیث تیسرے علم باحوال دنیا
 و اہل دنیا و وصیت دلیل بر زوال علم و نسیان با وجود بقای روح۔ و آمدہ است کہ یا فرآن تمنا خواهد کرد
 برای نمودن دنیا۔ و نیز آمدہ است کہ چون میت از سوال منکر و نکیر جواب بخیر و بد و راحت یا بد آرزو میکند
 و میگوید ای کاش کسی باشد کہ خبر کند یا اہل من کہ در رحم و خوشترم میگویم شاید این قول قول خدی تالی است
 کہ حسب حال حبیب بن ماری میفرماید۔ قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ ط قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ بِمَا غَفَرَ لِي
رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ چنانکہ در حسینی و غیرہ آورده و بالجملہ کتاب و سنت مملو و مشحون اند باخبار
 و آثار کہ دلالت میکند بر وجود علم ہر موتی را بدنیار اہل آن۔ پس منکر نشود آنرا مگر جاہل باخبار و طبعی
 منکر دین انتہی کلام الشیخ۔ و نیز شرح در جلد دوم مدارج النبوة در وقایع سال دوم درین بارہ فصلی را
 منعقد ساخته تحقیق شریف را بجا آورده و چونکہ از انجا چیزی نقل نیاوردہ ام لہذا شائقان نامہ بجز ہر نوم و مسلمون و المسلمون

جواب سوم

بدانکہ از آیت انك لا تسمع الموتى ولا تسمع الجاهل و كأنت بمسمع الاية اگر نفی سماع حقیقی مراد باشد
 چنانچہ منکران میگویند پس ازین لازم آید کہ انبیاء علیہم السلام صد قبور خویش زنده و احیا نیستند و حالانکہ
 حیات ایشان علیہم السلام در عقائد جمیع اہل سنت و جماعت ثابت است و برین ست اجماع و ظاہر تمام
 بر حیات جملہ انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام بر تسکین ہر کس و ناکس اینکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در شب
 معراج مر جملہ انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام در بیت المقدس دو رکعت نماز خوانید چنانچہ در صحاح موجود است
 و باز در آسمانها با اکثر انبیاء ملاقات نمود خاصہ قضیہ کہ باموسی علیہ السلام واقع شدہ بود در بارہ صلوات
 خمسہ کہ ابتدا در پنجابہ نماز بود چنانچہ در بخاری و مسلم مصرح است و از احادیث لاتعد الا تسعی ثابت
 کہ ہر کہ نزدیک روضہ مطہرہ آنحضرت علیہ السلام رود و شریف میخواند آنرا آنحضرت علیہ السلام خود می شنود
 و اگر از دور و دور از خوانندہ شود بوسیلا ملائک با آنحضرت علیہ السلام رسانیدہ میشود و دین کسی را
 از اہل حق اخلاقی نیست۔ و حالانکہ آنحضرت علیہ السلام با دیگر انبیاء علیہم السلام من فی القبور
 داخل است پس بنا بر معنی حقیقی مراد متفقین لازم میشود کہ تمام اہل حق بر خلافت قرآن شریف متفق و یارین

شأن خلق موتی زائران خود را بر روز جمعه زیاد و دیگر روزها کمتر میگویند
 و در این بارہ در کتاب مدارج النبوة در جلد دوم درین بارہ فصلی را
 منعقد ساخته تحقیق شریف را بجا آورده و چونکہ از انجا چیزی نقل نیاوردہ ام لہذا شائقان نامہ بجز ہر نوم و مسلمون و المسلمون

واقفقا تمام اہل حق مخالف قرآن بودن باطل و محال است و این استعمال از مراد داشتن معنی حقیقی لازم آمد و چیزی کہ مستلزم محال میباشد خود محال میباشد پس معنی حقیقی مراد داشتن محال و باطل گشت و معنی مجازی متین۔ قال علی بن القاسم بن یحیی فی رسالۃ آداب زیارتہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم: ثم علم انہ علم من ہدیہ الاحادیث ایضا انہ صلی اللہ علیہ وسلم حی علی اللہ و ام اذ من العمال العادی ان یخلو الوجود کلہ عن واحد ینسب علیہ فی بکل اوتہا فی حقن نومن بانہ صلی اللہ علیہ وسلم حی یترقی وان جسدہ الشریف لا تاکلہ الارض و سایر الا نبیاء کما ورد فی حدیث ان اللہ حرم علی الارض ان تاکل لحم لا نبیاء۔ ولا جماع کذا الخ پس حدیث متفق علیہ ما انتم با سماع منہم از جمیع شکوک و شبہات سالم ماند پس استدلال علماء دین بر سماع موتی باین حدیث صحیح گشت

دلیل دیگر بر سماع موتی

حدیث بخاری و مسلم است کہ از انس بن مرویست قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان العبد اذا وضع فی قبرہ وتول عنه اصحابہ انہ لیسמע قرع نعالہم انا انہ ملک ان فیقعد انہ فیقولان ما کنت تقول فی ہذا الرجل یعنی لعحمد صلی اللہ علیہ وسلم فاما المؤمنون فیقول اشہد انہ عبد اللہ ورسولہ فیقال لہ انظر ان مقعدک من النار قد ابدلک اللہ بہ مقعدا من الجنة فیراہا جمیعا۔ واما المنافق والكافر فیقال لہ ما کنت تقول فی ہذا الرجل فیقول لا ادری کنت اقول ما یقول الناس فیقال لا دریت ولا کنیت ویضرب بمطریق من حدید ضربۃ ینصیہ صیحة ینصیہا من لیلہ غیر الثقلین۔ خلاصہ ترجمہ اش اینکہ وقتیکہ مردم مردہ را دفن کردہ واپس میشوند پس آن مردہ آواز کفشہای ایشان می شنود اگر مسلمان باشد فرشتگان ترا جواب نیک میدہد بر راحت و آرام می یابد و اگر منافق یا کافر باشد بجواب قادر نماندہ فرشتگان اش

انہ صلی اللہ علیہ وسلم فی حدیث صحیح گشت
 فیقول اشہد انہ عبد اللہ ورسولہ فیقال لہ انظر ان مقعدک من النار قد ابدلک اللہ بہ مقعدا من الجنة فیراہا جمیعا۔ واما المنافق والكافر فیقال لہ ما کنت تقول فی ہذا الرجل فیقول لا ادری کنت اقول ما یقول الناس فیقال لا دریت ولا کنیت ویضرب بمطریق من حدید ضربۃ ینصیہ صیحة ینصیہا من لیلہ غیر الثقلین۔ خلاصہ ترجمہ اش اینکہ وقتیکہ مردم مردہ را دفن کردہ واپس میشوند پس آن مردہ آواز کفشہای ایشان می شنود اگر مسلمان باشد فرشتگان ترا جواب نیک میدہد بر راحت و آرام می یابد و اگر منافق یا کافر باشد بجواب قادر نماندہ فرشتگان اش

اینجا در مورد زیارت مراد داشتن معنی حقیقی است
 بیان دلیل دیگر بر سماع موتی

در حدیث صحیح گشت

بہ چنگنا و خاکسکهای آہستہ میزند و آن مردہ از بیانی آن فریادی و غوغائی برآورد کہ ما سواسے از انس و جن تمام نزد یگان آفرامی شنوند پس درین حدیث حالاتیکہ بحیات متعلق است براسے مردہ بخوبی ثابت گردید۔ مگر چونکہ بعضی منکرین درین حدیث تاویل مینمایند بدین طریق کہ۔ آواز کشتہا شنیدمی اگر زندہ بودی زیرا کہ قبل از آمدن فرشتہا مردہ چیزی را معلوم کردن نمیتواند۔ پس علمای محققین ضعف آن تاویل را یک را بیان نمودند کہ۔ از احادیث صحیحہ ثابت است کہ مردہ کفن کنندہ خود را می شناسد۔ و همچنین نماز جنازہ خوانندہ و بردارندہ و دفن کنندہ خود را۔ چنانچہ محققین و مدقّق ملا علی قاری رحمہ در مرقاۃ شرح مشکوٰۃ میفرماید قیل یَسْمَعُ صَوْتَ نِعَالِهِمْ لَوْ كَانَ حَيًّا فَإِنَّ جَسَدَهُ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَهُ الْمَلَكُ فَيَقْعُدُ كَمَا مَيَّتَ لَا يَحْسُ بِشَيْءٍ - وَهُوَ ضَعِيفٌ إِذْ ثَبَتَ بِالْأَحَادِيثِ أَنَّ الْمَيِّتَ لَيَعْلَمُ مَنْ يُعَلِّي عَلَيْهِ وَمَنْ يَدْفِنُهُ - قَالَ ابْنُ الْمَلِكِ فِيهِ دَلَالَةٌ عَلَى حَيْوَةِ الْمَيِّتِ فِي الْقَبْرِ لِأَنَّ لِاحْتِسَاسِ يَدُونِ الْحَيْوَةِ مُمْتَنِعٌ - انھ و چونکہ بعضی از منکرین درین حدیث تاویل بدین منطکرہ اند کہ۔ سماع قرع النعال مخصوص است باول وضع میت در قبر برای مقدمہ سوال۔ پس علامہ ملا علی قاری عنقی رحمہ مذہب ایشان را رد کرده اولاً ضمناً کہ از جواب اللہ ہوید است و ثانیاً صراحتاً کہ سلام بر میت کہ از آنحضرت علیہ السلام مطلقاً ثابت رسیدہ جواب اللہ را رد میکند۔ و عبارتہ بکذا ویشکل علیہم خبر مسلمہ أَنَّ الْمَيِّتَ يَسْمَعُ قَرَعَ نِعَالِهِمْ إِذَا انْصَرَفُوا إِلَيْهِمْ لِأَنَّ كَلِمَةَ يَسْمَعُونَ فِي الْوَضْعِ فِي الْقَبْرِ مُقَدَّمَةٌ لِلسُّوَالِ - وَبَيْنَ الْيَسْمَعِينَ فَالْجَمْعُ يَفِيدَانِ تَحْقِيقَ عَدَمِ سَمَاعِهِمْ فَإِنَّهُ تَعَالَى غَلْبَةُ الْكُفَّاسِ بِالْمَوْتِ لِإِنْفَادِهِ فَقَدْ سَمِعَهُمْ - وَهُوَ كَمَا تَرَى يَتَبَدَّدُ لَا يَحْصُلُ بِهِ جَمْعٌ مَعَهُ أَنْ تَأْوَدَ مِنَ السَّلَامِ عَلَى الْمَوْتِيِّ بِرَدِّهِ عَلَى الْمُخَوِّصِينَ بِأَوَّلِ لَحْوَالِ الدَّفْنِ انھ

جوابات مؤولکین درین حدیث

نماز خوانندہ و دفن کنندہ خود را در آواز شناسد

دلیل دیگر بر سماع موتی

حدیث ابن عباس است رضی اللہ عنہما کہ اخراج کرده است آنرا قاضی عبدالبرکات کتابتند کار و تمہید قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ما من أحد يموت بقبْر أخيه المؤمن كان يعرفه في الدنيا فيسلم عليه إلا عرفه وردد عليه السلام صحیح عبد الحق یعنی ہر کسی بقبر برادر مسلمان خود گذر نہ نماید بدین طور کہ سلام کند بر آن مردہ و آن مردہ در حالت زندگان

دلیل دیگر بر سماع موتی

اور امی شناخت مگر اینکه آن مردہ اور امی شناسد و سلام اور جواب میدہد تصحیح این حدیث عبدالمحق
 کردہ رحمہ اللہ و این محدث غیرست از شیخ عبدالمحق دہلوی متقدم بروی انتہی - و نیز ابن ابی الدنیا
 در کتاب خود و بہیقی در شعب الایمان می آرد - عن ابی ہریرۃ رحمہ قال اذا مرَّ رجلٌ بقبرِ اَخِيهِ
 يَعْرِفُهُ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ سَلَامًا عَلَيْهِ السَّلَامُ وَعَرَفَهُ وَادَّاهُرَّ بِقَبْرِ اَخِيهِ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ رَدَّ
 عَلَيْهِ السَّلَامُ وَلَمْ يَعْرِفْهُ يَعْنِي اَلرَّكَزُ رَكَزَ شَخْصِي بِرَقَبِ رَاوِدِ خُودِ كَمَا مِي شَنَاسَا نَمُودِ ویرا و سلام
 نماید بران مردہ آن مردہ جواب میدہد سلام اور امی شناسد اور او اگر مرد نماید برقبو کہ نمی شناسد
 اور او سلام نماید بروی آن مردہ سلام ویرا جواب میدہد و نمی شناسد اور انتہی و علامہ سیوطی
 در شرح صدور می آرد کہ اخراج کردہ است ابن ابی الدنیا رحمہ در کتاب القبور و صابونی رحمہ در ماتین
 عن ابی ہریرۃ رحمہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم ما من عبدٍ یمرُّ بقبرِ رجلٍ یَعْرِفُهُ
 فِي الدُّنْيَا فَيَسَلِّمُ عَلَيْهِ اَلْعَرَفَةُ وَرَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ لَنْتَ وَرَا حِيَا اَلْعُلُومُ و در قبور
 ابن ابی الدنیا و شرح الصدور است عن امِّ المؤمنین عائشۃ رحمہ قالت قال رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم ما من رجلٍ یزور قبرَ اَخِيهِ وَیَجْلِسُ عِنْدَهُ اِلَّا اسْتَأْذَنَ وَرَدَّ
 عَلَيْهِ حَتَّى يَقُومَ اَنْتَ ازین احادیث جواب دادن مردہ عظیم گویندہ را و شناختن وی دوست
 خود را ثابت است - پس اگر مردہ را سماع نبودی و علم بمسموعات و مبهمات حاصل گشتی پس چگونه
 مردہ شناخت زائران خود و جواب سلام ایشان کردند می - و ہوا المدعی - و نیز در شکوہ است
 عن عمر بن حرب قال سَأَلَ ابی النبی صلی اللہ علیہ وسلم مَتَلِکُنَا عَلَی قَبْرِ فَقَالَ لَا تُؤْذِ
 صَاحِبَ هَذَا الْقَبْرِ اَوْ لَا تُؤْذِہُ سَ وَاہِ اِحْمَدِ یَمْنِی وَتَتَلِکَ رَسُولَ عَلَیہِ السَّلَامُ مَرَّ بِقَبْرِ تَلِکَ کُنْتِ
 دید فرمود کہ صاحب قبر را ایذا نہ دہ - ازین حدیث ایذا یافتن مردہ ثابت است پس
 حیات و سماع مردہ هیچ دلیل نیست - و در باب عرض عمال الملاجیا علی الموتی و شرح صدور
 انس بن مالک رحمہ می آرد کہ فرمود علیہ السلام ان اَعْمَالَکُمْ تُعْرَضُ عَلَی اَقَابِرِکُمْ وَعَسَا یُرَکُمْ
 مِنَ اَلْاَمْوَاتِ فَاِنْ کَانَ خَیْرًا اَنْتَبَشَرُوْا وَاِنْ کَانَ غَیْرَ فَلَکَ قَالُوْا اَللّٰهُمَّ لَا تَمِمْهُمْ حَتّٰی
 تَهْدِیْہُمْ یَعْنِی اَعْمَالَ شَمَائِلِ اَقْرَبَا و قَبِیْلَہَا ی شَمَائِلِ شَمَائِلِکَ بَاشَدِ مَوْتِ
 می خواند اگر چنین نباشد - ما میکند کہ خداوند انا و قبیلتک ایضا را ہایت نمکنی میران انتہی -

تصحیح حدیث
 ابن ابی الدنیا
 در کتاب القبور

و نیز

و طبرانی در اوسط و امام احمد و ابن ابی الدنیا از ابی سعید خدری می آرد کہ آنحضرت علیہ السلام فرمود
 اِنَّ الْمَيِّتَ يَكْرِهُ مَنْ يُغْسَلُهُ وَيُحْمَلُهُ وَمَنْ يُكْفِنُهُ وَمَنْ يُدْفِنُهُ فِي حَقْرِ بَيْتِهِ -
 ولذا در مرقاة شرح مشکوٰۃ مینویسد لا ینبیاء فی قبورهم اَحْيَاءٌ وَالْعَرْضُ وَالسَّمَاءُ
 بَعْدَ الْمَوْتِ لَيْسَ مَخْصُومًا بِالْاَنْبِيَاءِ بَلْ سَائِرُ الْمَوْتِيِّ يَسْمَعُونَ السَّلَامَ وَالْحَلَامَ
 وَيُفْرَضُ عَلَيْهِمْ اَعْمَالُ اَقَابِرِهِمْ فِي بَعْضِ الْاَيَّامِ - نَعْمَ لَا اَنْبِيَاءَ يَكُونُ حَيًّا نَهْمُ عَلَى
 الْوَجْهِ الْاَكْمَلِ اَنْتُمْ وَقَالَ ابْنُ الْحَجْرَانِ لِلْاَنْبِيَاءِ حَيَوَةٌ بِهَا يَتَعَبَّدُ وَنْ وَيَصَلُّونَ فِي
 قُبُورِهِمْ مَعَ اَسْنِغْنَا نَهْمُ عَنِ الطَّعَامِ وَالشَّرَابِ كَالْمَلَائِكَةِ وَهَذَا اَمْرٌ لَامْرِيَّةٌ بَيْتِهِ
 وَقَدْ صَفَّ الْبَيْتُ جُزْءًا فِي ذَلِكَ وَقَالَ حُلُولُهُمْ فِي اَوْقَاتٍ مُخْتَلِفَةٍ وَاَمَا كُنْ مَسْعَدٌ دِيَّةٌ
 جَائِزٌ عَقْلًا اَنْتُمْ - وَفِي لَمَوْا صِلِ اللّٰهَ عَلَيْهِ - اِنَّهُ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَيٌّ وَكَذَلِكَ الْاَنْبِيَاءُ
 وَهَذَا اَيْتِلَ لَاعِدَّةٌ عَلَى اَزْوَاجِهِ - وَقِيلَ يُصَلِّي فِيهَا بِاَذَانٍ وَاِقَامَةٍ - وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ
 عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ صَلَّى عَلَيَّ عِنْدَ قَبْرِي سَمِعْتُهُ - وَمَنْ صَلَّى عَلَيَّ غَائِبًا بَلِّغْتُهُ وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ
 عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِمِي بَعْدَ وَاِنِّي كَعِلْمِي فِي حَيَاتِي كَذَا فِي بَعْضِ الرِّسَالِ - وَدَرَجَةُ الْمَسِينِ بِالْمَسِينِ بِالْمَسِينِ
 می آرد کہ ثابت بن اسلم تابعی کہ از عبد اللہ بن عمر بن عبد اللہ بن زبیر بن روات میکند و درت چهل سال
 بخد مت حضرت انس رضی مانده و قتیکہ انتقالش شد حضرت سنان رضی از پدر خود می آرد کہ او گفت و اللہ کہ
 ثابت را من در قبر فرود آورد و با من حمید طویل و یا شخصی دیگر همراه بود (و این شکل از محمد بن سنان
 راوی واقع شده) پس و قتیکہ با خاک را بردی برابر کردیم یک خشت خام از قبرش بیفتاد پس دیدم او را
 کہ در قبر خود ایستاده است و نماز را میگزارد پس همراه خود را گفتم کہ آیا منی بینی او گفت خاموش باش
 پس و قتیکہ برابر کردیم بردی خاک را نزدیک دخترش در آمدیم از وی دریافت نمودیم کہ عمل پدر تو
 چه بود گفت شما چه دیدید پس خبر دادیم او را با پنجه کہ دیدہ بودیم پس او گفت کہ از مدت پنجاه سال تمام شب
 قیام کردی و هر گاہ کہ صبح گشعی گفتمی امی اللہ اگر تو کسی را از مخلوق خود در قبر نماز عطا کرد پس مرا نیز عطا
 کن پس نبود خدا کہ رونماید دعای او را و عبا کر تہ بلفظها امر فی الباب الخامس فی مناقب الامام
 مِنَ السِّلْسِلَةِ الثَّلَاثَةِ فِي بَيَانِ جَوَائِزِ قِيَامِ اللَّيْلِ - وَاِزِينَ قَبِيلِ سِتْ قِصَّةٌ وَاَمْسِرُ ابُو الْهَوَلِ
 غلام کہ بعد از فتح الظاہیہ برائے فتح اطراف و جوانب آن با جیوش اسلامیہ در شعب جبال و در ہای

حیات نبی در قرآن است حکایات لطیف بر حیات احوات

که همه منتشر شده تا آنکه بمگر که با چند اشخاص سیر گشت و چون در میان کفار در قید شدید گرفتار گشت
 آخر الامر در خواب خود آنحضرت صلی الله علیه و سلم را دید که میفرماید کای ابو الهول ترا چه شد که از اینجا
 نیروی وی به پیش آنحضرت صلی الله علیه و سلم از بار قید آهنی سخت بنا لید آنحضرت صلی الله
 علیه و سلم بدست بیدار خود قید ویرا بکشاد و بطرف سلاح اشاره فرمود چون از خواب بیدار شد
 خود از قید گران آزاد یافته فی الفور دست بسلاح حیکه آنحضرت صلی الله علیه و سلم ویرا بدان اشاره
 کرده بود برد و دیگر هم را بان خود را بدست خود کشاده سلاح بدست ایشان داده تا آنکه بعد از قتال جدا
 کشید خود را زنده به پیش امیر اسلام رسانید و از اجراء اطلاعش داده از شنیدنش جمله نو مسلم منت تر
 گشتند چنانچه بالتفصیل در تاریخ واقعی رقم مذکور است اگر خون طوالت نبوری زیادت حکایات
 برین کردمی لهذا بموجب برگه خانه کسب جرنی بسبب عمل کرده شد

دلیل دیگر بر سماع موتی

از اینجا بعضی آیات قرآنی را باید شنید که از آنها حایات اموات و دیگر حالات ایشان در یافت میگردد
 و آنرا اولین حدیث گانه باید فهمید در حق حبیب نجار رضی الله عنه نازل گشته. **قَالَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ**
قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ - یعنی وقتی که کفار
 حبیب نجار را قتل کردند گفته شد یعنی او را که در جنت مد آ می گفت کاش که دانستی قوم من
 آنچه بزرگ است به آن مرد و کارهای بخشیده است و مرا از کرم کرده شدگان گردانید. **وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى**
وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ حَيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحُوا
بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ - یعنی آنکه در راه حق تعالی مقتول گشته اند ایشان را زنده پندارید بلکه
 زنده اند نزد یکسپرد و کار خویش رزق داده میشوند در حالیکه خوش میشوند با آنچه دیدند ایشان را
 الله تعالی از فضل خود و خوشوقت میگردند بر حال سپانندگان خویش که با ایشان پیوسته نشده اند
 و آن عهدا الله بن عباس مروی است که آنحضرت صلی الله علیه و سلم فرمود که اسلح شهدا در حوصله های
 ما نوران سبز میباشند و در بهشت سیر میکنند و بر شاخهای طوبی می نشینند و از نرفز روس
 آنها مینوشند بوقت استراحت در قفا و بل که در سایه عرض آویخته اند میزنند و میگویند یا الله

رسید و دیگر از کلام بانی بر سماع و حایات اموات

یاران و برادران مارا خبر کن ازین عیش و عشرت ما تا کہ رغبت ایشان در جہاد زیادہ شود۔
حق تعالیٰ برای آگاہش از حالات ایشان آیت مذکورہ را فرستاد۔ و وقتیکہ عبد اللہ انصاری
پدر حضرت جابر بن عبد رگاہ پروردگار عرض کرد کہ خداوند از حال عیش و عشرت ما بواپس گمان
اطلاعی بخش حق تعالیٰ آنرا قبول فرمودہ این آیت فرستاد۔ و اینہم در احادیث مروی است۔
وقال الله تعالى ولا تقولوا لمن يقتل في سبيل الله امواتا بل احياء ولكن لا تشعرون
اگر گفتہ شود کہ ازین آیات قرآنی ثبوت حیات شہداست نہ دیگر اموات و اگر حیات
ہمہ اموات ثابت باشد پس تخصیص شہدا چر است جواب اما اولاً پس بفرض تسلیم می گویم
کہ استدلال منکرین کہ با آیات مذکورہ میکنند عام است شامل است مرجمیع اموات را شہدا باشند
یا غیر شہدا پس ثبوت حیات بعضی اموات اگر چه تنفسی باشد استدلال ایشان را باطل میکند پس
اعتراض مذکور بلا سود است در حق ایشان و اما ثانیاً پس میگویم کہ بعضی مفسرین از علماء
محققین فرمودہ کہ تخصیص شہدا بسبب خصوصیت قرب حق تعالیٰ است و بسبب زیادت خوشی و
کرامت بر ایشان چنانچہ در بیضاوی تحت این آیت می نویسند فیہا دلالة علی ان الارواح جواہر
قائمة بانفسہا مغلوکہ لا یحس من البدن ببقی بعد الصوت ذراکة و علیہ جمہور
الصحابة والتابعین بہ نطقت الايات والسنة۔ و علی هذا فتخصیص الشہداء لا یخصرکم
بالقرب من الله تعالیٰ و منزل النجیة و الکرامة انہی ازین عبارت بیضاوی صاف ثابت
است کہ نزدیک جمہور صحابہ و تابعین رحمہم اللہ ارواح را بعد از موت ادراک و شعور باقیست
و نیز از کتاب و سنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثابت است۔ و بعضی از مفسرین میفرمایند کہ
حیات دیگران فقط حیات ارواح است و حیات شہدا حیات ارواح و اجساد ہر دو است
قال فی التفسیر النیسابوری۔ و اکثر ارباب التشریح علی انہم احياء فی الحال بحیوة
جسدائیکم انتم مختصرا و فی تفسیر ابوجمان اختلف الناس فی ہذہ العیون فقال
قوم معنایا بقاء امر و اھم دون اجسادہم لاننا شامکہ فادھا و فناءھا۔ و ذهب
الآخرون الی ان الشہداء احياء لاجساد و الارواح۔ و لا یقدر فی ذلک عدم شعورنا
بہ فنحن نراہم علی صفة الاموات و ہم احياء كما قال الله تعالیٰ۔ و ترمی الجبال

تَحْسِبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمْرٌ مَرَّتِ السَّحَابِ - وَكَمَا تَرَى النَّائِمَ عَلَى هَيَائِهِ وَهُوَ يَرَى قُرْبَانًا وَمَا يَنْتَعِمُ بِهِ وَيَتَأَلَّمُ عَنْهُ قُلْتُ وَلِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ - فَنَبَأَهُ بِقَوْلِهِ ذَلِكَ نِخَابًا لِلْمُؤْمِنِينَ عَلَى أَنَّهُمْ لَا تَدْرُكُونَ هُدْيَهُ الْحَيَاةَ بِالشَّاهِدَةِ وَالْحَيِّ - وَبِهَذَا يَتَمَيَّزُ الشَّهْدَاءُ عَنْ غَيْرِهِمْ وَلَوْ كَانَ الْمُرَادُ حَيَاةَ الرُّوحِ فَقَطُّ لَمْ يَحْصُلْ لَهُمْ تَمَيُّزٌ عَنْ غَيْرِهِمْ لِشَارِكَةِ سَائِرِ الْأَمْوَاتِ لَهُمْ فِي ذَلِكَ إِذَا الْمُؤْمِنُونَ يَعْلَمُونَ حَيَاةَ كُلِّ الْأَمْوَاتِ فَلَمْ يَكُنْ لِقَوْلِهِ تَعَالَى وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ مَعْنَى أَنَّهُ وَاللَّهُ أَعْلَمُ وَعِلْمُهُ أَتَمُّ مِمَّا يَكُونُ بِنَدْوِ ضَعْفِ صَلَاحِ اللَّهِ تَعَالَى حَالَهُ كَمَا بَعْدَ تَامِ رِسَالِهِ بِنَارِ الْبُرْقُوعِ مَا هُوَ مُحَرَّمٌ لِمَنْ هُوَ بِمَقَامِ لَكُونُوا فِي مَجْلِ زُرُوعِ عَالَمٍ بِلَيْ بَدَلٍ وَفَاضِلٍ بِلَيْ مِثْلِ حَضْرَتِ ابْنِ الْحَسَنِاتِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ كَحَى مَرْحُومِ تَرْضَى اللَّهُ تَعَالَى عَنَّا وَعَنْهُ حَاضِرٌ مُرُومٌ جِوَنُكَ ائِشَانِ دِرَانِ اِيَامِ بَرِيءِ رَفَعِ دَوْرِ هَامِي صَاحِبِ مِجْرَقِ مِيكَرُ فَمَنْدَازِ كَتَبِ مِي مَنُوعِ بُوْدَنْدِ بِنَابِرَانَ تَادُورُوزِ اِزْ مَضَامِينِ كِتَابِ هَذَا ائِشَانِ رَابِرْمَكَانِ ائِشَانِ وَاقَعَتْ كِرَايَمِيمِ وَدِرْبَابِ تَقْلِيدِ قَوْلِ نَجِيْفِ رَايِ پَسَنْدِيدِنْدِ بَعْدَ اِزْ سَمَاعَتِ مَضَلَمِنِ غَايَتِ مُرْشِدَةِ كِتَابِ تَذَكَّرَةُ الرَّاشِدِ اِزْ تَصَانِيْفِ خُوْدِ بَايِنِ ذُرُوعِي ذُرُوعِ مَرَحْمَتِ فَرْمُودِنْدِ كِهْ دِرِينِ بَارِهِ مَعْرُوعِ سَاعِدَانِ تُو خَوَاهِدْ شُدْ رِ بَعْدَ اِزْ صَحْتِ وَسَطَاعَةُ خُوْدِ اِنْشَارِ اَشْدْ مَهْرُودِ سَمَطِ نِيْزِ كَرْدِهْ اِيْدِ جِوَنُكَ ائِشَانِ بَعْدَ اِزْ چِنْدِ مِي جَمِ اِزْ اَنْ عَارِضَةُ مِهْلِكُهُ وَفَاتِ يَافْتَنْدُ وَثَمَانِيَا اِزْ مَلَا قَاتِ بَابِرَكَاتِ ائِشَانِ مَرْحُومِ مَانْدَمِ لِهَذَا اَيْتِمُنَا وَتَبَارُكَكَ دَلِيلِ مِفْتَمِ رَابِرْسَمَاعِ اَمْوَاتِ اِزْ كِتَابِ تَذَكَّرُ بَطْرِيقِ تَمْيِيْضِ رِيْجَالِيْجِ مُرُومِ تَابِجَا مَهْرُودِ سَمَطِ ائِشَانِ تَعْبُورُ كَرْدِهْ اِيْدِ

در کتب معتبره در اثبات سماع اموات

در کتب معتبره در اثبات سماع اموات

دلیل مضمون سماع اموات

فَدَرَدُ كَثِيرٌ مِنَ الْأَخْبَارِ الْمَرْفُوعَةِ الصَّحِيحَةِ بِإِثْبَاتِ الْعَقْلِ وَالْإِدْرَاكِ وَالسَّمْعِ لِكُلِّ مَيْتٍ وَلَوْ كَانَ مِنَ الطَّوَائِفِ الْقَبِيحَةِ + وَشَهَادَاتِ بِذَلِكَ أَمَّا مَوْقُوفَةٌ فَهِيَ كَمَا الصَّحَابَةُ وَمَنْ بَعْدَهُمْ مِنْ جَمَلَةِ السَّرِيعَةِ وَأَمَّا مَوْقُوفَةٌ فِي هَذِهِ الْمَسْأَلَةِ فَمِنْ حُكْمِ الْمَرْفُوعَةِ + وَلَيْسَ خَاصًّا بِوَقْتِ عَوْدِ الرُّوحِ إِلَى الْجَسَدِ فِي الْقَبْرِ + عِنْدَ سُؤَالِ لِيَوْمِ مَكْرِ بَلْ هُوَ حَاصِلٌ لَهُ فِيمَا تَقَدَّمَ وَتَأَخَّرَ + فَأَخْرَجَ ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ لَا يُقْبَلُ لِمُؤْمِنٍ حَتَّى يَرَى الْبُشْرَى فَإِذَا قُبِضَ نَادَى فَلَيْسَ فِي الدَّارِ دَابَّةٌ صَغِيرَةٌ وَهِيَ كَبِيرَةٌ إِلَّا أَدْمَى تَسْمَعُ صَوْتَهُ إِلَّا الثَّقَلَيْنِ مِنَ الْأَنْسِ وَالْجِنِّ نَعْمَلُوا بِئِنَّ إِلَى أَرْحَمِ الرَّاحِمِينَ وَإِذَا اجْتَمَعَ

خَفَقَ نِعَالَهُمْ حَتَّى يُوَلُّونَ عَنْهُ الْحَدِيثَ وَآخِرُ جَرِّ النَّجَاشِيِّ وَمُسْلِمٌ وَغَيْرُهُمْ مِمَّا مَرُّوا بِهَا
 أَنَّ الْعَبْدَ إِذَا أُوضِعَ فِي قَبْرِهِ وَتَوَلَّى عَنْهُ أَصْحَابُهُ وَأَنَّ كَيْسَ قَرَّحَ نِعَالَهُمُ الْحَدِيثَ
 وَآخِرُ جَرِّ مُسْلِمٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ عَلَى مُوسَى لَيْلَةَ الْأَسْرَاءِ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي قَبْرِهِ أَنْتَهَى
 وَآخِرُ جَرِّ أَبُو نَعِيمٍ فِي الْحَلِيَّةِ أَنَّ ثَابِتًا الْبَنَانِيَّ رَأَوْهُ قَائِمًا يُصَلِّي فِي قَبْرِهِ أَنْتَهَى وَآخِرُ جَرِّ
 أَبُو نَعِيمٍ وَابْنُ جُبَيْرٍ فِي تَهْدِيبِ الْأَنْبَاءِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنِي الَّذِينَ كَانُوا يَسْمُرُونَ
 بِالْمَقَابِرِ وَالْمُؤَاكِلَاتِ إِذَا مَرُّنَا بِجَنَابَاتِ قَبْرِ ثَابِتِ الْبَنَانِيِّ سَمِعْنَا قِرَاءَةَ الْقُرْآنِ لِشَيْئِ
 وَآخِرُ جَرِّ التِّرْمِذِيُّ وَحَسَنَةُ وَالحَاكِمُ وَالبَيْهَقِيُّ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ ضَرَبَ بَعْضُ
 أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خِيَابَهُ عَلَى قَبْرٍ وَهُوَ لَا يَحْسِبُ أَنَّ قَبْرَ فَآذَانَ فِيهِ
 إِنْسَانٌ يَقْرَأُ سُورَةَ الْمَلَكِ حَتَّى خَتَمَهَا فَأَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ
 فَأَخْبَرَهُ فَقَالَ مِنْ الْمَانِعَةِ هِيَ الْمُنْجِيَةُ تُنَجِّيهِ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ أَنْتَهَى وَآخِرُ جَرِّ
 ابْنِ عَدِيٍّ وَالبَيْهَقِيُّ وَالتِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَلْجَةَ وَالعُقَيْلِيُّ وَالحَطِيبِيُّ وَغَيْرُهُمْ مِمَّا مَرُّوا بِهَا
 أَنَّهُمْ يَتَرَاوَرُونَ فِي أَكْفَانِهِمْ أَنْتَهَى وَآخِرُ جَرِّ العُقَيْلِيُّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ أَبُو رَزِينٍ
 يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنْ طَرِيقِي عَلَى الْمَوْتِ فَعَلْ مِنْ كَلَامِ الْكَلْمِ بِهِ إِذَا مَرَرْتُ عَلَيْهِمْ قَالَ
 قُلِ السَّلَامُ عَلَيْهِمْ يَا أَهْلَ الْقُبُورِ مِنَ السُّلَامِ وَالْمُؤْمِنِينَ أَنْتُمْ لَنَا سَكَفٌ وَنَحْنُ لَكُمْ
 تَبَعٌ وَإِنَّا نَشَاءُ اللهُ بِكُمْ لَأَجْعُونَ قَالَ يَا رَسُولَ اللهِ أَيْسَمْعُونَ قَالَ يَسْمَعُونَ أَنْتَهَى

من سأل رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم عن القبر فقال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
 عن القبر فقال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم إن الرجل يموت في قبره فيجوز أن يلقى فيه
 سبعين ألف ملك فيسألونه هل أنت مؤمن أم كافر قالوا نعم قالوا له فقال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
 قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم إن من أهلكم ثلاث ما قالوا ما هن قال قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
 قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم ما أحب إلي من أن يموت الرجل من أمتي في قبره فقالوا
 قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم ما أحب إلي من أن يموت الرجل من أمتي في قبره فقالوا
 قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم ما أحب إلي من أن يموت الرجل من أمتي في قبره فقالوا
 قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم ما أحب إلي من أن يموت الرجل من أمتي في قبره فقالوا
 قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم ما أحب إلي من أن يموت الرجل من أمتي في قبره فقالوا
 قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم ما أحب إلي من أن يموت الرجل من أمتي في قبره فقالوا
 قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم ما أحب إلي من أن يموت الرجل من أمتي في قبره فقالوا
 قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم ما أحب إلي من أن يموت الرجل من أمتي في قبره فقالوا
 قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم ما أحب إلي من أن يموت الرجل من أمتي في قبره فقالوا
 قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم ما أحب إلي من أن يموت الرجل من أمتي في قبره فقالوا
 قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم ما أحب إلي من أن يموت الرجل من أمتي في قبره فقالوا

وَفِي الْبَابِ حِكَايَاتٌ كَثِيرَةٌ + وَرَوَايَاتٌ غَفِيرَةٌ + فَانظُرْ إِلَى هَذِهِ الْأَمْوَاتِ كَيْفَ
 أَنْكَرُوا سَمَاعَ الْأَمْوَاتِ وَشَبَّهُوهُمْ بِالْجَمَادَاتِ الْخَالِيَةِ عَنْ مُطْلَقِ الْأُذْرَاكِاتِ مَعَ ثُبُوتِ
 ذَلِكَ بِمَا يَبْلُغُ بِتَجْمُوعِهِ إِلَى حَدِّ التَّوَاتُرِ الْمَعْنَوِيِّ وَإِنْ كُنَّ يَكُونُ شَيْءٌ مِنْهُ مُتَوَاتِرًا
 بِعَيْنِهِ بِالتَّوَاتُرِ اللَّفْظِيِّ + فَمَنْ لَمْ يَتَّقِ بَصَرًا + وَلَمْ يَرْفَعْ كِدْرَهُ + فَلْيَبْكُ عَلَى نَفْسِهِ + وَإِلَى
 أَنْ يَدْخُلَ فِي رَضِيئِهِ + فَيَسْتَمِعَ فِيهِ نِطَابَاتِ الْأَحْيَاءِ وَيَبْدُو لَهُ مَا لَمْ يَكُنْ يَحْتَسِبُ
 حِينَ كُونِهِ مِنَ الْأَحْيَاءِ + وَيَحْصُلُ لَهُ عِلْمُ الْيَقِينِ + بِسَمَاعِ الْمَيِّتِ الَّذِينَ فَيَحْتَسِبُ
 عَلَى مَا فَاتَ مِنْهُ مِنَ الْأَعْتِقَادَاتِ وَالْيَقِينِ + عَصَمَنَا اللَّهُ + وَجَمِيعَ خَلْقِهِ + مِنْ مِثْلِ
 هَذَا الْحَسْرَةِ بَعْدَ قُوَّتِهِ + وَحَفِظْنَا اللَّهُ + وَجَمِيعَ عِبَادِهِ + مِنْ مِثْلِ هَذِهِ الْبِزْرَةِ بَعْدَ مَمَاتِهِ
 تَأَنُّكُ فَرَمُودِ كَسِي كَرَادَةِ إِزَالَةِ شَبَهَاتِ رَكِيكِهِ دَارُو بَابِدِكُ كَتَبُ مَفْصَلَةُ ذِيلِ رَامِطَالَعَةِ نَمَائِدِ
 مِثْلِ كِتَابِ الرُّوحِ لِابْنِ الْقَيْمِ الْجُوزِيِّ تَلْمِيزِ ابْنِ تَيْمِيَّةِ الْكَنْبَلِيِّ وَالصَّارِمِ الْمَسْكِيِّ عَلَى مَحْرَبِ بْنِ السُّكِيِّ
 إِزْمُولِ ابْنِ عَبْدِ الْهَادِي الْكَنْبَلِيِّ وَشَفَارِ السَّقَامِ فِي زِيَارَةِ خَيْرِ الْأَنْبِيَاءِ وَالصَّبِيِّ وَالْأَرْبَابِ الْأَكْبَارِ
 بِفَقْدِ الْأَوْلَادِ وَالسَّخَاوِي وَشَرْحِ الصَّدُوقِ بِشَرْحِ حَالِ الْمَوْتِ وَالْقُبُورِ لِلْسَيُوطِيِّ وَتَذَكُّرَةِ الْقُرْطَبِيِّ
 وَشَرْحِ صَحِيحِ الْبُخَارِيِّ كَفَيْحِ الْبَارِي لِلْعَسْقَلَانِيِّ وَشُعْرَةِ الْقَارِي لِلْعَيْنِيِّ أَنْتَهَى مَخْتَصَرُ كَلَامِهِ

له ای الی التوہبت لعل الی التوہبت فی القاموس

مسئله دوازدهم در تحقیق تشبیه آنحضرت صلعم

باب در تشبیه آنحضرت صلعم

مسئله دوازدهم در تحقیق تشبیه ادن در و فرستادن بحضرت
 صلی اللہ علیہ وسلم با درود ابراہیمی صلی اللہ علیہ وسلم

ما قولکم رحمکونہ اللہ اندرین کہ زیدی پرسد کہ مرتبہ آنحضرت صلعم برترست یا مرتبہ خلیل اللہ علیہ السلام
 اگر مرتبہ ابراہیم خلیل اللہ زائد دانستہ شود انکار از نصوص و نیز خلاف از عقیدہ اہل سنت لازم می آید
 و اگر فضیلت مر آنحضرت صلعم را تسلیم کرده شود چنانکہ مسلم است پس در تشبیه صلوات بر آنحضرت صلعم با صلوات
 ابراہیم علیہ السلام خلی خلاص عقل اولو الاباب لازم می آید زیرا کہ مشبہ بہ را کل و فضل از مشبہ
 می باید بود و تشبیه افضل با مفضول در مقدم مرح ظاہر غیر تام است و آنہم و تامل

الجواب الصحیح ویدہ انتمہ التوضیح والتنعیم

اقول وبالله التوفیق کہ جواب این سوال بسیاری از علمای امت مرحومہ کتب خود مانند شرح صحیح مسلم

للإمام النعمانی ورسالة اجوبه عجيبه وشواهد الحسنات في فضل الصلوة ودر المختار ودر المختار وغيره ما يبين
 وجوبه بيان نموده بطريق تلخيص بعضی از آنها اينکه اول اينکه امر ابراهيم و خليل گرفتن حضرت حق
 سبحانه و تعالی ويرا و تعظيم و تشریف و می عا شهر و معروف تر گشته و مشبه به را چنانکه اعلی بودن
 میباید همچنان تنها شهر بودنش نیز گاهی سبب تشبیہ میشود و و هم اینکه از امام شافعی معنی صلوة
 ابراهیمی را بدین طرز نقل کرده اند که این تشبیہ راجع است لقولنا وعلی ال محمد یعنی که اللهم صل
 صل علی محمد کلام تام است و از لفظ وعلی ال محمد جمله مستانفه شروع شده ای و صل
 علی ال محمد محاصلت علی ابراهیم وعلی ال ابراهیم پس مسؤل که درین تشبیہ
 آل آنحضرت صلعم است نه نفس ذات معجز آیات صلعم ثالثا اینکه مشبه به بعضی از فضائل جزیه
 و خصائص خاصه ابراهیمی است نه جمله فضائل من کل الوجوه و از وجدان خاصه در مفضول
 موجب فضیلت و بی بر فضل لازم نیست این امر پظاهر است و رنه ماسیه کاران صنعت کتابت
 که آله بقای علم شریعت است در مخلوق و نیز قرات آن بخوبی میدانیم نه حضرت مصلعم تا آنکه
 در نامه صلعم حدیثیه نام نامی خود را در کافذ مکتوبه حضرت علی بمقابله کفار که نمیدانست چنانچه باقی
 در کتب سیر خاص در مدارج شیخ مندرج است و آن جزوی خاص مانند اتحاد خلقت و امام الملک بودنش
 تا آنکه آن سرور علیه السلام نیز با تابع ابراهیمی مامور گشت بسبب ورود او در اقتابوئی فی قوله تم
 ان اتبع ملة ابراهیم حنیفا و نیز پیدا شدن جمله انبیای پسین از اولاد و می که موجب حضرت
 است تا قیام قیامت در بیت و می و نیز کثرت اجرا ابراهیم و عدم انقطاع آن الی یوم القیامة که مقتضا
 من سن سنة حسنة فله اجرها و اجر من عمل بها بوجه امام الملک بودن ابراهیم هم
 لازم گشته و نیز بسبب رفعت شان و می در انبیای مرسل و بسبب بودن و می افضل باقی انبیای
 بر قول راجع و بسبب موافقت ما و ارام در معالم ملت و طرق شریعت که اشاره بطرف آن درین
 قول حق سبحانه و تعالی ملة ابراهیم و بسبب دوام ذکر جمیل و ن که مترشح است ازین
 قول پاک و اجعل لی لسان صدق فی الاخیرین و در تشبیہ لازم نیست که تفضیل ذات
 مشبه به من کل الوجوه بر مشبه ثابت باشد بلکه تفضیل و بی محض در وجه تشبیہ میباید و رنه امثال
 مشهوره محض فلفظ تصور کرده شوند چنانچه زید گالاسد که تشبیہ در نفس شجاعت است و این صنعت

باب اول در

باب اول در

در حدیث

از صفات اسد جزوی است ورنہ اسد حیوان مفسس موزی و جب قتل است و انسان مکرم بکرم است
 قال سبحانه و تعالی و لقد کرّمنا بنی آدم و چنانکہ گویند حیثین کما لقمہ تشبیہ نقطہ در نفس حسن
 ورنہ قمر در اصل حجر است از معبودان کفار داخل درین قول حق تعالی انکم و ما تعبدون من دون
 الله حصب جهنّم و همچنین از امت بسیاری شہداء اندہ آنحضرت صلعم و نفس علیہ پس
 گویا درود فرستندہ بسبب تشبیہ مذکور بقای ملت و امامت آنحضرت صلعم را مانند ابراہیم تا قیام قیامت
 می طلبند و نیز حصرو ولایت را در آل اتباع آنحضرت صلعم مانند حصرت نبوت در ذریت ابراہیم و نیز تکثر
 اجرو عدم القطاع آن برای آنحضرت صلعم و آل پاکش تا آخر انتظام عالم میخواید را بجا اینکہ این تشبیہ
 بطریق اغلب نیست زیرا کہ گاہی مشبہ بہ مساوی مشبہ میباشند و گاہی ادنی نیز میباشند لیکن درین
 ہر دو صورت وجہ تشبیہ یا وضاحت مشبہ بہ میباشند بسبب بودن مشبہ بہ حسی و مشاہدہ ای
 محسوس و دیدہ شدہ) و یا شہرت وی در مشابہت چنانچہ بالتفصیل علامہ فقہ ازانی در مطول نیز
 بیان نمودہ مثال وضاحت این قول حق تعالی است مثل نورہ کیشکوۃ کہ درینجا حق تعالی
 نور پاک خود را بنور قندیل بسبب وضاحت آن تشبیہ اودہ ورنہ ظاہر بر پاہرست کہ نور قندیل ابا نور
 پاک ایزدی کہ ام دعوائی ہمہری است پس چه جاے برترے و مثال شہرت در مشابہت چنانچہ
 ہمدین مسئلہ درود شریف زیرا کہ تعظیم ابراہیم و آل وی در بارہ رحمت الہی در حق ایشان واضح تر
 در میان اہل الملل پس درینجا نیز این تشبیہ نیک است و این ضعیف از حدیث صحیحہ کہ میگوید کہ مثال
 تشبیہ بنا بر شہرت خارج از مسئلہ متنازع فیہا تشبیہ خوبان جہان است در حسن با لیلی ورنہ از کتب
 تواریخ صاف ہویہ است کہ حسن لیلی خاص از بسیاری ہم عصران خود بسا کم بود تا بدیکر از زمان رسالت
 و لاحق چہ میرسد چنانچہ شیخ سعدی نیز در گلستان در حکایت مقابلہ پادشاہ با مجنون بران تصریح کردہ
 خامسا اینکہ کاف در کما صلیت برای تعلیل است یعنی یعنی زیرا کہ نہ برای تشبیہ و اگر برای
 تشبیہ تسلیم کردہ شود پس این تشبیہ در نفس صلوات است نہ در مقدار تطہیرش این چند اقوال
 حق تعالی است کی انا و حینا الیک کما او حینا الی نوح و ظاہر است کہ درینجا مقدار ملحوظ
 نیست دوم کتب علیکم الصیام کما کتب علی الذین من قبلکم چرا کہ صیام رمضان
 بر سبب یکی از امم سابقہ مکتوب نشدہ بود سوم احسن کما احسن الله الیک کہ غرض موسی

جواب بوجہ ہر نوح
 کلام
 تشبیہ و در مشابہت چنانچہ بالتفصیل علامہ فقہ ازانی در مطول نیز
 بیان نمودہ مثال وضاحت این قول حق تعالی است مثل نورہ کیشکوۃ کہ درینجا حق تعالی
 نور پاک خود را بنور قندیل بسبب وضاحت آن تشبیہ اودہ ورنہ ظاہر بر پاہرست کہ نور قندیل ابا نور
 پاک ایزدی کہ ام دعوائی ہمہری است پس چه جاے برترے و مثال شہرت در مشابہت چنانچہ
 ہمدین مسئلہ درود شریف زیرا کہ تعظیم ابراہیم و آل وی در بارہ رحمت الہی در حق ایشان واضح تر
 در میان اہل الملل پس درینجا نیز این تشبیہ نیک است و این ضعیف از حدیث صحیحہ کہ میگوید کہ مثال
 تشبیہ بنا بر شہرت خارج از مسئلہ متنازع فیہا تشبیہ خوبان جہان است در حسن با لیلی ورنہ از کتب
 تواریخ صاف ہویہ است کہ حسن لیلی خاص از بسیاری ہم عصران خود بسا کم بود تا بدیکر از زمان رسالت
 و لاحق چہ میرسد چنانچہ شیخ سعدی نیز در گلستان در حکایت مقابلہ پادشاہ با مجنون بران تصریح کردہ
 خامسا اینکہ کاف در کما صلیت برای تعلیل است یعنی یعنی زیرا کہ نہ برای تشبیہ و اگر برای
 تشبیہ تسلیم کردہ شود پس این تشبیہ در نفس صلوات است نہ در مقدار تطہیرش این چند اقوال
 حق تعالی است کی انا و حینا الیک کما او حینا الی نوح و ظاہر است کہ درینجا مقدار ملحوظ
 نیست دوم کتب علیکم الصیام کما کتب علی الذین من قبلکم چرا کہ صیام رمضان
 بر سبب یکی از امم سابقہ مکتوب نشدہ بود سوم احسن کما احسن الله الیک کہ غرض موسی

جواب بوجہ ہر نوح

درین قول بقارون مساوات باحسان حق تعالی نبود چه آن از کسی ممکن نیست خاصاً از ان پلید
و فائده ازین چنین تشبیہ نفس تاکید میباشد و طلب پس معنی چنین میباشد چنانکه برابر ابراهیم صلوة
فرستادی پس بران محمد صلعم که از وی بہترست نیز صلوة بفرست سادساً اینکه این تشبیہ برای تکمیل صلوة
بر ابراهیم و آل پاک وی است علیہ و علیہم الصلوٰۃ والسلام نہ برای تکمیل صلوة بر آنحضرت صلعم چنانچہ در تشبیہات مقننہ
غرض تشبیہ راجع میباشد بہ تکمیل و تشریف مشبہ بہ سبب مشبہ بہ بودنش مراتب ترین خود را مثل قول شاعر

وَبَدَّ الصَّبَاحَ كَمَا كَانَ عَرَّتَهُ
وَجْهَ الْخَلِيفَةِ حِينَ تَبْدَحُ

کہ درینجا وجه خلیفہ مشبہ بہت و ظهور صبح را مشبہ با وجه خلیفہ خود ساخته سابقاً اینکہ معنی این
تشبیہ چنین گفته شود ای خداوند عالم رحمت کاملہ نازل کن از طرف خود بر نبی ما صلعم چنانکہ مقتضای
مرتبہ آن سرور علیہ السلام نزدیک است از ان سان کہ رحمت فرستادی برابر ابراهیم علیہ السلام باقتضای
ان مرتبہ کہ ویرا نزدیک تو بود پس درین صورت صلوة بر سرور ما صلعم بقدر اقتضای مرتبہ آن سرور
علیہ السلام میباشد چنانچہ درود برابر ابراهیم بقدر اقتضای مرتبہ ابراهیم بود پس تشبیہ در نفس ذات
ہر دو صلوة نبود بلکہ در کیفیات ہر دو صلوة بود و ازین بیچ نقص لازم نیست بلکہ صلوة نبی ما
صلعم اکمل صلوات میباشد و این تشبیہ از ان قبیل است کہ گویند اَلشِّتَاءُ اَبْرَدُ مِنَ الصَّيْفِ
وَالصَّيْفُ اَحْرُّ مِنَ الشِّتَاءِ یعنی شتا در مرتبہ برودت ابرودت از صیف در مرتبہ حرارت
و صیف در مرتبہ حرارت احست از شتا در مرتبہ برودت یا چنانکہ گویند اَلْوَهْمُ عِنْدَ الْفَصَاحَةِ
مِثْلُ الْحَايِرِ فِي التَّحَايَةِ یعنی صمی در صفت فصاحت اکمل است از جمیع اقران و امثال خود
چنانکہ حاتم در سخاوت اکمل است از جمیع اقران و امثال خود و شک نیست در صحت این ہر دو معنی
گو در ظاہر معنی تشبیہ و تفضیل بسبب فقدان جنسیت درست نمی نماید تا منما اینکہ درود بفرست از
سوی خود بر محمد و آل وی صلعم چنانچہ درود فرستادی برابر ابراهیم و آل وی پس مسؤل شدہ مشارکت
در اصل درود نہ در مقدار آن یعنی درود بر نبی ما نازل کن مانند نازل کردن درود برابر ابراهیم و این
لازم نیست کہ درود بر نبی ما از درود ابراهیمی زائد نباشد چنانچہ امام نووی گفته تا سحاً اینکہ ابراهیم
علیہ السلام سلام فرستاد بر او شب معراجی حَيْثُ قَالَ اَبْلَغُ اُمَّتِكَ مِثْلِي السَّلَامَ و و ماً اینکہ ما را
بنام سلیمان وی موسوم ساخت چنانچہ در کلام پاک از ان خبر داده هُوَ سَمَّاكُمْ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلِ

پس ما نیز قصد اظهار فضل وی نمودیم از برای مجازات و بدلہ بدین ہر دو احسان وی کہ حسن جزاء الاحسان
 الا الاحسان عاشر اینکه مطلوب ازین تشبیہ آن صلوة است کہ برکت آن حق تعالی آنحضرت صلعم را
 نیز مانند ابراہیم مرتبہ خلعت عنایت فرماید پس حق تعالی دعای بندگان خود را مستجاب فرمودہ تا آنکہ
 آنحضرت صلعم را باین مرتبہ بنوخت چنانچہ در حدیث صحیحین است وَلَکِنَّ صَاحِبَکُمْ خَلِیلُ الرَّحْمٰنِ
 اِکَادِیْ عَشْرَ اَیْکَہُ اِنْ تَشَبَّہَ سَبَبُ اَبُوْتِیْ دِیْ سَتِ مَرْبِیْ مَا رَا صَلَّعْمَ نَهْ بِنَا بِرَفِیْعِیْلَتِ اِبْرَاہِیْمَ عَلَیْہِ السَّلَامُ
 ازان حضرت صلعم حال نکہ تشبیہ در فضائل حمیدہ بہ آباہی خود ہمہ را پسندست و مرغوب الثانی عشر
 بنا بر قول امام نووی در شرح صحیح مسلم این تشبیہ بظاہر خودست و حاصلش اینکہ نازل کن بر محمد وآلہ علیہ السلام
 صلوة را بمقدار صلواتی کہ بر ابراہیم علیہ السلام و آل و رست پس مسؤل شدہ مقابلہ این جملہست بآن جملہ
 چرا کہ قول مختار در تفسیر آل نبی صلعم چنانچہ مقدم گذشت ہست کہ لفظ آل نبی جمیع اتباع وی علیہ السلام ا
 شامل است و در آل بر ابراہیم علیہ السلام خلائق کثیرہ آن چنان داخل اند کہ لا تعد و لا تحصى از ایشان انبیاء
 و در آل محمد صلعم علیہ السلام یک نفر بغیر ہم نیست پس سوال کردہ شد از حق تعالی احقاق این گروہی
 کہ درینجا بجز از نبی واحد نبی دیگر نیست بآن گروہی کہ دران خلائق کثیرہ از انبیاء اند علیہم الصلوٰۃ و
 السلام انتہی کلام نووی میگوید بندہ ضعیف اَصْلَحَ اَمْرٌ حَالَهُ وَاَفْلَحَ مَالَهُ کہ مؤید این قولست آنچه حق تعالی
 فرمودہست ثَلَاثَةٌ مِنْ اَوَّلَیْنِ وَقَلِیْلٌ مِّنَ الْاٰخِرِیْنَ واز نزول این آیت آنحضرت صلعم خستہ خاطر
 میبود تا آنکہ نازل شد ثَلَاثَةٌ مِنْ اَوَّلَیْنِ وَثَلَاثَةٌ مِّنَ الْاٰخِرِیْنَ چنانچہ در تفسیر برین تفسیح کردہ اند
 واند عو پس از وجوہات مذکورہ بالا این تشبیہ نیک و حسن واقع شدہ است فَتَدَبَّرْ

لا
 در جواب ایشان
 یاد بالصلوة و بنواہ
 در ایشان بر جہت
 صلوة و تسبیح
 ایشان است

لا
 حق تعالی آن
 ذات پاک است
 صلوة و بنواہ
 ایشان است

مسئله نیز بهم در تحقیق استعمال کلمات صلوة و سلام در غیر انبیاء علیہم الصلوٰۃ و السلام
 چه میفرمایند واقفان رموزات شرع و ماہران احکام دین از اہل ورع اندرین مسئلہ مروجہ ہند کہ
 آنچه در اکثر اہل ہند مروج است کہ در وقت ذکر نام نامی کسی از اہل بیت نبوت عموما ہر کہ باشد باخصو
 در وقت اسامی مبارک حضرت حسین و علی و فاطمہ رضوان اللہ تعالی علیہم اجمعین بدرود فرستادن
 و سلام گفتن بالاستقلال بدون تبعیت ذکر نبی صلعم و یا ملائکہ بالضرور مشغول میشوند آیا این امر
 جائزست و باعث اجر و یا فعل نادرست و سبب جزا اگر فرضا این امر ناجائز تصور کردہ شود
 پس نفس قرآنی را کہ صَلِّ عَلَیْہِمْ حَتّٰی صَلَاتُکَ مَسْکُونٌ لَکُمْ و نیز آیت هُوَ الَّذِی یُصَلِّیْ عَلَیْکُمْ

در تحقیق استعمال صلوة و سلام بر غیر انبیاء

چنانکہ گوید صلی اللہ علی النبی و آلہ پس هیچ کلام در جو از آن نیست و در صورتی کہ تنها بر کسی از اہل بیت درود فرستد مکروه است و از شعار و روضت استی و امام نووی در شرح صحیح مسلم و نیز در اذکار نوویہ ہر دو کتاب نوشتہ است کہ تہ شِعَارٌ لَا كَهْلَ الْبِدْعِ وَقَدْ نُهِنَا عَنْ شِعَارِهِمْ یعنی این صلوة و سلام بر غیر انبیاء و ملائکہ بالاستقلال فرستادن طریق اہل بدعت است و ہر آیینہ مامنوع گشتہ ایم از طریقہ ایشان و شیخ عبدالحق محدث دہلوی در تخصیص نبیاء علیہم السلام بصلوة و سلام بدون شرکت دیگران بطور استقلال در مدارج النبوة آورده کہ دلیلش اینکہ تحقیق گفتہ است حق تعالی در کلام مجید لَا تَجْعَلُوا دَعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدَعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا پس واجب است کہ باشد دعاء آنحضرت صلوم را مخالف مردعای ناس الامتی و برین تقدیر معنی آیت اینکہ گردانید دعا دادن مر رسول علیہ السلام را در میان خود مانند دعای بعضی از شما بر بعضی دیگر را و ازین قبیل است آنچه علامہ عبد الوہاب شعرائی مالکی در میزان کبری در باب صلوة انفل آورده و نظیر ما قلنا ہنا تَخْصِيصُ الْاَوْلِيَاءِ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ بِاللِّدْعَاءِ لَمْ يَلْفِظِ الصَّلَاةَ دُونَ لَفْظِ الرَّحْمَةِ وَالرَّضَىٰ وَإِنْ كَانَتْ الصَّلَاةُ مِنَ اللَّهِ فِي اللَّفْظِ الرَّحْمَةُ تَخْفِضُ الشَّيْءَ عَلَى شَأْنِ الْاَوْلِيَاءِ وَتَرْجُحُ اش از ما بعد ہوید اگر در و لہذا در معدن شرح کفر آورده وَلَا يُصَلَّىٰ عَلَىٰ غَيْرِ الْاَنْبِيَاءِ وَالْمَلَائِكَةِ اِلَّا بِطَرِيقِ التَّبَعِ هَذَا جَوَابُ الْاِسْتِحْسَانِ وَاَمَّا الْقِيَاسُ فَيَقْتَضِي جَوَازَ الصَّلَاةِ عَلَىٰ كُلِّ مُؤْمِنٍ لِقَوْلِهِ تَعَالَىٰ هُوَ الَّذِي يُصَلِّيٰ عَلَيْكُمْ كَذَلِكَ تَفْسِيرُ الطَّائِفِ وَدُرُوحُ مَخْتَارِ وَفَصْلٌ سَبْعٌ مِنْ كِتَابِ كَفَرُ وَالْاِبَاحَةُ اُورِدُ وَكَذَلِكَ لَا يُصَلَّىٰ اَحَدٌ عَلٰى اَحَدٍ اِلَّا عَلٰى النَّبِيِّ صَلَوٰةٍ وَرَشَامِي تَحْتِ اِيْن قَوْلِ اُورِدُ لَا يُصَلَّىٰ اَحَدٌ عَلٰى اَحَدٍ اِسْتِقْلَالًا اَمَّا تَتَّبِعْنَا فِقَوْلِهِ اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِهِ وَاصْحَابِهِ بِجَازٍ وَاَلْمُرَادُ غَيْرَ الْمَلَائِكَةِ اَمَّا هُمْ فَيَجُوزُ عَلَيْهِمْ اِسْتِغْلَاةٌ وَالسَّلَامُ مُجَرَّدٌ دَائِيٌّ يَكْفِي عَنْ الصَّلَاةِ عَلٰى النَّبِيِّ صَلَوٰةٌ قَسْرًا صَلَاةٌ عَلٰى غَيْرِهِمْ اَيْتَمُّ وَيَكْرَهُ وَهُوَ الصَّحِيحُ وَانْتَهَىٰ تَحْصِيْلُ اَيْتَمُّ بِالْاِسْتِغْلَالِ وَرُودُ فَرَسْتَادِنِ بِغَيْرِنِي عَلَيْهِ السَّلَامُ وَفَرَسْتَاغَانِ جَازِنِيَّتِ اَمَّا تَتَّبِعْنَا جَازِنِيَّتِ چنانکہ گوئی اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِهِ وَاصْحَابِهِ وَسَّلَامٌ كَفَايَةٌ يَكْفِي عَنْ صَلَوٰةِ بَرَنِي صَلَوٰةِ بِرَكْرِ صَلَوٰةِ فَرَسْتَادِنِ بِغَيْرِنِي اَنْبِيَاءِ وَمَلَائِكَةٍ كَمَا يَكْرَهُ اَيْتَمُّ وَمَكْرُوهُ اسْتِغْلَاةٌ وَهِيَ مَكْرُوهُ اسْتِغْلَاةٌ وَهِيَ مَكْرُوهُ اسْتِغْلَاةٌ وَنِيْزُ فِيْ سِيَارَةِ كِتَابِهَامِي دِيْكَرًا اُورِدُ كِهْ دُرُودِ بَرَسِيْفِيْرِيْ صَلِيْ اَمَدُ عَلَيْهِ اَلْوَسْمُ دَرْتَامُ عَمْرِيْكَ بَارْفَرَسْتِ وَخَلْفَانِ اَيْتَمُّ

دلیل قرآنی بر صلوة و سلام بر غیر انبیاء

در بعضی آنگان آنکہ بیان گشت و نیز بعضی باری آیہ ۱۱ از سوره

سوره بقرہ

وَأَنذَرْتَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

یا خارج آن یعنی بحکم نص قرآنی **إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا** و درین مجلس از علمای است خلاف نیست مگر نزد علمای حنفیہ در وجوب آن ہر گاہ کہ بشنود از خود یا از غیر بختیہ کہ از ترک آن فاسق گردد خلاصت بقول کرخی **بِکَ مَرْتَبَةٍ** درود بعد از سماع ہم شریف واجبست و چون مکر بشنود مستحب و بقول طحاوی **بِکَ مَرْتَبَةٍ وَحَسْبُ** مگر در مخطاوی در توضیح قول طحاوی گفته بایست کہ در از وجوب کفایت یعنی اگر نزد جماعتی ذکر نام پال آن حضرت صلیم آید در دو فرستادن ہنگام ہر یک و پس از فرستادن یکی از آن جماعت از ذمہ باقی ماندگان ساقط گردد و الا ہمہ ایشان گنہگار گردند نتی و ہمین قول طحاوی را در تحفہ و محیط صحیح گفته باز ہم درین قول طحاوی اختلاف گردند برین وجہ کہ اگر در مجلس واحد مکر نام نامی آن حضرت صلیم شنیدہ شود بتداخل در وجوب میشود یا یعنی از گفتن یک مرتبہ در وادای تمام واجبات میشود یا نہ در کافی اول یا صحیح گفته و در مجتبی ثانی راجح گفته و فرق کرده اند میان تکرار اسم سامی پیغمبر صلیم در مجلس واحد و میان تکرار اسم پاک حق تعالی در مجلس واحد ازین حیثیت کہ کفایت میکند از شنوندہ شنای واحد بر ہم صلیم و اگر ترک کند شمارا در باقی پس نمی ماند بر ذمہ شنوندہ و این حکم بخلاف در و دست کہ آن در باقی نیز بر ذمہ میماند انتہی مختصرا و الکلام الرشیق فی البحر الرائق وغیرہ فی ہذا المبحث و اشہد علم و نیز در شامی در آخر کتاب در آخر مسائل شیخ تحت قول ماتن **وَلَا يُصَلِّي عَلَى غَيْرِ الْأَنْبِيَاءِ وَلَا عَلَى غَيْرِ الْمَلَائِكَةِ إِلَّا بِطَرِيقِ التَّبَعِ** آورده کہ در دو فرستادہ نشود بر غیر انبیاء زیرا کہ تعظیمی و تفضیلی کہ در دو موجود است در دیگر اعمیہ مثل آن گاہی تصور نیست و این در دو مختص است بزیادت رحمت و بزمید قرب از حق تعالی این معنی لائق و سزاوار نیست بکسانی کہ از ایشان خطایا و ذنوب متصور می باشد مگر بالتبع باین طور کہ گفته شنوندہ **اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلِّمْ** زیرا کہ درین است تعظیم نبی صلیم و اما سلام پس در معنی صلوة است پس استعمال کرده نشود در غائب و بجز از انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام کسی دیگر سلام یاد کردہ نشود پس گفته نشود علی علیہ السلام و یکسان است در عدم جواز سلام زندگان و مردگان مگر در زندہ حاضر (یعنی نہ فائب) کہ گفته شود اورا **السَّلَامُ عَلَيْكَ أَوْ عَلَيْكُمْ بِالسَّلَامِ عَلَيْكَ أَوْ عَلَيْكُمْ** کہ جملہ چنان صورتش برآم و این است بمع علیہ و متفق علیہ و ظاہر اعلت در منع سلام بر غیر انبیاء است کہ امام نووی در علت منع صلوة گفته و آن این کہ این شعار و طریقہ اہل بدعت است و دیگر بسبب این کہ این صلوة و سلام کہ ما از سلف صحابین منقول شدہ در زبان و عبادات ایشان خاص گشتہ است پیغمبران یا بعضیہ

در دو فرستادن ہر یک و پس از فرستادن یکی از آن جماعت از ذمہ باقی ماندگان ساقط گردد و الا ہمہ ایشان گنہگار گردند نتی و ہمین قول طحاوی را در تحفہ و محیط صحیح گفته

در دو فرستادن ہر یک و پس از فرستادن یکی از آن جماعت از ذمہ باقی ماندگان ساقط گردد و الا ہمہ ایشان گنہگار گردند نتی و ہمین قول طحاوی را در تحفہ و محیط صحیح گفته

والسلام چنانچه مخصوص گشته است بحق تعالی الفاظ عزوجل پس گفته میشود خدای عزوجل و گفته نشود محمد عزوجل اگر چه وی علیه السلام نیز عزیز القدر و جلیل المرتبہ است و نیز بسبب اینکه این کاری است کہ نبوی مشہور و معروف در زمانہ صحابہ کہ ما مورر براتباع او شنایم چنانچہ حدیث **عَنْكُمْ يَسْتَعْتَبُ وَسُئِلَ عَنْ خُلَفَاءِ الْأَنْبِيَاءِ مِنَ الْمُهَدِيَّيْنَ وَعَصَوْا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِرِ** و آیت **وَيَتَّبِعُ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوِيَهُ مَا تَوَلَّى** الایة خاص تصریح برین است بلکہ ہر آئینہ پیدا کردہ است این را رافضیان یعنی شیعه در بعضی ایام دین محال آنکہ تشبیہ باہل بدعت ممنوع است پس واجب است بر مخالفان ایشان انتہی مختصر چنانچہ عبارتش اینکہ **وَلَا يُصَلُّ عَلَى غَيْرِ الْأَنْبِيَاءِ لِأَنَّ فِي الصَّلَاةِ مِنَ التَّعْظِيمِ مَا لَيْسَ فِي غَيْرِهَا مِنَ الدَّعَوَاتِ وَهِيَ لِإِيَادَةِ الرَّحْمَةِ وَالْقُرْبِ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى وَلَا يَأْتِي ذَلِكَ بِمَنْ يُتَصَوَّرُ مِنَ الْخَطَايَا وَالذُّنُوبِ إِلَّا تَبَعًا بِأَنَّ يَقُولُ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلِّمْ لِأَنَّ فِيهِ تَعْظِيمَ النَّبِيِّ صَلَواتُهُ وَأَمَّا السَّلَامُ فَيُفِي مَعْنَى الدُّعَاةِ فَلَا يُسْتَعْمَلُ فِي الْغَائِبِ وَلَا يُفْرَدُ بِهِ غَيْرَ الْأَنْبِيَاءِ فَلَا يُقَالُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَسَوَاءٌ فِي هَذِهِ الْأَحْيَاءِ وَالْأَمْوَاتِ إِلَّا فِي الْحَيِّ قِيْعَالُ السَّلَامِ أَوْ سَلَامٌ عَلَيْكَ أَوْ عَلَيْكُمْ وَهَذَا جُمْعٌ عَلَيْهِ وَالظَّاهِرُ أَنَّ الْعِلَّةَ فِي مَنَعِ السَّلَامِ مَا قَالَهُ النَّوَوِيُّ فِي عِلَّةِ مَنَعِ الصَّلَاةِ أَنَّ ذَلِكَ شِعَارُ أَهْلِ الْبَيْتِ وَلَا يَأْتِي ذَلِكَ مَخْصُوصٌ فِي لِسَانِ السَّلَفِ بِالْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ كَمَا أَنَّ قَوْلَنَا عَزَّ وَجَلَّ مَخْصُوصٌ بِاللَّهِ تَعَالَى قِيْعَالُ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَلَا يُقَالُ مُحَمَّدٌ عَزَّ وَجَلَّ أَوْ قَالَ النَّبِيُّ عَزَّ وَجَلَّ وَإِنْ كَانَ عَزَّ وَجَلَّ جَلِيلًا وَأَيْضًا قِيْعَالُ مُحَمَّدٌ عَزَّ وَجَلَّ أَوْ قَالَ النَّبِيُّ عَزَّ وَجَلَّ وَإِنَّمَا أَحَدُ الثَّرَافِضَةِ فِي بَعْضِ الْأَيْمَةِ وَالنَّشِيبَةِ بِأَهْلِ الْبَيْتِ مِنْهُمْ عَنْهُ فَجَبَّ مَخَالَفَتَهُمْ انْقَلَبَ وَنَوَوِيُّ فِي رِشْرَحِ بَابِ صَلَاةِ عَلَى النَّبِيِّ صَلَواتُهُ وَرَوَاهُ أَنَّ الصَّلَاةَ عَلَى الْأُولِيَّةِ وَالْأَزْوَاجِ وَالذُّرِّيَّةِ فَإِنَّمَا جَاءَ عَلَى الْمَنَعِ لِأَنَّ السَّلَامَ قِيْعَالُ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَصْحَابِهِ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ وَلَا يُقَالُ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى أَبِي بَكْرٍ أَوْ عُمَرَ أَوْ عَلِيٍّ أَوْ غَيْرِهِمْ وَقَدْ بَيَّنَّا أَنَّهُ يُقَالُ تَبَعًا لِأَنَّ السَّلَامَ يُجْتَمَلُ فِيهِ مَا لَا يُجْتَمَلُ إِسْتِقْلَالًا وَالسَّلَامُ فِي مَعْنَى الصَّلَاةِ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى تَرَنَّنَ بَيْنَهُمَا فَلَا يُفْرَدُ بِهِ غَائِبٌ غَيْرَ الْأَنْبِيَاءِ فَلَا يُقَالُ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعَلِيٌّ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَإِنَّمَا يُقَالُ ذَلِكَ خُطَابًا لِلْحَيَاءِ وَالْأَمْوَاتِ قِيْعَالُ**

السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ إِنَّهُ مَخْتَصَرًا يَمْنَى دَرُودِ فَرَسَادِنِ بَرَآكٍ وَازْوَاجِ وَذَرِيَّتِ خَضْرَتِ
صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِطَرِيقِ تَبَعٍ بَعْدَ دَرُودِ حَادِيثِ صَحِيحِهِ چنانچه در صلوة نمازیه مثلاً مکرور و بالا استقلال
برایشان نیامده چنانچه از امثله مذکوره عبارت ظاهریست و جز این نیست که در و بالتبع برایشان
گفته میشود زیرا که در تمام برداشته میشود چیزی که بالاستقلال برداشت آن نمی تواند و سلام در معنی
صلوة است زیرا که حق تعالی فرین نموده است این هر دو را در یک جا چنانچه در پاره و من تعینت
فَرُودِهَا آيَاتُ الَّذِينَ آمَنُوا صَلَّوْا عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاتَّبِعُوا طَبَقًا بَعْدَ مَا أُفْرَدَ كَرَاهِيَةً فَغَابَ بِسَلَامٍ بَعْدَ
از انبیا صلعم پس گفته نشود علی علیه السلام مثلاً چنانچه گفته نشود ابوبکر و عمر علیهما السلام و هر آینه سلام
گفته میشود و در خطاب برابرست که مرده باشد یا زنده پس گفته میشود السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ
انتی فائده اشاره تنه است بدون تلفظ برای سلام مکرره است چنانچه نووی گفته برابرست
که آن اشاره از گشت باشد چنانچه رسم سلام یهودیان است و یا بکفت دست باشد چنانچه طریق سلام
نصاری است و درین باره و عید شدید از آن حضرت صلعم وارد شده است چنانچه امام نووی رحمه الله
از کار نووی از ترمذی بروایت عمرو بن شعیب عن ابی عن جده عن النبی صلعم آورده که فرمود علیه السلام
لَيْسَ مِنْكُمْ مَنْ شَبَّهَ بِغَيْرِكُمْ وَلَا كُتِبَ لَهُمْ وَلَا يَأْتِيَهُمُ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى فَإِنَّ كُتِبَ الْيَهُودُ الْإِشَارَةُ
بِالْأَصَابِعِ وَكُتِبَ النَّصَارَى الْإِشَارَةُ بِالْكَفِّ وَالرَّجْمُ فِي مِثْلِهَا وَأَمَّا الْإِشَارَةُ بِالسَّلَامِ فَهِيَ
بِأَنَّهَا نَدَاءٌ وَجَانِبٌ هَمٌّ مِنْ تَرْذِيهِ أَمَامِ نَوَوِي أَوْرَدَهُ عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ يَزِيدَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
فِي الْمَسْجِدِ يَوْمًا دُعِيَتْهُ مِنَ النِّسَاءِ فَعُوذُ فَاتَّارِبِيْدَهُ بِاللَّسْلِيمِ قَالَ لِتَرْذِيهِ حَرِيْثُ
حَسَنٌ فَهَذَا مَحْمُولٌ عَلَى أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَمَعَ بَيْنَ الْكُفْرِ وَالْإِشَارَةِ يَدَانِ عَلَى
هَذَا أَنَّ أَبَا دَاوُدَ رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ وَقَالَ فِي رِوَايَتِهِ فَسَلَّمَ عَلَيْنَا أَنْتَهَى كَلَامَ النَّوَوِيِّ
معنی آنکه گذشت آن حضرت صلعم روزی در مسجد و گروهی از زنان نشسته بودند پس اشاره به است
سبارک خود برای سلام کردن کرد ترمذی گفت که این حدیث حسن است و این حدیث محمول است بر اینکه
آن حضرت صلعم جمع کرده در میان لفظ و اشاره هر دو بدین دلیل که ابو داود و نیز این حدیث روایت کرده
و وی در روایت خود چنین گفته که پس سلام کرد آن حضرت صلعم علیه وآله وسلم بر ما از مضمون این
هر دو روایت چنان مستفاد گشت که آن حضرت صلعم اشاره بدست و تلفظ بسلام هر دو کرده بود و صلعم

سلام یعنی صلوة است بر طبق قرآن

در این است نشان اشارت کردن برای سلام بدین تلفظ

و محقق نامی شیخ محدث دہلوی در مدارج النبوة بحث طویل درین بارہ آورده کہ قدری ازان اینکہ
 جمعی بر آنند کہ جائز نیست صلوة بر غیر آنحضرت صلعم در شفا میگوید کہ روایت کرہ شدہ است ازان جناب
 کہ گفت جائز نیست صلوة بر غیر آن حضرت صلعم و در مواہب میگوید کہ ثابت شدہ است این روایت
 ازان عباس و روایت کردہ است ابن ابی تیبہ از طریق عثمان از عکرمہ ازان عباس کہ گفت
 نمیدانم صلوة را کہ سزاوار بود بر کسی مگر بر نبی صلعم و سند این صحیح است و امام مالک در مبسوط
 گفته است مکروه میدارم صلوة بر غیر انبیا علیہم السلام و گفت نمی رسد و نمی سزد ما را کہ تجاوز و تعدی
 کنیم از انجام کردہ شدہ ایم بدان و در حدیث است کہ فرمود علیہ السلام صَلُّوا عَلَی الْاَنْبِیَاءِ قَبْلَیْ فَاِنَّ
 اللّٰهَ یُعَذِّبُ کُلَّ مُعْتَدِیْ بِسِیْرَتِیْ بِسِیْرَتِیْ پس صلوة مخصوص است با نبیا صلعم و بر غیر ایشان جائز نیست و از سفیان
 ثوری نیز این چنین منقول است و ازان عباس نیز در روایت دیگر آمده است کہ گفت لَا یَتَّبِعُ
 الصَّلٰوةَ عَلٰی اَحَدٍ اِلَّا النَّبِیِّیْنَ اِنَّمَا مَخْتَصَرًا و بعد ازان باز ہم در اینجا قول فیصل نوشته
 کہ بیچ خدشہ را نگذاشته است و آن اینکہ قاضی عیاض مالکی گفته کہ انجہ محققین علما گفتہ و نیز در
 مواہب آورده کہ جمہور علما بر آن رفتہ و نیز اختیار کرده اند از اکثری از فقہا و متکلمین آنست کہ
 جائز نیست افراد غیر انبیا علیہم السلام بصلوة بلکه این چیز نیست کہ مخصوص اند بدان انبیا و گشتہ است
 شعار ایشان در توقیر و تعظیم پس گفته نشود ابو بکر صلعم علیہ وآلہ وسلم اگر چه از روی معنی صحیح است
 چنانکہ مخصوص است اللہ سبحانہ بہ تنزیہ و تقدیس پس گفته نشود قال محمد عزوجل اگر چه وی علیہ السلام
 عزیز و جلیل است و همچنین وجب است تخصیص نبی صلعم و سایر انبیا بصلوة و سلام شریک
 گردانیدہ نشود کسی با ایشان و گفته اند کہ نبود این امر معروف در صدہ اول بلکہ پیدا کردہ این بعضی
 اہل بدعت در بعضی ایام خود و شریک و مساوی گردانیدہ اند ایشان را با پیغمبر صلعم و واجب است
 اجتناب از طریقہ ایشان و ذکر آن در واج و ذریت بروجہ جمعیت و اضافت است نہ بطریق
 استبداد و اصالت و لا کلام فیہ و همچنین کلام در لفظ سلام گفته کہ سلام بمعنی صلوة است پس استعمال
 کردہ نشود در غائب و افراد کردہ نشود در غیر انبیا و اما حاضر خطاب کردہ میشود بان و گفته شود
 سلام علیک و علیک السلام و گفته است کہ این امر مجمع علیہ است و گفته اند کہ این عزیزین
 سلم و اقرب است با احتیاط و رعایت آداب بجناب نبوت انہی مختصہ چونکہ از بیان سابق بخوبی

در بیان قول فیصل درین باب

در بیان جوابی کہ در کتاب ما در باب اول از آنجا کہ

پیش تو روشن و پدید آشت که صلوة و سلام برد و بدون انبیا و ملائکہ علیہم الصلوٰۃ والسلام بر کسی دیگر ہر کہ
 باشد بطریق استقلال جائز نیست بلکہ این طریق روافض و نیز شیوہ بعضی اہل بدعت است و اجتران
 ازان واجب است پسترجوابہای نصوص مذکورہ سوال را کہ بطرز استدلال پیش کردہ شدہ بودند باید شنید
 و آن اینکہ امام نووی در شرح مسلم در بحث تشہد آورده کہ احتجاج گرفتہ اند بسیاری از علما باین طور کہ
 صلوة و سلام بر غیر انبیا (یعنی از بشر) از باب امور توقیفی است بر نقل و بر استعمال سلف صالحین
 و حال آنکہ منقول نگشتہ است از سلف استعمال آن در غیر انبیا بلکہ خاص کردہ اند ایشان بدان انبیا
 علیہم السلام را چنانچہ خاص گردانیدہ اند ایشان حق تعالی را بقدریس و تسبیح و جواب اودہ اند ایشان
 از آیت و حدیث سوال مذکور را باین طور کہ ہر گاہ کہ ذکر صلوة از جانب حق سبحانہ و تعالی و یا از جانب
 رسول مقبول صلعم میباشد پس آن صلوة بمعنی مجرد دعا و ترحم میباشد و نمی باشد در معنی آن صلوة ہمان
 توقیر و تعظیم کہ از دیگران مستعمل کردہ یعنی صلوة و وقتی کہ از دیگران مستعمل کردہ در ان معنی کمال توقیر و تعظیم
 می باشد و چون از شان مستعمل شود محمول میباشد مجرد دعا و ترحم و ہزہ عبارتہ و اختیج الاکترون
 بِاَنَّ هَذَا النَّوْعَ مَا اخُوذَ مِنَ التَّوْقِيفِ وَاسْتِعْمَالِ السَّلَامِ وَلَمْ يُنْقَلِ اسْتِعْمَالُهُمْ ذَلِكَ بَلْ
 تَخَصُّوْهُ بِالْاَنْبِيَاءِ كَمَا خَصَّوْا اللّٰهَ تَعَالٰى بِالتَّقْدِيسِ وَالتَّسْبِيْحِ وَاجَابُوا عَنْ قَوْلِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ
 هُوَ الَّذِي يُصَلِّيْ عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ وَعَنِ الْاَحَادِيثِ بِاَنَّ مَا كَانَ مِنَ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ وَرَسُولِهِ
 فَهُوَ دُعَاءٌ وَتَرْحَمٌ وَرَأْسٌ فِيْهِ مَعْنَى التَّعْظِيْمِ وَالتَّوْقِيْرِ الَّذِي يَكُوْنُ مِنْ غَيْرِهَا لِيَسْتَحْتَجِ
 و نیز دعا و ان حضرت صلعم مرد دیگران را بصلوة بسبب اتباع و امتثال امر انہی بود کہ خاص حق حضرت
 و اید گشتہ است درین آیت وَصَلِّ عَلَيْهِمْ اِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ پس بموجب علم فرمودہ اند کہ دعا
 نبی صلعم و صلوة وی علیہ السلام تسکین بخش مردم بود بکام صریح انفس بخلاف دعای دیگر کسان و عبارت
 اینکہ وَهَذَا الدُّعَاءُ وَهُوَ الصَّلَاةُ اَمْتِيَّالُ يَقُوْلُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ وَصَلِّ عَلَيْهِمْ فَاجَابَ الْجَمْعُ وَرَدَّ
 بِاَنَّ دُعَاءَ النَّبِيِّ صَلَّى وَسَلَّمَ وَصَلَاتُهُ سَكَنٌ لَّهُمْ بِخِلَافِ غَيْرِهِ اَتَمَّ مَخْتَصَرًا وَشَيْخُ مُحَمَّدٍ رِبْرِيْحٍ
 در مدارج النبوة از استدلال مذکور استدلال بدین الفاظ جواب قارہ است کہ آنچه در کتاب و سنت
 واقع شدہ است محمول بر معنی دعا است نہ بر وجه شعار و لہذا جائز نیست مثلا در آل ابی اوفی و غیر وی کہ شعار
 ساختہ شود مر ایشان را کہ ہر جا کہ ذکر ایشان رود و صلوة فرستادہ شود ما سوائی انبیا انہی و بقدرے

جواب دوم از حدیث مذکور

جواب بوجہ ثالث

فاصله باز هم در آنجا نوشته است معلوم شد که این مجتهد در صدر اول نبود بلکه مؤمنان با مور بودند بصلوة و سلام
 بر پیغمبر علیه الصلوة و السلام و نیز بر انبیای دیگر بحکم آنحضرت صلعم که صدقوا علی الانبیاء قبل الخ و شیعه
 درین ساله مخالفت افتاد و برای بیت نبوت صلوة و سلام میفرستند اصالة والا بروجه تبعیت جائز است
 بی خلاف انتی و آنچه سائل پرسیده بود که چون درود و سلام برای بیت جائز نشد چه دعا ایشان را
 یاد کنیم جوابش اینست که درین باره جمله اهل بیت نبوت با جمله صحابه دیگر یکسان اند رضوان الله علیهم
 اجمعین و چونکه در حق جمله صحابه و تابعین در صریح آیت کریمه و السابقون الاولون من المهاجرین
 و الانصار و الذین اتبعوه باحسان رضی الله عنهم و رضوانه و دعا بلفظ رضی الله عنهم
 وارد است ازین باعث علامه مرحوم در مدار الحق آورده و فیذا کان الاولی ان یتکتب عنده ذکر الصحابة
 و التابعین رضی الله عندهم لانه مدلول طاهر الایة و یتکتب عندهم ذکر غیرهما من العلماء
 صحیح و رضی الله تعالی عندهم و همین را ملا علی قاری نیز اختیار کرده است چنانچه در شرح شفا در فصل بیست
 آنحضرت صلعم مرضای عزوجل ازیر این قول ماتن و قال ابو الحسن علی بن اشمعیل الأشعری
 رضی الله عنه انه نوشته است اولی و بهتر اینست که ما بن بجای رضی الله و رحمه الله و گفتم چه ابو الحسن رحمه الله
 از صحابه نیست انتی و معلوم باد که خاص بعد ذکر نام نامی حضرت علی بن ابی طالب کرم الله وجهه
 را بجای دعای زیاد می کنند و جش است که وی گاهی پیش بت و غیره بجز از ذات باری تعالی سجده نکرده است
 بخاتم دیگر صحابه که قبل از مشرف شدن با سلام ایشان سجد را به پیش بت برده اند آدم بر اصل
 دعا و چونکه کلمه رضی الله عنه دعاست ازضای تعالی برضوان اگر دیگر صلحا بدان یاد کرده شوند نیز جایز است
 اگر چه در حق ایشان دعا برحمت و عفران اولی میباشد برای فرقی مذکور و در شامی آورده و الذی ذهب
 الیه المحققون و اختاروه غیر و لحدیث من الفقهاء و المتکلمین انه یحب تخصیص النبی
 صلعم و سایر الانبیاء بالصلوة و التسلیم كما یخص الله سبحانه عنده ذکره بالتعذیب
 و التذیبه و یذکر من سواهم بالعفران و الرضا كما قال الله تعالی رضی الله عنهم
 و رضوانه - یقولون ربنا اغفر لنا و لایخواننا الذین سبقونا بالایمان یتهم و شیخ
 نیز همچنین در مارج نوشته است بدین عبارت بلکه غیر انبیا بعفران و رضایا کرده شوند چنانکه در قول
 سبحانه و تعالی ربنا اغفر لنا و لایخواننا الذین سبقونا بالایمان و فرمود رضی الله عنهم

جواب از سوال دیگر

در تخصیص نامی بر دعای کریمانه و غیره

در ضوابط و بقدری فاصلہ بازم در اینجا نوشته و در مردم متاخرین بعضی اصطلاحات دیگر پیدا شده
 اما در یار عرب جمله شایخ راضی اللہ عنہ و رحمۃ اللہ علیہ میگوید و صاحب ہدایہ برکے خود
 میگوید قال رَضِيَ اللهُ عَنْهُ و در طریقہ صوفیہ می نویسند قَدَسَ اللهُ بِرَحْمَةِ الْعَزِيزِ يَا قُدَسَ بِرَحْمَةِ
 تَفَاوُتِي كِه دَرِيْن دُو عِبَارَت سَت و بَعْضِي قَدَسَ اللهُ رُوْحَهُ مِي نُويسِنْدَر تَا قَوْل و در حق حضرت صلعم
 اولی ست عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ و لَقَدْ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ در نایت ایجاز و سلاست
 واقع شدہ است نہی و تفصیل شافی درین بارہ است کہ امام نووی در فصول مقدمہ شرح صحیح مسلم
 بسط و شرح تمام نوشتہ کہ جملش از روی ترجمانیکہ مستحب است کہ کاتب حدیث را وقتیکہ کہ می گذرد بذكر نامی از
 نامہای حق تعالی اینکہ بنویسد ازین الفاظ ہر کہ را میخواہد عَزَّ وَجَلَّ يَا تَعَالَى يَا مُبْتَعَانَهُ وَ تَعَالَى
 يَا تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يَا جَلَّ ذِكْرُهُ يَا تَبَارَكَ اسْمُهُ يَا جَلَّتْ عَظَمَتُهُ یا مانند آن از اوصاف دیگر
 و همچنین مستحب است کہ بنویسد نزدیک کر نی صلعم الفاظ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تمام و کمال اقتضا
 نکند بربیک چیز از صلوة و سلام و نہ ناقص بطریق رمز داشته و همچنین در وقت ذکر نام صحابی بنویسد
 رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ و اگر ذکر پسر و پدر ہر دو در میان افتد و آن ہر دو از صحابہ باشند در اینجا بنویسد
 رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُمَا چنانچہ عبد اللہ بن عمر رضی اللہ تعالی عنہما مثلاً و بترضی و ترحم یاد کند باقی
 علما و اخبار و صحابہ و بنویسد ابن الفاطر اگرچہ در اصل نسخہ کہ از ان نقل کردہ میشود مکتوب نباشد
 چرا کہ این الفاظ در نقل و روایت داخل نیست بلکہ دعاست یا ثنا و خوانندہ را نیز
 بر ضرورت کہ این الفاظ را بخواند اگرچہ مکتوب نباشند و ناخوش نکند در انکار این و ہر کہ این ا
 ترک دہد از خیر عظیم و فضل نفیم محروم و بی نصیب ماند انتہی و اللہ اعلم و علمہ اکمل و اتم

مسئله چهارم در تحقیق مقدار فصل نمودن
 در میان نماز مفروضہ و مسنونہ کہ ما بعدش باشد

مَا قَوْلُكُمْ رَجَعَكُمْ اللهُ ان دَرِيْن مَسْأَلَةٌ كِه در حدیث شریف وارد شدہ است عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ
 كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَقْعُدْ إِلَّا مَقْدَارَ الْهَيْمَةِ أَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْهُ السَّلَامُ
 تَبَارَكَتْ يَا فَا لَجَلَالِ يَا كَرَامِ رَوَاهُ مُسْلِمٌ ازین معلوم و مفہوم شد کہ بعد از نماز مفروضہ

مستحب است کہ بعد از نماز مفروضہ و مسنونہ سوره فاتحہ بخواند

فاصلہ زائد ازین مقدار تا ادای دو گانہ مسنونہ کہ مابعدش باشد در نماز آنحضرت صلعم نبوی پس مارا باید
و شاید کہ ادعیہ دیگر را مانند خواندن آیت الکرسی و تسبیحات (یعنی سبحان اللہ ۳۳ بار) و تحمیدات
(یعنی الحمد للہ ۳۳ بار) و تکبیرات (یعنی اللہ اکبر ۳۴ بار) جمله صد بار خواندن و مثل این دیگر اورا در
بردو گانہ مابعد مفروضہ مقدم نداریم چرا کہ مقدار دعای صدر ازین اورا مجموعہ باشد یا فردی کمتر است
و حالانکہ بعضی از مردم چنان اند کہ در میان مفروضہ تا ادای دو گانہ مسنونہ بفاصلہ زائد از زائد باکی
نمانند و ازین باعث در میان مفروضہ دو گانہ بعدیہ بخواندن آیت الکرسی و دیگر ادعیہ طویلہ مشغول
میکردند و میگویند کہ در احادیث فضیلت خواندن آیت الکرسی و همچنین فضیلت این دیگر ادعیہ
در پس ہر نماز بسیار وارد است و قائل اند برین کہ این طرز و طریقہ حسن است مدلل با حدیث و ہم
بقول فقہا اما الاحادیث - اول اینکه در احادیث در حق این ادعیہ الفاظہ بر الصلوٰۃ
وارد است چنانچہ در مشکوٰۃ بتفصیل مذکور است و دوم اینکه در سنن ابی داؤد مروی است کہ شخصہ اش
اینکہ حضرت ابی ریشہ صحابی گفت کہ ما یان با آن حضرت صلعم نمازی را خواندیم و شخصی کہ ہمراہ آنحضرت صلعم
از ان نماز مفروضہ فارغ شد بطرف ادای دو گانہ مسنونہ برخاست و آن حضرت صلعم از سوی قبلہ رو مبارک
خود را بطرف دیگر گردانیدہ نشست حضرت عمر بن خطاب و آن مرد را ہر دو دوشش گرفته بجنابانید و فرمود
کہ اہل کتاب ہلاک نشدہ اند مگر بدین سبب کہ فصل در میان نماز ایشان نمی بود پس آنحضرت صلعم بفرمود
اصحاب اللہ یتک یا ابن الخطاب انتھی یعنی رسانید حق تعالی ترا درین مسألہ بحق یا عمر سو ہم اینکہ در
احادیث صحیحہ وارد است کہ آنحضرت صلعم نماز سنن ادرہ منزل خود خواندی بلکہ باری بر کسانی کہ نوافل ادرہ مسجد
خواندندی انکار فرمود چنانچہ در ابوداؤد و ترمذی و نسائی وارد است کہ **اِنَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ اَتَى مَسْجِدَ**
عَبْدِ الْاَسْهَلِ فَصَلَّى فِيهِ الْمَغْرِبَ فَلَمَّا قَضَا صَلَاتَهُمْ رَأَى بَعْضَ مَنْ اَتَى يَتَفَتَّحُونَ
فَقَالَ هَذِهِ صَلَاةُ الْبُيُوتِ یعنی تشریف از زانی فرمود آنحضرت صلعم بسید عبدالاسهل قبیلہ پس نماز
مغرب در ان ادا نمود و بہر گاہ کہ ایشان نماز مغرب خود را ادا نمودند دید رسول مقبول صلعم ایشان را کہ نوافل
میگذازند فرمود علیہ السلام ہر ایشان را این نماز خاتمہ شمس است نہی و شک نیست درین کہ در رفتن تا منزل
فاصلہ زانیہ واقع میشود از مقدار روزگ نمودن در دعای مذکور و اما قول فقہا پس است **قَالَ**
الْمُحَلَّوَانِ لَا يَأْسُ بِأَنْ يُقْرَأَ بَيْنَ الْفَرِيضَةِ وَالشُّبْهِ الْأَوْرَادُ أَنْتُمْ فَأَفْهَمُوا تَأْمَلْ

عده یعنی در پس نماز مفروضہ

الجواب

أقول وبالله التوفيق كفاصلة مسنونة مفروضة كفاصلة بعد شؤ دوگانہ مسنونة باشد تا ادا آنها مانند نماز ظهر و مغرب
وعشاء و نماز جمعہ بمقدار دعای اللهم أنت السلام است و پس و فاصله زائد برین مقدار نمی شاید و حدیث
ناشہ درین بارہ صحیح و لیس است بحقیقہ یغشهم الله برحمتہ ابن ہمام در شرح حدیث الصدق
که از عائشہ مروی است در فتح القدر نوشته و مقتضی العبارة حج ان السنة ان یفصل بذكر
قادر ذلك - و ذلك یكون تقریباً فقد یزید قليلاً وقد ینقص قليلاً فاما ما یكون
زیادة غیر مقاربه مثل العدد السابق من التبیحات والتحمیدات والتکبیرات
فینبغی استینان تأخیرہ عن السنة البتة و کذا آية الكرسي انتهى ازین عبارت صاف
معلوم شد کہ آية الكرسي و یا مثل آن دیگر او را و ادعیه طویله زائد بر مقدار مذکور بعد از مکتوبه
تا ادای مسنونه نمی باید خواند بلکه بالفرض مسنون است تاخیر این ادعیه از دوگانہ مسنونه چنانچه ہم
در فتح القدر بعد تحقیق علی مایلیق مرقوم است کہ از ان حضرت صلعم بیایه ثبوت زسیده این فصل کہ مطب
کرده میشود بران در مساجد در زمان ما از خواندن آية الكرسي و سبحات و تحمیدات و تکبیرات هر یک
سی و سه بار و مانند این دیگر ادعیه بلکه مستحب است تاخیر آن از سنت و عبارتش اینکة و الحاصل
انہ لم یثبت عنہ علیہ الصلوة والسلام الفصل بالاذکار التي یواطب علیہا فی
المساجد فی عصرنا من قراءة آية الكرسي والتسبیحات و آخوانها ثلاثاً وثلثین
و غیرها بل ندب توایهها انتهى چونکہ در مفتاح الصلوة کہ کتابی مختصر و کمال معتبر است
از زود از مکتوبات شمرده اند کہ امام بعد از نماز نشست بماند زیاد و از دعای ما تورد اللهم أنت
السلام و منک السلام و الیک یعود السلام تبارکت یا ذا الجلال و الاکرام و ما رو
گفته اند در نمازی کہ بعد از سنت است تنهن از تحقیق نفس مسایه واقع شدنی کہ چون است بسته جواب
و اجمال استدلال استدلال باید شنید و آن اینک و در این ادعیه در پس نماز مفروضه نهضت
آن نمیدارد کہ خواندن این ادعیه انفصال بمفروضه نیز داشته باشد کہ در میان این برده ام فرق بین
است بلکه خواندن این او را پس از دوگانہ بعدیہ صحیح و درست میگرداند بودن این او را در
دبر الصلوة بشرطی کہ بعد ادای مسنونه اشتغال نماید بان چیزها کہ از توابع نماز نباشند مانند تکمیر غیره

در اجمال استدلال است

و برین تصریح کرده اند بسیاری از علمای محققین چنانچه در فتح القدریست و ما درین آیه علیه
 الصلوة والسلام کان یقول دُبْرُ کُلِّ الصَّلَوةِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِیکَ لَهُ (الی انما قال
 لَا یَقْتَضِی وَصَلَ هَذِهِ الْأَذْکَارِ بِلِ کَوْنِهَا عَقِیْبَ الْمَسْنَةِ مِنْ غَیْرِ اشْتِغَالِ بِمَا لَیْسَ
 هُوَ مِنْ تَوَاجِیحِ الصَّلَوةِ یُصَحِّحُ کَوْنَهُ دُبْرَهَا أَمَا انچه در استدلال برای زیادت فصل حکایت
 عمر با شخصی دیگر از سنن ابی داؤد نقل کرده این استدلال تام نیست چرا که مراد عمر بفصل همین
 فصل بمقدار اللهم أنت السلام هست نه زائد ازین چرا که خلاف مسنون است آن مرد مطلقاً
 فصل نکرده بود و آن منوع است بنابراین عمر ویرا از دو گانه بلا فصل منع نمود و هر که مدعی زیادت
 فصل است برین مقدار پس بروی نقل آن بجنبه ضرورت چنانچه هم برین است قول صحیح تقدیم
 بدین الفاظ فلا یرد علی الشافی اذ قد یجاب بان قوله اللهم أنت السلام وینک السلام
 الخ فصل فمن ادعی فصلاً اکثر منه فلینقعه و انچه در استدلال گفته که خواندن دو گانه مسنون
 در منزل و مکان مروی است از آنحضرت صلعم و شک نیست درین که رفتن تا بمنزل برای ادای مسنون مقتضی
 در رنگ زاید است بر مقدار خواندن دعای مذکور و هیچ محل و مضر تحقیق مسئله صد نیست و مسنونیت فصل زائد
 از آن گاهی متصور نه چرا که کلام ما در آن است که چون دو گانه مسنون در محل مفروضه خوانده میشود بدون
 نقل تا بمنزل پس بهتر و اولی درین صورت حسبیت و اگر مسنون را در منزل و انما بدان خود مسئله دیگر است و فصلیت آن
 کلامی نیست درین است مختار این بهام و عبارته هكذا و قولهم اذ افضل فی السنین حتی التی بعه المغرب
 المنزلی لا یتلزم مسنونیه الفصل یا کثیر اذ الکلام فیما اذا اصله السنه فی محل المفروض فان یتلزم اولی
 انتمی و اما انچه از فقها بقول امام حلوانی استدلال گرفته جیت قال لا یأثم بان یقرأ آیهین الخ این استدلال وی
 از تحقیق مسئله و تدقیق نمودن فقها مخالفت چرا که در شرح هدایه محقق خفیه هم آمده جمیعاً در شرح این قول چنین فرموده که امام حلوانی
 درین عبارت انیان بکلمه لا یأثم فرموده و معنی آن بنا بر مشهور اینست که جانب مخالف وی از وی بهتر و اولی است پس
 معنی قول امام حلوانی چنین گشت که اولی اینکه پیشتر از ادای سنن ما در او نباید خواند و اگر این فعل ایضا تا از وی صادر گردد
 باکی ندارد پس این قول مفید آن گشت که سقوط است از او را خواندن نمی آید اگر چه در ثواب آن کمی و تقلیل رو نماید پس اگر
 ادای سنت بعد او را نمود این سنت وی با او گردد مگر نه بوجه مسنون و ازینجا است که فقها گفته اند که حکم بعد فرض
 سقوط سنت نیست اگر چه در ثواب آن کمی پیدا شود پس خواندن او را در کمتر از تکلم نیست که سقط نماز مسنون گردد

جواب از استدلال دوم

جواب از استدلال سوم

جواب از استدلال چهارم که بقول صحابا بود

وہذیہ عبارتہ و قول الخوانی عنہم انہ حکم آخر لا یعارض القولین ای وصل السنۃ
 بالفرض و فصلہا منہ لانہ انما قال لا بأس الخ والمشہور فی ہذیہ العبارة کونہ یأخذ
 اولی فكان معناها ان الاولی ان لا یقرأ الا وراہ قبل السنۃ وکوفعل لا بأس بہ فاذا
 عدم سقوط السنۃ بذلک حتی اذا صل بعد الا وراہ تقع سنۃ مؤداه لا علی وجہ
 السنۃ ولذا قالوا لو تکلم بعد الفرض لا تسقط السنۃ لکن توایہا احسن
 فلا اقل من کون قراءۃ الا وراہ لا تسقطہا انتہی و ہم بنا بسطوا لیکتابکین سنۃ فارجع العطلۃ

مسلم پانزویہم در اثبات خواندن ادعیہ و در شریف و ذکر بجمہر و مانند آن
 خاص در رد قول مجادل محمود و خاؤل نامسعود کہ محض مرض حسد بتلاوت علیت
 بغض در او بیست از باشندگان پرگنہ یوسف زای از مضافات پشاور

عن ابن ہریرۃ رضی و ابی سعید قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا یفعد
 قوم یتذکرون اللہ الا حففتہم الملائکہ و خشیتہم الرحمۃ و نزلت علیہم الشکیۃ
 و ذکرہم اللہ فیمین عندہ سر واکہ مسلم یعنی ابو ہریرہ و ابو سعید رضی اللہ تعالی عنہما
 گفتند کہ فرمود آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نمی نشیند قومی کہ یاد می کنند خدا می عزوجل را
 مگر این کہ در سیکرند ایشان را فرشتگان رحمت می پوشد ایشان را رحمت خاصہ بکریں و فرود
 می آید بر ایشان طماننت و وقار و از روی بافتخار حق تعالی ذکر ایشان در فرشتگان مقرب ارواح
 طیبات انبیاء علیہم الصلوٰت و التسلیمات کہ نزد حق تعالی می باشند میفرماید استی و عن ہانی قال
 قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا امرت بعبادۃ یا حی الجنتۃ فارتعوا انکوا و
 ریاض الجنتۃ قال جلق الذکر واکہ الترمذی یعنی روایت است از انس کہ گفت کہ
 فرمود آن حضرت صلعم وقتی کہ می گذرید باغهای جنت پس بچید از انہا کہ عبارت از مخلوط شدن بریدن
 حصہ از ان صحابہ رسیدند حیث باغهای بہشت یا رسول اللہ فرمود کہ مجالس و حلقہای ذکر حق تعالی

ذکر گو ذکر تا ترا جان ست | پاسکے دل ز ذکر زودان ست
 چونکہ درین زمانہ اخیر کہ روز بروز گلشن شوق ذکر الہی بیاد نتران غفلت و تکاسل این مانہ مانند اوراق کتاب

مشکوٰۃ تفسیر رد قول مانع در روز بی صلح
 در فضیلت حضور حق تعالی
 حدیثین حدیث شفاء بکری است
 در بیان سبب از او

بلاشیزه پراگنده و پرموده میگردد و چمن محبت یاد خدائی بسبب سموم قوی قیامت و ضرر بمر زمانه
 خیر و برکت از دلها افسرده و پرموده می شود و غفلت بجدی رونموده که تختهای قلوب یک لخت سیاه گشته لهذا
 علمای حقانی و فضلامی ربانی را لازم بلکه واجب که عام مردم عوام را و خاص مردم خواص را ترغیب و امور
 دینیہ نمایند و ترغیب تبرک آن کما حقہ بجا آرند تا که بموجب قول بزرگان ^{دنیای} الْعَالَمِ صُورَ الْأَحْلَامِ وَعَكُوسِ
 الْأَوْهَامِ ^{اجسام مردم در خواب دیده شده اند} و یا الْعَالَمِ طَسْبِلُ مَبَالَهٗ أَصْلُ نَهْ تَنْهَا طُولُ الْأَمَلِ سُوءُ الْعَمَلِ رَا تَرْكُ وَاوَدَهٗ ^{در انی لم یسید} چہ
 کُلُّ أَمْرِ عِطَالِ الْأَمَلِ سَاءَ الْعَمَلِ ^{بست او را حقیقت} و آردست بلکه محبت یاد الهی نیز چشمه و آراز دل ایشان جوش زده
 همه ادرخروش آورده از کمال شتیاق با هم متفق شده مشغول ذکر حق سبحانه و تعالی گردند تا آنکه
 مصداق احادیث مذکوره الصدق شوند افراد و جماعت سزا باشد یا جماعت سزا باشد یا جماعت سزا باشد یا جماعت سزا باشد
 از **الحدیقه الندیه** شرح الطریقه المحمدیه آورده و النَّاسُ عَالِمُهُمْ فِي زَمَانِنَا هَذَا
 مِنْ غَيْرِ مَنَعٍ عَنِ رَفْعِ الصَّوْتِ بِالذِّكْرِ وَاجْتِمَاعٍ لَهُ تَرَكَوَالذِّكْرَ إِلَّا قَلِيلًا وَاسْتَعْلَوْا بِرَفْعِ
 الصَّوْتِ بِالسُّؤْبِ وَالضَّرِّ لِبَعْضِهِمْ بَعْضًا فَكَيْفَ إِذَا نَهَوْا عَنْ ذَلِكَ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ
 إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ یعنی اکثر مردم زمانه ما با وجودی که کسی ایشان را از ذکر جبری و از اجتماع
 ایشان برای ذکر منع نکرده باز هم ذکر را گذاشتند مگر چپت مردم و مشغول گشتند ببردشتن آوازها بس
 در مثل شعار خوانی جا بلانه و ستانه و غزل خوانی عاشقانه و رندانه و برفع اصوات ضرر بعضی بعضی دیگر
 پس چگونه باشد که از ذکر جبری و از اجتماع برای آن مانع شوند و این منع ایشان زشت گردد و منکر
 و هم در انجمنی نویسد وَلَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ فِي هَذَا الزَّمَانِ الْقَلِيلِ الْخَيْرِ جِدًّا الَّذِي يَجَاهِرُ النَّاسَ
 فِيهِ بِالْمَعَاصِي وَالْمَخَالَفَاتِ كَالْغَيْبَةِ وَالنِّمِجَةِ وَالكَدْرِ الشِّمِّ وَغَيْرِ ذَلِكَ أَنْ يَقُولَ رَفْعِ
 الصَّوْتِ بِذِكْرِ اللَّهِ تَعَالَى حَرَامٌ وَالتَّشْدِيدُ فِي ذَلِكَ عَلَى النَّاسِ كَمَا هُوَ عَادَةُ الْمُتَعَصِّبِينَ فِي
 زَمَانِنَا الْجَاهِلِينَ بِمَنَافِعِ النَّاسِ وَمَضَارِّهِمْ عِنْدَ دَرِينِ زَمَانِي كَمَا بَارَكُمْ خَيْرُتِ وَمَرْدَمِ دَرِينِ زَمَانِ
 علانیه مرتکب معاصی و مخالفات شرعیہ میشوند مانند غیبت و سخن چینی و دروغ و دشنام دهی و غیر آن کسی ا
 لائق و سزاوار نیست که گوید که برفع صوت بذكر الهی حرام است و یا بر مردم درین باره خشونت و درشتی نماید
 چنانچه این تشدد عادت متعصبین مانده است که از منافع و مضرات مردم جاہل اندانندی نه که مصلحت و نقص درود

در رفع مانع از ذکر جبری و غیره

منقول کوفتن
 لکن از ایشان
 لکن از ایشان
 لکن از ایشان
 لکن از ایشان
 لکن از ایشان
 لکن از ایشان
 لکن از ایشان
 لکن از ایشان
 لکن از ایشان
 لکن از ایشان

برعکس قدمی را زمین نیکی را از حوام بسبب شنو ایندن فضائل ذکر و غیره و ذکر این عند الصبح المسام
را بیدستی و مخترع تحریف نمودن و ترک سلام اسلام با ایشان کردن و از همین باعث مجالس ذکر ایشان را
تشتت و متفرق ساختن و این را سیه مانع آن ذکر گشتن و حلقه های ذکر را از سر جمالت مجلس مطربان
تشبیه ادن و از روی مسخر باصوات مذموم شرعیه آنرا قرار دادن که این در حقیقت استهزای شریعت کردن
و تحقیر ملت نمودن است که این امر از شان جمله اهل اسلام بمراحل بعید است فافهموا و تامل

گوشش خربگذار و دیگر گوشش خرب | کین سخن را می نباید گوشش خرب

و خواه بخواد دیگر مسلمانان را از جنت حماقت خود در وعید عن ابن هریره قال قال رسول الله
صلی الله علیه و سلم ما جلس قوم مجلسا لم یذکروا الله فیہ و لم یصلوا علی نبیهم الا
کان علیهم بئرة فان شاء عد بئروان شاء عقر لهم رواه الترمذی یعنی آنحضرت صلعم
فرمود نمی نشینند مردم در مجلسی که ذکر خدا در آن نمی کنند و نه در روزی خود می فرستند مگر اینکه باشد
آن مجلس برایشان حسرت و نقصان بر روز حساب اگر خدا خواهد عذاب کند ایشان را بدان و اگر خواهد
بخشد استی در آوردن و خود نیز در وعید قوله تعالی الا لعنة الله علی الظالمین الذین یصلون

عن سبیل الله و ینفونها عوجا یعنی آگاه باش که لعنت خداست بر ظالمانی که بند میکنند مردم را
از راه حق تعالی و میطلبند آنرا کج استی در آمدن و سب سبیل ذکر و دیگر یوسنان گشتن و از جهل براه اوجیل
علیه اللعنة رفتن که مانع بودن از ذکر الهی کار آن لعین بود چه وی لعنة الله علیه مانع ذکر آنحضرت علیه
الصلوة و السلام میشد چنانچه حق تعالی در کلام پاک خود از آن خبر میدهد آری الذی یحیی عبدا اذا صلی
یعنی آید آن شخص را (یعنی ابا جهل لعین را) که منع میکند بنده را (یعنی محمد علیه الصلوة و السلام) و تیکه نماز خواند استی

نزد خیم اگر عالمی پُر خرس است | مگر زان کسی کاومی پیکر است

چونکه محض بفضل الهی و فیض آن حضرت صلی الله علیه و سلم کسی را از نامت مرحومه مانند استان سابق
بسبب گناههای کثیره از صغیره و کبیره مسخ صورت ظاهری نمی شود بلکه بحکم قول مولوی معنوی

اندرین امت نه بدسخ بدن | یک مسخ دل بودای لفظن

افرش بر دل میرسد ورنه حقا که مجاول غافل و مکار جاهل خربی دم فثال و محفل مردم را بینی خاک
چهره ننگور گوش و دندان پیل دم گفتار شاخ کا و میش جسم کر گدن پای استر آواز فر عمر شک یوانه

در وعید کسی که امانت را از دست می دهد و در وعید کسی که امانت را از دست می دهد و در وعید کسی که امانت را از دست می دهد

در گرفتاری که عصبیان وی متعدی بر نیک مرزبان گشته که فرستندگان درو و معظم بر نبی اکرم و سیلما عظم فریعه انخم
 فخر بنی آدم مبعوث عرب و عجم را علیہ من الحبکوات افضلها و اذ و مہا و من النجیات اکملها
 و اشملها مبتدع و مخترع می نامد و حالانکہ در رسالہ الکلام المبرور از علامہ ابن حجر مکی در حق تارکان صلوة
 بران حضرت علیہ السلام اصالة و بالاستقلال و در حق تارکان زیارت قبر نبوی صلعم قیاسا بران می آرد
 کہ علیہم ما مران بین نزل الصلوة علیہ صلی اللہ علیہ و علی آلہ و سلم و نزل زیارتہ مع
 القدرۃ علیہا لساویا فی ان کلامہم ہما جعاء کہ صلعم یعنی در میان ہر دو قسم تارکان مساوی
 است درین کہ ہر یک فرقہ ازین ہر دو ظالمان اند بران حضرت علیہ السلام پس حال ہر ظالم طاہرست
 و خاصتہ حال ظالم آن حضرت علیہ السلام از ان بدترست و این حال آن کسانست کہ خود تارک و دوست
 باشند و بس پس حال کسی کہ خود تارک و دیگران را از ان مانع باشد چگونه تصور کرده شود و آئند ہم درین
 رسالہ بقدری فاصلہ می آرد فی بخش علیہ ان یتکون شقیارا فعلا لنعف مستحقا لدخول النار بعیدا
 من اللہ و رسولہ مدعو علیہ من جبرئیل و من ینینا صلعم بذلیک و بالشیخ بخیرا ملعونا
 کلا دین کہ و لا یری وجہ نپیہ صلعم و استحضیر لک و احفظہ انہم یعنی پس بران شخص خون
 اینست کہ باشد شقی ہلاک شدہ یا مینی بجاک آلودہ شدہ سخن برای دخول دوزخ و دور شدہ از خدای تعالی
 و رسول علیہ السلام و بدعا کرده شدہ از طرف جبرئیل علیہ السلام و از جانب نبی صلعم بسبب این فعل
 و سخن فذاب و باشد بخیل دشمن خدا و ملعون و نیست ما و را دین و ندوی ہوی مبارک آنحضرت علیہ السلام

خواہد دید و این اقوال با خوب یا و کن تمام گشت بجا ریح النظم

<p>ساز اللہ از عفت و چنین بعضی وہال بدیش آنچه گفت درین قصہ از صدق بی بروایت بنا خواندگی بملکہ جاہل عنسلم کین خانہ زادوی و طلوع و ہر غلام و ہوا خواہ این حاسدین روایات واسطہ خبر اتباہ چنین گفتا از تو نشنودی</p>	<p>بد نیاز گفت نقد دین ز فہمفت با حکام دانی زہے اوستاد چو حیوان ناخواندہ فاضل علم فروزند از قصہای تو ہوش دل آگندہ از مرد دین نشان باین گم رہی از طریق رشاد اگر جاے آن جملہ من پوسے</p>	<p>کہ تشدید مغز و لش ہوی دین و گر با چنین مذہب و اعتقاد ز کذب در دشمن سیمہ چہرہ است سپردند بر گفتہای تو گوش ازین روشدہ مورد لعن و قہر باین مذہب و ملت و اعتقاد ز جہ سال گرد و بران دواہ</p>
---	--	---

در وصف جلال

<p>ز کفرت با سلام آورده روی ہمی کرد دست چون عزازین رخسار نخست اینکہ چون از رہ دین دل دگرستی و بدعتی نام کن دل و جان بفرمان کشش کشیش فرو بستہ دو چشم شرم و حیا نہ باک از خدایت نہ شرم از رسول بود دشمن دین بکشتن سزا از ان رہ جو آخر مسلمان شد شدی مرتد و رضی در نفقت تو ہدیہ با حجرہ دانی کہ چیت بریدم سر اشتقا چون قلم</p>	<p>سزا داد دست جملہ زندان شکن ترا کرد تشہیر شہر و دیار ز من پاسخ ہر چہ گفتی مشنو تو اول بخود ثابت اسلام کن بگیران ز گبری بیان قصہ خوان ز حد کلیت برون برودہ پا باین گمراہی پامی نگذاشتی بقول محمد ^{صلی اللہ علیہ وسلم} بحکم خدا رساندی نسب ابا جد او بر بہر متدع بازگفت و شفقت تو ذکر معظم چہ خوانی کہ چیت ز من گوش کن چونکہ من مسلم</p>	<p>بصد زجر و توبیح در خستین ہمی داد دست تو بترین گفتگوی کنون گوش دل کن بقولم گرد مسلمان نگشتی مجوسی نژاد دلت گہو جان گہو گبری بیان ز اسلام بیگانہ با کفر خویش بدل ذرہ گر ز دین داشتی ز غا و ز دلی فطرتی بوالفضول چو در اصل بودی ز نسل دگر ز سلامت آخر ایشان شد تو محراب و منبر چہ دانی کہ چیت در وہ محمد چہ دانی کہ چیت</p>
---	---	---

و چہ بہت آمد کل اناء بترشح یعافیہ چونکہ خود از خیانت پرداز خاست شون ست پس
بموجب الامر یقیس علی نقیہ دیگران . را آئینہ زنگ آلودہ دل خود نیز بشکل خود می بیند

بیت از برون طعنہ زنی بر بازید

و درین باب نہ تنها از وی مشکلتی ست کہ حال پدر بزرگوارش نیز چنین بود
و حدیث الکواکب سیرہ کبیرہ زبان زد جمیع اہل حقول نقول مت و نیز در عرف معرون ابیات

<p>ترا ہر کس کہ اولی لک بگوید سرا پا پورج و مل شد معالت ز خالت تیرہ وجہ لیلناست با حجار آمدہ قلب تو ہم سنگ پر پرواز بکش بہر مجلس کہو تر با کہو تر یا ز با باز</p>	<p>کہ عقل خویش اداوی جوایی نہ اولی بلکہ او یلا بحالت کہ باب کینہ انسان چو بکشاد ظہورت با بطونت گشتہ ہم رنگ شب اشہمی گریزد از تو ایلمن کتہ ہر جنس با، بمجلس پہناز</p>	<p>کلامت سا کہ آرد در حسابے زبان صد بار زین گفتار شوید خدا یا در ول زانمی چہ افتاد شیاطین را فحورت مطلع البد شد از ظلمت دلت شام غریبان نزیب دانس تو باز مرہ انس</p>
---	--	---

بیت از کواکب سیرہ

تونی آن دست پرور مرغ گستاخ	سخن رامی دہم بروی تمامی	بوصفت یادم آمد قول جامی
چو درونان چغند این میرانہ گشتی	چرازان آشیان بگازہ گشتی	کہ بودت آشیان بزمین ازین کاخ

علاوہ اینکہ برای منع از درود شریف خواندن میگوید کہ درود دعاست انہ میگویم چونکہ مسلم توشند کہ درود دعاست پس بدان کہ در حدیث است عن النعمان بن بشیر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الدعاء هو العبادۃ الحدیث رواه احمد و الترمذی و ابوداؤد و النسائی و ابن ماجہ یعنی فرمود آنحضرت علیہ السلام کہ دعائین عبادت است نہی و ہر گاہ کہ ازین حدیث بالتصریح ثابت گشت کہ دعائین عبادت است پس حق کسانی کہ از عبادت خداوند تبارک و تعالی استکباری نمایند در کلام ربانی وارد است ان الذین یستکبرون عن عبادتی سیدہ خلون جہنم و آخرین یعنی ہرگزینہ کسانی کہ تکبر میکنند از عبادت من بزودی در آیند در دوزخ در حالت ذلت و خواری انہی پس دایمی بر حال کسی کہ نہ تنها خود از عبادت مذکورہ محروم ماند بلکہ دیگران را نیز مانع گشت

در اجتناب مجادل

بلکہ آتش در ہمہ آفاق زد	ولی از مکر ابوس ناگزیم	بی ادب تنہانہ خود را داشت بد	سہ زماش عار میدارم کہ گیرم
-------------------------	------------------------	------------------------------	----------------------------

و نیز در سبتاحہ الذکر از رسالہ شیخ محدث دہلوی آورده انجہنہ و الاعلان بالذکر و التلاوة و الاجتماع للذکر فی المساجد و المجالس الخ (الی قولہ) اما جواز الاجتماع للدعاء فهو ثابت من حدیث رواہ الحاکم و قال علی شریط مسلم فر فوج لا یجتمع ملاء فیدعون بعضہم و یؤمن بعضہم الا مستجاب اللہ دعاءہم و اما الاجتماع للتلاوة فهو ثابت من حدیث ما اجتمع قوم فی بیت من بیوت اللہ یقرؤون القرآن و یتدارسونہ الا حفت بہم الملائکہ و تحمہم النور و من ہمتا اخذوا جواز قراءۃ الاحزاب و الاولاد فی المساجد و المجالس الخ یعنی بہر حال جواز اجتماع مردم برای دعای آن ثابت است از حدیثی کہ حاکم آنرا بر سر و ط مسلم فر فوجا روایت کردہ کہ جمع نمی شود گروہی کہ بعضی از ایشان دعای خوانند و بعضی از ایشان آمین بران میکنند مگر اینکہ آن دعای ایشان حق تعالی مستجاب میکند انہی مختصر پس از دعا بودن درود شریف مستلال مجادل ہذا در منع خواندن درود شریف بمعہ بیچ گم نہ نام نمی گردد و چون در عرب تا بعد از شریف باری اتفاق افتادہ بود در انجا شاید از ہمین یک قول محمد بن عبد الوہاب نجدی در جملہ بلاد مسلمین دیگر نیز می

پسندش نیامد که درین خطه پاک از خبیثان نجدیه آن را جاری نموده چنانچه علامه احمد و حلان کی مفتی شافعیہ در فتوحات اسلامیہ از عقائد خبیثہ نجدیہ نوشته و یمنعون من الصلوٰۃ علیہ صلی اللہ علیہ وسلم علی المنابر بعد اذان حتی ان رجلا صالحا کان اعمى کان مؤذنا و صلی علی النبی صلعم بعد الاذان بعد ان کان المنع منهم فأتوا به الی ابن عبد الوہاب فامر به ان یقتل فقتل انتھی مگر نمی دانند که سرای خود مانند سرای کلب حقور و جزای نجدیہ بی شعور از آن ریاید ہر چند کہ حق تعالی در قرآن مجید فرمود کہ جزاء سیئة سیئة مثلہا و نیز شاعری گفته

جناب من جواب ست این نہ جنگ ست | کلوخ انداز را یاد اش سنگ ست

مگر من بگم الدین البیہتہ قول سعدی ابیش نظر ساخته | بدی را بدی سهل باشد جزا

اگر مردی آخسی الی من آسا | زبان را از یاد اش ما مضی از وی باز بستہ و موافق

بسا کارے کہ نامحبوب باشد | چو واقع گرد آن پس خوب باشد

اگر خواهی کہ این معنی بدانی | عسی ان تکرهوا شیئا بخوانی

بدین آیه کریمہ خذ العفو و أمر بالعرف و اعرض عن الجاہلین کار بندی نموده از جہل مجادل اغراض کردہ مصلوٰۃ برای صحت مسلمہ ہذا مختصرا چند ادلہ پیش مینمایم اگر نصیحت گردد

فہاو الایس بمصدق ع | دخت خبیث ست سخیش برآر | غسل کردہ آید

خرد چون دفتر تلقین کشاید | ز من آن در وجود آید کہ باید

و تحقیق این حال بحسب مجال در رسالہ مستقلہ دیگر کہ در فضائل صلوات بر آن سرور کائنات ست علیہ التحیات الرکایات و التسلیات الطیبات و بہم مصاصم الاسلام علی من یضلیل لعولم

موسوم ست انشاء اللہ تعالی با دلائل ظاہرہ و شواہد باہرہ و بنا بہت | شیوہ جملہ تقیہ و تبرا و کیود

بچشمہ ہمہ ارند تو تنها داری | مع حکمہای افعال قبیوہ و اقوال شیعیہ مجادل ہذا از خوردن مال

تیمان کہ حلال دہستہ بی باکانہ باجیل نشانی با وجود اطلاق بعد اطلاق میخورد و حکم خود استہراکہ با حکام شرح می نماید و ذکر با بجز با با وجودے کہ از کمن و عناد و دیگر جملہ نہیات شرعیہ ظالی باشد بمصدق

شعر این کنت لا تدیری فذلک مصیبتہ | و ان کنت تدیری فالتصیبتہ اعظم

با صوات قبیوہ نوزمین کربان اہل ولایت و خراسان و سرود گویان بوجہ تمیز شبیہ نامی دوس

از کتاب التوحید و التمسک لعلی بن ابی طالب

۶۵

در ہمہ جاہست ادب شرط راہ	چہ در رویش چہ ایوان شاہ	آنکہ ادب نیست در خاک باد
نام وی از لوح بقا پاک باد	و نیز ذکر احکام دیگر اقول نامشروعہ و اطوار مذمومہ وی بوجہ اکل و اتم	
بامواہیر علمای عرب و عجم انشاء اللہ تعالیٰ ترجیح کردہ رماعی	سرت ہمہ دارای فلک میدانہ	
رازت ہمہ بی شہد و شک میدانہ	گیرم کہ بزرق خلق را بفریبے	با او چہ کنی کہ یک بیک میدانہ

اگر بدین این تحقیق حقیق از گذشته در گذشتہ و توبہ نصوح نموده و مردم توابع خود را ہدایت نموده فیہا
 وَ هُوَ الْمَدْعَىٰ وَالْاَبْجَلُ مِنْ قَوْلِ
 چون توبہ کردی بدی یا بی جزا
 قطعہ ای کہ حکم شرع را رد میکنی
 پس بدیہا جملہ با خود میکنی
 راہ باطل میروی بد میکنی
 بفضلہ تعالیٰ در رسالہ

صمصام الاسلام بمقام برابین قاطعہ و حج ساطعہ گردن خبیثتہش اچنان خواہم زد کہ
 تالب گور از درو آن نالان گشتہ خار ہای حسرت و خشک ہای ندامت، در دل و جگرش پیوزیدہ ماندہ
 از کمال توحش و تعشر از خاک تریش بجز لالہای سینہ پرداغ تا قیام قیامت چیزی دیگر ستہ نگرد تا کہ بوجہ

دیور را ہیرے نفرماید	ہر کر از خرد خبر باشد	در سیا بان لوط مردان بہ
کہ ترا در راہ ہیر باشد	دیگر سلیمان از شیطانیات بی معنی و سفیہیات یعنی دی ہیر ہیرند	
العاقل یکتفید الاشارة و ما علینا الا البلاغ	اگر دشمن از تیغ وارد شیز	
مرا ہم سنان زبان ہست تیز	چون آرزو سے نبرد آورم	دل دشمنان را برد آورم

و تا وقتیکہ وی از اخلاق زبون باوصاف سیمون نیاید و قوط عناد را قوط قتاوند اند بفضلہ تعالیٰ
 ان شاء اللہ سنان قلم و قلم لسان بندہ سنان و ارتابینین عمر وی از گوشالی دتا دیب می نیز بارماند
 جوان مردان تا بند از میان روسے

دیت انصرتی بما کذبون و چونکہ در ظاہر مقلد مشایخ است از کتب مشایخ نیز جا بجا برلسے
 اسکات وی دلائل آوردہ میشود و اگر مثل لاذہب بد مذہب مذذب گردد این شاء اللہ تعالیٰ
 در ان وقت نیز جواب ترکی تبری خواہد یافت عرض بہر اہ و رسم کہ میروند من برای خدمت گزار می ہو
 بہان رنگ دوش ہو جوام

چہ قدر بخت و شخت پیش و برہ امکن
 بجا میدہ او ز بجا رسیده ام من

دفعی کا کبر الاحمال
 ان از غنم انورد
 دل بزرگوار
 سحر بند و کبر در حال
 آئین و امانت
 بکونہ و جلا در مطمن
 کشف ال فموز
 بگوشن انوار
 ان جہنم انوار
 کونہ و کبر
 ان از غنم انورد

ای حاسد مغبض خوف خدا و سزای روز جزا بدل کرده هر چه را مبدأ گشته مرجع شود باب اباطیل خود را باز بندد ورنه بدینا رسوا و بعضی سزاخواهی یافت رع

بهر حال حال من حسب تعلیم مولانا جامی قدس الله سره الشارح قطعاً اگر بلا جلالم کرد تکفیر چراغ کذب را نبود فروغی مسلمانیش بخوانم در مکافات دروغی را جواب آمد دروغی

در حق دی بجز اینکه محی السنه و قاص البدعه بگویم چاره دیگر نمی بینم که روی سخن در مبصران است نه در محقای کوردلان از مغز معانی تو نگردی آگاه

فروغ کج ادایهای میلی کرد مجنون را خراب ورنه این بیچاره را شوق گرفتاری نبود

پایه دلت که اصل مسئله اینکه علی الصبح و المساء بعد اجمعه بعد از فراغت نماز ذکر باجماعه از مدتی می نمودیم درود شریف را بان سرور علیه الصلوة والسلام میفرستادیم چونکه این طریق مرمز اینست و شوق درود خوانی در قلوب عام مسلمانان جای گیر گشت این حاسد از جهت حسد تالش نیاورده در مردم نیش زنی شروع نمود که جبر بدعت است چون عوام از آن بازمانند و حاسد را غلبه و اعانت چند جهلاً بهم رسید بر فقیر حکم مبتدع اجرا نمود ناچار بعد از تحمل بسیار در مباحثه طلع پیش چند علمای حکم الزامش دادیم از آن بعد محض از جهت حسد و بعضی خاص در جبر درود شریف نیش زنی گرفت که این دعوات باز بعد از الزام بعد از مدتی بر ذکر جماعت و جبر ایشان حکم بدعت کرد باز بعد از الزام و پس از مدتی بیعت کنائی حکم ابتداع در داد و درین بار قول عبدا بن مسعود که در مجالس لایبر است بر فقیر حجت گرفت باز الزامش در پیش فضیله نامی بواجبی دادیم باز نیش زنی آغاز نمود که علمای حکم این حکم بر یاد رعایت کرده اند آن با درود خوانی جمله او را خوانان گذشتند و فقیر را شتم ساختند بنا بر آن من بحکم استقرای خود جمله شقوق مسله بنار و اهل پیش نایم والله یهدی الی صراط مستقیم

حَامِدًا وَشَاكِرًا بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَصَلَّى عَلَى رَسُولِهِ الْكَرِيمِ

اما بعد پس بتوفیقہ تعالی میگویم که اگر انکار روی از نفس درود خواندن باشد پس بتو تش از نص قرآنی و احادیث نبوی است صلی الله علیه و سلم و نیز از کتب فقہ اما القرآن فَقَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا یعنی ای گروه گرویدگان درود خوانید بروی من

و سلام فرستید بسلام فرستادن است چو است بزرگ از خدا که بقلین سپاسد آراین نیست در ضمن

بجواب

باین اصل تخصیص است

بمعنی

باین معنی است

در معنی

اما الاحادیث پس درین باب بسیار اند مگر برای نمونه چند احادیث اینک سخن آیت همریره
 قَالَ تَمَعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ لَا تَجْعَلُوا أَبْوَابَكُمْ قُبُورًا أَيْ بِخَالِيَاءِ عَنْ
 زِيَارَةِ اللَّهِ كَالْقُبُورِ وَلَا تَجْعَلُوا قُبُورِي عَيْدًا وَصَلُّوا عَلَيَّ فَإِنَّ صَلَاتَكُمْ تَبْلُغُنِي حَيْثُ كُنْتُمْ
 سَوَاءَ النَّسَائِيُّ يَعْنِي كَقَوْلِ ابْنِ أَبِي شَيْبَةَ أَنَّ النَّخْضَةَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَرَمَ أَنَّ خَاتَمَ خَاتَمِهَا خَاتَمُ قُبُورِهَا
 سَازِيدِ قُبُورِهَا عِيدِهَا وَتَمَاشَاكَاهُ مَكَرُوا نِيدُ بَلَكُهُ دَرُودِ خَوَانِيدِ بَرْمَنِ چَهِ دَرُودِ شَمَائِلِ بَرْمَنِ مِی رَسَدِ شَمَائِلِ بَرْمَنِ چَا كَه

می باشد انتہی	ہر کرا چون تو پیشوا باشد	نا امید از خدا چرا باشد
غم خورد آنکہ شفیعش تویی	پاییدہ قدر رفیعش تویی	ای گدایان کوی محمدی

وای شیفتگان روی احمدی خوش باشید و در چشم حاسدان خاک انپاشید کہ تحفہ تصلیہ ماگنہ گاران با
 در حضور پر نور حضرت رسالت پناہ صلعم شرف حضوری ست و آزار گاہ بی نیاز سلطان حقیقی عوض
 یک بار درود فرستادن بجلت کرامت دہ بار درود حق عزوجل و درود شدن دہ گناہان از عمل نادمہ و
 و بلند شدن دہ درجات را در جنات مستحق میگردد چنانچہ در حدیث است عَنْ أَنَسِ قَالَ قَالَ
 رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ صَلَّى عَلَيَّ صَلَاةً وَاحِدَةً صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ عَشْرَ صَلَوَاتٍ
 وَحَطَّتْ عَنْهُ عَشْرُ خَطِيئَاتٍ وَرَفِيعَتْ لَهُ عَشْرُ دَرَجَاتٍ رَوَاهُ النَّسَائِيُّ وَحَدَّثَنَا النَّخْضَةُ

صلی اللہ علیہ وآلہ و اہلبہ وسلم بسبب کمال عنایت خود بموجب آیہ کریمہ لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ
 عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ ہر امت خود کمال شیفتہ و از
 خوشی و بہبود ایشان خوش و از مضرت ایشان منموم بودی ازینجاست خوشی آنحضرت علیہ السلام آنچه
 در مشکوٰۃ از ابی طلحہ آورده کہ ہر آیینہ آنحضرت صلعم روزی تشریف در آورد در حالی کہ آثار خوشی در بشرہ
 چہرہ مبارک جوش میزد پس فرمود کہ آمد جبرئیل نزد من و مرا گفت کہ آیا خوش نمی شوی یا محمد صلعم برین کہ هیچ
 کسی از امت تو بر تو درود نمی فرستد مگر اینکہ دہ بار بروی من درود میفرستند نہ ہیچ کسی از امت تو بر تو

سلام میفرستد مگر اینکہ دہ مرتبہ من بروی سلام میفرستد انتہی باعی	ای روی تو محراب دل غناکان
روی دست تو سرمایہ بر سر خاکان	روزی کہ روند سوی جنت پاکان
	بجز تو کہ کند شفاعت بی باکان

چونکہ تیبہ درود شریف خود راجع بامت کہ گئی شاد شدن آنحضرت صلعم بان از مادہ موم رضای مولی
 تعالی با مادہ موم بعض یک بار درود خاص از جناب باری تعالی مار و سپاہان بدہ بدرود مشرف مگر

پس ای گروه مومنان ما را باید و شاید که از سر سوزن بار بار بگرارد و در شریف مشغول گردیم **اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ بِعَدَدِ مَا فِي عِلْمِ اللَّهِ تَعَالَى مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالأَرْضُ**

شاه رسل شفیع امم ختم انبیا	نور هدی حبیب خدا سید انام
زودیک و چه تخمه فرستیم ما زودور	در دست ما همین صلوات است و سلام

حدیث سوم اینکه عن ابن کعب قال قلت یارسول الله ان اکثر الصلوة علیک فکر اجعل لک من صلاتی فقال ما شئت قلت التریع قال ما شئت فان زدت فهو خیر

قلت کتبت قال ما شئت فان زدت فهو خیر لک قلت ما شئت فان زدت فهو خیر لک اجعل لک صلاتی کلها قال اذا یکن تمای ویکفر لک ذنبک مرکاة التریع فی بنی اری

این کعب گفت که گفتم یا رسول الله بنویسم کثرت درود بر تو پس با اوقات مقرر و در خود چه قدر برای درود خواندن بنویسم کثرت فرمود هر قدر که میخواهی گفتم چهارم صلاوات مقرر خود فرمود هر قدر که میخواهی مگر اگر زیادت کنی پس آن برای تو بهتر باشد گفتم نیشا اوقات خود را فرمود هر قدر که میخواهی مگر در زیادت های تو خیر است

گفتم دو حصه فرمود هر قدر که میخواهی مگر در زیادت خیر است گفتم که همه اوقات درود خود برای درود بنویسم و دائم فرمود که هنوز کفایت کند مقاصد ترا و گنایان ترا بده که درود هستی تو آید این حدیث بر کسی منتفی و محجب نیست از نیجاست که در جامع صغیر جلال الدین سیوطی رحمه الله آورده که فرمود علیه السلام **ذینبوا بحالکم بالصلوة علی فان صلاکم علی نور لکم یوم القیامة یعنی زینت دهید بحال خود را**

درود فرستادن بر من که آن برای شما در قیامت نور باشد **انما هو علم صمدی الامم** حدیث چهارم

اینکه عن ابن مسعود قال قال رسول الله صل علی من سکت اولی الثانیة یوم القیامة اکثر من علی صلوة روات الترمذی یعنی آنحضرت علیه السلام فرمود که بهترین مردم برای رسیدن بن و بنزاد از شفاعت من بر روز قیامت کسی است که از همه مردم بر من درود بیشتر بفرستد

ابا می تاهستی چو تو صاحب کیمی	کس را نبود در همه آفاق غمی
اگر بنده کنی بهر شفاعت قدمی	کار همه حاصیان بسازی بدی

حدیث پنجم و عنده قال قال رسول الله صل علی من سکت اولی الثانیة یوم القیامة یعنی هر کس که مرا درود بیشتر بفرستد

حدیث ششم و عنده قال قال رسول الله صل علی من سکت اولی الثانیة یوم القیامة یعنی هر کس که مرا درود بیشتر بفرستد

درود همه اوقات خواندن صلوات را کفایت کند و آن را در کمال است

فرشتگان سیرکنندگان اندر زمین کہ میرسانند مرا از امت من درود و سلام را انتہی ای فرستندگان درود مصطفوی و ای گویندگان سلام مجتہوی آگاہ باشید و قدر این نعمت عظمی را بشناسید کہ درود خواندن مالودگان بواسطہ فرشتگان بانحضرت علیہ السلام میرسد یا رسول اللہ فلان بن فلان بر تو یکبار درود خواند تا آنکہ آنحضرت علیہ السلام بذات پاک خودہ باربعوض آن بران بنده درود میفرستد

چنانکہ بر ماہران علم حدیث پوشیدہ نیست **۵** یارب تو کریمی و رسول تو کریم

صد شکر کہ هستیم میان دو کریم پس و ای صد و ای بر حال کسانی کہ خود ازین نعمت محروم

و دیگران را نیز بہ تخویف بدعت بی بہو و بی نصیب ساختند **۵** بوقت صبح شود و چو روز معلوت

کہ با کہ با ختمہ عشق در شب در بخور **۵** و حال آنکہ در دلائل انجیرات آورده قال صلی اللہ علیہ

وآلہ وسلم من کتب الصلوۃ علی فقد اخطأ طریق الجنة یعنی ہر کہ فراموش کند برین درود شریف یا

پس بالضرور آن شخص راہ جنت را غلط کردہ پس پشت گدشت پس چون فراموشی کنان را چنین نہ است

انصاف دہ کہ مانعین درود معظم را بجز ازین چه نعم البہل از حضرت لم یزل عطا کرد و بیشتر ہر بعد کاپ

الیوم یوم یجئنی الایۃ الفرض **۵** چہ توان کرد مردمان این اند **۵** با ہمین مردمان بیابہ ساخت

اما کتب الفقه در شامی آورده و نفس العلماء علی استحبابہا (ای الصلوۃ علی النبی صلی

فی مواضع یوم الجمعة و لیلتہا - و عند الصبح و المساء - و عند الاجتماع و الاوقات تراقی

و بین یدی سائر الامور المهمۃ - انتم ملخصا و نیز در ان مقام می نویسند کل الاعمال

فیہا المقبول و المرکوب الا الصلوۃ علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فانہا مقبولة غیر مرکوبه

یعنی ہر عمل چنانکہ مقبول و مرود ہر دو میباشد بخلاف درود کہ آن ہمہ مقبول است در ان مرود نیست شعر

سَلِمُوا يَا قَوْمِ بَلَّ صَلَوَاتِ الصُّدَّائِكُمْ **۵** مُصْطَفَى مَا جَاءَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

و اگر اشکاروی از جہر بالذکر باشد ہر حدیث تہرات قرآنی و احادیث نبوی مسلم و کتب فقہ

تصرف ثابہت است اما الایات کثیرہ و منها قال اللہ تعالی فاد کرو اللہ کذی کریمکم

اباءکم و اولادکم و کماہ و در سائل ہم درین باب آورده منها قوله تعالی اد کرو اللہ ذکرا

کثیرا یعنی کہ عام است شامل جہد اقسام ہا منها قوله تعالی یدعکرون اللہ قیاما و قعودا الایۃ

قال ابن عباس کفر بفریض اللہ تعالی کفریضہ الا جعل لہا علیہا ما لہا لیس فی

ابتدات درود از کتب فقہ

ابتدات درود از کتب فقہ

فَاتَةً كَمْ يَجْعَلُ لَهُ حِدًّا أَتَيْتُهُ بِالْيَمِّ وَأَمْرُهُ بِذِكْرِهِ فِي الْأَحْوَالِ كُلِّهَا وَقَالَ إِذْ كُورُوا اللَّهَ ذِكْرًا
 كَثِيرًا بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْمَحْضَرِ وَالشُّكْرِ وَعِنْدَ الْغِنَاءِ وَالْإِفْتِقَارِ وَالْإِعْلَانِ وَالْإِسْرَارِ وَعَلَى
 كُلِّ شَيْءٍ مِنَ الْأَحْوَالِ يَمِينِي بِرَأْيِ هَرَامٍ مَفْرُوضَةٍ حَقِّ تَعَالَى حَتَّى تَقَرَّرَ نَمُودَةٌ كَمَا بَدَانَ فَتَقِي مِشْوَدًا بِخِلَافِ ذِكْرِكَ
 أَنْزَا حَتَّى تَقَرَّرَ نَمُودَةٌ بَلْ كَمَا مَرَدَمٌ رَابِعًا خُودًا فِي جَمِيعِ أَحْوَالِ هَرَامٍ مَفْرُودَةٌ كَمَا ذَكَرْتُ كَثِيرًا فِي شَبِّهِ وَرُزُوقِ حَضَرٍ وَتَقَرَّرَ
 فِي حَالَاتِ غِنَا وَفَقْرٍ وَرَجْمٍ وَخَفِيَّةٍ وَبِإِمْهَالٍ وَمِنْهَا قَوْلُ تَعَالَى إِنَّ تَبَدُّلَ الصَّدَقَاتِ كَيْفَمَا هِيَ حِكْمٌ فِي
 حَقِيقَةِ الشَّيْءِ أَبِي النَّجْمِ الشُّهُرُورِيِّ أَنَّ الْمُرَادَ مِنْهُ الْجَهْرُ بِالذِّكْرِ بَيْنَ السُّنَّةِ وَالْفَرِيضَةِ
 وَمِنْهَا أَنَّ إِبْرَاهِيمَ لَا وَاهٍ حَلِيمٌ فِي تَفْسِيرِ تَرَامَعَانِ الْأَوَاكِلِ طَوَالِدِي فَطَرُ صَوْتِهِ بِالذِّكْرِ
 وَالذُّعَاءِ وَالْقُرْآنِ مِنْهَا مَا ذَكَرْتُ فِي تَفْسِيرِ النَّبِيِّ أَنَّ قَوْلَهُ تَعَالَى سَمِعَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى
 فِيهِ كَرَبَةٌ أَقَابِيلٌ وَحَاصِلُ الْجَمْعِ أَرْفَعُ صَوْتَكَ وَذَكَرْتُ بِأَمْرِ رَبِّكَ أَمَّا الْأَحَادِيثُ
 فِي فَصْلِ ثَابِتِ الْكِتَابِ سَأَلَ اللَّهَ فِي مَشْكُوتِهِ أَوْرَدَهُ عَنْ بَرِيدَةَ قَالَتْ دَخَلْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ
 عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسْجِدَ عِشَاءً فَإِذَا رَجُلٌ يَقْرَأُ وَيَرْفَعُ صَوْتَهُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتَقُولُ
 هَذَا مَعْرُوفًا قَالَ بَلْ مَوْثِقٌ مِنْ مَنِيْبٍ يَعْنِي بَرِيدَةَ كَقَوْلِكَ مَنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ عِشَاءً مَسْجِدًا مَعْرُوفًا
 نَاكِهِ وَدِيمَ شَخْصِي رَاكِعًا يَرْفَعُ صَوْتَهُ بَأَنَّ يَكْرُؤُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ كَمَا يَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 فَمُرُونِي بِكُلِّ مَوْثِقٍ مِمَّنْ يَرْفَعُ صَوْتَهُ بِطَرَفِ ذِكْرٍ آتِيهِ وَكَقَوْلِكَ بَرِيدَةَ كَمَا هُمْ فِي مَالِ حَضْرَةِ الْيَوْمِ
 اشْرَى كَمَا صَالِي جَلِيلِ الْقُدْرَةِ نَبِيٍّ مَعْرُوفًا وَجَمْرًا يَكْرُؤُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِطَرَفِ سَمَاعَتِ
 قَرَارَتِ وَيُتَوَجَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَدَعَا مَعْرُوفًا تَأَخَّرَ قَالُوا أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ يَقْرَأُ
 وَيَرْفَعُ صَوْتَهُ بِجَمْعِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَكْتُمُ لِقِرَاءَتِهِ ثُمَّ جَلَسَ أَبُو مُوسَى
 يَذَعُ الْحَدِيثَ رَوَاهُ رِزْقٌ مِنْهَا مَا رَوَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ صَلَاتِهِ يَكُونُ بِصَوْتِهِ الْأَعْلَى لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ كَمَا تَقَرَّرَ
 فِي فَصْلِ الْمَسْجِدِ وَدَعَا مَعْرُوفًا أَوْرَدَهُ مِنْهَا مَا ذَكَرْتُ فِي تَفْسِيرِ النَّبِيِّ أَنَّ قَوْلَهُ تَعَالَى سَمِعَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى
 الْكَيْفَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ قَالٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَكْبَرُ رَافِعًا صَوْتًا بِهَا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ رِضْعَانِ
 الْأَعْبَادِ وَمِنْهَا مَا ذَكَرْتُ فِي خِرَاطَةِ الْجَلَالِيْنَ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي يَوْمِ الذِّكْرِ الْخِرَاطَةِ
 وَفِي مَشْرِجِ رُجْبِ مَشْكُوتِهِ بَدْرًا مَعْرُوفًا فِي نَوَامِ ذِكْرِ جَمْعِي تَفْصِيلِي بَيَانِ كَرَاهِيَّةِ وَنَبِيٍّ وَرَبِّهِ وَرَبِّهِ

عَنْ ذَكَرْتُ فِي مَعْرُوفَاتِي

علاوہ ذکر جہری از شہادہ

در حدیث و ذکر کھرا اللہ قیمن جنک کہ جو اذکر جہری است و اما حدیث آذبعوا علی انفسکم الخیر
 در لغات گفته کہ درین اشارہ است بطرف اینکہ این منع از جہر بہت تیسروارفاق بود و لا یكون الجہر خیر
 مشرّح انتہی و در شامی و غیرہ مخصوص بدفع مضرات نودہ چنانچہ برواقیان پوشیدہ است اما
 کتب الفقہ در سنابل آورده اما الزواہات فقد ذکر فی شرح الآ و زاد و عمدۃ الآ و
 و مجموع التوازیل و الفتاوی الخانیۃ و الحامیۃ و الملتقط و المزید و لا یکن التسمیع و التھلیل
 آئی فی الحکام و ان دفع صوتہ قال الجامع عصمۃ اللہ معلوم ان الحکام لا یحسب عن
 لغا ذوات و ما شاکلہا غالباً و قد کان بعض الناس مکشوف العورۃ فاذا کان جوار
 التسمیع و التھلیل فی الحکام بصوت رفیع فلان یحوز فی المساجد و البیوت و الزواہات الخور
 فی مکان ظاہر اولی آید کہ ما ذکرہ الفقیہ الزاہد ابواللیث فی کتابہ التنبیہ ان صوت
 المساجد خمسۃ عشر و ذکر من جملةہا لا یرفع فیہ الصوت فی غیر ذکر اللہ تعالی انتہی
 و اگر کسی را دلائل جہر بلاستیعاب بکثرت مطلوب باشد پس رسالہ مجمع سلوک را بطور آرند شعر

فخذ آئی باب تراء صوتی | علی الجہر باب و التبریاب | انتہی مافی السابل و در کتب العبادت

ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم یجہر بالذکر مع الصحابة بعد کل صلوة و التسمیع و التھلیل
 انتہی و در برہنہ در باب اذکار آورده و بیشتر در وقت سحر گوید یعنی این کلمات را یا سبی یا قیوم یس
 کثیراً شیء و کما التسمیع البصیر و با از بلند چنانکہ اہل و جیران نیز حسی گیرند اگر نمی گویند باری شنوند
 انتہی اما کتب النصوص در حدیثی آورده و ذکر و الیدی رحمۃ اللہ تعالی عن شرح
 المشارق آئہ قال لذرک رفع الصوت جاز بل یستحب انما لکن عن بیابان قال
 فمن كانت نیتہ صادقہ فرفع صوتہ بقراءة القرآن و الذکر اولی سلفیہ من اظہار
 الدین و وصول بركتہ الی السامعین فی الدور و البیوت و الخانات و من ساء علی
 نفسہ الریاء فالاولی کما خفاء الذکر لایقع فیہ انتہی و لا یسعی بکسر فی حلا لکن
 القلیل الخیر جہراً الی غیرہ کما مر و بعد از فاصلہ بار آورده و فی کتب ایمنہ الخیریات
 صرّحوا بحرمۃ رفع الصوت بالذکر فان مراد ہذا ما کان عن بیابان و صحیحاً عن حدیثی
 و اخلایب و الاعمال بالنیات انتہی و در انیس الراجحین است کہ ذکر بر دو گونه است یکی بلند

و در ما آہستہ بعضی علما آہستہ را افضل می نهند بر بلند و بعضی بلند را افضل میدانند بر آہستہ و بلند و آہستہ بر بلند
گفتن جائز است چنانچہ در تفسیر بستی مذکور است قوله تعالی سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى اذ لا یذوق صوتک
یذکر ذریک و شرح الابن گفتہ است و یجوز ان یتذکر اسم الله سبحان ولا یمنع احد من متعہ
حدیث انتہی کلامہ فقیر عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہما در حق سبائہ انکار مجاہل از مطلق جہر فی الذکر میگوید
کہ ازین بیان معلوم شد کہ وی مستحق تعزیر است فافہم و تامل و نیز حدائیس است روایت کند این عمر رضی اللہ عنہ
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کہ گفت کہ ذکر گفتن آہستہ افضل تر است از بلند و بلند گفتن افضل است کسی را کہ اقتدا خواهد
و در قبیل ازین گفتہ کہ در جامع الفتوی مذکور است کہ امام ابراہیم بن یوسف در روز ہای یادہ ذی الحجہ
بغیر حاجت در بازار ہا گشتی و تکبیر با دواز بلند گفتی آہی و مثل این است آنچه در مالکیری رخ کرده و گذشت
سَبِّحْ فِي السُّوقِ بِنِيَّةِ أَنْ النَّاسَ غَافِلُونَ مُشْتَعِلُونَ بِأَسْمَاءِ اللَّهِ نِيًّا وَهُوَ مُشْتَعِلٌ
بِالتَّسْبِيحِ وَهُوَ أَفْضَلُ مِنْ تَسْبِيحِهِمْ وَحَدَّثَنَا فِي غَيْرِ السُّوقِ بَلْكَ بِأَبِ قَرَارٍ وَرَأَى أَنَّهُ أَوْرَدَهُ إِذَا أَرَادَ
أَنْ يَتْلُو الْقُرْآنَ وَيَخَافُ أَنْ يَدْخُلَ عَلَيْهِ الرِّجَالُ لَا يَتْرُكُ الْقِرَاءَةَ لِأَجْلِ ذَلِكَ - محیط
و اگر انکار وی را جہر ذکر یا جماعت باشد پس جوازش نیز با حدیث صحیحہ و کتب معتبرہ است اما الاحادیث
اما اول پس در اجای علوم باب مجلس خلق الذکر را مطالعہ نماید و اما ثانیاً نشان چند احادیث صحیحہ را می بینیم از
جہت طوالت بطالعہ کتب حدیث حوالہ می کنیم عن ابی سعید قال خرج من وية عليداق في المسجد
فقال ما اجلسكم قالوا انذركم الله (الی ان قال یوکیفک انانی جبرئیل فاسخبرنی ان الله عن
و جعل یباین بکم للذرات و واک مسلم و عن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم
یصلی سلاویة یطوفون فی الطریق یتعسئون اهل الذکر فافاجدوا قومًا یتذکرون الله
لذ قولہ قال تعالی لَهُمْ أَجْرٌ كَثِيرٌ لا یبشرف جلیسہم متعنی علیہ و علامہ جلال الدین
در رسالہ نتیجہ الفکر فی الجہر بلا ذکر احادیث کثیرہ را در باب جہر الذکر وارد کرده نموده انما کی این است
عن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم یقول الله عز وجل انما یخذلن
عبدی من وانا معہ اذا ذکر فی فی کفیه ذکر تکبیر فی نفسہ من ذکر فی فی کفیه
ذکر تکبیر من ذکر خیر من ذکر والذکر فی المکر ویکون من ذکر نفسی ازین حدیث شکل فضیلت
جہر الذکر و طوابع دریافت گردید کہ حق تعالی در بعضی آن ذاکرین با جہر را از روی تفاخر و چنین مجالس

علاوة انما جماعت طحاوی

ذکر می فرماید کہ از ملا ایشان بهتر باشد کہ آن ملا ارواح طیبات اینیا علیہم السلام و ملائک مقرب اند چنانچہ
 ملا علی قاری وغیرہ بران تصریح کرده و پر ظاہرست کہ ذکر جہر کسی برای افتخار و مہم وی در مجمع افضل ترست
 از ذکر وی در تنہائی و بعد از ذکر احادیث کثیرہ برای اثبات ذکر با جہر ہم در آن رسالہ میفرماید اِذَا
 تَامَلْتَ فِي مَا أَوْرَدْنَا مِنْ الْأَحَادِيثِ عَرَفْتَ مِنْ مَجْمُوعِهَا أَنَّ كَرَاهَةَ اللَّيْسَةِ فِي الْجَهْرِ
 بِالَّذِي كَرِهَ فِيهِ مَا يَدُلُّ عَلَى اسْتِحْبَابِهِ إِمَّا صَرِيحًا أَوْ لِإِزْمَانِهَا نَهَى وَ فِي زِيَارَةِ الْمَجَالِسِ رِيبَاب
 سَنَابِقِ امِيرِ الْمُؤْمِنِينَ حَضْرَتِ عَمْرِو بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي رِجَالِهِ طَوِيلٌ أُورِدَهُ فَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ
 اللَّهُمَّ اهْدِنَا سَبِيلَ عَمْرِو بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي رِجَالِهِ طَوِيلٌ أُورِدَهُ فَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ
 وَأَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ فَكَلِمَاتُ الْمُسْلِمِينَ تَكْبِيرَةٌ سَمِعَهَا أَهْلُ مَكَّةَ الْحَبِيبَةِ وَرَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ
 بِحِوَالِ بَنِي النَّوْرِ أَوْرَدَهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَجْهَرُ مَعَ الصَّحَابَةِ بِكَلِمَاتِ
 وَالتَّهْلِيلِ وَالتَّسْبِيحِ وَالصَّلَاةِ أَنْتَهَى أَمَا كِتَابُ لَفْقِهِ بِسِوَا شَامِي أَوْرَدَهُ أَجْمَعَ الْعُلَمَاءُ سَلَفًا
 وَخَلْفًا عَلَى اسْتِحْبَابِ ذِكْرِ الْجَمَاعَةِ فِي الْمَسْجِدِ وَغَيْرِهَا لِأَنَّ تَشْوِيشَ جَهْرِهِمْ عَلَى نَائِبِهِ
 أَوْ مَصَلِّي أَوْ قَارِئَانِهِ وَرَأْسًا أَوْرَدَهُ فَإِنَّ قُلْتَ قُلْ بِشَرْعِ الْاجْتِمَاعِ لِلدُّعَاءِ بِرَفْعِهِ
 كَمَا يَفْعَلُهُ النَّاسُ بِالْقَاهِرَةِ بِالْحَبَلِ (إِلَى أَنْ قَالَ) وَبِهِ عَلِمَ جَوَازُ الْاجْتِمَاعِ لِلدُّعَاءِ بِرَفْعِهِ
 أَنْتَهَى وَأَمَّا جَوَابُ مَا قَالَ ابْنُ تَجَمُّرٍ فَهُوَ شَفَعِيٌّ لِأَيْتِمِّ اسْتِدْلَالَهُ عَلَيْنَا وَحُكْمُ زَوْدِكِ
 فَهَذَا دَرَجَاتُ جَمَاعَتِ شَكْلِي نَسَبِ أَمَّا فَضِيلَتِ اخْتِلَافِ بَعْضِ جِهَاتِ رَجْعِ دَاوِدَ بِسَبَبِ تَأْخِيرِ
 أَنْ دَرَجَاتُ فَاصَّةٌ دَرِينِ زَمَانِهِ وَبَعْضُ اخْتِلَافِ سَبَبِ بَعْدَ أَنْ أَرَادَ الْبَازِغُ دَرَجَاتُ الْبَازِغِ أَوْرَدَهُ
 دَائِرَةُ بَعْدَ كَلِمَةِ عَظِيمٍ بِرَفْعِهِ أَوْ تَعْمُرُ بِاللَّسْبِيحِ وَالتَّهْلِيلِ بِحَمَلِ الْبَاسِ بِهِ وَبِالْخَفَاءِ
 أَفْضَلُ وَنَسَبُ دَرِينِ سِتِّ قَوْمٍ بِجَهْرٍ وَبِقَرَعُونَ الْفَاتِحَةَ بِجَهْرٍ أَدْعَاءُ لَا يَتَمَعُونَ عَادَةً
 وَنَسَبُ دَرِينِ سِتِّ الْبَاسِ بِاجْتِمَاعِهِمْ عَلَى قِرَاءَةِ الْإِخْلَاصِ بِجَهْرٍ عِنْدَ حَتِيمِ الْقُرْآنِ وَكُلُّ
 قَرَأَ وَاحِدًا وَاسْتَفْعَ الْبَاقُونَ فَهِيَ أَوْلَى وَنَسَبُ دَرِينِ سِتِّ إِذَا دَعَا بِاللَّحَاءِ الْمَأْثُورِ بِجَهْرٍ
 وَمَعَ الْقَوْمِ أَيْضًا لِيَتَعَلَّمُوا الدُّعَاءَ الْبَاسِ بِهِ وَنَسَبُ دَرِينِ سِتِّ بِخِلَافِ الْعِلْمِ بِالْحَقْلِ
 فِي الْمَجْلِسِ صَلَّوْا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْ الْفَارِزِيِّ يَقُولُ كَيْفَ وَفَاحِثٌ بِتَابِ الْمَطْلُوعِ الْكُلِّ
 مُوَافِقٌ لِتَرَامِنَا وَكَرَامَتِ رُوحِي دَرِينِ وَقْتُ تَدَاوُدَ دَرَادَا ذَكَرَ بِأَنَّ سِتِّ جِهَاتِ رَجْعِ دَرِينِ سِتِّ طَارِثِ

عنه فانتقل بالجماعة من ذكرهم في مقيد بجمعهم في القبول الثالث ۱۲

ايضا از كتب فقه

بجای این وقت اورا در وقت ذکر

وفقهت و نیز توارث و ترویج مسلمین برین است از ابتدای اسلام تا این زمان چنانچہ اوراد و وظائف
 اسبوعیہ مثل صحن ^{سبع} حصین وغیرہ اما کتب احادیث عن ابی ہریرۃ جاءت فاطمة إلى
 النبي صلى الله عليه وسلم تسليماً ما قال ^{ألا ذلك على} وهو خير من خادم ^{يستعين} الله ثلاثاً
 وثلاثين وثمجة من الله ثلاثاً وثلاثين وتكبيرين الله أربعاً وثلاثين عند كل صلاة ^{وعند منايك صلاة}
 مسلم منها عن الخارث بن مسلم التميمي عن أبيه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه أمر النبي فقال
 إذا انصرف من صلاة المغرب فقل قبل أن تكلم لحد الله عز وجل من التراب سبع مراتب فإنك إذا قلت
 ذلك ثممت في ليلتك كتب لك جوازاً منها وإذا أصليت الصلوة فقل كذلك فإنك إذا مت في
 يومك كتب لك جوازاً منها مرة واحدة أبوداؤد ومثل الحديثين أحاديث كثيرة وإما الفقه

قال في الشارح في حق الصلوة على النبي صلعم وهو المقصود نص العلماء على استحبابها في

مواضع يوم الجمعة وليلتها وعند الصباح والمساء الخ ودر برہنہ آورده کہ باید کہ ذکر رعایت

عدا ذکر کند بر وفق آثار و سبب است عدا کار بانامل انہی و در عالمگیری آورده فی الحجندی امام

یعتاد کمن غداۃ مع جماعۃ قراءۃ آية الکرمین واخیر البقرۃ وشجۃ اللہ ونحوھا بحمد الایمان

بہ لفظ و اگر انکار وی در تقدیم و تاخیر ذکر میباشد معنی کہ پیشتر یکی در و در برای افادہ تعلیم و شرکت ستمین

دران و نیز برای عادت دہانیدن ایشان را بگوید پس ترہمان ستمین بالاتفاق ہمان کلمہ مسمورہ بغیر از خلطاط

سہیات شرعیہ از صریح و رد ذکر و ایذا بغیر و کمن و لہجہ جاہلانہ اعادہ نمایند پس جواز این چنین تقدیم و تاخیر از فعل

آنحضرت علیہ السلام باصحابہ کرام و نیز از آثار ظاہر و ہدیہ است چنانچہ در تفسیر عزیزی تحت آیت و ربک تعلمکیز

آورده کہ آنحضرت علیہ السلام بعد از شنیدن این آیت از زبان جبریل باواز بلند فرمودند اللہ اکبر و شنید

این تکبیر حضرت خدیجہ خاتون رضی اللہ عنہا نیز تکبیر گفتند و اہل خانہ نیز متابعت ایشان تکبیر گفتند انہی بقدر کجاہ

و نیز چنانچہ در حدیث متفق علیہ اوردت عن اکیس قال جعل المہاجر و اہل انصار یحیرون المحدثین

وینقلون التراب و هم یقولون شہر نحن الذی بایعوا محمداً علی الجہاد ما بعینا ابداً

یقول النبي صلى الله عليه وسلم وهو يجيبهم شعر اللهم لا عيش الا عيش الاخرة

فانعبر الا نصار والمهاجرة و نیز در مجمع بخاری در باب تکبیر باوم منی آورده کہ اذا احتد الى

مكة وكان بين عمر بن الخطاب وبين قيسمة اهل المشرك فيكبرون ويكبر اهل الاسلام

در انوار شریعت نامہ بعضی از بعضی

است لایحاجت

حقی ترنج می تکبیرا و حافظ ابن حجر در فتح الباری شرح بخاری آورده و سئلہ سعید بن منصورین
 روایت عبید بن عمیر قال کان عمر یکتب فی قبتہ یعنی و یکتب اهل المسجد و یکتب اهل
 الشوق حتی ترنج می تکبیرا و علامہ قسطلانی نیز در شرح بخاری آورده و یکتب اهل الاسواق
 یکتبیرہ حتی ترنج می پشاید الجیم ای تضطرب و تحركك مبالغۃ فی اجتماع رفع الاصوات
 و نیز جلال الدین سیوطی ۲۱ در توشیح حاشیہ بخاری گفته قولہ ترنج پشاید الجیم تضطرب تحرك و
 مبالغۃ فی اجتماع رفع الاصوات و در منتهی الآداب فی لغات العرب آورده از تلمیح لرزین
 و سجع زون در یاتیس منی حدیث این چنین باشد کہ ابن عمر در منی در خیمہ خود تکبیر گفتی پس می شنیدی آن
 تکبیر ویرا اہل مسجد پس تکبیر گفتندی ایشان و بموافقت ایشان تکبیر گفتندی دیگر اہل اسواق تا آنکہ منی را تکبیر
 گفتن ایشان بر خودی لرزیدی و جنبش خوردی اتی و نیز در بخاری است و کان بن عمر و ابیہ بن جراح
 الی الشوق فی الاشیام العشی یکتبیران و یکتبیر الناس یکتبیرہما یعنی حضرت عبداللہ بن عمر و حضرت
 ابوہریرہ ہر دو در عشرہ اولی ذی الحجہ بطرف ہادرا ہایرون شدند و باواز بلند تکبیر گفتندی و مردم سبب
 تکبیر ایشان نیز تکبیر گفتندی و ہمین است مدعی (یعنی رفیب مردم) فافم و ہمچنین است در کتب فقہ چنانچہ
 و بر ہمنہ آورده کہ بعد از توضیح و تفسیح مسئلہ اجتمعا دینہ امام عظیم در مسجد اودینہ کوفہ از کمال فرحت و سرور بگریزیدند
 حضار مجلس بموافقت وی بہ یک بارگی نیز تکبیر گفتندی چون آواز تکبیر ایشان باہل کوفہ رسیدی ایشان
 نیز در یافتندی کہ جزئیہ فقہیہ از مسائل شرح بصحت رسید پس بموافقت ایشان مردم بازاری دفرہ نیز تکبیر
 آغاز کردند چنانچہ بالتخصیل در مناقب امام گذشت فاحفظہ پس این امر امام و تلامذہ ایشان کہ مقام
 بودند و نیز دیگر اتباع کنندگان از مومنان باہل اسواق بعینہ مرفق بر ہم ہست علاوہ بر جمع ہا اگر اینکہ بہ

استدلال بکتب فقہ

جلد اول

قول خودیہ لایبیا بہ است

بسیکس رہان بخوید بر وجود آفتاب	بر وجود او ظہور او دلیل روشن است
--------------------------------	----------------------------------

بر جواز این مرد تنازعہ فی فی بلکہ بر لزوم آن ترویج و توارث جمیع اہل دینہ ظہیرہ دلیل مسکت و برہانی مطلق
 است چہ در ایشان در وقت حصر گردید و در وقت مقدمہ علی صاحبہما افضل الصلوات و اکمل الطہیات بر این
 قسم در دو خواندن بعینہ جاری و سلی است بانخصر صدا شہرہ کہ در مقابل باب اسلام مژورہ انجالیہ
 برین طریق مذکورہ باجماعت و بتقدیم و تاخیر مژورہ و تلمیح در دو میفرستند چنانچہ بر مجلس پوشیدہ نیست
 و تا حال بر فعل ایشان کسی معترض نشدہ مگر فرقہ نجدیہ فلما قول و فعل ایشان قابل قبول نیست بر ایشان

قول خیریه و عیال
تفاوت
بسیار

روضه مطهره حضرت رسالت پناه را به هذا صتمم آنگیز و تمییز میکنند و نیز میگویند عصائی هذا خیر من
جسد محمد صلتم العیاذ بالله و کیف با وجودی که عادات و توارث حرمین شریفین زاد کما الله شرفنا
و تکریمنا. عند العلماء قاطبة مجتبی است شرعی و دلیلی است قوی بتخصیص در وقتیکه در خلاف
آن دلیل دیگر متمسک بمرمان آخر نمی باشد چنانچه در هدایه در باب تراویح می آرد و المستحب فی الجلس
بین الترویجین معقداً الترویج و کذا بین الخامسة و بین الترویجین معقداً و اهل الحرمین
انتهی و همچنین در هدایه است قال ابو یوسف و هو قول الشافعی بمجوز (ای لادان) للفقیر فی
التصعب الا خیر من التلیل لتوارث الحرمین انتهی پس درین اصرار و اشکار مجاول صاحب سلمه تعالی
بر ساکنان مدینه طیبه و جمع زائرین روضه مقدسه بخار خاطر عاظم و عبار دل حسد منزل خود را نیز بیرون کرده

تازم که از رقیبان دامن کشان گذشته

پس درین باب نسبت بدعت بطرف ایشان نمودن سزاوار است که بر چنین شیاطین نژادان حول

گویم دیگر چه گفته آید و قول وی مرعوم را در باره منع کردن بزعم اینکه ع

که دلیل جز از این چنین ذکر تا حال هر معلوم نیست و شک دلم باقی است اگر چه علمای حکم بر جوازش کردند

بالتصريح والى است بر کمال خری و بنی بهرگی وی از علوم چرا که عدم وجدان وی دلیلی را مقتضی عدم وجدان

حکم است در علم وی قارین لازم نیست که چیزی که از جهالت وی بر وی منتفی ماند در دین شریعت محمدی

آز جوازی نباشد اگر نه بیند بروز شیره چشم چشمه آفتاب را چه گناه

و یا در حق قائلین و مجوزین ازان قومی لازم آید چنانچه در نور الانوار است لا یمکن جاح بلاد دلیل کجبل

التفی باطل بان يقول هذا الحكم غير ثابت لا لأنه لا دليل عليه فان ادعى انه غير ثابت

فی ذهن المستدل فلا شك فی جوازه لان عدم وجدانیه الدلیل یقتضی عدم وجدانیه

الحکم فی علمه و ازان لازم نیست که در نفس الامر نیز آن حکم را ثبوت نباشد و لان ادعى انه

غير ثابت فی نفس الامر لعدم وجدانیه الدلیل علیه فالحکم هو اینه الى قوله و عند

الجمهور ليس بحجة أصلاً لا في النفي ولا في الإثبات ثم وقال المحشي آف عند

أصحابنا و الشافعية ليس بحجة أصلاً فان عدم وجدان الدليل لا يوجب انتفاء

الدليل في الواقع فلا انتفاء له كقول قتيبة انتهى و آنچه میگوید که فلان شیخ درین باب صحیح نیست

جواب قول صحیح

در تکرار قول صحیح

چرا که فلان دلیلش صحیح نیست بفرض تسلیم این قول وی نیز موجب جهالت وی است از کتب اصول چرا که از انتقای دلیل واحد انتقای جمیع دلائل لازم نیست چنانچه در نور الانوار و نیز در دیگر کتب اصول آورده و مثله التعلیل بالنفی ای مثل الاطراد فی عدم صلاحیتیه للدلیل التعلیل بالنفی حاصلش اینکه التعلیل بالنفی لا یصلح للدلیل لان استیصاء العدم لا یمنع الوجود من وجوه اخر لان المحکم قد ثبت یعلل شیئ فلا یلزم من انتفاء علیة ما انتفاء جمیع الیلیل من الدنیای حتی یکون نفی العیلة ذاکا علی نفی المحکوماته و اگر ذات حسن از بعضی علم نفیس خالی و از خباثت ملو و نجاسات مشحون نبودی مستعد خوردن مردار بچو گو سفند در شکم مذبوحه

علم این خصم

چگونه گشتی با وجودی که اودعی حقیقت است **هـ** چون سگ دزده گوشت یافت نرسد

کین شتر صالح است یا حشر و جال | صدق الله تعالی حیث قال الخبیثات للخبیثین

و الخبیثون للخبیثات **هـ** بی بصیرت را نباشد در حق و باطل تمیز | کوریک اند عصاره و اعجاز کلیم

چونکه خود را علامه در علم فقه میداند لهذا میخوابد هم که درین مسله قول فقها تخف بومی فرستم شاید که

بخلعت تسلیم متازم نماید **هـ** | اگر قبول افتد زهی عز و شرف | مگر قول شاعر را چه جواب رباعی

بی فهم اگر چشم بدزد بکتاب | نتوان دید روی معنی در خواب | کی غور کنند در سخن بمغزبان

فواصی بونیت مقدر در حجاب | خیر ما را ازین چه که گاد رفت و خرامد باید دانست که در بنایه شرح هدایه

للعلماء اصینی در کتاب الذبائح آورده که و الجواب عن هذا الحدیث لای ذکاة الخبیثین ذکاة

الاکرمی آتیه لا یصح الاستدلال به فایة روی ذکاة امیه بالنصب الرفع فان کان منصوباً

فلا شکال فایة للتشبیہ (یعنی فیه جنین مثل فیه ما درش است) فان کان مرفوعاً فذکاة

لانه اقوام من التشبیہ من الاول عرف ذلک فی علم البیان انتمی و آنچه بموجب التفریق

یتشبت بکل حیثیش از جت پیروی هوای نفسانی نه برای احقاق حق در آخر که بعد از جست و جوی

بسیار بدستش آمد بقول عباد بن مسعود چنانچه در مجالس ابرار آورده استدلال میگرفت که و هذا

المعنی اراد عهد الله بن مسعود لما اخبر بالجماعة الذین كانوا یجلسون بعد المغرب

و فیهم رجل یقول کبروا الله کذا و کذا و سبحوا الله کذا و کذا و احمدا و الشک کذا و کذا فینفعلون

فحضرهم فلما سمعوا یقولون انما هم فقال ناعبه الله بن مسعود لعل غیره لقد جئتم بیذیة ظلماء الخ

در بیان اینکه استدلال صحیح بقول بن مسعود است

نیز غیر مستقیم است زیرا که قول وی می باشد که هر آینه آوردید شما بدعت سیاه و سینه راء نزد یک ضمیم خالی نباشد چرا که مراد از آن یا مطلق ذکر باشد و یا ذکر با جماعت و یا جهر بزرگ و یا جلوس در وقت معین یعنی بعد مغرب یا عدد ذکر و یا مجموع من حیث المجموع و ابطال این جمله شقوق در ما قبل گذشت چنانچه دانستی و یا مرادش آن باشد که انکار این مسعودی بران قوم از جهت آن بود که آن مرد امرکننده مرقوم خود را بتکبیر و تسبیح و تمجید و خود نمی گفت چنانچه از الفاظ کثیر و الله و اُخْتَبِه ظاهرست که صیغ جمع امر حاضر اند و همچنین از صیغه فَعْلُوْنَ که در جواب و لوقع شده و ظاهرست که از صیغهای امر و نیز از جواب آن اشتراک نفس مردان مستفاد نیست نه الفاظ دیگر چنین موجود اند که اشتراک امر از

مستفاد گردد پس مسلم مستقیم است چرا که منی عنه بنصوص قرآنی است قَالَ اللهُ عَزَّوَجَلَّ اَتَا مُرُوْنَ

النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ اَلَايَةٌ وَايْضًا قَالَ لِيَعْتَقِلُوْنَ مَا لَا تَفْعَلُوْنَ وَكَبُرَتْ مَقْتًا

عِنْدَ اللهِ اَنْ تَقُولُوْا مَا لَا تَفْعَلُوْنَ وَقَالَ فِي الْبُرْهَانِ شَعْرٍ اَمْرُكَ الْخَيْرُ لَكِنْ مَا تَمَرَّتْ بِهٖ

فَمَا اسْتَمْتُمْ فَمَا قَوْلِيْ لَكَ اسْتَقْبَلْنَا

بذات این صورت تمام نمی گردد و اندرین صورت که بیان کرده شد در میان قول ابن مسعود و چهار قول

فقههای کبار که بالا مذکور شده است چیزی تضاد نیست چرا که محل هر یک جد است و نیز بساطت قول

ابن مسعود اگر چه مذکور بلا سندست ضرورتی نیست که محمول بمحل خاص است موافق بنصوص قرآنی و بار و آیت

بلا نسبت مخالفی ندارد فَلَا يَتِيْمُ مِنْ هٰذَا الْقَرِيْبِ الْمَجَارِلِ بِاَنَّ جَهْرًا لِّجَمَاعَةٍ بِالصَّلَاةِ

عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِدَعَاةٍ لِأَنَّ مَا هُوَ مَوْجُوْدٌ فِي جَهْرِنَا بِالْجَمَاعَةِ فَلَيْسَ بِهَذَا كَوْنٌ

فِي قَوْلِ ابْنِ مَسْعُوْدٍ فَلَا يَكُوْنُ بِدَعَاةٍ وَمَا هُوَ مُسْتَعَادٌ مِنَ الْبِدْعَةِ مِنْ قَوْلِهِ هُوَ غَيْرٌ مَوْجُوْدٌ

فِي جَهْرِنَا بِالْجَمَاعَةِ جَمْعًا قِيَّاسٌ هٰذَا النَّحْوِيَّةُ لِلتَّارِيْدِ فَاَسِيْدُ رَأْسًا وَنِعْمَةٌ مَا قَبِيْلُ

كُنْ يَصِيْلِحُ الْعَطَارُ مَا أَفْسَدَ الدَّاهِرُ

در رساله خود که در باب ذکر جبری تفریم نموده در اقوال عبد الله بن مسعود تناقض بیان کرده و رجوع وی

از آن قول ثابت نموده و در کتب دیگر بطرز دیگر از آن جوابی داده و اگر خدا خواهد در رساله

مصصام الاسلام ما از بالتفصیل بیان نمایم و ما حَرَّرْتُ هٰذَا فِيْ جَوَابِ قِيَمَاتِ الْخَطَرِيْنَ

اللّٰهُ الْعَزِيْزُ الْعَلِيْمُ بِهٖ اِنْ اَصْبَحْتُ فَيَدُوْعِيْنَ اِلَيْهِ وَاَلَا فَمِنْ نَفْسٍ اَللّٰهُمَّ اِنْ لَكَ اَنْتُوْبُ

جواب دیگر از قول ابن مسعود که اگر اشتبه

وَاللَّيْلِ أَتُوبُ وَمَا أَبْتَرِي نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِنَّهَا غَافِلَةٌ غَافِلَةٌ

شرب بود از حسود و خیر از دوست فکر هر کس بقدر همت اوست

مسئلہ شانزدہم در تحقیق اسقاط از اموات

چہ میفرمایند علمای دین و مفتیان شرع متین درین کہ در بعضی مقامات بعضی کسان از جانب میت از فرائض مفروضہ و واجبہ او مثل نماز از فرض واجب در روزہ و زکوٰۃ و ائیمہ و ایمان و قنطرہ و عشر و نذر بال و درین خرج و غیر ذلک غلہ و نقد را بطریق فدیہ و اسقاط بفقراد مساکین میدہند و امید قوی بدان از حق تعالی میدارند کہ انشاء اللہ تعالی بروضہ مآفات از میت قبول فرماید ورنہ در مآجورالشیات بودن آن کلامی نیست و بعضی دیگر از علمای خفیہ بران اعتراض مینمایند کہ این بدعت است و از مخترعات جمال و فریب علمای قصہ خوانان است امید از فضیلت دیندار و فقہای ذوی الاعتبار اینکہ مسئلہ مذکورہ را از کتاب معتبرہ بحوالہ باب فصل تحریر نمایند کہ آیا فعل این با صحت است یا محض بدعت بپنوا اللہ توجروا عند اللہ

الجواب

أقول و بحول اللہ أحول کہ از جانب میت فدیہ دادن بطریق اسقاط لازم و واجب است بشرط وصیت نزد ما و نزد امام شافعی مطلقا واجب است وصیت کند یا نکند صورتش نزد ما اینکہ شخصی مرد در روز قضای رمضان بود مثلا قبل از مرگ وصیت بآدمی آن کرد بود پس بر ولی وی لازم کہ بعوض ہر روزہ نیم صاع یعنی نیم پیانہ از گندم و یا آرد آن و یا صاع آذوقہ و غیرہ بساکین و فقرا دہد و همچنین است حال زکوٰۃ و نماز مفروضہ و واجبہ مانند صلوة و تر و نماز عیدین بشرط وجوب آن و ایمان و غیرہ - مگر در نماز اصح این است کہ ہر نماز مثل یک روزہ است بخلاف روایت ضعیف کہ نمازهای بیچگاہ بشاید (بلکہ نماز و نیز) را بصوم یک روزہ قیاس مینمایند چنانکہ در ہدایہ در کتاب الصوم می آرد کہ و من

مَاتَ وَعَلَيْهِ صَئَاعُ رَمَضَانَ فَأَوْصَى بِهِ - أَطْعَمَهُنَّ وَلِيَّتُهُ لِكُلِّ يَوْمٍ مَسْكِينًا نِصْفَ

صَاعٍ مِنْ بُرِّ أَوْ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ أَوْ شَعِيرٍ كَلْبَةً عَجَزَ عَنْ الْإِدَاءِ فِي آخِرِ عُمْرِهِ نَصَارًا كَالشَّيْخِ

الْفَائِي - ثُمَّ كَلَامَهُ مِنَ الْوَصَايَا عِنْدَنَا خِلَافًا لِلشَّافِعِيِّ وَعَلَى هَذَا الزَّكَاةُ وَالصَّلَاةُ

كَالصَّوْمِ بِاسْتِحْسَانِ الْمَشَايِخِ - وَكُلُّ صَلَاةٍ تُعْتَبَرُ بِصَوْمِ يَوْمٍ هِيَ لِعَمِيصِمِ نَحْوِ وَبِجَمِيعِ

در جمع الرموز در کتاب الصوم آورده و فدیہ کل صلوة مکتوبہ از واجبہ گالیو تردون

مسئلہ شانزدہم در تحقیق اسقاط از اموات

باب در مسائل ہر نوع

صورت اسقاط از خفیہ از ہر نوع

بند فدیہ صلوة

السَّنَةِ فَإِنَّهَا فِي سَاعَةٍ مِنَ التَّرَكِّ كَصَوْمِ يَوْمٍ أَيْ كِفْدِ بَيْتِهِ (تَعْقَالُ بَعِيدُ ذَلِكَ) وَعَلَيْهِ
 الْفَتْوَى كَمَا فِي الْكِرْمَانِيِّ وَالْفِيَّاسُ أَنْ لَا يَجُوزَ الْفِدَاءُ عَنِ الصَّلَاةِ وَاللَّيْلَةُ ذَهَبَ السَّلْمِيُّ
 كَمَا فِي قَاضِيخَانَ - وَلَا سِتْحَسَانُ أَنْ يَجُوزَ الْفِدَاءُ عَنْهُمَا - أَمَّا فِي الصَّوْمِ فَلَوْ رُوِيَ النَّصُّ -
 وَأَمَّا فِي الصَّلَاةِ فَلِعَمُومِ الْفَضْلِ وَلِذَا قَالَ مُحَمَّدٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَخْرُجُ مِنْهَا شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى إِسْتَنْطَ
 وَهَمِينَ سِتْرُورَ الْمَخَارِقِ وَكُلُّ مَا تَوَاتَرَ عَلَيْهِ صَلَوَاتُ قَائِمَةٍ وَأَوْضَى بِالْكَفَّارَةِ يُعْطَى لِكُلِّ
 صَلَاةٍ نِصْفُ صَاعٍ مِنْ بَيْرٍ كَالْفِطْرَةِ وَكَذَا أَحْكَمُ الْوُثْرِ وَالصَّوْمِ وَإِنَّمَا يُعْطَى مِنْ ثَلَاثٍ مَالَهُ
 انْتَهَى وَدَرِشَامِي أَخْبَرَهُ وَأَيَّانُ رَا (بِعْنَى خَلْفَاهِ كَاذِبُهُ رَا) نِيَزُ مَحْمُودٌ بَيْنَ نُوْدِهِ بَدَانُ كَمَا قَسَمَ بِسَبْعِ نَوْعٍ
 يَكُنِي قَسْمَ لَعْنٍ وَوَمِ قَسْمَ غَمُوسٍ سَوْمٍ بَيْنَ مَنْعَقَدَيْهِمْ لَعْنَةٌ سَتَكُ قَسْمَ خُورٍ بِفِعْلِ أَمْرٍ كَمَا شَبَّهَ بَطْنُ غَالِبٍ
 وَحَالُ أَنْكَرُ مِي دَرِ فَسْرٍ لَلْمُرْدِ قَسْمَ صَادِقٍ نَبَاشِدِ بِيَسْ حَكْمِشِ أَيْنَكُهُ مِي دَرِ قَسْمَ عِنْدَ سِدِّ مَا خُودِ نَبَاشِدِ أَمَا بَيْنَ
 غَمُوسٍ أَنْكَرُ مِي حَلْفِ نَابِدِ بِأَمْرِ فِعْلِ كَمَا شَبَّهَ دَعْدَارَانَ صَادِقٍ نَبَاشِدِ بَلَكُهُ وَدِيدَهُ وَدَانَسَةَ دَرِ رُوعٍ كَقَوْلِهِ نَبَاشِدِ بِيَسْ مِي
 مَا دَرِ دُنْيَا بِيَسْ كَفَارَهُ وَبَدَلَهُ أَنْ بَرُودِي نَبِيسْتِ مَكْرُورِ آخِرْتِ بَعُوضِ أَنْ بَعْدَ بَسْمِ سَخْتِ تَرْكَرُ قَتَارُ كَرُودِ أَوْ كَرُودِ دُنْيَا بِصَدَقِ
 تَوْبَةٍ نَابِدِ أَمِيدِ غَمُوسِ أَمَا قَسْمَ مَنْعَقَدَيْهِمْ أَنْكَرُ قَسْمَ خُورٍ وَبَكْرُونَ يَانُكَرُونَ كَارِي دَرِ مَسْتَقْبَلِ أَوْ دَرِ زَمَانِ آيِنْدِهِ أَيْفَا مِي أَنْ
 نَابِدِ قَبْلَهُ دَرِ نَهْ دَرِ دُنْيَا قَدِيرِ اَزَانِ بَرُودِي دَرِ مَسَلَكِيْنِ رَا لَزِمَتْ وَازْ كَفَارَةُ أَيْمَانِ دَرِ مَذْهَبِ مَا هَمِينَ بَيْنَ
 مَنْعَقَدَيْهِمْ مِي بَاشِدِ وَاسْتَدْعَا مِي وَفَدِيرِ بَعْدَ اَزْوَدِ - هَمِيْتِ بَرُودِي مِي اِدَائِي أَنْ تَأْتِلْتِ مَالِ وَاجِبِ سِتِ
 دَرِ زَمَانِ اَزْ تَلْتِ مَالِ بَرُودِي اِدَائِي أَنْ لَزِمَتْ وَآكَرُ بِيَسْتِ تَبْرَعُ كَنْدِ جَائِزِ بَاشِدِ خِنَابِجِ دَرِ قِيَمِ الْقَدِيرِ
 لَا يَجِبُ حَلُّ الْوَارِثَةِ أَنْ يَخْرُجَ عَنْهُ الزُّكُوفُ وَالْعِشْرَةُ إِلَّا أَنْ يُوَصَّيَ بِدِيَارِهِ ثُمَّ إِذَا أُوصِيَ بِمَا
 يَلْزِمُ الْوَارِثَةَ إِخْرَاجُهُمَا إِذَا كُنَا يُخْرَجَانِ مِنَ الثُّلُثِ فَإِنْ رَادَ دَيْنُهُمَا حَلُّ الثُّلُثِ لَا يَجِبُ
 حَلُّ الْوَارِثَةِ أَيْ الْقَدْرُ الزَّائِدُ فَإِنْ أَخْرَجَ رَايَ الْوَارِثَةِ كَانَ مَسْطُوعًا عَنِ الْمَيْتِ وَبِحُكْمِهِ
 يَجُوزُ اَزْ جَزَائِهِ وَلِذَا قَالَ مُحَمَّدٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي تَبْرِجِ الْوَارِثَةِ يَخْرُجُ بِهِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى كَمَا أَخْبَرَنِي
 بِالْإِطْفَاعِ عَنِ الصَّلَاةِ انْتَهَى وَشَيْخُ عَبْدِ مَحْمُودِ مَدِيْنَةُ دِهْلَوِي دَرِ كِتَابِ الصَّوْمِ بِبَابِ اِتِّصَانِ دَرِ رَحْمَةِ
 مَشْكُورَةٍ مِي كَرْدِ كَسِي كَرُودِ بَرُودِي صَوْمٍ وَاجِبِ بَرُودِ مَجْمُورِ عَلَا بَرَانِ اَنْدَكُهُ جَائِزِ سِتِ وَتَعْيِينِ سِتِ اَطْعَامِ كَمَا
 اَزْ لَعْدِي مِي كُوِيْنِدِ وَبَيْنِ قَائِلِ شَدِيدِ لَامِ بِرُحْمَةِ وَبِأَكْثَرِ دَرِ شَا فِعْلِي مَدِيْنَةُ قَوْلِيْنِ نَزْدِ اَكْثَرِ مَجَابِ مِي
 اَبْسِ نَزْدِ مَا اَكْرُ وَصِيْتِ كَنْدِ بِيَسْتِ اَبْسِ كَرْتِهْ مِي شُدِ اَزْ تَلْتِ مَالِ وَنَزْدِ شَا فِعْلِي وَصِيْتِ كَنْدِ اَبْسِ كَرْتِهْ مِي شُدِ

در بیان این آیات در...

در بیان این آیات واجب است...

از کل مال انتہی یعنی نزدیک امام شافعی در حقوق حق تعالی و عباد در باب دین مسیح فرق نیست بخلاف مذہب
و نیز در مظاہر الحق ترجمہ مشکوٰۃ صفحہ ۸۶-۸۷-۸۸- نیز التفصیل مذکور است مشککان ہند را باید کہ بران نظر اندازند
و در شامی است و نیز در فتح القدر آورده کہ فدیہ از روزہ کہ وصیت بدان رفته باشد قطعاً جائز است
چرا کہ منصوص علیہ است و اگر وصیت بقدیہ آن رفته باشد ولی از طرف خود تبرع کند بر فرودہ امام محمد در زیادات
ذکر کردہ کہ آن نیز جائز است انشاء اللہ تعالی و همچنین است حال فدیہ نماز فائتہ وقتی کہ وصیت بدان
رفته باشد کما قال ثمر اعلم انہ اذا اؤمى بفدیة الصوم یحکم بالجواز قطعاً لانه منصوص
علیہ و اما اذا اؤمى بقطعہا العاریت فقد قال محمد بن الزیادات انہ یجوز فیہ
ان شاء اللہ تعالی کذا اعلیٰ فیہ بالمشیۃ فیما اذا اؤمى بفدیة الصلوٰۃ و لا یجوز فیہ بالمشیۃ
بالصوم احتیاطاً لایحتمل کون البیت فیہ معلقاً بالعمیر فتشمل العولۃ الصلوٰۃ فان لو یکن
معلقاً لا یحتمل کون الفدیة بمرامبتداً یصلح ما جیاً للشیات انتہ و در فتح القدر در باب
جواز فدیہ از نماز تحت قول صاحب ہایہ و الصلوٰۃ کا الصوم یا شیخستان المشایخ می آرد و جہش نیکہ
از روی شرح ثمانت در میان روزہ و دادن طعام میساکین ثابت است حال نگہ در میان روزہ و نماز نیز ثمانت
ثابت است و ہر گاہ در میان دو چیز ثمانت می باشد پس اگر یکی لازم ہر دو مثل دیگر پیدا شود بالضرورت آن چیز
ثمانت مائل این چیز دیگر نیز باشد چرا کہ مثل مثل الشئ مثل لذلک الشئ مشہور است یعنی طعام
و یا قیمت آن دادن مائل صوم است و صوم مائل صلوة است پس اطعام مائل نماز نیز میشود پس بنا برین تقدیر
واجب است اطعام و بنا بر تقدیر عدم ہمانت (یعنی در میان روزہ و نماز) واجب نیست پس احتیاطاً در
واجب دانستن است چرا کہ اگر ثبوت ہمانت واقع باشد پس مقصود و مطلوب ما کہ آن سابقہ شدن
قضا است از ذمہ است) بجزئی حاصل گردد و اگر احسان و تصدق باشد (یعنی در صورتی کہ فدیہ ماقات نگردد)
پس مصلح این است کہ نامی سیات و دفع خطیئات گردد و ازین باعث امام محمد فرمود جائز گردانند انشاء اللہ تعالی
و ہندہ عبارتہ - و لمحہ ان الممانئۃ قد ثبتت شرعاً بین الصوم و الاطعام و الممانئۃ
بین الصلوٰۃ و الصوم ثابتہ و مثل مثل الشئ ہما دان یکنون مثلاً لذلک الشئ و علی تقدیر
ذلک یجوز الاطعام و علی تقدیر عدمہا لا یجوز فالاختیاط فی الایجاب فان کان الواقع
ثبوت الممانئۃ فحصل المقصود الذی هو المقصود وان کان بمرامبتداً یصلح ما جیاً

لِلنِّسِيَّاتِ - وَلَئِنَّا قَالُ مُحَمَّدٌ مُحَمَّدٌ تَجْرِي بِهِ اِنْ شَاءَ اللهُ تَعَالَى لَنْتَحَقُّ مَسْئَلَهُ وَصِيَّتْ شَرْطِيَّةٌ بِرَأْسِ لَزُومِ
 فِدْيَةٍ بِرُورْتِهِ نَزْدًا مَا تَأْتِيهِ اِنْ كَرِهْتَ وَصِيَّتْ نَكْرُودًا بَاشَدَ لَازِمٌ نِيَايِدُ بِرُورْتِهِ چيزي آما اِگر تَبْرِعَ كُنْدُ وَاَرْتْ بَدُونِ
 وَصِيَّتْ مِيَّتْ جَائِزْ كَرْدُ وَاَنْشَاءُ اللهُ تَعَالَى چنانچه در بَحْرِ الرَّائِقِ تَسْتِ وَاِنْ صَوْرَتِي كِه تَبْرِعَ كُنْدُ وَاَرْتْ جَائِزْ اَفْتَدُ
 اَز فِدْيَةِ مِيَّتْ وَبَاشَدَ ثَوَابُ مَرُورْتِ رَا نِيَزْ كَذَا فِي لَعِينِي شَرْحِ الْكَلْبِ وَشَرْطُ دَر تَبْرِعِ اَنْتْ كِه بَاشَدَ وَرْتَهُ
 اَز اَهْلِ تَبْرِعِ (يعني ورته اصغار دران نباشند) پس جَائِزْ شُودِ تَبْرِعِ اَيْشَانِ چنانچه در خَزَانَةِ الْمُفْتِيْنِ مِيَّتْ
 وَاِنْ تَحْقِيقُ بِالْاَبْحُوْبِي مَعْلُومٌ شَدَ كِه بَرَأْسِ وَجُوبِ فِدْيَةٍ بِرُورْتِ دَر مَرْهَبِ مَادُو شَرْطِيَّةٌ مَلِكِي مَالِدِ اَبُو دُونَ
 مِيَّتْ دُومِ وَصِيَّتْ كَرْدَنِ مِيَّتْ بَرَأْسِ نِيْسِ دَر صَوْرَتِ مَوْجُودِ بَدُونِ هَر دُو شَرْطِ بَرُورْتِي مِيَّتْ اَجْبَابِ
 اَدَايِ كِفَارَةُ وِي تَا ثَلَاثِ مَالِ وِي وَزْدِ عَدَمِ اَنْ لَزُومِشْ نِيْسَتْ مَسْئَلَهُ دَرِيْنِ جَلْمِ صَوْرِ مَرَادِ بَرُورْتِي كِسِي مِيَّتْ
 كِه بَاشَدَ مَرَادِ وَاَوْلَايْتِ تَصْرِفِ دَر مَالِ مِيَّتْ بَعْدِ مَوْتِ وِي وَاَرْتْ بَاشَدَ يَا وَصِي كَذَا فِي اَلْبَحْرِ الرَّائِقِ
 وَ اَلنَّهْرِ الرَّائِقِ مَسْئَلَهُ اِنْچه كُذِّبَتْ كِه چُونِ وَصِيَّتْ كَرْدُ لَازِمٌ اَيْدِ بِرُورْتِهِ تَنْفِيذِ وَصِيَّتْ اَوْ اَز ثَلَاثِ مَالِ
 مَرَادِشْ نِيْسَتْ كِه اِگر وَصِيَّتْ نَمُودَ بِقَدْرِ زَائِدِ اَز ثَلَاثِ مَالِ خُودِ بِرُورْتِهِ وِي لَازِمٌ نِيْسَتْ اَدَنِ مَقْدَارِ زَائِدِ اَز ثَلَاثِ

چون وصیت کند بقدیه خویش	نیست واجب ز ثلث مالش بیش
-------------------------	--------------------------

وَاَيْنِ وَقْتِي تَسْتْ كِه بَاشَدِ مِيَّتْ رَا وَاَرْتِي اِنَّا اِگر اَوْرَا وَاَرْتِي نَبَاشَدِ پَسِ نَا فِذْ كَرْدُ وَصِيَّتْ اَوْ اَز جَمْعِ مَالِ
 چنانچه در جَامِعِ الرَّمُوزِ تَسْتْ وَاَمْرَادِ اَز ثَلَاثِ مَالِ كِه مَذْكَورِ شَدِ تَلِيْثِ جَمْعِ مَالِ تَسْتْ وَاَلِيْنِ اَنْ نِيَزْ وَقْتِي تَسْتْ
 كِه نَبَاشَدِ دَر تَرَكِ دِيْنِي اَز دِيُونِ عِبَادَتَا اِنَّا اِگر بَاشَدِ دِيْنِي اَز اَنْبَادِ تَرَكِ نَا فِذْ كَرْدُ وَصِيَّتْ اَز ثَلَاثِ بَاقِي مَانْدَه
 نَهْ اَز ثَلَاثِ جَمْعِ مَالِ كَذَا فِي اَلْبَحْرِ جَنْدِي شَرْحِ مَخْصَرِ الوَفَايَةِ مَسْئَلَهُ اِگر لَازِمٌ بَاشَدِ بِرِ مِيَّتْ
 زَكَاةٍ يَا عَشْرِيَّةٍ يَا نَذْرِ مَالِ يَا اَضْمِيَّةٍ فِدْيَةٍ دَهْدُولِي وِي بِمَقْدَارِ اِنْچه بِرُورْتِ اَز رُويِ قَدْرِ مِيَّتْ مَانْدَه تَسْتْ
 كَذَا فِي اَلْفَتَاوِي اَلْحَاوِي وَهَيْمَنِ حَكْمِ تَسْتْ اِگر مَانْدَه بَاشَدِ بِرُورْتِ دِيْنِ خُرَاجِ وَجِزْيَةٍ كَذَا فِي فَتْحِ اَلْمَقْدِسِ

صنایطه حسنه

هَر چيزي كِه اَز عِبَادَاتِ بَدَنِيَّةِ اَز مِيَّتْ فَوْتِ شَدَه بَاشَدِ پَسِ فِدْيَةٍ دَهْدُولِي مِيَّتْ اَز هَر وَاجِبِي
 اَز اَنْهَا مَقْدَارِ صَدَقَةِ فِطْرِ رَا غَلَبَ بَاشَدِ يَا قِيْمَتِ يَا اَطْعَامِ وَ هَر اَنْ چيزي كِه اَز عِبَادَاتِ مَالِيَّةِ بَاشَدِ چنانچه
 ذِكْوَةُ عَشْرِيَّةٍ اَخْرَاجِ كُنْدُولِي مِيَّتْ مَقْدَارِي يَدَا كِه بَاقِي مَانْدَه تَسْتْ بِرُورْتِ دُواجِبِ تَسْتْ اَدَايِ
 اَنْ بِرُورْتِهِ وِي هَر چيزي كِه مَرْكَبِ بَاشَدِ اَز عِبَادَاتِ بَدَنِيَّةِ وَ مَالِيَّةِ چنانچه مَعْرُوفِ پَسِ مَعْرُوفِ كُنْدُولِي مِيَّتْ

از مال وی مردی را کذا فی البوم مسلمہ جائزست دفع قیمت فدیه کذا فی جامع الرموز و همچنین جائزست دفع قیمت در زکوٰۃ و کفارات و صدقہ فطر و عشر و تدر یعنی در غیر حالت فدیه کذا فی الہدایۃ فی کتاب الزکوٰۃ مسلمہ لایدیست در کفارہ ایمان از دہ مساکین و جائز نیست دادن مسکین واحد را زائد از نصف صاع گندم در یک روز بسبب ورود نص بر عدد مذکور درین کفارہ بخلاف فدیه نماز ہا کہ جائزست در ان دادن چند فدیه بیک مسکین کذا فی الشامی و در شرح منیۃ المصلی آورده کہ جائزست دفع فدیه صلوات کثیرہ بسوی فقیر واحد بیک بار بخلاف کفارہ یمین و ظہار و اقطار یعنی مرہر کفارہ را درینہا قبض جداگانہ باید و اگر چند کفارہ یمین یا ظہار یا اقطار را بسکینے بیک بار دہد از یک کفارہ جائز گردند از ان جملہ و همچنین جائزست تفریق فدیه بیک نماز و یک روزہ بر مساکین بخلاف فدیه کفارات کہ جائز نیست در انہا دادن بسکینے کمتر از نصف صاع کذا فی ما کاوی فی الوصایا مسلمہ جائزست خاص در فدیه صلوات و صیام تلک اباحت ہر دو اگر اختیار کند تلک ایس بہد بمقابلہ ہر یک نماز و روزہ فقیری را نصف صاع گندم و یا صاع جو و غیرہ و اگر اختیار کند اباحت را پس بخوراند بمقابلہ ہر یک نماز و روزہ مسکین واحد را در دو وقت برابرست کہ رسد قیمت آن در نصف صاع گندم را یا زرسد و تقیید نمودیم بدو وقت خوردن زرا کہ فرق نیست میان آن کہ ہر دو خوردن در وقت باہد باشد یا ہر دو در خفتن یا یکی فدا باشد و دیگری عشا یا یکی فدا و دوم سحر باشد و یا عشا و سحر باشد اما خوردنی یک وقت پس کفایت نمی کند دردی چنانچہ کفایت نمی کند در کفارات و نیز تقیید نمودیم بسکینے پس اگر خورائید باہد او مسکینے را و خفتن مسکین دیگر را جائز نباشد مگر آنکہ عادہ کند بر یکی از ان ہر دو خوردنی دیگر را و کابدیست از بودن ہر دو خوردنی سیر کنندہ تا آنکہ اگر سیر باشد مسکینے قبل از خوردن طعام یا آنکہ باشد صے غیر مراہق جائز نیست خوردن وی در فدیه و لازم ہر دو ہر دو کہ بخوراند در عوض آن مسکین دیگر را و اگر صے مراہق باشد جائز گردد و ضرورت در نان جمین از نان خوردنش تا مکن گردد ایشان را استیفا سے اکل تا حد شیخ بخلاف نان گندمی محل ذلک من مناسک الال و سطل الغاصل الیستدی

ع
در یک کفارہ
باید از یک
فدیه بیک
مسکین
دو کفارہ
فدیه جائز
نیست

ع
فدیه صلوات
را کوبند

در صورت
فدیه

فائدہ در بیان مصرف فدیه

مصرف فدیه صرف صدقہ فطرست پس جائز نباشد دادن فدیه مرہل خود یا دیگران خود را و نہ ملوک خود یا
وہ ہاشمی یا و نہ احد الا درین موہوگیری یا و همچنین جائز نیست دادن مرغنی یا و جائزست ملوک فدیه مردمی یا

زیرا که مصرف فدیة صدقه فطر مصرف زکوة است مگر ذمی که وی مصرف است در ما سوا می زکوة بخلاف حربی که وی مصرف نیست در جمیع کذا فی السراج الوهاج و البحر الرائق و چونکه جواز اسقاط بلکه وجوب آن، اما حقه از کتب معتبره دریافتی پس طریق تفصیل اسقاط کفارات از ذمه اموات را بجان و دل محفوظ دار و ارواح مردگان خود را محفوظ کن که بعوض صرف مال بسیر از بار عقاب کثیر و عذاب نار سعیر و برد ز مهر بر ایشان را ربانی میسر میشود و باعث نجات در کات و موجب نیل درجات جنات ایشان میگردد و چون در دفع اذیات دنیویة از اقارب خود میگویند پس در دفع تکلیفات اخرویة از ایشان بطریق اولی کوشیدن لازم برای معا بنج بیماری دنیوی ایشان از دو اودعات آرامی نه و برای ربانی ایشان از صد مهای نار و وزخ ترا التفانی و توحی نه با آنکه قره این بتو نیز فایده گردد اما حاصل در عالمگیری برای برات ذمه میت طریق آسان در باب قضای فوات بدین تفصیل آورده که اگر کسی بمیرد بروی صلوات فائده باشد پس پورته شود وصیت کفاره آن کرد برای هر نماز نیم پیانه گندم داده شود و همچنین برای نماز و ترو هر یک روزه از ثلث مال وی و اگر مال را نگذاشته باشد پس وارثان وی نصف صاع گندم را (و یا یک صاع را از جو و غیره) یا قیمت آن قرض گرفته میکنند را و بد پس آن مسکین آن غله را (یا قیمت آنرا) بر یکی از ورثه آن میت تصدق نمایند پس آن وارث آنرا در فدیة فوات مرده باز تصدق میکنند نماید و هکذا تا آنکه بر ذمه میت هیچ نمازی باقی نماند (و نه روزه و غیره) و اگر وصیت بدان نکرده باشد مگر کسی از ورثه تبرع بروی کند جائز است و هر نماز را نیم پیانه گندم دهد و اگر همه فدیة نمازها را بسکینه دهد جائز است بخلاف کفاره عین کفاره نماز و کفاره اطفال است (یعنی که در آن یک بار دادن مسکینه را بجز از فدیة یک روزه جائز نمی گرد پس اگر مسکینه را دادن خواهد نوشت بنوبت دهد و هر روز از نصف صاع زانداورد اندهد و در کفاره عین بسکین احد یک روز زیاده از یک فدیة دهد و یا درین هر سه کفاره مساکن متفرق رخصت نماید و اسو اطمینان است و در المختار حین قال و قوله یترک ما لا یستقرض و ادرته نصف صاع مسکین و یذوقه الفقیر حرمه فدیة الفقیر للعالمین و ثروته حش یتیم و در شامی زیر قول شایع رحمہ اللہ یستقرض و ادرته الخ گفته که یا قیمت آنرا قرض گیرد و طریق سهل درین باب اینکه فوات مرده را حساب کند و بقدر آن استقرض کند باین طریق که تمام عمر مرده را محسوب نماید پس دو از ده سال از عمر مرده و نه سال از عمر زن کم نماید که اقل بدت بلوغ مذکر و مؤنث اینست **اسئل** آن مرده را حساب بیار

در تفصیل اسقاط کفارات از ذمه اموات

پیشتر از بلوغ ما بدر آرد	بزنان نه دو آزرده با مرد	اعتبار بلوغ باید کرد
قدر مجموع آن که گشت عیان	فدیة مرده را بگیر همان	و نیز در فدیة زن طلا و مازایام

تا بالغی ایام حیض نیز سه روز در هر ماه در حق فدیة نماز تا عمر پنجاه و پنج سال خارج کرده شود و بعد از آن ایام ایام است که حیض زنان در آن منقطع میشود پس فدیة مرد و زن در آن یکسان است پس در هر سال فدیة

سی و شش بدوز را از فدیة نماز زمان نیز بیرون باید کرد (پستر بحساب ششش نماز هر روزه تا یک هفته

و یا یک ماه و یا یک سال فدیة را طعام باشد یا قیمت آن قرض گرفته بفقیر و بد پستر از فقیر بطریق همه بار پس

گرفته و قبض بر آن نموده تا که همه تمام گردد بعد از آن بان فقیر یا فقیر دیگر باز آنرا بخشد و همچنان کند تا آنکه

ساقط شود بهر بار کفاره سالی (یا ماهی یا هفته یعنی بقدر مالیت) و اگر مالیت زائد را قرض گرفته باشد

استقاط بقدر آن باشد و بعد از اتمام کفاره نماز باز برای کفاره صیام اعاده و در کند پستر براسه ضمیمه

پستر برای ایمان و اگر بزمه بیت زکوة باشد بغیر از وصیت ساقط نکردد پستر بعد از اتمام آن همه بقدی

از آن مال بر فقر تصدق نماید یا صرفش نماید چیزی که میت بر آن وصیت کرده باشد یعنی از مسجد و چاه

و مانند آن است و باید که هر بار دافع مسکین را گوید که من این قدر مال را برای فدیة این قدر صیام از طرف

فلان بن فلان متوفی بتو وادم و آن مسکین گوید قبولش نمودم چنانچه در جامع الرموز است و جمله عبارتش

در کیفیت استقراضات از ملک وی اینکه وَ كَيْفِيَّةُ أَنْ يَسْقُطَ مِنْ عَمَلِهِ إِثْنَا عَشَرَ سَنَةً وَ مِنْ

عَمَلِهَا تِسْعَةٌ وَ كَذَا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرِ لِلْحَيِّضِ ثُمَّ يُدْفَعُ لِلْبَاقِي مِنَ الْعَمَلِ الْمَسْكِينِ

مِنْ مِلْكِهِ دَفْعَةً وَاحِدَةً إِنْ كَانَ الثَّلَاثُ وَ أَيْضًا بِالْفِدْيَةِ فَإِذَا قُدِّعَ إِلَيْهِ مَا يَمْلِكُهُ

فَيَقْبِضُهُ ثُمَّ يَهْبِئُهُ مِنَ الدَّافِعِ فَيَقْبِضُهُ ثُمَّ يُدْفَعُ إِلَى الْمَسْكِينِ ثُمَّ يُعْرَى إِلَى أَنْ يَسْتَحْمِي

عَشْرَةَ وَ إِنْ كُنْ مِلْكٌ شَيْئًا اسْتَقْرَضَ وَ إِرْثُهُ وَ بَلْبَغِي أَنْ يَقُولَ الدَّافِعُ لِلْمَسْكِينِ فِي

فِي كُلِّ مَرَّةٍ جَوَانِي أَدْفَعُكَ مَا لَكَ كَذَا الْفِدْيَةِ صَوْمَ كَذَا فُلَانِ بْنِ فُلَانٍ الْمُتَوَفَّى وَ يَقُولُ

الْمَسْكِينُ قَبْلَهُ لَأَتَقَى وَ بَتَرَأَسْتُ كَرِيمِ فِدْيَةٍ قَبْلَ زَوْجِي بِمِثْلِ مَا شَدَّ أَرِيحُ بَعْدَ لَوْ فَنَ بِنِزَارِ مِثْلِ

نَاشِئُ كَبَلِ الْمَسْكِينِ كَرِيمِ فِدْيَةٍ قَبْلَ زَوْجِي بِمِثْلِ مَا شَدَّ أَرِيحُ بَعْدَ لَوْ فَنَ بِنِزَارِ مِثْلِ

برای فدیة مرد و زن شش نماز است

چنانچہ در جامع الرموز است و لا خلاف آنہ ائمہ مستحسنین یصلون ثوابہ الیہ و ینبغی ان یغدی
قبل الذقین وان جاز بعدہ و نیز معلوم باد کہ فدیہ صوم در صحن حیات از شیخ فانی جائز است چنانکہ
در آیت است اما فدیہ نماز و غیرہ از هیچ کسی در حیات جائز نیست و بعد از اہانت بالاتفاق جائز است چنانچہ
در ورا المختار است و کوفدی عن صلاحہ فی مرضیہ لا یصح یجوز الصوم و در عالمگیری
آورده سئل الحسن بن علی عن الفدیۃ عن الصلوۃ فی مرض الموت هل یجوز فقال
لا و سئل حمیر ابو بیری و ابو یوسف بن محمد رحمہما اللہ تعالی عن الشیخ الفانی هل یجوز
علیہ الفدیۃ عن الصلوۃ کما یجب علیہ من الصوم و هو حق فقال لا و این عن عبد العزیز
اصکم اللہ حالہ میگوید کہ در باب اسقاط از میت طریق حسن طریق اہل پشاور و اہل خراسان است
و آن اینکہ طلبا و علمای مساکین و دیگر فقرا میسلین بصلین بعد نماز جازہ در جائز طبقہ و بحضور متوفی قبل از دفن میت
می نشینند و یک نسیۃ کلام مجید را کہ وقت شدہ باشد قیمت عالی تا ہزار درم مثلا متعین نموده اگر آنان
ولی میت باشند و الا قیمت موصوف از غیر کہ واقع میباشد گرفتہ بالای دیگر مالیت فدیہ قیمت باشد یا غلہ
طغوف نموده می نهند ولی میت امام کلہ را کہ مسکین و معتمہ علیہ درین باب میباشد متولی ساختہ اجناس مذکورہ
با قرآن شریف برای اسقاط بوی میدہد پسترا امام موصوف ہر دو دست را بران اسباب موجودہ نماز میگوید
صلوات تزکوۃ صیام ہند و رکعات و دیگر حقوق باری تعالی از فالقن و واجبات کہ بندہ این میت
حاضر درین وقت بطرف میت حاضر اشارہ میکند لازم الادامی بودند پس ظاہر از شان مسلمان اینکہ آنہ
را او ساختہ باشد و اگر بعضی از وی فوت شدہ باشد یا بوجہ من الوجوہ بدرجہ قبولیت زسیہ و باشد حالا
وی (باز اشارہ بطرف متوفی میکند) از ادای ماقات بسبب موت عاجز است پس این قرآن شریف
کہ قیمتش ہزار درم است مشامع این مال موجودہ ازان حقوق قوتیہ کہ فدیہ ازان در شرع صحیح مشہور است
فراغت ذمہ این حاضر متوفی بطریق فدیہ ترا بخشیدم و کسی کہ بر طبقہ بہ بین امام باشد ازان باشد پس آن
مسکین ادا امام آنا گرفتہ میگوید قبولش نمودم پس وی نیز آنا بہ مسکین دیگر کہ ہمین وی باشد می دہد
و او را میگوید کہ بطریق اسقاط ازین متوفی ترا بخشیدم شکر و کثرتا آنکہ دورہ آن باز بان امام رسان
امام ہمین عمل اما سہ بار مکرر بعمل می آرد و در آخر چون دورہ آن با امام رساند امام با حاضرین دعای مغفرت
و قبولیت فدیہ از میت خود سجدہ ولی میت را طلبیدہ آن مال و فرستان را با دہبہ میکند بعد از ان

و از استیسا کہ در حکمک افاتان مروج است

انفاظ اسقاط بزبان فارسی

انفاظ

بانی

آن مال را دلی بیت بفقیرای موصوفین مقسوم می نماید و قرآن را اگر بقیمت غالی برای حیلہ از امام محکمہ یا فقیہ
گرفته باشد باز با بقیعت معلومہ اقالہ می کند و اگر از آن خود می باشد تصدقش میکند یا نزد خودش میدارد

بیان الفاظ اسقاط بزبان افغانی کہ در مضافات پیشاور اکثر مروج است

کَهِرْحَىٰ لَهُ حُقُوقُ قُوْدَةٍ بَارِي تَعَالَىٰ نَهْ چہ لایزم اولاد او پہ ذمہ دہ حاضر متوفی بآن بدلہ
صلواتُ لَهُ زکوٰۃُ لہ صیامُ لہ نَدُوْرُ لہ کفّاراتُ اولہ سائر واجباتُ بعضی بہ دہہ ادا کرے
و فی او بعضی بہ ترقوت شوی وی حلا دئی لہ ادا مافات نہ پسب دہ موت سرہ
عاجز دئی اوس پہ بدلہ دہنی حقوق قوتیو کبزلہ حاضر متوفی نہ چہ فدیہ تشریح کن
صحیحہ کیکی داقران مجید چہ دہ زر و مرویو مثلاً قیمت لوی سرہ لہ مالہ پھیلہ دہ
اسقاط سرہ مانانہ فدیہ کری دی + ہغہ بل بیادائی چہ ما قبول کرے دئی او پد طریق
مذکور سرہ مانانہ فدیہ کرے دئی باید دانست کہ معتبر نزد امام ابو حنیفہ در صدقہ فطر وغیرہ
صاع عراقی است و آن از روی وزن چار من است و ہرنجی دور طل پس ہر صاع ہشت رطل است
و ہر نصف صاع چار رطل و ہر رطلی ہشت استار است پس ہر من شرعی چل استار است و اما استار
مقدرت بدرہم و مثاقیل اما بحساب دراہم پس ہر استاری شش نیم درم شرعی است کما صرح بہ فی
شرح المجمع وغیرہ و اما بحساب مثاقیل پس ہر استاری چار نیم مثقال است کافی شرح الوقایہ و البحر الرائق
مگر علامہ چلیبی در حاشیہ شرح وقایہ گفتہ کہ این قول بعضی طلاست و نزد بعضی دیگر ہر استاری چار نیم
مثقال است و یک قیراط یعنی بستم حصہ مثقال و در من الغفار گفتہ کہ آنچه در شرح مجمع وغیرہ گفتہ کہ ہر استار
شش نیم درم شرعی است آن نیز افادہ میکند زیادتی قیراط را و این ضعیف اصح اللہ تعالیٰ
شأنہ میگوید کہ در کتب فقہ ہر چند کہ مدار حساب وزن بدرہم و مثاقیل است فاما چونکہ متعارف در بلاد
قولہ و مانستہ است نہ دراہم و مثاقیل لہذا من اغماز صاع عراقی را بتولہ و مانستہ ظاہر میکنم از پیشتر معلوم گشت
کہ ہر رطلی ہشت استار است و ہر استاری شش نیم درم شرعی است پس برین حساب در ہر رطلی یک صدوی
درم شرعی و در ہرنجی دو بیست و شصت درم شرعی و در نصف صاع ہفت و شصت درم شرعی و در یک صاع
یک ہزار و چل درم شرعی می گنجد کما صرح بہ فی الحاکموی للزاہدی و در شرح غرر گفتہ کہ معتبر در صدقہ فطر ہر
وزنش یک ہزار و چل درم شرعی بودہ باشد انتہی چونکہ این را دانستی پس بدانکہ در ترغیب الصلوٰۃ

الفاظ اسقاط بزبان افغانی

در عزت بطن دی شاہ میکند در اغماز صاع

شاہ بطن دی با یک در اغماز صاع جزو دہ است

در بحث ضمیمہ آورده که درم شرعی بوزن دہلی سہاشہ و چہار جو وزنج جوہت و برین حساب دویست
درم شرعی پنجاہ و چہار تولہ و پنج ماشہ و دو جو میشود و ہر تولہ دو آزدہ ماشہ و ہر ماشہ شانزدہ جو میشود انتہی
پس نصف صاع عراقی بحساب تولہ یک صد و چہل و یک تولہ و شش ماشہ و دو جو وزنا بخندہ میشود تو بخش این

۳۳ از	۳۳ از	۳۳ از	ایضا تفصیل دیگر	۳۳ از	۳۳ از	۳۳ از
تولہ چہار جو	ماشہ	سرخ		داندہ بربغ	داندہ جو	داندہ جو
یک صاع عراقی	یک تولہ	یک ماشہ		یک صاع عراقی	یک صاع عراقی	یک ماشہ

آن نصف صاع عراقی بحساب شاقیل نیکہ شیخ عبدالحق محدث دہلوی در شرح صراط مستقیم در بحث صد تولہ فطر آورده کہ نصف
صاع عراقی دو من است و من چہل استار و استار چہار نیم مثقال پس من صد و ہشتاد مثقال بود نتیجہ پس برین
تقدیر نصف صاع عراقی سہ صد و شصت مثقال بود نتیجہ تو ضمیمہ نصف صاع عراقی از شاقیل و ابطال نیکہ

۳۳ از	۳۳ از	۳۳ از	۳۳ از	۳۳ از	۳۳ از	۳۳ از	۳۳ از	۳۳ از	۳۳ از	۳۳ از	۳۳ از	۳۳ از
تولہ	تولہ	تولہ	تولہ	تولہ	تولہ	تولہ	تولہ	تولہ	تولہ	تولہ	تولہ	تولہ
یک صاع عراقی	یک تولہ	یک تولہ	یک تولہ	یک تولہ	یک تولہ	یک تولہ	یک تولہ	یک تولہ	یک تولہ	یک تولہ	یک تولہ	یک تولہ

نقشہ ہر ایک اسباب تولہ است بدین تفصیل	من	تولہ	نصف تولہ	نصف پاد	نصف پاد	تولہ	ماشہ
نقشہ ہر ایک اسباب تولہ است بدین تفصیل	من	تولہ	نصف تولہ	نصف پاد	نصف پاد	تولہ	ماشہ
نقشہ ہر ایک اسباب تولہ است بدین تفصیل	من	تولہ	نصف تولہ	نصف پاد	نصف پاد	تولہ	ماشہ
نقشہ ہر ایک اسباب تولہ است بدین تفصیل	من	تولہ	نصف تولہ	نصف پاد	نصف پاد	تولہ	ماشہ
نقشہ ہر ایک اسباب تولہ است بدین تفصیل	من	تولہ	نصف تولہ	نصف پاد	نصف پاد	تولہ	ماشہ
نقشہ ہر ایک اسباب تولہ است بدین تفصیل	من	تولہ	نصف تولہ	نصف پاد	نصف پاد	تولہ	ماشہ
نقشہ ہر ایک اسباب تولہ است بدین تفصیل	من	تولہ	نصف تولہ	نصف پاد	نصف پاد	تولہ	ماشہ
نقشہ ہر ایک اسباب تولہ است بدین تفصیل	من	تولہ	نصف تولہ	نصف پاد	نصف پاد	تولہ	ماشہ

نقشہ کفارہ ہای نماز و روزہ مرد و زن مردہ از روی حساب یومیہ تا سی روز

خانہ شمارا تا سی روز بسی روز تا یک ماہ	کفارہ روزہ مرد و زن بیکر بسی روز تا سی روز و نہایت بسی روز تا یک ماہ	کفارہ ہر شش ماہ ہای روزانہ مرد و زن بیکر بسی روز تا یک ماہ	سیب نان جو کفارہ نماز و صیام مردان	کفارہ شش ماہ ہای روزانہ بیکر بسی روز تا یک ماہ	تعداد خرچ کفارہ نماز بسی روز تا یک ماہ	سیب نان جو کفارہ سیب و نماز و صیام
۱	۱۰ روز ۱۲ جو	۱۰ روز ۱۲ جو	۱۰ روز ۱۲ جو	۱۰ روز ۱۲ جو	+	۱۲ روز ۱۲ جو
۲	۳ روز ۳ جو	۳ روز ۳ جو	۳ روز ۳ جو	۳ روز ۳ جو	+	۳ روز ۳ جو
۳	۵ روز ۴ جو	۵ روز ۴ جو	۵ روز ۴ جو	۵ روز ۴ جو	+	۵ روز ۴ جو
۴	۶ روز ۸ جو	۶ روز ۸ جو	۶ روز ۸ جو	۶ روز ۸ جو	+	۶ روز ۸ جو
۵	۷ روز ۱۰ جو	۷ روز ۱۰ جو	۷ روز ۱۰ جو	۷ روز ۱۰ جو	+	۷ روز ۱۰ جو
۶	۸ روز ۱۲ جو	۸ روز ۱۲ جو	۸ روز ۱۲ جو	۸ روز ۱۲ جو	+	۸ روز ۱۲ جو
۷	۹ روز ۱۳ جو	۹ روز ۱۳ جو	۹ روز ۱۳ جو	۹ روز ۱۳ جو	+	۹ روز ۱۳ جو
۸	۱۰ روز ۱۴ جو	۱۰ روز ۱۴ جو	۱۰ روز ۱۴ جو	۱۰ روز ۱۴ جو	+	۱۰ روز ۱۴ جو
۹	۱۱ روز ۱۵ جو	۱۱ روز ۱۵ جو	۱۱ روز ۱۵ جو	۱۱ روز ۱۵ جو	+	۱۱ روز ۱۵ جو

نقشه کفای نماز روز	کفای روز و مردوزن	کفای هر شش نمازهای روز نماز برنی پنج نماز مخصوصه و یک نماز روز	نیز آن جمله کفای نماز و صیام مردوزن	کفای هر شش نمازهای روز نماز برنی پنج نماز مخصوصه و یک نماز روز	نیز آن جمله کفای نماز و صیام مردوزن	نقشه کفای نماز روز و مردوزن
۱۹	۳۳ روزه ۳ توله ۸ ماشه ۶ جو	۵ من ۱۰ روزه ۳ توله ۸ ماشه ۲ جو	۵ من ۳۵ روزه ۱ توله ۹ ماشه ۱۰ جو	۵ من ۱۰ روزه ۳ توله ۸ ماشه ۲ جو	۵ من ۳۵ روزه ۱ توله ۹ ماشه ۱۰ جو	۵ من ۳۵ روزه ۱ توله ۹ ماشه ۱۰ جو
۲۰	۳۵ روزه ۲ ماشه ۸ جو	۵ من ۱۲ روزه ۲ توله ۲ ماشه	۶ من ۱۰ روزه ۲ توله ۳ ماشه ۸ جو	۵ من ۱۲ روزه ۲ توله ۲ ماشه	۶ من ۱۰ روزه ۲ توله ۳ ماشه ۸ جو	۶ من ۱۰ روزه ۲ توله ۳ ماشه ۸ جو
۲۱	۳۶ روزه ۱ توله ۸ ماشه ۱۰ جو	۵ من ۲۲ روزه ۱ توله ۲ ماشه ۱۲ جو	۶ من ۲۰ روزه ۲ توله ۱۱ ماشه ۶ جو	۵ من ۲۲ روزه ۱ توله ۲ ماشه ۱۲ جو	۶ من ۲۰ روزه ۲ توله ۱۱ ماشه ۶ جو	۶ من ۲۰ روزه ۲ توله ۱۱ ماشه ۶ جو
۲۲	۳۸ روزه ۳ توله ۲ ماشه ۱۲ جو	۵ من ۳۳ روزه ۳ ماشه ۸ جو	۶ من ۳۲ روزه ۳ توله ۶ ماشه ۲ جو	۵ من ۳۳ روزه ۳ ماشه ۸ جو	۶ من ۳۲ روزه ۳ توله ۶ ماشه ۲ جو	۶ من ۳۲ روزه ۳ توله ۶ ماشه ۲ جو
۲۳	یک من ۱۰ روزه ۴ توله ۸ ماشه ۴ جو	۶ من ۳۳ روزه ۴ توله ۴ ماشه ۲ جو	۶ من ۳۳ روزه ۴ توله ۴ ماشه ۲ جو	یک من ۱۰ روزه ۴ توله ۸ ماشه ۴ جو	۶ من ۳۳ روزه ۴ توله ۴ ماشه ۲ جو	۶ من ۳۳ روزه ۴ توله ۴ ماشه ۲ جو
۲۴	یک من ۱۲ روزه ۱ توله ۳ ماشه	۶ من ۱۳ روزه ۳ توله ۵ ماشه	۶ من ۱۴ روزه ۳ توله ۸ ماشه	یک من ۱۲ روزه ۱ توله ۳ ماشه	۶ من ۱۳ روزه ۳ توله ۵ ماشه	۶ من ۱۴ روزه ۳ توله ۸ ماشه
۲۵	یک من ۱۵ روزه ۲ توله ۹ ماشه ۲ جو	۶ من ۲۵ روزه ۲ توله ۵ ماشه ۱۲ جو	۶ من ۲۹ روزه ۲ ماشه ۳ جو	یک من ۱۵ روزه ۲ توله ۹ ماشه ۲ جو	۶ من ۲۵ روزه ۲ توله ۵ ماشه ۱۲ جو	۶ من ۲۹ روزه ۲ ماشه ۳ جو
۲۶	یک من ۱۵ روزه ۳ توله ۳ ماشه ۲ جو	۶ من ۳۵ روزه ۱ توله ۹ ماشه ۸ جو	۸ من ۳۵ روزه ۱ توله ۹ ماشه ۱۲ جو	یک من ۱۵ روزه ۳ توله ۳ ماشه ۲ جو	۶ من ۳۵ روزه ۱ توله ۹ ماشه ۸ جو	۸ من ۳۵ روزه ۱ توله ۹ ماشه ۱۲ جو
۲۷	یک من ۱۶ روزه ۹ ماشه ۶ جو	۶ من ۴ روزه ۶ ماشه ۲ جو	۸ من ۴ روزه ۶ ماشه ۱۰ جو	یک من ۱۶ روزه ۹ ماشه ۶ جو	۶ من ۴ روزه ۶ ماشه ۲ جو	۸ من ۴ روزه ۶ ماشه ۱۰ جو

نیزه خانم را ابراهیم نامی کند	۲۸	کفاره نماز سه روز	کفاره نماز سه روز	کفاره نماز سه روز	کفاره نماز سه روز	کفاره نماز سه روز
یک من ۲ تولد ۳ ماشه ۵ جو	یک من ۲ تولد ۳ ماشه ۵ جو	یک من ۲ تولد ۳ ماشه ۵ جو	یک من ۲ تولد ۳ ماشه ۵ جو	یک من ۲ تولد ۳ ماشه ۵ جو	یک من ۲ تولد ۳ ماشه ۵ جو	یک من ۲ تولد ۳ ماشه ۵ جو
۸ من ۱۹ تولد ۱۰ ماشه ۱۲ جو	۸ من ۱۹ تولد ۱۰ ماشه ۱۲ جو	۸ من ۱۹ تولد ۱۰ ماشه ۱۲ جو	۸ من ۱۹ تولد ۱۰ ماشه ۱۲ جو	۸ من ۱۹ تولد ۱۰ ماشه ۱۲ جو	۸ من ۱۹ تولد ۱۰ ماشه ۱۲ جو	۸ من ۱۹ تولد ۱۰ ماشه ۱۲ جو

نقشه کفاره نماز و روزه مرد و زن مرده از روی حساب یازده ماهها و بعد از آن تا قصد سال

نیزه خانم را ابراهیم نامی کند	کفاره نماز سه روز	کفاره نماز سه روز	کفاره نماز سه روز	کفاره نماز سه روز	کفاره نماز سه روز	کفاره نماز سه روز
یک من ۲ تولد ۳ ماشه ۵ جو	یک من ۲ تولد ۳ ماشه ۵ جو	یک من ۲ تولد ۳ ماشه ۵ جو	یک من ۲ تولد ۳ ماشه ۵ جو	یک من ۲ تولد ۳ ماشه ۵ جو	یک من ۲ تولد ۳ ماشه ۵ جو	یک من ۲ تولد ۳ ماشه ۵ جو
۸ من ۱۹ تولد ۱۰ ماشه ۱۲ جو	۸ من ۱۹ تولد ۱۰ ماشه ۱۲ جو	۸ من ۱۹ تولد ۱۰ ماشه ۱۲ جو	۸ من ۱۹ تولد ۱۰ ماشه ۱۲ جو	۸ من ۱۹ تولد ۱۰ ماشه ۱۲ جو	۸ من ۱۹ تولد ۱۰ ماشه ۱۲ جو	۸ من ۱۹ تولد ۱۰ ماشه ۱۲ جو

فاز شصت و ہفتا	۵	کفازہ نمازی روز	کفازہ نمازی روز	کفازہ نمازی روز و نماز روز	کفازہ نمازی روز و نماز روز	کفازہ نمازی روز و نماز روز	کفازہ نمازی روز و نماز روز
	+	۳۹ من ۳۲ بار ۳ تولد ۱۰ ماشہ ۸ جو	۳۶ من ۳۰ بار ۱ تولد ۹ ماشہ	ایضا	۳۵ من ۳۲ بار ۳ تولد ۲ جو	۳۵ من ۳۲ بار ۳ تولد ۲ جو	۳۵ من ۳۲ بار ۳ تولد ۲ جو
	+	۵۵ من ۴۸ بار ۳ تولد ۴ ماشہ ۸ جو	۴۶ من ۴۰ بار ۲ تولد ۴ ماشہ	ایضا	۵۰ من ۴۵ بار ۳ تولد ۲ ماشہ ۱۲ جو	۵۰ من ۴۵ بار ۳ تولد ۲ ماشہ ۱۲ جو	۵۰ من ۴۵ بار ۳ تولد ۲ ماشہ ۱۲ جو
	+	۶۳ من ۴۶ بار ۲ تولد ۴ ماشہ	۶۲ من ۴۶ بار ۲ تولد ۴ ماشہ	ایضا	۵۶ من ۴۲ بار ۲ تولد ۱۰ ماشہ	۵۶ من ۴۲ بار ۲ تولد ۱۰ ماشہ	۵۶ من ۴۲ بار ۲ تولد ۱۰ ماشہ
	+	۶۱ من ۵۲ بار ۱ ماشہ ۹ جو	۶۱ من ۵۲ بار ۲ تولد ۱۱ ماشہ	ایضا	۶۴ من ۴۹ بار ۱ تولد ۸ جو	۶۴ من ۴۹ بار ۱ تولد ۸ جو	۶۴ من ۴۹ بار ۱ تولد ۸ جو
	+	۸۶ من ۶۳ بار ۸ ماشہ ۸ جو	۸۶ من ۶۳ بار ۸ ماشہ ۸ جو	ایضا	۸۱ من ۶۵ بار ۳ تولد ۸ جو	۸۱ من ۶۵ بار ۳ تولد ۸ جو	۸۱ من ۶۵ بار ۳ تولد ۸ جو
	+	۹۵ من ۷۰ بار ۳ تولد ۶ ماشہ	۹۵ من ۷۰ بار ۳ تولد ۶ ماشہ	ایضا	۸۵ من ۶۸ بار ۲ تولد ۳ ماشہ ۱۲ جو	۸۵ من ۶۸ بار ۲ تولد ۳ ماشہ ۱۲ جو	۸۵ من ۶۸ بار ۲ تولد ۳ ماشہ ۱۲ جو
یعنی یک سال	۱	یک من ۱۳ بار ۳ ماشہ ۱۲ جو	یک من ۱۳ بار ۳ ماشہ ۱۲ جو	ایضا	۹۶ من ۷۳ بار ۳ تولد ۹ ماشہ ۱۲ جو	۹۶ من ۷۳ بار ۳ تولد ۹ ماشہ ۱۲ جو	۹۶ من ۷۳ بار ۳ تولد ۹ ماشہ ۱۲ جو
	۲	۲ من ۲۶ بار ۴ ماشہ ۸ جو	۱۹ من ۲۶ بار ۲ تولد ۶ ماشہ	ایضا	۹۳ من ۷۰ بار ۲ تولد ۴ ماشہ ۸ جو	۹۳ من ۷۰ بار ۲ تولد ۴ ماشہ ۸ جو	۹۳ من ۷۰ بار ۲ تولد ۴ ماشہ ۸ جو

فایز شماره سال	کناره روزه در روزین	کناره نماز با کمر	بیتان کناره روزه در روزین	کناره نماز با کمر	کناره نماز با کمر	کناره نماز با کمر	کناره نماز با کمر
۲	۳ من ۳۹ روز ۱۱ ماهه ۲ جو	۲۸۶ من ۳۲ روز ۶ ماهه	۲۹۰ من ۱۱ روز ۵ ماهه ۲ جو	۲۵۷ من ۶ روز ۹ ماهه	۲۹ من ۱۲ روز ۳ ماهه	۲۹ من ۱۲ روز ۳ ماهه	۲۹ من ۱۲ روز ۳ ماهه
۳	۵ من ۳۳ روز ۳ ماهه	۳۸۲ من ۲۰ روز ۴ ماهه	۳۸۷ من ۱۵ روز ۳ ماهه	۳۳۳ من ۲۵ روز ۴ ماهه	۳۹ من ۵ روز ۳ ماهه	۳۹ من ۵ روز ۳ ماهه	۳۹ من ۵ روز ۳ ماهه
۵	۶ من ۲۵ روز ۴ ماهه ۱۲ جو	۴۷۷ من ۲۲ روز ۶ ماهه	۴۸۴ من ۱۹ روز ۴ ماهه ۱۲ جو	۴۲۹ من ۳۴ روز ۳ ماهه	۴۹ من ۶ روز ۳ ماهه	۴۹ من ۶ روز ۳ ماهه	۴۹ من ۶ روز ۳ ماهه
۶	۸ من ۳۸ روز ۱۰ ماهه ۸ جو	۵۷۳ من ۵ روز ۱۰ ماهه	۵۸۱ من ۲ روز ۱۰ ماهه ۸ جو	۵۱۵ من ۳ روز ۱۰ ماهه	۵۸ من ۲ روز ۱۰ ماهه	۵۸ من ۲ روز ۱۰ ماهه	۵۸ من ۲ روز ۱۰ ماهه
۷	۹ من ۱۱ روز ۲ ماهه ۲ جو	۶۶۸ من ۲۶ روز ۴ ماهه	۶۷۷ من ۲۳ روز ۴ ماهه ۲ جو	۶۰۱ من ۳۰ روز ۴ ماهه	۶۸ من ۳ روز ۹ ماهه	۶۸ من ۳ روز ۹ ماهه	۶۸ من ۳ روز ۹ ماهه
۸	۱۱ من ۲۳ روز ۲ ماهه ۲ جو	۷۶۱ من ۲۶ روز ۳ ماهه	۷۷۰ من ۲۱ روز ۳ ماهه ۲ جو	۶۸۷ من ۳۹ روز ۳ ماهه	۷۸ من ۱۲ روز ۲ ماهه	۷۸ من ۱۲ روز ۲ ماهه	۷۸ من ۱۲ روز ۲ ماهه
۹	۱۱ من ۳۶ روز ۲ ماهه ۱۲ جو	۸۵۹ من ۲۸ روز ۲ ماهه	۸۷۱ من ۲۵ روز ۳ ماهه ۱۲ جو	۷۷۳ من ۲۸ روز ۳ ماهه	۸۸ من ۸ روز ۳ ماهه	۸۸ من ۸ روز ۳ ماهه	۸۸ من ۸ روز ۳ ماهه
۱۰	۱۳ من ۱۰ روز ۳ ماهه ۸ جو	۹۵۵ من ۱۹ روز ۳ ماهه	۹۶۸ من ۱۹ روز ۳ ماهه ۸ جو	۸۵۹ من ۲۶ روز ۲ ماهه	۹۹ من ۲ روز ۲ ماهه	۹۹ من ۲ روز ۲ ماهه	۹۹ من ۲ روز ۲ ماهه
۲۰	۲۹ من ۱۱ روز ۳ ماهه	۱۹۱۰ من ۱۸ روز	۱۹۳۶ من ۱۹ روز ۳ ماهه	۱۷۱۹ من ۱۲ روز	۱۹۶ من ۱۰ روز	۱۹۶ من ۱۰ روز	۱۹۶ من ۱۰ روز

کارشمار سال	کنار روز روز روز	کنار نماز نماز نماز	بزرگ کنکار روز روز نماز نماز	کنار نماز نماز نماز	کنار نماز نماز نماز	کنار نماز نماز نماز
۲۰	۳۹ من ۱۳۱۰۰۰ ۲ تولد ۲ ماشہ ج ۸	۲۸۹۵ من ۱۰۰۰۲۶	۲۹۰۵ من ۱۰۰۰۱۹ ۲ تولد ۲ ماشہ ج ۸	۲۵۶۹ من ۱۰۰۰۱۲ ۲ تولد ۲ ماشہ	۲۹۳ من ۱۰۰۰۰۴ ۲ تولد ۲ ماشہ	۲۹۱۸ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۲ تولد ۲ ماشہ ج ۸
۳۰	۵۲ من ۱۰۰۰۰۲ ۲ تولد ۲ ماشہ	۳۸۲۰ من ۱۰۰۰۰۰۰۰	۳۸۶۳ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۲ تولد ۲ ماشہ	۳۳۳۸ من ۱۰۰۰۰۰۰۰	۳۹۲ من ۱۰۰۰۰۰۰۰	۳۳۹۱ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۲ تولد ۲ ماشہ
۵۰	۶۶ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۲ تولد ۲ ماشہ ج ۸	۴۶۶۶ من ۱۰۰۰۰۰۰۰	۴۸۶۲ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۲ تولد ۲ ماشہ ج ۸	۲۹۸ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۲ تولد ۲ ماشہ	۴۹۰ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۲ تولد ۲ ماشہ	۴۳۴۴ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۲ تولد ۲ ماشہ ج ۸
۵۵	۷۲ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۲ تولد ۲ ماشہ ج ۸			۴۲۸ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ	۵۳۹ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ	۴۸۰۱ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ ج ۸
۶۰	۷۹ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ	۵۶۳۱ من ۱۰۰۰۰۰۰۰	۵۸۱۰ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ	۵۲۰۶ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ		۵۲۸۶ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ
۷۰	۹۲ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ ج ۸	۶۶۸۶ من ۱۰۰۰۰۰۰۰	۶۶۶۹ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ ج ۸	۶۱۶۳ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ		۶۲۵۶ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ ج ۸
۸۰	۱۰۶ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ	۶۶۴۱ من ۱۰۰۰۰۰۰۰	۶۶۶۶ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ	۷۱۲۲ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ		۶۲۲۸ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ
۹۰	۱۱۹ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ ج ۸	۸۵۹۶ من ۱۰۰۰۰۰۰۰	۸۶۱۹ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ ج ۸	۸۰۸۰ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ		۸۱۹۹ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ ج ۸
۱۰۰	۱۳۲ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ	۹۵۵۲ من ۱۰۰۰۰۰۰۰	۹۶۸۴ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ	۹۳۸ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ		۹۱۶۰ من ۱۰۰۰۰۰۰۰ ۳ تولد ۲ ماشہ

مَا قَوْلُكُمْ رَحِمَكُمُ اللَّهُ تَعَالَى اذ رين که اکثر مردم و ما بيه امور ذليل را با فترای بعضی جهال
 حنفیه منسوب مینمایند و از سخنان خانہ ساز مقلدان امام ابو حنیفہ رحمی انکار نند و میگویند کہ اگر ہمین
 امور واقعی و نفس الامری بودندی از علمای معتبرین و فضیلتی متبحرین مذاہب دیگر نیز منقول گشتی کہ ایشان
 نیز مؤرخین معتدین بودند و حسب علم خود از احوال سلف صاحبین تحریرات نموده اند پس بہ مشتے جهال
 حنفیه منحصر نبودندی اول اینکه مشایخ امام عظیم که از انان امام ہمام احادیث و اسامع کرده بود
 بغیر از صحابہ صد نفر تا بعین بودند و جملہ مشایخ و اساتذہ امام علامہ در علوم متفرقہ چار ہزار کس
 بودند و دوم اینکه نزد امام بہرہ دانی از علم حدیث بود چنانچہ چند صندوق پر کرده از کتب حدیث بان خود
 میداشت سوم با وجود و فور علم حدیث وی قلت نقل حدیث از امام علامہ بدو جهت بود سیکے
 باشتغال امام ہاتم امور از روایت کمان درایت و تدوین مسائل دین بود و دوم بسبب کمال
 احتیاط و دیانت امام در احادیث پس در شرط روایت بغایت صعوبت و تشدد فرمودہ تا آنکہ
 روایت بالمعنی را نیز معتبر نیدارد بخلاف جملہ محدثین دیگر کہ ایشان در ان توسع نموده پس روایت
 بالمعنی را نیز جائز داشته اند بشرط حفظ اصل و نیز میگویند کہ تشدد در شرط حدیث بدین مرتبہ کہ
 روایت بالمعنی را نیز درست نیدارد اگر از امام راست گرد پس در حق وی موجب قرح می باشد
 نہ باعث مع کہ خلاف محدثین مسلک را اختیار کرده و حتی درین بارہ اینکه باعث قلت بصاعت
 در علم حدیث عدم نقل از وی متحقق است در نہ خود چگونه صورت بند کہ با وجود و فور علم حدیث
 روایت از وی رحمہ اللہ کمتر آید۔ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ وَ تَوَجَّسُّ وَاَعْنَدَ اللّٰهُ

مسئله پنجم در کتب دارالاسلام

الجواب من قبلها ی اہل دعا	جملہ گستا از رہ الزام	بعدا زین ہر کہ سر بر آرد باز
چارہ اش نیست جز بجز حسام	أَقُولُ بِاللّٰهِ التَّوْفِیْقُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّفِیْقِ کاین جملہ سورہا	
محققین از اجلہ شافعیہ و حنفیہ در کتب و رسائل خود درج ساخته معتبرین را از ان با قتل باطلاعی نباشد پس بسبب جهالت ہر چه میگویند محض بی جا است و با باعث تعصب دیدہ و دانستہ از ان اعراض کرده باشند پس وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ عَمْدًا اقصداق گشتہ باشند		
فَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقُّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ	ای آنکہ خلاصہ چار ارکانی	
بشنو سخن رحالم روحانی	دیوی و ددی و ملکی و انسانی	در صورت ہر آنچه غالب آمد آئے

در فتح از خیرات احسان علامہ ابن حجر مکی شافعی آورده کہ ہاشم بن علی **فصل ہفتم** در ذکر مشایخ امام ابو حنیفہ

و ایشان بسیار اند کہ این مختصر گنجایش آن نمیدارد و تحقیق از جملہ مشایخ امام ابو حنیفہ ذکر کرده امام ابو حنیفہ

چار ہزار مشایخ را و بجز از امام ابو حنیفہ کبیر دیگر علما چنین گفته کہ از تابعین مشایخ امام ابو حنیفہ رضی

چار ہزار بودند پس غیر تابعی چه قدر باشند و کسانی کہ از امام ابو حنیفہ اخذ حدیث و علم فقہ کرده استعیاب

آنان متعددست و ضبط آنها ممکن نیست لهذا بعضی از ائمہ گفته کہ کسی را از ائمہ مشہورین اسلام این امر

یسر نشدہ چنانکہ امام ابو حنیفہ را از مشایخ و ملازمہ نصیب شدہ و از جملہ علما و ہمہ مردم بیخ کس آن قدر

فہم نیافتہ چنانکہ امام ابو حنیفہ و شاگردان ہوی برداشتہ است از تفسیر احادیث مثبتہ و مثبتہ مسائل

مستنبطہ انتہی و ہمہ در خیرات احسان جای دیگر گفته قرآن کہ اخذ عن اربعۃ الالف شیخ

من ایتۃ التابیین و غیر ہم و من تکرر ذکرہ الذہبی و غیرہ فی طبقات الحفاظ

من الحدیثین ایشہ پس ازین عبارت صاف معلوم شد کہ نزد ہمسایگان و ابن حجر مکی امام رضی از

حفاظ مہرین بود و مشایخ وی چار ہزار بودند و ایشان ہر دو از اہل شافعیہ و از ناقدین مؤرخین ماند

و در حدائق از شرح صراط مستقیم آورده کہ امام ابو حنیفہ ما سوا از جماعت صحابہ از سہ صد نفر تابعین

مشایخ خود سماع حدیث کردہ و جملہ مشایخ امام اعظم چار ہزار نفر بودند و جماعتی اساتذہ امام بقریب

حرف تہجی جمع نمودہ انتہی و مؤید این قول است لہذا امام شعرانی در جلد اول از میزان خود نوشتہ

کہ من سہ مسندات امام ما دیدہ ام و در انہا بیخ یکے حدیث را چنین نیافتہ کہ در انہا بجز از عمدہ تابعین

عادل و ثقہ مثل یاسود و علقمہ و عطاء و عکرمہ و قباہد و کھول و حسن بصری و مثل ایشان رحمہم اللہ کسی دیگر

نیز روایت کردہ باشد پس تمام روایات حدیث در میان ابو حنیفہ تا برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عادل

و ثقہ اند انتہی مختصرا چنانچہ بالتفصیل در وجہ دوم از ہفدہ حدیث در باب بیخ سلسلہ دہم بیان نمودہ ام

و در مسانید امام جملہ مشایخ وی کہ بقول امام شعرانی جملہ تابعین عدول اند قریب سہ صد نفرست چنانچہ

در وجہ ششم از ہفدہ حدیث بیان نمودہ ام پس قول بسہ صد مشایخ بودن امام از تابعین قول

درست و معتبرست چیزی مخالف از روایات معتبرہ نیست و در تذکرہ الراء عظیمین از امام شافعی در

در وصف امام اعظم رحمہ اللہ اشارے چند آورده کہ شعرے از ان این است

ثلثۃ الالف شیوخہم | و اصحابہ مثل النجوم الثواقیب

و آنچه در باب پنجم سلسلہ دوم از مسند خوارزمی وغیرہ در باب تعداد مشایخ امام و تنازع حنفیہ و شافعیہ
بتجنی در گذشتہ ملحوظ باید داشت پس ازین جملہ نقول ثابت گشت کہ محول علماء بر چهار ہزار مشایخ
امام عظیم متفق ہند کسی از ایشان درین بارہ تردید و تفکری ننمودہ نمیدانم کہ فرقہ حنفیہ و ہابسیہ اچہ قدر
عداوت قلبی با سلف صالحین عموماً و ائمہ مجتہدین خصوصاً و امام ابوحنیفہ امام المسلمین و چہ باحتما افتادہ کہ
از اوصاف حمیدہ ایشان خواہ مخواہ الحکامی آرد و کاری کہ از ایشان ممکن نہ باشد بیج گونہ نمی خواہند

کہ دیگر صالحان نیز بآن موصوف گزند **چون حسینی نسبت کو گرو شہید** اور نہ بسیارند در عالم یزید
و چارہ ناچار در نفی آن از ایشان بجان و دل میکوشند و بدین شرک حنفی کہ عبارت از حسدست گرفتار میگرددند

آن ابو جہل از محمد تنگ داشت	تنگ نی بل محمد کین در دل بکاشت
بو حکم نامش بدو بوجہل شد	ای بسا اہل از حسدنا اہل شد

فی الجملہ بعضی از مشایخ امام کہ از شاہیر علماء است آمانست کہ جلال الدین سیوطی در تہذیب میں لایفہ ذکر
ایشان کردہ کہ امام ابوحنیفہ روایت کرد از ابراہیم بن محمد بن ہشیر و اسمعیل بن عبد الملک بن ابی ہشیر
و جبلیہ بن سیم و ابوہند اکارث بن عبد الرحمن الحدانی و حسن بن عبد اللہ الحکم بن عثمانی و چاہد بن ابی سلیمان
و خالد بن علقمہ و شبیر بن ابی عبد الرحمن و زبید الیای و زبید بن علقمہ و سعید بن مسروق الثوری
و سلمہ بن کبیل و سماک بن حرب و ابورویبہ شادان بن عبد الرحمن القشیری و شیبان بن عبد الرحمن
الغزوی و طاؤس بن کيسان و طریف بن سفیان السعدی و ابوسفیان طلحہ بن نافع و عاصم بن
کلیب و عامر السبعی و عبد اللہ بن ابی حبیبہ و عبد اللہ بن دینار و عبد الرحمن بن ہرمز اللاحرج
و عبد العزیز بن رفیع و عبد اللہ بن ابی ایوب البصری و عبد الملک بن عمیر و علی بن ثابت اللاحرج
و عطاء بن ابی رباح و عطاء بن السائب و عطیہ بن سعد السوفی و عکرمہ مولی المن عباس و علقمہ
ابن مرثد علی بن اقر و علی بن الحسن الزواد و عمر بن دینار و عون بن عبد اللہ بن عبد اللہ
ابن مسعود و قابوس بن ابی قبیان و قاسم بن عبد الرحمن بن عبد اللہ بن مسعود و قتادہ بن دعامة
و قیس بن مسلم بجدلی و حارث بن دثار و محمد بن زبیر و عطلی و محمد بن السائب الکلبی و ابو جعفر
محمد بن علی بن ابی طالب و محمد بن قیس الهمدانی و محمد بن مسلم بن شہارہ الزہری و محمد بن المنکدر
و محول بن راشد و مسلم البطین و مسلم الخلدی و معن بن عبد الرحمن و مقسم و منصور بن المصتر

و موسیٰ بن عائشہ رناصح بن عبد اللہ الحللی و نافع مولیٰ ابن عمرو ہشام بن عمرو و ابو غنا الشیم بن حبیب
 الصراف و ولید بن ربیع الخزومی و نجیح بن سعید الانصاری و ابو محمد شیح بن عبد اللہ الکنذلی
 و نجیح بن عبد اللہ الجبار و یزید بن صہیب لفقیر و یزید بن عبد الرحمن الکوئی و یونس بن عبد اللہ بن
 ابی الجہیم و ابو جباب الکلبی و ابو حصین الاسدی و ابو زبیر الملکی و ابو السوادی و ابو عون الثقفی ابھنہ
 و ابو سعید مولیٰ ابن عباس و ابو غفور العبیدی و غیر ہم رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین انقضا
 و در حدائق در تفصیل بعضی اساتذہ امام اعظم چہنیں رسم نموده کہ بتخریب دہانیدن امام شعبی
 حضرت امام اعظم تجارت خرید و فروخت را گذاشتہ بتحصیل علوم مشغول گشت تا آنکہ در علم کلام مشارالیه
 زمانہ شد پسترا امام اعظم خیال آن نمود کہ صحابہ و تابعین این علوم را نخواندہ بلکہ ایشان ازین چنین
 علوم مانعت نمودہ اند و بجز از علم شریعت و فقہ در علوم دیگر خوضی نمودہ بدین خیال در پی تحصیل
 حدیث و فقہ گشت چنانچہ از چہار ہزار شاخ از تابعین و کبار تبع تابعین فقہ و حدیث را اخذ نمود
 کہ از ان جمله اسمای بعضی اساتذہ امام اعظم بترتیب حروف تجھے حسب ذیل درج ست
ر د ی ق ف ل ا ل ف ت ا ب ر ا ہ ی م ب ن ع ب د ا ل ر ح م ن س ک ل ک ی ا ب ر ا ہ ی م ب ن م ح م د م ن ت ش ر ا ل ا ج د ع ا ل ہ د ا ن ی
 الکوئی ابراہیم بن مسلم العبیدی البصری ابراہیم بن ہماجر بن جابر الجعفی الکوئی ابراہیم بن یزید الخوزی
 الکی ابان بن ابی عیاش فیروز البصری ابی عبیدہ بن اشعث الضبی ابی یعفر ابی السوار قال
 محمد البخاری الصواب ابی المالیہ ابی خویطر بن طریق ابی باجد آدم بن علی البکری اسحق بن ثابت
 بن عبیدہ الانصاری اسمعیل بن بہلول بن عمرو البصری المعروف بالمجنون اسمعیل بن عبد الملک
 اسمعیل بن ابی خالد الاحصی اسمعیل بن امیہ اسمعیل بن عیاش کمصی اسمعیل بن مسلم الملکی
 ایوب بن عائذ الکوئی ایوب بن تیمہ کیسان افتیان بن یونس الباء بشر بن قرة الکوئی
 بشر بن سلمان الکوئی بلال بن مرداس القرانی تسیان بن بشر الکوئی بآب التاء تیم بن
 سلمہ کوئی بآب التاء ثابت بن السلم البنانی بآب الجیم جابر بن زید ابھنہ جامع بن
 ابی راشد الکوئی جامع بن شداد الحاربی الکوئی جبلیہ بن سیم الکوئی جریر بن سعد الکوئی امام جعفر صادق
 بن محمد بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب بآب الحاء المهملة حاتم بن وردان البصری
 حارث بن عبد الرحمن الکوئی حبیب بن ثابت بن قیس حبیب بن ابی عمرہ الکوئی حجاج بن ارطاة الکوئی حسن بن حسن

در ابتدای امام معلوم و ذکر بعضی شاخ وی

عہ ای بول السور ۱۲

بن علی بن ابی طالب حسن بن اکرم الکوفی حسن بن سعد الکوفی مولی امام حسن حسن بن عبد اللہ الکوفی
حسن بن عبید الکوفی حصین بن عبد الرحمن کوفی حکم بن منبہ الکوفی حکیم بن جبیر الکوفی حماد بن ابراہیم
حماد بن ابی سلیمان الکوفی حمید بن ابی حمید الطویل بالبصری حمید بن قیس الاعرج الکی بآب
الحاء المعجمۃ خالد بن عبد الاطی خالد بن علقمہ خالد بن سعید شعبی المدنی خارج بن عبد الانصاری
خاتم بن عمار بن مالک المدنی خثیب بن عبد الرحمن خلف بن یاسین خوات بن عبد السامی
باب الدال المهملة داؤد بن عبد الرحمن الکی باب الذال المعجمۃ ذر بن عبد اللہ
المرزینی باب الراء المهملة ربیعہ بن ابی عبد الرحمن الرازی باب الزای المعجمۃ
زبید بن احارث الکوفی زیاد بن ابی زیاد المدنی زیاد بن علاوہ الکوفی زیاد بن کلیب کوفی زبید بن اسلم
العدوی المدنی زبید بن ابی امینہ زبید بن عبد الحمید بن عبد الرحمن المدنی زبید بن علی بن حسین بن
علی بن ابی طالب زبید بن الولید باب السین المهملة سالم بن عثمان الأنطس
الدروی سالم بن عبد اللہ بن عمر بن الخطاب سعد بن طارق الکوفی سعید بن مسروق الثوری شعبد بن
یسار سعید بن مرزبان مولی حذیفہ بن الیمان البسی البقال الکوفی سعید بن ابی سعید بن مرزبان لعلم سیان
بن سعید الثوری سلتہ بن نمیط الکوفی سلمہ بن کبیل الکوفی سلیمان بن سلیمان الکوفی سلیم سیان
سلیمان بن یسار الہلالی سلیمان بن مهران الأعمش الکوفی سلیمان بن مغیرة القیسی سماک بن حرب
الکوفی شمیل بن ابی صلح سیار بن سلامۃ الریاضی باب الشین المعجمۃ شداد بن عبد الرحمن
شرجیل بن مسلم شیبہ بن دینار الکوفی شیبان بن عبد الملک شیبہ بن مسافر البصری بآب
الصّاد المهملة صداد بن حبان القرشی الکوفی صلت بن بہرام باب الطاء المهملة
طاؤس بن کیسان الیمانی طریف بن شہاب طلحہ بن نافع طلحہ بن مصعب ابی الکوفی بآب
العين المهملة عامر بن ابی النجد الکوفی عامر بن کلیب عامر بن اسمعیل الکوفی عامر بن لاجوس
حکیم عامر بن شرجیل الشیبی عامر بن ابی موسیٰ عبد اللہ بن قیس الأشعری عبد اللہ بن ابی زیاد القطرانی
الکوفی عبد اللہ بن دینار العدوی عبد اللہ بن خبیثہ عبد اللہ بن مویسب القرشی الشامی عبد اللہ بن
ابی حیثہ المدنی عبد اللہ بن عمر العمری المدنی عبد اللہ بن مسرہ الکوفی عبد اللہ بن ابی الجهم العدوی
عبد اللہ بن سعید بن ابی سعید المقبری عبد اللہ بن سعید بن عبد اللہ بن داؤد الہمدانی الکوفی

عبد اللہ بن عثمان بن خثیم عبید اللہ بن عمرو بن حفص المدنی عبد الرحمن بن حزام یعنی عبد الرحمن بن حسان
 ابن ثابت بن منذر بن عمرو بن حزام الانصاری عبد الرحمن بن ہریر الاعرج المدنی عبد الرحمن بن شریح
 عبد الرحمن بن عمرو الادزاعی عبد الملک بن ایاس الشیبانی الکوفی عبد الملک بن عمیر الکوفی عبد الملک
 بن عمرو بن قیس الانصاری عبد الملک بن بصرۃ اللہی الکوفی عبد الکریم بن ابی مققل عبد الکریم بن
 ابی الحارث عبد الاعلی بن عامر الجلی الکوفی عبد العزیز بن رفیع الکی نزیل کوفہ عبد العزیز بن ابی رواد
 عقبہ بن عبد اللہ الکوفی عثمان بن راشد عثمان بن عبد اللہ بن مہرب لیس عثمان بن عاصم الکوفی عدی
 بن ثابت الانصاری الکوفی عدی بن سعد عطاء بن ابی ربلح عطاء بن یسار الہمدانی عطاء بن اجملان
 البصری عطاء بن السائب الکوفی عطیۃ العوفی الکوفی عطیۃ بن احارث الکوفی عکرمۃ بن عبد اللہ مولى
 ابن عباس علقمۃ بن مرثد الکوفی علی بن الاقر الکوفی علی بن الحسن البراد المدنی علی بن یزید علی بن یزید
 بن عبد اللہ الکوفی عمرو بن عبد اللہ الہمدانی عمرو بن مرثد بن عبد اللہ الکوفی عمرو بن شعیب بن عبد اللہ
 عمرو بن ذر الہمدانی الکوفی عمار بن عبد اللہ بن بشار ابی عنان بن عبد اللہ بن عقبہ الکوفی باب
 العین المعجمۃ غالب بن المنذیل الکوفی باب الفاء فراس بن یحیی الہمدانی الکوفی فرات
 بن ابی عبد الرحمن الکوفی فلان بن ابی داود باب القاف قابوس بن ابی ظبیان الکوفی
 قتادۃ بن دعامة البصری قیس بن مسلم الجدی الکوفی قیس بن مسلم المدحی باب الکاف
 کثیر الراح الاصم الکوفی کیدام بن عبد الرحمن الہمدانی باب اللام لاجح بن غیرار الہمدانی لیس بن
 ابی سلیم الاموی الکوفی باب المیم مبارک بن فضالة البصری مجالد بن ابی سعید بن عمیر الہمدانی
 الکوفی محارب بن دثار الکوفی محمد بن عبد الرحمن بن سعد بن زرارۃ محمد بن بشر الکوفی محمد بن السائب
 الکلبی الکوفی محمد بن محمد بن تدرس الکی محمد بن مسلم بن شہاب الزہری محمد بن علی بن حسین بن علی بن
 ابی طالب محمد بن یزید کحیف الکوفی العطار محمد بن عبید اللہ بن سلیمان الکوفی محمد بن عمرو بن حسن
 بن علی بن ابی طالب محمد بن مالک بن المنتصر الہمدانی محمد بن المنکدر محمد بن عبد اللہ نقعی محمد بن
 قیس بن مخزوم الہمدانی محمد بن زبیر الخنظل محمد بن سوقة الکوفی مخول بن راشد الکوفی مرزوق القیس
 الکوفی مزاحم بن نصر بن احارث الکوفی مسعر بن حبیب البحرى البصری مسلم بن سالم الکوفی مسلم بن
 صبیح الہمدانی الکوفی مسلم بن کيسان اصبی الکوفی مسلم بن عمران البطین الکوفی معاویۃ بن احاق

ابن طلحہ معن بن عبد الرحمن بن عبد اللہ بن مسعود الکوفی مقسم مولیٰ ابن عباس کجوال شامی منصور بن
المعتمر الکوفی منصور بن زاذان منذر بن عبد اللہ بن المنذر منصور بن دینار منہال بن کجرج الشامی
الزہری منہال بن عمرو الکوفی منہال بن خلیفۃ الکوفی موسیٰ بن ابی کثیر الانصاری موسیٰ بن ابی عاصم
الہمدانی الکوفی موسیٰ بن مسلم الکوفی موسیٰ بن طلحہ بن عبید اللہ التیمی میمون الاعور میمون بن سیاہ
البصری **باب النوان** نافع مولیٰ ابن عمر نافع بن درہم العبیدی ابی البیثم الکوفی ناصح بن
عبید اللہ ابو عبد اللہ الحاکم ناصح بن عجلان ناصح بن محمد نافع مولیٰ ابن عباس نمیر بن حکیم بن
معاویۃ فزیر بن عبد اللہ **باب الواو** وائل بن داود التیمی الکوفی واصل بن جان الاسدی
الکوفی وکید بن سرج الکوفی وکید بن عبد اللہ بن جمیع الزہری الملکی وکید بن سرج مولیٰ عمر
بن الخطاب **باب الہاء** ہاشم بن ہاشم بن عتبہ ہشیم بن حبیب الصیرفی الکوفی ہشیم
الصراف ہشیم بن عبد الرحمن بن عبد اللہ بن مسعود ہشام بن عروہ بن الزبیر ہشام بن عائذ
ابن نصیر الاسدی الکوفی **باب المیاء** مزید بن حبیب الفقر الکوفی یزید بن ابی یزید الرثک
البصری یزید بن عبد الرحمن بن ابی مالک الہمدانی یزید بن ابی ربیعہ یزید بن عبید اللہ
یعلیٰ بن عطاء الطائفی یونس بن محمد بن مسلم البغدادی یونس بن زہران یونس بن حبیب اللہ
ابن ابی فروة یحییٰ بن عمرو بن سلمۃ یحییٰ بن سعید بن قیس الانصاری یحییٰ بن عبد اللہ جابر الکوفی
یحییٰ بن عبد الحمید الکوفی یحییٰ بن عامر الکوفی یحییٰ بن حبیب بن ثابت الاسدی الکافی
الکوفی یحییٰ بن ابی حنیفہ یحییٰ بن عبد اللہ بن معاویۃ المعروف بالانجلی ابی حنیفہ چونکہ این اداسی
پستربان کہ کسی را کہ از تلامذہ و شاگردان کاطین معتمدین چندان باشند کہ امام اعظم را بودند
(چنانچہ ذکر ایشان در ما قبل گذشت) و از مشایخ و اساتذہ محدثین تابعین وغیرہ چندانکہ بنده
از ایشان در اینجا درج نمودم پس بفرض تسلیم اگرچہ جملہ مشایخ وی تا پچار ہزار نفرند تا ہم خیال
باید داشت کہ نزد وی از علم حدیث چہ قدر سرمایہ عظیم باشد پس چہ جای آنکہ بشہادت جم غفیر
از شاہیر علمای نامدار اسوا از فضلاء خفیدہ کہ ایشان نیز ہمہ عدول وثقہ اند از شافعیہ وغیرہ تحقیق
پیوست کہ ہر آیینہ جملہ مشایخ امام اعظم در عظیم متفرقہ چار ہزار نفر بودند پس درین صورت خدشتہ
باقی نامہ دران کہ شیخ عبد الحق محدث دہلوی در شرح صراط مستقیم نوشتہ و نیز دیگر علمای صحیح بران نمودہ

مولیٰ ابن عباس
نافع مولیٰ ابن عمر
حضرت عمر
نصف ابن عباس

باب سوال دوم

کہ علماء گفتند کہ نزد امام ابو حنیفہ چند صندوق بودند کہ در ان امام ابو حنیفہ خاص احادیث مسموعه خود را بند کرده بود چنانکہ در حدائق است و کمی روایت مقتضی آن نیست کہ نزد وی علم حدیث نبود و نخستین قول بغیر از متعصب بے دین از کسی دیگر صادر نگردد و بلکہ ہمین تعصب ایشان و ال است بر عین کمالات و

وَإِذَا اتَّكَتْكَ مَدَّ مَتْنِي مِنْ ذَا قِصِّ | فَهِيَ الشَّهَادَةُ لِي بِأَنِّي كَامِلٌ

پس آنچه علمای متعین در باب و فور علم حدیث و قلت روایت امام رض و جوہ را بیان کرده کہ کمی باعث شغل امام در اہم امور بود لہذا از روایت بروایت کمتر پرداخت و دیگر باعث تشدد در شروط نقل حدیث بسبب کمالات صیاط امام در ان پس بالتفصیل در باب پنجم سلسلہ دہم و جوہ سوم و چہارم از ہفدہ حدیث در گذشت در انجا باید دید بنا بر ان بر یک دو نقل از کتب معتبرہ در انجا اختصار و در زیدم و ان اینکہ علامہ ابن حجر مکی شافعی در خیرات احسان آورده و من ز حرقلة اعننا یہ بالحديث فهو اقلنا من اهلہ او حسدہ اذ کیف يتاق لمن هو كذلك استنباطہ مثل ما استنبطوا من المسائل التي لا تحصى كثرة مع انه اول من استنبط من الادلة على لوجہ المخصوص المعروف في اصحابہ عنه ولا جليل اشتغاله بهذا الامر لم يظهر حديثه في الخارج كما ان ابا بكر وعمر لما اشتغلا بمصالح المسلمين العامة لم يظهر عنهما من رواية الحديث مثل ما ظهر عن من دونهما حتى صغار الصحابة رضي الله تعالى عنهم وكذلك مالك والشافعي لم يظهر عنهما مثل ما ظهر عن تفرغ الرواية كافي رتبة وابن معين لا اشتغالا بهما بذلك الاستنباط علما ان كثرة الرواية بدون الدراية ليس فيه كثير مندرج بل عقدا کہ ابن عبد البر بابا في ذمہ ثم قال الذي عليه فقهاء جماعة المسلمين وعلماء و هو ذم الاكثر من الحديث بدون تفقہ و لا تدبر انجی یعنی ہر کس کہ ظن قلت اعتبار امام ابو حنیفہ با حدیث می برد پس درین ظن آن شخص سائلہ بکار برده و مسامحہ کرده باشد باہل حدیث و یا بوجہ حدیث این قول کہہ باشد چرا کہ کسی را کہ چند حدیث حاصل باشد از وی این چنین استنباط مسائل بی شمار را چگونه ممکن و متصور گردد و با وجودیکہ امام عظیم رح اول ازان کسانی است کہ ایشان از ادلة شرح بطور غاص کہ در حقیقہ از ابو حنیفہ مشہور است استنباط کرده است و از جهت این امر ہم در خارج حدیث

وہ قلت روایت الزام

از امام ابو حنیفہ ظاہر نگشت چنانکہ از ابو بکر و عمر بسبب اشتغال ایشان با ہم امور مسلمین نیز ظہور حدیث کمرنگشت نسبت صحابہ اذون از ایشان و همچنین ست کلام در حق امام مالک امام شافعی و علاوہ آنکہ روایت بدون درایت مذہب ست نزد فقہای جماعت مسلمین چنانکہ ابن عبد البر گفته نتی

روایت بی درایت معتبر گرد در جهان بوسے نماندی فرق اندر نقل حاکم عقل لقمانے

اما حال درایت و تبحر امام عظیم در علم حدیث بدین مرتبہ بود کہ ابن حجر شافعی در قلائد نوشته کہ حافظ احادیث نبویہ مسلم یعنی امام عیش باہی از امام ابو حنیفہ چند مسائل پرسید امام اورا از احادیث نبویہ مسلم جواب فرمود چون عیش چنان تبحر امام ابو حنیفہ در علم حدیث دید گفت ای گروه فقہا شاطیب اید و ما محمدین عطارانیم یعنی صرف نام یادبان و الفاظ احادیث را امامی شناسیم و معانی آن شما میدانید و در عقود ابجو اہل المینفہ این روایت را بدین تفصیل آورده کہ علی بن سعید بن شداد از سعید اللہ بن عمرو روایت کرده کہ من در مجلس عیش امام محمد ثنیں بودم کہ شخصی در آمد و از وی مسئلہ دریافت نمود عیش از جوابش تمجیر باندوینج جوابش فرمود کہ درین اثنا امام ابو حنیفہ رضہ در آمد عیش گفت ای نعمان جواب این مسئلہ را بگوی پس امام عظیم چنانچہ بیاید و میشود جواب آن مسئلہ گفت امام عیش از ابو حنیفہ پرسید کہ از کجا استخراج این جواب نموده امام گفت ازان فلان حدیث کہ تو آنرا بمن بیان کرده پس عیش گفت کہ ای گروه فقہا شایمشک اطبا اید و ما صرف دو فروش زنتی اما آنچه میگویند کہ تغلط و تشدد امام عالی مقام در شرط موجب ذمہ وی ست سر اسر غلط و محض بیجا ست و منشای آن جمالت معترض ست الا قواعد اصول حدیث چرا کہ چون آنحضرت صلعم در باب کذب بر نبی صلی اللہ علیہ وسلم وعید فرمودہ کہ من کذب علی متعمداً اقلبتک مقعداً من النار در حدیث دیگر آمدہ کتب اللہ کذباً بان یحذات بكل ما سمع پس جلد محمد ثنیں در باب روایت از آنحضرت صلعم کمال احتیاط بکار برده بدو جرئی بسبب وعید مذکور دوم بیاعت آنکہ در مسائل دین بر اقوال آنحضرت صلعم منوط و مربوط ست پس اگر قول زود دوران و خلق یا بد تا قیام قیامت و زود بڑا آن بر ناقل باند بنابران ایشان ہمہ کمال سعی و جد و جهد نموده در رفع کذب بر نبی صلعم پس ہر یکے از ایشان حسب ای خود در نقل احادیث بویہ مسلم شرط ما بیان نموده چنانچہ اکثر قواعد اصول حدیث ہننا و ہمہ ست بفرض فرمودہ و این ادعا صاحب کتب صحاح ستہ نمودند و از صحیحین چنین خبر

باز جو روایت امام در حدیث

باز بنقل از امام

و از کتب اصول نصاب و تصدیقاً ہوید است و لہذا در شروط نقل روایت بعضی از ایشان بسبب احتیاط در آن حسب اجتهاد خود تشدد نموده مانند بخاری و غیرہ پس روایتش بموجب قواعد خود نسبت ب حفظ احادیث وی از سبک نہایت کمتر بطور آمدہ چنانچہ تخمیناً از سہ لاکہ احادیث محفوظہ از حضرت بخاری قریب دو از دہ ہزار احادیث مع التکرار از وی بطور آمدہ و بعضی دیگر بموجب اجتهاد خود در آن فراخی و وسعت نموده پس نقل احادیث از وی بکثرت بطور آمدہ و چونکہ این علم از ہر یک از ایشان اجتهادی است برای اجتناب از کذب نبی صلعم پس هیچ کس از ایشان بسبب مخالفت در آن از دیگران عند المتقین ملام و مطعون نیست ورنہ طعن مسلم صاحب الصحیح بر امام بخاری در حق شروط ملاحظہ باد چونکہ این روایتی پس بدانکہ در حدیث است عن عبد اللہ ابن مسعود قال قال رسول اللہ صلعم نظر اللہ عبداً سمع مقالتي فحفظها ووعاها وادأها فرب حامل فقه غير فقيه و ربك حامل فقه الى من هو افقه منه و رواه الشافعي والبيهقي ورواه احمد والترمذي و ابوداؤد والدارمي عن زيد بن ثابت يعني ترو تازه دارد حق تعالی آن بندہ را کہ شنید حدیث من پس یاد داشت آنرا (چنانکہ شنید) و نگاہ داشت آنرا از تغیر و تبدیل) در ساند آنرا ب مسلمانان دیگر زیرا کہ بسا اوقات راوی حدیث فقیہ و مجتہد نمی باشد پس اصل مطالب و منجز حدیث را نمی فهمد) و بسا اوقات حامل حدیث فقیہی باشد و لیکن بسوی افعہ از خود میرساند آنرا انتہی و بحکم ابن مسعود بنی قال سمعت رسول اللہ صلعم علیہ وسلم یقول نظر اللہ امرأ سمع مقالتي فبلغت فمما يبلغه فرب ما يبلغه او عمل له من سامع من رواه ابن ماجة قوله فرب مبلغ يعني اكثر اوقات کسی کہ رسیدہ شدہ باشد حفظ و نگہدارندہ تر می باشد از شنونده از من انتہی پس بحکم رعایت لفظی این ہر دو حدیث روایت بالمعنی فصل و بہتر نباشد چرا کہ الفاظ فحفظها ووعاها وادأها در حدیث اول و کلمات فبلغتہ کما سمعہا در حدیث ثانی از روایت بالمعنی با و از بلند بابی نمایند و انکار سے آرند پس حق درین بارہ بنزد امام عظیم رضی اللہ تعالی عنہ است و این تشدد از وی بجهت احتیاط و تقوی بموجب کمال مدح وی است نہ باعث قبح کما از عمواسہ

کہ تا من خود نگویم او پھر چیسند

سخن چین را تو انم چاره کردن

کہ او از خود سخن می آفریند

ولی از مفسری نترسان برآمد

بہفتم و این باب مثل است و فصل و یک تم و خاتمه کتاب

فصل اول در اثبات تابعیت امام ابو حنیفہ رضی و بعضی فضائل تابعین

این ہفتم در تابعیت امام عظیم

در بعضی فضائل تابعین

بَعْدَ ذِكْرِ نِعْمَانٍ لَنَا أَنْ فِي كَسْرَةٍ
کجائی ای متلم از دیدہ مستور
بچشم و سر روان شو چشم بدور

هُوَ الْمَسْكُ مَا كَرَزْنَهُ يَصْنَعُ
بکن از واقعات دیدہ مسطور
رسم زن معنی نوز علی نور

اللَّهُ تَعَالَى وَالسَّابِقُونَ الْأَوْلَى وَكَانَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ
تَوَهَّبُوا لِيَا حَسَّانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
نَهَارٌ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ما بعد انکه مراد از آیت وَالَّذِينَ يَتَّبِعُوهُمْ
بمختصین مفسرین تابعین اند و معنی آیت اینکه کسانی که سبقت کنندگان و اولین اند در اسلام
ماجرین و انصار و کسانی که اطاعت ایشان کردند بوجه حق و خلوص راضی شده است حق تعالی
ایشان در راضی گشته اند ایشان از حق تعالی تر ایشان راست بنشینانی که جاری است زیر محل آن
با در حالی که باشند ایشان در آن بنشینند همیشه همین مراد یابی نزدیک حق تعالی نهایت عظیم است
فَالْعَلِيَّةُ السَّلَامُ لَا تَمَسُّ لِلنَّاسِ مُسْلِمًا رَأَى مِنْ رَأْيِي رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ
الْحَدِيثُ حَسَنٌ بِعِنِّي زُرْنَا نَارُ دُوزَخِ مُسْلِمَانِي رَا كَمَا رَوَاهُ يَابِ مِسْنَدُهُ مَرَادِي
عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ خَطَبَ عُمَرُ بِالْحَاجِيَةِ فَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي قُمْتُ
مَعَكُمْ كَمَا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِينَا فَقَالَ أَوْصِيكُمْ بِأَصْحَابِي ثُمَّ
لَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ يَقْتُلُوا الْكُذِبَ رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَقَالَ هَذَا
مَدِينٌ حَسَنٌ وَصَحِيحٌ بِعِنِّي خَطْبُهُ خَرَّازٌ حَضَرَتْ عُمَرُ بِمَقَامِ حَابِيَةِ دَلْفَتِ كَرَامِي مَرْدَمِ السُّنَادِ مِنْ
مِيَانِ شَاخِصَانِ نَجْمِ ائْتَادِ نَحْوَتِ مَلْمُومِ دَرِيَانِ مَا بَسَ فَرَسُودُ كَرَامِي وَصَحِيحٌ مِيَكْنَمُ مَرْتَاوَرُ حَرَمِي
مَاهَا خَوْلِي مَعْنِي كَرَامِي رَا مَعْرُوفُ مَرْدَمِ دِينِ خُودِ بَعْدَ مَالِ بَرَانِي دَوَا زَعِيْبِ جُولِي ائْتَانِ بَرَسِي سَزِيدِ

حضرت اول در فضائل تابعین
انصاف حضرت اول

بَعْدَ ذِكْرِ نِعْمَانٍ لَنَا أَنْ فِي كَسْرَةٍ
کجائی ای متلم از دیدہ مستور
بچشم و سر روان شو چشم بدور

الاصحاب

الاصحاب

در فضیلت از زمانه نبوت

که ایشان همه از کتب نامہ عدول و تقصانند پسر در حق کسانی که متصل اند با صحابه رضی الله عنہم در حق کسانی که پیوسته
 با ایشان پسر عام گرد دروغ و عن عبد اللہ بن مسعود قال قال رسول اللہ صلعم خیر ال
 قرنی ثمر الذین یلوئہم ثمر الذین یلوئہم الحدیث متفق علیہ فرمود آنحضرت
 بهترین مردم اہل زمانہ من اند یعنی صحابہ پسر تابعین کہ متصل و پیوست اند با صحابہ پسر تابعین
 کہ متصل و پیوست اند با تابعین و عن عمران بن حصین قال قال رسول اللہ صلعم خیر امتی
 ثمر الذین یلوئہم ثمر الذین یلوئہم ثمر ان بعدہم قومنا کثما و لا یستہ
 الحدیث متفق علیہ یعنی بهترین امت من صحابہ من اند رضی الله عنہم پسر تابعین پسر تابعین رضی
 الله تعالی عنہم اصحاب پسر ہر آینہ کہ بعد ازین قرن قومی خواہند بود کہ گواہی میدہند و حالانکہ ایشان
 گواہی کردہ نمی شوند انتہی بدانکہ شیخ محدث دہلوی در اشعۃ اللمعات تحت حدیث در باب مناقب صحابہ
 آورده است کہ قرن جاہلہ باشد از اہل زمان کہ تقاربت تقارن باشند در امری از امور واضح این
 کہ مضبوط معتبر درین عدوی معین از زمان نیست زیرا کہ قرن آنحضرت صلعم کہ صحابہ اند تا صد و دو سال
 بودند و قرن تابعین از سنہ صد تا ہفتاد و سال باقی بودند و قرن تابعین از آنجا تا سنہ
 دو صد و شصت سال و درین وقت ظاہر شد بدعوتها و پیدا شد اشیای غریب و برداشتند فلاسفہ
 خود را و کثرت معتزلہ زباندار او متخلف گشتند اہل علم بقول بخلق قرآن و تغیر شد احوال و فاحش گشت
 اختلافات و نقصان پذیرفت احکام سنت روز بروز و ظاہر شد صدق قول نبی صادق صلی اللہ علیہ
 ثمر ان بعد ہم کثما الہ چونکہ در انہای بیان افضلیت از سنہ ثلاثہ از ان نیز واقع گشتی کہ بعد
 خیریت تابعی زائد ترست از خیریت تبع تابعی چنانکہ خیریت ایشان نیز از جملہ دیگر است مرحومہ بیشتر
 پس بربیب مضمون این احادیث و آیت کریمہ بالضرورة معلوم تو گشت کہ امام ہمام مقتدی الامام آ
 فجع علوم جلی و خفی دآن برای اقتدا حق و خفی دآن اسرار دآن شرح صافی الصوفی اما ناد مقتدا ان اللہ
 ابو حنیفہ الکوفی رضی اللہ تعالی عنہ و عن سائر اصحاب فضلہ الوافی بہترین ائمہ ثلاثہ مجتہدین دیگر
 رضی اللہ تعالی عنہم چرا کہ وی تنها تابعی است از میان ایشان نہ کسی دیگر از ایشان پس پیشتر از انہا
 تابعیت امام ہمام فخر امام مغزایام صاحب بصیلم و القیام رضی اللہ عنہ بدلائل ظاہرہ و وجہ باہرہ و قیام
 از ثبوت و آیت وی رضی اللہ عنہ صحابہ کرام رضی اللہ عنہم قاطعہ و قورین ساطعہ از معرفت صحابی و قیام

و از تمیز در میان تعریف ایشان لابدی است تا که خدشه و وسوسه باقی نماند مگر ناظر منصف غیر متعصب است
در تابعیت امام اعظم و از اقوال و امیة قوم نجد به اعراض نمایند که بجز از اتفاق و انکار دیگر کار ایشان
نیست پس میگویم که صحابی بنا بر قول اصح که معتقد علیه ما بهیر محمدین و اصولیین است مسلمانی است

که لغای آنحضرت صلعم کرده باشد در حالت اسلام خود اگر چه بخطه باشد و باز هم در حالت اسلام مرده باشد
و لقا در لغت بمعنی دیدن است مگر در اصطلاح محدثین عام است ازینکه شست با همی کرده باشند
یا با هم رفته باشند یا یکی بدگری رسیده باشد اگر چه کلام با همی نکرده باشند و داخل است درین تعاروفین
قصدی و غیر قصدی یکی مردگیری را اگر چه بخطه باشد و اما تابعی کسی است که ملاقات صحابی کرده باشد اگر چه

خطه باشد بنا بر مذہب جمهور مگر در وقت دیدن تابعی صحابی را اسلام شرط نیست بخلاف صحابی که امر
و دیدن بمعنی علم است از مجاست و ماشاة با همی و غیره چنانکه گذشت قال الامام النووي فی معانی
شرح صحیح مسلم فی فصل معرفۃ الصحابی و التابعی فاما الصحابی فکل مسلم راى
رسول الله صلی الله علیه و سلم ولو لحظۃ هذا هو الصحیح فی حدیث و هو مذهب اجدادین

حبل و ابن عبد الله البخاری فی صحیحہ و المحدثین کافی و ذهب کثیر من اصحاب
الفقه و الاصول الی انہ (ای الصحابی) من طال صحبته لہ صلعم و اما التابعی
فہو من لقی الصحابی و قيل من صحبہ کالخلاف فی الصحابین اتحق و اللقاء فی اللغة یفقد
الرؤیة و فی الاصطلاح اعترفا قال ابن حجر العسقلانی بہ فی تحبۃ الفکر الصحابی من لقی

رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم مؤمنایہ و مات علی اسلام ثم قال العسقلانی
فی الشرح والمراد باللقاء اعتراف من المجالسة و المشاشاة و وصول احدیہما الی الآخر
بان لم یكالمہ و یدخل فیہ رؤیة احدیہما الآخر سواء كان ذلک بنفسہ أو بقدرہ
و لو لحظۃ ثم قال فی الملتن و الشرح و التابعی من لقی الصحابی کذلک و کور (منی اشارہ

بلنفا کذلک) متعلق باللقاء ما ذکرہ متفہ الامیة الایمانیہ صلی الله علیه و آله و سلم
فانہ خاص بالشی صلعم ثم قال بعض المحدثین فی الحاشیة و قد اشار الشی صلعم الی
الصحابة و التابعین بقوله طوبی لمن راى وامن بن و طوبی لمن راى من راى
الحديث حيث اكتفى فی تعریف التابعین بحرف یا الرؤیة اصطلاحی کلامه مختصرا

در تعریف صحابی و تابعی

در تعریف صحابی و تابعی

در تعریف صحابی و تابعی

و در اقامت الحجج آورده که ملا علی قاری در شرح شرح نخبه الفکر آورده قال العیراقی وعلیه رای علی
 التعریف الذی ذکره العسقلانی للصحابی التابعی عمل اکثرین و قد اشار الی نبی صلعم
 الی الصحابی و التابیع بقوله طوبی لمن رانی و لمن رای من رانی فاکنتمی بحجج الزویة
 قلت و به یندرج الامام الاعظم فی سبک التابعیات فایة قد رای انسا و غیره
 من الصحابة علی ما ذکره الشیخ الجزیری فی اسماء رجال القراء و التورثینی فی تحفة
 المسترشد و صاحب کشف الکشاف فی سورة المؤمنین و صاحب مرآة الجنان غیر هکذا
 من العلماء للتبحرین فمن دعی لکة تابعی فاما من التبع القاصیر او النصب الغابر
 انتم حاصل ترجمه اینکه شیخ ولی الدین عراقی گفته که برین تعریف مذکور عمل اکثر علماست و همین است مستفاد
 از قول آنحضرت صلعم پس ملا علی قاری بطریق تفریع برین تعریف میگوید که امام ابو حنیفه از تابعین است
 چرا که وی دیده است حضرت انس و دیگر صحابه را چنانچه بعضی از علمای متبحرین و از محدثین ناقدین برین
 تصریح کرده مانند شیخ جزیری در اسمای رجال قراد و تورثینی در تحفة المسترشد و صاحب کشف الکشاف
 و سورة مؤمنین و صاحب مرآة الجنان و غیرهم پس هر که از تابعیت امام ابو حنیفه نفی کرده و انکار آورده
 پس از جهت تصور تلاش وی است یا از جهت تعصب شدید وی اتقی مختصراً تفصیل این مقام و توضیح
 این مرام اینکه امام عظیم که نعمان نام نامی و ابو حنیفه کنیت گرامی و امام اعظم لقب سامی وی است بقولی
 در عهد حضرت عبدالعزیز بن زبیر بن شیبان هفتاد و نود یافته چنانچه سر علما تاریخ آن گفته شد و بقول مشهور
 در عهد عبد الملک بن مروان یشتاد و نود یافته چنانچه سر فقها تاریخش گفته شده و دوران زمان
 بسیاری از صحابه در بلاد متفرقه موجود بودند بلکه بعضی صحابه تا عهد شباب امام درین عالم فلانی رونق افروز
 بودند چنانچه عامر ابو الطفیل رضی و اوله که بقول صحیح یشتاد یک صد و ده و زکمه معظمه انتقال نموده
 چنانچه علامه ابن حجر مکی در خیرات احسان نوشته و فاته ستم عشر و مائة بکة و هو احسن
 الصحابة موتاً پس بقول معتبر علم امام زمان ایام سی ساله بود و تا پانزده بار بالیقین امام عظیم
 در حیات و فی کج بیت اسد رفعت چنانچه از پنجاه و پنج بار حج گزاردن امام این امر صاف ظاهر است
 و زیارت صلوات فتن متواتر جمله مسلمانان است هم از زمان بابرکت آنحضرت صلعم پس ولایت رویت
 امام از حضرت ابو الطفیل رضی که و کاست صحیح و درست است اگر چه بعضی در وفات حضرت ابو الطفیل

نامی در دو نام بود پس برین تعریف با قول صحیح

نام تو للعلم بر ما از آخرین صحابه است

سنة یک صد و نوزده گفته چنانچه علامه ابن اثیر جزری در جامع الاصول فی احادیث الرسول
 در حق وی نوشته مات سنة مائة و اثنین بمكة وهو اخر من مات من الصحابة
 فی جمیع الاثرین مگر معتبر و صحیح قول اول است چنانچه در برابر الفی نوشته و صحیح الذی هی سنة تسع عشر
 و مائة بلکه در زمانه تولد امام بعینه در کوفه یک دو صحابه نیز موجود بودند سیکه عبد الله بن ابی اوفی
 که بعد از وصال آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم از مدینه منوره بطرف کوفه آمده و هم در آن جا
 بنا بر قول صحیح و معتبر سنة انتقال فرمود چنانچه علامه ابن اثیر جزری در جامع الاصول در ترجمه عبد الله
 ابن ابی اوفی نوشته لم یزل بالمدينة حتی قبض النبی صلی الله علیه و آله و سلم ثم تحول
 الی الکوفة و هو اخر من مات من الصحابة بالکوفة سنة سبع و ثمانین و قیل
 سنة سیث پس بقول غیر مشهور عمر امام رضا در آن ایام هفده ساله بود و بنا بر مشهور هفت ساله چنانچه ظاهر است
 دو هم عمرو بن حریش که ایشان نیز در کوفه آمده بودند و در آنجا مکانی بر آورده در آخر و الی کوفه گشتند هم در آنجا
 ششده وفات نمودند چنانچه در جامع الاصول در حق وی نوشته اتخذ بالکوفة دارا و ولی امارة
 الکوفة و مات بها سنة خمس و ثمانین لهذا فحول علماء در روایت امام از صحابه
 کلامی است اگر چه عند المختصین آن هم ثابت است چنانچه بفضل تعالی تشریحش می آید مگر در روایت امام
 مرصوحه را جمله متفق اند اگر چه در عدد ایشان مخالفت با همی راه یافته فاما در روایت امام رضا حضرت
 انس بن مالک را که صحابی جلیل القدر است هیچ شکی نیست و نه کسی را اهلانی چنانچه علامه میرزی
 در تهذیب المال و یا فسی در مرآة الجنان و امام ذهبی در کاشف و تهذیب نوشته رای آنسا
 یعنی امام ابو حنیفه حضرت انس را دیده و حافظ ابن حجر عسقلانی در تهذیب التهذیب نوشته
 النعمان بن ثابت أبو حنیفة الکوفی مولی بنی تیمم الله و قیل انہ من أبناء فاریس
 رای انس بن مالک است و ازین روایت حافظ ابن حجر عسقلانی دفع شد آن اعتراض که مسلمین
 از تقرب می آرند که امام را در تقرب از طبقه سادسه نوشته فافهم و تشریحش انشاء الله مقرب می آید
 و نیز علامه ذهبی که امام من رجال است در تذکرة الحفاظ این وایت را بدین دلیل نوشته مؤلفه سنة
 ثمانین رای انس بن مالک غیر مرسه لیسما قیدم علیهم الکوفة رواه ابن سعد
 عن سیف بن جابر انہ سمع ابا حنیفة یقول یعنی ولادت امام در ششده و قمع یافت

در تحقیق و بیان امام رضا

در تحقیق و بیان امام رضا

و چونکه حضرت الشیخ در کوفه آمده بود ازین باعث امام ویرا چند مرتبه دیده بود چنانچه ابن سعد از بیعت
 ابن جابر روایت کرده که من خود از امام ابوحنیفه این را شنیده ام انتہی و این ابن سعد در تذکره
 الحفاظ امام ذہبی روایت کرده مصری است بمعص امام ابوحنیفه و امام شافعی است حافظ صاحب
 طبقات نامش محمد بن سعد است حافظ ذہبی در کاشف در حق وی نوشته که محمد بن سعد کاظم موسی
 یعنی یاشم صاحب طبقات بود حافظ صدوقی روایت حدیث از بشیر و سفیان بن عیینہ می کند
 و از وی حارث بن ابی اسامہ و ابن ابی الدنیا و در سنن دومند و سب و فوات نمود انتہی و چونکه در تقامی امام
 با صحابہ شکی در روئے نیست اما در فتح لمبین از امامتہ اجماع آورده که از علمای ثقه مانند دارقطنی و ابن سعد
 و خطیب و ذہبی و ابن حجر و طبری و شیوطی و علی قاری و اکرم سندی و ابو شامہ و حمزہ و یافعی و جوزی
 و تورکیشی و ابن جوزی و شرح صاحب کشف الکشاف بتابعی بودن امام ابوحنیفه تصریح کرده اند و هر که
 از ایشان انکار کرده محض از روایت امام صاحب اصحابہ منکر است نه از تابعیت و دیدن وی مرعضه صحابہ را
 اگر چه جماعت دیگر از محدثین و مؤرخین تصریح با ثبات روایتش نیز کرده و نقل عبارات ایشان ابو جہ
 طولی کلام ترک نمودیم و ما هر چه نقل کرده ایم بعد از دیدن این کتابها نقل نموده ایم و بجز اعتماد بر نقل
 دیگران نقل آن نموده ایم و هر که همین کتابهای مذکور را ببیند تصدیق نقل من بخوبی نماید و اما اقوال
 فقہای ما و هم اہل تعالی خاص درین بارہ پس بے شمار است و هر که از مؤرخین از تابعیت امام انکار
 نموده آن شخص در اعتماد و قوت حفظ و وسعت نظر بر تبتہ ہمین شبتین تابعیت امام هرگز نرسد پس
 قول وی را در جنبہ اقوال ہمین شبتین اعتباری نیست کہ قول منکر معارض قول ہمہ ایشان و با خصوص
 ہمین شیخ الاسلام امام ذہبی کہ نزد ہمہ مردم نقل وی معتبر است و میگویم کہ حافظہ مستقلانی در شرح نخبۃ الفکر در حق
 وی گفته قال الذہبی و هو من اهل الاستیفاء و التامیم فی نقد الرجال و شاه عبدالعزیز دہلوی
 در حق وی در بستان المحدثین گفته کہ ذہبی مفسرترین مؤرخان اسلام است اگر تنها تصریح بتابعی بودن
 امام عظیم کرده پس آئینہ قول وی برای مدیہ قول لفظی کنندگان کافی بود پس چه جای آنکہ با قول امام ذہبی
 موافقت کرده است امام الحفاظ ابن حجر عسقلانی و سردار ثقات ولی الدین عراقی و خاتم الحفاظ جلال الدین
 سیوطی و معتد مؤرخین امام یافعی و غیر ہم رحمہم اللہ و نیز سبقت نموده بطرف آن خطیب و دارقطنی و حال آنکہ
 سیدانی تو حالت خطیب و دارقطنی را کہ ایشان از ائمہ کاطین و از معتدین مستندین اند ما سومی از ایشان

امام ابوحنیفہ بنابر تصریح ذہبی بخوبی

دیگران هم تصریح این امر نموده پس برای منکر هیچ امری باقی نماند بغیر از اینکه تکذیب این ثقات علیهم السلام
 این امر شنيع اگر از وی واقع شود پس درین باره با وی جای سخن نماند و یا اقوال ادنی را برابر اقوال اعلی
 و اقدم دارد و درین صورت ترجیح مرجوح و تصحیح امر متصحیح لازم می آید و شناخت آن از بس ظاهرت پس
 امید از علمای منصفین بعد از ملاحظه این تصریحات اینکه در تابعیت امام همام اقوال همین فحول علماء از معان
 نظر رایگان نگذارند و در انکار از تابعیت امام عظمی انکار از اقوال همین حفاظ لازم می آید و آنست که
 آن یُتَّبَعُ اتقی کلام صاحب الفتح اگر چه مجمل از عبارات سابقه بطریق حسن تابعیت امام ابوحنیفه ظاهر گردید
 مگر برای تفصیل درین محل افضل عبارات و تصریحات بعضی فضلاء کالمین و ائمه مؤرخین لابدی است
 پس بدانکه جم غفیر از محققین و جمعی از اجله محدثین قائل اند به تابعیت امام همام و روایتی در این
 صحابه را رضی اگر چه در روایت امام رضی از صحابه رضی اختلاف با همی کرده و عند تحقیق آن هم ثابت و متحققست چنانچه
 می آید ان شاء الله تعالی پس ذکر بعضی از اقوال ایشان درین مقام اینکه مولوی عبدالحی در برابر انشی آورده که
 بعضی از آنان ابن سعد است و امام ذهبی رحمة الله تعالی چنانچه امام ذهبی در تذکره الحفاظ در ترجمه امام عظم
 گفته مولد سنة ثمانین رای انس بن مالک غیر مترقبه لما قدم علیهم الکوفة مروا
 ابن سعد عن سید بن جابر انه سمع ابا حنیفة یقول انتم یعنی پیدایش امام عظمی در شهر
 هشتاد واقع شده دیدوی رحمة الله تعالی حضرت انس را مالک صحابی را رضی بارها وقتی که در آمد حضرت انس رضی
 بر ایشان در کوفه روایت کرد این را این سعد از سید بن جابر که وی از امام ابوحنیفه بقوله شنیده یعنی
 بگوش خود از زبان مبارک امام صاحب شنیده پس دیدن امام صاحب مرانس را یک بار هر که
 اثبات تابعیت امام کافی و روانی است چنانچه از تعریف تابعی صاف هوید است پس چه جای آنکه بارها
 دیدن امام رضی مرانس را و نیز امام ذهبی رحی در کاشف گفته رای اقتضا دید امام رضی مرانس رضی را
 و بعضی از آنان حلیب بغدادی و امام نووی اند که ایشان هر دو نیز نص کرده و تصریح نموده بر بودن امام
 ابوحنیفه از تابعین چنانچه امام نووی در تهذیب المسائل و اللغات گفته قال الخطیب البغدادی فی
 الثانیة هو ابو حنیفة التیمی امام اصحاب الرأی و فقیه اهل العراق تالی انس بن
 مالک رضی و بعضی از آنان دارقطنی است و ابن جوزی که ایشان هر دو نیز باین تصریح کرده و اقران
 چنانچه ابن جوزی العلل للتأهیه فی الاحادیث الواهیه فی باب الکفالة برزق المتفق آوده

در نقل عبارات بعضی از علمای امامی
 در نقل عبارات بعضی از علمای امامی
 در نقل عبارات بعضی از علمای امامی

قَالَ لَدَا قَطِيفٍ كَمَا سَمِعَ أَبُو حَنِيفَةَ أَحَدَ امْرِئِ الصَّحَابَةِ وَإِنَّمَا رَأَى أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ بِعَيْنِهِ
 یعنی وار قطنی گفته که امام ابو حنیفہ از بیچ کسی از صحابہ فرساعت نکرده ہر آئینہ انس بن مالک صحابی رضی را
 بر چشم خود دیده و مانند ابن جلال الدین سیوطی در تبیض صحیفہ از حمزہ سہمی نقل کرده است کہ آنکہ سَمِعَ
 الدَّارِ قَطِيفِي يَقُولُ إِنَّ أَبَا حَنِيفَةَ كَمَا سَمِعَ أَحَدَ النَّحْوِيِّينَ بَعْضَ اِزْمَانِ الشَّيْخِ وَ لِي الدِّينِ الْعِرَاقِي
 و ابن حجر العسقلانی اندکہ قول ایشان ہر دو را حافظ الحدیث خاتم الحفاظ جلال الدین سیوطی درین بارہ
 و تبیض صحیفہ نقل کرده حینتُ قَالَ قَدْ وَقَفْتُ عَلَى قُتَيْبِ بْنِ رِفْعَةَ إِلَى الشَّيْخِ وَ لِي الدِّينِ الْعِرَاقِي
 هَلْ رَأَى أَبُو حَنِيفَةَ عَنْ أَحَدٍ مِنَ الصَّحَابَةِ وَ هَلْ يُعَدُّ فِي التَّابِعِينَ فَأَجَابَ بِمَانَصَةِ
 لَمْ يَصِحَّ لَهُ رِوَايَةٌ عَنْ أَحَدٍ مِنَ الصَّحَابَةِ وَ قَدْ رَأَى أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ فَمَنْ يَكْتَفِي بِحَجَرِ
 رِوَايَةِ الصَّحَابَةِ يَجْعَلُهُ تَابِعِيًّا وَ مَرَفَعُ هَذَا السُّؤَالُ إِلَى الْحَافِظِ بْنِ حَجَرٍ فَأَجَابَ
 بِمَانَصَةِ أَدْرَكَ أَبُو حَنِيفَةَ رِجَالًا مِنْ الصَّحَابَةِ لِأَنَّهُ وَلِدًا بِالْكُوفَةِ سَنَةَ ثَمَانِينَ
 وَبِهَا يَوْمَ مَيِّدِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى فَإِنَّهُ مَاتَ بَعْدَ ذَلِكَ وَ بِالْبَصْرَةِ يَوْمَ مَيِّدِ أَنَسِ بْنِ
 وَ قَدْ أَدْرَكَ بَنُو سَعْدٍ لَيْسَتْ لِأَبِي سَعْدٍ بِهَ أَنْ أَبَا حَنِيفَةَ رَأَى أَنَسًا وَ كَانَ غَيْرَ مَهْدِيٍّ مِنْ
 الصَّحَابَةِ بَعْدَ قَوْلِهِ مِنَ الْبِلَادِ أَحْيَاءٌ وَ قَدْ جَمَعَ بَعْضُهُمْ جُزْءًا فِي مَا وَرَدَ مِنْ رِوَايَاتِ
 أَنِي حَنِيفَةَ عَنِ الصَّحَابَةِ رِوَايَاتٍ لَكِنْ لَا يَخْتَلِفُونَ سَنَةَ مِنْ ضَعْفِ وَ الْمُعْتَمَدُ عَلَى إِدْرَاكِ
 مَا تَقَدَّمَ وَ عَلَى رِوَايَةِ لِبَعْضِ الصَّحَابَةِ مَا وَرَدَ فِي ابْنِ سَعْدٍ فِي الطَّبَقَاتِ فَهُوَ
 بِهَذَا الْإِعْتِبَارِ مِنَ التَّابِعِينَ وَ كَمَا نَبَّهْتُ ذَلِكَ لِأَحَدٍ مِنْ أَيْمَةِ الْأَمْصَارِ لِلْعَاصِرِينَ
 لَهُ كَالْأَوْثَرِ أَيْ بِالشَّامِ وَ الْحَمَادِي بِالْبَصْرَةِ وَ الثَّوْرِي بِالْكُوفَةِ وَ الْأَمَامِ مَالِكٍ
 بِالْمَدِينَةِ وَ مُسْلِمِ بْنِ حَالِدٍ الزُّبَيْدِيِّ فِي مَكَّةَ وَ كَيْتِ بْنِ سَعْدٍ فِي الْمَصْرِ وَ سَمِعْتُ
 ما حصلش اینکہ گفت جلال الدین سیوطی ہر آئینہ واقع گشتم بر فترہ کہ در ان سوال از شیخ ولی الدین
 عراقی کرده شدہ بود کہ آیا امام ابو حنیفہ روایت از کسی از صحابہ کرده است و آیا وی رحمہ اللہ از تابعین فرس
 شمرده میشود پس جوابش بدین الفاظ فرمود کہ امامم را روایت صحیحتر رسیدہ از کسی از صحابہ فرس و تحقیق انس
 بن مالک را دیده است پس ہر کہ تابعی بودن بجز دیدن صحابہ اکتفا میکند چنانچہ مذہب صحیح است پس از
 ایشان امام رضی از تابعین است و در ضمن سوال از حافظ ابن حجر عسقلانی کرده شدہ پس بدین عبارت

و ایضا در تبیض صحیفہ جلال الدین سیوطی

و ایضا در تبیض صحیفہ جلال الدین سیوطی

از ان جواب فرمود که امام ابوحنیفه جماعتی را از صحابه دریافته چرا که و منی در کوفه در سینه هشتاد و دو ساله یافته و در کوفه
 در ان ایام عبد الله بن ابی اوفی صحابی موجود بود چرا که و منی بعد از ان وفات یافته و در بصره در ان ایام
 حضرت انس موجود بود و تحقیق ابن سعد بسند کاتبین آرد و (چنانکه ذکرش در اقبل کرده شد)
 که بر آینه امام ابوحنیفه حضرت انس را دیده و حالانکه بغیر ازین دو صحابه دیگر صحابه نیز در چند شهر ازین
 بودند و تحقیق بعضی از فضلا رساله مستقل در روایات امام ابوحنیفه از صحابه رضی الله تعالی عنهم جمع کرده
 و لکن در اسناد آن ضعف است پس سخن معتد در باب ادراک امام ابوحنیفه از صحابه را تحقیق یافتیم
 کافی است و سخن معتد در دیت امام فر بعض صحابه را آنست که وارد کرده است ابن سعد و طبقات خود
 پس امام ابوحنیفه بدین اعتبار از تابعین است و این امر هیچ کسی را از ائمه شهر با که معاصر و هم زمانه امام
 ابوحنیفه بودند ثابت نشده مانند اوزاعی در شام و حماد و در بصره و قوری در کوفه و امام مالک مدینه
 و مسلم بن خالد زنجی یعنی شیخ امام شافعی روم در مکه و لیث بن سعد در بصره و غیره

در حدیث صحیح
 در حدیث صحیح
 در حدیث صحیح

در حدیث صحیح
 در حدیث صحیح
 در حدیث صحیح

درین ست رواج کسے یافتن که دیگر کتابچه چون پانست

انتهی کلام صاحب ابرار الفی و میگویم که بعضی از انان ابن طاہر صاحب مجمع البحار است
 که وی نیز یکی از ائمه نقل است در تذکره الموضوعات بر دایت و ارفعی گفته قال اللدقطنی ثم یقول
 أَبُو حَنِيفَةَ أَحَدُ أَمِيرِ الصَّوَابَةِ إِنَّمَا رَأَى أَنَسًا بِعَيْنِهِ وَكَمْ يَسْمَعُ مِنْهُ أَنَّهُ يَمْنَى كَشِيمٍ خُودِ
 امام ابوحنیفه حضرت انس را دیده مگر ساعت از وی نکرده ام منی مختصراً و بعضی از انان سابقین
 معتزنا قلین امام یافته است چنانچه در مرآة البخار در حوادث سنه هجرت و مائة گفته و فیها کوفی
 فقیه العراق الإمام أبو حنیفة النعمان بن ثابت الکوفی مولد سنة ثمانین سرانی
 أنسا و روی عن عطای بن ابن ربیع و طبیعیه و كان قد أدرك أربعة من الصحابة
 هم انس بن مالك بالبصرة و عبد الله بن اوفى بالكوفة و سهل بن عبد الله بن زبير
 بالسعيدى بالمدينة و أبو الطفيل عامر بن واصلة بمكة انتهى مختصراً یعنی در سنه
 یک صد و پنجاه امام ابوحنیفه وفات کرده و بود تولد منی در سنه هشتاد و دو یعنی حضرت انس را در دایت
 کرد از عطای بن ابی ربیع و از هم طبقه و معاصرین منی و چهار صحابه را در یافته که یکی انس بن مالک است
 در بصره و دوم عبد الله بن ابی اوفی است در کوفه سوم سهل بن عبد الله السعیدی است در مدینه چهارم سهل بن زبیر است

در کما انتی و بعضی از ائمان خلف المتقدمین سند المتأخرین ملاحظی قاری است چنانچه در رساله
 تسبیح الفقهاء مخفی آورده فائده امیر المومنین ابی حنیفه من بین ائمه المجتهدین مختص
 بکوبه من التابعین دون غیرهم با اتفاق العلماء المعتبرین است و درین معنی
 در منیه گفته و آنچه خیالی در حق امهات اصحابیت قائل گشته به ثبوت نرسیده که مخالف تحقیق است
 و بعضی از ائمان علامه مزی است که در تزیب الکمال در حق امام نوشته نهی است و بعضی از ائمان
 یمن الاخیان و اشبان الانسان شیخ الاسلام علامه ابو محمد بن احمد عینی است که در عمده القاری شرح صحیح بخاری
 در باب من لیرا المؤمنین آورده که تفصیلش در مدار الحق موجود است و حاصلش مختصراً
 اینکه قوله ابن ابی اوفی نام وی عبدالله است و در کوفه از صحابه کسی که در آخر وفات یافت ابن ابی اوفی
 بود که در ششم هشتاد و هفت رحلت نمود وی رضی الله تعالی عنه یکی از ان اصحاب است که ابو حنیفه در طاعات
 نموده در روایت از وی کرده و اتفاقاً کن بظرف قول منکر متعصب و عمر ابو حنیفه در آن وقت هفت ساله
 بود انتی پس قول علامه عینی که هیچ اتفاق کن بظرف قول منکر متعصب اشاره است بسوی اتفاق
 علمای معتبرین غیر متعصبین بر تابعیت امام عظم چنانچه گذشت و نیز اشاره بان است که منکر تابعیت امام
 متعصب است نه منصف پس بر قول متعصب قیاسی نیست که گریه گفت ترا دشمن دن باکی نیست
 من بنات کمان مرتبه زار شکند | طعن خفاش بجاردنق خورشید برد | سنگ به صل کجا قیمت گوهر شکند

و بعضی از ائمان نقیه نامی محدث گرامی علامه ابن جوزی شافعی است چنانچه در فتاوی العقیان
 فی مناقب النعمان آورده که عبارتش بالتصریح در مدار الحق موجود است و حاصلش اینکه وی چهار نفر
 از صحابه در یافته و بعضی که بعضی داده ازین گفته که آن چهار کس انس بن مالک و عبید بن ابی اوفی
 و سهل بن سعد و ابوالفضل باند رضی الله تعالی عنهم و بعضی گفته اند که کسی را ندیده مگر زانده ایشان او در یافته
 مگر صحیح و معتد قول اول است انتی و بعضی از ائمان امام سمعی است که در کتاب انساب گفته که ابو حنیفه
 نعمان بن ثابت بن نعمان بن مرزبان انس بن مالک را دیده انتی و با بسط در مدار الحق چهار نفر کور است
 و بعضی از ائمان صاحب قسطی شافعی است که در شرح صحیح بخاری در باب وجوب الصلوة فی الیتیم
 زیر حدیث سئل رسول الله علیه و سلم عن الصلوة فی ثوب واحد امام اعظم را
 در ذمه تابعین ذکر کرده است قال و هذا مذهب الجمهور من الصحابة و ما بن عباس و علی معاویة

تعداد حضرت ملاحظی قاری بر تابعیت
 حضرت امام عظم
 در کوفه از صحابه کسی که در آخر وفات یافت ابن ابی اوفی

در شرح ابن جوزی خاضع
 در تصحیح امام سمعی
 در تصحیح امور عظام

وَأَسَىٰ بِنِ مَالِكٍ وَخَالِدِ بْنِ وَليِدٍ وَأَبِي مُرَيْرَةَ وَعَائِشَةَ وَأُمِّ مَانِيٍّ وَمِنَ التَّابِعِينَ الْحَبِيبِيُّ
 وَأَبْنُ سَيْرِينَ وَالتَّعِيُّ وَأَبْنُ الْمُسَيَّبِ وَعَطَاءٌ وَأَبُو حَنِيفَةَ وَمِنَ الْفُقَهَاءِ أَبُو يُوسُفَ وَمُحَمَّدُ
 وَالتَّافِيُّ وَمَالِكٌ وَأَخِي وَنِيَرُورِ بَابٍ مِّنَ كَثِيرِ الْوَضُوءِ نُوْشَةُ كَرَامِ ابْنِ ابِي اَوْفَىٰ رُوِيَ عَنِ
 بِنِ ابِي اَوْفَىٰ سَكَرِي رُوِيَ مَرَّ كُوفَةُ مَرَّ شَهْرٍ لَيْسَ اَزْ جَمَلَةِ صَحَابَةِ رُفُوفَاتٍ يَافِتُهُ وَقَبْلَ اَزْ اَنْكَهَ اِمَامِ ابُو حَنِيفَةَ
 اَوْ رَاوِيْدِيْنَ بِنَا مِيَا كُتِبَتْ بُوْدَاتِي وَبَعْضِي اَزْ اَنَانِ قَاضِي الْقَضَاةِ ابُو المُوَيْدِ مُحَمَّدِ بْنِ مَحْمُوْدِ الْخَوَازِمِي شَتِ كِ
 دَرِ مَسْنَدِ اِمَامِ نُوْشَةُ اَنْتَهُ رَاوِي عَنْ اَصْحَابِ رَسُوْلِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 فَاِنَّ الْعُلَمَاءَ اَنْفَقُوْا عَلَيَّ ذَلِكِ وَاِنْ اَخْتَلَفُوْا فِي عَدَدِ هِمَزِهِ

در توضیح قاضی القضاة خوارزمی

در اثبات روایت امام عظیم

خواهم درین نوع گفتن بے اگر حرف بس ارکار بندد که

باقی ماند کلام در اینکه امام عظیم رضی الله عنہ از صحابه رضی الله عنهم

بلد واسطه روایت حاصل است یا نه پس کلام در قیوت روایت امام اعظم رضی الله عنہ از صحابه اینکه چنانچه در
 فتح المبین است که ابو معشر عبدالکریم بن عبدالصمد طبری شافعی در رساله خود در باره روایت امام اعظم
 از صحابه مینویسد قال الامام ابو حنیفه رضی الله عنه لقیته من اصحاب النبی صلعم وهذا من
 مالک بن انس و عبد الله بن انیس و عبد الله بن جریب الزبیدی و جابر بن عبد الله
 و معقل بن یسار و ایشة بن اسقع و عائشة بنت عميرة رضي الله تعالى
 عنهم ثم روى عن انس ثلثة احاديث و عن جریب حدیثا و عن ایشة
 حدیثین و عن جابر حدیثا و عن عبد الله بن انیس حدیثا و عن عائشة
 بنت عميرة حدیثا انتهى معنی آنکه فرمود امام ابو حنیفه ملاقاتی داشتم با صحابه آنحضرت صلی الله علیه و آله
 که آن انس بن مالک و عبدالسدر بن انیس و عبدالسدر بن جزالزبیدی و جابر بن عبدالسدر و معقل بن یسار
 و وائله بن اسقع و عائشه بنت عمیره اند رضی الله تعالی عنهم پس از حضرت انس سه حدیث را روایت
 کرده و از پسر جزیره حدیثی را از او واصل کرده و حدیثی را از جابر حدیثی را از عبدالسدر بن انیس حدیثی را
 و از عائشه حدیثی را و امام خوارزمی در مسند امام اعظم نوشته که تحقیق آنکه علماء بر اینکه امام ابو حنیفه رضی الله
 عنہ اصحاب آنحضرت معلم روایت کرده است مگر در عهد آن اختلاف است بعضی گفته اند که از شش نفر مرد
 و یک کس زن روایتش ثابت است و بعضی دیگر از پنج نفر مرد و یک تن زن گفته و قول بعضی دیگر

پس در مورد روایت امام اعظم

آنت که گفت کس مردود نیست پس بموجب قول اول اسامی ایشان این است انس بن مالک عبد اللہ بن ابی سہل عبد بن
 حارث بن جزی زبیدی و جابر بن عبد اللہ و عبد اللہ بن ابی اوفی و خالد بن اسفیع و عائشہ بنت عمر و بموجب قول ثانی جابر از ایشان
 خارج است و بحسب قول ثالث مقل بن یسار نیز در ایشان داخل است و اما ابو الطفیل در برہ قول
 داخل است انتھی کلامہ ترجمہ رأس المحققین رئیس المدقین ملا علی قاری در طبقات حنفیہ آورده قد ثبت
 رُوِيَ لِبَعْضِ الصَّحَابَةِ - وَأَخْتَلَفَ فِي رِوَايَتِهِ عَنْهُمْ وَالْمُعْتَمَدُ ثَبُوتُهَا كَمَا بَيَّنَّاهُ فِي سَنَةِ
 الْأَنَامِ شَرْحِ مُسْنَدِ الْأَمَامِ حَالِ إِسْنَادِهِ إِلَى بَعْضِ الصَّحَابَةِ الْكِرَامِ فَهَوِيَ الشَّاعِرِينَ
 الْأَعْلَامِ كَمَا صَرَّحَ بِهِ الْعُلَمَاءُ الْأَعْيَانُ دَاخِلٌ تَحْتَ قَوْلِهِ تَعَالَى وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ
 بِإِحْسَانٍ وَفِي عُمُومِ قَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ خَيْرُ الْقُرُونِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَكُونُ نُحُورًا وَآلِ
 الشَّيْخَانِ انتھی ما اصلش اینکه دیدن امام عظیم رحه مر بعضی صحابه را با تحقیق ثابت است و احتیاج
 دین است که امام از صحابه روایت کرده است یا نه لیکن معتبر روایت امام است از صحابه چنانچه این را
 در سند الانام شرح مسند الامام بخوبی ثابت کرده ام پس و سے رضی اللہ تعالی عنہم از تابعین اعلا است
 چنانچه علمای اعیان تصریح این امر کرده و داخل است در قول جن تعالی وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ آيَةً
 و در حدیث خَيْرُ الْقُرُونِ - الْحَدِيثِ انتھی و در رد المحتار از آخر منیة المفتی آورده که تحقیق
 این سخن صحیح است که امام ابو حنیفہ از ہفت کس صحابه حدیث را شنیده است انتھی ترجمہ و نیز در شامی
 آورده کہ بعضی از فضلا گفته کہ ہر آئینہ علامہ طالش کبری بیارے از روایات صحیحہ چہن آورده کہ از ان
 سماع امام ابو حنیفہ از حضرت انس بن مالک ثابت است و حالانکہ مثبت بر نافی مقدم است انتھی ترجمہ
مُحَدَّثٌ وَبَلَوِيُّ در شرح سفر السعاده آورده کہ صاحب جامع الاصول گفته کہ امام ابو حنیفہ
 را با صحابه ملاقات و روایات نزدیک ارباب نقل ثابت نیست و اصحاب ابو حنیفہ سبکو بند کہ امام چند
 اصحاب را در یافتہ و از ایشان روایت کرده اند و در غایۃ الاوطار نوشتہ کہ از راه روایت و درایت
 جن بجانب حنفیہ است چرا کہ حنفیہ ملاقات و روایت امام را از صحابه مثبت اند و جامع نافی و حالانکہ
 این قاعدہ در جملہ اہل اسلام مسلم است کہ قول مثبت بر نافی مقدم است و نیز اثبات فقط در حنفیہ مختص است
 بلکہ طبری شافعی و ابن حجر شافعی بشہادت جلال لدین سیوطی شافعی بجانب اثبات یا تجویز اند نہ
 بجانب انکار پس تا ہی بودن امام باعتبار زمانہ بالاتفاق ثابت است و باعتبار ملاقات و روایت حدیث
 ال

ایضا نقل ثالث

ایضا نقل راجح

ایضا نقل خامس

ایضا نقل ہامس

ماستی کلامه اضعفت العباد و اضعف الله تعالى حاکم میگوید که از روی انصاف خدایه نافیین را اور تابعیت
 امام دخل نیست چه کسی که از تقاضای صحابه انکار نمودن ایشان را دلیل رویت بهم نرسیده و کسی که اقرار بر آن
 نموده ایشان را دلیل تقابست نیامد پس در مقابل اثبات نفی را چه اعتبار پس در ثبوت رویت چه کلام
 ست فافهم بنظر الانصاف لا بالاعتساف چونکه بالا جمال از اقوال محققین سماع امام ابوحنیفه از صحابه
 نزد تو ثابت گشت حالا بعضی همان روایات را که امام ابوحنیفه از صحابه بلا واسطه روایت کرده با تفصیل
 بیان کرده میشود مگر آنچه بعضی فضلا مانند حافظ ابن حجر و غیره در اقوال خود فرموده که لا یخلو
 اسناد روایات الامام ابی حنیفه عن ضعفنا بران از دفع آن لا بدی دانسته از
 نقل اقوال محققین نیز چاره ندیدیم پس میگویم که خاتم الحفاظ جلال الدین سیوطی از تحقیقات افیه
 خود آن ضعف را از میان برداشته چنانچه روایات مرویه امام از صحابه با تقریر و تحقیق جلال الدین
 سیوطی از تبیض الصوفیه بالفاظه نقل کرده میشود و آن اینکه قال ابو معشر فی جزیه انما
 ابو عبد الله الحسین بن محمد بن محمد بن منصور الفقیه الواعظ ثنی ابو ابراهیم
 احمد بن حسین القاضی انبانا ابو بکر محمد بن حمدان الحنفی ثنی
 ابو سعید اسمعیل بن علی السمان ثنی ابو الحسن احمد بن محمد بن
 محمود البراد ثنی ابو سعید الحسن بن محمد بن ادرک ثنی
 ابو العباس احمد بن محمد بن الصلیب بن المفلح الحمالی ثنی بشر بن
 الولید افانی عن ابی یوسف عن ابی حنیفه سمعت انس بن مالک
 رضى الله تعالى عنه يقول سمعت رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
 يقول طلب العلم فربضه على كل مسلم ویه عن انس سمعت رسول
 الله صلى الله عليه وسلم يقول الدال على خير صاعده ویه عن
 انس سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول ان الله يحب الغافه
 الكهفان یعنی از امام ابوحنیفه روایت است که شنیدم از انس بن مالک که روایت کردی که شنیدم
 از آنحضرت معلوم که میفرمود که طلبیدن علم بر هر مسلمان فرض است و همین سند مذکور امام صاحب از انس روایت
 میکند که شنیدم از آنحضرت معلوم که میفرمود که دلالت کند بر خیر و ساعی در نیکی مانند نیکی کند است و همین سند

استاد و مؤلفان امام از صحابه
 در روایات اطرافت حضرت امام از انس

امام ابو حنیفه از انس روایت میکند که شنیدم از آنحضرت صلوات الله علیه وسلم که میفرمود که هر آینه حق تعالی فریاد برسی غلگین را دوست میدارد پس در تحقیق احادیث مذکوره سیوطی میفرماید و کلامیکه بعضی در روایات امام ابو حنیفه از کمی و بیشی گفته اند از تردیق حقیق و تحقیق علی مالیک خوردن فرموده میگوید اقول احمد بن حنبلین مجرور و غیره. **وَالْحَدِيثُ الْأَوَّلُ مَثْنٌ مَشْهُورٌ وَقَدْ قَالَ الشَّيْخُ مُحَمَّدُ بْنُ الدِّينِ النَّوَوِيُّ فِي فِتَاوَاهُ هُوَ حَدِيثٌ ضَعِيفٌ فَلَنْ كَانَ لَعْنَةُ صَحِيحًا وَقَالَ لِحَافِظِ جَمَالِ الدِّينِ المَرِّيُّ رَوَى مِنْ طَرَفِي تَبْلُغُ رُتَبَةَ الحَسَنِ - قُلْتُ وَعِنْدِي أَنَّهُمَا تَبْلُغُ رُتَبَةَ الصَّحِيحِ لِأَنِّي وَقَفْتُ لَهُ عَلَى ائْتِمَارِ طَرَفَيَا** **وَقَدْ جَمَعْتَهُمَا فِي جُزْءٍ - وَالْحَدِيثُ الثَّانِي مَثْنٌ صَحِيحٌ وَرَدَّ مِنْ رِوَايَةِ جَمْعٍ مِنَ الصَّحَابَةِ وَأَصْلُهُ فِي صَحِيحِ مُسْلِمٍ مِنْ حَدِيثِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ مِنْ دَلَّ عَلَى خَيْرٍ فَلَهُ مِنْ أَجْرِ فَاعِلِهِ - وَالْحَدِيثُ الثَّلَاثُ مَثْنٌ صَحِيحٌ وَرَدَّ مِنْ رِوَايَةِ جَمْعٍ مِنَ الصَّحَابَةِ وَصَحَّحَهُ ضِيَاءُ الْمَقْدِسِيِّ فِي الْمُخْتَارَةِ مِنْ حَدِيثِ بُرَيْدَةَ تَرْجَمَهُ أَنَّهُ مَيُكُومُ كَمَا حَدَّثَنَا مِنْ مَفْسُورٍ كَيْفَ إِزَّ** **رَوَاةُ أَحَادِيثٍ ثَلَاثَةٌ جَمْعٌ كَرِهَ كَرِهَ هِيَ (بَلْ رَأَى جَمْعٌ وَهُوَ فِي أَحَادِيثٍ ثَلَاثَةَ نَفْسَانِ نَسَبَتْ جَمْعًا) حَدِيثٌ** **أَوَّلُ مِنْ أَنَّ شَهْرَةَ وَشَيْخُ مُحَمَّدِ بْنِ الدِّينِ نُودِيَ فِي رِوَايَةِ هُوَ كَمَا بَدَأَ بِهَذَا حَدِيثِ ضَعِيفٌ سِوَا ذَلِكَ مَعْنَى أَنَّ** **صَحِيحٌ سِوَا ذَلِكَ مَعْنَى أَنَّ شَهْرَةَ وَشَيْخُ مُحَمَّدِ بْنِ الدِّينِ نُودِيَ فِي رِوَايَةِ هُوَ كَمَا بَدَأَ بِهَذَا حَدِيثِ ضَعِيفٌ سِوَا ذَلِكَ مَعْنَى أَنَّ** **بِمُرْتَبَةِ حَسَنِ - وَمَنْ مَيُكُومُ كَمَا نَزَدَ مِنْ هَذَا حَدِيثِ بِمُرْتَبَةِ صَحِيحٍ مَيُكُومُ جَمْعٌ مَيُكُومُ جَمْعٌ مَيُكُومُ جَمْعٌ مَيُكُومُ جَمْعٌ مَيُكُومُ جَمْعٌ** **وَاقِفٌ شَدِيدٌ وَمِنْ هَذَا بَدَأَ فِي رِوَايَةِ هُوَ كَمَا بَدَأَ بِهَذَا حَدِيثِ ضَعِيفٌ سِوَا ذَلِكَ مَعْنَى أَنَّ** **ثَنِي أَبُو نُرَاهِيمَ ثَنِي أَبُو بَكْرٍ الْحَنَفِيُّ ثَنِي أَبُو سَعِيدٍ الْحَسَنِيُّ ثَنِي أَحْمَدُ ثَنِي** **عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ الْحَسَنِيُّ النِّعَمِيُّ البَصْرِيُّ ثَنِي أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حِرَامٍ ثَنِي** **المَطْمَرِيُّ ثَنِي مَهْدِيُّ بْنُ مَرْثَدَةَ بْنِ عَيْنَةَ بْنِ الْمُنْدَرِجِيِّ ثَنِي أَبِي نَيْفٍ إِسْمَاعِيلُ بْنُ** **عِيَّاضٍ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ عَنْ وَائِلَةَ بْنِ الْأَسْقَعِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ** **قَالَ دَعَا بِرَبِّكَ إِلَى الْإِبْرِيكَ وَبِهِ عَنْ وَائِلَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ** **أَنَّهُ قَالَ لَا تَطْهَرُ السَّمَانَةُ بِأَخِيكَ فَبِعَافِيَةِ اللَّهِ وَبِئْتَلِيكَ بَارِئُ مَعْرِضٍ مِنْ أَمْرٍ صَاحِبٌ رَوَى** **كَرِهَ وَوَسَّيْتُ مِنْ الْأَسْقَعِ صَاحِبِي رَوَى مَيُكُومُ كَمَا نَزَدَ مِنْ هَذَا حَدِيثِ ضَعِيفٌ سِوَا ذَلِكَ مَعْنَى أَنَّ** **كَرِهَ وَوَسَّيْتُ مِنْ الْأَسْقَعِ صَاحِبِي رَوَى مَيُكُومُ كَمَا نَزَدَ مِنْ هَذَا حَدِيثِ ضَعِيفٌ سِوَا ذَلِكَ مَعْنَى أَنَّ** **كَرِهَ وَوَسَّيْتُ مِنْ الْأَسْقَعِ صَاحِبِي رَوَى مَيُكُومُ كَمَا نَزَدَ مِنْ هَذَا حَدِيثِ ضَعِيفٌ سِوَا ذَلِكَ مَعْنَى أَنَّ**

در تحقیق حدیث اول
در تحقیق حدیث ثانی
در تحقیق حدیث ثالث

روایات در حدیث امام از صحابه روایت

میکنند که فرمود علیه السلام که ظاهر مکن خوشی را بر گرفتاری و مبتلای برادر خود پس الله تعالی او را عافیت دهد
 و ترا مبتلا گرداند پس حافظ جلال الدین سیوطی در تحقیق احادیث مذکور میگوید یا قول الحدیث **لَا كَلِمَةَ مَثَلِكُمْ**
صَحِيحَةٌ در حدیث روایت جمیع صحابه رضو قد صححه الترمذی و ابن خبّان و الحاکم و الضیاء
 حدیث الحسن بن علی بن ابی طالب رضی الله تعالی عنهما **وَالْحَدِيثُ الثَّالِثُ** اخرجہ
 الترمذی من وجہ اخر عن واثله و حسنہ فله شاهد من حدیث ابن عباس یعنی حدیث
 اہل متنبس صحیح است از جماعتی از صحابه وارد شده و ہر اینہ صحیح گفت اور از ترمذی و ابن خبّان و حکم و ضیاء از حدیث
 حضرت حسن بن علی و حدیث دوم از ترمذی از وجہ دیگر بیرون آورده و روایتش کرده از فائدہ این حدیث
 را حسن گفته و مراد این حدیث را شاہد دیگر نیز است از حدیث ابن عباس **ثُمَّ قَالَ أَبُو عَمْرِو اَنَا عَبْدُ اللَّهِ**
ثَنِي أَبُو بَرَاهِمَةَ ثَنِي أَبُو بَكْرٍ الْخَنَفِيُّ ثَنِي أَبُو سَعِيدٍ السَّمَانِيُّ ثَنِي أَبُو عَلِيٍّ الْحُسَيْنِيُّ
ابْنُ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ الْبَيْهَقِيِّ ثَنِي أَبُو حَسَنِ عَلِيِّ بْنِ مَأْمُومَةَ الْأَسْوَادِيِّ ثَنِي
أَبُو دَاوُدَ وَ كَلَابِيَّ السُّنِّيَّ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ رَضِيَ قَالَ وَ لِدْتُ سَنَةَ ثَمَانِينَ وَ قَدْ مَعَّكَ اللَّهُ بِنُ أَنْبَسِ
وَ الْكُوفَةَ سَنَةَ أَرْبَعٍ وَ تِسْعِينَ وَ رَأَيْتُهُ وَ سَمِعْتُ مِنْهُ فَإِنَّا ابْنُ أَرْبَعِ عَشْرَةَ سَنَةً سَمِعْتُهُ يَقُولُ
فَلَقَدْ سَوَّلَ اللَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَبْلَكَ الشَّيْءَ يُعْنَى وَيُصْعَمُ یعنی ابو داؤد طرابلسی از امام
 ابو حنیفہ روایت میکند کہ فرمود امام از من در سنہ ہشتاد و نہ و عبد اللہ بن انیس صحابی آن حضرت صلعم
 سنہ نو و چہار در کوفہ شریف آورد من او را دیدم و احادیث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از وی شنیدم و این
 ایلم من چہارہ سالہ بودم از حلقہ احادیث مسوعہ من از وی یکی این است کہ فرمود آن حضرت صلعم کہ محبت تو چیز را
 ترا مینا و کر میاز پس تحقیق روایت امام از عبد اللہ بن انیس حافظ جلال الدین سیوطی روایت میکند
هَذَا الْحَدِيثُ رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَ فِي سُنَنِ مِنْ حَدِيثِ أَبِي الدُّدَاءِ وَأَصْعَبُ مَعْنَى الْإِنْقَالِ
إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَنْبَسٍ الْجَمْفِيُّ الْقَحْبَانِيُّ الشَّهْرُ مَاتَ سَنَةَ أَرْبَعٍ وَ ثَمَانِينَ وَ ذَلِكَ قَبْلَ
مَوْلِدِ أَبِي حَنِيفَةَ بِكثيرٍ وَ الْجَوَابُ أَنَّ الْقَهَابَةَ الْمُسْلِمِينَ هَدَى اللَّهُ بِنُ أَنْبَسِ خَمْسَةَ
فَعَلَّكَ الذِّعْدِيُّ عَنِ الْإِمَامِ أَبُو حَنِيفَةَ وَ لِحَدِّ اْخَرُ مِنْهُمْ غَيْرُ الْجَمْفِيِّ الشَّهْرِيِّ
 این حدیث را ابو داؤد در سنن خود از حدیث ابی دودا روایت کرده است و دشوار تر درین مقام اینکہ گفته شود
 کہ ہر آئین عبد اللہ بن انیس جنی کہ لای ستور است درست است و ہا و کات یافتہ

در تحقیق پروردگار صلعم از امام

سوم در روایت امام روایت از عبد اللہ بن انیس صحابی

در تحقیق کتب حدیث از امام

بسا بیشترست جوایش اینکہ بر آئینہ از صحابہ مسلمین پنج کس بنام عبداللہ بن انیس موسوم بودند پس شاید
 آن عبداللہ بن انیس کہ امام عظیم از وی روایت کرده یکی دیگر باشند انان پنج کس نہ جنی مشہور پس اشکالہ
 نیست قال **عَشْرَةَ اَنَا عَبْدُ اللَّهِ ثَنِي أَبُو اَبِي رَاهِمَةَ اَنَا ابُو بَكْرٍ اَلْحَنَفِيُّ ثَنِي ابُو سَعِيدٍ**
ابْنِ السَّمَانَ ثَنِي ابُو عَلِيٍّ اَلْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ اَلدِّمَشْقِيُّ ثَنِي ابُو اَلْحَسَنِ عَلِيِّ بْنِ
غِيَاثٍ اَلْقَاضِي اَلْبَغْدَادِيُّ ثَنِي مُحَمَّدِ بْنِ مَوْسَى ثَنِي ابْنِ عَبَّاسٍ اَلْجَلُودِيُّ
عَنِ السَّمَانَ يَحْيَى بْنُ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِي حَنِيْفَةَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ اَوْفَى
يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ بَنَى لِلَّهِ مَسْجِدًا وَكَوَّنَ فِيهِ
زَكَاةً بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ یعنی یحیی بن قاسم از ابو حنیفہ روایت میکند کہ شنیدم
 از عبداللہ بن ابی اوفی گفت کہ شنیدم از آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ میفرمود ہر کہ بنا کرد برای
 خدا مسجدے را اگر چہ مانند آشیانہ قطاہ یعنی مرغ شاگ خوارہ کہ بقدر کفشک میباشد بنا میکند حق تعالی
 مراور آنخانہ را در بہشت **پستر حافظ جلال الدین سیوطی** در تحقیق این حدیث میگوید **اقول هذا الحدیث**
صَحِيْحٌ بَلْ مُتَوَاتِرٌ میگویم کہ این حدیث صحیحست بلکہ بہر نہ متواتر رسیدہ **وَبِهِ اِلَى ابِي سَعِيدٍ**
السَّمَانَ ثَنِي ابُو مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَثِيرٍ الرَّازِيُّ ثَنِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي خَالِدٍ
الرَّازِيِّ ثَنِي عَبَّاسِ بْنِ مُحَمَّدٍ اَلدُّودِيُّ ثَنِي يَحْيَى بْنِ مَعِينٍ عَنْ
ابِي حَنِيْفَةَ اَنَّهُ سَمِعَ عَنْ عَائِشَةَ بِنْتِ مُحَمَّدٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا تَقُولُ قَالَ
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ اَكْثَرُ جُنْدِ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ لِي كَرَادَا اَكْلَهُ وَلَا
اَحْرَمَهُ یعنی فرمود آن حضرت صلعم اکثر لشکر خدا در زمین منخست نہ من آزار میخورم ونہ من آزار
 دہم میکنم **اقول هذا الحدیث منہ صحیح و اخرجہ ابو داؤد من حدیث سلمان**
وصحیحه الضیاء فی المختارہ میگویم کہ متن این حدیث صحیحست و صحیح گفت اور الضیاء در کتاب
 مختارہ قال **ابن التَّجَّارِ اَنَا الْقَاضِي ابُو الْحَسَنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَحْمَدُ عَنْ ابِي عَبْدِ اللَّهِ**
النَّبَخِيِّ ثَنِي ابُو الْفَضْلِ بْنِ حَرُونَ قَالَ قَرَأْتُ عَلَى الْقَاضِي ابِي سَعِيدٍ
عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الرَّاجِي ثَنِي ابِي ثَنِي مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ
أَنَا ابُو عَلِيٍّ اَلْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ اَلدِّمَشْقِيُّ ثَنِي اَلْحَسَنِ بْنِ عَبَّاسٍ اَلْقَاضِي اَلْبَغْدَادِيُّ

ابو حنیفہ اللہ

در روایت امام از صحابہ بن ابی اوفی صحابی حدیث
 در تحقیق حدیث امام از ابن اوفی

در روایت امام از عائشہ

در تحقیق حدیث امام از عائشہ

در روایت امام از صحابہ

ثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى ثَنِي الْجُلُودِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبَّاسِ عَنِ الْيَمَامِيِّ يَحْيَى بْنِ
 الْقَاسِمِ عَنْ أَبِي حَنِيْفَةَ رُوِيَ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ مِنَّا الْأَنْصَارِ
 إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا رَزَقْتُ وَكَذَا قَطُّ قَالَ
 فَأَيُّنَ أَنْتَ عَنْ كَثْرَةِ الْإِسْتِغْفَارِ وَالصَّدَقَةِ بِرِزْقِ اللَّهِ بِهَا الْوَلَدَ قَالَ فَكَانَ الرَّجُلُ
 يَكْتُمُ الصَّدَقَةَ وَيَكْتُمُ الْإِسْتِغْفَارَ قَوْلًا لَهُ سَبْعَةٌ مِنَ الذُّكُورِ يَعْنِي لِمَا عَظُمَ مِنْهُ
 حَضْرَتِ جَابِرُ رُوِيَ بِأَيْتِ مِثْلِهِ مَرَّةً مِنْهُ فِي رِوَايَاتِهِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا رَزَقْتُ
 فَرَزَقْتُ نَصِيبَ نَفْسِي فَمُرُّوا بِمَا كَثُرَتْ صَدَقَةٌ وَتَسْتِغْفِرُ لِي كُنِي كَمَا حَقَّ لِعَالَمِ الْأَزِينِ وَجِبَاوَلَا عِنَاةَ
 مِثْلِهِ بِأَيْدِيكَ جَابِرُ إِذْ كَرِهَ أَنْ يَخْصُ كَثْرَةَ صَدَقَةٍ وَكَثْرَةَ تَسْتِغْفَارٍ بِسَبْعَةِ أَهْلِ الْبَيْتِ كَسَى الْأَنْصَارِ
 مَوْلَاكَ كَثْرَةَ نَفْسِي كَلَامًا مِمَّا يَسُوقُ مَقَامَ غُورٍ وَجَايَ الْأَنْصَارِ سَتَ كَمَا حَقَّقُوا مَانَدَ
 خَاتَمِ الْخَفَاءِ جَلَالِ الدِّينِ سَيُوطِيِّ نَشَانِهِ جَلِيلِ رِوَايَاتِ إِمَامِ عَظِيمِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مِنْ أَهْلِ صَحَابَةِ طَاهِرٍ وَهُوَ يَدْرِي مَنْ مَوْلَا
 وَتَحْقِيقِ حَقِيقِ مَنْصَفَانِهِ وَتَدْقِيقِ رَشِيقِ مَحْدَثَانِهِ زَيْبِ حَدِيثِ بَاحْسَنِ وَجْهِ كَرِيمِهِ وَخَدِشَةِ رَادَانِ
 نَكْدَانِهِ وَجَلَّةِ فَرْقَةِ زَائِعَةِ طَاهِرِيهِ بِبَابِ قَوْلِ ابْنِ جَوْزِيِّ جَلَامِهِ وَرِوَايَاتِ أَرْجَبِ نَفْسِ حَسَنِي
 بَيْنَ أَحَادِيثِ أَمْوُضِعِ مِثْلِهِ خُونِي أَنْصَارِ شَرِيهِ مِنْ مَصْطَفَى صَلَوَاتِهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَسِيرَانِهِ وَرِوَايَاتِ قِسَاوَاتِ طَبِئِي
 وَوَعْدَاتِ جَلِيلِ تَحْقِيقَاتِ أَيْلِ عِلْمِ تَوْجِيهِ نَسَائِدِهِ وَحَالَانِهِ لِيَاكُمُ الْبَارِعِ مِنْ عِلْمَانِهِ مَحْدَثِينَ أَعْتَابِ قَوْلِ
 ابْنِ جَوْزِيِّ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ وَعَنْهُ نَسَائِدُهُ دَارِ نَسَائِدِهِ دِينَ بَارِعِ تَعَصُّبِ ابْنِ جَوْزِيِّ
 مِنْ حَادِثَاتِ عَدَالِ وَكَذَلِكَ تَأْنِكُهُ وَرَبِّهِ بَعْضَ أَحَادِيثِ مَجْمُوعِ بَخَارِيِّ رَأْيِ تَسْلِيمِ نَسَائِدِهِ

درے کہ پاک بود ز آفرای ناپاکی

نباشد از زر کامل عیارش باکے

آرے بعضے از علما این احادیث را ضعیف گفته مگر تحقیق آنها را کما فی بعضی جلال الدین سیوطی رحمت
 تحت ہر حدیث بیان نموده کہ ازان صاف معلوم گشت کہ اکثر ازین احادیث صحیح اند و ہر کجی از او یا
 متہم باشد فلما چونکہ روایت وے مطابق نفعہ باشد بالاتفاق مقبول میباشد و درین جملہ احادیث
 ہیچکس این چنین راوی نیست کہ روایت احادیث موضوعہ میناید پس انکار از ایشان مخصر
 وحدت و انا قوال بطل علی قاری وغیرہ از پیشتر معلوم گردید کہ ثبوت روایت امام قوی تر است
 پس کہ بعضے از محدثان انکار کرده اکثرین بہت روایت آن اقوال میناید پس ثبوت را بہر پنج ترجیح میناید

منصف باید که انصاف کند	میخ حسرت بر دل حاسد زند
چشم او از تیرگی آگندد	در دل او آتش سوزنده

علی و ه اینکة اگر این مرویات امام با تحقیق که از جلال الدین سیوطی در گذشت ضعیف گردانیده شوند تا بعد در صحت سماع و تابعیت امام عظیم قدسی از ان لازم نیاید حسب قاعده مسلمة جمله می نین آن اینکة حدیث ضعیف در باب فضائل و ثواب و عقاب مقبول کل می نین است نه در احکام حلت و حرمت و صفات باری تعالی و حدیث موضوع مقبول نیست در چیز از ان چنانچه امام نووی در شرح مسلم در باب صحت احتجاج بحدیث معنعن گفته که بر آینه اهل حدیث روایت میکنند از حدیثین احادیث ضعیف را در باب ترغیب و ترهیب و فضائل اعمال و قصص و احادیث زهد و مکارم اخلاق و مانند آن تا وقتیکه از احکام حلال و حرام و سایر احکام نباشند و این جائز است نزدیک اهل حدیث و غیر هم بسبب تساهل و چشم پوشی در ان نه در روایت حدیث موضوع و عمل بر ان بانی نیز امام نووی در صدر الرعین گفته قد اتفق العلماء على جواز العمل بالحديث الضعيف في فضائل الاعمال انتهى و طالع قاری در شرح موطای امام محمد در باب قیام رمضان گفته که عمل کردن در فضائل اعمال بحدیث ضعیف جائز است عند الكل انتهى و سید شریف در اصول حدیث گفته که جائز است نزدیک علماء تساهل در اسانید ضعیف نه در موضوع بغیر از بیان ضعف آن در مواضع و قصص و فضائل اعمال نه در صفات الله تعالی و احکام حلال و حرام انتهى و همچنین است در خاتمه مجمع البحار و فصل جمع و تعدیل از مذکره بجزو التسهل فی رواية الضعيف بلا شرط ضعيف فی المواضع و القصص و الفضائل لا فی صفات الله تعالی و المحلای و الاحرام انتهى هر گاه دانستی که حدیث ضعیف در فضائل مقبول است عند الكل بستر بدانکه مرویات امام عظیم از صحابه بقرض تسلیم محال اگر ضعیف قرار داده شوند نه موضوع چنانکه ظاهر گشت از اقبال پس در سماع امام از صحابه قدسی و نقصان لازم نیاید که روایت و عملی اکثر در فضائل اعمال اندز در احکام حلت و حرمت و تابعیت و عملی در کمال از روایت حافظ ابن حجر عسقلانی در اقبال واضح است که بر آینه ابن سعد بسند اباس

این حدیث ضعیف در فضائل مقبول است عند الكل بستر بدانکه مرویات امام عظیم از صحابه بقرض تسلیم محال اگر ضعیف قرار داده شوند نه موضوع چنانکه ظاهر گشت از اقبال پس در سماع امام از صحابه قدسی و نقصان لازم نیاید که روایت و عملی اکثر در فضائل اعمال اندز در احکام حلت و حرمت و تابعیت و عملی در کمال از روایت حافظ ابن حجر عسقلانی در اقبال واضح است که بر آینه ابن سعد بسند اباس

روایت کرده که تحقیق امام ابوحنیفه حضرت انس را دید پس ابوحنیفه بیدین اعتبار از طبقه تابعین است
 انتی و این حدیث حسن است نه ضعیف چه لفظ لا باس به از الفاظ حدیث حسن است چنانچه حافظ
 عقلانی در صدر تقریب گفته امام را تب پس اول مرتبه صحابه است و مرتبه ثانیه اینکے نزدیک باشد
 مع آن بصیغہ اسم تفضیل کا و تَقِ النَّاسِ یا بتکریر صفت و لفظ کَثِيفَةٌ تَقِيَةٌ یا بتکرار صفت در معنی
 کَثِيفَةٌ حَافِظٌ و ثالثہ اینکے مفرد باشد صفت او کَثِيفَةٌ - یا - مُتَّقِينَ - یا - تَقِيَةٍ - یا - عَدْلٍ
 و رابعہ اینکے از درجہ ثالثہ قدر کم باشد بدان طرف اشارہ میشود و یصلد و تَقِيَةٍ یا - لا باس به
 یا - و کسب به باس انتی کلامہ پس چونکہ حدیث غیر منوع در فضائل و مناقب عند الكل معمول بہت پس
 این حدیث بطریق اولی مقبول و معمول بہا باشد نزد جمیع علماء و محدثین چنانکہ این حدیث حسن است نه ضعیف
 و حدیث حسن مثل صحیح است در احتجاج بران عند الكل مگر فرق در میان صحیح و حسن مثل فرق فرض است الا واجب
 پس ازین حدیث ثابت گشت کہ بلا ریب و شک امام ابوحنیفه تابعی است بحسب قاعدہ مسلمہ جملہ محدثین
 چنانچہ بحسب نقل نیز تابعیت امام با حسن الوجہ ثابت گد و پس انکار منکرین متعصبین از اقوال ائمہ شافعیہ و غیرہ
 بروی ایشان رد گشت از روی مقول توبہ و قاعدہ مسلمہ جملہ محدثین رحمہم اللہ نقلی

فعل رحمانی است کار عاشقان   کار شیطانی است فعل فاسقان

قُلْ جَلَدُوا الْحَقَّ وَرَهَقُوا الْبَاطِلَ مَا كَانَ الْبَاطِلُ كَانَهُوَقَاهُ وَلَمْ يَزَلْ يَسْأَلُ الْعُلَمَاءَ الْمُتَّقِينَ لَمْ يَنْزِعُوا
 جلال الدین سیوطی؟ برادر اک و نیز روایت امام اعظم رحمہم اللہ را در فائل اند چنانچہ بعضی از ایشان است
 العلامۃ شمس الدین محمد ابو نصر ابن عرب شاہ الانصاری الحنفی اَنَّهُ قَدْ تَكْرَّرَ فِي مَطْلُومَةِ الْبَاطِلِ
 بِجَوْلِهِ الْعَقَائِدُ وَدُرِّ الْقَلَائِدِ تَمَائِيَةً مِنَ الْعَصَابَةِ عَمَّنْ دَوَعَتْهُمْ الْاِمَامُ الْاَعْظَمُ

حَيْثُ قَالَ اشْعَارُ	مُعْتَمِدًا مَذْهَبَ عَظِيمِ الْعُلَمَاءِ	أَبِي حَنِيفَةَ الْفَقِيِّ الْعَمَّانِ
التَّابِعِيِّ سَابِقِ الْاَكْبَمَةِ	بِالْعِلْمِ وَالذِّينِ سِرْجِ الْاُمَمَةِ	جَمَاعَتِ اَصْحَابِ النَّبِيِّ اَدْرَاكَ
اِخْرَهُمْ قَدْ اِقْتَطَعُوْا سَلْكَ	كُرْبِيْقَةً وَاضْحَةً لِمَنْهَا ج	سَالِمَةً مِنَ الضَّلَالِ الدَّاحِجِ
قَدَّوِي عَنْ اَنْسٍ وَجَابِرِ	وَابْنِ اَبِي اَفِي كَذَّ اَعْنِ عَامِرِ	اَعْنِي اَبَا الطُّغَيْلِيِّ بْنِ وَاثِلَةَ
وَابْنِ اَنْبِيْسِ الْفَقِيِّ وَوَاثِلَةَ	عَيْنِ بْنِ جَزْءٍ قَدْ رَفَى الْاِمَامُ	وَبِنْتِ حُجْرَةَ هِيَ التَّمَامُ
عَنِ النَّبِيِّ الْكُرْبِيْقَةَ اِيْمًا	عَمَّنْ عَنِ كُلِّ الْعَصَابَةِ الْعُظْمَا	كَذَا وُجِدَتْ فِي بَعْضِ الْاَوْدَاقِ

چونکه از ما ذکر بخوبی واقف گشتی پیوسته بدانکه امام ابو حنیفه با اعتبار زمانه زائد از بیست نفر صحابه آنحضرت
صلعم را مذکور گشته و زمانه امام رضا با زمانه ایشان در مشترک شده و از اشتراک زمانه ایشان تبرکات
بیغایات باور سیده چنانچه از کتاب تقریب مؤلفه حافظه عسقلانی در زمانه تولد امام و تاریخ وفات بعض صحابه
گرام رضوان الله علیهم اجمعین ذکر کرده میشود بغور باید دید و بگوش انصاف شاید شنید قال فی القریب
نعمان بن ثابت کوفی امام ابو حنیفه در سنه هشتاد و نهم یافت و عمرش تا هفتاد و سه سال بود
انس بن مالک انصاری خادم رسول الله صلعم صحابی مشهورست بروایتی در سنه نود و دو
و بیست و سه وفات یافت **سعد بن سهل** بن حنیف الانصاری ابو امامه مشهورست
در صحابه رضاکه بر او روایت آنحضرت صلعم بود در سنه یکصد و هشتاد و هفت یافت **سید بن اوطاة**
قریشی از صحابه است در سنه هشتاد و شش وفات یافت **سائب بن یزید** کندی صحابی
صغیرست در سنه نود و یک سال انتقال نمود و گفته شده که قبل از آن **سهل بن سعد**
الساعدی صحابی مشهورست در سنه هشتاد و هشت وفات کرد و بعضی بعد از آن گفته
صدی بن عجلان ابو امامه الباهلی صحابی مشهورست در سنه هشتاد و شش وفات کرد
طارق بن شهاب البجلی کوفی ابو او و گفت که او پیوسته از صحابه است و در سنه نود و دو
و در سنه هشتاد و دو یا سه سال باختلاف در احاد و وفات کرد **عبد العزیز بن ابی اوفی** رضی
صحابی صغیرست و آخرتین آن صحابه است که در کوفه وفات یافتند یعنی در کوفه بعد از او صحابی دیگر
نماند در سنه هشتاد و هفت وفات کرد **عبد القدر بن بسر** صحابی صغیرست در سنه هشتاد
و هشت وفات کرد **وقیل** سنه سیست و تسعین **عبد القدر بن ثعلبه** مراد است
آنحضرت صلعم ثابتست در سنه هشتاد و هفت یا نه بنا بر اختلاف در احاد و وفات یافت
عبد القدر بن حارث بن نوفل ابو محمد مراد است و مرید و جد و رحمت بود در سنه
نود و نه وفات کرد **عبد القدر بن حارث بن جزر** ابو الحارث رضی صحابی است در سنه هشتاد و پنج
یا شش یا هشت بنا بر اختلاف روایات در احاد و وفات کرد مگر قول دوم صحیحست **عقبة**
بن عبد السلامی صحابی مشهورست در سنه هشتاد و هفت وفات کرد و بعضی از اختلاف عشق گفته

در ادراک امام زمانه چند صحابه بارز
در تولد امام رضا
در تاریخ وفات
در سنه هشتاد و هفت
در سنه نود و دو
در سنه نود و سه
در سنه یکصد و هشتاد و هفت
در سنه نود و یک
در سنه هشتاد و شش
در سنه نود و دو
در سنه هشتاد و دو
در سنه هشتاد و دو
در سنه نود و دو
در سنه نود و دو
در سنه نود و دو

فلسفه عمر آنرا
در ادراک امام زمانه
در تاریخ وفات
در سنه هشتاد و هفت
در سنه نود و دو
در سنه نود و سه
در سنه یکصد و هشتاد و هفت
در سنه نود و یک
در سنه هشتاد و شش
در سنه نود و دو
در سنه هشتاد و دو
در سنه نود و دو
در سنه نود و دو

۱۳ عامر بن دؤلمہ ابو الطفیل خدیوے رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در ۳۰ سنہ یکصد و دہ وفات
کرده است علی اصبح ۱۴ عمر بن ابی سلمہ صحابی صغیرت در ۳۲ سنہ ہشتاد و سہ بروایت صحیح وفات
کرده ۱۵ عمر بن حریث القرظی صحابی صغیرت در ۳۵ سنہ ہشتاد و پنج وفات نموده است **ما فیہ**
بن ذویب مراد بروایت ست در ۳۸ سنہ ہشتاد و چند بالا وفات نموده ۱۸ مالک بن حویرث صحابی است
در ۹۲ سنہ نود و چار وفات کرده ۱۹ محمود بن لبید صحابی صغیرت در ۹۶ سنہ نود و شش وفات
کرده ۲۰ مقدم بن عبد کرب صحابی مشہورست در ۹۲ سنہ نود و دو وفات نموده ۲۱ مالک بن
اوس مراد بروایت ست در ۹۲ سنہ نود و دو وفات کرده ۲۲ واثلہ بن الاسخ صحابی مشہورست
تا ۳۰ سنہ ہشتاد و پنج سال زندہ ماند **قَالَ كَلَّمَ الْاِمْلَاءَ الْعَقْلَانِي قَالَ تَقْرِيْبٌ وَصَاةٌ**
مَشْكُوْةٌ شَرِيْفَةٌ در کتاب با ساء الرجال گفته کہ عمر بن حریث القرظی در کوفہ آمدہ ساکن آنجا
گشت و والی عمارت کوفہ یعنی آبادی کوفہ گشت و کوفہ در ۳۰ سنہ ہشتاد و پنج وفات نمود پنجم
گذشت عبداللہ بن ابی اوفی در غزوہ حدیبیہ و خیبہ و آنجا کہ بعد ازین ہر دو جہاد ہا واقع
شدہ بار رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حاضر بود و ہمیشہ در مدینہ میبود تا آنکہ وفات یافت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم پست بر کوفہ
آمد و **هُوَ اَخِرُّ مَنْ مَاتَ مِنَ الصَّحَابَةِ بِالْكُوفَةِ سَنَةَ سَبْعٍ وَثَمَانِيْنَ** **انْحَلَّ كَلَامُهُ** سپس از
نقول بالا بخوبی ظاہر گشت کہ در زمانہ ولادت امام عظیم رضی اللہ عنہم در اطراف و اکناف جماعتی از صحابہ موجود بود
چنانچہ تحریر کردہ شد و بالخصوص عبداللہ بن ابی اوفی و عمر بن حریث و طارق بن شہاب بعد از ولادت
امام رضی اللہ عنہم خاص رکوفہ تا تاریخائے مسطورہ موجود بودند و در مکہ معظمہ تا ۳۰ سنہ یکصد و ابو الطفیل
صحابی زندہ بود و مگر شریف امام عظیم رضی اللہ عنہم تا ہفتاد سال بود از ابتداء ۳۰ سنہ ہشتاد و بنا بر روایت
مشہور تا پنجاہ و پنج بار حج بیت اللہ را کردہ بود چنانچہ ما سابق معلوم کردہ شدہ بین یاقین
تا پانزہ بار در حیات ابو الطفیل رضی اللہ عنہم ابو حنیفہ رضی اللہ عنہم حج رفتہ است و این امر از بدایت ہم صحیح و راست
نہج و حرکت ہر اعلیٰ و درست کہ امام ابو حنیفہ رضی اللہ عنہم با وجود تولد نمودن و سنی بطلان کار ہائے غیر بطورے کہ
از دیگران ممکن نبود چنانچہ از قول ابن المبارک در ماقبل بخوبی ثابت گشت کہ **فَاَسْأَلُ اللّٰهَ مِنْ خَلْقِ**
مِنْ الْاَخْلَاقِ الْحَسَنَاتِ لَا وَقَالُوا كُلُّهُمْ مَعًا لَنَعْلَمَنَّ لِحَدِّ اَخْلَاقِ بِذَلِكَ عَنِ الْاِمَامِ
ابْنِ حَنِيفَةَ در تصدیقات ایشان بفرض حصول تائید و تہمیل این چنین نعمت عظمیٰ

عمر بن حریث
عمر بن حریث
عمر بن حریث
عمر بن حریث
عمر بن حریث
عمر بن حریث
عمر بن حریث
عمر بن حریث
عمر بن حریث
عمر بن حریث

که کافه مسلمین فخر الدین والدنیاست محرم ماند و با وجود اعتدالت الناس و ازهد الناس بودن امام
 و با وجود امکان و قدرت او از روایت و روایت صحابه که موجب بشارت آنحضرت صلعم طوبی لمن
 رآنی الحدیث ولا تفتش النار من رآنی الحدیث سرسراعت ابدی و عنایت سرمدی است
 با آنکه از هزاران هزار مسائل دینیہ دقیقه را فرو گذاشت نفرد و از اہم ترین امور دین که من کل
 الوجوه از منتہات غیر مترقبہ است و کسی از عوام المسلمین از اینچنین فضیلت کاملہ و رحمت
 شاملہ نیز گلبے اغماضے و اعراضے نمی نماید چگونہ از ان خاص الخواص با وجود کمال بیدار دماغی و معنی
 سی چنین تساہل و تکاسل منظور آید فافهموا انصف ولا تکن من الما کدرین

بگذرا ز من خطا سے بدگان

علاوہ اینکه ہم از زمانہ خیر و برکت آنحضرت صلعم متواتر چہ مسلمین است کہ اولاد صغار خود را
 بخدمت بزرگان دین می برند چنانچہ صحابہ و اولاد اطفال خود را بخدمت بابرکت آنحضرت صلعم
 می بردند و خود جدا جدا امام عظیم رضی پس خود را یعنی پدر بزرگوار امام ہمام رضی را کہ ثابت نام میداشت
 در عهد طفولیت بغرض حصول دعای خیر و برکت بہ پیش حضرت علی کرم اللہ وجہہ برده بود چنانچہ
 اسمعیل بن حادین امام ابو حنیفہ رضی ہمارہ بران فخر فرمودے کہ ما از حق تعالی امید آن میداریم
 کہ دعای حضرت شاہ مردان در حق ما قبول کردہ باشد خاصتہ وقتیکہ حصول این نعمت تامدت
 مدید در شہر خود و نیز در بہان شہر با باشد کہ بعد از بلوغ و درستی عقل سلیم بار پاداران بہ نیت حج بیت
 مرور و یا خود در انها اتفاق اقامت افتادہ باشد مستی از ان کسی از عوام نمی نماید پس مقام
 غور و جای تعجب است کہ تا بسکت سال بلکہ تا سی سال از عمر شریف امام رضی بالاشتراک زمانہ صحابہ
 کبار بگذشت و از جہت غفلت والدین خود در عالم طفولیت و خود بنفس نفیس بعد از بلوغ و درستی
 فہم دور بین از حضور پر نور صحابہ و از حصول فضیلت و شرافت تابعیت بسبب کمال تساہلی و رامو
 خیر برائے دوام کہ ہمین طور مستی از احد ان الائمة متصور نیست حسب الکلام منکرین خاص
 از ان بر گویان پدیدار گرد پس قول برین امر فرج نزدیک ارباب فہم صحابہ ای صائب و شیخ
 ہرگز پذیرا نخواہد بود پس قول اصحاب ملام بدین بلکہ کہ امام ابو حنیفہ رضی ہماستی از اصحاب آنحضرت صلعم
 دریافتہ و روایت ہر دو طراز ایشان حاصل کردہ و بلا ریب و ریاضیح واضح و درست است انحال غیر

که بخوبی اناحوال امام بسبب عدم اختلاط ایشان با امام و چندان ازان واقف نبودند زیرا که

اِسْمَاذُو الدَّارِ وَالْاِسْمَاعِيلِ اَذْنُرِي بِمَعْلَفِيهَا مِنْ الْاَغْيَابِ

ولهذا صاحب روال مختار علامه ابن عابدین در باب نبوت روایت کرده است با هم از انس میفرماید
قال بن حجر قد صرح بما قال الذهبي انه رايه وهو صغير وفي رواية قال نأبته من ارا كان
يخضب بالحمره وجاء من طريق انه روى عن احاديث ثلثة لكن قال ائمة المحدثين
مدانها على من التهمة الايتمه بوضع الاحاديث ذاك بعض الفضلاء وقد اطل العلامة
طاش كبر في سري في القول القبيحة في اثبات سماعه منه والمنسب مقدم على الثاني
انتمى لعنى ابن حجر فرمود که تحقیق صحیح است موافق گفتن زینبی که امام عظیم تراست در ایدیه است و در آن وقت
امام صغیر السن بود و روایت دیگر را هم فرمود که بعد از حضرت انس را بارها که وی خطاب میکرد بسرخ
و از طرق بسیار روی است که کلام رحمت کرد از انس در حدیث را لیکن ایتمه حدیث گفتند که ملود روایت آن

هر سه حدیث بران کسان است که اذنان ما این حدیث شتم کرده اند بوضع احادیث انتمی یعنی کلام بن حجر اینجا
ختم گشت پیوسته در عبارت کاینده علامه محمد امین جواب مخفیان باین رد قول همین محدثین با حسن الوجوه فرمود
میکنند که بعضی فضلاء دیگر گفته اند که علامه طاش کبری بسیار است از نقول صحیح در باب روایت کردن امام از
انس رضی الله تعالی عنهما جمع کرده است پس بقابله روایات صحیح در اثبات خبر نفی روایت امام از انس
قابل اعتبار و قبول نیست زیرا که در صورت متعارضه اینها اثبات مقدم است بر نفی نتمی یعنی تا اینجا کلام شامی
نیز با تمام رسیده میگویی که بوجوب تشریح بعضی فضلاء مرحومین توضیح این اجمال اینکه اخبار عن النبی
زادیکه محققین اهل اصول و حکم شهادت است پس چنانکه شهادت علی لفظی غیر معتبره بالنصوص در مقابله
شهادت علی الاثبات کالعدم است بچنین اخبار نفی طاقات و عدم روایت امام از صحابه در مقابله اخبار اثبات
طاقات و اثبات روایت ساقط و نفوس چنانکه در باب امام شافعی و قول مختار امام کرخی همین است
قال فی منکر النبوت الاثبات مقدم علی النفی كما فی الشهادة عند الکرجی و الشافعیة
انتمی و همچنین است در کتب اصول حدیث چنانچه حافظ ابن حجر در سبحة الفکار شرح آن گفته المنسب مقدم
علی الثاني یعنی آن الفرع زینقه عدل و هو یقتضی صدقه و عدم جعله الاكمل لا ینفیه
وهو مثبت جازم فالمنسب المحارم مقدم علی الثاني الطار و كما تقدم انتمی و وجه تقدم

در اثبات تابعیت امام

ثبت بر نافی این است که اگر نافی را بقباله مثبت ترجیح داده شود پس دوبار نسخ لازم آید چرا که عدم نفی در اثبات
 اصلی است و وقتیکه کلامی امر مثبت بران نفی صلی بر آمد آن نفی منسوخ گشت باز در مقابله آن مثبت اگر کلامی
 نافی دیگر واقع گردد پس اگر این نافی را بر مثبت ترجیح داده شود پس نسخ کردن آن کلامی که از پیشتر مثبت آن
 نفی اصلی را نسخ کرده است اگر باز نافی طاری بر ترجیح یا بد اثبات عارضی بر آن که بر نفی اصلی عارض گشته و آنرا منسوخ
 ساخته بود منسوخ کند نسخ دوبار لازم آید و حتی الوح اهل اصول از تکرار نسخ پر سبزی میکنند و وجود دوم
 برای ترجیح اینکه قول مثبت مشتمل بر زیادت علم بخلاف نفی و حال آنکه مثبت که موصوف است بر زیادت علم بهتر
 و اولی است از غیر چنانچه در مقابله جرح و تعدیل جرح را ترجیح میدهند بحیث استعمال جرح بر زیادت علم و نیز
 وجه دیگر اینکه نافی منوکه نفی صلی است و مثبت منوکه امر جدید است و حال آنکه تاسیس اولی است از تاکید
 قال فی الثانی اذ لو جعل الثانی اولی بلیزمه مکرر التثنی بتغییر المکتب للثانی الاصلی ثم
 الثانی للثبات و ایضاً المکتب مشتمل علی زیاده العلم کما فی تعارض الجرح و التعدیل
 یجعل الجرح اولی و لکن المکتب مؤتمن و الثانی مؤکد و التاسیس خیر من التأكيد نفی

چند ابیات در مذمت حاسدان نظم

<p>ز افساد و حساد هم هو شدار بران حضرت احمد و چار بار که حاسد کند جمله برویت دار ز ایذا می شو مان شده تا قرار با دم شده ز شک این نابکار بین جور این حاسد نابکار ز ایذا سے خارے شده خار خار بدان تاکید در را آشکار بلائے بر آرد سرے بچو مار بعقل لبیان دهر و خار ز ضدش پند جوئے لیل و نهار</p>	<p>چو آگاه گشتی ز شر شدار برو هم حسد حاسد بے حیا چه گویم خباثت ز حقد و حسد هر آنجا که وصف نکو حق سرشت ز اول ننگ تا بدین انتها یوسف که بودست رشک چین هر آنجا که گل ماه تابان شده ننگی که مردم ز باید چو مور گنجی چو رنجی کشی بهر او بهاد و بهاری خزان در پے نست بخت که پایان ندارد خوشی</p>	<p>ز افساد و حساد هم هو شدار بران حضرت احمد و چار بار که حاسد کند جمله برویت دار ز ایذا می شو مان شده تا قرار با دم شده ز شک این نابکار بین جور این حاسد نابکار ز ایذا سے خارے شده خار خار بدان تاکید در را آشکار بلائے بر آرد سرے بچو مار بعقل لبیان دهر و خار ز ضدش پند جوئے لیل و نهار</p>
---	--	---

کتاب از حسد ابیان را نشان

<p>عنه علی بن ابی طالب است که در وقت بنی امیة کفر شدی</p>	<p>با سلام سالم شده مردوزن همانا رخ روز روشن سواد زا بر سیه دل که بالاسے تست بآبے که زنده ست دنیا ازو زخبت حاسدان تا چند جوشی گومیند اهل حسد ذو ولد چو ایزد ز سرسته زخبت حسد نهد رشک بر خیر داغی ز شر خصوصا بوقتی که مرد حسدا بعلم و درع همچو روشن چراغ به چرخ نورع سه چاره ده مذانی که محمود گردد به دهر چون بود حاسد در و قبل و قال ز شیطان ز زخم نه از گفتم او جلیلا تو مخروش صبر کن</p>	<p>بشدش نه بینی بتان بو ز ناز چو دیو رشب شد ز گرد و غبار همی پوشد این گنبد زرنگار ز غصه همی چپدش نار خوار که حق را ذمی ولد گویند کفار خدا را که هست از ولد بر کنار از ان کی شو نما این و آن رنگار حسد نیک را بد کند آشکار کند اجتهاد سے بصدا اعتبار به فیض و نوری همچو ابر به بار به تخت تفت مشبه تا حبار اگر چه بود بو ضیفه به کار گمورد و چو شیطان تو خود را شمار که از گل گل و لاله و ز خار خار که الله یفصل به روز شمار</p>	<p>و کتب اهل کفر است که در زمان سنة اثنی عشر و بیستم یوم اربعه جماد الثانیة</p>
---	---	---	--

سه ای مجرب علی بن ابی طالب

چونکه از تحقیق علمای محققین و تفصیل اقوال زکین ایشان بخوبی واقف گشتی پس می گویم که استیفاء از کتاب
از تائید امام اعظم جنته علیه السلام بقول ابن حجر که در تقریب نوشته که اللّٰهُمَّ اِنِّیْ اَتُوبُ اِلَیْکَ
اَلْاِمَامُ رَضِیُّ قَالَ اَصْلُهُ مِنْ قَارِیَسٍ وَیُقَالُ لِمَوْلٰی بَنِی تَمِیْمٍ اَللّٰهُمَّ فَعْبِدْ اِلٰهَهُمْ وَرَبِّیْنَ اَللّٰهُمَّ
انتهی که درین عبارت تقریب امام اعظم را از طبقه سادس نوشته و مردم این طبقه کسانی اند که ایشان را
کتابی با صد مرتبه القها تبرئه بهم ز سیده با خدایان است لالی بکارست بچند و به وجه اول اینکه این
قول ابن حجر که در تقریب است همین است بر قول بعضی ارباب تاریخ که نانی طلاقات امام از مرتبه تحقیق
پس مفید مدعی منکرین نخواهد شد چنانچه از نقل عبارت امام باقری در غیره مؤرخین صاف ظاهری شود
تَمِیْمٌ قَلْبٌ فِیْ مِیْزَانِ الْاِیْمَانِ فِیْ جَوَادِثِ سَنَةِ حَسْبِیْنَ وَیَا مَعْزُومِیْ هَا تُوْنِیْ فَعْبِدْ اِلٰهَهُمْ اَلْاِمَامُ

ساده

مِنْ أَتْبَاعِ قَائِسٍ رَأَى النَّسَبَ بِنِ مَالِكِ الْإِنْتَهَى پس بعد ازین تحقیق مرقم می که در تهذیب التهذیب
 نوشته قول تقریب را اعتبار نیست بجز ازیکه گفته آید که برای مجرد اظهار اختلاف مورخین در روایت
 امام مرتباً صحابه را در تقریب این قول را تحریر کرده اگر چه عندالتحقیق این اختلاف را اعتبار
 و انکار این بعضی مورخین را عندالمحققین من العلماء المعتمدين من المورخين والناقلين اعتمادی و
 التفات نیست لَكُونِهِ مُخَالَفًا لِمَجْمَعِ مِثْلِ الْأَجَلَةِ كَمَا مَرَّ وَجِهَ چارم اینکه اهل حدیث کلمه
 شخص واحد را باعتبارین مخلفین از دو طبقه می شمارند کَمَا قَالَ الْقَلَامَةُ ابْنُ حَجَّوْنٍ فِي شَرْحِ
 خُبْرَةِ الْفِكْرِ وَالطَّبَقَةِ فِي اضْطِلَالِ حَمِيرِيَا رَوَاهُ عَنْ جَمَاعَةٍ اشْتَرَكُوا فِي السِّنِّ
 وَ لِقَاءِ الْمَتَابِخِ وَقَدْ يَكُونُ التَّخَصُّصُ الْوَاحِدُ مِنْ طَبَقَتَيْنِ بِأَعْيَادِنِ كَأَنَّ بِنِ مَالِكِ
 فَإِنَّ مِنْ حَيْثُ ثُبُوتِ صُحْبَتِهِ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَدُّ فِي طَبَقَةِ الْعَشْرِ مِثْلًا
 وَمِنْ حَيْثُ صِفْرِ السِّنِّ يُعَدُّ فِي طَبَقَةٍ مِنْ بَعْدَهُمْ حَتَّى يَكُونَ مَعَهُ مِثْلُ مَنْ كَانَ فِي شَخْصٍ وَاحِدٍ رَأَى
 دو طبقه بدو اعتبار مختلف می شمارند پس ممکن است که علامه ابن حجر نیز بموجب همین قاعده مذکوره خود
 در تقریب امام نیز را بدین اعتبار که در وقت ملاقات صحابه عمر شریف کتبی داشت از طبقه ساد
 شمرده باشد و ملاقات صغیر السن را کالعدم قرار داده باشد و باعتبار حصول نفس ملاقات که نفس الام
 متحقق و ثابت است در فقیهای مذکور و نیز در تهذیب التهذیب امام را از تابعین شمرده باشد پس بدین
 اعتبار بودن امام در نفس الامر از طبقه خامسه رد و حافظ ابن حجر نیز منافی آن قول وی نیست که در
 تقریب گفته و از نجاست که گفته شده کَوْلًا لِإِعْتِبَارَاتِ لِبَطَلَتِ الْحِكْمَةِ بَلْكَ هَمِنْ تَوْجِهِ
 رابع برای مطابقت کلام ابن حجر منتهین است گاه هُوَ ظَاهِرٌ مِنْ اِخْتِلَافِ كَلَامِهِمْ كَمَا لِي دُونَ نَظَرٍ
 فِي الْعُلُومِ وَ عُلُوقِهَا فِي مَعْرِفَةِ أحوَالِ الرِّجَالِ پس منکرین تابعیت امام که همه تن مصروف احتمالات
 تخلیف و تغلیط در اقوال علمای متحققین اند با وجود موجود بودن محل صحت و مطابقت هرگز این امثال
 زعمی ایشان درین باره قابل استغای فحول و لایق اقتضای عقول نیست و نخواهد شد اعراض
 و کیر بر تابعیت امام و آنچه منکرین در باب عدم ثبوت تابعیت امام بدین عبارت امام یا فنی
 که در مرآت الجنان گفته و یا باین کلمات این ظاهر که در تذکره موضوعات آورده که الامام ابو حنیفه
 النعمان بن ثابت الكوفي مولد بني قيس بن ثعلبة مولد سنة ثمانين راعى

در حدیث کلمه

امامی است

أَنَا وَرَدَى عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ وَطَبِيقِهِ وَكَانَ قَدْ آذَرَكَ أَرْبَعَةً مِنَ الْقَهَّابَةِ
 هُمُ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ بِالْبَصْرَةِ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أَوْفَى بِالْكُوفَةِ وَسَمِيلُ بْنُ سَعْدِ الشَّاعِي
 بِالْمَدِينَةِ وَأَبُو الطُّفَيْلِ عَامِرُ بْنُ وَائِلَةَ بِمَكَّةَ قَالَ بَعْضُ أَرْبَابِ التَّأْيِيحِ وَمَنْ
 أَحَدًا مِنْهُمْ وَلَا أَخَذَ عَنْهُ وَأَصْحَابُ بَعْضِهِمْ يَقُولُونَ نَقَى جَمَاعَةَ الْقَهَّابَةِ وَرَوَى عَنْهُمْ وَ
 لَمْ يَنْتَبِثْ ذَلِكَ عِنْدَ أَهْلِ النَّقْلِ لِتَعْنِي وَيَأْتِي بِشَلِّ أَيْنَ بَدِغِرَ عِبَارَاتٍ مُورِضِينَ وَبَدِغِرَ نَقْلُ كَرْدِ
 اسْتِدْلَالِ مِغْبِرَ بَدِينِ طَرِيقِ كَرْدِ إِمَامِ رَضِيَ بَقِيَّةً مِنْ أَرْبَابِ بَعِيْنِ بَدِغِرَ جَمَلُهُ أَرْبَابُ التَّأْيِيحِ چگونگی ازان انکار
 نمودند و اما قول اصحاب امام رضا پس بدان اعتباری و اعتمادی نسبت که درین باره قول
 مؤرخین معتبری باشد نه قول دیگران بلکه قول اصحاب امام خالی از خدشه قوی نیست که اینچنین اقوال غالباً
 در حق بزرگواران خود از حسن ظن بوقوع می آیند اگر چه موافق نفس الامر نباشند پس این
 استدلال ایشان باطل است چرا که امام یافعی و غیره در مثل اینچنین عبارات از پیشتر قول معتدود و
 نفس الامری را که مبین ملاقات امام است مر بعضی صحابه را ذکر کرده اند پس اختلاف بعضی ارباب تأییح
 را که نزد ایشان از پایه اعتبار ساقط و خلاف واقع بود به قول بعضی از باب التائیس بخلاف
 بیان نمودند و نیز ازین کلام هویداست که عدم ملاقات و عدم روایت امام اعظم رضی عنهما از صحابه قول
 بعضی ارباب تأییح نیست نه قول کل پس قول معترض که جمله ارباب تأییح چگونگی ازان انکار نمودند
 از غفلت از وی سرزده است نه بر وجه تحقیق تحقیق این مقام اینکه مانند عبارات مذکوره سوال
 صریح دلالت می کند بر نیکه ملاقات و روایت کردن امام از صحابه مختلف فیه است بدین طریق که
 نزد بعضی اهل نقل به ثبوت رسیده و اما اصحاب امام و بعضی اهل نقل مانند سیوطی و عسقلانی رحمهم
 پس ایشان می گویند که روایت بعد از ایت یعنی ملاقات و نقل حدیث امام از صحابه هر دو ثابت است
 بلکه روایت امام فرانس را خود از همین کلام این ظاهر و امام یافعی ثبوت است پس میگویم که نزد جمله
 ارباب عقل خوب واضح است که احوال امام چنانچه اصحاب امام را معلوم بود دیگر اهل نقل را هرگز
 همان مقدار علم بدان نخواهد رسید بلکه ایشان هم از اصحاب امام نقل خواهند نمود با آنکه اصحاب امام
 عدول و ثقات اند و مدار تمام فقه حنفی بر روایات ایشانست پس قطع نظر از روایت دارقطنی و
 اب زینب امام فرانس را که خود صاحب معجم البحار در تذکره الموضوعات آورده که نسبت با بعضی ارباب

است چنانچه گذشت قول اصحاب امام در حق اثبات تابعیت امام مثبت وافی و برهان از بس شافی است
و قطع کلام از بیخمله از کلام ابن طاہر و غیره نفی ملاقات و نفی روایت مطلقاً ثابت نمی گردد بلکه کلام
دوی دال است بر نفی عند البعض و مقصود منکرین نفی مطلقاً است پس مرید نفی مطلق هم از نقل خود مثبت نمی
گردد و هُوَ بِنَاقِصٍ دَعْوَاهُ وَ هُوَ مُخَالَفٌ مَا يَهْوَاهُ و تیزی گویم که در کلام ابن طاہر و غیره مراد
از اہل نقل جمیع اہل نقل اند یا بعضی اگر جمیع باشند بنفسه کلام ایشان کہ وَأَخْبَابُهُ يَقُولُونَ إِنَّهُ لَقِيَ
جَمَاعَةً مِنَ الصَّحَابَةِ وَرَوَى عَنْهُمْ مَنَافِي آن است چیرا کہ اصحاب امام نیز بعضی از اہل
نقل اند پس قول عدم ثبوت نزد جمیع اہل نقل چگونه صحیح گردد و اگر مقصود بعضی از اہل نقل باشند
پس عدم ثبوت عند البعض رافع ثبوت واقعی گاہی نمی شود کما لَا يَجْعَلِي عَلَى الْمِثَالِ لِعَاقِلٍ
پس انکار بعضی ناقلین از تابعیت امام دلیل نفی تابعیت امام نمی گردد بغایۃ الامر اینکه علم تابعیت
امام منکر از سید و آن صحیح مضمونست چنانچه حدیث معقل بن سنان در امر زوجه بلال بن مرہ و
حدیث فاطمہ بنت قیس کہ وارد است در عدم تجویز نفقه و سکنی برای مطلقہ و حدیث ربط
براق در بیت المقدس در قصہ معراج کہ انکاری کند از انها علی الترتیب حضرت علی و حضرت عمر و حضرت
حذیفہ بن الیمان فاما از انکار ایشان در صحت احادیث قدحی لازم نمی آید قال فی التوضیح
حدیث معقل بن سنان فی بردج مبات عنہما و زوجها بلال بن مرہ ما سمی لہا مہراً
و ما دخل بہا فقضى علیہ السلام لہا بمہر مثل نایہا فقیلہ ابن مسعود و روى
علی رض و حدیث فاطمہ بنت قیس آتہ علیہ الصلوٰۃ والسلام لکم جعل لہا
نفقۃ و لا سکنی و قد طلقتہا زوجہا ثلثاً فردہ عمر رض و غیرہ انتمی ملخصاً و
قال فی السیرۃ الشامیۃ انکرحذیفہ رض سابط البراق فروی الامام احمد و
الترمذی عنہ لَمَّا قِيلَ لَهٗ سَاطِبُ الْبُرَاقِ قَالَ أَخَافُ أَنْ يَفْرِمَنَهُ وَ قَالَ يَحْتَرِقُ
عَالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّمَادَةُ انتمی و همچنین بسیارے احادیث و اخبار را بسبب دانستگی
بعضی انکار کرده است مگر کہے از اہل تحقیق انکار همان بعضی را برهان غلطی آن احادیث مگر در
اگر کفہ شود کہ اصحاب امام اذ آنان نیستند کہ تاریخ نویسی کار ایشان باشد پس قول ایشان را
اصحاب سے تا شد جوایش با یکہ این کلمہ صلالی رض و امام زہری و خطیب بغدادی و امام نووی و

و آرقطنی و جلال الدین سیوطی و ابن حجر سبکی و امام یافعی و غیر هم رحمهم الله جمله از ارباب نقل معنی مذکور
اند که بعضی از ایشان نفس رویت امام از صحابه را که برای ثبوت تابعیت کافیست نقل کرده و
بعضی روایت امام از صحابه به هر دو امر را نقل میکنند پس این قول معترض گاهی صحیح و درست
مخفی تواند شد که ملاقات و روایت امام از صحابه به نزد جمیع اهل تاریخ ثابت نیست و تفصیل بقول
این اکابرین در گذشت یادش کن علاوه بر اینکه کسی از اهل علم برای صحت خبر نقل ارباب تاریخ
شرط نکرده بلکه تمام اهل اصول و فقه برین متفق اند که در همه آن اخبار با که الزام حق بر کسی نماند
در آن اخبار خبر فاسق بلکه خبر صبی و کافر نیز معتبرست چنانچه علامه صدر الشریعہ در توضیح فرموده
وَمَا لَيْسَ فِيهِ الزَّامُ كَالْوَكَاالَاتِ وَالْمُضَارَبَاتِ وَالرِّسَالَاتِ فِي الْهَدَايَا وَمَا أَشْبَهَهَا
ذَلِكَ كَالْوَدَائِعِ وَالْأَمَانَاتِ يَثْبُتُ بِأَخْبَارِ الْوَاحِدِ بِشَرْطِ التَّمْيِيزِ وَنَ الْعَدَالَةِ
فَيُقْبَلُ فِيهَا خَبَرُ الْفَاسِقِ وَالصَّبِيِّ وَالْكَافِرِ انْتَهَى و محب الله البهاری صاحب
سلم العلوم در مسلم الثبوت فرموده وَمَا لَا الزَّامَ فِيهِ كَالْوَكَاالَاتِ وَالْمُضَارَبَاتِ وَالرِّسَالَاتِ وَتَحْوِهَا قَلِيلًا
شَرْطُ مَيُوسِ التَّمْيِيزِ مَعَ تَصَدِّيقِ الْقَلْبِ دَفْعًا لِلْحَجَرِ وَكَانَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ
يَتَقَبَّلُ خَبَرَ الْهَدِيَّةِ مِنَ الْبَرِّ وَالْفَاجِرِ وَالْمُجْنِنِ مَت وَتَلْوِجِ وَتَوْرَالِانُورِ وَكَشْفِ مَنَارِ
دو اثر و حسامی و غیرها و برای صحت روایت حدیث که مدار اکثر اصول و فروع دین بران منحصرست
چهار شرطست عقل و منبسط و عدالت و اسلام چنانچه صاحب توضیح و مسلم و غیرها گفته شَرَطُ
الْعَدَالَةِ وَزَيْعَةُ الْعَقْلِ وَالضَّبْطُ وَالْعَدَالَةُ وَالْإِسْلَامُ انْتَهَى پس چون در
اخبار غیر ملزمه و نیز در روایت حدیث که مشتملست بر احکام معنوق حق تعالی کسی از علما
دین نقل کردن از ارباب تواریخ شریعت نگردانیده پس در حکایت احوال صاحبین که از ان حق
کسی متعلق نیست و بنای احکام دین هم بران نیست نقل آن از ارباب تاریخ چگونه شرط گردانیده
شود پس مع قطع نظر از غلطی دعوی عدم ثبوت ملاقات و عدم روایت امام از صحابه نزدیک
جمله ارباب نقل بنا بر تسلیم و تنزیل می گوئیم که اگر چه اصحاب امام از ارباب تواریخ نیستند مگر خبر دادن
ایشان از احوال امام معتبر و صحیحست و چه برای صحت و اعتبار خبر نقل ارباب تاریخ ضرورتست
انجمن خبر از فاسق بلکه از کافر نیز مقبولست پس چه های آنکه اصحاب امام که از ائمه مجتهدین و ثقات

جواب در بیان علامه
عنه ای پیام دادن در خطها ۱۱

معتبرین اند فافهموها نصیفاً ولا تلکن من الماکیرین تسلیه هر چند که علمای حق بمن و فضلاء و
 ربانین از متقدمین و متأخرین درین محبت از روی تحقیقات مرضیه و تدقیقات علمیه خدشہ برای مسلمانان
 امام ابوحنیفه زودگذر گشته اند مگر چشم آشوب حسد دیده حاسدین متعصبین را چنان بر بسته که این جمله تحقیقا
 معلومه غیر مخفیہ را نادیده انگاشته مانند کثرت از نیش زنی با زنی ایستند۔ فاما احمد که مکر و کذب ایشان
 بعد از تعمق هم از کلام ایشان ظاهر و باهری گردد و سخنان الذی اذهب عنا الحزن و انا الی
 دیننا البقیون پس از جمله آمان که درین زمانه مایکی از ائمه کالمین این فرقه قلیل است در باب
 جدیدی حسن خان رئیس بوبال بیست بغور تمام در عبارت کتاب اسجد العلوم وی باید نگریست که در اول
 تاریخ تولد امام چه نوشته۔ در آخر از روایت و روایت چه نوشته بلکه در انکار از نفس محاصرت و هم زمانه
 بودن امام با صحابه چه قدر غلو و بجه مقدار مبالغت نموده که از مرتبه انصاف بعد اعتساف کمال انصاف
 یافته فتعوذ بالله من شرورنا و من سیئات اعمالنا و قائل برین گشته که گویا بجز از
 حنفیه کمتر هم الله تعالی کسی دیگر از علمای محدثین و فضلاء نورخین بهم زمانه بودن امام بر صحابه را
 قائل نشده و حال آنکه در عهد تولد امام بنا بر هر دو قول وی قرن صحابه براسه منقطع نشده بود چنانچه
 بالتفصیل در ماقبل گذشت چه در اول دست و زود که بکف چراغ دارد و چونکه صاحب تیره علوم
 حسب اقتضای عقل نقل لقاور و روایت هر دو را ثابت کرده پس از آنکه کس گمانی نبغی می روش ساخته
 فجاءت سائر رب العزیز عما یصفون ه فهدیه عبارته۔ ابوحنیفه نعمان بن ثابت
 امام الحنفیه و مقتدای اصحاب الراعی و ولد سنة ثمانین من الهجرة کذا ذکره الوائد
 و التمعانی عن ابی یوسف و قبل عام احدى و ستین و الاول الذکر و اثبت ولم یز
 احداً من الصحابة بائفاقی اهل الحديث و ان کان عاصراً بعضهم علی رأی الحنفیه
 و بالغری مدینه العلوم فی اثبات اللقیاء و الروایة من بعضهم و لیس گمانی علی
 و لهذا الواحسان محمد مدنی مرحوم در ابراز الضعی فی فهارس فی رد و این قول وی نوشته و آثاراً
 فهو ان عبارته هذه توهم ان الحنفیه مقتصدون علی اثبات المعاصرة و لیس
 كذلك فان اکثرهم بل کلهم ذهبوا الی رؤیة الصحابة و انما اختلفوا فی رد و لیس
 عن الصحابة فجمعهم نفوها کجمعهم من الحديثین و جمعهم ما ثبتوها و قالوا ما

الْمَدَّحُ مِنَ التَّيْنِ وَلَقَدْ اُتِيَ جَلِيْدِي وَتَوَحَّشَ فَوَادِي حَيْثُ رَأَيْتُ عِبَارَةَ الْاَجْمِدِ وَ
 حَكَمَ مِنْ تَهْمَا لَمَّا حَمَا وَرُوعِ الْمَلِي وَهُوَ الَّذِي اَرْجَعْتَنِي اِلَى جَمْعِي نَبِيْدِي مِنْ مَسَامِحَةٍ
 فِي تَصَانِيْفُوهُ بِتَلَايْفَتَا الْجَاوِلُوْنَ بِاَمْثَالِ هَذِهِ الْكَلِمَاتِ فِي تَالِيْفَاتِهِ وَاللّٰهُ اَسْأَلُ
 اَنْ يَجْعَلَنِي وَجَعْبَتِي مِنْ اَمْثَالِ هَذِهِ الْمَعَالِطَاتِ بَيْنِ اَعْرَاضِ جَهَارِمِ بَرِيْنِ قَوْلِ وِي اَيْتِكَ
 اِيْنَ عِبَارَتِ وِي مَوْهَمِ سَتِ كِه فَقَطِ حَفِيْدَاثَاتِ بِمَحْرُوبُوْنَ اِمَامِ صَاحِبِ مَرْصَايَهٗ رَا مِي كُنْدُو حَالَا لَمَّا حَمَا
 نِيَسْتِ چِرَا كِه اَكْثَرِ مَحْمُوْدِيْنَ بَلَكِهٖ مِمَّا اِيْشَانِ رُوِيَتْ اِمَامِ مَرْصَايَهٗ رَا قَا ئِلِ اَنْدُو جَزَايِنِ نِيَسْتِ كِه اِيْشَانِ دِي رُوِيَتْ
 اِمَامِ اَزِ صَاحِبِ مَرْصَايَهٗ اِسْكَافِ كَرُوْدِهٖ اَنْدُو پَسِ جَمَاعَتِهٖ اَزِ اِيْشَانِ نَفِي رُوَايَتِ كَرُوْدِهٖ مَاتِدِ جَمَاعَتِهٖ اَزِ مَحْمُوْدِيْنَ وَجَمَاعَتِهٖ
 اَزِ اِيْشَانِ رُوَايَتِ اِمَامِ رَا ثَابِتِ كَرُوْدِهٖ وَكَلْفَتِهٖ اَنْدُو كِه مِمَّنِ مَذْهَبِ قَوْمِي سَتِ وَپَرَايِنِهٖ بَرَزِيْدِ جَلِيْدِ وِي بَدَنِ مَن
 مَوِي بَرِيْدِ نَمِ خَاسْتِ وَخَوْتِ زُوْدِهٖ شَدُوْدِ مَن وَفَتِي كِه عِبَارَتِ اِبْجَدِ الْعُلُوْمِ مَصْنُفَهٗ مَوْلُوِي صَدِيْقِ حَسَنِ عَمَّ
 رُئِيْسِ بَحُوْبِ اِلِ رَا وِيْدِمِ وِي هِرَا كِه اَنْ عِبَارَتِ رَا دَا نَسْتِ حَكَمِ كَرُوْدِهٖ بَرِي كِه اِيْنَ عِبَارَتِ مَلَزَمِ مَذْهَبِ اَزِ كَرُوْدِهٖ وِي مِمَّنِ
 عِبَارَتِ وِي بَرَايِنِهٖ كَرُوْدِهٖ مَرَا جَمْعِ قَدْرِ قَلِيْلِ اَزِ مَسَامِحَاتِ وَعَدَمِ تَحْقِيْقِ وِي وَرْتَعَايِفِ وِي تَا فَرِيْفَتِهٖ
 كَرُوْدِهٖ مَزُوْمِ بَلِي عِلْمِ وَفَرِيْبِ نَخُوْرِ عِنْدِ اِيْشَانِ بِاَمْثَالِ اِيْنَجِيْنِ كَلِمَاتِ دَرِ تَالِيْفَاتِ وِي وَا زِيْقِ تَعَالِي
 مِي خَوَا هِمِ وِي سَوَالِ مِي كُنْمِ كِه مَرَا دُو اَوْرَا اَزِيْنَ قَسْمِ فَرِيْبِ وَا دُنِ وِلْمُوْرَانِيْدِيْنَ مَرُوْمِ كِه مَرَا دُو اَتَمِي سَهٗ

خند با برینه صافان میکنی همیشه باش هر که بر آئینه خند دریش خندی می کن

وازين قسم مخالطات در تصانیف این فرقه غویه بے است که در جمع کردن آن تفسیر اوقات

<p>مکن گوش بر قول ربانین ز بغض و عداوت که دایره کتاب خدا را نموده خراب کتاب خدا را چو اهل حسد از خود برتندش کین و بدش که مسروح شد ز اهل راز سخن شده واقف از جمله غیب تباہ فرستاد روزی بر شاه مرغ</p>	<p>چو آگاه گشتی ز تحقیق این که در سینه از کینه دارد مرض ز غیبتی که دارند اهل کتاب بر آس و حیا را ز دل برزد و تعجب نمانی که قول بشر به یادم رسیده کی داستان که از گفتن ز فغان کی پادشاه بخلش بر خویش هر یک نماند</p>	<p>بین سوی کتابی خود غرض ز اقوال کذب گوید چون کتاب خدا را قوت نمود بر بغض و رونی ز خود می تند بے بر زبانه چنین تا کس چنین است نزدیک هر روز بر غل خدا حکم می کرد و داد</p>
---	--	---

هفت داستان
 طبع در صورت بر زبانی ما سلطان

<p>همی بحسب تو دارم ضرور فرستاده مرغ در آمد ز پس چرا تا میدی گفتی همراه جنس چنین گفتی گریبان که عذر دم مخاصم به یکدیگر اندر گزید بالتصاف مظلوم باید رسید که در مرغ وحشی جدال استکی تضرع کنان گفت کای شاهن شمار دهنها با سفلی شمر چو بگذشت از حدشان این مقال که فیصل نمودی چگونه جدال بر آشفته شه گفت کای بفر دوره از که دیدی زبالا و پست بگفتا چنین نیست شاه با بیخ دهن جامی بالاء کن دست چهر دهنها که با شدند ناپاک تر ببازشت تر زاندر دن شکم بشستن بود میرزگن و پلک همین کون از دست ترست و پلک دبا بکده ظل هر بیالاسته چو آن سفلی بود تر در عبید کللی</p>	<p>بگفتش که تعجیل کن در حضور که از تو رسام نمئی بجای بمملت در آید بر شاه انس بغاوت کنی از سر حکم شاه رعایا دو مرغان بزدم رسید که فیصل ز حاکم همین ست داد تعجب فرودش ز گفتار وی که از جان دل هوش و عقلم بود دگر مرغ افتا که ای کیسه بر کن بیزه ردی تو ای بی بصر تعجب نموده چو شنید حال که اسفل بود بیشتر از دهن که مخلوق را یک ره اسفل ست که شد راه پس بیشتر از دهن تو دانی که این ست سورخ زیر همین ست اسفل بفرمای مرغ زبانے گفتا زشت و ذرم دهان پیمان بیباکی که دید دهانے که باشد پلید خراب ز شرم ندامت شده اندرون هو بان پلید از کسان ذلیل</p>	<p>فرستاده کو بجز هوا خواه مرغ ای قاصد به تعجیل حاضر شو ای نیک ای که هر دار با آید از یک نفس ای شاه مرغان مگر حکم ما را اندازی نگاه شهنشہ ترحم کند بر فقیر بالتصاف آن مهلم زوی داد ز اول نه انگه که جانش رسید بگفتش که این جنگ مرغان چه کیه گفت کون ست پیش از دهن برابر مساوی با یکدیگر سفر نکرت به فیصل در آورد سوم جدال بزارای دعا کرد گفت این سخن نمادی تو فتوی بشرع رسول چگونه زوی در فضولی سخن دین های گنج ست و این چای دانه که نبود بفتوای شرع ز انجاس آنها برتر بشر بشستن شو و پاک اسفل پلید بیباکی نباشد دهن چرک ناک که در پرده از شرم گشته نگون که سورخ اسفل زبون ترشو</p>
<p>باسلاف امت که گوید میم باسلاف امت بسازنهار</p>	<p>حکم حدیث نیمی کریم با طعن و بلعن چو گویند راز</p>	

در مرغ و وحشی جدال استکی
تضرع کنان گفت کای شاهن
شمار دهنها با سفلی شمر
چو بگذشت از حدشان این مقال
که فیصل نمودی چگونه جدال
بر آشفته شه گفت کای بفر
دوره از که دیدی زبالا و پست
بگفتا چنین نیست شاه با بیخ
دهن جامی بالاء کن دست چهر
دهنها که با شدند ناپاک تر
ببازشت تر زاندر دن شکم
بشستن بود میرزگن و پلک
همین کون از دست ترست و پلک
دبا بکده ظل هر بیالاسته
چو آن سفلی بود تر در عبید کللی

حکایت دیگر

ایضا در وقت زبان به

<p>باختر از خلاص در کار خویش روانه نمودش بر کانه ببازار شد تا که لحم آورد ^{ای لگان رفت} دگر کی بگیرم که باشد زبان با فضلترین گوشت کرد متقال چو دل راست شدم در با زبان بگفتش که این را بر زود زود ندیده نداده ترزان نشان خر و شید و جو شید مالک بر او تو خود سخن طراحتی سخن دو صد را ایک چیز چون برنی چو زشتی بدار دندار دبی بگفتش که اینان بر چسبند تیز دگر عضو نبود مثلش زبون گفتی بیار آنچه بدتر از ان چه رنجی جو آوزم از پاک کیش ^{بازت بخدمت در محض جو آوردم} الا ای که داری زبان درهن حسرا میاور چو آن تا بکار به تغلیط مردم رباید ز راه نه خواهد که رحمت بجانش کنند بمیر القرون خاصه آن با کمال به رحمت بخوانند فضل خدا</p>	<p>که بودست عبیدے باول زبان شنیدم که مولای وی گوشت را همان گوشت آورد که بهتر بود که در گوشت بهتر دل است زبان که حکمت نمودم بدین خون و پوست ^{دل پسته زبان} بگفتش که بهتر همین را بدان که مدحش نه کار زبان سفلیس همان گوشت آورد که بدتر از ان همان هر دور ابا ز کرده ز سر ^{لے دل و زبان را} تسخیر چه گیری تو هر قول من تو از گوشت دل آوری با زبان منافی بود لا غری فریبی تو گفتی که جانش ز تن دور بود اگر کج زبان کس بود کج درون بیا و روم آقا چو دریا فتم جو بدتر ز جمله بحکم تو پیش به بیوده گوئی ذلیلش مساز ز تحقیر اسلاف گیری کنار چو دپوسے ز آدم رمد بولفضل زاد صاف صاوح بماند ترند امام هے گرد داند زبان بدانند مردم و ما پیشوا</p>	<p>ز لقمان خبر داری خوش گمان شده معشق آن بنده نیک کیش ^{آدا رخدو} وے داد گلش که هر گم رود ز زبانی به رغبت و عضو خرد ^{ای از گوشت بز و گوسپند} جو مالک همین دید شورید سوخت تو این را چه آوردی ای بکمال از ان بهره و در جهان نیست کس بتردم بیار آنچه باشد غدد چو آن هر دور ابرو دو بار دگر مگر قول من می نیار می رود به بهتر به کمتر چو کردم بیان که زشتی و خوبی است از هم نهی ز خشمی که مولا بر او بر نمود چو دیدم ندیدم چنین بے تیز ز اعضای بد چون بریا فتم ندیده است چشم کس در جهان الا ای که داری زبان دراز چو باد شکم بر خطایش مزین که از فضل اتباع صاحب سول ^{و به عید مسلمان} به شیرین زبانی آرون تباہ به پاکیزه دینی اگر شد عیان به فقه و به تقوی نماید جمال</p>
--	---	--

<p>چو دارد خراب درونی ازان که ناچار فریاد خیزد ز درد گم می گوید که علمش نه بود تو پاکان دین را نمائی غوی تو راه سعادت طلب کن بزود ز طعن سلف آلتی سزا آلود دیان بدانند پیش چون کون به خرد و گرفتند در طبع به مرصعات حق گریجوی سبیل ز عیب فرد خصمان کن حذر به حاجت که خود را خرابی کنی ز درگاه حق گشته خوار و خدول ز نیکان به نیکان نوازیم ساز بدی را نه بخشی شیخ آردت</p>	<p>به هرزه سرانی کشاید زبان گم می سراید که او را الفت به زهد و ریاضات بدعت نمود گم چون نمابند دیوان سیاه ز احسن گمانی بسبری تو سود زبان بدانند پیش برکتده که در قرع ندارد چون حمار ز صوت قعیش ندارد عار همین است انداز عجباً جلیل چونیک است شخصه بقول تو بد ز تیشه به غفلت تو پاشکنی خدا یا ز نیکان کن گریدم سپان و نیکان بدی را نواز</p>	<p>ازین بغض آسے برارند سر نه بود به اصحاب خیر الورا الا اسے سگ مبطل حق قوی یہ معنی نمایند اورا تباہ به قول نبی راه بردی اگر تو بگر فبیتد اھم اقتداء ز خبیثیکہ دارد بہ صوت قبیح چو آواز بطن خرش می شمار که اسمای نیکان به نیکی بر نگردد که گردی ازان غیر خود نه بینی کہ شیطان ز طعن قبول که احسن گمانی به نیکان برم نوازی بدان راز فضل خودت</p>
--	---	--

فصل دوم در بعضی از معانی عمده مضامین جدید - لطائف حیرت انگیز

ظرافت دل آویز مطالب بگین - مقاصد در شین - نکات تعجب خیز موشکافیهای ظرافت آمیز نوادر عجیب
فرائد غریب - نقائس نادره - معرائس باہرہ - مفاخر یگانہ - نوادر زمانہ - اصول نایاب بحکایات باصواب منقولہ از امام
ہمام - مقتدی الامام امام ابوحنیفہ کوفی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ لائق دید و قابل شنیداند و در ضمن آنها اقوال کثرہ زرا
و افعال فرحت افزای دیگر علمای اعصار و فضیلت ذوی الاقدار برای تبصرہ ناظرین و تفکر حاضرین بقدر صحت
زائد کرده شد علیہ التکلان **أَحِبُّ الصَّالِحِينَ وَكَرِهْتُ مِنْهُمْ** **لَعَلَّ اللَّهُ يَرْزُقُنِي صَالِحًا**

عن ابن مسعود قال جاء رجل إلى النبي صلى الله عليه وآله وسلم فقال يا رسول الله
كيف تقول في رجل أحب قوماً ولم ينسبهم إليهم فقال قال المراء مع من أحب متفق عليه
یعنی شخصی نزد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درآمد پرسید چه می فرمائی در حق کسی که دوست می دارد و قومی را و حال آنکه
در عمل یاد صحبت بآن قوم نرساند باشد فرمود که آن مرد با کسی باشد که دوست میدارد و سخن آنی

قال الله تعالیٰ من أحب قوماً لم ينسبهم إليهم

فصل دوم در معانی عمده مضامین جدید

ظرافت دل آویز مطالب بگین - مقاصد در شین - نکات تعجب خیز موشکافیهای ظرافت آمیز نوادر عجیب

أَنَّ رَجُلًا قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَتَى السَّاعَةُ قَالَتْ ذِيكَ وَمَا أَعْلَمْتُ لَهَا قَالَ مَا
 أَخَذْتُ لَهَا إِلَّا أَنِّي أُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ قَالَ أَنْتَ مَعَهُ مَنْ أَحْبَبْتَ (ای فی الدرر الجہ
 وَاللَّحْلُولِي فِي زُمْرِهِ) قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رَأَيْتُ الْمُسْلِمِينَ فَرِحُوا بِنَفْسِي بَعْدَ الْإِسْلَامِ فَرِحُوا
 بِهَا (رَأَيْتُكَ الْكَلِمَةَ) مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ يَعْنِي بِرَيْدِ شَخْصٍ كَمَا بِرَسُولِ اللَّهِ قِيَامَتُ كِي بَاشِدْ فَرَمُو عَلَيْهِ
 السَّلَامِ هَلَاكِي بَادِرًا بِرَسَاخَةِ بَرَايِ آن رُوزِ يَعْنِي كَمَا آن رُوزِ خَوْشِي نَيْسْتِ كَمَا مُنْتَظَرِ خَوْشِي بَرِي آن مِي بَاشِي
 بَلَكَا تَرَخُو فِ اِزَانِ مِي بَايِدْ كَمَا بَرِي مِي بَرَايِ آن نَكْرَدَه اَم بَجَرِ اِزِي كَمَا دُوسْتِ مِي دَا رَمِ خُدا وَ
 رَسُولِ اُو رَا فَرَمُو عَلَيْهِ السَّلَامِ تَوَكَّلْ بَاشِي كَمَا اُو رَا دُوسْتِ مِي دَارِي حَضْرَتِ اَلْحَسَنِ كَمَا كَلِمَةُ اِزْ شَيْدَانِ اِيْنِ
 كَلِمَةُ اَهْلِ السَّلَامِ خِيَانِ خَوْشِ قَوْلِ كَلِمَةٍ كَمَا بَعْدَ اِزْ اِسْلَامِ اَنْجَمَانِ بِدِي كَمَا خَوْشِ قَوْلِ نَشِدِ بَرُو رَنَدِ وَ عَن
 عُمَرَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ لَأَنْسَاءَ مَا هُمْ
 بِأَنْبِيَاءَ وَلَا شُهَدَاءَ يُصْطَفُونَ الْأَنْبِيَاءُ وَالشُّهَدَاءُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَمُكِّنُهُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ قَالُوا
 يَا رَسُولَ اللَّهِ تُخَيِّرُنَا مَنْ هُمْ قَالَ هُمْ قَوْمٌ قَاتَلُوا بِرُوحِ اللَّهِ عَلَى غَيْرِ أَرْحَامٍ بَيْنَهُمْ
 وَلَا أَمْوَالٍ يَتَعَاطَوْنَهَا فَوَاللَّهِ إِنَّهُمْ لَيُؤْتُونَ نُورًا وَأَنْتُمْ لَعَلَى نُورٍ لَا يَخَافُونَ إِذَا
 خَافَ النَّاسُ وَلَا يَجْزَلُونَ إِذَا حَزَنَ النَّاسُ وَكُرَاهِيَةُ الْآيَةِ الْآيَاتِ أَوْلِيَاءُ اللَّهِ
 لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (يعني حضرت عمر رضی اللہ عنہم نے فرمایا کہ فرمود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
 کہ از بندگان حق جل و علا چنان کسانے اند کہ ایشان انبیاء و شہداء نیستند و حالانکہ غبطہ بر بندگان
 منزلت ایشان کنند انبیاء و شہداء بر دوزخ شہر بسبب علوم مرتبت ایشان نزدیک خدای تعالی گفتند یا رسول
 فریدی ما را با آنان کہ کیستند فرمود کہ ایشان قوسے اند کہ با ہم محبت می کنند بہ روح حق تعالی یعنی بقرہ
 و با محبت کہ موجب حیات دل اند مانند روح یعنی کہ محبت می کنند با اہل قرآن و با اہل باسند بغیر از قربت
 باہمی ایشان و بغیر از ارتباط اموال کہ بیکدیگر می دهند پس بخدا کہ ہر آئینہ رو بہای ایشان نور عظیم باشد
 و ایشان بر نور سے ہونکہ ترسند ایشان و قییکہ مردم می ترسند و اندوہ گین نگرند و قییکہ مردم ہاند و گین
 شوند و خرا اند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم این آیت را یعنی برای استشہاد و اریح مقصود از نقل این احادیث
 یککہ ہر فرد بشر را از مسلمانان لازم و واجب است کہ محبت اہل علم و اہل تقوی را بر خود لازم و واجب
 گردانند کہ تا مستحق این منازل و مراتب علیا گردد و از شنیدن ذکر جلیل ایشان فرحت و تسکین خاطر

به تمام تر میری گرد و فلند این عبد ذلیل مدعو به محمد عبد کلبل یا صلوات الله تعالی حاله و جعل ان کل
خدیجه ماله و در ضمن لطائف امام بهام رضی الله تعالی عناه و عنده بدون رعایت ترتیب در تقدیم و تاخیر ذکر
بعضی عجایب و غرائب دیگر ایامه دین صاحبین از سلف و خلف درج نمود و با سه التوفیق الله تعالی استوفانا

تَحَبُّبَ الصَّالِحِينَ وَادْخِلْنَا فِي زُمْرَتِهِمْ وَنَمَّا لِلَّهِ بْنِ مَشْنُومِي

گوش گل اینجا نثار دسج شود گوش بهر با جمله میوان هدم است

گوش سر چون جانب گوینده است گوش سر سهل است گر آگنده است

ابراهیم ادهم رحمة الله علیه هم از وی نقل آورده که جبرئیل علیه السلام با جنواب دیدم صحیفه در دست گرفته گفتم

چه خواهی کرد گفت دوستان خدای را می نویسم گفتم نام من می نویسی گفت تو از ایشان نه گفتم آخر از دوستان

دوستان صدایم ساعته اندیشه کرد پس گفت فرمانم که اول نام تو بنویسم که امید درین راه از نویسی بدید

آید چه می گفتم و در چه پرداختم آقا بود اشهب کجا تا ختم

بنام خداست زمین و زمان که افضل ز جمله است آن برضا

بین قدرت ایزدی را همین عالم مانند چشمان نور

پایه بو حیفه چه گویم زیاد که گشتند نقیله عیاشش بدین

که غسل و طهارت کند بعد از آن از شرمش شده رنگ روشن ساه

چو غیش دل و سپرد بر پیر و بر پیر زد وصف امامی چنین است گرم

پس آن برگزیده جهانز اتوبی به فقیر بین و به ذهن برید

از قرص عیشش نمانم نوشت به عقل بلین و به مسلم وسیع

که در حین چو مه آسانز اتوبی که در حق طنبش باز حکمت برشت

بکشید که مخلوق را چون که حق آفرید

که در حین چو مه آسانز اتوبی که در حین چو مه آسانز اتوبی

بکشید که مخلوق را چون که حق آفرید

که در حین چو مه آسانز اتوبی که در حین چو مه آسانز اتوبی

بکشید که مخلوق را چون که حق آفرید

این سخن از گوش دل باید شنود
گوش بر مخصوص نسل آدم است
گوش سر سهل است گر آگنده است
ابراهیم ادهم رحمة الله علیه هم از وی نقل آورده که جبرئیل علیه السلام با جنواب دیدم صحیفه در دست گرفته گفتم
چه خواهی کرد گفت دوستان خدای را می نویسم گفتم نام من می نویسی گفت تو از ایشان نه گفتم آخر از دوستان
دوستان صدایم ساعته اندیشه کرد پس گفت فرمانم که اول نام تو بنویسم که امید درین راه از نویسی بدید
آید چه می گفتم و در چه پرداختم آقا بود اشهب کجا تا ختم

همه گرد اسلام را خوب شست
 چو فرقی نکرده اند در زین درست
 به چرخ طریقت چو ماهی بر تریق
 به چرخ معانی تونی تا برادر
 که چون مهر تابید بر روی زمین
 ازان نام تو همچو ماه آمده
 به ملک معانی تونی تا حیدر
 به دانش بزرگی به همت بلند
 همان به که آرم ز تو داستان
 به ذراک ذہن خدا دادان تو
 چو شیطان ز لاجول جوید فرار
 همین است مطلب دگر اسلام
 که این در تو صحت بود یا مرض
 چو اذکار ایشان نمانیم ما
 نمائی مرا هم در ایشان درون

در قرآن و قول رسول کریم
 بناچار مفتاد ملت بخواست
 حقیقت چو ریجست گوهر تویی
 چو خورشید تابان بنصف النهار
 ازان در جهان حرمت شده
 ضیا بخش هر ملک با جاہ شده
 به ظاہر به گوری بمعنی برون
 که دین نبی را تویی بس بسند
 که جولان طبعت دران صاف صاف
 رسد آفرین ز آفرین خوان تو
 از تقاریر خصمت نذر ایم باک
 بر شام ده یا به نیکی پیام
 خدا یا به حق همان عالمان
 بایشان رسائی چو آنیم ما
 اکنون است مطلب بعرض سخن

تو کردی نمود از خوب از تقیم
 به بحر شریعت چو ماهی غریق
 به برج معارف چو اختر تویی
 چو تو دیگرے راندم چنین
 ضیا بخش هر ملک ملت شده
 نہ در یک وطن بلکه در هر دیار
 چو بوس گل خود بر برگ اندون
 چه گویم زد صفت بر داستان
 چو خورشید بر ان نماید مصاف
 خلایق مخالف نگر دستار
 که حق هم بر همه به ازین مشت خاک
 ازین گفت تو من نذر ام بخش
 که در دین احمد چو روت اندو جان
 به پاکی پاکان صافی درون
 اگر مرد کاری تو غفلت گمن

عنه ای مانند ما کسی در حق و در شکر آید

حکایت (۱) در تذکره الاولیاء آورده که خلیفه وقت بخواب دید ملک الموت را از او پرسید که عمر من چند مانده است ملک الموت به پنج انگشت اشارت کرد و تعبیر این خواب را از بسیار کس پرسید معلوم نمی شد ابوحنیفه را بخواند و از او پرسید گفت به پنج علم اشارت کرد یعنی که این هر پنج علم را کس نمیداند الا ماشاء الله و آن پنج علم درین آیت است **إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ ط وَ يُنَزِّلُ الْغَيْثَ ط وَ يَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ ط وَ مَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّا تُكْسِبُ عَدَا ط وَ مَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّا فِي أَرْضٍ ط مَوْتٌ ط** یعنی علم آمدن قیامت و نزول باران و علم آنچه در رحم زنان باشد از بچه و غیره و صبح و عصر و سالم و ناقص و زنده و مرده و مانند آن و علم آنچه روز آیند چه خواهد کرد و بکدام سرزمین خواهد مرد و بجز از حق تعالی هیچکس نمیداند بعد آنکه در آنچه دست اشارت لطیف و دلیلت است چنانچه بعضی ازان می آید ان شاء الله تعالی لطیفه چونکه در خلافت مامون و معتمد باشد و

و اتق باسد که همه ایشان باعترال گراییده بودند خلق کثیر را بحدوث و خلق قرآن طوعاً و کرها دعوت نمودند و درین باب از قتل و قیدهای سخت هیچ باقی نگذاشتند و بعضی ازان ایمنه دین که درین بلا وقتنه مستحق شده بودند امام احمد بن حنبل بود چنانچه بالا بحال در خلافتهای ایشان این بحث در گزشت و گویند امام شافعی نیز سه بار درین باره ممنون گشت مگر از دانش خدا و او خود بهر بار نجات می یافت بدین تفصیل که بار اول برای اقرار آنکه قرآن مخلوق است نه قدیم چون در حضور خلیفه طلبیده شد سر خود را در پیش انداخت و چون از وی سوال کرده شد که مَا تَقُولُ فِي الْقُرْآنِ قَدِ نِعِوْا مُمْ حَادِثٌ پس بطریق تعارف تجاہلانه خود را تا غرض ساخت که گویا این سوال نه از من است و چون از حضار مجلس کسی بچوالبش پرداخت سر بر آورد و از سائل پرسید تعنی یہا یعنی مرا مراد میگیری یا آن پس در ذہن سائل چنان واقع گشت که وی می پرسد که این سوال از من است بنا بران جواب داد نعم امام فرمود حادث چون از انبیا ربانی یافته مجلس خود باز گشت در معرض معاندان در افتاد که امام برای جان ترک ایمان کرده قائل بکفر گردید در آن زمان فرمود نه چنین است که معاندین می گویند بلکه سوال ایشان را در حق قرآن بتوقف و سکوت از جواب رد کرده در حق ذات خود بار دیگر از سائل سوال کردم که یعنی بدان سوال قدیم و حدوث مراد میگیری قَالَ نَعَمْ قُلْتُ حَادِثٌ یعنی که من حادث است نه که قرآن سه

ما یذکره کتابنا من الامم شافعی

ایمان لحظه کین راز و خفیه رفت حدیثش بگوش ملک باز رفت

از شنیدنش ملک بهم برآمد و امام شافعی را دیگر باره گرفتار گشت و در جواب ما تَقُولُ فِي الْقُرْآنِ الْمَوْجِینِ فرمود که کدام قرآن را می گویند بیاید و بدستم بید مباد که حاسدان بگوش گویند که باز در مسله حیل را بکار برده از شنیدنش خوش شده همچنان کردند امام کلام الله را از جایجا و کرده نظر فرمود و بر دم چنان نمود که گویا باورم شد که این کتاب همان منزل ایزد پاک است نه مرکب از کلام مخلوق فرمود که این کلام پاک حادث است نه قدیم و هر که این را بصفت قدم موصوف نماید کافر گردد و این قول بدان سبب فرمود که این کتاب که در دست امام بود مرکب از نقوش و کاغذ و غیرها بود نه غیر- و هر مرکب حادث می باشد و آنچه قدیم است کلام نفسی ازلی است که مدلول این نقوش است نه این مرکب و نقوش و آنچه از حروف و صوت و غیره با کلام ازلی حاضر می شود از آنها در قدیم کلام ربانی نقصان نمی کند که اینها برای کلام الله مانند جامه است مرد وجود شخص را چنانچه

بجای آن که از کتابنا شافعی

جامی بر اعتقاد نماند خود گفته	چون کتاب خدا کلام خداست	از صفات کلام بنده جلالت
اکن از حق قرآن چو معتقد	لایزالش بدان و لم یزل	حرف و صوتی که از توشه تاوشت

همچو تو شد به نیستی لا یشک	باشد آن پیش عقل خرد شده شناس	امر کلام و تدبیر را چو لباس
دهدم گرشود لباس بدل	شخص صاحب لباس را چه خصل	الغرض برای رد قول طاعنین چون

امام شافعی این توجیه را بیان فرمود بموجب سه که با سوس هم کاسه ویرم بیست
 و حکم سلطانی با رسوم باز گرفتار گردید در جواب ما نقول فی القرآن ایضا انکار نمود فرمود تا فارغ خطی نگیرم
 این بار نیز نگیم کتابتیکه عیب جو بیان مرا مقبول و ملک را بخون ناحق من ما خود نگردانند نیارمند آخر الامم
 اتفاق بران افتاد که امام شافعی را رض بر سر منبر بردارند و به او از بلند به حدوث قرآن اقرار نماید و اگر کلام با
 حلیه گوید بر امام رنزد کرده شود چون از سر منبر حکم سلطانی فرود آید پسترا عرض معترض را تا ابد اعتباری
 نخواهد بود و امام رن چون بر سر منبر بر آمد فرمود آیها الناس ان الصلح کلتها و تو کورده تموی
 و زبور داود و انجیل عیسی و فرقان محمد رسول الله صلوات الله علیهم و
 التسلیمات اعلموا ان هذه الخمسة کلتها حادثة و در وقت تکلم بدین کلمات رو بسوی مردم
 کرده پنجه دست راست را بری فمائیدن ایشان حرکت دانی و بزبان سحر البیان خود فرمود اعلموا ان
 هذه الخمسة کلتها حادثة ثم روم چنان دانستند که بنده الخمسة صحف و هر چهار کتب را می گوید و
 امام رن هر پنج انگشت خود بر پیش مردم و انمودی و بنده الخمسة بدان اشاره کردی از نیجاست که امام
 شافعی رن از پنجه نظم اهل اعتزال رهائی یافت و امام احمد بن حنبل رن که کمبزدی بود ازین صدره عظیم شربت
 شهادت چشید چنانچه در تذکرة الاولیاست و الله اکرم تبرکاً و تعیناً در بعضی حالات امام
 شافعی از کتب ذیل طبقات کبری معروف بلو اقع الاوار الشعرانی و ائجد العلوم للنواب و فایة المواقف
 من المجلس الثانی و الثلثین من المجلد الثانی و اخبار الرجال و برهنه و مقدمه اشعة المعانی للمحقق الدحلوی
 و ارشاد الطالبین و تذکرة الاولیاء و غیره با نقول و بالله التوفیق هو محمد بن ادریس الشافعی
 رضی الله عنه ابن عم رسول الله صلی الله علیه و سلم یلتقی معه فی عبد منافی
 کافی اللواتح و در اخبار الرجال گفته از جنت پدر قریشی مطلبی باشمی اند که به شتم واسطه با آنحضرت صلی الله
 علیه و سلم و عبد المطلب یکجای شوند و محدث دهلوی در مقدمه ترجمه آورده بود محمد بن ادریس بن العباس
 ابن عثمان بن شافع بن سائب بن عبید بن عبد یزید بن ہاشم بن المطلب بن عبد مناف القرشی المطلبی و اورا نسبت
 بجد لوشافع کرده شافعی گفتند مطلبی از ان گویند که جد اعلای او مطلب بن عبد مناف است و انظر مادیر

باصح کلمات امام شافعی

در بعضی حالات امام شافعی

علوی قاطمی قولہ ایشان در سنہ یک صد و پنجاہ بود بہ شب فوت امام اعظم پانزدہم جب بمقام غزہ و بقولے
 در عقلمان یاد رہنا یاد رہین و در بر بہنہ بروز وفات امام اعظم گفتہ و در ارشاد الطالبین آوردہ کہ وفات
 امام اعظم با تمیز و تکفین مقدم بود بر تولد امام شافعی نہ نماز بر جنازہ امام و اسد اعلم و بعد رسالگی بکہ معظمہ
 بردہ شد و در کنار مادر خود در حالت یتیمی و بکسبی در قلت عیش و تنگی حال نشو و نما یافتہ و نزد مسلم بن خالد
 تنگی ہم در کہ معظمہ علم فقہ آموخت بہتر سیزدہ سالگی ہمدنیہ منورہ نزد امام مالک رسید و وہی ہفتاد سالہ بود چنانچہ در
 حکمۃ الاولیاء است و موطای وی را از پیشتر حفظ کردہ بود چون ہروی خواند از وی خوش شدہ فرمود از خدا پیروز
 زود باشد کہ ترا شانے ہم دست دہد و از امام مالک کس علوم کردہ بعد وفات امام مالک بہمن و ازین
 بعراق آمد و از امام محمد شاگرد امام اعظم تلمذ حاصل نمود کہ انی اخبار اجمال و اللواتح و شیخ در مقدمہ آوردہ
 کہ بعد از ملازمت مالک بخدا رفت و دو سال آنجا اقامت نمود و علمای آنجا ہروی جمع شدند و اخذ حدیث و
 فقہ از وی کردند و کتاب قدیم خود را در آنجا تصنیف نمودہ بعد از ان بکہ باز گشت پس بار دیگر بخدا رفت بعد از ان
 عزیمت مصر کرد و بتدریس و نشر علوم مشغول شد و کتب جدید در آنجا تصنیف نمود و چون در آخر سنہ ۲۸۰ تیس و
 تسعین و مائتہ در مصر آمد کتب فقہ جدید را تصنیف نمود و با این رفعت فرمودے چون با کسے مناظرہ می کنم
 دوست می دارم اینکہ حق تعالی ظاہر کردہ اند حق را بردست دی و وہی فرمودہ کہ برای نفس خود خالتہ این
 کس نیست کہ فرستی نماید مر کسے را کہ وی را عزت نمی دہد بخت کسے گرا بکہ اورا نفع نہد و خوش شود بہد
 کسے کہ اورا تشاد و فرمود کہ دو سال یا صوفیہ صحبت داشتیم این دو حرف را از ایشان پسندیدم لوقت سیف
 وَأَفْضَلُ الْعِصْمَةِ أَنْ لَا تَجِدَ أَيْ مَحْرُومِي وَ فَرَمُو دَبْرُ كِتَابِ كَرْدِ عِلْمِ رَابِعَتِ نَفْسِ نَجَاتِ نِيَانَتِ دَهْرِ كَرْمِ
 طلب کرد علم را بازلت نفس و خدمتہا نمودم علم را راہائی یافت و فرمود کہ علم آن نیست کہ حفظ کردہ شود مسلم
 آن است کہ نفع دہد و فرمود فقر علما اختیاری است و فقر جبار اضطراری ناقل الحروف أَصْلًا اللَّهُ حَالَهُ
 و حق خود بچون اند این کلمہ را کمال تصدیق می نماید و اسد اعلم و فرمود کہ ہم ازین سورت ناقل ہست
 وَالْعَصْرَانَ الْإِنْسَانَ كَفَى حَسْبُ وَ خُودِ شَبْرَ اسہ اجزا کردہ بود در حصہ اول کتابت مسائل می کرد و در
 ثانی نمازی خواند و رسوم می خوابید و بر روایت دیگر نمی خفت در شب گرا بزرگ و فرمود کہ کتابے دروغ گفتہ ام
 و قسم نیز نخورده ام نہ صادق و نہ کاذب کاتب الحروف أَصْلًا اللَّهُ حَالَهُ با غایبیت و افضالہ دین
 زلمتہ اخیر کہ شمس مجری است و تخمیناً از عمر من تا چهل و چار یا پنج سال گزشتہ باشد بموجب قولہ تعالی وَ آمَنَّا

بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ہمچنین دو امر اظہار می کنم که از صغری خود نه گاهے تارک فرض و نہ ترک کتاب گنہگار
 و بِاللهِ التَّوْفِيقِ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ وَمَا أَمْرٌ إِلَّا لِنَفْسٍ إِنْ أَنْتَ إِلَّا مَارَةٌ
 بِالسُّؤَالِ مَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلَا مَنِعًا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ عَمَلًا غُضُوبًا وَسِعَ رَبِّيَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا
 نیست پس بر لور آخرت ولی نباشد اَلْخِذْنَا اللهُ وَلِيًّا جَاهِلًا قَطُّ و فرمود که گاهے غسل جمعه نافه کرده ام در هر
 دنه در سفر و از شاتر ده سال بسیر نمودم گر آن قدر که آن ساعت را دفع کردم و همواره بر عصاره فتی پسین
 عصاره از سوال کرده شد فرمود که برے تذکره انیکه من مسافر ام از دنیا و فرمود اگر کسی از شام جدا کامل کند برای آنکه
 بمله مردم را از خود خوشنود گزارد ممکن نیست پس لازمست بر بنده که خالص کند عمل را در میان خود و در میان حق تعالی
 و فرمود عاقل آنست که عقل آموخت او را عقل وی از هر مذموم و فرمود چهل سال است که از اجای خود که تزیج
 کرده ام احوال ایشان می پرسم پس کسی را از ایشان ندیدم که گفت که در تزوج گاهے نیکی دیدم و فرمود که برادر نیست
 کسی که بداروی محتاج می باشی و فرمود مشورت مطلب از کسیکه خانه وی آرد نباشد یعنی از چنین مجلس و فرمود
 بشناس کسی را که چون خجش گوی او را مدح تو کرد و بجزیریکه در تو نبود پس هر گاه که ناخوش کنی او را نیز در عیب گوید
 چیزے را که در تو نباشد بگو و وی اگرم الناس تا آنکه بایے با خود ازین ده هزار دینار بکند سوره مد و ضحیه خود را
 بیرون کند و وی آمد مردم او را آنکه آنهمه را بر دم متفرق نمود و در بر سینه آورد که تا نماز پیشین صبح با وی نماند
 و گاهے کسی از شے سوال نکرد مگر انیکه از شرم خویش سائل روی مبارک وی سرخ شدے و بر محاسن خود خنای
 سنج کردے و گاهے نزد بر اتباع سنت و وی کثیر الامراض بود که ازان امراض بواسیر بود بطوریکه همواره
 خون افشاندے گاهے بر ہی حدیث شسته مگر انیکه طشت بز روی بودے که تقاطر دم در ان شدے و یونس بن
 عبدالاعلی گفت مانند امام شافعی کسی را ازنی با امراض ندیدم و چنان صاحب عیب بیت بود که کسی را از
 اصحاب او پیش روی دی جرأت آب نوشیدن بودے و فرمود هر گاه که ببینم اصحاب حدیث را گویدم
 اصحاب رسول صلی الله علیه و سلم را و صاحب بدعت اگر بر هوا پر دق باش نکند و فرمود که حذر کن از ابواب
 و لم یجول به اعرج - واحد ب - و اشقر - و کوسح و از هر که بروی آفت بدنی باشد چرا که در وی تباہی است و
 زنگانی با وی سختی است و نعم ما قبل سے از قرآن کوران دکلان و شل | ہر آنجا کہ باشد در ان جا خل
 اَنْكَلُ مِنَ اللّٰوَاخِمْ و در بر سینه آوردہ کہ در حدیث است لا تسبقوا قُرْبَانَ فَإِنَّ عَالِمَهَا جَمَلًا اَلَا تَدْرُ
 عَلِمَا قَالُوا الرَّادِيَهُ الشَّافِعِي كَمَا فِي الْخَيْرَاتِ الْحَيَاتِ يَعْنِي وَشَامَ مَدِينَةَ قُرَيْشٍ رَاكِبًا عَالِمًا اَنْ تَرِيش

تیس سال امام یعنی در روز یک

پرمی کند زمین را از علم مراد ازین عالم امام شافعی است و در غالبیہ گفته کہ وی مجددی است در اس صدی دوم است چنانچہ از حدیث ابی داؤد مستفادست بَعَثَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ نَاسٍ مُّجَدِّدًا مِنْ مِثْلِهِ بِأَلَمَةِ آدَمَ دُنْيَا وَوَرْتَدَ كَمَا وَرَدَ کہ احمد بن حنبل گفت در معنی این حدیث کہ مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود کہ ہر سہ صد سال مرتے برابر انگیزانند تا دین من بتدریج اسد رسانند و آن شافعی است و بہا ل خواص گوید کہ حضرت را پرسیدم کہ در شافعی چہ گوئی گفت او از او تا دست و در ایجاد العلوم است کہ ما در امام شافعی نمود در وقت حمل وی بخواب دید کہ گویا مشتری از شکم وی بر رشتہ پارہا گشت و در ہر شہرے ازان لعل و نوسے رسید معبرے در تعبیرش گفت کہ از شکم تو عالم بزرگ تولد یابد و همچنان شد چنانچہ علم اصول را پیشتر وی تدریس کرده و در تذکرہ آورده توری گفت اگر عقل شافعی را وزن کردندے با عقل یک نیمہ خلق پس عقل او راجح آمدے و احمد حنبل کہ امام جہا ن بود سہ صد ہزار حدیث یادداشت بنا کردی او آمدے قومے بروی اعتراض کردند کہ در پیش سیرے بیت و پنج سالہ می نشیند و صحبت مشایخ و استادان عالی راترک می کند احمد گفت ہر چہ بیاوردیم معانی آن او میداند و آنچه از حقائق آیات و اخبار ادا نمود کہ وہ فہم ما بدان نمی رسد چنانچہ در برہنہ است و در سیزده سالگی در حرم می گفت سَلُّوا عَلٰی مَا شِئْتُمْ بِرَبِّكُمْ مِنْ حَرَمِیْ خَواہید و در پانزودہ سالگی فرمودی داد و در غالبیہ گفته وَ اَذِنَ لَهُ الْاِمَامُ مَالِكُ بْنُ اَنَسٍ بِالْفَتْوَا وَهُوَ ابْنُ خَمْسِ عَشْرَةَ سَنَةً وَ حَفِظَ الْقُرْآنَ وَهُوَ ابْنُ سَبْعِ سِنِينَ وَ شَيْخٌ دَلِیْمِیٌّ دَرْمَقْدَمَةُ اشعة اللغات آورده و چون در سالہ شد موطای مالک یادداشت و محمد بن حسن شیبانی در مقام شرح شافعی گفت کہ ہی کتاب وسط امام ابو صیفہ را از من بجا ریت گرفت و تمام آن را در یک شب از حفظ کرد و وی در حفظ و ضبط حدیث و فقہ و فصاحت و معرفت و ثبات و تکلن و حسن صورت و سیرت و وجود ذاتی و فراست و شجاعت و حسن اخلاق و کرم و وجود سخاوت و مروت در جہ کمال داشت و تعانیف او در اصول دین جہا ن مجلد و در فروع از حدیث مجاز است و از احمد حنبل منقول است کہ ما نشناختیم ناسخ حدیث رسول را صلی اللہ علیہ وسلم از مسوخ آن و خاص آن را از نام آن و مجمل آن را از مفصل آن تا با شافعی سیم بروی ہر وقت نزد شافعی بودے برای استفادہ بہ ہم در تذکرہ آورده کہ با ہارون الرشید کہ خلیفہ عبد بوج گفت کہ شافعی قرآن حفظ ندارد و همچنان بود لیکن قوت حافظہ او چنان بود کہ ہارون خوابت کہ استخوان کند باہ رمضان ہفتش فرمود شافعی ہر روز جزوے قرآن را مطالعه می کرد و ہر شب تہجد

می خوانند تا در ماه رمضان همه قرآن حفظ کرد و شافعی گفت علم همه عالم در علم من زرسید و علم من در علم صوفیان زرسید و علم ایشان در علم یک سخن پیر ایشان زرسید که گفت اَلْوَقْتُ سَبْعٌ قَاطِعٌ و امام شافعی پیوسته گریبان و سوزان بود و هنوز طفل بود که خلعت هزار ساله در سر او افکنند یکی بار در میان درس ده بار برخاست و نشست گفتند چه حال است گفت علوی زاده بر در بازی می کند هر بار که او در برابر من می آید حرمت او را بر خیزم که روان بود که فرزند رسول صلی الله علیه و سلم فراز آید و بر خیزم و هم ادگفت بن رسول را علیه السلام بخواب دیدم مرا گفت ای پسر تو کیستی گفتم یا رسول الله کی از گرده تو گفت نزدیک آی نزدیک شدم آب و هین خود گرفت تا من دهن باز کردم بدین من انداخت چنانکه بلب دمان و زبان من رسید پس گفت اکنون برو که برکات خدا بر تو باد و بعد از آن ساعت علی مرتضی را بخواب دیدم که انگشتر من خود بیرون کرد و در انگشت من کرد تا علم مرتضی نیز بر من سرایت کرد چنانکه بعد از آن بشاگردی امام مالک اتفاق افتاد و مالک هفتاد ساله بود بر در سرای مالک بایستاد و هر فتوی که بیرون آمد برید و اگر نه چنان بود مستقی را بگفتند که باز گرد و بگو که احتیاط کن چون تقصیر کردی دندست حق بدست شافعی بود و مالک بد و نازید - و در عالمی آورده که امام شافعی پیوسته هر روز خمی بگردد و در رمضان شصت بار ختم قرآن کرد و کُلُّ ذَلِكِ فِي الْبَقْلَوِيَّةِ و امام احمد حنبل بنی را پسری بود عبد الله نام از پدر خود پرسید چیست مرا که می بینم ترا ای پدر بزرگوار من که بر امام شافعی کثرت ثنا و مدح و زیادت دعا برای او می کنی فرمود کای پسک من او چون آفتاب است روز را و عافیتی است خلق را اَفَانظُرُ هَلْ لِيْهَذَا بِنِ مِنْ خَلْفِ اَوْ عَنَّمَا عَوَضًا و نیز دختر است داشت عقیقه کما که همواره قیام لیل و صوم نهامی کرد مناقب اخبار صاحبین را محبوب داشته و بسبب شهرت و مزاحمت امام شافعی دیدار او بر او دل داشته تا شبی در بغداد امام شافعی نزد امام احمد بن حنبل آمد و در آمد آن دختر از آرزوی دل خود خوشوقت گردید که مشب افعال و اقوال وی را می خواهم دید امام احمد همه شب بورد و وظائف خود مشغول گشت امام شافعی تا فجر مستلقی بر پشت خود خوابید آن دختر چون حالتش را چنان دید تعجب از پدر خود پرسید که فو قیت تمامه وی را بچه میدهی و درین شب از نماز و ذکر و روزهی چیزه ندیدم ایشان درین سخن بودند که امام شافعی برخاست امام احمد از دوسه پرسید نسبت چون گذشت فرمود که شبی اطمینان و مبارک تر و انفع الدین بر من نیامده پرسید چگونه

فرمود زیرا که درین شب همان صد مسأله را ترتیب دادم که نفع دهد مسلمانان را و هر یک مستلقی بر پشت خود بودم
 و از هر یک رخصت گشتند پس امام احمد بدختر خود گفت که این عمل و س که تمام شب در آن قائم بود بهتر است
 از علی که در دم و من قائم بودم نقلی بیاوم رسید گویند که در آخر عمر علامه تقی زانی صاحب مطول و غیره رسید
 میرسد شریف نقی **لَقَدْ كَرَّمَهُ اللهُ** قَدْ كَرَّمَهُ اللهُ بِرُؤْيُورِ عُلُومِ آرَاسْتَه و پیراسته گردید و حکم سلطان تیمور با هم ایشان را
 سناطه مقرر گشت علامه فریه انعام و سمن بدن بود و از ضعف پیری نرم رفتار و میرسد شریف نوجوان
 نحیف البدن تیز رفتار از عیب جو یان کسی پیش علامه آمده گفت که میر از سبکی گو یا مانند خس است که پا
 بر زمین نیندازد و مو و باین مقدار از روی راضی شوید که اگر از کثرت علوم مانند مرغان به هوا پرو بجاست و از این
 پیش میرسد شریف کسی طعن زد که علامه ز فریبی از زمین قدم برداشتن نمی تواند فرمود خاموشی کرد که از
 زور علوم وی زمین باروی می کشد و از هم نمی در و راست مصرع دو عاقل را نباشد کین و بکار
وَالسَّادَةُ الْعُلَمَاءُ قَالَتْ لَيْسَ مِنْ أَهْلِ الْفِقْهِ وَالْأَكْثَرُ
وَاللُّغَةِ وَالنُّحُوِّ وَغَيْرِ ذَلِكَ عَلَى ثِقَتِهِ وَأَمَانَتِهِ وَعَدَالَتِهِ وَزُهْدِهِ وَوَسْرَعِهِ وَتَزَاهُتِهِ
وَعِفَّةِ نَسَبِهِ وَحُسْنِ سَيْرَتِهِ وَعُلُقِ قَدَسِيهِ وَوَرَعِيَّتِهِ آورده که در ۱۹۹۱ یک صد و
 نو و پنج امام شافعی در بغداد درآمد و تا دو سال در آنجا بود پس بکه رفت و از آنجا باز در سنه یک صد و نود و
 پنج در آمد و بعد از یک ماه بمر روانه گشت و در مصر بود الی آن **لَوْ قِيْلَ لَيَوْمِ الْجُمُعَةِ الْآخِرِ لَيَوْمِ حَبِ**
سَةِ الرَّابِعِ وَمَا كُنْتُمْ يَوْمَ دُفِنَ بِالْقَافَةِ الصُّعْرَامِي بِمِصْرَ الْكُرُوسَةِ وَقَبْرُهُ كَمَا مَشْهُورٌ عَلَى
قَبْرِهِ قُبَّةٌ وَوَرُوعٌ آورده که تا چهار سال در مصر ماند و شب جمعه بعد مغرب وفات کرد یعنی در خلافت مومن
 و در وفیات از ربع بن سلیمان آورده و تیکه از جنازه امام شافعی واپس می آمدم بلال شعبان را دیدم و زنزه
 مانر پنجاه و چهار سال کزانی البرهنه و بر سر خیمه گفت و خواب دیدم پیش از چند روز نماز مرگ شافعی که آدم علیه السلام
 وفات کرده بود و خلق خواستند که جنازه بیرون آرند چون بیدار شدم از معجب پرسیدم گفت کسیکه عالم است
 زمانه باشد وفات کند که علم خامیت آدم است **وَكَأَنَّ أَدَمَ لَمَّا جَاءَهُ كَلْمَا بَسَّ وَرَأَى زَيْدِي شَافِعِي وَفَاتَهُ**
نَقَلَ است که وقت وفات وصیت کرد که فلان کس را بگویند تا مرا بشوید و آن شخص بمصر بود چون باز آمد بانه
 گفتند که شافعی چنین وصیت کرده است گفت مذکره او بیارید یا در زند بقادیه بر آوردم و ام داشت آن مرد
 بگذارد و گفت شستن من او را این بود **وَأَنْكَلُ تَسْبِيحَ التَّذْكَرَةِ - رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْكَ وَعَنْهُمْ أَجْمَعِينَ**

در سناطه علامه در دم

مع انجا
مکه
که از آنجا در
در سنه ۱۹۹۱
آورده و در
و السلام

حکایت (۲) ۵۰ بایشنوز من تو داستانی کہ من شنیدم از شیرین زبانی در تکرکة الاولیاء
 آورده کہ مرثیہ مالدار بود و امیر المومنین عثمان را دشمن داشته تا حدیکہ اورا جہود خواندے این سخن
 ابوحنیفہ رسید اورا بخواند و گفت دختر تو بفلان جہود خواہم داد او گفت تو امام مسلمانان باشی مروا
 داری کہ دختر مسلمانے جہودے دہی و من خود ہرگز ندہم ابوحنیفہ گفت سبحان اللہ و انمیداری دختر
 خود را بجہودے دادن پس چون روا باشد کہ محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دو دختر خود را بجہود
 و بدان مرد و در حال بدانست کہ سخن از کجاست ازان اعتقاد برگشت و توبہ کرد از برکات امام ابوحنیفہ
 کا پچنین مسلمانان را در حق جملہ صحابہ خاصہ و بارہ خلفاے راشدین اربعہ رضوان اللہ علیہم
 نیک اعتقاد بودن واجب است ۵۱ درین معنی شنو یک قصہ گویم اگر دل ساعے داری بسوم
 لطیفہ بدانکہ جملہ شش کلماتے آنچنان است کہ ہر یکے را از انہا دو از وہ حروف اندیکے لا الہ الا اللہ
 (۲) مُحَمَّدٌ سَئِلَ اللّٰہِ (۳) اَبُو بَکْرٍ الصِّدِّیقُ (۴) عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ (۵) عَمَّ
 ابْنُ عَمَّانَ (۶) عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ پس درین اتحاد و ارتباط باہمی این کلمات اشارات
 لطیفہ اندیکے اینکہ چنانچہ حروف این کلمات باہم متحد العدو اند چنان مدلولات و سمیات آنہا ہم سلک
 وہم مشرب اند و بکلی از اتحاد باہمی مخلوط و مربوط اند تا بعد و تخالف را در میان ایشان مجامع نہ
 ۵۲ ہر چارہا رکن حکمین بل چارہا دو کعبہ دین پس ہر کہ در سلک ارتباط ایشان از ہم
 تشنت و تفرق روا دارند و یاد را مخرافات کہ حسب ترتیب مراتب ایشان بوقوع آمدہ بتقدیم و تاخیر
 تصرف نمایند حقا کہ از جاہدہ مستقیم منحرف و در نوبہ ہلاک منہک اندر باہمی پشت و رخ دست مانوم جہود
 اللہ بیکل بود گشتم آگاہ اگر دیدم ایقین کہ بیشک اسم بابیخ تن ست و پنج تن با اسم دوم اینکہ
 در حدیث شریف آمدہ چنانچہ در مشکوٰۃ ست فرمود علیہ السلام کہ بنی اسرائیل بہفتاد و دو فرقہ متفرق شدہ
 و امت محمدیہ صلی اللہ علیہ وسلم بہفتاد و شہ فرقہ مختلف گردند این جملہ در و رخ باشند مگر فرقہ واحدہ
 از آنہا یعنی (۷۲) فرقہ از امت محمدیہ بعد و فرقاے بنی اسرائیل بدون رخ روند مگر آن یکے کہ از عدد
 اسرائیلیہ زائد است صحابہ پسرند آن فرقہ ناجیہ کہ ام ست فرمود علیہ السلام مَا اَنَا عَلَیْہِ وَاَصْحَابِی
 یعنی کہ ما نیا بہ طریقہ من و اصحاب من می باشند انتہی چون از بیان این حدیث واقع گشتی پس بدانکہ
 جملہ فرقہ اسلام ہر چون متبعہ و مستترہ و طاریح و وہابیہ و غیر ہا ہر گروہے ازینہا تھا خود را از انہا

حکایت دوم از امام رضا

عسہ خطابین
 در بیان ہر دو کعبہ
 در علی بن ابی طالب
 ہر دو

لطیفہ در حق خلفای اربعہ

عسہ یعنی ہر دو
 در دست راست
 در دست چپ
 دست چپ و راست
 و نامہ

فرقه تاجیه می شمرد بدلیل این حدیث و ما که پیروان ائمه اربعه و فرقه اهل سنت و جماعت ایم
 محل این حدیث بر خود بنامیم و همین است حق و همین است مطلوب حدیث ما **أَنَا عَلَيْهِ** و
أَصْحَابِي و دلائل تحقیق درین باره بسیار است که براسے تبصر اهل انصاف بعضی ازین
 درنخبا بجمل بیان کرده می آید مگر بطریق لطیفه نیز از تشریحش لابدی است اما بیان امر اول اینکه
 ایشان سواد اعظم اند و نیز صفت **مَا أَنَا عَلَيْهِ وَأَصْحَابِي** و فرقه اهل سنت بوجه اتم و اکمل موجود است
 و در جمله هفتاد و دو فرقه از آنکه دیگر منقود بلکه ضد صفت مذکور در آن دیگران موجود و از فرقه تاجیه
 قطعاً مسلوب و منقود و همین است مقصود توضیحش از کلام اندر کرده می آید تا که هیچ فرقه را بران اعتراض
 از ضعف و وضع نزد آن لیکه در سوره انفال در مذمت کفار خاص در حق معامله مسجد حرام وارد است

در دلائل فرقه تاجیه که در کلام است

وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَ هَٰؤُلَاءِ أَوْلِيَاءُ هَٰؤُلَاءِ الْمُتَّقُونَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ هَٰ أَمْ أَنَا لَأَوْلِيَا
 وَلَا يَأْتِيَهُمْ عَلَيْكَ جَلَالِيْنَ لَعْنِي وَنَسْتَدْرِي فِرْقَةُ مَخَالِفَانِ سزاوار ولایت آن مسجد حرام آن مقام
 متبرک را نیستند لائق بو لایت مگر متقیان و لیکن بیشترین ایشان نمی دانند این را که ایشان را ولایت
 بر مسجد حرام نمی رسد چنانچه در جلالین است پس درین آیت تصریح است بر نیکی ولایت بیت الله محسوب
 متقیان خواهد بود و پس همچنان شد و اگر وقتاً فاصبه بران تا چندمے قابلض و متصرف گردید بحکم آیت

فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ ط كَذَلِكَ يَضْرِبُ
 اللَّهُ الْأَمْثَالَ هَ أَفَ كَذَلِكَ الْبَاطِلُ يُضْمِلُ وَيُبْهِقُ وَإِنْ هَلَاكَ عَلَى الْحَقِّ فِي بَعْضِ الْيَهُودِ
 وَالْحَقُّ نَائِبٌ بَاقِي چنانچه بالتفصیل در جلالین مذکور است رحمتاً بیکه اما آن کف آب پس می رود و نیز
 شده و اما آنچه سود می رساند بر دمان می ماند در زمین همچنین بیان می کند خدا مثلها را براسے حق و باطل
 که باطل مثل کف در باد سیل ناچیز و نابود می شود اگر چه در بعضی اوقات بالاسے حق بر می آید و
 حق مانند ما یَنْفَعُ النَّاسَ ابرائیم ثابت و باقی خواهد بود **وَالْقَفِصِيلُ فِي قَبِيلِ الْأَسَدِ** الحق
 هم بزودی ستلاشی گشت و ازین وعده الهی است که در حال مسیح را با وجودیکه تمام دنیا را مسخر نمود و آن
 بر حرم کعبه و نیز بر حرم مدینه تصرفی نخواهد بود پس ازین وعده الهی که در آیت قرآنی موجود است بودید است
 که طریق فحیم و جاوه مستقیم **مَا أَنَا عَلَيْهِ وَأَصْحَابِي** آن است که والیای مسجد حرام را می باشد و ما را از اتباع
 آن طریق لابدی است که فرقه تاجیه همان است چه ایشان متقیانند و متقی بودن بغیر از پیروی دین -

صحیح و راه راست نمی تواند شد از اینجا است که در شرع اطلاق متقی بر اهل السد و اهل کعبه و از دست نه بر اثر
 و عدوان دین متین پس هر که از دین و مذهب و الیمان و حکام بیت السد مخالف رود بلا ریب در گروه
 وَمَا كَانُوا اَوْلِيَاءَ ؕ ط در آید و از صفت مَا اَنَا عَلَيْهِ وَاَصْحَابِي بقیین بیرون خواهند رفت و
 و از مشافره بد است معلوم است که الیمان بیت السد بجز از بیرون از ما حساب رعبه کیسه و گیمبی باشد
 فَافْتَضَرُوا نَصِيفًا و نیز آنحضرت صلی السد علیه و سلم در مقام حدیثی قبل از خروج خود بسوی مکه در خواب
 دید که من با صحابه خود هر آئینه در مکه بر آسمان و اطمینان که بعضی از ما طلق کنند و بعضی
 قصر بمقراض نمایند چنانچه حکم مملکان حج است در شرع و این خواب را با اصحاب خود ظاهر فرمود و ایشان
 بران خوش شدند و همه بغزم حج روانه شدند و چون در مقام حدیثیه از دست کفار محصور شدند بر ایشان
 شاق گزشت بلکه بعضی را از منافقان در فرمان و احباب الاذعان آنحضرت صلی السد علیه و سلم ریب
 شک واقع شد این آیت بوفیق خواب آنحضرت صلی السد علیه و سلم نازل شد و همچنان بوقوع آمد لَقَدْ

دوم در طبع و جودی

صَدَقَ اللهُ سِرَّ سُوَالِهِ الرَّوْحُ يَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ اِنْ شَاءَ اللهُ اَمِيْنًا
 مُخْلِطِيْنَ رُوْسَكُمْ وَمُقَصِّرِيْنَ لَاتِحَافُونَ اى اَبَدًا اَجَلِيْنَ قَوْلُهُ تَعَالَى لَتَدْخُلَنَّ بَصِيْفًا
 جمع مخاطب بالام تا کید و لون تا کید یعنی هر آئینه و البته داخل خواهد شد شمالی بنی برحق و گروه با شکوه
 صحابه مسجد حرام بمن شده ترسان نشده همیشه استی و این است بیان صفت مَا اَنَا عَلَيْهِ وَاَصْحَابِي
 پس باید دید که این صفت بالتمام و الکمال که حق تعالی در کلام معجز نظام خود بر آسمان و در قوت با
 غامبین بر آن صفت مَا اَنَا عَلَيْهِ وَاَصْحَابِي ارشاد فرموده و شکرتا بمن را در آن مجای نگذا
 و معیار کامل و فارق بین بر آسمان از دیگر مفاد و در فرقه های زائغه تا قیام
 قیامت قائم و دائم داشته در کدام فرقه موجود است و از کدام کسان سلوک و مفقود یعنی بصفت امینین
 لَا تَخَافُونَ اَبَدًا برای حج در مکه معتاد در آمدن کلفیست و تقیه کنان و از انشای مذهب خبیث ترسان
 کدام کسانند فابصرو و لا تکن من الغافلین تا اینجا است موجود بودن صفت مَا اَنَا عَلَيْهِ وَاَصْحَابِي
 اصحابی و فرقه ناجیه و مفقود بودن آن در غیر اما بیان نکس یعنی موجود بودن صفت و غیر
 و سلوک شدن آن از فرقه ناجیه اینکه حق تعالی در حق کفار مکه بوقت مزاحم بودن ایشان مرا آنحضرت صلی
 السد علیه و سلم و اصحاب را در رسال حدیثیه فرموده است اُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ اَنْ يَّتَدَّخُلُوْا

دوم در طبع و جودی

إِلَّا خَائِفِينَ أَيْ فَلَا يَدُ خُلُوعًا أَحَدٌ أَمِنًا جَلَالِينَ مَخْتَصِرًا يَعْنِي نَبِيَّ رَسَدِ بْنِ مَخَالِفِينَ رَأَيْتُكَ
 بیایند در حرم کعبه و مساجد حق تعالی با امن مگر ترسان انتہی مختصر ازین آیت ظاہرست کہ ہر کہ مذہب
 خود را از خوف پوشیدہ و از روی تقیہ منافقانہ در مذہب حق در آمدہ بعد از ان بکہ راہ می یابد ورنہ
 امن اورا نیما شد وی بطریق زائغہ است کہ ضد صفت مَا أَنَا عَلَيْهِ وَأَصْحَابِي سِتِّ وَأَزْفَرَةُ نَاجِيَةٍ مَسْلُوبَةٍ
 و در دیگر ہفتا و دو گروہ ناریہ موجود خواہد بود **از برای تو اینقدر گفتم یا دیگرش کہ مختصر گفتم**
 چونکہ این را دانستی پس ایاتش بطریق لطیفہ نیز باید شنید و آن اینکہ حملہ حروف این ہر شش جملہاے
 سابقہ یعنی لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ و غیرہ ہفتا و دو و میشوند چنانچہ از ضرب (۱۲) در (۶) این امر بر محاسبان اخص
 تراست پس (۴۲) فرماتے نار یہ از امت مرحومہ کسانے اند کہ از مدلولات اصلی این ہفتا و دو حروف
 انکاری آرند لِأَنَّ الْأَقْبَارَ لِلْأَصْلِ لَا لِلْفَرْعِ بِطَرِيقِ مَانَعَةِ الْكَلْمَةِ بِطَرِيقِ مَانَعَةِ كَمِجِّ مَتَدُ خَوَاجٍ وَنَوَاصِثِ رُفُضِ
 خَدَّ لَهْمَا اللَّهُ جِهَ انكار ایشان ظاہر و باہرست و گروہ ناجیہ کسانے باشند کہ از مدلولات اصلیہ این حروف
 روگردانی نمایند و قدم بقدم اتباع ایشان نمایند چنانچہ فرقہ واحدہ اہل سنت و جماعت کہ منحصر اند در
 زمانہ بزمہا یہ اربعہ المتفقہ الاصول مختلفہ الفروع بموجب اِخْتِلَافِ اُمَّتِي رَحْمَةً وَاكَا فَرْقَةٍ
 جدیدہ محدثہ و ہا بہ ایشان نیز در فرماتے زائغہای منکرہ داخل اند بسبب آنکہ امیر المؤمنین عمر رضی
 صاحب بدعت می دانند بسبب ترویج بیعت رکعات تراویح و نیز بسبب استنجا بکلوخ بعد از بول چنانچہ
 در جامع الشواہدست نکتہ دوزخی بودن بد و دجہمی باشد اول بجمالت دوم بحد چنانچہ قولہ تعالی
 لَعْنَةُ فَوْقَ نَهْ كَمَا بَعْرُ فَوْقَ اَنْبَاءِ هُمْ وَال بَرِّينَ مَعْنِي سِتِّ و مذموم ترین ایشان فرقہ اخیرہ است
 چہ دیدہ و دانستہ محض از جهت حسد مغرض حق تعالی میگردند پس میگویم کہ دوزخی بودن (۴۲) فرقہ
 از امت مرحومہ محض از جهت حسدست ورنہ ظہور فرقہ ناجیہ کہ اہل سنت و جماعت اند اظہر من الشمس
 چنانچہ گذشت مگر بطریق نکتہ یکے از دلالتش اینکہ لفظ حَسَدٌ سہ حرفی است و بحساب حمل عددش (۱۰۰)
 می شود پس خود کلمہ حَسَدٌ دالست بر نیکہ و دوزخی بودن ایشان محض از حسدست و بس و حکم شتہ
 نمونہ از خروارے تصدیق این دعویے اینکہ صاحب تفسیر نظر العجائب یعنی مولوی لطف اللہ لکنوی
 مرحوم از کتب معتبرہ شیعہ نقل کردہ کہ ایہ ایشان گفتہ اند استنجا بکلوخ بعد از بول خوبست مگر فعل
 سنیانست و بدعت عمری بنا بر کرد انتہی ظریفی این مقولہ ایشان دیدہ باشند از یکے از بیان

اصلی این است
 خطاب غفان
 والی طالب
 مطلوب از
 حرفت مضاف
 الی کلام
 و این است
 در این

مکتوب برای روزی بودن

تفسیر

پرسید کہ بعد از بول چرمی باید کرد گفت آب پاک باید نمود پرسید اگر جائے آب میسر نیاید گفت از آبهین
 اگر استعمال کلوخ نباید کرد آن ظریف خندیدیکه برای پاکی متبرز یعنی مخزج غائلط چند کس باید که آب و من از آن
 چه همواره نتیجہ حسد خذلان می باشد و نعم تمیل سے فض و خفت در عدد آمد یکے بخارجی بخار آید
 شد شیکے ہستی و حبت علی رکن حساب ہیک وان تعداد آن باشد یکے لطیفہ دیگر ہم در معنی
 قبل از تسلط حکام انگلیشیہ والیان لکھنؤ و او دھ از روافض بودند با سے چو بار سنی کہ بر سر سلطان قائم بود از
 عجز بشریت بول او را گرفته مضطرب گشت بجلہ خود را بگوشہ رسانیدہ از بول استفراغ نمود از کلوخ استخبا
 نتوانست آب را بجا طہارت بر و سلطان این امر از و سے مشاہدہ کردہ دانست کہ وی نیز از امامیہ است
 بوقت نماز اورا ہمراہ خود بہ نماز برد ایشان چون با امامت خاستند چو ہر تہا بگوشہ از مسجد بطریق اہل تسنن
 نماز را داد نمود سلطان را عجب آمدہ بطریق اعتراض از و سے پرسید کہ چو بار پیشاب را چگونہ می کنی و نماز را
 چون میگزاری چو بار دانست کہ سخن از کجاست دست بستہ عرض نمود کہ شاہا بزمہ سبیل تشیع بول کفر
 و بزمہ سبیل تسنن نماز میخوانم چونکہ شاہ عالی حوصلہ والاہمت بود بر عیب و شوکت شاہی از وی حمل کردہ
 تبسم نمود۔ آدم بر اصل مدعا سوم اینکہ ہر دو جملہ سابقہ ازین ہر شش جملہ از خروج منقوطہ مجرمانہ فقط
 بسبب یکتا و متفرد بودن مسلمان ہر دو جملہ از سایر مخلوق چنانچہ در حق آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم گفتہ اند
 ع بعد از خدا بزرگ توئی قصہ مختصر چہارم اینکہ از مدلولات این ہر شش جملہ در خارج تہا ذات حق تعالی
 از نظائر و امثال پاک و منزہ است و شان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اگرچہ از روی مراتب و قرب حق
 فوقیت تامہ مطلقہ میدارد و قیام بموجب قولہ تعالی قل انما انا بشر مثلکم یوحی الی در خارج از
 نظائر و امثال منافات نمی دارد و ہا بہمان گفتہ می شود کہ حق تعالی از مدلولات اصلہ حمل پنجانہ باقی ماندہ
 نظیر سے کامل خود و وجود ہر دو دست و بیجانہ و ولایت کردہ و پنچہ دست از ان تعبیر نمودہ پس ہر
 خاصیتے کہ حق تعالی بذات پاک ہر یک از ایشان مصو ساختہ یک یک انگشت پنچہ را بہمان صفت
 مخلوق کردہ است پس ہر کہ از اوصاف انگشتان ہمین پنچہ عبرت بگیرد و از حکمت ایزدی چشم دوری
 اختیار نماید بکلمہ آیت یقیم لعیض الظالم علی یدہ یحشر از ہمین پنچہ دست ہتذیبہای گوناگون
 چشم و اگر کردہ شود چنانچہ در عرف نیز از پنچہ تعذیب دادہ می شود و العیاذ باللہ و آن اینکہ انگشت
 را از چہار انگشتان دیگر بر یک طرف و قوی تر و در کسیت و کیفیت مخالف از ہمہ آفریدہ و قیام کل پنچہ بان

لطیفہ دیگر در دست

انگشت سوم

انگشت چهارم

انگشت پنجم

موقوف ساختہ کہ بدون آن ہمہ پنجہ بیماری باشد و این است بجنسہ نظیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ در کیفیت و کسیت قرب و منزلت از ہمہ کتای اہل و بیاد آخرت است و موقوف علیہ آفرینش مخلوق و اگر وی صلی اللہ علیہ وسلم در مردم نیوسے ہمہ مخلوق محفل و بیکار بودندے و بس فاقمے

چراغے کہ تا او نیر و خت نور | از چشم جان روشنی بود دور | و اما خاصیت انگشت شہادت

کیا اتصال با ابہام است و دیگر ہر جا و ہمہ حال و در ہر کاسے از خرد و بزرگ معیت ابہام نمی گزارد چنانچہ ظاہر است بخلاف دیگر انگشتان کہ در ہر کاسے با انگشت نہ ہین علاقہ و خصوص نمیدارند و این است صفت و اتصال خلیفہ اول با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و در قرب و منزلت و ہم معیت تامہ و امام خلافت

و در سایر امور چنانکہ برابر باب سیر محبت نیست و بنا بر ان قولہ تعالی ثانی اثنتین اذ ہما فی الغار و قرآن خاص و در حق وی درود یافتہ و این تعمیم بطرز غریبہ بنام نامی وی است و ابو جہل شد

نیم و پایش فتادہ بزقب رکاب تہی پانہاد یعنی کلمہ رکاب را از الف تہی و خالی ساختہ عکس نمودہ ہائیمہ بالای ابو جہل ترکیب دادہ نام سامی ابو بکر گردود و خاصیت انگشت میانہ اینکہ از ہر انگشتان

ہمسران خود قد آور و قوی تر ہوست و این است صفت خلیفہ دوم عمرؓ کہ وی از ہر سہ خلفای حقانہ دیگر در حق انتظام و سلام بر ہمہ کفار قوی و سخت تر و نیز اطول القامت بود کہ اسلام از غلاطت

وی بر تو ظہور گرفت و لہذا فاروق لقب یافت کہ اسلام را از کفر و حق را از باطل وی فرق داد و خاصیت ہمزایکہ انگشتان راست و چپ چون از وی بچیدہ شوند و منفک گردند و تنها اورا راست

نمانند چار ناچار کبھی میگراید و راست ایستادن نمی تواند و از ایستادن بین و یار وی آن نیز بغیر خمبیدی قیام تام می نماید بخلاف ہر سہ انگشت دیگر کہ از پیدن انگشتان بین و یار آنها چندان خمیدن

نمیدارند و این نشان کمال ترحم است کہ با وجود آسودگی و آرام خود از انقادن و تکلیف ہمسایگان راست ایستادن نمی تواند و ہمہ عیش بر وی تلخ ترمی گرد و چنانچہ جوان مردے ہم درین معنی گمستہ

من از مینوایی نیم روی زرد | غم مینوایان دلم خستہ کرد | کیے را بزدان بود و دستان

کجا ماندش عیش در بوستان | او ایستہ صفت امیر المؤمنین عثمانؓ چنانچہ بتار مال و نوال وی در جہا

چون روز روشن است و خاصتہ ترحم وی در بلوای مصوبان کہ با تشنگی و گرسنگی بچہ خفتہا شربت شہادت چشیدہ و حضرت ایشان با وجود قدرت نخواست کہ اہل قلمہ بودند و امیر المؤمنین علیؓ را نیز اجازت بدفع شربت

صاحب نام ابہام

در غیر از حضرت ایشان ممکن نبودند و چنانچه بر ما بران پوشیده نیست . و مثال امیر المؤمنین علی رضی اللہ عنہما
 است کہ از ہمہ پست قدر و آخرین ہمہ بود چنانچہ فقرہ کلُّ شَيْءٍ بِشِدَّةِ الْإِبْرَةِ عَلِيٍّ مشہورست و نیز مشہورست
 کہ با سے علی در میان خلیفہ اول و ثانی بر اہمے می گذشت رضوان اللہ علیہم ایشان سہر و بلند بالا و وی
 در میان پست قدر بود یکی از ایشان بطریق ظرافت فرمود یا علی أنتَ فِينَا كَالنُّعْنَ بَيْنَ لَنَا بَعْنِ
 تو در میان ما ہر دو چنان کوتاہ قدمی باشی کہ حرف نون در میان لفظ لَنَا علی تقسیم کنان جواب فرمود
 نَعْنِ لَنَا أَنَا فِينَكُمَا لَكُنْتُمَا كَالْبَعْنِ مِنِّي اِذَا بَعْرُ الْبَعْرِ بَاتِي نَمَانْدَرَسے و ظاہر
 است کہ چون از کلمہ لَنَا حرف نون دور کردہ شود لاکہ حرف نفی است باقی می ماند و اللہ اعلم بتبیینہ
 و این تشریح کہ در تفصیل پنجم دست کردہ شدہ از تلقای نفس خود دست بلکہ حق تعالی در قرآن مجید خود ایشانرا
 برین اوصاف موصوف ساخته چنانچہ در غنیۃ الطالبین در فصول عقائد آورده است و ی جَعَفَرُ بْنُ
 مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ فِي قَوْلِهِ هَذَا وَجَلَّ مُحَمَّدٌ سُرُّ سُقُولِ اللَّهِ كَمَا بِالْإِسْقَالِ أَوْرَاتِمَا ذَكَرَ فَرَمُودُ

وَالَّذِينَ مَعَهُ أَمْ فِي الْعُمَرِ وَالْيَمْرُ وَالْعَاسِرِ وَالْعَرِيشِ أَلْبُو بَكْرٍ رَضِ أَسْتَدَا أُمَّ عَلَى الْكُفَّاسِرِ
 مُحَمَّدُ بْنُ الْخَطَّابِ وَرَحْمَاءُ بَيْنَهُمْ عُمَانُ مِنْ عَقَانِ رَضِ تَرَاهُمْ رَكْعًا سَجْدًا أَعْلَى مِنْ
 آتِي كَالْبَيْتِ الْحَدِيثِ وَعَلَى مِنْ كَثْرَتِ نَمَازٍ بَوَدَّ الصَّلَاةَ طَقِبَ شَدَّ بُوَدَّ وَجُوْنَكُ لَسْتِي قَدَّازِ لَوَازِمِ رُكُوعٍ وَجُوْدِ
 است بنا بران سرگعاً سجداً فرمود و نفرمود تَرَاهُمْ قَائِمًا تَصَلِّيَ چنانچہ در حق دیگر انبیا چنین ارشاد
 شد قَائِمًا تَصَلِّيَ فِي الْخُرَابِ تاکہ یقیناً بلوازمات خارجیہ نیز محل این کلمات قرآنیہ بر علی باشد نہ بر غیر
 رَبَّنَا لَكُنِي أَخِيذْنَا أَنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا ۝

چهارم از کاروی دل گشت شادم | حدیث دیگرش آمد بیادوم | در تذکرۃ الاولیاء است کہ روزے
 ابوحنیفہ روزگرمای بودیکے را دید بے ازار بعضے گفتند فاسقے است و بعضے گفتند بہرے است ابوحنیفہ رض
 چشم بر بست آن مرد بے جی گفت ای امام روشنائی چشم از تو کی باز گرفتند گفت انگاہ کہ ستر از تو
 برداشتند لطیفہ گویند کہ با سے اکبر بادشاہ ہند نزد پار سائے صحرائشین حکم زیارت رفت چون
 نشستند فقیر پامی خود را بسوی سلطان دراز کردیکے از مصاحبان بطرز ازومی پرسید کہ ای درویش
 پامی را از کی دراز کردہ گفت از وقتیکہ دست را در کشیدہ ام شاہ گفت راست است ۝
 چوسر دست طمع گر کنی ز خود کوتاہ | سزد کہ پامی درین انجمن دراز کنی حکایت (۴) در شاہ نظام

بعض از علی رضی اللہ عنہما
 لفظ غنیۃ الطالبین
 در فصول عقائد
 آورده است
 و ی جعفر بن
 محمد عن ابیہ
 فی قولہ
 ہذا و جلَّ
 محمد سُرُّ
 سُقُولِ
 اللہ کما
 بالاسقال
 اوراتیم
 اذاکر
 فرمود
 و ترائہم
 قائماً
 تصلّی
 چنانچہ
 در حق
 دیگر
 انبیا
 چنین
 ارشاد
 شد
 قائماً
 تصلّی
 فی
 الخراب
 تاکہ
 یقیناً
 بلوازمات
 خارجیہ
 نیز
 محل
 این
 کلمات
 قرآنیہ
 بر
 علی
 باشد
 نہ
 بر
 غیر
 ربنا
 لکنی
 اخذنا
 ان
 نسینا
 او
 اخطانا
 ۝
 حکایت سوم از امام
 حکایت چہارم از امام

آورده و نیز در تذکره الواخطین از ظہیر نقل کرده کہ از تقوی ابو حنیفہ آنست کہ چون ابو یوسف رضی اللہ عنہما
صحت یافتہ بتدریس علم مشغول گشت با عتقاد آنکہ ابو حنیفہ رضی اللہ عنہما در عبادت و کمال انوس بر فوت علم و
نمودہ بود اگر بمیرد چون خبر ابو حنیفہ رسید شخصی را پنج سالہ آموزانیدہ پیش وی فرستاد تا کہ بر قصو علم خود
واقف گردد و از فواید علم محروم نماند و چون از جواب مسائل عاجز گشت رجوع با امام نمود امام او را
فرمود دنیا و در ترازدن مگر مسالہ قصار سجان اسد کیسکہ در اجارہ مسالہ رانی داند چگونہ تکلم در دین نماید
ابو یوسف نام گشت پست از جواب با صواب مستفید گشت و آن ہونج مسالہ اینکہ مسالہ اول کاوش
از جامہ شخصی انکار نمود و بعد از انکار نزد مالکش شستہ رسانید پس این قصار مستحق اجرت است یا نہ
ابو یوسف گفت بلی سائل گفت خطا گفتمی پست ساعتی تامل کردہ گفت کہ مستحق اجرت نیست باز سائل
گفتش غلط گفتمی از دو بار غلط کاری خود متحیر گشت مسالہ دوم دخول در نماز بفرض می شود یا بسنت
گفت بفرض سائل گفت خطا کردی بعد از تامل گشت کہ بسنت باز سائل تخطیہ وی کرد فقہیر ابو یوسف
مسالہ سوم مرغی از بلاد رومی کہ بالای آتش بود در افتاد و بمرد و در آن دیک گوشت دشور با
می پخت آیا این گوشت دشور با خورہ گردیانی ابو یوسف گفت بلی سائل گفت خطا گفتمی و پس از
تامل گشت نے باز خطا گفتمی پس متحیر گشت ابو یوسف مسالہ چهارم زن کتابیہ کہ منکوحہ مسلمی
بود بمرد و حالانکہ ازین شوہر مسلمان حاملہ بود پس کد ام مقبرہ دفن کردہ شود گفت در مقابر مسلمین
گفت خطا گفتمی پس از تامل گشت در مقابر اہل ذمہ گفت خطا گفتمی ابو یوسف از دو بار تخطیہ و سے
حیران ماند مسالہ پنجم ام ولدہ شخصی بغیر از اجازت از مولای خود بکسے دیگر نکاح خود بست پست مولای
و سے وفات یافت آیا برین کنیز عدت از مولی لازم است یا نہ سائل در ہر دو صورت نعم و کلام
تخطیہ وی نمود پس متحیر گشت ابو یوسف و بر قصو علم خود معترف گشتہ نزد امام عظیم رضی اللہ عنہما رجوع نمود و برا
این معنی حق تعالی بر ابے تعلیم ما با حضرت فرمودہ علی اسد علیہ وسلم کہ ہر وقت بگو سرت زدنی علی
و مانند لاند زبان ہند بر یکدور سالہای اردو تخطیہ الیہ مجتہدین نباید نمود و پس از طعن و تشنیع بسیار نمود
تخریب تحصیل علوم خواہی ہر پنج مسالہا از امام فرستیدہ | ز دانایان شنور مرز معانی
کہ شاید کار بند می چون بدانی | توضیح مسالہ اول اینکہ اگر قصار آن جامہ را پیشتر از انکار
شستہ باشد مستحق اجرت چرا کہ درین صورت گا در مزد درست و با اجازت مالک مزدوری کردہ

از ابو یوسف
اجرت مستحق است
بسیار است
بسیار است

و اگر بعد از انکار شسته باشد پیش مستحق مزد نباشد چه اگر وی بانکار فاصبت گشت پس عقد اجاره فاسد گشت
 و تو که بلا تفصیل مذکور مطلقاً در برود صورت که پنجم گفتی خطا کردی توضیح ثانیه اینکه شروع در نماز بهر دوست
 چه بکبر فرض است و رفع یدین سنت و تو که تنها گفتی خطا کردی توضیح سوم اینکه مرغ بالا جماع
 مردار است بهر حال پس قابل خوردن نیست و همچنین است حال شور باور ناپاک شدنش و تخلیط وی با حرام
 و حال گوشت آنکه اگر بعد از پنجه شدنش و سکون غلیان مرغ در آن افتاده باشد آن گوشت را سه بار در
 آب طاهر جوش داده بخورد که از مرغ درین صورت چیزی جذب نکرده و اگر در حالت جوشیدن
 و یک افتاده باشد پس همه ناپاک است قابل انزاختن و تو که مطلقاً بدون تفصیل لا و نفعه گفتی خطا
 کردی توضیح چهارم اینکه آن کتابیه بر یک طرف از مقابر کفار و یا اهل کتاب دفن کرده شود مگر روی
 او از قبله گردانیده شود بطوریکه روی بچپه اش بسمت قبله آید چه روی بچپه او در بطن پشت مادر می باشد
 توضیح مسأله پنجم اینکه اگر شوهرش با وی دخول کرده باشد عدت لازم نیست که سبب دخول شوهر عاقل
 مولی منقطع گشت در نه عدت واجب است

در اسلاف و کنیزان

از اعظم بدینقدر راضی مشو پسندیده ترا حیرا باشند

تکلمه در گلزار دبستان از سقراط حکیم آورد که هر چه نماند که از اخلاط فاسده پاک نیست بهر چه او را غذای
 دهنی موجب تزیاید ماده مرض گردد و این رفرست از آنکه اگر نفس ناطقه از اخلاق ذمیه پاک نباشد

تعلیم علوم او را موجب از ویاد فساد میشود و همدین معنی گفته شد

اسپ طرب از گنبد گردون بجانند	آنکس که بداند و بداند که نراند
آنکس که نراند و بداند که نراند	او میجوگر در تیره دریا مساند
در جمل مرکب ابدالدهر بساند	آنکس که نراند و نراند که نراند
آنکس که بداند و نراند که بداند	مرد هه همین است کشتش زنده نخواهد
بیابش نوز من این قصه خوب	بیدار کنش زود که او خفته نامند
	که آن بسیار مرغوب است و محبوب

لغای سبب عمل
 بعلوم خود
 حاصل باشد
 ای خود را
 عالم دانند
 بجهل خود

حکایت (۵)
 در سیر انعمان آورده و نیز در
 تفسیر کبریت که شخصی بکین طلاق نمود که من بماه رمضان در روز باذن خود مباشرت کنم پسر و تفکر آن
 رفت که ازین جماع بر من و نیز بزم نم هر دو کفار لازم آید و اگر از مباشرت درینغ نایم زخم مطلقه گردد
 چه توان کرد و در حل آن از هر که می پرسید بمنزل مقصود نرسید تا آنکه از ابو صنیفه پرسید فرمود که از میان
 خود بیاه رمضان سفر کن و در حالت سفر باذن خود مباشرت نمای که درین صورت بین نماز و مباشرت

حکایت پنجم

الطیفر در استخرا از حضرت پاک

سفر کفاره نیز لازم نیاید لطیفه شعری در طبقات خود که لواط مست آورد و همچنین در رساله غوثیه آورده که در زمان محبوب سبحانی غوث صمدانی حضرت شیخ عبدالقادر جیلانی شیخ حلف بطلاق نموده نمود که دپی برای رضای حق تعالی چنان طاعت نماید که در وقت آن طاعت باوی در روی زمین که شامل و مساهم نباشد و انجام کار در فعل این چنین طاعت تمیز بماند و از هر که می پرسید فائز المرام مگر دید تا آنکه طلای عراق از جواب عاجز گشتند و چون بت استقامت حضرت ایشان رسید حضرت ایشان بالبدایه فرمودند که در لازم که طواف کعبه بجا آرود مگر آنکه که طواف کنندگان دیگر عمره تمام نمایند پس بجز ادوی دیگر از آن دوران ساعت از طواف باز و از ندیس یقین وی خدای بزرگ خود را طاعت بجا آورد که در کل روی زمین باوی کسی در آن شامل نبود چنانکه طواف عمره مخصوص بمانه کعبه است بالفاظ و جزیرین عبارت یاق

مَلَکَةٌ وَتَجَلَّى لَهَا الْمَطَافُ وَتَطَوَّفُ اسْتَبْوَعًا وَحَدَّوْهُ وَتَجَلَّى لَهَا يَمِينُهُ ^{چفت کردن} ^{طواف} در اینجا عظمتش را زان است که آن نظیر برابرس گرانست

در بعضی حالات حضرت پاک شیخ عبدالقادر جیلانی

در معتمدانند کتاب لواط الاوار علامه شعری زرنه و اخبار الاخیار مؤلفه علامه عصر فنامه و هر محقق نامی فوق سامی شیخ عبدالحق محدث دهلوی رحمة الله علیه کی نیست لهذا این چند کلمات بطریق اختصار از آنها در حالات حضرت غوث پاک قدس سره تبرکاً و تمیناً نقل کرده می شود و هر که طالب تفصیل باشد بروی لازم است که اصل بهره و کتاب را مطالعه نماید قطب الاقطاب ذوالاجاب لغوث الاعظم شیخ شیوخ لجام غوث الثقلین امام الطائفتین شیخ الاسلام محی الدین ابو محمد عبد القادر الحسینی الجیلانی رضی الله تعالی عنه از اکمل اولیای اهل بیت و از اعظم سادات حسنیه است از احفاد عبدالعزیز بن حسن ثنی بن امام مسلمین حسن بن سعید المومنین علی مرتضی است رضوان الله علیه اجمعین منسوب است بحیل که آنرا جیلان و گیلان نیز گویند تولد آنحضرت در سنه سبعین و بروایتی احدی و سبعین و اربعه است و مدت تصدرا و مرتب ریس و فتوی راسی و سه سال و مدت کلام او بر مردم و ارشاد خلق جیل سال و عمر آنحضرت نو سال و وفات او سنه احدی و ستین و خمس مائه بود در بعضی مسائل چنین آورده که آنحضرت در تاریخ یکم رمضان المبارک بروز دوشنبه وقت صبح صادق مانند آنحضرت صلی الله علیه و سلم عالم افروز گشتن دنیا گردید چنانچه نام تاریخی ایشان عاشق است یعنی در سنه چهارصد و هفتاد و یک بوجود آورده و بمرور دو یک سالگی شب دوشنبه بعد نماز عشا بتاریخ یازدهم ماه ربیع الثانی سنه پنصد و شصت دو

عالم فانی را پرورد فرمود **وَأَنبَأْتُهُ قَلْبًا نَّالِيَةً كَأَجْوَدَ** در بغداد و در باب الکرخ مد فون گردید رضی الله عنه

سبب جناب غوث الاعظم قطب عالم که نورش یافت از مه تابماهی | سنینش کامل و عاشق تو دل

و صالح دان تو مشوق الهی | او در سنه ثمان و ثمانین و اربعه مائه که سال عمر آنحضرت هجرت بود و بغداد

قدم سعادت لزوم ارزانی داشت و قصد اشیاخ و علمای سنت و اعیان دین نمود اول قرآن عظیم را

بغت ایتان تجوید فرمود و از اعلام محدثین استماع حدیث نموده تحصیل علوم و تکمیل آن فرمود و در

جمع علوم اصولا و فروعاً و مذہباً و خلفاً از جمیع اعلام بغداد بلکه کافه علمای بلاد و در گذشت حقی فاق

الْكُلِّ فِي الْكُلِّ وَ صَادَ فَوْجِيَةَ الْجَمِيعِ فِي الْجَمِيعِ بعد از آن حق تعالی او را در قبول تمام عظمت

عظیم در قلوب خواص و عام تمام نهاد و بمرتبه قطبیت کبری و ولایت عظمی مخصوص گردانید و جمیع طوائف

از فقها و علما و طلبه و فقرات از اقطار ارض و آفاق عالم توجیه بجناب عرش آبا و اجداد و مینامع حکمت از

مخطط قلب او بر ساحل لسان جاری ساخت و از ملکوت اعلی تا بهبوط اسفل صیبت کمال و آوازه جلال

او در افکند و طلاعات و کرامات او از آفتاب نصف النهار ظاهر و باهر تر گردانید و کل اولیای وقت را در ظل

قدم او و دایره امر او گذاشت تا ما مورشدن عند الله برین قول او **قَدْ جِي هَذَا عَلَى رَقَبَةِ كُلِّ وُلِيٍّ**

الله و جمیع اولیای وقت از غائب و حاضر و قریب و بعید و ظاهر و باطن گردن اطاعت و سرانقیاد بزر

و نهاد و خوفناکین التذو و طمعاً فی المزید **فَهُوَ قُطْبُ الْوَقْتِ وَ سُلْطَانُ الْوَجْهِ** انتی

نقل است که چون کار ایشان بشهرت رسید یک صد فقیه از ادکیای بغداد برای امتحان علم ایشان جمع

گشتند پس هر یک از آن صد فقیه سائل خویش را مستحضر ساختند چون در مجلس شریف گرد آمدند شیخ رحمه الله

سر مبارک خود را در گریبان خواند اذ اخت پس ادرینه مبارک شیخ زبیر قی از نور ظاهر گشته و در سینه آن صد

کس درآمد و هر آنچه در صدر ایشان بود آنرا محو و نابود گردانید و ایشان مبهوت و مضطرب آمدند و یکبارگی

شور و غوغا فرمودند و جاها را پاره کرده منبرهای خود را برهنه نمودند و اظهار حضرت ایشان بکری

بر آمدند و جوابهای شافی جمله سائل ایشان را فرمودند تا آنکه آن همه بفضیل شیخ را معترف گشتند **كَمَا**

قَالَ الشَّعْرَانِيُّ فِي الطَّبَقَاتِ انتی و در بعضی رسائل معتبره مناقب آورده که از شیخ محمد عثمان

بغدادی منقول است که باره آنحضرت در باره حج بکه مغزله تشریف برده بعد از ادای مناسک چون

بقصد زیارت روضه مطهره و خطیره قدسیه آنحضرت صلی الله علیه و سلم رسید تا چهل روز دست بسته روی

مرقد مقدس ایستاده با جوش درونی و خروش باطنی این اشعار را شعاری خود ساخت

ذُنُوبِي كَمَوَاجِ الْبَحْرِ بَلْ هِيَ الْكُذْرُ
وَالِكَيْفَ عِنْدَ الْكُرْبِيِّ مِرَاذَا عَفَا

كُلُّهَا مِثْلُ الْجِبَالِ بَلْ هِيَ أَكْبَرُ
كَجَنَاحِ الْبَعُوضِ بَلْ هِيَ أَصْفَرُ

چون چهل روز بدین منظر گذشت یکایک دست مبارک از حظیره مقدس نمودار گشته تا آنکه بعد از
پوسه دادن و مصافحه نمودن قائب شد و از آن ایستار سعادت دارین و مغاخرت کونین حاصل گردید
و همدران رساله آورده که فرزندان صلیبی مروانہ آنحضرت رضی اللہ عنہم نفر بودند و حضرت
محمی الدین ابن العربی دهم سپرد وی ایشان است و آنچنان است که شیخ علی والد ابن عربی بسبب
نیودن اولاد اکثر اوقات پزمرده دل و افسرده خاطر می ماند و یکی از معتقدان خالص آنحضرت می بود
باست آنبے تابی دل تنهای اولاد را بحضرت ایشان عرض نمود و بهت خواست فرمود که در قسمت بر
نصیبه تو فرزندی نیست فاما کی از فرزندان خود بخواهم که او را حکم داد که فرود آید من در او را و خوا
خود مشغول میباشم یا و پشت خود را با پشت من متصل نموده باید نشست و درین باره ترک ادب خیال
نیارده موافق حکم من عمل باید کرد امید که فرزندی عنایت کرده شود مگر بنام محمد باید نامید و محمی الدین
مطبب شیخ علی بفرمای آن همچنان بعمل آورد و شب آینده را با مشکوحه بسپرد که همدران شب باره را گردید
و بعد از گذشتن یک ماه چون حضرت محمی الدین ابن العربی متولد گشته بجنوب اقدس آ و رده شد فرمود سبحان
چه عجب شخصی متولد گشت که زبان و لسان من خواهد بود و اسرارهای که اولیاء اللہ از ما ایندم و بهمنیهای
خود داشته اند آنها را ظاهر خواهد نمود و در وقت خود قطب گرد حسب فرموده آنحضرت منور عهد خود در علوم
ظاهری و باطنی یکتای زمانه گشت و ایشانرا علم لدنی بود که وقتی از اساتذے خواند و و نه گاهی از مرشدے
تعلیم یافته **یک نظر فرما که مستغنی شوم ز انهای جنس** اینها نچه در علم توحید و غیره تصنیفهای عالیله یادگارند
گذشته منجمله آنها کتاب مطهر فصوص الحکم و نسخه متبرکه فتوحات مکیه که مشهورترین زمانه اند المعرض اینست که
و کمال باطنی محمی الدین باین العربی رحمته اللہ علیهم بسبب دعا و توجیه غوث پاک بود آرسے

در اول شیخ محمی الدین العربی

اولیاء است قدرت از آله **تیر رفته باز گردانند ز راه** **آنانکه خاک را بنظر لیسای کنند**

آیا بود که گوشه چشمی با کنند **تا باشد که در زمره فارغ بالان در ایم اللہم احسننا مع المستحقین**

و در کلام آنحضرت نوعی از سعادت و جبر بود که سامع را بر عیبی و ذیبتی دلیل میافزود و از جمله خوارق کلام او آن بود

که در شنیدن آن قریب و بعید یکسان بودند و بسبب قرب و بعد مکان مجلس تفاوتی ظاهر نمی شد و در وقت تکلم او هیچکس را جز سکوت و انصات گنجایش نداشت و هر که نظر بر جمال با کمال اوقات می کرد اگر چه در وی قساوت قلبی متکلم بود و خشوع و خضوع دست داد و هر گاه مسجد جامع برآمدی خلافت همه دست بردار آوردند و حاجات خود از قاضی الحاجات خواستند و نقل است که از قبر یک شیخ غوغا بر می آمد تا آنکه مردم ازان کمال آزرده گشتند خبر آن بجناب وی عرض ساختند فرمودند که صاحب این قبر مرا بایستی دید و بالضرورت حق تعالی او را بران سبب رحمت کند بعد ازان ساعت که ازان قبر فریاد می شنید قاله الشعرانی نقل است که روزی آنحضرت در مسجد جامع عطسه زد و از مردم آواز برخاست **اللَّهُ وَيَرْحَمُ سَائِدِي** چندان برخاست که خلیفه عهد مستجد بانند که در مقصود جاهل شد و متوجه شد و پرسید که این چه فریاد است گفتند که شیخ عبدالقادر عطسه زد است و مردم تشبیه او کرده و اما علم آنحضرت چنان بود که بایستی شخصی نزد ایشان آورده شد که دعوی میکرد که حق تعالی را بچشم سر دیده ام از وی پرسید که این نقل را تو راست می کنی گفت بلی او را زجر فرمودند و ازان قول او را منع فرمودند پس کسی درین باب از حضرت ایشان پرسید که وی درین قول حق است یا مبطل فرمودند که حق است مگر التباس شده است بروی بدین طور که وی بصیرت خود یعنی پیش دل نور جمال مطلق را مشاهده کرده پس پرسید گشت از بصیرت وی بسوی بصر و چشم سر وی لمعاذ نور مذکور پس دید بصر وی بسبب بصیرت وی در حالیکه شعاع بصیرت وی متصل بنور شهود بود پس گمانش آن شد که چشم سر وی دید آنچه مشاهده اش بصیرت میکرد و جز این نیست که بصر وی بسبب بصیرت وی دیده است پس و وی نمیدانند این فرق را قال الله تعالی **فَرَجَ الْكَلْبُ** **بَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ** جمع کثیر از علمای حاضرین بسبب شنیدن این بیان پر فصاحت وی از هوش رفتند و بسیار از ایشان جاها را چاک زده برهنه سر و پاراه میابان گرفتند قاله الشعرانی در وی قاری آیتیه را از قرآن در مجلس او بر خوانند آنحضرت و جوی در تنفس آن بیان فرمود و جوی دیگر و دیگر تا یاد وجه و تا اینجا علم حاضران مجلس همراه بود بعد ازان در بیان وجه دیگر شروع نمود و تا ربعین وجه افادها تمام فرمود و هر وجه را سندے با اتصال رسانیدے و بر هر وجه دلیل و هر دلیل را تفصیل داد که موجب تعجب حاضران گردید و بعد ازان فرمود گزاشتم قال **وَبَارِئُكُمْ بِحَالِ الْإِلَهِ اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ** این کلمه گفتن و شورش و اضطرابی در دلهای حاضران افتاد و جامها پاره کردند و روی بصورت نهادن آنحضرت

لا تفرقوا بين ابي عبد الله و بين ابي عبد الله
 و در این کلمه که از آن حضرت نقل شده است
 که ازان در این وقت
 در این کلمه که از آن حضرت نقل شده است
 در این کلمه که از آن حضرت نقل شده است

فرمود و هرگز عہدی که با خدا بستم و فرمود و وقتی در بعضی سیاحت شخصی پیش من گذراند که
 صحبت کرد با شرط صبر و عدم مخالفت پستمرادر یکجای بنشانند و برفت و وعده کرد که تانیام
 از اینجا برنخیزی سال تمام برین حال گذشت و من برو عده آنجا نشسته بودم بعد انقضای مدت
 یکسال بیامد و مرا نشسته یافت بار دیگر همچین وعده کرد و رفت تا سه مرتبہ اینچنین واقع شد
 لوبت آخر با خود نان و شیر آورد و گفت که من خضرم و مامورم که با تو این طعام بخورم طعام را
 خوردیم پستمر گفت بر خیز و در بغداد برو و بنشین و حرک سیاحت کن پرسیدند درین مدت سال
 قوت از کجا بود گفت از هر چه پیدا میشد و بر زمین افتاده میبود بارے ازوے رخ پرسیدند که حسن
 خلق چیست فرمودند که حسن خلق این است که بجای خلق در تو اثر نکند چون در حق مطالعه نمائی
 نقل است که موقتیکہ آنحضرت پیش برای وعظ بگری بر می آمد با نوار علوم تکلم میکرد و حاضران
 همه از مشاہدہ ہیبت و عظمت ساکت و صامت میبودند ناگاہ در میان کلام میفرمودند مَعَ
 الْقَالِ وَ عَطِيفْنَا بِالْحَالِ یَا مَنِ گفتم و در مردم مضطرب و وجد و حال در آمدن یکے در گریه و فریاد
 می درآمد و دیگرے در جلمه پاره کردن و راه صحر اگر فتن و دیگرے بیوش می افتاد و جان میاد
 و وقتا بودے که از مجلس وعظ آنحضرت جناب با بیرون می آمدار محبت غلبه شوق و هیبت
 و تصرف و قہمان عظمت و جلال او و از آنچه از خوارق و کرامات و تجلیات و عجایب و غرائب
 و حدوث اشیای عجیبہ و ظہور امور غریبہ در مجلس وعظ آنحضرت نقل کرده اند خارج از حد عصر
 و احصاست و وی رخ فرمودند که دوام بلا خاص است باہل دلالت کبری تا کہ ہوامہ ایشان بدان
 سبب در حضرت رب باشند و بدان سبب از میل کردن بسوی غیر منع شوند و نیز چون بلائے برسند
 دائم شود دل وی قوی گردد و ہوا و ہوس وی ضعیف شود و نیز فرمودند علامت بلائی کہ برای عسرت
 و مقابله معاصی باشد آنست کہ در آن صبر نباشد و باشد در آن بلا شکوہ و تکایت مردم و تبرع و فزع
 بسیار و علامت ابتلائی کہ برای تکفیر گنہان و نیست و نابود کنندہ خطا باشد آنست کہ وجود جمیل
 باشد در آن بدون شکوہ و بدون جمع و بدون گران شدن او امر و طاعات و علامت تسلط برے
 نفع درجات باشد آنست کہ وجود رضا باشد در آن و موافقت و طماننت نفس نیز حاصلش بود تا وقت
 انکشاف آن و نیز فرمودند ہر گاہ کہ در دل خود بغض شخصی یا فتنی یا محبت او را پس در ہر دو صورت

در بعضی مناقب غوث پاک و در بعضی مناقب غوث پاک

افعال و پیرا بر کتاب بعد سنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پیش کن پس افعال وی اگر در آن بہر دو محبوب باشد
 تر لازم است کہ اورا محبوب خود سلاسی و اگر مکروہ باشد افعال وی در آن پس مکروہ داری اورا تا کہ محبت
 و دشمنی تو اورا ہوا ہی نفسی نباشد **قَالَ اللَّهُ تَعَالَى مَا تَشِيخُ الْهَوَىٰ يُضِلُّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ الْعَلَاءُ**
الشَّعْرَانِيَّةُ نقل است کہ تاجری پیش آنحضرت آمد و عرض کرد کہ پیش من مالی است از غیر زکوٰۃ خواہم کہ
 آنرا بفقرا و مساکین صرف کنم ولیکن مستحق را ادا مستحق باز ندانم حضرت شیخ ہرگز مستحق و مانند بہر
 فرمود بدہ ہرگز خواہی از مستحق و غیر مستحق تا ترا نیز حق تعالی بدہا پنچہ مستحق آنی و آنچه مستحق آن
 نیستی اما در حق فضل اصحاب و مریدان وی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نقل است از جماعت مشایخ
 قدس اللہ سلاسل ہم کہ فرمودہ اند ضامن شدہ است شیخ عبدالقادر در مریدان خود را تا روز
 قیامت کہ نمیرد و بیچ یکے ازینا مگر بر توبہ نقل است از مشایخ کہ از آنحضرت رہبر یہ بندگ اگر شخصے
 خود را بتوبہ از بست و نامزد کرد منتسب نمود بتوبہ لیکن بیعت نکرد تو و از دست تو خرقہ پوشید
 وے در اصحاب تو معدود باشد و در فضائل ایشان شریک بود یا نہ فرمود ہر کہ انتساب کرد بن
 و خود را باز بست بنام من قبول کند اورا حق سبحانہ و تم و رحمت کند بروے و توبہ بخشد اورا اگر چه
 بر طریق مکروہ باشد وی از جملہ اصحاب و مریدان من است و پروردگار من عزوجل بفضل خود
 و عدہ کردہ است مرا کہ اصحاب مرا و اہل مذہب و تابعان طریق مرا و ہر کہ محبت من بود در بہشت
 در آرد و در حق مریدان من حق تعالیٰ فرمود کہ اینمہ ابتو بخشیدیم بعت پروردگار کہ دست حمایت
 من بر مریدان من مثل آسمان است بر زمین اگر مرید من چہ نیمیت من خود جیدم بعت پروردگار و جلال
 او کہ از پیش او عزوجل نروم تا مرا با اصحاب من بہ بہشت نبرد و فرمود من دستگیری میکنم ہرگز
 از مریدان من مرکب بلغزد و از پای در آید تا روز قیامت و فرمود مرا در ہر طویلہ محلی است کہ مقاومت
 کردہ نشود و خیلے است کہ مسابقت کردہ نشود و مرا در ہر لشکر سلطانی است کہ مخالفت کردہ نشود
 و در ہر منصب خلیفہ ایست کہ عزل کردہ نشود و فرمود ہر گاہ از خداوند تعالیٰ چیزی خواہید
 بوسیله من خواہید تا خواہش شما با حاجت رسد و فرمود ہر کہ استعانت کند من در کہبتے
 کشف کردہ شود آن گریبت از و ہر کہ منادی کند بنام من در شدتے کشادہ شود آن شدتے
 از و ہر کہ توسل کند من بسوی خدا در حاجتے قضا کردہ شود آن حاجتے مرا و او فرمود کہ یکے

نقل است در تہذیب اصحاب و مریدان غوث پاک

دو رکعت نماز بگزارد و بخواند در هر رکعت بعد از فاتحه سوره اخلاص یا زده بار بعد از آن درود بفرستد
 به پیغمبر صلی الله علیه و سلم پس از سلام دادن بخواند آن مرد صلی الله علیه و سلم را بعد از آن یا زده گام بجانب عراق برود و نام
 مرا گیرد و حاجت خود را از درگاه خداوندی بخواند حق تعالی آن حاجت او قضا گرداند بمنه و کرمه اللهم
 اجعلنا فی زمرة الذین انعمت علیهم من النبیین والشهداء والصدیقین والصلحائین
 یوسیکه نسیخه اشیلنا الشیخ عبد القادر الجمیل فی رضی الله تعالی عننا وعنهم وجمعین
 امین شوامین و تقبل مننا انک انت السميع العليم و حکایت (۶) ۵

بیا بشنوز من رمز معانی که هست این دژ بحر خوش بیانی در خیرات همان نیز در سیره انهمان
 آورده که ابن سبیره والی عراق نزد امام ابو حنیفه رضی الله عنهما مشتری را حاضر کرد که بران منقوش بود
 عطاء بن عبد الله و گفت که این مشتری را نیک دوست میدارم مگر چونکه نام غیر بران منقوش
 است ازین سبب استعجالش پسند نمیکنم و حکم آن نیز ممکن نیست که بدنا گردد امام رضی الله عنهما دیدنش
 فرمود اگر بای بن راحمه کنانی و نقطه عبد رابا لاد هالی (یعنی نقطه سبزین هر دو با نقش بسازی)
 عطاء من عند الله گردد ابن سبیره از شنیدنش غایت خوش وقت گردید و از سرعت
 استخراج امام رضی الله عنهما بماند لطیفه در تفسیر کبیر در فوائد علم و عماد آورده که فرزدق که شاعر
 مشهور است یکی را از امر او بچو کرد و گفت شعر لقد ضاع شعری حکلی بایکم کما ضاع
 ذکر حکلی خالیصه یعنی شعر من در حق تو که گفتم ضائع شد چنانچه جا هر بر خالصه ضائع شده و خالصه
 نام معشوق سلیمان بن عبد الملك بود و خالصه لطین و ذهین و غایت ادیب بود و نیز در مرو انبیین
 مانند سلیمان بن عبد الملك خلیفه مذی هبیت و صاحب شوکت بوده چون خبر این شعر بخالصه
 رسید شکایتش را بخلیفه رسانید پس به حکم سلطانی به بدترین وجه از قید گران و زنجیر خلاص
 و با چون فرزدق بعرض سلطانی پیش کرده شد و از شدت هبیت در رویه اش چنان مانده بود
 که تکلیف تمام پیش خلیفه بیا ایتنا و خلیفه سلیمان بن عبد الملك از وی پرسید که این شعر را
 نو گفتم لقد ضاع الی فرزدق گفت که این شعر را کسی از حاسدان من تغییر داده است و من این
 شعر را چنین گفته ام لقد ضاع شعری الی یعنی ضاع که معنی روشن است و هر دو جا گفته ام پس حاسد
 سر سوز را حلقه عین مصله زانده کرده است برای بی من و خالصه در پس پرده بود چون این را بشنید

حکایت ۱ از امام
 لطیفه حکایت باطن فزون تر از ظاهر است
 معنی در شعر به نسیخه بازده نمیشود و از حدیث نبوت سر سوز امام از آن

از غایت سرور بے اختیار از پس پرده برآمد و همه زیور که برو بود بر فرزدق شکر کرد و آن زیور از ده لک درم و یارده بود پس سلیمان دربان خود را همراه و سے کرد و چون از حضور خلیفه غائب شدند بقیمت یک لک درم حاجب از سے آن همه زیور با گرفته بخالصه واپس دادند این است یکے از نتایج علم که فرزدق بسبب علم بجای هلاک نفس خود گنج و مال یافت نکته در تفسیر کبیر گفته اگر در سے عالم باشد دست وی قطع نگردد چه ویرا میرسد که گوید این مال نزد من و ودیعت است و همچنین است حال شراب خمر که بطن سرکه نوشیده بودم و همچنین زانی را میرسد که من جماع بسبب کلج کرده ام نه بزنا که درین همه وجوه حد ساقط گردد **وَفِي الْمَحْضِلِ قَبْلَ الْمَوْتِ مَوْتٌ**

نکته در فرزدق

لَا هَيْلَ لَهَا وَاجْتَسَمَ مَهْمًا قَبْلَ الْقُبُورِ قُبُورًا **وَإِنَّ أَكْرَبَ وَكْرَمًا يُحَىٰ بِالْعِلْمِ صِدْقٌ**

و کتیب که حتی الثشور کسفور **ترجمہ** آنکہ در جبل پیش از مرگ جلا بامرگ است

و اجسام ایشان پیش از قبر در گزند و اگر کسی بعلم زنده نشد مرده ایست که قبل از محشر او را حرکت

نیست **حکایت (۱۰)** **ع** زاعظم بدین نکته راضی مشو پسندیده ترا جرای

شنو و در تفسیر کبیر آورده که جامع از محدثین مدینه مطهره برای مناظره امام ابو حنیفه در قنات

خلف الامام حاضر نشدند تا که او را دلیل و خوار سازد امام رض ایشان را فرمود ممکن نیست که ما همه

شما مناظره کرده آید پس امر مناظره خود با علم شما تفویض نمایند ایشان بیکی از میان خود

اشارت نمودند امام رض پرسید که علم شما این است گفتند بلے باز پرسید که مناظره من با او باشد

من است با شما گفتند بلے باز پرسید که الزام با او الزام شماست و اقامت حجت من برو مانند اقامت

حجت من است بر شما قالوا العوام رض فرمود این خود چگونه صورت بند ایشان همه گفتند

زیرا که ما همه با امام بودن و سے رض دادده ایم پس قولی و سے قولی است پس امام ابو حنیفه

فرمود بموجب تقریر شما نیز چون امامی را بر سے نماز خود مختار نمودیم قنات و سے قنات است

پس همه ملزم شده باز گشتند لطیفه در عمده التحقیق فی بشاره آل الصدیح و نیز در

طریف از کتب ادب و نیز در مظاہر الحق و ترجمه شیخ از کتب حدیث و غیره در ترجمه

ابن جوزی آورده بارے بروز جمع ما بن جوزی بر سر منبر و عطا میفرمود در سلطه سلطنت

روافض که اهل تسنن در اظهار مسائل خلافیه عاجز بودند یکے از قاض دست در گریبان تنی

حکایت ۱۰ از امام

لطیفه نازک از ابن جوزی

بسبب اختلاف هر دو ایشان در فضیلت امیر المؤمنین ابوبکر صدیق و امیر المؤمنین علی مرتضی
 و برای فیصله نزد این جوزی درآمدند و طایفه از وی پرسیدند من افضل الخلق بعد رسول الله
 صلی الله علیه و سلم ابوبکر ام علی یعنی بهترین خلق است از آنحضرت صلی الله علیه و سلم ابوبکر است یا علی
 این جوزی بر آس دفع مکروه از خود چنین گفت افضل ما بعد من کانت ابنته تحتی
 یعنی بعد از آنحضرت صلی الله علیه و سلم بهترین هر دو ایشان کسی است که دخترش زیر کفاح وی است و فی
 روایه من کانت بنته فی بیته از شنیدنش هر دو فریق خوش شده بیرون سجد رفتند
 و این جوزی از منبر فرود آمد تا چند روز در پوشش گشته تا آنکه فتنه فرزندشست و مراد این جوزی
 و نیز آن فرقه سنیه مدعیه نبود مگر ابوبکر رضی الله عنه چه ضمیر مذکور در اینجاست راجع به من است و در
 تحت مائده رسول الله و آن ام المؤمنین عائشه رضی الله عنها است از آنحضرت صلی الله علیه و سلم
 و در افض تبدیل این ضامن نموده و از اینجاست سیدة النساء فاطمة الزهراء اراده کرده
 که تحت کفاح اسد الله بود پس این کلمه از وی رضی الله عنه جیده است که چشم هر دو فریق را در
 حال ابتلا از خود باز بست و در آخر چون تفصیل و تشیح مسأله متدعیه پرداختند هر فریق حریف
 نمود و مخالف مذاق خود یافته همچنان خود را در مناقشه و خرنش گزافا رویدند و در ابی اعلم
 چند جو بیهوده دیگر نیز از وی نقل کرده کی اینک پرسیده شد که چه باعث است که در این
 سفالین جدیده چون آب ریخته گردد آب را جذب می نماید و آوازی می دهد گفت حکایت
 و شکوه های آزارهای کند که از آتش او را رسیده و باز پرسیده شد چه باعث است که
 کوزه آب اگر لبریز پر کرده شود چکی نمی پذیرد مگر آنگاه که ناقص و کم کرده شود گفت تا بدانی که هوا
 داخل نشود مگر در ناقص و لثم باقیل سع تو از خود پری زان نمی میروی و پرسیده شد
 چگونه منسوب میشود قتل حسین رضی الله عنه نزد در حالیکه نزدیک در دمشق بود این شعر را انشا کرد
 و گفت **سنة اصحاب و راویة یدنی سلم** + من بالعراق لقد اعلنت مواکب
 یعنی تیری رسید در حالیکه تیراندان آن در قبیل زوی سلم بود کسی را که در عراق بود هر آینه
 و در ترست جای تیز زدن تو - تو در روزی در ششده شان او عشره و خمس سائت
 و وفاتش به روز دهم رمضان المبارک **سنة سبع و تسعين** و خمس مئذ در بغداد

در اینجاست که از آن حضرت روایت شده

در اینجاست که از آن حضرت روایت شده

و فتح شده و بیاب حرب مدفون گشت و جوز موضعی مشهور است پدر بزرگوارش بدان منسوب است
 و وی رضی الله عنه ابو الفریح (بابکیم) عبد الرحمن بن ابی الحسن علی بن محمد القریقی الشیمعی
 الصدیقی البغدادی الفقیه المحدث المفسر الواعظ الحنبلی المعروف بابن جوزی است
 و کتب کثیره را در علوم متفرقه تصنیف کرده و گفته اند که بر آده آن قلمهای وی جمع کرده شد که
 حدیث رسول الله صلی الله علیه و سلم بران نوشته بود پس شش کثیر از آن حاصل گشت پس وصیت نمود
 که پس از مرگ برای غسل من آب از آن گرم کرده شود همچنان کردند و از آن هم چیزی فاضل بماند
 کنافه لاجد و وی یکی از مشایخ شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی است چنانچه در گلستان
 در حکایت مطرب ناخوش آهنگ تصحیح بران رفته و شیخ محدث دهلوی در مقدمه اشعه للبعثات
 آورده که ابن جوزی را کتابی است در موضوعات حدیث که افراط کرده است در آنجا نسبت
 وضع با حادیت و حکم کرده است در وی بر بسیاری از احادیث بجهت توهم و مخالفت آنچه
 نزد وی بود از علم و شیخ ابن حجر عسقلانی در بسیاری از مواضع بروی بحث کرده و گفته چنانچه
 نیست بروی در نسبت وضع با حادیت و آن ابن جوزی را کتابی است مسمی تلخیص البیسیان بیان
 کرده است در وی طریقه ای که راه یافته است شیطان بطوائف مروج و واقع شده اند در
 بدعت و خلاف سنت خصوصاً بر طائفه صوفیه و مبالغه کرده در رد و انکار بر ایشان نسبت
 کرده بزرگان این طائفه را بجهل و جنون و حماقت و کفایت این نیز از تلخیص البیسیان است که
 بروی ازین راه درآمده و مغرور ساخت او را و ظاهراً هر میشود که وی از منکران این طائفه
 علیه است و نزاع حقیقی دارد با ایشان و سیدی احمد زروق گفته که تذکره کرده اند از صاحبان
 ازین کتاب وی که مورث سو وطن است بر کبار مشایخ و تحقیق جواب داده اند از آنچه گفته
 است ابن جوزی افراط کرده است در شان این طائفه بجهت ابهامی شافی بیا بجمع می کند
 میان طریقین و اصلاً میدهد بین الفرقین و ترجمه کردم من بعض مسائل آنرا در رسائل
 خود خصوصاً در رساله مرجع البهرین فی الجمع بین طریقین و با بطلان او این جوزی عالم فاضل
 و لکن مغرور شد بعلم و فضل و جوانی خود و بود متعسف فلینظرن عا کما قال الله و بعید بود
 از طریقه قوم و محبت و اعتقاد ایشان و سخت تر از همه آنکه کتب او بوده در میان کتب ایشان

شخصی از وی پرسید که مرا مالی است بسیار و پسری دارم تا منجا رهمواره چون او را بصرف مال کثیر
 خروج نمایم بعد چند گریز راطلاق میدهد چون کنیزی بعبوض مال عظیم برای او بگیرم او را آزاد میکنند
 پس همه مال من ضائع می شود چنان حیل سازم که ازین ورطه نجات یابم فرمود او را همراه خود بسیار
 کنیزان ببرد بگیر آن کنیز را که پسند او گردد پستری بکند وی بدی پس او گلاش دهد مملو که تست تو باز
 گردد اگر عتق وی کند جائز نباشد که مملو که گوی نیست این گفت بخدا که در تعجب نیندخت مرا جواب
 ابوحنیفه آهنا که در تعجب انداخت مرا سرعت وی در جواب گفتن لطیفه در الف لیله پس
 آورده که باری فاضله را با جاریه علامه در حضور بارون رشید مناظره در افتاد آن فاضل از وی
 پرسید خبرم ده از شخصی که چون نماز فجر خواند و نظر بر کنیزی کرد آن کنیز بروی حرام بود و چون نظر
 خواند بروی حلال گردید و بعد از عصر باز بروی حرام گشت و پس از مغرب حلال و بعد از عشا باز
 حرام و پس از نماز فجر بروی باز حلال گشت چگونه باشد آن جاریه علامه گفت این مردیست
 که در وقت صبح نظر بر کنیز غیر کرد آن بروی حرام بود و بعد از ظهر آنرا خرید و بروی حلال گشت و بعد از
 عصر آنرا آزاد کرد و بروی حرام گشت و بعد از مغرب آنرا بکلیح در آورد و بروی حلال گشت و بعد
 از عشا مطلقش داد ازین جهت بروی حرام گشت و پس از فجر بسبب رجعت باز بروی حلال گردید
 باز از وی پرسید کسبت آنکه نماز خواند مگر نه زمین و نه بسا جاریه گفت سلیمان علیه السلام بود
 که از بر بساط خود خواند در حالیکه باد آنرا بکلم خدا بخواستی برد باز پرسید که از قبری مرا خبر ده که مدفون
 خود را باجا میگردانید گفت آن ماهی یوس بن شعی بود در وقتیکه ای در آورده بود باز گفت
 آن چیست که در اول بهیزم بود در آخر صاحب روح که میدید گفت عصای موسی خبث قال تعالی
 فَإِذَا هِيَ خَبْثَةٌ مَسْنُونَةٌ گفت که خبرم کن از زنی که از مرد است و از مردیکه از زن است گفت
 که خوا رضا از آدم است و عیسی از مریم گفت خبرم ده از چهار آتش یکی آتشی خورد می نوشد
 دوم آتشی خورد نمی نوشد سوم آتشی خورد فامانی نوشد چهارم آتشی نوشد ولیکن نخورد
 گفت آتشی خورد می نوشد آتش جنم است و آتشی خورد نمی نوشد آتش دنیا است و آتشی نوشد
 و نخورد آتشی و حرارت خورشید است و آنچه هر دو نمیکند آتش و نور قرم است پستری پرسید
 چیست آنچه شهرین ترست از شهید آنچه نیز ترست از تیغ و آنچه سرب و زود تاثیر ترست از زهر

لطیفه در مناظره فاضله با کنیز فاضله بین بارون

و چسبیت لذت یک ساعت و سرور سه روز و فرحت یک ماه هفته و آن کدام حق است که صاحب باطل نیز
از آن انکار نمی کند زندان قبر چسبیت و فرحت دل کدام است و مرگ زندگانی چسبیت و آن کدام مرض
است که لا دو است و آن کدام ننگ و غارت است که دور نمیشود و آن کدام جانور است که با آبادانی تعلق
نمیدارد و در صحرای خراب می ماند و با بنی آدم انس نگیرد و مخلوق است در روی علامت خلقت هفت
جانوران زبردست جاریه گفت آنچه شیون ترست از عمل حب اولادی است که تابع والدین
می باشند و آنچه تیز ترست از تیغ آن زبان است و آنچه زود تاثیر ترست از زهر آن چشم بدست که اگر
بر قضا چیزی غالب آمد می چشم بد بود می بچا آنچه در حدیث است و لذت یک ساعت جماع است و سرور سه
روز فهو النورۃ للتسلیه و فرحت یک هفته که خدائی است و حقی که منکرش صاحب باطل نیز نیست
مرگ است و زندان قبر ولد بد کردار است و فرحت قلب آن زن مطیبه است مزوج خود را و موت
الحیوة آن فقر است اما آن را که لا دو است خوی بدست و آن شرم که دفع نشود آن دختر بد کردار است
و اما آن جانور موصوف آن جراد و ملخ است که شمشیر بسرا سپ می ماند و گردش بگردن نور یعنی زنگا و
و بعضی بگردن پیل نیز گفته و پریش به پریش و عقاب و پایش سپاسی شتر و دمش بدم مار و شکش بشکم کژدم
و شانش بشاخ آهوشا است میدارد حکایت (۹) حکایت گریسا و گریسین است درین
یک نکته به خرده بین است با در شروع هدایه از فتح القدر و غیره فی باب الربوا آورده که چون امام ابوحنیفه

در حکایت خرم از امام رضا در کتاب جامع از حدیثین بغداد

در بغداد در آمد و علمای آنجا بروی طعن میزدند در اینکه ابوحنیفه فروخت رطب یعنی خرما می ترختمای خشک
و تر هر دو چگونه جائز میاید چه در حدیث است که سعد بن وقاص گفت که شنیدم از آنحضرت صلی الله علیه و سلم
و فقیه سوال کرده شد از خریدن رطب بپوش تریغ خرما می خشک پرسیدندی که آیا کم میشود خرما می
تر و فقیه خشک کرد و گفتند بلی یا رسول الله پس منع فرمود آنحضرت صلی الله علیه و سلم از آن روایه که آنرا از بعه
و احمد پس اهل حدیث بغداد بروی جمع گشتند از وی پرسیدند که مع رطب هم چگونه جائز است
ابوحنیفه فرمود که رطب زود حال خالی نباشد از نم بود یا نبود اگر رطب زود باشد پس مع رطب با تر
جائز گشت بدلیل این حدیث التمر بالتمر و اگر از تر نباشد نیز عقدش جائز است بدلیل آنکه
الفاظ این حدیث اذ اختلفت النوفان فبیعوا کیف شئتم پس علمای بغداد حدیث سعد را
بر روی وارد کردند که روی صریحاً بیع کردیم با نعت زوده است صلی الله علیه و سلم ابوحنیفه فرمود که ما درین حدیث

بر زید بن عیاش است و حدیث زید بن عیاش مقبول نیست پس حیران ماندند جمله علماء محدثین و در
کردن نتوانستند حجت امام را در میگویم که بعضی راویان حدیث ازین قبیل بودند که حدیث ایشان
رو کرده می شود چنانچه لطیفه قال فی شرح الشرح علی تجتبه الفکر فی اصول الحدیث تحت قول الش
و الحامل یا واضع علی الوضیع امل عدم الدین الخ که در خلاصه بی آورده که بعضی از واضعین حدیث قوم
سالمین اند که بر سر بازارها و در مساجد می ایستند و وضع بسیارند احادیث را بران حضرت صلی الله علیه و آله و سلم باستی
صحیح که محفوظ داشته باشند پس الحاق احادیث موضوعه بدان اسانیه صحیحی نمایند چنانچه جعفر بن محمد طبری
گفت که روزی امام احمد بن حنبل و یحیی بن معین در مسجد رصافه نازی را دادند و مذکور که قصه خوانی در پیش ایشان
استاد و گفت حدثنا احمد بن حنبل و یحیی بن معین قال حدثنا عبد الرزاق قال حدثنا
سمرقون بن عوف ان سراً قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم من قال لا اله الا الله یخلق من کل کلمة منها
کائز منقاره من ذهب و ریشة من مرجان و ما طول این چنین در آن مهالقه نمود پس امام احمد رضه بسوی
یحیی نگریست و یحیی بسوی احمد نظر کرد و پرسید که این حدیث را تو بیان کرده فرمود بخدا که بجز ازین است
نشاید و ام این را پس هر دو ایشان خاموش ماندند تا آنکه آن قصه خوان فارغ گشت پس یحیی بن معین
اورا با اشاره دست نزد خود خواند بگمان اینکه چیزی عطا بن می بخشد نزد ایشان آمدند و پرسید
که این حدیث ترا که ام کس روایت کرده است گفت احمد بن حنبل و یحیی بن معین فرمود که این معین
نظم و این است احمد بن حنبل و ما گاهی این حدیث را شنیده ایم پس اگر ترا از افترا سازی و دروغ
بندی لایبی باشد بگر کسان باید بغیر از ما آن قصه خوان گفت که ابن معین توئی قال کعبه گفت
همواره می شنیدم که ابن معین احمق است و من نشناختم او را برین صفت مگر این زمان ابن معین
گفت چگونه واقف شدی که من احمقم گفت زیرا که نزد شما یحیی بن معین و احمد بن حنبل در دنیا بجز از
شما کسی دیگر نیست و هر آینه من از بفرده احمد بن حنبل دیگر احادیث را روایت کرده ام که این احمد بن حنبل
از ایشان نیست پس امام احمد رضه دست خود بر روی ابن معین نهاد و فرمود بگذ از او را که برود
پس خنده کنان بر سر ایشان از انجا برخاست اتمی در بعضی از مناقب امام احمد بن حنبل

لطیفه در روایتان

ناقص است امام احمد

رضی اللہ تعالی عنہم اجمعین ۵ بیاتاد استانی بر تو خوانم از گلزار در گل بر فشانم
درود آید بر جان او باد | بر اهل بیت و بر یاران او باد | او می رضا ابو عبد الله احمد بن محمد بن حنبل

بن ہلال شیبانی مروزی است در بغداد در سنہ ۲۳۱ لکنہ یک صد و شصت و چار تولد یافتہ و ہم در بغداد
در سنہ ۲۳۲ ہجری دارالعبین دماستین بمصر مفتاد و ہفت ساگی رحلت فرمود چنانچہ شیخ در مقدمہ ولوآب
در ایچہ نوشتہ و علامہ شعرا نے در طبقات خود آورده کہ بو فات وی رضی عنہ یو از جان برخاست
و در صحراے بغداد نماز جنازہ بروی خواند و از رجال کسانیکہ بر جنازہ وی حاضر شدہ یو دندماناۃ
الف بودند و آنسا شصت ہزار زنان بودند یغیر از انانکہ در کنار ہا کشتیا و ستفہا بودند کہ آن ہم
از الف الف زائد میشوند و بروایتی شمار آنہما الف و خمساً الف میرسد و در ان روایت
ہزار نفر از یہود و نصاری و مجوس ایمان آوردند یعنی بسبب جنازہ دیدن وی رضایتی و دزدنکرہ
آورده چون جنازہ نام رضی بر دستند مرغان می آمدند و خود را بر جنازہ او میزدند و تادہ ہزار جہود
و کبر و ترسا مسلمان شدند و زنان ہامی بریدند و نعرہ میزدند و لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ
می گفتند و بسبب موت اہل حق تعالی گر یہ بر چہسار قوم اندخت کی بر مرغان و دیگر بر جہود ان
و سوم بر ترسایان و چہارم بر مسلمانان و سبب سلام کفار ہمانان کہ دعای امام رضی بود کہ گفتہ
بود بار خدا یا ہر کرا ایمان نہادی بدہ پس اتر این دعای وی در پس ممات وی ظاہر گشت
یعنی ہر کہ جنازہ اش را دید ایمان آورد اینست مضمون روایت تذکرہ و در اخبار الرجال
آورده کہ تا چہل ہزار کبر و جہود و ترسا مسلمان شدند و وفات ایشان در بغداد بوقت چاشت وز
جمعہ دوازدهم ربیع الاول در سنہ ۲۳۱ بود و قبر ایشان در کنار شط بغداد بود شیخ گفتہ دفن وی بعد از
ہدو کاتب المحدث صلح اسعالمہ دماگمی گوید کہ درین زمان آن ہمہ مقبرہ زیر دریا در آمدہ کہ اثری از انہما متبہر
نماندہ چنانچہ در فاتیہ المواقظ آورده و امام احمد رضی بر بابی حجت یزدی صوری و معنوی مانند
حضرت یوسف صدیق با قرب وجوار خود متفرق گشتہ و ایشان امام چہسارم اند
از ایستہ رجبہ مجتہدین و شاگرد امام شافعی رحم و معتقد بشرحانی رحم و در تذکرہ آورده کہ باری
بر لب نہری وضو می ساخت و مرد دیگر بالاسی او وضو می ساخت آن شخص حرست امام ہامی ساخت
و نیز ہر امام رفت و وضو ساخت چہن آن مرد وفات کرد او را بخواب دیدند گفتند خدای با تو جبر
گفت حجت کرد بدان حرمت داشت کہ امام رضا را کردم در وضو ساختن و از ہد و خوف خدا و
فہم و تقوی وی رحم و دزدن و طبقات شعرا نے و مقدمہ شاشعہ اللغات و آئینہ العلوم بمشائخ نوشتہ ہ

که بسبب والت ترک آنها کردم از وی پرسیدند که ز چه سبب گفت از بدست است ترک حرام
 و این ز بدخواص است و ترک افزونی از حلال و این ز بدخواص است و ترک آنچه ترا از حق مشغول کند
 و این ز بدعارفان است و علامه شحرانی آورده که امام احمد رضا گفتی که اللہ تعالیٰ را در خواب
 دیدم و پرسیدم که یارب بهترین آنچه نزدیک شوندهگان را بتو نیک نزدیک ساز و چیست فرمود
 که بکلام و کتاب من با احمد پرسیدم که نفهم معنی باشد یا بغیر فهم فرمود که بفهم بود یا بدون فهم معنی یعنی
 بهر دو صورت نیک نزدیک بساز و بنده را بمن و وی رخصت و راتباع سنت و اجتناب بدعت
 خراب المثل بود در مردم و در هر شبان روزی خفیا از مردم ختمی بگردی و در گرنگی باره نان خشک شده
 بروی شسته غبار صاف نموده در پیاله از آب تر ساخته تا نرم گشته انگاه با لک خوردی و در وقت
 مرض و می ری چون بول او را برای دریافت مرض پیش طیبی بردند گفت این بول کس است که غم
 و حزن بگردی را تمام نیست دنا بود کرده است و از عهد طفلی شب رازنده داشته و در هر شبان
 روزی ستم صد رکعت نماز و روی بود و بعد از آنکه در خلق قرآن به سوطها زده شد
 بسبب ضعف بدن یک صد و پنجاه رکعات نماز خواندی و بعد از زده شدن وی تا چند سال
 از مقاعد وی رمعی سوزانوی دی گوشت و جلد وی را قطع میکردند تا آنکه وفات نمود و حجت
 اللہ علیہ یعنی از زخمهای ضربت تا وفات به نشد و کان احمد رضا راجعاً لعلی اهل بیت و فضیل
 حجت حق تعالی بود بر اهل زمان خود و طاعتنا الا مسرفی کلیل زمان و از عجایب
 مسائل منقولہ از وی رضیکے اینکه همسایہ وی بیمار شد پس با هم بیادت وی ز رفت پرسش
 عرض کرد که ای پدرم چرا به عیادت همسایہ خود نیروی فرمود کای پرسن وی ما را عیادت
 نکرده تا که ما اورا عیادت کنیم و فرمودی که بیچ کیے را از صحابہ رض آن قدر فضائل نیامده
 چنانکه علی بن ابی طالب رض و باری خضر علیہ السلام درویشی را نزد وی فرستاد و فرمود
 کای احمد جلد ساکنان آسمانها و آسمان که حزل عرش اندر اضی امار تو بسبب آنکه صبر وادی نفس
 خود را برای حق تعالی و در اجد آورده که کیے از مشایخ کبار اورا بخواب دید و از امام رض
 پرسید که خدا با تو چه کرد فاک غفر لی ربی و فرمود کای احمد در راه من زده شد و گفت علی باب
 فاک صلا و بحین آنظر الیہ ہر آئینہ صلح کردم ترا نظر الیہ و جنود و در طبقات

در اقسام

در فضیلت قرآن

آورده که تابست و هشت ماه در حبس بود و کمتر از شدنش آن مقدار میبود که پیشش شدی و ترسانیده
 شدی بیفت پستترین او را انداختندی و پایش ساختندی و همواره این چنین حال وی بود تا آنکه
 معصم وفات یافت و واثق خلیفه گشت پس سخت تر گشت کار امام احمد رضا و فرمود که سکونت نکنم در شهر که
 در آن الحاد کرده می شود پس پوشیده گشت امام تا آنکه بنام زخیره بیرون نیامدی تا آنکه واثق نیز مرد و متوکل
 متولی گشت پس جمله محنت از وی برداشته شد و حکم باحضار و اعزاز و اکرام وی شد و بنو احمی مملکت نیز
 حکم آسانی در رفع محنت عساکر گشت و استقرار بران شد که قرآن غیر مخلوق است و غلبه عزت فرشت
وَكَاوَأَشْرَاطُ الْوَالِدِ الْمُتَّبِعَةِ وَاحْمَدُ بْنُ عَسَانَ گفت که چون من همراه امام احمد گرفتار شده بسوی
 مامون روانه کرده شدم (یعنی بجانب روم چنانچه در خلافت مامون و معصم بیان کرده شد) خادمی گران
 پیش ما آمد که اشکها را مسح میکرد وی گفت گران تر شد بر من ای امام رضا آنچه بر تو خواهد رسید که خلیفه
 شمشیری را از اینجمله است که گاهی آنرا نیا هیخته و زخمی را گسترانیده که گاهی آنرا گسترانیده بستر
 که قسم بقرابت من است با رسول الله صلی الله علیه و سلم که بز دارم این سیف را از احمد و رفیق وی تا آنکه ایشان
 هر دو بگویند که قرآن مخلوق است پس در افتاد امام رضا بر دوزخ خود و بگوشه چشم بسوی آسمان
 بگرمست و دعای خواند پس اسرار از شب گذشته بود مگر اینکه شور و غوغا بر خاست و پیش آمد
 ما را آن خادم و گفت **صَدَقَ بِالْحَدِّ الْقَرَارُ بِإِمَامِ أَهْلِ الْخَلْقِ وَبِحَدِّكَ** وفات کرد خلیفه
 گنج قارون که فرمود و تا بقدر هنوز خوانده باشی که هم از غیرت درویشان است **افغانی**
چه بچالنداد غصب کند خرقه خطاند دعوی گوزارده درویشان و در وقت سخن وی بود
 در هر دو پای وی چهار نوبه آئین انداخته بودند و بود حضرتی که با امام رضا مبارک کردی با امام گفتی که خلیفه جنت
 کرده که ترا بسیف قتل نکند ایما موصوف بعد حضرت علی ان نموت و در خالیه آورده که چون امام شافعی
 در مصر آمد حضرت علی علیه السلام را خواب دید که میفرمود که خزه رسان احمد بن حنبل را بهشت بسبب آن بود
 که او را رسد که وی گرفتار گردد و بقول بخلق قرآن پس اقرار کند بران و گوید هو منزل غیر مخلوق
 علی اصباح شافعی نوشت آنچه در خواب دید و بزرگوار بیع بسوی بغداد نزد امام احمد رضا فرستاد و
 بیع با احمد بن حنبل گفت که این است کتاب برادر تو شافعی پس آنرا گرفته و بخواند و بنا نهاد و گفت **مَا شَكَكَ**
اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ و در هر این را در بر کرده بود پس همراهین زمین که با جسد نام متصل بود

عنه
 در وقت سخن
 امام احمد
 در وقت سخن
 امام احمد

بر بیع در اجرت و ادوی نزد امام شافعی بسوی مصر و پس گشت و حکایت اجرت قمیص بشافعی رضا باز
گفت شافعی رضا باو گفت که ترا درین قمیص نگین نخیسازم مگر این را شسته آن آب را بمن باز
دهی همچنان کرد امام شافعی رضا آن آب را بر تمام جسد خود انداخت و علی بن المذنبی گفت که هر آینه
حق تعالی اعزاز داد این دین را بدو شخص که سوم آنانرا نیست یکی ابو بکر صدیق یوم الرزقه
دوم احمد بن حنبل یوم المحنة و شیخ در مقدمه آورده که باو شناخته شد صحیح حدیث از سقیم و
مخرج از معدل و اخذ حدیث از یحیی قطان و سفیان بن عیینه و شافعی و غلاتی بسیار کرده و
روایت دارند از و مشایخ عظام مثل محمد بن اسماعیل بخاری و سلم بن حجاج قشیری و ابو زر عسرو
ابو داؤد سجستانی و غیر ایشان و مسند او در میان مردم شهرت و در آن مسند زیاده از سی
هزار حدیث جمع کرده و کتاب او در زمان او اعلی و ارفع و اجمع کتب بوده و این مسند را انتخاب
کرده است از زیاده او بمقتصد و پنجاه هزار حدیث و یکی از اعظم مناقب مفاخر این امام اجل
اینکه شیخ الشیوخ غوث اعظم محی الدین عبدالقادر جیلانی رضی الله عنه حامل مذہب تابع قول
اوست انتہی مختصراً اللهم اجعلنا فی زمرهم جمیعاً بركة انفا سیرهم و در تذکره
ذکر کرده چون امام را بر عقابین کشیدند و او پشیمانی بود و هزار تا زبان بر دند که قرآن را مخلوق
گویی نه گفت و در آن میان بنده از ارش کشاده شد و دستهای او بسته بودند و دست از غیب
پدید آمد و از ارش بست چون این برهان بدیدند با کردند و هم در آن وفات کرد و آخر کارش
قومی پیش او آمدند و گفتند درین قوم که ترا نجانید چه گویی گفت از برای خدام امین و ندبند نشنند
که من بر باطلم بجز زخم خوب بقیاست با ایشان هیچ خصوصت ندارم و چون وفاتش نزدیک
رسید از آن زخم که گفتم و در درجه شہداء بود در آن حالت بزم اشارت میکرد و زبان می گفت
نه هنوز پس پرسش گفت ای پدرا آنچه حالست گفت وقتی با خطرست چه جای جوابست بدعا
مرد میکن که آن حاضران بر بالین اند ^{عنه} الْبَعِیْنِ وَعَنِ الشَّعَالِ قَعِيدًا یکی طلبی است
در برابر استاده و خاک بر سر میریزد و میگوید ای احمد جان و ایمان بردی از دست من و من
میگویم نه هنوز که یک نفس مانده است جای خطرست نه جای امن اللَّهُمَّ كُنِ الرَّفِیقَ الْاَعْلَى وَ اَجْنَا
عَلَى سَكَرَاتِ الْمَوْتِ حَکَايَت (۱۰) ۱۰ بیابان شود هم رمز و اشارت که تا مالی

ع ای کلام
بسیوی است
و بیب نشنند
۱۰
حکایت دهم از امام رضا

بخود عطر بشارت برین دعوی کنون آرم گویم که که مغیر را بود پشت و پناست و در استباه
 و خیرات الحسان و ارشاد الطالبین آورد که مردی که امام رضا بنحوض می داشت در محفل علما
 از امام رضا پرسید از حال کسیکه میگویی که از بهشت امید نمیدارم بلکه از دوزخ میترسم و نه از
 خدای ترسم تا و کفر بود و نصاری را راست میدانم و تصدیش می کنم و بر فایده دیگر چنین است
 که تصدیق قول جود و ترس میکنم و دخول با زن بدون نکاح طلال میدانم بلکه از جنابت غسل
 نمیکند و خون خوردن را جائز میدارم و مرد را طلال دانسته بخورم **بَلَدٌ كَرِيمٌ وَ بَجْوٌ عَظِيمٌ** یعنی
 بدون قرائت و بغیر از رکوع و سجود نماز میگزارد و منلو و وضو ناکرده سجد میکند بلکه و بر آنچه که ندیدم ام
 گواهی میدهم بلکه و الغرض و دشمن میدارم حق را و دوست میدارم فتنه را نکاو از رحمت
 خدا میگذریم ابوحنیفه رضا از امر پرسید که ترا بدین اشیا طلی است گفت نه ولیکن شنیع تر
 ازین چیزی ندیدم لهذا از تو پرسیدم امام رضا فرمود ای یاران درین مسأله امتحان چه می گوئید
 گفتند کسیکه بدین صفت موصوف باشد بدترین مردم است و حال وی شکل است امام رضا تبسم
 نموده فرمود که این شخص الا دنیا را الله است و همین است عین مسلمانی بستر با منم گفت اگر ترا خبردار
 کنم بدانچه گفتم ای کف لسان از من خواهی کرد و نگهداری فرشتگان حفظه را از آنچه ترا زبان
 دهد قال نعم پس امام رضا فرمود آن شخص سبب زخای بهشت میدارد نه از بهشت و از خدای دوزخ میترسد
 نه از دوزخ **فَلَنْ** باید دانست که این مسأله برای عوام محبت بلکه در حق انحصال خواص است چنانچه از نا
 رابعه بصریه روایت منقول است که عبادت با سید جنت و با از خوف دوزخ شرک است و از اینجا است
 که گفته اند **طَالِبُ الدُّنْيَا مُؤْتَبَرٌ وَ طَالِبُ الْعُقْبَةِ مَخْتَبَرٌ وَ طَالِبُ الْمَوْلَى مُدْتَكِرٌ**
 و اما در حق عوام نیز از روی شریع پس بن مسأله درست نباشد چنانچه در جمعی از فتاوی علمیه
 آورده چو اگر حق تعالی عباد خود را از آتش دوزخ می ترساند و میفرماید **فَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّ**
أَعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ و اگر کسی را گفته شود که بترس از آنچه خدا ترا از آن ترسانیده است و آن
 شخص برای رد قول وی گویند حرم کافر گردد و انتهی پس عامه مسلمانان را واجب است که از دوزخ
 خوف نماید و چنین است حال جنت در حق امید و آنچه گفت که از خدای ترسم بدین معنی گفته

فانما هو من جنس الناس

و آنچه در حدیث آمده است که هر کس از خوف خدا بگریزد و از خوف او بگریزد...

که از حق تعالی خوف آن نیست که در عدل و سلطنت خود جوهری بر کسی نماند چه اگر کسی را عذاب
 نماید این عدل است از وی تم نه ظلم که بسبب عصیان وی باشد و اگر مراتب درجات خدا
 فرماید این فضل است از وی تم نه استحقاق کسی چنانچه امام زوی گفته و تصدیق بود درین قول است
 وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَئِن لَّمْ يَكُنِ الْيَهُودُ وَنَحْنُ نَحْنُ الْيَهُودُ لَنَرَنَّكَ أَصْحَابَ السُّعُورِ أَفَرَأَيْتَ إِنْ جَاءَ عَسَاكِرُ الْأَنْبِيَاءِ وَجَاءُوا بِغُلَامٍ مِّنْ أَهْلِ الْيَهُودِ يَدْعُونَكَ بِذُنُوبِكَ أَتَبْتَهُ نَبِيًّا وَإِنَّ الْأَبْلَهَاءَ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ
 انکاری آرزو ما درین قول تصدیق هر دو فرقی می کنیم که دین هر دو منسوخ است و مراد از آن
 کنیز است که جواز دخول با کنیز بقصدین میباشد بر وجه نکاح و در حالت عجز و خردتیم از جنابت
 کفایت میکند بغیر ضرورت نیست مگر از خوردن خون جگر و طحال مراد دهمشته چنانچه در حدیث
 است عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَلِمَاتٌ لَنَا مِثْلَانِ الْحَوْتُ وَالْجُرَادُ
 وَاللَّيْمَانُ الْكَبِيدُ وَالطَّحَالُ وَرَوَاهُ ابْنُ مَاجَةَ وَغَيْرُهُ مَعَهُ وَأَزْوَاجُهُ مَاهِيٌّ وَتَمَخُّرُ مَرَاد
 داشته که بدون فرج خورده میشوند و یصیل بِلَاذْ كَوْعٍ وَتَجْوِدُ مَرَادِ اَزَانِ نَازِجَانِهْ اسْت
 و یا در وقتان است یا حضرت علی علیه السلام درین محل بعضی سوال دیگر جواب زائد
 کرده اند و آن اینکه ناز را غیر از طرف قبله بدون خوف در حالت فتن میگزایم - که مراد از آن
 ناز نافله است بر پایه در وقت ضرورتی چنانچه در کتب فقه و حدیث مسطور است ملازم
 کرده سجد بجا آوردن در وقت ضرورت بدون وضو جائز است ملا و آنچه گفته که بنا دیده گواهی
 سید هم سنی کلمات شهادتین میگوید و حال آنکه حق تعالی در سوال صلی الله علیه و آله و سلم را ندیده و این است
 حکم قرآن قَوْلَهُ تَمَّ وَيُؤْمِنُونَ بِالْقَنِيبِ وَأَبْنَهُ كَفْتَهُ كَقِ رَاوْثِمِنْ مِيدَارِمِ مَرَكِ سْتِ كَقِ اسْتِ
 وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ وَجِن مَرَكِ رَاوْثِمِنْ دَارِوِينَا چاری اطاعت حق تم خواهد کرد
 و زشت آنکه از حق مرگ غافل باند ملا و مراد از فتنه مال و اولاد است و هر کس آن نژاد دست میدهد
 و آن فتنه است قَوْلُهُ تَعَالَى إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَقْوَافُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنْتُمْ عَلِيمُونَ مَرَادِ اَزْ رَحْمَتِ بَارَانِ اسْتِ كَقِ
 در قرآن آنرا رحمت گفته قَوْلُهُ تَعَالَى وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى قُلْ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِلِقَائِي يَوْمَئِذٍ وَأَنَا فَاجٍ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ
 گفت آتشک آنک علی الحق او قال انك بلعین و قله ای ظرف لطیفه در حیوة
 الحیوان و سیری رضایه سبب طواطمی خفاش آورده که شخصی از جزر الامت ابن عباس

در حدیثی است که فرموده است که هر که در وقت ضرورت نماز نماند و در وقت ضرورت نماز نماند و در وقت ضرورت نماز نماند

چند سوله نمود یکی اینکه چپیت آن چیز که گوشت و خون نمیدارد و سخن میگوید دوم اینکه چپیت آن چیز
 که گوشت و خون نمیداشت و سید و پسر سوم اینکه چپیت آنچرخون و گوشت نمیدارد و دم نیز تنفس
 میکنند چپارم آن کدام دو چیز اند که گوشت و خون نمیدارند و مخاطب کرده شده اند و هر دو جواب
 گفته اند پنجم آن کدام قاصد است که اسد تع اورا فرستاده بود و اجبن و انس فرشته بود ششم آن
 کدام جان است که خود مرده بود و جان مرده دیگر بروی زنده گشت هفتم آن کدام مرغ است که بضم
 نمیدهد و حاکم میگردد ششم بگویی که مادر موسی (که یوحنا نام میدارند و چنانچه در تلمیل لایمان و
 تفسیر عباسی است موسی را قبل از انداختن بر ریابا تا چند مدت شیر داده بود و بکدام دریا اورا انداخته
 بود و بکدام روز نهم قدم مبارک آدم چه مقدار بود و عمرش چه اندازه دهم همی آدم که امس بود این
 عباسی در جواب فرمود اول دوزخ است گفت هَلْ مِنْ مَّكِينٍ يُبْدِي رُومَ عَصَايَ مَوْسَى
 است تو م صبح صادق است که در قرآن است وَالْعَبَقُورُ ذَا انْفُسٍ جَارِمِ آسمان و زمین
 که گفتند اَتَيْنَا طَائِعِينَ و خطاب حق نعم پنجم آن عراب است که بَعَثَهُ اللهُ تَعَالَى اِلَى الْاَرْضِ
 ششم بقوم موسی است که پاره ازان بر سینه بادل مقتول نهاد و زنده شده قاتل خود را نام گرفت
 و بعد که ذکرش در قرآن است هفتم و طوطا است که عیسی در وی دم زد و باذن خدا مرغ گشت هشتم
 رضاعت مادر خود موسی قبل از القاب بجز سه ماه بود پسر در هر قطریم او را انداخت بر زمین و هم طول
 آدم حضرت گز بود و عمرش هزار سال مگر شصت سال که همان دهم همی آدم حضرت شصت
 بود و بس و همچنین است آنچه در مسوده خود نقلش کرده ام مگر بسبب سهو نام کتاب
 را درج نساختم ام که از دانشمندی پرسیده شد که چه گوئی در کسبک می گویم که باطل را دوست
 می دارم و خود را مسلمان میدانم وَاصْطَفَا نَا مَعْنَا عَفَا رَبَّ اَنَا مَخْرُومٌ وَاَنْرَا
 موجب زد یاد میدانم از خدای تعالی و درام را مخورم و حلالش میدانم و آن همیشه که در
 و خدا نیست و آن کدام زمین است که بجز از یکبار آفتاب دیده شد و آن کدام دخت است
 که قره اشس جمله اهل شرق و غرب میخورند و هیچکم نمیشود و چون نعیم بهشت در بهشت خوردند و
 بقنای حاجت محتاج نباشند در دنیا نظیر وی چپیت در جوابش فرمود که چیز اول زنده
 دنیا است محبوب هر غریب در قرآن است اِنَّهَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا الْعِيبُ وَ كَسَفُوْا كَيْطَلِ است

و آنچه در حق رب گفت راست است که آن صدقه است که یکے رافه میگیزند من جاء بالحسنة فله عشر أمثالها و از حرام خوردن کظم غیظ است که عصبه حرام است و خوردنش موجب ثواب و آنچه اورا هست و حق را نیست زن و فرزند و کل ما محتاج است که حق تمام ازین عیوب و نقائص منزه است
 قل هو الله احد الله و زین رود نیل جانی که فرعون غرق شده بجز ازان یکبار که بجزیره موسی آب دریا شق شده بود دیگر بار آفتاب را ندیده و مراد از ثمره درخت که کم نشود و روشنی آفتاب است و نظیر آنهمه بشت در دنیا که خورده شود و نعالط محتاج نباشد خوردن چنین است در حکم مادر که از راه ناف خون حیض مادر می خورد و بس فالسالم - حکایت (۱۱) - از فضل امام جهانی شنو به بگوش
 هاین چنین بحث نوبه در خیرات الحسان علامه ابن حجر می رضا آورده که باری یکے از روافض از امام رضا پرسید که اشد الناس و شیخ مردم کیست فرمود بنا بر قول ما حضرت علی است کرم الله وجهه چه وی را در دست که امر خلافت حق ابو بکر است پس خلافت را بادی سپرد و بنا بر قول شما شیخ الناس ابو بکر است چه وی رضا خلافت را که حق علی رض بود از علی رض بزور و غلبه گرفت و علی رض عاجز آمد از آنکه از ابو بکر رضا حق خود بگیرد فتحیر الترافضی و همین حکایت را حضرت جامی قدس الله سره السامی در سلسله الذهب چنین تشریح نموده

حکایت یازدهم در سوال را لطف

شیعه پیش سنی فاضل	گفت گامی در علوم دین کامل	باز گور منزی از علی ولی
که ترا یا فتم و علی	گفت کی در ولای من و اهی	از که امین علی سخن خواهم
زان علی کش توئی ظهیر و معین	یا ازان کش منم رهی و زمین	گفت من گر چه اندک دامم
در دو عالم علی کی دامم	شرح این نکته را تمام بگوی	آن کدام است و این کدام بگوی
گفت آن کو بود گزیده تو	میت جز نقش نو کشیده تو	پیکرے آفریده بخمال
گذرانیده بر دحوال	پهلوانے بروت مالیده	بهر کین درو عن اسگالیده
گر بزی پرتور و بی باک	کینه جوی و مفتن و سفاک	بنده نفس خویش چون من تو
فارغ از دین کیش چون من تو	در خیمه زور خود کشته	برده تا دوش دوش افکنده
بنخلافت کیش بسی مائل	شد ابو بکر در میان حائل	بعد ابو بکر خواست دیگر بار
لیکن آن بر عمر گرفت قرار	چون ازین در طه رخت بست حجر	شد خلافت نصیب یار دیگر

درنگ بوی بهر این مطلوب
 اسدالد فالبش خوانی
 وان علی کش نم بجان بنده
 بهر اعدای دین کشیده مصاف
 قدرت و فعل حق از وزده سر
 پیش آن دست و پنجه بود زبون
 بود با او موافق و منفاد
 ذره سان محو آفتاب شدند
 لاجرم نصرت شریعت را
 گشت ختم خلافت نبوی
 جمعی از بیعتش ابا کردند
 عین بوبکر بود و عین عمر
 نیست در هیچ معنی و جهتی
 ز آنکه موهوم است در خوراوم

همه غالب شدند و او مغلوب
 این علی در شماره که و رس
 سببیت نفس شوم را کتده
 بوده از غایت قوت خویش
 کنده بے خویشتن در خیر
 دید ز افات خود خلافت را
 در جنگ و مخالفت نکشاد
 غیر از و کس ز خاص و عام نبود
 متکفل شد آن و دلیعت را
 بود ختم رسل نبی - و ز سپه
 و اندران سر کشته خطا کردند
 لعن ایشان مکن که لعنت است
 رافضی را با و مشابہتی
 علی بهر خود تراشیده

با چنین و هم وطن ز نادانی
 خود نبود است - و ر نباشده
 بر صفت اهل ز بیع مادل صاف
 خالی از حول خویش فوت خویش
 خود چه خیر که حیر گردون
 بے ضرورت خواست آفت
 چون همه روی در نقاب شدند
 که تواند بآن قیاس نمود
 بود ستر کمال مصطفوی
 شد علی خاتم ولایت و مے
 این علی در کمال خلق و سیر
 زشت باشد ز دوست لعنت است
 او بموهوم خویش دارد و رو
 خاطر از عمر اخراشیده

این خلافت را برای
 خود نخواستند
 پس چون
 خود را از این
 حیرت
 با همه
 در سکت و خیر

لطیفه اگر خواهی مسکوت و عجز شیعه بیابان زمین رمز وسیعه را نم الحروف
 اصله الله تعالی حاکم باری در سیاحی خود از احوال کس رافضی که در نواحی لکنو بود خبر یافت
 که وی علمای اهل سنت را بدین لحاظ که در وسائل اختلافیه ایشان را ملوم ساخته رمزاً و کنایه خوار
 و ذلیل میسازد چیزی عطا میدهد و بغیر از مباحثه و الزام کس را دانمیگذارد مگر نه از ره بی خشنودی
 بلکه از راه تعلق و خنده پیشانی تا نفرت اهل تسنن از وی نشود چنانچه از عادات روافضی لکنو است
 و گاهی چنان عالمی شتی نزد وی در رسید که وی را ملزم سازد چون که ابتدای تحصیل علوم بود و
 بفضله اهل چین از جودت طبع نیز میا بود در او اهل ایام مشرعه اول ز مرم غالباً در شبانه
 باکی و پیشی صاف که چند علمای مجتهد و مشیه خوانان بزی سوگ ماشورا نزد وی از کتو رسید
 بودند سید فقیر الله حاله عالم سکی تصور نمود پیش آن نواب حاضر کردند و بجای

ذلیل مرانشانیدند و همه مرثیه خوانان در پس پشت پس بر سر سپان شستند و آن پس با شارت
 آنان تمسک کنان بازم تا سکه سوال برای الزام مذہب نمود و جو ابہاسے مسکت شافی در صورت
 کمال غریبین شنیدند در این اثنا از ایشان پرسیدم کہ این چه شناعت است کہ شما آن را ترویج
 داده اید اتفاق را کہ شنع ترین معاصی است در لباس تقیہ و زنا را کہ فحش ترین منکرات است در
 پردہ متعہ مبلح نموده اید آیا نزد شما دلیل بر آنہا موجود است یا نہ گفتند آری کہ از ہر دو از وہ گناہ
 ایماہ معصومین ما در باب تقیہ تاکید تام رفتہ کہ **كَمَا تَقِيَّتُهُ دِينِي وَ دِينِ اَبَائِي** پرسیدم کہ این قول
 مسلم کل است نزد شما یا اختلافی است گفتند بلا اختلاف نزد ما ثابت است پس یکایک دست بستہ
 پیش آن امیر عرض کردم کہ جناب را از مذہب خود نیز خبری است یا محض گور گورانہ در پس شکستہ
 مذاہب غیر افتادہ می باشی گفت چگونہ گفتم کہ در حلقہ کتبت مذہب شما شنع ترین قولی را ذکر کردہ اند
 کہ بر زبان آوردنی نیست اگر اجازت باشد بگویم پس گفتم کہ در کتب شما نیز یر پلید را خازی نے
 سبیل لہد حضرت امام حسین شہید دشت کر بلا را رض مقتول مردود نوشتہ اند از من ہمین گفتن
 و در ہمہ ایشان آتش زدن همان بود و از من و ملعن بیج بانی نگند شستند پس سخن را از جای دیگر
 گرفتم و گفتم کہ چه باعث است کہ چون خلافت خلیفہ اول نزد شما حقہ نبود امیر المؤمنین علی رضا
 بردست وی بیعت نمود گفتند از روی تقیہ و مخین کلام در امر خلافت خلیفہ دوم و سوم
 رضی اللہ تعالی عنہم رفت و جواب ایشان ہمین بود از روی تقیہ چه تقیہ دین من و دین آبا
 من است گفتم با امیر معاویہ رض گشت خون چرا بود و تقیہ نکرد گفتند زیرا کہ در نوبت انہوہ دوستان
 و شیعہ علی رض بکثرت بود و تقیہ حاجتی نماندہ پرسیدم کہ سبب دشمنی زید پلید با امیر المؤمنین
 چه بود گفتند کہ چون زید فاسق و یا کافر بود و انا تقابعد بنا بر آن امام حسین بیعت و سے را
 نمی گرفت گفتم کہ امیر المؤمنین علی کرم اللہ وجہہ با وجودیکہ شیر خدا لقب میداشت و در وطن مالو
 خود با جملہ دوستان و اقربا و اعز اہل بیت رسول صلی اللہ علیہ وسلم در مکانات خود کمن بود تا سہم
 حیلہ را بکار برودہ بتقیہ عمل میفرمود چرا کہ تقیہ دین وی بود و دین آبا می وی کہ ابراہیم علیہ
 السلام و ائیل علیہ السلام اند و امام حسین رض کہ نہ لقب با سلا شد بود و نہ در وطن مالو با شیعہ خود ہوا
 بود و نہ تقویتہ و اہل بیت داشت بلکہ بانی چند از پردہ نشینان موم محترم رسول اللہ صلعم در دشت کر بلا

ع
 کہ در این
 و بیچین
 کہ از ہر
 زید پلید
 در
 گفتہ بود

مبتلای ریخ و بلا بود یکبار نیز تقیه نمیکرد چه باعث است اینجا تقیه که نفاق تام است دین دوی دین آبا می
 وی نبود بنا بر آن عرض کرده بودم که در جمله کتب شما نیز بید را چنان و امام حسین را از چنین نوشته اند چه یک
 بنا بر قول مردود شما چون تقیه ز دین گشت دوی رضا با وجود این چنین اشد ضرورت که از قتل معصومین
 و قید پرده نشینان معصومات و بی حرمتی تمام در حرم محترم نبوی صلی الله علیه و سلم بنا بر روایت کتب شما هیچ باقی نماند
 تقیه نکرد پس **لَعُوذُ بِاللّٰهِ** دوی رضا بر روایت کتب شما مرتکب گشت قتل مرتدا و واجبات است و قاتل کفار
 و مرتدان مجاهدی سبیل الله است پس لابد می است در اینجا شما را از اینکه مذموب خود را چنانکه هست
 بر باطل دانید ورنه در صورت صحت آن بر شما لازم است که امیر المومنین علی را در مرتبه جابه تقیه کردن
 خاطی قرار دهید ورنه امام حسین را در وقت اشد ضرورت بکیا تقیه نکردن **اَلْهَيْدُ بِاللّٰهِ** مرتد
 دانید و نیز پلید قاتل ویرا مجاهدی سبیل الله پس درین محل عرض آن همه سخن و طعن را از جمله ایشان
 چنان در گرفته ام که بزبان حال از زبان آن امیر و جمله هم مشربان وی از صغیر و کبیر صدای این شعر
 بری آمد **چنان مامقاضی بچو ریشل سیر** **اَکْثَرُ اَنْ هَذَا الْيَوْمُ عَيْدٌ وَالْحَقُّ اَنْ**

اَللّٰهُ هُوَ الْهَادِيُ وَاَنْ اَللّٰهُ هُوَ جَدِي اِلَى لَرَشَادِ حَكَايَت (بلا) ه

دگر مری بگویم اندرین باب **اگر شوقت بود در باب صیاب** در خیرات احسان و نیز در حدائق از تاریخ ابن خلکان
 آورده و لیکن با قدری اختلاط با همی در مضمون که فی الجمله حاصلش اینکه شخصی را شک واقع شد در اینکه
 در حالت نشسته شراب زن خود را طلاق داده باشد پس درین باب مسأله را از ابوحنیفه پرسید فرمود
 تا وقتیکه ترا بطلاق زن خود متیقن نباشد زن تو بر تو طلاق نمیکرد (خاکبیش آن باشد که نگاهش
 قوی است بسبب متیقن بدان و وقوع طلاق ضعیف بسبب منظره وقوع و قوی از ضعیف سابقه نمیکارد
 و الله اعلم) بعد از آن از ثوری رضی الله عنه پرسید فرمود که بزنی خود رجوع نماید چه اگر طلاق داده باشد
 ازین رجوع تلافی آن کرده آید ورنه ازین رجوع نقصانی ترا نیست بستر از قاضی نسکبند پرسید
 فرمود که از پیشتر زن خود را طلاق بدی تا بقیه مطلقه گردی بستر رجوع نماید پس بن سأل را از ثوری
 پرسید ز فرگفت اگر از کسی دیگر دریافت کرده بگو گفت از سه نفر علمای دیگر پرسیده ام یکی از این
 ابوحنیفه است که بعدم طلاق حکم داده است ز فرگفت مسأله همین همین است که دوی رضی الله عنه دوم
 ثوری رضی الله عنه است که بر جهت حکم نموده است ز فرگفت این است و رجوع منوم شرک است که از پیشتر

حکایت ۱۲ الامام رضا
 در حدائق احسان و نیز در حدائق از تاریخ ابن خلکان
 آورده و لیکن با قدری اختلاط با همی در مضمون که فی الجمله حاصلش اینکه شخصی را شک واقع شد در اینکه
 در حالت نشسته شراب زن خود را طلاق داده باشد پس درین باب مسأله را از ابوحنیفه پرسید فرمود
 تا وقتیکه ترا بطلاق زن خود متیقن نباشد زن تو بر تو طلاق نمیکرد (خاکبیش آن باشد که نگاهش
 قوی است بسبب متیقن بدان و وقوع طلاق ضعیف بسبب منظره وقوع و قوی از ضعیف سابقه نمیکارد
 و الله اعلم) بعد از آن از ثوری رضی الله عنه پرسید فرمود که بزنی خود رجوع نماید چه اگر طلاق داده باشد
 ازین رجوع تلافی آن کرده آید ورنه ازین رجوع نقصانی ترا نیست بستر از قاضی نسکبند پرسید
 فرمود که از پیشتر زن خود را طلاق بدی تا بقیه مطلقه گردی بستر رجوع نماید پس بن سأل را از ثوری
 پرسید ز فرگفت اگر از کسی دیگر دریافت کرده بگو گفت از سه نفر علمای دیگر پرسیده ام یکی از این
 ابوحنیفه است که بعدم طلاق حکم داده است ز فرگفت مسأله همین همین است که دوی رضی الله عنه دوم
 ثوری رضی الله عنه است که بر جهت حکم نموده است ز فرگفت این است و رجوع منوم شرک است که از پیشتر

بطلاق آن زن حکم داده است پسترجبت از شنیدنش ز فرزند بسیار خندید و گفت این مسأله از روی تشبیل برین طرز است که شخصی را شک آن شد که بجامه وی قطرات بول رسیده پس ابوحنیفه رضی الله عنده می گوید که تا وقتی که ترا یقین برسدن رشحات بول نباشد جامه تو پاک است و سفیان ثوری رضی الله عنده می گوید بیکه تو آنرا بشوی اگر نا پاک باشد نجاست از وی دور شود و در زمان شستن ترا چیزی نماند و شریک می گوید بیکه از پیشتر بران بول باید کرد پسترا آنرا با پیشست بعد از اتمام این بخت صاحب کتاب سبب این تشبیل توصیف رای ز فرموده که مثال عجیب مطابق واقع بیان کرده است می گویم لهذا اصحاب دانا تاریخ وفات امام زفر گرفته اند مگر در خیرات الحسان ابوحنیفه رضی الله عنده در بعضی زفر ذکر کرده است و گفته که از همه در آخر نوبت سوال ابوحنیفه رضی الله عنده رسید ازین باعث این حکایت را نیز از نوادرات امام ابوحنیفه رضی الله عنده در شمرده اند و اما علم تنبیه در خیرات الحسان است که این هر سه سبب رضی الله عنده اصل مسأله اختلافی نیست سبب انعقاد اجماع برینکه هر گرا در طلاق زن جو و شک واقع می باشد بروی چیزی لازم نیست بلکه آن زن در نکاح طهیت هر آئینه خلان در میان ایشان در اولویت و بهتر است پس نزدیک شریک بهتر ایقاع طلاق دیگر است چه وی سبب شک در طلاق سابق جارم و یقین کننده نیست در رجعت و حال آنکه تعلیق رجعت مختلف فیه است در میان علما تا که وی سبب ایقاع طلاق دیگر از تعلیق رجعت که مختلف فیه است قطعا محفوظ ماند و نزد ثوری رضی الله عنده رجعت است مع تعلیق اگر چه مختلف فیه است چه وی التفات کند اختلاف علما را در تعلیق رجعت - و اما زفر رضی الله عنده بنا بر اختلاف روایت پس اعراف نمودن ان بیان کرد حکم اصلی را که آن عدم وقوع طلاق است فافهم لطیفه حکایت نحوی و حامی و صوفی است که هر یک

تاریخ وفات امام زفر رضی الله عنده لطیفه در اختلاف روی سبب الحسان از یکدیگر

علم کون از انصاف ناقص است

بفهم خود سخن گفته است مولانا حامی رضی الله عنده مستثنوی

نحوی گفت در میان عوام
لیک همواره بی خبر باشد
حامی بانگ بر کشید که بی
بانجر را ناقص را گوی نام
خبرت آمد دلیل آگای
کی بود این تمام و آن نقصان

تمام از اسم بهره و ر باشد
خبرش همجو اسم ناچار است
بانجر را بعکس خوانی تمام
ناقص آن که خبر بهره و ر است
پیش از باب کش و حرفان

کات که ناقص است گاهی تمام
و آنکه ناقص بود خبر و است
مولوی قول منعکس تا که
تمام آنکس بود که بانجر است
همه برهان ناقص و گراست

<p>صوفی بود و در نیشسته گفت خوش بکنه که بخوی گفت ساخت حق ز اسم خویش بهره در نکنندش خبر ز غیر سوسا شکلم سه و کلام سیکه معنی خواسته مناسب خویش</p>	<p>عقد صحبت ز خلق بگسته کامل و تام آن بود الحق بست ز حال با سوی خبرش نشود محو اسم حق اثرش نیست کس بر او برین مقام شک وین خلافیکه می شود مفهوم</p>	<p>لب کشاد و در حقیقت کفایت که در اسم حق است مستغرق و آنکه ناقص قناده - آهم خدای باشد از اسم غیر حق خبرش هر که زان کلام کامه پیش هست ناشی ز احسان مفهوم</p>
--	---	---

حکایت ۱۳ امام رضا

عقد صحبت با امام رضا

حکایت (۱۳) عقد صحبت با امام رضا آنکه فکر ما و تو زان هست قاصر از خیرات
 احسان آورده که زنی دو بچه را یکی چنان زائید که پشت هر دو بچه یکے بود پس یکے از ان هر دو
 برود و تفریق بچه زنده از مرده جمله عاجز آمدند و آخر علمای کوفه فتوی دادند که بچه زنده و مرده هر دو را یکی
 دفن نمایند تا بجا کار استفسار درین امر از ابو حنیفه کرده شد فرمود که بچه مرده را تا جایی بپوشند هر دو بچه
 که قطع این زنده از ان ممکن باشد در خاک دفن کنید چنان کردند بقدرت ایزدی خود بخود آن
 زنده از مرده جدا گشت و تا مدتی زنده ماند پس او را مولای ابو حنیفه نام کردند یعنی خلام و بنده
 وی رضوانم قابل ع بین هر قول او روشن کنایه در لطیفه در الغالبه الموعظه ذکر کرده و نیز در
 تذکره امام مالک از این خطکان رضا آورده که در زمانه امام مالک رضا در مدینه منوره زنی فاسله زن
 مرده صالحه را غسل میداد و چون دست فاسله بفرج متوفیه رسید گفت طایما عطی هذا الفرج
 و بچه پس چسبیده و متعلق بآمد دست وی در فرج آن زن مرده هر چند که سعیها نمودند سر بجای
 نکشید تا آن که این از خفیه از زمان بگردان رسید مگر فائده بخشید پس از علمای مدینه منوره استفسار
 کرده شد بعضی بقطع دست فاسله حکم دادند و بعضی دیگر شکافتن فرج زن مرده و بعضی دیگر درین
 امر مانند گیران تخیر مانند مرد آخر استفتا از امام مالک فرمودند فرمود که از فاسله باید پرسید
 که در وقتی که این دست می نهاد در فرج آن مرده در حق و س کے چیزی گفته بود بعد از دریافت معلوم
 شد که در حق و س کے چنین گفته بود که نافرمانی نمود این فرج از حکم رب خود تا مدتی امام مالک رضا فرمود
 که این قذرت است برای حد قذف هشتاد جلد و تازیانه او را بر نیند تا دشتش از انجا رها کرد و چون فاسله
 را هشتاد جلد زدند دست و تنی خود بخود از انجا منفصل گشت از ظهور این واقعه خلعت و شان علم

امام مالک رضی الله عنہ در ولہائے مردم جا گرفت و حکم کرده شد تا وقتیکہ امام مالک رضی الله عنہ در مدینہ می باشد دیگر فتویٰ
 ندهد۔ و قبل ازین چندان شهرت امام مالک رضی الله عنہ است **س** از خامہ نامہ راعنہ نشان کن
 درایت از چنین مثال بیان کن **و** ذکر امام ہستہ فقیہ الامتہ رئیس المجتہدین راس المجتہدین
 الامام ابو عبد اللہ مالک بن انس بن مالک بن ابی عامر بن عمیر بن
 الحارث الاصبجی الحمیری پیشوا و مقتدای دارالہجرۃ یعنی مدینہ مطہرہ بودہ کان نقتہ ما موتنا
 در عتافینہا محبتا محبتہ وی از تبع تابعین است از نافع مولی ابن عمر رضی الله عنہما و از جاحظ کثیر
 از تابعین و تبع تابعین روایت حدیث کردہ اند و ابن جریر و سفیان ثوری و سفیان بن عیینہ
 داؤد زہری و شعبہ و لیث بن سعید و ابن مبارک و شافعی و خلألق بشمار از وی سماع نمودہ و بجلال
 شان و تقویم او در علم و حفظ احادیث و تقوی و ورع وی رضی الله عنہ قائل شدہ قالہ الشیخ الیہلوی
 فی مقلداتہ ترجمتہ و لیدنی خلافہ الولید بن عبد الملک کذا فی الغالیۃ و در سن تولد وی
 اختلاف است بعضی در سنہ نو و پنج از ہجرت گفتہ و بعضی احدی و تسعین یا اربع و تسعین گفتہ
 چنانچہ در اخبار الرجال و مقدمہ شیخ دہلوی و برہنہ آورده و در طبقات شعرانی و خالیہ سنہ ثلاث
 و تسعین نیز گفتہ و در اخبار الرجال گفتہ کہ تولد و وفات وی رضی الله عنہ در مدینہ مطہرہ میبود و وفات
 ایشان در خلافت ہارون رشید در سال صد و ہفتاد و نہ بود چنانچہ شیخ دہلوی و صاحب خالیہ
 و ابجد العلوم و لوائح الانوار وغیرہ گفتہ و در برہنہ از مطلقہ سنہ سبع و سبعین و ماہ نقل آورده
 و در بیع الغرقہ فون گشت و عنمرہ خمس و عثمانون سنہ کذا فی الغالیۃ
 و در ابجد العلوم آورده کہ امام مالک رضی الله عنہ تولد یافت دندانہا بر آورده بود بنا بران اورا
 ضحاک می گفتند اضعک اللہ فی حیاتیہ و در تذکرہ امام مالک رضی الله عنہ آورده کہ در مدت
 حل وی بعضی بدو سال قائل اند بعضی بہ سہ سال و احد علم بودیکہ از ائمہ اربعہ مجتہدین
 رضون السلام و در برہنہ آورده و فی الحدیث یوشک ان یضوب الناس اکباد الابل
 یطلبون العلم فلا یجدون اعلم من عالم المدینۃ یعنی تزیب است کہ برای طلب علم مردم
 جگر می شتران را در سواری خویش بزنند و تکلیف تمام دهند آنہا را اگر عالم از عالم مدینہ نیابند پس
 بعضی مراد این عالم امام مالک رضی الله عنہ بقولی خلیفہ خامس عمر بن عبد العزیز مروان الاموی است کما فی لہصابیح

بندہ نقول احوال امام مالک

و شعرائی رضی در طبقات آورده که اخذ علم از نهصد مشایخ کرده است که صد مشایخ دی
از آنان از تابعین بودند رضی و فرمودی که علم بکثرت روایت نیست بلکه علم نوری است که می نهد
آن راحی تعالی در اندرون دل و تابست ^{۲۵} پنج سال در خانه می بود که بجاعت حاضر نمی شد
پرسیدند از وی که چه چیز منع داشت ترا از یاد آن فرمود از ترس آنکه در راه منکری یعنی
امری شیخ بسیم که برقع آن قادیان شوم قُلْتُ وَ اِنَّمَا سُورِحْرَفِي ذَلِكْ لَكِنَّهُ مَجْتَهِدًا وَ لَوْ كَفَّ
فَعَلَّ ذَلِكْ غَيْرُهُ لَا يَقْتَرِعُ عَلٰى ذَلِكْ وَ فرمودی که عالم را سزاوار نیست که بیان نماید
علم را نزد کسیکه اتباع وی نکند چه این بذلت و ابانت علم است و باری از مطرن رح پرسید که
مردم در حق من چه میگویند گفت که دوستان به شما مشغول اند و بدخواهان در عیب جوئی فرمود که
همواره مردم را صدیق و عداوت میباشند مگر پناه میگیرم بخدا از اینکه جمله مردم در پس من عیب جوئی
رافتند و باری سوال کرده شد از معنی قوله نعم الرحمن علی العرشین استوی از شنیدنش
عرق بر آرد و در پیشان نگاهد کرد و چون بیکه در دست داشت زمین میکاود پستتر سر بر آورد و گفت
که کیف از این غیر معقول است و استوا از ان غیر مجبول و ایمان بران واجب است و پرسیدند
از ان بدعت و گمان میبرم ترا ای سائل که صاحب بدعت می باشی و حکم داد تا آنکه او را بدر
کردند و بود وی رضی صاحب هیت عظیم تا آنکه سلاطین از وی هیت خوردندی و در
تذکره وی رضی آورده که بود سکونت وی رضی در مدینه منوره در مکانیکه سکونت عبد اللہ بن مسعود
بود و سجد بنوی صلی الله علیه وسلم همانجا نشسته که در ان مقام عمر فاروق رضی نشست و بود وی رضی
مانند حضرت عمر رضی و حضرت علی رضی اصلح یعنی که موی بر پیشانی کمتر میداشت و بود قد او رفیع
انعام سپید رنگ مائل بنزد وی کشاده پیشانی ریش مبارکش دراز و انبوه بود و در لواعج
و تذکره هر دو آورده که مکروه میداشت و معیب می داشت خلق سباله یعنی بروت را داشته که
این نوعی مفسده است و درین معامله تمسک بر طریق عمر فاروق رضی میداشت که ^{۲۶} "بِقَتْلِ سَبَلَةٍ"
لَا اِنَّهَا لَمِنْ اَمْرِ عِنِّي در وقت تفکر در امری سباله را تاب میداد و در لواعج است و نیز در
تذکره وی رضی از کتاب ابن جوزی که بنام شذوذ العقود موسوم است در تحت جملة ^{۲۷} "نَقَالُ" آورده
فِيهَا مَرْبٌ بِاللِّكْسِ اِنِّسَ سَوَاعِدُ كُنُوا طَا اِجْلِلِ فَنُوِي كَمْ يَوَافِقُ عَمْرَ مَوْلَا الشُّلْطَانِ

در حدیثی منقول از امام باقر

و جش آنکه عیب جو یان بخلیفہ جعفر بن سلیمان عباسی گفتند کہ مالک رضاعت خلافت تو قبول نہیکند
 جعفر ازین خشمناک شدہ بہمانہ آنکہ وی رض بطلاق مکہ قائل نہی بود پیش خود طلبیدہ ازجاہما
 اورا برہنہ ساختہ حکم تازہ ناما بروی داد و آن ظالمان در وقت بستنش دستہای مبارکش پہچان
 کشیدند کہ از شاہناجہ گشتند پترامت عمر بہ بستن دستہا در نماز قادر نشد و در قیام دست را
 ارسال فرمودی و شاگردان امام مالک را رض اینقدر جرأت نیفتاد کہ از وی وجہ ارسال لیدین
 فی الصلوۃ دریافت کردند لاجرم فعل نفس الامر وی را استدلال کردہ مذہب وی دانستند
 با وجودیکہ ضم الیدین فی الصلوۃ بروایت امام مالک رض در مؤطا موجود است و بعد از ضرب اورا
 بر فستری نشامیدند تا کہ درین سائلہ بر خود نہ اکنند پس ندائی بر آورد و فرمود کسیکہ مرا می شناسد پس
 وی مرا می شناسد و کسیکہ مرا نمی شناسد نہ پس من مالک بن اسلم اقول طلاق المکرہ لیس
 ہستی چون خبر این بد ب جعفر رسیدند حکم داد کہ فی الفور اورا از شتر بزیر آرید چہ وی رض این معال
 را بر عکس مقصود وانمود و از کمال تعظیم وی مرویست نبوی صلی اللہ علیہ وسلم را یکے اینکہ در تذکرہ وی رض
 ابن حبیب کہ یکے از ارشد تلامذہ امام مالک است رض نقل میکنند کہ در وقت تدریس و اسماع حدیث
 بر یک نشست جلسہ تدریس را تمام فرمودی بغایت ادب و گاہی ز نور البطن دیگر میل کساست
 و کمال احتیاط درین بارہ مرعی داشتی و از عبد اللہ بن مبارک روایت است کہ روزی من
 در خدمت امام مالک رض حاضر بودم و وی روایت حدیث میفرمود کہ کثرتی در ان جلسہ وہ یا
 یازوہ مرتبہ اورا پیش زد مگر وی رض بہمان طریق روایات احادیث میفرمود و از شدت تکلیف بار
 بار رنگ رویش متغیر میشد و از غایت تکلیف نبش زرد گشت و بعد از تدریس چون مردم از وی
 متفرق گشتند گفتم ای امام رض امروز ترا چہ حالت بود کہ اینقدر تغیرات در روی مبارکت راہ میآ
 را ماجرای گذشتہ اطلاع بخشید فرمود کہ این امر برای اظهار جرأت و یا صبر آزمائی خود بود بلکہ
 محض برای تعظیم و ادب نمودن بحدیث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بود لہذا شیخ دہلوی در مقدمہ ترجمہ آورده
 کہ وی رض در تعظیم و احترام حدیث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بغایت میکوشید گویم این جااست
 کہ ہیبت وی در دل سلاطین می نشست و خود چگونہ فوائد تعظیم احادیث نبوی صلی اللہ علیہ وسلم اینچنین شہ
 و حالانکہ در تذکرہ الاولیاء در حالات ابو الحسن خرقانی قدس سرہ آورده نقل است کہ ابو علی سینا چ

وجہ ارسال الیدین فی الصلوۃ نزد امام مالک رض

عنوان این کتاب است ابو جعفر محمد بن عقیل

با دانه شیخ عزم خرقان کرد چون بود باقی آمد شیخ بهر میرفته بود پرسید که شیخ کجاست زرش گفت
زندیق کذاب را چه میکنی همچنین بسببها گفت در خاطرش آمد چون زرش منکر است شیخ را حالش
چه بود بهر حال بود علی را عزم صحر اگر دتا شیخ را بنید شیخ را یافت که همی آمد و خرواری در سنه پنجم
نهاده بود علی را دست برت و گفت شیخ این چه حالت است گفت آری ما ما بار چنان گرگی
نکشیم یعنی زن چنین شیری بار ما کشد و طریق روایت حدیث وی را در چنین بود که هر که
بطلب علم بدرستی مالک رضا در آمدی بذریعہ جاریه یا غلامی دریافت نمودی که بطلب استفتا
آمده یا بغرض استماع حدیث اگر گفتی فتوی میخواهم مالک رضا خود بیرون آمدی و جواب فتوای
او گفتی و اگر گفته استماع حدیث میخواهم او را بنشانند غسل تازه بر آوردی و لباس پاکیزه
پوشیدی و خود را مطیب و منظم ساختی و دو سواد نهادی و بر بالایی و سواد با هیبت و وقار
نشسته انگاه دستوری دادی تا آن شخص در آمدی و او را حدیث شنو اندی و چون مردم سبب
این باهتنام و احتیاط از وی دریافت نمودند فرمود **حَبُّ وَ اعْظَمُ حَدِيثُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ**
وَسَلَّمَ وَ احَدِيثُ بِيَامِنِكُنَا اَعْلَى كَلِمَةٍ وَ كَاهِي دُرُوقِ قَتَنِ بَرَاهِ وَ بِالِاتَادَةِ سَمَاعِ حَدِيثِ كَيْسِيِّ نَفَرِ مَوْدِيِّ
كَذَا قَالَ فِي التَّذَكِرَةِ وَ الْمُقَدَّمَةِ لِشَيْخِهِ وَ وَرْتَدَّ كَرَهُ ذَكَرَ كَرَهُهُ كَيْسِيُّ نَفَرِ مَوْدِيِّ
مَالِكٍ رَوَايَتُ كَرَهُهُ كَيْسِيُّ نَفَرِ مَوْدِيِّ كَرَهُهُ كَيْسِيُّ نَفَرِ مَوْدِيِّ كَرَهُهُ كَيْسِيُّ نَفَرِ مَوْدِيِّ
مردم را حکم دهم که هر چه در موطا است بدان عمل نمایند امام مالک فرمود که یا امیرالمومنین این چنین
مناسب نیست چرا که اصحاب آنحضرت صلی الله علیه و سلم در فروع و مسائل اختلافنا نموده و آن اختلافات
در جمله مالک مشهور گشته اند و هر یک از آن اختلافات صحیح و درست است بارون رشید گفت
فَقَالَ اللَّهُ يَا اَبَا عَبْدِ اللَّهِ وَ شَيْخٍ دَرْمَقْدَمِ حَسْبِي كَمَا كَرَهُهُ كَيْسِيُّ نَفَرِ مَوْدِيِّ
که من بر اندازه علم و دانش خود جمع کرده و فراهم آورده ام و شاید که در اینجا خطا کرده باشم و درگیری
و اتا ترا من باشد و دیگران را بدهد خود در آوردن چه معنی دارد و این سعد در طبقات از وی
روایت میکند و گفت که خلیفه منصور در حج آمد با من گفت که اراده آن میبارم که موطا را تحریر کنانیده
در تمام شهر باروانه کنم و جمله مسلمانان را حکم دهم تا که برین عمل نمایند و هیچ کس را بر خلاف موطا ظاهر
کرده نشود امام مالک گفت یا امیرالمومنین این چنین نکنید چرا که مردم را بسیار اقوال مختلف متعلق

روایت را مالک را

احادیث رسیده و مردم سماعت احادیث بسیار کرده و از آنها اخذ احکام نموده و چون ایشان را بیشتر ازین جهان احادیث و احکام رسیده آنها را نهایت صحیح و درست میدانند و در اصل در صحت آن هم شک نیست پس ایشان را بر حالت خود بگذار پس منصوب چنان کرد و هر چند که از جهت پیری ضعیف تر گشت مگر گاهی در مدینه طیبه سوار نشدی و فرمود که لا اربک فی مدینه فیها جنته رسول الله صلی الله علیه و تسکد مد فونه و شیخ در مقدمه آورده که شافعی در شان او گفته که کلام مالک و ابن عمیر لکذب علم الحجاز و هم از شافعی منقول است که در حق او گفته اذ اذیکر العلماء فمالک النجم و در تعریف کتابا که موطا است گفته که زیرا داریم آسمان کتابی اصح از موطای مالک نیست و در آن زمان صحیح بخاری و مسلم مؤلف نشده بودند و مالک رضا در عظیم محبت مدینه رسول اللہ صلی الله علیه و سلم و الفایت کوشیدی و هرگز از مدینه بیرون نرفت الا یکبار برای حج و مدت عمر در سجد آنحضرت صلی الله علیه و سلم در روضه شریف درس گفت رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْكَ رَحْمَةٌ وَاَسْعَةٌ شَامِلَةٌ حِكَايَتِ (۱۴)

بیا بشنود گریزے عجائب | که گردد در زان دل امصائب | در ارشاد الطالبین آورده که بعضی

از یهودان بغداد پیش امام رضا درآمدند و از وی در سوالات کردند و از جمله سوالات ایشان یکی این بود که در عالم شهرت و آن شهرت محلها میدارستی محله ازان روشن است و شبی محله تاریک و در آن شب محله تاریک کی تاریک می باشد چنان است که بهتر است از هزار شهر بگو آن شهر کدام است و آن محله کدام است ابو ضیفه رضی فرمود که آن شهر ماه رمضان است که شبی محله روز روشن است و شبی محله شب آن تاریک و آن یک محله تاریک که بهتر است از هزار شهر شب قدر است که

لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِّنْ أَلْفِ شَهْرٍ چون امام رضا این بیان را ارشاد فرمود بسیار از آن جووان مسلمانان گشتند **نکته** علمای اشارات گفته که شب قدر غالباً در شب بیست و هفتم

است از ماه رمضان المبارک بد و اشاره لطیف ماسوا از اخبار و آثار آورده در آن یکی اینکه کلمات سوره قدر را چون در ششم دریم جمله شبی کلمات برآمد بعد و ایام ماه کامل باز چون تفحص نمودیم پس آن شب دیدیم که کلمه هوی باز میگردد بسوی شب قدر چون عدد آنرا تا ابتدا در گرفتیم بیست و هفت کلمه در حد برآمد ازین رمز معلوم شد که شب قدر در همین شبی ایام رمضان است عموداً و خصوصاً

در همین شب بیست و هفتم | دین ما ایمان ما قدر آن ما | از حد ابر در در ما در آن ما

حکایت ۱۲ از امام رضا

کلمه در حقین باین شب قدر

که او فتاده بنی برابر و ان چنینم	نه در ریاضت خلوت مقام میسازم	که جایگاه کلنج است سنگ بلینم
بلقکه که تناول کنم ز دست کسی	رو است گر یزید بعد از ان پزینم	چو گریه دیدن پیم ز دست مردم حیز
و راو فتاده بود ریزه ریزه چنینم	بجای من که نشیند که در مقام منا	برابر است گلستان و تل گسینم
مر که صورت از چنبل خوی با این صفت	چه کرده ام که منرا در سنگ زفرینم	جو ابد اکبرین پیش نعت طیش گوی
که خیره گشت صفت زبان چنینم	همین دو وصلت معون کفایت ترا	غریب شمن مردار رخواری بینم

لطیفه گویند در زمان مولانا شاه عبدالعزیز دهلوی رح بر مهناں چند از منود برای اعتراض پهل اسلام خیال آن بستند که جمله مسلمانان مانند گان گوشت بخورند ازین معلوم میشود که مذہب سنگ و مسلمان یکے است تا آنکه پیش آنحضرت آمدند و عرض نمودند که مشکلی داریم اگر اجازت باشد پستتر گفتند ما دین ما مترودیم که سنگ لاجه مذہب است از منود و مسلمان که دین دیار ما همین دو مذہب است و بس یعنی بفرمائی که سنگ هندوست یا مسلمان شاه صاحب عذر ما خواست و فرمود که این سخن نیست سخن دیگر شغل باید نمود مگر اصرار ایشان بار بار باین در عابود تا آنکه حضرت ایشان فرمود که برای در یافت مذہب سنگ خوردن چند سگان در میان ایشان نهاده اگر باهم متفق شده با ادب و نظیم خوردن پس مذہب سنگ مسلمان است ورنه بدانید که سنگ هندوست که تمیز بند و مسلمان همین خوردن میباشد و احد اعلم اگر گفته شود که منود گوشت نمی خورد بخلاف سنگ پس قول شاه صاحب چگونه درست گردد گویم که تشبیه من کل لوجود شرط نیست دوم آنکه منود که ربا خواری می کنند از جمله کتب شاستر که دین ایشان است خلاف است چنانچه تحقیق آن بخوبی تمام از بر مهناں منود نموده ام پس ایشان در مردار خواری مانند سگان جهان اند که خون خام مردم بخلاف دین خود می خوردند **فائدہ** حضرت مولانا شاه عبدالعزیز دهلوی قہاس سرہ عمری النسب خنی الذہب بود تولد ایشان در ۵۹۰ھ تسعة وخمسين و مائة و العت بوده چنانچه اسم تاریخی ایشان غلام حلیم است چنانچه در تحفة اثنا عشریہ کہ کتابے نایاب مانہ است در رد و انقض سبب غلبہ ایشان همین نام تاریخی را تحریر فرموده است و بجز نو د سلسلگے در ۱۳۳۹ھ یک ہزار و دو صد و شصتی دنہ انتقال نمود و در دہلی بزمین دروازہ ترکمان بہ پلو می گور پید نمود گوار خود حضرت شاہ ولی اللہ صاحب ہم مدفن است الحق

لطیفہ در نیکو مذہب سنگ و منود یکی است

فائدہ حضرت مولانا شاه عبدالعزیز دهلوی

که ریاست دانش و شجاعتی بر روی ختم بود و وی را در بجا و واسطه در سند علم حدیث نبوی صلی الله علیه و سلم شیخ این فقیر است **بِسْمِ اللَّهِ تَعَالَى جَلَّ جَلَلُهُ** و مولوی شیخ فضل الرحمن لکھنوی مرحوم گنج مراد آبادی که یکی از ملائذہ شاہ عبدالہ زبیر دہلوی بود و بارہا خدمت پاپوس ایشان فلک الزمان گشته بودم و فیصل احوال

ایشان در بجا و آقاخان النبلاء و حدیث انجمنیہ بخوبی سلطنت حکایت است

که در صفحہ نئی گنجد اندر رستم **۵** از من یکداسه تا ان ایشنودین باب

در خیرات الحسنان است و نیز در ریزہ مالہ الفضائل امام رضا **۲** تاریخ ابن خلکان آورده کہ ابو العباس طوسی کہ مصاحب خلیفہ منصور بود با امام رضا عداوتی میداشت

یافتہ با خود گفت کہ امروز امام را بقتل خواهم رسانید پس بوقت فرصت **۳** بمحض خلیفہ از امام رضا پرسید کہ خلیفہ بزودن گردن فحشے مرا حکم داده و ما را سبب آن معلوم نیست آیا جا

بجویم امام رضا وی پرسید کہ حکم خلیفہ را چگونه می بینی برحق است یا بر باطل ناچار **۴** گفت کہ امر امیر المؤمنین برحق میباشد امام رضا فرمود کہ حکم حق بغیر از پرسیدن بجای آرد تا لے در

امام یکسے کہ نزد کش بود فرمود کہ ابو العباس بر من فریب میگرد خود بران گرفتار گشت و برود **۵** دیگر چنین فرمود کہ وی ارادہ توشیح من کرده بود پس مضبوط تر بستم او را آری چنین میباشد سزا

مکاری لطیفه گویند باری بر بہمان چند از ہنود بخیاں اینکه خدا قدیم است و دین مانیر نسبت باہل اسلام قدیم است نزد حضرت شاہ عبدالعزیز دہلوی ہم در آئینہ گفتند کہ مسلمانان و ہنود ہواہ

باہم نزاع می کنند کہ ہر فرقہ از بنیان خود را محق و خصم را باطل میداند و فکر ما آنست کہ انہم صحیح است بلکہ مذہب خدا معلوم باید کرد پس بالاتفاق ما را پیروی آن میباشد کہ یعنی اگر خدا مسلمان میباشد

ما ہمہ را مسلمان شدن لازم است و اگر خدا ہندو میباشد نعوذ باللہ ما را بہمان شدن واجبست پس بانہای کہ خدا ہندوست یا مسلمان **نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ ذَلِكَ** شاہ صاحب جنم ایشان فرمود کہ از بیشترہ سوال

جواب میدی لگاہ شمار از دین خدا و حق بنام بیان اینکه اگر چیزی را خدا میخواہد و ظان آنرا بندگان جویند و نصیحت خواستہ خدا بطور آید بخواستہ ہندگان ایشان گفتند خواستہ ہندگان را در مقابلہ خواستہ و شہادت یزدی

چہ بار و چه مجال است باز ایشان پرسید کہ اگر یکے از بہمان معتقد در دین خود دادہ قدرت تامہ کسے را از فوج مادہ کاؤ منع نکند بلکہ در صدد امداد و ابخ میکوشد بگوئید کہ آن بہمن

ای

حکایت از امام رضا

لطیفہ ہنود

در دین شما معتد و معتبر ماند بانه هر چه گفتند که ما این چنین شخص را از ادنی نهند و ان نمی شمریم چه جای آنکه از برهمنان معتد او را قرار دهیم شاه صاحب هم ایشان را فرمود که از بنیادین خدا را قیاس ناسید که با وجود قدرت کامله خود کسی را از فح ماده گاو منع نمیفرماید و در عهد وی زمین گاوگوشی میشود از شنیدنش متحیر ماندند و شرمند بازگشتند و السلام **حکایت (۱۷)**

ز اعظم برینقدر قانع مشوا **فصل در اتوا نافع منو** در تفسیر کسب و خیرات کسان است که روزی خلیفه منصور از عباسیه ابو حنیفه را راض طلبید ربیع نام که مصاحب خلیفه بود با ابو حنیفه راض عداوتی میداشت وقت را خنثت دانسته گفت یا امیر المؤمنین ابو حنیفه راض جد تو این عباس راضلان می کند چه وی میفرماید که اتصال در استثنای شرط نیست و ابو حنیفه منکر آنست (یعنی اگر کسی قسم خورد و انشاء الله تعالی بعد از آن گوید این استثنای است پس نزد ابو حنیفه راض متصل مقبول است نه منفصل و نزد ابن عباس راض استثنای متصل و منفصل هر دو مقبول است و در کتب نقل می آرد که قال علیه السلام من اتصل بکلامه ان شاء الله ابطال کلامه ابو حنیفه راض گفت یا امیر المؤمنین ربیع قائل آنست که اخذ بیعت تو از لشکر و مردم مایا بر مقبول خلافت تو چیزی نیست چه ایشان در حضور تو با قسم و سوگند بر دست تو بیعت نمایند و خلافت ترا مقبول نمایند پس تر بنازل خود در فقه استثنای کنند و انشاء الله گویند پس باطل گردد بیعت ایشان بر خلافت تو و قسم و سوگند ایشان باقی نمی ماند از شنیدنش خلیفه راضند گرفت گفت ای ربیع تعرض بابی حنیفه کن و نگهد از خود را ابو حنیفه را چون از حضور بیرون رفتند ربیع گفت یا ابو حنیفه ما روز اراده قتل من نموده بودی فرموده چنین است بلکه تو اراده هلاک من نمودی **س** قتل این حسته بشمشیر تو تقدیر نموده و در نیچ اول بیرحم تو تقصیر نبود و من خود را و ترا هر دو ان

در کتب معتدله

با نجات بخشیدم **س** بان دهان ترک حکم با همان **س** او نه ابلیس شوی اندر جهان

کو اگر زهری خورد شهید می شود **س** تو اگر شهیدی خوری زهری بود **س** آری حسد زهری است

که از پیشتر از آن بر صاحب خود باز کرده و او را هلاک بسیار چنانچه لطیفه در رساله اخلاق یوسفی آورده که در عهد سلطان سکندر جابوری پدیدار گردید که بیکر که نظری در افتاد بی در حال هلاک گشته سکندر همه حکمای خود را برای دفع جانور مذکور حکم فرمود همه از تدبیر آن عاجز آمدند

در کتب معتدله

مگر ارسطو کہ بمقدار قدم آئینہ شناخت و نسبت مقدم گردانی یعنی گردونی آنرا بہ نسبت خود در پس آئینہ در آن گردون نشست و آن گردون را گردانیدہ بجانب آن جانوری بردند و در یافت بوی آدم آن جانور باین سو در آمد و در آن آئینہ آن جانور را جسم خود دیدن همان بود و خود بخود مردہ نمین افتادن همان ارجحیت تعجب چون ال ارسطو سبب آن دریافت کردہ شدہ گفت کہ در چنان وی اثر ہر قاتل بود بہر کہ نگریستہ در حال او را ہلاک ساختہ و چون عکس نظروی از آئینہ بروی یافت از تاثیر آن خود ہلاک گردیدیمین است تاثیر جسم کہ عکس آن بر حاسد باز گرد

حکایت ۱۸ از امام رضا

حکایت (۱۸) در عظم کہ ذکر ی نویسم کنون اگر مروی النظر بان ذوقنون در تفسیر

راہدی از عہد امہ بن المبارک رضا آورده کہ در بارہ ایمان از سفیان ثوری رضی اللہ عنہم فرمود
 الْاِيْمَانُ قَوْلٌ بِاللِّسَانِ وَعَمَلٌ بِالْاَرْكَانِ وَاخْلَاقٌ بِالْقَلْبِ یعنی ایمان مرکب از سہ چیز است از اقرار زبان و از تصدیق جان و از عمل ارکان پس ابو حنیفہ ماجرا باز گفتہ فرمود کہ از ثوری باید پرسید کہ باروت و ماروت از فرشتہ کردند آنچه کردند پس ایشان ہر دو سبب آن از ایمان بسوی کفر درآمد یا از طاعت بجانب معصیت و چون از ثوری رضی اللہ عنہم پرسیدم شکر گشت و شکر سرد پیش انداختہ سبب آنکہ اگر عمل در ایمان داخل گردد سبب ترک عمل ہر دو فرشتہ کافر گردند قائل این کہے نباشد بہتر سر آورد و گفت این گفتگو از نظر امام ابو حنیفہ است لطیفہ ہمچنین جوابی شافی است آنچه در حکایات لطیف آورده کہ شخصی پیش مردیش دانشمند رفت و مسئلہ سوال از وی کرد اول اینکہ چرا سیگونی کہ خدا ہمہ جا حاضر است و اہمچ جا اورا نمی یابیم اگر خدا جائے باشد بانجائی ووم آنکہ انسان را برای تقصیری چرا سیاست میکنند ہرچہ میکنند خدا میکنند انسان را ہیج قدرت نیست و بے ارادت خدا ہیج نمیتواند کرد و اگر اللسان را قدرت بودے ہمہ کار ہا برای خود بہتر کردی سووم آنکہ خدا شیطان را در آتش در آتش چوہہ حقویت تواند کرد زیرا کہ سرشت او نیز از آتش است و آتش را در آتش دیگر چہ تاثیر خواہد بود در دیش کلونخی بزرگ بر سر او زد آن شخص از انجانا لان و گریان پیش قاضی رفت و گفت کہ از فلان دانشمند ست سوال کردم او بر سر من چنان کاوخی زد کہ سر من درد میکنند و ہیج جواب نداد قاضی در دیش را طلبیدہ و گفت چرا کلنج بر سرش زدی و سوال او را جوابی نگفتے در دیش دانشمند

لطیفہ در سہ سوال از دانشمندی

گفت آن کلوخ جواب سخن اوست چه ایگو یک که از زدن کلوخ در در سردارم نماید کجاست تا من
خدا را با و بنام و دیگر چه پیش حضور قاضی نالاش نمود هر چه کرد خدا کرد بی ارادت خدا او را نزد
مرا چه قدرت است و دیگر سرشت او از خاک است از زدن خاک چگونه او را بچ رسید از خنثی
آن شخص بشنیده گردید قاضی جواب دانشمند را بسیار پسندید - حکایت (۱۹) ۵

عجائب قصه آمد بیادم | بیابتنی که فرمود او ستادم | در مناقب امام رضا مذکور است

که ابوحنیفه آن حضرت صلی الله علیه و سلم را بخواب دید که ارشاد میفرماید که سجده سهوا را چگونه واجب
گردانیدی بر کسیکه در قعدہ او سئ بر من درود فرستد امام رضا بعضی رسانید از آنکه در فراموشی
بر تو درود فرستاد (یعنی باعثش خفقت است نه عمد) پس آن حضرت صلی الله علیه و سلم این جواب
را از وی رضا غایت پسندیدند که انی الشامی - لطیفه پنجمین است آنچه در مطلع العلوم آورده
که شخصی پیش قاضی آمد و گفت اگر خرم خورم ظلمی در دین ما باشد گفت نه باز گفت اگر قدری
شونیز در آن داخل کنم مضایقه دارد گفت نه باز گفت اگر آب بر دریزم حرام شود گفت نه
گفت پس شراب که از همین اشیاست و بس پس چرا حرام گشت قاضی گفت اگر قدری
خاک بر سرت ریزم سرت را المی و زخمی رسد گفت نه گفت اگر آب بیا ریزم و بر سرت زخم
مکلفی دهد گفت نه گفت اگر آن را خمیر سازم و خشتی طیار کنم و بر سرت بزنم چگونه باشد گفت
سرم بشکند قاضی گفت شراب نیز همین حکم خشت میدارد - حکایت (۲۰) ۵

درین معنی خنویک داستانی | که از کنز الجواهر است کاسی | در برهته از

حسامی در حالات امام ابی یوسف رضا آورده که باری وی رضا مریض شد و با امام ابوحنیفه
خبر فوت وی کردند قبول نکرد و بعد طاہر شد که زنده بود از ابوحنیفه سنان پرسیدند فرمود
که حق تعالی میفرماید من عمل صالحا من ذکرا و انثی و هو مؤمن قبل ان یخیرک
حیوة طیبة و ابو یوسف عمل صالح کرده است و این را نیافتم که حیوة طیبة عبارت از است

لطیفه ۵ برینت بگویم حدیث درست | اگر گوش باینده داری نخست | نقل

است که پادری از ترسا از فاضل پرسید چه میگوئی درین آیت لا تطیب ولا یابس الا
فیما کتبنا من قبله یعنی از رطب و یابس هر چه باشد ذکرش در کتاب الله موجود است اگر

کتابت ۱۹ و ۲۰ در تلامذہ

کتابت ۱۹ و ۲۰ در تلامذہ

کتابت ۱۹ و ۲۰ در تلامذہ

قرآن شام برستی کتاب شدی باشد پس بچشم آیت مذکور از ذکر هما شیا در قرآن لا بدی است حال آنکه
ما عجائب ترین مصنوعات بنی آدم را در آن می یابیم که آن ریل سواری است تا بخودترین اشیا چه
بیرسد بعد از تامل آن فاضل فرمود که جمله آلات سواری ریل باشد یا غیر آن درین آیت موجود است
وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ يُرْكَبُوهَا وَدِينَةً وَيَجْعَلُ مَا لَا تَعْلَمُونَ یعنی
بیان بر حق تعالی اسب و استر را برای سواری و آرایش شاموی آفریند آنها را که شما نمیدانید
پس ریل از آن قبیل است که در آن زمان کسی او را نمی شناخت **شعر** **جميع العليم في القرآن لكن**

تفصرت عنه افهام الرجال حکایت (۲۱) **در خامه نامه را عنبر نشان کن**

درایت از امام خود بیان کن | در رساله فضائل امام زعفران المضا حک نقل آورده که شخصی از امام رضا
در مسجدی پرسید که اگر توبه را حلال میگوئی پس من اکنون آن را در مسجد مینوشم فرمود که زن توبه
تو حلال است یا حرام گفت حلال فرمود که اگر با زن خود در مسجد مجامعت کردن میتوانی پس نبیند از نزد
در مسجد نبوش لطیفه در طریف از کتب ادب آورده که یکی از ترسایان با مهدی که بدین دنیا ک
بود در کشتی نشست و قدحی را از خمر یک با خود میداشت پر کرد نوشیدن گرفت و بار دیگر قدح را از زبان
پر کرد بان میث داد و گفت که این پیاله شراب فدای تو باد که ما در خوشگوار است از دی پرسید ترا چگونه
معلوم گشت که این شراب است ترساک گفت که غلام من این را در بازار داده فروشان از جهودی
بعد از آن خریده است که وی قسم خورده است که این خمر است از شنیدنش بزودی آنرا نوشتم
و ترساک گفت ای حجت ما فرقه اصحاب حدیث تضعیف می نمائیم مانند سفیان بن عیینه و غیره
بن باریون را آیا تصدیق نمائیم نه انی را از غلام خود و روایت تو را از جهودی و بعد که بسبب ضعف
اسناد این را نوشیدم و حق تعالی بکرم خود آنرا شیر خالص گردانید **حکایت (۲۲)**

بیابش نو در رمز نهانی | **گلش دانی ز گلزار معانی** | در رساله فضائل امام رضا از خامه نامه

سراجیه آورده که یکی از اعرابیان از ابو ضیفه رضی بر سید از یک او یا از دو او امام فرمود اندو او
آن اعرابی گفت **بارك الله فيك كصافي كاسي** و باز گشت حاضر درین مجلس تا آنکه
و از معانی آن از امام رضا پرسیدند فرمود که از تشهدی پرسید که از دو او است چنانکه بروایت

تکسیر العجمی **بارك الله فيك كصافي كاسي** **تکسیر العجمی** **بارك الله فيك كصافي كاسي** **تکسیر العجمی**

حکایت ۱۱۱ از امام رضا
تکسیر العجمی و سایر امور
حکایت ۱۱۲ از امام رضا

ابن مسعود رضی اللہ عنہم والصلوات والطیبات ویا ازیك اور چنانچہ روایت
 ابی موسیٰ است التَّحِيَّاتُ الْمُبَارَكَاتُ وَالصَّلَوَاتُ الطَّيِّبَاتُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 وادکہ برکت کند خدا بر تو چنانکہ در کلا ولا است اشاره نمود بدین آیت مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ
 زَبْتُونَةٍ لَا شَرْكَ لَهَا هَرَبِيَّتُكَ وَبَعْضُ مَصْطَلِحَاتِ عَلَمِ الْاَشَارَاتِ

کلمه معروف اشکلات

ب	ب	ب	ب	ب	ب	ب	ب
رض	رضی اللہ عنہ	جمع الجمع	تفرع تع	تعالی	صوم	صحیح	رض
رح	رحمہ اللہ تعالیٰ ع	عربی	منع ممنوع	ج	جمع	جمع	رح
اخر	انتقم کلہم	فاعل	لانم	لانسلم	س	سؤال	اخر
نا	شدنا التم	التضارح	هف	هذا خلف ج	ج	جواب	نا
انا	انباذ اخبرنا الظر	الظاہر	عم عطف عطف	ع	موضوع	موضوع	انا
ح	التحويل عند الحد	ابیح	ابی حنیفہ	ف	فارسی بنی بیک	ع	ح
ف	فاسدہ	م	ممن	مفعول	مکد	من کل واحد	ف
بط	باطل حج	حینئذ	المصر	المصنعة	ه	هندی	بط
له	بدله الخ	الی اخره	ص	اصول	ع	معروف	له
ن	نختاخری الایة	الی اخر الایة	صلم	صلی اللہ علیہ وسلم	ل	مجهول	ن
م	محرية الحديث	المخرجه	ش	شرح			م
ع	عیویة	کک	کذلک	یقر	یقال		ع

لطیفه و نقل اقوال متداوله بطریق اختصار - قال القراء و غیرہ البسملة ملوان
 نقل بسم الله است التَّعَوُّذُ أَعُوذُ بِاللَّهِ كَقَوْلِ الْحَوْقِ قَوْلَهُ تَقُلُ كَرْدُونَ لَا حَوْلَ وَلَا
 قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ سَتِ السَّبْحَةُ كَمَا بَيَّنَّ قَوْلُ سُبْحَانَ اللَّهِ سَتِ السَّبْحَةُ وَ
 الْمَهَيْلَةُ كَمَا بَيَّنَّ قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ سَتِ الْحَمْدُ كَمَا بَيَّنَّ قَوْلُ الْحَمْدُ
 الْحَمْدُ كَمَا بَيَّنَّ قَوْلُ مَوْذُونَ سَتِ كَمَا بَيَّنَّ قَوْلُ مَوْذُونَ سَتِ كَمَا بَيَّنَّ قَوْلُ مَوْذُونَ سَتِ

لطیفه و نقل بعض کلمات مشهوره

حکایت قول اَطَالَ اللهُ بَقَاءَكَ الْمَعْرَةَ حُكَايَتِ قَوْلِ وَهِي سِتْ اَدَامَ اللهُ عَزَّكَ
 الْجَعْلَةَ نَقْلُ قَوْلِ وَهِي سِتْ جَعَلْتُ فِدَاكَ الْمَعْوَدَتَيْنِ عِبَارَتِ زُورَةُ فَلَقِي
 وَسُورَةُ نَاسِ سِتْ التَّرْجِيحُ نَقْلُ بِنِ قَوْلِ خَدَا سِتْ اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ كَذَا فِي الطَّرِيحِ
 وَغَيْرِ حُكَايَتِ (۲۳) دگر مرتب شنویر از عجائب | که باشد گل ز گلزار غراب

حکایت ۲۲ - از امام رضا

در رساله فضائل از آثار البلاد و اخبار العباد آورده و تفسیر و خیرات الحسان است که شخصی در کوفه امانت
 خود را نزد کسی نهاده بطرف حج رفت و وقتی که از حج باز پس آمد امانت خود طلبید آن شخص انکار آورد و سوگند
 نمود مظلوم نزد امام رضا در آمد و ماجرا باز گفت امام رضا او را فرمود که بجلدی از نیجا برو و با کسی ذکر سحر
 خود نکنی پست آن ظالم را که از امانت انکار کرده بود در تخلف فرمود که این چند نفر نزد من بطلب مشوره قاضی
 آمده اند آیا عده قضا را قبول نمائی قَتَمَاتِ الرَّجُلِ قَلِيلًا یعنی در ظاهر قدری ازان سر باز زد
 آخر الامر آن مرد در رضا بعد که قضا در داد بعد ازان آن مظلوم را در خفیه طلبیده او را فرمود که حالا پیش
 امین خود رفته او را بگویی گمان می برم که از امانت من ترا فراموشی روی در داده و من فلان امانت
 خود را با فلان و فلان طلاات فلان مقام ترا در بیت کرده بودم بچنان کرد آن شخص بدین خیال که
 اگر درین امر مردم را خیانت من معلوم گردد از عده قضا محروم گردانند اما توش را بوی رود نمود و چون
 نزدیک امام رضا بطلب عده قضا در آمد فرمود که این عده قضا ترا نیشاید که قاضی امین جهان بیاید
 بودند خائن و در حق یک کس آرمی همواره کارهای دانا یان زمان و دانشمند ان جهان چنان میباشد
 که عقل عوام از تحمل دوست آن عاجز و قاصر میماند بطوریکه نه طاقت تسلیم دارند نه قوت و مجال انکار
 لطیفه در سنبله ششم از سبع سنابل آورده که در عهد هابون بادشاه در شهر شمس آباد مردی بود بنام
 را که نام که در علم سیمیا هار نه تمام داشت و بسی بوالعجبها مردم می نمود تا آنکه روزی شیخ احمد فرزند
 و شیخ احمد اهل علم که با خود معروف بود هر دو بجهت تماشا نزد وی در آمدند و گفتند که عجب بارانهای را که
 ایشان هر دو را بخانه در نشانید و چند طایفه از گیاه بس در گوشه ازان خانه ایستاده کرد و شیخ احمد فرزند
 گفت شما دین طاعت آید و بجز درون رخن وی بخاطرش یعنی غده که من بعزیمت گجرات از خانه بدر
 آمده ام هر روز را هم میرفت و هر شب بنزدی می آسود تا بعد از مدتی گجرات رسید آنجا با غنی نواز نشاود
 دیده شمس چند ازان باغ چید که باغبانے بر دست رسیده بانگ بر سرش زد که کیستی و از کجایی که از باغ

نیز در حکایت سیمیا

سلطان بدون رخصت میوه بار ابریده و باد شیتها و زجرهای تامله او را پیش سلطان آورد و پادشاه چون باغبان را داشت دید او را تویج نموده فرمود چه شد که اگر مردی شریف ثمرات چند بنا دانی گرفت بعد از آن از شیخ احمد دریافت نمود که کیستید و از کجا اید و بچه عزم آمدید عرض نمود که من مردی فری ام و وطن من در قنوج است عزم نوکری میدارم و چون مرد غریب و نا آشنا بودم در یکه دو وسیله برای حضور با نگاه حضورم شتم بهمین طریق باغیان این باغبان بلازمت سرفراز گشتم فرمود خوب شمار این نوکری خود قبول کنم فی الفور دو اسب و نقدی برای خرج و وجه علوفه برای بوی معین فرمود و سالها در ملازمت پادشاه ماند تا آنکه کار خیر خود کرده فرزندان آورد و سلطان او را همراه خود بشکار و بیدان می برد تا آنکه بمرو پنجاه سال پیر و ضعیف گشت آخر الامر وزمی بدان طاعتها آمده قدم چند از آنجا بیرون رفت شیخ احمد خوندرانشسته دید بادی معانقه کرده ملاقات کرد و در کنار گرفت و گفت در گجرات کی آمدید خوندر گفت گجرات اینجا کجاست این خود شمس آباد است ما تو هر دو برای تماشای در مکان را گویم یا گرنه در آمده بودیم که همین زمان در میان این طاعتها رفتید آمدید شاید ساعتی گذشته باشد از شنیدنش واقعه را بیاد آورد و خود را نوجوان یافت چنانکه بود و از آن پیری و ضعیفی و سپیدی موی خود را بری دید حیران و پشیمان فرو ماند و آن تمام واقعات را بر شیخ احمد خوندر خواند بعد از آن در تمام عمر خویش از دل زلفت که در یک ساعت عمر پنجاه سال چگونه گنجید و یاد چهار دیوار اینخانه مسافت راههای گجرات و نیز شهر گجرات از کجا رسید و چون این واقعه خود بر شیخ احمد فرطی گذشته بود اگر چه با عقل و بی راست نمی آمد مگر مجال انکار نیز او را از آن نبود پس کسانی که امثال این را بجز از اتفاق خواب ندیده باشد حالات معراج را عجوبه پندارند مگر چون در قرآن مذکور است بناچار او را مقبول و منظور است - **حکایت (۳۳)**

کنون است لطف سخن را سروش و اگر گوش بار مزداری بوشش و در طاعت العقیان فی مناقب النمان و نیز در روض الفائق آورده که روزی زنی برقع پوش در مسجد پیش ابوحنیفه رضو در آمد و بیسبب نیمه اش سرخ و نیمه اش زرد در میان بعضی از فقها بنهاد ابوحنیفه رضو از آنجا برداشته بکار و آن را دو پارچه نموده حواله اش نمود و فقیه آن برقع پوش رفت حاضرین در آن حیران ماندند از امام رضا تقیثش نمودند فرمود که این زن بلا خون حیض گاهی سرخ و گاهی زرد می آید برای دریافت حالت طهارت حیض آمده بود که سرخی زردی سیب مراد از آن داشته بود گفتم که نشان طهر سفیدی است لذا سیب را بریدم و سپیدی آن را با و ظاهر نمودم که علامت طهر این چنین است **آری** برای کشف گوهرهای کنون

عنه شرفه تقیثش نمودم و سیب را بریدم و ظاهر نمودم که علامت طهر این چنین است آری برای کشف گوهرهای کنون

صد تنی از ذات چنین حاذقان یکتای زمان لایب است لطیفه در تذکره اطبا خاص در شرح نوری
 شیخ الرئیس بوعلی بن سینا آورده که وی از خوف سلطان محمود غزنوی که بسبب سوء عقائد شیخ نزد یک
 سلطان مذکور سلطان در پی قتل وی بودی لغات شاه خوارزم را گذاشته در جریان که از قلبه محمود غزنوی
 دور بود آمده پیشه طبابت آغاز کرد و در اندکی کمال شهرت یافت اتفاقاً حکمران آنجا را که مردی صاحب
 عز و وقار بود و قابوس نام میداشت خواهرزاده نیک در بخور گشت و از اشتداد مرضی که او را در گرفت
 آنچنان گردید که اطبای آن شهر هر چند که در معالجه وی دقیقه نگذاشتند مگر بجز انایوسی همراه نه بخشید
 بالاخر ترک معالجه کردند و روز بروز مرض را ترقی بودی در مرض را ضعف بر ضعف شاه قابوس با این
 حادثه غایت صدمه و رنج بود و این مرض را علاج کمال غم و الم دانگ بود تا آنکه روزی بدگاهش مذاکره افتاد
 که دین روز بادین شهر طیبی دارد شده که در تشخیص امراض او نا دستگاه کامل است و نیز در علاج امراض
 دم مسیخ در دست میدارد قابوس بشنیدن این ماجرا برای حاضری وی حکم فرمود چون او را بدگاه
 حاضر آوردند و ایوان خاص سلطانی شیخ را نزد مرض بردند دید که جوانی ماه پیکر نهایت متناسباً اعضا
 که تا حال بجز بیست سالگی در سیده قریب است که بزودی راه عدم کو بند و طعمه مورد مار آمد کرد و نزدیکتر
 بوی نشسته حالات ابتدای مرض وی دریافت میکرد و قاروره ویرا معاینه می نمود از اسباب علل
 در یافته حکم داد که از جمله حاضرین کسی با مادرینجا نماند الا همین مرضی چنان نفسی دیگر که از جمله محلات این
 شهر و ایهام مکانهای اینجا بخوبی واقف باشد تا آنکه اینچنین شخصی را حاضر کردند پس نزد مرضی بجز از
 شیخ و غیر از همان شخص کسی دیگر نماند شیخ دست خود بر نبض مرضی نهاد و بآمر حکم داد که از پیشتر نام محلای
 این شهر گفته میباش آن مرد یک بیک محله را نام می گرفت و شیخ الرئیس در نبض مرضی متوجه میبود تا آنکه
 نام محله گرفت که از شنیدنش شریان مرضی با هم مختلف شدند و قرار نبض با اضطراب متبدل گشت
 از مشاهده و دریافت این حالات بآمر حکم داد که هنوز نام مکانهای همین محله را گرفته میباش و خود بنور تمام
 متوجه بسوی نبض مرضی گشت تا آنکه آمد در آخر نام مکانی گرفت که از شنیدنش در نبض مرضی کیفیت
 عجیب و غریب هویدا گردید شیخ الرئیس نبض را گذاشته فرمود که حالاً ما چنین شخصی دیگر در کار است که
 از نامهای همه باخندگان این مکان بخوبی واقف باشد چنان کردند پس آن مود نام باشندگان آن
 مکان میگرفت و شیخ الرئیس در کیفیت نبض مرضی بنور تمام متوجه میبود تا آنکه آن مود نام زنی از باشندگان

طیفه در تذکره اطبا خاص در شرح نوری

آن مکان گرفت که از شنیدنش نبض مریض کمال متعجب و همدرد هم گشت و حرکت طبعی نبض با اکل متبدل گردید
 پسر شیخ آنان مرد از دیگر حالات آن مکان استفسار نمود درین نوبت تغییر و تبدل در نبض نیابده تر گشت
 من بعد شیخ با معتمدان شاه قابوس در خفیه چنان گفت که خواهرزاده شاه از مرض عشق ماه و شش بری بگری
 که در فلان محله و فلان مکان سکونت پذیر است به فلان نام موسوم ذی فراش گشته است و از صد مده فراق
 و بیخ مهاجرت ماه حبیبی حالتش تا بدین غایت رسیده علاجتش بجز دیدار محبوب و وصل معشوق وی نیست
 مقربان سلطان بعد از تفتیش کامل حادثه را همچنان دریافته بحضور سلطانی بعرض رسانیدند که تجویز
 شیخ رئیس این است شاه قابوس این امر را کمال مستبعد و غایت غریب و عجیب دانسته شیخ را بحضور
 خود طلبید و با شیخ ملاقات نموده پرسید که ای حکیم دانشمند چونکه اسباب ظاهری این مرض نهایت پوشیده
 میبودند چگونه تشخیص این مرض چنین نمودی شیخ گفت هر گاه که هیچ علامتی از امراض جسمانی در وی نیافتم
 دانستم که این مرض از امراض نفسانی خواهد بود و یقین دانستم که این مریض بسبب حیا و آزر برمی که
 میدارد این درد درونی را پوشیده میدارد پس با من نیز گاهی در میان نیار و دمن بجز ازین تدبیر اینکه عمل
 آوردم چاره دیگر برای دریافت مطلوب وی ندیدم و این مرض لا علاج ازین امارات و علامات مشخص گردید
 و ما جرا بعض رسائید شاه قابوس از شنیدنش از بیشتر زیاد تر معتقد شیخ گردید و بخلعت فاخره و نعمت
 و افره ویرا سرفراز و ممتاز فرمود و با شیخ گفت که این مریض نوجوان و آن بری بیکر با هم خاله زاد برادر
 و خواهر اند و مرا برد و خواهر زادگانند پس بوقت میمون عقد نکاح ایشان میباید بست شیخ رئیس همچنان
 کرد و بعد از عقد نکاح در اندک مدت آن مریض شفای کامل یافت و گویند که همین حکایت است آنچه
 مولانا سید روم رحم در ابتدا ای دفتر اول از مثنوی شریف بلباس عاشق شدن شاهی بر کنیزی و رسیدن
 طبیب آکی بعد بجز اطبا بیان فرموده و چونکه مقصود و مطلوب مولانا نصیحت بود محض بطریق تمثیل این بیان
 فرموده بطرز واقعات تاریخی - **حکایت (۲۵)** **از اعظم معظم همین را مبین**

توضیح آن طبیب آکی که مثنوی از کرده

حکایت ۲۵ از امام زین

اگر شوق داری بیا و بین | در خیرات الحسان آورده که باری ابوحنیفه رض و در مجلس قاضی ابن ابی بکر
 در آمد دید که در حضور قاضی یکی از خصما برد دیگری دعوی قذف نمود که وی مراد بن شام یا ابنت الزانیة
 یاد کرده قاضی از مدعی علیه پرسید که در دعوی مدعی چه می گوئی ابوحنیفه رض قاضی را گفت چگونه از وی
 جواب میطلبی و حال آنکه این مدعی را خصومت نمیرسد بلکه خصومت کننده با وی است آیا و کالت مدعی

از مادر خود از پیشتر نزد تو ثابت شده است قاضی گفت نه ابوحنیفه گفت از وی باید پرسید که مادرش زنده است یا مرده چون قاضی از مدعی پرسید مدعی گفت ما درم مرده است گفت اقامت بینم لازم است پس بر موت مادر خود گواهان گزیدند بعد از آن قاضی خواست که حال جواب مدعی علیه گیرد باز ابوحنیفه رضی الله عنه قاضی فرمود که از مدعی باید پرسید که مادر و پیرا بغیر از وی کسی دیگر تیروارث است یا تمام وی مدعی گفت بجز از من وارث دیگر نداشته گفت اقامت بینم بران کن مدعی گواهان بران گذراند باز قاضی از مدعی علیه پرسید ابوحنیفه رضی الله عنه گفت از مدعی باید پرسید که مادرش حره بود یا کنیز مدعی گفت ما درم آنرا بود گواهان از وی طلبید بعد از اتمام شهادت باز قاضی از مدعی علیه پرسید ابوحنیفه رضی الله عنه را گفت از مدعی باید پرسید که مادرش مسلمه بود یا یزیدیه کتابیه مدعی گفت مسلمه بود ابوحنیفه رضی الله عنه گواهان بران طلب نمود بعد از اقامت بینم ابوحنیفه رضی الله عنه را گفت اکنون نمیدم علیه باید پرسید صدق الله تعالی حیث قال و حق کلی ذی عین عینک لطیفه متذکره اطباء آورده که از تقدیر آن

انگلی باری سلطان علاءالدین بادشاه اصفهان بکاری از کتابها از شیخ الرئیس یوحنا سینا که دستور المظلم بود تا بحدی رنجید که قتل وی مستعد گشت شیخ را از واقعه خبر شده به تبدیل لباس اصفهان را گذاشته بلکه سی در آمد جائی به جوم مردم دید از پرسیدن معلوم گردید که این نظام بیماران است نزد طبیبی نوجوان که دو ابرویان میدید پیش در مطب آن نوجوان در آمد احوال و اعمال ویرا ملاحظه می نمود که درین اختارنی شیشه قلوه دست گرفته پیش وی رفت آن حکیم قیافه مان مجرود بدن قارعه بلا نامل فرمود که این قارعه زن بودیه هست و امروز در غذای خود ماست خورده آن مرینه گفت همچنین است بستر فرمود که خوابگاه این مرینه در جای پست واقع است آن زن گفت بلی بعد از آن چون نظر آن نوجوان حکیم قیافه شناس بر شیخ افتاد فوراً بران نزد خود طلبیده با عزرازد اکر ام تمام در پهلوی خود نشاند بعد از فراغ از معا لهما با شیخ گفت میدانم دراکم طبع الرئیس میباشی و از خوف سلطان علاءالدوله گریخته در پلک دسامه شیخ را از شنیدن این کلام کمال تعجب در عروشلان آن نوجوان گرفت فی الجمله شیخ را همانها نمود روزی شیخ از آن واقعه که از وی دیده بود و شیخ را تعجب ساخته از وی دریافت نمود چگونه معلوم تو گردید که صاحب قارعه بودیه است و در غذای خود ماست خورده و خوابگاهش در جای پست واقع است نوجوان گفت و نمیکه آن زن دست خود را از پیرا بران بیرون کرد دیدم که لباسش نهایت قیمتی است مگر نهایت کثیف و چرکین و این از خواص بودیان است و بر دست وی نشان قطره ای ماست بود ازینجا معلوم کردم که وی بودیه است ماست حاصل کرده و چون که درین شهر

باید پرسید که مادرش زنده است یا مرده

محلّه بود در مقام بست افتاده ازین جهت گفتم که خوابگاهش بست است باز از وی پرسید که چرا چگونه شناختی
 و فرار مرا از علماء الدوله بچه طور می یافتی گفت که از پیشتر کیفیت فضل و کمال تو شنیده بودم چون نظرم بر چهره
 مبارکت افتاد همان آثار از پیشانی تو مرا ظاهر گردید و دانستم که شیخ الرئیس تو می باشی و یقین می دانستم که علماء الدوله
 گاهی ترا از خود جدا کنند مگر تا وقتیکه کرامی امر اتفاقاً چنین در میان نیاید که ازان او را رنجی رسد و درین اثنا خبر کن
 مشهور گردید که علماء الدوله کردند و خبر خاص خود که از نزد حوایر مطلق در صعب بودند شیخ الرئیس عطا نمود و شیخ
 آن عطیه شایسته را مناسب حال خود ندانسته یکی از غلامان شاه ارنانی داشت همون وقت دانستم که اگر
 علماء الدوله ازین واقف گردد از شیخ ناخوش گردد ازین وجوه شیخ را و فرار ویرا در یافتیم شیخ از صحبت آن
 نوجوان کمال مسرور و بیتمتع شده گفت از من چیزی طلب نمی تابد برآوردن آن آرزوی تو از تیر دل
 کوشش نمایم آن جوان همه دان قیافه شناس گفت میدانم که علماء الدوله را تاب جدائی تو نماند و
 بزودی ترا طلب نماید و بر عهده سابق ترا مقرر نماید پس آرزوی من آنست که ذکر آن
 کمالات من که خود آنرا از من مشاهده کرده بحضور علماء الدوله بیان کنی و سفارشش نموده و
 مصاحبین و سر مراد حاصل نمائی بعد از چند سعه همان معامله که آن نوجوان حاذق
 گفته بود ظهور آمد و علماء الدوله از ما سعه نادم شده با خلعت فاخره و عطا سعه
 وزارت بطور سابق بطریق معذرت بذریعه خاصان بارگاه نزد خود شیخ را طلبید شیخ آن نوجوان حاذق را

همراه خود برد و تا بملقه مصاحبان خاص علماء الدوله او را در آورد قلم کرده در قدری از حالات شیخ الرئیس
 بوفی در آنچه العلوم جلد ثانی در بحث علم الکی آورده که نام وی حسین است بن عبد الله بن سینا حکیمی مشهور
 و معروف و یکی از اساطین حکمت است پدر وی از نطفه بود پستربه بخارا رفت و شیخ از بخارا بدگر قلمات
 بسیار گردیده برای شغل علوم و حصول فنون در چون بمرده ساگی رسید از علم قرآن مجید و ادب نیز از حفظ
 انشای کثیر از اصول دین و حساب علم هندسه و جبر و مقابله فراغت کرده بود پستربه کتاب ایسا خوبی
 نزد ابی عبد الله نابلی خواند و بر ظاهر منطق حاوی گشت مگر از دقائق آن فافل بود پستربه از نفس خود
 همان دقائقهای آنرا اهل نمود که در او اکل ازان ناواقف بود و قادر گردید بر اقلیدس و مسطی و فائق گردید
 در ان براتب و با وجود این اشیا برای تحصیل علم فقه نزد اسمعیل الزاهد آمد و رفت میداشت پستربه تحصیل
 علم طبیعی و علم الکی و غیر ذلک مشغول گردید تا آنکه حق تعالی او را ابواب علوم مفتوح گردانید پستربه اندک ماه

فکره در حالات شیخ بوفی سینا

در علم طب او اکل و ادوا خرفائق گردید تا آنکه بمرشانه زده سالگی حاققان و اماثل عدیم النظر گردید و در مدت
 اشتغال خود شبی تمامه انیا سوده و در روز بجز از علم و مطالعه بچیزی شغلی ننموده و چون بروی مسأله مشکل
 گشتی وضو ننموده در جامع مسجد رفته نماز و دعا مستغول گشتی تا که حق تعالی بروی آن مشکل را حل نماید و
 حق تعالی همچنان بروی عنایت فرمودی پسر سبب طب بخد مت نوح بن نصر سامانی بدو شاه خراسان پیوست
 و در خزانه کتب وی درآمد بر کتابهای و آنرا مطلع گردید که گوشهای اهل زمانه آوازی از لحن نشنیده بود و
 بخلاصه فوائد و بنفائس فرامداز آنها خود را آراسته گردانید و در قوت حافظه وی هم از دی نقل
 کرده اند که تا آخر عمر خود بهر مسأله که مطلع شده بود همچنان آنرا پیشناخت و در عمر شریفه سالگی بود که از وی نقل
 میکنند که تا این زمان هر چه آموخته ام همچنان آنرا یاد میدارم که گویا پدیدین آن آموخه ام و تا امروز هیچ
 نقصانی بدان راه نیافته پسر حوال عجیب و غریب بروی گذشته که ذکرش بطول میکشد و درین اثنا بوزارت
 رسیده و بانازان معزول شده و محبوس گشته باری مریض گشت چون صحت یافت ضعفی کثیر مییافت
 غسل نمود و تا یک گشت و هر چه بان خود مییافت بفقرا تصدق نمود و در هر سه روز ختم قرآن شریف نمودی
 پسر روز جمعه در رمضان المبارک در سنه ۲۸۸ هجری و عترت و اجماع بهمان وقت یافت و بود ولادت وی
 در سنه ۳۰۷ هجری و نیک مانه به صفر و بعضی وفات و برادر صفا نیز گفته و در تذکره اطبا گفته
 که در سنه ۳۲۳ هجری تولد یافته و در سنه ۳۹۱ هجری است و ایگی از جمله علوم فراغت یافت و در سنه ۴۲۶ هجری
 بروز جمعه کیم رمضان المبارک وفات یافته و در همان مرفون است و در تولد و وفات و فراغت وی

در نظر این سینا

از علوم این قطعه گفته شده	حجت الحق بابو علی سینا	در تصحیح آمد از عدم بوجود
در شصت کسب کمال علوم	در تذکره و اینجهان بدرد و انتی و در سنه از او بچند گفته اگر	
روایت تو بنویس بصحت رسد بهتر است و لا شیخ ابن تمیمه و نیز تمیز وی ابن القیم در مؤلفات خود تعریف		
برین نموده که شیخ رئیس ملاحظه است بسبب آنکه در کتب خود از شفا و غیره چیزی گفته که مخالف شریعت		
غیر و مقابل دین اسلام است و بنای لایان را بر هم میکند و کون ظاهراً باین معنی که من ملاحظه کتب و معرفت		
منشأ و شیخ عبدالحق دهلوی در کتاب خود مرجع البصرین نوشته بعضی از ابواب کشف که بصحبت مدوی		
سید کائنات صلی الله علیه و سلم مغرور شدند و از حقیقت علی غمراز می از حضرتش استفسار نمودند فرمود ذلک		
عجل محتاب هین از حال بوطی بن سیمین پرسیدند فرمود ذلک رجل بمنزله الله تعالی علی علوم و نشان		

در نظر این سینا

شهاب الدین مقتول فرمود **هو منی لکنتی عینه** یعنی وی نیز از تابعان و پیروان ابوسلمه بن سینا است و الله اعلم انحق و در حاشیه بعد آورده که امام غزالی رح در کتاب خود که بنام المنقذ من الضلال موسوم است تکفیر بن سینا و فارابی هر دو کرده و گفته که ایشان هر دو در بحث الکیات آنچه فطری کرده تا به بست اصول میرسد که در سه اصول تکفیر ایشان لازم و واجب است و در پیافه اصول تبصیح ایشان اما آنچه در سه مسأله از کافه مسلمین خلاف کرده اول اینکه ایشان گفته که حشر جهاد نیست هر آینه مشاب و معاقب از روح میباشند و دوم این قول ایشان است که علم حق سبحانه و تعالی در کلیات منحصر است و جزئیات را حق تعالی نمیداند **سوم** این قول ایشانست که بقدم عالم قائل اند **هذا کفر صریح** نقیضاً بالله صند کذا حکاه ابن ابی عمیر فی تاریخه میگویدیم از اینجا است آنچه سلطان محمود غزنوی در پی قتل و کمال ساسع بعدی که سوره عقائد وی سلطان رابری بر این گفته بود چنانچه این بحث در تذکره وی بالتفصیل ذکر یافته در اینجا باید دید عمر خود را اکثر درین اوطان بسر برده بخارا - خاندنم - جرجان - همدان - اصفهان - و از خون سلطان بکجا استقر از گرفتاری و چون علمای زمان تکفیر وی کرد این رباعی را در جواب ایشان گفت **هـ**

کفر جو منی گزاف و آسان نبود
پس در همه و هر یک مسلمان نبود
که رنگ و بوی زدنک بوی گل اداق
حلال گشته بفرمای عقل بردانا
از قهر گل سیاه تا اوج زحل
هر بند کشا و شد مگر بند اجل
سکوس نوشته است نام دو علی **هـ**

مکرم ترا از ایمان من ایمان نبود
و در وصف باده گفته **هـ**
بطعم تلخ جو پند پدرو لیک مفید
حرام گشته بفتوای شرع بر احمق
کردم همه مشکلات گیتی را حل
و در وصف علی رضی الله عنه **هـ**
یک لام دو عین بادویای معکوس
عبد از زبان **هـ**

در و هر یکی چون من دانم کافر
غذای روح دهد باد که رفیق الحق
هر پیش مبطل باطل بنزد اناحق
و در عجز خود از مرگ گفته **هـ**
بیرون جستم از قید هر کز و چل
بر صفحہ چهره - خط لم یزلی
از حاجب و عین و انفت با خط حل
چشم که مرتضی انان فراموش **هـ**

و در ابتدای زمان که هنوز شهرت نیافته بود باری در مجلس و عطا ابوسعید ابوالخیر که علامه زمان بود فی البیت یکی رباعی را بموافق بحث و عطا در اطاعت و معصیت و عفو و عتاب به پیش ابوسعید ابوالخیر خواند وی نیز رباعی در جواب فی البیهر خواند چنانچه آن هر دو رباعی این است رباعی شیخ **هـ**

ما یم بجز تو تو گنا کرده	و ز طاعت و معصیت بتر کرده	آنجا که عنایت تو باشد یاور
ناکردن چو کرده - کرده چو نا کرده	جواب ابوسعید ابوالخیر هـ	ای نیکت کرده و بد بها کرده

و آنکه بخلاص خود نمنا کرده	بر عضو مکن تکیه که هرگز بنود	اناکرده چو کرده کرده چو ناکرده
----------------------------	------------------------------	--------------------------------

فی الجمله شیخ و پنجم حصه کتاب ادویه مرکبه برای علاج سبل و قرحا که در صدر واقع شوند نوشته که بارها تجربه کرده شد و کمال مفید یافته و آن اینکه اصحاب سبل را با استعمال گلفند سگری مداومت باید و هر روز هر قدر که خواهد خورد اگر چه آن مقدار مقابل طعام افند و صاحب ضیق النفس را از استعمال شربت زوفا لایبی است و اگر دبی باشد قرص کافور و یامضرو را است که استعمال کند اگر ازین طریق علاج مریض کند مریض را حکمی فائده باشد و هرگز در معالجه نظامی بنفشه شریخ بنویسد که زنی در مرض سبل مبتلا بود و مرضش چنان مزمن شده بود که امید زندگی از وی نبود بالاخر بر او ش استعمال گلفند سگری گرفت و گلفند آنقدر او را خواندند که وزن آن از مقدار بیرون رفت آخرالاه ازین مداومت و کثرت گلفند آن زن را صحت کامل نصیب گردید **کف اللؤلؤ** صحت کفیکه الاطباق ایضا و تذکره اطباء در حالات حکیم ابوطاهر ابن برنخس هم از وی نقل آورده که در واسط بعلیج کمی که مریض استسقا گرفتار بود و در آن وقت در معالجه وی تا با امکان و تبقیه را فرونگذاشتم مگر مرضش روز بروز در ترقی میبود من از علاج و مریض از زندگی به تنگ آمدیم علاجش گذاشتم هر چه دولت میخواهد بخورد از خداوند تعالی شفای خود بخواه آن مریض ازین کلام من کمال متاسف شده راه خود گرفت در راه یکی را دید که طنمای پخته و کباب شده هر دو را میفروخت آن مریض از صحبت ما یوسی خود و نیز از جهت آنکه از زاده ممتد از هر چیز اجتناب میداشت بخوردن آن طنما و ش بهافت و از آن طنمای کباب شده بسیری تناول نمود بعد ساعتی دستهای زرد رنگ از وی جاری گشت و در پیرا اسهال بسیار روی در دل و مواد بجد از وی خارج گردید آب رفیق که در اسهالش بیرون شده بود کمال متعفن بود بعد از چندی ازین جلابهای قدرتی مریض را صحت کلی عنایت شد چون ابن برنخس را خبر صحت مریض و کیفیت معالجه قدرتی وی رسید حیرت بر جیشش افزود چه اگر بلخ بالطبع قابض است نه که بر عکس باعث خلومعه گردد آخرالامر این عقده مالاخیل بد چنین حل نمود که نزد آن بلخ فروش رفت از وی پرسید که این طنما را از کجا گرفته آورده بودی بموجب نشان دهی وی ابوطاهر آنها را فرستاد و دید که طنما در آنجا در کشت ذرات پیون میچند از دیدنش ابوطاهر را تسلی کلی حاصل گردید چه که ما زیون با خاصه دافع رطوبات رقیقه است و در طنما اثر آن باقی بود که مریض را از آن شفا حاصل گشت گویند که اگر یکدم وزن ما زیون کسی را بخوراند آنقدر اسهالش آید که بند کردنش نتواند ازین سبب استعمال آن بغیر مصلحات نمیکند

در معالجه

درین معاملہ استعمال آن بعد از دو طبع شدہ بود یکی در شکم پنجم با آب و نمک بطور کباب لند از سفید و غیره
قائده بخشیدنی اجماع ابوطاہر ازین قدسی تعلیم یافت مستفیض گشت بعد اصلاح مازنی چون برای دیگر مستقیان

بکار برد کمال مفید گشت. حکایت (۲۶) - این نکتہ کافی است از وی فقط

دگر با شش و خویتر زین منط [در تفسیر کبیر و نیز در خیالات الحمان آورده کہ جوانی در قریب جوار ابوحنیفہ

میبود روزی در مجلس ابوحنیفہ رضی در آمد و گفت کہ ارادہ تزییح خود با دختریکہ از فلان قبیلہ است مصمم میبارم مگر

ایشان تہرہ از آمد ترا ز وسع من از من میطلبند امام رضا بعد از استخارہ اورا بتزویج فرمود جوان ہچمان کرد و

خطبہ نمود پس از چندی باز نزد امام رضا متوجہ شدہ و آمد کہ اولیای زن تا وقتیکہ ایغای کل کاہین از من نطلبند

زخم را بمن نمی سپارند مگر اگر خدا نمی سازند امام رضا اورا فرمود کہ حیلہ کن و الحال بمقدار مطلوبہ ایشان ای

بگیر تا دخول بان زن خود کنی کہ ہر آئینہ آسان کنند کار با خداست شاید کہ بعد از آن کار ترا بر تو آسان نماید پتر

امام رضا از نزد خود اورا و ای بقدر حاجت وی و بعد از حصول دخول اورا فرمود کہ چو نزد ایشان نیروی

و ظاہر نمی کنی کہ من زن خود را ہمراہ خود گرفتم ارادہ سفوطن بعید میبارم جوان ہچمان کرد پس خاق گذشت

این امر ہر اقربای زن وی و تا چار شدہ نزد امام رضا شکایت کثرت استفتا نمایان ما منما ہمہ فرمود لزوح

را بردن زوجه بسفر میرسد یعنی بعد دخول گفتند چگونه دفع این امر خاق ما را میسر گردد فرمود کہ راضی کنی اورا

بردا پنجم از وی گرفته اید ایشان قبول نمود پس امام رضا جوان را طلبیدہ انہا اجرا یافت گردانید جوان گفت

الحال من بقدر بر تو مال خود کی راضی میشوم اگر زمانان باز پس بمن می دهند و الا من زوجه خود را بسفر

خواہم برد و از قول امام رضا با نمود امام رضا فرمود کہ امام کی را دوست تر میداری آیا بر تو مال خود راضی گردی

و یا زن تو برای کسی اقرار نماید بوامی پس تا وقتیکہ امای قرصا شخص تمامی زن خود را بسفر بردن نتوانی

از شنیدنش جوان متحیر ماندہ گفت اللہ اشغبر و انکہ ایشان این نکتہ را نشنوندہ الا چیزی بمن باز پس ندہند

و راضی گشت بر تو مال خود تخصصا بکفای حنیفہ رضی فتزویج کل واحد

بین الخصمین [چہن بشنو از علم آن شیخ شرع] کہ او بچو اصل است و دیگر چو فرع

مراد از رسد فقہ و احکام دین [کہ طرنی بہ بستند از و تا بعین] آری برای سلب ساختن زمین

ہر نفس شاکہ نفسانیدہ آن واحد از وجود لہ نجین جلاکان یکتای زبان و اکالابدی است [در امر]

ہچمین است آنچه در سلسلہ الذہب مختصر بولانا جامی آورده و تفصیل متذکرہ اطباء در حالات حکیم ابوحنیفہ

ما از حکایت امام رضا

بخاری که یکی از اجله اساتذہ ابوعلی سینا است آورده و قتیکه وی در فن طبابت کمالات لائقه کمال بود در آن زمانه ریاست و سلطنت امیر منصور سامانی را بود و امیر منصور سامانی حکیم ابو منصور بخاری را پایا بینه بند سرفراز ساخته بود تا آنکه با امیر مروح بر یک سفره خوراک تناول نمودی روزی حسب معمول وقت تناول ظہمی

رسید حکم شد که خواص حاضر سازند	سیکے از طوک سامانی	داشت دوران طبیعے ارزانی
در همه کار با بد و همدم نبض جمع مخدرات بدست پای نامهران از انجا پیے خوان بگفت پیش شاه گشت دو تاه الف تا مشش چو دال بماند	در همه رازها بد و محرم روزی از گفتگوی خلق خلاص نامه مهران از انجا طے تا آمد خوان خوردنی بز زمین خم چو پیران دیر سال بماند	داد پیش در حضور خود پیوست بود با او درون خلوت خاص ناگه آمد کنیز کے چون ماه از سخت غلطے بہ پشت او ز کمین
خواص مداحہ خود چونکہ وقت تناول شامی بود مزاجش بر هم گشته بارہا بخصه کنیز را فرمود کہ ایستادہ شو مگر بسبب تشنج پی و احصاب ہر چند کہ کنیز میخواست کہ راست شدہ از اینجا بر طرف شود نتوانست و چنان خمیدہ بماند ملک بنوی حکیم نگر سیتہ فرمود کہ علاش بیشتر از ان باید کہ وقت تناول خواصہ از من فوت گردد		
کرد چند ان کہ زور راست نشد کامی شفا بخش ہر مزاج سفیم ماند حیران حکیم چون اسباب	پشت از ہچنانکہ خواست نشد ہم درین دم کشای دست علاج بود ہر علاج او نا یاب	گفت با آن حکیم شاہ کریم وار ہاش ازین فساد مزاج از شنیدن حکم ملک آن حکیم در تخریر
اوقات کہ ہمیں مرض صعب را اینچنین معالجه سریع الشفا چکوردہ منصور است مگر حکم حاکم مرگ مفاجات را نیز چاره ندید بعد از تالی با خود اندیشید کہ تدریش از علاج نفسانیہ بیاید پس بدست خود از سر آن کنیز خاص معجزش یعنی خمارش را در کشید و یکی از فطمان خاص حکم داد کہ از ارش را بکشتا تا کہ بی حجاب گردد نفس ناز کی میخواست کہ بر سر اجلاس ہمین بر سہ دبی ستر گرد کمال کوشش در حفظہ ستر خود نمود با آنکہ در شبان گردید و بی اختیار برای دفع آن غلام دست را بگفتاد و ہزار وقت از جای خود بر جست با آنچنانکہ جامی گفت		
دست ز معجزش ز فرق کشید کرد بیرونش از سجن شلوار قامت خود چو سر و بستان بیت	جامہ اش باز پیش و پس بدید عرق شد از خجالت اندر خوی کرد و آزاد از زمین برخاست	از ز بارش کشاد بند ازار خلط بگداخت در مفاصل روی در طبیعے چونیک ماہر بود

پیش از سیر کار نسا هر بود	چون بماند از علاج جسمانی	دست زود در علاج نفسانی
---------------------------	--------------------------	------------------------

لطیفه و مناسب حکایت امام رضا است در روشنی طبع آنچه ابوالمعالی در کتاب خود آورده که شخصی لا صرافان با صرہ پر از طلا بر چند نفر از رندان میاک بگذشت ازان میان یکی که از همه شاطر و حیار تر بود برخواست و باریقان خود گفت که من کیسہ این صراف را از وی میخوانم گرفت گفتند انگاه از میان ما همه فضیلت ترا میباش پس در پی صراف تا بخانه وی در افتاد صراف در خانه در آمدہ صرہ طلا را در دلیز نهاد و مکنیز خود گفت آفتابہ آب بر آ طهارتم بیار و خود به بیت الفخار رفت درین اثنا آن بندوی طرار فرصت یافته کیسہ را برداشته نزد ریفقان برده بر حسب اقد اینشان را مطلع گردیدند و اشد کاری کردی که از ہر کسی نخبین یعنی آید گرفت این امر همه بر جان کینہ نگاہ کردند و از ظلم جو صراف جان آن بجان ضائع گردید اگر کینہ بیگناہ را درین بارہ از جو دستم صراف و اربانی و انیم کہ در فن خود کاملی گفت و من است کہ این امر نیز نزد من چیزی دشواری نمیدارد بجزست قاصد صراف رسید و دید کہ در بان صرہ طلا نزد کو سخت بر جان کینہ بیگناہ می افتد و در را کوفت و صراف را طلبید و گفت کہ من غلام فلان دوست تمام و مولای من ترا بسلام یاد کرده است و گفته کہ عقل ترا چه شد کہ مانند اینچنین سرہ پر طرار بردی اندازی اگر از روی اتفاق گذر من بران بنفادی همه مال تو ضائع شدی آن کیسہ را بوی نمود صراف دست مرا ز کرده کہ آنرا بگیر و دزد گفت بخدا کہ تا دستم تھری باز تو بگیرم ندیم نباید کہ خواجہ من اصدوق نداشته مانند کینہ تو مرا تا اوب نماید صراف برای سرود ستخط بخانه رفت و آن ہندو باز بریفقان پیوست پس بر ہر دو کاری گری وی آفرین خوان شدند

طیفه در روشنی طبع بندوی

حکایت (۲۰۲) ۵ بیابش نمودگر رمز معاسنے | اگر باشد پر ز اسرار نہاسنے

در قیرات احسان آورده کہ باری شخصی از امام رضا در بارہ کشادن روز نے در دیوار خود پرسید امام رضا او را فرمود کہ در دیوار خود ہر چه میخواہی بکن و بجا خود اطلاعی کن پس جاوید را خبری شد و نالش کتان در حکومت قضای ابن ابی لیلی در آمد قاضی آنم در ازان منع نمود آن سائل نزد امام رضا واپس شدہ ماجرا را بعرض رسانید بار دیگر امام رضا او را فرمود ا فترہ قیصرہ بسا با بد دیگر از قاضی ابن ابی لیلی اورا منع نمود شخص باز نہا نام گشت امام از وی پرسید قیمت دیوار تو چقدر باشد گفت سکہ دینار فرمود دیوار خود را سہم ساز و از نزد من سہ دینار بگیر آنم و با فلکندن دیوار خود مستعد گردید ہمہ سایش او را گرفت تا بھکہ اقتضای ابن ابی لیلی گفت کہ وی ہم دیوار خود میکند و تو مرا سیکولی کہ من او را ازان منع نمایم پستربان مرد گفت برو دیوار خود را بینداز و ہر چه میخواہی در دیوار خود بساز پس آن جاویدی غوغا کنندہ برخاست و گفت کہ کشادن روز نے بر من آسان بود

حکایت ۲۰۲ - از امام رضا

از آن گندک دیواروی قاضی گفت چکنم از نیکه میرود این هو نوز کسی که راه میناید او را بر خطای من و بعد از آن من
 چکنم که خطای من بر من ظاهر گردد میگویم همواره و انابان زمان خاص مروان را چنین جبران و سر اسیر میگردد
 وَتِلْكَ ذَلِكِ لَطِيفُهُ در نیشة اجد از ندید علوم آورده که باری معلم ثانی حکیم ابو نصر فارابی ترکی
 در مجلس سلطان دمشق سیف الدوله حاضر شده برگردن مردم خط کشیده تا آنکه مجلس خاص سیف الدوله در آمده
 نزدیک وی رسید و آن مجلس مجمع الفصلا بود از نجت او را از انجا بیرون کرد پسر سیف الدوله مالیک خود را
 بطریق رازداری بزبان خاص فرمود که این شیخ سودا دب نمود و هر آینه من از وی چند چیزی پرسیدی میدارم
 اگر آنها نداند پسر او را از انجا بیرون نمایند از شنیدنش ابو نصر فارابی هم بدان زبان خاص عرض کرد یا امیر صبر کن که
 چند مورد از پس آمدنی است سیف الدوله از وی پرسید این زبان را خوب میدانی گفت بل بلکه اکثر از هفتاد
 زبانها میدانم پس تعلیم کرد او را سیف الدوله و آغاز کردند سخن را در هر فن تا آنکه متحیر گشتند جمیع الحاضین پسر تلک کرد
 سیف الدوله با و از وی پرسید آیا چیزی بنوشی گفت فی باز از وی پرسید آیا شوق به امیداری گفت بل پس نکات سلح و حاضر
 گردانید پیش او کسی از بنیاضی را اگر که ابو نصر همان سر اید پسر از میان خراط خود چند جو بکار داد کشیده ترکیبی بود آنطور بر انبلازی کرد
 پس بر کار آنرا دید بخند و در آن پسر آنها را از هم کشاده ترکیب دیگر داد و آن جو بکار باند هم از حاضرین بگریه و آمدند پسر آنها از هم
 کشاده و ترکیبش را مغیر ساخته حرکتش داد همه مردم در خواب شدند تا آنکه در بان نیز خواب برفت پس ایشانرا
 خفته گذاشته از میان ایشان بیرون رفت **و تامل** در بعضی حالات فارابی ابو نصر در اجد العلوم
 آورده که وی ابو نصر محمد بن محمد اناساتذه و اساطین حکمت است حکیمی فکی و مشهور است در منطق و حکمت و دیگر
 علوم صاحب تصانیف است و وی اکبر فلاسفه اهل اسلام است و در فنون وی کسی از اهل اسنام بر تنه وی
 نرسیده و این سینا در کتب خود تخریج از وی کرده و در تصانیف خود از کتب وی انتقل یافته و وی مردی ترکی بلخ
 چنانچه فارابی یکی از شهرهای ترک است و ماوراء النهر و ما سفار بسیار میگردد تا آنکه در بغداد درآمد وی
 بزبانهای بسیار تکلم نمودی بجز نلسان عربی و در انجا آنرا نیز بخوبی واقف گردید پسر مشغول گشت بکتب حکمت
 و نزد حکیم ابی بشرتی بن یونس که شیخ کبیر بود وصیت عظیم میداشت و در حلقه درس وی هر روز صد آهشتین
 جمع گشتندی در آمد و در منطق از شرح کتاب ارسطو هفتاد سفر خواند و در بلده حران از حکیم ابی حنا بن خیالان نقلی
 نیز طری از منطق اندک کرد باز بغداد در آمده از علوم فلسفه بهره ور گردید و در جمله کتب ارسطو ما هر زودید گویند
 کتاب النفس مؤلفه ارسطو از جایی بدست آمد و بخط فارابی بران مکتوب بود که سن این کتاب را دو صد و پنجاه

در حکایت معلم ثانی فارابی ترکی

فلسفه در تصانیف حکیم فارابی

و کتاب السمع الطیبی را سطورا چهل بار خواندم و بطرف باز خواندن آن همچنان محتاجم و قاریابی میگفت اگر این سطورا در یافتی از آن کبریا لذت دهی من بودی پستتر سفر نمود بسوی دمشق و از دمشق بسوی مصر و از مصر باز بسوی دمشق پس ملک دمشق سیف الدوله با وی نیکو گویا نمود و روزی برای وی چهار درم مقرر نمود چنانچه قاریابی در امور دنیا از بهای الناس بود و بکسی نمی پرداخت و نه بکافی و تنهایی بود و لذت اقتصر علی أربعه دراهم و اکثر اوقات در جمع آب می بویاد و با خفا گانگی که در خاتش در هم بودی و کتب خود را در آنجا تصنیف کردی منقول است که هر آئینه آن تکیه مسمی بقانون است از ترکیب وی است و از کتب در سالجات مصنفه وی تا به حال شمرده اند که همه نافع اند و در هر سال از ثمانین سال در دمشق فی سنه ۳۹۰ تسع و ثلثین و ثلثمائة و فوات

یافت حکایت (۲۸) **چنین بشنوا از ظلم آن شیخ دین** | **اگر دانش قوی قول دارد متین**

در حیات الحسان آورده که یکی از محدثین همواره در عیب جوئی ابو حنیفه رضی بودی اتفاقاً باری در ورطه در افتاد که بجز از امام رضا کسی دیگر را چنان نیافت که از آن گریز او را بجائی نبرد و آن بانی که وی زن خود را در وقت شب گفت اگر غضب طلاق را از من طلب نمائی و من در طلاق ندیم پس تم طلاق است آن زن در جواب گفت اگر امشب من از تو طلاق را طلب نمایم پس اکنون بنده که میدارم آزاد است پس از ساعتی چون غضب طرفین فرو نشست و در انجام کار دیدم تمیر گشته هر دو برای حل مسأله نزد امام رضا در آمدند امام رضا آن زن را فرمود که از شوهر خود طلاق را بخواه پستتر شوهرش را گفت بزنی خود چنین بگو آنست طالق ان شئت پستتر در حکم فرمود که بروید و بشما هر دو حنت نماند و آن محدث را فرمود توبه نمائی از عیب جوئی کسیکه ترا ظلم آموخت پس توبه نمود آن مرد و همواره آن هر دو زن و شوهر بعد از فراغ نماز امام رضا را بدعا یاد نمودند و همواره علای فحول و فضلال ذوی العقول جمالی تمیزین بادیه ضلالت را چنین براه هدایت می آرند لطیفه باری پادری از ترس پیش شاه عبدالعزیز دهلوی رحم در آمد و برای اتباع موم مرعی علیه السلام را چنین نشانی بیان نمود که شخصی در صحرائی راه گم کرد و بجائی رسید که در آنجا مردی را خفته و دیگری را بیدار یافت پس این شخص راه راست خود ازین خفته دریافت نماید یا ازین بیدار حضرت شاه صاحب رحم دانست که همین سائل از خفته آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم و از بیدار حضرت عیسی و اگر راه همین بیرون ایشان خواسته است در جواب فرمود که ازین خفته دریافت باید نمود چه این بیدار خود گمراه است و پاس کرامت و عظمت نشان این خفته منتظر بیداری وی دین صحرائی بی راه نشسته که باری بیداری این خفته نماید

حکایت ۲۸ از امام زکریا

لطیفه در رد قول باطنی از شاه صاحب دهلوی

حکایت ۱۲۹ - از امام رضا

ورنه اورادین محمدرای بی راه با وجود بیداری بیکار نشستن برای چیست و بموجب او نیز خود گم است کلامی کنی
آن بیدار قابل هدایت آن گمراه نیست از شنیدنش پادری شرمند بازگشت - حکایت (۲۹) ۵

جمله تاریک است این محنت سرای	علم در وی چون جواهر رهنمای	ار بهر جانم درین تاریک جای
------------------------------	----------------------------	----------------------------

علم و فہمت فہم و علم جانفزای
تفسیر کبیر و نیز در خیرات الحسان است کہ شخصے نزد ابو حنیفہ رضی در آمد و گفت

کہ از جنت جدال باہمی زن خود را کہ از ناخوشی باہن ترک سخن نموده بود گفتم تا وقتیکہ تو باہن سخن نگویی اگر من با تو محکم
نایم تر اطلاق است از شنیدنش زخم نیز سوگند نمود مادامیکہ تو محکم باہن تنہائی اگر من با تو سخن گویم ہمہ اسباب

و املاک من صدقہ و حق است پس متحیر است فقہادر کل آن تا آنکہ سفیان ثوری رضی گفت ہر کہ از شما بادگیری سخن
گوید قسم خود جانم کرد از شنیدنش نام اورا فرمود کہ برو و بازن خود سخن گوی تا بہر دو شما حشت لازم نیاید آن شخص نزد

ثوری رہور آمد از قول امام رضی خبرش داد از شنیدنش سفیان رضی را غضب گرفتہ نزد امام در آمد و از رختنیت
گفت **تَبَيَّنَ الْفُرُوجُ** امام رضی سبب این غیظ و غضب از وی پرسید سفیان رضی مستفتیان را فرمود

أَعْبَدُ وَأَفَاعَادُ وَأَفَاعَادُ یعنی سوال خود را از وی باز پرسید ایشان چنان کہ امام رضی باز همان جواب را فرمود
گفت از کجا می گویی این را فرمود از آنکہ حلف شوی بر حلف زوجه مقدم است و زوجه در حلف خود باز زوج بعد از آن

خطاب نمود پس حلف زوج بسبب خطاب زن با وی ساقط گردید چیز نش پیشتر از وی با وی سخن گفت پس
این مرد اگر بازن خود گفتگو نماید آن زن نیز از حلف رہائی باید و بر زن و خموی برود حشت لازم نیاید از شنیدنش

سفیان رضی فرمود ہر آئینہ برای تو از علم آن چیز با کشون میگردد کہ ما ہمہ انان غافل میباشیم و لہذا ملا علی
قاری در رسالہ خود کہ در جواب امام الحرمین گفته می آید **وَرُوِيَ عَنْ سَفْيَانَ الثَّوْرِيِّ رَأَى**

قَالَ كُنَّا عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ كَالْعَصَا فَمَرَّ بَيْنَ بَدَايَ الْبَازِيِّ وَبَعْضِ مَنِّهِمْ از شاہ کمال
تجراست در علوم دین انچہ از امام بخاری رحمہ اللہ تعالی می آید **لَطِيفَةٌ** در تعلیقات نخبۃ العکامل و انا و ہتلانا

و شیخ المولوی عبد اللہ اوام اللہ تعالی فیوضاتہ علینا و علی سائر المسلمین از مقدمہ صحیح البخاری کہ آورده قریباً بطور
امام بخاری رضی اللہ تعالی عنہ در بغداد درآمد و محدثین آنجا آمدن وی در من مطلع گشتند برای استخوان گرفتن

وی رضی بیکجا جمع شدہ یکصد احادیث را منتخب نمودند بطور کہ اسانید و متون آن احادیث را از ہم منقلب
گردانیدند یعنی سند حدیثی را ہا متن دیگر حدیث بیوست نمودند و متن آن دیگر حدیث را بسند این حدیث متصل
نمودند و نفر را از میان خود برگزیدہ ہر یکی را از ان وہ کسان دہہ و کہ حدیث از ان یکصد احادیث مقلوبہ

در حدیثی از امام رضا
در حدیثی از امام رضا
در حدیثی از امام رضا

در آموختند و بمجلس بخاری رفته بفرستادند و چون تقرر و طابقت گرفت اهل مجلس که از اهل بغداد و خراسان و سیاهستان
 و غیره بکثرت بودند یکی از ان ذاه کسان پیش امام بخاری رفته و آمده و از هر دو گانه احادیث خود یکی بعد دیگری از وی
 می پرسیدند پس هر حدیث وی امام بخاری رفته در جواب وی فرمودی که لا آخره فک و بعد از تمام سؤالاتی
 آن دوم کس در پیش حضرت بخاری فوجین هر دو کسان یکی بعد دیگری برای استفسار هر دو گانه احادیث متلوبه
 خود پیش امام بخاری رفته و آمدند از وی سوال احادیث خود کردند و امام بخاری در پس هر حدیث هر یک
 از آنان بجز ازین قول خود که لا آخره فک چیزی زیادت نکردی و جمله فقها که در اینجا حاضر بودند بعد از قول
 بخاری که لا آخره فک بیکدیگر نگریستندی و باهم گفتندی که دانست این شخص حلال این حدیث را و آنانکه
 غیر فقیه بودند این قول وی را بر عجز و قلت فهم وی حمل کردند و هر گاه که امام بخاری رفته از قرینه الی بر اینها
 و تمام ایشان عالم گردیدند نگاه بسوی سائل اول از ان ذاه تفراقات فرموده گفت که از حدیث ظان پرسیده
 بودی و صحیح و صواب آن چنین است و تمام حدیث ویرا با سند و متن اصلی وی باهم ضم کرده برخوانند تا اگر
 هر دو حدیث ویرا بطور صحیح بروی برخوانند و بعد از جوابات سائل اول بگله ساکنان دیگر متوجه شده همه باهم چنین
 جوابها فرمود پس هر صد احادیث متلوبه ایشان را بر اصل خود کرده بطور صحیح و اصلی بر ایشان برخوانند از شنیدن
 آنها جمله علمای آنجا بر کمال حفظ و نهایت تفرود درین باب و طول و منزلت وی مفرگشته **فائدة** در ذلک
فائدة تبرکات و تین نور قدری حالات امام بخاری رضی الله تعالی عناه و عنه بهدین تعلیقات از بستان الحمدین
 و غیره آورده که آنچه از حکایت بالا ذکر شده از جلالت امام بخاری است در حفظ و اما جلالت وی در
 ازجت فقه پس صحیح بخاری وی شاید عادل است و تفصیل این اجمال مختصرا چنانچه شیخ و طبری در خود وقت
 مشکوٰۃ آورده اینکه در عصر صحابه و کبار تابعین رضوان الله علیهم اجمعین احادیث و آثار در جوامع مدون نبود و رسم
 تصنیف بوجود نیامده بچند وجه مذکوره در اینجا که یکی انانما ایکه دائر کف خطایشان بواسطه برکت صحبت رسول
 صلی الله علیه وسلم و قرب زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم بغایت وسیع و اذبان در نهایت صفا و سیلان بود
 تا آنکه طریق تصانیف اخبار و احادیث در آن عصر تابعین پیدا آمد پس زهری رفته و بیع رفته و سعید رفته و غیر ایشان
 برای را علم کرده تصنیف نمودند تا زمانیکه کبار اهل طبقه ثالثه پیدا شدند و تدوین و تالیف حدیث بر ترتیب
 ابواب فقه بنیاد کردند مانند امام مالک رفته و مدینه و مانند ابو محمد عبد الملک بن عبد العزیز رفته و مدینه و مانند
 ابو عمر رفته و عبد الرحمن را و ناسی رفته و در شام و سفیان ثوری رفته و کوفه و حماد بن سلمه رفته و بصره که هر یکی از ایشان

فائدہ در جلالت امام بخاری رضی

کتاب تصنیف کرد بعد از آن هر یک از اعیان عمای مجتهدین تالیف نمودند و از کبرای محدثین مثل احمد بن حنبل و اسحاق بن راهویه و غیر ایشان رضوان اللہ علیہم اجمعین مسانید نوشتند و لیکن در صحیح کرام ازین مؤلفات صحیح حدیث را از ضعف تمیز نمودند پس اول کسیکه در مجروح حدیث صحیح تصنیف کرد امام بخاری بود و اطلاع برین تصانیف باعث گشت اورا بزعم صحیح و از وی مروی است که گفت در خواب دیدم که پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم تشریف آوردند و من در مقابل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ایستادم و مروی بر دست من است و آن سرور صلی اللہ علیہ وسلم را باد میکنم و گس از روی مبارک وی میرانم و این واقعه را بر معبری عرض کردم گفت تو چنان شوی که از وی صلی اللہ علیہ وسلم دروغ یادور کنی و این واقعه را بعین نیز ملاحظه و موکد شد بر تالیف و مخر صحیح جامع و به ثبوت پیوسته که بخاری گفته من صحیح جامع خود را از شصدهزار حدیث مخریج نموده ام و بَعَلَهُ وَبَعَثَهُ بَيْنِي وَبَيْنَ اللَّهِ و گویند بخاری در مدت شانزده سال تصنیف صحیح نموده و گفت درینا و درم دین کتاب الاحادیث صحیح و آنچه ترک نموده ام از احادیث صحیح بیشتر است و تصنیف آن در مسجد الحرام نمود و هیچ حدیثی را در آن کتاب درینا و در کتابت نکرد تا استخاره نمود از خداوند تبارک و تعالی و دو رکعت نماز گذارد و بر روایتی آمده که غسل بآب زمزم میکرد و دو رکعت نماز خلف مقام میگزارد و هر چه ترویج صحت آن بقیقین می پیوست در آن کتاب ایرادی نمود و این عدلی از جماعتی از شیوخ خود نقل کرد که بخاری تحویل تراجم کتاب خویش در مدینه در میان قبر و منبر حضرت رسالت پناه صلی اللہ علیہ وسلم تقدیم نمایند و به ترجمه که مینوشت دو رکعت نماز میگزارد و وجه توفیق میان نقل کب و درینما آن گفته اند که مسوده کتاب در مسجد الحرام کرده باشد و در مدینه مطبوعاً تراجم بیاض برده و از منقول است که گفت که کتب خود را سه نوبت تصنیف کرده و بدان گذشته و تنقیح نموده به بیاض بردام و کثرت اختلاف است بخاری ازین جهت دست و نسخ وی در حقیقت روایات است که مختلف آمده و گفته اند شاید که احادیث را بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم عرض میکرد و هر چه او را یقین میشد از حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در واقعه یا با الهام مجاز مخص میگشت مینوشت و الله اعلم و ابوزید مروزی گوید که در میان رکن و مقام اهل بیوم در خواب بودم که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را دیدم که گفت ای ابوزید چرا کتابی در سبیل گونی گفتم یا رسول الله کتاب تو که لم است گفت کتاب محمد بن اسماعیل بخاری و از بعضی

علمای عظام آورده اند که در خوب دیدند که بخاری از عقب پیامبر صلی الله علیه وسلم میرفت و بهر قدم که
 آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر میداشت بخاری بر همان محل قدم می نهاد و جمهور علماء بر آنند که کتاب او
 در صحت مقدم است بر هیچ کتب مصنفه در حدیث تا آنکه گفته اند که *أصحُّ الکُتُبِ بعدَ کِتابِ الله*
صَحیحُ البُخاریِّ و شیخ شهاب الدین ابن حجر در شرح صحیح البخاری گفته که جمله احادیث صحیح بخاری مع
 تعلیقات و الشواهد و التابعات مع المکررات نه هزار و ششصد و هشتاد و دو حدیث است باسقاط
 مکررات احادیث مرفوعه آن دو هزار و ششصد و بیست و سه حدیث است اتقی و در بخاری میان علمای
 اصول حدیث و شرح بخاری اختلافی نیز هست و الله اعلم بدانکه اعلی و اقرب اسانید احادیث جامع
 صحیح لو آنست که میان ما و پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم ستمه واسطه باشد و ازین قبیل است دو حدیث
 است مع المکررات و باسقاط مکررات شانزده و نزدیک نین به ثلاثیات بخاری مشهور است و اعلی
 اسانید مسلم آنست که میان مسلم و پیغمبر صلی الله علیه و سلم چهار واسطه باشد و هشتاد و چند حدیث صحیح مسلم
 اینحال دارد و به رباعیات مسلم شهرت دارد و خطیب بغدادی گفته که مسلم پیروی کرده است بخاری را
 و نظر کرده است در علم وی و راست می رود بر برابر ابو سعید چون بخاری در آخر عمر خود به پیشاپه او آمد مسلم ملازمت او
 کرد و بخدمت وی بشتافت و آمد و رفت بسیار بروی کرد و با جمله مسلم از مستفیدان آثار بخاری و مقتبسان
 انوار است و بسیاری از مشایخ و علمای ثقات از برای حصول مرادات و کفایت مهمات و مقصا
 حاجات و دفع بلیات و کشف کربات و برای صحت و شفای بیماران و در مضایق و شدائد طبع صحیح بخاری
 را خوانده اند و بمراد رسیده اند و مقصود خود را در یافته اند و آنرا مانند تریاق مجرب دانسته و این معنی نزد
 علمای حدیث بمرتبه شهرت و استفاضه رسیده و از محدث فاضل آورده که گفت قریب صد بیست بد
 صحیح بخاری را در وقایع و مهمات برای خود و برای مردم خوانده ام و بهر نیت که خوانده ام مقصود حاصل شود
 و مهم بکفایت انجامیده است و میان علماء این معنی بجهت شهرت رسیده است که صحیح بخاری را در هیچ نشدنی
 نخوانده اند الا که نجات و کشادگان شدت حاصل شده و در سرگشتی و بهر خانه که آن کتاب بود
 خداوند تعالی آنرا از غرق و حرق نگاه داشته و نزد ثقات ثبوت رسیده که بخاری مستجاب الدعوات بوده

این حدیث صحیح بخاری است که در کتاب صحیح بخاری آمده است و در شرح صحیح بخاری ابن حجر در شرح صحیح بخاری گفته که جمله احادیث صحیح بخاری مع تعلیقات و الشواهد و التابعات مع المکررات نه هزار و ششصد و هشتاد و دو حدیث است باسقاط مکررات احادیث مرفوعه آن دو هزار و ششصد و بیست و سه حدیث است اتقی و در بخاری میان علمای اصول حدیث و شرح بخاری اختلافی نیز هست و الله اعلم بدانکه اعلی و اقرب اسانید احادیث جامع صحیح لو آنست که میان ما و پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم ستمه واسطه باشد و ازین قبیل است دو حدیث است مع المکررات و باسقاط مکررات شانزده و نزدیک نین به ثلاثیات بخاری مشهور است و اعلی اسانید مسلم آنست که میان مسلم و پیغمبر صلی الله علیه و سلم چهار واسطه باشد و هشتاد و چند حدیث صحیح مسلم اینحال دارد و به رباعیات مسلم شهرت دارد و خطیب بغدادی گفته که مسلم پیروی کرده است بخاری را و نظر کرده است در علم وی و راست می رود بر برابر ابو سعید چون بخاری در آخر عمر خود به پیشاپه او آمد مسلم ملازمت او کرد و بخدمت وی بشتافت و آمد و رفت بسیار بروی کرد و با جمله مسلم از مستفیدان آثار بخاری و مقتبسان انوار است و بسیاری از مشایخ و علمای ثقات از برای حصول مرادات و کفایت مهمات و مقصا حاجات و دفع بلیات و کشف کربات و برای صحت و شفای بیماران و در مضایق و شدائد طبع صحیح بخاری را خوانده اند و بمراد رسیده اند و مقصود خود را در یافته اند و آنرا مانند تریاق مجرب دانسته و این معنی نزد علمای حدیث بمرتبه شهرت و استفاضه رسیده و از محدث فاضل آورده که گفت قریب صد بیست بد صحیح بخاری را در وقایع و مهمات برای خود و برای مردم خوانده ام و بهر نیت که خوانده ام مقصود حاصل شود و مهم بکفایت انجامیده است و میان علماء این معنی بجهت شهرت رسیده است که صحیح بخاری را در هیچ نشدنی نخوانده اند الا که نجات و کشادگان شدت حاصل شده و در سرگشتی و بهر خانه که آن کتاب بود خداوند تعالی آنرا از غرق و حرق نگاه داشته و نزد ثقات ثبوت رسیده که بخاری مستجاب الدعوات بوده

و در شان قاری صحیح خود دعای خیر کرده و نیز ذکر استجابت دعای وی در قصه وفات وی می آید انشاء الله
 چونکه از تفصیل بالا مطلع شدی پس بدانکه در تعلیقات نخبه الفکر از مقدمه بخاری و غیره آورده اما
 جلالت بخاری رخصت و رع آنست که وی گفته ضلایم میبارم که حق تعالی در روز قیامت از غیبت
 کسی از من نپرسد و اما جلالت وی از جهت احتیاط در بایست صحیح خود آنست که وی گفت مَا وَصَفْتُ
 فِي كِتَابِ الضَّعِيفِ جَدًّا بِنَاءِ الْاِغْتَسَلْتُ قَبْلَ ذَٰلِكَ وَصَلَّيْتُ رُكْعَتَيْنِ وَنَزَّيْتُ أَنْتَ كَرِهِي
 كَفْتُ مَا أَدْخَلْتُ فِي كِتَابِ الْجَامِعِ الْأَمَّا حَمْدُ وَنَزَّيْتُ أَنْتَ كَرِهِي كَفْتُ صَنَّفْتُ كِتَابَ
 الضَّعِيفِ لِسِتِّ عَشْرَ سَنَةً خَرَجْتُ مِنْ سِتِّ مِائَةِ الْفِئَةِ حَدِيثٍ وَجَعَلْتُهُ حِجَّةً بَيْنِي
 وَبَيْنَ اللَّهِ وَلِهَذَا اِنَّمَا نَوِيْتُ فِي تَرْجُومِ الْأَسْمَاءِ أَوْرَدَهُ كَمَا تَقَبُّبُ وَبِيْ مِنْ أَرْشَادِهِ بِيْرُونَ مَسْتَعَانَ
 مَنَاقِبِ بِيْ مِنْ قَسْمِ سَابِغِيْ مَقْفُودِ اِدْرَامِيْ وَاجْتِهَادِ تَحْصِيلِ وَتَدَايِيْ وَتَسْكُ وَآفَاةِ وَتَوَرُّعِ وَزِيَادَةِ
 وَتَحْقِيقِ وَاتَّقَانِ وَعِرْفَانِ وَاحْوَالِ وَكِرَامَاتِ وَغَيْرِهَا مِنْ الْمَكْرَمَاتِ بِدَعْوَى اَللّٰهُمَّ هِنْدُ وَارْضَاهُ
 اِسْمُكَ اَللّٰهُمَّ اجْمَعْ بَيْنِيْ وَبَيْنَهُمْ مَعَ النَّبِيِّينَ وَالصَّوْمِدِ الْيَقِيْنَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِيْنَ
 فِيْ يَوْمِ الْحِسَابِ وَمَا ذَكَرْتُ عَلَى اللّٰهِ بَعْدَ نِيَّتِيْ وَبِحَوْلِهِ تَوَلَّوْا لِيْ فِيْ دِيَارِ بَلَدِيْ وَرَبِّ اَرْضِيْ
 بَخَارِيْ مِثْلَ مَا رَزَقْتَهُ لِيْ بِمَوْلَانِيْ بِمَوْلَانِيْ بِمَوْلَانِيْ بِمَوْلَانِيْ بِمَوْلَانِيْ بِمَوْلَانِيْ بِمَوْلَانِيْ بِمَوْلَانِيْ
 بُوْدَهُ وَاحْوَالِ مِيَانِ مَحْذَرِ اَمِيْرِ الْمُؤْمِنِيْنَ فِي الْحَدِيثِ وَنَاصِرِ الْاِحَاثِ النَّبَوِيَّةِ وَنَافِرِ الْمَعَارِيْثِ
 الْمَحْدِيَّةِ الْقَابِ سَتِ وَتَسْلَمُ صَاحِبِ الصَّحِيْحِ چَهِنْ زَرْدَاوِيْ دَرَا مِيْ كَفْتُ بَلْكَارِ مَاتَا بُوْسَةَ زَنْمِ دُوْ پَسَ تَرَا
 بِكَلِيْبِ الْحَدِيْثِيْ يَا اَسْتَاذَ الْاَسْتَاذِيْنَ يَا سَيِّدَ الْمُحَدِّثِيْنَ وَتَرْزِيْ مِيْ كَفْتُ نَدِيْمِ مَانَسَرَاوِ
 وَكَرْدَانِيْدِهِ سَتِ خَدَايِ تَعَالَى اُوْرَا زِيْنِيْشِ لِيْ اَمْتِ وَبَعْضِ اَزْ هَلْمَا دَرِ شَانِ اُوْ كَفْتُهُ اَنْدَ كَرِهِيْ اَيْتِيْ
 اَزْ آيَاتِ اَكْمِيْ سَتِ كَرِهِيْ زَمِيْنِ مِيْرُوْدِ وَتَفْصِيْلِ دَرِ مَقْدَمُهُ مَشْكُوْدِ وَبَخَارِيْ بِنَهْلَتُهُ مَكُوْرَسْتِ دَرِ اِنْجَا
 بَايِدِ دِيْدِ تَرْوِيْ سَتِ كَرِهِيْ تِيْ دَرِ نَمَازِ بُوْدِ وَزِيْنُوْرِ مَقْدَمِ نُوْبِتِ اُوْرَا اِنْيَشِ زَرْدُوْمَا زَرِ اِقْطَعُ نَمُوْدِ رَحْمَةُ اللّٰهِ
 عَلَيْهِ رَحْمَةً وَاسِعَةً كَامِلَةً الْكُلِّ مِنْ مَقْدَمِ الْمَشْكُوْدِ وَرُوْ كَرِهِيْ وَفَاتِ بَخَارِيْ اُوْرَدَهُ اَنْدَ
 كَرِهِيْ مَحْمُوْدِ اَمْعِيْلِ بَخَارِيْ چُوْنِ اَزْ طَلَبِ نَلُوْمِ وَرَحْلَتِ بِلَاوِ مِلَازِمَتِ مَشَاجِحِ فَاغِ شَعُوْ وَبِهْ بَخَارَا كَرِطْنِ
 وَمَوْلَا اُوْرُوْدِ بَا زَكْسْتِ اَهْلِ بَخَارِ الْعَظِيْمِ وَتَكْرِيْمِ وَاحْتِرَامِ اُوْمُوْرِهِ بِيْكَ فَرِيْحِ بَرَايِ اُوْرَا سَتَقْبَالِ كَرْدَنْدُو
 قَبَابِ وَخِيَامِ دَرِ اَنْ يَكِ فَرِيْحِ بَرَايِ اُوْرُوْدِ وَدَرِ اَهْمِ دَرِ نَايِيْهِ بَرُوِيْ نَشَارِ سَاخْتَنْدِسِ مَعْنِيْ دَرِ بَخَارِ اُوْرُو

ببخاری در کتابت ۳۹

و بیشتر در احادیث و افادہ علوم اشتغال داشت بعضی از اصحاب غرض و حد حاکم بخارا بران داشتند کہ بخاری را استدعا نمودند کہ صحیح جامع خود تاریخ کبیر را بیارند تا سماع آن دو کتاب از تو نمایم امام بخاری رضی فرستادہ اورا گفت من خوار نیگیرانم علم را ونمی برم آرا بدر سرای مردم اگر اورا حاجت هستد بچیزے از علم باید کہ نزد من حاضر شود در مسجد من یاد سرای من و علم را بشنود و روایتے آنکہ والی بخارا استدعا نمود از بخاری کہ مجلس خاص با اولاد او معین سازد کہ در آن مجلس خیر ایشان نباشد و سماع حدیث خود نماید بخاری در جواب گفته فرستاد کہ من نمیتوانم کہ قومی زادون قومی بسماع حدیث مخصوص سازم پس این امر سبب وحشت شد میان بخاری و حاکم بخارا و منجر بان شد کہ حاکم مذکور امر داد کہ محمد بن اسمعیل رخ از بخارا بیرون رود بخاری رضاز بلده بیرون آمد ولیکن چون وقت در رسیده بود و بے سبب اوقات اورا تشویش دادند بر والی بخارا و جمعے از اعیان آن بلده کہ با وی درین امر اتفاق نموده بودند دعای بد کرد و گفت **اللَّهُمَّ ارْهِم مَّا قَصَدُوا فِيهِ فِي أَنْفُسِهِمْ وَأَوْلَادِهِمْ وَأَهْلِيهِمْ** خداوند بمانی ایشان را جزای آنچه قصد کردند مرا بدان در ذاتها ایشان و اهل و اولاد ایشان حق تعالی دعای اورا در شان آن جماعت قبول کرد مہے ازین امر نگزشتہ بود کہ از دارا خلافت سلطان بعزل الی بخارا فرمان نازل شد بانکہ اورا بردار از گوش مادہ نشانند و گردش گردانیدند و ندانند کہ سزا بدکاری وی اینست و در زندان حبس کردند تا مرد و آن جمعے از اعیان کہ با وی موافقت کرده بودند ہر یکے ببلائی گرفتار شد کہ مادہ عبرت خلایق گردید فی الجملہ چون بخاری از بخارا بیرون رفت این خبر بسرقت رسید اہل سمرقند بکتوبے با و نوشتند و از وی استدعا نمودند کہ بسرقت آید بخاری بجانب سمرقند توجہ نمود و چون بقریہ خرتنگ رسید کہ نزدیک سمرقندست معلوم وی شد کہ اہالی آن بلده در بودن وی در انجا با ہم اختلافی دارند و ران قریہ توقف کرد تا بہ بیند کہ امر بر چه قرار یا بشی از ملاحظہ اختلاف خلایق و اختلاف ایشان و خوف وقوع در فتنہ ایشان طول دل تنگ شدہ منجر بہین گردید کہ بعد از نماز تہجد دست بدعا برداشت و گفت **اللَّهُمَّ قَدْ صَدَّتْ عَنِّي الْأَرْضُ بِمَا رَحِبَتْ فَأَقِضْ لِي الْبَيْتَ** خداوند تنگ مدین بر من با این و آخری کہ میدار و پس بران را بسوی خود بکش پس در همان ماہ ہما بخارا شد بعمر شصت و دو سالگی وفات یافت بید ولادت بخاری در روز جمعہ بعد از نماز عصر سیزدہم یا شانزدہم از شوال ۱۹۳ سنہ ۱۹۳ و تسعین و صائت بلکہ بخارا و بود وفات وی در شب شنبہ ۲۵۱ سنہ ۱۹۳ و تسعین و صائت و بود وی در

مستجاب الدعوات تا آنکه بارها میگفت خداوند ادعای مرا همه در دنیا مستجاب گردان و چیزی برای آخرت
نگاهدار و مادرش بغیر مستجاب الدعوات بود تا آنکه بخاری رضی و صغیر سن خود نابینا گشت و اطباء از بیعت
و سے عاجز آمدند و روی رضی بدرگاه حق تعالی توجه آورده دعا کرد ابراهیم علیه السلام را در خواب دید که با او
میگفت حق سبحانه و تعالی بصر پسر ترا باو باز گردانید بسبب کثرت دعا و بکامی تو پس وی در صبح
آن بینا برخواست فی الجمله خطیب بغدادی بسند خویش از عبد الواحد طراویسی نقل میکند که گفت
پیغامبر را صلی الله علیه و سلم در خواب دیدم که با جمعی از اصحاب استاده بودند و انتظار میکشیدند سلام
کردم و آنحضرت صلی الله علیه و سلم جواب سلام من باز داد گفتم یا رسول الله سبب توقف شما درین موضع
چیت فرمود **أَنْتَظِرُ لِحَمْدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ** بعد از چند روز خبر فوت بخاری رسید چون نفخس نمودم
از وقت وفاتش همان ساعت بود که من در واقع دیده بودم پیغمبر را صلی الله علیه و سلم نقل است
که چون ویراد فن کردند راحه طیبه مشک از قبر او میدید و این راحه مرسته از خاک تربت او پیداشد
میکردند مردم زیارت اد می آمدند و از خاک تربت وی تبرک می بردند چنانکه مغاکی بر تربت او پیداشد
پس مردم پنجره از چوب بر سر تربت او ترتیب دادند بعد از آن مردم خاک ماحول پنجره وی می بردند
و همان راحه می شنیدند و تا مدت های مدید آن راحه باقی بود **هر جا که تو بگذری و برداری پی**

گل روید و لاله روید اندر ته و **رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْكُمْ أَجْمَعِينَ وَ لِحَشْرَتَانِي دَمْرَهُمْ نَوْمِ الدِّينِ**
حکایت (۳۰) چو عظم معظم شده در جهان **بین نبی بود برق جهان**
 بر آنجا که برق جهان بود **ز ظلمت نماند نشانه در آن** در مناقب کردی و قناری طیسر

آورده که بعد از اختلاف با همی هر دو کتاب حاصل آن اینکه بدرستی قناده صاحب انفسیه در کوفه درآمد
چون مردم بروی جمع گشتند فرمود که سوال کنید از من از مسائل فقه امام اعظم نیز حاضر بود از وی فرمود
که در زن منقود انفسیه میگوئی فرمود که قول حضرت عمر رضی و آن اینکه انتظار چهار سال شد بعد از آن
عدت و فوات گذرانیده باشد که خواهد نکاح کند امام رضی پرسید که چون از شوهر ثانی ولادت کرد پسر شوهر
آن زن درآمد وزن را گفت ای زانیه نکاح با دیگر کسی کردی و من شوهر تو بودم و شوهر ثانی وی نیز گفت
که ای زانیه نکاح خود با من نمودی و حال آنکه ترا شوهری بود درین صورت که امه کی لعان کند و بکدام
یکه حد قذوف واجب گردد و اولاد کدام یک را باشد قناده از شنیدنش متفکر ماند پسر رسید که لایا جان

حکایت ۳۰ از امام رضا

بیتنا و اولادنا

و قوع یافته است ابو حنیفه رضی فرمودے و لکن نَسْتَعِدُّ لِّلْبَلَاءِ قَبْلَ نَزْوَالِهِ قِتَادَهُ بَعْضُ بَرَاءَةِ فَرَمُودِ
 بیزے جواب نخواہم داد تَنبِيْهٌ بآنکہ اگر زنی را بزنا متهم گردانند در صورت عدم اقامت بینه اگر
 دشنام دہندہ شوہران زن باشد زن و شوی باہم لعان کنند چنانچہ در کتب فقہ مصر حا و مفصل اندکوست
 و اگر جنبی باشد بروی حق قذف جاری گردد و ہمین حکایت را در خبیرات بحسان نیز در سیرۃ النعمان
 از تاریخ بغدادی چنین ذکر کرده وقتیکہ قتادہ تابعی در کوفہ درآمد گفت ہر کہ مسائل حلال و حرام را از
 من پرسد جواب آن خواہم گفت ابو حنیفہ از وی پرسید کہ یہ میگوئی در کسیکہ از اہل خود تا چند سال
 غائب گشت پستری خبر موت وی بزنی وی رسید چنانچہ زنی را برگردی ظن حاصل گشتہ با کسے عقد
 نکاح خوبست و اولاد را از اسید بعد از ان ہمان شوہر سابق وی در آمد و از اولاد زن انکار نمود کہ از من
 نیست شوہرتانی دعوی آن اولاد نمود کہ از من است درین صورت ایماہر یکے ازین ہر دو شوہر آن
 زن را قذف داد یا تنہا شوہر کے کہ از اولاد انکار آورده بود پستری ابو حنیفہ با بھلیسان خود فرمود اگر
 از اے خود درین مسالہ گفتا نماید ہر آیینہ خطائی کردہ باشد و اگر حدیثے را بیان نماید ہر آیینہ دروغ
 گفتہ باشد بعد از تا طے قتادہ نہ پرسید یا این مسالہ را وقوعے شدہ است گفتندے لغت چرا از چیزی
 می پرسید کہ تا حال نشدہ ابو حنیفہ گفت اِنَّ الْعُلَمَاءَ يَسْتَعِدُّوْنَ لِلْبَلَاءِ وَيَخْرُجُوْنَ مِنْهُ قَبْلَ
 نَزْوَالِهِ لِيَعْرِفُوْا الدُّخُوْلَ فِيْهِ وَالخُرُوْجَ مِنْهُ قِتَادَهُ نَمُودَهُ نَمُودَهُ نَمُودَهُ نَمُودَهُ نَمُودَهُ نَمُودَهُ
 ابو حنیفہ پرسید کیست آنکہ ز روی علم کتاب بود حیث قال اللہ تعالی قال الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِّنَ الْكِتَابِ
 اِنَّا نَتِيْكَ بِهِ قَبْلَ اَنْ يَّرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرَفَكَ كَمَا نَزَّلَ اِيْنَ آيَةِ دَرَقِصَةُ هَضْرَتِ سَلِيْمَانَ مَت وَتِيْكَ
 بانی تخت آوردن بلقیس از شام تا من بجاضران بارگاہ فرمود بود قتادہ گفت اصعب بن برخیا کاتب سلیمان
 عالیہ السلام کہ وی اسم اعظم نیز میدہست ابو حنیفہ پرسید یا سلیمان علیہ السلام نیز آنرا میدہانت گفت
 نہ ابو حنیفہ پرسید یا جابر است اینکہ باشد در زمان نبی کسیکہ اعلم از نبی باشد گفت نہ پستری گفت بخدا
 کہ از تفسیر چیزے باشا نخواہم گفت پرسید از من چیزے کہ علماء ادران باہم اختلاف می باشد ابو حنیفہ رض
 زوی پرسید آیا تو از من می باشی قتادہ گفت امیدوارم ابو حنیفہ رضی پرسید چرا چنین میگوئی کہ امید
 میدارم را نامہ مؤمن حقا پر امید میگوئی گفت لِقَوْلِهِ تَعَالَى وَالَّذِي اطْمَعُ اَنْ يَغْفِرَ لِيْ خَطِيْئَتِيْ يَوْمَ
 الدِّيْنِ بِنِي كَرْدِيْنَ آيَةِ اَطْمَعُ اَنْ يَغْفِرَ لِيْ الْاَيَةُ فَرَمُودَهُ قِتَادَهُ قِتَادَهُ قِتَادَهُ قِتَادَهُ قِتَادَهُ قِتَادَهُ قِتَادَهُ
 گفت چرا مانند قول

ابراہیم بن علی الصلوٰۃ والسلام بلی بدون تقیید از شک و شبہہ نیکوئی و تقیید حق تعالی اور فرمود اَوَّلُ مَنْ تَوَلَّاهُ
 قَالَ بَلَىٰ وَ لٰكِنَّ لِّيْطَمِئِنَّ قَلْبِيْ بِسَبْحِ رَجُلٍ تَوَلَّاهُ وَ حَالَتْ غَضَبٌ وَ حَلْفٌ نُّوْدُكَ بِمِجْرِبَةٍ بِأَشْمَاخِمْ
 نخواستیم گفت **۵** چنین بشنوا از علم آن شیخ شرح **۱** اگر او همچو اصل است و دیگر فرج **۲** آرسے ہوا
 محققین در شہندان و مجرمان دانایان از دانش خود مقابل خود را چنین اسکات میدهند لطیفہ بارے
 عالم ترسا یعنی پادری بر سر عی از اہل سلام در بزرگی عی علیہ السلام پر محمد علیہ الصلوٰۃ والسلام میگفت کسیکہ
 در زمین میباشد اورا با شخصی کہ بالاتفاق بالای چارم آسمان است چه نسبت میباشد و خود انصاف نماید
 در کسیکہ در پستی است با شخصی کہ در بلندی میباشد کہ با ہم چه تفاوت میدارند از شنیدنش ہمہ متعاف
 سزگون گشتہ متحیر ماندند کہ مردی سبزہ فروش مسلمان ترازو و سنگ ترازو ہر دو در دستہا گرفته در
 مقابل پادری مذکور بیامد و ترازو را با پلہای خالی پیش وی راست کرد و پرسید کہ در پلہاے
 این ترازو با ہم برابری است یا یکی را بر دیگری فضیلتی است چونکہ ہر دو گفتن از وی خالی با ہم مساوی
 بودند گفت با ہم برابر اند بعد از ان در یک پلہ از ان ترازو سنگی را نماندہ و آن دیگر پلہ اخلالی گذشتہ
 باز از پادری موصوف پرسید کہ اکنون نیز چیزی خواہی گفت کہ فضیلت و گران وزنی ازین ہر دو
 پلہ کدام یکی راست گفت بلے پلہ کہ بہ پستی است گران وزن است انا چہ بہ بلندی است کہ سبک
 سنگ است گفت ازینجا ترا لازم است کہ فرق مراتب میان ہر دو انبیای ذوالعزم علیہم الصلوٰۃ والسلام
 معلوم نمائی کہ ازین ہر دو گران وزنی کہ راست و یکے از شعرا ی ہند مضمون سابق **۱** چنین **۲** ساخته **۳**

کیون فلک پر گئے عیسے خفقان ہوتا ہے	آپ کیون نیچے رہے کیا کیا گمان ہوتا ہے
کھل گئی فضل الہی سے حقیقت ساری	پلہ جھکتا ہے وہی جو کہ گران ہوتا ہے

و حضرت خاقانی قدس سرہ السامی در نختہ العرا قین این دسوسنہ فاسدہ را عین وجہ دان

وجہ اول ۵	خاکش ز چہارم آسمان بہ	ذاتش تسبیح جاودان بہ
آن از یکی فلک نشین است	وین بہر کمال در زمین است	وجہ دوم ۵
احمد بحق است شاہ دنیا	جو یک زن بام اوست عینی	گر صورت چای این فروت
و ان ہست بلند جا چہ پوست	در قصہ شہان جو بگری سیر	نہ فارس از پست و شہ زیر
یک سوی ز شاہ ہر دو عالم	یک جو سر پاسبان بل کم	وجہ سوم ۵

تقدیر حق تعالی است کہ ہر دو عالم را در یک سو گرداند و ہر دو عالم را در یک سو گرداند

در چرخ نگر که در خمه سان است سلطان چرخ است و خمه بان است	سلطان پمپبران بدو در یعنی محمود بشناس که فرق این آن صفت است	آفاق چو در خمه است کسر عیسی ز برش چو در خمه بان است لذاتی او
داین حارس بام اوست بر باب در دیده شکسته خار و سواس	این رفته بنادر شکر خواب دو چوب بشکل لای بدستش در چوب همیشه نرند به او	و چه چهارم سه بر باب چهارمین نشستش از ستم آن گفت للناس
یا ضامی اجرینا آجرنا پله مہ بر فلک رفت و تو ماندی کتری	حسن مہ ابانو سفید مہیزین شدی	و دیگری چنین گفته سه

و مشهور است که حضرت شاه عبدالعزیز دهلوی از این درین امچنین بحث بوقوع در آمده است

زیر ارض این آن بر اوج است جواب بر سر آب و گهر تدریاست	گفت عیسی ز مصطفی اولی است بگفتش که نه این حجت قوی گردد	مقوله پادری سه جواب شاه صاحب قفس سه
--	---	--

و اگر این سوال از فقیر ائمه کرامه کرده شود در جواب چنین گفت آید للمؤلف سه

چو از جور قوم خود آمد ستوه گزیده زمین را بپیمیز ازین ز پیچار خود چستد لانی مگر ز جور عیسویان ابن مریم	گریزیده از ظلم قوم غوی ز نیکی روش چون که کرد اهل این بدان سرگرم جمع من احب و بطریق ختصار مضوش چنین است	ز تلبیث ترسای سح نبی بدرگاه حق گشت بالا پر خوه که باشند مردان همه با محب که از مع و ذم می نداری خبر بگردون رفت نالان چشم پریم
--	---	---

بهر حال الحق یغلو و لا یجالی علیه الحمد تنبیه بدانکه سردرین امر اینکه در ذات بابرکت حضرت عیسی علیه الصلوة والسلام از روی تولد بار و جنس مختلف مشابعت است از طرف مادر با بشر و از جهت آنکه از اثر نفی حضرت جبرئیل موجود در آمده بود با ملک پس حق تعالی بدان سبب او را بصفای هر دو جنس متصف گردانید چنانچه خوردن طعام و بزین در فتن از خاصیت بشر است و لهذا در حق حضرت کیم و عیسی هر دو وارد است کانا یا ککلات الطعام و عروج بر آسمان و عدم احتیاج با کل مشرب با وجود حیث

در این کتاب از حضرت عیسی علیه السلام در بیان این که از طرف مادر با بشر است و از جهت آنکه از اثر نفی حضرت جبرئیل موجود در آمده بود با ملک پس حق تعالی بدان سبب او را بصفای هر دو جنس متصف گردانید چنانچه خوردن طعام و بزین در فتن از خاصیت بشر است و لهذا در حق حضرت کیم و عیسی هر دو وارد است کانا یا ککلات الطعام و عروج بر آسمان و عدم احتیاج با کل مشرب با وجود حیث

در این کتاب از حضرت عیسی علیه السلام در بیان این که از طرف مادر با بشر است و از جهت آنکه از اثر نفی حضرت جبرئیل موجود در آمده بود با ملک پس حق تعالی بدان سبب او را بصفای هر دو جنس متصف گردانید چنانچه خوردن طعام و بزین در فتن از خاصیت بشر است و لهذا در حق حضرت کیم و عیسی هر دو وارد است کانا یا ککلات الطعام و عروج بر آسمان و عدم احتیاج با کل مشرب با وجود حیث

در این کتاب از حضرت عیسی علیه السلام در بیان این که از طرف مادر با بشر است و از جهت آنکه از اثر نفی حضرت جبرئیل موجود در آمده بود با ملک پس حق تعالی بدان سبب او را بصفای هر دو جنس متصف گردانید چنانچه خوردن طعام و بزین در فتن از خاصیت بشر است و لهذا در حق حضرت کیم و عیسی هر دو وارد است کانا یا ککلات الطعام و عروج بر آسمان و عدم احتیاج با کل مشرب با وجود حیث

از صفات ملکوتی است فلما در حق وی وارد شده **بَلَّغْنَاكَ اللَّهُ الْبَيْرُ** و با جماعت فضیلت تا خواص بشر است بر خواص انبیا یعنی انبیا بنی آدم فضل نماز کل فرشتگان مقرب پس همچنین از بیعت صفات ملکوتی حضرت عیسی را بر آنحضرت صلی الله علیه و سلم چه فضیلتی میسر گردید و نزد محققین آنحضرت صلی الله علیه و سلم را اجازت رفتن بعالم بالا بعد وفات رسیده بود مگر آنحضرت صلی الله علیه و سلم بر حال امت ضعیف خود رحم فرموده که اگر من در میان ایشان بیباشم شاید که ایشان بسبب نافرمانیها از تسلطه و غضب الهی محفوظ مانند

و همچنان شد و نیز المرء مع من أحب خود مشهور است **حکایت (۳۱)**

ز حسن عقل گریابی نشانی **پدنیابیدین یابی امانی** در شاه و النظائر آورده که بلای امام ابوحنیفه در راه حج محتاج آب گشت و از اعرابی مشکیزه آب بقیمت طلبید اعرابی از فروخت آب انکار نمود تا آنکه بران مقدار آب مبلغ پنج درم بگیرد و فروشد امام بعد از گرفتن آب از اعرابی پرسید که سویق را میخوری گفت بله امام سویق را پیش وی نهاد و هر قدر که خواهمش دے بود از آن سویق خورد تشنگی بروی غالب آمده آب را از امام طلبید امام آب او را نه بخشید چه را که

در خاک ریختن ز روزی در ریخ نیست **باناکان در ریخ بود لطف و مردی**

تا آنکه آن اعرابی یک شربت آب بقیمت پنج درم از امام باز خرید **اگر زمین را با آسمان روزی**

نه بندت زیاده از روزی **الاصدق قوله عليه السلام من حذر كخبنة فقد وقع قبيره**

آنانکه بدل رحم ندارند بکس **یاری زد دیگران نیابند از پس لطیفه همچنین دانائی است آنچه در جواب**

گفته شده است مثنوی **سوالی کرد مستور ز جامی که ای طای من باشی خدای**

گل که بهریت آدم سرشتند **محب رد یا بکه آمیز کردند جواب مولانا جامی جمله سده**

اگر آن گل بکه آمیز بود **ترا از قیدگی در تیرچه بود حکایت (۳۲)**

بعلم و عمل هم بدانش سترگ **از فعلیل خدام و گرو و بزرگ در تقاسیم مثل کبیر ایشان در آن**

در سوره نمل تحت آیت حتی اذا ادوا غلے وادی التمل آورده که بارے قتاده تابعی در کوفه در آمد و که

گفتند گردوی مردم برای او یافت مساله فتاده در فرمود سپید از هر چه بخورد سپید و ابوحنیفه در آن ایام عمر

بود چونکه دے رخص صاحب قصبه بود ابوحنیفه گفت که از فتاده سپید که نمل سلیمان نمل السله لم یکن بود

پس نوشت و لبه از رسیدن مردم فتاده در آن نظر و ساکت ماند که ابوحنیفه گفت که از نمل مواته بود

در حکایت امام زین العابدین

در حکایت امام زین العابدین

له یوم من
بازن دو روز
نیاید
بجز در الفاظ است
در این قلم کما می سر و کرمی
و الفاظ واضوا

تفاوت گفت این لازم است که بی گف از کتاب الله و هو قوله تعالى قال الله و اگر مذکور بودست چنین
 ارشاد فرموده **قَالَ تَمَلُّهُ تَمَلُّهُ لَفْظٌ تَمَلُّهُ** مثل **حَمَامَةٌ** و **نِقَاطٌ** است که اطلاق آن بر مذکور
 مؤنث یکسان است و فرق آن برین است که گویند **حَمَامَةٌ** ذکر و **حَمَامَةٌ** است و **وَهُوَ** لفظ
 قسم اول در الفاظیکه بر مذکور مؤنث یکسان بدون تفاوتی اطلاق آن کرده میشود **شَيْبٌ** **شَيْبٌ**
زَوْجُ الْبَيْتِ **يَعْلُ** **ظَلُّ** **طَائِرٌ** **سَابِكٌ** **حَمَامٌ** **بَطٌّ** **قَمْرِيٌّ** **قَطَاغِلٌ** **مَسْكِينٌ**
بَعْرَةٌ **صَبْعٌ** **فَيْلٌ** **فَتْرَمٌ** **عَيْتَوْمٌ** **جَوَادٌ** **زَوْرٌ** **شَرَبُوتٌ** **رَسُوْلٌ** **جَصَارٌ** **أَرْتَبٌ**
فَأَذْنٌ **كَنْوَدٌ** **صَدِيْقٌ** **عَمَلَةٌ** **شَرْابٌ** **مَلْبُوكٌ** **كَرْوَةٌ** **مُقَضَّلٌ** **مِنْطَبِقٌ**
مَنْزِيْرٌ **طَوَالٌ** **مُخَكَّةٌ** **صَيْدِيْقٌ** **قَالَ السُّيُوْطِيُّ** **شَابِكٌ** **أَمَلُوكٌ** **وَجَارِيَةٌ** **أَمَلُوكٌ**
أَفْكَائِمَةٌ - **العائيس** زنی که در خانه پدر ماند بدون تزویج و همچنین مردی نیز عیائین میگویند
بَعِيْرٌ و **نَاقَةٌ** هر دو را طمیر میگویند و فیکه قوی میباشد آن مرد و آن زن که اولاد ایشان زنده
 نمی ماند هر یک را **أَرْقُوْبٌ** گویند و **يُقَالُ جَمَلٌ صَامِرٌ** و **نَاقَةٌ مَكْمِرٌ** **قَسْمٌ** و **وَم** در الفاظیکه
 گاه مذکور کرده شوند گاه مؤنث **قَلْبِيٌّ** **سِلَاحٌ** **صَاعٌ** **سَيْكِيْنٌ** **إِذَا رُكِبَ أَوِ يَلُ**
عَتَقُ **سَبِيْلٌ** **طَرِيْقٌ** **دَلُوْ سُوْقٌ** **عَمَّسٌ** **عَانِقٌ** **عَضْدٌ** **عَجْرٌ** **سَيْلٌ** **فَلَكٌ**
حَمْرٌ **مَمْرٌ** **حَالٌ** **مَثْنٌ** **كُرَاعٌ** **ذِرَاعٌ** **لِسَاتٌ** **زِقَاقٌ** **صِرَاطٌ** **رُوْحٌ** **دُتُوْبٌ**
مَخَاسٌ **مَيْسَانٌ** **مَوْسِي** **قَسْمٌ** **سوم** در الفاظیکه اطلاق آن بر اعداد واقع میشود این
يُطَلَقُ عَلَى مَعْنَى مِثْلِهِ مَتَصَادِفِيْنٌ و لیکن در وقت تکلم آوازه **العائيس** که معنای آن کرده شود آن
 دیگر معنی متروک میگردد **وَالْعَدْمُ جَوَائِدِ اجْتِمَاعِ الْعَيْدِيْنِ** **لِحَبْوَتٍ** یعنی سپید و سیاه **العقود**
 یعنی طهر و حیض **هر دو الضمیر شب و بورد و صبح هر دو را گویند الخيلولة** یعنی شک و یقین
البتة یعنی المثل و الضد الزوج مرد و زن هر دو را گویند **القائح** یعنی سائل و کسیکه
 گهت سوال میکند **الجداد في** یعنی سائل و عطا کننده **هر دو الناهل تشبه و بعضی سیراب نیز**
السبق یعنی سواد و بیاض **البتين** یعنی وصال و فراق **هر دو المرتب** یعنی انعام کننده
 و کسیکه بر روی انعام کرده شده است **العجباء** زنی که از حسن وی و نیز زنی که از قبح وی تعجب
 کرده میشود **البتل** یعنی حلال و حرام **هر دو الشعب** یعنی جمع و تفریق و نیز یعنی صلاح و افساد

هر دو آمده است اذاف یعنی تاریک کردن شب و روشن کردن هر دو آنکس یعنی اصلاح بین
 الناس و افساد هر دو استخفافه یعنی تاریکی و روشنی است الرجاء یعنی امید و خوف هر دو
 الشجید یعنی خواب و بختابی هر دو الهاجد یعنی ناز خواننده و شرب و نیز نام العرف
 یعنی ریج طیبه و گریه هر دو الاستراز یعنی اخفا و اظهار هر دو الخفی یعنی کتمان و اظهار
 هر دو البتراء یعنی خرید و فروخت هر دو الازد یعنی قوت و ضعف هر دو النظر یعنی
 فرح و حزن هر دو الزعم القول اتق و الباطل الخصلة یعنی خوی نیک و بد هر دو التلعة
 یعنی زمین مرتفع و زمین پست هر دو التزود آمدن و رفتن هر دو الذفر ریج ذکیله طیب و بدی
 ریجیکه از بد بوی خیزد التبیل یعنی کبیر و صغیر هر دو الضمد یعنی رطب اشیاى زمین یا بس آن
 و یعنی فرجه و لاغر نیز عنقس اللیل یعنی آقبل و اذبر آفتح رأسه یعنی برداشت سر او نیز
 یعنی فرود بردن آرزو و آتاء یعنی خلت و قدام هر دو فوق یعنی فوق و یعنی دون هر دو و یک
 یعنی آقبل و اذبر برای پیش آمد و پس رفت الغایب یعنی ماضی و باقی هر دو العینه یعنی
 قوت و ضعف هر دو الشاهد یعنی مغنی و منتصب هر دو الغرینم یعنی از هم طلب کننده
 و از هم طلب کرده شده هر دو التحیل العینین یعنی قوی و ضعیف هر دو التجادة یعنی سخاوت
 هر دو الشاقب یعنی قریب و بعید هر دو الاستراط یعنی ارذل و اشرف هر دو التبریر
 یعنی قایل و کثیر هر دو القشیدب یعنی جدید و خلق یعنی کهنه هر دو الصارح یعنی لغزب
 و المستغیث هر دو و غیر ذلك فاحفظه الكل من الطریقه فی الآداب حکایت (۳۳) هـ

حکایت ۳۳ از امام رضا

بگزارم کج بکتب زنت و خط نوشت | بفرزه مسأله آموزد مدرس شد | دلشاه و نظار و حکایات مصلحت
 و فتاوی نظیه رسید کورست و نیز علامه کنوی از خطیب خوارزمی نقل کرده که کلب روم یعنی پادشاه آنجا
 که نصرانی بود بسوی خلیفه منصور در بغداد قاصد خود را با مال بسیار فرستاد بدین غرض که از علمای
 اهل اسلام آنجا سه مسائل را (بلکه چهار مسائل را چنانچه می آید) دریافت نماید اگر جواب مسائل
 مقصوده ما را جوابهای متقن گویند این همه اموال بذر ایشانشان باید کرد و اگر از جواب عاجز آیند
 پس از همه مسلمانان خراج را باید طلبید و اگر از خراج دادن انکار آرد بدین عیسوی گرایند
 و دین اسلام نایاز گذارند قاصد مذکور چون بغداد رسید از علما سوال مسأله خود نمود از بعضی
 ۱- قاصد بینه ۱۲

تعمین کرده خواهی نمود که کجاست حسن خالق آنرا بتو باز نمایم که کہا است از شنیدنش عاجز گشت کلب
 روم و بگرام دلی فائز نشد و بنا چاری مال را ایشا و مسلمانان کرده خود عود بطرف روم نمود لطیفه - در
 تذکره الاولیاء و نیز خزینة الاصفیاء آورده که از روم هر سال مال بدایارون الرشید میفرستادند سالی عوض مال
 رهبانی چند را فرستاد و خلیفه گفتند که باطلای اهل اسلام اراده بحث دینی میداریم اگر ایشان بهتر دانند
 مال را خواهیم داد والا از ما دیگر مال را طلبید چهار صد مرد و سیایمانند و حکم خلیفه نهادند داده جمله علمای
 بغداد برب و جمله حاضرینند پس یارون رشید امام شافعی را در طلبید و گفت جواب ایشان ترا میباید
 داد چون همه برب و جمله حاضر آمدند امام شافعی سجاده برآب انداخت نشست و برت و گفت هر که
 با ما بحث میکند اینجا باید ترسایان چون این را بدیدند منغل گشته جمله مسلمان شدند چون خبر اسلام
 ایشان بقیصر روم رسید گفت آنحضرت ﷺ که آمد در اینجا نیاید و در همه روم زنا برداری نماند

لطیفه در بیان حکایت امام شافعی با ترسایان

حکایت (۳۴) ۵ نه این نکته کافی است از وی فقط | او را با شنو خوب تر زین منط

درما شباه آورده که روزی ابوحنیفه رضی بایار آن خود بطرف بلخ بیرون رفت در وقت مراجعت با ابن
 ابی لیلی که یکی از تابعین کبار است و قاضی کوفه و محدث مشهور است ملاقی شد هر دو سیر کننده برای
 میفرستد که یکایک بر زنا نیکه سرود و تعنی میکردند برگزشتند پس آن زنان از تعنی ساکت شدند امام عظیم
 فرمود - آخستتین یعنی ای زنان خویشتر کردید بعد از آن روزی ابن ابی لیلی رضو کاغذهای
 مقدمات نظر میکرد که در قضیه گواهی امام اعظم روم نوحه است پس برای ادای شهادت امام رضا را طلبید
 و قیامه امام روم شهادت را ادا ساخت قاضی شهادتیش را رد کرد و گفت که در حق زنان غیبت است آخستتین
 گفته امام روم جواب داد که این کلمه در وقت سکوت ایشان گفته بودم یاد حالت غنی ایشان قاضی ابن ابی لیلی
 فرمود و قیامه ایشان ساکت نشدند امام روم گفت که بان آخستتین ساکت ایشان اراده کرد بودم نه تعنی ایشان پست
 شما ترس قبول نمود و الحق آنست که اذ صاف لطیفه در تذکره الاولیاء آورده که نه سب امام رضا
 هر که یک نماز عمدا ترک نماید کافر شود و بیهب امام شافعی روم نشود اما او را چنان عذاب کند که کفار را
 نکند و روزی امام شافعی روم را حرم گفت چون کسی یک نماز عمدا ترک کند کافر شود و باز چه کند تا مسلمان
 شود و گفت نماز کند شافعی روم گفت نماز کافر چون درست شود امام همه نه خاموش شد حکایت (۳۴)

حکایت ۳۴ از امام رضا

بوی کافران از شافعی

حکایت ۳۴ از امام رضا

۵ علم طلب علم که علم است گنج | طالب دینار بود باد سخن از تفسیر کبیر و خیرات الحسن بود آورده

که باری نفری چند از دزدان از او بازش محلت بخانه شخصی در آمدند و هر چه در خانه می یافتند برداشته
 آن مرد را در گرفتند و تا بسته طلاق او را حلف دادند که کسی را بر ما عالم نگرانی چون با ما دشمن صاحب متاع
 دزدان را می بیند که اسباب ویرا میفرودند و از جهت خوف وقوع طلاق چیزی گفتن نمیتواند ناچار شده
 برای طلب مشوره نزدیک ابوحنیفه فرمود که ما امام او را فرمود که امام مسجد و اهل محله خود را نزدیک من بیا
 جوان همچنان کرد پس ابوحنیفه مرا ایشان را فرمود که پسند شماست که اسباب وی بوی باز پس کرده شود
 گفتند بی پس ایشان را فرمود که شما جمیع اهل محله از صلح نیک و طالح فاجر در سرائی جمع شوید پس هر یک نفر را
 از آن خانه بیرون کشید و از مالک متاع پرسید که این است و ز مال تو اگر دزد مال وی نباشد بگو به که نی
 و اگر آن شخص دزد مال وی باشد مالک متاع ساکت ماند و اگر لا و کعبه بیچ نگویید پس شما آفرود را گرفتار کنید
 همچنان کردند **قَدْ أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْنَا كُلَّ مِمَّا سَرَقْنَا مِنْهُ إِنَّا نَسُتُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ**
 و متن به - **وَنَعَسَ الْجَهْلُ بِهِنَّ فِی آيَاتِنَا وَلَیْسَ لَطِیْفٌ نَقُلُ اسْمُ** که در خلافت امیر المؤمنین **ع** فرمود
 مشرکی بت پرست و کلها می زنی آدم را حاضر آورده گفت که کی کله پد من است و آن دیگر کله بدن

و آن هر دو مشرک و بت پرست بودند و بموجب **قَوْلِهِ تَعَالَى إِنَّ اللَّهَ لَا یَغْفِرُ أَنْ یُسْرَكَ بِهِ**
وِیَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ یَشَاءُ چونکه مشرک را بخشش نیست لازم چنان است که این هر دو
 کلها سوخته خاکستر شدند و از تاب و تیزی آتش دوزخ چنان بودندی که نزدیک آن کسی رفتن
 توانستی بلکه برعکس از دست مالیدن بران سرد معلوم میشوند و از آفره ذاب بران بیچ علامتی ظاهر نیست
 برای جواب آن مشرک با امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه حکم کرده شد ایشان سنگ چقماق را بدست آن
 مشرک داد که ظاهر آرد مساس سرد بود و در باطن از جهت وجود آتش در آن گرم فرمود که حال این هر دو
 کلها بگنجد علم الهی همچنان است که در باطن مانند این سنگ چقماق از آتش پرست و در ظاهر بعلوم
 ما سرد مگر چشم ظاهر بین ما را با قدرت حق سبحانه و تعالی چه نسبت است از دیدن این برهان قوی آن
 مشرک خاموش ماند و اسد علم تسلیم اگر گفته شود که در گو رمرده را از ریخ و یا راحت چونکه لابدی است
 پس آفر آن بر ظاهر نمیشود گویم که امام غزالی رحم و دیگر علمای علم عقائد دفع آن چنان کرده که اگر
 شخصی در روی حاضرین بر بستری خوابد و در خواب خود او را بنیم جنت رسانند و حور و قصور بدو
 نمایند و یا برنج و اتم شدید گرفتار کرده شود و از خوف و نظر بیچ دقیقه نباشد مگر اینکه بروی بگذرانند هر گاه

طیفه در حوض حضرت محمد

تسلیم بر علم

حکایت ۳۷ ملا امام رضا

که آن خوابیده از خواب بیدار گردد و هر چه از خواب خود گوید تصدیق آن می نمایم با وجودیکه در پیش ما بود و ما از وی چیزی مشاهده نکرده ایم پس ما همچنان قول خداوند تعالی و آنحضرت صلی الله علیه و سلم را زیاده تر تصدیق مینمایم از قول این خواب بیننده **فَأَقْصَىٰ بَيْنَهُمُ الْمَسْتَبِينَ** حکایت ۳۷

ع از اعظم بدین نامه راضی مشو | پسندیده تر ما جز از این شنو | علامه ابن حجر مکی رحه و تلامذ حقبان

فی مناقب النعمان آورده که روزی مجمع خوارج از اهل هوائیکه تسلیم را بسبب گناه کافر میدانند با شمشیرهای برایشان بر سر امام ابوحنیفه رضی الله عنه در آمدند و گفتند که ما برای پرسیدن دو سخن پیش تو آمده ایم اگر جواب را با صواب گافنی اینک سرت را از تن جدا می سازیم امام رضا فرمود که شمشیر را در غلاف کنانید تا به شکن جواب داده شود گفتند که ما از پوست بدن تو غلاف سیوف خود ساختن ثواب میدانیم فرمود که با دلیل یابد من آن گفتند با دلیل فرمود پس بپرسیدان هر چه که میخواهید گفتند دو جنازه بر سر ما افتاده است که جنازه خمر خواریکه در حالت مستی و سُکر مرده و آن دیگر جنازه که زبک در حالت وضع حمل از زنا مرده یعنی هر دو جنازه از حرام کاری توبه نصیب نمانده مرده اند پس چه میگوئی در حق آنها امام فرمود که آیا آن بترکمان گناه بود بودند گفتندی باز پرسید که نصاری یا مجوس یا بت پرست بودند گفتندی پرسید باز چه کسان بودند گفتند مسلمانان فرمود که شما خود آنان را چون مسلمانان میگوئید من چگونه ایشان را کافر گویم پسر این مدعی را بطن زدیگر از وی دریافت نمودند که این هر دو جنازه جنی اند یا دوزخی امام رضا فرمود که من در حق این هر دو سخن میگویم که حضرت ابراهیم علیه السلام در حق بدترین از ایشان یعنی کفار فرموده است

قَمَنْ يَنْهَيْهِ فَلْيَكُفِّرْ وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ عَصَوْتَ رَبِّي یعنی هر که پیروی من کند پس لشخص از من است

و کسیکه نافرمانی کند از کفر و بت پرستی پس هر آینه تو بخشش کننده در رحم نمانده میباشی - و دید میگویم در حق ایشان آنچه حضرت عیسی علیه السلام در حق بدترین ایشان (یعنی کسانی که عیسی و مریم را نیز خدا میدانند)

فرموده **إِنْ تَعَذَّبْتُمْ لَهُمْ عَذَابَ عَالَمِينَ لَأَتَّعِبَهُمْ فَسَوْفَ لَكُمْ نِعْمَةٌ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ** یعنی ای خدا اگر عذاب کنی نصاری را پس هر آینه ایشان بندگان تو اند و اگر بخشش مرا ایشان را پس هر آینه تو غالب و صاحب حکمت میباشی در حق که امام رضا این مضمون را تقوی فرموده به ایشان از مذنب غلط خود ناسب

گفتند هر گز نفاس امام رضا **ع** آنانکه خاک را بنظر کبیرا کنند | آری بود که گوشه چشمی با کنند

آری بود که گوشه چشمی با کنند

لطیفه در حافظه امام بخاری برده

چنانچه از حضرت بخاری صاحب صحیح می آید لطیفه در تعلیقات نخبه الفکر از بہتان المحدثین مؤلف
خواہ عبدالعزیز دہلوی ہم آورده کہ حامد بن اسماعیل کہ از ہمعصران امام بخاری دیکہ از محدثین زمان است
گفت کہ امام بخاری بااد طلب علم حدیث نزد مشایخ زمان آمد و رفت میکرد و از انہم میشنیدی چیزی نوشتی
باری اورا گفتیم کہ ازین تمہد حجت ترا چہ ناکمہ میباشد کہ از انہم از علمای شنوی چیزی نزد خود ہی نویسی
کہ حکم **سخن را بنوک قلم بند کن** کہ از یاد مردم گریزد سخن بعد از شمانزده روز با بازگفت کہ

بیارید انچه فہمانوشتہ اید و بر انچه من حفظ کردہ ام پیش کنید و تا در ان مدت پانزده ہزار حدیث را کتابت
کردہ بودیم پس فرمود کرد امام بخاری کہ می خواند آنرا از حفظ خود بطوریکہ باصوت احادیث مکتوبہ خود
از ان میکردیم پس ہدایتیم ہا کہ امام بخاری رضی اللہ عنہ شخصی شد فی است کہ اورا نظیری نباشد و اورا ہر بفضلا

تعالی بہتان شدہ حکایت (۳۴)

از غوغا بر آوردن روبرہان
چہ بر خیزد اندر دل پر بولان
فصوصا بجائیکہ باشد دلیر
بہر برمی جو ابری قوسی بازوان

در حکایت ۳۴ از امام رضا

در سیرۃ النعمان است و بطرز روایت در خیرات الحسان نیز آورده کہ چون خواج خداکرم اللہ وجہہ لہ
باغلبہ و تسلط در کوفہ درآمد و در ای خود تکفیر میکردند ہمہ آنان را کہ مخالف ایشان میکردند پس حاسدان
ابو حنیفہ ہمراہ ایشان را گفتند کہ شیخ این گروہ مخالف ابو حنیفہ رضی اللہ عنہ است ایشان امام رضا حاضر کردند و گفتند
کہ از کفر خود توبہ نمای امام رضا گفت کہ من تائب ام از ہر کفریکہ باشد و با چنین گفت از کفریکہ غما میگویی
حیب جو یان بایشان گفتند کہ امام رضا ہمارا در مخالفت و فریب انداخت کہ سنی این قول نزد ہی چنان است
کہ من تائب ام از کفر تہابارہ بگر باز امام رضا را گرفتند امام رضا از ایشان پرسید این سخن از علم خود بر من
گفتید یا از ظن گفتند از ظن امام رضا گفت ان بعض الظن اشمر و چونکہ بعض ظن انم و گناہ است و گناہ
تزدنہما کفر است پس شما توبہ نمایند از کفر خود گفتند تو نیز توبہ نمای از کفر تہابارہ علامہ ابن حجر درین تشبیہ
گفتہ کہ بعضی حاسدان امام رضا چنانند کہ تنقیص امام رضا میکنند بچیزیکہ وی رضوان من کل از جوبہ بیست
و آن انیکہ از مثل اینچنین تفاسس و نوادرات وی رضوان گفتہ اند کہ ابو حنیفہ رضی اللہ عنہ بار کافر گشتہ است
معاذ اللہ و دوم تہ تائب از ان کنانیدہ شدہ است و در حقیقت این نقص وی نیست بل بر غایت است

تشبیہ در حدیث امام رضا

سخن را بنوک قلم بند کن
کہ از یاد مردم گریزد سخن
بعد از شمانزده روز با بازگفت کہ
بیارید انچه فہمانوشتہ اید و بر انچه من حفظ کردہ ام پیش کنید و تا در ان مدت پانزده ہزار حدیث را کتابت کردہ بودیم پس فرمود کرد امام بخاری کہ می خواند آنرا از حفظ خود بطوریکہ باصوت احادیث مکتوبہ خود از ان میکردیم پس ہدایتیم ہا کہ امام بخاری رضی اللہ عنہ شخصی شد فی است کہ اورا نظیری نباشد و اورا ہر بفضلا

در کمال رفت می روزه چون کسی دیگر بغیر از وی روزه چنان نبود که با ایشان محبت گرفتن توانستی
 رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ رَحْمَةً وَاسِعَةً حَقِّقْ اِنَّ اسْتِ كَدْرِهِمْ جَادِبُهُ حَلَّ خَيْرِ خَوَاهِدِينَ وَجَلْبَرِ اَدْرَانِ
 مسلمین بود و الحق الحق اَنْ تَقُولَ مردان آنکه کار را بر سر خود گیرند آنکه بر خود بار خس کشیدند
 نمیتوانند وزن کوه را برد گیران کمتر از پرگس دانند - لطیفه روزی شاعری تقصیری کرد باو شاه جلاد با
 فرمود که روبروی من ادراکش لرزه براندام شاعر افتاد - ندیدی ادراکش این چه ناموی و بجگری است
 مردان گاهی اینچنین نمی ترسند شاعر گفت چرا کینه من نامردم اگر تو مردی بیا و بجای من بنشین منم بر خیزم
 از خندیش رنگ رویش بر نیت بجای پوشیده ابد شاه گریخت باو شاه ازین لطیفه لایسته خندید
 و تقصیر او معاف فرمود - **حکایت (۳۸)** - **بذکرش که همی خواهی لطافت**

حکایت بین پس دیگر حکایت در نوادات علامه شیخ احمد شهاب الدین قلبوبی و نیر خلیف الحسان
 آورده و مطالی قاری در شرح فقه اکر ذکر کرده که باری گردی از هر چه بقصد قتل باو ضیفه روزه نهدی و نام
 در آمدند و هر چه آنکه جواز بغیر از وجود صانع حقیقی محض از تاخیر زمانه موجودی پندارند تا با بد همچنین
 خواهد بود و از قیامت حساب همه با منکر میباشند امام ایشان را فرمود که بجای خود باشی تا آنکه ده ساله
 باشی بخت نمایم نگاه هر چه که میخواهید بکنید نگاه فرمود چه میگوید و حق آن کشتی که پرست از اسباب
 و متاع و در میان دریا یک پر طلاطم است بعدترین صورتیکه آنرا میباید بدون وجود طبع و مدبر کشتی میبود
 و از مقامات خون و شکستن و غرق شدن با من تمام جاری میگردد آیا این امر ممکن است گفتند این
 محال است امام روزه فرمود قتی که سن تدبیر یک کشتی بغیر از مدبران ممکن نیست پس حال حسن دنیا و
 آسمانها و زمینها با وجود تباین اطراف و اختلاف احوال و تغیر اعمال و افعال آنها بدون صانع حکیم و
 مدبر علم چگونه جائز عقل سلیم و فکر مستقیم گرد پس ایشان همه متوجه او شدند که قدمهای او را می بوسیدند
 و از اعتقاد فاسد خود توبه نمودند و از خطای فاحش خود برگشتند برکت امام ابوحنیفه روزه لطیفه
 همچنین است آنچه از علی کرم الله وجهه نقل میکنند که باری برای نماز بجلت میرفت طمدی دهری در راه
 با وی گفتگو نمود که ای علی روزه اینچه عملت برای چیست فرمود برای ادای نماز گت نماز برای چه میگذری
 فرمود برای امتثال حکم حق عزوجل گفت ترا لازم که از پیوسته ذات حق تعالی رانایت نمائی انگاه استباح
 ای شیخیه
 او وی کنی فرمود که انجام کار ما تو چه بیت گفت بمروان نمود بعد از مردن اگر آنچه تو میگوئی راست گردد

حکایت ۳۸ از امام رضا

بذکرش که همی خواهی لطافت

که بیخ بر سنده و خالقی نباشد نه ترا بر اسی است و نه مرا خونی اگر چه حسب زعم تو کاری عبت بکنم و اگر
آسمان شد که من معتقد آنم درین صورت چه جواب خواهی داد از شنیدنش آن فعلی لا جواب گشت و همین

مضمون را در فتوحات مکی ص ۱۴۹ چنین ادا ساخته **شعر** **لَا تَبْعُ الْأَجْمَ قُلْتَ الْبِكَمَا** **إِنْ صَحَّ قَوْلُكُمْ فَلَسْتُ بِخَائِرٍ** **لَوْ مَقُولِي فَالْخَسَارُ عَلَيْكُمْ** **لَا تَبْعُ الْأَجْمَ قُلْتَ الْبِكَمَا** **إِنْ صَحَّ قَوْلُكُمْ فَلَسْتُ بِخَائِرٍ** **لَوْ مَقُولِي فَالْخَسَارُ عَلَيْكُمْ**

شبهه همچنین منقول است از علی رضی الله عنه که گفت **عَرَفْتُ رَجُلًا يَمْشِي الْعَسْرَةَ يُعْنِي شَاخِمْ رَبِّهِ خُودًا**
باطل نمون ادا ای مصمم بود چه مبطّل اراد های من کسی قوی دیگر است که برخلاف عزائم من حکم نمود و انجام

میدهد و نه خود بخود خلاف اراده من چگونه کرده آید **حکایت ۳۹** **اعلم و عمل هم براسه** **بج**
چو اعظم بنموده طبع و فصیح بهم در نوادسات تلیونی آورده که باری شخصی را گذر بر ابو حنیفه رضی الله عنه دید

که دم را در وعظ خود پند و نصیحت میدهد برای عبرت وی در آن مجمع نیز شریک گشت در اثنای وعظ و بحث
تهذیب اخلاق امام رهن فرمود کسی را که به بیت الخلا ضرورت افتد باید که در وقت قضای حاجت مانند

غلیبان دست را بر رخسارها دینی نداین مسأله را آن شخص یاد گرفت روزی از روزها بجای میرفت که
اورا بول و فائطه گرفت چون برای قضای حاجت ضروری نمود جائه نبشت برای عمل کردن بر مسأله

که از امام رهن شنیده بود دست بر بینی و رخسارها نهاد اتفاقاً شخصی از دشمنان او که در پی قتل او بود موجود بود
تیر را در کمان کرده بروی کشید و پترو شک افتاد که سباد کسی بهرم دیگر ابکشم و هر چند که غور نمود مگر بسبب وی

پوشیدن وی او را نه شناست از قتل وی باز گشت و از زینتی بوی نرسانید پس همان ساله سبب نجات
وی شد از هلاک هموار و چون وقت نوشته قضا از نیک و بد هر چه باشد چون در رسد اسباب از این ازان سا

می سازند آنچه که فکر ما ازان تا عمر پید باشد چنانچه **لطیفه** در مطلع العلوم آورده که روزی علامه قطب الدین
در سایه میرفت شخصی از بامی در افتاد و بگردن علامه درآمد نمره گردن علامه صدقه عظیم برداشت و تا چند

مدت صاحب فراش شد جمعی بیادش درآمدند گفتند چه حال داری مولانا گفت ازین حال بدتر چه باشد
که دیگری از بام افتد و گردن من شکسته میشود **حکایت (۴۰)** **توفیق عزیز است بهر کس ندهند**

وین گوهر با سفته بهر کس ندهند **در پدیه اسنی** ترجمه هایته الانمی آورده روزی صوفی ناقص الحال بر روی
سارک ابو حنیفه رهن سبیل زد امام رهن بطرف وی دید گشت بمن چرامی نگری که نائل حقیقی خداست مترا کفره

حاصل است یا جمعیت امام رهن فرمود که مرا هر چند که بهبوت حاصل است مگر بسوی تو برای آن می نگرم
حاصل است یا جمعیت امام رهن فرمود که مرا هر چند که بهبوت حاصل است مگر بسوی تو برای آن می نگرم

در این کتاب
در این کتاب
در این کتاب

حکایت ۳۹

حکایت ۳۹

حکایت ۳۹

که تا چه مقدار لعنت بر تو مبارک و صوفی گفت چگونه فرمود زیرا که درین باب اراده خدا و رضای تو و نیز استخوان
 تو بود صوفی پرسید آیا درین کار اراده خدا نبود فرمود بلی ولیکن بسبب کدورت دل تو در نیت تو بدی پیدا گشت
 و اراده تو بران درست و مضبوط گشت و تو بران نیت بد و عزم قبیح کوشش نمودی از شنیدن شش صوفی
 خاموش ماند تنبیه اگر اراده خدا نیت مرد با هم موافق نشوند پس آن کار یعنی باختیار بدون اضطرار و
 عمل آید و اگر این هر دو با هم موافق نشوند پس آن کار بطور نهی آید پس بند و بسبب اراده ما خود یا ما جور
 می باشد چه پیشتر از طرف وی کوشش و نزم می باشد بلکه باها برای درستی امور خودد عا نیز میکند فافهم
 لطیفه جایی مدعی تصوف درین زمانه ما که معاند علمای اسخین شرح شریف می بود نزدیک از سادات
 که از اجل فضلائی زمان ماست درآمد و گفت که در حق شما خوابی دیده ام که بیان آن شایان حال نیست
 مگر بغرض هدایت اگر اجازت باشد بگویم فرمود بلی بفرمای گفت ترا در خواب خود بصورت تمسک دیده ام
 از حاضران هر که شنید سخت رنجید مگر آن عالم بخندید و فرمود راست گفتی همچنین است که تو دیدی مگر بوجوب
 قولی نبی صلی الله علیه و سلم آن صورت تو بود که در من مشاهده کرده و من محض برای عا بنده صورت تو
 بر تو آئینه گشته ام چنانچه صحابه رضاست بذات پاک آنحضرت صلی الله علیه و سلم چون ازین قبیل چیزی

تغییر در خواب دیدن صوفی نام عالمی را

حکایت ۴۸

عرض کردند ی همین جواب شنیدندی چنانچه مولانا می فرماید

دید احمد را ابو جهل او بگفت
 راست گفتی گریه کار افراستی
 گفت احمد راست گفتی ای عزیز
 راست گو گفتی دو ضد گویا برادر
 هر که آئینه باشد پیش رُو
 نزدیک و دانا اسرار سخن

گفت احمد را که راستی
 نه ز شرتی نه ز غریبی خوش بتاب
 حاضران گفتند ای صدرا لورا
 بزرگ دیند و در من آن بند که هست
 این یک ذال بند از خوب و زشت
حکایت (۴۸)

زشت نقشی که ز بنی هاشم شکفت
 دید صد نقیش رنگت ای آفتاب
 ای همیشه تو ندنیاسه نه چیز
 گفت من آئینه ام مصقول دست
 ای بچاقول
 زشت و خوبی خویش می بیند و رو
 جوی عقل بهتر ز دنیا و گنج

در خیرات الحسان آورده که مردی غریب زنی داشت نادان و سوسن
 فالقه الجمال و در کوه درآمد پس یکی از اهل کوه بران شیفته شد و دعوی کرد که این زن من است که
 از من گریخته با این مسافر آمیخته است آن مرد مسافر از اثبات نکل خود عاجز گشته صورت واقع را ابو حنیفه
 عرض کرد پس ابو حنیفه با قاضی این بلدی و جماعتی اندر بیام گاه آن مرد مسافر رفت بچینه زنان بگر حکم نمود که نزدیک
 آن مرد مسافر بروید پس سگان آن مرد بران زنان شور و شغب برداشتند پسر امام رضا آن زن را

حکایت ۴۸ امام رضا

حکم درآمدن بران مرد نمود جمله سگان گرداگرد آن زن چاپلوسها میکردند از مشاهده این حال ابوحنیفه فرمود که حق ظاهر گشت پس آن زن نیز اقرار نمود و نظیر این واقعه بعینه آن است که از علمای مذہب ابوحنیفه رض منقول است که وقتیکه خلوت نمود مردی بازو جبه خود را بکمر بست و آن مرد نیز با وی بود این خلوت صحیح است و صدق یعنی کابین آن زن بروی شوکر گشت و اگر سنگ آن زن در آن حالت موجود باشد کابین شوکر نگردد و انتی ما قال لطلحات بن الجهم رضی عنہ حیات الحیوان و میری در کتب حکایات زنگین و عجیب ذکر کرده که بخوبی تصدیق قول ابوحنیفه رض نمایند بر حال برای درستی اینچنین متقلب و معکوس کارهای اهل زمانه فکر صائب حکام عادل و صاحبان رای مستقیم بر ضرورت است - لطیفه سید نعمت الله در کتاب زہر الریح می آید که روزی کنیزک ابوالعینا از وی بہ تنگ آمدہ سوگند نامی خورد کہ بار دیگر در عمر خود صورتش نخواهم دید اگر چه وی ملک من است گفتم چرا گفت یا سیدی ایتہ یو کاعنی من قیام و یصلی قاعدا و یتکلمنی بالقرآن و یتلجج فی الفراءة و یصوم الخمیس و الاثنین و یفطر فی رمضان و یصلی النظمی و یتروک الخبج یعنی جمیع با من در قیام میکند و نماز شسته ادا میکند و در شام سید ہمرا با صحت اعراب و فصاحت و قرآن را با غلطی و غیر فصیح بخواند و پنجشنبه و دو شنبه روزه میدارد و در ہر ماہ رمضان مفطر و روزه نادرند میباشد و نماز چاشت را بجای آورد و نماز صبح را نمیکند از دشمنی نش گفتم کہ حق تعالی اینچنین مردم را در میان ما زیادہ نکند و ازین قبیل جمله امور ابوالعینا نابینا برعکس بودند چنانچہ در تذکرہ وی آورده کہ باری در سنہ ۲۲۵ دو صد و چهل و شش متوکل خلیفہ عباسی از بغداد در قصر جعفری در مکانیکہ توجیہش کرده بود جلوس نمود با ابوالعینا حکم نمود کہ تعریف این مکان توجیہ کرده من بنا ابوالعینا نابینا گفت شعر

لطیفه در امور متقلب ابوالعین

الناس بنوع الدار في الدنيا | وانت بنت الدنيا في الدار | یعنی ایام مردم در دنیا دار را آید میکنند

بجز از شما کہ شما تمام دنیا را درین دار آباد ساختید باری سبحان بن سلمه مالی اہمیت المال معتزبانہ قضیہ عباسی باہ ذی القعدہ ۲۲۵ غنیم نمود برای تحقیقات مقدمہ ویرا بنویسی بن عبدالہ اصطفائی حوالہ نمود کہ بعد از اخذ مال مسوقہ سزا بواجبی دهند خبر این حکم بہ نجاح مجرم رسید و بجائی رو پوشش شدہ گرفت چون خبر فرار وی بخلیفہ معتز رسید در مجھے از اعیان دولت از ابوالعینا پرسید کہ چیزی خبر از فرار گاہ نجاح مجرم با خود داری فی الفور در جواب خلیفہ گفت فوکرہ موسی فقصی علیہ

حکایت ۴۲ - از امام رضا

یعنی موسی چنان طپانچه اش زد که کاروی تمام کرد و بلکه عدم او را رسانید از شنیدن این ماجرا موسی صفهانی از ابوالعباس کمال رنجیده خاطر گشت روز دیگر چون موسی صفهانی را با ابوالعباس اتفاق ملاقات و کلمات خشونت آمیز با وی گفت و او را ترسانید ابوالعباس در جوابش گفت **أَتَرَيْدَ أَنْ تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا يَا لَأَمْسٍ** یعنی امروز اراده قتل من نیز میداری چنانچه وی روز جان دیگر را بقتل رسانیدی و خوش رنجی **حکایت (۴۲)**

س **بِأَبْشُرُ زَنْقَةَ رَأَى النُّورَ** که باشد چشم دل را کحل جوهر در شرح الیاس در بحث طلاق صریح و کمال

فہانت امام اعظم رضی اللہ عنہ آورده که توضیح آن از حواشی وغیره اینکه امام زفر فرض ابتدا را مانند غایب نیز در معنی داخل نمی نماید بخلاف امام اعظم رضی اللہ عنہ که تنها غایب را خارج از معنی میدارد و ابتدا را پس امام زفر فرض در استدل خود میگوید که اگر بانی مشتری را گوید **بَعْتُ مِنْكَ مِنْ هَذَا الْحَائِطِ إِلَى ذَلِكَ الْحَائِطِ** پس بلا اتفاق هر دو حائط ترکیب ابتداست و دیگری غایب داخل در مبیع نمیشود همین قول متفق علیہ درین ماده خاص موجب اقباط مدعا سے من است و عموم پس بنا برین اگر کسی زوجه خود را گفت که ترا طلاق است از یک طلاق تا دو نزد زفر فرض بیج واقع نشود که در صورت ابتدا او غایب موجود است بلی وجود مینماید و اگر گفت که ترا طلاق است از یک طلاق تا سه درین صورت نزد وی یک طلاق واقع میشود و همچنین است زب و بی اگر کسی کلام سابق را بدین الفاظ ادا نمود ترا طلاق است از میان یک طلاق تا دو درین صورت بیج واقع نمیشود و اگر چنین گفت ترا طلاق است از میان یک طلاق تا سه درین صورت بیج واقع میشود و ابوحنیفہ رضی اللہ عنہ فرمایند که از مثل اینچنین کلام اکثر از کمتر و کمتر از اکثر مراد میگردد یعنی که مراد قائل بدان از ابتدای کلام زائد میباشد مگر که تا بانتهای عدد که فایده این کلام واقع شده نرسد و از آن بعد کمتر باشد پس در جمله اول بیک طلاق میشود چرا که در آن جمله مرتبه ثالث که فارق باشد میان ابتدا و انتها واقع نیست پس با ضرورت برآمد از ابتدا و کمتر از آنها اکتفا کنیم و آن یک طلاق است و در فقره ثانی دو طلاق واقع میشود چنانچه ظاهر است **لَوْ جُودَ الْفَصْلِ بَيْنَ الْإِبْتِدَاءِ وَالْإِنْتِهَاءِ** چونکه این را دانستی پس بدانکه در عنایه و شرح الیاس لطیف آورده که حاصلش اینکه استیجاب کرد ابوحنیفہ رضی اللہ عنہ با امام زفر فرض و گفت **مَا تَقُولُ فِيمَنْ قَالَ لَا مَرَأَتِي أَنْتِ طَالِقٌ مَا بَيْنَ وَاحِدَةٍ إِلَى ثَلَاثٍ** زفر فرض گفت بیک طلاق مطلقه میگردد باز ابوحنیفہ رضی اللہ عنہ از وی پرسید که عملی چند میباشد زفر فرض گفت **عَمْرٌ مِّنْ مَا بَيْنَ سِتِّينَ إِلَى سَبْعِينَ** امام رضا ادا گفت بموجب قاعده که که ابتدای کلام که ستمین است و غایب کلام که آن هاشم سیمین است چون از منیا خارج فایم عمر تریه سلمی ما

فَقَدَّرَ مِنْ حُرُوفِهِ وَجَمْعٍ كَرْدَازِ قَوْلِ خُودِ بَطْرِفِ قَوْلِ اِمَامِ رِضَا. لَطِيفَةٌ وَرَبِّكَ ذَكَرَهُ ابْنُ اَبِي لَيْلَى قَاضِي كُوفِ رِضَا
 آورده که باری در سفر با مرد شامی همراه شد در مقامی آن شامی از مردی چند عدد انار ظلماً و جبراً گرفت قدری
 راه رفته فقیری به پیش وی آمد و آنجمله انار بوی داد از کار وی تعجب کرده از وی پرسید که ای مرد خدا این
 چه جرات و دلیری است که بر مال بیگانه میکنی از یکی ظلماً گرفتن و دیگری بدون ضرورت بخوشی خاطر دادن
 گفت مَنْ جَاكَوْرًا بِالْحَسَنَةِ فَكُلْهُ عَشْرًا مِثْلَهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى اِلَّا بِمِثْلِهَا
 در حقیقت که من ظلم کردم و مال بیگانه گرفته بدگیری دارم مگر عوض ظلم مرا یک سزا است و بدل نیکی ده چندان
 مستحق گشته ام پس از ده گونه ثواب خود یکی بخصم حواله کنم و نه حصه دیگر فضل نزد من می ماند انتی گویم
 از اینجا است آنچه گفته شده که هَلْكَتْ مِنْ غَلَبِ اَحَادٍ عَشْرَاتُكَ وَتَسِيَاةٍ حَسَنَاتِكَ بِرِضَا
 یخبر بود از آنچه آنحضرت صلی الله علیه و سلم در احادیث صحیح فرموده لَا تَقْبَلُ اللهُ اِلَّا الطَّيِّبَ كَرَمِ تَعَالَى
 بغیر انزال طلال و پاک قبول نمیفرماید و با اتفاق علمائیات است که اگر کسی حرام قطعی در ایه بیت ثواب در راه
 خدا صرف کند و فرگوید آرمی اگر نزد کسی مال حرام جمع کرد برای منجلی ذمساگر مالکش میداند مالک
 خود واپس کند و نه به بیت برات ذمه در میان فقر صرف نماید بیت ثواب چنانچه در کتب تفصیل

طیبه ابن ابی لیلی با شامی که در سفر بودند

در علم مال زمان

له ای بی دستان که بدست یکدیگر بیفتند غلبه آید و غنی بدستی غنی میمانند

مذکور است در آخر بقره پاره سوم است قَالَ اللهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اَلْفِقْوَانِ مِنْ كِتَابَاتِ

مَا كَسَبْتُمْ اَنَّهُ فَرَمُوهُمَا اَنفَقْتُمْ مِمَّنْ نَفَقْتُمْ اَفَنذَرْتُمْ مِمَّنْ كَذَّبَتْ اِلَهُ لَعَنَتْكُمْ

وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ اَنْصَادٍ پس بعضی از ظالمان آنکه مال حرام را در راه خدا صرف نماید و غلط است

برای آن مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ

از سمرقند بود پندارم	مردی که غرقه بود در جیون	برای آن مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ
حکایت رسوله	کامی درینجا گناه و دستارم	بانگ میکرد و زاری نالید
در دعوی آورده که زنی را که از	چنین گفت هاتق همین است را	ز فقه امام قوی مغرور است

همسایگان ابوحنیفه رضی غلامی بود که آن غلام با آن سیده خود جماع نمود گریه از راه فرج تا آنکه بکارت وی همچنان

باقی بود و آن موطوءه را از آن حمل بماند پس نوشتند آن زن امام رضا را گفتند زنیکه بکروی باقی باشد

دلاوت از وی بسیار مشکل میباشد پس این زن وضع حمل چگونه کند و حال آنکه بکروی همچنان باقی است

امام رضا از ایشان پرسید که آیا این زن را آنچنان معتمدی میسر میشود که در مال خود بران اعتماد کلی کردن

میتواند گفتند بلی عمه میدارد و امام رضا ایشان را گفتند که این زن غلام خود را بجهت خود به بناید پسر این زن

حکایت ۴۲ - از امام رضا

با وی نکاح خود نماید چون از وطن وی بکارتش زائل خود مآوردی آن غلام را باز پس بآن زن بنگیر
 که ازین صورت نکاح وی باطل گردد و نیز غلام در ملک وی باز خواهد آمد ایشان چنان کردند لطیفه
 در طریقت از عقبه از وی رحم آورده که باری مرانزد دختری بردند که در شب زفاف منخون و دیوانه گشت
 ولی واقارب آن دختر میخواستند که آه شب او را نزد شوهر وی ببرند و چون افسون بروی خوانده شد
 بیوش شده بقتاد عقبه گفت که اقارب آن زن را گفتم تنها کنید مرا با این دختر و رتنائی او را گفتم که براسنی
 حال خود را بمن عرض نماید چیزی از آن خود از من بیوش دبر من است بر آوردن مقصود تو گنت که مرا
 دوستی است پوشیده که از وی بکارت من زائل شده است و چونکه ایشانرا از آن اطلاعی نیست بنابراین
 میخواهند که مرا پیش شوی برسانند و چونکه بکرم نماند است از نصیحت خود اندیشناکم پس برای پرده پوشی
 من اگر حیلہ میتوانی کن گفت اطمینان دارمست عقبه نزد اقارب آن زن برآمد و گفت که این جن عمدت
 با من بفرج ازین دختر پس اختیار بدست شماست که از کدام عضو دختر او را راه دهم مگر بدانید که از هر
 عضو که این جن بیرون شود آن عضو وی هلاک شده بیکار گردد اگر از چشم راه یابد نابینا گردد اگر گوش
 راه یابد که گردد اگر از دهن راه او باشد اکم و گنگ شود و اگر از دست و یا از پا راه یابد لنگ گردد و اگر
 از فرج راه یابد بگروی زائل گردد پس همه اقارب آن دختر گفتند که ما آسانتر از زائل شدن بگروی دیگر
 چیزی برمانی یا بیم پس بیرون کن شیطان را از فرج وی پس زدیم ایشان درآمد که جنی از راه فرج وی
 بیرون شد بدان سبب بکارت وی نماند حکایت (۴۴) **لِكُلِّ زَمَانٍ وَ لِحَدِّ يَفْتَدَى بِهِ**

بسیار از عقبه آوردند

بسیار از عقبه آوردند

حکایت ۴۴ - از امام رضا

لِكُلِّ زَمَانٍ وَ لِحَدِّ يَفْتَدَى بِهِ

وَهَذَا زَمَانٌ أَنْتَ لَا تَشْكُ وَ كَحَدِّكَ در حواشی قدیمه در کتاب الیهات در بحث دیت دندان آورده که زسنه
 شوهر خود را بچشم گفت ای کوسه شوهرش گفت اگر من کوسه میباشم ترا طلاق است و تا حال ریش
 وی بر نیامد و در وقوع طلاق و عدم آن متخیر شده نزد ابو صفیحه رضی الله عنده از وی این مسأله را دریافت
 نمودند فرمود که دندانهای وی خمار کرده شود اگر دندان وی سنی آود و باشد گاهی کوسه نباشد اگر دندان
 وی بیست و هشت عدد باشد پس وی کوچ خواهد بود - لطیفه در مطلع اعلوم آورده که بادشاهی را
 در چشم برخواست از طبیب دو اطلبیب طبیب گفت خنای کف پای پادشاه با آمدن خواجه سرالیه حاضر بود
 گفت ای طبیب چشم را با کف پا چه نسبت است گفت هر ان نسبتی که خصیه را باز نمند ان است یعنی

۴۴ چشم را با کف پا چه نسبت است

لطیفه از عقبه آوردند

چون خواجہ سرا بان را خصیہ نباشد موی بر رخسار ایشان نیز بر نمی آید شاه ازین لطیفه بخندید و طبیب را
 ز روغت بخشید. **حکایت (۴۵)** در سیرة النعمان آورده که امام صاحب رح اگر چه نهایت ثقه
 و نشین و باوقار میبود تا هم از تیزی ذہن گاہ گاہی سخنان ظرافت میفرمود چنانچه روزی از حلاقی موی را
 می تراشاند با حلاقی گفت موی سفید را بر کن و می عرض نمود که یا امام ہر آن مویکہ بر کنندہ شدہ زیاد تر
 میرود یا امام صاحب ہم فرمود چون قاعدہ چنین است کہ تو گفتی باید کہ موی سیاہ را بر کنی تا زیادہ تر رود
 نقل باین حکایت تا بقاضی خریک رسید وی گفت کہ امام ابوحنیفہ رض با حلاقی نیز قیاسی را انگذاشت
 لطیفہ در لطائف اشرفی آورده کہ حکیم سنائی غزنوی رحمہ اللہ وقتیکہ محضر بود این بیت را خواند

باز گشتم زانکہ گفتم زانکہ نیست | در سخن معنی و در معنی سخن |
 عجب حالی است کہ در وقت بازگشتن از سخن ہم بسخن بازگشت. **حکایت (۴۶)**

افسوس دلا کہ غمگسارن رفتند | بسین بدان و گلزاران رفتند | چون بوی گل آمد بر باد سوار

در خاک چو قطری باران رفتند | در سیرة النعمان آورده کہ از مختصات امام است کہ وی روز مشکل ترین

سائل را چنان عام فہم بیان نمودی کہ باسانی ذہن نشین مخاطب شدی و بحث بزودی طلی گشتی چنانچه
 روزی ضحاک خارجی کہ مشہور سردار خارجیان است و در خلافت بنو امیہ قابض کوفہ بود شمشیر را
 بر آہنخہ نزد امام در آمد و گفت کہ توبہ نامی امام گفت از چه چیز ضحاک گفت از آنکہ عقیدہ شماست کہ
 علی رضو در مہر کہ معاویہ رضو بفیصلہ ثالثی را رضی شدہ بود حالانکہ چون نزد شما وی سخن بود تسلیم ثالثی چرا
 میکرد امام رضو فرمود اگر قتل من مقصود تو بود اموال من است ورنہ اگر تحقیق حق منظور باشد مرا اجازت تفریحی
 دہی ضحاک گفت من نیز مناظرہ میخواہم امام رضو فرمود اگر بحث در میان ماسطے نشود چه چارہ کردہ آید
 ضحاک گفت ماہر دو کسی را منصف قرار می دہیم کہ حکم باشد میان ما چنانچہ یکی را از ہلویان ضحاک برای
 ثالثی انتخاب نمودند تا کہ صحت و غلطی ہر دو فریق را تصفیہ نماید امام صاحب رحم فرمود اینچنین علی رضو نیز
 کردہ بود بہتر بروی چه الزام است یعنی چنانچہ در مقابلہ من تو خود تا بہ حق تصور میکنی بود آخر فیصلہ
 حکم را یعنی شدی ضحاک از غنیدہ نشی ہم گفت و برگشت و باقدری تغیری این حکایت را در خیرات الحسن
 نیز آورده. لطیفہ دفنی در ہند بابکی از رؤسا کہ در عشر محرم تغزیہ می ساختند و در تغزیہ داری
 سرگرم بود ملاقی شدم و دانستم کہ از جہالت مسائل دین گاہی شنود پس بموجب کتب اللہ تعالیٰ

حکایت ۴۵ از امام صاحب رح با حلاقی
 لطیفہ در حالات حکیم سنائی
 حکایت ۴۶ - از امام صاحب رح

از وی پرسیدم که چون این تعزیه اباچنین شوکت و عزت تیار کنید انجام کار با او چه میکنید که چنین مکان اعلی و مرتفع گجا باشد که این را در اینجا محفوظ دارید گفت این را شکسته در قبور مانده شد ای کر بلا رفون میساریم گفتم استغفر الله شما یان از قوم نریذ باقی مانده اید که تا قیام قیامت انتقام شما از اهل بیت رسول الله صلی الله علیه و سلم انجام پذیر نمیشود و صفرای شما در حق اهل بیت کرام تا حال فرو نمی کشند لکن میکنید آیا تقاضای محبت است یا بیع کمال شقاوت گفت نی بدست خود ما آنرا نمی شکنیم بلکه با دیگر مسکن چیزی منفعت داده از دست او شان می شکنیم گفتم سبحان الله تمثالهای شهدا را برین نیت تیار کردن کمال دنیا یا بدگیران برای اینیصال این عظام و تشیع اهل بیت کرام دادن باز همین را دعوی محبت نمودن لمال بن العجیب است دوستان بلامی باید که اموال و نیویید در حفظ دستر همان خود من

در حکایت ۲۴ سال امام رضا
در حکایت ۲۴ سال امام رضا
در حکایت ۲۴ سال امام رضا

نمایند که در لپاک و تذلیل ایشان خرچ کنند ع ابر فکس نهند نام زنگی کا فور از شنیدش خاموش

گشت و جزب فعل خود قائل	عاشقانند که مردم محبت سوزند	عشق یکسله سگاز است که کاتک با
این خراجین قوم روانض خیال	بستند احوال تسیدلان تمثال	آن کار که تا حشر بر لغت بلوا
یک سال بزند کرد و اینها هم سال	حکایت (۴۷)	ندوی قدر در علم پیش از آن است
که قدرش خلق را معلوم کرد	با کس کز نه جانی رسید است	که کمتر خادش مخدوم گردد

در سیرة النعمان آورده که بانو امام صاحب بالمع تلا میزد در مسجد شسته بود که یکایک گریه از خواجه در مسجد در آمد مردم اندیدن ایشان مفروشند امام رضا تسلی داده فرمود که خوبی نیست الطینان دارید یک از آن خواجه که سرود ایشان بود نزد امام آمده گفت که شما کیستید فرمود که ما هستیم مستبیریم و حق تعالی فرموده و ان احد من المشرکین استجد لک فاجروا حق ینمع کلام الله شتر انلیغه مامنه یعنی اگر کسی از مشرکین از تو پناه طلبد پناه ده ایها تا کوی کلام حق تعالی شنود پستتر بجای امینی وی او را برسان منشی چونکه خراج بسوا از خود جمله فرمای سلیم را مشک و کافر مید استند قابل قتل می انگاشتند درین موقع باین عزم آمده بودند که انا بو حنیفه بن عقیده و یاشنیده پستتر لازم کفر و ابد قتلش نمایند فاما از جواب امام اعظم فر درین محل من کل الوجوه عاجز گشتند تا آنکه سردار ایشان همراهان خود را امر نمود که ایشان را قدری قرآن مجید شنوایند بعد از آن ایشان را بمکافات ایشان که ما من ایشان است برسانید تنبیه همواره کلهای ربانین اینک دیدی که در عین حالت جنج و فزع طجا و ما دانی را در کن سیم خنده بود

در حکایت ۲۴ سال امام رضا

در حکایت ۲۴ سال امام رضا

اطمینان کلی می بخشیدند و غم داند و ایشان را خود سپری گشتند تا سفت وافی بر حال آنان که پیشوایان بودند
 فرقه و بابیه محدثه از زمانه گذشته و برای طعن و تشنیع ابوحنیفه در هر کلمه موجود میباشند و خود در عین محاربه
 سلطان اسلام که در امن و حفاظت او از قدیم محفوظ میبودند از حکام خیر اهل دین که بر سر پیمان سلطان
 اسلام برآمده بودند در خفا شخاص را پرورش کردند و از جهاد بازماندن و بعد از تغلب مخالفین بر طاعت
 این راز ایشان برای فریب همین جواب دادند که این همه کارها برای ابقای علم حدیث در ملک هند صورت
 و در بلده دہلی خصوصاً میگردیم چرا که بدون این جلد ما نیز مانند دیگران در قتل علم مقتول گشته
 و بمقتودی ما علم حدیث منقود شده **فَلَا تَحْزَنُوا وَلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَتَنَّا بِاللَّهِ الْعَظِيمِ** اگر علم چنین
 بودی هیچ پیگیری که در دنیا تو خود غالباً تنها بودی جهاد را بنفس نفیس خود عازم نشدی

از درون طعنه زنی بر بایزید **اندر دنت طرد او صد بزرید** مردان آنکه در تجربه دست آینه خاک در توال

جست و در امتحان شست لطیفه در طریقت آورده که رو باهی در باها در دست بگذشت خود می دید که بالا
 آن باگها میداد گفت باگهای بسیار گفتمی چرا بر بینی آبی که ناز باجماعت او سازیم خروس گفت امام پس
 این درخت خفته است از خواب او بیدار کن چون رو با او سبب جارت گسے ریافت از دیدنش باگهای حکام
 از شکم بر آورد یعنی تیزی داده و دیگر نیز نهاد خرسش گفت بجا میروی بیا که ناز را بگذاریم رو باه گفت و شو

من شکسته میروم که بخبر بد و ضو نیام بعد از آن می آیم حکایت (۴۸) **اگر از فقه قهرابنومے اثر**

بجا کار مردم شدی با پسر ادر خیرات احسان آورده که شخصی زن خود را گفت تر اطلاق است اگر چته نساز
 مرا میگی چنانکه سه پیمان در آن بنک باشد و حال آنکه در آن طعام مطبوخه آن نمک را اثری نباشد آن زن از
 پاره آن عاجز مانده نزد امام رفت و در آمد امام رضا او را فرمود که در دیگه بیفتنه مرغ را پیز و همان قدر نمک را که بر آن
 شوهرت سوگند خورده بر آن تخم مرغ بیند از یا اکثر از آن که اثری از آن در آن طعام مطبوخه ظاهر نخواهد بود

لطیفه در مطلع العلوم آورده که در مجسمه مذمت حلاج بن یوسف و ذکر جنایات راهای بود میگردند یکی از حاضران
 مجلس بطلاق زن خود سوگند خورد که حلاج سفاک و ظالم بیشک و زنی است اهل مجلس او را اهل است کردند که
 چون حقیقت حال و انجام کار جمله مفوض بشیت ایزدی است پس بطلاق زن بر تو لازم آمد آن شخص مخوم شده
 از مجلس بیگاست و نزد عمر بن عبیده کی یکی از فقهای عهد و مضیان روزگار بود آمد و ماجرا را وی در میان نهاد
 عمر گفت زن خود را نزد خود بجا بدار که اگر حق تعالی حلاج را با آن همه عدا که میکرد و بدو رخ نبرد پس بخشیدن این بگناه

لطیفه در باجماعت خروس

حکایت ۴۸ از امام رضا

لطیفه شخصی گفت حلاج مذمت است

نیز بیخ دین نغمه نماید حکایت ۴۹ - ۵۰ جو رای و علم با هم یار باشد مقاصد را ثمر بسیار باشد
 در خیرات احسان و نیز در سیرت النعمان آورده که شخصی صوره هزار دینار نزدیکی امانت نهاد و وصیتش نمود که
 چون فرزند من بالغ گردد ازین هزار دینار و کیسه خالی شده هر دو هر چه ترا محبوب باشد بفرزند من بدی چون
 آن صغیر بالغ گشت از وصی پدر مال خود را طلب نمود وی کیسه خالی را حواله اش ساخته گفت که پدر تو در او
 مال و صوره خالی شده مرفعتار گردانیده بود آخر الامر آن طفل را بالغ نزد امام رضه در آمد و ماجرا با وی یازگفت امام رضه
 بدل خود گفت که هر آینه میت ازین وصیت نفع فرزند خود را داده کرده بود نه نفع غیر و مقصود اصلی می آن
 بود که این جمله دانا نیر فرزند وی رسد مگر خیال خیانت اینچنین وصیت کرد پست امام رضه وصی را طلبیده بوی
 گفت که وصیت پدرش درین مال چگونه بود گفت که پدر وی بمن چنین گفت ازین صوره و ازین هزار
 دینار هر چه را محبوب داری بفرزند من بدی امام رضه او را گفت ازین هزار دینار و ازین کیسه کدام یک را
 دوست نرمیداری گفت این دانا نیر را دوست تر برای خود میدارم امام رضه گفت که این جمله دانا نیر با بوی
 حواله نماید و تنها کیسه که محبوب تو نیست نزد خود دار چه پدر و وصیت چنین کرده بود که محبوب ترین
 چیز خود را بفرزند من بدی پس بالضرورت چیزی که محبوب تو نباشد نزد تو ماند پسته از آن فرمود که حق تعالی
 رحمت کند بر پدر و کوه مروه دور اندیش بود لطیفه در جامع القنون از تذکره شمشیر خانی آورده
 که بصحن زخمه نوشیروان که بر قلعه کوه واقع است چهار سوار مسلح با شمشیرهای علم کرده از طلسم تیار ساختند
 هرگاه شخصی مقابل اینها آید برو طه نمایند مامون الرشید خلیفه بغداد بهدایت دغمه بان که از وقوع ازیت
 طلسم آگهی داشت اندرون آن دغمه در آمد دید که سپید نوشیروان بر تخت مرصع نشسته جملة اعضایش
 سالم مگر لباسش به کنگلی رسیده مامون لباس تازه بشک دهنبر معطر کرده بان قالب بجان پوشانید
 همان حال دید که زیر تانوی نوشیروان نوحه از طلاست و در آن لوح نوشته اند که یکا از بنی اعدا
 آخر الزمان بزیارت ما رسیده لباس لطیف و مغنبر بمن خواهد پوشانید و آن وقت کتاب بجان اینو وضع
 او اقدام نتواند نمود لهذا فلان جانبین دغمه گنجی برای ضیافت او در لبت نهادم تصوف خود آورد
 و ما سعد و ما مامون رشید گنج شایگان ادا بخابرداشت گویند که دولت بنی عباس بولت آن گنج
 بی نیاس بود خاک از دانش و علم بر آید که دانا بان زمان در آن جیران باند حکایت ۵۰ - ۵۱
 چو دانش فضل را بر از باشد در رحمت برویش باز باشد او را شعله طالبین آورده که حاصلش

عنوان حکایت

عنوان حکایت

عنوان حکایت

ع
نبی
نبی
انوار غائی

اینکہ چونکہ امام شافعی نور زمانہ حیات خود کمال علم و مبلغ اجتهاد رسید پس بموجب فلکما ینعمہ ربک
تحدیث نہ از راه فخر بہ العیاذ باللہ روزے بر سر میر در مجلس جم غفیر فرمود کہ اگر درین زمانہ مافی المثل
ابوحنیفہ زندہ بودے از کمال تبحر کہ در خودی یا ہم در اول مسأله اول الزام دادی چون در ان مشبخت
ابوحنیفہ را در خواب دید کہ با وی میفرمود مسأله اول در حق مسلمانان لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ
گفتن است پس بگو کہ درین مسأله اول مرا چگونه الزام میدہی امام شافعی دانست کہ چون در چارہ کلمہ
طیب کردن کفر است پس از شجرہ ام حیران بماندہ ساکت گشت بفرمای آن سناوی کردہ بگو چہ در برزن
ندارد ہائیدہ کہ امام شافعی در مسجد جامع و عظامید ہر کہ میل شنیدن دارد حاضر گردید کہ از کثرت
مردم جامع بہ تنگ آمد شافعی در میان آن مجمع بر سر میر بعد از فضائل امام ابوحنیفہ فرمود اللہ اس عیال
لای حنیفۃ فی الفقہ لطیفہ در تفسیر کبیر و نزمہ الجالس و غیر ہما در لطائف کلمہ طیب عجائب غرائب
ذکر کردہ کہ بعضی از انہا اینکہ کلمہ طیب کہ اصل توحید از ان است از دو جملہ مرکب است اول لا الہ الا اللہ
کہ نہا قبت توحید است دوم محمد رسول اللہ کہ قبت رسالت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است ہر یک
ازین دو جملہ از دوازده حروف مرکب است و ہر چندین ساعات لیل و نهار در اوقات مستدل و از وہی باشد
پس جملہ ساعات ملوین مانند جملہ حروف کلمہ طیب است و چارہ میشوند پس سردرین اینکہ ہر کس کہ این
کلمہ طیب را کہ از (۲۴) حروف مرکب است یکبار بصدق و حضور دل در شباروزی خواند ثواب یک شباروز
کہ از (۲۴) ساعات مرکب است در نامہ اعمال باو ثبت نمایند گن ہان ۲۴ ساعات شباروزی اور اسماوت
فرمایند و نیز بہشت برین بہ ۲۴ درجہ اور اسرفراز نمایند ازین جهت این کلمہ ۱۱ از ۲۴ حروف مرکب فرمود
سوال این فضیلت عام است ہر کس کہ باشد و بہر طو کہ میخواہد از حضور و خلوص چون لیل الفاظ را
بر زبان راند مستحق اجر مذکور گردید یا چیزے خصوصیت دارد جواب درین جملہ حروف کہ معلوم ہوا علی ترین
صفتے دیگر است و آن اینکہ این ہر ہمہ حروف بے نقط اند اشارہ لطیف بسوی آن بسیار کہ بلا ریب
فضائل این کلمہ طیب صحیح و درست ہست ہست کہ دیدی و شنیدی گریں طیبکہ در وقت خواندن این کلمہ
یک خود را از خیال ماسوی اللہ مانند این حروف مجرد بے نقط کردانی سے ہر زمان تسبیح در آل کا در
این جنین تسبیح کے دارواثر الطیفہ دوم اینکہ ہر چند کہ حروف این کلمہ ۱۱ اند گرا جزای او ہست اند
چنانچہ لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ و وہما نیز بہت اند و اجزای جن آدم کہ ہر

لطیفہ در لطائف کلمہ طیب

تسبیح دوم و کلمہ طیب

سبب آن ماجور یا ماخوذ باشد نیز هفت اند که از جهت آن هفت اندام او را محاسبه باشد که تفصیل آن در
 تطویل است پس در مرکب بودن این کلمه پاک از هفت اجزا اشاره لطیف بسوی این است که هر کس که
 این کلمه را بخواند بوجب من قال لا اله الا الله اذخله الجنة رواه البخاری وغيره حق تعالی هفت
 اعضای بدن او را از هر هفت روز خانات بخشیده بفضله و کرمه در جنات دآرد سوال این فضیلت
 عام است هر یک کلمه گویا شامل است یا مخصوص است یا صیغه جواب گویم که هر هفت کلمات در جمله
 بحروف اند یعنی هر هفت اجزا را چون بخط نسخ نوشته نمایند حروف داری برآیند یعنی سپیدی و سیاه آنها
 نماید چنانچه لا اله الا الله محمد رسول الله که در میان لا و اله و آو الله و محمد و رسول هر یک
 خالی باقی میانند یعنی چشمه دارانند پس ایای لطیف درین آن است که این فضیلت جائز و صحیح است مگر بشرطیکه
 دل را در وقت خواندن این کلمه مانند این اجزا از ماسوی اشغال بوضاف دارد

زبان و ذکر دل در سفرخانه | چه حاصل زمین ناز بیجان | نکته در عین ابجاری و همرو آورده که

چنانکه عدد حروف این هر دو کلمه ساعات لیل و نهار دوازده اند همچنین بر روح فلکی و ماههاست سالین
 و انتهای سالهای مصومیت انسان یعنی زمانه نابالغیت بنی آدم و ایامه مصومین و نیز حروف اسمای متبرک
 این سه انبیای اولوالعزم یعنی موسی عیسی محمد علیهم الصلوات و التسلیم دوازده اند و نیز حروف
 غیر مکرر از تودیت - زبور - انجیل - فرقان - ۱۲ - اند بدین طریق از تودیت (ت و دی) دوازده
 (ذ ب) و از انجیل (ان ج ل) و از فرقان (ف ق) پس طریق ترتیب نمجی این حروف است
 اب ت ج و ز ع ق ل ن دی - پس بر آن شننگانه حروف فایک از ق ق ماقبل واقع باشد
 لطیف بسوی آن میداند که بعد از نزول هر سه کتابهای اولین بفاصله ششصد سال فرقان همیشه
 نازل خواهد بود و همچنان شد چنانچه بعد آن هر شش حروف یعنی (اب ت ج س ز) نیز ششصد و شصت و شصت
 و از هر چهار گانه حروف فایک بعد از ق واقع شده اند یعنی (ل ن و ی) همین مراد است که کتابهای
 الهامی و آسمالی باین هر چهار اند چنانچه دلالت بر انجیل و آیه بر فرقان و ق بر زبور و ق بر ذر است چنانچه
 و اشاره حروف بطریق تلخیص بر این طریق قدیم است که از خود ایجادش کرده ایم چنانچه حق بصریح
 دم بر منتجب و حق بر شرح دم بر متن و قس علیه و آله شروع و حواشی پیدا و بود است و در مشارق و انوار
 از سخ بخاری و از تم سلم و اذقی متفق علیه نهانست و همچنین اشارات در حسن حسین هر طریقه محمد نبی غیر ما

در کلمات ۵۰ اتمام

در کلمات ۵۰ اتمام

از کتب معتاد و خلف بکثرت موجود است فافهم و حروف مکرره که باقی مانده بودند غایب است از تورات
 (ت) و از زبور (و) و از انجیل (ی) و از فرقان (دان) پس ازین حروف آنچه از حروف
 فرقان مقدم است این چهار است (ت و و ی) و این هر چهار گانه حروف بیکبار برود است اشارت
 سابقه دلالت تامه می دارند یعنی یکی اینست که این هر چهار کتب آسمانی و الهامی است چنانچه از تورات
 و از زبور و از فرقان و از انجیل هر دو هم اینست که فرقان بفاصله ششصد سال از کتب
 سابقه در آخر تامل خواهد شد چنانچه در این هر چهار حروف همین است یعنی ششصد و شانزده
 و باختلاف کسرات یعنی بعد از اندازمات خوبی نیست که کسرات در مثل اینچنین لطائف محسوب
 نمیباشند فانظر و انصیف حکایت (۵) **چو سماع جمالش چراغ منم بود**

مراد دو عالم چراغ منم بود در خیرات احسان و نیز در سیرة النعمان آورده که شخصی نزد امام رضا
 آمد گفت که من قدر سال ابرای حفاظت دهن کرده بودم که خلاصه موضع آنرا فراموش کرده ام چه تدبیر
 نایم که بال خود قادر و قابض کردم امام رضا فرمود که این مسأله فقیه نیست که براسه تو بیان نایم پس من
 چه چاره کنم مگر سائل بجا بجا و بسیار نمود آخرش فرمود که برو امشب همیشه تا با ماد نماز بخوان پس
 مکان مال مدفون را تسلیم یاد خواهد کرد چون آن مرد در آن شب چند نماز خواند یعنی یکم از چهارم صبح
 شب در صحن نماز یادش رسید که فلان موضع دفن مال من است پشتر نزد امام رضا آمد و گفت تدبیر تو
 راست آمد و از نا جلا ظهرش داد امام فرمود هرگز نه میدانم که شیطان ترا تمام شب براسه نماز خواندن
 که چه نخواهد گذاشت لهذا بزودی برکات تو سے بلوغ نمود تا هم ترا امام بود که تمام شب فکر کنی آن برحق تو است یاد
 کرد از آن لبر برود بودی نکته در بیان المحدثین در تذکره کتاب الامام مصنفه شیخ تقی الدین ابن دوق العید
 آمده که در ضمن شخصی پیش این دقیق العید آمد و گفت که من نزد درویشی جاہل رفتم و گفتم که مراد نماز
 و سوره و خطرات بسیاری آید و بنجیده میخوم آن درویش در جواب فرمود که افسوس بران دل که روی
 خود را بگذرد پس بسبب این حروف او علت و سواس با من بالکلید زائل گشت شیخ ابن دقیق العید گفت
 که این درویش جاہل نزد من بهتر از هزار فقیه است را قم الحروف گوید یعنی شاه عبدالعزیز (م) که بعضی
 از متفقہ علماء درین سخن شیخ در آویختند که این سخن وی خلاف حدیث صحیح است که کونیکو و بعد انشأ
 علی الشیطان من کفایت عاید و شیخ برعکس حدیث گفته لیکن فقیهینند که هر چند که آن حدیث صحیح است

حکایت ۵۱۸ - ۱۱۲۲

۱۱۲۲

کتاب در وصایای سلاطین

و قطار جاہل بود اما در حقیقت فقر در دین نصیب او بود و مراد از حدیث شریف همین فقرت نه کسے کہ کلم
 با اصطلاحات نماید و از معانی مقصود شایع غافل بود لطیفه از عالمی پرسید ند چه باعث است کہ خاطر مانع
 میباشد در ہمہ امور عبادت باشد یا محصیت بخلاف نماز کہ با تخصیص نماز موجب خلط و خطر برای قدیم
 و جہیرہ و باعث خیالات فاسدہ و کاسدہ میباشد و حضوری نماز بالکلیۃ از دل زائل میگردد فرمود کہ ہمین
 میباشد بود چرا کہ نماز کہ اساس عبادات است مانند روشنی است و قاعدۃ کلیہ است کہ در ظلمت ہمہ چیز باختگی میباشد
 نیک باشند یا بد و ہر گاہ کہ روشنی پیدا آید ہمہ اشیا ی موجودہ از نیک و بد ہر چه باشند پیدا آید ہر چہ نیک
 باطن ما ہمہ ظلمت است و بسبب نماز کہ مانند روشنی است چون بر ما پیدا گردد ہمہ گاہ و خیر کہ باطن ما است بر ما
 ظاہر ہرے گردد

ظاہر ہرے گردد	عمرت از پنجہ گذشتہ یک بود	کتب بکار ناید نگر وی ہست نمود
---------------	---------------------------	-------------------------------

پس حضور ما در نماز بسبب کین تا پاکی ما بر جلسہ ماندہ	نے درون نماز نے بیرون
--	-----------------------

گشتہ ہرے کئی بہما سنے	این چنین حالتے پریشان را	شرم ناید نماز سے غم ہانے
-----------------------	--------------------------	--------------------------

و پاکانیکہ باطن ایشان مصفا میباشند بر ایشان بجز از حضوری مولانا عالی بود کیونکہ ہر ما سئل شد کی تا کی چہ پنچہ

از خلط ماسوی باشد تا آنکہ از نفس خود ہمہ دنیا از خبرے نہ اندہ	نماز عابدان رکع و ہر دست
---	--------------------------

نماز ماشقان ترک وجودت	و حکایات نماز ابرار و حصول حضوری ایشان در آن چہ ناچہ کتب تصوف
-----------------------	---

و اخلاق ازان دشمن است دل اندر بان و لہذا فرمود علیہ الصلوٰۃ و السلام الصلوٰۃ فیتر اجر المؤمنین
 و در حق خود فرمود قرآن عینی فی الصلوٰۃ و جواب بوجہ دیگر و از فاضل دیگر ہمین سوال کردہ شد
 و جواب فرمود کہ حالت نماز چہ نہیں رہی باید بود چرا کہ شیطان در ذرا اعمال است و ہر کار مکار و زدان است
 کہ نفس زمین اسوال بر آفتس میکند و بموجب قولہ علیہ السلام کہ صلوٰۃ و تر اجر المؤمنین
 نفس زمین اعمال نماز است پس جبکہ یکہ شیطان را برای افساد نماز است ہمان کہ سعی بر افساد
 افساد دیگر اعمال ما و بیانی باشد لہذا اکثر حضور ما در نماز نمی ماند و نماز ما بر ما تہاہرے شود

خواہر ہند آمد کہ وارد ما سنے	حاصل خواہہ بجز ہند از نیست	و پاکانیکہ بر نفس خود کار می باشند
------------------------------	----------------------------	------------------------------------

شیطان را در نماز خود خلعت ہند لہذا حضور ایشان در نماز اندر حال می آید تا آنکہ از نفس خود نیز نماز قطبہ باشد

سے می نیرند این نماز ما وجود	زانکہ با اختیار باشد اول کرد	زانکہ ترک تن بود حاصل نماز
------------------------------	------------------------------	----------------------------

ترک خویش ترک نماز ما دنیا	از خلیل آموز قربان کن ولد	تن ہنہ عا لشعر ہر روز
---------------------------	---------------------------	-----------------------

چنانچه در مشکوٰۃ در باب رفاق آورده که مروی است از آن حضرت صلی الله علیه و سلم پندست مختصر طلبید فرمود علیه السلام
 إِذَا قُمْتَ بِرُكُوعِ صَلَاتِكَ فَصَلِّ صَلَاةَ مُؤَدِّعٍ فِي رُكُوعَاتِكَ وَتَفْسِيحَ صَلَاةَ مُؤَدِّعٍ كَقَوْلِكَ كُنْ نَفْسُ
 وَجْهِكَ مَسْرُوعٌ لِقَابِ اللَّهِ بِتَمَامِ تَرْكُوبِ كَامِلٍ وَإِخْلَاصِ كُلِّ لَبْسٍ جَنَابِ حَقِّ تَعَالَى رُؤْيِ خُودِ آرِيَا أَنْكَرُ خَصْتِ كُنْ
 حَيَاتِ خُودِ بِالطُّورِ كَيْفَ أَيْنَ نَمَازُ كَزَارُونَ هَيَانَ وَمَرُونَ تُوهُنَ مَسْتَوِيَسَ وَبِئْسَ وَرَبِّعُ اسْرَارِ نَمَازِ - سوال
 درین چه علت است که امام حکمت است که در وقت شب یعنی از وقت غروب شمس تا طلوع فجر هفت رکعت نماز
 برافزین کرده شده افراط و تفریط را در آن در خطی نماید جواب بسبب آنکه در روز چهار هفت است و هر چه مانند
 شب و بجز سیاه اند چنانچه در حدیث است و نیز هر پندیده مؤمن باشد یا کافر بسبب هفت اعضای خود که
 آن هر دو پا - و قریح - و لطن - باینه و دل - و هر دو دست - و دهن - با زبان و گوش - و چشم است محاسبه کرده شده
 بشه گناه مغرب و گرفتار و نوح خواهد گردید پس برای نجات از آن در تاریکی شب که با روزخ مشابست
 نام میدارد از فضل خود هفت رکعت نماز را در دار دنیا برادر مغرب و عشا فرض گردانیدند که از خون
 حق تعالی هر که امرو را بجا آورد دین بر هفت رکعت نماز در تاریکی شب ادا می نماید حق تعالی از جهت
 آن هر هفت اعضای دیر از هر هفت طبقات و نوح خلاصی بخشد بنده و کرده چنانچه در حدیث است
 كُنْ نَفْسُ كَامِلٌ لِقَابِ اللَّهِ بِتَمَامِ تَرْكُوبِ كَامِلٍ وَإِخْلَاصِ كُلِّ لَبْسٍ جَنَابِ حَقِّ تَعَالَى رُؤْيِ خُودِ آرِيَا أَنْكَرُ خَصْتِ كُنْ
 یعنی گلبه در روز نیاید کسی که نماز فجر و عشا را ادا کند مانند این احادیث دیگر بسیارند سوال در روز
 روشن یعنی با امیک آفتاب طلوع کرده باشد هر نماز مفروضه در هفت رکعت چنانچه افتاد یعنی نماز ظهر و عصر
 هفت رکعت چنانچه گفت جواب بهشتها که از نور اند و بلا تشبیه مثل روز روشن اند بهشت اند
 حق تعالی سادات ای این بهشت رکعت نماز روزانه همین اشاره ظاهر ساخته که هر کس از شمارین بهشت
 رکعات برای رضای مولی تعالی قیام نماید حق تعالی برای رضای آن بنده نیز بوجوب قوله تعالی
 رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ
 فرامست در آیهی بسبب هفت رکعات سابقه لکن چهار روز خدا که در راه بهشت واقع اند نجات یابد مگر
 بدون این هفت رکعات روزانه مستحق دخول جنت نخواهد شد چنانچه تمثیلاً در حدیث آمده سخن
 آتِي مَوْسَى قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ صَلَّى الْبُرْدَيْنِ (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمُ) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمُ
 دَخَلَ الْجَنَّةَ مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ مَعْنَى هَرِكَبْ نَمَازِ هَرُودُوقْتِ فَنَكْرَ رَايَعْنِي نَمَازِ فُجْرٍ وَعَشَا لَوْلَا نَمَازُ يَدْرُسُ هَتِ دَرِآيَعِ

در بعضی اسرار نماز
 در روز روشن
 در شب تاریکی
 در روز روشن
 در شب تاریکی
 در روز روشن
 در شب تاریکی
 در روز روشن
 در شب تاریکی

و مانند این احادیث دیگر هم آمده سوال چونکه سبب هفت رکعات شب از روز خاتمهات حاصل شد و سبب
 هفت رکعات روزانه هر شبت بهشت سبحان گردیدند باز در وقت فجر دو رکعت نماز دیگر چگونه فرض گردید
 جواب گویم دو مقام دیگر باقی است یکی آنکه از وزخ سخت ترست و دیگری آنکه از جمله نعیم بهشت اولی ترست
 اما آنچه از وزخ سخت ترست میدان عرصات و دهشت قیامت است که هر کس بجزم تو موی القاسم
 سگادی بنمای نفسی گرفتار می باشد الا آنحضرت صلی الله علیه و سلم و این وقت بهزار مرتب از وزخ سخت تر
 است که آتش دوزخ تاب و توانائی نور ایمان ادنی مؤمن نگیرد و از طلوع پر تو آن بزموده میگردد تا با ایمان
 خواص و انبیا علیهم الصلوٰة و التسلیم چه میرسد بخلاف عرصات قیامت و چون اهل بهشت نعمت
 و آرام بهشت را در یابند بجهود دیدن آنها جمله شقات و لذات دنیا را فراموش سازند مگر باز چونکه از دیدار
 حق تعالی مشرف گردند **اللهم ارددنا للقاءك بکرمک** پس بهشت و جمله نعمتهای بهشت افزون
 سازند پس دیدار حق تعالی از بهشت بهزار درجات اعلی و اولی است و ظاهرا هرست که وقت فجر بجهود بوه
 از تمام روز و تمام شب بهترست اگر بیمارست درین وقت فجر در شد از مرض خود تخفیف می یابد و اگر غنچه
 و گل است از باوصها خوشبو و شگفتگی بهم دارد و نیز اوقات جنت مشابه بوقت فجر است یعنی بوقتیکه
 تا حال طلوع آفتاب نشده باشد که نه شب باشد و نه روز پس ازین وجوه مذکور دو رکعت دیگر خاص
 در وقت فجر زیاده فرض کرده شدند تا که از جهت برکت رکعت اول که خواب نوشین باشد در برابر
 ادای همین نماز ترک میدادند از صعوبت و طول عرصات نجات یابند چنانچه در حدیث آمده **عَنْ**
عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ ذَكَرَ الصَّلَاةَ يَوْمًا فَقَالَ مَنْ حَافِظٌ عَلَيْهَا
كَانَتْ لَهُ نُورًا وَبُرْهَانًا يَوْمَ تَقِيَمُ السَّاعَةُ كَذَا فِي الْمَشْكُوتِ مِنْهُ آنحضرت صلی الله علیه و سلم فرمود هر که
 حفاظت نمود نماز باشد آن نماز او نور و جهت بروز خسرو برای طول قیامت چنین بارشاد شد **عَنْ**
أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ مِائِينَ
أَلْفٍ سَنَةٍ مَا طُولُ هَذَا الْيَوْمِ فَقَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّهُ لَيُخَفَّفُ عَلَى الْمُؤْمِنِ حَتَّى
يَكُونَ أَحَقُّنَّ عَلَيْهِ مِنَ الصَّلَاةِ الْمَكْتُوبَةِ بِصَلِّيْهَا فِي الدُّنْيَا یعنی هر که از آنحضرت صلی الله
 و سلم از نمازی روز قیامت که بمقدار پنجاه هزار سال است پرسید که طول این روز بسیار درازست فرمود آنحضرت
 صلی الله علیه و سلم بخدا که این روز سبک گردد بر مؤمن تا آنکه باشد آسان تر بر او از نماز فرضیه که در دنیا

آنرا ادا میساخت و از برکت رکعت دیگر از دیدار حق تعالی مشرف گردید که هر چند که خواب با ما از دشمنان لذت تر بود که برای نماز از ترک نموده بود مگر دیدار حق تعالی از آن بهتر و خوشتر و لذت تر و حق نماز در احادیث جائز چنین ارشاد شده الصلوة عماد الدین و جائز چنین بین العبد و بین الکفر تزک الصلوة و جائز چنین الصلوة الخمس و الجمعة الى الجمعة و رمضان الى رمضان مکفرات لما بینهما اذا اجتنبت الكبائر یعنی هر پنج وقت نماز با در مابین خود و نیز نماز جمعه تا نماز جمعه دیگر و نیز روزه رمضان تا روزه رمضان دیگر پوشنده و عوض است مر آن گناہان را که در میان اینها شده باشند بدون کبار رسول وقت مغرب را چنانچه محسوب ساختند و وقت فجر را با آنکه تاریکی شب هنوز باقی است نه در شب داخل ساختند و نماز روز محسوب نمودند بلکه با سه وقت مستقل قرار داده از هر دو وقت خارج داشتند جواب در وقت مغرب چونکه آغاز شب و شروع سیاهی میباشد و ابتدای هر شیء در شیء داخل میباشد لهذا مغرب را از شب محسوب دند و در وقت فجر و حیثیت میباشد یکے اینکه تاریکی شب در آن شتو گشته باشد و دیگر آثار روشنی در آن نمودار میباشد بنابراین در شب داخل نیست و از روز نیز محسوب نمی شود چرا که علامت اکبر روز که قرص آفتاب است در آن وقت مفقود است سوال در شب روزه در نماز مفروضه بر هفده اوقات چنانچه حضور نمودند و کمی و بیشی را در عدد آن دخل نمادند جواب اگر افراط و تفریط را در تعاد آن دخل دادند مقصود شارع که آن اظهار فضائل مخصوصه نماز است چنانکه بالتفصیل بطریق لطائف گذشتند فوت شدی و اہل بصائر از ادراک خوبی نماز محروم ماندند پس ذوق و وجد را در نماز با خود چندان نیافتند پس سوال ادای نماز با مفروضه یا با اوقات خمس چنانچه حضور نمودند جواب حسب ترین اوقات پنج است که برای هر فرد بشر پیش آمدنی است یکے حالت نزو و سکر است موت اللہ ما عینا علی سکر است الموت کہ شیطان در پس ایمان می باشد و ملک الموت در پس جان و ورثه در پس مال و متاع این جهان و زن و فرزند و دیرا خوار و خسته گذاشتن و بسختی تمام روح از دے برون و از خویش و اقارب ابراجا ساختن و در خانه تنگ و تاریک بوی گلان قبر اوست و در دوام شدان قبر سوم عرصات قیامت چهارم وزن اعمال و پیران شدن اعمال لایها پنجم گذشتن بر صراط و در حدیث ابی داؤد آمده که بارے حضرت عائشہ دوزخ را یاد کرده که است نخست صلی اللہ علیہ وسلم از دے پرسیا از چه جهت گریه میکنی گفت از خوف دوزخ پستری پرسیکه ای گروه بنیایا در قیامت اہل خود را یاد آرید یا نه فرمود صلی اللہ علیہ وسلم بلے مگر بجز از سه مقام که ما تا کسی کسی را یاد نخواهیم کرد و یکے

معنی
روز در میان
بندهای زمین
و کفر زک
صلوة است

وقت میزان تا آنکه داند که میزان او سبک آمد یا گران وزن دوم وقت پیران شدن اعمال نامها تا آنکه داند
عمل نامه وی در دست راست وی آمد یا در دست چپ از طرف پشت سوم وقت صراط و قتیله بر پشت چهارم
نماز شود کذا فی المشکوٰۃ سپس هر کس که از این مرصدهای خمس و هفتاد و پنج کیلنگاههای مذکوره نجات یابد
در عیش جلودانی و رضای حق تعالی پیوسته خواهد رسید پس حق تعالی محض از فضل خود برای بهائی آن پنج
صعوبات همین وسیله را با بخشید که هر کس که از خوف حق تعالی در شمار روزی همین صعوبات خمس را
پنج نوبت یاد نماید حق تعالی او را با الفرض و امان نجات بخشد چنانکه در حدیث است که حق تعالی در هر دو
جهان کسی را پنج تکلیف نمیدهد نه در هر دو جهان کسی را راحت و آرام می بخشد هر که در دنیا از غافل ماند
در آخرت او را راحت نباشد و هر کس که در دنیا از حق تعالی خونی میداشت و حدود او سبحانه و تعالی از او ادم
و نواهی نگاه میداشت او را در آخرت خونی و هراس نباشد سوال باز در امم سابقه برای ادای نماز شمار روزی پنجاه وقت
چرا مقرر شده بود جواب همین است یک از اسباب فضائل آنحضرت صلی الله علیه و سلم بر انبیای ماضیه علیهم
الصلوٰۃ و التسلیم و نیز سبب افضلیت است مرحومه بر ائمه ای گذشته چه که ظاهر آنست که طول عرصت قیامت برای
اشراک محبت الف سنیه خواهد بود چنانکه در قرآن است پس برای آسانی آنها خمین اوقات را یعنی پنجاه
ساعات را در شمار روزی در دنیا براساس نماز برایشان تعیین فرمود و الله اعلم سوال نماز جماعت را با وجودیکه
ذکر و اذکار و قرائت قرآن در آن کمتر میباشد نیز تنها گزاره بست و پنج مرتبه یا از آن چنانچه در احادیث
است چرا مضاعف نمود جواب هر چند که در ظاهر مقصود از نماز لطافت بدن و نیز تعبید معبود حقیقی است مگر
و حقیقت غرض شارع ازان اتحاد با همی و خلوص فیما بین اهل ایمان است لهذا هر روز برای تزیید محبت ایشان
بغرض پنج وقت ملاقات ایشان که باعث ارتباط و محبت با همی میباشد حکم جماعت در نمازهای روزمره بر اهل محله
که موجب چندان خرج نیست فرمود و برای ملاقات با همی جمله اهل شهر که در هر روز برایشان تکلیف ملائطاق لازم
می آمد از محض فضل خود هفت روز نماز جمعه و برای ملاقات مدنی و بدوی یعنی بغرض با همی الفت گرفتن شهری و
روستائی نماز عیدین در هر سال و برای الفت گرفتن و خوگیر شدن و بغرض حصول ملاقات جمله بلدان اسلام از
شرق تا غرب بدون ارتکاب موانع الفت و محبت که کارهای فسق و جهال است بکان محدود و وقت موعود حکم
ادای حج بشرط استطاعت در تمام عمر یکبار بر بال لازم و واجب نمود از جهت نماز جماعت را که موجب اتحاد و ارتباط
با همی است فضیلت است و تارک جماعت را بر عیدات شدید ترسانید و الله اعلم ربنا لا تؤاخذنا ان سبنا

آیا بود که گوشه چشمی برآکنند	آنانکه خاک را بنظر کیمیا کنند	اَوْ اَخْطَا نَا سَ
جسد اگانہ در ہر نفعے یک فنی	ز فہم وز علمشس چہ دم میزنی	حکایت (۵۲) -

حکایت ۵۲ - از امام زین

در سیرۃ النعمان آورده کہ پنجین روزے شخصی نزد امام آمد و گفت کہ مبلغے مال را در کہ لم یکے انا طراف و گوشہ خانہ مدفون نموده بودم حالا بیادم نمی آید کہ کجا بخاک در کرده ام امام رضا اورا فرمود چون ترا حال مال خود یاد نمازہ مرا بطریق اولی یاد نخواهد آمد کہ آن تنها فعل تو بود از شنیدنش آن مرد بگریست امام را بروی ترحم فرود و چند نفر شاگرد را با خود گرفتہ تا بخانہ روی رسید و با تلامذہ خود فرمود کہ ہر یکے از شما تصور آن نمائید کہ اگر این مکان خانہ شما بودے و برائے حفاظت مال را در اینجا مدفون می ساختید برای و فکر خود بہر شخص مال را کجا بخاک در میکردید ہر ہمہ از قیاس خود چند مواضع مختلف را بیان نمودند امام فرمود کہ بالضرور این شخص نیز مال خود را درین دو سہ مواقع نہان کردہ باشد برای کندیدن آن مقامات حکم فرمود از مشیت ایزدی چون موضع سوئی را کندیدند بجنسہ مال مدفون آن مرد را از اجابہ آوردند آرسے علم و عقل بہر دو چیز نیست کہ گوہر را از تہ دریا بیرون می آرند تا بقدرے حائل شدن بعضے خاک چہ میرسد لطیفہ در گل ہوئی شرح گلستان تحت بحث آیت کَلُوا وَاشْرَبُوا از تفسیر کشاف آورده کہ ہارون رشید را طیبیہ بود نصرانی حاذق روز بہ علی بن حسین کہ یکے از علمای اہل دین بود گفت در کتاب شما از علم طب چیزی نیست حالانکہ علم دو حکمت

لطیفہ در علم طب و کرامت اسلامان مال

علم ابان و علم ادیان ظاہری کہتہ	در تاف دو علم بوی طیب است	از ان بہر دو فقیہ یا طیب است
میباش فقیہ علمت آموز	امانہ فقیہ حیلت اندوز	میباش طیب عیسوی ہوش
امانہ طیب آدمی کوشن	جو ابش گفت کہ او تعالی تمام طب را در نصف آیت جمع نموده پرسید	

آن کہ امست گفت کَلُوا وَاشْرَبُوا لَاشْرَبُوا	اگر چہ خدا گفت کَلُوا وَاشْرَبُوا
یک نافست کَلُوا تَا کَلُوا	یا ع اور عقبش گفت وَ لَاشْرَبُوا (یعنی درین دو تہ امراض

کثر متوجہ میشوند) نصرانی گفت از پیغمبر شما نیز در طب چیزیست ہست گفت بلے فرمود آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم الْوَالِدَةُ بَيْنَ الدَّاءِ وَالْحَمِيَةِ دَاسٌ كُلُّ دَوَاءٍ وَاَعْطَى كُلَّ بَدَنٍ مَا تَحْتَوِيهِ یعنی معذہ خانہ امراض ستہ پر سبز بر ہمہ دوا ہاست و بہ ہر بدن را چیزیست کہ بآن عادتش کردہ شدہ باشد نصرانی گفت کہ کتاب دینی شما برای جابینوس طیبے نگذاشت چرا کہ اگر بایت عمل کردہ شود از امراض محفوظ ماتند چہ جملہ امراض از پزی معذہ بر پیغمبر پذیرد اگر بقول نبی صلے اللہ علیہ وسلم عمل نمایند از فضل ایزدی صحت را ب گردند

المعدۃ

پس حاجت بطب جالینوسی نماید حکایت (۵۳) **ع** بعلم خدا دار و عمت سل سلیم
 شده و حنیفہ چو در قیمیم **د** خیرات احسان آورده کہ امام عیش بسبب جدت خلق و تیزی طبیعت
 اکثر ناخوش مش بودے بارے حلف نمود بطلاق زن خود اگر در خانہ آرد تمام گرد و چیزے برای خوراک آرد مانند
 و آن زن ویرا تمام شدن آرد خبر دہد یا درین معاملہ نزد وی کتابت نماید یا قصدے را نزد وی فرستد آرد
 در خانہ نمائندہ یا نزد کسے دیگر ذکر آن کند و آن شخص نزد امام عیش با تمام آرد تکلم کند یا این زن مرابشاہ فہاند
 کہ آرد در خانہ نمائندہ پس درین ہمہ وجوہ این زن را طلاق ست پس آن زن درین بارہ حیران بماند کہ چہ
 چارہ نماید کسی اورا گفت بر تو باد کہ نزد ابو حنیفہ بروی کہ قفل مقصود ترا بجز از رای وی کلیدے نخواہد بود
 پس آن زن نزد امام در آمد و از قصہ خود را اطلاعی بخشید امام اورا فرمود وقتیکہ طرف آرد خالی گرد پس
 در حالت خواب اعمش کہ غفلت بروی قائم باشد آن خم آرد را بکدامی یکے جامہ وی بہ بند و قتی کہ از خواب بیدار
 گرد خود بخوانم خالی شدہ را معاینہ نماید و بماند کہ آرد نمائندہ آن زن باز پس شدہ همچنان کہ پس از شاہدہ
 این معاملہ امام عیش با تمام آرد عالم گردیدہ میگفت بخدا کہ این امام از جیل ابو حنیفہ ہست چگونہ نجات یابیم و
 حالانکہ وی زندہ ہست و وسعہ سوامی سازد ما را در حق زنان ما کہ می آموزد زنان ما را بجز با وقت فہم سستی رای ما
لطیفہ در مطلع العلوم آورده کہ بعضے از ظریفان بصرہ نزد رابعہ بصری رفتند و گفتند ای رابعہ این زن تعالی
مردان را سفلیت بخشیدہ کہ زنان ازان محرومہ سائل آنکہ مردان کامل العقل اند و زنان ناقصات لعقل
 و ازین جهت شہادت و وزن برابر یک مردست دوم آنکہ زنان ناقصہ لدین اند کہ بعلم معلومہ بہرمان
 از نماز بازمانند سوم آنکہ بیسج زنی بہ بغیر بی زسیدہ را ائمہ گفت بے راست ست اما زنان را نیز سہ
 فضیلت ست کہ مردان را ازان بہرہ نیست اول اینکہ در میان زنان مخنت نیست دوم اینکہ بیسج زنی
 دعوی خدائی نکرده سوم اینکہ ہمہ انبیا و اولیا از لطن زنان برآمدہ اند از شنیدنش ایشان
خجل بازگشتند حکایت (۵۴) ع از ہبرہ در گشت خوار و منی

جد اگانہ در ہر نئے یک نئی **د** در سیرۃ النعمان آورده کہ از امام عیش بن زنش ناخوش می بود
 (شاید کہ این زن دیگر باشد و در حکایت سابق زن غیروے باشد) و بیخ در میان ایشان
 تا بحدے رسید کہ زنش با امام ترک گفتگو نمود وی خواست کہ امام اعمشس ہم از من
 ناخوش شدہ طلاق دہد تا آنکہ شبے اعمش از کمال غصہ باوے گفت اگر امشب با من گفتگو

حکایت ۵۳ - از امام

لطیفہ در مطلع العلوم آورده کہ بعضے از ظریفان بصرہ

حکایت ۵۴ - از امام

نمائنی ترا سے طلاق ست زنش از شنیدن لفظ طلاق مسرور گشت چه طلاق عین مطلوب وی بود و سکوت
 در زید مگر چونکه امام عیش فریفته وی بود و فرقت ویرا گاہی نمی خواست متفکر گشته با خود گفت چون این زن
 از من ناخوش می ماند پس گاہی بامن سخنی نخواهد گفت و فردا مطلقه خواهد گشت پس چه چاره نامیم که گفته
 خویش را علاج جویم آخر الامر نزد امام ابوحنیفه درآمد و ہمدستان را پیش وی عرض نمود ابوحنیفه رض
 بگذران مسجد اعظم را طلبیدہ تا کیدش نمود کہ شب مصلحتہ اذان فجر را در پاسی از شب قبل از طلوع صبح
 صادق بگویی مؤذن ہچنان کرد آن زن از شنیدن اذان دانست کہ صبح دمید برخاست و با عیش
 گفت کہ حال من مطلقہ گشتہ از قید تو رہائی یافتم و سخنان نامتوا گفتن گرفت امام اورا گفت کجا میری
 ترا طلاق یافتادہ چه تو بامن ہم کلام شدی و حال آنکہ شب تا حال باقی ست چون نظر نمود معلوم شد کہ
 پاسے از شب منہ بمانی بود چارہ ناچار در حبالہ نکاح وی باند را تم میگوید کہ درین باب دلیل قول ابی حنیفہ
 آنست کہ در حدیث آمده کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود کہ بر اذان بلال روز خور و نوش کردہ باشید کہ
 در وقت شب میباشد یعنی استحبابا برای تہجد و غیرہ و بر اذان ابن ام مکتوم بس کنید انتہی لطیفہ
 در جامع الفنون آورده کہ در نقشخانہ چین شبیہ سکہس باوصناعہای مختلف کشیدہ اند و کیفیت
 ہر یکے پائین ہر شبیہ نوشتہ شکل دل البصورت مرد متفکر کشیدہ اند و زیر آن نوشتہ کہ این مرد فکر آن
 میکند کہ زن کند یا نکند و صورت دومی را بہیاتی کشیدہ کہ ہر دو دست بر سر میزند و ریش میکند تحت آن
 نوشتہ کہ این شخصی ست کہ زن کردہ و پشیمان شدہ و نقش سومی را خندان و شادان کشیدہ و اول آن
 تحریر کردہ کہ این مرد زن خود را طلاق دادہ و از جور و اذیت زن خود نجات یافتہ و از ہند او رہا گشتہ است

لطیفہ در امور فقہ نامتوا

حکایت (۵۵) زکان امامی بکن کنندنی | جدا گانہ در ہر فنے یک فنی

در خیرات احسان ست کہ شخصی زنی را در خفیہ بجنور شہود مجبول یعنی مستور احوال بنکاح نمود و آورد و چون
 آن زن را پسرے از وی تولد گشت آن مرد از ولد انکار آورد بلکہ از نکاح نیز منکر بود پس آن زن آن طفل
 را بطریق استغاثہ پیش قاضی ابن ابی لیلی بیرو قاضی گفت گو اہان را بر اثبات نکاح باید گذرانید زن گفت
 کہ مرا بنکاح خود بدین طور آورده بود کہ خداوند تعالی ولی نکاح ست و ہر دو فرشتہ راست و چپ گوہ اند قاضی
 آن زن را از حکمہ قضا بیرون نمود پس ناچار شدہ نزد ابوحنیفہ درآمد و از ماضی اورا خبر داد امام آن
 زن را فرمود کہ نزد قاضی رفتہ اورا بگویی کہ شوہر مرا حاضر کن تا گو اہان برو بگذرانم و چون حاضر شوہا و را بگویی

حکایت ۵۵ - از امام رضا

که بگوید من کافر بودم و گواهان نکاح آن زن همچنان کرد پس آن مرد از گفتن این کلمه ناچار گشته است و آن مرد
 بشکاح نمود قاضی کا بین را بزمه وی لازم گردانید و نیز ولد را با وی ملحق ساخت نکته در زبان المحدثین
 از حافظ قاضی ابی بکر بن العربی مغربی اندلسی که صاحب تصانیف کثیر است می آرد که از ابن عقیل که امام خنابلہ
 است روزی شنیدم که میگفت که ولد تابع کم است در مالیت و در حکم او است در رقیبت و حریت از بخت
 که چون از پدر جدا شد لطفه بے قیمت بود و هیچ مالیت نداشت آنچه از قدر و منزلت پیدا کرد و شکم مادر
 کرده پس تابع او گشته چنانچه اگر کسی در زمین کسی دیگر خرد خورده استخوان او را انداخته رفت پس آن قدرت
 ایزدی از آن مخم خرد درخت بار بار بر آمد آن درخت ملک صاحب زمین است ز ملکیت خورنده خرد از سبب که
 در وقت خوردن و انداختن استخوانش هیچ قیمت نداشت **فائدة عظيمة** و نیز شرح مذکور میگوید بنگاهیکه
 در مکہ معظمه قامت داشتتم التزام کرده بودم که هر گاه از آب زمزم جرعه نوشم نیت علم و ایمان در خاطر بگیرم
 خدای تعالی بر من علم را بفرماید تمام کثاده ساخت درین افسوسم که چرا بنیت عمل یک دو جرعه نوشیدم که نیت
 عمل در من کمتر از میل علم است و نیز میگوید که از ما پسران سحر در زمین بابل شنیدم که هر که آخر آیت از هر سوره
 نوشته در گلوئی خود اندازد سحر احرا ن بروی کار گر نشود انتی کلامه حمد لله علیه لطیفه درستان المحدثین
 از حکیم ترمذی که یکی از محدثین سولے ابو یحیی ترمذی صاحب صحیح است آورده که از لطائف ایشان است
 که گفته پنج کس را بهتر از پنج جانب است کودک را مکتب و جوان را مکان طلب علم و پیر را مسجد و مؤذنی
 را زندان و زن را خانه خود و از عبد الله بن مبارک آورده که وی گفته که من از چهار هزار حدیث
 چهار سخن انتخاب کرده ام یکی آنکه بر مال دنیا مغرور نباید بود و فریب نباید خورد و دوم آنکه شکم آنچه
 طاقت آن ندارد گشاید **کفایا** ^{از جهت خند} **باید در آورد سوم آنکه از علم همانقدر باید آموخت که نافع باشد**
چهارم آنکه بر زن در هیچ چیز اعتماد نباید کرد حکایت (۵۶) از فضل امامی بر بردنی

باز عظيمة

در بیتی

در بیتی ۵۶ - از امام رضا

جدا گانه در هر فتنه یک فتنی | اور خیرات احسان آورده که شخصی نزد قاضی ابن شبرمه آمد و نوشت که او پرا

شده بود نزد قاضی طلبید و گواهان را بران گذرانید بعد از قبول شهادت گواهان قاضی آن مرد را
 گفت که اکنون سوگند کن بران که گواهان تو گواهی بحق داده اند آن مرد گفت سوگند بر من نیست
 که من در وقت وصیت دومی فائب بودم امام ابو حنیفه بقاضی گفت که این قیاس تو چیزی نیست
 چه میگوئی در نابینا بیکه شکست مسرو پس گواهان برای آن نابینا گواهی دادند یعنی که قصاص تو

برفلان است) آیا برین نابینا حلف آن نیز لازم است کہ گویان من گواہی برای من بکن دادہ اند و حالانکہ آن نابینا کسی را چشم خود ندیدہ پس قاضی از گفتہ خود پانزدہ برائے آن مرد حکم وصیت فرمود لطیفہ بمجین در دادن مال در مطلع العلوم آوردہ کہ شخصے نزد مامون رشید آمدہ گفت کہ مرد سے غریب و بیوایم مامون گفت عجب نباشد آن شخص گفت میخواہم کہ حج بروم گفت برو راہ کشادہ است گفت چیزے زاد و را حلہ ندارم مامون گفت کہ حج از تو ساقط شد کہ آدم بلا استطاعت را حج فرض نیست آن مرد گفت من آمدہ ام تا از تو چیزے بگیرم نہ آنکہ فتوے خواہم مامون بخندیدہ اور اصلہ داد و رخصت فرمود

حکایت (۵۷) زخوان امامے بخور خوردنی | جدا گاہ در ہر فنے یک فنی

در خیرات احسان است کہ بارے در جنازہ سید ہاشمی رؤسا و علمای کو جمع بودند کہ یکایک مادر آن متوفی برہنہ سر در روی در آمد از کمال وجد و محبت جاہمای خود برے انداخت پس زوج آن زن نمود بطلاق و بزین گفت کہ باز پس برو و آن زن نیز حلف بعق مالیک و بندگان خود نمود کہ باز پس از پس خود بروم مگر انگاہ کہ نماز جنازہ برے خواندہ شود مردم درین حیران ماندند و کسے درین بارہ سخنی نگفت پس والد آن مرد کہ حلف نمودہ بود خود از ابو حنیفہ رض درین معاملہ پرسید کہ چہ کردہ آید امام فرمود شوی و زن ہر دو استعادہ حلف ایشان نمود پستہ بشوہرش گفت کہ تنہا مادر را بر جنازہ بخوان پستہ زلتش را حکم بر جوع نمود این شہرہ در ان وقت حاضر بود گفت عاجزانہ زنان دنیا ازینکہ مثل تو ولدے را ازیند و ہر آئینہ در علم چیزے کلفت بر تو نیست لطیفہ با وجود این علم و تجر امام رض کہ میداشت ملا علی قاری در موضوعات کبیرہ آوردہ کہ از لطائف غریب است اینکہ در مسجد کوفہ قصہ خوانے یعنی واعظے زر عہ نام بود پس والدہ ہاجدہ امام ابو حنیفہ ارادہ پرسیدن مسالہ ازوے نمود امام ابو حنیفہ اورا فرمود کہ مسالہ چنین است مادرش از وی قبول نمود و گفت من قبول نکم مگر آنچه زر عہ اعطا بگوید پس ابو حنیفہ با خود سازد وی برود و گفت این مادر من است و در مسالہ کہ از تو می پرسد زر عہ گفت کہ تو اعلم و افتخار من میباشد پس خود جواب این مسالہ را پیش وے بیان نمای امام فرمود کہ من جواب دین مسالہ پیش وے چنانچہ چنین گفت سلم زر عہ بجانب والدہ امام مخاطبہ کردہ گفت مسالہ چنین است کہ ابو حنیفہ گفت از شنیدن قول

زر عہ خوشنود شد بازگشت حکایت (۵۸) | بین ہر قول اور روشن کتابے

بقصہ تجر بہ بنگر جو اسے | در فتح القدرہ را بیان آوردہ کہ شخصے حلف نمود از خوردن گوشت ناگاہ

لطیفہ ہون با نیت

حکایت ۵۷ - انام

لطیفہ ہون از نام صاحب

حکایت ۵۸ - انام

روزی گوشت ماہی را خوردہ پیش سفیان ثوری آمد و قصہ یاد و باز گفت ثوری گفت کہ حنث بر تو لازم گشت
 چرا کہ حق تعالی در گوشت ماہی فرمودہ است **لَا تَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا قِطْعًا مِنْ بَحْرٍ وَهُوَ السَّمَكُ**
 پس جوع کرد آن شخص نزد ابو حنیفہ فرمود از تمام سرگشتہ خود او را واقف گردانید امام زین آن مرد را گفت
 کہ باز نزد سفیان فرستہ از وی سوال نمائی کہ چه میگوید در حق کسیکہ قسم نمود کہ من بر بساط نہ نشینم و بر زمین
 بنشینم سفیان ثوری در جواب گفت کہ درین صورت آن حالف حانث نیست سائل گفت آری
 در حق زمین در قرآن شریف نیامدہ **وَإِنَّ اللَّهَ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ بَسَاطًا** از شنیدنش سفیان زین
 پرسید شاید کہ تو آن مردی کہ دیر روز از من سأل گوشت ماہی پرسیدہ بوی گفت بل گفت برو کہ درین
 ہر دو مسألہ بر تو حنث لازم نمیشود پس رجوع کرد سفیان ثوری از قول خود بیکت تعلیم ابو حنیفہ فرستہ
 و سرورین مسألہ اینکہ حنث و عدم آن در ایمان باعتبار عرف است و بس لطیفہ بارہ در خاطر قاصر
 می آید کہ بوجوب آیت آیندہ ہرچہ از حدیث مستخرج گرد آن نیز حکما در علم احکام قرآنی است
 فالحمد للہ کہ بہمان طور بقول امام شافعی **ظفریاب گشتم چنانچہ در ابجد العنوم آورده کہ بارے امام**
شافعی بگوید کہ فرمود پرسید از من از ہرچہ میخواہید کہ من جواب شما از کتاب اللہ خواہم داد پس
گفتہ شد مرا اورا چہ میگوید از کتاب اللہ در حق محرم کہ زینور را بگشتہ فرمود **بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ**
قَالَ اللَّهُ تَعَالَى مَا أَنْتُمْ إِلَّا رُسُلٌ فَخَذُوهُ وَمَا نَحْنُ بِمُؤْمِنِينَ فَانْقَضُوا یعنی ہرچہ داد شما را
 رسول اللہ صلعم آنرا لازم گیرید و از ہرچہ منع کرد شمار از ان باز ایستاد یعنی حکم آنحضرت علیہ السلام
 بعینہ حکم کتاب اللہ است) پسر امام شافعی از روایت از حذیفہ بن الیمان از نبی صلعم است خود کرد
 و گفت **إِنَّمَا أَقْبَلْتُ مِنَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِي أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ** پسر روایت از عمر بن الخطاب
 آورد کہ **لَيْتَ أَمْرِي بِقَتْلِ الْعَدِيِّ النَّبِيِّ** یعنی کہ زینب از نماز و زیارات بباح الدم است

تعلیم از امام شافعی

حکایت ۵۹ از امام زین

<p>حکایت (۵۹) ۵</p>	<p>ازین خوبتر کہ تو می بشنوی</p>	<p>از ان پیشواسہ جہاں شوقی</p>
<p>بسوسے حدیث و کہ قصد کن</p>	<p>از حال اما سے بہ شہ سربئی</p>	<p>در تہتہ المجالس در بحث علم</p>
<p>آوردہ کہ بارے ابو حنیفہ فرمود در رس امام مدینہ امام مالک در آمد کسی اور ان شناخت پس امام مالک بر کلامیند و اصحاب خود در مسالہ بطریق امتحان اعتراض نمود چونکہ ابو حنیفہ در صفت کلامیند وی نشسته بود آن سوال اورا کما یفنی جواب شافعی و کتفی داد امام مالک پرسید من این</p>		

الرحب بل یعنی این مرد از کجاست ابو حنیفه گفت من اهل العیراق امام مالک
 فرمود من اهل بلد النفاق والشقاق یعنی از شهر منافقان و اشقیای باشی و درین اشاره
 بهوے معرکه حضرت امام حسین رضی الله تعالی عنهما و غدر اهل کوفه نبود و امام اعظم رضی الله عنه
 اگر اجازتے باشد قدرے از دستر آن شریف پیش تو بخوانم مالک رضی الله عنه فرمود سبے
 پس امام اعظم رضی الله عنه خواند و میفرماید حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنْفِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْعِرَاقِ
مُتْرَدُوا عَلَيْكُمُ النِّفَاقُ یعنی بعضی از روستایان عرب که گرداگرد شماست منافق
 اند و بعضی از اهل عراق نیز ثابت صابرا نند نفاق یا تمرد و سرکشند بر نفاق مالک رضی
 فرمود ما قال الله طه كذا خدا چنین فرمود ابو حنیفه گفت كَيْفَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى خذوا حذركم
 فرمود مالک فرمود که قول حق تعالی چنین است وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ بَعْضٌ مِنْ أَهْلِ
شَمْرُوهٍ كَرِشُوا نِدْرَ نِفَاقِ أَبِي حَنِيفَةَ فرمود ابو حنیفه رضی الله عنه که کسی گفتش که امام ابو حنیفه کوفی همین جوانست بعد از شامتنش
 که خود بر خویشتن حکم نفاق کردی و از مجلس و سبے بر جست و روانه گشت امام مالک از ذہانت و دکاوت
 می تویر گشته تفتیش حال وی نمود کسی گفتش که امام ابو حنیفه کوفی همین جوانست بعد از شامتنش
 با عزاز و لکرامش در آوردند و با هم تقارف ایشانرا حاصل گشت انتهى و بعضی نوشته اند که ایشانرا
 با هم مباحثه شد و در آخر امام مالک از بسیار اقوال خود بطرف قول ابو حنیفه رجوع نمود و تلمذ و
 شاگردی از وی کرد چنانچه ملا علی قاری در رساله رد امام الحرمین گفته وَذَكَرَ الْكُرْدِيُّ فِي
أَنَّ مَالِكًا لَفِيَ بِأَبِي حَنِيفَةَ و تظاهر به التمدینة فترجع طه
 فتول ابی حنیفة فی مسائل كثيرة وقال ابن حجر العسقلانی وَتَلَمَّذَ لَهُ
كبار من المشايخ الأئمة المجتهدين والعلماء الراشدين كل الامام الجليل
الجميع على جلالته وتقدمه وزهده وبراعته عبد الله بن المبارك وكالامام
الليث بن سعد وكالامام مالك بن انس وناهيك (أى كافيك) يهوذا
الأئمة الأعلام ومشايخ الإسلام فيما بين الأنام شرقا وغربا وعمما
وعربا بالذات لطيفة جميع العلم في القرآن لكن تقاصر عنه أفعال الرجال
وقال الله تعالى وانزلنا عليك الكتاب تبينا

بعضی نوشته اند که ایشانرا

لِكُلِّ شَيْءٍ وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ

چنانچہ در ایجاب العلوم و کتاب نظریات آورده و نیز در کتاب بے بزبان فارسی از نظم گذشته کہ عبد اللہ

بن المبارک گفت کہ بارے بقصد حج بیت اللہ و زیارت مسجد نبوی صلی اللہ علی صاحبہ و التسلیم

بیرون شدم وقتیکہ براہ میرفتم از دور سوادھی یعنی شیخ دیدم چون بر آنجا رسیدم دیدم کہ

پیرانی است کہ پیر این دغارش از پشم است گفتم السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ

جوابم از آیت داد و گفت سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ شَرِّ حَلِيمٍ و مراد را گفتم رحمت خدا بر تو باد

درین مکان چه میکنی گفت مَنْ يُضِلُّ اللَّهُ فَلا هَادِيَ لَهُ پس دانستم کہ این پیرزن راہ گم

کرده است از او پرسیدم کہ عزم کجا داری گفت سَبَّحَنَ الَّذِي اسْمَى بِعَبْدِهِ كَيْلًا

مِنَ السَّجْدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى پس انتم کہ از حج خود فارغ شدہ

قصد بیت المقدس میدار و گفتم از چند روز درینجا می باشی گفت ثَلَاثَ لَيَالٍ سَبْعًا

اورا گفتم کہ چیزے طعام براسے خوردن تو با تو نمی بینم گفت هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ گفتم غنوا

از چیزی سازی گفت فَلَمْ تَحْجِدُوا وَامَاءٌ فَتَبَوَّأْتُمُوهَا أَطْيَابًا گفتم آیا چیزے طعام تو ندیم گفت

نَعْمَ نَبَوَّأْتُهَا إِلَى اللَّيْلِ گفتم کہ این ماہ رمضان نیست گفت وَمِنْ تَطَوُّعٍ

خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ گفتم کہ ہر آئینہ در سفر از فطار براسے احلال است گفت وَإِنِّي

كُصُومٌ وَاحِدٌ لَكُمْ گفتم کہ با ما چرا سخن آبخان نمی گوی کہ من با تو میگویم گفت وَمَا لِي لَفِظْتُ

قَوْلِي لِأَلَدَيْهِ رَفِيقٌ عَنِي گفتم کہ از کدام مردم می باشی یعنی چہ نسب میداری گفت

وَلَا تَقَعُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ

أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُمَا مَسْفُوحًا گفتم خطا کردم مرا معاف فرمائی گفت لَا تَنْهَيْتَنِي

عَلَيْكُمْ الْيَوْمَ بِغَيْرِ اللَّهِ لَكُمْ گفتم اجازت میدہی مرا بآنکہ بر تاقہ یعنی شتر ما درین خود را

کنم تا با قافلہ برسی گفت وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ لَعَلَّكُمْ أَتَقُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

نشاندیم گفت قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّونَ أَبْصَارَهُمْ پس چشم خود از او سے برستم و گفتم

بر شترم سوار شو چون ارادہ سواری کرد شترم گرفت و جامہ اش را دور کرد گفت وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ

مُصِيبَةٍ فِيمَا كَسَبْتُمْ أَيْدِيَكُمْ گفتم اورا صبر کن تا پاس شتر را ببندم گفت فَهِيَ مَسْلُومَةٌ

سَلِمْتُمْ وَجُونَ اَزْبِتْنِ بِاَسْ نَاقَهٍ فَارِغْ شَدَمُ گفتم کہ ہنوز سوار شوار گفتمن من چون سوار شد

سُبْحَنَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لِنَكْتُمِبَ لَئِن لَّمْ يَكُنْ لِرَبِّنَا لِمَقْلَبُونَ

پس نام شتر گرفتہ و تیزی تمام روان شد و از شوق و طرب با و از بلند اشعار خوانی گرفتہ گفتم

وَاقْصُرْ لِي ذِي مَشْيِكِ وَانْقَضْ مِنْ صَوْتِكَ اِنَّ اَنْكَرَ اَصْوَاتِ الْاَلْمَلِئِیْنِ بِمِیَانَهُ رَوِیْ وَ اَنْ

شدم و با اشعار خوانی ترنم میکردم گفتم فَاَقْرَبُوا مَا تَشْتَرُونَ الْفَتْرَاتِ گفتم این نیز

حرام و ممنوع نیست گفتم وَمَا يَدْكُرُ اِلَّا الْاَلْوَالِیُّ وَرَوَاتِهِ اَوْرَا گفتم ہر آئینہ ترا

بہتری و فضیلت بسیار است گفتم وَمَا يَدْكُرُ اِلَّا الْاَلْوَالِیُّ سَاعَتِیْ خَامُوشِ شَدَمُ

پسترا زوے پرسیدم و گفتم هَلْ لَكَ زَوْجٌ اِنْ اَنْتَ اَبْرَاهِیْمُ بِسُوءِ اَلْاٰزْوَاجِ گفتم یا یٰ اَبھَا الَّذِیْنَ اَمَّنُوْا اَلَا تَسْمَعُوْنَ

عَنْ اَشْیَآءٍ اِنْ تَبَدَّلْ كُمُ كَسُوْكُمْ خَامُوشِ مَا نَدَمُ دُبْعُ اَزَانِ باوے چیزے گفتم تا آنکہ

اور ابا قافلہ رسانیدم پس گفتم اور این است قافلہ و ترا در میان ایشان کیست الْاَمَّاكُ وَالْبَنُوْتُ

نَبِیَّةُ الْحَبِیْوةِ الدُّنْیَا پس دانستم کہ اور اولاد و مال است درین قافلہ گفتم در میان حاجیان نشان

ایشان چیست گفتم وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ یَقْتَدُونَ دانستم کہ ایشان اَدِلَّةُ الرُّكْبِ

یعنی رہنماے شتر سواران اند پسترا اور انجمنها و مکانات رسانیدم و گفتم کہ اسماے خویشان تو چیست

گفتم فَاتَّخِذْ لَنْفَرٍ اَبْرَاهِیْمَ خَلِیْلًا وَاَنْتَ اَبْرَاهِیْمُ مَوْسٰی نَكِیْمًا یٰ اَبھَا خِدِّ الْکِتَابِ یُقَوِّقُ

پس آوازے بر آوردہ گفتم یا ابراهیم و یا موسے و یا یحییے پس ایشان نزد من لَبِیْطِ

گویان دو دیدند و بودند جو انانے کہ گویا ما ہما اند کہ بمن نہ برد شدہ اند چون ساعت آرام

گرفت آن زال با ایشان گفتم فَاتَّبِعُوا اَحَدَكُمْ یَوْمَ قَلَمٍ مَّذٰہِ اِلَى الْمَدِیْنَةِ

فَلِیَنْظُرْ اَبھَا اَرْسَلِیْ طَعَامًا فَلَیْآتِیْكُمْ بِرِزْقٍ مِّنْهُ وَاَلِیْتَ كَطَفُ

پس کیے از ایشان رفت و طعامے خریدہ پیش من آورد آن عجز زمین گفتم كَلُوا

فَاَشْرَبُوا هِنْدًا اِنَّمَا اَسْلَفْتُمْ فِی الْاٰیَاتِ الْمَخَالِیْبِ ایشا ترا گفتم کہ طعام شمار من حرام

است تا وقتیکہ مرا خبر از حال این عجز نہ مہدی نخورم گفتم کہ این مادر ماست و این چہل است

کہ اور اکلے بجز از آیات قرآنیہ چیزے دیگر نیست از بہت خوف آنکہ لغزش در کلام

خود کند و حق تقاے بر دے بسبب آن خشناک گردد سبحان اللہ تمام خائفین کی این است

فَسُبْحَانَ اللَّهِ الْقَادِرِ عَلَى مَا يَشَاءُ بِسْ كُفْتُمْ ذَلِكَ فَضَّلَ اللَّهُ يَوْمَئِذٍ مَنِ يَشَاءُ
 وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ انت الحكايت ولي هذا قال بعض الشكف ما
 من شئ الا ويمكن استخراجك من القرآن ان نعمه الله تعالى

اول و آخر قرآن زجه با آمد وسين | يعنى اندر ره دين ره بر تو تر آن بس

حكايت (۶) | بين هر قول اوروشن كتابه | كه مه از علم او گشت آفتابه

در برينه از مسند امام مبنی آورده که چون امام اعظم بصحبت امام زاده زید بن علی بن حسین رضی الله
 تعالی عنهم در آمد گفتند که وے فقیه و عالم کوفه است امام زاده رزمه متوجه امام گشت و پرسید
 و افتتاح نماز و استفتاح او چه چیز است ابو صیفه گفت وقتا حتما الطهور و
 افتتاحها التکبیر و انیتفتاحها منهن من یقول و جفت
 و جمعی الم و کن تختار بختک اللهم امام زاده فرمود انک کفیه لطیف

طدی در مجلسی از اهل اسلام گفت بنیاد اسلام عیبی بنیاد است چه اول طاعات در اسلام بعد
 از ایمان بالاتفاق نماز است و نماز ایشان موقوف است بر طهور و وضو پس مدار اسلام بوضو است
 و حال آنکه در وضوی مسلمانان عیب بیوقوفی است که بجای ناپاکی پایزار و ستار را پاک می کنند و
 پایزار را همچنان میگذارند و از اظهور می نامند چنانچه چون باوے از شک ایشان بیرون رود و طرح
 آزا گذاشته بجایش اعضاے چهارگانه میشوند از شنیدنش ظریفی در جواب او دشنام داد و تا سزا
 گفت چنانکه آن طمد را بفضب در آورد و گفت که سزای این سفاکستن تو آنکه سر ترا پاره پاره کنند
 و شکم ترا چاک نمایند تا عبرت دیگران گردد و ظریف گفت عجب امری مردی باشی که قول خود را خود
 درین مجمع غلطی نمائی پس دشنامی که از زبان من سر زده شده بجای آن سرم را پاره پاره کردن
 و شکم را درین بوجوب قول تو بغیر از کمال بیوقوفی تو نیست نظر کن بسوسے همه حکام جهان و جمله
 دانشمندان زمان که در باب زنا که فعل شنیع است و از فرج مرد وزن بظهور آید بجای آن
 سزا بجله جدوی متعلق می نمایند بریدن ذکر مرد و دریدن فرج زن که آن بجز احمق تام و بیجانی
 تام نیست و ازینکه تو گفتی نجاستی در ظاهر بدن متوضی لاحق نمیشود و الا شستن آن بر ضرور
 می باشد پس تعرض تو بجز نادانی تو نیست نکته سر در باب تخصیص شستن اعضاے چهارگانه

در برینه از مسند امام مبنی آورده که چون امام اعظم بصحبت امام زاده زید بن علی بن حسین رضی الله تعالی عنهم در آمد گفتند که وے فقیه و عالم کوفه است امام زاده رزمه متوجه امام گشت و پرسید و افتتاح نماز و استفتاح او چه چیز است ابو صیفه گفت وقتا حتما الطهور و افتتاحها التکبیر و انیتفتاحها منهن من یقول و جفت و جمعی الم و کن تختار بختک اللهم امام زاده فرمود انک کفیه لطیف

طدی در مجلسی از اهل اسلام گفت بنیاد اسلام عیبی بنیاد است چه اول طاعات در اسلام بعد از ایمان بالاتفاق نماز است و نماز ایشان موقوف است بر طهور و وضو پس مدار اسلام بوضو است و حال آنکه در وضوی مسلمانان عیب بیوقوفی است که بجای ناپاکی پایزار و ستار را پاک می کنند و پایزار را همچنان میگذارند و از اظهور می نامند چنانچه چون باوے از شک ایشان بیرون رود و طرح آزا گذاشته بجایش اعضاے چهارگانه میشوند از شنیدنش ظریفی در جواب او دشنام داد و تا سزا گفت چنانکه آن طمد را بفضب در آورد و گفت که سزای این سفاکستن تو آنکه سر ترا پاره پاره کنند و شکم ترا چاک نمایند تا عبرت دیگران گردد و ظریف گفت عجب امری مردی باشی که قول خود را خود درین مجمع غلطی نمائی پس دشنامی که از زبان من سر زده شده بجای آن سرم را پاره پاره کردن و شکم را درین بوجوب قول تو بغیر از کمال بیوقوفی تو نیست نظر کن بسوسے همه حکام جهان و جمله دانشمندان زمان که در باب زنا که فعل شنیع است و از فرج مرد وزن بظهور آید بجای آن سزا بجله جدوی متعلق می نمایند بریدن ذکر مرد و دریدن فرج زن که آن بجز احمق تام و بیجانی تام نیست و ازینکه تو گفتی نجاستی در ظاهر بدن متوضی لاحق نمیشود و الا شستن آن بر ضرور می باشد پس تعرض تو بجز نادانی تو نیست نکته سر در باب تخصیص شستن اعضاے چهارگانه

طدی در مجلسی از اهل اسلام گفت بنیاد اسلام عیبی بنیاد است چه اول طاعات در اسلام بعد از ایمان بالاتفاق نماز است و نماز ایشان موقوف است بر طهور و وضو پس مدار اسلام بوضو است و حال آنکه در وضوی مسلمانان عیب بیوقوفی است که بجای ناپاکی پایزار و ستار را پاک می کنند و پایزار را همچنان میگذارند و از اظهور می نامند چنانچه چون باوے از شک ایشان بیرون رود و طرح آزا گذاشته بجایش اعضاے چهارگانه میشوند از شنیدنش ظریفی در جواب او دشنام داد و تا سزا گفت چنانکه آن طمد را بفضب در آورد و گفت که سزای این سفاکستن تو آنکه سر ترا پاره پاره کنند و شکم ترا چاک نمایند تا عبرت دیگران گردد و ظریف گفت عجب امری مردی باشی که قول خود را خود درین مجمع غلطی نمائی پس دشنامی که از زبان من سر زده شده بجای آن سرم را پاره پاره کردن و شکم را درین بوجوب قول تو بغیر از کمال بیوقوفی تو نیست نظر کن بسوسے همه حکام جهان و جمله دانشمندان زمان که در باب زنا که فعل شنیع است و از فرج مرد وزن بظهور آید بجای آن سزا بجله جدوی متعلق می نمایند بریدن ذکر مرد و دریدن فرج زن که آن بجز احمق تام و بیجانی تام نیست و ازینکه تو گفتی نجاستی در ظاهر بدن متوضی لاحق نمیشود و الا شستن آن بر ضرور می باشد پس تعرض تو بجز نادانی تو نیست نکته سر در باب تخصیص شستن اعضاے چهارگانه

در ارشاد الطالبن چنین گفته که چون بحدیث حضرت حوا رضی اللہ عنہا و جنبت بغیر از حکم خدا
 قصد خوردن دانه باغواے شیطان نمود و دست را بسوی دراز کرد درخت بهشتی از خوف حق تعالی
 بخود بالا بالیدن گرفت چنانکه از قد حوا و رزم در گذشت حضرت حوا از جهت عجلت بر سر گشت
 پائے خود جبت و دستها را بالائے سر خود بسوی دانه دراز نمود درین حالت حله بهشتی که از نازد
 پامی کشید تا شاکنگ وی بالا رفت و آستین و س از سر انگشت دست تا آرنج و س رسید و برقع آورد
 او شکست گشت رخسار از سرش کشاده گشته تا آنکه ناصیه و س از ان ظاهر گردید برائے سزائے
 آن در طهارت حاضر غسل اعضا برین چهار اندام فرمود اگر تعمیل این امر کرده شد در قیامت عرض
 آن نعتاً تحجیلین خواهند بود یعنی که همین اعضاے وضو روشن تر باشند سوال بخروج
 بول و براز و بیج شکے چرا حکم نقص وضو از شارع صادر گشت جواب سببش آنکه از خوردن
 دانه بغیر از آدم و حوا علیهما السلام را بول بر از بسبب گندگی آن دانه گرفت بخلاف دیگر اطعمه
 بهشت که سفله آن عرق خوشبو از پیشانی ایشان ظاهر میشد چونکه خروج اشیاے مذکورہ از اثر آن
 میباشد لہذا بخروج آن از جانب شارع حکم صحت و نقص طهارت مرتب گردید پس اگر بخاسته از ان
 بظاہر بدن متوضی ماند شستن آن نیز در شرع ضرورت والا برای طهارت غسل اعضای چهارگانہ
 کافیست چنانکه گذشت سوال بخروج خون و ریم و غیره چر انقض وضو پیشو جواب زیرا کہ تولد
 این اشیا از خوردن غذای باشد و اللہ اعلم لطیفہ دوم ہمدرد معنی در الف لیلہ
 آورده کہ بارے نقیبی بجنور خلیفہ ہارون رشید از کنیزک علامہ بطریق امتحان پرسید و گفت
 أَخْبِرْنِي مَا مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ قَالَتْ الْوُضُوءُ بَارِئُكَ مَفْتِاحُ الْوُضُوءِ بَارِئُكَ مَفْتِاحُ الْوُضُوءِ بَارِئُكَ
 پرسید کہ کلید ترمیم چیست گفت یقین باریت کہ مفتاح یقین چیست گفت طاعت حق تعالی باریت کہ مفتاح طاعت چیست گفت
 اعتراف ببندگی خود مزاراد اقرار بر بوبیت و ی عزوجل عالم گفت خوب مفتی اتی حکایت (۶۱)

در حدیث

در حدیث

۵ بین هر قول او روشن کتابے چه خورد در راس او نور است و تابے
 و ہم در برہنہ آورده کہ نوبتی بخدمت حضرت امام جعفر صادق رسید پس از ابو حنیفہ پرسید کہ کدام
 سورت است کہ منفع و سے تجید و وسط و سے اخلاص و آخر و سے دعا است ابو حنیفہ گفت فاتحہ
 باز پرسید کہ کدام کلید است کہ اولش کفر و آخرش شہادت است گفت لا الہ الا اللہ

باز پرسید قتل بناحق زیاد است در گناه یا زنا گفت قتل پرسید پس چرا در قتل بد و نفر گواه بنده
 است و در زنا چهار نفر گفت که در قتل لمخوط احمیای حق مردم است و در زنا مقصود پوشیدن منکر
 و رفع اشاعت فاحشه و دیگر آنکه زنا گناهی است میان خدای تعالی و بنده و قتل حق بنده است
 باز پرسید که ذکر ای مثل خطی الحشین چرا باشد گفت که زن عیال مرد است باز
 پرسید که فاطمه علیها السلام از منی است پس چرا در آن استجا است و درین غسل گفت دفعاً
لِحَسْرَةِ پس حضرت امام صادق زبان مبارک به ثناء دعا کشود و گفت لَا عَدَّتْ
شخصک فی أمّی جَدَّتْی لطیفه هفت حروف چنانست که در سوره فاطمه نیست در
 یک آیت دیگر از قرآن موجود اند پس آن هنگامه حروف که آمدند آن آیت کدام جواب
 حروف هنگامه این است ش ج ز ش ط ف و آیت اینکه اَوْ مَرَّتْ

كَانَ مِثْلًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَاهُ نُورًا أَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ

مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِحَاكِرٍ مِنْهَا كَذَلِكَ رَيْنَ لَدُنْكَ فَرِيحٌ
مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ سوال در کل قرآن کدام دو کلمه چنان است که اگر عکس نمائی باز

همان کلمه گردد جواب اَللَّكُ فِي فَلَتٍ دوم وَرَبِّكَ فَتَكْبِرُ سوال

تعداد حروف فاطمه چند است جواب بقدر تعداد افراد انبیا علیهم الصلوٰة و السلام
 بنا بر قول اصح که ذاقیل و الله اعلم میگوید که در تعداد انبیا علیهم السلام سه قول است
 اینکه یک است و چهار هزار بود و پنجاه که شیخ در ترجمه مشکوٰة گفته لطیفه دوم از بعضی کلمات
 منقول است که چون فعل زنا بد و کس قائم میگردد ما جرم بر فعل هر یک از آنان از دو گواه لایبی
ایضاً لطیفه دیگر از بعضی بزرگان سخن شناس موی است که چون در خروج سنی قلند
 تمام بدن میباشد بنا برین غسل تمام جسد تیر لازم آمد بخلاف خروج دیگر نجاست است

حکایت (۶۲) ببین هر قول و در دشمن کنایه که هر کس ر شده پر نور و تابلی

در برهنه و خیرات الحسان آورده که روزی امام عظیم فرابا امام زاده محمد بن حسن بن علی
 رضی الله تعالی عنهم ملاقات شد فرمود تویی که ما گفت حدیث جدیدی نیستی بقیاس
 امام گفت معاذ الله من ذلک بنشین که ترا خسته است چون حرمت جسد تو

امام زاده بن شمس و امام پیش و سے بدوزانوی ادب بن شمس از وی پرسید که مرویست
ترست یا زن فرمود زن گفت حصه او از میراث چند است فرمود نصف از مرد امام گفت
اگر بقیاس سیفتی حکم بر عکس این کردمی باز گفت نماز فاضلتر است یا روزه فرمود نماز امام
گفت اگر حکم بقیاس میکردے بر زن قضای نماز بودی نه روزه باز گفت بول پلید ترست
یا نطفه فرمود بول امام گفت اگر بقیاس عمل کردے غسل از آن بودی نه ازین معاذ الله
که مخالفت حدیث کتم بلکه خادم اویم نگاه امام زاده برخاست و ابوحنیفه را در کنار
گرفت و بروے مبارک وے بوسه داد و در اول امام را بر آسے آن سخت گفت که چنانچه

چنان شنوائیده بود **هَلْكَ أَكْلُ ذِي نَعْمَةٍ مَحْسُودٌ** همواره مباحثه و تحقیق علما
خالی از نکات عجیب نمی باشد لطیفه درستان المحدثین آورده که علامه دامینی صاحب
التصانیف از استاد خود ابن عرفه لطیفه عجیب نقل کرده که روزی در درس او در اسکندریه
حاضر بودم شخصی از تلامذه او مختصر او را در فقه از وے میخواند و مقام کتاب الحج بود و در آن
مجلس بعضی طلبه علم که شوق به بحث و اعتراض داشتند نیز حاضر بودند ناگاه عبارتی وارد شد
که ضمیر در آن بمضاف الیه عائد میشد طالب العلم مذکور جرأت کرده پرسید که خوبان میگویند
که ضمیر را بمضاف الیه عائد نباید کرد پس این عبارت چه قسم درست میشود شیخ بدیهه جواب گفت
که قال الله تعالی **كَمْثَلِ الْجَمَارِ يَجْعَلُ اسْقَا لَافِعِي** که در محل ضمیر عائد بجماعت است و آن
مضاف الیه است مگر درین جواب لطافتی است که پوشیده نمی ماند ضمیر عود ضمیر بمضاف الیه
منوع نیست آری اگر ممکن باشد عود ضمیر بهر یک از مضاف و مضاف الیه اولی آنست که بمضاف
عائد سازند زیرا که مقصود از کلام اوست استتار **حکایت (۶۳) هـ**

دگره یادم آمد یک حکایت که کرده را اولیش زامد و آیت در اشباه و النظائر و خیرات
الحسان آورده که بارے ابوحنیفه را با علی و دیگر اشرف کوفه در طعام ولیمه حاضر بود که صاحب آن
ولیمه هر دو پسران خود را باد و خواهران عقد مناکحت کرده بود که یکایک صاحب ولیمه از خانه
برآمده گفت **أَصْبَنَامُ صَبِيَّةٍ عَظِيمَةٍ** که زنان بسبب غلظی و خط ازین هر یک برادر را درین
شب زفات بدیگرے فرستادند پس شب گذرانید هر یک از آن دو خواهر نزد غیر شوهر خود درین شب

بینه در بنام طالب علم

طیبه در جوار ضمیر بمضاف الیه حکایت ۶۳ از امام رضا

استفقا از سفیان ثوری کرده شد گفت باکی نیست که درین ساله بعینه فیصله علی کرم الله وجهه موجود است
 وقتیکه معاویه از سه درین معامله دریافت کرده بود و آن اینکه هر زن را لازم که از واطی خود کابین
 خود گرفته بعد از گذراندن عدت بسوی شوهر خود رجوع نماید فاستحسن الناس منه ذلک
 و ابوحنیفه ساکت بود این زیاد و برداسته مسخر این مسأله را از ابوحنیفه پرسید امام ثوری رنجیده گفت
 بیشتر از وی چرا دریافت نکردی و خلاص این چه خواهد گفت که این حکم حضرت علی است در موطوعه
 بالشبهه ابوحنیفه فرمود هر دو شوهران را نزد من بیارید چون حاضر شدند از ایشان پرسید که راستی
 میشود بریکه هر یکی از شما دخول خود را نزدیک خود دارید نه منکوه خود را هر دو گفتند بلی ما همچنان
 خوشنودیم فرمود که هر یکی از شما طلاق دهید منکوه خود را که دخول دیگر نیست ایشان همچنان کردند
 پستو تجید نکاح هر یکی با دخول خود حکم فرمود **فَجَبَّ النَّاسُ مِنْ قَتِيلَاءَ بِذَلِكَ** و ایستاد سمر
 بود و ابوحنیفه را و گفت که ملا و محبت او ملامت می نماید خاموش بود سفیان ثوری تقریر عجیب انعام الکی
 ابوحنیفه رض درین مسأله در خیرات الحسان بیان نموده و در اشباه گفته که سفیان ثوری از ابوحنیفه پرسید که این چنین حکم چرا
 کردی فرمود که ازین حکم در میان ایشان هستی و محبت باقی ماند که سبب عدوت از میان ایشان برخواست الا اگر کما بعدت
 انتظار کردند بی با هم ایشان اعداوت پیدا گشتی پس ایستاد سفیان ثوری در پیشانی ابوحنیفه ایستاد و بر روی شانه خواند

کنون روشن کنی گر شمیع انصاف	شود این ره همه از تیرگی صاف
-----------------------------	-----------------------------

آرے تحقیقات علامہ الی از نزاکت نیباً شد لطیفه در احواف النبأ و نیز درستان المحدثین در
 حالات حافظ الحدیث ابن حجر عسقلانی صاحب فتح الباری شرح بخاری آورده که از لطائف و
 ظرائف شیخ آنست که چون سلطان مولانا مولانا مصلح مدرس مؤید را بنا کرده تمام نمود مناره از منارها
 آن مدرس که برج شمالی بنا شده بود میلان کرد و قریب بسقوط شد پادشاه حکم فرمود که آنرا بر
 کرده باز تیار نمایند اتفاقاً علامه عینی شارح بخاری همصنف شیخ وزیر آن مناره ششمه در سن
 میگفت حافظ ابن حجر این قطعه را نظم نموده بکنور باد شاه خواند **شعر**

لیجمع مولانا المؤمنین روحی	میتارته بالحسن یز هو و بها الذین
----------------------------	----------------------------------

۹ جمع مولانا المؤمنین روحی و جامع مولانا المؤمنین روحی و جامع مولانا المؤمنین روحی

کتاب در بیان فضیلت امام رضا

نَقُولُ وَقَدْ مَاتَ هُنَّ الْقَصِيدُ امَّهَلُوا
فَلَيْسَ عَلَيَّ مِنْهُمِ أَضْرَمِينَ الْعَيْنِ

مردم این قصه را با نثر از ^{دقیقی} رسانیدند که حافظ این ^{بجز} بتو تعریف نمود بدین ^{عینی} خشناک
شده نواجی شاعر مشهور را طلبیده یک قطعه در تعریف این ^{بجز} نظم کنانید و سماع ساخت بدین
عینی خود چندان قدرت شعر داشت و آن قطعه این است و خالی از لطائف نیست شعر

مِنَ بَنَاتِ الْعَرَبِ سِوَى الْحُسَيْنِ قَدْ جَلِيَتْ
وَهَلْ مَهْمَا بِقَضَاءِ اللَّهِ وَالْقَدَارِ
قَالُوا الصَّبِيَّتِ لَيْسَ قُلْتُ ذَا غَلَطُ
مَا أَوْجَبَ الْهَدْمَ إِلَّا خَيْبَةُ الْحَجَرِ

قائده تولد قاضی القضاة خاتمه الحفاظ شهاب الدین احمد بن علی بن محمد بن علی بن محمود بن احمد بن حجر
عسقلانی مصری شافعی در بست ۲۳ و سوم شعبان سال ۲۰۰ هجری بمقصد و سه در مصر بود و فالتش شب شنبه
بست و هشتم ذی الحجه سال ۲۵۰ هجری بمقصد و پنجاه و دو در قاهره مصر اتفاق افتاد چنانچه در بستان
المحدثین گفته ازین حساب عمر شریفش یکصد و چهل و نه سال میشود و در نظم و شعر قدرت تمام
میداشت و تصانیف او زیاده بر یکصد و پنجاه کتاب است و همه مقبول افتادند و بهتر و محکم تر از
تصانیف جلال الدین سیوطی است اگرچه تصانیف جلال الدین در عدد بیشتر است کذا
فی البستان اما تولد امام فاضل محدث کامل فقیه معیدیل علامه سبب تخیل عارف تصوف
و عربیت حافظ لغت سرایح الکتابت و فی تخریج الاحادیث کامل الواسع محمود بن احمد
عینی که پدر الدین لقب قاضی القضاة خطاب داشت و در نصف ماه رمضان ۶۲۲
بمقصد و شصت و دو در مصر بود و محدث سلیم القلب تاریخ و فوات و می است
یعنی بسال ۲۵۰ هجری بمقصد و پنجاه و پنج بمصر بود و سه سالگی باه ذی الحجه جهان فانی را پدر و دود نمود صاحب
تصانیف کثیره است بجز آنها عمده القاری شرح بخاری و رزم الحقائق شرح کنز الدقائق و بتایه
شرح هدایه اندک گویند که شرح بهایه قریب بمصر بود سالگی نوشته است و عین تاب نام شهری است
بفاصله سه منزل از حلب که پدرش در آنجا قاضی بود و در ابدان شهر منسوب کرده عینی گفتند

زاد در قاصد مستطالی و عینی

کذافی حدائق الحقیقه حکایت (۶۴) هـ | بین قول او را چور و شن کتاب

باز در این کتاب
باز در این کتاب
باز در این کتاب
باز در این کتاب
باز در این کتاب
باز در این کتاب
باز در این کتاب
باز در این کتاب
باز در این کتاب
باز در این کتاب

حکایت ۶۸ از امام

کہ ظلمت ز علمش شدہ آفتابے | در خیرات احسان آورده کہ باری ابن ہبیرہ والی عراق

مر ابو حنیفہ را گفت کہ آمد و رفت نزد من چہ بسیار نمانی در جوابش فرمود من نزد تو چہ
خواہم کرد زیرا کہ اگر مرا مقرب خود سازی در فتنہ و فساد خواہی آمد انت و از خود دور انداز

مرا سو خواہی کرد و آیتش عیند ف ما آخذا ذلک علیہ و یحییٰ در جواب خلیفہ منصور

و امیر کوفہ عیسیٰ بن موسیٰ فرمود وقتیکہ ایشان اورا گفتند اکثر النبی الینا ہموارہ

محققین جواب سلاطین زمان را بظرافت رد کردہ اند لطیفہ در مطلع العلوم وغیرہ آورده

چون امیر تیمور ولایت فارس را سخر کردہ بشیر از آمد حافظ شیرازی را طلب کردہ حافظ گوشتہ

نشین بود فقر و فاقہ گذران می نمود سید زین العابدین رکنا آبادی کہ مرید او بود نزد امیر تیمور

قرب تمام داشت حافظ را بلا از دست امیر تیمور در آورد دید کہ آثار فقر از تاصیہ حال او ظاہر است

گفت ای حافظ من بضرب شمشیر تمام روسے زمین را خراب کردہ تا عمر قند و بخار را مسموم

کنم و تو آنرا بحال ہندومی بخشی و میگویی سہ اگر آن ترک شیرازی الفح حافظ در جوابش گفت

ازین مخلو تھا است کہ بدین فقر و فاقہ افتادہ ام امیر تیمور بخندید و براسے حافظ و لطیفہ

فائق معین فرمود حکایت (۶۵) | بین ہر قبل اور روشن کسبے

چو ہر از غور ز نورش گیر تابلے | در خیرات احسان در ختم فصل عادی و عشر و ن آورد

کہ بارے شخصے در سجدے بر ابو حنیفہ گذر نمود از فراست خوا امام نور حق آن شخص فرمود

کہ این شخص غریب یعنی مسافری است کہ در آستین خود چیزے شیرینی میدارد و نیز معلم

صبیان است مردمان نفیض حال وی کردند همچنان یافتندش از سبز این راز از امام رضا

پرسیدند فرمود کہ دیدم اورا کہ چپ و راست می نگرست و این صفت غریب نور او است

و گمان را بر آستین دسے ہجوم دیدم و در گذشتن خود باطفال مسو می نگرست و از

تعمق نظر محققان از مشاہدہ عوام سبقت بییرد لطیفہ درستان الحدیث آورده

کہ در زمان خطیب بغدادی کہ از حفاظ متقین و علما ی تبحرین بود و در بغداد در سنہ ۳۶۲ ہجری

و شصت و سہ با قاضی ابن عبدالبر مالکی ہم درین سال وفات یافت بعضے یہودیان

کہ در خیر سکونت داشتند و در وقت حضرت عمر از آنجا برخاستہ و اطراف و جوانب ہشام نشستند

بمختار خلیفہ وقت نامہ پیغمبر صلعم ظاہر نمودند و بخط حضرت علی و مہربنوی و شہادت جمعی کثیر از صحابہ مرقوم بود مضمون آنکہ از فلان و فلان قبیلہ ایہود جزیرہ را ساقط کردم و معاف نمودم خلیفہ آرا از خطیب فرستاد خطیب بعد از تامل گفت این ہمہ نذر و جمل است زیرا کہ در وی شہادت معاویہ و سعد بن معاذ با ہم ثبت است و معاویہ در وقت فتح خیبر مسلمان نبود و شرف صحبت نبوی صلعم حاصل نکرده و سعد در غزوہ خندق زخم تیر خورده و متصل غزوہ قریظہ و فات یافت

در وقت فتح خیبر زنده نبود استے حکایت (۶۶) اگر بشنوا ز فقہ آن مقتدا

سراج امم آفتاب خدا در خیرات الحسان آورده کہ زنی نزد ابوحنیفہ درآمد و گفت کہ

برادرم از سر ششصد دینار و فات یافت و از آنجملہ مال مرادنیارے بست آمد و میں امام

پرسید کہ مال متروکہ را در میان شما کہ ام کس تقسیم کردہ بود و گفت کہ داؤد طائی امام اورا

فرمود کہ ترا بجز از ان یک دنیا چیز سے دیگر نمی رسد آیا برادر تو از بس خود و دختر و مادر سے

دو زوجہ و دو دوازده نفر برادران و خواہر بی نگذاشت آن زن گفت بی فرمود کہ مسالہ نیز آنچنان

است کہ داؤد گفته است مسحان اللہ بین تیر ذہنی و سرعت فکر امام زین لطیف

مولوی عماد الدین عثمانی شاگرد رشید بحر العلوم مولوی عبدالعلی لکھنوی و مولوی حسن شارح سلم

بر دو در عقدہ وثیقہ آورده لفظ شخصی ب سفر رفت از زمانہ بی مال

خالش پسر عم و شمش پسر خال ای مفتی آفاق چغتوی است خال در خیال

در نیجا دو اشکال است

مطلبی بودن خال میت یعنی ماموی و سے پسر عم وی درست نمیشود کہ عم برادر پدر را میگویند

و خال برادر مادر را می نامند و قتیکہ خال این مرده پسر عم وی میباشد بالضرور مادرش نیز بنتہ

ہمان عم وی میباشد چرا کہ خال بر مادرش باہم برادر و خواہر اند پس مادر وی برادر زادہ پدر سے

گشت درین صورت نکاح عم بانبتہ برادر خود لازم می آید و آن در شرع درست نیست پس

تولد این مسافر ازین چنین مادر از روی شریعت چگونه صورت پذیرد کہ این زن از محرمات

پدر سے است و و م عم و سے ابن خال و سے نیز راست نمی آید زیرا کہ عم مرده چون پسر

خال و سے شد ناچار پدرش نیز پسر ہمان خال و سے خواهد بود چہ ایشان ہر دو باہم برادرند

پس مادر میت عمہ پدر سے گشت (یعنی خواہر پدر - پدر میت) درین صورت نکاح برادر زادہ

حکایت ۶۶ از امام زین

لطیف و صحاح ترکا

با خواهر پدر خود لازم میشود و آن جائز نیست پس تولد این مسافر از آن هر دو چگونه متصور گردد
و بهترین جواب آنست که گفته شود که این محذور وقت لازم می آید که اگر عم و خال
این مرده از بنی الاعمیان باشند یعنی عم و عمه یا برادر حقیقی پدر و عم باشند نیز خال
مرده از عم یعنی مراد درستی را باشد و چون برادر عم ایشان عم از حقیقی گرفته شود درین
شیخ محذور لازم نمی آید **توضیح آن** اینکه فرزند خلیل و فرزند با هم برادران اخیسانی اند
یعنی از یک مادر بدون اتحاد والد پس خلیل زن بیوه را که از شوهر سابق با خود دختر
رابعه نام میداشت در نکاح خود در آورد و خلیل را ازین زن کریم نام پسری تولد نمود و
آن دختر را بعه نام را فرزند نکاح خود در آورد که رحیم نام پسری ازین زن او را تولد گشت
پس کریم خال رحیم است از جهت مادر و پس عم اخیسانی وی است از جهت قرابت پدری
و حال آنکه بود مراد این رحیم را خال دیگر غلامی یا اخیسانی که نعیم نام میداشت و نعیم ^{عم} ^{پدر} مادر فرزند
را بنکاح گرفت که نعیم نام پسری از ایشان تولد گشت پس کریم خال رحیم است و نیز این عم
اخستانی وی است و نعیم عم غلامی وی است و نیز پس خال غلامی یا دل اخیسانی وی است
چونکه این را دانستی پسر برادر آنکه رحیم مال کثیر را در وطن خود جمع نموده خود سفر رفت و از ورش
در پس خود نگذاشت مگر کریم را که خال و عم و نیز این عم وی است و دیگر نعیم را که عم و
و نیز این خال وی است این است صورت این مسأله **والله اعلم و حکم مال متروکه که رحیم مسافر**
اینکه اگر فوت و سه قطعا معلوم گردد پس این مال در میان ایشان بطریق منصفین و خال
تقسیم یابد و اگر متعین معلوم نگردد پس مال و سه برای حفظ برکت امینی گذاشته شود تا که
خیانت در آن کرده نشود و انتظار کرده شود تا آنکه تعداد سالهای عمر وی بنود سال رس
بعد از آن این مال در میان هر دو ورثه مذکور بهمان طریق نصفانصف منقسم گردد چه
ایشان هر دو از ذوی الارحام است اندوستوی اند و درجه در میان اصول این هر دو ورثه
اختلافی از ذوی ذکورت و اذنت نیز نیست و وارث دیگر بجز ایشان هم ندارد قسنتویان
فی القسمة و تصور این مسأله بوجه دیگر نیز ممکن است که بنوع طوالت ترک کرده شد انتهى

در حکایت ۶۶ از امام

حکایت (۶۷) **س** بین هر قول اوروشن کناسی که خورشیدی است پراز نور و تابی

در خیرات الحسان است که شخصی نزد امام آمد و گفت که نزد شخصی قرضه هزار درم میدارم و وی انکاری است و سوگندی خورد و مرا بجز از شاه و واحد بروی نیست چه کنم چون ابوحنیفه را صدق وی بخوبی معلوم گردید او را فرمود که یکی را از مہمان جانی خود نزد آن گواہ آورده و آن همه در مہارا بروی گواہ خود بروی ہبہ کن جوان ہچنان کرد ابوحنیفہ آن یار ویرا حکم دعوی ہزار درم بران مدیون داد و آن گواہ و دایب یعنی مالک اول را حکم پر اسے شہادت داد ایشان ہر دو گواہی دادند قاضی ہزار درم را بر ذمہ مدیون برآورد موہوب الہ لازم گردانید حقا کہ علم نہ چنان گوہر روشن و تابدار است کہ نظر ظاہر بیان بدان استقرار گیرد و یا فہم عوام با دراک کنش پے فشرد لطیفہ ہارے در سفر ہند اتفاقا ہ مطالعہ الطائف اشرفی در بحث طبقہ شعراے صوفیہ گرام در تذکرہ نظامی گنجوی از نظم گذشت کہ وی از کالین معنوی و صوری بود یکی از اکابر گنہ نقل کردہ کہ شیخ از علوم مغرب و عہد بہرہ وانی داشتہ اند چنانکہ کیمیا و سیمیا و ہیمیا کہ عالم سکر است منسوب با ایشان بود چنانچہ پادشاہی بود شیخ را تکلیف کرد کہ بیاند شیخ از ہمت قناعت و غفلت التفات بحکم پادشاہ نکرہ پادشاہ گفت با ما بلازمست شیخ میر ویم پس با جمیع از ارکان دولت و اُمراء و نواب روان شد چون بنزدیک حجرہ شیخ رسید دید کہ سراپردہ زرین و خرگاہ سیمین با انواع خیاام برپا کردہ اند و شکری بے نہایت گرد سراپردہ بود با تعظیم پادشاہ را پیش آمدہ از یک سراپردہ تنہا اورا براہ بدر و ن دادند ہائی ارکان دولت بیرون ماندند و خود را کم کردند چون پادشاہ را درون بردند دید کہ بر کرسی زرین و تخت مرصع شیخ نشستہ است با انواع لباس فاخرہ در و فورجان بسیار در پیش شیخ ایستادہ زرین مکر بستگان و خمر کشدگان در گرد شیخ پا بر خاستہ اند از دیدن این ماجرا پادشاہ خون خورد و بہلاکت خود یقین نمود چون شیخ بخون سلطان دانست فی الحال تصرف خود را بر طرف ساخت پادشاہ چون نظر کرد دید کہ شیخ را از مذکنہ در برودہ ویرانہ است شیخ تبسم کرد و گفت کہ دولت و جاہ و نیوی سہل چیز است کہ مردم با و تازی کنند و مغایرت می نمایند پادشاہ در محل حذر درآمد امثال این از شیخ بسیار منقول است۔

حکایت ۶۷ از امام

لطیفہ در جزیرہ از نظامی گنجوی

تنبیہ

تاریخ خواجہ رضی در سکنہ نامہ در مختصر گفتہ کہ اشین و تسعین و خمسمائے بود اتھی و آئین روایت
 کہ دیدم تصدیق این قول خواجہ است۔ **۵** چہ گنجے است کان ار مغایم نیست
 دینا جو آنے جو انیسم نیست | انجوبی در دلم شکن گشت **فَلْيَلِهْ دُرُ ذَلِكْ حِكَايَت**
(۶۸) ۵ بین ہر قول اور دشمن کتابے | کہ فکرش گشت بہر بانکا طے

در خیرات الحسان آورده کہ یکے از ہمسایگان ابو حنیفہ رضی را طاؤسی بزودی برودہ شد آن مرد
 شکایت کنان نزد امام رضا آمد امام رضا اورا فرمود کہ خاموش باش و چیزے درین باب مگوئیں
 بامدادان چون مردم در مسجد محلہ جمع گشتند امام رضا در میان ایشان فرمود کہ شرم نیدارو آن
 کسی کہ طاؤس ہمسایہ خود بزودی سے برد پستریہ نماز خواندن می آید و نشانہ پیر و بال آن بر سر و
 پمجان می باشد از شنیدن آن شخصے دست را بر سر خود مالید امام رضا اورا فرمود کہ طاؤس
 ہمسایہ خود را چرا بوسے واپس نیدہی تا آنکہ آن مرآن طاؤس را واپس داد لطیفہ چونکہ زمان
 باہم در میان خود اسباب ہمسایگان خود را درین زمان اکثر بزودی می برند براسے رد آن
 کہ از جهت عدم اصابت زمان بختیفت حال رعب می خورد و اسباب را باز پس
 می اندازند استادان ذی فن چند طرق را ایجاد کرده اند کہ بعضے از انہا اینکہ زمان
 مہتممہ را خصوصاً و غیر مہتممہ را مع دیگر اطفال عموماً در مکانے جمع نمایند و بموافق تعداد
 ایشان شاہ پنجاہ را کہ ہمہ بقدر یک و جب یعنی شہر دراز باشند یا قدرے زائد جمع آورده
 ہر یکے را یکے از انہا بدہد و بگوید کہ بروز سوم یا چہارم من از ہما اینہا را باز خواہم گرفت و تا شب
 من آورا و خود را خواہم خواند ہر کسیکہ در این مال باشد شاخچہ و سے بقدر یک ہر
 ہمان وزد ازین معتد اردراز شدہ باشد اگر مال مسروقہ در خانہ صاحب مال انداختہ شد
 نہا و گرنہ بروز موعود در میان این مجمع شرمندہ در سواگرد و غالب اینکہ اگر دزد درین
 فریب آید مال را در شب در خانہ صاحب مال اندازد ورنہ بروز موعود شاخچہ خود را
 بقدر یک سرانگشت خود بخوف درازی آن کم کردہ باشد پس ازین حیلہ دزد
 شناختہ کرد و طریق دوم اینکہ یکے از خوانندگان در عوام ظاہر نماید کہ غالباً

بہر زودی ہمہ کتبہ از امام رضا
 بختیفت در دینی مال دزدی
 تا آنکہ از انہا باز خواہم گرفت
 تا آنکہ از انہا باز خواہم گرفت

اگر دزد مال در میان جمع حاضر باشد من اورا می شناسم پسترد در میان زنان متمدن بزدی و غیر متمم
 در آید و ظاهر نماید که من دزد را از میان حاضران می شناسم مگر نمی خواهم که خواه خواه اورا
 شرمند و رسوا نمایم و براسه تصدیق شما میگویم که این فلان چیز را شما یا در میان خود بیکی
 پوشیده از من بسپریه اگر آنرا ظاهر کنم که نزد فلان است اعتماد بقول من کنید که دزد را نسیب
 خواهم شناخت ورنه کذب من همین ساعت هویدا خواهد شد این بگوید و از آنجا بیرون رود و بجاظر
 حکم دهد که این فلان چیز را هر که از شما بزدی گرفت مرا بطلبید که دزد را از میان شما بشناسم
 مگر ویرال لازم است که بطریق خفیہ یکی را از راز داران خود در ان مجمع شریک سازد
 و چون اورا باز پس بطلبند دائره کلان بر زمین کشند و یا از جامه و غیره در آنجا دائره وسیع نمایند
 و آنهم حاضران را حکم دهد که دست راست خود را برین دائره نهد و بسوس دست خود نظر
 کند و دی بر سر هر یکی سر حصای خود بنماید بایستد وزیر لبایتی را از قرآن می خوانده باشد تا که فرغوم
 حاضران گردد که ازین خواندن دزد را خواهد شناخت پسترد بر سر دیگر همین عمل کند تا آنکه آن همه دائره با تمام رسد
 و بر سر هر کس که عمل مذکور میکند بسوس رفیق مستور خود نظر میگرداند باشد هر گاه که نوبت بر سر دزد رسد
 رفیق ویرال لازم که سر خود را بطریق خفیہ آهسته آهسته از جانب بین بطرف چپ برد و یا بر عکس کند اگر دزد
 غیر و بی باشد اگر خود دزد باشد سر خود را آهستگی فرو برد پس چون دائره با تمام رسد بگوید که
 دزد را شناختم مگر برای احتیاط بار دیگر عمل معلوم می نمایم و درین نوبت باز چون بر سر دزد رسد و از
 رفیق خود اورتیقن بر دزد آید بعد از ان دزد را بگوید چیز دزد دیده نزد دست آنرا ظاهر کن
طریق سوم بیخ چوبی را که بقدر آرنج دست دراز باشد در شب برداشتی چراغ رو بروی همه در دیوار
 حیره تا قدر آدم از زمین مرتفع مستحکم بگوید و نیمه اش را ببردن گذارد پسترد ایشان همه را در زیر چراغ
 را از حیره مذکور بیرون کرده در خفیہ روغن و دو چراغ یا سیاهی بیخ دیگر و غیره بر بیخ
 مذکور که بیرون است ببالد تا که بیخ مذکور مرغن و سیاه گردد پسترد خود نیز از آنجا بیرون شده در ان
 مجمع شریک گشته آن همه را خوب بفماند که تاثیر این علیکه حال اسن بلبل می آرم اینک اگر دزد این
 بیخ را بدست راست خود بگیرد دستش با بیخ معلوم بسته بماند و تا من آواز ندیم دستش همچنان
 بسته بماند و بعد از ان چون من دست ویرا به منم خواهم شناخت که این دزد است و این دزد

یست و دست این با میخ بسته شده بود یانه پستیگی را از ایشان حکم دهد که اندرون حجره
 موصوف رفته از پنجه دست راست خود تنه میخ مذکور را مستحکم گرفته مرا آوازی دهد که میخ را
 در قبضه خود گرفتیم تا که من نسون گرفتاری دزد بخوانم و چون آنم درون رفته آواز بدست
 آهسته آهسته زیر لب چیزی خوانده بسوی میخ مسطور بد پسترا آمد و گوید که میخ را گذاشته
 انگشتها را بند نموده پیش من بیا چون بیاید در تنهایی پوشیده از همه و نیز از وی در روشنی چراغ
 قبضه ویرا بکشاید و پنهان از وی در پنجه وی خود نگاه کند تا که وی نیز معلوم نکند که پنجه وی سیاه
 و مرغن گشته است یانه بعد از آن بپارچه خرقه که با خود داشته باشد دست و پرا خشک نماید تا که
 سرور از معلومه یکسی ظاهر نگردد و درین اثنا حاضران از سرناخ خود بردست وی عنزه زندک
 گویند و اشاره کرده شد بعد از آن دیگر بر آردن خانه موصوف بفریید تا آنکه جمله حاضران
 در بخت این عمل آیند پسترا خطاب بهم نموده گوید که از میان شما زور احتیاجم چنانکه اشاره بوی
 کرده ام اگر درین شب مال را در خانه صاحب مال اندازد و صبا در شب دیگر بعد از عمل معموله
 و معلومه که کردم دزد را از سودا نمایم و این عمل را تا چند شب بکار آرد اغلب که دزد در فریب آمده
 خیال نماید که عنزه ناخن که بردست من کرده بود مرا شناخته است و مرا در شب دیگر فریب نماند
 رغب خورده مال را باز پس اندازد و نیز اگر دزد کم فهم باشد از خون خود میخ مذکور را نخواهد گرفت
 و بیخ آواز دهد که میخ را گرفتیم پس هر که دزد نباشد کف دست وی بسبب گرفتن میخ مذکور
 داغدار باشد و هر که دزد نباشد کف دست وی صاف باشد در روشنائی چراغ پیش وی معلوم
 گردد پس در پوشیدگی با وی گوید که مال را بمن سیار تا مالک رسانم و پرده تو فاش نخواهم کرد و الا
 شرمند خواهی شد طریق چهارم اینکه با میخ مذکور گوید که من دزد را از میان حاضران متمسک
 با خود میدارم می شناسم اگر دزد از میان این جمع غائب نباشد مگر در ^{ای از امام} سوائی وی نمی خورم
 و برای تصدیق شما میگویم که بطریق خفیه از من شما با هم قیمت یکدم را یا یک فلوس ما مثلا چند صد
 آثار ضایع گیرید و شمار آنها را با خود از برداشته مرا آوازی دهید که آثار را خریدیم و خود از ایشان
 مطلقه نشیند تا که از سرگوشی ایشان مطلع گردد و چون آواز دهند ویرا لازم که از طرف خود صدوی
 پسند نموده با ایشان گوید که من مقدار آنها را و مثلا چهار دانه از آنها را یک گرفتاید بیرون کنید

عنه صدق است
 و این معنی را بخورد
 بدو است که در وقتیکه
 می شناسد عدو را
 و...

و عدد آن بجزمله دانند را جمع نموده با خود یاد داشته مرا آواز دهید و چون آواز دهند ویرا لازم
 که بایشان بگویند که این همه دانند را برای درختان نشانند در زمینی کاشت نموده فرضاً هر قدر دانند
 که کاشت کرده بودید به آن مقدار از آنها درختان روئید و بر یک درخت همین قدر آواز را بار آورد
 پس آن مقدار را یعنی همین عدد را که در باره آنها بایشان گفت نیز با خود یاد دارد که با عدد سابقه این را
 با هم ضرب خواهد داد پست بایشان بگویند که این بجزمله آواز را که بر سر درختان موجود است جمع نموده تعداد
 آنرا معلوم و مفهوم کنید بعد از آن آن همه آواز را بهمان نرخ بفروشید که خود شما از پیشتر بقیمت یک درم
 گرفته بودید و آن بجزمله قیمتش را اندازه نموده که تا چند بدست آمد و بعد از دریافت آن بجزمله قیمت همین
 آواز دهید که آن همه را کسی بدزدی ببرد پس من معلوم خواهم نمود و شما ظاهر بنمایم که این مقدار مبلغات
 از شما بدزدی رفته است پس عدد آنها را آواز را که از پیشتر بایشان بدان حکم داده بودید عدد دیوه آواز که بر سر درخت
 و بدان نیز حکم داده بود ضرب دهد هر چه از حاصل ضرب بر آید همان مقدار تعداد مبلغات ایشان خواهد بود پس

حکایت (۶۹) - او در اسلام صوفی و صافی | در شریعت و فی دهم دانی | در خیرات احسان است

که باری عبداللہ ابن مبارک از ابو حنیفہ رضی پر سپید که در حق این واقعه چه میفرمائی که مردی را در دهم
 بایک درهم دیگری اختلاط افتاد پست در دهم از آن هر سکه دراهم مخلوط شده ضائع شد و یکی بماند یقین
 تعیین آن کم شده معلوم نیست که ازان که بود فرمود که درهم باقی مانده در میان ایشان هر دو کس لیس
 حصه مقسوم است این مبارک گفت که بعد از آن با این شہرہ رضی ملاقات نمودم و این واقعه را
 از وی پرسیدم وی رضی از من پرسید که این را از کسی دیگر نیز پرسیده گفتم بل از ابو حنیفہ رضی دریافت
 آن کردم ام این شہرہ رضی بمن گفت که ابو حنیفہ رضی ترا حکم لیسہ داد و در دهم موجوده در میان هر دو
 گفتم بلی گفت خطلانی نمود ابو حنیفہ رضی بلکه از احاطہ علم یعنی از بردی علم الیقین معلوم است که در آن
 هر دو درهم کم شد و یکی ازان صاحب دو درهم ضائع گشته و درهم دیگر احتمال ملکیت هر دو نفر میدارد
 پس درهم باقی مانده در میان ایشان هر دو نصفی است لا اثنان - پس نیک دانستم قول وے را
 بعد از آن با ابو حنیفہ رضی ملاقاتی شدم و اگر عقل وی با عقل یک نیمه اہل زمین وزن گردد ہر آئینہ عقل
 ابو حنیفہ رضی برابر ایشان غالب آید از استبصار خود دانستم مرا گفت کہ بیت ابن شہرہ

در حکایت ۶۹ از امام زین

بیت ابن شہرہ
 عقلی با عقلی یک نیمه اہل زمین وزن گردد ہر آئینہ عقل
 ابو حنیفہ رضی برابر ایشان غالب آید از استبصار خود دانستم مرا گفت کہ بیت ابن شہرہ

فَمَقَالَ لَكَ قَدْ أَحَاطَ الْعِلْمُ أَنَّ أَحَدًا الْيَا زَهْمَانِ ضَالِّعٌ -
 وَبَقِيَ الدُّرُهِمُ الْبَاقِي - فَمَوَّ بَيْنَهُمَا - قُلْتُ لَعَسَ فَرَمُودٌ قَتَلَهُ
 هر سه دراهم با هم مختلط گشت در میان هر دو نفر شرکت در هر سه دراهم در آمد پس مالک یک درهم را
 تلت هر دو درهم ازین دراهم تلافی می رسد و مالک دو درهم را دو تلت هر دو درهم پس هر دو همی که ضالع شد
 بدین حصه ایشان ضالع میگردد و تنبیح قول ابو حنیفه در ظاهر است در حق کسیکه قائل میباشد بر اینکه
 اختلاط اموال مردم مع عدم التیفر مقتضی شرکت است علی الشیوخ و قول ابن شبرمه را وجهی است
 نزدیک کسی که در صورت اختلاط قائل باشد آن نیکو دو درهمش آنکه یکی از آن دو درهم ضالع شده بقین
 از ملک صاحب در همین است اکنون هر یکی را از آن دو نفر یک درهم ماند و عقل است که این درهم
 موجود ملک هر کس باشد و هیچ کس را بر دیگری ترجیح نیست بنابراین درهم موجود در میان ایشان نصفی
 خواهد بود و اتقی ما قال العلامة ابن حجر المکی فی الخیرات احسان جناب که اختلافات کاملین موجب تبصره

تفسیر در نظر مستحقین این احوال سبب در خطای می در حکایت

خیرند که این میباشد لطیفه در شامی در باب سادۀ مسافرت تحت این مسأله که اگر مسافری در دو جا سه
 مستقل نیت اقامت کند چنانچه که در منی را بخاوی نیز قهر نماید - آورده که این یک مسأله سبب تفتت
 عیسی بن ابان گردید چه وی در مشغول بود طلب علم حدیث پس در عشر اول از وی آنچه مذکور
 مغظمه بایکی از رفیقان در آمد تا یکماد هم در کت نیت اقامت کرد گفت که بنا بر آن نماز را تمام بگیرم
 و قصر را بگذرا شتم تا آنکه بعضی از اصحاب ابو حنیفه من را ملاقات کردند و مرا گفتند که خطا کردی در این اقامت
 نماز چرا که ترا از خروج بسوی منی و عرفات لابدی است و چون از منی باز پس آمدیم نیز تم را قصد
 رفتن منضم شد و من نیز رفاقت ویرا نیگزاشتم بنا بر آن در کعبه در نماز خود قصر میکردم باز مرا همان صاحب
 ابو حنیفه گفت خطا کردی چرا که تا حال تو در کعبه مقیم میباشی و تا وقتیکه از کعبه بیرون نرسی مسافر
 نیگویی پس با خود گفتم سبحان الله در یک مسأله در دو مقام خطائی کردم پس بسوی مجلس امام
 شیبانی رفتم و مشغول نشدم از سر گفتم در بیان گفته که این حکایت را برای آن ذکر کردیم تا طلب بار
 مبلغ علم معلوم گردد و نیز باعث طلب علم خواهد بود اتقی ما قال (۷) سه

تفسیر در نظر مستحقین این احوال سبب در خطای می در حکایت

هر که او طالب لطیفه بود مقتدایش ابو حنیفه بود و سیرة النعمان از عقده تاریخ بغداد هر سه
 ابو حنیفه در آن بود که از عطلات ابی رباح که یکی از یارین صحیفه و نیز از اساتید امام است کسی پرسید

از معنی این آیت که **وَاتَّبَعْنَا أَحْسَنَهُ وَمِثْلَهُمْ مِثْرَهُمْ** عطار رضی فرمود که خدای تعالی آل و اولاد لایب علیه السلام را که مرده بودند برای او زنده کرد و با ایشان دیگر انرا نیز پیدا کرده و ابا بونیزه گفت هر کجا از صلب کسی پیدا شده باشد وی از اولاد وی چگونه محسوب گردد در خیرات احسان این حکایت را چنین نقل کرده که عطار از ابو حنیفه رضی از معنی این آیت پرسید ابو حنیفه رضی گفت مد کرد حق تعالی بر ایوب علیه السلام اهل وی را و مانند اهل و ولد وی را نیز عطا گفت آیا رو میکند حق تعالی بر پیغمبری اولاد وی را که از صلب وی نبی باشد گفت **عَا فَالْحَ اللَّهُ نَعَم** من درین باره چیزی نشنیده ام و لکن میگویم که مد کرد حق تعالی بر وی اهل و ولد صلیبی و پیرا مانند اجر و ولد وی عطا گفت این است احسن تشبیه چیست مانع و زیاده گفته شود که عطا کرد حق تعالی مر ایوب علیه السلام را عدد اولاد وی و مانند آن عدد اولاد دیگر نیز از آن زوج وی که حق تعالی در حق وی با ایوب علیه السلام

مَكَّمْ فَرَمُو وَحَدَّ بِسَيْدِكَ مِنْعَةً فَاضْرِبْ يَدَهُ وَلَا تَحْنَنْ وَهَذَا هُوَ الظَّاهِرُ كَمَا قَالَ فِي الْكُشَافِ وَتُوفَى أَنْ امْرَأَتَهُ وَوَلَدَتْ بَعْدَ سِتَّةٍ وَعِشْرِينَ نَبْتًا - فَكَانَ لَهُ قَبْلَ الْآيَةِ سِتَّةٌ بَنِينَ وَسِتَّةٌ بَنَاتٍ اسْتَحَقَّ
 بهر حال خوبی علم و لطافت آن بر کسی پوشیده نیست لطیفه و قتیقه بحر العلوم مولوی عبد العزیز مشهورم از کتوبه بنگاله میرفت چون در بنارس رسید فاضلی برای طلاقات او پیش وی آمد بحر العلوم از نام گرامی وی از وی پرسید گفت عبدالحق یک فنی نام من است باز از بحر العلوم از اسم تریب وی دریافت نمود فرمود به عبد العلی هر فنی مشهورم گردانیده اند آن فاضل گفت هر فنی هیچ فنی بحر العلوم فرمود این شکل اول است که نتیجه اش اینک یک فنی هیچ فنی از شنیدنش آن فاضل کمال شکر گزار وی گردید و بر تخم وی آفرین خواند گویم درین ماده صورت شکل اول اینمین است - عبدالحق یک فنی عبد العلی هر فنی - صفری است هر فنی هیچ فنی کبری گشت نتیجه اش اینک یک فنی هیچ فنی -

طیفر در سینه فاضلی بحر العلوم

حکایت ۱۰۱ از امام رضا

حکایت (۱۰۱) در او صافش روایت باورایت | ابابشتر حکایت در حکایت
 در خیرات احسان آورده که باری در باب تخم مؤذنین که در وقت اقامت میکنند از ابو حنیفه رضی الله علیه پرسیدند که این را اصلی است فرمود بلی که این تخم از ایشان اعلام است بر نیکی ایشان از اوقات میدارند و هر آینه مروی است از علی کریم الله وجهه که در باره ای بود در وقت شب بسوس

آنحضرت صلی الله علیه وسلم گفت علی بن ابی طالب وقتیکه می در آمد در شب بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم و وی صلی الله علیه وسلم در نماز بود ندی اذن دادی مرا بمنح آری آدابیکه صحابه رضوان الله علیهم را با آنحضرت صلی الله علیه وسلم بود ما را اصلی کافی و دلیل از بس والی میباشد لطیفه در مطلع العلوم آورده که روزی سرور عالم صلی الله علیه وسلم نهایت متفکر بود از و فور تفکر تغییر در بشره مبارکش ظاهر شده از صحابه کسی را مجال آن نبود که سبب آن استفسار نماید ابوذر رفح حاضر شد بعد دعا و ثنا گفت یا رسول الله شنیده ام وقتیکه در مجال پدید آید قسط عظیم باشد و خلق با انواع نعمت دعوت کند برای مبارک نبوی صلی الله علیه وسلم چیست اگر من اورا در یا بم اول دست بعمتتاس اوز نم و چون خوب سیر شده باشم از وی منحرف خوم آنحضرت صلی الله علیه وسلم را تبسم آمد و آنرا بنساط و بشبه مبارک پیدا شد و فرمود که اگر تو اورا در یابی خدای تعالی از نعمتهای او ترابی نیاز گرداند انتی بر لطیف نیز برای ما اصلی است در نیکه اهل دین کاملین را گاهی احتیاج به بیگانگان ملت خود نیستند

طیفة از ابوذر غفاری صحابی شد

۱۰۲ از اوصافش حکایت و حکایت بسیار استنور و ایت با در ایت

در خیرات احسان است که باری ابن المبارک از ابو حنیفه منبر رسید که چه میگویی دردی که در وی گوشت پنجه جوش خورده باشد اتفاقاً مرغی در آن بیفتد و بمیرد ابو حنیفه فریاد از آن خود نگریسته فرمود که رای شما چیست ایشان روایت از ابن عباس فرمودند که شورش بار پنجه کرد و گوشت را شسته بخورند تا نم فرود این حکم وقتیکه که وقوع مرغ در حالت سکون دیگر باشد و اگر وقوع مرغ در حالت جوش و غلیان دیگر بود گوشت نیز انداخته گردد این مبارک منبر رسید برای چه فرمود بسبب وصول نجاست در باطن آن گوشت بخلاف فتح اول که در آن نجاست بظاهر پیوسته بود و بس پس این طریقی فایز پسند افتاد ایشانرا آری جواهر علم را اهل علم میشناسند لطیفه در نزبه المجالس للامام احمدی

حکایت ۱۰۲ از امام رضا

الشافعی آورده که روی بشنیدن این حدیث خریف ان الملائکة کضعه اجفعتها
 بطالب العلم چنانکه در صحاح نیز وارد است بمناس آهین در نعمتین
 خود مستحکم نمود و گفت که اراده آن میدارم که پایمال سازم بدین پرهای فرشتگان از حق تعالی در هر دو
 پای وی زخم آله انداخت و نیز بعضی از طلبا بطلب علم حدیث نزد بعضی محدثین رفتند و میرفتند
 منکری استخوانکنده گفت بر دارید قدسهای خود را از اجنه ملک تا که نکلسته کردند آن مر و از آنجا
 پر از شد

در حدیثی از امام رضا علیه السلام

بر نخواست تا آنکه بر دو پای وی خشک گردید **اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مَنْ سَوَّاهُ لِحَقِّكَ**

حکایت (۳۳) سه قصه ناودر آمد در نظر **ازان امام ذوالمعالی ذوالبصر**

هم در خیرات احسان است که یکی از امام رضا پرسید چه میگوئی در حق شخصی که مرزن خود را گفت و حال آنکه در دست آن زن پیاله پر از آب بود اگر این پیاله را نوشیدی و یا کسی دیگر دادی و یا بزین ریختی و یا بزین نهادی ترا طلاق است فرمود که چنانکه در آن پیاله انداخته تا که آن همه آب را جذب کند لطیفه هم در نزبهت المجالس از بعضی فضلا آورده که من از اقوال امام ابوحنیفه رضی کمال شکر بودم پس زخم آنگاه در دست من در افتاد تا آنکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم را در خواب دیدم پس از اقوال امام ابوحنیفه رضی از وی صلی الله علیه وسلم پرسیدم فرمود که کلام ابوحنیفه رضی منشا به بکلام حضرت لقمان است مگر اینکه لقمان زانماست بر ابوحنیفه رضی الله عنه انتی فائده لقمان خواهر زاده ایوب علیه السلام است و قیل ازین حالت و تا هزار سال عمر داشت و بقول حکیمه و شعبی نبی است و بقول دیگر علامدلی است نه نبی کذا فی نزبهت المجالس حکایت (۳۴)

سه آناد صافش لعجب خیزد انورا **ایا بفتنوا تو بر منی پاک و اطهر** در خیرات احسان است که باری

اچام رخ پرسیده شد از حال شخصی که زن وی بر زردبان رفته بود و باز آن خود گفت اگر بالا بر زردبان رفتی و یا از زردبان بزی آمدی ترا طلاق است که چه حیلته کرده آید تا که طلاق نیفتد در جواب آن فرمود که زردبان برابر دارند در حالیکه آن زن بر آن باشد و بر زمین بنهد و یا آن زن را بدون اراده وی از زردبان برداشته بزین نهند که درین هر دو صورت بروی طلاق نیفتد نکته در نزبهت المجالس مؤلفه علامه

شافعی المذهب با آورده که علامه علانی در قوله تعالی **لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَىٰ خَوَاتِمِكَ**

گفته که این منع بطریق وحی از طرف حق تعالی نبوده بلکه بطریق اجتهاد از یعقوب علیه الصلوة والسلام بود پس درین تحقیق جداست بر کسیکه کار میکند بر ابوحنیفه رضی که وی از اهل الرای است که این طعن در وی مانند طعن است در یعقوب علیه السلام انتی حقا که رای صائب فالها مطابق واقع میباشد پس انکار از ان بجز از سفاقت محضه دیگر چه باشد چنانچه لطیفه بدانکه خلافت حق در چهار کس منحصر گشته است که اول ایشان امیر المؤمنین ابو بکر رضی است و آخر ایشان امیر المؤمنین علی رضی است که ایشان هر دو در میان خلافت خود را احاطه خلافت حق کرده اند چنانکه میفرمودن نمی

حکایت ۳ از امام رضا

طیفه در بعضی ابوحنیفه

فائده در بعضی اقوال لقمان حکایت ۳، ۴ و ۵ از امام رضا

نکته در تحقیق اقوال امام رضا

طیفه در خلافت مطلقه از امام

الفنویاست کہ حرفی از میان ایشان بیرون نی بنا بر آن حرف اول از حروف تہجی در آواز نامہائی
خلیفہ اول و حرف اخیر از حروف تہجی در اختتام اسم سامی خلیفہ اخیر در آمدہ اند پس ہر کہ در ترتیب
خلافت ایشان براہ ^{بجانب} بوالفضولی می رود گویا آن بوالفضول در ترتیب حروف تہجی کہ از الف تا یا
ترتیب یافتہ است بسبب ریشخندی خود تخری می خواہد و مضمون سابق را شاعری ہندی

چنین ادا ساختہ ابیات ہند سے

ابو بکر خلیفہ اولیٰ ایک جانب	الف اور پاکیطرح انکو جانو	خلافت کو گھیرے ہین با صد صفائی
کہ مخصوہ ہی جنین ساری خدائی	الف اور پی نے بہ ترتیب پائی	یہ تشبیہ ہی واقعی تو جگہ بھی
وہ اول خلیفہ کے اول میں آیا	حکایت (۷۵) سے	یہ آخر خلیفہ کے آخرین آئی
بیا بشنو ذکر رمز منور		

حکایت ۷۵ از امام رضا

کہ ہاشم رسول نور مطہر علامہ ابن حجر کی شافعی در خیرات الحسان آوردہ کہ بارے امام

زن دیگر بزوجه اول کہ مادر ماجدین امام بود بخواست چون خبرش باور حد رض رسید پیش امام آمدہ

گفت تا وقتی کہ زن جدیدہ را بطلاق ثلاثہ تمنائی گاہی ترا ہمراہی و مصاحبت تمام از شنیدنش

امام رض حیلہ نمودہ بزین جدیدہ حکم فرمود وقتیکہ من نزد زوجه اول میباشتم نزد من مرا می و از من این

مسئلہ را سوال نما آیا زن را میرسد کہ شوہر خود را از خود جدا سازد پس زن جدیدہ امام رض ہمچنان

کرد یعنی کہ من زن اجنبیہ ام و محض برای دریافت مسئلہ معلومہ نزد امام رض در آمدہ ام از شنیدن جواب

مسئلہ مذکور مادر حد رض کہ زوجه اول است گفت کہ ترا از طلاق دادن زوجه جدیدہ لایبہی است

یعنی اگر چہ زن را ترک مصاحبت شوہر خود در فرج شریف درست نیست مگر تا وقتیکہ جدیدہ را طلاق

نہی مصاحبت با تو نخواہم نمود و مادر حد رض مسئلہ را نمیدانست کہ این است منکوہہ امام امام رضا

برای رضای زوجه اول فرمود کُلُّ امْرَأَةٍ لِيْ خَارِجَةٌ مِنْ دَارِ قَوْمٍ

حکایت ثلاثہ از شنیدنش زوجه اول را منی گردید و زوجه ثانی نیز ہر امام رض مطلقہ نشد چہ آن

زمان دارد داخل بود نہ خارج از آن۔ لطیفہ در مطلع العلوم است کہ جو انی نزد نقیبی آمد و گفت زن

بجیلہ دارم کہ از نالاک مزاجی طاقت سرانجام امورات خانہ داری نداند و زدنیر ندارم کہ کینر کہ

بدست آرم زنی را بہم رسانیدہ ام و می خواہم کہ با او سناکت کنم تا امورات خانہ را وی متکفل باخذ

اما و البیان آن زن میگویند کہ تا وقتیکہ زن اولین را طلاق نہی محمد نکاح تو محال است مرا حیلہ

بیا بشنو ذکر رمز منور

بیا مور که محبوبه مرا نوبت بطلاق نرسد و زن مطلوبه بقصد نکاح محمد و آید فقیه اورا گفت که محبوبه خود را
 گورستان بفرست بستر پیش و ایان زن مطلوبه برو دگر بر ای رضای شما بجز ازین نمی که در گورستان
 است دیگر هر زن که مرا باشد طلاقش دادم جوان همچنان کرد و ایان زن مطلوبه وی دانستند
 که شاید ویر از زن مرده نیز باشد و آن زن را بمباله نکاح وی آوردند نکته از حکیمی پرسیدند که
 چگونه در حق نکاح گفت یکماه شادمانی و بعد از آن اندوه جادوانی و خاک افشاندن بر سر جوانی
 و همچنین از حکیم عرب پرسیدند مَا تَقُولُ فِي النِّكَاحِ قَالَ فِي النِّكَاحِ
 فَرَحَةُ الشَّهْرِ وَكَسْرُ الظُّهْرِ وَعَنْ الدَّاهِرِ عَجِيبَةٌ عِلْمِي كَقَوْلِهِ كَيْفَ
 مَجْرُودٌ كَمَا أَنَّ خَدَايَا نَگَلْ بَدَدْتُ كَمَا مَرَّ بِرَأْسِهَا بِهَا سِي كَمَا خَدَايَا مَطْلَعُ نَكْرَدَنْدَا كُنُونُ كَمَا مَنْ
 كَمَا خَدَايَا مَجْرُودَانِ كَرَفَدْتُ كَمَا هِرْكَزْ كُوشِ نَفِيسَتِ نَدَارَنْدَا حَكَايَتِ (۷۶) ۵
 بیا بشنودگر رمز لطیفه که باشد مظهر آن بو حقیقه در خیرات احسان است که شخصی

بیا مور که محبوبه مرا نوبت بطلاق نرسد و زن مطلوبه بقصد نکاح محمد و آید فقیه اورا گفت که محبوبه خود را گورستان بفرست بستر پیش و ایان زن مطلوبه برو دگر بر ای رضای شما بجز ازین نمی که در گورستان است دیگر هر زن که مرا باشد طلاقش دادم جوان همچنان کرد و ایان زن مطلوبه وی دانستند که شاید ویر از زن مرده نیز باشد و آن زن را بمباله نکاح وی آوردند نکته از حکیمی پرسیدند که چگونه در حق نکاح گفت یکماه شادمانی و بعد از آن اندوه جادوانی و خاک افشاندن بر سر جوانی و همچنین از حکیم عرب پرسیدند مَا تَقُولُ فِي النِّكَاحِ قَالَ فِي النِّكَاحِ فَرَحَةُ الشَّهْرِ وَكَسْرُ الظُّهْرِ وَعَنْ الدَّاهِرِ عَجِيبَةٌ عِلْمِي كَقَوْلِهِ كَيْفَ مَجْرُودٌ كَمَا أَنَّ خَدَايَا نَگَلْ بَدَدْتُ كَمَا مَرَّ بِرَأْسِهَا بِهَا سِي كَمَا خَدَايَا مَطْلَعُ نَكْرَدَنْدَا كُنُونُ كَمَا مَنْ كَمَا خَدَايَا مَجْرُودَانِ كَرَفَدْتُ كَمَا هِرْكَزْ كُوشِ نَفِيسَتِ نَدَارَنْدَا حَكَايَتِ (۷۶) ۵

حکایت ۶۹ از امام رضا

در زمانه امام رضا دعوی نبوت نمود و گفت مهلتی مراد مید تا که علامتی برای تصدیق دعوی خود ظاهر نماید
 امام رضا را خبرش رسید فرمود هر که از وی علامتی طلب نماید که فرگوید چه طلب علامت از وی بعد از آن
 باشد که تکذیب ابن فرمان آنحضرت صلی الله علیه و سلم نماید قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَا تَبِيَّ بِعَدِيٍّ
 لَطِيفَةٍ وَرَجَائِعِ الضُّعْفَانِ است که در عهد خلافت بارون رشید شخصی دعوی نبوت کرد بارون
 اورا طلبیده از وی پرسید که چه دعوی میکنی گفت دعوی پیغمبری بارون گفت چه معجزه میداری
 گفت هر چه میخواهی گفت عصای خود را بپند از تا بصورت مار شود چنانکه معجزه موسی علیه السلام بود
 آن مرد گفت عصای موسی دلفی مار شدی که فرعون دعوی خدائی کرد اگر تو نیز دعوی خدائی میکنی
 عصای من مار شود بارون گفت ارباب انجمن من خریزه شیرین طلب میدارند معجزه خود پیدا کن
 گفت ملت سه روز بده بارون گفت همین وقت حاضر کن مرد گفت زهی انصاف که حق تعالی
 با چنین قدرت و توانائی از روز تخم ریزی بسکه ماه پیدا میکند و تو با من بسکه روز صبر میکنی بارون بخندید
 و دانست که مرد ظریف است اورا گفت از دعوی خود توبه کن و نعمتی با دار زانی فرمود در خصمت
 نمود نکته جانی رحمة الله علیه در بهارستان خود در روضه هفتم در تذکره شیخ سعدی شیرازی گفته ۵

لطیفه در دعوی نبوت را

بیا

در شعر سه تن پمیرانند | هر چند که لایقی نبنددنی | اوصاف و قصیده و غزل را

فردوسی و انوری و سعدی
در شعر سبک کس پیرانند
هر چند که لایقی بقصدی
ایضا شاعری بحافظ شیرازی نوشت -

منم رسول که یعنی پیر مشرا
کلام من همه وحی و سخنوران اصحاب

جواب از حافظ شیرازی

پروردگار تازه سخن در جهان منم
من خود گفته ام نفرستاده ام ترا
ای مدعی تولات فضولی چه سبزی
دعوی پیبری در سولی چیب سبزی

حکایت (۷۷)
زینت دو گیتی زمان شد ضیفه بوالعلا
که وی بیضه مرغ خورد پستری از حلف نمود که هر آئینه خواهم خورد هر آنچه در آستین فلان است

و چون دیدند در آستین آن فلان تخم مرغ بود درین باب از ابو حنیفه رضی الله عنه پرسیده شد که چه کرده آید
فرمود که آن بیضه را در زیر کنار ماکیان نهند و چون از آن بچه متولد گردد بعد از آن او را بریان
کرده بخورد و یا آزا پخته مع شور با بخورد تا که چیزی از او باقی نماند -

علامه ابن حجر درینجا نوشته که نزدیک مادرین باره حیلہ اینکہ آن بیضه را در ظرف شکر بیا میرد
و آن شکر را بخورد که در نیصورت وی از حنث بری گردد و یکایک صدق حلیہ اینکہ

اکل مافی کعبہ و صادق نیست بروی اینکہ گفته آید که وے بیضه خورد و چرکه آنرا در شکر است
و ابود کرده است حقا که اطمینان دهاے ناواقفان از کلام صداقت انجام همین علمای

ربانی توان بود کس لطیفه در مجالس الابرار در مجلس نوزدهم آورده که شخصی بروز عید در
عید گاه قبل از نماز عید اراده نماز نفل نمود امیر المؤمنین علی رضی الله عنه او را از آن منع نمود آن مرد

یا امیر المؤمنین من خوب میدانم که حق تعالی کسی را بتماز خواندن عذاب ندهد یعنی در اوقات
خیر کرده در جوابش امیر المؤمنین فرمود من نیز خوب میدانم که حق تعالی کسی را ثواب بکاسے

نمیدهد تا آنکه آن کار را آنحضرت صلعم خود بعمل آورد یا کسی را تعلیم نماید و این نماز تو ازین قبیل
نیست پس لایق و محث است و اکعبت حکام شاید که حق تعالی ترا بدان نماز

در حکایت ۷۷ - از امام رحم

نسیه در بیان حیل

نسیه در بیان حیل

و نیز بحالفت تو از رسول الله صلعم عذاب نماید امتی تنبیه آنچه دیگر نمازها که درین زمانه نماز کتب
غیر متداوله مروج گشته و در عصر صحابه و تابعین و نیز در عهد ائمه مجتهدین رضوان الله علیهم جمیعین
و قوع آن نشده بلکه اکثر متقدمین آنها را نشناخته چنانچه بیچ بحث و تکلم در کتب از آن نفرموده جمله
ازین قبیل است **وَالْاَصْفَافُ خَيْرٌ مِنَ الْاَوْصَافِ وَالسَّلَامُ عَلٰی مَنْ اتَّبَعَ الْهُدٰی**

حکایت (۷۸) ۵ رحمت حق چو برستا کرد عقل بنده چو کیمیا کرد

هم در خیرات الحسان است که بارے از امام رضا از حال شخصی پرسیده شد که بطلاق ثلاثه حلف
نمود که اگر امروز غسل از جنابت نماید پستربا بطلاق ثلاثه حلف نمود که اگر نمازی را از نمازها
این روز تا غه نماید پستربا بطلاق ثلاثه حلف نمود که اگر بعد از نماز خود جمع نکند امام رضا
در جوابش فرمود که آن مرد در لازم است که بعد از ادا نماز عصر بازن خود جمع کند و بعد از
غروب آفتاب غسل از جنابت کند بعد از آن نماز مغرب و نماز عشاء را ادا نماید که در صورت
از حلف برمیگشت چه هم در آن روز قبل از غروب بازن خود جمع نمود و نیز هر پنج نمازها
روزانه ادا کرد زیرا که مراد وی از نمازهاست این روز همین پنج نمازها بود امتی اگر زشش متقی
و مطیع بودی همین مسئله براسه و سه خوب بود و در نه معالجه اش همین طلاق بود پس لطیفه
در بستان المحدثین آورده که پدر بزرگوار عبد الله بن مبارک در ابتدا غلام یکی از ترکان بود که تجارت
میکرد در تاریخ عامری مذکور است که مبارک رضیخلی مرد متورع و متقی بود تا آنکه امار ترش را از امار شرین
نی شناخت با آنکه بیکم آقا بے خود باغبانی باغ امار مولا بے خود میکرد و درین مدت اناری را نمیشد
بود و قصاصش در بستان مذکور است پس مالک وی ازین دیانت و امانت او بسیار راضی شد و از
باغبانی او را بخصور خود طلبید تا آنکه روزی در مقدمه ک بندانی دختر خود که بجد جوانی رسیده بود از او
شور بپرسید مبارک گفت که اهل عرب جاهلیت براسه نسب و حسب و حران خود میدادند و نه براسه
براسه مال و نصاری براسه مال و در اسلام دین و ابقارا اعتبار است ازین هر چهار راه هر چه پسند
خاطر تو باشد بران عمل باید مالکش از عقل و کیاست او بسیار خوش شده بجان خود رفت ابوالد آن
دختر این مشوره بیان نمود و گفت که دادن این دختر بمبارک خلی مبارک میدانم که مرد ورع و تقوی
و دینداری سرآمد زمانه است گو غلام است مادرش نیز راضی شد دختر را با او دادند و دادان دختر

بسیار در روزهای اول که در حکایت
حکایت ۷۸ - از امام رضا

طیقه در زبان فارسی و در بعضی احوال از مبارک

عبدالله بن مبارک در ۱۱۶۱ هجری شریفه فرود یا نوزده و یکصد از بصره بروج آمد که ذکر خیر ایشان در میان
بکمال است و در وقت مراجعت از جهاد کفار و رعد و موصل در ماه رمضان المبارک در سال یکصد و
سلسله هشتاد و یک بعمر شصت و پنج یا دو سالگی جان بحق تسلیم نمود رضی الله تعالی عنہ و عنہ

حکایت (۴۹) ۵ کنون بحث فقہاء و عظیم شنو اگر با شنیدی دین ہم شنو

در تفسیر منظری تحت آیت و حکرم السربوا آورده که ابن خرم در محلی و طبرانی در اوسط

و حاکم در علوم الحدیث و خطابی از طریق محمد بن سلیمان دلمی آورده که عبد الوارث بن سعید
در آمد در یک مخطیہ و در آنجا ابوحنیفہ و ابن ابی لیلی و ابن شبر مرار رضی اللہ عنہم یافتیم از ابوحنیفہ
از مساکت شخصی پرسیدم کہ چیزی را بفروخت و در آن شرط نیز لازم نمود فرمود کہ بیع باطل است
و شرط نیز اوست گفت باز نزد ابن ابی لیلی رضی اللہ عنہم آمد از وی پرسیدم گفت بیع جائز است
و شرط باطل یا نزد ابن شبر مرار رضی اللہ عنہم پرسیدم گفت کہ بیع و شرط ہر دو جائز است
با خود گفتیم سبحان اللہ سے نفر از علمائے عراق انہرہ در یک مسالہ با ہم مختلف اند پستری باز
نزدیک ابوحنیفہ رضی اللہ عنہم در آمد و از ما خبر پوچش و آدم گفت می ندانم آنچه ایشان ہر دو فرمودہ اند
و حدیثی عن ابن شیبہ عن ابیہ عن جده عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ
نہی عن بیع و شرط پس بیع و شرط ہر دو باطل است بعد از ان نزد ابن ابی لیلی و آدم
و از ہر دو قول دیگر کہ مخالف او بود اطلاقش و آدم فرمود من ندانم آنچه ایشان فرمودند و حدیثی
ہشام بن عمرو عن ابیہ عن عائشہ امرفی النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان
اشتری بربیرۃ فاعتقہا یعنی گریم بریرہ را بشرط اینکه آزاد کنم اورا پس بیع جائز است
در نیصورت (یعنی خریدن بریرہ) و شرط باطل (یعنی اعتاق) پستری نزد ابن شبر مرار در آمد
پس از گذشتہ اطلاقش و آدم (یعنی اختلاف ایشان بدون دلیل یکدیگر) فرمود کہ من ندانم
آنچه ایشان گفتند و حدیثی عن سعید بن محارب بن دثار عن جابر قال سمعت النبی صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم یقول انما الالمینیۃ یعنی ستادین را از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فروختم و برے
من شرط نمود سوارئی آن نامدینہ پس بیع جائز است و شرط نیز جائز است اتہی در نظہری در نیصورت
ہمای تطابق بحث طویل آورده و در آنجا باہر دیدم کہ در ظاہر وجہ امام عظیم رضی اللہ عنہم قوی است چہ کہ

در ان حدیث تمییم است بخلاف بود و حدیث دیگر که در آنها احتمال تخصیص باقی است و در قطع
جزئی را بر قوانین کلیه ترجیح نمیتواند شد قانم حقا علم هر چند که نماند تر باشد غالباً فوائدش بیشتر
لطیفه در کفایه حاشیه هدایه در باب استیلا آورده که بزمب داود و صفهانی ظاهری اتباع
وی از ظواهر جائز است بیج ام ولده درین باره از ابی سعید برومی است از امام کرخی رو
مروی است که از بروم بار او فرج بیرون شدم تا بروم جمعه در بغداد رسیدم و بعد از نماز جمعه
قومی را دیدم که برای نظر کردن در مسائل نوشته اند در ایشان داود موصوف بود یکی از
حنفیان از بیج ام ولده از وی پرسید جوابش گفت که جائز است بیج آن چرا که بیشتر از حال
گشتن کثیر بیج آن بالاجماع جائز است و بعد از تولید عدم جواز بیج او اختلافی است پس ما عمل
برین اجماع میکنیم تا آنکه اجماع دیگر منعقد گردد چرا که چیزی که بالیقین ثابت باشد منقطع نگردد و اگر
امر یقینی مثل آن از شنیدنش آن سائل متحیر ماند چرا که داود منکر قیاس بود و خبر احوال یقین را
واجب نیکند یعنی بطلان قول و س ازین دو چیز است فان هر دو مقابل دلیل و ضمیم
بودند ابو سعید در جوابش گفت که بر عدم جواز بیج آن کثیر در وقتیکه حامل باشد اجماع کردیم
چرا که در شکم و سینه حر موجود است پس برین اجماع قائم ایم تا آنکه اجماع دیگر مثل این منعقد
گردد فتحی برداؤد و از جواب ساکت ماند چون ابو سعید در فقه ضعف طائفه ظاهر
دریافت برای تدریس هم در آنجا ماند تا آنکه اصحاب داود نزد وی درآمدند و بچنان بود تا آنکه
شی ندائے شنید که قائل میگفت فاما التریب فید هب جفاء و اما ما ینفع
الناس فینکف فی الارضی ترجمه اما کف روی آب و خبث بالاس فلز پس برود در
حالی که مطروح و ساقط باشد (ای بیکاره) و آنچه سود رساند مرومان چون آب صافی یا فلی
که اخته بغیش پس ماند در زمین تا خلق بدان منتفع شود کنانی الحسینی و بدون لبث و تاخیر شخصی
نزد ابو سعید در آمده از موت داود و ظاهری خبرش داد بعد از ان امر و س بر قرار گردید فائده
از س علم بحر است تا پید اکنار و آفتاب است فی نصف النهار و کتابی قلمی نوشته
دیدم که چون این حدیث نبوی صلی الله علیه و سلم انکم دینة المسلم و علی بکبها سمع فرقه از خوارج
در آمد بر ایشان شاق گذشته بر علی کرم الله وجهه حسد بردند و ده نفر از کبرای ایشان با هم متفق شده

بند کتب داود ظاهری بیج ام ولده

فائده در فقه

گفتند که ما همه از وی بتفاریق مسأله واحده را می پرسیم و می بینیم که جواب ما را چگونگی میدهد اگر جواب
 هر یکی را از ما بطرز نو و طور علیحده دهد بر آئینده و سبب آید آنجا نیست که فرمود علیه السلام وَلَا فَخْرًا
 بَعْدَ آذَانِ كِي از ایشان نزد و سبب درآمد در پرسید یا علی علم افضل است یا مال ؟
 فرمود الْعِلْمُ أَفْضَلُ مِنَ الْمَالِ گفت بکدام دلیل فرمود زیرا که علم میراث انبیاست
 و مال متروکه قارون و هارون و فرعون و شداد و غیر هم است آنرا این جواب را گرفته نزد
 ایشان باز پرس آمد بعد از آن مرد دوم از ایشان نزد و سبب درآمد دهان سوال سابق را پرسید
 که يَا عَلِيُّ الْعِلْمُ أَفْضَلُ أَمْ الْمَالُ دهان جواب که اول را فرموده بود با و نیز فرمود که علم
 بهتر است از مال گفت بکدام دلیل فرمود زیرا که مال محتاج است بخواست تو و علم صاحب در انگبانی
 میکند و سبب علم را بعد از آن و سبب مرد سوم نزد وی رضی درآمد دهان سوال نمود و دهان جواب
 یافت که علم بهتر است گفت بکدام دلیل فرمود زیرا که صاحب مال را دشمنان بسیار میباشد و صاحب
 علم را دشمنان بسیار بیشتر مرد رابع درآمد و بعد از سوال مذکور دهان جواب یافت گفت بکدام دلیل
 فرمود زیرا که مال از خرج کردن نقصان می پذیرد و علم از تصرف نمودن در آن زیادت میگیرد و بیشتر مرد
 پنجم نزد و سبب درآمد بعد از سوال مسطور دهان جواب یافت گفت بکدام دلیل فرمود زیرا که صاحب
 مال در مردم بنام بخشنی و لیستی شهرت میابد و صاحب علم با اسم اشرف و وصف اللطف نامزد میگردد
 و بیشتر نزد و سبب مرد سادس درآمد و بعد از سوال مذکور دهان جواب یافت گفت بکدام دلیل فرمود
 الْمَالُ يُحْفَظُ مِنَ الْكَارِقِ وَالْعِلْمُ لَا يُحْفَظُ مِنَ الْكَارِقِ یعنی غنی بال تا آنست که از و سبب
 و زود دیده نشود و غنی بعلوم تا ابد است که او را از و نیست فافهم للفرق الكامل من الوجه الثاني و در فیصله نزع
 اهل بصره با اهل شام این وجه را چنین فرموده که مال همراه تست تالب گور و بس و علم بود از دست
 نیز همراه میرود و همین وجه را در دیوان علی چنین ادانموده است ^{عنه} رَضِينَا فِيمَا لَجَبَّارِ فِينَا
 لِنَاعِلْمٍ وَ لِنَجْوَ مَالٍ فَإِنَّ الْمَالَ يَفُوقُ عَنِ قَرِيبٍ وَأَنَّ الْعِلْمَ يَنْفَعُ كَلْبًا يَزَالُ
 بیشتر نزد و سبب مرد سابع درآمد و بعد از سوال مرقوم دهان جواب یافت گفت بکدام دلیل فرمود

ع یعنی ما را رضی ایم بقسمت حق تعالی در میان ما باین طور که ما را علم عطا فرمود و جهال را مال چرا که مال

نزد وی فانی گردد و علم همواره باقی خواهد ماند استنبر رضی

صاحب مال بروز خستہ مناسب شود و صاحب علم دیگر از شفاعت نماید پشتر نزد وی مردمان
در آمد و بعد از سوال معلوم جهان جواب یافت گفت بکدام دلیل فرمود کہ مال بکث و مروی زمان
مدرس میگردد و بوسیدہ میشود کہ ازان اور انقصان میباشد و علم بطول زمان فتانی پذیرد
بلکہ انجلا بر انجلا میاید پشتر نزد وی مردمان در آمد و بعد از سوال و جواب مشروحہ گفت بکدام
دلیل فرمود کہ مال دل را سیاه و سخت میکند و علم قلب را منور میسازد پشتر نزد وی مردمان
در آمد بعد از سوال سابقہ و جواب مکتوبہ گفت بکدام دلیل فرمود اصحاب مال دعوی ربوبیت کرده اند
بسبب مال و صاحب علم گاہی اینچنین نکرده بلکہ صانع را از مصنوعات شناخته و بامسکران
بقام تحقیق در آمدہ یعنی چنانچہ ابراہیم علیہ السلام پیش فرود فرمود وَجِبَا التَّوْحِيدِ الْاَلْحِيَةِ
بعد ازان علی رض فرمود پرسید از من ازين يك مسأله تاحيات من و بفضله تعالى من ان جواب
جدا گانہ خواہم گفت پشتر آنفرقہ نزد امیر المؤمنین علی و آمدند و ہمہ مشرف باسلام شدند انتہی
و همچنین در مقام دیگر چنین از نظم گذشته کہ کسی از امیر المؤمنین علی پرسید کہ علم را بر متاع دنیہ
چہ فضیلت است فرمود چیزیکہ اندک است چنانکہ حق تعالی در حق آن فرمود قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا
قَلِيلٌ مَّا رَأَوْا اذْ رَأَوْا كَيْتٌ وَمَقْدَارٌ اَنْ مُمْكِنٌ نَيْتٌ پس چہ گمان تست در حق چیزیکہ آنرا کثیر فرمود
حَيْثُ قَالَ مَنْ يُوَفِّي الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوْتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا و در نیمی مقام در تفسیر کبیر و جسد
اول آورده کہ بر ہاں عقلی بر قلت دنیا و کثرت حکمت و علم ایکہ دنیا متناہی القدر متناہی المدد
متناہی المدت است و علم آنست کَمَا نَهَابَتْ لِقَدْرِهِ وَعَدَدِهِ وَسُدَّتْهُ وَلَا لِسَعَادَاتِ
الْحَاصِلِ كَمِنْهُ و این کتبہ میسازد ترا بر فضیلت علم قَبْلَهُ دَرُّ الْعِلْمِ اَبِيَات

یاد آرسے در دعایت عاصی عبد الجلیل
کے شہدی تو مستفیض از این کتابتہ دلیل
بارے الحمدی بخوانی از بر اسے این دلیل

اسے کہ کردی استغفار زین کتابتہ عدیل
گز کردی اور رقم این چند سطور خستہ را
چونکہ گشتم دال خیرت از ہر ایت ایوان

حکایت (۸۰) ۱۵ ز و صفتش چہ آرم بنوک قلم کہ و صفتش قلم را نمودہ سلم
در سیرۃ النعمان آورده کہ روزے از حسن اتفاق امام سفیان ثوری و قاضی ابن ابی یوسف و شریک
امام ابو حنیفہ رضی اللہ عنہم بہرہ در مجلس شریک بودند شائقان علم را موقعہ عمدہ میسر شدہ

حکایت (۸۰)

شخصی از ایشان مسأله پرسید که چند نفر با هم مجتمع بودند تا گاه ماری در آمد و بدن شخصی بر آمد آن مرد در
از خود بیداشت که بلاست دیگره افتاد آن شخص نیز مضطرب شده همچنان بعل آورد و همچنین
از خود بیدار می انداخت تا آنکه آن مرد را خیرترین را بخورد و از گزینشش برود پس دیت وی
بکلام کی از ایشان لازم می آید چونکه از مسائل فقه این مسأله دقیق بود جمله را تا بل روی نمود بعضی
همه را دیت لازم است بعضی گفت تنها مرد اهل ذمه دار است تا آنکه هر سه امام با هم مختلف اهل
بودند با وجود مباحثه هیچ تصفیه در میان ایشان نمیشد و امام ابوحنیفه رضی الله عنه فرمود که در تقسیم نمود آخر
آنکه پس خطاب نمودند که شما نیز خیال خود ظاهر نمایند فرمود وقتیکه مرد اول بدگیری انداخت و وی
از گزینش محفوظ ماند مرد اول ربی اللامه گشت همچنین دوم و سوم نیز ربی اللامه گشتند مگر مرد آخر
ترین را و در حالت است اگر بجز انداختن وی آن مرد دیگر را گزیده باشد پس بر وی دیت
لازم است و اگر بعد از وقت ویرا خورده باشد پس این شخص نیز ربی اللامه گشت چرا که درین صورت
آن مرد را از غفلت وی خورده است که در حفاظت نفس خود بکار برده چرا آن مرد را از خود
بجای نمی انداخت تا او را ایستاد می و از آن بپاک نشدی ازین بیان امام رضی الله عنه خوش شدند
و تقسیم امام رضی الله عنه بران اتفاق نمود و سوم و چهارم و پنجم و ششم و هفتم و هشتم و نهم و دهم
کامل انگشانی و انجلاست نمی پذیر چنانچه اطمینان در حیات الحیوان علامه امیری در بحث بعضی
آورده که شعبی گفت که چون هجاج بن یوسف را خبر آن رسید که یحیی بن یعرب گوید که حسن و حسین رضی
عنا از ذریت رسول اللہ صلی الله علیه و سلم از شنیدنش به جانب قتیبه بن مسلم والی خراسان برد
فرستاد که یحیی بن یعرب را که قائل قول مذکور است نزد من روانه نمائی چه وی رضی الله عنه در خراسان بود قتیبه والی
خراسان و بر او نزد هجاج فرستاد شعبی را وی گفت در وقت رسیدن یحیی بن یعرب من نزد هجاج حاضر
بودم هجاج گفت مرا از تو چنین رسیده که تو میگوئی که حسن و حسین رضی الله عنه از ذریت رسول اللہ صلی
الله علیه و سلم اند گفت بل یا هجاج شعبی گفت از خبرات وی بگو یا هجاج تعجب کردم هجاج گفت اگر بیرون
نشوی از ذمه آن و بر ذریت بودن ایشان دلیل واضح از کتاب اللہ نیاری بر آئینه تا تو
چنان چنین کنم مگر که آیت مبارکه نذع ما بینک ونا قابت کما و ذی القربین کما
الایه نباشد یحیی بن یعرب گفت اگر از ذمه آن بیرون بر آیم دلیل واضح بران از کتاب اللہ

در ذریت رسول اللہ صلی الله علیه و سلم

بغیر از آیت مباحثه پیش تو بگذرانم مرا از ان امانی خواهد بود گفت بی فقال قَالَ اللهُ تَعَالَى
 وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ
 وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى
 وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ وَذَكَرْنَا وَبِحَسْبِ
 وَعِيسَى وَإِلْيَاسَ بَعْدَ إِزْرَانَ مُحَمَّدٍ ابْنِ عِمْرَانَ إِزْحَاجَ پَرَسِیدِ که پدر عیسی کیست حال آنکه
 حق تعالی اورا بذریع ابراهیم مطلق گردانید با وجودیکه در میان عیسی و ابراهیم بعد و دوری اکثر
 است از ان دوری که در میان حسنین رض و محمد صلوات الله علیهم و سلامه واقع است حجج
 گفت میدانم که این راهم تو دانسته و هر آئینه این را دلیل واضح آورده و اگر چه بارها این را
 خوانده ام مگر گاهی برین واقف نشده ام **س** سادات نور دیده اعیان عالمند
 از حرمت محمد و از عزت علی فرد اطعام معده دوزخ بود کسی کار روز از محبت شان نیست مثل
 پسر حجج بوالی خراسان نوشت که بجز رسیدن پروانه من بکمی بن عمر راقاضی خود گردان
 و السلام علیهم بکمی بن عمر رض تابعی بود عالم بقرآن و نحو و محب اهل بیت ولیکن کسی را از اصحاب
 و یاران آنحضرت صلعم تنقیص نمیکرد و انتهی نگشته در بخاری در باب ادب در ترمذی در باب
 مناقب حسنین رض آورده که کسی از خون پشه از این عمر رض پرسید این عمر رض فرمود کیستی و از کجائی
 گفت از اهل عراق ابن عمر رض فرمود بگریه بسوی این که از خون پشه از من می پرسد و هر آئینه خون
 ابن بنت رسول الله صلعم نافع ریخته اند و من از آنحضرت صلعم شنیده ام که میفرمود که ایشان هر دو
 از دنیا بیکمان من ماند - **حکایت (۸۱)** **س** زو صفت چه آرام بنوک قلم
 قلم کرد و صفت صفت را قلم هم در سیره النعمان آورده که باره شخصی از ابوالحیفة فر پرسید
 که در باره معرکه های امیر المؤمنین رض با امیر معاویه چه میگوئی فرمود در قیامت از هر چه پرسش
 باشد مرا خوف آن بسیار است و ازین واقعات حق تعالی از من نخواهد پرسید لذا توجه نمودن ما
 بران چند ان ضرورتی نیست **س** در شان صحابه کنی چون و چرا ای مردا حق که حکم کرد ترا
 هرگز آتشی ازلی گردانیده اند خطرات تا صواب ادد دل دی چنان اندازند که از جاده مستقیم مید
 در بادیه ضلال قدم را استوار نماید چنانچه لطیفه دبیری رض در بحث علم که نوعی از قدرت است

نکته در عدم اصابت نافعان حکایت امام رضا

از عالمی صاحب التصانیف آورده که من به شعبه از شعوب و قبیلہ از قبائل اندلس در آمد
در آنجا با جوانی فقیه از اهل قرطبہ ملاقی شدم که از مذاکره علم او خوش شده او را دعا
دادم و گفتم **وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ** آن جوان گفت ازین آیت که گفتمی حکایت
عجیبش تو نیارم گفتم بلے پس آن جوان از بعض سلف خود بمن چنان بیان نمود که از
طلیطله که ملک نصاری است دو راهب عظیم القدر نزد مایان در آمدند که اظهار سلام
خود نمودند و زبان عربی میدانستند علم فقه و قرآن را می آموختند و مردم برایشان گمانها
از جاسوسی و غیره می بردند مگر من آن هر دو را در حمایت خود گرفتم و بکار ایشان ایستادم
و چون بخوبی تجسس ایشان نمودم کار ایشان را با غایت تبصر یافتم و در آن نزدیک یکی
از ایشان بجوار رحمت حق تعالی پیوست بعضی و آن دیگر تا چند سال با من تا آنکه و سے نیز
مریض گشت روزی سبب اسلام ایشان از وی پرسیدم تا خوش شد مگر چون که فتن
و ملامت پیش گرفتم گفت که یکی اسیر مسلمان قرآن خوان خدمت آن کنیسه میکرد
که ما هر دو در صومعه اذان ^{ای در مجموع و احد} میبودیم پس آن مرد را در خدمت خود گرفتیم و بسبب طولت
صحبت وی زبان عربی از وی آموختیم بسبب کثرت تلاوت کردن وی و آیات کثیره را
از وی حفظ نمودیم تا آنکه روزی در تلاوت خود خواند **وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ**
پس بهمین رفیق خود را که نهایت دانا و باریک بین بود گفتم آیا دعاوی و رفعت این
آیت را می شنوی مراز جز و تویج نمود (یعنی که کلمات تحسین در حق قرآن چرا میگوئی)
باز روزی این آیت را در تلاوت خود خواند و قال **دَعَاكُمْ اَدْعُوْنِي اَسْتَجِبْ لَكُمْ** بلان
یا خود را گفتم که این آیت اذان سابق زیاد تر است در جواب من گفت که من بزعم
خود میگویم کار آنچنانست که ایشان می گویند بشارت عیسی در حق صاحب ایشانست
یعنی پیغمبر ایشانست باز روزی اتفاقاً لقمه مرا گلو گیر شد در حالتیکه آن اسیر بر اسے خدمت
ما ایستاده بود و بر خوراک ما را خمر نوشانیدی پس قبح خمر را از وی گرفتم مگر مرا اذان
نفعی نرسید پس در دل خود گفتم که یارب هر آینه محمد صلی الله علیه وسلم از تو میگوید که
مِیْکُوْنِیْ وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ و نیز میگوئی **اَدْعُوْنِي اَسْتَجِبْ لَكُمْ** اگر وی راست گو

باشد مرا آبی بنوشان پس دیدم کہ از صخره آب بارور روان شد و بعد از اتمام حاجت من
 خشک گردید ازین وقوع مراد دل رغبت اسلام خاست و آن امیر را در اسلام
 خشک در افتاد پستریا خورد از حال خود خبر دادم و بہر دو مشرت باسلام گردیدیم و علی الصبح آن امیر
 نزد مادر آمد کہ دیر انصرانی کنیم اورا تونج نموده از خدمت خود دور انداختیم تا آن امیر جاے
 دیگر انصرانی گشت و ما بہر دو در کار خود حیران ماندیم کہ چه چاره کنیم کہ از ملک انصرانی رہائی
 یابیم تا آنکہ آن یار من کہ نہایت دور از پیش بود گفت چرا بدان دعا با خداے خود را خوانیم پس
 خواندیم اورا در باب فرج کار خود و در شب آئندہ در خواب مرا چنان نموده شد کہ تہ نفرزانی
 در صومعہ من در آمدند بسوی تشالہا یکہ در آنجا بود نماشاہ نمودند کہ ہمہ محوشند و کرسی را آورد
 در آنجا نصب کردند پستریا جماعتی دیگر کہ در بخت و نورانیت مانند ایشان بودند در آمدند و میان
 این جمع شخصے بود کہ گاہی احسن تر از وی ندیدہ ام در آمد و بر آن کرسی جلوس فرمود من بچند
 وی در آمدہ عرض کردم کہ انت الشیڈا المینم فرمود نہ بلکہ من برادرش احترام و مرا فرمود
 کہ اسلام بیا پس اسلام آوردم و عرض کردم یا رسول اللہ چگونہ بسوی باو است تو فرج
 یابیم آنحضرت صلعم یکی از یاران خود کہ پیش روے مبارکش ایستادہ بود حکم داد کہ بجانب
 پادشاہ اینجا برود اورا بگوی کہ این ہر دو را بجائیکہ از بلاد مسلمین میخواہند برسان و سلطان
 امیر را بحضور خود حاضر کن و اورا بگوی کہ عود بدین خود نماید اگر بدین خود عود نماید اورا بہکن
 در نہ خون اورا بریز گفت بعد از دیدن این واقعہ بیدار گشتم و صاحب خود را بیدار نمودم
 و از آنچه دیدہ بودم اورا واقف گردانیدم و گفتم کہ تدبیر کار خود چه سازیم گفت نیدانی کہ
 تفریح کار مادر آمد نظر بسوی این صور بجان نیکنی کہ ہمہ محو گردیدہ اند ازین واقعہ یتیم من ماند
 و کامل تر گشت پس یار من بمن گفت برخیز کہ پیش ملک خود برویم از آمدن مالک تعظیم
 ما را حسب عادت نمود مگر از نزدیک آمدن منع نمود صاحب من عرض کرد و گفت بجا آر آنچه
 در حق ما و نیز در حق فلان امیر مامور شدہ بدان از شنیدنش رنگ ویش برینت دلرزہ برود
 در افتاد بعد از آن امیر را طلبیدہ ازوے پرسید کہ تو مسلمان می باشی یا نصرانی گفت کھرا
 پادشاہ اورا گفت کہ بسوے دین خود باز گرد ما را حاجت نیست بسوی کسیکہ وی حفظ دین

خود نیکند گفت من ازین دین گاهی باز نیگروم پس بادشاه سیف خود را بر آویخت بدست
خود خوش برخت بعد از آن آهسته در گوش باگفت کیکنه نزد او شما آمده بود شیطان بودین
گویید که چه اراده میدارید گفتیم خروج بیلا و مسلمین گفت بی من همچنان کنم مگر بشرطیکه شما بروم
اینجا چنان نماید که اراده کعبیت المقدس میداریم تا آنکه ما را بهانه کعبیت المقدس بسوس
ملک اهل اسلام بیرون نمود استه - حکایت (۸۲) ه

چو خورشید رایت قلم را علم نموده - نمودی تسلیم را قلم در نعمت از مختصر تاریخ بغداد
آورده که ابو یوسف الثمینی گفت که خلیفه ابو جعفر منصور مرا ابو حنیفه را
در چند نوبت سی هزار درم داد و حال آنکه امام رضا را از مال سلاطین انکار بود و بظاهر قدرت
روان نداشت (برای آن روزی خلیفه گفت یا امیر المؤمنین من در بغداد مرد غریبم و در
این مقدار مبالغات را نزد من جانی نیست پس این را در بیت المال نگذار منصور همچنان کرد
چون ابو حنیفه وفات کرد بسیار و در یقه های مردم از خانه امام رضا بر آمد بعد از آن منصور
دانست و گفت که در مخادعت و فریب انداخت مرا ابو حنیفه رضا و بعد ازین کتاب
قبیل ازین گفته که محمد بن عبد الرحمن السعودی گفت که کسی را در امانت از ابو حنیفه
نیکتر ندیدم چه روزیکه وفات کرد نزدیک وی پنجاه هزار دینار بود که از آن جمله در سه صلح شد
بود انتی لطیفه ه همان رای بهتر دینار و گنج که آورد مردم را بر احوال زرنج
و رای دیگر که باشد غوی از آن تا توانی پوشیدن وی در تفسیر سعودی که بالفکر کبیر بکجا
مرکب است آیت ^{۱۲} وَاذْخَبْنَا كَعْبًا مِنَ الْبَنِي إِسْرَائِيلَ الَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لِّدِينِ اللَّهِ الَّذِي كَفَرَ بِرَبِّهِ
بن ریان است و بعضی گفته که وی عطار اصفهانی بود زیرا در دیون آمده مفاس گشت و از
امفلسی بسفر رفته در شام رسید و از آنجا در مصر آمد دید که در ظاهر بزرگترین شهر کیهان از خربزه بدرستی می آمد
در درون شهر خربزه بدرستی با خود تصور نمود که ازین تجارت ادای دیون من ممکن گردد پسر در سواد
شهر رفته یکبار خربزه را در بر می گرفته بسوی بازاری آورد هر که از مسکاکین یعنی تشویش
کنندگان در بیج با وی ملاتی شدی خربزه را زجر از وی در گرفت و تا در شهر رسید بزرگ بطبع واحد
ه آن مرد و این قول را بر ابراهیم گفت که ایشان برین گفتن دی از اسلام باز نماندند زیرا که از بر نیل اسلام
نرسند ۱۲ سنه هجری علف بار یعنی عمل که بر پشت بردارند مانند

در حکایت ۸۲ - از امام رضا

مذکور است در کتاب

با وی چیزی دیگر نمانده بود آنرا بر روی فروخته همچنان بر راه راست رو بروی خود رفته تا بقریه رسید
 که در ایشان دباوی عظیم در افتاده بود پس روی در مقابل ایشان رسید و دید که جای میت را
 دفن میکنند متعرض اولیای میت شده گفت که من این گورستانم و تا وقتیکه بیخ درم نمید
 تدفین میت ندم تا آنکه بیخ درم از ایشان گرفته همچنان میکرد تا آنکه در مقدار سه ماه مال عظیم فرام
 آورد کسی متعرض حال وی نگردد تا آنکه بر حسب عادت روزی بر اقرار بمرده متعرض شد
 و مامل خود از ایشان طلبید ایشان ازان انکار آورده گفتند که ترا بدین منصب که نصب
 کرده اورا گرفتار ساخته پیش فرعون یعنی پادشاه مصر بردند از وی پرسید که تو کیستی ترا
 بدین منصب که قایم کرده گفت که مرا کسی قایم نکرده مگر این عمل را برای آن میکردم که
 بدین بهانه تا حضور تو حاضر کرده شوم تا که ترا بر نقصان حال قوم تو وقت گردانم و من ازین جلیه
 همین مقدار مال را جمع کردم و آنجمله مال را حاضر کرده بفرعون مصر تفویض نمود و گفت که مرا
 بر امور خود متولی نموده که امین کافی خواهی یافت پس ویرا متولی امور خود گردانید تا آنکه و
 با سیرت حسنه با ایشان در ساخت و انتظام مصلح لشکر و استقامت احوال رعیت بواجب نمود
 و تا زمانه دوران در ایشان متولی ماند تا آنکه کار وی همه در عدل و صلاح دیدند چون فرعون مصر
 وفات یافت ویرا بجایش فرعون نمودند یعنی پادشاه مصر فکان من امریه ماکان
 یعنی بعد از پادشاه شدنش کرد آنچه کرد از دعوی خدای و قتل و بستی بنی اسرائیل و غیره و در
 زمان یوسف علیه السلام فرعون مصر ریان نام داشت که فاصله در میان این هر دو
 فرعون اکثر از چهار صد سال بود انته **حکایت (۸۳) هـ**
 ز ذکرش چه آرم بنوک تسلیم که اندک بود آنچه سازم رستم در کتب کثیره آورده چنانکه
 در باب پنجم در فضول مناقب امام ذکر کرده شده که باری ابو جعفر منصور سلاح طلبیده با امام ابوبکر
 گفت که عمده قضا را قبول کن امام رض گفت مرا هرگز صلاحیت این امر نیست سلطان گفت
 دروغ میگوئی که ترا صلاحیت آنست فرمود که اگر این قول صیغه راست باشد پس تعجب است
 که سلطان در فکونی را قاضی میسازد ورنه عدم یاقوت من ثابت گشت انتی پس ازان
 واقع شد بر دوسه رضی الله تعالی عنهما و عنده آنچه واقع شد و شاید که همین در حق وی رخ

حکایت ۸۳ - از امام رضا

بهر بوده باشد تنبیه امام شمرانی در طبقات کبری آورده که ابوحنیفه بعد از وفات در خواب
 دیده شد و از وی دریافت کرده شد که مَا فَعَلَ اللَّهُ بِكَ فَقَالَ غَفَرْتُ فَقِيلَ يَا عَلِيُّ بْنُ
 فَرُّوخَ نَحْنُ نَحْمَدُكَ اللَّهُ سَمِعْنَا بِوَفَاةِكَ وَنَحْمَدُكَ اللَّهُ سَمِعْنَا بِوَفَاةِكَ وَنَحْمَدُكَ اللَّهُ
 لَطِيفٌ دَرَجَةُ الْمَيِّمَانِ أَوْرَدَهُ كَيْبِي رَأَى صَوْنِشِيَانِ يَنْعِي خَانَهُ بَدُو شَانِ خَرْتَسِي وَ
 تَسْكَ وَ خَرْتَسِي بُو دَكْ آن خَر دُوس ايشان را براس نماز از خواب بيدار ساختی و آن پیکر است
 ايشان نمودی و آن خرابی را آوردن آب و خیمه های ایشان مقرر بود تا آنکه روزی رو با
 خردش را در ربه بوده که ایشان اذان کمال نگین شدند مگر چونکه امر غایت صالح بود گفت
 شاید که در حق ما همین بهتر باشد و زدیگر گرگی خردی را از هم دیدن آن نیکو و باز جهان کلمه بزبان
 راند که عَسَى أَنْ يَكُونَ خَيْرًا بَعْدَ اِذَانِ أَنْ سَكَ اِيشَانِ نِيَزِيدُ بَا زَهَانَ كَلِمَةً رَا اَعَادَهُ
 نَوْتَا آنکه شی چون صبح دید نگاه کردند همه صومرا نشینان دیگر را از قرب جوار خود مبتلا سے بلای عظیم یافتند که همه
 بست دشمنان بیدار هزنان ایستاده بودند دیگر از ایشان کسی دیگر از صومرا نشینان در آنجا نمانده بود چون شخص
 نمرود معلوم شد که بسبب نشانه آواز به خران و سگان و خروسان که تر دایشان بودند شب تا صبح بگریخته
 بغارت رفتند پس از مرگ جانوران خویش در تعجب افتادند فَمَنْ عَرَفَ خَفِيَ لَطِيفِ اللَّهِ
 رَاضِيٌ بِفِعْلِهِ حَتَّىٰ بَرَّكَ اِذَا سَرَّ رَاضِيٌ حَقِّ تَعَالَىٰ مَطْلَعُ كَسْتِ بَهْرِ فِعْلٍ وَ بَعْدَهُ تَعَالَىٰ رَاضِيٌ شَدِيدٌ
حکایت (۸۴) هـ بعلم و ذکا گشته گشت تا اذان گشت تا مش امام ائمه
 در عقود العقیان از انوفج القتال آورده که بارے دو کس امانت خود نزد صاحب حمام نهادند
 به اسے غسل و حمام رفتند یکی اذان هر دو بزودی غسل نمودند از حمام بیرون شده آن امانت را
 از صاحب حمام گرفته رفت چون آن دیگر از حمام بیرون آمد متاع خود نیز از وی طلبید گفت
 که بشریک تو دادم صاحب مال بعدالت قاضی استغاثه نمود قاضی موذع را الزام مال وی
 داد که چون هر دو مشرک نبود بیعت نهاده بودند و آن نیز ترا همچنان بهر دو کس واجب بود
 آن حرم بیعت زده نزد ابوحنیفه هم در رسید امام رضا اورا فرمود که مدعی خود را بگویی که امانت
 تو بود پس میدهم اما نه ترا دادن نمی توانم شریک خود را ببار و امانت خود از من بگیرد مدعی

در حکایت ۸۴ - از امام رضا

در حکایت ۸۴ - از امام رضا

بجوری ازان دعوی دست بردار گشت چنانکه در سیرة النعمان گفته همواره کاراگان
 معنی شناس جواب سکت را از روی دانش حسب حال میداده اند لطیفه از پیشتر آنکه
 در علم صرف تعبیر از حروف اصلیة ثلاثیة بقا و عین و لام نیامند و در رباعیه بلام ثانیه
 و در خماسیه بلام ثالثه و از حروف مزیده غیر اصلیة هم بدان حروف تعبیر نیامند چنانچه
 ضرب بر وزن فَعَلَ است وَضَارِبٌ بر وزن فاعِل پس تعبیر از استفعار
 و افتقار با استفعال و افتعال تواند بود مگر در حروف کمره که بفرص الحاق زائد کرده
 شده باشند که تعبیر ازان بهمان لام ثانیه یا ثالثه یا تدر حروف اصلیة نیامند و لهذا در شافیه گفته که
 چون تاسی ثانیه جَلِیتٌ برای الحاق به فَعَلَ یلُ کمر گشته تعبیر ازان بوزن فَعَلَ
 باشد فَعَلِیتٌ چونکه این را دانستی پسترد آنکه از اساتذہ خود شنیده ام و نیز با قدر
 تغییر در حواشی شافیه هم درین مقام مرقوم است که بایامی سلطان زبان مجلس مباحثه علمی
 در میان سید میرزا بهر روی رم و مولوی عبدالحکیم سیالکوٹی رحم منقد گشت مگر چونکه مولوی صاحب
 موصوف را از بانگ طبع و تیزی فم سپید صاحب ممدوح الیه معلوم بود و از پیش بینی خود
 میدانست که در علوم متداوله عالیہ منتہیان از جنت فطانت و ذکاوت وی با وس
 مقاومت نامکن بنا بران از حکمت علمی خود هم در ابتدا سے جلوس یکایک از مسئلہ متداوله
 بتدیان در اوزان صرفیه از سید صاحب روبروی سلطان پرسید چه میدانست که سید کو
 را بدین علم بتدیان چندان مداومت نباشد و گفت که وزن جَلِیتٌ چیست چونکه
 تاسی ثانیه در حلیت زائد بود و از تحقیق مقام ذہن وی زایل و نیز این سوال را بزرگی
 اطفال حل نموده در جوابش گفت فَعَلِیتٌ از شنیدنش مولوی صاحب تبسم
 نموده از مجلس مباحثه برخاست و گفت خلاف قول صاحب شافیه جواب گفتمی که وی در
 شافیه چنین گفته وَمِنْ شَمَّ جَلِیتٌ فَعَلِیتٌ سید صاحب ازین در غیظ و غضب
 و آمده هم در چند روز شرعی بسیطر تمام شافیه تالیف نموده پیش مولوی صاحب نے ساد
 (که غلبا جار بروی باشد) در جوابش مولوی صاحب فرمود مشتکی که بعد از جنگ بیاد آید
 بکلمه خود بایزد و تبلیه در ابجد العلوم و نیز در حدائق الحنفیه آورده که تولد مولوی عبدالحکیم

طیفر در نزد آنکه مولوی عبدالحکیم سیالکوٹی

تفسیر در حالات سید میرزا مولوی عبدالحکیم سیالکوٹی

صاحب التصانیف در بلده سیالکوٹ از توابع صوبہ لاہور واقع شدہ عالم فاضل و فاضل
 کامل فقیہ محدث مفسر بالخصوص در علم منطق طاق و یگانہ آفاق بود صاحب تصانیف عالیہ
 دوی آن کسی است کہ پیشتر از ہمہ شیخ احمد سرہندی را رحمۃ اللہ علیہ رحمۃ واسعہ خطاب
 مجدد الف ثانی یاد نمود و شیخ احمد سرہندی را ایشا نزا با کتاب پنجاب لقب فرمود و در عہد
 جہانگیر شاہ با فادہ و نشر علوم مشغول بود و دوی استاذ شہزادگان ست و در بارگاہ جہانگیر
 و شاہجہان کمال عزت و توقیر میداشت چنانچہ شاہجہان دو بار او را در میزان سجید و بہر تہ
 شش ہزار ربابی یعنی روپیہ دوی را عطا فرمود و نیز چند عدد قریہ ہارا کہ محصول سالینہ از
 یک لاکھ و بست و پنچ ہزار روپیہ میرسد بطریق جاگیر بوسے عنایت شدہ بود چنانچہ نسلان
 بر اولاد دوی برقرار ماند و بدان زندگانی کردی و بتدریس و نیز تصنیف کتب مصروف
 ماندی تا آنکہ در سنہ ۱۰۶۸ ہزار و شصت و ہشت و یاد سنہ ۱۰۹۰ ہزار و نود و ہفت در بلده
 خود بجوار حق پیوست شیخ حسن بن مادہ تاریخ وفات دوی است رحمۃ اللہ علیہ
 و در ہر دو کتب کورہ آورده کہ میرزا ہدین قاضی محمد اسلم ہردی کابلی است
 تولد و نشوونمای دے در ہند واقع شدہ تحصیل علوم از والد خود و نیز از دیگر علمائے ہند کردہ
 فاضل اجل تجریدیل صاحب ہن ثاقب و فکر صاحب آچنان بود کہ در تحقیقات گوی سبقت از
 سابقین در ربودہ و در حاضرین نظیرے نیداشت در سنہ ۱۰۶۲ ہزار و شصت و دو شاہجہان شاہ
 اورا محرر و قالیع کابل کرد و چون عالمگیر تخت نشین شد ویرا در سنہ ۱۰۷۰ ہزار و شصت و دو مقرر نمود بعدا
 بسبب خواہش دوی صدارت کابل بوی تفویض فرمود کہ در اینجا ہنگامہ افادہ علوم گرم نمود و علم
 تدریس فنون برپا ساخت و کتب کثیرہ از تصانیف دوی یادگار زمان است در سنہ ۱۰۷۰ ہزار و شصت
 و یک ہجری وفات یافت فاضل بی مقابله مادہ تاریخ وفات دے است
حکایت (۸۵) ۵ ازین تیز لغزی شدی تیزین کہ نامت چو ماہ گشتہ پر تو گزین
 در سیرۃ النعمان و خیرات النعمان آورده کہ ضحاک مروزی خارجی کہ در خلافت بنو امیہ سردار خاریجان
 و قابض کوفہ بود بارے با شمشیر بای بر کشیدہ در کوفہ در آمدہ حکم قتل عام داد ابوحنیفہ رضی را خبرش
 شدہ و در نیصے وزدانی پیش ضحاک در آمدہ پرسید کہ کدام جرم و نافرمانی حکم قتل ہمہ اہل کوفہ صادر شدہ

گفت که اینان همه مرتد شده اند امام رضا پرسید آیا از پیشتر دین ایشان دیگر بود که آنرا گذاشته
 بدینی که هنوز بران قائم اند در آمدند و از دین سابق مرتد گشتند و یا از قدیم هم برین دین که عالم
 بمان استوار اند میبودند ضحاک گفت چه گفتمی باز بگو بار دیگر امام رضا بوضاحت تمام قول خود
 را اعاده نمود ضحاک دانست و گفت بے شبهه این خطا از من است در آنچه کردم بعد از آن
 سیوف خود را در نیامها کردند و اهل کوفه برکت انعام امام رضا از قتل و فارت نجات یافتند آنرا
 در چنین مواضع مضحکہ از دوات کیمیا خاصیت محققین بیدار مغز ان لا بدی است تا سر سخن در یابند
 و در از تنی مغز ان ظاهرین چه عقده لایحل حل کرده شود چنانچه لطیفه در سبع سابل آورد
 که زنی صاحب جمال را که در کمال اعتدال بود عزم ملاقات خویشان اتفاق افتاد برقع پوشیده برآید
 سوار شده روان شدند در بادیه بر سر راه درختی دیدند از گرمی هوا ساعتی زیر درخت آرامی گرفته برقع
 را از روی برداشت اتفاقاً مسافرے را نظر بر جالش افتاده بتلا گشت آن زن شیفگی و
 آشفتگی آن مسافر را معلوم کرده برقع بر روی خود کشید روان شدند و در روز سیوم چون مرا
 کرد باز زیر آن درخت رسیدند و بمقامیکه آن مسافر نشسته بود قبر جدید را دیدند از حال این قبر
 از کسی دریافت کرد چنان معلوم گشت که این قبر آن مسافر است که از دولا عشق دنی جان خود
 را در پس دسه روان ساخت و جسم ویرا همدیها سپرد و چون آن زن ازین ماجرا واقف گشت
 سلسله پیوندیکه در میان حسن و عشق میباشد بکنبید از اسب فرود آمد و برقع از روی خود برانما
 د آن قبر را در کنار گرفت و هم در قبرش خائب شد بغیر ازیکه در قبر روزی پانزگانی پدیا
 گرد و از رفیقانش عزیمت آمد دور آخر آن قبر را بشکافتند آن زن را در قبر یافتند مگر پیرایه آن
 زن که در دست و پا و گوش و گردن وی بود در دست و پا و گوش و گردن آن مرد مسافر دیدند
 تا آنکه سر به چشم محبوب در چشم آن محب صادق و نیز سرخی برگ تنبول که بر لب معشوق بود بر لب
 عاشق یافتند هر چند که جرز و فزع نمودند سود سے نباشت بالآخر آن زلوار بار از دست و پا
 و گوشش و گردن آن مرد بر گرفته اورا پنهان دفن ساختند و روان شدند و نسیم باقیل
 من تو شدم تو من شدی من تن شدم تو جان شدی تا کس گوید بعد ازین من دیگر م تو دیگری -
 حکایت (۸۶) ۵ ازین تیز مغزی ترک و پین چو ماه گشت نامت صلد ر نشین

لطیفه زنی در بر عشق خود فانی گشته

حکایت ۸۶ - از امام رضا

در سیره النعمان آورده که امام شعبی فرمود که از ائمه مشهورین یکی از اساتذہ ابوحنیفہ رضی اللہ عنہ است تا آنجا که در نزد محبت که ترک کرده شود کفارہ لازم نمی آید و روزی که ابوحنیفہ رضی اللہ عنہ با اساتذہ خود شعبی در کشتی نشسته بود ذکر این مسأله در میان آمد ابوحنیفہ رضی اللہ عنہ فرمود با لحنی در ترکش محبت ترک کفارہ لازم می آید و در لفظ کفارہ مقرر فرموده با وجودیکه حق تعالی در این آیت **وَإِنَّمَا كَيْفُ مَوْلَاكُمْ مِنْكُمْ** و **مَنْ يَقُولُ وَمَنْ يَكْفُرْ** از قول و سزا و سزا تصریح فرمود که ظهار محبت است امام شعبی نیز جواب داد که نتوانست ناخوش شده گفت **أَقْبَلْتُ مِنْكَ** آرسے علم گوهری است از دل هر که تاقت اسرار مخفیہ را در حجب و دامان ظاہر بیتان انماخت ینہم لطیفہ امام یافعی رحمہ اللہ در روایت الریاضین آورده کہ روزی ابوالمعالی امام الحرمین کہ یکے از اساتذہ حجۃ الاسلام امام غزالی است بعد از نماز صبح در مسجدی درس میداد بعضی صوفیہ یا بروی گذر افتاد کہ با چند نفر از یاران خود بجایے برای ضیافت میرفتند امام الحرمین مدد دل با خود گفت کہ این فرقه را بجز ادوزدنوش و رقص شغلی دیگر نیست و قتیکہ آن سخن اذان دعوت مراجعت نمود باز اتفاق مرور سے بر امام الحرمین افتاد و از وی پرسید کہ اے فقیہ چه میگوئی در حق کسیکہ نماز صبح خوانده و در جنب است و در مسجد نشسته درس علوم میدهد و طبیعت مردم میکنند از شنیدنش امام الحرمین را یاد آمد کہ بر من غسل بود بعد از آن ویرا فرمود حق صوفیہ حسن اعتقاد پیدا گشت **اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا فِي رُحْمَتِكَ وَاجْعَلْنَا بِحَسَنِ خَاتِمَتِنَا بِمِثْلِ كَمَا اخْتَمَتْنَا مَسَدَ الْكِبْرِيَاءِ اللَّطَائِفِ بِذِكْرِكَ وَاجْعَلْنَا خَوَاطِفًا مِنْ بَارِقَاتِكَ يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ** یکدو نقل دیگر از چنان کہ بجز از تهدید فی وجوب تقلید در کتاب دیگر بنظر نیامده بتا بران بطریق الحاق آنرا نیز در اینجا ذکر میکنم **حکایت (۸۷)** در تهدید آورده کہ ہارسے شخصی از امام رضا رسید کہ مزہ پس افکنده انسان یعنی غافل چگونہ میباشد فرمود از پیشتر شیرین میباشد پستترش میگرد و بعد از آن تلخ میشود آن فرود شوخ گفت کہ آیا تو از ان چکیدہ امام رضا بحال بروی در جوابش فرمود نہ بلکہ از عقل چنان دریافته ام زیرا کہ در ابتدا برنجاست مذکور گس می نشینند و گمان غالباً چیز شیرین دوست میدارند پستتر و ان کرم می افتد

در کتب معتبره

در کتب معتبره

و قوله کرم اکثر و اشیا بعد از ترشی میشود بعد از آن بیج حیوانی آنرا میخورد معلوم شد که تنخ میگردند
نقل دوم اینکه (۸۸) شخصی از امام ابو ضیفه رضی پر سید که در یکی از خانهها در آوندی
 بمغازی میبود ناگاه سگ از آن خانه بیرون گشت که زبان خود را می لیسید و برد بان وی اثر جرات
 ظاهر بود بر حوالی طرف بر زمین نیز اثر جرات پیدا بود پس حکم این جرات چیست امام رضا از او
 پرسید که آیا کسی آن سگ را دهن انداخته در ظرف جرات دیده است یا نه گفت فی امام
 فرمود در جرات از روئے اتفاقا پاک است آنرا گفت که این جرات چگونه ظاهر باشد که صریح
 رنگ دهن لیسیده از خانه بیرون شد و بر دهن وی نیز اثر جرات آشکارا بود اتفاقاً
 روزی شخصی مردی دیگر را قتل رسانید و سگتین یعنی پیش قبض و کار در بر سینه مقتول
 گذاشت ناگاه همین پرسنده مسأله از آن طرف بگذشت و از سینه مقتول کار در را برداشته
 بنگر سینه باز بر سینه مقتول نهاد مردم او را در وقت نهادن کار در دیدند و گرفتار نمودند
 و پیش بهمان حاکم آوردند تا آنکه این مقدمه با امام رضا سپرد گشت پس امام رضا از او پرسید
 که آیا آنچه آنکه تو جرات را بخش قرار داده بودی بهمان طریق فتوی در حق تو جاری گردد
 و رویت را دخلی داده نشود و یا موافق مذہب من که بدون دیدن تیغ حاصل نمیگردد
 از شنیدنش آن مرد بقصو خود معترف گردید و از انکار با قرار در آمد بعد از آن امام رضا از گرفتار
 کنندگان پرسید که شما دیر اچیشان خود مکتب قتل دیده اید ایشان انکار نمود و ماجرا سے
 پیش امام رضا ظاهر کردند که ویرا کار در بر سینه مقتول ننند دیده ایم و بس امام رضا فرمود که
 ازین قریقتل بروی ثابت نمیگردد و آنرا در ابائی دادانته تمت کتاب

در ذکر بعضی از لطحات این باب که مشتمل بر دو فصل است

فصل اول

در ذکر بعضی از حالات امام المتقدین سند المتأخرین تاج العلماء
 سراج الفضلا معدن تفضلات آلهی مخزن عنایات لامتناهی مفسر احکام شرعیه نمبین
 مسائل خفیہ ان مقتدای لاثانی آن ملقب به الثانی آن زبدۃ ارباب تحقیق ان قدوة اصحاب
 تحقیق آن قاضی القضاة الاسلامیہ آن مجمع کمالات السیہ آن بری از تکلف و تعسف

نقل از امام

تمت کتابہ بطریق فصل اول در ذکر امام ابو یوسف

حضرت امام ابو یوسف الانصاری البخاری الکوفی رَوَّحَهُ اللهُ رُوْحَهُ وَزَادَ
 تَوْفِيقَهُ اذ کتب ذیل حالاتش بیان کرده می آید مقدمه هدایه و نیز بعضی شرح بر
 و شرح و قایه و کنز الدقائق تعلیق مجدد استیقات النبلاء حدائق الحنفیه تراجم حنفیه تفسیر کبیر تفسیر
 فقره تذکره الاولیا خزینة الاصفیاء اشباهه و النظائر مع حوی بر بنه سیرة نمنان اخبار الجبال
 و حیوة الحیوان و میری و غیرها - نام نامی ایشان یعقوب بن ابراهیم بن حبیب
 بن خنیس بن سعد خُتبه الانصاری صحابی است و سعد بن خُتبه یکی از صحابه انصاریان
 مشهور باد در خود که خُتبه بنت مالک باشد از بنی عمر بن عوف و سنی ابو یوسف کینست و نامی
 لقب داشت از فرزندان ابی دجانة رضی انصاری است در کوفه در عهد هشام بن عبد
 الملک در ۱۲۰ سنه یکصد و سیزده هجری تولد یافته - امام اجل فقیه اکمل عالم ماہر - فاضل متبحر
 حاکم سنن ماہر فن - حامل حدیث و ثقہ - مجتهد فی المذہب افقہ - از صحابہ امام ابو یوسف
 و از ہمہ متقدم بود در مناقب صمیری آورده که امام ابو یوسف رضی گفت که جد اعلا
 من سعد بن خُتبه در غزوه دُخْدُق بنظر مبارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در آمد که با وجود
 حدیث عمر و صفر سنی با کمال سرگرمی در جنگ کفار مشغول است آنحضرت صلعم اورا طلبید
 پرسید که نامت چیست عرض کرد سعد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در حق دینی عاف بود که حق تعالی
 کوشش ترا اسعد کند در سر و پیشانی جدم را بدست مبارک مسح کرد که اثر آن مسح تا قیامت
 در خاندان ما خواهد ماند و حال ابو یوسف رضی چنان بود که چون کسی با ابو یوسف نظر کردی پیشانی
 وی چنان لامع بنظر وی در آمدی که گویا روغن مالیده است الاثر آن مسح و بعضی از اصحاب
 و سے رضی اینکہ بعضی از اولیات نیز وی منسوب از کہ پیشتر از وی بودند چنانکہ وی رضی اول
 کسی است کہ تالیف کرد کتابها در اصول فیمہ بر مذہب امام عظیم رضی و مسائل مذہب
 ابو حنیفہ رضی را اطلاع و نشر کرد و مذہب دیرا در اقطار عالم منتشر نمود و نیز دے رضی اول کسی است
 کہ لقب قاضی القضاة و افقہ الفقہاء و سید العلماء لقب گشت و نیز وی رضی
 اول کسی است کہ لباس علما را باین ہیئت مقرر کرد و قبل از ان لباس مردم بر یک وضع
 بود هیچ یکی از دیگرے در لباس امتیاز نداشت طلحہ بن محمد رضی گفته دے رضی مشهور الامم

در ذکر حضرت ابی خنیس رضی انصاری
 در ذکر امام ابو یوسف رضی انصاری
 در ذکر امام ابو یوسف رضی انصاری

در ذکر امام ابو یوسف رضی انصاری

در ذکر امام ابو یوسف رضی انصاری

ظاہر افضل فقہ اہل عصر خود است مقدم نشد اور احدی در زمان خود کسی را بر او
در علم و حکم دریاست و قدر تقدیم نبود کمانی الاتحاف و الحدائق و برہنہ و تیسر در پنجاب است
کہ امام احمد بن حنبل رضی بن معین رضی و علی بن مینہ رضی در ثقہ و معتد بودن امام ابو یوسف رضی
در نقل حدیث با ہم بیج اختلاف نکرده ازین فیہ بر ثقہ و معتد بودن امام ابو یوسف رضی
در کتاب لانتہائی فضائل الثلثہ الفقہاء گفته کہ ابو یوسف رضی حافظ بود و نزد محدث حاضر
میشد پنجاہ و یا شصت حدیث از وی یاد می گرفت و از انجا برخاستہ بر مردم اطمینان نمود
و بود رضی کثیر الحدیث اکل من اتحاف النبلا للنواب و امام غزالی رضی گفته کہ حدیث
متابعت ابو یوسف رضی از ہمہ اولی است کذافی الحدائق و در تذکرۃ الحفاظ رضی
اور از حفاظ حدیث نوشته و در تراجم آورده کہ وی رضی صاحب حدیث و حافظ بود
و امام مزی رضی کہ یکی از ارشد تلامذہ امام شافعی رضی است گفته کہ امام ابو یوسف رضی
اتباع محدثین میکرد برائے حدیث و ابراہیم بن ابی داؤد از یحیی بن معین رضی روایت میکنند
کہ میفرمود کہ در صاحبان راے کسی از وی بخیر و اکثر از روے حدیث نبود و نہ اثبت یعنی
ثقت از روے و نیز عباس از یحیی بن معین روایت میکنند کہ امام ابو یوسف رضی صاحب حدیث
و صاحب سنن بود و امام احمد فرمود کہ روے رضی در حدیث منصف بود و وہی رضی
گفته کہ لا یتخبر فی العلم و السیادۃ و ہر آئینہ ابو یوسف رضی را و صاحب امام محمد رضی را
تنہا تنہا در یک جزو مستقل ذکر نموده ایم الکل من المقدمتہ و غیرہا و در برہنہ
مبرہن ساختہ کہ روے رضی در علم تفسیر و تفسیر و اشعار بکمال بود خاصہ در ثقہ کہ در ترجمہ
بود و منزلت عظیم داشت تا عماد بن مالک رضی گوید کہ در میان یاران امام عظیم رضی کسی مثل او
نہ بود و صاحب جامع الاصول گفته بکان اماما عالما حافظا کبارا
القدر فقیہا فاضلا عظیمہ المحلل فی الحدیث و الفقہ انتہی و با وجودیکہ
بقتضای اشتغال میداشت ہر روز دو صد رکعت نماز نافلہ میخواند چنانچہ ابن ساعد رضی گفته
وی رضی اولاً از اصحاب حدیث بود بعد از ان فقہ پیش عبد الرحمن بن ابی لیلی رضی نقل
کرد بعدہ پیش امام عظیم رضی آمد و بکمال تقاہت رسید گویند کہ سال شاگردی ابن ابی لیلی رضی

حافظ بودن امام رضی

کرد و بعد بخندت امام رخصت پوست و امام رضا اور اسبب تنگدستی صرۃ چهار صد درم
 داد بعد از گدشتن مدتی صد درم دیگرہ او دہمین در ہر مدتی مقداری انعام میکرد قبل
 از اتمام درم اول در قنطنہ گفتہ کہ امام ابو حنیفہ رخصت شہادت میکرد کہ ابو یوسف رخصت دانائین
 مردم است نقل است کہ چون وی بسخن درآمدی مردم متحیر و بیہوش میشدندی از وقت
 دبار یکی کلام او وی رخصت ہفتہ سال صاحب ابو حنیفہ رخصت بودم کہ مفارقت نکردم
 اور اور بیچ نظر واضحی دہرگز نمانی نکردم از فرض و نقل مگر کہ دعا کردم ابی حنیفہ رخصت را
 لکل من برہنہ سماع حدیث از امام ابو حنیفہ رخصت و ابو اسحاق شیبانی و سلیمان تیمی
 و یحیی بن سعد انصاری و سلیمان اعشش و ہشام بن غرہ و حبید اللہ بن عمر العمری و
 عطاء بن سائب و محمد بن اسحاق بن یسار و لیث بن سعد و طبقہ ایشان دارد و امام
 محمد بن حسن شیبانی نقیہ و بشر بن الولید الکندی و امام احمد بن حنبل و یحیی بن معین و احمد بن
 منیع و حلی بن جعد و محمد بن سماعہ و معالی بن منصور و بشر بن غیاث مرسی و خلعت بن ایوب
 و عظام بن یوسف و ہشام بن عبداللہ و حسن بن ابی مالک و ابو علی رازی و ہلال رازی
 ساعت حدیث از وی نقل کردہ اند چنانچہ در انکحان و صائق است و زیاد و ازین بر عظمت
 دینی گیر چہ دلیل در کار است کہ ما از امام احمد صاحب ہر یحیی بن معین یعنی او دیگر کہ حدیث از وی روایت
 حدیث کردہ اند و ہر آن پایہ کہ دیر از رخصت و فقہ بود از ان کسی را مجال انکار نیست تا آنکہ خود امام ابو حنیفہ رخصت
 بر ہلال سے اعتراف بود چنانچہ باری وی بیمار گشت ابو حنیفہ رخصت بیادش رفت چون ایس آمد با ہر ہان خود فرسود
 خواستہ اگر این شخص وفات یابد ہر آئینہ عالم دنیا ہلاک شود چنانچہ در اشباہ و سیر النہمان
 آورده و از افضلترین اوصاف حمیدہ ادیکے اینکہ ہر بار گاہ سلاطین جبار مانسند
 ہارون رشید اجرا سے احکام مفروضہ بالکمال جرات و آدادی کردی چنانچہ در کتاب مغرب
 جلی بر شید منویس کہ یا امیر المؤمنین اگر برای انصاف رعایا در ہر ماہ یکبار در ہارمی کردی
 و فریاد مظلومان می شنیدی امید میکنم کہ شمار تو دوران مردم نباشد کہ ایشان از رعیت حجاب
 میکنند و اگر یکد و بار در بار می کردی این خبر در تمام اطراف دکاناف مشہور شدی و جملہ ظالمان
 از ظلم خود باز آمدندی بلکہ اگر این خبر بہ عمال و صوبہ داران رسد کہ در ہر سال باری برسے

در ایات امام ابو یوسف

در ایات امام ابو یوسف

انصاف می نشینی پس ظالمان را گاهی جرات نشدی انجمنین الفاظ بغیر از قاضی القضاة
امام ابو یوسف دیگر کرامت اجماع بود که بهارون نویسد چنانچه در سیرة نعمان آورده و مانند این است
آنچه در شهادت خلیفه رشید و وزیر و سکر کرده چنانچه در لطائف می آید انشاء الله تعالی
و در حدائق آورده که و سکر گفته که من در خدمت امام ابو حنیفه رضی الله عنه
سال بلا نغمه هر روز علی الصبح میرفتم که نماز صبح من فوت نشد و در بغداد سکونت
اختیار کرده بود و قضاة بغداد در عهد ستم خلفای عباسیه سپردند بود یکی مهدی عباسی
و هر دو پسرانش هادی و هارون رشید و رشید مکریم و اجلال او بسیاری کردی
و چون هارون رشید از لیاقت وی بخوبی واقف گشت او را قاضی القضاة جمله
مالیک اسلامیہ گردانید چنانچه در سیرة است و در احواف آورده که در سنه یکصد
و شصت و شش قاضی شده بود و ازینجا معلوم میشود که مدت قضاة و سکر تا شانزده
سال بود چرا که وفاتش در سنه بود چنانچه می آید چهل هزار احادیث موضوعه یا و سکر
برای احترام از ان در مسائل پس ازینجا قیاس باید کرد که احادیث صحیح چه قدر زیاد است
باشد چنانچه در حدائق و نور الانوار گفته و ملا علی قاری رضی الله عنه و سکر نوشته که
بست هزار احادیث نسوخه ویرا رضی الله عنه و ولابد می است این را از یاد او شنیدن احادیث
نواح چنانچه در سلسله دوم گذشت پس احادیث صحیح غیر نسوخه را چه شمار می باشد و لهذا
آنکه حدیث نیز بر حدیث ذمین و قوت فهم وی معترف بودند چنانچه امام غمش رضی الله عنه در ان
زمانه محدث مشهور بود باره از امام ابو یوسف رضی الله عنه پرسید امام ابو یوسف گفت جو آن
آن و او مگفت این مسئله را از کجا بیرون آورده گفتم از ان فلان حدیثی که از تو شنیدم
و آن حدیث را پیش و سکر بیان نمودم گفتم من این حدیث را یاد دارم قبل از انکه ابوبن
تو مجتمع شوند یعنی قبل از عقد نکاح ایشان اما تاویل آن نشناختم مگر ایندم چنانچه در احواف
و حدائق و سیرة آورده و در مدار الحقیق از مسند خوارزمی بسند صحیح و متصل از امام
ابو یوسف رضی الله عنه آورده که و سکر میفرمود که امام المحدثین اعلمش ملاقات من کرد و فرمود
که صاحب این فتوے یعنی ابو حنیفه رضی الله عنه خلافت میکند عید العید بن مسعود رضی الله عنه گفت که از و سکر

صاحب فتاوی القضاة فی

در مدت قضاة وی در بغداد و حضور بر بدایت و حدیث موضوعه یا و سکر امام غمش را

پرسیدہ در چہ چیز ابو حنیفہ رضی عنہ مخالفت دی است ہمیشہ فرمود کہ عبد اللہ بن مسعود دین ہے
کہ بیع کزیک طلاق وی است و صاحب تو میگوید کہ بیع کزیک طلاق نیست پس کجا است
حدیث این گفتم انت حدیثنا عن ابرہیم عن الامام عن عائشۃ بنت الصدیق
ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم خیر بریرۃ فلو کان بیع الامۃ طلاقھا لک خیرھا
النبی صلی اللہ علیہ وسلم پس ہمیشہ فرمود یا یعقوب آیا این حدیث درین مسالہ است
ابو یوسف رضی عنہ گفت بلی ہمیشہ فرمود کہ ہر آئینہ ابو حنیفہ رضی عنہ خوب می شناسد موضع باریک
فقہ راومی بیند آن را در مکانہا سیاہ و پرطلت از کمال روشنی قلب خود حیث قال
النبی صلی اللہ علیہ وسلم هو سراج امتی المنعم و در برہنہ و حدائق آورده کہ حماد بن
ابو حنیفہ رضی عنہ میگوید کہ روزی پدرم ابو حنیفہ رضی عنہ در میان یاران خود نشسته بود ابو یوسف رضی
از زمین و سوز فرزند از بسیار وی رضی عنہ نشسته بودند و ہم در مسالہ مباحثہ میکردند و ہر یک
از ایشان بر کلام دیگرے نقض وارد میکردی و تسلیم قول صاحب خود نمیکرد تا آنکہ
نازرا گفتند ہاندم ابو حنیفہ رضی عنہ دست خود بر زانوے ز فرزند دوراے ابو یوسف رضی
ترجیح داد و گفت ای ز فرطع میریاست آن شہرے را کہ ابو یوسف رضی عنہ در آنجا باشد
و روزے ابوطالب خال او در حلقہ ابو حنیفہ رضی عنہ درآمد و اصحاب و مذاکرہ میکردند
می بیند کہ در حالت مذاکرہ امام ابو یوسف رضی عنہ باواز سخت بلند کلام میکرد از مشاہدہ آن
حال ابوطالب خاموش شدہ بر سر وے ایستاد آچنانکہ معلوم وے نشد چون ساعتے
برین رفت ابو حنیفہ رضی عنہ اورا فرمود نقتلکم ما قیامک یعنی در آنجا چہ
ایستادہ پیش بیا ابوطالب گفت تعجب می آید از شدت صوت و نشاط وی و گفت
علم دامروز سوم رود است کہ وے دعیاں وے چیزے نخورده اند و ازینجا است کہ
امام ذہبی رح گفته نشانی طلب العلم و پدر وے رضی عنہ فقیر بود و در مقدمہ
آورده کہ والدین وے رضی عنہ از تحصیل علوم و شغل آن اورا منع میکردند و بسبب
تخریب تحصیل مال و طلب معاش مینمودند و وے قول ایشان را درین باب مذکور
تا آنکہ نفع داد و ارجح تعالیٰ بعلم و بلند کرد و اورا بدرجہ بلند درین دنیا و آخرت

اوست الْعِلْمُ شَيْءٌ لَا يُعْطِيكَ بَعْضُهُ حَتَّى تُعْطِيَهُ كُلُّهُ عِنْدَ عِلْمِ حَيْزِ اسْتِ
 کہ ترا چیز سے نواہد و او تا وقتیکہ خود را ہمہ بعلم نسپاری نکتہ در اتحاف از مقولات
 ابن مبارک فرمود کہ وہ کہے کہتے تَعَلَّمْنَا الْعِلْمَ لِلدُّنْيَا فَدَلَّكَ نَا عَلَى سِرِّهِ اللّٰهُ نَبِيًّا
 و از بعضی بزرگان منقول است کہ میفرمودند برائے ہر شخص کہ باشد تحصیل علم نماید
 کہ علم بعد از حصول مرد را بسوسے خود خواہد کشید فافهم و در ہر مہنتہ آورده کہ خلف بن
 ابوب رضہ گوید کہ در سفر حج میرفتم و چند مشکل میداشتم نزد امام ابو یوسف فرمودم
 در ہر مسالہ کہ میگفتم وہ رفع حل میکرد تا عجز سے در آمدہ در گوش او چیزے گفت کہ امام
 از گفتن بستہ شد گفتم چہ شد فرمود کہ در خانہ من دخترے تولد شدہ است و زن خشم
 گرفت و از بہت شدت دختر را گذاشتہ رفت با من چہا در دم بود باین پیرزن دادم کہ
 برائے آن صبیہ گو سفندے خرد و بہ شیر آن دخترم را پرورد اکنون آمد و گفت کہ بکم از
 پنج درم نیدہد من در سے ندارم ازین بہت دل من مشغول شد پس من صرۃ در را
 از کم خود کشیدم و پیش وہ نہادم و گفتم این حلال طیب است امام آنرا گرفت و
 باز بعلم گوی مشغول شد و من از انجا برآمدم و گفتم حلال است مرا کہ اکنون اعلم کنم و حج
 رفتم چون باز گشتم یافتم کہ قاضی شدہ است مادر گوشہ ایستادیم کہ از سرے خلیفہ برآمد
 و گفت یَفْعَلُ اللّٰهُ مَا يَشَاءُ وَيُحْكُمُ مَا يَرِيْدُ کتاب الخراج کتاب الامالی کتاب
 السنوادر از تصنیفات دی است کذانی الحدائق فقیہ ابو اللیث سمرقندی
 در بستان العارفين در بحث کتابتہ اعلم آورده کہ کتابت علم حسن است نزد امام
 محمد رح و غیر حسن است نزد امام ابی یوسف رض یعنی از بہت کامل بودن حافظہ و
 چنانچہ وہ رض بارے مرا امام محمد رض در حق کتاب علم معیوب است در جوابش
 امام محمد رض فرمود کہ مرا خوف ذہاب علم است سخن را بنوک قلم بستد کن
 کہ از یاد مردم گریزد سخن و اما ابو یوسف پس او را چہ ذکر است لَآئِي التَّسَاءُلِ
 لَآئِي التَّسَاءُلِ مِثْلَ اَبِي يُوْسُفَ لَطِيْفَه و ہم در بستان در باب الرضا آورده کہ
 با سے ابو یوسف رض از مسدہ خواب پرسیدہ شد در جواب آن فرمود باش کہ تا از امر

در تحصیل علم

در تصنیفات
 در بستان
 در جوابش

بیداری فارغ شویم بعد از آن بکار و بار خواب شغل نمایم **در مقدمہ** وغیرہ آورده کہ در وقت
رحلت میفرمود بہرچہ فتوے دادہ ام برگشتہ ام الا آنچه موافق کتاب اللہ و سنت رسول خدا
است صل اللہ علیہ وسلم **و در حدائق** آورده کہ خطیب بغدادی وغیرہ حسب نحوے
ہر کہ فاضل تر محمود تر در حق امام ابو یوسف سخنان سخت و درشت نقل کردہ است
مگر شک نیست درینکہ در توصیف و تعریف و تعظیم وی رض بسیار سیاری از علمائے فحول
و فضلاے ذوی العقول اکتار نموده و از ذکر خیر و کتب مملو است پس از طعن خطیب
و غیرہ باکے نیست و کافی است ترابراے رد کلام طاعنین مارج یودن آئمہ دین اول
مانند احمد بن حنبل رض صاحب مذہب و یحیی بن معین رض و علی بن مدینی رض چنانچہ گذشت **لہذا**
نواب در اتحاف النبلا براہ انصاف رفتہ و گفتہ کہ خطیب بغدادی در تاریخ الفاظہا را
در حق وے رض ذکر کردہ کہ گوش از شنیدنش می رمد ہذا ذکر آن ترک نموده شد
و در حدائق از تاریخ ابن خلکان و در برہنہ از مختصر شعبی آورده وقتے کہ امام
ابو یوسف رض مختصر شد مناجات کرد آہی میدانی کہ در ہر حادثہ نظر بکتاب تو میگردم
و اگر در آن نمی یافتم نظر در حدیث پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم میگردم و اگر در آن نیز نمی یافتم
نظر در اقوال صحابہ رض میگردم و اگر نمی یافتم ابو حنیفہ رض را در حدیث و جسر میگردم میان خود و تو
آہی میدانی کہ بیچ ضعیف و قوی پیش من مخاصمہ نکردہ مگر آنکہ دنیا برابر می کردہ ام و دل من مال شدہ است
بقوی آہی اگر چنین است بیامرز و بروا **تے** چنین فرمود کہ جمودی را با خلیفہ ہارون مخاصمہ شد و من تو استم
کہ خلیفہ را بگویم کہ برابر جمود شود لیکن جمود را گفتم کہ با خلیفہ برابر نشیند کہ در عدالت کسی را بر کسی تقدم نیست اینجا
شاہد گد برابر اند **راحم الحروف** صلح اللہ حالہ میگوید آنچه فرمود آہی اگر چنین است
بیامرز بیان سبب فرمود کہ از احادیث صحیحہ و مرویات صحیحہ مانند قصہ سہ نفر در غار پناہ
در بخاری است وغیرہ ثابت است کہ بوجب **وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ** توسل از
اعمال صالحہ بسیار مرغوب حق تعالی است فافتم **و در برہنہ** از ظہیرہ و مستخلص القلاب
آورده کہ امیراہیم بن الجراح رض کہ یکی از کبار اصحاب عطا بن ابی رباح رض تلمیذ ابن عباس رض
رضی اللہ تعالی عنہم و مخصوص بود بعلم مناسک گوید کہ بیاد ات امام ابو یوسف رض در حالت

آخر نزدیک وی رض در آدم دوسے در غایت مرض بیہوش بود چون چشم بکشا و مرادید
 و پرسید کہ رمی پیادہ فاضلتر است یا سوارہ گفتم پیادہ سے رض مرا تخطیہ کرد بار گفتم
 سوارہ ہم تخطیہ کرد پستتر فرمود آنچه بعد از وقتہ است پیادہ فاضلتر است والا سوارہ یا
 چنین فرمود ہر آن رمی کہ بعد از ان نیز رمی دیگری باشد پیادہ فاضلتر است ورنہ سوارہ
 دو آل ہر دو یکی است پس وداع گرفتیم چون پیش در وی رض در آدم شور و شغب
 زنان شنیدم کہ جان امام رض بر حمت جوار حق تعالی بے پوست نجیب نمودم از حرم
 وی رض بر علم در مثل اینچنین حالت و اگر چیزے از مذاکرہ علم فاضلتر بودی امام رض
 در مخالفت آنرا برگزیدی فائدہ در فضیلت علم بنا سبت مقام و رستن
 و ارمی از عبد اللہ بن عمر رض مروی است اَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ
 بِمَجْلِسَيْنِ فِي مَسْجِدِهِ فَقَالَ كِلَاهُمَا عَلَى خَيْرٍ وَأَحَدُهُمَا أَفْضَلُ مِنْ صَاحِبِهِ أَمَا هُوَ أَوْ قَدِ انْتَهَى
 اللَّهُ وَيَرْغَبُونَ إِلَيْهِ فَإِنْ شَاءَ اعْطَاهُمْ وَإِنْ شَاءَ مَنَعَهُمْ وَأَمَّا هُوَ أَوْ قَدِ انْتَهَى
 الْفِقْهُ أَوِ الْعِلْمُ وَيُعَلِّمُونَ الْجَاهِلُونَ فَهَذَا أَفْضَلُ وَإِنَّمَا بَعَثْتُ
 مُعَلِّمًا فَجَلَسَ فِيهِمْ بِنِي بَارِئِ أَخْبَرْتُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ
 در مسجد نبوی بر مردم مجلس گزار کرد و فرمود کہ این ہر دو بر سرنیکی اند لیکن
 یکی ازیشان افضل است از ان دیگری چنانچہ جا عتیکہ میںخواتند خدا را اور غبت میکنند
 بسوسے او اگر خواہد خدا مطلوب ایشان بایشان بخشد و اگر خواہد محروم سازد ایشانرا
 و اما مردم مجلس دومی کہ در علم مشغول اند می آموزند فقہ را یا چنین فرمود علم را دومی آواز
 جملہ را پس ایشان افضل اند و ہر آئینہ فرستادہ شدہ ام من تعلیم دہندہ پس خود نیز
 در ان مجلس نشست و در ترمذی بروایت ابو ہریرہ رض آورده کہ لا یجتمعان
 فِي مَنَافِقٍ حُسْنُ سَمٍّ وَلَا فِقْهُ فِي الدِّينِ يَنْبَغِي وَوَصَلَتْ أَنْذَكَ
 در منافق جمع نشوند کی نیکوئی دوم فقہ در دین و در مسلوۃ بروایت حضرت علی
 آورده کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود نَحْمَ الشَّجَلُ الْفَقِيْهَةُ فِي الدِّينِ
 اِنْ اِحْتَجَبَ اِلَيْهِ نَفَعَ وَاِنْ اسْتَعْنَى عَنْهُ فَاعْنَى نَفْسَهُ يَنْبَغِي وَوَصَلَتْ أَنْذَكَ

فائدہ در فضیلت علم

مرد فقیر در دین اگر احتیاج کرده شود بوی نفع میدهد و اگر بے پروائی کرده شد از وی
 نیز بے پروا سازد نفس خود را و در وار قطنی و بیعتی هر دو آورده که آنحضرت
 صلی اللہ علیہ وسلم فرمود مَا عَبَدَ اللَّهُ تَعَالَى بِشَيْءٍ أَفْضَلَ مِنْ فِقْهِ
 فِي الدِّينِ وَلِكُلِّ شَيْءٍ عِمَادٌ وَعِمَادُ هَذَا الدِّينِ الْفِقْهُ مَعْنَى تَعْبُدُ
 كَسَى حَقِّ تَعَالَى رَأْبِخْرِيكِهِ بَهْتَرُ بَأْسًا زَنْهَاتِ فِي الدِّينِ وَمِنْ هَرِجِيهِ رَأْسُوْنِي
 مِي بَأْسًا دَسْتُوْن دِيْن مَن نَقَاهَتِ هِت و در احیای علوم است که فرمود
 آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مَنْ تَفَقَّهَ فِي دِيْنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ كَفَّاهُ اللَّهُ
 تَعَالَى مَا أَهْمُهُ وَرَزَقَهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ يَنْفَعُ كَسِيكِهِ دَر دِيْنِ خُدَايِ
 عَزَّ وَجَلَّ تَفَقَّهَ نَمُوْدُ مَقَاصِدِ اَوْرَاقِ تَعَالَى كَمَا يَتِ مِيكُنْدُ رَزَقَ مِي دِهْدُ اَوْرَاقِ اَزَا نَجَا كَهْ كَمَا شِ
 نَبَأَتْ اَنْتَقَى اَلْحَاصِلُ دَر بَرِيْنَهْ اَوْرَدَهْ بَرُوْزِيكِهِ اِمَامِ اَبُو يُوْسُفٍ بِضَرْحَمَتِ حَقِّ سِيُوْتِ
 عِبَادَهْ بِنِ الْعَوَامِ كَمَا كَفْتُ كَهْ اَمْرُوْزِ چِنَانِ سَمَزَاوَارِ اسْتِ كَهْ اَهْلِ اسْلَامِ مَسِيَانِ خُوْدِ
 تَعَزِيَهْ كُنْتَدُ كَمَا فِي الْمَلْتَقَطِ لِلْمَوْلَانِ

ع
 ای یوسف
 ای یوسف
 ای یوسف

در زمانه مثل یوسف اگر چه آدمی نباشد
 ز دست حاسدان شوم آن صدیق یوسف
 چون بصری شد همان یوسف منادی حقیقت
 ز نیرنگی زمانه چشم انصاف چه میدارند
 ز موت دیگران چون قصه میخواند جلیل
 یکی را از حدایه امام رهن که نماز جنازه دوسه رهن حاضر نشده بود بر روز دیگر مخزون و سیف

دیدند بر سیدندش گفت دوش امام رهن را در خواب دیدم در بتانهاست آراسته و شمع
 پاکیزه که بکمال زینت پیراسته است گفتم که این کرامت اورا بچه سبب حاصل شد گفتند بسبب
 صبر و تحمل و سبب بر شقت تعلم علم کما فی التزویف گویند که بر روز و قات امام رهن شیخ
 معروف کرخی رهن بعد از نماز فجر که راقعین کرد تا بخانه امام ابو یوسف رهن رود و خبر جنازه
 شریف ایشان بیار و آکس چون بنزل ایشان رفت از وحام عجیب و غوفای غریب

دید و فرصت آن نیافت که باز گردد تا آنکه جنازه امام رضا را گذارد و بعد از آن خبر پیشخ رسایند
 شیخ بسیار متاسف و متالم شد پرسیدند که آیا تاسف میکنی برفوت جنازه مردی از
 اصحاب سلطان که قاضی شده و رغبت در دنیا نموده گفت شب در خواب دیدم
 در بای بهشت کشاده اند و من اندرون شدم می بینم که در گاه بلند و پایگاه ارجمنده است
 و در آن انواع باغها و اجناس نعمتها موجود و حوران و غلمان همه منتظر و او را آرایش
 و صفا داده اند پرسیدم که این از ان کیست گفتند که امروز امام ابو یوسف قاضی رضی می گیر
 گفتیم سبحان الله بچه سبب مستحق این کرامت شده گفتند بسبب تعلیم او مردم را علم
 و صبر کردن او بر ایداس ایشان کما فی الطبقات حق اینکه امام ابو یوسف رضی علم را
 در کمال مشقت و تنگ دستی حاصل کرده بود چنانچه از ابو طالب خال وی و نیز تیمار خوری
 ابو صفیه رضی مر او را معلوم شد و نیز در لطائف وی از تفسیر نقر قمری آید انشاء الله تعالی
 مگر اثر مرتب بران در دنیا و آخرت با حسن الوجود یافت اللهم انزلنا من السماء
 نافعاً غیر مضار بحرمه نبینا محمد بن المختار و الیه
 فاصحابه الاخیار و علما بنا سادات الا برار و احشرننا
 معهم یوم الفکر الی دار الفکر و وفات ایشان رضی بمرغت و سالگی
 بحالت عمده قصاص در خلافت رشید بروز پنجمین اول وقت ظهر پنجم ربیع الاول چنانچه
 در مقدمه و تحات است یا ربیع الاخر چنانچه در برهنه و حدائق و غیره است ۱۸۲ هجری
 و ثمانین و اتمه بوده است و در وقت وفات وصیت کرد که چهار صد هزار
 درم را بحتاجان مکه معظمه و مدینه منوره و کوفه و بغداد داده شود چنانچه در سیره النعمان است
 ابو یوسف آن بزرگ علم و عمل فقیه معظم امام اجل سعید انزل بود بیشک از ان
 شده سال فوتش سعید انزل ایضا ابو یوسف آن بزرگ علم و عمل فقیه معظم امام اجل سعید انزل بود بیشک از ان
 خرد گفت و صلش سعید انزل و لم گفت عابد ولی جهان ایضا آن امام خلق و مقبول آل
 هست یوسف زبده اهل قنین یاه دین گو قطب خجانه تولید سال تحلیش امام اهل دین
 بدرا آنکه در سال تولید ایشان سه روایت است یکصد و ده و یازده و سیصد و ده

در روز وفات

مگر اہل تحقیق بطرف سیزده رفته اند چنانچہ در اول فصل نوشته شد و در سند و صالحش و قول است
یکصد و ہشتاد و دو یا یکصد و ہشتاد و یک و آنچه بعضی سن وصال ایشان یکصد
و نود و دو نوشته غالباً از سہو کاتب باشد کہ آن تاریخ وفات پسرش یوسف بہ نام ہاشم
نہ امام ابو یوسف رضی اللہ عنہما در احوال النبل آورده کہ پسرش یوسف رضی اللہ عنہم نظر در اسے
وقفہ کردہ بود و حدیث از یونس بن اسحاق سبعی و سری بن یحیی و غیر ہاشمیدہ و قاضی
جانب غربی بغداد در حیات پدر خود بود و در مدینہ منصور با مہربارون رشید نماز جمعہ ہدم
گزاردہ و تا وفات قاضی ماند صلت ہونی رجب سنہ اثنین تسعین ما تہ بیعہ داد انھی واللہ اعلم

تمت کہ در لطائف منقولہ

از امام ابی یوسف رضی اللہ عنہما

لطیفہ (۱) در حیات الحیوان علامہ دیمیری فی بحث لبغل آورده کہ شخصی نزد ابو یوسف
می نشست گر خاموش و چیزے نیگفت روزی ابو یوسف از وی پرسید کہ چرا چیز
کلام نمیگنی گفت یا امام بابے مرا بنائی کہ صائم کی انظار میکنند فرمود وقتیکہ آفتاب غروب
گردد آنزد گفت اگر آفتاب تا نصف شب غروب کند چہ کردہ شود از شنیدنش امام رضی اللہ عنہما
را خندہ گرفت و فرمود کہ ہر آئینہ مصیب بودی تو در خاموشی خود و خطا کردم کہ از تو
استدعائے حکم نمودم **فانکہ** وہ ہم در حیات آورده است کہ شخصی نزد امام شعبی رضی اللہ عنہ
خاموش نشست روزی امام شعبی اورا از خود کہ چرا شکر ریزی نیفرمائی و باہا بسخن گفتن
در نمی آئی گفت **اصمیت فاسلم و اسمع فاعلم** و ہر آئینہ بہرہ مرد در گوش دی است
مرا و پاور زبان است **مدیر از لطیفہ (۲)** تفسیر کبیر آورده است کہ روز نزدیک باہون رشید
جمع علمائے نامدار و فقہائے کبار موجود بود و امام ابو یوسف رضی اللہ عنہما حاضر بود شخصی حاضر کردہ شد و گریہ بر وی
دعوی بر مال نمود کہ درین شبے می از خانہ من بان بردہ اشخص نیز برا خذ مال می اعتراف نمود آن جمع
فقہا بقطع دست وی متفق گشتند امام ابو یوسف رضی اللہ عنہما فرمود کہ بروے قطع نیست گفتند چرا
فرمود زیرا کہ وے مقر با خذ مال گشتہ نہ بزودی کردن و در اخذ مال حکم قطع لازم نے آید

در ذکر حضرت یوسف بن امام ابو یوسف

در ذکر حضرت طالت نام

در ذکر حضرت یوسف بن امام ابو یوسف

حضرت اول

در ذکر حضرت یوسف بن امام ابو یوسف

در ذکر حضرت یوسف بن امام ابو یوسف

آنگه فقہا قول دے رارض تصدیق نمودند باز مدعی بروے دعوی دزدی نمود و مدعی علیہ
 نیز اقرار بران کرد ہر ہمہ بالا اتفاق گفتند کہ الحال واجب گشت بروے قطع چہ دے مقرر
 بزدی گشت ابو یوسف رض گفت کہ نے فقہا گفتند کہ ہنوز وجہ عدم قطع چیست فرمود کہ وی
 اگر چہ مقرر بسرقت گشت مگر این اقرار وے بعد از ان است کہ بروی ضمان مال بسبب اقرار
 دے براخذ مال غیر لازم گشتہ است و قطع ید ساقط شد و بعد از ضمان شدن دے م
 مال غیر را اقرار کردن بسرقتہ این جیلہ است از وے برے اسقاط ضمان از خود پس این
 اقرار وے مسموع نباشد از شنیدنش ہمہ علماء از تجر وے متعیر گشتند مکتبہ مولانا مولانا
 محمد اشرف علی صاحب سلمہ اللہ تعالیٰ لکنتہ را بر حاشیہ مسودہ این لطیفہ مقرر فرمود و
 بمن داد آن اینکہ دو کس یعنی کی مرد دیگر زنی را پیش قاضی آوردند کہ این ہر دو
 را از اردو دست از فلان مکان برآمدہ دیدہ ایم در ان مکان دیگر بھیکس نبود پس
 حکم برجم شان باید کرد قاضی فرمود تا چہار نفر گواہ بر ریت زمانے ایشان نیاسند
 ہم را و انباشد یہودی کہ در آنجا بود این کیفیت را دیدہ قانون اہل اسلام را ضعیف
 دانستہ خندید قضا را بعد از چندے ہمیں معاملہ آن یہودی را پیش آمد کہ در خرابہ برآ
 حاجت رفتہ میخواست کہ بنشیند و اتفاقاً از جانب دیگر ہمیں ارادہ زنی نشستن میخواست
 آنمرد از خوف تحت از اردو دست مضطربانہ از در برآمد و ہمچنین آن زن ترسیدہ
 از اردو دست از در دیگر برآمد مردم این معاملہ را سمانیہ نمودہ ہر دو را گرفتہ پیش
 قاضی بردند فرمود تا چہار کس بر زمانے ایشان گواہی ندہند حد جاری نشود انکاہ
 آن یہودی معتقد قوت قانون اسلام شدہ مشرف باسلام گشت لطیفہ (۳)
 در مرقات شرح مشکوٰۃ و نہایہ و کفایہ شروع ہر ایہ و متخلص الحقائق آوردہ کہ بارے
 امام ابو یوسف رض با ہارون نزدیک امام مالک رض در آمد و از وے از مسالہ سجدہ
 سہر نماز پرسید امام مالک رض فرمود اگر سہواً نقصان است در نماز سجدہ قبل از سلام
 باید چہمین سجدہ براسے خیر آن نقصان است و اگر سہواً از جہت زیادت باشد در نماز
 پس سجدہ بعد از سلام ادا باید نمود چہ این براسے ترغیم شیطان است ابو یوسف رض از وے

پرسید کہ چه میگوئی در حق کسیکہ ازوے در یک نماز زیادت و نقصان ہر دو ہم آید در
 جواب خاموش ماند امام مالک رض ابو یوسف رض گفت الشیخ تارةً یحیطی و تارةً
 لا یصیب یعنی کہ این علامہ گاہی خطا میکند و گاہے بطلب میرسد امام مالک رض
 فرمود کہ من مشایخ خود را برین یافتہ ام و گمان برد مالک رض کہ ابو یوسف مرا چنین
 گفت کہ شیخ گاہی خطا میکند و گاہے میرسد نکتہ در حیات آورده کہ روزے
 جوانی نزد امام شعبی رض سخنے گفت امام شعبی گفت من گاہی نشنیدہ ام آنچه تو
 گفتی آن جوان گفت کہ آیا ہمہ علوم را تو شنیدہ شعبی گفت نے جوان گفت بعضی
 علوم را شنیدہ باشی گفت بلی جوان گفت کہ سخنے شنیدہ مراد ان علوم گردان
 کہ آنرا شنیدہ از شنیدنش امام شعبی حیران ماند لطیفہ (۴۲) دستطرف
 فی کل فن مستطرف مطبوعہ مصر و نیز در حیات الحيوان با قدرے اختلاف باہمی آورد
 کہ ما حصلش اینکہ تبحر بن اکثم و یا عبدالرحمن بن مسهر براہل جبلہ یا برقریہ مبارک نام
 کہ در میان بغداد و واسط واقع است قاضی بود پس از رفتن خلیفہ رشید بسوسے بصرہ
 واقع گردید بیا شدگان آنقریہ گفت کہ پیش خلیفہ رفتہ تعریف و توصیف مرا بیان
 کنید ایشان وعدہ دادند چون رشید در موضع حراقہ رسید اہل قریہ از ایفائے وعدہ
 باز ایستادند قاضی مذکور ریش خود را شانہ کردہ و عمامہ بزرگ بر سر نہادہ و حسن
 جاہ را در بر نمودہ با خلیفہ ملاقات کرد در حالیکہ امام ابو یوسف رض نیز ہمراہش بود و گفت
 کہ خوب است از قضاة قاضی ما کہ انصاف نمود در میان ما و جان و چنین افعال
 نیک در میان ما کرد و شناسے نیک بر نفس خود نمود بعدہ بجاسے دیگر رفتہ دہان قول
 بر خلیفہ و ابو یوسف باز خواند از شنیدنش رشید با ابو یوسف رض نگریتہ گفت یا تیموب
 قاضی موضع فلان را کسی نمی ستاید الا ہمین یک شخص پس رشت است این قاضی و
 چون ابو یوسف رض بسوسے وے نگریتہ ویرا شناخت اورا خندہ گرفت خلیفہ گفت
 از چه خندہ گرفت ترا فرمود یا امیر المؤمنین عجب امین است کہ شناگویندہ بر قاضی خود ہان
 قاضی ست کہ شناسی خود خود میکند خلیفہ را نیز خندہ گرفت و گفت ہذا اظرف الناس

بعضی

بعضی

هَذَا كَالْيَعْنَى ابداً چنانچہ در حیات است و در مستطرف گفتہ کہ خلیفہ بغزل
 سے حکم نمود و اللہ اعلم لطیفہ (۵) در مستطرف آوردہ کہ بارے تنازع نمود
 ہارون رشید و زبیدہ خاتون و قاضی ابو یوسف رضی اللہ عنہما حکم نمودند ورنیکہ فالودہ بہتر است
 یا لوزینہ ابو یوسف رضی اللہ عنہما فرمود کہ من قضا بغائب نیکنم و اجراءے حکم بر غیر حاضر نمی نمایم
 خلیفہ بجای آوردن فالودہ و لوزینہ حکم نمود تا آنکہ ہر دو را پیش قاضی نہادند پس شروع
 نمود ابو یوسف کہ بارے از فالودہ میخورد و بار دیگر از لوزینہ تا آنکہ ہر دو جام را تاب
 رسانید چون سیر گشت فرمود یا امیر المؤمنین من ندیم هیچ کی را ازین ہر دو بہتر و
 عدل از ان دیگر چہ ہر گاہ کہ ارادہ کنم کہ حکم نمایم بر اسے نیکنے آن دیگر حجت خود را بہ
 پیش من سے آرد لطیفہ (۶) در خیرات الحسان و نیز سیرۃ النعمان آوردہ کہ عیسیٰ بن
 سعید انصاری در کوفہ قاضی بود و در بار گاہ منصور عباسی اعتبار بسیار و مرتبہ عالی
 می داشت باز ہم در کوفہ اثر و قدر و سے بان مرتبہ نیر رسید کہ امام ابو حنیفہ را رضی اللہ عنہما
 را از ان تعجب می آمد و میگفتی کہ اہل کوفہ عجیب مردم سادہ دل اند کہ تمام شہر با شاربہ
 شنبہ (یعنی امام) حرکت میکنند و انکار می نمودند از اجماع اہل کوفہ بر اسے ابو حنیفہ
 رضی اللہ عنہما ابو حنیفہ رضی اللہ عنہما و زفر و دیگر چند تلامیذ متاز خود را بر اسے مناظرہ پیش
 قاضی موصوف فرستاد امام ابو یوسف تقریر مناظرہ در ہمین مسألہ آغاز نمود و از و سے
 پرسید کہ اگر غلامے در میان دو شریک مشترک باشد و یکی از انان عتق حصہ خود را
 از ان غلام میخواید قاضی عینی گفت لا یجوز لک ان تضرک و کوم منہی عنہ چہ در حدیث
 است لا ضرر و لا ضرار یعنی کاریکہ از ان کسی را ضرر سے میرسد جائز نیست و
 در صورت مذکور چونکہ شریک دوم را ضرر است لهذا عتق شریک اول جائز نیست ابو یوسف
 گفت اگر شریک دوم حصہ خود را آزاد نماید گفت این عتق جائز گردد ابو یوسف رضی اللہ عنہما گفت
 کہ از قول خود مخالفت نمودی چرا کہ نزد شما چونکہ از اعتاق شریک اول بندہ آزاد
 میشود بطوریکہ غلام بود همچنان غلام ماند حالاً تنها از اعتاق شریک دوم چگونہ آزاد
 گردد از شنیدنش قاضی عینی ساکت ماند و مناظرہ ایشان منقطع گردید لطیفہ (۷)

لطیفہ ۱۱۱۱۱۱۱۱

لطیفہ ۱۱۱۱۱۱۱۱

لطیفہ ۱۱۱۱۱۱۱۱

در چندی حاشیه شرح و قایه آورده است که بارے امام ابو یوسف رضی با ہارون رشید بچ زنت و در مکہ
مغظمہ ہوا و خلیفہ رشید نماز قصر میخواند بعد از سلام دادن بدو رکعت بپاخواست و فرمود یا اہل مکہ
شما نماز خود را امام کنید کہ ما مسافر ایم شخصی از اہل مکہ در نماز خود ا و را جواب داد کہ نحن افقہ

مِنْكَ وَ احْكُمْ هَذَا امَّاكَ يَعْظَمُ مِنْكَ مِنْكَ يَعْظَمُ مِنْكَ يَعْظَمُ مِنْكَ يَعْظَمُ مِنْكَ يَعْظَمُ مِنْكَ يَعْظَمُ مِنْكَ يَعْظَمُ مِنْكَ
امام ابو یوسف رضی فرمود سبحان اللہ چه خوب کہ دعوی فقہت کردن و باز در نماز سخن گفتن

اعرابی آورده است کہ مرودہ است امامت اعرابی زیرا کہ جمالت در ایشان غالب است نقل است

کہ یکی از اعراب در نماز مغرب در پس امامی اقتدا نمود و آن امام بعد فاتحہ این آیت خواند الاخر کتب

اشد کفرًا و نفاقًا الایة ترجمہ اش اینکہ باد یہ نشینان عرب سخت ترند از روسے کفر

و نفاق و ایشان سزاوار ترند با آنکہ ندانند اندازہای چیزیکہ خدای تعالی فرو فرستادہ بر پیغمبر خود از فرایض

و سنن شرع و اللہ علیہم حکیم از حسینی چون آن اعرابی از امام خود این مذمت در حق خود شنید

از نماز برگشت و جو بدستی گرفته بردوش امام زد پسترباز اقتدا بوسی نمود تا آنکہ امام بدین آیت رسید

و مِنَ الْاٰخِرَاتِ مَنْ يَكْفُرُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ الایة یعنی و از اہل بدگمان

ہستند کہ میگردند بخدا و بروز باز پسین و فرامیگیرند آنچه نفقہ میکنند اسباب قربت نزدیک خدا مراد

آنست کہ وسیلہ میسازند صدقات را برای قرب الہی انتہی از تفسیر حسینی از شنیدن این کلام

انان امام آن اعرابی در نماز خود با امام جواب داد نَفَعَكَ عَصَائِي یعنی یک عصای

من و نفع رسانید۔ لطیفہ (۸) علم و عمل بہ نباشد ہنرمند اگر ہوش داری بہ دانش گوی

در مقدمہ ہدایہ مذکور است و تیر در حیات الحيوان از تاریخ بغداد و در برہنہ از تصنیف ابو الف لیلہ

عربی از ابو المعانی آورده مگر در بعضی امور ہر یکی را از دیگران قدری خلالت است چنانچہ در

برہنہ این حکایت را بہاریہ زبیدہ خاتون منسوب ساختہ و قیس علیہا ہذا بہر حال تا

بمکان بیانش اینکہ عیسی بن جعفر بر یکی کہ وزیر ہارون رشید بود شبی بار رشید یکجا بود رشید و پیرا

گفت کہ ما خبری رسیدہ کہ فلانہ جاریہ خریدہ دمن از مدتی آنرا میطلبیم کہ دلم بر حسن و سے کمال

خفیفہ است پس آنرا بمن ببردوش عیسی گفت نرد غم آنرا یا امیرنا المؤمنین ہارون گفت

کہ جو حیات در سخنان ہارون است ایشان

یعنی از امام کمال ادق است

پس آنرا بمن هبید کن گفت آنرا هبید نیز نمیکنم رشید گفت که زبیده بر من بستہ طلاق مطلقه است که اگر یکی را ازین دو امر کنی و ترا بقتل تراسانم عیسی نیز قسم خور که اگر من این کنیز را بفروشم یا بنختم کل مال من صدقه است و هر مملوک من آزاد است و زخم بر من بستہ طلاق است بعد چونکه ایشان هر دو ازدهوشی خود هوش آمدند دانستند که هر آئینه ما هر دو در کار بزرگ در آمده ایم و عاجز شدند از تدبیر حیلہ و بیج صورت مخلصی ندیدند رشید گفت این حادثہ ایست که بجز از ابو یوسف کسی حل آنرا نمیتواند پس دیرا ہم در آن نیم شب طلبید چون قاصد رشید نزد امام رسید در حالت فزع و خوف از فرشت خود برخاست و بر اختر خود سوار شده غلام را گفت که تو بره بغله همراه خود بیا شاید که علف کفایت کند و چون در دار الخلافت در آیم تو بره به پیش بغله بنه تا آنکه من از آنجا بیرون آیم و قتیکه ترسان پیش رشید رسید رشید برای وی بپاخواست و بر سر پر خود ویران جای داد و بجز از ابو یوسف کسی دیگر را بالای تخت همراه خود نمی نشاندی ابو یوسف گفت چون نزد خلیفه در آمدیم دیدم که رشید شسته است و ازین و عیسی بن جعفر بر یکی است سلام بخلیفه کردم و نشستم رشید گفت گمان می برم که بخالت رسیده باشد که ما ترا می ترسانم گفتم بی بخدا بلکه پس ماندگان مرا نیز همین ظن پیدا شده ساعتی خاموش ماند بعد گفت میدانی که برای چه ترا طلبیده ایم گفتم نمی گفت برای آن ترا طلبیده ایم که ترا گواه میسازم برین شخص برینکه نزد وی کنیزی است و من از وی میخواهم که آنرا بمن هبید کن ورنه بفروش وی از هر دو انکاری آورد و بخدا اگر این شخص ازین دو یکی را بعمل نیارد هر آئینه و ترا بقتل خواهد هم رسانید امام ابو یوسف گفت که بسوی عیسی نگر ایست گفتم که مرتبه جاریه نزد تو تا بچه مرتبه رسیده است تا که از امیر المؤمنین آنرا باز میداری و جان خود را برای آن در محل خوف شدید می اندازی و بهر حال این جاریه از دست رفتنی است عیسی گفت جلدی کردم بر اسے خود بتو بیج پیشتر از آنکه شناسم آن چیز را که بر من می آید گفتم آن چیست گفت که من نیز قسم خورده ام بطلاق و عتاق و تصدق بودن جمیع ما املاکہ اگر این را بفروشم یا بنختم رشید بطرف من نظر کرد و گفت که از برای این مسئلہ بیجانج ترا طلبیده ایم درین باره چیزی مخلصی میدانی گفتم بلی که این مسئلہ از همه آسان تر است گفت چگونه گفتم که عیسی را لازم که نیمه کنیز را بر تو هبید و نیمه اش را بر تو بفروش پس گفت عیسی چنین که نه همه کنیز را بر تو بنخشد و نه همه کنیز را بر تو فروخت نمود در این صورت نه حنت وی لازم می آید

و نہ حنث تو عیسی بسویم نظر کرده گفت **أَوْ يَجُوزُ ذَٰلِكَ** گفتم لی در رشید ازین حیلہ کہ مال خوشی رسید فی الجملہ عیسی نیمہ آن کثیر را بخلیفہ بخشید و نیمہ باقی آنرا بعقبت یکصد ہزار دینار فروخت رشید گفت جاریہ را ہمو وقت حاضر کنید و بعد از اقام شدن بیع و مہبہ چون رشید قابض جاریہ گشت با امام ابو یوسف گفت ہر آئینہ این کثیر مملوک کہ بود در وقت تبدل ملک از استبرادیر الابدی است و دانستہ اگر من ہمین شب را با وی بیکجا گزرا نم گمان بجان خود میبرم کہ از بد نام بیرون شود چیست حیلہ درین بارہ ابو یوسف گفت یا امیر المؤمنین اورا آزاد کن و نکاحش در آ رہی کہ بر خترہ استبرانہ باشد چنانچہ در مقدمہ و حیات است و ابوالمنہ روایت خود چنین گفته کہ امام ابو یوسف رضی در جوابش چنین گفت کہ غلامی آزلو شدہ از غلامان امیر المؤمنین بمن دادہ خود چون غلام حاضر کردہ شد امام بخلیفہ گفت کہ اجازت دہ مرا تا کہ نکاح این کثیر با این غلام کنم پس غلام آزا قبل از دخول طلاق نماید در صورت وطی این کثیر بعد رین وقت بلا استبراحلال گردد و کثیر همچنان کثیر مانند از شنیدنش رشید از پیشتر بیشتر خوشدل گردید و اجازت نکاح کثیر با غلامش داد قاضی نکاح ایشان با ہم بستن غلام را فرمود کہ این با طلاق دہ و ترا صد دینار راست غلام انکار آورد تا آنکہ نوبت عوض طلاق تا ہزار دینار رسید آخر کار غلام با قاضی گفت کہ آیا اختیار طلاق بدست من است یا بدست تو یا بدست امیر المؤمنین قاضی گفت بلکہ بدست منست غلام گفت واللہ کہ گاسی طلاقش ندہم تا ابد از وقوع این معاملہ رشید کہ مال غضب رسید و با امام ابو یوسف گفت بزودی حیلہ طلب کن کہ کار از دست میرود قاضی گفت بزنج مکن چرا کہ این کار آسان است این مملوک را با این کثیر بہ بخش رشید گفت بخشیدم قاضی کثیر را گفت بگو کہ این غلام را در بخشش قبول نمودم وی قبول نمود قاضی گفت در میان ایشان تفریق نکاح حکم نمودم چرا کہ شوہر کثیر کہ مملوک باشد چون در ملک ہمان کثیر در آمد با ہم نکاح ایشان نسخ گشت امیر المؤمنین با خاست و قاضی را با علی مناقب بستود و گفت کہ در زمانہ مثل تو قاضی دیگر نیست **بہر حال** در ہمان ساعت بجنور گواہان عقد نکاح با وی بعوض مہربست ہزار دینار بعد از عتق بستند و کابین اورا ہمون ساعت ادا نمود و امام ابو یوسف را در صلہ این فتوی دوصد ہزار ہرم و بیست تحت ثیاب عطا نمود چنانچہ در مقدمہ و حیات گفته و بنا بر قول ابو المعافی بنکاحش حاجتی نبود مگر برای قاضی ابو یوسف طبع ہای زرد در پیش نہاد و گفت کہ آیا چیزی داری کہ این طشتہا باوران نمی پس یاد کرد تو برہ بخلہ خود را پس پر کردہ شد آن تو برہ برای وی از طلا قاضی آنرا گرفتہ

مجموعہ کتب
جامی جامعہ
فخر علیہ السلام
بین کتب
عربی است

سخانه آمد و بعد نماز فجر تلا میزد خود را فرمود که هیچ طریق برای تحصیل دین و دنیا آسان تر و نزدیکتر نیست
از طریق علم چرا که یافتن این مال بزرگ در صله دو یا سه مسئله انتی نکته غریب گویند که همچنین معامله
در عهد امام شافعی ر.م یکی از خلفای عباسیه پیش آمده بود که غلام حبشی کنیز خاصه شاهی را بعد از
عقد نکاحش با او طلاق نمیداد و از عوض گرفتن انکار آورده دل برهلاک و گردن را پیش ملک بقتل
نهاد خلیفه چون عاجز آمد بعد از رجوع نمود و بعد عجز ایشان که طلاق از دست زوج میباشد و بس امام
شافعی ر.م طلبید فرمود که خلیفه را تنها وقوع طلاق از حبشی منظور است یا قدری سزای و سزا نیز
خلیفه خوش شده گفت اگر هر دو امر حاصل شود که هم از وی طلاق گرفته شود و هم بروی سزا آید
غایت غریب باشد و چون حاضران زبان طعنه کشادند خلیفه گفت جواب علما خواهی گفت فرمود بی
بعده خلیفه را فرمود که کنیز را آزاد کن تا با اختیار نفس خود بطلان باطل گرداند و درین سزای حبشی است
و اگر حبشی ناسزا نبودی خلیفه را حکم باز اوئی وی داد می که در این صورت نیز مطلوب حاصل میشد
سلطان نهایت خوش گشته همچنان کرد و اندام علم فائده سوال اگر جای تعلیق طلاق ثلاثه و
یا عتاق و یا تصدق اموال کرده آید چنانچه از عیسی بن جعفر بر یکی گذشت و جواب با صواب امام
ابو یوسف ر.م آنجا صورت نه بند چه کرده آید جواب گویم برای احتراز از وقوع ثلاثه ویرا
لازم که زن خود را یکبار طلاق گوید تا عدتش بگذرد و عبید و اموال ملوک خود را بمعتمدان خود هبه
نماید بعد از آن مرتکب آن فعل گردد که از آن بروی حش لازم می آید پسر با زن خود تجدید نکاح نماید و
عبید و اموال خود را از معتمدان خود بطریق هبه باز پس گیرد و الله هو المکرم للصواب
تاوره در حیات الحیوان آورده که عیسی بن موسی بر زن خود کمال محبت می داشت شبی در آن گفت
أنت طالق ثلاثاً اگر نباشی حسین ترا ماه از شنیدنش زنش روی خود را از وی پوشید
و بهزار تنگی شب گزرانیده علی الصباح بخلیفه منصور در آمده از طلاق شوهر خود خلیفه را خبر داد
خلیفه فقهارا حاضر کرده مسئله مذکور از ایشان پرسید همه ایشان حکم بطلاقش دادند چرا که از قمر حسین
تر نبود مگر فقیهی گفت که در این صورت طلاق لازم نمی آید لقوله تعالی لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ
فِی أَحْسَنِ تَقْوِیمٍ منصور خوش شده گفت قول قول است - لطیفه ۹ در تفسیر کیم
آورده است که شبی قاصد هارون رشید بجهت تمام ابو یوسف ر.م طلبید امام ر.م بر جان خود ترسید

فائده در عمل تعلیق طلاق ثلاثه

تاوره در مسئله تصدق

لطیفه از امام ر.م

تا آنکه ترسندہ نزد رشید رسید و سلام خواند خلیفہ جواب سلام او بوجہ احسن دادہ قریب خود
 نشانیدوران وقت خوف خود از دلش رفت خلیفہ گفت زیور رات ما از دار گم شدہ جاریہ خاص
 از کینزکان جرم بران مہتمم گشتہ است اورا نزد خود طلبیدہ قسم خوردہ ام کہ یار است خواہی گفت
 ورنہ ترا بقتل رسانم اکنون نام شدہ ام کہ صورتش ممکن نیست پس برای رہای من صورتی
 طلب کن ابو یوسف رضی فرمود کہ اجازت رفتن نزد آن کینز مرادہ با اجازت خلیفہ در محل سہراخی خلص
 در آمدہ اہل مجلس را از گردوی دور کرد و آن کینز مثل قمر درخشندہ تنہا ماند از وی پرسید کہ آیا حلی
 نزدیک تست فقاکت کا و اللہ امام رضی اورا فرمود کہ آنچہ من ترا میگویم خوب یاد دار و کمی و
 بیشی در ان کن و آن اینکہ ہنوز خلیفہ ترا خواہد طلبید و از تو خواہد پرسید کہ آیا زیور ہارا دزدیدہ
 بگوئی و چون ترا بگوید کہ آنرا بیار بگو کہ من ندزدیدہ ام بعدہ امام رضی از انجا بمجلس خلیفہ حاضر شد
 و حکم با حضار جاریہ دادہ خلیفہ را فرمود کہ ازین کینز حال زیورات دزدیدہ شدہ باید پرسید خلیفہ
 از وی پرسید کہ زیورات را دزدیدہ گفت بلی گفتش بسیار گفت من نہ دزدیدہ ام امام ابو یوسف رضی
 گفت کہ جاریہ پیش امیر المؤمنین درین قرار و انکار راست گفت کہ خلیفہ بدان ازین خود
 بیرون بر آمد از شنیدنش غضب ہارون فرزندش و برای امام صد ہزار درم حکم فرمود و خاندان
 عرض کردند کہ صاحب خزانہ در وقت غائب است اگر تا فرود آمدت دادہ شود خلیفہ گفت قاضی مرا درین خلد زمین آزاد کن
 و در صلہ او تا فرود آئی خواہم کرد گویم ازینجاست کہ گفتہ شد و السلاطین سلاطین التائین العلماء سلاطین
 السلاطین و لہذا ملا علی قاری رضی در رسالہ رد وقال از سفیان بن عیینہ رضی آوردہ کہ
 من اراد المعازیبة فالمدينة ومن اراد المنايا فمكة ومن اراد
 الفقة فالكوفة يلزم اصحاب ربي حنیفة رضی وقال الشافعی
 من لم ينظر في كتب ابن حنیفة رضی لم يتبحر في الفقه انتهى
 و الانصاف من الكاظمين في هذا المقام من له الديانة
 والامانة في الاسلام والذين لا مذهب لهم من المخاص
 قال العام فانهم ياتونهم المعاندون العاصدون اللام
 له حذوا له اذا لم ينالوا فضله فالقوم اعدا له وخصمه

حضرت صاحب خزانہ در وقت غائب است اگر تا فرود آمدت دادہ شود خلیفہ گفت قاضی مرا درین خلد زمین آزاد کن

كُضِّرَ امْرَأَتُ الْحَسَنِ قُلْنَ بِوَجْهِهَا حَدَّثَنَا أَبُو بَعْبَةَ عَنْهَا امِيرٌ

یعنی حد بر دزد بروی وقتیکه نفضل و علم وی نرسیدند پس این قوم مرا و را دشمنان اند و تنازع
کنندگان مانند قهرهای زن جمیله که از جهت حسد و بغاوت بر روی او میگویند که این دماغ تباہ
شده و بی عقل است لطیفه (۱۰) در شمه از مرغیب الصلوٰۃ آورده که باری در قضیه وزیر خلیفه
رشید برای گواهی پیش قاضی القضاة امام ابو یوسف رض حاضر شد چون گواهی را بجا آورد امام فرمود که
گواهی ترا قبول نخواهم کرد چرا که روزی تو بحضور من بعرض سلطان رسانیدی که من بنده سلطان
ام اگر راست گفته باشی پس شهادت غلام در شرع مقبول نیست و اگر دروغ گفته باشی پس گواهی
دروغگو نیز مردود است عند الشرع وزیر خاموش ماند سلطان فرمود که درین قضیه من نیز عالم ام اگر
شهادت مرا امام مسلمانان قبول فرماید قاضی ابو یوسف فرمود که گواهی خلیفه نیز قبول نیست رشید گفت
چرا فرمود که تو تا که نماز با جماعتی بارون گفت که تاخیر من از جماعت برای انتظام مسلمانان میباشد نه بغرض
دیگر امام فرمود قاک حکمیه الصلوٰۃ والسلام لا طاعة للمخلوق فی معصية الخالق
از شنیدن این مقال رشید حکم داد که بر دروازه مکانش مسجدی تیار گردد بعد از آن بارون رشید
از ترک جماعت تائب گشت و پنجگانه نماز بار با جماعت میگذارد - لطیفه (۱۱) در برهنه آورده که
روزی خلیفه با امام ابو یوسف رض برآمد در زینت و شمت و آنجا کناسی بود مجوسی یکی گفت که با امام
گفتید که بغیر شما گفته الدنیا میجن المؤمنین و الجنة الکافیر و تو با این شمت من با این
سنگی - امام فرمود که آنچه حق تعالی برای کفار از عذاب اخروی آماده کرده نسبت بان معاش و زندگانی
دنیا برای ایشان گویا جنت است و آنچه از نعیم بهشت و دیدار خود مر مومنان را میا ساخته راحت و
آرام دنیوی بجنب آن گویا سمن است پس معترض ساکت ماند تمثیلیه حدیث مذکور را مسلم اخراج
کرده است و شرح معانی آنرا بیان نموده یکی اینکه غالباً مومن در دنیا گرفتار محن و بلا باشد و
کافر متمتع بشهوات و متلذذات بود و هم اینکه جمله مومنان از امیر و فقیر در زیر قید او امیر و نوابی
حق تعالی و انکار دار دنیا مقید و سجون اند و از نجاست که در احادیث دیگر آنحضرت فرموده المؤمنین
کأنهم کل لآیة یعنی مومن مانند شتر مهاردار است طاریع و مطیع مر احکام الاهی را که خود را
از این حبس و تکلیف در دار عقبی رها خواهد یافت و کافر چونکه در دار دنیا از او امر و نواهی حق تعالی

بر امام ابو یوسف
 در قضیه امیر
 در شمه از مرغیب
 در شمه از مرغیب
 در شمه از مرغیب
 در شمه از مرغیب

حدیث مذکور
 در کتاب الرافی
 در کتاب الرافی

غافل دید باشد و تابع هوای نفسی گویا از قید منک است ازین جهت دنیا در حق و سجت است چرا که در عقبی
 بسین حقیقی مسجون گردد کہ ان الشجرۃ لقی سنجین بسین از سخن است بطریق مبالغہ
 سوم اینکه امام رضا از ذہانت خود در جواب آن خاک بوب گفته و اورا ساکت نموده است

نکتہ بیات

زہر مؤمنان نامش بود سجن	زہر کافران جنت مسمی است	چو مرغ اندر قفس مع من بنیاست	اولی کافر درین چون مرغ صحراست
بصورت شکل آزادی ہوید است	ازین اکثر صائب مؤمنانراست	بالکثر کافران راحت از نجا است	ولی یک نکتہ دیگر مہدین است
بردی تیار واجب شکہ مولی است	خورد و نوش و زما بحتاج ہر شے	میا میکند ہر چیزنی خواست	بہر دم فکر کارش مالکش راست
رہ بوبت کند نو عیکہ زیبا است	مرا و ز اور قفس ہم راحت و عیش	چو شد آزاد خود راحت میا است	مگر مرغیکہ مانوس است و خوانا
غم صیاد و فکر داندہ اورا است	پر و ہاش بظاہر گونہ بستند	دلش را لیک ہر دم بند برپا است	بذبح و کشتن و صید و اسیرش
نہ در دنیا خطر نی خون عقبی است	نظیرش فاقثو کھم خود عیانست	کہ ہر کافر برنگ صید سحر است	ہمین وحشی کہ در صحرا کنی صید
بعینہ حال او چون مرغ خواناست	چو گوید کلمہ توحید از صدق	معا و رقیب ایمان لمن اورا است	پس اینجا اندکی غورا است در کار
چو آن مرغیکہ ہم مانوس خواناست	وگر بالعکس باشد عکس باشد	تو خود بنگر گزین ہر دو چہ اولی است	بقید بندگی ہر کس کہ آمد
شکار فاقثو کھم چون مرغ صحراست	مرا و فکر ایمان ای فقیر است	کہ در ہر دو جهان کار تو بالا است	

لطیفہ (۱۲) در تذکرہ الاولیاء غیرہ آورده کہ باری خلیفہ ہارون از امام ابو یوسف درخواست
 کہ مرا پیش داؤد طائی برد تا زیارت کنم ابو یوسف رضی اللہ عنہ داؤد رضی اللہ عنہ آمد بار نیافت ان داؤد را و در رضی
 درخواست تا شفاعت کرد و گفت کہ خلیفہ را نزد خود راہ دہ قبول نمیکرد و گفت مرا با اہل دنیا دخلان
 اہل دغل ۱۲

نکتہ در الذمنا سخن المؤمن و جنۃ الکافر

چہ کار است مادرش گفت بحق شیر من کہ اور ارادہ ہی گفت من ہرگز این ظالم را نہ بینم پس
گفت الہی تو فرمودی کہ حق مادر نگاہدار کہ رضای من و ناست و اگر نہ مرا با ایشان چکار پیش
بار داد ایشان و آمدند و نشستند چون ہارون باز گشت صرۃ زہر بہاد و گفت حلال است
داؤد و گفت برگیر کہ مراد بین حاجت نیست من خانہ فروختہ ام از وجہ حلال آنرا نفقہ میکنم
و از خدای تعالی خواستہ ام کہ چون این نفقہ تمام شود جانم بتناز تا مرا یکسی حاجت نباشد
و امیدوارم کہ حاجتم برآورده باشد پس ہر دو باز گشتند ابو یوسف از ذکیل - خرج داؤد پرسید
کہ نفقات داؤد چند مانده است گفت دہ درم سیم و ہر روز انگلی سیم خرج میکند ابو یوسف رضہ
حساب کرد تا روز آخر پشت بھراب باز داده بود گفت امروز واکیذ وفات کرده است نگاہ کردند
ہمچنان بود گفتند بچہ دانستی گفت از نفقہ او حساب کردم کہ ہیچ مانده است و دانستم کہ دعای
او مستجاب باشد لطیفہ (۱۳) در عنایہ شرح ہدایہ در شرح این قول ہدایہ وَ كَوْحَرِيكَ
مَا حَوْلَ الْمَسْجِدِ وَ اسْتَفْعِي عَنْهُ كَرَاهِلَ الْمَحَلَّةِ اَوِ الْقَرِيَّةِ عَنِ الصَّلَاةِ فِيہِ يَسْتَفْعِي
مَسْجِدًا عَشَدًا اَبِي يُوسُفَ وَعِنْدَ مُحَمَّدٍ عَامِلًا اِلَى مَلِكِ الْبَيْتَانِ اَوْ
اِلَى وَارِثِہِ بَعْدَ مَوْتِہِ آورده کہ باری امام محمد بن بلکہ گذشت و گفت این است
مسجد ابی یوسف بدین ارادہ کہ چون مسجد ویران شدہ بلکہ مالک باز نیگرد پس بمرور
زمانہ آمد و رفت مردم در آخر فرزند خواہد شد بعدہ امام ابو یوسف را مورد بر اصطبلی واقع شد
و گفت این است مسجد امام محمد رضہ بدین ارادہ کہ چون بموجب قول محمد بن مسجد ویران شدہ
باز بلکہ مالک اعادہ میکند بسا اوقات مالک آنرا اصطبل سازد انتہی درین باب قول امام ثانی رضہ
نظر است - لطیفہ (۱۴) در عالمگیریہ در باب ختان و قلم انظار از کتاب الکراہتہ آورده کہ باری
رشید از ابو یوسف در باب جواز ناخن گرفتن در شب پرسید امام گفت جایز است رشید گفت بکہ امام
دلیل فرمود لقولہ علیہ الصلوۃ والسلام اَلْخَيْبِرُ كَالْيَوْمِ خَرَّ سُبْحَانَ اللّٰهِ وَ مَخْرُجٌ لِّلْمَسْكِ مَا
بیان فرمود - لطیفہ (۱۵) در تفسیر تفسیر تحت آیت لَمْ يَكُنْ مِنْ اَعْبَادِ ذٰلِكَ عَامًا
فِيہِ يُعَاقِبُ النَّاسَ وَ فِيہِ وَعَصِرُؤُنَ آورده و نیز در انیس الواعظین باختصار موجود است
و تذکرۃ اللہ ہا ہم مذکور است مگر منسوب با امام فاضل رضہ کہ امام ابو یوسف در آن کتاب علوم ہا

لطیفہ (۱۳) از امام رضہ

لطیفہ (۱۴) از امام رضہ
لطیفہ (۱۵) از امام رضہ

داستحضار قواعد و رسوم بمرتبہ مفلس و مبنوا بود کہ مسائلی کہ اجتهاد فرمودی بر سفالہا و شانہای
گوسفندی نوشتی و در ظرفی می نهادی آن مقدار از درم و دینار داشت کہ کاغذ سرانجام کند
روزی بخانہ درآمدہ از مادر طعام خواست چون چیزے حاضر نبود مادرش اشارہ بر آن ظرف نمود کہ
گنجینہ علوم و خزینہ رقوم وی بود یعنی کہ ہمہ عمر بخلاف مرضای من مصروف تحصیل سفال پارہ
چند ساختہ و بر انبار قمی چند بر کشیدہ و از تحصیل امور معیشت و ما یحتاج ضرورت فارغ بودہ پس
از ان مکتب خود بخواہ از من خواستن چیست چون امام انام ضعف ہمت آن ضعیفہ ^{ضعیفہ}
مشاہدہ نمود سوگند یاد کرد کہ تا حلوی عسلی در طبق سیمین بکفچہ زرین در دہان تو نکنم بامدیگر نبردازم
و همان روز ہمسایہ امام خانہ خود را عمارت میکرد و راہ گذر امام را تنگ تر ساخت امام رفت گفت
ای عزیز راہ گذر را تنگ مکن و در حق ہمسایہ خود تصرف منہای آن شخص در جوابش گفت کہ ہر گاہ
قطار مہار شتران تو درین راہ گذر نگنجد من این راہ را بکشایم از سخن آن جاہل خاطر امام گرفتہ
ترشد اتفاقاً ہمان روز خلیفہ ہارون را باز بیدہ خاتون کہ خلیفہ جلیلہ و جمیلہ وی بود گفت و شنید
پدید آمد و با ہم مناظرہ میکردند تا حدیکہ زبیدہ خلیفہ را بدوزخیان منسوب ساخت و گفت ای دوزخی
ہارون گفت اگر من دوزخیم و تانت طلاق و از یکدیگر جدا شدند ہارون زبیدہ را عظیم دست
میداشت نفیر از جان او برآمد منادی بفرمودہ و علمای بغداد را حاضر کردند و این مسئلہ را فتوی
کردند ہیچکس جواب آن ننوخت گفتند عالم الغیب میداند کہ ہارون دوزخی است یا بہشتی تا حکم
بحلت و حرمت زبیدہ در حق وی نمایم بالیوسف ^{بہم} کہ قائم مقام ابو حنیفہ رضی اللہ عنہما بود التجا نمودند از وی
استفسار کردہ حکم طلبیدند فرمود من جواب دہم خلق تعجب کردند گفتند مگر دیوانہ است جای کہ چندین
علمای فحول عاجز باشند اورا چہ مجال سخن باشد امام فرمود کہ حاجت تراست بمن یا مرا تو ہاں گفت
مرا تو فرمود پس از تحت فرود آئی کہ جای علما کہ دارت انبیاءند بلند تراست خلیفہ اورا بر تخت نشاند و نمود
بیزیر آمد امام رضی اللہ عنہما بعد از تامل بخلیفہ گفت اول تو مسئلہ مرا جواب گوی تا آنکہ من مسئلہ ترا جواب گویم ہارون
گفت سوال تو چیست امام رضی اللہ عنہما گفت ہرگز ہر بیع معصیتی قادر شدہ و از بیم خدا باز ایستادہ از ان ہارون
گفت بلی نجد کہ چنین است تا آنکہ روزی مرا بکنیزی از کنیزان زبیدہ خاتون کہ کمال حسن و جمال
آراستہ بود اتفاقاً خلوتی یافتاد و نفس را با باغرت ادسیل تمام بود ناگاہ در دلم آمد کہ امروزند از پیشینہ است

و نامہ اعمال ایشان بحضور جناب رسالت آب معلم درین روز می برند حجت است که امروز سزا نده اعمال
 من ازین زنا باشد پس از حق تعالی ترسیده بر خود لرزیدم و از سر آن امر نامرضیه در گذشتم امام رضا فرمود
 که تو از اهل بهشتی نه از زمره دوزخیان و طلاق از تو نافذ نشده علماء او از بر آوردند که بچند دلیل حجت فرمود
 بِمَا كَرِهَ لِقَوْلِ رَبِّهِمْ وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَتَتَّهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ
 فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ یعنی اما کسی که ترسند باشد از ایستادن بحضور پروردگار خود
 و باز داشته باشد نفسی را از شهوت هر آینه خبت همان جای اوست از حسینی انتهى همه علماء
 جواب امام رضا پسند افتاد بارون حکم نمود تا آنکه دین امام رضا پُر از جواهر نفیس کردند و بانواع عطا یا و هدایا
 مخصوص گردانیدند و رسیده خاتون بعد از شنیدن اقامی حلت بفرمود تا چندین شتر در زیر بارهای
 قیمتی با امام رضا بوفوق خلیفه بردند و گویند همدران مجلس حلوی عملی در طبق سیمین کرده و کفجهای
 زرین بروی نهاده بنظر امام در آوردند امام رضا چون نظر آن افتاد و اقداس گویند خود زوداد بخاطرش
 غمخورد کرد آن طبق را برداشته باز او را حله بخانه آمد هنوز همسایه او از محل فارغ نشده بود که نظر رحمان
 امام رسید امام رضا راه را کشاده ساخته حلوی عملی بکفچه زرین در دهان مادر کرد تا دانی که انکبوت
 يُعْطَىٰ وَكَانَ يُبْطِئُ از مسائل یقینیه است انتهى راقم الحروف اصلح الله حاله
 میگوید که درین محل چه نسب است آنچه فرمود آنحضرت صلی الله علیه و سلم عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ
 قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَبِّ اشْعَثْ مَدْفُوعًا بِالْأَبْوَابِ
 لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَا بَبْرَةَ رَوَاهُ مُسْلِمٌ یعنی بسیار مردمانی اند که از جنت افلاس موی بر ایشان
 چسبانده باشد و مجالس مردم در بهایم افنیاکسی ایشانرا نمیگذارد اگر در کاری بخدا قسم خوردند هر آینه
 حق تعالی آنان را از آن قسم خلاصی دهد انتهى آرمی لغوامض خفیه رسیدن کار علماء است غریبه
 باری اسد مدخان غالب شاعر ولوی که از اهل تشیع بود زیارت صدر الصدور حضرت مفتی صدر الدین
 مرحوم ولوی در آمد ایشان براه خاطر داری حسب رسم و عرف برگ تنبول پیش او نهاد و ما محتاج با
 ازان برداشت مفتی صاحب بیاس خاطر او را در گرفتن تنبول دیگر فرمود غالب بسویش نگرید گفت
 بس است از غنید نش مفتی صاحب رمزوی دانسته در جوابش فرمود + بی : با هم نگرید
 تبسم نمودند حاضران از تبسم ایشان متعجب ماندند چون غالب از انجام خص گفت از سر آن از مفتی

صاحب پرسیدند فرمود که آن پلید مرا چنین فرمود که + از خرس موئی بس است + چون
 بر مزوی رسیدم در جوابش گفتم + دهن سگ بلغمه دوخته به + ازین جبت با هم دیگر نگر ایسته
 نموده بودیم **فصل دوم** در تذکره منتخب مجتهدین + ملقط المحدثین + فخر الفقهاء المتبحرین +
 بدر الفضلاء الکاملین + وحید الدهر + فرید العصر + آن معلم مجتهدین + آن مرشد را سخین + آن
 امجد الناس والا وحید + اعنی الامام محمد بن حسن بن فرقد + الشیبانی + الملقب بامام
 ربانی + رضی اللہ تعالی عنہ از کتب ذیل اتمام النبلا و حدائق الحنفیہ و تذکره مرآة الخیال و اخبار
 الجبل و تفسیر کبیر و تفسیر و جیز و تعلیق مجید و مقدمه ہدایہ و شامی و در مختار و تراجم حنفیہ و سیرۃ النعمان
 و خزینۃ الاصفیاء و تذکره الاولیاء و غیرہ + **ومی** رضی اللہ تعالی عنہ از شاگردان امام ابو حنیفہ قاضی
 ابو یوسف رضی اللہ عنہ است و برای فقہ حنفی بازوی دوم است پدر بزرگوارش از قبیلہ شیبان در بفتح
 شین معجم از باشندگان شہر خرستاد بفتح حا و سین مہلتین و سکون را بود کہ در باب دمشق در وسط
 عوطہ واقع است پدرش کہ یکی از ائمرا بود از شام بسوی عراق آمدہ در واسط اقامت نمود و بعد ازین
 بواسطہ در سنہ یکصد و سی و یک یا دو یا پنج بنا بر اختلاف امام محمد از وی متولد گشت مگر در ہر ہنر
 آورده کہ اکثر برانند کہ در سنہ ۲۲۰ اثنین و ثلثین و مائتہ واقع شدہ و در کوفہ نشو و نما یافت و در بغداد
 ساکن گشت **ومی** رضی اللہ عنہ موصوف بود بکمالات فائقہ و در کثرت روایت در روایت سوانہ و تصنیف
 علوم منزلت عظیم داشت عالم و ماہر علم فقہ و حدیث و لغت بود فصیح و بلیغ و ادیب بی نظیر ابو عبید
 میگوید کہ من بغیر از امام محمد رضی اللہ عنہ کسی دیگر را انعم بکتاب اللہ ندیدم و در عربیت و نحو و حساب ماہر باہر
 بود و طلب حدیث نمود و جماعتی را از اعلام ائمہ ملاقات کرد و سالہا حاضر مجلس ابی حنیفہ شد و بر
 ابو یوسف رضی اللہ عنہ تفقہ نمود و کتب کثیرہ ناوہ تصنیف ساخت و اوراد مسنعاتش مسائل مشککہ خصوصاً
 متعلق بعربیت بسیار است ناشر علم ابو حنیفہ رضی اللہ عنہ و انصح مردم بود چون کلام میکرد در خیال سامع می آید
 کہ مگر قرآن کریم بلفظ وی نازل شدہ کذا فی الامتحان و ہم در امتحان از امام محمد رضی اللہ عنہ آورده کہ وی رضی
 میگفت ابو حنیفہ را رضی اللہ عنہ کہ زہنی مرده است و در شکم او سبچہ دکت میکند چہ کنند گفت شکمش شق
 کرده برآید همچنان کردند آن کودک متی بزایست و طلب علم میکرد و مجلس محمد بن حسن می آمد و اورا
 ابن ابی حنیفہ رضی اللہ عنہ میگفتند قاسم بن سلام محدث متوفی سنہ ۲۲۳ در غریب الحدیث بومی اسناد نموده

فصل دوم در مناقب امام محمد بن حسن

در برهمنه آورده که مدت ملازمت او مر امام ابو حنیفه رضی را دو سال بیش نبود چنانچه در حقائق منظمه
 و طبقات و تذهیب تصریح برین کرده اند که وی رضی در وقت فوت امام اعظم رضی هرده ساله بود وی رضی
 گفت اول نوبت که بنی مت امام ابو حنیفه در آدم پرسید قرآن یاد داری گفتم نه فرمود برو قرآن را یاد گیر
 و بعد بقیه مشغول غور گشتم و ب حفظ قرآن پرداختم بعد از هفت روز آدم فرمود نگفته بودم که قرآن یاد گیر
 گفتم یاد گرفتم اتهمی تنبیه کسی که در هفت روز قرآن کریم را حفظ نماید پس در مدت العمر با وجود طلب و
 و تحریص وی چه قدر احادیث و اخبار را تمه را ضبط کرده باشد فافهم و بعد از وفات ابو حنیفه بقیه تحصیل را
 از قاضی ابویوسف ^{رضی} انوره اکثر کتب را از وی خوانده و ازینجا است آنچه در شامی گفته هر تالیف امام
 محمد رضی که موصوف بصغیر است مانند جامع صغیر و یاسیر صغیر و امثال این آن روایت وی است از ابویوسف
 عن ابی حنیفه رضی و هر آن تصنیف وی که موسوم بکبیر است آن روایت وی است از امام اعظم رضی بلا واسطه
 و این کمتر است مانند المضاربه الکبیر و التراعه الکبیر و المآذون الکبیر
 و الجامع الکبیر و الشیر الکبیر و حدائق و برهمنه هر دو آورده که یکی از اخبار نصاری
 بسیاری از علماء را یافته بود و مسلمان نشد و ایمان نیاورد چون امام رضی جامع کبیر را تصنیف کرد وی آنرا
 مطالعه نمود فوراً مسلمان شد و گفت اگر این شخص دعوی پیغمبری کردی و معجزه خود این را پیش کردی
 کسی مقاومت او نتوانستی و بر همه ایمان آوردن بروی لازم شد پس چه جای کسیکه این احادیث
 وی است و در تذکره ^{الکتاب} مرآة الخیال در حالات مولانا جامی ^{رضی} که از اولاد امام محمد رضی است این حکایت
 را بدین تفصیل آورده که امام حصیری در خطبه فخر جامع کبیر امام محمد رضی آورده که چون امام محمد رضی این کتاب را
 تصنیف کرد و شهرت یافت در روم بمطالعہ کی از اخبار نصاری در آمد وی با چندین گبران دیگر بدین
 اسلام مشرف گردید از وی سوال کردند از سبب اسلام گفت کسیکه این کتاب را تصنیف کرده است
 اگر وی دعوی پیغمبری نماید القصه و در شامی و حدائق و سیرة آورده که در طبقات تمیمی از شرح
 امام بن عسکری ^{رضی} که بر سیر کبیر امام محمد رضی نوشته است آورده که سیر کبیر آخرین تصنیف امام محمد است از تصانیف
 وی در فقه سبیش آن بود که چون سیر صغیر الم محمد رضی از نظر امام اوزاعی رضی امام اهل شام گذشت از وی
 طعن گفت که اهل عراق را با فن سیر چه نسبت است که ایشان را علم سیر نیست چون این خبر با امام رضی رسید
 سیر کبیر را تصنیف نمود چون امام اوزاعی رضی آنرا مطالعه نمود گفت اگر انضمام احادیث درین کتاب نبود وی

در حفظ کردن قرآن امام هشت روز

در اسلام آوردن آن سال از مطالعہ جامع کبیر محمد رضی

در سبب تصنیف سیر کبیر امام محمد رضی

ہر آئینہ گفتمے کہ وہی علمے را وضع کرده است و البتہ حق تعالی اصابت جواب در فکر وی تعیین نموده است
 وَ قَوْفَ كَلِّ ذِي عِلْمٍ عَلَيْنَا بِمُهْ بَعْدَهُ دَر شَهْصَتْ مَجْلَدَات كَرَاتِش كَنَانِيدَه بَرَا سْتَر بَار كَرُوْدَه نَزْد خَلِيْفَه
 رشید آزار ساند و چون رشید را از بیشتر خبر آن رسیده بود بلحاظ قدر دانی آن ہر دو پسر ان خود را روانہ نمود
 کہ خود رفتہ از امام محمد سند آن گیرید و ہر کہ اورا دید فایت پسندید و ہر آئینہ شمرده شد این کتاب یکی از مفاخر
 امام محمد و در خزینتہ الاصفیاء از راحت القلوب آورده کہ حضرت سلطان المشایخ نظام الدین ہلوی
 رحمۃ اللہ علیہ رَحْمَتُهُ وَاسِعَةٌ مِیْفَر ماید کہ امام شافعی اور کتاب امام محمد رضی میرفت و میگفت کہ اگر گویم کہ قرآن
 بلغت محمد بن حسن شبیبانی نازل شدہ است راست است بسبب فصاحت کہ در کلام وی بود و بسبب
 کمال فصاحت وی رضی چون کتاب بسوط وی را یکی از حکمای اہل کتاب مطالعہ نمود بگفت علو شان و
 فایت فصاحت آن کتاب ایمان آورد و گفت هَذَا كِتَابٌ مُحَمَّدٍ كَرُّ الْاَصْغَرِ فَكَيْفَ
 كِتَابٌ مُحَمَّدٍ كَرُّ الْاَكْبَرِ اَنْتَی و در ایام قضای مقام روقہ کتب رفیق تصنیف نمود محقق
 و ہلوی در شرح صراط مستقیم نوشته است کہ امام شافعی رضی در شان محمد بن الحسن شبیبانی رضی فرمود کہ اگر
 اہل کتاب از یہود و نصاری تصانیف امام محمد را ببینند بے اختیار ایمان آرند و میگوریم راست است
 چنانکہ ایمان بعضی اہل کتاب را برکت امام محمد رضی دیدی و امام محمد رضی شش کتاب با چنان تالیف کردہ
 کہ ہر یکی از ان شخصت مجلد و ہفتاد مجلد بلکہ بیشتر است و امام احمد حنبل رضی اکثر مسائل دقیق از
 کتب امام محمد رضی نقل میکرد و از ان استفادہ می نمود و انتہی در سیرۃ النعمان آورده کہ یکی از تصانیف
 امام محمد رضی کتاب الحج است بیش آن بود کہ چون مدت آن سہ سال کہ نزد امام مالک ثاحدث میخواند
 اہل مدینہ را در مسائل بسیار مخالف از ابو حنیفہ رضی دید و قتیکہ از مدینہ واپس آمد این کتاب را تصنیف
 نمود بدین طرز کہ اولاً قول امام را در بیان نمود بستر اختلاف اہل مدینہ را بعد از ان از حدیث و اثر و تیار
 ثابت کرد کہ مذہب امام صحیح است و مذہب دیگران غلط و این کتاب وی درین زمانہ تقالید بلحاظ
 دستیاب میگردد و انتہی صاحب شامی گفته کہ مسائل اصحاب حنفیہ ما بر سہ طبقات است طبقہ
 اول مسائل اصول است و بظاہر الروایت نیز آنرا می نامند و آن همان مسائل است کما از اصحاب
 مذہب ما یعنی ابو حنیفہ رضی و ابو یوسف رضی و محمد رضی است رضی اللہ عنہم و ز فرزند حسن بن زیاد و غیرہا
 نیز ایشان درین مسائل ملحق میگرددند مگر شائع در ظاہر الروایت آنست کہ قول ہر سہ ہمامان باشد

و پس و کتب ظاہر الروایت ہر شش کتب امام محمد است کہ مبسوط و زیادات و جامع صغیر
 و سیر صغیر و جامع کبیر و سیر کبیر اند و مبسوط نا اصل نیز می نامند کہ ہمہ ہر چہ در ان است جملہ معتبر است
 و نیز این کتاب اول تصنیف وی است و در سیرہ گفتہ کہ در اصل این کتاب از تصنیف امام ابو یوسف
 است کہ امام محمد رضی آنرا زیادہ تر توضیح نوشتہ است و ہم جامع صغیر کہ بعد از مبسوط آنرا تصنیف کرد
 و درین کتاب نام محمد رضی بر وایت امام ابو یوسف رضی جملہ اقوال ابو حنیفہ را جمع نمودہ و گویند کہ کل مسائل
 آن (۱۵۲۳) است کذا فی السیرہ بعد از ان جامع کبیر را نوشتہ کتاب منہجیم است درین کتاب
 با اقوال امام اعظم رضی اقوال قاضی ابو یوسف و زفر نیز نوشتہ و باہر مسئلہ دلیل نیز ذکر نمودہ متاخرین
 حنفیہ مسائل اصول فقہ کہ قایم نمودہ زیادہ تر از طرز استدلال و طریق استنباط این کتاب خذ نمودہ اند
 و علمای نامور شرح برین کتاب نوشتہ اند بعد از ان زیادات را تالیف کرد و ہمان بعضی فروع
 کہ بعد از جامع کبیر بیادش آمد درین کتاب درج نمود و ازین باعث زیادات موسوم کردہ شد بعد
 از ان ہر دو سیر را ترقیبی کہ گذشت یعنی از طعن امام اوزاعی - و این ہر شش کتب ویرا
 برای آن بظاہر الروایت می نامند کہ آنہا از امام محمد بروایات ثقات مروی است پس این کتابہا
 از وی بنقل متواتر یا مشہور ثابت اند و نیز در شامی آورده کہ باید دانست کہ از کتب مسائل اصول
 کتاب کافی است مؤلفہ حاکم شہید رضی کہ کتب ستہ ظاہر الروایت امام محمد رضی را در ان جمع کردہ است
 و این کتاب معتد است در نقل مذہب کہ جماعتی از مشایخ بر ان شروع نوشتہ اند چنانچہ شرح شمس اللامتہ
 لسخنی کہ مبسوط لسخنی مشہور است چنانچہ علامہ طرطوسی در حق وی گفتہ کہ عمل کردہ نشود
 بانچہ از مبسوط لسخنی مخالف باشد کہ معتبر و مستفی بہ و معقول علیہ ہمین مبسوط لسخنی است
 و نیز از کتب مذہب است المنتقی مؤلفہ حاکم الشہید مگر اینکہ در ان بعضی نوادرات را نیز درج کردہ
 است انتقی کلام الشامی و در حموی و اشباہ تفصیل این ہر دو کتاب را چنین درج کردہ کہ الحاکم
 الجلیل الشہید فرمود کہ مطالعہ نمودم سکہ صد کتابہا را مثل امالی و نوادر این سماعہ رضی تا آنکہ بہرچہ دیدم
 از انہا کتاب منتقی را در این کتاب از اہل کتب مذہب است در وی مسائل ظاہر الروایت و مسائل
 نوادر ہر دو جمع اند و چون وی رضی در کتب ظاہر الروایات امام محمد رضی مکررات و تطویلات را
 شاہدہ نمود برچہ از ان مسائل را در مکررات را حذف نمود و ہنام کافی آنرا نام نہاد و این کتاب نقل

در کتب شش کتب ظاہر الروایت

کتاب کافی نیز مشہور است

سائل مذہب معتد است (چنانچه مفتی الثقلمین صاحب تفسیر مدارک کثیر القائق را از انان ملخص
 نموده و جماعتی از مشایخ بران شرحها نوشته مانند امام اسپجایی رند و بسوط سرخی و در شرح هدایه
 وقتیکه مطلق ذکر بسوط نماید مراد از ان همین بسوط سرخی میباشد و گویند که سبب قتل حاکم جلیل آن بود که
 بعد از تالیف کافی امام محمد آزاد خواب دید که با وی میگفت که بکتابهای من این فعل را چرا کردی عرض
 کرد بسبب آنکه در فقهاگالت دستوری واقع شده پس برای تسهیل افنای بکریات و بقای مقررات
 نمودم از گفتن وی امام محمد غضب در آمد و او را گفت **قَطَعْتَ اللَّهُ كَمَا قَطَعْتَ كَتِيبَةَ**
 بسبب آنکه در دست اتراک گرفتار گردید تا آنکه ترکیان او را بالای سر و درخت برده بدو نیمه او را
 پاره پاره کرده شمشیر نمودند انتی و در مختار گفته که مقدار علم امام محمد از تصانیف وی ظاهر میشود
 و گویند که وی در علوم دینیہ نهمصد و نود و نه کتاب را تصنیف کرده است و همچنین در حدائق و اتحات
 نیز گفته بلکه فرید بران صاحب اتحات این هم نوشته که وی تصنیف مزاج بود صاحب متوسط است و
 در حدائق است که نوآورد و نوازل و رقیات و ہار و قیات و کیسانیات و جرجانیات و کتاب الآثار
 و متوسطا از بعضی تصانیف **در برہنہ** و نیز در حدائق آورده که جملہ سائل امام محمد ہزار ہزار
 و ہفتاد ہزار و سی مسئلہ است یعنی **۷۰۳۰۰** لاکھ و ہفتاد ہزار و سی مسئلہ است و روایت دیگر نیز وارد است
 و در برہنہ و نیز در کتب دیگر گفته کہ ذراعت کرد فقہ را ابن مسعود و آب داد او را علقمہ و درو نمود آنرا
 نخعی و بکوفت آنرا حماد و آورد او را ابو حنیفہ و غیر کرد او را ابو یوسف و نان بخت از محمد پس مردم
 از ان او سوزند **فَاِلَّا عِتْبَارًا لِلْوَصْفِ الْاَخِيرِ** و حدائق آورده کہ شبی را امام شافعی از امام
 محمد پرسید و تا صبح در نماز قایم ماند و امام محمد فرمود بستر خود آرام نمود امام شافعی ہنر را تا خوش آمد چون بگرفت
 امام محمد از بستر خود برخاست و بغیر از تجہید وضو نماز ادا نمود امام شافعی فرسبب آن از وی دریافت کرد
 در جوابش فرمود کہ تو برای نفس خود عمل نمودی و من برای امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم عمل کردم

در سبب قتل مصنف کتب و کالی در بعضی مناقب امام محمد شیبانی

کتب کوزا نجد ان امام محمد شیبانی

سُرُودُ الْكَاثِرِ فِي كِبَرِ الْكِبَارِ	مَقَرِّي زَانَا زِكْرُ السَّائِلِ رَا از کتاب اشہ بر آوردم انتہی شعرا
إِلَى كَرْتَمَاهَا قَلِيلٌ وَالْعَرَبِيَّةُ	وَجَمْعُ الْعِلْفِ فِي تَرَاكُ الْعَتَابِ

نیز امام محمد شیبانی را از کتاب اشہ بر آوردم انتہی شعرا
 و جمع العلفی فی تراک العتاب
 و کرمہا قلیل و العربیہ
 و کرمہا قلیل و العربیہ
 و کرمہا قلیل و العربیہ

در باب اول امام محمد زین

و در برهنه آورده که امام در لیالی هرگز نمی خفت و می نشست و کرد او کتابها می بود و پیراهن از بر می کشید
و نزد وی ذرات کثیر مرصیه علم می خواند تا خواب نیاید و در یک کراسیه یعنی کتاب میدید بازمی نهاد و دیگر
می نگریست پرسیده شد که چرا نمی خسبی گفت چگونه بخسیم و چشم خلقی تو کل باخفته اند که اگر مشکلی شود
از عالم خوابم پرسید پس تشبیح کار است و تخریب دین کنم گفتند چرا بے پیرهن می نشینی گفت که
خواب از گرمی است و آن از جلاست و در برابر طشتی داشتی بر آب هرگاه که خواب آمدی بر تن
انسان آب ریختی و کثرت کتب برای آنست که علم ثقیل است چون یکی گران میشود دیگری می گیرم
لما فی الحادی انتی و همین مضمون را برهان الاسلام الشیخ الذرندوبی تمیز صاحب بدیه رحمة الله
تعالی در تعلیم المتعلم چنین آورده و کان محمد بن الحسن لا ینام اللیل و کان یضع عنده الذفات
و کان اذا صل من نوح ینظر فی نوح آخر و کان یضع عنده الماء و ینزل نومه بالماء و
کان یقول ان النوم من الحرارة فلا بد من دفعه بالماء البارد انتی تنبیه هرگاه کسی
از مطالعه علمی ملال و گرانی خاطر نیز میاید که بعلوم دیگر مشغول گردد چنانکه در تعلیم المتعلم گفته و کان ابن
عباس اذا سئل عن النکاح یقول هاتوا دیوان الشعر و انتی و از محمد بن سمانه
روایت است که امام محمد زین با بل و عیال خود گفته بود که از من از حوائج دنیاوی آنچه را کسی طلب
نکند که دل من بسوی آن متوجه و متفکر باشد و هر چیز را که حاجت باشد از او کیل من طلب نماید و در برهنه
و حدایق گفته است گویند که اشتغال وی بعلوم بعدی رسیدی که جامه او رنگین میشد و از برای نزع
او فراغ نمی یافت تا بشویند جامه دیگر بروی می انداختند و اولین را از وی بر آورده میشتند و او را
در خانه خروسی بود بانگ میکرد گفت مرا مشغول سے کنده او را فرج کنید همچنان کردند مروی است
که چون سر از زانوی اجتهاد برمی آورد میفرمود لذات الافکار خیر من لذات الالباب
و در کتاب تعلیم المتعلم آورده و کان محمد بن الحسن اذا سهر اللیالی و انتی
له المشکلات یقول ابن ابی براء الملوک من هذه الذات
أحوال علی خالی بعد موتهم و اوصاله تحت التراب عظیم و ذوالجملت من لیس فی الثری
نظرت من الایام و هو علیکم و لکنهم قیل لا عنبة للفاضل و من لیس من لیس
و در کتب کثیره ذکر است که اسمعیل بن ابی رجا میگوید بعد از وفات وی در رویای صادق خود او را دیدم

تنبیه در مطالعه کتب علمی

دکال اشتغال همه بعلوم

وگفتم که حق تعالی با توجیه کرد فرمود که مرا بخشید و فرمود که اگر ترا عذاب دادن منظور من بود می تقدیر
علم در تو نهادی انتی مختصر او در برهنه و حدائق و غیرها آورده که امام محمد رضا گفت که از پدر من
نتی هزار درم ماند پانزده هزار درم را صرف نحو و شعر کردم و بقیه را در حدیث و فقه خرج نمودم
و در تعلیم المتعلمین گفته و قد کان لِمُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ مَالٌ كَثِيرٌ حَتَّى كَانَ لَهُ ثَلَاثَ مِائَةِ تَمِينِ
الْوُكُلَاءِ فَأَنْفَقَهُ كُلَّهُ فِي الْعِلْمِ وَالْفِقْهِ وَكَرِيبُكَ لَهُ نَوْبٌ نَفِيسٌ فَسَرَّاهُ أَبُو يُوسُفَ
فِي نَوْبٍ خَلِيقٍ فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ ثِيَابًا نَفِيسَةً فَلَمَّا بَقِيَ لَهَا فَقَالَ عَجَبٌ
لَكُمْ وَأَحْسَبُ لَنَا يَمِينَةً شَالَا فَاذْهَبْ عِلْمٌ وَرَدِيَا دَادُ وَبِرَّاسِ مَا دَرَّ آخِرَتِ كَذَا شَتَّ وَلَمْ يَدْرُ تَذَكْرَةَ
الْأَوْلِيَا أَوْرَدَهُ كَمَا جَوْنِ إِيْمَامِ مُحَمَّدٍ وَامَامِ ابُو يُوسُفَ ثَرَا وَرَسَائِلِ خَالِفَتِ انْقَادِي وَرَمِيَانِ خُودِ دَاوُدِ
طَالِي رَا حَكْمِ سَاخْتِنَدِي وَإِيْشَانِ هِرْدِ وَنَزْدِيكَ وَشَيْءِ آمَرْدِي دَاوُدِ طَالِي بَطْرُونِ ابُو يُوسُفَ
مِشْتِ كَرْدِي وَبَطْرُونِ إِيْمَامِ مُحَمَّدِ رَضَوِ جُشْدِي وَبَاوَسِ اِخْطَاطِ كَرْدِي وَبَا إِيْمَامِ ابُو يُوسُفَ سَخْنِي نَمِي كَرْدِي
پس در مسئله اگر قول امام محمد رضا موافق بودی طالی فرمودی همان قول درست است که قائل آن
امام محمد است و اگر در آن مسئله قول امام ابو یوسف موافق بودی فرمودی همین قول موافق است
و نام ویرانمی گرفته از دوسه پرسیده شد که در علم هر دو بزرگ اند پس شما خاص با امام محمد چه را سخن
میگویند و او را دوست میدانید و ابو یوسف را نزدیک خود آمدن نمیدید فرمود ازین جهت
که محمد بن حسن نعمت را ترک کرده تحصیل علم کرده است و علم سبب عزت دین و دلت دنیا است
و امام ابو یوسف فقر و فاقه گذاشته علم را حاصل کرده و او را سبب عزت و جاه خود دانسته
پس امام محمد از دوسه بهتر است چرا که ابوحنیفه اما از یا نه از و نه تا که قضا قبول کند و سخن حال
قبول نفرمود و ابو یوسف قبول نمود و هر دو از استاد خود خلاف کنند گاهی با دوسه سخن نگویم
انتی میگویم از نجاست که در کتب فقه امام محمد بر بانی لقب گشته است و الله اعلم و سیرت
در تصیفات آورده که امام محمد را بجهت قبول قضایند کردند تا دو ماه و در آنجا گفت است
که بارون رشید او را قاضی رفته کرده بود بعد معزول شده بخدا داد آمد و همیشه تو نزد
او ماند و علم ابوحنیفه را ایشان در عالم منتشر نمود در مقدمه آورده و نیز در حدائق گفته که خلیف
بنهادی از اسمعیل بن حماد بن ابی حنیفه رضوان الله علیهم روایت میکند که امام محمد در عمر

در بیان حدیث

در بیان حدیث

در مناقب امام محمد رضا

در مناقب امام محمد رضا

بست ساکنی فارغ التحصیل شدہ برائے مدرس علم در مسجد کوفہ می نشست (دوازہ ماہ قبل معلوم شد کہ در وقت وفات ابو حنیفہ محمد بن زید ۶۰ سالہ بود) و امام نووی از منطیب با سناد خود از محمودی آوردہ کہ میگفت بودیم ما کہ می شمردیم امام محمد را از ابدال و یحیی بن شرف بن حسن النووی سے الہ مشتی کہ در ششمین صد و ہفتاد و ہفت و قات یافتہ و شاخ صحیح مسلم و با امام نووی مشہورست در کتاب تہذیب الاسماء واللقبات آوردہ کہ امام محمد طلب علم حدیث نمود و سماعت حدیث بسیار کرد و با ابو حنیفہ بن شمس و از وی حدیث بشنید و نظر در فقہ و قیاس نمود تا آنکہ غلبہ یافت بروی و بان مشہور گشت و متقدم در ان گردید و بعد از اقامت گرفتن وے در بغداد می آمد تعلقت کثیر نزدیک وے برائے سماعت حدیث و فقہ و ہر گاہیکہ از امام مالک حدیث را بیان نمودے منزل وے از مردم پر شدی تا آنکہ مکان بڑی تنگ گشتی و حافظ ابن حجر در لسان المیزان از ابن عبد الحکیم آوردہ کہ از امام شافعی ہم شنیدیم کہ میگفت کہ فرمود امام محمد رضا کہ بدر وادہ امام مالک تا ستہ سال اقامت کردم و شنیدم از وے زیادہ از ہفت صد حدیث و عبد اللہ بن علی المدینی از پدر خود کہ علی المدینی ست در حق امام محمد بن الحسن روایت کرد کہ وہی صدوق است و امام ذہبی در میزان الاعتدال آوردہ است کہ محمد بن الحسن بروی عن مالک بن انس و غیرہ و کات من بحور العلم و الفیضہ قویا فی مالک یعنی امام محمد روایت حدیث از امام مالک و غیرہ می کند و بود وے از دریا ہے علوم خصوصاً علم فقہ و قومی بر امام مالک انتہی و سماعت کرد و وی حدیث را از امام ابو حنیفہ و شاعرین کہ ام و سفیان ثوری و عمرو بن دینار و مالک بن مغول و امام مالک بن انس صاحب مذہب و امام اوزاعی و ربیعہ بن صالح و بکر و قاضی ابو یوسف و غیرہم رضوان اللہ تعالیٰ علیہم و از کوفہ سکونت را در بغداد اختیار نمود و در اینجا علم حدیث را بیان می نمود و روایت کرد از وی امام شافعی محمد بن ادریس صاحب مذہب و ابو موسی بن سلیمان ابو زجا و بشام بن عبید اللہ الرازی و ابو عبید القاسم بن سلام و علی بن مسلم الطوسی و ابو حفص الکیسر احمد بن حفص و خلف بن ایوب و موثی بن نصیر رازی و اسمعیل بن کوکبہ و محمد بن عامر و علی بن منصور و ابراہیم بن رستم و عیسی بن ابان و محمد بن لقاظ شداد بن حکیم رحمہم اللہ تعالیٰ

در مناقب امام محمد رضا

در مناقب امام محمد رضا

در مناقب امام محمد رضا

در مناقب امام محمد رضا

در مناقب امام محمد رضا

در پریشانی آورده که محمد بن سمانہ گوید کہ عیسیٰ بن ابان با دلالت میگردم مجلس امام محمد رضا اومی گفت
 کہ ایشان مخالفت حدیث می کنند الغرض یکبار او را در صحبت امام آوردم و گفتم کہ ابن پسر برادر
 تو ابان است و او را معرفت حدیث بسیار است و میگوید کہ شما مخالفت حدیث می کنید امام رضا
 فرمود اے فرزند چه دیدی از ما کہ چنین گفتی اگر گواہ با خود داری بیارتا بعد از ان از من تشنوی
 پس وی از بست و پنج نوع از حدیث پرسید امام رضا جواب میگفت و از منسوخ خبر میداد تا
 جواب تمام کرد چون از مجلس بدرآمدیم گفت میان ما و تو سستی بود **اللحم للہ** کہ مرتفع
 شد پس صحبت امام لازم گرفت تا فقیه شد کذا فی مختار الاختیار در سیرت آورده کہ انداز
 فضل و کمال امام محمد رضا از اقوال ائمہ مجتهدین ظاهر میگردد چنانچہ امام شافعی رضی فرمود کہ هر گاه
 امام محمد رضا مسئله را بیان می نماید معلوم میشود کہ گویا وحی نازل میگردد و نیز می گفت کہ من از امام
 محمد رضا بقدر بارشتری علم را برداشتم ام و از امام احمد حنبل رضی کسی پرسید کہ این مسائل دقیق
 ترا از کجا بهم رسیده فرمود کہ از کتب محمد بن اسحاق چنانچه اینجمله اقوال را امام نووی در تندیب
 الاسماء واللغات نقل کرده و از حلقه درس وی رضا اگر چه بسیاری از علمای کبار مستفید شدند
 مگر از اینجمله بطریق فخریه نام امام شافعی رضی کافی است کہ وی در حق امام محمد رضا گفته چنانچه حافظ
 ابن حجر در تواریخ التامیس بمحالی ابن ادریس قول امام شافعی را نقل کرده گای محمد
**ابن الحسن جید المنزلة عند الخليفة فاختلفت اليه و قلت هو اولى من جهة
 الفقه فلزمته و كتبت عنه** فاما امام محمد رضا نیز در قدر و منزلت امام شافعی رضی مراعات فرمودی
 و از جمله تلامذہ دیگر بطریق خاص با وی پیش آمدی چنانچه روزی امام محمد رضا بدر بار خلیفہ رسید
 میرفت در راه با امام شافعی رضی ملاقاتی گشت کہ براسے ملاقات امام محمد رضی آمد چون وقت از اسب
 فرود آمد و بالا کر خود گفت کہ نزد خلیفہ رفته معذرت کن کہ من حالا حاضر شدن نیکو نام امام شافعی
 فرمود کہ من بوقت دیگر بیایم شما بدر بار شاہی تشریف برید امام رضا فرمود کہ رفتن در اینچنین
 ضرورت نیست چنانچه حافظ ابن حجر در کتاب مذکور گفته اگر چه زیادہ تر شریعت امام محمد رضا در فقه
 است فاما وی در تفسیر و حدیث و آداب نیز با پی اجتهاد رسیده بود چنانچه امام شافعی رضی
 فرمود کہ من عالم تر بقرآن مجید از امام محمد رضا کسی را ندیدم وی در آداب و عربیت اگر چه کلامی

ببین امام محمد رضا

در مناقب امام محمد

در مناقب امام محمد رضا

تصنیف فرمود و مگر مسائل فقہیہ کہ بر جزئیات نحو منی شدہ اکثر در جامع کبیر وی مذکور است ازان ثابست
 میشود کہ درین فن نیز بلند پایہ بود چنانچہ این علما و غیرہ با خصوصیت ذکر وی رنہ کرده انتی در
 حدایق از شامی آورده کہ امام محمد رضا بن خالہ فرست کہ امام نحو و لغت بود و امام محمد رضا در لغت نیز
 مثل ابی عبید و اصمعی و خلیل و کسائی و غیر ہم امام است تقلید وی رضی در لغت واجب است چنانچہ ابو
 عبید با وجود جلالت قدر وی در لغت تقلید امام محمد رضا کرده و از قول وی حجت گرفته و همچنین ابوالعاس
 در لغت تقلید وی رنہ کرده و تعلیب میگفتی کہ نزد من امام محمد رضا از اقران سیدویہ است و در لغت قول
 وی محبت است انتی و راتحات و غیرہ گفته چون امام شافعی رضی داخل بغداد شد میان او و امام
 محمد رضا مجالس و مسائل بحضور ہارون رشید جریان یافت شافعی رضی گفتہ مدیدم تیج یکے را کہ پرسید
 شہ و از کہ ام مسئلہ مشککہ کہ در ان نظر باشد مگر آنکہ کرامت و رچہرہ او ظاہر شود مگر محمد بن حسن را
 و نیز گفتہ کہ برداشتم از علم او باریک شتر و شافعی رضی کتب او را طلبیدہ است نسخ کرد و گفت ندیدم
 نتی فریبہ ذکی مگر او را انتی و در حقایق شرح منظومہ و نیز در برہنہ آورده کہ امام شافعی رضی فرمودہ
 الحمد لله الذی اعاننی علی الفقیہ محمد بن الحسن و در حدایق آورده کہ امام شافعی رضی
 فرمودہ است کہ ہر کہ ارادہ فقہ نماید ویر اصحت اصحاب امام ابو حنیفہ رضی لازم است چرا کہ معنی قرآن
 و حدیث اینان را بپس رنہ و بخدا کہ من از کتب امام محمد فقہیہ گشتہ ام و نزد من امام محمد از امانت دار
 مردم است در فقہ و در مقدمہ ہدایہ و غیرہ از سمعانی رنہ آورده کہ امام شافعی رضی گفت کہ باہج
 یکے مناظرہ نکردم مگر اینکہ چہرہ وی متغیر میشود بخلاف محمد بن حسن رضی و اگر زبان ایشان یعنی سہ کسائی
 شناختہ گشتی ما حکم کردم کہ ایشان از فرستگان امدی یعنی امام محمد در فقہ خود و کسائی در نحو خود و
 اصمعی در شعر خود و گفت کہ عاقل تر از امام محمد رضی کسی را ندیدم و نہ فصیح تر از وی و بر گاہ کہ در قرأت
 قرآن اورادیمی گمان بردمی کہ گویا قرآن کریم بمنت وی نازل شدہ و نووی ہم در تہذیب
 الاسما از امام شافعی رضی آورده کہ ذکی تر از امام محمد رضی کسی را ندیدم و ہر گاہ کہ آغاز مسئلہ کردی
 گویا کہ آن کلام وی قرآن بود کہ نازل می شد آن چنانکہ حرفے ازان نہ مقدم گشتی و نہ مؤخر
 و گفت کہ بود محمد رضا کہ ہمہ چشم و دلما برو سیر گشتی و گفت کہ برداشتم از وی رضی و قرآنی بخنتی
 کتب و قرآن کسر بار شتر و غیرہ یعنی دوبار شتر ان کتابارا و در بعضی روایت و قرآن بعید

امام محمد رضا کسائی و غیرہ امام محمد رضا در لغت بود

بصیغہ منفرد و اردست و نیز در مقدمہ گفتہ کہ امام محمد رضا با او امام شافعی رہ تزوج نمود کتب خانہ و بعد
 اسباب خود را با امام شافعی رہ تفویض نمود لہذا گفت امام شافعی رہ برداشتم از وی آنچه برداشتم
 میگویم ازین جہت در کتب حنفیہ رحمہم اللہ بکثرت می نویسند **خِلَافًا لِلشَّافِعِیِّ وَ کَثْرَتِی لَیْسَ سُنَّۃً**
ذِی لِقَآءِ المَآلِکِ وَ اَحمَدِ مثلاً پس امام شافعی رضی اللہ عنہما از مطالعہ کتب حنفیہ الظہار مذہب خود ہمداران
 کتب مرجع فرمود **کَذَ اِسْعَدَتْ مِنِ المَشَایخِ وَ اللہُ اَعْلَمُ بِسِتِّ کِ باری شیعہ از امام شافعی**
سید را دریافت نمود بعد از جواب امام رضا آن شخص گفت کہ فقہائے اہل خلاف کہ وہ است شافعی رہ
و را گفت آیا گاہی حنفیہ دیدہ می باشی اللہم مگر اینکہ محمد بن حسن را دیدہ باشی لکن حنفیہ کلاصہ
 و در پرتو آورده کہ شافعی گوید ندیدم عالم تر ہلال حرام و ناسخ و منسوخ از محمد بن حسن کسی را
 و ہم وی گفتہ ام سخن میکند بقدر عقول با و اگر سخن کند بقدر عقل خود ہر آئینہ فہم نموانم کرد و امام
 سمعانی رہ در کتاب خود ذکر کردہ کہ **اذا احمد بن حنبل رضی اللہ عنہما سئل عن سئل ان**
مسائل قول سنیہ کسان باشی پس حوالفت الا ایشان سموع با شد گفتند کہ آن کہ ہم سنیہ کہ مذکور
کہ ابو حنیفہ و ابو یوسف و محمد بن حسن رضی اللہ عنہم کہ ابو حنیفہ رضی اللہ عنہما ایشان است در قہار اہل انور
بصرہ خلق است در آن روز و ابو بصرہ خلق است در عربیت و نیز در مقدمہ وغیرہ آورده کہ شیعہ نزد امام
مزنوی یعنی شاگرد و پیروی امام شافعی رضی اللہ عنہما و از وی حال مریدان اہل عراق پرسید و گفت پس
میگوئی در حق امام ابو حنیفہ رضی اللہ عنہما فرمود مریدان اہل عراق است گفت ابو یوسف فرمود تابع ترا ایشان
است حدیث را گفت محمد بن حسن فرمود اکثر ایشان است در تقبیحات گفت ز فرمود و حدیث
ایشان است در قیاس انہی و لہذا علامہ عماد خوارزمی رضی اللہ عنہما در حرم در تعلق بعد از نقل قول
امام کاظمین در مناقب مشایخ ما رحمہم اللہ مینویسد کہ از تعریف فرمودن و مناقب بیان نمودن حسن
فضلاے نقات کاظمین از ہم مذاہب باین عبارات گوناگون و کلمات بقرہون است
دیدنی و شنیدنی پیش ہر عاقل منصف و نزدیک بہ یونین غیر متعصب و متدلسس فیلسوف
رحمہم اللہ تعالی مان ظاہر و ہویہ است پس لسانیہ ایشان طعن مہلک نہاید بگویند
ایشان سلع این مناقب ازین علامہ متعجبین تحصیل نمند و نتیجتاً کہ بعد ایشان بعد کتب
انجبین کاظمین نرسیدہ و با خصوص در مناقب امام محمد مہم کافی است نہ از من اہل شافعی رہ

در مناقب امام محمد رضا
 در مناقب امام محمد رضا
 در مناقب امام محمد رضا

بجارات رفیقہ و کلمات لطیفہ و دانی سہ ترا روایت امام شافعی در ازوی فَاَنْظُرْ وَ اَلصِّفْحَ لَا تَنْ
 مِّنَ الْمَا كَرِيْنِ و چون وی رنہ در بغداد آمد مہوارہ از ملازمان ہارون رشیدی بوقعا ککر رشید ارادہ
 ری نمود وی را رنہ نیز ہمراہ خود برد پس در مقام دَنْبُوِيَه کہ قریہ ایست از قریہاے رَئِي (ورنی از
 بلاد عراق ست) وفات یافت رحمة الله عليه رحمة واسعة بقول صحیح چهارم تاریخ جمادی الاخری
 ۱۹۱ سنہ یکصد و ہشتاد و نہ ہجری خانیچہ اصنام سنون مادہ تاریخ آن گفته شدہ و بعضیہ بروز غزورہا
 المبارک سال مذکور گفتہ و بعضیہ گفتہ کہ وفات ایشان بروز شنبہ تاریخ بست و دوم صفر المظفر
 سال یکصد و ہشتاد و شش شدہ است مگر قول اول صحیح ترست پس از حساب سال تولید کہ در ۱۳۵ سنہ
 یکصد و سی و پنج و بقول دیگر سی و یک و بقول ثالث سی و دو بود و سال وصال ایشان بروایت صحیح
 پنجم معلوم شد کہ عمر مبارک ایشان پنجاہ سال و چار سال دیگر یا ہفت یا ہفت بالا بود پس الله اعلم
 و علمہ التمر و احکامہ پس آنچہ در برہنہ بعد از قول کلاوری در سنہ تسع و ثمانین مائتہ وفات کرد
 این را نیز تحریر کردہ کہ دران وقت ہشتاد و پنج سالہ بود نتی از سہو کاتب معلوم میشود و در روز
 ایشان وفات کرد ہمدان روز امام علم نحو و قرارت ابو الحسن علی بن حمزہ المعروف بہ کسائی نیز وفات
 یافت حتی قبیل ان الترشید کان یقول دَفِنْتُ الْفُقَّةَ وَالْمَرْکَبَةَ بِالرَّيِّ وَ بَرْمَنَہ
 و حدائق آورده گویند کہ چون امام محمد رضا بر ریاض قدس خرامید بخوابش دیدند و از حال سکرات
 ازوی پرسیدند گفت در انحال متائل بودم در سئلہ از مسائل مکاتب برو جبکہ حاضر شدم بہترین
 روح و لوازم آن سبحان الله صحبت علم چیزی است کہ سبب آن از سکرات موت خورش نہ پس الم
 ازین دیگر چہ فضیلت علم گفته آید و رہنم مقام چہ السب معلوم میشود آنچہ در ابوداؤد و ابن ماجہ وارد
 عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَكْرَمٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْسَ مِنْكُمْ مَنْ لَا يَتَّقِي اللَّهَ
 وَ قَرِئْتُهُ عَادِلَةٌ وَمَا يَسْئُرِي خَلِكٌ فَهُوَ فَضِيلٌ یعنی علوم اصول دین ستہ است
 قرآن و حدیث و آنچه ازین ہر دو مستنبط است یعنی فقہ و ہر چہ ما سوا ازین ستہ لایقی ست نتی
 چون محمد از عطای ذوالجلال رفت از دنیا ی دون اندر جان زاید مقبل ۱۹۱ بگو تاریخ او
 ہم دگر محبوب سبحانی بخوان صفوی آمد نیز سال ۱۹۲ و دیگر آمد ظاہر امام چنان
 در بعضی تفاسیر تفسیرہ امام محمد رضا

در مناقب امام محمد رضا

س از بعد تجربه روشن شد این با خرحال که قدر مرد بعلم است و قدر علم بمسال
 در تفسیر و جزئی و فضائل آیت الکرسی آورده که ای امام محمد رضا احتیاجی رسیدن پیش قضاعی آمد گفت
 اگر اعانت کنی بر این شریعتی اعانت کنم مرتزبه مسئلہ افقہ قضاعی گفت فرما مسئلہ تو حاجتت چیست
 بیعت دیگرانایچه داند عوام حافظا گوهر یکدانه در جزئی خواص اتفاقا روزی آن قضاعی
 سوگند خورد که اگر در جنبید دختر خود همه آنچه در دنیا است ندیم ز نشن راسته طلاق است بعد از آنکه
 تا چار شده رجعت بعلمای زمان خود آورد و جمله فتویٰ بحث وی و ابانت زوجه وی از وی داد
 چه دادن جمیع مافی الدنیا از وی ممکن نبود و تخریب شده نزد امام محمد رضا آمد بعد تفسار وی از وی
 امام محمد رضا بوی فرمود و قتیکه از تو شریعتی طلبیده بودم در دلم بود که بیا سوزانم ترا در عوض آن بود
 مسئلہ کی از ان دو این مسئلہ بود که آنرا اکنون ازین دریافت میکنی و یکی مسئلہ دیگر فاما حالا
 این مسئلہ تو نخواهم گفت تا وقتیکه حجت تعظیم شان این مسئلہ از تو هزار دینار نخواهم گرفت
 ان الناس اعداءکم لما جهلکم بحکم ضرورت چون هزار دینار هزار انکسار حاضر نمود بعد از آن امام
 اورا گفت که مصحفی را در جنبید خود دیده تا بری گردی تو در سوگن خود و حثت بتو عاهد نشود یعنی
 ای علما از وی رجعت تفسار دلیل شد که این چگونه صورت بند امام گفت حق تعالی در وصف
 قرآن گفته است لا رطب ولا یابس الا فی کتاب مبین پس زو ادان قرآن مجید در
 جنبید خود گو یا همه اشیا از رطب و یابس بدختر خود در جنبیدش داد جمله علما این فتویٰ را از وی
 قبول نمودند و از تجربه و تمجیب اندک تشبیه مستأخین علما اخذ اجرت بر افتاد و وعظ و مثل
 آن از اقوال سلف صالحین ازینجا قیاس میکنند بخصوص درین زمانه که در صد علماء از بیت المال
 منقطع شده است و توفیر علم در حوصله اهل زمانه نامده چنانچه در رساله بلوغ الارباب
 لذوی القرب مولانا علامه شریعتی را آورده و لذا حیل کنون للامام و المؤمنین امثالها
 اخذ الاجرة و بیع المصحف لیس بیع القرآن بل بیع التورق و عمل ایدی الکاتب
 و قالوا فی زماننا یعتبر الجواب فی بعض المسائل لتعبیر الزمان و خوف فساد
 العلم و الدین لفقور الرغبات و لبعدها الحظ من بیت المال منها ملازمة
 العلماء اجواب المسائل و منها اخذ الاجر لتعلم القرآن و الاذابة الاقامت

در مناقب بعضی از ائمه

در مناقب بعضی از ائمه

در مناقب بعضی از ائمه

او منها بعد روح العباد الى القرى لطيف المعيشة انتهى ميگويم بطريق اشار و خروج علم السوي
 قرأ وغيره برای طلب ماس الزين حديث زير مخرج مشور اخراج اللى بكى وابن عدي عن
 ابن قال قال رسول الله صلعم في حجة الوداع اجتمعوا وارفعوا ايديكم
 (اي نداء عائم) واجتمعنا ورفعتنا ايدينا شعر قال اللهم افقر المعلمين كيدا
 يد هيب القرآن اي في دو لمحي وسه وان فيه در شمار آورده والمخاريج والاشجار على قراءه
 القرآن على القبور صدقة معلومة انتهى وفي خزينة الاسرار روى عن النبي صلعم انه قال
 لا يقبل ثواب القرآن حتى يرضى القارى كذا في الدرر وفي الفتاوى لعالم الكبرية
 واختلفوا في الاستحباب على قراءة القرآن على القبر صدقة معلومة قال بعضهم يجوز وقال
 بعضهم يجوز وهو الخزار كذا في السراج الوقاح وفي الزيلعي نو كذا يفتح له باب التعليم
 بالاجرة يد سب القرآن فاقول بجوازها انتهى واما قراءه القرآن عند القبر فقل في
 البحر هي مستحبة كذا في رحمة الائمة في اختلاف الائمة وورشامى تحت بن
 قول در بخار وبقا اليوم بعبه تعليم القرآن آورده و زاد في مختصر الوقايتة ومن لا يصلح تعليم
 النقيض زاد في متن الجمع الامة امته ومثله في متن الملتقى وورد في البحر و زاد بعضه الاذان والاقامة
 والوقوف انتهى وقال في النجاشية الغزوات بقا فيضان قال الشيخ شمس لا يتر المرحضى وانا افق
 بجواز الاستحباب وجوب انتهى وايضا فيها وان استاجر رجلا لتعليم القرآن لا يفتح له اجارة
 عند المتقين ولا اجارة بين الذين وهذا اوله وبين ومشايعه بل في جوازها من اجارة وقال
 الشيخ الامام ابو بكر في الفصل اما كذا الله من الاستحباب لتعليم القرآن وكما هو اخذ الاجرة عليه
 لانه كان اجارة في ايات في ذلك المال في ذلك الزمان وكان له زيادة رغبة في امر الدين
 واقامة الدين في زماننا انقطعت عطيا عنهم وانقضت رغائب الناس في امر الآخرة وقلوا
 استغنوا بالتكليف مع الحاجة الى مصالح الناس لا دخل معاشهم فقلنا بصحة اجارة و
 ومكرب الآخرة المعتبرة حيث لو امتنع الوالد عن اعطائه الاجرة خسر في الدنيا وفي الآخرة
 كذا في اليوم وبقا تعليم القرآن والوقف والامامة والاذان ويجوز المستاجر على
 دفع ما قيل انتهى الكلام من الرسالة الحكام الثانية للمروى عبد الامام القفوضات

سہمی کہ در سجدہ سہو باشد آیا براسے این سہو سجدہ دیگر کند یا نہ کسانی بعد از تاملی گفت نہ گفت از کہ ام قاعدہ
 سخن این جواب را گفتی فقال منی باب انشاء لا تصغیر للمصغیر امام محمد از فطانت وی
 متخیر گشت و در تاریخ ابی الفدا مطبوعہ مصر زیادہ ازین ذکر کرده و در پرہنہ گفتہ کہ باز امام محمد رضا زو
 پر سید چه میگوئی در تعلق طلاق گفت واقع نمیشود قبل از وجود شرط فرمود چرا گفت از آنکہ سبیل سابق از مضر
 نمی باشد انتہی و بعضی مسئلہ سابق را بدین تفصیل گفتہ کہ پیشتر امام محمد رضا از وی پرسید کہ چه میگوئی در حق
 کسیکہ اگر در نماز سے و دہی را ترک نماید چه کند بعد از تاملی گفت سہو واجب آید گفت از کہ ام قاعدہ نحو
 میگوئی گفت از آنکہ ہر گاہیکہ حرف علت و نیز با قبلش ہر دو ترک باشند اعلالش واجب است باز پرسید
 اگر دو واجب ترک نمود چه کند گفت یک بار سجدہ سہو کافی است گفت از کجا میگوئی گفت از آنکہ وقتیکہ
 در کلمہ اعلالی کردہ شد یا از مثل آن اعلال دیگر در وی متمنع باشد چنانچہ در طلوی باز پرسید
 کہ اگر واجب را در اول نماز ترک نماید پس سجدہ سہو را از پیشتر ادا کند یا با بقیہ نماز را گفت کہ سہو را
 بعد تمام کل نماز بجا آر دگفت از کجا میگوئی گفت از آنکہ وقتیکہ در کلمہ ابدال اعلال ہم آیند اعلال
 بر ابدال مقدم میدانند بعد از ان از مسئلہ سابق الذکر پرسید بعد از جواب آن فتح بہر حق
 قطبہ لطیفہ عیسائی گفت چگونه تیقن بصحت دین اہل اسلام کردہ شود و حال آنکہ در قرآن ایشان
 در آل عمران در بارہ چہارم و وصلت و وسعت جنت نوشته است عَرْضُهَا السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ
 یعنی ہنالی یک بہشت از ان بہشت بقدر وسعت و فراخی آسمانما و زمیناست پس طول
 آن کچہ مقدار باشد چون حال یک جنت چنین باشد دیگر بہشت ہشتہا را چہ ذکر طرفہ تر بر ان اینکہ
 در تفاسیر و احادیث ایشان مینویسند کہ این ہر بہشت بہشت در آسمان چہارم یا ہفتم بنا بر اختلاف آیات
 موجود اند چنانچہ تفسیر کبیر ایشان مذکور است پس چگونه باور کردہ آید کہ صاف غلاف عقل سلیم است
 عالمی در جہاںش گفت این ہم نمونہ از شان و قدرت کاملہ او تعالی است کہ بر بندگان خودی نماید
 از نیاست کہ وی را جَلَّ جَلَّالہُ وَعَظَمَ شَانُہُ کا در مطلق میدانیم و اگر عقل ناقص ما و شما بعضی
 از نشانیاں قدرت ایندی در نیاید انان اتحالیہ در قدرت مطلقہ لازم نمی آید و حال آنکہ نظیر دفع ہشتم
 تو مفاہیج مانظا ہر نمودہ اگر بینندہ باشد از تومی پرسم کہ جسم حیوان از موت تا مار و از صغار تا کبار
 جہا ہر کہ چک ترست یا ابرام نعلی و ارضی و اجسام کوہ و دریا و امثال آن گفت جسم حیوان صغر

در دفع اعتراض عیسا علی طول در عرض جنت۔

ترست باز پرسید بگو کہ جسم حیوان خرد ترست یا چشم در جسم گفت چشم در جسم باز پرسید بگو کہ جسم چشم
کوچک ترست یا انسان در عین انسان یعنی مردم در دیده مردم گفت مردم چشم از ہمہ کتر است
عالم گفت ای نادان اکنون بدان کہ حق تعالی چگونه از کمالات قدرت خود اجرام زمین و زمان و مجرور و غیر
بتماہما در صدقہ با صرہ و دلیعت نمادہ پس آنچنانست و دلیت ہر بہشت ہشت و آسمانہا ان اللہ علی
کل شیء قذیر ^{در ہر کچہ ہم} و در آخر آسانی باقی نخواہد ماند مگر همان بہشت از شنیدنش ساکت ماند **فائدہ**
دیگر در تفسیر کبیر است کہ بشنیدن این آیت کسی از آنحضرت صلعم پرسید کہ چون حال جنات چنین
ست کہ حادی گشتند جملہ طبقات از زمین و سموات را پس دوزخا کجا باشند فرمود سبحان اللہ
و قتیکہ شب می آید روز کجای ماند و ہر گاہیکہ روز میشود شب کجا میآید یعنی اینجملہ اشیا در قدرت
حق تعالی اند و قدرت حق تعالی زائد است از آنکہ در عقل محصور گردد و دید آنکہ ہر بہشت طبقات دوزخ تحت
زمین زمین اند چنانکہ جنات بر افلاک آمدند از ارواح طیبات بعد از مفارقت اجسام بعالم علوی بسوی
علیین میروند و ارواح اشرا بسفلی بطرف سجین چنانچہ بالتفصیل در تفسیر عزیری و غیرہ مرقوم است

تفسیر چہارم

در تفسیر کبیر است کہ امام محمد بن الحسن میگوید کہ شبی خفتہ بودم کہ یکایک درم را کسی بگفت کسان خود را
گفتم ببینید کہ بردار کیست گفتند کہ قاصد خلیفہ است ترا می طلبد پس بر جان خود ترسیدم و قتیکہ پیش
خلیفہ رسیدم گفت برای حل مسئلہ ترا طلبید و ام و آن اینکہ زبیدہ زن خود را گفتم کہ من خلیفہ
عادل ام و خلیفہ عادل در جنت می باشد پس وی مرا گفت ہر آئینہ توئی عاصی و ظالم و باز بر اے خود
گو اہی بر بہشت دادی پس کفر کردی بسبب کذب تو بر حق تعالی و حرام کردی جنت را بر خود یعنی
حق تعالی بظلم جنت را حرام کردہ است و تو کہ خود را جنتی گفتی خدا را دروغگو قرار دادی از نعمت
کافر گشتی و محروم از بہشت و اسد اعلم پس حل این مسئلہ چیست گفتم یا میر المؤمنین و قتیکہ در
گناہ می افتی آیا در آن وقت و یا بعد از آن از خدای تری فقال لا ای واللہ آتحت حقوقا شدیداً
یعنی بخدا کہ بسیاری ترسم بعد از آن خلیفہ را گفتم کہ من گو اہی میدہم بر نیکیہ ترا و جنت است نزدیک
قال اللہ تعالی و لِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ یعنی و برای کسیکہ سترسد از ایستادن
خود پیش رب خود و بسبب آن در اعمال صالحہ چست و در امور طافہ سست می باشد

در تفسیر چہارم از امام محمد رضا

لطیفہ

و حجت است پس خلیفہ رشید چون بدین مضمون رسید ملاطف بحال من فرمود و حکم باز گشتنم در وقتیکہ
 بخانہ رسیدم صتر با من دستا دانتی لطیفہ نقل است کہ سلطان عالمگیر ہم یکی از علما آتار فقر و فاقہ مشاہیر
 نمود چون دریافت کرد معلوم شد کہ در علم میراث خوب ماہر است مگر کسی از امر او اغیا بحین مسائل
 التفاسی نمی کند لہذا علما را صورت معاش تنگ است از کمال دور اندیشی خود بوی تعرض نکرد و چون
 مراد میرا شاهی حاضر شد بدیگی از ہنشینان مگر بہتہ چند مسائل میراث از وی پرسید چون جواب
 نداد حکم فرمود کہ بعد از چندی باز از شما خواہم پرسید ہمہ حضار بر خود ترسیدہ علماء میراث را بشاہرہ
 بزرگ نزدیک خود از دور و نزدیک طلبیدہ شغل میراث نمودند بعد از چنداں مرا می دیگر ہفت
 مسائل مذکور نمودہ بجاہ آن فائز شد چون دریافت نمود علما را کہ مال عزاز تو قیر خواہان بود خوش
 نفسیہ پنجم

نفسیہ پنجم

حدایمان در مختار از سرانجیہ آوردہ کہ باری امام محمد رضا در حالت صفر خود از امام ابوحنیفہ رض از حال
 کسی پرسید کہ دیگری را گفت **وَاللّٰهُ لَا اَكْلِمُكَ كَلِمَاتٍ** یعنی بخدا کہ سخن نگویم با تو سہ بار
 ابوحنیفہ رض فرمود باز چہ شد از شنیدنش امام محمد رضا تبسم نمودہ گفت **اَنْظُرْ حَسَنًا يَا شَيْخِي**
 یعنی نیک نظر فرماے امام رضا ساعی سر تپگر او بردہ بعد از ان فرمود آمد دو بار حانت شد محمد رضا
 گفت **اَحْسَنْتَ** یعنی خوب گفتی امام ابوحنیفہ رض او را فرمود نمیدانم کہ کدام یکی ازین دو کلمہ تو
 در دہندہ تر است مرا اول **حَسَنًا** دوم **اَحْسَنْتَ** از آنکہ در کلمہ **اَنْظُرْ حَسَنًا**
 سوئی ادبی است باشیخ و مرئی خود کاین از طرز کلام مناظرین او متخاصمین است کہ با یکدیگر از راہ
 نظر مستعل بیندو در **اَحْسَنْتَ** معلوم شد کہ محمد رضا را از بیشتر معلوم بود مگر شیخ خود را امتحان
 میگرفت **فَمَا كَمَا تَرَى وَاللّٰهُ اعْلَمُ** مگر از جهت خود سائی وی رض موجب لعن نشد روی

نفسیہ پنجم از امام محمد رضا

التنبیه فی حقوق المشائخ والاماء

قال العبد الضعیف المدعو محمد عبد الجلیل تجاوز الله عن خطایہ

بہار دین از امام محمد رضا پرسید کہ
 اگر کسی از مشائخ را در حقش بدی
 کند یا از او بدی بخواہد کرد
 یا از او بدی بخواہد کرد
 یا از او بدی بخواہد کرد
 یا از او بدی بخواہد کرد
 یا از او بدی بخواہد کرد

بہار دین از امام محمد رضا پرسید کہ
 اگر کسی از مشائخ را در حقش بدی
 کند یا از او بدی بخواہد کرد
 یا از او بدی بخواہد کرد
 یا از او بدی بخواہد کرد
 یا از او بدی بخواہد کرد
 یا از او بدی بخواہد کرد

تنبیہ در حقوق مشائخ و دیگر علماء

الکثیر و القلیل بقضیه انحراب و کرمه الحریض و انطوی سبل که بعضی از حقوق
 اساتذہ بر تلامذہ و علمای برہما اینکہ در جمعی شرح اشباہ نقلاً عن الخلاصۃ از امام غزالی
 آورده کہ حق استاذ بر تلمیذ و حق عالم بر جاهل ہر دو یکسان است و آن اینکہ سبقت نکلند بر استاذ
 خود در تکلم و نیز بجای او نہ نشیند اگرچہ استاذ وی از انجا قائب باشد و نیز کلامش رو نکند و در فتن
 بروی تقدیم نماید انہی و در متفرقات فتاوی عالمیہ از کتاب لکڑاہتہ بر ما ذکر این را از ائمہ ذکر نموده
 کہ عالم جوان را میرسد کہ بر غیر عالم و نیز بر قرشی غیر عالم در فتن تقدیم نماید و حق استاذ را حقوق
 والدین و سایر مسلمین مقدم دارد و تواضع کند پیش کسیکہ از وی ہمزی آموزستہ است اگرچہ حبسند
 باشد و حق زوج بر زوجہ ازین نیز بیشتر است و مردن لازم است کہ اطلاع ندیج خود نماید در ہم این
 سباح کاری کہ وی را فراید و زوج را میرسد کہ مال خود را بزن خود سپارد و حق و در عین زمانی
 از طریق محمدیہ ازین نیز زیادہ آورده و آن اینکہ در تعلیم و تعلم گفته کہ از توفیر معلوم است آنکہ نزد
 وی کلامی را نیارد مگر باذن وی و نیز نزد وی کثرت کلام نکند و نیز بوقت ماست و سخن وی
 از وی نہرسد و مراعات وقت وی نگہدارد و در شش را نکوبد بلکہ صبر نموده انتظارش کشد
 تا وی بر آید حاصل آنکہ بہر حال بروی رضای وی لازم است و اجتناب از غیب و ناخوشی
 وی نیز فرمان برداری وی کند و ہر غیر معصیت حق تعالی کہ لفظاً لہ لعلو فی
 معصیۃ الخالق انہی کلام تعلیم و تعلم و ہر آئینہ تشریح کردہ است ہا بر کہ است اینکہ بر خلق خود
 را علم بگوید حان وقت الصلوۃ یا بگوید قوموا نسید او نحوہما کہ کثرت تراک
 ادب و توفیر انہی کلام صاحب الطریقۃ العبد الطبیعیہ انشاء اللہ تعالی
 حاکہ فی السکاسین میگوید کہ میاید این مقید باشد بوقت کہ در افکار انسیان و تعلات
 بسبب شغل وی و کار دیگر از جماعت مسنوم و یا وقت صلوۃ نباشد و بقایا کہ
 نباشد لقولہ تعالی تعاوتوا علی البر و التقوی یعنی احانت یکدیگر بکنید بر نیکی و
 بر ہیزگاری و نیز میگوید رضی اللہ عنہ کہ در تعلیم و تعلم کہ از تالیف تلمیذ صاحب ہدایہ
 است در تعلیم و توفیر استاز بر مرقومہ الصدرا کہ را نیز ذکر کردہ و آن اینکہ از توفیر استاذ است
 توفیر اولاد و دیگر استلقان وی چنانچہ استاذ من شیخ الاسلام ہر بان الیون صاحب ہدایہ

بہر خصوص کتب استاذ و تلامذہ

در خصوص کتب استاذ و تلامذہ

رحمۃ اللہ علیہ میفرمود کہ یکے از کبار ائمہ بخارا برای درس دادن در مسجدی می نشستند و در میان درس
و تفریقاً یعنی ایماً ارجای خود بر خاسته چون استفتا سبب آن از وی نمودند فرمود کہ پس استاد
من درین کوچه با اطفال اہل محلہ در بازی و لعب مشغول است چون اتفاقاً بدین مسجد می آید بعد
از دیدنش ایستادہ میثوم کہ درین سنت تعظیم استاذ من و باری شیخ الاجل امام شمس لایمہ الحلوانی رضی
را حادثہ واقع شد کہ بسبب آن از شہر بخارا بیرون شدہ در بعضی از قریہا سکونت و زریہ ہمہ تلامینہ
وی بزیرایش نزد وی رفتند و تلامینہ شیخ الاسلام القاضی شمس لایمہ ابی بکر الزرنجی رضی پس وقت
ماہات امام حلوانی رضی از امام قاضی تلمینہ خود پرسید کہ چرا بزیرایت من نیامدی گفت از آنکہ از خدمت
والدہ خود فراغتم دست نداد امام حلوانی رضی در جوابش فرمودہ عمر ترا نصیب باشد مگر رونق درس
نخواہی یافت و همچنان شد کہ استاذش فرمود پس از ہر کہ استاذ زنجیہ شد از برکت علم محروم
خواہد ماند و قاضی امام فخر الدین ارسابندی رضی در فرسایمہ بود و سلطان وقت اورانیست
احترام دادی وی رضی میفرمود کہ ہر آئینہ این منصب از خدمت استاذ خود قاضی امام ابو یزید ^{نام ملک} بوی
یافتہ ام کہ تمانی سال خدمتش نمودہ ام و تمانی سال برای وی طعام ویرامن بختہ ام و از ان
چیز برانخورده ام و نیز خلیفہ ہارون رشید پسر خود را برادر صمعی رحم فرستاد تا تعلیم علم و ادب بوی نماید
باری خلیفہ اورادیکہ در فتوی خود پای زامی شمس و پسر خلیفہ بران آب میسخت از دیدنش
از صمعی رضی ناخوش شدہ عتاب فرمود کہ من پسر خود را نزد تو فرستادہ ام کہ تا ویرا علم و ادب پای
پس چرا اورا حکم نفرمودی کہ از یک دست خود بر پانے تو آب ریختی و از دست دیگر پایت را
شمسی انتی مستحسان اللہ در زمانیکہ قدر علم و علما و مشایخ و اساتذہ بجدی بود کہ شنیدی پس
عزت و حرمت بکت قدر و منزلت اہل آن اذ منہ نیز آسچنان بود کہ در کتب سیر و غیرہ دیدہ میشود مگر
در رویت نمی آید آسچنانکہ لعلی را اینما بیند کہ باری و وطالب العلم ہم سبق نزد عالمی میخوانند جا
در سبق ایشان ذکر سمن یعنی روغن زرد آمد چون از پیش استاذ خود برخاستند ہر یکی از ایشان
مر صاحب خود را گفت کہ من سمن را دیدہ ام و آن دیگر از قول وی افکار منمو و تا آنکہ ہر یکے از
ایشان از دیگری نشانہ آن دریافت نمود کہ پس صورتش در ظاہر اشیا بچہ میامدی گفت باب
صاف و آن دیگری گفت غلط گفتم بلکہ بختہ سنگ رخام دکہ یکے در ایام گرما دیدہ بود آن دیگری

فصل در روایات

در ایام سرما برای فیصله پیش استاذ خود در آمد مردم و دعوی خود را با دلیل خود از مشابست آب
 در خام بیان نمودند از شنیدنش استاذ صاحب متانت شده نفسه سرد بر آورد و گفت ای پیر خندان
 در چه خیالید در دنیا کسی سمن را بچشمان ظاهری مشاهده نکرده بلکه مشایخ عظام و کبریای ذوی الاقلام
 تَبَرُّكَمُ وَ تَشَبُّهُمُ در کتب ذکر آن نموده **فانذار** از اجل فواید مشایخ عظام قدس
 اللهُ اسرارهم و طیب ارواحهم که اینک درستان العارفين فقیه ابواللیث رضا آورده
 که مروی است از ابن عمر رضی الله عنهما که وی گفت هر آینه معارضین کلام فراخی است از کذب یعنی وسعت است
 برای اجتناب از دروغ. و معارضین کلام اینکه تکلم نماید شخصی بکلمه که در ظاهر دال باشد بیک
 و مراد وی بان کلمه شی دیگر باشد یعنی معارضین کلام آنست که تکلم نماید بکلمه که از روی لفظ دلالت
 برده معنی داشته باشد که قریب که ذهن سامع بر آن سرعت نماید و دیگرے بعید که مراد تکلم همان
 معنی بعید باشد چنانچه مثلاً قول ابراهیم علی نبینا و علیه الصلوة والسلام در حق زوجه خود حضرت ساره
 پیش بادشاه مصر که ظالم بود که اینست هم او هر من مدد من بادشاه معنی قریب آن در آمد که آن معنی انوی
 یعنی که ایشان هر دو از یک مادر و پدر متولد اند اما مطلوب ابراهیم علیه السلام معنی بعید آن بود که
 است **حَيْثُ قَالَ اللهُ تَعَالَى اِنَّهَا الْمُؤْمِنَاتُ اِحْوَةٌ كَاَصْحَابَاتِ بَيْنَ الْمُؤْمِنَاتِ**
تنبیه و آنچه قوم روافض کلام مذکور ابراهیم خلیل اسد را بر تقیه عمل نموده عین منسلطه
 و فریب بجهال است که تقیه عین نفاق است چنانچه متعجبانه زناست و نفاق از کفر برتر است
حَيْثُ قَالَ تَعَالَى اِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَفِي الدَّارِ لَوْ اَلَا سَفَلِ مِنَ الْمَنَافِقِ
 چه تقیه مهارتست در محاوره الا که بزبان الفاظه را اظهار نماید که مخلاف آن مرکز خاطر وی باشد
 بدون دلالت لفظی بر آن یعنی بدروغ و اینست نشانه نفاق که قول وی مخالفت مطلوب دلی روی
 باشد پس آنچه فرقه شیعیه شیعه را فقیه خذلیم اسد تقیه را عین دین انگارند منسوب می نمایند
 آنرا بعضی ائمه اهل بیت پاک و دین باره چنین افترابرا ایشان می بندند **مَنْ كَذَبَ بَعْدَ مَا كَفَرَ**
ابساتی و مراد از دین آباء همان قول ابراهیم علیه السلام را میگوید سرسره حیل ساری فکر و دعا بازی
 است کلامی است که هرگز کسی از بزرگان دین بدو غلطت با خدا لا ماشاء الله و نه گاهی بر او نفاق
 قدمی رفته تا با بیای الو لعمرو چه میرسد اهل سلام را ازین افترابرا و اعتراض از اجتناب لازم و

در معارضین کلام

واجب است چونکہ این را دانستے پستتر بدانکہ در بستان مذکور است کہ مروی است از ابن عباس رضی
 فی قوله تعالی فی قصۃ موسی مع الخضر علیہما السلام قَالَ لَا تُولِخْذَنِي بِمَا نَسِيتُ
 فرمود ابن عباس رضی کہ موسی وعدہ خود را فراموش نکرده بود بلکہ ہر آئینہ این کلام موسی باخضر از راہ
 معارضیض کلام بود۔ یعنی چونکہ موسی در باب شکستن کشتی خضر را اذیت نمود کہ خوب نگردی و حالانکہ خضر
 ابتداء در حالت رفاقت از وی عمد و پیمان فَاِنْ اَتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي كَرِهَتْهُ بُوَدِيعِي اگر ہمراہی
 من میکنی از ہیچ کار من امان مپرس انتہی بنا بر آن حضرت خضر مرموسی را از روی عتاب گفت کہ من از
 پیشتر ترا از ہمراہی خود برای آن منع نموده بودم کہ تو تاب ہمراہی من نخواہی داشت و خواہی پرسید
 لہذا موسی علیہ السلام از راہ عمد خواہی بطریق معارضیض کلام خضر گفت کہ بسبب آنچه فراموش کردہ ام
 مرا گیر و از من در گذر و از رفاقت خود مرا مان ازین کلام وی خضر علیہ السلام چنین دانست کہ وعدہ کہ
 بامن کردہ بود شاید کہ فراموش کردہ باشد کہ الا انسان مرکب من الخطأ والنسیا و حالانکہ موسی
 وعدہ سابقہ خود را فراموش نکرده بود بلکہ مراد از قول مذکور خود دیگر اشیای فراموش شدہ را گرفته
 یعنی بآن اشیای دیگر کہ فراموش شدہ ہست مرا گیر۔ همچنین معارضیض کلام از کلام آنحضرت
 صلعم ثابت است چنانچہ مروی است از آنحضرت صلعم کہ چون ارادہ سفر نمودندی و از دیگران خفا
 آن مرکز خاطر داشتندی پس بدیگران چنین ظاہر نمودندی کہ گویا ارادہ سفر بجانب دیگر دارم
 چنانچہ از ایشان تنفسا فرمودندی کہ کَيْفَ الظَّرِيقُ إِلَى مَوْجِعِ كَذَا این سوال حضرت صلعم
 چنان در یافتندی کہ شاید ارادہ سفر بدان طرف و از دستتر بجانب مقصود خود تشریف بردندی
 و آری نجاست کہ فرمود علیہ السلام اِسْتَعِينُوا عَلٰی قَضَاءِ حَوَائِجِكُمْ بِكَلِمَاتٍ اَلْسِرِّ فَإِنَّ كُلَّ حَيْثُ
 نَعْمَةٍ مَحْسُوبَةٌ یعنی اہانت طلبید بر آدای حوائج خود بکلمات اسرار چہ کہ صاحب نعمت و اقبال ہموارہ
 محسود ہاسدین و چشمک زن اہل زمانہ می باشد انتہی و زیادہ تحقیق این مرام انشا اللہ تعالی در
 رسالہ تحفہ الطالبہ کردہ آید فانتظر لها۔

نفیہ ششم

در او شحہ البجید از رسالہ کاشف الظلام نحوہ آورده کہ شبی ہارون رشید
 بقاضی ابو یوسف نوشتہ فرستاد کہ اگر لَقَدْ نَلِثُ دَرِينِ قَوْلِ شَاعِرٍ قَطْعَهُ

فَان تَرْفَعِي يَاهِنْدُ فَالَوْفُقِ اَيْمَنْ فَانْتِ طَالِقٌ وَالطَّلَاقُ عَزِيمَةٌ	وَإِنْ تَخْرُقِي يَاهِنْدُ فَالْخُرُقِ اَشَامُ تَلْتِ وَمَنْ يَخْرُقِ اَعْقُ وَاظْلَمُ
---	---

مرفوع گردد چه معنی دهد و اگر منصوب خوانده شود چه حکم خواهد داد چونکه در قدما رسم خط مرفوع و منصوب هر دو یکسان بدون الفت بود چنانچه ملا جامی در شرح خود گفته بنا بر آن برین گفتیش ضرورت افتاد قاضی ابو یوسف رضا گفت که این مسئله فقیهیه است متعلقه بانحو اگر برای خود دران گفتگو کنم از خطای نحویت مامون نیستم بنا بران نزد کسانی رفتم و از وی پرسیدم وی گفت اگر لفظ تَلْتِ مرفوع خوانده شود زن شاعر بطلاق واحد طلاق گردد که تقدیر کلام وی اینکه گویا از پیشتر گفت اَنْتِ طَالِقٌ بعد از ان خبر داد که طلاق تام است پس اینجمله جدا گانه است و اگر لفظ تَلْتِ منصوب گردد زنش بسبب طلاق مطلق گردد چه معنی کلامش چنین گردد اَنْتِ طَالِقٌ تَلْتِ و جمله در میانی یعنی وَالطَّلَاقُ عَزِيمَةٌ جمله معترضه است بطریق مبتدا و خبر یعنی این طلاق که من دادم تمام است این چنین است آنچه این هشام گفته مگر آنچه در قسمی از بسوس نقل آورده قدری مخالفت این است و آن اینکه سماع رضا گفته که کسانی بسوسی امام محمد رضا فتوی نوشتند و بمن داد من آنرا نزد امام محمد رضا برده از وی رفتم پرسیدم که جناب چه میفرماید در شخصیکه بزین خود گفت و هر دو شعر مذکور را پیش وی بر خواندم امام محمد رضا در جوابش نوشت که اگر لفظ تَلْتِ مرفوع کرده شود طلاق واحد است و اگر منصوب گردد سبب طلاق واقع گردد زیرا که در حالت رفع آن کلام قائل تمام می شود بقوله اَنْتِ طَالِقٌ پس کلام دیگر آغازینمایه که وَالطَّلَاقُ عَزِيمَةٌ تَلْتِ یعنی طلاق تام است و در صورت نصبش گویا قائل چنین میگوید فَاَنْتِ طَالِقٌ تَلْتِ ابصار ان کلام دیگر آغازید میگوید وَالطَّلَاقُ عَزِيمَةٌ یعنی این طلاق تام است و تمام کلام کاشف الظلام محرر این سطور بجای و زعن سَيِّئَةٌ رُبَّ عَفْوٍ مِثْلُهَا که درین هر دو قول اتفاق نیست بلکه تطابق و توافق پذیر است بدینطور که چنانچه امام ابو یوسف رضا امام نحو بنود و همچنین امام کسانی

در صورت رفع هر دو

نحوی امام محمد رضا در جوابش نوشت که اگر لفظ تَلْتِ مرفوع کرده شود طلاق واحد است و اگر منصوب گردد سبب طلاق واقع گردد زیرا که در حالت رفع آن کلام قائل تمام می شود بقوله اَنْتِ طَالِقٌ پس کلام دیگر آغازینمایه که وَالطَّلَاقُ عَزِيمَةٌ تَلْتِ یعنی طلاق تام است و در صورت نصبش گویا قائل چنین میگوید فَاَنْتِ طَالِقٌ تَلْتِ ابصار ان کلام دیگر آغازید میگوید وَالطَّلَاقُ عَزِيمَةٌ یعنی این طلاق تام است و تمام کلام کاشف الظلام محرر این سطور بجای و زعن سَيِّئَةٌ رُبَّ عَفْوٍ مِثْلُهَا که درین هر دو قول اتفاق نیست بلکه تطابق و توافق پذیر است بدینطور که چنانچه امام ابو یوسف رضا امام نحو بنود و همچنین امام کسانی

<p>نحوی امام محمد رضا در جوابش نوشت که اگر لفظ تَلْتِ مرفوع کرده شود طلاق واحد است و اگر منصوب گردد سبب طلاق واقع گردد زیرا که در حالت رفع آن کلام قائل تمام می شود بقوله اَنْتِ طَالِقٌ پس کلام دیگر آغازینمایه که وَالطَّلَاقُ عَزِيمَةٌ تَلْتِ یعنی طلاق تام است و در صورت نصبش گویا قائل چنین میگوید فَاَنْتِ طَالِقٌ تَلْتِ ابصار ان کلام دیگر آغازید میگوید وَالطَّلَاقُ عَزِيمَةٌ یعنی این طلاق تام است و تمام کلام کاشف الظلام محرر این سطور بجای و زعن سَيِّئَةٌ رُبَّ عَفْوٍ مِثْلُهَا که درین هر دو قول اتفاق نیست بلکه تطابق و توافق پذیر است بدینطور که چنانچه امام ابو یوسف رضا امام نحو بنود و همچنین امام کسانی</p>	<p>نحوی امام محمد رضا در جوابش نوشت که اگر لفظ تَلْتِ مرفوع کرده شود طلاق واحد است و اگر منصوب گردد سبب طلاق واقع گردد زیرا که در حالت رفع آن کلام قائل تمام می شود بقوله اَنْتِ طَالِقٌ پس کلام دیگر آغازینمایه که وَالطَّلَاقُ عَزِيمَةٌ تَلْتِ یعنی طلاق تام است و در صورت نصبش گویا قائل چنین میگوید فَاَنْتِ طَالِقٌ تَلْتِ ابصار ان کلام دیگر آغازید میگوید وَالطَّلَاقُ عَزِيمَةٌ یعنی این طلاق تام است و تمام کلام کاشف الظلام محرر این سطور بجای و زعن سَيِّئَةٌ رُبَّ عَفْوٍ مِثْلُهَا که درین هر دو قول اتفاق نیست بلکه تطابق و توافق پذیر است بدینطور که چنانچه امام ابو یوسف رضا امام نحو بنود و همچنین امام کسانی</p>
---	---

ماہر مسائل فقہ نبود آنچه آنکه در نفیہ سوم گذشت و امام محمد رضی و لغت و فقہ ہر دو جامع بود چنانچہ در
حالات وی نوشته شد پس چنانچہ امام ابو یوسف رضی از جهت احتیاط در نحو اندیشیدیم چنین می باید
کہ امام کسائی رضی از جهت قفایت اندیشیدہ با امام محمد رضی نوشته باشد کہ برادرش خالد زاد بود چنانچہ
گذشت و جوابیکہ امام محمد رضی گفته باشد کسائی همان جواب را با ابو یوسف گفته باشد و ابو یوسف
همان جواب را برشید تسوید کردہ باشد و این امر ظاہرست کہ در میان امام ابو یوسف رضی و امام محمد
در آخر قدری شکر رنجی پیدا شدہ بود چنانچہ برواققان مخفی نیست و در مقدمہ ہدایہ مطبوعہ بار اول
نیز درج است و من ذکر آن درین محل ناملائیم می انگارم **حَا فُھْرَ وَ اَنْصَعُ**
نَفِیْسَہُ بِہِفْتَمِ

و تفسیر نظری بروایت حاکم آورده کہ ابن عبد حکم بگفت از خود امام شافعی نیز سئلہ ای تیان برزد جو کلام نمود امام شافعی
از سر گذشت خود او را اطلاع داد کہ محمد بن اسحاق ازین سئلہ سوال کرد پس او را گفتم کہ اگر مکارہہ و صحیح روایات با وجود
عدم صحت آن بخواری پس تو داننا تری و اگر منصفانہ کلام بخواری البتہ سخن بگویم وی گفت بل
بالصاف کلام خواہم نمود و گفتم بکدام دلیل آنرا حرام میگوئی گفت لقولہ تعالی **فَاُولَئِکَ مِنْ حَبِثِ**
اَمْرِ اللّٰهِ وَ نَزِیْرًا تَوَّاحِرًا کَلِمَاتٍ نَّیْسَتْ وَ حَرِّثَ نَبَا شَدَّ مَرَدٍ فَرِحَ گفتم آیا این است
مُحَرَّمٌ مَّا سَوَّی اٰتِیَانِ فَرِحَ نِیْسَتْ یانی گفت بل گفتم پس چه میگوئی در آنکہ وطی نماید زوج در میان
ساقین زن خود یا زیر بطن وی یا زن را خذ و ذکر زوج خود کند در دست آیا درین اشیا حرث میباشد
گفت نے گفتم پس چرا احتیاج میکنی با آنچه در وی محبت نیست امام محمد رضی گفت **فَاَللّٰهُ تَعَالٰی**
وَ اَلذِّیْنَ هُمْ لِعَرُوْجِهِمْ حَافِظُوْنَ اِلَّا عَلٰی اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَکَتْ اَیْمَانُهُمْ و گویند
عَنْزِمُ مَسْکُوْمِیْنَ یعنی کلاح یا بندگان کسانی است کہ مرفوع خود را پاسانی میکنند
مگر بر زنان خود و ملوکان خود کہ مراد از ان مناصب کنیزکانند نہ ذکر کہ همچنین
کسان ہرگز ملامت شدگان نیستند گفتم کہ این دلیل از متمسکات جواز اتیان دُبر است
کہ عام است جملہ اشیا را مقلد باتیان غیر دُبر چہ حق تعالی برئی فرمود از ملامت کردن
بہر آتانی کہ نگاہ ندارد فرج خود را از زوج و ملوکات و تو برای نگاہ داشتن از ان میگوئی
یعنی در بعضی صور کہ آن اتیان فی الدبر است) **انہی تَنْبِیْہِ** میگویم کہ از ظاہر

تفسیر و تامل امام ازین نفیہ

این مناظر خلاف تحقیق و دوجہ مستغاد میشود یکی جو از اتیان: دوبرو جہ خود عند الشافعی رض و دوم
 سکوت امام محمد رض و حرمت آن از وی رض و الْأَمْرُ لَيْسَ كَذَلِكَ عِنْدَ التَّحْقِيقِ
 چرا که آیت الْأَعْلَىٰ أَرْوَاحَهُمْ أَوْ مَمْلُوكَاتِ أَيْمَانُهُمْ آیت ہر چند کہ در بادی نظر دال است بر حل
 جمیع اشیاء و افعال از زنان و مالیک خود در ہر حال و نیز عام است شامل در جملہ اقسام مملوکین را از
 مکاتب و منکوحہ غیر و ذکور و غیر با مگر چونکہ دلائل دیگر بر حرمت بعضی از انها قایم است لا بد درین
 آیت تخصیص و تقنید خواهد بود پس این آیت را اگر چه در ظاہر امام شافعی رض بر اطلاق حل کرده
 ولیکن مطلق نخواہد بود در صورت استدلالش نیز تام نخواہد بود پس بعضی از مخصوصات از حکم
 اطلاق این آیت یکے حرمت اتیان بمالیک ذکور خود است بآئی نَوَيْتُ نِسَاءً مِنَ الشُّهُومِ
 و حالانکہ این آیت باطلا قہا بنا بر ظاہر قول امام شافعی رض و لالت میکنند بر حل اہم جمیع مملوکین از
 ہر قسم کہ باشند و خواہ ذکور باشند و خواہ اناث چرا کہ مالکت ایما نہم مخصوص بانا ث نیست بلکہ
 عام است جملہ اقسام مالیک را پس درین استدلال امام شافعی رض را از تخصیص مالکت ایما نہم
 بانا ث مخصوصہ و نیز باستثنای ذکور چارہ نخواہد بود و لہذا کسی از اہل مذہب ہی رض بر اطلاق این
 آیت برین طریق قابل نشدہ و دوم حرمت اتیان بازواج و مانک خود است در قبل بحالت
 حیض و غیرہ کقولہ تعالیٰ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ آذَىٰ فَاغْرُكُوا
 النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَفْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ هُوَ فَاذَا تَطَهَّرْنَ
 فَاتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَ اللَّهُ طَائِفَاتٍ اللَّهُ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ
 یعنی می پرسند از تو ارمیض کہ در نیوقت بازمان چه کردہ آید گو کہ این حیض قدر و نخواست است تک
 کنید و طی زمان در وقت حیض و نزدیکی با ایشان کنید بجماع تا طہر ایشان بانقطاع دم و بانفسال
 نیز چون پاک گردند اتیان کنید بو طی ایشان از انجا کہ حکم داد شما را حق تعالی ہر آئینہ حق تعالی
 ثواب و اکرام میدہد تو بہ کنندگانرا از گناہان و دوست میدارد پاکی کنندگانرا از اقدار مانند
 اتیان حالیض و یاد بر انتی لمخصا از جامع البیان و جلالین پس این آیت نصا بر حرمت اتیان

بسیار از این آیت نصا بر حرمت اتیان
 در صورت حیض و در وقت حیض و نزدیکی با ایشان کنید بجماع تا طہر ایشان بانقطاع دم و بانفسال
 نیز چون پاک گردند اتیان کنید بو طی ایشان از انجا کہ حکم داد شما را حق تعالی ہر آئینہ حق تعالی
 ثواب و اکرام میدہد تو بہ کنندگانرا از گناہان و دوست میدارد پاکی کنندگانرا از اقدار مانند
 اتیان حالیض و یاد بر انتی لمخصا از جامع البیان و جلالین پس این آیت نصا بر حرمت اتیان

بسوی اولی در محیض ناطق است همچنان بدلائل نص بر حرمت اتیان فی الدبر علی کل حال نیز قابل است
 چه اعتزال نسائی لمیحض معلول است با ذی پس همان علت اذنی در اتیان فی الدبر بر حال از اذنی
 فی لمیحض بطریق اولی موجود است چه قاسموا حرکت کس که بمه حال طلال بود بطلت اذنی
 عارضی یعنی غیر دائمی مجبور و متروک گردید پس اتیان مذکور که بهیچ حال مامور به نیست بسبب لزوم ذمی
 دائمی غیر عارضی که اغلط و انجس است از اذنی فی لمیحض چگونه متروک نگردد بکلمه دلاله نص لایستجاب لحاظ
 تمتہ آیت وَ یُحِبُّ الْمَطْطَهْرَینَ چنانچه امام رازی در تفسیر آیت قالوا اخر جوا ال
 لوط من قریبتکم اناس یتطهرون در وجه اول چنین گفته که عمل قوم لوط عرم چون تصون
 در موضع نجاست بود و من ترکه فقد طهر امتی مختصرا از جمله رابع از سوره اعراف پس این قول
 امام شافعی رضی که بطریق تمیز قیاس در حکم آیت مذکوره المصدر واقع شده که گفتیم که این دلیل از متمسکات
 جواز اتیان دبر است الخ قیاس مع الفارق است پس درست نخواهد بود چه هر گاه مطلق نبرد و سے
 در بعضی صور بر ظاهر خود نماید پس مخالف را میرسد که بدلائل خارجیہ دیگر اشیای دیگر را نیز مخصوص سازد
 پس معنی آیت متنازعہ فیها چنین کرده آمد لا یحلی ازواجهم او ما ملکتم ایما محرم ای
 فی غیر الذبیر پس استدلال امام محمد رضی تمام است مگر چونکه امام شافعی رضی فطین و کمال
 فہین بود و در حقیقت قائل آن نیز بود چنانکہ ربیع کہ یکے اراضاب امام شافعی رضی است میگوید کہ
 وَاللّٰهِ الَّذِیْ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ قَدْ نَصَّ الشَّافِعِیُّ رَضًا حَلَّ اَحْرَمِیْہِ فِی سُنَنِہٗ
 پس امام محمد رضی بر یادہ تر توضیح آن پیرداخت و بیان آنرا بدہانت خطات می گناشت
 و لذا در کتب مذہب خود بران قائل نشدہ و نہ کسی از مشغویہ بران اقرار کردہ فتد بقر
 وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالصَّوَابِ وَ عِنْدَہٗ اُمُّ الْکِتَابِ

اول ذمی است و این صیغہ که در قول
 است امام محمد رضی که در تفسیر آیت
 می گوید که این صیغہ از جهت
 است امام محمد رضی که در تفسیر آیت
 می گوید که این صیغہ از جهت
 است امام محمد رضی که در تفسیر آیت
 می گوید که این صیغہ از جهت

از جهت است که در تفسیر آیت
 می گوید که این صیغہ از جهت
 است امام محمد رضی که در تفسیر آیت
 می گوید که این صیغہ از جهت
 است امام محمد رضی که در تفسیر آیت
 می گوید که این صیغہ از جهت

لطیفہ

می باید کہ کتاب خود را بسئله مرغوبہ فقہیہ (آن فقہ کہ مقبول مقبولین است و مردود مردودین یعنی منکرین اللہ مجتہدین صالحین) تَبَتُّنَا وَتَبَرُّکًا ختم نمایم تا شاید کہ بذریعہ جمیلہ وقتہ مقبولین و وسیلہ جلیلہ زمرہ آن مقربین بحضرت قدسش مقبول گشته و بموجب متن احب قومًا فهو منہم ما را نیز در ایشان براگیراند بِحَرَمَةِ الشَّيْخِ الْكَرِيمِ وَآلِهِ وَاصْحَابِهِ كُلِّ مِنْهُمْ ذُو حِطِّ عَظِيمٍ و آن اینکه در فتاویٰ سرچیدہ و غیرہ در کتاب ہبیا آورده کہ ہبیا بطریق مزاج نیز صحیح میگردد اگر وہاب تسلیم مویہ نہاید و آن دیگر اورا قبول کند چنانچہ ابن مبارک رحم باری گذر فرمودہ بقومیکہ طنبور می نواختند فرمود کہ این طنبور مرا ہبیا کنید تا بہ بینید کہ من این را چگونه میزنم یعنی میتوازم چون ایشان طنبور را بوی پیر و ندانم مبارک رحم آنرا نیز من زد تا پارہ پارہ شد و فرمود دیدید کہ من آنرا چگونه زد ہمہ متحیر گشته گفتند تھاجت کردی با ما و ابن مبارک رحم باری احتراز از ضمان بنا بر قول ابی حنیفہ رض این جملہ را بکار برد و اللہ تعالی اعلم و عملہ اتم و احکم

خاتمہ کتاب در مناجات برب الارباب

کک اکھرا من خلقت انهم کہ ما را نمودست از نیت ہست ہمون داد بہرہ ایت ہما کہ ہست او ہمیشہ قدیر و غفور زبانہ بسی دست بازی نمود تفہیم نیکان نیکو حاصل نوازی جان را از فضل خودت ہست گویان ذی اعتبار رسالت بحضرت کا زفا چست تو بیشک خدائی محمد رسول بدان صلوات صا ریم دست	و علیتم من لباس النعم ہمون کرد در جملہ افضل بشر ز جمع رسل بہترین رہنما بفضل قدست نمودم سپرد بنفویض حق زور بودیم سود ز نیکان بہ نیکان بیان ست از بے رانہ بخشے شفیع آردت یکے ذات پاکت و گرومانان دل جان خود را ازین آب حشست بو لکھ آید ز تن جان بہ نزع کہ لطفت کجا بود تو م شاکست	سپاس خداوند بالا و پست ہمون کہ دکترب بشر را بہ بشر ہمون داد تو فین نخست امور کہ دوران ندارد بران دست برد ز احوال نیکان نمودیم قتال میان دونیکان بدستد انواز خصوصا نمایم قول استرار کہ توحید کارم بود ہر زمان خدا یا خدا ایت کردم قبول گر این باز من بر دشیمان فرزع گوایان عادل براریم پیش
--	---	---

<p>گویی بزراری کنم من خدا بوقتی که هوشم زو مهشت رسید همان لطفهای گرامی تو همان وعدهای رسول کریم چو زردان همه زنت ایمان بید گمرا این بود امتان ز اپناه که دشمن ز بنده کشد بندگی تو دانی که این وقت است سخت چو گندم طپیده ز تایش آن زمینها که کردی باین زب و وسیع سر بس شده گریخت ز جانشان اگر دشمنش دیو بر سر بری گرم کن کریمای رحمتی حما انفسل خودت که چنین صعب گاه همه حاسدان را بریدن بیخ باز و اجهای که هستند شان ازان گفت حق کا زولجه آفتاب بالفاس غبار عزت گزین که دارند اکر ام حق را سپاس طفیل اینان روکشند وان که باشند ایم همم للشفون چگونه است منظور تو یا صمد و منکر بصیان مادر وجود</p>	<p>چو قول گواهان نسایم ادا ز لمعان توحید بستیم نور کعبا بود رحم خدائی تو کج رفت نازم بران مصطفی چو شیطان بوقتی ز بونم بید مگر این بود رحمت ایزدی مگر این بود خالق بندگی خدای همان بنده با هوش بود اگر کوه را بودی این نزع جان چو موده بزیر زمین در شده باین آب دریا که کردی روان چو مور طپید بر زمین از نیاز درین وقت صحبت که فقیسم ما غثنی فانت الغفور الرحیم بان چار باران که از چار منج باصحاب و احباب آن مصطفی ز پاکی که دارند شان صفات به پشت خمیده بطاعت درون تکبیر خراج تقوی لها س باع از دین بجز مان را کشان شب زنده داران صافی درون که خوشنود گرد و ازان مصطفی بقدر آن لطف فرمای وجود</p>	<p>که قول چه بود چه بودیم کیش که وقتیکه بودم بعقل و شعور چو عقرب چو شیطان بمن در رسید کجا بود آن رحمت یا خدا که باشم ز تیار امت سلیم مگر این بود اعتماد سبب مگر این بود مغفرت از گناه خصوصاً بوقتی که هوش بود که جان و جگر را کند لغت سخت اگر زاسمان نزع جاسی بد چو گردون بفریدی از نزع نزع ز شیر عزم و چه گویم باز ز شیر خود دست بر سر زدی باغواد را آید چو دیو رحیم بر روی ضیاءش است پناه باولاد و اهل و آن سبب برای همه مؤمنان مادران بصاحبان مصفا درون که ایشان چو جانند در جسم من بعزم جوآن غزوی کنان که تقوی بتوبه رود پیش شان ایمان بخش ایمان بده یا خدا که چند آن کنی خوش محمد خود</p>
--	--	--

<p>نہ از لطف باشد فدای رحیم کہ راضی شود مصطفیٰ محبتی بکفیش بر ما تو بودی قدیر با جملہ عصیان ماسر بسر نماند درمی جز درت یا الہ بعضیان سابق نمائی عقاب ز عفو یکہ کردی کمن ہمنان کہ از حکم حق می نہ پیچم عنان ای خدای ذوالجلال ذوالمنن کہ داریم حال تباہانہ پست از بساعت نذارم کہ ساز آورم غریبان نواز و پذیرانیا ز محمد شفیع است حق مہربان میان کہ بشیم بنگرہ بلع چو جان مدبک دارم ہوش آ ز فضلت ہانا کہ خندان روم بہانی بطلبید کہ آن خود کس کہ حاوا خوری را نذارم وہان دو در بند دنیا می زنت و دنی ز فضلت زد بگر کہ خندان پریم کہ لطف حق بہر آن افرید براہ دگر خند دزن خوان بوش تبا شیرہ روی زیبا لبتا</p>	<p>تو دانی بسا محزون است پناہ کر یا کریمے کرم کن با بیدان عصیان فشریم پایی ز عفو کرم می نکردی تہس کہ از رحم دشمن شو دینہ چاک ز حرمان چگونہ دراری حجاب خدایا ہانی کریم و غفور ہم اندر ز فضلت بخوایم از ان بحریم گذشتہ میاور سزا چو خونم بسے هست ز انجام خویش کہ بشیم راہ خطر با بہ خود کہ دانیم اورا غویان نواز ز تصدیق احمد در آرم ہنور محمد شش و خدا کے سمیع از انیم گویا بما در رضیع چو زنجابوسوی تو راہ آوردیم بہانہ بطلبید از در وجود بہانہ - بیارم - بہانہ - نازان کریم از غضب باشد از لب رحیم باول کہ بودیم گریان بودیم بگریہ در آری بحال تباہ بگریہ چو آوردی از راہ پیش باشکیکہ باریدہ ام شیردہ</p>	<p>زگر خشم گیری بعت در گناہ کہ محبوب رہنجانہ از خود کریم بو قتیکہ بودیم با ہوش درای بجلہ خطا ہاے ما ہم خبر بو قتیکہ گردیم در قعر خاک چگونہ نذارم بدان درنگاہ بوقت جرایم چو گشتی صبور کہ اکنون نہ فرمان شوم ہمنان درین وقت سلیم حکم قضا رحم کن بر ما پس از دق کفن بر ایسم بر خستم در کار خود ہمان بہ کہ عجز و نیاز آورم نیازم ہمین کای خدای غفور میان دو ہجرم شکر نہ بان از ان سو شفیع است زین سمیع ازین رہ گردان تو ما خدای خدای کہ خواہد کس لطف وجود بدرگاہ والا نیز وہ خس بہانہ ہمین کای خدای کریم یکے راہ آمد دگر رفتن چہ فضل تو باشد کہ صبر و رواہ کہ مخلوق را گریہ باشد مزہ بگریہ ز فضلت تبا شیردہ</p>
--	--	---

ہاں شیر خوشنودی مصطفیٰ
چنان کن کہ خندان در آسمان
قییم جسیم نسیم و سیم

خدا یا پے انبیا اولیا
بہ پیشت چو دنیا گزاریم
ہینت برت ای محمد حلیل

بہر بہان مصطفیٰ مجتہ
طفیل محمد نبی کریم
ہیت محمد خدایت جمیل

قَالَ الْمُؤَيَّفُ الضَّعِيفُ الذَّلِيلُ الْمَدْعُوُّ مُحَمَّدٌ عَبْدُ الْجَمِيلِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَجَعَلَ لِأَكْلِ خَيْرِ
مَالِهِ ابْنُ مَوْلَانَا وَهَاجِنَا الشَّيْخُ الْحَاجُّ الْحَافِي فِي اللَّهِ مَوْلَانَا خَيْرَ أَطْفَالِهِ الرَّحْمَومُ غُفْرَانُ اللَّهِ لَهُ وَلِوَالِدَيْهِ أَحْسَنُ الْبِحَا
مَالِيهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا هَذَا وَمَا كُنَّا لِنُفَكِّرَ بِهَذَا إِنْ هَدَانَا اللَّهُ وَالْفِكْرُ لِلذَّاتِ الَّتِي سَبَّحَ عَلَيْهَا رَبُّ
وَلِصَانَةِ تَبْلِيغِ الرُّسُلِ وَبَيَانِهِ وَالْمَوْلَانَا فَضْلُهُ وَرِضْوَانُهُ كَيْلَ إِيْمَانٍ عَلَى أَسْيَابِهِ وَقِرَانِهِ وَجَعَلَنَا مِنْ مُسْلِمِينَ
الَّذِينَ يَرْضَوْنَ بِالْقَضَاءِ وَيَصْبِرُونَ عَلَى الْبَلَاءِ وَيَشْكُرُونَ عَلَى الرِّخَاءِ وَوَقَفْنَا لِمَا نَمَامُ هَذَا الْكِتَابِ
عَلَى مَا لَمْ نَسْأَلِ الْمَلِكَ الْوَهَّابُ لِلرَّحْمَةِ عَلَى الْقَوْمِ الْمُرْتَابِ اللَّهُمَّ اجْعَلْ خَلِصًا لَوْجِيكَ الَّذِي تَعَزَّلُكَ الْقَدِيمُ
وَأَقِيمْ تَنَابُهُ بِالْإِيْمَانِ وَالنَّحْطِ الْجَمِيلِ وَاجْعَلِ اللَّهُمَّ إِنَاءَهُ مَقْبُولًا لِحَضْرَتِكَ الَّتِي لَا تَبْدَأُ وَلَا تَنْتَهَى
وَلَا تَنْتَهَى وَهِيَ ذَاكَ الْكِبْرِيَاءِ وَمَقْبُولًا عَلَيْهِ عِنْدَ الْحُسَيْنِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَكَ فِي الْبِاسَاءِ
وَالضَّرَاءِ وَمُرْغُوبًا لِأَوْلِي الضَّيَاءِ وَسَبَّابِ هِدَايَةِ أَهْلِ الْغَوَايَةِ وَالْإِغْوَاءِ وَسَبَّابِ مَسْئَلِ
لِلَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي الْعِبَاوَةِ وَالنَّحْطِ بِخَفِيَّاتِ الطَّافِكِ الَّتِي تَنْظُرُ مِنَ الْأَسْتَارِ
كَأَمْطَارِ فِي الْأَقْطَارِ وَبِحَاةِ نَسِيكَ الْمُخْتَارِ وَرِوَالِهِ الْأَمْهَارِ وَأَحْصَايِهِ الْكِبَارِ وَسَلَاتِ
أُمَّتِهِ الْأَخْيَارِ وَجَمِيعِ أَيْمِنِنَا الْأَبْرَارِ وَالْعُظَمَاءِ ذَوِي الْإِعْتِبَارِ عِنْدَ اللَّهِ أَنْفَعَارِ وَاجْعَلْ
اللَّهُمَّ مَغْفُورًا مَغْفُورًا فِي مَا خَطَأْتُ أَوْ نَسِيتُ عَمَدَتِي فِي لَيْكِ أَوْ سَاهَيْتُ وَرَأَيْتُ
مِنْ حَمِيمِ الْقَلْبِ تُنَبِّئُ لِي بِكَ وَأَنْتَ لَدَيْكَ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَابِ الرَّحِيمِ رَبَّنَا
تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ وَلَا تَجْعَلْنِي اللَّهُمَّ مَحْكُومًا لِلْحَاسِدِينَ وَ
الْبَاهِلِينَ وَاجْعَلْنِي مِنَ الْحَسُودِينَ وَالْمِنْ أَوْلِيَاءِ الْمُطْرُودِينَ وَافْعَلْ
اللَّهُمَّ هَكَذَا مَعَ سَائِرِ الْمُسْلِمِينَ مِنَ السَّابِقِينَ وَاللَّاحِقِينَ آمِينَ هُوَ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ
الرَّاحِمِينَ هُوَ يَا كَرِيمًا كَرِيمًا سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ وَسَلَامٌ
عَلَى الْمُرْسَلِينَ هُوَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى خَيْرِ خَلْقِهِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الْأَوْصِيَاءِ الْجَمِيلِينَ

غلط نامہ سیف المقلدین

صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۳	۱۹	ساراند	بسیارست	۵۱۷	۷	تَعْنَى	آنَعْنَى
۲۵	۱۸	الفرض	القرارة	"	"	یعنی	یعنی آیا
۲۹	۱۶	آیند	آئند	"	"	کہ این	کہ آیا این
۹۲	۹	تکلموا	تکلموا	۵۱۸	۱۱	بری	برای
۱۰۸	۱۱	جمعہ را	جموعہ ساعت اجابت شریا چنانچہ حدیث آند ۱۲	۵۲۹	۱۳	وسلام	واسلام
۱۲۵	۲	سبب	سبب	۵۳۲	۱۷	منبرہای	سرای
"	۱۹	جز	خبر	۵۳۶	۱	صوالت	طوالت
۱۶۳	۱	نشدی	نشدمے	۵۳۳	۴	از دست برت	از نرسرت دریافت
۱۶۵	۲	امست	امام است	۶۰۶	۶	نخبج	نخبج
۱۷۷	۶	رای	کہ رای	۶۱۳	۷	یابدگیران	بدگیران
۳۰۴	۲	وی امی	بر قیروی می	"	۲۲	مکانات	مکانات
۳۰۵	۲۱	بباغذال	ربنا اغضابی	"	"	"	"
۳۱۳	۲۱	مقدم	مقام	۶۱۸	۱۸	این دقیق	ابن دقیق
۳۵۱	۲۰	ترقیم	ترقیم	۶۳۶	۱۹	ز آمد	زائد
۳۹۱	۳	نیامده	ایشان آہ	۶۳۲	۱۸	جیان	حاجیان
۵۱۱	۷	جامش	جانشر	۶۳۶	۲۳	انستہ	دانستہ
"	۹	پیش	پیش	۶۵۲	۵	چگونہ	چگونئی

صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۶۶۱	۲	خوش	خوش	۶۷۱	۲۱	مشکوٰۃ	مشکوٰۃ
۶۶۲	۱۶	بیدار	بیدار	۶۸۰	۱۶	سببہ	سببہ
۶۶۳	۲۱	شدہ	شدہ	۶۸۱	۱۹	دگری	دگری
۶۶۴	۲۱	خنیفہ	خنیفہ	۶۸۶	۲۳	عیسیٰ	چون عیسیٰ
۶۶۵	۷	آمر	آمر	۶۸۷	۳	مملوکہ	مملوکہ
۶۶۷	۲۰	لغزی	لغزی	۶۹۵	۳	نودہ	تبسم نودہ
۶۶۹	۱	قابل	قابل	۷۰۲	۳	دشتے	دشتے
۶۷۰	۳	اظہار	اظہار	۷۰۷	۱۳	شدند	نمودند
۶۷۱	۷	تافت	تافت	۷۱۰	۱۳	بصحت	بصحت
۶۷۲	۷	نیاید	نیاید	۷۱۲	۱۷	سائی	سالی
۶۷۳	۷	رنگ	رنگ	۷۱۳	۱۱	ملاکت	ملاکت
۶۷۴	۶	حقبہ	حقبہ	۷۱۶	۱۵	این	ازین
۶۷۵	۲۳	مسد	مسد	۷۱۹	۹	ابار	ادبار
۶۷۷	۱۲	یل	یل	۷۲۲	۲۳	تومنکر	تومنکر مجموعہ ای مبین ۱۲
۶۷۸	۱۹	قصہ	قصہ	۷۲۹	۱۹	ابوالکرم محمد اکرم	ابوالکرم محمد اکرم

آقا اللہ علیہ السلام
اوصلہ تعالیٰ شاہ ابراہیم شاہ

رحم علی ہاشمی

حافظ شمس محمد

پیشوا محمد زبیر شاہ

الضیاء
القمری بنی قریب بنی محمد شاہ

محمد امیر الدین

سید ارخان

۱۲۹۰
محمد عبد الحق

عبدالرب

عبد الحق حنفی

نور محمد شاہ
فیض الدین

حسین
وزیر الدین

المحبس
محمد عنایت
ابوسعید

حافظ محمد شاہ
محمد شاہ

الضیاء
محمد اسماعیل

خاتم النبیین
ابوسعید

عالم

عفا اللہ عنہ
وکیل احمد

شیخ محمد شاہ
بی بی شاہ

ولد مرزا اعجاز
ولی بیات

بخش
القدس

محمد شاہ

سراج الدین

محمد شاہ خان

قاضی دین
محمد وزیر

محمد امیر الدین

محمد شاہ

محمد مسعود
۱۲۶۹

الحکیم
عبد کبیر

حافظ عطاء اللہ
۱۳۰۲

قسمت
قلم شاہ فیض قاسم

محمد شاہ

محمد قابل

بدر الدین

محمد عبد اللہ

محمد امین

محمد یعقوب
دار امید شفاء

محمد منیر

محمد شاہ

محمد شاہ

محمد شہم

محمد شاہ

عفا اللہ عنہ
محمد شاہ

جان احمد

اشرف علی
ابوبکر اولیاء

یا اللہ بخش

عبد الغفار

محمد شاہ

محمد حیدر علی	لطیف البدن	محمد سعید الدین	محمد انان اللہ	محمد سعید حنفی
محمد سعید الدین	شیخ عبدالکریم	عبد اللہ عفتہ	فضل حق	محمد عبدالقادر
محمد غفور	محمد عبداللہ	غلام وسنگر	ولڈ وزیر علی خان	محمد سعید الدین
محمد عبدالحمید	دین محمد	نور الحسن	قادر بی بی	شیخ محمد زوم
محمد سعید	فضل قادر	محمد عبدالغفار	ابوالکریم محمد کرم	ابو محمد محمد سعید
محمد سعید الدین	محمد لطف الرحمن	ولایت حسین	محمد سعید	محمد عبدالشکور حنفی
محمد ظہیر الدین	محمد سعید	غلام حیدر زین	خادم حسین	الدین احمد
عبدالکریم	محمد سعید	فضل حق	محمد عبدالغنی	ضمیر الدین
احمد اللہ	عبدالرحمن	نور الحق	عزیز الحق	محمد سعید
محمد سعید الدین	محمد سعید	محمد سعید	عبدالکریم	احمد اللہ
محمد سعید الدین	محمد سعید	محمد سعید	محمد سعید	محمد سعید

نظرتی ہذا رسالۃ جلد تھا جفا و صواب اور مطابقتا و مصابا۔ قد نظرتی فی ہذا رسالۃ المؤلفۃ کو لانا محمد عبد الجلیل

محمد امین الدین واعظ مذهب حنفیہ

جامع دہلی بٹالوی ثمر الداعلوی

التي كانت مشقة لكل سقيم وعليل فوجدتها صحتها

واعتد لامدلا ومكملا اذ ركتها مطابقا للعقد اهل

ووافقا للكتب الحنفية جزاه الله عنى وعن سائر

این رسالہ موافق مذہب جمہور دینم خادم الشریعہ الشریف

المسلمين بحمة سيد المرسلين

قاضي محمد وزير الدين حنفى واعظ مسجد جامع دہلی

فيض الحسن الحنفى الصديق كان دہلوی

هذا الرسالة الجليله موافقة لمذهب ابي حنيفة

در مسجد جامع دہلی

کتابہ جمع العباد عبد الحق مدظلہ سہ طیبی

فیض الحسن الحنفی

احمد یامیر پورہ نووار ہند دہلی

الحمد لله الذي نتنا بالحق والصلاة على من اسلبنا صواب جعله شفيعا يوم الحساب فعم

الاول جنده الاصح البكا نوا كخصم طلع علم ابواب وبعد فقد جاء من قرأ في صدر سنى ما انا كثيرا وحصل

من العلم نفا كبيرا باوراق عديدة وكتاب جديدة فنظرت فيه تعمق النظر وجودة البصر فاذا هو عن المذهب

الحنفى وحرق للذيب الغيبى طلال لادلة القوية لمذهب الحنفية كذلك واجب كل ذي علم من اهل الله

يا ايها الذين امنوا كونوا انصارا لله فقولوا بعباية

الفرح نعم انصارا لله وادعوا لواءه عبد الجليل

وصلوا على صاحب الوسيلة والتجليل فقط

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيد المرسلين خصوصا على سيدنا ومولانا محمد نابع النبيين

واله واصحابه اجمعين اما بعد فقير ظهير ابو محمد عبد الحق بن محمد امير ناس ساله كوديكها سبحان الله عمده كتاب

اور جہاب باصواب ہر یہ اسکے مصنف کے مال کی عمدہ دلیل ہے کیونکہ اسکا مصنف مولوی عبد جلیل ہر مصنف

جو کہ لکھا ہے نہایت نیک نیتی اور اسلام کی خیر خواہی کے لحاظ سے لکھا ہے یہ ظاہر ہے کہ اتفاق عمدہ سبب ترقی ہے اور کیونکہ

اور چیزیں کو تو جانے دیجیے صرف جہاڑ کے تنکوں اور تڑی کے بالوں ہی کو دیکھ لیجئے کہ انکے مجموعہ ہوجانے سے

ایک کسٹ رہتا ہے آجہاں ہر چیز کو دیکھا گیا کام دیتے ہیں جب جو چیز کے اتفاق سے یہ بڑی توجہ سے انکے

باخصوس اہل ایمان کے خیر و برکات کا کیا کہنا ہے۔ تھوڑے سے دنوں میں شرق و غربا اسلام کا ابر رحمت کی طرح پھیلنا اور مخالفوں کی سرسبز سلطنتوں کا ان مردانِ خدا بے رخت سامانِ دنیاوی کے ہاتھ میں آجانا اسی اتفاق کا ثمرہ ہے کہ جس کا پیہر حضرت سید المرسلین نے مکہ کی نشک اور ریتلی زمین میں لگا کر جمعہ اور جماعت اور عیدین اور حج کے پانی سے سیخ کر اسکو طوبیٰ بنایا اور اسکے سایہ میں تمام بنی آدم کو بٹھانا چاہا۔ جب سے مسلمانوں میں اختلاف پیدا ہوا اسی دن سے یونانیوں کا وہ خیر و برکات گلے ملکر اور رو رو کر رخصت ہونے لگے۔ اور یہ ظاہر ہے کہ سب اختلافات سے بڑھکر دینی اختلافات کے جس سے مان اور بیٹے میں جدائی اور بھائیوں میں سخت لڑائی پیدا ہو جاتی ہے اسی لیے نبی صلی اللہ علیہ وسلم نے بار بار اتفاق کی رغبت دلائی، شاذہ اور قاذہ کنکر اختلاف سے نفرت دلائی۔ اور اس زمانہ میں جو کچھ اس اختلاف کی وجہ سے مصیبت آئی وہی تھی اسکی پیشین گوئی فرمائی مگر تقدیر سے چارہ نہیں ہم ہی میں سے ایک گروہ کو ضبط ہوا جسے تقلید اور التزام مذہب معین میں (کہ سیکڑوں برس سے تمام اہل اسلام میں مروج ہے) ظلام کر کے جزئیات مسائل میں جھگڑا بچوایا اور اسی کو سنت اور اسی کو باعث نجات سمجھکر سیکڑوں کتابیں اور رسائل لکھڈالے اور بہت کچھ روپیہ صرف کر کے نہ تھا ہندوستان کے مطالع میں بلکہ روم اور مصر میں بھی طبع کرائے۔ خدا ان لوگوں کو ہدایت دے کہ دینی ترمیم سے دست کش ہو کر اپنی دنیا کی ترمیم میں سرگرم ہو جائیں اور لوگوں کو آزادی کا فتوے دیکر شریعت پر مضحکہ نہ اڑائیں۔ کوئی شخص بنی معاملہ میں اب کیا نئی بات کیگا ان جزئیات تغلیظ فیہا یہ سیکڑوں برس سے ہر فریق کے لوگ دلائل لاکر ٹھک گئے۔ مگر یہ بیچارے نام کے علما کہ جو علوم نافعہ سے بیخبر اور زمانہ کی نیزنگیوں سے غافل ہیں اور مساجد میں بیٹھکر ان پڑھ مسلمانوں کو اختلاف پر (سنت اور عمل باحدیث کے پیرایہ میں) آمادہ کر سکتے ہوں اور کچھ نہیں جانتے اور کیا کرتے اللہ تعالیٰ اہل اسلام کی حالت پر رحم فرما جائے۔

یہ رسالہ درتیر واسطے اکتشاف تلبیس البلیس فرقیہ عقلمین کے بے نہایت مفید ہے اور اعلیٰ مولف کو اہر صفا فرمائے حضرت
 فقیر محمد اسماعیل انصاری مسویٰ نساغنی ندیہ کاری شجرہ مدرس مدرسہ فقہیہ دہلی ۱۲۹۰ھ کا دہائی سنہ ۱۳۰۰ھ
 بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ الواحد القہار والصلوة والسلام علی سیدنا ولآلہ اطہار واصحابہ اخیار
 وبعد فمد رسالہ عجیبہ غریبہ محتویہ علی ما ملہ لہ الحق من اہل السنۃ والجماعۃ والقوا حقہ بالامتناع

وان كره المعاند من المبتدع عن المحدثون فقط حرة ابو سعيد محمد بن محمد
عفا الله عن يوم السبت تاريخه السادس من شهر جمادى الثانية سنة ۱۰۳۰

یہ بیجا کہہ سارا فرقہ و پابسیہ کا جواب ہی بلکہ غور سے دیکھو تو ایک کتاب بلا جواب ہے اس کا دلیل صافیہ سے ملو پھر عمدہ طرز
ہے نئی گفتگو ہے خداوند کریم مولوی عبدالجلیل صاحب کو اجر خلیل عنایت فرمائے وہا بیوں کو ہدایت کا سیدھا راستہ

کھائے حرره وکیل احمد سکندر فوری ۱۵ جمادی الاخری ۱۳۰۳ ہجری مقام دہلی

بسم اللہ الرحمن الرحیم
وکیل احمد سکندر فوری
دہلی
۱۵ جمادی الاخری ۱۳۰۳ ہجری
مقام دہلی

من قال سوی ذلك
فقد قال محالا

انچه عجیب نوشته واقعی بجا و درست و دلایل برابریں حق آورده فقط مولوی مصنف صحابہ کے جو دلائل در باب مسائل متنازعہ اور ضرورت
راقم سراج الدین مدرس اول فارسی مدرسہ فچوری دہلی تعین تقلید شخصی میں تحریر فرمائے ہیں وہ حق اور درست ہیں

فقیہ محمد نیاز علی خادم
مدرسہ فچوری دہلی

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله والصلاة على اهلها اما بعد فقد اطلعت على اجابه مولانا المولوي

عبد الجليل دام حسنا الى يوم الجراء فوجدت على الحق لا ريب فيه كما قال الشيخ محي الدين النوري في روضة الطالبين
انما ايجته بالانطلاق فقالوا اختمه بالايمه الاربعه حق وجواب تقليد واحد من هؤلاء على امته ونقل امام الحرمين الاجماع

عليه السلام ومناقب امام عظيم حمه الله عليه بشارته حاصل نبوت كالبوصيفه نعمان از اعظم
مجازات مصطفوي ست بعد قرآن ومناقب مشهوره بوند حضرت العباس اخادم شرع
شريف واعظم مسجد طبع دہلي دھلو وطناصد نقسبا كرمي تلمذ او اسنادا

فقد نظرت في هذه الرسالة الشريفة فوجدتها وافقة للحق والصواب محمد علي حكيم خليف حكيم احمد علي صاحب رحمهم الله
بسم الله الرحمن الرحيم نحمدك ونصل على رسول الكريم وعلى الوصية بالتبجيل والتعظيم اما بعد فقد
نظرت في هذه الرسالة الشريفة المنيفة الرشيقة وطالعت هذه الخطاب المفيدة اللطيفة الجميلة
وكان نظري فيما على سبيل الاستبحال عند الارتهال فوجدتها سيفاسلوا على عنق الفرقة الوهابية الخبيثة
وسما سمو ما في كباد الطائفة النجدية النجسة الذين هم اضلوا وضلوا عن سوا السبيل والله يهدي كل غوي

وضليل هم من جملة اهل البدع والاهواء ومن سائر اهل الخدع والارذال الذين هم اعلى مقاصد هم الطعن في ائمة
 المجتهدين واقصم مطالبهم القدر في اولياء المقربين على قلوبهم كنه لا يفقهون حديثا ويحسدون على ما اتاهم
 الله فضلا عظيم واعلم ان المصنف المنصف قد جهد غاية الجهد في تزييف عقائدهم وتزيف قواعدهم
 وبذل قصورهم في الخفاء واخذهم وامحاء رسومهم فله دره واعلم الله اجرة وما هذه الرسالة الجليلة
 بنيتها مرصوة بالبراهين والدلائل القطعية لا ياتيها الباطل من بين يديه ولا من خلفه ابوابها مرصدة الهداية
 تنزع الظلمات عن قلوب الزائغين وابحاثها مقاصد الداية تكشف السويطات عن مجرأ الضالين رواياتها
 مروية عن الثقات والعدل واسانيدها مبرهنة ومصححة من الروايات الفحول فوجدتها صحيحة مقرونة بالحق

والصواب وينبغي ان يتلقب بالقبول عند اولي الالباب لان حزب الله هم الغالبون
 غفة الفقير الحقير ابو الكارم محمد كرامة الله عفا الله عنه له موطن الخنف مذهبنا

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي نور قلوبنا بالايان وزين نفوسنا بطاعته في كل حين وان جعلنا
 من ائمة حبيب محمد خاتم النبيين صلى الله عليه وسلم والواصفاء اجعين ووشحنا بتقليد الامام لاجلة الكرم
 الاعظم ابي حنيفة رحمة الله عليه وعلى اهل بيته واتباعه ذوى القربى وبعد فاني رايت الرسالة المنيفة ونيفة الشريفة
 التي اتفها الحبر النبيل المولوي محمد عبد الجليل في وجود تقليد المجتهد المعين علي من سلك سواء السبيل
 وكشف المجالبت من المسائل الخفية من عيني العنيد الضليل فوجدتها صحيحة مشتملة على روايات سديدة
 ودرابيات رشيدة مشيدة بالدلائل المحكمة ومؤسنة بالبراهين الائمة يحتفظ برواياتها من تصدق الوقوف
 على وجوب التقليد ونظم بها جهل المنبذ البليد ويتعظ بموعظتها من يخاف يوم الشورى ويعتبر بعقوباتها
 من له نظير في عوالم الامور يستلذ بطاعتها المناظرون ويمدح مؤلفها العلماء المنصفون تنبسط
 القلوب الرشيدة وتندفع بما شكوا من لضعف العقيدة اجوبتها ثمانية للسائلين لا يسألون مقرا
 للمعتضين لانك انما عبرة لمن اعتبر وتبصرة لمن استبصر وتذكرة للمذكورين وتنبية للعافدين وجبر
 لمن استخبر وذخيرة لمن ادخر ونفوس لمن عد البصر ومسرة لمن تضرع وهذا الكتاب في الحقيقة جليل
 بان يطبع ولو بصرف كثير لينتفع به الخاسر والعام ويحتمى به العوام واراحت قضاة ابلان الفرس
 والعرب ليحتفظ بجمال واحد من اهل الادب كنبه المقتدر الى رحمة الله تعالى

ابو الفضل محمد بن محمد الخنف القادري الدمشقي ورجلنا كمالا في سنة يوم چهارشنبه

بسم الله الرحمن الرحيم فهم ونستعينه ونصلح على حبيبه وآله الجعين اما بعد فاقع في هذا الرسالة من اثبات
التقليد حق الحق ان يتبع لانه مسيل للمؤمنين فمن يتولى عنه فهو من احد الضالين المضلين وما يطل به المؤلف
من لادلة لقاويل لاطلين فهو سديد من قبله رعل عليه فهو الشعيد والرشيد فكان سعيدا
مشكورا واجرة موفورا اكتبه الفقير محمد سعي المفقير لربه الودود ربيع الثالث سنة ١٣٠٢

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

لقد وجدنا الرسالة موقفا
للقصص الصواب وعندنا ام الكتاب

بسم الله الرحمن الرحيم

بسم الله الرحمن الرحيم محمد المن رفع منار هذا الدين بالجم والبراهين وايدى بلاية المجتهدين والعلماء
العالمين والصلوة والسلام على سيدنا المنتخب من خلاصة ولباب عدنان وعلى آله واصحابه الذين
زهروا بلسان انسان ولسان اللسان وعلى التابعين لهم باحسان ما تعاقب الملوان اما بعد لقد اوقفت
على هذه الرسالة المحيية وفهمت ما فيها من المعاني الفريدة فوجدتها فامعة لاهل البغي والضلال جامعة
لكثير من النصوص المرزية بعقود اللال فجزوا لله مؤلفها خيرا وشكر سعيه وجعله من اهل التقوى
والله اعلم وما احكم نعمة المفقير الى الله الكريم ابو الفخر والرشيد سيد عبد الحكيم ابن الفاضل
الحاج ابي ولانا سيد محمد عبد الرحيم اغفرهما الله في بحار افضاله العسير

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

ما بين القضاة من فضلهم
وقسروا في كل باب من باب
ديان القاصد ولك منتهى كماله
وكبره في ردد ردد
زفر انما ليايات في حديث انما
لا طال بالنيات في قول سليل
صعبت من مظلوم في الصلوة
رشيته ان

فهم ونصلح على رسول الله واصحابه اجمعين اما بعد فقد طالعت مواضع عديدة ومقامات شتى من الرسالة
هذه فانه يتنها فيك للعوام المتزلزل الاقدام عن تقليد
الامام المهتم جزا الله نعم مؤلفها خيرا لجزاء فقط

بسم الله الرحمن الرحيم

البدن جعل الانسان موشح بالناطق والبيانات وشرح على سائر العالين بالظن والبيان والصلوة بعد كل حركته
ورمل اوله على حبيبه الذي لا نظيره بالذات عند تفحص من الطبع السليم وفهم نقاد مستقيم هو الذي
جاء صادق وراسلنا الى الارحمة للعالين ومفاد خاتم النبيين شمر بن قيس بالتقدم قد اودم بعد في طين

وما + فاولا لما كانت شموس + ولا قلوب ولا بدرا للسماء + واصحابه وخلفاء اليا ميين حو حمة من الربين على
 التابعين والائمة المهادين + الذين شادوا والين ابد الابدين ودم الهدا مزين - وكجلا فقدمت هذا الرسالة
 التي كانت شفاه للعليل الذي القى الى من العالم الذي النبيل مولوى عبد الجليل بيشاوري فله در اللؤلؤة حيث
 نق ومانق ورشق واى رشق واعلم انه برهان قاطع وجهت سامع صاد مهادم فخر عبلات اهل الطغيان كاذبة
 وافية لترديد اقوال المبتدعة والمحدثه في هذا الزمان فالعنا للضلال والفساد قلعة للشرك والعاهذا
 فخطرى ابو عذره ومقتضب حلوه ومره حتمه كلامى واخر مرامى ان الحمد لله رب العالمين والصلوة اولا

اخرا على حبيبه اجمعين برحمتك
 يا ارحم الراحمين حرره الراشد بالله المنا
 ابو الفيضان محمد جميل الرحمن عفى عنه

عنوان على يد شمس الدين
 اطلب ببولى ويا خالين
 سونا مولوى محمد
 صاحب كتابين
 مثل روضه
 اشبه الكرم
 مولانا مولانا
 مولانا مولانا
 مولانا مولانا

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذى اعوذ به من ان اصبل او اصبل او ازل او ازل واعد به من شر
 الشياطين + والصلوة والسلام على سيدنا وشفيعنا محمد الذى كان ابا احد من رجالكم ولكن رسول الله وخاتم النبيين
 وعبدالطيبين + واصحابه الكهلين ثم التابعين وتبع التابعين الى يوم الدين اما بعد فذا رساله اتية ونظم
 رشيقتما انهما يسيرة ومعانيهما كثيرة قد احتوى على اجمع عليهما علماء اهل السنة والجماعة واستوفى اسانيد
 وثبوتها مريه فيها ولا شاعره ظهر امر الله بها اودع فيها الا الرية تعترها ولا الباطل ياتيها فيا من حرها واته
 الدين القول ويا من هو على بينة من رب السموات السبع ورب العرش لعظيم قد هدت جماهير عقل وزنم
 واتيت بقبس لكل معد اثم وانك لتداء وهو الى صراط مستقيم ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء

والله ذو الفضل العظيم قرأت بفى ونظرت ببصر
 وقصت بقلبي ورقمت بقلبي الفقى
 المحقى محمد يعقوب عفا الله عنه الذوق

عنوان على يد شمس الدين
 اطلب ببولى ويا خالين
 سونا مولوى محمد
 صاحب كتابين
 مثل روضه
 اشبه الكرم
 مولانا مولانا
 مولانا مولانا
 مولانا مولانا

بسم اقطان خزان الرحيم الحمد لله الذى جعل العلماء ورثة الانبياء والصلوة والسلام على رسوله وخير خلقه سيدنا
 محمد والى ائمه واصحابه الفضلاء وحل لتابعين وتبع التابعين الذين هم كالنجوم بالاقضاء وبعد قد رأت
 هذا الرسالة من مقامات شتى فوجدتها مشحونة بطالب لطيفة ومعاصه نفيسة وفرادى شريفة وفولاذغ فرية
 معجبة للنواظر ومطربة للنواظر تمل ايجال الطباع وتلذذ بها الالامع كافية للمتكئين بالمره والوثقى والمتشبهين

بالغاية القصوى اعنى اشرية الغراء والملة البيضاء للامام الهمام والمقتدى القمقام الامام الاعظم رضی اللہ عنہ
 حيث يتريناها وكشف تباها بعبارة سليمة روايات صحيحة ودرجات نقيفة ه وافي يختفي للشمس ضوءه
 عن الابصار في ضوء النهار + وكيف يسر ذفر المسك بحشو + خاشيم الوري في يوم حار
 وكيف لا فاتها من الطبع النقاد الزكي والذهن الوفاد الوفي الحبر الفاضل النبيل مولانا محمد عبد الجليل البيناوري
 ولعل ان سعيه ترتيبه يد على جليل كماله وعلية افضاله كما سيظهر على من لاحظ بامعان النظر في ما رجاها
 اللهم تقبلها من فضلك يا ذا الفضل العظيم واهد المنكرين الذين هم غير المقلدين واجعلها
 للمتسكين وسيلة النجاة من شدائد العرصات وواسطة الصلاح والفلاح واخذ عونا وكلاما ان للمل
 رب العالمين . نعمة العبد المذنب الجاني والمستكن الخاطي الجاني بايئات الزمر المدعو محمد عمر الملقب بشاه
 سراج الحق نبتة الله على الصراط السوي ونور قلبه بنور العرفان واليقين ابن مولانا محمد فريد الدين الشهيد

في سبيل الله اغفر الله في حجر غفرانه ونبيرة سيد العرفاء مولانا المحافظ
 محمد عبد العزيز الملقب بشاه مقبول احمد انا والله برهانه وصل لنا ايضا

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله على نعمائه والصلوة على سيده نبيهائه وعلى واصحابه التابعين امين وبعد
 فقد وضع الحق وبان الكذب من الصدق فعلى كل مؤمن ان ينهي عن المنكرات ويحسب معام الزور والشروع
 والضلالات كما امر الله في كتابه وحث عليه سبحانه وهذا رسالة تنبئك عن سنة الرسول وتبعده عن فضائله
 كل جهول فخذها بالقبول وادع لمؤلفها نبيل المامول + وصلى الله تعالى على محمد النبي الامي

اهل البلد ايتاهل نور مرتقى	قد فاق من بدر رضى يشرق	اعنى تجمين ببلغ حبرنا	نقمة الفقير محمد حسين
عبد الجليل الالمع المتقى	قد جاء شأن الرد في تاليه	كسر الرأس كل جبال شقى	الدبوى خفا عنته
فصالحى بلانيين كيف لا	ونقوله الحد الكواذب تتقى	من قال في الازام قبل امثله	
اوليس ان يد العبد للاسبق	بالله عدا واما سواه فودجا	وناموا قولى بعين مدقق	

مواهب علمى شهر و صدر ميراث

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذى اعز الاسلام بنا صوبه في كل زمان وقواه + واذل من خذله من المعتدين
 للمريدين اطفأ نور الله في كل مكان وانعواه + والصلوة على من اختار من بين الخاق واصطفاه + وكل من سلك
 طر يقه وارضاها + اما بعد فقوال لعبد المفقرا الى الله الغنى محمد المدعو بعزير الرحمن الذى يوبى ونقمة محمد الله اعظم

وكان الله له وهداه + انى رأيت هذا الكتاب من مواضع عديدة في اوقات متفرقة فوجدت مسائله موافقة لكتب
 السلف والخلف من الاضاف واكثر ما نقله المؤلف اقوال الفقهاء الاعلام المعروفين بالتحقيق واهل النصاف فلم
 قسدا المؤلف غاية جمده في جميع الاقاويل وسعة فترى سعيه رد الكاذب والباطيل فشر الله سعيه وخزاه
 خير الجزاء وجعل عاقبة خيرا من اولاه ومحي ذنوب مقررله واوصله الى ما يبتناه كتبه الرجى

رحمة رب القوي محمدا
 المدعو بغير الرحمن
 الذي يبد غفر الله

عبد الرحمن اعزته

من اجاب فاصاب
 يا من لا اله الا هو

مولوى صادق على يعلم
 من اجاب فاصاب

سائل من درجه كتاب كه وجوب قلبي مرتبين اثبات دفع فضيلة حضرت امام عظيم
 است بمحققت وجمع يافتم بران مشلخ واسانده كرام خود را

فان الله لا يهدي القوم
 الضالين ولا يضلهم
 ولا يهديهم الى
 صراط مستقيم

مواهب علمي شهر كانيور

هو المصيب - بين نه اس رساله كو جابجا ديگمان نهايت مدلل اند مستحکم پاي مسائل حقه كو عمدہ طور سے ثابت کیا ہے
 اللہ تعالیٰ اسکے مصنف کو جزای خیر عنایت کرے اور اس تالیف کو باعث ہدایت انہم ٹھہرائے اور اختلافات جزئیہ کے

خیال کو اہل اسلام کے دل سے اٹھائے آمین
 كتب لعبد الفقير الى الله
 الفخر محمد علي كان الله له

صاحب كتابنا امين
 شانه تفتيح في بيان
 النزاهة ورفق التليق
 ونيل الايمان شهور
 بايضا اسطوره تراجم
 ربيام محمد مرآة اليقين
 رسله صداري شرح توفيق
 السلسله مدارق النور
 التزوية النظر في حرم
 اصول حديث خير العلم

اللهم جاهد نبيك سيدنا محمد صلى الله عليه وسلم اعط مؤلف هذه الرسالة اجر اجرا جديلا وثوابا جديلا وكن الدعاء لظلم
 وناصر ولا تجعل للشياطين والمضلين عليه سبيلا واخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيد

المرسلين وآله وصحبه وازواجه امهات المومنين كتب فقرا لعباد
 الى برفى المن عبد احمد من عفا الله عن سيئاته يوم المفتح والمحن

اما بعد الحمد لقابل التوب شديد العقاب والصلوة على الشفيع المشفع يوم الحساب فقد طالعت عدل اوراق
 هذا الكتاب فافتها مقترنة بالصدق وانصواب كافها تذكرا للنحواص واولى الابواب تبصرو للعوام

والطلاب جزى الله تعالى مؤلفه اشكر سعيه ورفع العقاب يوم المزيد
 والثواب بحمة النبي الكريم وآله واصحابه - حرره الهى بخش عنى

لله در هذه الرسالة الداعية من الشعب المختلفة الى الطرق المستقيمة الموثقة + الجماعة التي هي على الزيف معتقدة وعن الحق منحرفة فان نظرت فيها هذه الطائفة غير معتقدة + عسى ان تكون بخطاؤها معترفة

والى الصواب الشوى مزدلفه + كتبه محمد اشرف على
على الذى نفس للسياة مقترفة + وللمعاصى محترفة +

اشرف على
اروه اربابا
محمد اشرف على

هو العليم چند مقام ازين كتاب يديم مطابق مذموب حق بافته پسنديدم خدا پيرايه بخشد
از قبوش + نگه اورد زرد به فضولش + باقم ثم بنده آمرنگار محمد عبدالغفار الكهنوى عنى

محمد اشرف على
عبد الغفار الكهنوي

بلا شبهة تحريره منصف كوكانى هو اور جواب شافى والله يعدى من يشاء الى صراط مستقيم قادر على عفوه

محمد اشرف على
قادر على عفوه

مواهب علمائى عليه السلام

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب البرية والصلاة على صاحب المقامات العلية وبعد فقد طالعت
هذه الرسالة الجصبة المرزية بالقلائد العجيبة فوجدتها محبوبة على المسائل الحقبة الصحيحة السنية ومشتقة
على الدلائل المحكمة القوية جزى الله مؤلفها جزاء من ايد الملة البيضاء الخفيفة وحصل له اماله
الدبية والانيوية وانا العبد المقتصم بحبل لسة النبوة محمد لطف الله تجاوز الله

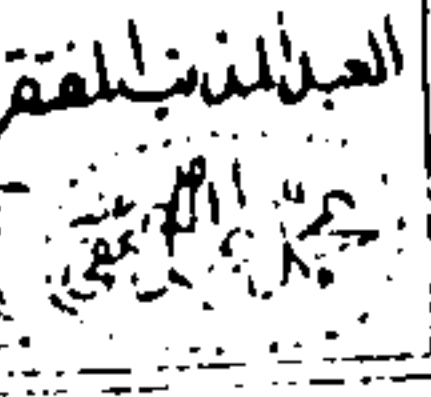
عن سيئاته
الجلية والخفية

بسم الله الرحمن الرحيم والصلاة على حبيب الكرمية كتاب سيف المقلدين على اعناق المنكرين
بمات ايجي كتاب هو اعتراضات جنود شيخ نجدي بين سعى بلخ فرماني هو عنایت ايزدي سس فتح پير فتح بابي استدعا
مصنف كجزاي خير عطا فرمائي آينه منكرين كوايسه اعتراضات واهيات سے بچائے كيون نهوا شاره اشرف

مصنف اسكبه عالم بے بدل فقيه اكل محدث اجل هو الانا محمد عبد الجليل سلمه الله الوكيل بالعرف والنجيل
كتبه الواجف الفقير المسكين المذنب الفقير الشيخ محمد بن احمد القرشي القادر غفر الله ذنبه الحق والجعل

سواہیر علماء و فضلاء شہر کھنؤ فرنگی محل کثرہم اللہ تعالیٰ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِرَبِّهِ الْعَلِيِّ الرَّبِّ الْحَكِيمِ الْحَكِيمِ + قد سمعت مقدمات عديدة من
 هذه الرسالة بلسان المصنف ذي الفضل والجلالة + فوجدتها على تحقیقات شريفة + وتدقیقات
 لطيفة كافية لدفع مطاعن المكابرين + واقية لسائر اهل الحق واليقين فيا ايها الغافلون حمایات
 بينات في صدق والدين اوتوا العلم وما يمجدهما الا البجاهلون + حرم الفقير الحقير المعتصم بحبل الله
 القدير ابو العادل محمد عبد الحميد غفر له الله الوحيد ابن الفاضل الواصل الى العلي الرب الحكيم

قطب العصر مولانا الحافظ ابي الحياء محمد عبد الحلیم
 قدس سره الكريم الفرنجي محلي الكهنوي + ١٣٠٢

لقد طالعت من هذه الرسالة مقامات شتى وجدت فيها آيات لا ولي النعم لعمرى يتائق فيها سوطع
 الحق كما يتلأ في الغاسق البرق فطوبى لمن يستفيض منها بتعمق النظر ودعا من الأجزاء المصنف
 حين السهر وارجو من الله ان يشيعه بين طالبو امن واليقين فان فيها لبلاغا لقوم عابدين
 وانا العبد العاصي لا بضاعة له سوى المعاصي ابو الغناء محمد عبد الحميد

الفرنگي محلي تجاوز الله عن ذنبه الخفي والجلي وتغمد الله بالرحمة والقران
 ومكنه وسط الجنان واذاقه حلاوة كمال القرب والايمان - ١٣٠٢

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الحمد لله الجليل والصلوة على نبي الخليل وعلى العالدين الى سواها البيل الماعين
 فقد طالعت المقامات العديدة من هذه الرسالة الجديدة + ووجدتها مشيئة بالنقول عن الاصول المسندة +

الى الفصول بالسبع الجميل عن المؤلف النبيل جزاه الملك الوهاب بالتواب
 الجزيل يوم الحساب حرره ابو الكرم محمد اكرم تجاوز الله تعالى عما احرم + ١٣٠٢

اس فقير سرايا تقصير جمانك اس كتاب فيض انتساب كوطالعه كيا مصنف كمال عرق ريزي ت مسد الا مستقيم كرم
 فرابا او خسر و خاشاك اعتراضات اهل ضلال سے پاک وصاف کرد کھا یا پرین اس عالم جلیل کعق من سید ما کرنا ہون کلام

الحسن نصر دین محمد صلی اللہ علیہ وسلم واخذ من خذل بن محمد صلی اللہ علیہ وسلم - العبد المذنب عبد الغفار
 غفر اللہ لہ ان مولانا محمد عبد الجملع بن مولانا محمد نافع بن بحر الغلوب ختموا بالعبد المذنب محمد بن عبد اللہ اسلم

مواہیر و تقاریر علماء کشمیر

ذکر القدریم اولی بالتقدیر بسم اللہ الرحمن الرحیم بخمدہ ونصل علی رسولہ الکریم
 اما بعد فقد رأیت من هذه الرسالة النافعة الجامعة للسائل الضرورية مع الفوائد الزائدة + مقامات شتى واولها
 عديدة فوجدتها موافقة لاسفار الكبار من السابقين + ومطابقة لزبر الاحبار من اللاحقين رضوا الله عنا و
 عنهم اجمعين محتوية على المسائل المحقة الشنية + ومشتملة على ما اتفق به العلماء البرية والبحرية اعني بما النسخة
 المترجمة المرفعة المتتوية بالسائل لا ينبت الضرورية + الحرية بان تسمى بسيف الاسلام على اعداء خير الامم
 المسماة بسيف المقلدين على اعناق المنكرين الفها للفقهاء الخيرية العلامة للتفسير الحر المسمى
 الصفي الذكي المؤيد من الله الجميل العالم النبيل المولوي عبد الجليل سلم الله الخليل وثبتت على سواء السبيل
 ولعمري تاليفها كان لاطفاء شعله الفرقة النجيدة النجدية وواف لا تنفاد عقائد التوراة النجيسة الوهابية ففقدت
 المصنف النصف وعلى الله اجر المؤلف من غير التعفف ومن دون التاسع اللهم يا من بيدك ملكوت السموات
 والارض والعرش الى الثرى تقبل منا انك انت السميع العليم بفضلنا عبد الرحمن يا رحيم وانا العبد المعتصم المقتصد
 بحمد الله القاهر المدعو محمد فضل القادر الپشاوري تجاوز عن سياحة الباري بفضلہ الساري كرمه الجاري

المسكن بقربى قرية دولت پور من اللدا و آوة هذا واخر دعوانا
 ان الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على رسول محمد
 وآله واصحابه اجمعين في الشعبان تسليماً

مواہیر و تقاریر بعض علماء کلکتہ وغیرہ

اگر شکر فقیر مقلد مذہب امام عظیم صاحب ست رحمت اللہ و معتقد تقلید شخصی کا آثر اصاحب سالہ
 سيف المقلدين ببران قاطع و حجت ساطع ثابت فرمودہ شکر التدریس محمد عبد الحمی عنی عنہ
 الحمد لله وكفى بالضلوة والسلام على عباده الذين اصطفى اما بعد كتاب مستطاب هذا از ابتدا تا صفر ۱۱۲۰ بمطابق شنبه
 ديدم طرز تحریر عمده و تقریر زیبا یا فتم و درین اصلا ریب و شک نیست کہ تقلید شخصی بر عامی واجب است بلا تکرار و من کلان خردگان
 من هذه المذاهب الاربعة في هذا الزمان فممن أهل المبتدئ والنار رقت التايخه شهر محرم الحرام سنة ۱۱۲۰

احقر الورى ابو الفتح محمد بن عبد الشکور
مرحبا حنف عفو عنه

أصاب من جاء من خائف فقد خاب - وثقوة ذلك أهل
في قال سوا ذلك فقد قال محاب

تقليد مذهبي معين من مذاهبلایمة الاربعة رحمهم الله تعالی المعارفة والمعرف المجد والاسمرار علیته واجب
من لم يبلغ درجة الاجتهاد بالنظر والمصلحة الوقت والزمان وبناء على ذلك التي اوردها مؤلف رسالة

سيف المقلدين على اعناق المنكرين لا ثبات هذا المطلب الشریب
والمقصد المنيف جزاء الله تعالی عن سائر المسلمين خير جزاء محمد وآله

محمد بن عبد الشکور
مرحبا حنف عفو عنه

التقليد على مذهبي معين من المذاهبلایمة الاربعة واجب لا ينكره الا من ينكر الاجماع فجزا الله صاحب رسالة
سيف المقلدين عن سائر المسلمين فقد اتى بالتحقيق ليحقق المعنى ويبطل الباطل بكلماته ولو كره
الكافر من قباله من حسن البيان في اثبات المطالب البرهان لا يستطيع ان اذكر نية ابن اوصاف الخبيثة
ولو صرفت برهنة من عمري لهذا المقاصد العليقة واليات عظيمه مدرس چهارم مدرس عالیہ قلند
اعلم ان التقليد الشخصي واجب بقوله تعالى فاستأوا اهل الذکر ان كنتم لا تعلمون - وان كان لا يعقد

القوم الذين هم لا يعلمون فيتعجبون عند التكلم كالسكاري -
وتجبرون عند التفوه كالحباري في اصحاب كرهه محمد بن طيف الرحمن
حصه از کتاب سيف المقلدين على اعناق المنكرين که در رد فرقه ضالین غیر مقلدين مرقوم گردیده

برخواندم درین کتاب دلائل وجوب تقلید وما یلایمها بعنوان شایسته
آورده شده است واقوال مزخرفه باطله منکرین تقلید برابرین باطله و حج طمع
رد کرده شده فله در المصنف شکر لله سعیه و جزاء خیر مطرح الدین احمد عفو عنه

الحمد لله والمنة والثناء على سيد الانس والجنه اما بعد چون کتاب سيف المقلدين على اعناق المنكرين
مطالعه کردم الحق آنرا اسم باسمی یافته و بسامنا من آنرا چنان یافته که خاطر احدی تا حال حضور زکریا و خطاط
علمای آن مقصر مانده الله تعالی مصنف کتاب موصوف را اجر جزیل و ثواب جمیل عنایت فرموده بدین تم آیین

شکر لله المصنف
الفقه الفای الله
محمد بن عبد الشکور عفو عنه

غلام محمد حسین
از مدرسه مذکور

غلام محمد حسین
درس دوم مدرس

غلام محمد حسین
درس اول مدرس

رسالة سيف المقلدين على اعناق المنكرين راجون ديم بس بس پسنديم في حقيقة جوهر احقاق تقليد
از امواج بحر اختلاف غير مقلدين بساحل تحقيق از دين محمدية سياخيت مذهب خفيه برآورده رسانيد جزاء

اللهم تعالی عن مصنفه خير الجزاء حرره كثرين ظهر الدين
كردوى لداوخالصوى موطنا عشق نذيبا وحشتى مشربا

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله وحده والصلاة على من لا نبي بعده وبعد فقد سمعت
نبت من هذه الرسالة الشريفة والكرامة اللطيفة والهداية الانيقة من مؤلفها فجزاه الله خير
الجزاء حيث اتى بما يمشط بها الاذهان ويستند منها الاذان اللهم اجعلها مقبول

ومصفا ما عدا ما مهديا قال بغير رقم بقلمه العبد المعتصم بحبل الله الغنى ابو القاسم
محمد عبد الغنى المحقق صاحب القسبة كثر بالهارى وولد انوار الله قلبه بنور العرفان مؤلف كتاب الحجة

مواهب وبقار نظر فضلاى كلمته وطاب بكاله

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد للقائم الدائم لله والصلاة والسلام على رسول الله وعلى
آله واصحابه رضوان الله عليهم ورضوان الله ائما بعد فقد وافقت بقامات شتى من الكتاب
المستطاب المسمى بسيف المقلدين على اعناق المنكرين للمحقق الفائق من الاقربان
والامثال المتبع للكلمات والفضائل لعالم النبيل لفاضل صاحب التحصيل وعدم المثل محمد مننا
ومكرنا المولوى محمد عبد الجليل ذى الفضل والتعجيل حفظه الله عن شر كل شيم وبخيل فقد
طالعك منه اوراق عديدة فوجدتها محتوية على الحق والصواب وصاثلها كلها بعبارة من الشك والارتباب
ومن حسن الاتفاق وصل بصري ووقع نظري على كمال وجوب التقليد فوجدتها كلها حسنة فيلله در المصنف
فاما الدليل الواحد المختصر من جميعها فى غايتها الوجاهة وغاية الدائرية قسبارك الله احسن
التحقيقات بها الاخوان من المؤمنين واعوانى من اهل السنة من المقلدين انظر الى جامعية هذا
الدليل وكمال لقوة كيف يكتم منالته لاهل الضلال من ذرية الشيخ النجدية فعلى كل مؤمن ان
يصوره في القلب الجنان لئلا يوسوس الشيطان من الجن والاناس وهو هذا قال الله تعالى اولئك
الذين هدى الله فبهداهم اقتده واقتبت من قوله تعال فبهداهم اقتده وجوب التقليد مطلقا
كونه صيانة للمقام يقتضيه وهكذا من قوله تعال وايضاح سبيل من آتاك الى ولا شك ان الائمة

الأربعة المجتهدين رضی الله عنهم اجمعين كانوا باتفاق الثقلين من المسلمين من هذا ربهم الله - ومقتن
انا بوالى الله - وصاروا اتفاقا في استخراج المسائل المحقة في ائمة المرجومة من جميع الافراد باتفاقهم
جميعا فلا بد من اتباعهم وتقليدهم كما اتفقت الامة من اهل السنة والجماعة على هذا من اهل
الشرق والغرب ومن العجم والعرب على الاطلاق بحسب تصريح هاتين الايتين ثم اعلم ان الاشك من
وجد ان الاختلاف اليسير فيما بينهم في المسائل كما اشار الى هذا النبي صلى الله عليه وسلم اختلاف
امتي رحمة فلا بد لنا من التقليد الشخصي في هذه الحالة + واتباع احد الائمة الاربعة المعينة +
لان الله تعالى حرم التخير في المسائل المختلفة في مثل هذا المقام حيث قال الله تعالى وَلَا تَتَّبِعُوا
السَّبِيلَ فَتَفْرُقَ فِيكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَضَعَفٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْقَوْنَ - وايضا قال تعز مد بدين
بين ذلك لا الى هؤلاء ولا الى هؤلاء وايضا قال تعز في مذمتنا التلبيق لما ارتكبه مشركوا العرب
في زمن النبي صلى الله عليه وسلم عا ما و محمرا موت عا ما ولا بد للتخير في مسائل لهذا الاربعة
من ارتكابه فثبت من مجموع هذه الايات كلها ان التقليد الشخصي بعد خيرا قرين واجب على
كل مسلم من اهل السنة ما يبلغ مرتبة الاجتهاد على الاطلاق - كما كان على اهل الحجاز والعرب
باسرهم وجميع اهل العجم والعراق - وهو معمول للاكثر من اهل الاق - ولم ينكر هذا الا شذوذا قليلا

من اهل اتفاق والثفاق - وقد قال الله تعالى ومن يشاقق الرسول من بعد ما تبين له الهدى ويتبع
غير سبيل المؤمنين نوله ما تولى ونصله جهنم وساءت مصيرا فجزى الله المصنف اجزاء الجزر نزل
بكرمة العيم ولطفه الجميل فخذوها من كتابه ايها المقلدين - واضربوا بما عنق الضالين المضلين
من الوهابيين المنكرين من اتباع الائمة المجتهدين وادعوا المؤلف واعينوه في هذا الباب على اهل
المرقة والارتياب من كل الابواب فان الله ياتي اجركم يوم الحساب فهو نعم المولى ونعم النصير
واخرج عوانا ان الحمد لله رب العالمين وصلى الله على خير خلقه محمد والواحي اياه اجمعين من المذنب
العاصي في طلبة خاتمة رب الفاق المدعو بفضل الحق الوارد من ليام في كلكم في شهر رمضان
المبارك بسلامه + اصاب من اجاب + ومن انكر فقد خاب ولله دوا قائله من قاله

بسم الله الرحمن الرحيم

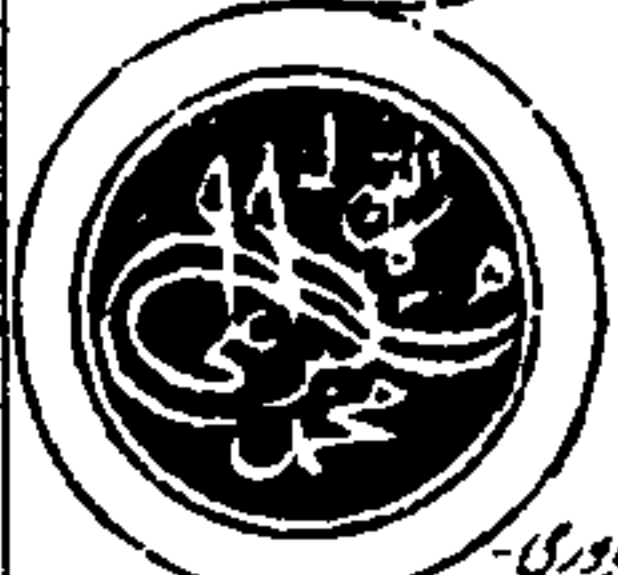

سوى ذلك فقد قال محالا + خذوا الفقيه
الى الله العفي عبد الكرم عفا الله عن ذنوبه

فضل حق

مواہیر علمائے بنگالہ

الحمد لله الذي يعلم الجهر وما يخفيه، والصلاة والسلام على من دنى فتدلى فكان قاب قوسين
 او ادنى بعد فقد طالعت هذه الرسالة من مواضع شتى فوجدتها مطابقة للزبر لاولى وقت
 للناظر فيه افرشه فرائس فانها لا يفتت اليه الا من ينتفع بالذكرى ولا يتجنبها الا الاشقي الذي
 سيصله النار الكبرى فان المواضع جزاء الله عن اخير الجزاء ما اودع فيها من تحقيقات انيقة
 وستدقيقات رشيقة كلها منحصرة في كتب السلف الصالحين كما ان مسائل الرسول لا البلاغ البين
 كرنيا يد بگوش رنبت كس به بر رسولان بلغ غياش ولبس به والسلام على من اتبع الهدى
 حرره محمد عبدالحى اختر كان الله تعالى ولا يوبىه واجمع المومنين والمؤمنات امين

	<p>صحح الجواب والله اعلم بالصواب</p>		
	<p>والحق الحق ان يتبع الحمد لله</p>	<p>فقير حقير عبد الرحمن بجزا تهر بیری بنگالہ لوی جسٹس</p>	<p>لقد طالعت اكثر هذه الرسالة فوجدتها مطابقا للدلائل الصحيحة والبراهين القوية كبري من فضائله واثق على كتابه</p>
			
	<p>لما نظرت في جود هذه الرسالة الشاملة لا ريب وجدتها مع الدلائل القوية الصحيحة فمن كان عالما بالعمل واضلا يقول لقد جاء الحق وزهق الباطل اصلا</p>		

مواہیر علمائے غازی پور

هو المستعان

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي علم الجهر وما يخفيه، والصلاة والسلام على من دنى فتدلى فكان قاب قوسين
 او ادنى بعد فقد طالعت هذه الرسالة من مواضع شتى فوجدتها مطابقة للزبر لاولى وقت
 للناظر فيه افرشه فرائس فانها لا يفتت اليه الا من ينتفع بالذكرى ولا يتجنبها الا الاشقي الذي
 سيصله النار الكبرى فان المواضع جزاء الله عن اخير الجزاء ما اودع فيها من تحقيقات انيقة
 وستدقيقات رشيقة كلها منحصرة في كتب السلف الصالحين كما ان مسائل الرسول لا البلاغ البين
 كرنيا يد بگوش رنبت كس به بر رسولان بلغ غياش ولبس به والسلام على من اتبع الهدى
 حرره محمد عبدالحى اختر كان الله تعالى ولا يوبىه واجمع المومنين والمؤمنات امين

مگر جناب مولانا وبالفضل اولنا مولانا محمد عبدالجلیل صاحب پیشاوری نے کمال تحقیق و تدقیق ایک رسالہ بدلائل عقلی و نقلی و جواب اکثر سوالات قرآن و حدیث سے غیر مقلدین کو دیا ہے کہ ہر ہر فقہ و اسکا آب زر سے لکھنا چاہیے مگر باعث عدم استطاعت کے ہنوز زیر طبع نہوا افسوس کا مقام ہے ایسی حالت میں غیر عام ہر کل مسلمانوں پر واجب و لازم ہے کہ ایسی کتاب لاجواب جو مذہب اور دین کے باقی رکھنے کا عمدہ آلہ ہو اسکی اشاعت و طبع میں بڑا اجر و ثواب سمجھ کر کوشش کریں۔ اللہ تعالیٰ صنف مذکورہ الصدور اور سب اہل دین کو جزا عطا فرماوے۔ حررہ طالب الخیر ابو جبرائیل فقیر محمد امانت اللہ

قصیدہ فقیر حقیر

دافع ہر غش ہیں وہ معیار و عیانِ حدیث
اور صحابہ پر ہوا نازل یہ فرقانِ حدیث
مجتہد ہیں منظر تفسیر قرآنِ حدیث
زندگی بھر جو رہے دربانِ سلطانِ حدیث
کب یہ سب ہیں قطرہ بحر فراوانِ حدیث
جن سے ہر مکشوف بابِ نقد و بیانِ حدیث
ہیں حکیم علم قرآن بھی وہ لقمانِ حدیث
کس سے ہو سکتی ہے تکریم سلیمانِ حدیث
موت ہے ان سب کی اک شیرِ بیابانِ حدیث
جو قوی بازو ہو سے حال میزانِ حدیث
یعنی اہل اجتہاد دین مطیعانِ حدیث

مجتہد ہیں کان علم فقہ و ارکانِ حدیث
مہبطِ جبریل پر نازل ہوا قرآنِ حق
مطلع تفسیر فرقانِ کریم اصحاب ہیں
باب جنت کیوں نہ ہو مفتوح ان سب کے لیے
جو تخرانکے اک شاگردا نے میں ہوا
کس قدر احسان لکے سب جہان پر آج ہیں
خوشگوار اے نیکوں ہوں لقمہ امی علم دین
مثل مور ناتوان ہیں یہ محدث ہند کے
سورت رو باہ بیان جو صید کاب نفس ہیں
ہاں وہی اسرار حق ہیں مالکِ رطلِ گران
ہاں مطیعانِ الہی جان نثار ان رسول

آج کل یہ کوچہ گرد لذتِ نفس و ہوا
ای فقیر اب تاج شاہی بہر بند و عطا خلق

قدر کیا جانینگے کیا تھے مرد میدانِ حدیث
سر پہ رکھ فرمانِ قرآن اور فرمانِ حدیث

قصہ دوم منہ

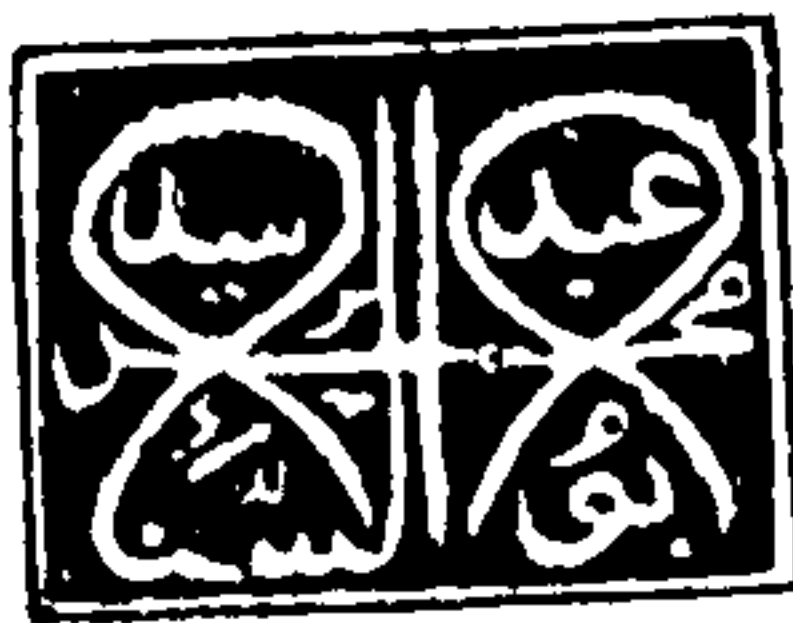
قالبِ فقہ میں ہر روح جو معنایِ حدیث
مدعی سارے ہیں اور محض کچھ اسمایِ حدیث
ہم زلیخا کی طرح رہتے ہیں شیداے حدیث
فقہ فانوس ہے اور شمع سراپاے حدیث
حسنِ فقہ و حسینِ غم فحوا سے حدیث
گویا آفاق میں ہیں شمر و یزید آج تلک
کہتے ہیں بیس تراویح کو بدعت ہیں یہ سب
ابنِ رومان سے ہے نقلِ حدیثِ عشرین
دل کے بیماروں کو دو تین عمل کے لیے بس
جیسے سلطانِ دو عالم کے ہیں صدیق و وزیر
اہلِ حسلی ہیں وہی اہلِ زیادہ ہیں وہی
بو حنیفہ کبھی واللہ نہیں کرتے قیاس
ضعفِ ایمان کا سبب ہے یہ کلامِ اعدا
تو بھی وہ رے کو رکھتے ہیں مقابلِ اُسکے
رے بہر یہ تری منکر تفتلید عنید
اور نہروای سے ممتاز حدیث اُسکے لیے
کہتے ہیں دشمنِ دین یہ کہ نہیں مانتے ہم
ہو گئے بنکے عدد ایک کے تم سارے تباہ
صورتِ برگِ خزان پھر تو و تو د گلخن
جا بجا فتنہ و آشوب ہے اور خاکِ نہیں

تو مقرر کتبِ فقہ ہیں ماوا سے حدیث
اہلِ حق اور مسامی معلما سے حدیث
مثلِ یوسف ہی گرامی ہیں مشوایِ حدیث
کیون جدارِ کھ کے عدو کرتے ہیں المفاہیِ حدیث
دونوں رکھتے ہیں خشکِ یدہ زہریِ حدیث
یعنی یہ فقہ کے دشمن ہیں جو عدلے حدیث
کیا کہیں شیعہ کی تعلیم ہے اخفایِ حدیث
ہاں ذرا دیکھ تو مالک کی موطا سے حدیث
مرضِ غب کی طرح آتی ہے حماسے حدیث
فقہ بیشک ہے وزیرِ شد و الای سے حدیث
جنکو ہے حسنِ عمل کے لیے حسنا سے حدیث
جب تلک ہاتھ کہیں انکو ضعیف آئے حدیث
کہ اگر بیشک نظر اُنکے ہو اقوا سے حدیث
کہیں مقبول نہیں آپکو بے را سے حدیث
سے محض اسمِ حدیث اک تجھے آجائے حدیث
جو کہ خود ہیں یمِ عرفانِ مسما سے حدیث
بو حنیفہ سے اگر لاکھ ہوں داناسے حدیث
دو بھی ہوتے اگر ایسے جمن آرا سے حدیث
ہوتے ہر جا سے تم اسے زمرہ اعمایِ حدیث
کیون نہو جنکے ذرا دل میں نہیں جا سے حدیث

ای فقیر آج بہت جلس فروشانِ فساد
ہیں نمونے کو لگائے ہوئے دیباہی حدیث

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله رب العالمين على آلائه + والشكر للرحمن الرحيم على نعمائه والصلاة والسلام على من عرج اعلى معارج العلى ثم دنى قدلى وعلى له واصحابه وايمته امته الذين آمنوا وكانوا يتقون وياقتداهم عتدى الناس ويشدون اما بعد فقد جاءنى بالرسالة سيفة المقلدين عدا عتنا والمنكرين ابن مصنفها العلامة + والمرضى ان احمر تقرضوا واجعل عليها علامة - فطالعت مقدمات جديدة من هذه الرسالة المفيدة - فوجدت فيها من الدلائل الدلائل الساطعة والبراهين القاطعة مما يختم على افواه المعاندين فى الدين المتبعين للشياطين المريرين الذين هم ينطقون عن الهوى ان من اتبع هواه فقد ضل وعوى ويشقى ما فى صدور المريرين الحق من اختلاج الشبهات وان هذا من اقصى الغايات فطالعوها يا ايها الناس فان فيها لبلاغ للناس وان فيها شفاء للعليل وسقاء للعليل جعل الله مصنفها مرحوبا مغفورا فانه سعى سعيًا مشكورًا - فقه العبد الذليل الراجى عفوريته الجليل بالسنة محمد عبد الرحمن شيدا غفر له الله الوحيد القوي على الكون

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

طالع

صاحبان کیاست و ذکاوت و اہالیان سنت و جماعت پر پوشیدہ نور ہے کہ اس زمانہ شرف و فساد میں اگرچہ غیر مقلدین کے جوابات میں بہت سی کتابیں تصنیف ہوئیں۔ لیکن مثل اس کتاب سیف المقلدین علی اعناق المنکرین کے برابر کوئی کتاب دندان شکن اور پر مطالب و مقاصد آج تک تالیف نہیں ہوئی دیکھنے سے خود معلوم ہو جائیگا۔ عطر است کہ خود بیور نہ آنکہ عطار بگوید علاوہ ان سب کے مضامین عالیہ اس کتاب مستطاب میں ایسے درج ہوئے ہیں کہ غالباً کسی کتاب میں کمتر نظر سے گزرے ہونگے۔ چنانچہ خلافت اہل باسلام کے واقعی حالات زمانہ متبرکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم سے لیکر تازمان شوکت و عظمت اہل اسلام کے اور خصوصاً عجائب و غرائب جو فصل دوم باب ہفتم میں صفحہ (۵۱۳) سے لیکر آخر کتاب تک درج ہوئے ہیں قابل دید اور لائق شنید ہیں نصارے کے سینہ کباب ہندون کے بیلیج و تاب رافضی خانہ خراب کے کمال اضطراب اس کتاب کے جوابات باصواب سے ظاہر و باہر ہے۔ اور نیز بعض علماء و بزرگواران دین کے پورے طور پر حالات اس کتاب میں درج ہیں جیسا کہ یہ سب امور فہرست کتاب ہذا سے ناظرین کو معلوم ہونگے واضح ہو کہ یہ کتاب بموافق ہی سرکار داخل رجسٹری ہو گئی ہے کوئی صاحب بدون اجازت مصنف صاحب کے قصد طبع اس کتاب کا فرمائیں

المع	احقر عبد الغفور ابن مولانا عبد الجلیل صاحب پشاور		
کتاب ہذا ذیل کے مقامات سے مل سکتی ہے			
مولوی عبدلوی صاحب	مولوی عبدالاحد صاحب	حاجی محمد سعید صاحب	مولوی محسن صاحب
دفتر البیمان لکھنؤ	نعتانی پریس دہلی	کلکتہ غلامی ٹولہ ۸۵	پشکا پور۔ کانپور۔ ۵۵

فہرست منتخب بعض احوال تاریخی خلفاء و علماء از کتاب سید المقادیر

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۲۱۰	در ذکر خلافت از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم	۱۲۸	سلسلہ (۴) در فضل امام باحادیث
۲۱۳	قاعدہ استخراج نام پاک محمد و احمد از ہر چیز		و در فضیلت مذہب و سے
۲۱۶	ذکر قصہ ہجرت	۱۳۲	در غلطی افتای امام بخاری وغیرہ
۲۲۱	در ذکر ازواج مطہرات نبی ص	۱۳۳	سلسلہ (۵) در کمال عقل امام رض
۲۳۱	در ذکر خلافت ابوبکر رض	۱۳۵	لطیفہ اول در سبب تولد امام طحاوی رض
۲۳۳	در خلافت عمر رض	۱۳۶	در سبب انتقال امام طحاوی رض از مذہب امام شافعی رض
۲۳۷	در خلافت عثمان رض	۱۳۸	سلسلہ (۶) در ذکر بعضی فراسات امام رض
۲۳۲	در بعضی حالات مروان بن الحکم	۱۵۲	سلسلہ (۸) در تحمل از ایذا سے امام رض
۲۳۳	در خلافت علی رض	۱۵۶	در مشاہدہ کرامت از اخوند صاحب صوت رض
۲۳۷	در خلافت حسن بن علی رض		سلسلہ (۹) در ذکر تسلسل تلامیذ از امام رض
۲۵۲	در خلافت امیر معاویہ رض و قس علی بن ابی طالب	۱۶۰	سلسلہ (۱۰) در توثیق امام در علم حدیث
۲۶۱	در بعضی حالات مردان و جنات حربہ	۱۶۳	ذکر غلطی امام بخاری در طعن امام رض
۲۶۶	در بعضی حالات حجاج ثقفی رض	۱۶۶	سلسلہ (۱۱) تدوین امام فقہ را
۲۶۶	در بعضی احوال امام غفر رض	۱۸۱	ذکر عبدالوہاب متقی استاد شیخ دہلوی رض
۸۳	مناقب امام اعظم در چاروہ سلسلہ	۱۸۳	بشارت دادن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بصحت مذہب امام رض
	سلسلہ اول در فقاہت امام رض		
۹۳	در بعضی حالات امام محمد و ابویوسف ز فرج رض		

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۱۸۴	سلسلہ (۱۲) مناقب مجموعہ امام رض	۵۸۵	حالات فارابی معلم ثانی
۱۸۶	دفن صاحب ہدایہ وغیرہ در قبرستان	۵۸۸	بعض حالات امام بخاری رحم
۲۰۳	سلسلہ (۱۳) در تولد و نسب امام رحم	۶۱۶	در اسرار کلمہ طیبہ۔
۳۸	سلسلہ (۱۴) در وفات امام رض	۶۱۷	در اسرار اسمای کتب منزلہ۔
۲۰۹	معا باسم امام	۶۲۷	خاصیت آب زمزم
۳۰۸	باب ششم در مسائل ہر نوع	۶۳۷	تعاریف ابن حجر و علامہ عینی بر یکدیگر
۵۱۳	باب فصل ۲ در حکایات و لطائف عجیب	۶۳۸	در حالات علامہ عسقلانی و علامہ عینی
۵۱۵	ح۔ در محبت صلحاء	۶۳۸	مباحثہ بحر العلوم با فاضلہ
۵۱۸	در بعض حالات امام شافعی رحم	۶۵۰	در حال لقمان
۵۲۳	مناظرہ علامہ و میر سید شریف	۶۵۲	حالات ابن مبارک
۵۲۳	در حالات غوث پاک	۶۶۲	حالات فرعون بیون
۵۲۵	ابن العربی رحم	۶۶۶	مناظرہ مولوی عبدالحکیم و میرزاہد
۵۲۱	حالات ابن جوزی رحم	۶۶۶	حالات مولوی عبدالحکیم سیالکوٹی
۵۲۳	بعض حالات شیخ دہلوی رحم	۶۶۶	و میرزاہد ہروی
۵۲۶	حالات امام احمد بن حنبل رحم	۶۷۰	امام ابی یوسف رحم
۵۶۰	مناقب امام مالک رحم	۶۹۵	حالات امام محمد رحم
۵۶۶	حالات شاہ عبدالعزیز دہلوی رحم	۷۰۲	حالات امام نووی رحم
۵۷۸	حالات ابو علی سینا	۷۱۲	حقوق استاد و عالم

تمت

